

THE BRHATA SAṆHITĀ

OF

VARĀHA-MIHIRĪ

WITH

MARĀTHI TRANSLATION

BY

JANARDAN HARI ĀTHALYE.

PRINTED AT HIS JAGANMITRA PRESS

RATNACIRI.

(Under Act XXV of 1867 All rights reserved)

Price Rs 8—8—0

Postage 0—8—0

11th October 1874.

श्रीगणेशायनमः

बृहत्संहिता.

(बृहत्संहिता)

प्राकृत टीकेसह.

जनार्दन हरि आठल्ये.

यागी

रत्नागिरी येथे.

आपल्या

दिव्यगणेशायनमः

छापिली.

आश्विनशुद्ध १ रविवार शके १७९६ संवत् १९३०

ता० ११ माहे आक्टोबर सन १८७४.

या पुस्तकावर सन १८६७ चा आक्ट २५ प्रमाणे सर्वप्रज्ञातरी

मालकी प्रयत्नांनी आपणाकडे ठेविली आहे.

किंमत रुपये ८॥ साडेआठ, दिवाय टपालदांशीत आत आहे.

प्रस्तावना.

आलीकडे राजाश्रय नसल्यामुळे, संस्कृतविद्या बुडत चालली आहे, सणून संस्कृत ग्रंथांतील सकल विद्यांचे ज्ञान नष्ट होत चालले आहे. अमुक विषयावर किती ग्रंथ आहेत, किंवा अमुक विषय कोठे सांपडेल, हे सागणारे विद्वान् फारच थोडे मिळतील. संस्कृतांत असलेले विषय, ती भाषा व तिचा अभ्यास कमी होत चालल्यामुळे, प्राकृतजनांस कळण्याचे मार्ग, या त्या ग्रंथांचे भाषांतर प्राकृतांत करण्याशिवाय, दुसरे राहिले नाहीत हे स्पष्टच आहे.

व्यवहारांत वारंवार उपयोगी पडण्यास योग्य असून प्राचीन आणि मान्य असा ग्रंथ ब्राह्मिहिरकृत बृहत्संहिता आहे. यास्तव प्राकृत जिज्ञासु लोकांस त्याचा उपयोग व्हावा सणून त्याची टीका प्राकृतच लिहिली आहे.

कलकत्ता येथे शके १७८६ इसवी सन १८६९ त छापिलेली एक प्रत कलकत्याहून आणविली. तींत फक्त मूळ मात्र आहे. सदरहु ग्रंथावर भद्रोत्पलनामक पंडिताने केलेल्या टीकेची मूळासह दोन पुस्तके संपादन केली.

वे० शा० रा० रा० सीताराम जोशी नासीककर वास्तव्य बडोदे, माजी दानाध्यक्ष, यांणी आपले घराहून नासीक येथून एक प्रत देवविली. दुसरी प्रत वे० शा० रा० रा० विष्णुशास्त्री जोशी (वकील) वास्तव्य पांचस जिल्हा रत्नागिरी यांणी दिली. मुळाची एक प्रत व सटीक दोनप्रति एकून तीन प्रतीवरून हा ग्रंथ छापिला आहे. मूळ बहुतकरून कलकत्याचे प्रतीप्रमाणेच आहे. अर्थास विपर्यास भासून टीकेच्या पुस्तकांत ज्याचा अर्थ भिन्न केलेला आढळला तेथेमात्र त्या पुस्तकाप्रमाणे लिहिले आहे. तथापि असे फारच थोड्या ठिकाणां शाले आहे. कलकत्याची प्रत चांगली शुद्ध केलेली आहे.

मूळश्लोकांतील वाक्यांशी व शब्दांशीच पाहिले तर कित्येक ठिकाणां भिन्नार्थ दिलेले; पण ती टीकाकाराचे आशयावरून लिहिला आहे. कित्येक स्थळां स्पष्टार्थ होण्यासाठीं कसांत (पहा पृ० ३१२ ओळ २१) विशेष मजकूर लिहिला आहे. कचित्स्थळां कसत न घालतांही लिहिला आहे. कित्येक ठिकाणां शब्दार्थ तेथेच लिहिला नाही. कारण ती अर्थ पुढे याच प्रकरणांत लिहिलेला आहे. (पहा पृष्ठ ३९ ओळ १७) यांत अशनीचा अर्थ लिहिलेला नाही. पुढे पृ० ४० ओळ १३ यांत लिहिला आहे. ग्रंथाचे टीकेवरून व

कोशावरूनही ज्या शब्दांचा स्पष्टार्थ होईना ते शब्द तसेच ठेविले आहेत. (पहा पृ० २७५ ओळ १२ विस्पृक्त) कित्येकस्थळीं श्लोकांतील पदांवरून व टीकेवरून, लिहिला आहे, याहून अधिक स्पष्टार्थ न समजे, लणून विशेष स्पष्टार्थ करिता आला नाहीं. (पहा पृ० ३३० ओळ ६ कुसुमयुक्तमेवतत्) कित्येक शब्दांचे अर्थ प्राकृतांत अनेक असून सांतून एकादा लिहिला तर संस्कृत शब्दार्थाचा पूर्ण समावेश त्या शब्दात होत नाहीं; तेथे संस्कृत शब्दच ठेविला आहे. (वापी लणजे सामान्यत्वे विहीर; परंतु कोठेंकोठें वापीशब्दाने तळीही घेतां येते; पण विहीरशब्दाने तळीचे ग्रहण होत नाहीं.) जें प्रकरण पहाणे असेल तें आरंभापासून शेवटपर्यंत लक्षपूर्वक वाचावे लणजे चांगले समजेल. मध्येंच वाचिल्यानें पूर्वीपर उन्वयाची गरज व्यस्तें लणून बराबर समजणार नाहीं.

या ग्रंथांत जे ते देश लिहिले आहेत. त्या त्या देशांचा बोध होण्यासाठीं शब्दरत्नाकर या कोशावरून जितका स्पष्टार्थ मिळाला तितका लिहिला आहे. जीं नांवे कोशांत सांपडली नाहींत त्यांची माहिती लिहिली नाहीं. देशांचे नावांचें पूर्वेक कोशातून जें स्पष्टीकरण घेतले आहे, ते बराबर असेल, लणजे कोशांतधरातरच लिहिले गेले आहे, असें लणवत नाहीं. कारण या कोशांतील अर्थाप्रमाणें पाहिले तर देशांच्या दिशाही बदलल्या जातात.

या ग्रंथांतील शब्दांचे अर्थांचें ज्ञान होण्यासाठीं कोशाचे साह्यानें या ग्रंथांचे शेवटीं कोश लिहिला आहे. य ज्या शब्दांचा अर्थच इतर कोशांवरूनही न समजे ते शब्द यांत लिहिले नाहींत.

यांत १०७ अध्याय आहेत. त्यांत काय काय विषय आहेत हे स्पष्ट समजण्यासाठीं अध्यायांचे नावावरून जो बोध होतो त्याशिवाय आणखी काय काय प्रकरणें आहेत हे समजण्यासाठीं तशी अनुक्रमणिका लिहिली आहे.

वराहमिहिर (यासच कोठें वराहमिहिरही झटले आहे) हा आदित्य दासनामक ब्राह्मणाचा पुत्र होय. त्याणें पित्यापार्शीच अध्याय केला. यास कापियनामक ग्रामांत सूर्याचा वर प्राप्त झाला. आर्वंतक देशांत उज्जयिनी (उज्जनी) येथे तो राहत असे. त्याणें पूर्वार्घ्याचे ग्रंथ पाहून जातकशास्त्र केले. ही माहिती बृहज्जातक अध्याय २८ श्लोक ९ यांत आहे. तो श्लोक.

आदित्यदासतनयस्तदवाप्तबोधःकापित्थकेसवितृ
लब्धवरप्रसादः ॥ आर्वंतकोमुनिमतान्यवलोक्य
सम्यग्व्योरां वराहमिहिरोरुचिरांचकार ॥९॥

वराहमिहिराचे ग्रंथावर टीका करणारा भट्ट उत्पल याचे मताप्रमाणे कापित्य हा खेडेगाव होता. त्याच गांवांत वराहमिहिराने विद्याभ्यास केला. भट्टोत्पलाने, वराहमिहिर हा, मगध ब्राह्मण होता असे बीजगणितनामक ग्रंथांत लिहिले आहे. वराहमिहिरच मगधदेशाहून आला होता असें नाहीं. त्याचे कोणी पूर्वज त्या देशांतून उज्जनीकडे आले असावे. देश सोडून कितीही वर्षे झाली तरी पूर्वजांनीं लाविलेलेंच ज्ञातिवाचक इत्यादि नाव लावण्याची रीति सर्वत्र आहे. त्याप्रमाणेंच वराहमिहिराचे पूर्वज मगधदेशांतून आलेले असावे.

बृहत्संहिता ग्रंथावर भट्टोत्पलाने टीका केली तींत शेवटीं २ श्लोक लिहिले आहेत ते या ग्रंथाचे शेवटीं पृ० ५५७ यावर आहेत. ती टीका त्याणे शके ८८८ फाल्गुन कृष्ण द्वितीया गुरुवारी समाप्त केली.

धन्वन्तरिःक्षपणकोमरसिंहशंकुवेतालभट्टघट
कर्परकालिदासाः ॥ ख्यातोवराहमिहिरोनृ
पतेःसभायांरत्नानिवैवररुचिर्नवविक्रमस्य ॥

हे वाक्य ज्योतिर्विदाभरणांत आहे.

१ धन्वंतरि २ क्षपणक ३ अमरसिंह ४ शंकु ५ वेतालभट्ट ६ घट-
कर्पर ७ कालिदास ८ वराहमिहिर ९ वररुचि हे ९ विक्रमराजाचीं रत्नेच होत.

या वाक्यावरून, वराहमिहिर हा विक्रमराजाचा पंडित होता.

संस्कृतावरून प्राकृत खडां वे० शा० रा० महादेवशास्त्री जोशी राहणार कांठवली यांजकडून करवून तो सर्व वाचून पाहून, त्यांत जरूर दिसले त्या त्या ठिकाणीं न्यूनाधिक इत्यादि करून, हे पुस्तक छापिले आहे.

व्यवहारास उपयोगी पडण्याजोगे जे जे विषय यांत आले आहेत त्यांचा अनुभव, सुत्र आणि उद्योगी असे जन घेऊन आनंद पावतील, तेव्हां या ग्रंथाची प्राकृत टीका करण्याचे श्रम सार्थकता पावले असे मी समजेन.

रत्नागिरी. दक्षिणकौकण, इलाखा मुंबई. मिति भाद्रपद कृष्ण १२ बुधवार शके १७९६ ता० ७ आक्टोबर सन १८७४.

वृहत्संहितानुक्रमणिका.

विषयसवधाशिवायही कांहीं प्रकरणे आहेत तीं तो अध्याय वाचिल्यावांचूनही कळावीं लणून तींतीं प्रकरणे त्याला अध्यायाचे पोटीं लिहिली आहेत.

<p>१ देवतेचें नमन.
 ,, जगदुत्पत्तीचें कारण.
 अध्याय २.
 ३ सांवत्सरसूत्र.
 ४ जोशाचें लक्षण.
 ५ पांच सिद्धांतांचीं नांवे.
 ,, कालप्रमाणाचीं नांवे.
 ,, चार प्रकारचे मासांचीं नांवे.
 ६ अजाणते, मूर्ख जोशांचीं लक्षणे.
 ७ होराशास्त्राचे भेद.
 ९ जोशानें प्रतिक्षणां विचार करावयाच्या गोष्टि.
 १० राजानें किती जोशी ठेवावे.
 ११ पूर्ण ज्योतिःशास्त्र जाणणारा श्राद्धास प्रथम पूज्य होय.
 १२ यवनांस पूर्वाचार्यांकडून ज्योतिःशास्त्र मिळालें.
 ,, ज्योतिःशास्त्र न जाणतां आपणास जो जोशी लणवितो त्यास नक्षत्रसूची लणवें. तो पंक्तीस अपवित्र करतो.
 ,, अयोग्य जोशास राजाने सोडावा.
 ,, त्रिस्कंध ज्योतिष.
 अध्याय ३.
 १३ आदित्यचार.
 १३ पूर्वशास्त्रांत अयनप्रवृत्ति.
 १४. अयननिवृत्तीचे दिवशीं छायाप्रवेशाचें फल.
 ,, त्वष्टानामकग्रहदर्शनाचे फल.
 १५ तामस, कीलक नामक ३३ केतु.
 ,, त्यांचे उदयाचें फल.
 ,, अंभःकटुपादिकाचीं फलें.</p> | <p>१६ ताम० कील० केतूंचें फल कोठें
 १७ धांसादि उत्पात. [होईल.
 १७ ऋतुपरतें सूर्यकिरणांचीं फले.
 १९ सूर्याचे आकाराचीं फलें.
 ,, सूर्य, उदयास्तकाळीं मेघाच्या निरनिराळ्या आकारांनीं आच्छादित वगैरे शाला असतां त्याचीं फळे.
 २० प्रतिसूर्यदर्शनाचें फळ.
 अ० ४.
 २१ चंद्रचार.
 २१ चंद्र, सूर्यतेजाने प्रकाशित होतो.
 ,, चंद्र उदकमय आहे.
 ,, चंद्राचें विंश वृद्धि व क्षय पावते
 २२ चंद्रचाराचीं फलें. [तो प्रकार.
 अ० ५.
 २८ राहुचार.
 ,, राहुस्वरूपाचा विचार.
 ३२ पौशाचीं नांवे व फळे.
 ३३ एकामासांत दोन ग्रहणांचे फल.
 ,, ग्रहणासह चंद्र, सूर्य, उदय व अस्त पावतील तर त्यांचीं फळे.
 ३४ अयनपरतें ग्रहणाचीं फलें व स्पर्शादिकांचीं दिशापरतें फलें.
 ३५ राशिपरतें ग्रहणाचीं फलें.
 ३७ ग्रहणभ्रमणाचीं फलें.
 ३८ ग्रहणसंधी अन्यप्रकारचीं फलें.
 ४० ग्रहणांत जीं निमित्तें होतील त्यांचीं फलें.
 ४१ मंगळादि ग्रस्तग्रहांचीं फलें.
 ,, मासपरतें ग्रहणाचीं फलें.
 ४२ ग्रहणमोशाचीं दिशापरतें फलें.
 ४७ चंद्रग्रहणानंतर १५ दिवसांत</p> |
|--|---|

- सूर्यग्रहण शाल्यास त्याचे फळ.
 ॥ सूर्यग्र० न० १५ दि० त च-
 द्रग्रहण शाल्यास त्याचे फळ
 अ० ६
 ॥ भोमचार
 अ० ७.
 ५० बुधचार.
 ॥ बुधोदयाची फळे.
 ५१ सप्तधातूची नावे
 अ० ८.
 ५४ बृहस्पतिचार.
 ॥ गार्हस्पत्यवर्ष.
 ५६ बृहस्पतीचे नक्षत्रभोगाचे फळ.
 ५७ बृहस्पतीचे वर्णाची फळे.
 ५८ बृहस्पतिभोगाची युगे.
 ५९ बृह० चे उदयावरून प्रभास
 वत्सराची उत्पत्ति.
 ६० सप्तसराची फळे.
 अ० ९.
 ६५ शुक्रचार.
 ॥ नक्षत्रपरत्वे वीधी. [आहे.
 ६६ ज्योति शास्त्र हे वेदोक्त शास्त्र
 ६९ सूर्यास्तापूर्वी व मध्याह्नी शुक्रद
 शनाचे फळ.
 ७२ शुक्र व गुरु हे परस्पर सप्तमरा-
 शिगत असतील तेव्हा त्याचे
 फळ.
 ॥ शुक्राचे अग्रभागा ४ ग्रह राह-
 तील तेव्हा त्याचे फळ.
 ७३ प्रत्येक ग्रह शुक्रापुढे असो त्या-
 चे फळ.
 ७४ शुक्राचे वर्णाची फळे.
 अ० १०.
 ११ जनिवार
 ७४ शनीची नक्षत्रपरत्वे फळे.
 ७८ शनीधर कृत्तिकानक्षत्री व गुरु
 विशाखानक्षत्री असेल व दोघे
 एकानक्षत्रास असतील तेव्हाची
 त्याची फळे.
 ॥ शनीचे रगाची फळे.
 अ० ११.
 ७९ धूमकेतुचार.
 ॥ पिशाचदीपिका हे केतूचे स्वरू-
 प होय.
 ॥ कासफरस हे केतूचे रूप होय.
 ८० केतूचे स्वरूपावरून गरीरेची फळे.
 ८२ केतुगणाने वर्णन.
 ८८ नक्षत्रपरत्वे केतूची फळे.
 ८९ उल्केने ताडितकेतूचे फळ.
 अ० १२.
 ९० अगस्त्यचार.
 ॥ अगस्तीचे वर्णन.
 ९३ अगस्तीच्या उदयाने उदके
 स्वच्छ होतात.
 ९५ अगस्तीचा पूजाप्रकार.
 ९६ अगस्तीचे रगाम० फळे.
 ॥ उल्का व केतु यांही स्पृष्ट अग-
 स्तीचे फळ.
 ॥ अगस्तीचे सर्वस्पर्शांचे उदया
 स्त समजण्याचा प्रकार.
 अ० १३.
 ९७ सप्तधिचार.
 ॥ ऋषि कोण या नक्षत्रास आहेत
 हे काढणे.
 ९८ ऋषिचे वर्ण.
 ॥ ऋषीचे वर्णाप्रमाणे त्याचे वर्गात
 फळ होते.
 अ० १४.

- ९९ कूर्मविभाग.
 ९९ भरतखंडांत केलेले ९ विभाग.
 १०४ नक्षत्रवर्ग पापग्रहपोडित अस-
 तां त्याचे राज्यात्वा नाश होतो.
 अ० १५.
 १०४ नक्षत्रव्यूह.
 " कृत्तिकापासून प्रत्येक नक्षत्राचा
 आश्रय करणारे लोक इत्यादि.
 ११० चंद्रानें पोडितनक्षत्राचें लक्षण.
 " उपहत (उलटस्वभाव) नक्षत्राचे
 फळ.
 " सूर्यादिग्रहांचे देश इत्यादि.
 ११६ ग्रह वर्णानें, उपद्रवानें, स्थानानें
 चांगला वाईट असेल तसे त्या-
 चे देश व पदार्थ शुभ किंवा
 अशुभफल भोगतात.
 अ० १७. *
 ११७ ग्रहयुद्ध.
 अ० १८.
 १२२ शशिग्रहसमागम.
 " चंद्र, नक्षत्रांच्या व ग्रहांच्या ल-
 वळून जाईल त्याचीं फळे.
 अ० १९.
 १२४ ग्रहवर्षफल.
 १२५ वर्षाधिकार व भासाधिकारकर-
 त्वें सर्वग्रहांचीं फळे.
 अ० २०.
 १३० ग्रहशृंगाटक.
 " सूर्यास्तात्तिसप्तमी ग्रहमालादर्श-
 नाचें फळ.
 " ग्रहांचे ६ योगांचीं लक्षणें व फळे
 अ० २१.
 १३१ मेघाचें गर्भलक्षण.
 १३२ गर्भधारण पाहाण्याचा काळ.
 १३९ गर्भ कितीदिवशीं पडेल तें दि-
 वसमान.
 १३७ गर्भ किती योजने वृष्टि करितो
 याचें प्रमाण.
 " कशागर्भाची किती वृष्टि होत्ये.
 अ० २२.
 १३८ धारणाप्रकार.
 " गर्भस्त्रावाचें लक्षण.
 १३९ धान्यास चांगली अशी वृष्टि
 होण्याचीं पूर्वचिन्हे.
 अ० २३.
 १४० प्रवर्षण.
 " पर्जन्य मोजण्याचें पात्र.
 " ज्येष्ठव्यांत पूर्वाषाढादिनक्षत्रीं
 वृष्टि होईल ती मोजून पुढील
 शुभाशुभ सांगणे.
 १४१ कोणत्या नक्षत्रीं किती वृष्टि हो-
 खे याचें प्रमाण.
 अ० २४.
 १४२ रोहिणीयोग.
 " रोहिणीयोगी सर्व वीजांचें वि-
 न्ह जाणणें.
 १४३ वायु कोणत्या दिशेचा वाहतो
 हें समजण्यासाठीं निशाण क-
 राचें.
 " वायुप्रमाणें पुढें केव्हां करा पा-
 उत पडेल हें जाणणें.
 १४४ मेघ व वायु यांचीं फळे.
 १४७ राजनामांकित व देशनामांकित
 फलश ठेवून त्यांवरून त्यांचें
 फळ पाहाणे.
 १४८ रोहिणीनक्षत्राशी चंद्राचे यो-
 गाचीं फळे.
 १४९ योगतारालक्षण.

- १४९ गार्डि, वेल याचे अस्तमानचे ग
मनावरून फळें.
अ० २५.
- १५० स्वातीयोग
" स्वातीयोगाचीं फळें.
- १५१ अपांघःसनक्षत्राचें स्थान.
" माघांतील स्वातीयोगाचीं फळें
" फा० चै० वैशाखांतील स्वाती
योगाचें फळ.
अ० २६.
- १५२ आपाढीयोग.
" धान्याची वृद्धि होईल किंवा ना
श होईल हे जाणणें.
" तराजू कशी फरावी.
" सर्व पदार्थ तोलून त्याचें शुभा
शुभ पहावें.
- १५३ दाडीचें काष्ठ वगैरे व प्रमाण.
१५४ वर्षाकाळ शुभाशुभ जाणण्या
चीं चिन्हे.
" उत्तम धान्य होण्याचें आपाढ
पीणिमेत लक्षण.
अ० २७.
- १५५ वातचक्राध्याय.
" वायुपरत्वे शुभाशुभ.
अ० २८.
- १५७ सशेषवर्षण.
" पर्जन्याविषयी प्रश्न पाहाणें.
- १५८ सूर्याचे तेजावरून त्वरित वृष्टि
होईल हे जाणणें.
" त्वरितवृष्टीचा लक्षणें.
- १५९ " "
१६० " "
१६१ चंद्र शुक्र व चंद्र शनि यांपासून
वृष्टीचा योग
- १६२ नियमित वृष्टीचे दिवस.
" ग्रहयोगानें वृष्टिलक्षण.
" सूर्यापुढें किंवा मागे बहुत ग्रह
येतील तेव्हा वृष्टि होईल.
अ० २९.
- १६३ कुसुमल्लाध्याय
(फल, पुष्प यांचे समृद्धीवरून
द्रव्यधा-यादिकाची समृद्धि.)
अ० ३०
- १६५ सध्यालक्षण.
१६६ सूर्योदयी व सूर्यास्ती वायु, पशु
पक्षी यांचे शब्द वगैरे पाहून
फळें पाहणें.
- १६७ सूर्यकिरणाचीं फळें.
१६८ अन्यचिन्हे.
१७० सहास्रतूत वर्षण.
१७१ फळें केव्हा होतात.
१७२ सध्या, बीज, भेद्यगर्जना, उल्का
निपात यांचीं फळें कशीं हो-
तात.
" अन्यचिन्हांचीं फळें.
अ० ३१.
- १७२ दिग्दाह व त्याचीं फळें.
अ० ३२.
- १७३ भूमिकप.
१७४ भूकपाचें कारण.
१७५ त्याचीं फळें.
१७७ भूकपाचें फळ केव्हा घडतें.
" उल्कादिकाचें फळ केव्हा घडतें.
" उत्पाताचीं नांवें व त्याचीं फळें.
- १७८ फळांचानाश.
" अहुताचे फळाचा काळनियम.
१७९ मडळपरत्वे भूकपाचें चलन
" भूकप.

अ० ३३.	२०९ अग्नीचे शब्दाचीं फळे.
१७९ उल्कालक्षण.	” अग्नीचे गंधाचीं फळे.
” उल्काचे ६ भेदयत्यांचीं फळे.	२१४ धजावर वसतेल्या पक्ष्यांचे फळ.
१८३ उल्कापाताचीं फळे.	” अन्य फळे.
” विजेच्या शब्दाचीं फळे.	अध्याय ४४.
१८५ परिवेपलक्षण अ० ३४.	२१६ नीराजनविधि (नीराजनविधिना- मक शांति.)
१८९ इंद्रायुधलक्षण अ० ३५.	२१९ स्वारीस जाण्याचा प्रकार.
१९१ गंधर्वनगरलक्षण अ० ३६.	अध्याय ४५.
अध्याय ३७.	२२१ संजनदर्शन.
१९२ प्रतिसूर्यलक्षण.	” खजरीटपक्ष्याचे प्रथमदर्शनाचे फळ.
अध्याय ३८.	२२३ भूमिगत निधि, काच, कौळसे, याची परीक्षा.
१९२ रजोलक्षण.	” खजरीटाचे प्रथमदर्शनाचे व प्रतिदियसाचे दर्शनाचे फळ.
अध्याय ३९.	अध्याय ४६.
१९४ निर्घातलक्षण.	२२४ उत्पात.
अ० ४०.	” लिंग, मूर्ति, देवांचीं स्थाने, यां- चीं निमित्तावांचून भंग, चलन, घर्म, रोदन, पतन, संभाषण, हसणे, इत्यादिकाचे फळ.
१९५ सस्यजातक.	२२६ वैरुतांची शांति.
” पृथिक व वृषभ संक्रांतिवेळेवरून उन्हाळी व पावसाळी धान्याचीं लक्षणें.	” अनेक वैरुतांचीं फळे.
१९६ अन्य लक्षणें.	२२७ अभिवैरुत.
अध्याय ४१.	२२९ वृक्षवैरुत.
१९८ द्रव्यनिश्चय.	२३० सस्यवैरुत.
” श्रव्यांचे मेपादि स्वामी.	२३१ वृष्टिवैरुत.
१९९ पदार्थे महाम, स्मृत होण्याचीं कारणें.	२३३ जलवैरुत.
अध्याय ४२.	२३४ प्रसववैरुत.
२०० अर्घकांड (धान्यादिकांची किं- मत चढेल किंवा उतरेल.)	” चतुष्पटवैरुत.
२०१ रारेदि व विक्री यांचा विचार.	२३५ वायव्यवैरुत.
अध्याय ४३.	२३६ मृगपतिवैरुत.
२०३ इंद्रध्वजसप्त (शुभपृक्षाचा ध्व- ज आणाना त्याचे फळ.)	(तृष्टिगियमाप्रमाणें सामान्ये
२०५ इन्द्रध्वजात वर्ज्य वृक्ष.	
२०६ पूर्णाहुतीचे वेळीं ज्यालेचे फळ.	

व्या गोष्टी घडावयाच्या. त्या त
शा न घडता उलट्या व विपरी
त होतात असे प्रकार या सर्व
वैकृतांत सांगितले आहेत.)

अध्याय ४७.

२४२ मयूरचित्रक (ग्रहांचे उत्तरादि
मार्गागतादि फळ.)

अध्याय ४८.

२४८ पुष्यज्ञान.

२५० पुष्यस्नानास स्थान.

२५१ वर्गभूमि.

२५५ आसनास विलाचीर, सिंहाचे,
वाघाचे अशी ४ कातडी असर्वा.

२५९ आसनास ७ कातडी सांगितली;
यांत मात्राचे दुसरे सांगितले

२६० कुलशील पा० श्रुतानुसार
ब्राह्मणास राजाने दक्षिणा द्या
वी. मारावयास नैवेद्या मेवादि
पशूस व वदिवानास सोडावे
परंतु राजाचे शरिरास दुःख
देणारे, अत पुरांत अपराध क
णारे पास सोडू नये.

२६१ पुष्यस्नानाहून दुसरे मंगलकार
क नाही

अ० ४९.

॥ पट्टलक्षण (मुकुटाचे लक्षण)

अ० ५०.

२६३ खडू (तरवारीचे) ल०.

२६५ पृच्छक प्रश्न करील तेव्हा सज्जा
ची व्रणादि सांगणे.

२६७ शास्त्रास पाणी देणे.

॥ हत्यार बळकट करण्यास पाणी
देणे.

२६८ लोण्ड तोडण्याजोगे पाणी देणे.

अ० ५१.

२६८ अगविद्या (प्रश्नकर्ता प्रश्न करी
ल तेव्हा तो कोठे, कसा आहे,
काय करित आहे, हे पाहून त्या
चे शुभाशुभफळ सांगणे. यांत
अनेकप्रकारच्या प्रश्नांचा विचा
र आहे.)

अ० ५२.

२७८ पिटकलक्षण (आगावर नारी
क फोड बगैरे येतात त्यांचीं
लक्षणे.)

अ० ५३.

२८१ वास्तुविद्या (घर बांधण्याविषयी वि
चार)

॥ राजगृहाची रुढी.

२८२ सेनापति, प्रधान, मुखराज, मा
उल्लिकराजे, श्रेष्ठ राजपुरुष,
भालदार, वेश्या, गायनादिक-
ला जाणणारे यांचे घरांची ला
वी, रुढी.

२८३ अठरा फारखानदार, मुख्य यां
चीं घरे.

॥ जामदारखाना, जनानखाना, क
मशालाधिकारी, जासूद, जो
शी, उपाध्याय, वैद्य, यांचे घरा
ची लावी, रुढी.

॥ घराचे उंचीचे प्रमाण.

॥ एकेच्या घराची लावी.

॥ चार वर्णांच्या घरांची रुढी.

॥ क्रीडागृह, क्रीडागृह यांचे मान.

॥ शिंदा, (ब्राह्मणापासून शा०)
यांचे घराचे मान.

॥ गोठा, मठ, फोडार, हत्याराची
जागा.

- २८३ अभिस्थान, जनानखाणा, यांचें प्रमाण.
- ॥ घराची उंची.
- ॥ दालन, पडवी यांचें प्रमाण.
- २८६ शीशिका (मार्ग, ओटा) यांचें प्रमाण.
- ॥ मजल्यांची उंची.
- ॥ भितीचें प्रमाण.
- ॥ राजा व त्याचे सेनापति इ० आश्रित यांचे दाराचें प्रमाण.
- २८६ इतरांचे दाराचें प्रमाण.
- ॥ चौकटीचें प्रमाण.
- ॥ खांब.
- २८७ भारतुला, वारें यांची रुंदी.
- २८८ दिशापरत्वे शालांवरून घराचें फळ.
- २८९ वास्तूत देवता राहातात. यांची नावे वगैरे.
- २९० वास्तुपुरुष कसा राहतो.
- २९१ वास्तुपुरुषाचीं मर्में.
- ॥ शल्यजाणणें.
- २९३ गृहमध्यस्थ ब्रह्मदेवाचे रक्षणाने यजमानाचें रक्षण होतें.
- ॥ गृह, नगर, ग्राम यांचा तोंच प्रकार जाणावा.
- ॥ आपल्या गृहाचे कोणते आंगास इतरांचीं घरे करावी.
- २९४ द्वारविचार.
- ॥ स्वतः उघडणारे व मिटणारे दाराचें फळ.
- ॥ अप्रमाण दाराचें फळ.
- ॥ दारावर दार असूं नये.
- ॥ अतिलहान दार असूं नये.
- ॥ उघडण्यास कठिण असे दार असूं नये.
- ॥ उंबरठ्यास टेंकतें दार असूं नये.
- ॥ तोललेलें दार असूं नये.
- ॥ दिशाहीन दाराचें फळ.
- ॥ मुखद्वार कसे असावे.
- २९६ नगर, गृह, ग्राम याचे कोनावर राहण्याचें फळ.
- ॥ घराचे कोणते दिशेस कोणते वृक्ष असावे.
- ॥ समीपभागीं कोणते वृक्ष नसावे.
- ॥ वर्ज्य वृक्ष न तोडवेल तर त्यांत कोणते लावावे.
- २९७ घर बांधण्यास भूमिपरीक्षा.
- ॥ घराजवळ कोणते घर, कोणते झाड, इत्यादि नसावे.
- ॥ वर्णपरत्वे कोणत्या उतरणाची भूमि असावी.
- ॥ मातीची परीक्षा.
- २९८ मातीचें वजन करून परीक्षा.
- ॥ खळग्यांत दिवे लावून भूमीची परीक्षा.
- ॥ खळग्यांत फुलें टाकून भूमीची परीक्षा.
- ॥ रंग, वास, गवत, वृक्ष पाहून भूमि वर्णानुक्रमानें योजावी.
- २९९ पाया खणण्याचा प्रकार.
- ३०० चौथऱ्याखालीं द्रव्य आहे अशी परीक्षा करणें.
- ३०१ पाया कसा घालावा.
- ॥ खांब उभा करण्याचा प्रकार.
- ॥ पाया दिशा साधून व पाणसाळीनें करावा.
- ३०२ घर वाढविणें शाल्यास कोणो कडे वाढवावें.

- ३०२ घरांत कोठे कोणते स्थान करावे.
- ॥ दिशापरत्वे विहिरीचे फळ.
- ॥ घरास कोणतीं शाडें तोडू नयेत.
- ३०३ शाड तोडल्यावर त्याचे बुंधाचे छेदाचा रंग पाहून त्या लांकडांत काय अश्टे हे जाणणे.
- ॥ निद्रा कोठे व कशी करूं नये.
- ॥ वास्तुप्रवेशास कायकाय करावे.
- अ० ५४.
- ३०४ दगार्गळ (जमिनीतील पाण्याची परीक्षा.)
- ३१२ जमिनीत धन (धातू वगैरे) असण्याची चिन्हे.
- ३२० दिशापरत्वे कूपाचे फळ.
- ३२२ शिला (दगड) याचे रंग वगैरे वरून पाण्याची परीक्षा.
- ३२४ दगड फोडण्यास उपाय, औषधे वगैरे.
- ३२४ विहीर वगैरे पूर्वाश्विम किंवा उत्तरदक्षिण बांधावी.
- ॥ विहीर वगैरे कशी बांधावी.
- ३२५ विहिरीचे सभोवार कोणतीं शाडें लावावी.
- ॥ पाणी चांगले करण्यास औषध.
- ३२६ कूपारभास नसत्रें.
- अ० ५५.
- ॥ नृसायुर्वेद (बाग वगैरे)
- ३२७ प्रथम भूमि कशी करावी.
- ॥ बागेत व घराजवळ प्रथम कोणते वृक्ष लावावे.
- ॥ खांदी कोणत्या शाडाची जगाये.
- ॥ तोडलेली खांदी जमिनीत कशी लावावी.
- ३२७ कलम करण्याचा प्रकार.
- ॥ खांदी कोणत्या शाडाच्या जगतात.
- ॥ कोणते वृक्ष कधी व कसे लावावे.
- ३२८ खांदी लाव नेणे असेल तर काय करावे.
- ॥ शाडें शिंपण्याचा प्रकार.
- ॥ पाणयळ देशांत होणारे वृक्ष.
- ॥ शाडांमध्ये अंतर किती असावे.
- ॥ शाडांस रोग शाल्याची परीक्षा.
- ॥ रोगाचा परिहार.
- ॥ फळे गळतील किंवा नासतील तर उपाय.
- ३२९ पाहिजे तेव्हां शाडांस फळे व फुले आणण्याचा प्रकार.
- ३३० कोणत्याही बीजास त्वरित फुले आणणे.
- ॥ शाडांस लीकर पालवी आणणे.
- ३३१ फवटीस फार उत्तम व लीकर पडव आणणे.
- ॥ बीजास लागलेच अंकुर आणून फार लीकर फळे आणणे.
- ३३२ भोंकरीचे बीजास एक दिवसांत फळे आणणे.
- ॥ शाडें लावण्यास नसत्रें.
- अ० ५६.
- ॥ प्रासादलक्षण (दिवालय बांधणे).
- ३३४ देवळाची उंचीवगैरे.
- अ० ५७.
- ३३८ वज्रलेप.
- अ० ५८.
- ३४० प्रतिमालक्षण (विष्णुभादिकरून देवांच्या मूर्ति कशा कराव्या)
- ॥ अंगुळप्रमाण.
- ॥ मूर्तीचे कामाचे अंगुळ.

- ३४८ मूर्तीचे उंचीवरून शुभाशुभ.
 ३४९ लिंगाचे प्रमाण. अ० ५२.
 ३५० वनसंप्रवेश (मूर्ति करण्याकरि-
 तां शोडें तोडण्यास जाणें) अ० ६०.
 ३५२ प्रतिष्ठापन (देवस्थापना)
 ३५६ गोलक्षण. अ० ६१.
 ,, वैलाचे लक्षण.
 ३५८ ओशें नेण्यास योग्य वैल.
 ३५९ ओशें घेणारे व जलद चालणारे
 वैल. ,
 ,, वैलाचीं शुभाशुभ लक्षणें.
 अ० ६२.
 ३६० श्वलक्षण (कुत्र्याचे ल०)
 अ० ६३.
 ,, कुकुटल० (कोंबड्याचे ल०)
 अ० ६४.
 ३६१ कूर्मल० (कांसवाचे ल०)
 ३६२ छाग (बकरा) लक्षण. अ० ६५.
 ३६४ अश्व (घोडी) ल० अ० ६६.
 ३६६ गज (हत्ती) ल० अ० ६७.
 ३६८ पंढहत्तीचे ल०.
 ३६९ पुरुषलक्षण अ० ६८.
 ३७६ सामुद्रिक लक्षणें.
 ३८८ स्त्री आणि पुरुष यांची उंची
 व वजन, हें पूर्णतेस कधी येतें.
 ३९० महापुरुषल० अ० ६९.
 ३९१ पुरुषाचे उंचीचे प्रमाण.
 ३९२ सत्व, रज, तमोगुणादि पुरुषा-
 चीं लक्षणें.
 ३९९ स्त्रीलक्षण. अ० ७०.
 ४०३ मिशी आलेली स्त्री अशुभकारक
 होय.
 अ० ७१.
 ४०४ वस्त्रच्छेदल० (वस्त्र फाटले व
 जळले तर त्याचे ल०)
 अ० ७२.
 ४०७ चामर (चवरी) ल०.
 ४०८ काठीचे परांवरून तिचे फळ.
 ,, छत्रलक्षण. अ० ७३.
 ,, छत्रीचा आकारवर्णन.
 ,, स्त्रीप्रशंसा. अ० ७४.
 ४१२ व्यभिचारी पुरुषास प्रायश्चित्त.
 अ० ७५.
 ४१४ सीभाग्यकरण(सुंदरत्व कसे होईल)
 ४१५ लोकप्रिय होणें.
 अ० ७६.
 ४१६ कांदर्पिक (मुलगा, मुलगी हो-
 ण्याचे कारण, कामवृद्धि होण्या-
 चीं औषधें)
 ४१७ शक्तिवृद्धीचीं औषधें.
 ४१८ ,, [कारणें.
 ४१९ संभोगशक्ति कमी होण्याचीं
 अ० ७७.
 ,, गंधयुक्ति (सुगंधि पदार्थ करणें)
 ,, केंस काळे होण्यास औषध.
 ४२० मस्तकास लावण्याचे उटणें.
 ,, चाफ्याचे अंतर तयार करणें.
 ४२१ अनेक प्रकारचे धूप.
 ४२५ दंतधावनकार्पे करणें.
 ४२६ तांबूलाचे गुण.
 ,, तांबूलाचे पदार्थ.
 अ० ७८.
 ४२७ पूंखोसमायोग (स्त्रीपुरुषांवर प-
 रस्परांची इच्छाप्रकार).
 ,, अनुरक्तस्त्रियांची लक्षणें.
 ४२८ ,,

- ४२८ विरक्तस्त्रीचीं लक्षणे.
 " कुटणीचे काम कोणत्या स्त्रिया करितात.
- ४२९ दुष्टसंकेताचीं स्थाने.
 " उत्तमस्त्रीचे गुण.
- ४३० ऋष्य स्त्रियांचीं लक्षणे.
 ४३१ गर्भधारण करणाऱ्या शोणिता-
 चे लक्षण.
 " पुरुष, स्त्री, नपुंसक, जुवळ, या
 गर्भाचीं उदरांत स्थाने.
- ४३२ संभोगास मुहूर्त.
 " विटाळशीशी संभोग करू नये.
 अ० ७९.
 " शय्यासन (पलग व पाट यांचे)
 लक्षण.
 " पलग व पाट करण्यास कोणते
 वृक्ष योग्य.
- ४३३ ऋष्यवृक्ष.
 " जुने लांकूड शुभ-होईल किंवा
 कसे याची परीक्षा.
 " अगुळप्रमाण.
- ४३५ फळांचे सर्व वृक्ष, पलग व पाट
 वगैरे बँठक करण्यास उक्त होत.
 " उक्तवृक्षांचे योगाने हस्तिदंत
 योग्य होय.
- ४३६ हस्तिदंत, फामास किती लांबी
 पयेत ध्यावा याचे प्रमाण.
- ४३७ पलगान्ना लांकूडे (बाजू) जुळ-
 विण्याचा प्रकार.
- ४३९ रत्नपरीक्षा. अ० ८०.
 ४४० रत्नांची नावे.
 " रत्नाच्या देवता.
 ४४१ आठ पाटन्या राईभार १ तांदुळ.
 " हिऱ्याची किंमत.
- अ० ८१.
 ४४२ मुक्ताफल (मोती) परीक्षा.
 " हत्ती, सर्प, शिपा, शस्त्र, मेघ,
 वेळू, मत्स्य, डुकर या आटांपा-
 सून मोत्ये होतात.
 " शिंप्यांतील मोती उत्तम व व्य-
 वहारोपयोगी होय.
- ४४३ मोत्यांची उत्पत्तिस्थाने आहित.
 " मोत्याचे रंगावरून त्याचे दैवय.
 ४४४ मोत्याची किंमत वजनाचे मानाने.
 " पुरवणीचे मोत्यांची किंमत.
 ४४६ सप्तमवायुस्कधांतून पडलेले मो-
 ती मेघोत्पन्न होय.
 ४४७ मोत्यांचे हार करण्याचा प्रकार.
 अ० ८२.
 ४४८ पद्मराग (माणिक) परीक्षा.
 ४५० पद्मरागाची किंमत.
 अ० ८३.
 " मरकत (पाच) परीक्षा.
 ४५१ दीपलक्षण. अ० ८४.
 " दतकाष्ठलक्षण. अ० ८५.
 अ० ८६.
 ४५४ सर्वशाकुन (मिश्रकाध्याय श
 कुनांचीं फळे)
 ४५५ पशुपस्यांमध्ये पुरुष, स्त्री, नपुंस-
 क हे स्पष्ट समजत नाही. ते
 त्यांचे शरीरावरून वगैरे समज-
 प्याचीं लक्षणे.
 " मार्गामध्ये, सैन्यामध्ये, गावांत,
 जनसमुदायामध्ये, शुभाशुभ फ-
 ल कोणास समजावे.
 ४५९ कोणत्या ऋतूंत कोणकोणते प-
 क्षि व चतुष्पाद मदयुक्त होता-
 त त्यांची नावे.

- ४६१ गमनकर्त्यांच्या डाव्याआंगां कोण शुभ.
- ॥ उजव्या आंगास शुभ कोण.
- ४६२ प्रयाणकाली शब्द, नामसकीर्तन, दर्शन, कोणाचें शुभ होते.
- ॥ डावे जाणारे कोण चांगले.
- ॥ कोणत्या दिशेस कोण चांगले.
- ४६३ राजदर्शनार्थ राजवाड्यांत प्रवेश असतां शुभाशुभ.
- ४६४ एक शुभ व एक अशुभ शकुन शाला तर फळ कोणाचें ध्यावें.
- ४६६ सर्प, उंदीर, मानर, मासे, हे स्वजातीचें मास खाणारे आहेत.
- ॥ मनुष्य, घोडा, गाढव पांवांचून सर्व प्राणी परयोनींच्याठारें मेल्युन करतील तर देशनाश होतो.
- अ० ८७.
- ४६९ अंतरचक्र (दिशापरत्वे शकुन व त्यांचें फळ).
- अ० ८८.
- ४७७ शकुनरुत (गमनकालीं पक्षी व श्वापदै यांचि शब्दाचें फळ)
- अ० ८९.
- ४८७ श्वचक्र (कुत्र्याचें रडणें वगैरे)
- ४८९ वर्षाकालीं कित्येक स्थळीं कुत्रे मोठ्यांनीं रोदन करतील तर महान् वृष्टि होईल.
- ॥ अवर्षण असतां वर्षाकालीं कुत्रे पाण्यांत उभेवगैरे राहून फिरतील, पाणी हालवितील तर १२ दिवसांत वृष्टि होईल.
- अ० ९०.
- ४९२ शिवाहत (भालूचे शब्दाचें फळ.
- ॥ माघ, फाल्गुन व कुंभ, मीन यांत कोठ्ठांस मरित येथे.
- ४९३ भालूच्या सोडांतून ग्वाला निघत असतील असे वाटतें.ओ.२१
- अ० ९१.
- ४९५ मृग (रानांतील जनावरें)चेष्टित.
- अ० ९२.
- ४९६ गवेगितं (गाय हंत्रत्येवगैरे त्याचें फळ).
- ॥ गार्डस, माशा व कुत्री यांणी रोधिली तर लवकर बहुत वृष्टीपासून उपद्रव होईल.
- ४९७ ह्यशीचें फळ गार्डसारखें समजावें.
- अ० ९३.
- ॥ अश्वचेष्टित (घोड्यांचीं लक्षणें वगैरे)
- ॥ घोड्याचे आंगावर केव्हां केव्हां अग्नि दिसतो.
- ४९९ घोड्याचें निजणें व उभें राहणें याचे फळाप्रमाणेंच, अन्यजाहनाचें पहावे.
- अ० ९४.
- ५०० हस्तीगितं (हत्तीचें लक्षणवगैरे)
- ॥ हत्तीचे दांत,कापण्याचें प्रमाण.
- ५०१ दांत पडल्याचें लक्षण.
- ५०३ केव्हां केव्हां हनी सुसपरीस घेऊन जमिनीवर येतो.
- अ० ९५.
- ॥ वायसरुतं (कावळ्याचे ओरडणें वगैरे).
- ॥ कावळ्याचे घरव्याचें फळ त्याच प्रदेशांत होईल.
- ५०४ घरव्यावरून वृष्टिलक्षण जाणणें.
- ॥ घरव्यावरून उंदिरादिकांचा उपद्रव जाणणें.

- ५०४ कावल्यास ५ पर्यंत पिली होतात.
- ५१३ एक कावल्याविषयी जी फळे सांगितली तीच बहुतांविषयी समजावी.
- " अन्यपद्यांचे फळ कावल्याप्रमाणे समजावे.
- " वनांतील पशूंचे व वरदाटांचे डुकरादिकांचे फळ कुत्र्याप्रमाणे समजावे.
- " वृष्टिलक्षण.
- " मधमाशांचे पोळे व सण्याचे फळ.
- ५१४ मुंग्यांचे आंड्यांवरून वृष्टिल०.
- " पहिल्या शकुनावरून यात्रेचे शुभाशुभ पहाणे.
- " मार्गातील शकुनाचे फळ त्याच दिग्शी समजावे.
- " या अध्यायांत सांगितलेले शकुन सर्वकाळ पहावे.
- " सर्व कार्यांचा आरंभ, यात्रा (ह० प्रयाण), गृह प्रवेश इत्यादिकांचेठाई सर्व शकुन पहावे.
- " शिककोणत्याही कर्मांशुभ नव्हे.
- " शुभशकुन झाले तर काय काय होतें.
- " कोसापुढे पेट्याचा शब्द निष्फळ होय.
- " अथशकुन एक दोन तीनवगीर झाले तर काय करावे.
- अ० ९६.
- ५१५ शाकुनेत्तराध्याय (शकुनांच्या बलाबलविचाराने फळ जाणावे०
- ५१८ प्रभकर्त्याचे किंवा येणाराचे नाव किती असतारचे आहे अथवा दोन नावे आहेत हें जाणणे.
- ५१८ प्रभलभावरून येणाराचे किंवा चोराचे वगैरे नाव सांगणे.
- " वय सांगणे.
- ५१९ पाकाध्याय ९७. (शकुनांचे वगैरे फळ कधी होईल)
- " स्थिर व चर पदार्थांचे अन्यत्व.
- " नदीचा प्रवाह दुसरीकडे वळल्यास त्याचे फळ.
- ५२० अचेतन पदार्थांचे भाषण, रोदन, कांपणे, व्यास घाम येणे, इत्यादि अद्भुतांचे फळ.
- " डिफळ उदकावर तरणे.
- " वाद्याचा शब्द होणे.
- " भूमिविदारण.
- " अभि नसतां पेटणे.
- " तूप, तेल, मास, रक्त यांची वृष्टि.
- " फार द्वेषी प्राण्यांचा परस्पर जेह, भाजर व मुंगस यांचा उदराबरावर संग.
- " अद्भुतांचे फळांच्या काळ सांगितला तेव्हां फळ होणार नाही तर दुप्पट काळाने होईल.
- ५२२ शांतीने, आणि दानाने अद्भुतांचे फळ होत नाही.
- " नक्षत्रगुणाः अ० ९८.
- " प्रत्येक नक्षत्रांच्या तारांची संख्या.
- " विवाहाचेठाई होणारे फळ नक्षत्रांचे तारांचे संख्येइतक्या वर्षांनी होतें.
- " ज्वरादि व्याधींचा नाश नक्षत्रांचे तारांचे संख्येइतके दिवसां.
- " नक्षत्रांचे स्वामी. [नीं हातो.
- ५२३ ध्रुवसंज्ञकनक्षत्रांवर कोणकोणतीं कर्मे करावी.

- ५२३ तीक्ष्णसंज्ञक न० कार्ये.
 ,, उग्रसंज्ञक न० कार्ये.
 ,, लघुसंज्ञक न० कार्ये.
 ,, मृदुसंज्ञक न० कार्ये.
 ,, मृदुतीक्ष्ण (मिश्र) न० कार्ये.
 ,, क्षीरकर्मास उक्तनक्षत्रे.
 ,, क्षीरास उक्तनक्षत्र न मिळे तर काय करावे.
 ,, क्षीर कोणी, कोणत्यावारी व ति-
 र्थीस वगैरे करावे.
 ,, क्षीरास केव्हां मुहूर्त नको.
 ,, पुंसवनास नक्षत्रे.
 ५२५ नामकरणादि संस्कारांस नक्षत्र आणि वार.
 ,, नामकरणास लग्नशुद्धि.
 ,, कर्णवेधास लग्न व नक्षत्र.
 ,, सामान्यत्वे सर्वारंभास लग्नशुद्धि.
 ,, गृहारंभ व गृहप्रवेश यांस लग्नशुद्धि.
 ,, तिथिकरणगुण. अ० ९९.
 ,, तिर्थांचे स्वामी.
 ,, नंदादितिथि.
 ,, जे कार्य ज्या नक्षत्रां, करणी आणि मुहूर्ता करावयाचे ते नक्षत्र वगैरे न मिळे तर काय करावे.
 ,, करणे व त्यांचे स्वामी.
 ५२७ कोणत्याकरणावर कोणती कार्ये करावी.
 अ० १००.
 ,, विवाहनक्षत्रलग्ननिर्णय.
 ,, विवाहास नक्षत्रे, लग्ने, लग्नशुद्धि.
 ,, राशिकूट.
 ५२८ लग्नशुद्धि, योग, तिथि, वार, अपन, मास, लग्न, नवमांश.
 ,, नक्षत्रजातक. अ० १०१.
 अ० १०२.
 ५३१ राशिप्रविभाग (वाराराशींचे वि-
 भाग).
 ५३२ विवाहपटल.
 (विवाहमुहूर्तलग्नीं ग्रह असतील त्यांची फळे). अ० १०३.
 ५३५ गोधूलिमुहूर्तांचे फळ.
 ,, ग्रहगोचराध्याय (गोचरींचे ग्रहांची फळे) १०४.
 ,, यांत प्रत्येक श्लोकाचे निरनिराळे छंद सांगितले आहेत.
 ५३५ गोचरीचे ग्रहांची फळे.
 ५४५ गोचरीचे ग्रहांची फळे कोणास कसकशी अनुभवास येतात.
 ५४६ अशुभग्रहांचे पीडापरिहारार्थ पूजादिप्रकार.
 ,, सूर्यादिग्रह राशीच्या कोणत्या भागी कसे फळ देतात.
 ५४७ शुभ आणि अशुभ ग्रह यांचे फळांचा बलाबलविचार.
 ५४९ सूर्यादिग्रह कोणकोणत्या स्थानी असता व त्यांचे वारी कोणकोणतीं कृत्ये करावी.
 ५५१ नक्षत्रपुरुषव्रत. अ० १०५.
 ५५२ हे व्रत करणाऱ्या मनुष्याचे शरीर पुढीलजन्मी सुंदर होतें.
 ५५३ मार्गशीर्षादि मासांचे स्वामी.
 ५५४ उपसंहाराध्याय. १०६.
 ५५५ ग्रंथानुक्रमणिका. (अध्यायांची अनुक्रमणिका). अ० १०७.
 ५५७ ब्राह्मिहिररुत नव्हत असे अध्याय या ग्रंथांत कोणते व किती आहेत.
 ,, ग्रंथसमाप्तीचा शक वगैरे.

श्री

बृहत्संहिता

(वराह मिहिरकृत)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्यांचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला आहे.

THE BRIHATSANHITÁ

[BY VARÁHA-MIHIRA]

पांन व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १ ले

तारीख २९ मे १८७३.

अंक १

VOL I

25th May 1873.

No. 1

रत्नागिणी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

यांणी

आपल्या

जगन्मित्र कारखान्यांन

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अंकांत मोठ्या तक्तीचे साच्याची चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून
समारं ८०० ग्रंथ येत जाईल.

अथ वृहत्संहितेची अध्यायानुक्रमणिका प्राकृत अर्थासह.

- १ उपनयनाध्यायः—इष्टदेवतत्वे नमन व प्रधास साधने.
- २ सांक्तरसूत्र—उद्योतिषी कसा असावा त्याचीं लक्षणें.
- ३ आदित्यचारः—सूर्याच्या दक्षिणोत्तर गती व वर्ण इत्यादिकांची फलें.
- ४ चंद्रचारः—नक्षत्राच्या वात्रने चंद्रगमन व शुभोन्ति इत्यादिकांची फलें.
- ५ राहुचारः—ग्रहणाचीं फलें.
- ६ भौमचारः—मंगलाचीं वक्रादिक फलें.
- ७ बुधचारः—अश्विन्यादि नक्षत्रीं बुध व त्याचीं उदयादि फलें.
- ८ वृहस्पतिचारः—नक्षत्रांच्या भागानें वृहस्पतिगतिफल इत्यादि.
- ९ शुक्रचारः—उत्तरमध्यादि मार्गीं शुक्रास्तादि फलें इत्यादि.
- १० शनैश्वरचारः—अश्विन्यादि नक्षत्रीं शनीचीं फलें इत्यादि.
- ११ केतुचारः—दिव्यभौमांतरिक्षादि उत्याताचीं फलें.
- १२ अगस्त्यचारः—अगस्तीच्या वर्णांचें फल इत्यादि.
- १३ सप्तपिचारः—सप्तपिडादि सप्तर्षींच्या वर्णांचें फल इत्यादि.
- १४ कूर्मविभागः—रुक्तिकादि तीन तीन नक्षत्रीं पापग्रह असतां देशपरत्वे पीडा.
- १५ नक्षत्रव्यूहः—पापग्रहव्यूहित कृत्तिकादि नक्षत्र फलें.

- १६ ग्रहभक्तयः—रव्यादिग्रह देशांचें स्वामी सागून त्यांचीं फलें.
- १७ ग्रहयुद्ध—सूर्यादि ग्रहांच्या युद्धांचें फल.
- १८ शशित्रहसमागमः—ग्रहांच्या दक्षिणोत्तर भागानें चंद्रगतीचें फल.
- १९ ग्रहवर्षफल—सूर्यादि ग्रहांच्या वर्षांचें फल.
- २० ग्रहशृंगाटक—ग्रहांच्या उदयास्तादिकावस्तुन फलें.
- २१ गर्भलक्षण—मेघाच्या गर्भाचीं लक्षणें.
- २२ धारणा—मेघाच्या गर्भधारणाचे शुभाशुभ फल व गर्भस्त्रावाचे दिवस.
- २३ प्रवर्षण—वृष्टीवस्तुन शुभाशुभ.
- २४ रोहिणीयोग.—आषाढकृष्णपक्षीं रोहिणी नक्षत्रीं चंद्र जाईल त्या वेळेवस्तुन फलें.
- २५ स्वातियोगः—आशाढशुक्लपक्षीं स्वातीस चंद्रयोगकालीन वेळेवस्तुन फलें.
- २६ आषाढीयोग—आषाढपौर्णमासीस धान्यें तेलून खांवस्तुन शुभाशुभ.
- २७ वातचक्र—पूर्वादिवायूवस्तुन फल.
- २८ सद्योवृष्टिलक्षण—शीघ्रवृष्टीचें लक्षण
- २९ कुसुमलताध्यायः—फलपुष्पसमृद्धीवस्तुन द्रव्य धान्यादिकांचीसमृद्धि.
- ३० सध्यालक्षण—सध्यासमर्षीं वायूवस्तुन शुभाशुभ फलें.
- ३१ दिग्दाहलक्षण—दिशांचे वर्णावस्तुन फलें.

- ३२ भूमिकंपलक्षणं—भूकंपावरून शुभा-
शुभ.
- ३३ उल्कालक्षणं—बीज जशी लवेल
तसे तिजवरून फल.
- ३४ परिवेपलक्षणं—चंद्रसूर्यास खेळें प-
डते त्यावरून शुभाशुभ.
- ३५ इन्द्रायुधलक्षणं—आकाशांत धनुष्य
पडते त्याचें फल.
- ३६ गन्धर्वनगरलक्षणं—आकाशांत न
नगराभास होतो त्याचें फल.
- ३७ प्रतिसूर्यलक्षणं—एककाली आका-
शांत दोन सूर्य दिसतात त्यांची
फलें.
- ३८ रजोलक्षणं—आकाशांत धूळ उड-
ले तिचें फल.
- ३९ निर्घातलक्षणं—मेघवायुगर्जनेचें फल
- ४० सस्पज्ञातकं—सूर्यसंक्रांतीवरून धा-
न्य होण्याचीं लक्षण.
- ४१ द्रव्यनिश्चयः—द्रव्यादि पदार्थांचे
मेपादि राशिस्वामी सांगून त्यां-
वरून फल.
- ४२ अर्धकांडं—अमुक संक्रांतींत धा-
न्यादि घेऊन त्याच्या व्यापारांत
लाभ इत्यादि.
- ४३ इन्द्रध्वजसंपत्तं—शुभवृक्षाचा ध्वज
आणावा, त्याचें फल.
- ४४ नीराजनविधिः—युद्धास जाणारांनीं
नीराजनविधि करून त्यावरून शु-
भाशुभ फल पहाणें.
- ४५ खंजनदर्शनं—खंजरीटपक्ष्याच्या प्र-
थमदर्शनावरून फलः
- ४६ उत्पातलक्षणं—उत्पातापासून शु-
- भाशुभ.
- ४७ मयूरचित्रकं—ग्रहांचें उन्नरादिमा-
र्गगतादि फल.
- ४८ पुष्यस्नानं—सर्वदोषापह पुष्यनक्षत्रीं
स्नान व राजप्रस्थान कर्म.
- ४९ पट्टलक्षणं—सुवर्णपट्टलक्षण.
- ५० खड्गलक्षणं—तरवारीचें लक्षण.
- ५१ अंगविद्या—प्रश्नकार्त्तरी अगास स्प-
र्शादि होतील त्यांवरून फलें.
- ५२ पिटकलक्षणं—फोडावरून शुभाशुभ
फलें.
- ५३ वास्तुविद्या—घर बांधण्याविषयी वि-
चार.
- ५४ दगार्गलं—भूमीतील जलपरीक्षा
(पाणी पहाणे).
- ५५ वृक्षायुर्वेदः—झाडें लावण्यास जागा
इत्यादि बागांविषयी माहिती.
- ५६ प्रासादलक्षणं—देवालय बांधण्या-
चा प्रकार.
- ५७ वज्रलेपः—वज्रलेप करण्याचा प्रकार.
- ५८ प्रतिमालक्षणं—विष्ण्वादि देवांच्या
प्रतिमा कशा असल्या याचा प्र-
कार.
- ५९ वनसम्प्रवेशः—गृहादिकांत वृक्ष तो-
डण्याकरितां वनांत जाऊन तो-
डण्याचा प्रकार व फल.
- ६० प्रतिष्ठापनं—देवस्थापनाचा प्रकार.
- ६१ गोलक्षणं—गार्दचें लक्षण.
- ६२ श्वलक्षणं—कुत्र्याचें लक्षण.
- ६३ कुक्कुटलक्षणं—कौबड्याचें लक्षण.
- ६४ कूर्मलक्षणं—कांसनाचें लक्षण.
- ६५ छागलक्षणं—बकऱ्याचें ल० (शिळी).

- ६६ अश्वलक्षणं—घोड्याचें लक्षण.
 ६७ गजलक्षण—हत्तीचें लक्षण.
 ६८ पुरुषलक्षणं—पुरुषाचें लक्षण (सा-
 मुद्रिकादि).
 ६९ पचमहापुरुषलक्षण—महापराक्रमी
 पुरुषलक्षण.
 ७० स्त्रीलक्षणं—स्त्रीयांचा लक्षण.
 ७१ बल्लच्छेदलक्षणं—बल्लच्छेदनाचें ल-
 क्षण.
 ७२ चामरलक्षण—चंवरीचें लक्षण.
 ७३ छत्रलक्षणं—छत्राचें लक्षण.
 ७४ स्त्रीप्रशसा—स्त्रियाचें महत्त्व.
 ७५ सीभाग्यकरण—सुंदरत्व कसें होते.
 ७६ कान्दार्पकं—स्त्री व पुरुष उत्पत्ती-
 चा प्रकार.
 ७७ गधयुक्ति—पांढरे केस काळे कर-
 णे इत्यादि प्रकार.
 ७८ पुस्त्रोसमायोगः—स्त्रीपुरुषांवर पर-
 स्परांची इच्छा प्रकार.
 ७९ शय्यासनलक्षण—पलेगाचें लक्षण.
 ८० बज्रपरीक्षा—हिऱ्याची परीक्षा व
 लक्षण.
 ८१ मुक्ताफलपरीक्षा—मीत्तिकांची परी.
 ८२ पद्मरागपरीक्षा—माणिकाची परीक्षा.
 ८३ मरकतपरीक्षा—पत्था, पन्ना याची
 परीक्षा.
 ८४ दीपलक्षणं.
 ८५ दन्तकाष्ठलक्षणं.
 ८६ मिश्रकाव्यायः—सामान्य सर्व फले.
 ८७ अन्तरचक्र—दिशापरतें शकुन व
 फल. [मनकाली].
 ८८ शकुनरुत—पक्षिशब्दाचें फल (ग-
 ८९ श्वचक्रं—कुत्र्याच्या शब्दाचें फल.
 ९० शिवारुतं—भालूचें शब्दाचें फल.
 ९१ मृगचेष्टितं—वन्यमृगशब्दाचें फल.
 ९२ गर्वेगितं—भाय हंवरत्ये वर्गरे न्याचें
 फल.
 ९३ अश्वचेष्टितं—घोड्याच्या चलनादि-
 काचें फल
 ९४ हस्तीगित—हत्तीच्या चल०
 ९५ नापसरुत—काकशब्दाचें व घर-
 त्यादिकाचें फल.
 ९६ शाकुनोचराध्यायः—शकुनाच्या व-
 लाबलविचाराने सिद्धि.
 ९७ पाकाध्यायः—फल कधीं होईल तें.
 ९८ नक्षत्रगुणाः—अमुक नक्षत्र अमुक
 कर्मास उक्त व नक्षत्र संज्ञा व तारा.
 ९९ तिथिकरणगुणाः—अमुक तिथि व
 अमुक करणां कार्य.
 १०० विवाहनक्षत्रलभनिर्णयः—विवाहा
 नक्षत्र व लग्नादि विचार.
 १०१ नक्षत्रजातक—जन्मकालीन अभि-
 न्यादि नक्षत्रांचीं फले.
 १०२ राशिभविभागः—अभिन्यादि न-
 क्षत्रांच्या राशि १२ यांचा प्रकार
 १०३ विवाहपटलं—विवाहलग्नां प्रहाचें
 फल.
 १०४ ग्रहगोचरः—जन्मराशीवरून शु-
 भाशुभ ग्रह पाहणे.
 १०५ नक्षत्रपुरुषव्रतं—नक्षत्रांचें पुरुषा-
 कारानें वर्णन करून त्याचें व्रत
 १०६ उपसहारः—ग्रंथाचा उपसहार.
 १०७ अनुक्रमणिका ग्रंथाच्या प्रकरणां-
 ची (अध्यायांची) अनुक्रमणिका.

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

जयतिजगतःप्रसूतिर्विश्वात्मासहजभूषणंनभसः ॥

द्वुतकनकसदृशदशशतमयूखमालाचितःसविता ॥१॥

अर्थ—सर्व जगत् ज्यापासून उत्पन्न होत असा, स्थावरजंगमात्मक जगाचा आत्मा, आकाशाचे स्वाभाविक भूषण, पातळ झालेल्या सुवर्णासारख्या हजार किरणांच्या मालेने पूजित असा सूर्य सर्वोत्कर्षे वर्ततो ॥१॥

प्रथममुनिकथितमवितथमवलोक्यग्रंथविस्तरस्यार्थं

नातिलघुविपुलरचनाभिरुद्यतःस्पष्टमभिधातुं ॥२॥

अर्थ—अन्य ज्योतिःशास्त्रे असतां हे कां आरंभिले याचे कारण या श्लोकाने सांगतात. ब्राह्मणाने सांगितलेल्या सत्यरूप विस्तृत ग्रंथाच्या अर्थात अवलोकन करून, मी वराहमिहिराचार्य स्वल्प नव्हत व अतिविस्तृतही नव्हत अशा वाक्यपदांच्या मध्यम रचनाही स्पष्ट बोलण्यास उद्युक्त झाले आहे ॥२॥

मुनिविरचितमिदमितियच्चिरंतनंसाधुनमनुजग्र

थितं । तुल्यैर्यैक्षरभेदादमंत्रकेकाविशेषोक्तिः ॥३॥

अर्थ—हे शास्त्र प्राचीन मुनी जे ब्रह्मा इत्यादिक याणी केले यास्तव श्रेष्ठ होय. मनुष्याने केलेले शास्त्र श्रेष्ठ नव्हे. अर्थ एकच असला हणजे वेदावांचून इतर ग्रंथात काही विता नाही वेदात मात्र तीच अक्षरे लटली पाहिजेत ॥३॥

क्षितितनयदिवसवारोऽनशुभरुदितिपितामहप्रोक्ते ॥

कुजदिनमनिष्टमितिवाकोत्रविशेषोऽनृदिव्यकृते ॥४॥

अर्थ—ब्रह्मोक्तग्रंथांत क्षितितनयदिवसवारः नशुभरुन् आशा अक्षरानी भौमवार शुभ नव्हे असे सांगितले. व मनुष्योक्त ग्रंथांत कुजदिनमनिष्ट भौमवार शुभ नव्हे असे सांगितलेवेगे मनुष्यवृत्त नदेवरुत शास्त्रांत एकच अर्थ आहे. यास्तव यात्र-विशेष नाही ४

आब्रह्मादिविनिःसृतमालोक्यग्रंथविस्तरंक्रमशः

क्रियमाणकमेवैतत्समासतोतोममोत्साहः ॥५॥

अर्थ—ब्रह्मादिऋषींनी केलेले विस्तृतशास्त्र पाहून क्रमाने व संक्षेपानेच हे क्रियमाण शास्त्र करितो यास्तव मला उत्साह (शुभार) आहे ॥५॥

आसीत्तमःकिलेदंतत्रापांतैजसेभवद्वैमे ॥ स्व
भूशकलेब्रह्माविश्वकृदंडेकेशशिनयनः ॥६॥

अर्थ—हे सर्व जगत् अघकाररूप होते त्यात प्रथमतः उदक उत्पन्न झाले. त्या उदकात सुवर्णाचे व तेजस्वी असे अड झाले. त्याचीं स्वर्ग व भूमि अशीं दोन खंडे झालीं. त्यामध्ये सर्व जगत् उत्पन्न करणारा व चंद्र सूर्य ज्याचे नयन असा ब्रह्मदेव उत्पन्न होता झाला ॥६॥ तात्पर्य—तमोभूत या जगतामध्ये अव्यक्त ईश्वरास प्रजा उत्पन्न करण्याची जेव्हा इच्छा झाली त्याकाळीं प्रथम जल उत्पन्न केले. त्यामध्ये वीर्य सोडिले ते अड सीर्ण व सूर्यासारखे तेजस्वी होतेझाले त्यामध्ये ब्रह्मदेव झाला त्याणे तेंपे एक वर्ष राहून, नंतर देवाचे ध्यान करून दोन शकले केले. त्यातून एक शकलाचा स्वर्ग व एकाची भूमि केले. तो ब्रह्मा, ज्याचे चंद्रसूर्य नयन, सर्व लोकाचा पितामह व विश्वकर्ता असा झाला. (स्मृतिकार.).

कपिलःप्रधानमाहद्रव्यादीन्कणभुगस्यविश्वस्य
कालंकारणमेकेस्वभावमपरेजगुःकर्म ॥७॥

अर्थ—साख्याचार्य कपिलमहामुनि प्रकृतिजगदुत्पत्तीचेकारण असे लक्षणतात. कणा-दन्नपि, द्रव्यादि सहा पदार्थ जगदुत्पत्तीस कारण असे लक्षणतात. कोणी काल कारणीक (पौराणिक) जगताचे कारण काल लक्षणतात. अन्य (लोकौपतिक) स्वभाव कारण लक्षणतात. भीमासक शुभाशुभ कर्म जगताचे कारण लक्षणतात ॥७॥

तद्वलमतिविस्तरेणप्रसंगवादार्यनिर्णयोत्तिमहान्
ज्योतिःशास्त्रांगानां वक्तव्योनिर्णयोत्रमया ॥८॥

अर्थ—प्रसंगवादी अर्थविचार महान् आहे आणि ज्योतिःशास्त्राच्या अंगाचा विचार मला येथे बोलावयाचा आहे. यास्तव जगदुत्पत्तिप्रसंगवाद पुरे ॥८॥

ज्योतिःशास्त्रमनेकभेदविषयंस्कंधत्रयाधिष्ठितं तत्का
त्सूर्योपनयस्यनाममुनिभिः संकीर्त्यतेसंहिता ॥ स्कं
धोस्मिन्गणितेनयाग्रहगतिस्तंत्राभिधानस्त्वसौहो
रान्योंगाविनिश्चयश्चकथितःस्कंधस्तृतीयोपरः ॥९॥

अर्थ—बहुभेदविषयक ज्योतिः शास्त्र, गणित, होरा व शास्त्रा, एतत्सत्रक तीन स्कंधामध्ये निर्दिष्ट आहे. त्या ज्योतिः शास्त्राचे सर्व कथन ज्यात आहे, त्याचे नाव

१ द्रव्य, गुण, कर्म, सामान्य, विशेष, सप्ततय.

२ चार्वाकमतानुसारी, बौद्ध, नास्तिक.

संहिता, असे मुनि झणतात. ज्या ज्योतिःशास्त्रामध्ये गणिताने सूर्यादिग्रहांची गति समजवत्ये. त्या गणितस्कंधाचेच तत्रस्कंध असे नाम होय. हा पाहिला स्कंध. लग्न (होरा) याचा निश्चय ज्याने होतो तो होरास्कंध दुसरा होय. अन्य वक्ष्यमाण जो स्कंध तो शाखास्कंध तिसरा होय. असे मुनीना सांगितले आहे ॥९॥

वक्रानुवक्रास्तमयोदयाद्यास्ताराग्रहाणांकर
णेमयोक्ताः ॥ होरागतंविस्तरतश्चजन्मया
त्राविवाहैःसहपूर्वमुक्तं ॥१०॥

अर्थ—भौमादिग्रहाचे वक्र, मार्ग, अस्त, उदय, इत्यादिक मी करणसिद्धांतिकेमध्ये सांगितले. विस्ताराने जातक होराशास्त्रामध्ये सबद्ध आहे. ते यात्राविवाहपट्टेलासहवर्तमान मी पूर्वीच सांगितले ॥१०॥

प्रश्नप्रतिप्रश्नकथाप्रसंगान्स्वल्पोपयोगान्ग्रहसंभवांश्च
संत्यज्यफल्गूनिचसारभूतंभूतार्थमर्थैःसकलैःप्रवक्ष्ये ११

अर्थ—प्रश्न, उत्तर, कथाप्रसंग (आख्यायिका, झ० पूर्वाच्या गोष्टी) सूर्यादि ग्रहांच्या उत्पत्ति, याचा थोडा उपयोग यास्तव ती टाकून, जे सारभूत झ० श्रेष्ठ (प्रत्यक्ष अनुभवास येणारे) भूतार्थ झ० सत्यार्थ (अनुभवास आलेले) ते परिपूर्ण अर्थांनी सांगतो ॥११॥

इतिवराहमिहिरुतौबृहत्संहिता
यांउपनयनाध्यायःप्रथमः ॥ १ ॥

अथातःसांवत्सरसूत्रं व्याख्यास्यामः । तत्रसांवत्स
रोभिजातः प्रियदर्शनो विनीतवेपःसत्यवागनसूय
कः समः सुसंहतोपचितगात्रसंधिरविकलश्चारुकर
चरणनखनयनचिवुकदशनश्रवणललाटभ्रूतमांगो
वपुष्मान्गंभीरोदात्तघोषः । प्रायःशरीराकारानुवर्ति
नोहिगुणाश्रदोपाश्रभवंति ॥

अर्थ—यानंतर सावसर (दिवस) याचें स्वरूप सागतीं तो सावसर, कुलीन, पाहिले असता सुप्त उत्पन्नकरणारा, नम्रवेष, खरें बोलणारा, निंदा न करणारा, शत्रु मित्राच्याठाईं तुल्य, अतिसलम १ पुष्ट अशा आहेत शरीरसधि ज्याच्या असा, अव्यग, हात, पाय, नखें, नेत्र, ओष्ठ, दात, कान, ललाट, भिंयया, मस्तक हीं सुंदर आहेत ज्याचीं असा, शरीर सुंदर आहे ज्याचें असा, गभीर व उत्थट (मोटा) आहे शब्द ज्याचा असा ज्योतिषी (जोशी) असावा कारण बहुधा शरीराच्या आकाराप्रमाणें गुण किंवा दोष उत्पन्न होतात ॥

तत्रगुणाःशुचिर्दक्षःप्रगल्भोवाग्मीप्रतिभानवान्देश
कालवित्सात्विकोनपर्पद्गीरुःसहाध्यायिभिरनभिभ
वनीयः कुशलोव्यसनीशांतिकपोष्टिकाभिचारस्नान
विद्या भिज्ञो विबुधार्चनव्रतोपवासनिरतःस्वतंत्राश्च
र्योत्पादितज्ञानप्रभावःपृष्ठाभिधाव्यन्यत्रदैवात्यया
ऋहगणितसंहिताहोराग्रंथार्थवेत्ता ॥

अर्थ—त्या सावसराच्या शरीरामध्ये गुण असवे ते—शुद्ध, (शास्त्रोक्त शौचानुष्ठान कर्ता व अलोभी) चतुर, शीघ्र कार्य करणारा, शास्त्रानुसार प्रशस्त गळणारा, पूर्वापरसंबधानें उत्तर देणारा, सब देशव्यवहार व वास्तव्यरूप जाणणारा, निर्मल चित्त, सभेमध्ये त्यक्तभय, त्याचे धरोवर अध्ययन करणारास अज्ञेय, शिक्षित, (शिक्षित जाणणारा) व्यसन (गीत, वाद्य, नृत्य, स्त्री, द्यूतादि) रहित वेदोक्त मंत्रपाठविनियोग जाणणारा, श्रांतिकविद्याभिज्ञ, पौष्टिकविद्याभिज्ञ आभिचार (जारणमारणादि) विद्याभिज्ञ, निश्चिन्तितिकादि क्रियांनि जाणणारा, देवपूजा, व्रतें, उपवास इत्यादिकाचाठाईं तत्पर, ग्रहगणितादिकाने आश्चर्य उत्पादक आहे ज्ञानसामर्थ्य ज्याचें असा, विचारलेल्या अर्थाते सागणारा, उत्पातसूचित अशुभाविवर्षीं न विचारता सागणारा ग्रहगणित (पंचसिद्धांत)कालग्रंथ (जातकादि ग १) याचा अर्थ जाणणारा ॥

तत्रग्रहगणितेपौलिशरोमकवासिष्ठसौरपैतामहेषुपं
चस्वेतेषु सिद्धांतेषु युगवर्षापर्यन्तुमासपक्षाहोरात्रया
ममुहूर्तनाडीविनाडीप्राणत्रुटिचुट्यवयवाद्यस्यक्षेत्र
स्यचवेत्ता । चतुर्णां चमासानां सौरसावननाक्षत्रचंद्रा
णामधिमासकावमसंभवस्यचकारणाभिज्ञः । पृष्ठ
वद्युगवर्षमासदिनहोराधिपतीनांप्रतिपत्तिविच्छेद
वित् ।

अर्थ—त्या ग्रहगणितामध्ये पौलिश, रोमक, वासिष्ठ, सौर पैतानह (ब्रह्म) असे ५ सिद्धांत आहेत. हे पांच सिद्धांत जाणणारा; युग, वर्ष, अयन, ऋतु, मास, पक्ष, अहोरात्र, प्रहर, मुहूर्त, नाडी (घटिका) विनाडी (पल) प्राण (श्वासेच्छ्वास) त्रुटि (दोन निमेष), आणि त्याचे अवयव इत्यादि कालप्रमाणातें व मेषादिराशिप्रमाणातेंही जाणणारा; सौर, सावन, नाक्षत्र, चांद्र, या चारप्रकारच्या महिन्यातें व अधिमास क्षयमास यांच्या सभवाचें कारण जाणणारा; ६० संवत्सर, युग, मास, दिन, होरा, यांच्या स्वामीची प्रवृत्ति व निवृत्ति जाणणारा ॥

सौरादीनांचमानानांसदृशासदृशयोग्यायोग्यत्वप्रतिपादनपटुः । सिद्धांतभेदेप्ययननिवृत्तौप्रत्यक्षसममंडलरेखासंप्रयोगाम्युदितांशकानांचछायाजलयंत्रदृग्गणितसाम्येनप्रतिपादनकुशलः । सूर्यादीनांचग्रहाणांशीघ्रमंदयाम्योत्तरनीचोच्चगतिकारणाभिज्ञःसूर्याचंद्रमसोश्चग्रहणेग्रहणादिमोक्षकालदिक्प्रमाणस्थिति विमर्दवर्णादेशानामनागतग्रहसमागमयुद्धानामादेष्टा ।

अर्थ—सौरादि मासांचें सादृश्य असादृश्य योग्यायोग्यताचें प्रतिपादन करण्यास कुशल असा, सिद्धांतभेद जाणणारा, अयननिवृत्ति ल० दक्षिणेस व उत्तरेस सूर्याचें गमन यांत प्रत्यक्ष ज्ञानानें जाणणारा, विषुववृत्तजाणता, उदितांश जाणणारा, तुरीययत्रादि छायायंत्रें जलयंत्रें आणि वेध यांचे साम्यातें जाणता, सूर्यादिक ग्रहांच्या शीघ्र, मंद, याम्योत्तर, नीच, उच्च अशा गतीचें कारण जाणणारा; सूर्यचंद्रांच्या ग्रहणांमध्ये ग्रहणाचा आरंभ, मोक्ष, दिशा, प्रमाण, स्थिति, खग्रास, वर्ण, इत्यादिक आदेश यांचा व भाविप्रदयोग, ग्रहयुद्धे यांतें सांगणारा ॥

प्रत्येकग्रहभ्रमणयोजनकक्षाप्रमाणप्रतिविषययोजनपरिच्छेदकुशलो भूभ्रमणभ्रमणसंस्थानाद्यक्षावलंबकाहव्यासचरदलकालराशुदयच्छायानाडीकरणप्रभृतिपुक्षेत्रकालकरणेष्वभिज्ञो नानाचोद्यप्रभभेदोपलब्धिजनितवाक्सारो निकषसंतोपाभिनिवेशैर्विशुद्धस्येवाधिकतरममलीकृतस्य शास्त्रस्यवक्तातंत्रज्ञोभवति

अर्थ—प्रत्येकप्रहाचे भ्रमणाची योजना व कक्षा (कर्ण) यांचे प्रमाण जाणणारा, प्रत्येक देशाच्या योजनांच्या प्रमाणाविषयी कुशल; भूगोल, नक्षत्रगणाचे भ्रमण व सस्यान इत्यादि जाणणारा; ध्रुवोन्नतीचा अवलंबक दिवसव्यास (अहोरात्र्यर्थ), चरखकाल, मेवादि राशींचे उदय (लग्न) छायेवस्त्रं इष्टघटी करण इत्यादिक, व लग्नकाल करण यांचा जाणणारा; नानाप्रकारच्या उक्तप्रभाच्या भेदज्ञानाने ज्याची उत्तम याणी झाली असा; कसीटीवर घासून किंवा तापवून किंवा तोडून शुद्ध केलेल्या सुवर्णासारखे अत्यंत स्वच्छ केलेल्या शास्त्राचा वक्ता; असा जो तो गणितशास्त्र जाणणारा होतो ॥

उक्तचर्गमुनिना ॥ नप्रतिवत्थंगमयतिव
क्तिनचप्रभ्रमेकमपिपृष्टः ॥ निगदतिनच
शिष्येभ्यःसकथंशास्त्रार्थविज्ञेयः ॥१॥

अर्थ—जो मनुष्य शास्त्रोक्तार्थातें प्रतिपादन करित नाही, कोणी प्रभ्र केलाअसतां एकाही प्रभाचें उत्तर देत नाही व शिष्यांसही पदवीत नाही तो शास्त्रार्थ जाणणारा कसा झणावा ॥१॥

ग्रंथोन्यथान्यथार्थःकरणंयश्चान्यथाकरोत्यबुधः ॥
सपितामहमुपगम्यस्तौतिनरोवैशिकेनार्या ॥२॥

अर्थ—जो मनुष्य ग्रंथाचा अर्थ अन्य असून दुसराच अर्थ करितो. व गणितही निराळेंच करितो तो अबुध (मूर्ख) होय. तो मनुष्य पितामह (आजा) याप्रत जाऊन, वैश्येचे गुण (नखदशन नखसत सीत्कारादिक) याहीकरून मातेची स्तुतिकरितो ॥२॥

तंत्रेसुपरिज्ञातेलग्रेछायांबुयंत्रसंविदिते ॥
होरार्थंचसुरूढेनादेष्टुर्भारतीबंध्या ॥३॥

अर्थ—गणितस्कध चागला जाणला असतां; छाया व जलयत्र याही लग्न चांगले जाणले असतां; होरार्थ (लग्न) सुस्थिर असतां; सागणाराची याणी निष्कल (मिथ्या) होत नाही ॥३॥

उक्तचार्यविष्णुगुप्तेन ॥ अप्यर्णचस्यपुरुषःप्रतरन्कदा
चिदासादयेदनिलवेगवशेनपारं ॥ नत्वस्यकालपुरु
षाख्यमहार्णवस्यगच्छेत्कदाचिदनृपिर्मनसापिपारं ४

र्थ—पुरुष नीकेंतून जात असतां, नापूच्या वेगानें परतीरास कदाचित् जाईल;

परंतु हा कालपुरुषाख्य (ज्योतिःशास्त्ररूप) जो महार्णवः (मोठा समुद्र) याच्या परतीरास मुनीवांचून कोणी कधीही मनानेंसद्धां जाणार नाही. ऋषि मात्र जाईल. १

होराशास्त्रेपिराशिहोराद्रेक्काणनवांशकद्वादशभाग
त्रिंशद्भागवलावलपरिग्रहोग्रहाणांदिक्स्थानकालचे
ष्टाभिरनेकप्रकारवलनिर्धारणंप्रकृतिधातुद्रव्यजाति
परिग्रहोनिपेकजन्मकालविस्मापनप्रत्ययादेशसद्यो
मरणायुर्दायदशांतर्दशाष्टकवर्गराजयोगचंद्रयोगद्वि
ग्रहादियोगानांनाभसादीनांचयोगानांफलान्याश्रय
भावावलोकननिर्याणगत्यनूकानितात्कालिकप्रश्रशु
भाशुभनिमित्तानिविवाहादीनांचकर्मणांकरणं ।

अर्थ—होरा (जातक) शास्त्रामध्येही केवळ वक्रानुवक्रास्तमयोदयादिकच सांगितले नाहीत जितके होराशास्त्राचे भेद तितके सांगितले. ते हे—राशि, होरा, रेक्काण, (राशित्रिभाग) नवांश, द्वादशांश, त्रिंशांश, बलावलविचार, ग्रहांचें दिग्बल, स्थानवल, कालवल, चेष्टावल, इत्यादि अनेकप्रकाराच्या बलांचा विचार; यातपिच्छादि प्रकृति, धातु (मृन्मांसमेदोस्थिमज्जरित), ताम्रादिद्रव्य, ब्राह्मणादि जाति, यांचा विचार; गर्भाधान, गर्भमोक्षसमय, यांवरून आश्रयकारक जे नालवेष्टितादिक प्रत्यय (दाखले) त्यांचें कथन, अरिटाप्याप, जीवितप्रमाण, दशा, अंतर्दशा, अष्टक, वर्ग, राजयोग, चंद्रयोग, द्विग्रहादियोगांची शुभाशुभफलें, आश्रयभावाचें अवलोकन, निर्याणगति अनूक तात्कालिक प्रश्रशुभाशुभांचीं निमित्तें, विवाहादिक कर्मांचें करण (कारण)

यात्रायांचतिथिदिवसकरणनक्षत्रमुहूर्तविलग्नयोग
देहस्पंदनस्वप्रविजयस्नानग्रहयज्ञगणयागाग्निर्लिंग
हस्त्यश्वेगितसेनाप्रवादचेष्टादिग्रहपाङ्गुण्योपायमं
गलामंगलशकुनसैन्यनिवेशभूमयोग्निवर्णांमंत्रिचर
दूताटविकानांयथाकालंप्रयोगाः परदुर्गलंभोपायाश्च
त्याद्युक्तंचाचार्यैः ।

अर्थ—यात्रेचाठार्धां (प्रयाणां) तिथि, (प्रतिपदादि) रव्यादिवार, ववादि करणें, अश्विन्यादि नक्षत्रें, अहोरात्र ३० मुहूर्त, यांचीं फलें; मेपादि तात्कालिक लग्ने, योगाध्यायोक्त योग, देहस्पंदन (देहस्फुरण), स्वप्न, विजयार्थस्नान, ग्रहपूजा, गुह्य

पूजन, अभिचिन्ह, हस्ती, घोडा पाचें चेटित, सैयाचा (मी पुढें इत्यादि) वाद
व चेटा व उत्साह इत्यादि करणें, सधिविग्रहादि पाड्गुण्य, सामदानादि उपाय,
शुभाशुभ शकुन, सैन्य रहाण्यास योग्य भूमि, प्रस्थानाभिकर्मीं शुभाशुभ, प्रधान,
बातमीदार, दूत, पारधी, यांचे यथाकालीं प्रयोग, शत्रूच्या किल्ल्याच्या प्राप्तीचे
उपाय, इत्यादिक होराशास्त्राचे भेद आचार्यांनीं सांगितले.

जगतिप्रसारितमिवालिखितमिवमतौनिपिक्तमिव
दृष्टये । शास्त्रंयस्यसभगणंनदेशानिःफलास्तस्य ५

अर्थ—जगतामध्ये विस्तारित, बुद्धीचाठाई चित्रासारखें, इदयाचाठाई ठसलेलें असें
ज्याचें गणितशास्त्र आहे त्याच्या उक्ति (भाषणें) कधीही निष्फल होत नाहींत॥५॥

संहितापारगश्च दैवचित्तकोभवति । यत्रैतेसंहिताप
दार्थाः । दिनकरादीनां ग्रहाणां चारास्तेषु चतेषां प्रकृ
तिविकृतिप्रमाणवर्णकिरणद्युतिसंस्थानास्तमनोदय
मार्गमार्गांतरवक्रानुवक्रक्षग्रहसमागमचारादिभिः फ
लानिनक्षत्रकूर्मविभागेन देशेष्वगस्तिचारः सप्तर्षि
चारोग्रहभक्तयोनक्षत्रव्यूहग्रहगृंगाटकग्रहयुद्धग्रहस
मागमग्रहवर्षफलगर्भलक्षणरोहिणीस्वात्यपाठीयो
गाःसद्योवर्षकुसुमलतापरिधिपरिवेपपरिधपवनोल्का
दिग्दाहक्षितिचलनसंध्यारागंधर्वनगररजोनिर्घाता
र्घकांडसस्यजन्मैन्द्रध्वजेंद्रचापवास्तुविद्यांगविद्यावा
यसविद्यांतरचक्रमृगचक्राश्वचक्रवातचक्रप्रासादल
क्षणप्रतिमालक्षणप्रतिष्ठापनवृक्षायुर्वेदोदगार्गलनी
राजनखंजनोत्पातशांतिमयूरचित्रकधृतकंबलखड्ग
पट्टरुकवाकुकूर्मगोजाश्वेभपुरुषस्त्रीलक्षणान्यंतःपुर
चिंतापिटकलक्षणोपानच्छेदवस्त्रच्छेदचामरदंडश
य्यासनलक्षणरत्नपरीक्षादीपलक्षणदंतकाष्ठाद्याश्चि
तानिशुभाशुभानिनिमित्तानिसामान्यानिचजगतःप्र

तिपुरुषंपार्थिवेचप्रतिक्षणमनन्यकर्माभियुक्तेनदैवज्ञे नचितयितव्यानि ।

अर्थ—सूर्यादि ग्रहाचे चार (गतिवशाने शुभाशुभ कथन), त्या चारामध्येही ग्रहाची प्रकृति (स्वभान), विकार, जगताचे प्रमाण, शुद्धादिवर्ण, किरण व त्याची काति, आकार, अस्त, उदय, दक्षिणोत्तर मध्यमार्ग, मार्गमध्य, भीमादिकाचे वक्रत्व, मार्गत्व, नक्षत्रारोवर ग्रहाचासयोग, चार, इत्यादिकांनी फले होतात. नक्षत्रकूर्मविभागाने देशामध्ये फले होतात. अगस्तिचार, वसिष्ठादि समऋषिचार, ग्रहाणा भक्त्य (देशद्रव्याणि प्राणिनामाधिपत्य), नक्षत्रव्यूह (द्रव्यजनाधिपत्य), ग्रहशृगाटक (ताराग्रहांचे शृगाटकसस्थानाने शुभाशुभज्ञान), ग्रहांचे मुद्र, ग्रहाचा चक्राशी समागम, ग्रहाच्या वर्षाधिपत्याने फले, मेघगर्भलक्षण, रोहिणीचा चक्राशा योग, तसाच स्नातियोग, व पूर्वापाढायोग, सर्वोवृटिलक्षण, पुष्प व लतांचे लक्षण, (वृक्षादिकाच्या फलपुष्पसमृद्धीने लोकामध्ये शुभाशुभ कथन) परिधि (प्रतिसूर्याचे) लक्षण, परिवेप (खळे) याचे लक्षण, परिव (सूर्योदयास्तसमर्था तिर्यकरोपा) याचे लक्षण, असेच वायूचे लक्षण, उल्कापात व दिग्दाह याचे लक्षण, भूकंप, सध्वाराग, गर्धवनगरलक्षण, रजोलक्षण, निर्घातलक्षण, अर्धकांड (राशीवरून द्रव्याचे महर्घत्वादि) सस्यजातक, इद्रध्वजपूजा, इद्रधनुष्याचे लक्षण, वास्तुविद्या (गृहाचे लक्षण), प्राण्याच्या अगस्पर्शाने शुभाशुभ ज्ञान, काकचेष्टित, शाकुनचक्र, मृगचोष्टित, अश्वचेष्टित, वातचक्र, (अष्टदिशामध्ये फिरणाऱ्या वायूचे लक्षण), देवळाची रचना, प्रतिमालक्षण, (देवप्रतिमाचे लक्षण), वृक्षाची चिकित्सा, दमार्गल (जलप्राप्ति), नीराजन (शातिकर्म) अथवा नीराजन, मत्रपूतजलाने अजन (क्षेपण, स्पर्शन), खनन पक्ष्याचे लक्षण, उत्पातशांति, मयूरचित्रक, घृतकत्रल (पुण्यस्नान) खड्गपरीक्षा, पट्ट (नृपमुकुट) याची परीक्षा, कुक्कुट, कूर्म, गो, मेढा, अश्व, गज, पुरुष, स्त्री, यार्ची लक्षणे, अत पुरास्त्रियाचे लक्षण, पिटक (फौड) याचे लक्षण, उपानत् (वाहणा) याचा छेद, वस्त्रछेद, चामरदडपरीक्षा, शय्यासनाचे लक्षण, हीरकादि रत्नाची परीक्षा, दीपाची परीक्षा, दतकाष्ठादिकावरून शुभाशुभ निमित्ते, व सर्व जगताची सामाय निमित्ते, 'पुरुषापुरुषाप्रतिर्जा शुभाशुभ लक्षणं तीं, तशीच राजाचेठईर्जा लक्षणं तीं, हीं सर्व प्रतिक्षणी अन्यकर्मारहित दैवज्ञाने चिंतन करावी. (याचा विचार करावा)

नचैकाकिनाशक्यंतेहर्निशमवधारयितुंनिमित्तानि ।
तस्मात्सुभृतेनैवदैवज्ञेनान्येतद्विदश्चत्वारोभर्तव्याः।
तत्रैकेनैद्रीचाभ्रेयीचदिगवलोकयितव्या याम्यानैर्ऋ

तीचान्येनैवंवारुणीवायव्याचोत्तराचैशानीचेति । य
स्मादुल्कापातादीनिनिमित्तानिशीघ्रमुपगच्छंतीति ।
तेपांचाकारवर्णस्त्रेहप्रमाणदिक्रग्रहर्क्षाभिघातादिभिः
फलानिभवंति ।

अर्थ—रात्रादिवस निमित्तें पाहणें एकन्याच्यानें होत नाहीं. यास्तव राजानें सुषो-
षितदैवज्ञानें दुसरे ज्योति शास्त्रज्ञ चार दैवज्ञ ठेवावे. त्यामध्ये एकानें पूर्व व
आग्नेयी पहावी. दुसऱ्यानें दक्षिण व नैर्ऋति प०, तिसऱ्यानें पश्चिम व वायव्य
प०, चवथ्यानें उत्तर व ईशानी पहावी. उल्कापातादि निमित्तें अल्पकालिक
होत. यास्तव त्या उल्कादिकाचे आकार, वर्ण, झिग्धता, हस्तादिप्रमाण, उ-
त्तरादि दिक्, ग्रह, नक्षत्र, याचा अभिघात (अभिहनन) इत्यादिकांनीं शुभाशुभ
फलें होतात. '

उक्तंचगर्गेणमहर्षिणा । कृत्स्नांगोपांगकुशलंहोरागणित
नैष्ठिकं । योनपूजयतेराजासनाशमुपगच्छति ॥७॥

अर्थ—सर्व ज्योति शास्त्राचीं अंगें व उपांगें (पुरुष लक्षणादिक) याचा जाणणारा, जा-
तक व गणित यामध्ये निष्णात (तत्पर) अशा दैवज्ञाची जो राजा पूजा (सत्कार)
करीत नाहीं. तो नाशार्थें मास होतो ॥७॥

वनंसमाश्रितायेपिनिर्ममानिःपरिग्रहाः । अपितेष
रिपृच्छंतिज्योतिपांगतिकोविदं ॥८॥

अर्थ—जे वनात राहिलेले, अहकाररहित, स्त्रियादिपरिग्रहरहित असे तेही ग्रहन
क्षत्रादिज्योतींची गतिजाणणाऱ्या दैवज्ञाप्रत विचारितात. (त्यासही शुभाशुभ सम
जण्याची इच्छा असत्ये) ॥८॥

अप्रदीपायधारात्रिरंतादित्यंयथानभः । तथाऽंसांव
त्सरोराजाभ्रमत्यंधइवाध्वनि ॥९॥

अर्थ—जशी रात्रि दीपावाचून शोभत नाहीं व आकाश सूर्यावाचून शोभत नाहीं
तसा राजा दैवज्ञावाचून शोभत नाहीं. इतकेंच नाहीं, जसा मार्गामध्ये आधळा
फिरतो त्या सारखा राजा सर्वत्र सशपानें फिरतो ॥९॥

मुहूर्ततिथिनक्षत्रमृतवश्वायनेतथा । सर्वाण्ये
वाकुलानिस्पुर्नस्यात्सांवत्सरोयदि ॥१०॥

अर्थ—आर्शादि मुहूर्त, प्रतिपदादि तिथि, अभिन्यादि नक्षत्रै, शिशिरादि ऋतु, दक्षिणोत्तर अयने, हीं सर्व सांवत्सर (दैवज्ञ) नाहींतर निष्कळ होतात ॥१०॥

तस्माद्राज्ञाधिगंतव्योविद्वान्सांवत्सरोऽग्रणीः ।

जयंयज्ञःश्रियोभोगान्श्रेयश्चसमभीप्सता ॥११॥

अर्थ—पूर्वोक्त कारणास्तव जय, यज्ञ, लक्ष्मी, उपभोग, आणि आरोग्य यांतै इच्छि-
णान्या राजानें पंडित व श्रेष्ठ असा दैवज्ञ ठेवावा ॥११॥

नासांवत्सरिकेदेशेवस्तव्यंभूतिमिच्छता ।

चक्षुर्भूतोहियत्रैपपापंतत्रनविद्यते ॥१२॥

अर्थ—संपत्ति इच्छिणान्या पुरुषानें दैवज्ञरहित देशामध्ये राहूं नये. सर्व शुभाशुभा-
दिकांचा प्रकाशक हा दैवज्ञ आहे. तो जेथें राहतो, तेथें पाप रद्दात नाहीं ॥१२॥

नसांवत्सरपाठीचनरकेपुपपद्यते ।

ब्रह्मलोकेप्रतिष्ठांचलभतेदैवचितकः ॥१३॥

अर्थ—ज्योतिःशास्त्र पठन करणारा नरकाप्त जात नाहीं. तो ब्रह्मलोकामध्ये प्रति-
ष्ठेत प्राप्त होतो ॥१३॥

ग्रंथतश्चार्थतश्चैतत्कृत्स्नंजानातियोद्विजः ।

अग्रभुक्सभवेच्छ्राद्धेपूजितःपंक्तिपावनः ॥१४॥

अर्थ—या ज्योतिःशास्त्रांतै पाठाने व अर्थानें जो ब्राह्मण संपूर्णत्वेकरून जाणतो, तो
श्राद्धाचेठाई पूज्य व प्रथमभोज्य होतो, आणि तो पूज्यब्राह्मण ज्या पंक्तीमध्ये वस-
तो, त्या पंक्तीला पवित्र करितो ॥१४॥

म्लेच्छाहियवनास्तेपुसम्यक्शास्त्रमिदंस्थितं

ऋपिवत्तेपिपूज्यंतेकिंपुनर्दैवविद्विजः ॥१५॥

अर्थ—यवन हे म्लेच्छ (रानटी) आहेत तरी त्यांमध्ये हे ज्योतिःशास्त्र उत्तमप्रकारें
राहिलें आहे (त्यांणीं तें पूर्वाचार्यांपासूनच संपादिलें) यास्तव ते यवनही ऋषी-
सारखे पूजिले जातात. मग दैवज्ञ ब्राह्मण पूज्यहोतील, यांत काय सांगावयाचें आहे १५

कुहकावेशपिहितैःकर्णोपश्रुतिहेतुभिः ।

रुतादेशोनसर्वत्रप्रष्टव्योनसदैववित् ॥१६॥

अर्थ—कुहक (गारुड वगैरे जाणण्यानें) जादुगिरीनें, प्रवेशानें, आच्छादित राहण्यानें, अथवा कर्णपिशाचसाधनानें ज्याणें आदेश केला. (प्रभादि सांगितले) त्यास सर्वत्र कर्षाही विचारू नये. कारण तो दैवज्ञ नव्हे ॥१६॥

॥ अविदित्वैवयःशास्त्रदैवज्ञत्वंप्रपद्यते ।

संपत्किदूपकःपापोज्ञेयोनक्षत्रसूचकः ॥१७॥

अर्थ—जो ज्योति शास्त्रातें न जाणता जोशी क्षणवितो तो पक्कीतें अपवित्र करणारा, पापी, व नक्षत्रसूचक ह्म० ज्योतिष न जाणणारा होय ॥१७॥

नक्षत्रसूचकोद्विष्टमुपहासं करोति यः ।

सत्रजत्यंधतामिस्रंसार्धमृक्षविडंविना ॥१८॥

अर्थ—नक्षत्रसूचकानें सांगितलेला जो उपहास, त्यातें जो करितो. तो त्या नक्षत्रसूचकासहवर्तमान अधतामिस्र नरकाप्रत जातो ॥१८॥

नगरद्वारलोष्टस्य च द्वत्स्यादुपयाचितं ।

आदेशस्तद्वदज्ञानांयः सत्यः सविभाव्यते ॥१९॥

अर्थ—नगरद्वारस्थित मृत्पिंडाचे प्राथित काकतालीय न्यायानें जसें सत्य होतें तसा मूर्त्तांचा आदेश (प्रश्नकथन) सत्यासारखा भासतो ॥१९॥

संपत्त्या योजितादेशस्तद्विच्छिन्नकथाप्रियः ।

मत्तःशास्त्रैकदेशेनत्याज्यस्तादृग्महीक्षिता ॥२०॥

अर्थ—द्रव्यदानानें योजित आहे आदेश ज्याणें असा, (जसें पूर्वी मीं अमुकाला हें सांगितले त्याला द्रव्य मिळालें) व कोणी ज्योति शास्त्रातील गोष्ट काढिली क्षण जे याणें दुसरीच बोलवी असा व शास्त्राचा एकदेश (प्रकरण) जाणून उन्मत्त झालेला, असा ज्योतिषी राजाने सोडावा (त्यास बाळगूनये) ॥२०॥

यस्तु सम्यक् विजानाति होरा गणितसंहिताः ।

अभ्यर्च्यः स नरेद्रेण स्वीकर्तव्यो जयैपिणा ॥२१॥

अर्थ—जो होरा, गणित, संहिता असें त्रिस्त्रय ज्योति शास्त्र उत्तमप्रकारें जाणतो ता ज्योतिषी जयेच्छु राजानें पूज्य व स्वीकार करण्यास (बाळगण्यास) योग्य होय.

नतत्सहस्रं करिणां वा जिनां वा चतुर्गुणं ।

करोति देशकालज्ञो यदेको दैवचित्तकः ॥२२॥

अर्थ—देश काल जाणणारा एकटा दैवज्ञ ने कार्य करितो. ते कार्य एक हजार गजानां किंवा चार हजार अश्वानांही होणार नाही ॥२२॥

**दुःस्वप्नदुर्विचिंतितदुःप्रेक्षितदुःकृतानिकर्माणि ।
क्षिप्रंप्रयांतिनाशंशशिनःश्रुत्वाभसंवादं ॥२३॥**

अर्थ—दुष्टस्वप्न, अप्रियाचें ध्यान, अमंगलदर्शन, केलेलीं दुष्टकर्म हीं सर्व, चंद्राचा नक्षत्रांसहवर्तमान जो संवाद, त्याचें श्रवण केलें असतां, शीघ्र नाशाप्रत पावतात. झ० तिथि नक्षत्र श्रवण केलें असतां सर्व पापें जातात ॥२३॥

**नतथेच्छतिभूपतेःपिताजननीवास्वजनोथवासुहृत् ।
स्वयशोभिविवृद्धयेयथाहितमाप्तःसवलस्यदैववित् ॥२४॥**

अर्थ—ससैन्य राजाच्या कीर्तिवृद्धयर्थ जसा भास (यथार्थ वक्ता) दैवज्ञ हित इच्छितो, तसें पिता, किंवा आई, अथवा बंधु, किंवा मित्र हित इच्छित नाहीत ॥२४॥

**इति श्रीवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायां
सांवत्सरसूत्रनाम द्वितीयोध्यायः ॥२॥**

॥ अथ आदित्यचारः ॥

**आश्लेषार्धादक्षिणमुत्तरमयनंरवेर्धनिष्ठाद्यं ।
नूनंकदाचिदासीद्येनोक्तंपूर्वशास्त्रेषु ॥१॥**

अर्थ—आश्लेषाच्या अंत्य दोन चरणांहीं रवीचें दक्षिणायन व धनिष्ठांच्या प्रारंभापासून उत्तरायण होतें असें पूर्वशास्त्रांत सांगितलें आहे. ते कदाचित् उत्पातवशात् शालें असेल, किंवा तसें अनुमानानें सांगितलें असेल ॥१॥

**सांप्रतमयनंसवितुःकर्कटकाद्यंमृगादितश्चान्यत् ।
उक्ताभावोविरुतिःप्रत्यक्षपरीक्षणैर्व्यक्तिः ॥२॥**

अर्थ—सांप्रतकाळीं कर्कटकांतीपासून सूर्याचें दक्षिणायन व मकरसंक्रांतीपासून उत्तरायण होतें. सांगितल्याप्रमाणें न होणें हा विकार होय. हें प्रत्यक्ष पाहून स्पष्ट होतें ॥२॥

दूरस्थचिन्हवेधादुदयेस्तमयेपिवासहस्रांशोः ।
छायाप्रवेशनिर्गमचिन्हैर्वामंडलेभवति ॥३॥

अर्थ—विस्तीर्ण वर्तुलाच्या वेधानें सूर्याच्या उदयी व अस्तां छायाप्रवेश व निर्गम यांच्या चिन्हांहीं दक्षिणोत्तर मंडल (अयन) होतें ॥ (सम भूमीवर वर्तुळ करून त्यावर दिशेच्या सुणा कराव्या. नंतर मध्यभागी शंकू ठेवावा. त्याची छाया मेघसंक्रांतीच्या आरंभी सूर्याच्या उदयास्तकाली जेथे असले, त्यापासून मिथुन अंतापर्यंत छाया दक्षिणेंस जाये. तशीच कर्कापासून उत्तरेकडे घेऊन तुला संक्रांतीच्या आरंभी मध्यभागी येथे नंतर उत्तरेकडे जाये ती मकर सक्रांती पर्यंत जाऊन पुढें दक्षिणेंस जावपास लागये. याप्रमाणें न जातां मागे पुढें जाईल तर ती विकृति होय) ॥३॥

अप्राप्यमकरमर्कोविनिवृत्तोहंतिसापरांयाम्यां ।
कर्कटकमसंप्राप्तोविनिवृत्तश्चोत्तरांसैर्द्रां ॥४॥

अर्थ—सूर्य मकरवृत्ताप्रत (श्रवणाप्रत) न जाऊन फिरला तर, पश्चिम व दक्षिण या दिशेकडे राहणाऱ्या लोकांचा नाश करितो. तसाच कर्कवृत्ताप्रत (आश्लेषाप्रत) न पोचून मार्गे फिरला तर, ईशानी व पूर्व दिशेस राहणाऱ्या लोकांचा नाश करितो ॥४॥

उत्तरमयनमतीत्यव्यावृत्तःक्षेमसस्यवृद्धिकरः ।
प्रकृतिस्थश्चाप्येवंविकृतगतिर्भयछदुष्णांशुः ॥५॥

अर्थ—सूर्य मकराप्रत पावून नंतर जर फिरेल तर कल्याण व धान्य यांची वृद्धि करील. तद्गतच कर्काविषयी जाणावें. प्रकृतिस्थ ज्या दिवशीं अयननिवृत्ति गणितानें येईल त्याच दिवशीं छायाप्रवेश व निर्गम होईल तर क्षेम सस्यवृद्धिकर सूर्य होय. विपरीतगति झाल्यास सूर्य भयकारक होय ॥५॥

सप्तमस्कंपर्वविनात्वष्टानामार्कमंडलंकुरुते । स
निहंतिसप्तभूपान्जनांश्चशस्त्राग्निदुर्भिक्षैः ॥६॥

अर्थ—अमावास्या व पौर्णिमा यांवांचून त्वष्टानामक ग्रह सूर्यमंडलातें अंधकारमुक्त करील तर तो शस्त्र, अग्नि व दुर्भिक्ष याहींकरून सात राजांचा नाश करील ॥६॥

तामसकीलकसंज्ञाराहुसुताःकेतवस्त्रयस्त्रिंशत् ।
वर्णस्थानाकारैस्तान्दृष्ट्वाकैफलंब्रूयात् ॥७॥

अर्थ—तामस, व कीलक अशा नावांचे राहुपुत्र तेतीस केतु आहेत त्या केतूंतें सूर्य-मंडलीं श्वेतादिवर्ण, त्रिंजादिप्रवेश, काकादि सटश आकार यांहीं प्रविष्ट असे पाहून शुभाशुभ फलें सांगार्वा ॥७॥

तेचार्कमंडलगताःपापफलाश्रंद्रमंडलेसौम्याः ।

ध्वाक्षकबंधप्रहरणरूपाःपापाःशशांकेपि ॥८॥

अर्थ—ते तामसकीलक सूर्य त्रिंजाप्रत गेले तर अशुभ व चंद्रत्रिंजांत प्रविष्ट शाले तर शुभ होत. तेच केतु काफ, मस्तक रहित पुरुष व खड्ग यां सारखे चंद्रमंडलामध्येही अशुभ अर्थात् सूर्य मंडलामध्ये फारच अशुभ होत ॥८॥

तेपामुदयेरूपाण्यंभःकलुषंरजोवृतंव्योम ।

नगतरुशिखरविमर्दीसशर्करोमारुतश्रंडः ॥९॥

ऋतुविपरीतास्तरवोदीसामृगपक्षिणोदिशांदाहः ।

निर्घातमहीकंपादयोभवंत्यत्रचोत्पाताः ॥१०॥

अर्थ—त्या तामसकीलकांच्या उदयीं हीं वक्ष्यमाण ल्पें (लक्षणे) होतात. कारण-याचून उदके गढूळ होतात, आकाश धळीने व्याप्त होते, पर्वत व वृक्ष यांच्या अ-ग्राचा नाश करणारा आणि मृत्तिकेचे कण व बारीक दगड यांहीपुक्त असा भय-कर वायु वाहतो, ज्या ऋतूमध्ये जे वृक्ष फलित व पुष्पित व्हावयाचे ते त्यांत न होतां अन्य ऋतूत होतात, आरण्यपशु व पक्षि हे तप्त होतात व दिग्दाह होतो. आणि निर्घात (वायुवर वायूचें ताडन होऊन आकाशापासून भूमीवर येतो) व भू-कप इत्यादिक उत्पात होतात ॥९॥ ॥१०॥

नपृथक्फलानितेपांशिखिकीलकराहुदर्शनानियदि ।

तदुदयकारणमेपांकेत्वादीनांफलंनूयात् ॥११॥

अर्थ—अंभःकलुषादिकांचीं फलें जर केतु, कीलक व राहु यांचीं दर्शने (चंद्रसूर्य यांस ग्रहण) होतीलतर निराळीं होणार नाही. (केत्वादिकाचें सात दिवसांमध्ये दर्शन झाल्यास ते अंभःकलुषादि उत्पात व्यर्थ जाणावे) कदाचित् हे उत्पात होऊन केत्वादिकांचा उदय झाला नाही तर अंभःकलुषादिकांचीं फलें सांगार्वा ॥११॥

यस्मिन् यस्मिन्दे शोदर्शनमायांति सूर्यविं वस्थाः ।

तस्मिंस्तस्मिन्व्यसनंमहीपतीनांपरिज्ञेयं ॥१२॥

क्षुत्प्रम्लानशरीरामुनयोप्युत्सृष्टधर्मसञ्चरिताः ।

निर्मांसवालहस्ताःकृच्छ्रेणायांतिपरदेशं ॥१३॥
 तस्करविलुप्तचित्ताःप्रदीर्घनिःश्वासमुकुलिताक्षिपुटाः ।
 संतःसन्नशरीराःशोकोद्भववाष्परुद्धदृशाः ॥१४॥
 क्षामाजुगुप्समानाःस्वनृपतिपरचक्रपीडितामनुजाः ।
 स्वनृपतिचरितंकर्मचपुराकृतंप्रद्युवंत्यन्ये ॥१५॥
 गर्भेष्वपिनिष्पन्नावारिमुचोनप्रभूतवारिमुचः ।
 सरितोयांतितनुत्वंकचित्कचिज्जायतेसस्यं ॥१६॥

अर्थ—तामसकीलक केतु सूर्यमंडली ज्या ज्या देशीं दृष्टिगोचर होतील त्या त्या देशीं राजास दुःख होईल असें जाणवें ॥१२॥ ऋषीही क्षुधेनें म्लानशरीर होऊन धम आणि उत्तम आचरणें सोडितील. व अन्नाच्या अभावानें शुष्कशरीर असे बाल हातात धरून दुःखानें अय देशाप्रत जातील ॥१३॥ चोरांनीं लुटित-द्रव्य व मोठ्या श्वासोच्छ्वासानें अर्धमीलितनयन असे, म्लानशरीर व अश्रूनीं व्याप्तनयन असे सत्पुरुष होतील ॥१४॥ कश व आपली निंदा करणारे, स्वकीय राजानें व परचक्रानें पीडित असे मनुष्य होतील. व जें आज आत्मी भोगतो तें आत्मी किंवा राजाने पूर्वीं केलेल्या कर्माचें फल, असेंही अय लोक बोलतील ॥१५॥ पर्जन्याचें गर्भधारण जरी झालें असलें तथापि मेघवृष्टि बहुत होणार नाही. नद्याही अल्पजल होतील व धायही कोठें कोठें होईल ॥१६॥

दंडेनरेन्द्रमृत्युव्याधिभयंस्यात्कबंधसंस्थाने ।

ध्वाक्षेचतस्करभयंदुर्भिक्षंकीलकेकस्थे ॥१७॥

अर्थ—सूर्यमंडली दंडाकार चिह्न झालें असता राजास मृत्यु होतो. तसेंच मस्तकरहित पुरुषासारखें चिह्न झालें असता रोगभव होतें. कावळ्यासारखें चिह्न होईल तर चोरभय होतें. कीलकासारखें चिह्न होईल तर दुर्भिक्ष होईल ॥१७॥

राजोपकरणरूपैश्छत्रध्वजचामरादिभिर्वित्थः ।

राजान्यत्वकृदकःस्फुलिंगधूमादिभिर्जनहा ॥१८॥

अर्थ—राजाची उपकरणें (हस्त्यश्वादिक) तडाफार चिह्नांनीं व छत्र, ध्वज, चामरादिकांनीं जर सूर्य विद्ध होईल तर दुसरा राजा होईल. अभिकण व धूम, ज्वालादिकांनीं सूर्य विध असतां लोकनाश होतो ॥१८॥

एकोदुर्भिक्षकरोद्वाद्याःस्युर्नरपतेर्विनाशाय ।

सितरक्तपीतरुष्णैस्तैर्वित्थोर्कोनुवर्णघ्नः ॥१९॥

अर्थ—पूर्वोक्त वेधांतून एक वेध सूर्यास असला तर दुर्भिक्षकारक व दोन तीन चार इत्यादि वेध असले तर राजनाश होतो. सूर्य श्वेत चिन्हाने वित्थ असतां ब्राह्मणांचा नाश, आरक्त वर्ण असतां क्षत्रियांचा, पिवळा वर्ण असतां वैश्यांचा, रुष्णवर्ण चिन्ह असतां शूद्रांचा नाश करितो ॥१९॥

दृश्यंतेचयतस्तेरविविंशस्योत्थितामहोत्पाताः ।

आगच्छतिलोकानांतेनैवभयंप्रदेशेन ॥२०॥

अर्थ—सूर्यमंडली उत्पन्न झालेले धाक्षादि उत्पात ज्या दिशेकडे दिसतील त्या दिशेकडून (त्या प्रदेशांतून) लोकांस भय येईल ॥२०॥

ऊर्ध्वकरोदिवसकरस्ताम्रःसेनापतिंविनाशयति ।

पीतोनेरेंद्रपुत्रंश्वेतस्तुपुरोहितंहंति ॥२१॥

चित्रोथवापिधूम्रोरविरश्मिव्याकुलांकरोतिमहीं ।

तस्करशस्त्रनिपातैर्यदिसलिलंनशुपातयति ॥२२॥

अर्थ—ज्या काली सूर्य ऊर्ध्वकिरण (वरते किरण) दिसेल व त्याचा ताम्रवर्ण होईल तर सेनापतीचा नाश होईल. पीतवर्ण दिसेल तर राजपुत्राचा नाश होईल. श्वेतवर्ण दिसेल तर उपाध्यायाचा नाश होईल. ॥२१॥ नानाप्रकारचा चित्रवर्ण अथवा धूम्रवर्ण ऊर्ध्व सूर्यकिरण दिसतील तर चोर व शस्त्रनिपात यांहीकरून सर्वदेश व्याकुल होईल; परंतु जर लौकर जलवृष्टि होणार नाही तर ही फळे होतील पर्जन्यवृष्टि झाली असतां शुभ होईल ॥२२॥

ताम्रःकपिलोवार्कःशिशिरेहरिकुंकुमच्छविश्रमधौ ।

आपांडुकनकवर्णोग्रीष्मेवपसुशुक्लश्च ॥२३॥

शरदिकमलोदराभोहेमंतेरुधिरसंनिभःशस्तः ।

प्रावृट्कालेस्त्रिगधःसर्वर्तुनिभोपिशुभदायी ॥२४॥

अर्थ—माघ, फाल्गुन या मासीं सूर्य ताम्रवर्ण किंवा कपिल (पिंगटवर्ण) शुभफलदा होय. चैत्र व वैशाखमासीं हिरवा व कुंकुम वर्ण शुभ होय. ज्येष्ठ व आपाढ या मासीं स्वल्पश्वेतवर्ण सुवर्णवर्ण शुभ होय. श्रावण व भाद्रपद या मासीं शुकुवर्ण शुभ ॥२३॥ आश्विन, कार्तिक या मासीं कमलमध्यासारस्ता (पिवळा) शुभ. मार्गशीर्ष, पौष या मासीं रक्तासारस्ता वर्णप्रशस्त होय. व श्रावण,

भाद्रपद या वर्षाऋतूमध्ये । क्षिग्ध (विमल) व शिशिरादि सर्ष ऋतूतील वर्णाचा सूर्य, शुभफलद होय ॥२४॥

रूक्षःश्वेतोविप्रानूरक्ताभःक्षत्रियान्विनाशयति ।

पीतोवदयान्कृष्णस्ततोपरान्शुभकरःक्षिग्धः ॥२५॥

अर्थ—श्वेतवर्ण रत्नरत्नीत सूर्य ब्राह्मणाचा, रक्तवर्ण रत्नरत्नीत सूर्य क्षत्रियाचा, पीतवर्ण रत्न० वैश्याचा, व कृष्णवर्ण रत्नरत्नीत सूर्य शूद्राचा नाश करितो. पृ षोक्त वर्णांचा सूर्य क्षिग्ध असेल तर ब्राह्मणादिकांचे कल्याण करील ॥२५॥

ग्रीष्मेरक्तोभयकृद्वर्षास्वसितःकरोत्यनावृष्टिं ।

हेमंतेपीतोर्कःकरोतिनचिरेणरोगभयं ॥ २६॥

अर्थ—ग्रीष्मऋतूमध्ये आरक्त सूर्य भय करणारा. वर्षाऋतूमध्ये कृष्णवर्ण सूर्य अनावृष्टि करणारा. हेमन्तऋतूमध्ये पीतवर्ण सूर्य शीघ्र रोगभय करणारा होय २६

सुरचापपाटिततनुर्नृपतिविरोधप्रदःसहस्रांशुः ।

प्रावृद्कालेसद्यःकरोतिविमलयुतिर्वृष्टिं ॥ २७॥

वर्षाकालेवृष्टिकरोतिसद्यःशिशिरपुष्पाभः ।

शिखिपत्रनिभःसलिलंनकरोतिद्वादशाब्दानि ॥२८॥

अर्थ—सूर्य इन्द्रधनुष्याने (इन्द्रधनुष्यासारख्या चिहाने) विदारितशरीर होईल तर राजाची बुद्धे होतील वर्षाकाली स्वच्छकाति सूर्य दिसेल तर त्याच दिवशी वृ ष्टि करील ॥ २७ ॥ वर्षाकाली शिरसाच्या पुलासारख्या (नीलपीत) वर्णाचा सूर्य तत्काल वृष्टि करील. मयूरपिच्छाच्या वर्णासारखा सूर्य होईल तर बारा वर्षे वृष्टि होणार नाही ॥२८॥

श्यामेर्केकीटभयंभस्मनिभेभयमुशंतिपरचक्रात् ।

यस्यर्क्षेसच्छिद्रस्तस्यविनाशःक्षितीशस्य ॥२९॥

अर्थ—श्यामवर्ण सूर्य असता रुमिभय (धान्यात किडीचे भय) होतें भस्मरूप सूर्य असता शत्रुभय होतें ज्या राजाच्या जन्मनक्षत्रावर सच्छिद्र सूर्य होतो त्या राजा चा नाश होतो ॥ २९ ॥

शशरुधिरनिभेभानौनभस्तलस्थेभवंतिसंग्रामाः ।

शशिसदृशेनृपतिवधःक्षिप्रंचान्योनृपोभवति ॥३०॥

अर्थ—सूर्य अत्यंत आरक्तवर्ण, आकाशमध्याजवळ, शाला असतां, युद्धे होतील. चंद्रासारखे शीतल सूर्यकिरण होतील तर राजास मृत्यु होईल आणि लीकरच दुसरा राजा होईल ॥ ३० ॥

**धुन्मारकृद्घटनिभःखंडोजनहाविदीधितिर्भयदः ।
तोरणरूपःपुरहाछत्रनिभोदेशनाशाय ॥ ३१ ॥**

अर्थ—घटाकार सूर्य दुर्भिक्ष व मृत्युकारक, खंडित सूर्य जननाशकारक, किरणरहित सूर्य भय देणारा, तोरणासारखा सूर्य नगराचा नाशकारक, छत्राकार सूर्य देशनाश करितो ॥ ३१ ॥

ध्वजचापनिभेयुद्धानिभास्करेवेपनेचरूक्षेच ।

कृष्णारेखासवितरियदिहंतिनृपंततःसचिवः ३२

अर्थ—पताकारूप किंवा धनुष्यासारखा अथवा कंपित किंवा रक्त (रत्नरखीत) सूर्य दिसेल तर युद्धे होतील. सूर्यांबवामध्ये काळी रेखा दिसेल, तर प्रधान राजास मारील ॥ नृपःसचिवं असा क्वचित् पाठ आहे. त्यावस्तुन राजा प्रधानास मारील असा हा अर्थ होतो ॥ ३२ ॥

**दिवसकरमुदयसंस्थितमुल्काशानिविद्युतोयदाहन्युः ।
नरपतिमरणंविंध्यात्तदान्यराजप्रतिष्ठांच ॥३३॥**

अर्थ—उदयकाळी किंवा अस्तकाळीं सूर्यांत उल्का, अशानि व विद्युत् हीं जर ताडण करतील तर राजास मरण होऊन दुसऱ्या राजाची राज्यावर स्थापना होईल ॥३३॥ उल्कादिकांचीं लक्षणें पुढे आहेत.

**प्रतिदिवसमहिमकिरणःपरिवेपीसंघ्ययोर्द्वयोरथवा ।
रक्तोस्तमेतिरक्तोदितश्रभूपंकरोत्यन्यं ॥३४॥**

अर्थ—सूर्य प्रतिदिवशीं परिवेषयुक्त अथवा उदयास्तसंधींचाठाईं परिवेषयुक्त होईल किंवा आरक्तच उदय पावून तसाच अस्तास नाईल तर दुसरा राजा करील ३४

प्रहरणसदृशैर्जलदैःस्थगितःसंघ्याद्वयेपिरणकारी ।

मृगमहिपविहगखरकरभसदृशरूपैश्चभयदायी ॥३५॥

अर्थ—सूर्य सड्गादि आयुधाकृति मेघांनीं उदयास्तसंधींचाठाईं आच्छादित असतां युद्धे होतील. हरिण, महिप, पक्षि, गर्दभ, उंट यांच्या सदृशरूप मेघांनीं उदयास्तसंधींत सूर्य जर आच्छादित होईल तर भयप्रद होईल ॥३५॥

दिनकरकराभितापादक्षमवाप्रोतिसुमहतींपीडां ।

भवतिचपश्चाच्छुद्धं कनकमिवहुताशपरितापात् ॥३६॥

अर्थ—ज्या नक्षत्री सूर्य असतो ते नक्षत्र सूर्यकिरणांच्या संतापाने महत्पीडिते प्राप्त होते. तेच नक्षत्र सूर्याने सोडिले झणजे जसे अर्भक तापिवले सुवर्ण शुद्ध होते तसे ते नक्षत्र शुद्ध होते ॥ ३६ ॥

दिवसकृतःप्रतिसूर्योजलकृदुदग्दक्षिणेस्थितोनिलकृत् ।

उभयस्थःसलिलभयंनृपमुपरिनिहंत्यधोजनहा ॥३७॥

अर्थ—सूर्यासारखा दुसरा सूर्य झ० प्रतिसूर्य, तो सूर्यापासून उत्तरेकडे दिसेल तर जलवृष्टि होईल. दक्षिणेकडे दिसेल तर याचा बहुत सुटेल. उत्तरदक्षिण दोन्ही भागां दिसेल तर उदकभय होईल. (बहुत पाणी किंवा पजन्य न पडणे यांचे भय.) सूर्याचे सर दिसेल तर राजनाश होईल. सूर्याच्या खाली दिसेल तर जननाश होईल ॥३७॥

रुधिरनिभोवियत्यवनिपांतकरोनचिरात् ।

परुपरजोरुणीकृततनुर्यदिवादिनकृत् ॥३८॥

असितविचित्रनीलपरुपोजनघातकरः ।

खगमृगभैरवस्वररुतैश्चनिशाद्यमुखे ॥३९॥

अर्थ—सूर्य अस्तोदयावांचून आकाशाभेदे अकस्मात् रक्तवर्ण दिसेल तर लवकरच राजाचा नाश होईल. अथवा स्वरजाने आरक्त झालेला सूर्य राजनाश करितो. कृष्ण, नानावर्ण, नीलवर्ण व रक्त असा सूर्य लोकनाश करणारा होय. पति, मृग, (आरण्यपशु) यांच्या भयंकर शब्दांनी प्रातःकाळी किंवा अस्तमानी सूर्य युक्त होईल (त्या वेळेस हे भयंकर शब्द करितो) तर लोकनाश होईल ॥३८॥३९॥

अमलवपुरवक्रमंडलःस्फुटविमलामलदीर्घदीधितिः।अ

विकृततनुवर्णचिन्हभृज्जगतिकरोतिशिवंदिवाकरः १०

अर्थ—निर्मलशरीर; अविकृतवर्ण; स्फुट (प्रकट), विस्तीर्ण, निर्मल, दीर्घ (लांब), असे आहेत किरण ज्याचे असा; विकाररहित शरीर; अविकृतवर्ण व अविकृत (विकाररहित) चिन्हयांत धारण करणारा असा सूर्य जनांचे कल्याण करितो ॥१०॥

॥ इति आदित्यचारस्तृतीयः ॥३॥

॥ अथ चंद्रचारः ॥

नित्यमधस्थस्येंदोर्भाभिर्भानोःसितंभवत्यर्थ ।

स्वच्छाययान्यदसितंकुंभस्येवातपस्थस्य ॥१॥

अर्थ—सूर्याचे खाली राहणारा जो चंद्र त्याचें अर्ध सूर्याच्या तेजानें नित्य श्वेत असतें. (ज्या गोलकभागीं सूर्यकिरण पडतात तें शुभ्र होतें). दुसरे अर्ध त्याचेंच छायेने नित्य कृष्ण असतें ॥ याविषयीं दृष्टांत—घागर उन्हांत ठेविली असतां ज्या भागीं सूर्यकिरण पडतात तो पादरा दिसतो व दुसरा भाग त्या घागरीच्या छायेनें कृष्णवर्ण दिसतो. तसे चंद्रचित्र होय ॥१॥

सलिलमयेशशिनिरवेर्दीधितयोमूर्छितास्तमोनैशं ।

क्षपयंतिदर्पणोदरविहताइवमंदिरस्यांतः ॥२॥

अर्थ—उदकमय चंद्रा सूर्याचे किरण संलग्न होऊन ते किरण रात्रिसवधी अंधकाराचा नाश करतात. जसे आरशावरील किरण गृहाच्या मध्यभागांच्या अंधकाराचा नाश करितात ॥२॥

त्यजतोर्कतलंशशिनःपश्चादवलंबतेयथाशौक्यं ।

दिनकरवशात्तथेंदोःप्रकाशतेधःप्रभृत्युदयः ॥३॥

अर्थ—चंद्र, सूर्याच्या खालचा समभाग जसजसा सोडतो तसतसा पश्चिमेस शुक्लत्व (पादरेपणा) धारण करतो. त्या प्रकारेंच चंद्राचा सूर्याप्रमाणें अधोभागापासून (पश्चिमेकडून) उदय होतो (प्रकाशित होतो) ॥ हेंच स्पष्ट सागतो ॥ सूर्याच्या अधोभागीं चंद्र अमावास्याती येतो. त्या गोलार्धें सूर्याचे सन्मुख अर्ध शुभ्र होतें व दुसरे अधःस्थित अर्ध कृष्णवर्ण होतें. नंतर प्रतिपदादितिर्यास जसजसा स्वाभाविक सूर्यापासून प्राङ्मुख, शीघ्रगतित्वास्तव, जातो तसतसा दृष्टीस पडणारा अधोभाग शुभ्र होतो ॥३॥

प्रतिदिवसमेवमर्कात्स्थानविशेषेणशौक्यपरिवृद्धिः ।

भवतिशशिनापराणहेपश्चाद्भाग्येघटस्येव ॥४॥

अर्थ—या पूर्वाक्त प्रकारें प्रतिदिवशीं दुसऱ्या जागीं जाण्याने चंद्राच्या शुक्लत्वाची वृद्धि होय (जसजसा राशि भोगितो तशीतशी चंद्राच्या शुक्लत्वाची वृद्धि अधि-

क हेतु) अपराहंखालच्या, भागी घटाप्रमाणे चंद्राची वृद्धि अधिक होत्ये ॥ ता-
त्पर्य ॥ चंद्र जसा सूर्याचे पुढे प्राङ्मुख राशि भोगीत जातो तशी शुक्लत्वाची वृ-
द्धि होत्ये. ती शुक्लपर्शी अष्टमीस सूर्यापासून राशिन्नाथातराने अर्धा शुक्ल वृद्धि हो-
त्ये. पुढे वृद्धि होत होत पौर्णिमेच्या अर्ती समार्धी (साहा राशीस) चंद्र जातो
तेव्हा पूर्ण होतो नंतर जसजसा सूर्याजवळ जातो तसतसा कमी होऊन वद्य अ-
ष्टमीस अर्धा होऊन अमावास्येच्या अर्ती सर्व विंश रुग्ण होतें ॥ ४ ॥

ऐंद्रस्यशीतकिरणोमूलापाढाद्वयस्यचायातः ।

याम्येनवीजजलचरकाननहावन्हिभयदश्च ॥५॥

अर्थ—चंद्र ज्येष्ठा, मूळ, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, या नक्षत्राचे दक्षिणभागाने जा-
ईल तर बीजे, जलचरप्राणी व वने याचा नाश आणि अभिभय करील. अर्थात्
उत्तरभागाने गेला तर शुभ होय ॥५॥

दक्षिणपार्श्वेनगतःशशीविशाखानुराधयोःपापः ।

मध्येनतुप्रशस्तःपित्र्यस्यविशाखयोश्चापि ॥६॥

अर्थ—चंद्र विशाखा व अनुराधा याचे दक्षिणवाजून गेला तर अनिष्ट होय. मघा
व विशाखा याचे मधून गेला तर प्रशस्त आणि उत्तरभागाकडून गेला तरी प्र-
शस्त (शुभ) होय ॥ ६ ॥

पडनागतानिपौष्णाद्वादशरौद्राच्चमध्ययोगीनि ।

ज्येष्ठाद्यानिनवर्क्षाण्युडुपतिनातीत्ययुज्यन्ते ॥७॥

अर्थ—रेवती, अश्विनी, भरणी, कृत्तिका, रोहिणी, मृग या नक्षत्रीं चंद्र न येताच
सयोग होतो स० मागील नक्षत्री असतां नक्षत्र तारेबरोबर होतो ॥ आर्द्रादि
अनुराधात १२ नक्षत्रीं तारेच्या मध्ययोगीं सयोग होतो. ज्येष्ठादि उत्तराभाद्रप-
दांत ९ नक्षत्रे भोगून पुढे गेल्यावर चंद्राचा योग होतो. तात्पर्य. ज्या दिवशीं
उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र असेल त्या दिवशीं रेवतीच्या तारेबरोबर चंद्र असतो अशीं
६ नक्षत्रे. आर्द्रापासून १२ नक्षत्रीं त्याच्याच तारांबरोबर असतो मूळ दिवसन
क्षत्र असतां ज्येष्ठेच्या ताराबरोबर चंद्र असतो अशीं ९ नक्षत्रे ॥ ७ ॥

उन्नतमीपच्छृंगनौसंस्थानेविशालताचोक्ता ।

नाविकपीडातस्मिन्भवतिशिवंसर्वलोकस्य ॥८॥

अर्थ—चद्राची शृंगे किंचित् उच्च व विस्तीर्ण असली तर तें, नी, सस्थान होय तें झालें असतां नाविक (नावाडी) लोकांस पीडा व इतर सर्व लोकांस सुख होतें

अर्थोनतेचलांगलमितिपीडातदुपजीविनांतस्मिन् ।

प्रीतिश्चनिर्निमित्तमनुजपतीनांसुभिक्षंच ॥९॥

अर्थ—चद्राचें उत्तरेकडील शृंग अर्धोनत असतां, लांगलसस्थान होतें. तें झालें असता, शेती लोकांस पीडा होय. व कारणावांचून परस्पर राजाची प्रीति (सख्य) होय. व इतर लोकांचें कल्याण आणि सुभिक्ष (धान्याची सवगाई) होतें ॥९॥

दक्षिणविषाणमर्धोन्नतंयदादुष्टलांगलारब्धं तत् ।

पांड्यनरेश्वरनिधनकृद्योगकरंवलानांच ॥१०॥

अर्थ—चद्राचें दक्षिणशृंग अर्धोनत असतां, दुष्ट लांगलनामक सस्थान होतें. तें झालें तर पांड्यदेशच्या राजाचा नाश होतो. व तें सैन्यांच्या यंत्रविषयी (शत्रूवर जाण्याविषयी) उद्योग करितें ॥१०॥

समशशिनिसुभिक्षक्षेमवृष्टयःप्रथमदिवससदृशाःस्युः ।

दंडवदुदितेपीडागवानृपश्चोदंडोत्र ॥११॥

अर्थ—समशृंग चद्र असतां, प्रथम दिवसा (प्रतिपदा) सारखी सुभिक्ष, कल्याण, जलवाष्टि हीं होतील. दंडाकार चद्र प्रथम दिवशीं दिसला असतां, गाईस पीडा होईल. व राजे भयकर दंड करतील ॥११॥

कार्मुकरूपेयुद्धानियत्रतुज्याततोजयस्तेपां ।

स्थानंयुगमितियाम्योत्तरायतंभूमिकंपाय ॥१२॥

अर्थ—धनुष्यासारखें चद्राचें सस्थान असतां युद्धें होतील; परंतु जिकडे धनुष्याची दोरी असेल त्या दिशेकडच्यांचा जय होईल. चद्ररेखा दक्षिणोत्तर विस्तीर्ण जर दिसेल तर तें युगसस्थान, तें झालें तर भूमिकप होतो ॥१२॥

युगमेवपार्श्वकोट्यांकिंचित्तुंगंसपार्श्वशायीति ।

विनिहंतिसार्धवाहान्वृष्टेश्चविनिग्रहंकुर्यात् ॥१३॥

अर्थ—पूर्वोक्त युगसस्थानीच दक्षिणशृंगार्शी किंचित् उच्च असेल तर, तो चद्र

पार्श्वशापी होय. तोःशाला तर व्यापारी लोकांचा नाश करितो १ वृष्टीचा अ
भाज (अवर्षण) करितो ॥१३॥

अभ्युच्छ्रायादेकंयदिशशिनीवाद्मुखंभवेच्छृंगं ।
आवर्जितमित्यसुभिक्षकारितद्रोधनस्यापि ॥१४॥

अर्थ—दोहों शृगाच्या बरोबरीच्या उचीपासून जर चंद्राचें शृग अधोमुख होईल
तर तें आवर्जितनामक सस्यान होय. असें दृष्टिगोचर झाले असता, दुभिक्ष
होते. व गोधनाचा नाश होतो ॥१४॥

अव्युच्छिन्नारेखासमंततोमंडलेचकुंडाख्यं ।
अस्मिन्मांडलिकानांस्थानत्यागोनरपतीनां ॥१५॥

अर्थ—चंद्रांच्या सर्भोवती अखंड रेखा दिसेल तर तें कुंडाख्य सस्यान होय. असें
दृष्टिगोचर झाले असता मांडलिक राजांचा स्वस्थानत्याग होईल ॥१५॥

प्रोक्तस्थानाभावादुदगुच्चःक्षेमवृष्टिकरः ।
दक्षिणतुंगश्रंद्रोदुर्भिक्षभयायनिर्दिष्टः ॥१६॥

अर्थ—सागितलेल्या नी इत्यादि स्थानाचा अभाव असता उत्तरेकडे चंद्राचें शृग
उच्च असले तर कल्याण व वृष्टि करणारे होय. दक्षिणेकडेचें शृग उच्च असले तर
दुभिक्ष व भयकारक होय ॥१६॥

शृंगेणैकेनेदुर्विलीनमथवाप्यवाद्मुखंशृंगं ।
संपूर्णवाभिनवंदृष्टैकांजीविताद्भ्रश्येत् ॥१७॥

अर्थ—एकशृग अथवा नष्टशृग किंवा खालीं खलेलें शृग असा चंद्र शुद्ध द्वितीयेस
जो एकच मनुष्य पाहील त्यास मृत्यु होईल ॥१७॥

संस्थानविधिःकथितोरूपाण्यस्माद्भ्रवंतिचंद्रमसः ।
स्वल्पेदुर्भिक्षकरोमहान्सुभिक्षावहःप्रोक्तः ॥१८॥
मध्यतनुर्वज्रख्यःक्षुद्रयदःसंभ्रमायराज्ञांच ।
चंद्रोमृदंगरूपःक्षेमसुभिक्षावहोभवति ॥१९॥
ज्ञेयोविशालमूर्तिर्नरपतिलक्ष्मीविवृद्धयेचंद्रः ।
स्थूलःसुभिक्षकारीप्रियधान्यकरस्तुतनुमूर्तिः ॥२०॥

अर्थ—चंद्राचा सस्थानप्रकार सांगितला आता पुढें रूपे सांगतो. फारच लहान चंद्रस्वरूप दुर्भिक्षकारक व फार मोठें स्वरूप सुभिक्षकारक होय ॥१८॥ जो मध्यमस्वरूपचंद्र तो वज्रसंस्थ. तो क्षुद्रप (दुर्भिक्ष) व राजांचा उद्योग (शत्रूवर स्वारी) कारक होतो. मृदगरूप चंद्र कल्याण व सुभिक्षकारक होय ॥१९॥ विस्तीर्णविंश चंद्र राजाची लक्ष्मी वाढवितो. स्थूल (घन) मूर्तिचंद्र सुभिक्षकारक होय. अघनमूर्ति चंद्र दुर्भिक्षकारक होय ॥२०॥

प्रत्यंतान्कुनृपांश्चहंत्युडुपतिःशृंगेकुजेनाहते
शस्त्रक्षुद्रयकथमेनशशिजेनावृष्टिदुर्भिक्षकृत् ।
श्रेष्ठान्हंतिनृपान्महेंद्रगुरुणाशुक्रेणचाल्पानृपान्
शुक्लेयाप्यमिदंफलंग्रहकृतंरुष्णोयथोक्तागमं ॥२१॥

अर्थ—चंद्राचें शृंग भौमानें ताडित असतां, भ्लेच्छदेशस्य कुत्सित राजांचा नाश होतो. शनैश्वरानें ताडित असता, युद्ध व दुर्भिक्ष होतें. बुधानें ताडित असतां, अनावृष्टि व दुर्भिक्ष होतें. गुरूनें ताडित असता, श्रेष्ठराजाचा नाश होतो. शुक्रानें ताडित चंद्राचें शृंग असता, स्वल्प (लहान) राजांचा नाश होतो. या भौमादि ग्रहकृत शृंगताडनाचें फल शुद्धपक्षीं अल्प होतें व रुष्णपक्षीं नसें सांगितलें तसें (बहुत) होतें ॥२१॥

भिन्नःसितेनमगधान्यवनान्पुलिंदान्नेपालशृंगिम
रुकच्छसुराष्ट्रमद्रान् ॥ पांचालकैकयकुलूनकपौरुपा
दान्हन्यादुशीनरजनानपिसप्तमासात् ॥२२॥

अर्थ—शुक्र, चंद्रविवाच्या मधून गेला तर, मगध, यवन, पुलिंद या देशाच्या लोकांचा नाश होतो व नेपाल देशाचा नाश होतो. शृंगि, मरु, कच्छ, सुराष्ट्र, मद्र, पांचाल, कैकय, कुलूनक, पुरुषभक्षण करणारे व उशीनर देशाच्या लोकांचा नाश होतो. हीं सर्व फलें सात महिन्यापर्यंत होतात ॥२२॥

गांधारसौवीरकसिंधुकीरान्धान्यानिशैलान्द्र
विडाधिपांश्च । द्विजांश्चमासान्दशशीतरश्मिः
संतापयेद्वाक्पतिनाविभिन्नः ॥२३॥

अर्थ—चंद्र, गुरूनें भिन्न असता, गांधार, सौवीरक, सिंधु, कीर, या देशीं रहाणा-

या लोकांस व व्रीक्षादि धान्यै, पर्वत, द्रविडदेशाच्च राजे, ब्राह्मण या सर्वास द
हा महिनेपर्वत पीडा होये ॥ २३ ॥

उद्युक्तान्सहवाहनैर्नरपतीन्त्रैर्गतकान्मालवान्
कौलिंढान्गणपुंगवानथशिवीनायोध्यकान्पार्थिवान्।
हन्यात्कौरवमत्स्यशुक्त्यधिपतीन्राजन्यमुख्यानपि
प्रालेयांशुरसृग्ग्रहेतनुगतेषण्मासमर्यादया ॥२४॥

अर्थ—चंद्र, भौमाने भेदित असता, अश्वादि वाहनासहवर्तमान उद्युक्त (जयेच्छु)
राजाचा, त्रिगत, मालवा, कुलिंद या देशचे लोकाचा, समुदायामध्ये श्रेष्ठाचा;
शिबिदेशस्थ लोकाचा अयोध्यावासी राजाचा, कुरुदेशस्थ लोकाचा, मत्स्यदेश
व शुक्तिदेश याच्या राजाचा, क्षत्रियामध्ये श्रेष्ठाचा पण्मासपर्यंत नाश होतो २४

यौधेयान्सचिवान्सकौरवान्प्रागीज्ञानथचार्जुनायनान्।
हन्यादर्कजभिन्नमंडलःशीतांशुर्दशमासपीडया ॥२५॥

अर्थ—चंद्र, शनीने भेदित विंन असता, योद्धे (शूर) लोकाचा, प्रधानाचा, कुरु
देशस्थ लोकासहवर्तमान पूर्वकडील राजाचा, अर्जुनायन लोकाचा दहा महिनेपर्यंत
पीडेने नाश होतो ॥ २५ ॥

मगधान्मथुरांश्रपीडयेद्वेणायाश्रतटंशशांकजः ।

अपरत्रकृतंयुगंवेद्यदिभित्वाशाशिनंचिनिर्गतः२६

अर्थ—बुध, चंद्रविवाते भेदनकरून जाईल तर, मगधदेश, मथुरदेश यामध्ये
राहणाऱ्या लोकाचा व वेणानामक नदीच्या तीरे राहणाऱ्या लोकांचा नाश होई
ल पूर्वीकट देशादिकारते सोडून अन्य देशादिकी कृतयुगाप्रमाणे सुल होईल २६

क्षेमारोग्यसुभिक्षचिनाशीशीतांशुशिखिनायदिभिन्नः।

कुर्यादायुधजीविविनाशंचौराणामक्षिकेनचपीडां ॥२७॥

अर्थ—धूमकेतूने चंद्र भिन्न असता, कल्याण, आरोग्य, सुभिक्ष, याचा नाश व
आयुधाने वांचणारे (पिपाई, शूर) याचा नाश होतो आणि चोरांस फार पीडा
होये ॥ २७ ॥

उल्कयायदाशशीग्रस्तएवहन्यते ।

हन्यतेतदानृपोयस्यजन्मनिस्थितः ॥२८॥

अर्थ—चंद्रग्रहण असतां त्याचे सन्मुख उल्का जाईल तर ज्या राजाच्या जन्मनक्षत्रास तो तसा चंद्र असेल त्या राजाचा नाश होतो ॥२८॥

भस्मनिभःपुरुयोरुणमूर्तिःशीतकरःकिरणैःपरिहीनः ।

श्यामतनुःस्फुटितःस्फुरणोवाक्षुत्समरामयचौरभयाय २९

अर्थ—भस्मतुल्यवर्ण, (मलिन) पुरुष, (अतिरुक्ष) आरक्तशरीर, किरणांनी रहित, रुष्णशरीर, फुटलेला, कपित, असा चंद्र दुर्भिक्ष, युद्ध, रोग, चोर यांचे भय करितो ॥ २९ ॥

प्रालेयकुंदकुमुदस्फटिकावदातोयत्नादिवद्रि

सुतयापरिमृज्यचंद्रः । उच्चैःकृतोनिशिभविष्य

तिमेशिवाययोदृश्यतेसभविताजगतःशिवाय ३०

अर्थ—वर्षा, कुंदपुष्प, पांढरें कमल, स्फटिक, यांसारखा शुभ्र चंद्र व पार्वतीने, आपला पाति जो सदाशिव त्याच्या संतोपार्थ रात्रीच्याठायीं फार प्रयत्नानें, निर्मळ केलेला, असा चंद्र (स्वच्छ चंद्र) दृष्टीस पडेल तर सर्व जगताचें कल्याण होईल ३०

यदिकुमुदमृणालहारगौरस्तिथिनियमात्क्ष

यमेतिवर्धतेवा । अविक्तगतिमंडलांशुयोगी

भवतिनृणांविजयायशीतरश्मिः ॥३१॥

अर्थ—चंद्र, कुमुद (कमल), मृणाल (कमलाची देंटी) व मोळांचा हार यांसारख्या वर्णांचा (शुभ्र) असेल, व त्याची प्रतिपदादि तिथिनियमाप्रमाणें क्षय किंवा वृद्धि होईल. आणि विकाररहित (केंपनादिदोपरहित) गति, अविक्तविषय, व अविस्तारितकिरणयुक्त असा चंद्र असेल तर मनुष्यांस सुखकारक होतो ॥३१॥

शुक्लेपक्षेसप्तवृद्धेप्रवृद्धिं ब्रह्मक्षत्रंयातिवृद्धिं प्र

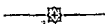
जाश्व । हीनेहानिस्तुल्यतातुल्यतायांरुष्णे

सर्वतत्फलं व्यत्ययेन ॥३२॥

अर्थ—शुक्लपक्षा चंद्राची वृद्धि होत असेल तर ब्राह्मण, क्षत्रिय व प्रजा यांची वृद्धि होईल. या शुक्लपक्षाच चंद्राची हानि (क्षय) क्षीण होईल तर ब्राह्मणादिकांची हानि होईल. या शुक्लपक्षाच समता स० वृद्धिहानीचा अभाव असतां, त्या ब्राह्मणादिकाची समता होईल. हेंच फल रुष्णपक्षा विपरीत जाणावें ॥३२॥

॥ इति चंद्रचारः ॥

॥ अथ राहुचारः ॥

अमृतास्वादविशेषाच्छिन्नमपिशिरःकिलासुरस्येदं ।
प्राणैरपरित्यक्तग्रहतांयातंवदंत्येके ॥१॥

अर्थ—सैहिकेय दैत्याचें शिर भगवतानें छेदन केलें; तें अमृतभक्षणाच्या योगानें निवत राहून ग्रह झालें. तो राहु असें कोणी झणतात ॥१॥

इंद्रकमंडलाकृतिरसितत्वात्किलनदृश्यतेगने ।
अन्यत्रपर्वकालात्वरप्रदानात्कमलयोनेः ॥२॥

अर्थ—तो राहु चंद्रसूर्याबवासारख्या आकृतीचा आहे; परंतु ब्रह्मदेवाच्या वरप्रदानास्तव पर्वकाला (ग्रहणा) वांचून कृष्णवर्णास्तव आकाशामध्ये दृष्टिगोचर होत नाहीं ॥२॥

मुखपुच्छविभक्तांगंभुजंगमाकारमुपदिशंत्यन्ये ।
कथयंत्यमूर्तमपरेतमोमयंसैहिकेयारख्यं ॥३॥

अर्थ—मुख व पुच्छ या दोनच अवयवांनीं विभक्तांग राहु आहे असें कोणी झणतात. सर्पाकार राहु आहे असें अन्य झणतात. कोणी देहरहित अधकाररूप राहु आहे असें झणतात ॥३॥

यदिमूर्तोभविचारीशिरोथवाभवतिमंडलीराहुः ।
भगणार्धेनांतरितोगृण्हातिकथंनियतचारः ॥४॥

अर्थ—जर राहु मूर्तिमान् (देहधारी) नक्षत्री गमन करणारा, मस्तकरूप, मडलानान्, असा आहे तर निश्चित (३।११) अशी एकच गति होऊन सहा राशींनीं अंतर असता, चंद्रसूर्यांचे ग्रहण कसे करितो ॥४॥

अनियतचारःखलुचेदुपलब्धिःसंख्ययाकथंतस्य ।
पुच्छाननाभिधानांतरेणकस्मान्नगृण्हाति ॥५॥

अर्थ—जर हा राहु अनियमितगति केनादिकासारखा आहे तर व्याची गणितानें उपलब्धि (प्राप्ति) कधी होईल (या राशीस राहु आहे. असे कसे समजेल) पु-

च्छ व मुख असा विभक्तावयव आहे तर नसा सहाराशीच्या अंतराने सूर्यचंद्रांचे ग्रहण करतो, तसा एक दोन इत्यादि राश्यांत राने कां ग्रहण करित नाहीं ॥५॥

**अथतुभुजगेंद्ररूपःपुच्छेनमुखेनवासगृण्हाति ।
मुखपुच्छांतरसंस्थंस्थगयतिकस्मान्नभगणार्थं ॥६॥**

अर्थ—आतां जर सर्पाकार राहु आहे. व तो पुच्छाने व मुखाने राशिघट्टकांतरित सूर्यचंद्रांचे ग्रहण करितो. तर मधील ६ राशांस चंद्रसूर्य असतां, कां आच्छादन करित नाहीं ॥६॥

**राहुद्वयंयदिस्याद्भस्तेस्तमितेथवोदितेचंद्रे ।
तत्समगतिनान्येनग्रस्तःसूर्योपिदृश्येत ॥७॥**

अर्थ—एक नियमित गति व दुसरा अनियमित गति असे दोन राहु जर असतील तर, चंद्राच्या ग्रस्तोदयी किंवा ग्रस्तास्तीं आसणाऱ्या राहुच्या बरोबर आहे गति ज्याची, अशा दुसऱ्या राहुचे घड्याशयतरितास्तव सूर्यासही ग्रहण लागलेले दिसेल. तसे दिसत नाहीं. तेव्हां दोन राहुही नाहींत ॥७॥

**भूच्छायांस्वग्रहणेभास्करमर्कग्रहेप्रविशतींदुः ।
प्रग्रहणमतःपश्चान्नेदोर्भानोश्चपूर्वार्धात् ॥८॥**

अर्थ—(जर राहुच सूर्यचंद्रांचे ग्रहण करतो तर चंद्रास प्रथम ग्रहण लागून नंतर सूर्यास ग्रहण लागते. हे एक राहु असून कसे होते. त्याविषयी सांगवात). चंद्र आपल्या ग्रहणां भूच्छायेप्रति प्रवेश करितो. व सूर्यग्रहणां सूर्याप्रति प्रवेश करितो. भूच्छाया सूर्यापासून सप्तमराशीस असत्ये व पौर्णिमेस चंद्रही तेथेच असतो. सणून तो चंद्र शीघ्रगतिवास्तव पूर्वामिमुख भूच्छायेंत प्रवेश करितो. यास्तव त्याचे ग्रहण पूर्वार्धाकडून होते. सूर्यग्रहणां सूर्यचंद्र एकराशिस्य होतात. तेथे चंद्र शीघ्रगतिवास्तव पश्चिमेकडून येऊन अमावास्यातीं सूर्यमंडलाप्रति प्रवेश करितो. यास्तव अर्धःस्थचंद्र, सूर्याचे आच्छादन करितो. या कारणास्तव चंद्राचे ग्रहण पश्चिमार्धाकडून होत नाहीं. व सूर्याचे ग्रहण पूर्वार्धाकडून होत नाहीं ॥८॥

**वृक्षस्यस्वच्छायायथैकपाद्वेनभवतिदीर्घाच ।
निशिनिशितद्वद्रूमेरावरणवशाद्दिनेशस्य ॥९॥**

अर्थ—जशी वृक्षाची छाया एक बाजूत होत्ये व दीर्घ (लांब) ही होत्ये. तशी

॥ अथ राहुचारः ॥

अमृतास्वादविशेषाच्छिन्नमपिशिरःकिलासुरस्येदं ।
प्राणैरपरित्यक्तं ग्रहतांयातं वदंत्येके ॥१॥

अर्थ—सैहिकेय दैत्याचें शिर भगवतानें छेदन केलें, तें अमृतभक्षणाच्या योगानें निवत राहून ग्रह झालें. तो राहु असें कोणी क्षणतात ॥१॥

इंद्रकमंडलाकृतिरसितत्वात्किल न दृश्यते गगने ।
अन्यत्र पर्वकालात्वरप्रदानात्कमलयोनेः ॥२॥

अर्थ—तो राहु चंद्रसूर्यनिवासारख्या आकृतीचा आहे, परंतु ब्रह्मदेवाच्या वरप्रदानास्तव पर्वकाला (ग्रहणा) याचून कृष्णवर्णास्तव आकाशामध्ये दृष्टिगोचर होत नाहीं ॥२॥

मुखपुच्छविभक्तांगं भुजंगमाकारमुपदिशंत्यन्ये ।
कथयंत्यमूर्तमपरेतमोमयं सैहिकेयारख्यं ॥३॥

अर्थ—मुख व पुच्छ या दोनच अवयवानीं विभक्तांग राहु आहे असें कोणी क्षणतात. सर्पाकार राहु आहे असें अन्य क्षणतात कोणी देहरहित अधकाररूप राहु आहे असें क्षणतात ॥३॥

यदिमूर्तो भविचारी शिरोधवाभवति मंडलीराहुः ।
भगणार्धेनांतरितो गृह्णाति कथं नियतचारः ॥४॥

अर्थ—जर राहु मूर्तिमान् (देहधारी) नक्षत्रीं गमन करणारा, मस्तकरूप, मंडलानान, असा आहे तर निश्चित (३।११) अशी एकच गति होऊन सहा राशींनीं अंतर असतां, चंद्रसूर्यांचे ग्रहण कसें करितो ॥४॥

अनियतचारः खलु चेदुपलब्धिः संख्यया कथं तस्य ।
पुच्छाननाभिधानो तरेण कस्मान्न गृह्णाति ॥५॥

अर्थ—जर हा राहु अनियमितगति केनादिकासारखा आहे तर याची गणितानें उपलब्धि (प्राप्ति) कशी होईल (या राशीत राहु आहे असें कसें समजेल) ५

च्छ व मुख असा विभक्तावयव आहे तर असा सहाराशीच्या अतराने सूर्यचंद्राचे ग्रहण करतो, तसा एक दोन इत्यादी राश्यतराने का ग्रहण करित नाही ॥५॥

अथतुभुजगेंद्ररूपःपुच्छेनमुखेनवासगृण्हाति ।

मुखपुच्छांतरसंस्थंस्थगतिकस्मान्नभगणार्थं ॥६॥

अर्थ—आतां जर सर्पाकार राहु आहे. व तो पुच्छानें व मुखानें राशिषट्कांतरित सूर्यचंद्राचें ग्रहण करितो. तर मधील ६ राशीस चंद्रसूर्य असतां, कां आच्छादन करित नाही ॥६॥

राहुद्वयंयदिस्याद्गुस्तेस्तमितेथवोदितेचंद्रे ।

तत्समगतिनान्येनग्रस्तःसूर्योपिदृश्येत ॥७॥

अर्थ—एक नियमित गति व दुसरा अनियमित गति असे दोन राहु जर असतील तर, चंद्राच्या ग्रस्तादधी किंवा ग्रस्तास्तां ग्रासणाऱ्या राहुच्या बरोबर आहे गति ज्याची, अशा दुसऱ्या राहुचें पड्दराश्यतरितास्तव सूर्यासही ग्रहण लागलेलें दिसेल. तसें दिसत नाही. तेव्हा दोन राहुही नाहींत ॥७॥

भूच्छायांस्वग्रहणेभास्करमर्कग्रहेप्रविशतींदुः ।

प्रग्रहणमतःपश्चान्नेदोर्भानोश्पूर्वार्धात् ॥८॥

अर्थ—(जर राहुच सूर्यचंद्राचें ग्रहण करतो तर चंद्रास प्रथम ग्रहण लागून नंतर सूर्यास ग्रहण लागते. हें एक राहु असून कसें होतें. त्याविषयी सांगतात). चंद्र आपल्या ग्रहणां भूग्रहेप्रति प्रवेश करितो. व सूर्यग्रहणां सूर्याप्रति प्रवेश करितो. भूच्छाया सूर्यापासून सप्तमराशीस असत्ये व पौर्णिमेस चंद्रही तेथेच असतो. सणून तो चंद्र शीघ्रगतिवास्तव पूर्वार्धमुख भूच्छायेत प्रवेश करितो. यास्तव त्याचें ग्रहण पूर्वार्धाकडून होतें. सूपेग्रहणां सूर्यचंद्र एकराशिस्थ होतात. तेथे चंद्र शीघ्रगतिवास्तव पश्चिमेकडून येऊन अमावास्यातीं सूर्यमंडलाप्रति प्रवेश करितो. यास्तव अर्ध स्वचंद्र, सूर्याचें आच्छादन करितो. या कारणास्तव चंद्राचें ग्रहण पश्चिमार्धाकडून होत नाही. व सूर्याचें ग्रहण पूर्वार्धाकडून होत नाही ॥८॥

वृक्षस्यस्वच्छायायथैकपार्श्वेनभवतिदीर्घाच ।

निशिनिशितद्वद्भूमेरावरणवशादिनेशस्य ॥९॥

अर्थ—तशी वृक्षाची छाया एक बाजूस होये व दीर्घ (लांब) ही होये. तशी

सूचना.

विद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रमिन् इत्यादि सदृहस्यांस आर्क्षी विनयपूर्वक असे सुचवितों कीं, या ग्रंथाचा राजापासून रक्षापर्यंत सर्वांस विशेष उपयोग होईल, असे समजून प्राक्त (मराठी) टीकेसह लोकहितोद्देशाने हे पुस्तक छापण्याचे काम सुरू केले आहे. यास वर्गणीद्वारा साहाय्य करून, तें पूर्ण करणे सुज्ञ देशवांज्यांकडे आहे.

या ग्रंथाचे १०७ अध्याय आहेत; त्यांत कायकाय विषय आहेत, हे वाचकास समजण्यासाठीं आंतील विषयासह अध्यायांची अनुक्रमणिका यात घातली आहे.

ज्या गृहस्याकडे हा अक आर्क्षी पाठविला आहे. त्यातून ज्यास हे मासिकपुस्तक घेणे नसेल त्याणीं रुपाकरून आमचा अक लागूनाच परत पाठवावा. ज्याकडून हा अक तारीख २५ जून सन १८७३ चे आत आह्मांस पावणार नाही, ते या पुस्तकाचे वर्गणीदार शाले असे समजून पुढील अक आर्क्षी त्यांचे नावे पाठवीत जाऊ.

वर्गणीचेदर.

	किंमत.	हाशील.
श्यास किंवा अक पेशनाच शिन्वास दर भक्तास	८ भागे	६ ३
मागाहून दिन्वास दर भक्तास	१० भागे	६ २

या ग्रंथाचे १० अक (दरमाहिन्वास १ प्रमाणे) होतील असा अजमास आहे. १० अकांबद्दल एकद्रम किंमत कोणास देणे असेल तर, त्यांनीं ५ पाच रुपये हा अक पावताच जमा करावे. त्यास १० अकांबद्दल हाशिल पडणार नाही. ग्रंथाभर्ता सर्व अकांचा आकार होईल त्याप्रमाणे पाच रुपयांतील पैसे किरल्यास आह्मा देऊ आकार पाचापेक्षा अधिक शाल्यास तितका पैसा वर्गणीदारांनीं पुढें दिल्या पाहिजे.

किमतीबद्दल टिकिटा पाठविणे शाल्यास अर्धा आणा बराच्य वताळ्यासह पाठवाव्या.

मुंबईत ठाकुरद्वारानजीक हरिबाबांचे चार्डोत रा० रा० नारोकरण दुमाळ्ये यांकडे पैसा जमा करून त्यांची पावती घ्यावी.

श्री
बृहत्संहिता

(वराह मिहिरकृत)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्याचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला
आहे:

THE BRIHATSANHITÁ

[BY VARÁHA MIHIRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १ लें

तारीख २६ जून १८७३.

अंक २

VOL. I

25th JUNE 1873

No. 2

रत्नागिरी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

यांणी

आपल्या

सगन्मित्र छात्रान्योन

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अंकांत मोठ्या तक्तीचे सांच्याचीं चतुष्पत्री ३२ शृंखले असून
सुमारे ८०० ग्रंथ येत जाईल.

हीनातिरिक्तकालेफलमुक्तपूर्वशास्त्रदृष्टत्वात् । स्फुट
गणितविदःकालःकथंचिदपिनान्यथाभवति ॥२५॥

अर्थ—गणितागतकालाच्या मार्गे पुढे ग्रहण झाल्याचे फल जे मी सांगितले, ते पूर्वे गर्गादिकांच्या ग्रंथांवरून सांगितले. समताने सांगितले नाही. कारण चांगले गणित जाणणाराने सांगितलेला काल कधीही फिरणार नाही ॥२५॥

यद्येकस्मिन्मासेग्रहणंरविसोमयोस्तदाक्षितिपाः ।
स्ववलक्षोभैःसंक्षयमायांत्यतिशास्त्रकोपश्च ॥२६॥

अर्थ—एक महिन्यांत सूर्यचंद्रांचीं ग्रहणे होतील तर राजे आपल्या सैन्याच्या क्षोभा-
ने नाशाप्रत पावतील. व बहुत पुढेही होतील ॥२६॥

ग्रस्तावुदितास्तमितौशारदधान्यावनीश्वरक्षयदौ ।
सर्वग्रस्तौदुर्भिक्षमरकदौपापसंदृष्टौ ॥२७॥

अर्थ—ग्रस्तादित व ग्रस्तास्तमित चंद्र शारदीय धान्याचा नाश करितो. तसाच
सूर्य राजांचा नाश करितो. सर्वग्रस्त चंद्र, सूर्य, पापग्रहदृष्ट असतां, दुर्भिक्ष व
मृत्यु करणारे होत ॥२७॥

अर्धोदितोपरक्तोनैकृतिकान्हंतिसर्वयज्ञांश्च ।

अग्न्युपजीविगुणाधिकविप्राश्रमिणोयुगान्युदितः ॥२८॥

अर्थ—चंद्र, सूर्य अर्धोदित असतां ग्रहण लागेल तर निपादजातीचे लोकांचा व
संपूर्ण यज्ञांचा नाश होईल. आकाशाच्या प्रथम सप्तमांशीं ग्रहण लागेल किंवा
सप्तमांशाच्या मध्येच लागेल तर सुवर्णकारादिक अग्नीवर जीविका करणारांचा व
गुणवानांचा व ब्राह्मणांचा व चतुर्याश्रमी (संन्यासी) यांचा नाश होतो ॥२८॥

कर्पकपाखंडिवणिक्क्षत्रियवलनायकान्द्वितीयेशे ।

कारुकशूद्रम्लेच्छान्वतृतीयांशेसमंत्रिजनान् ॥२९॥

मध्यान्हेनरपतिमध्यदेशहाशोभनश्रधान्यार्थः ।

तृणभुगमात्यांतःपुरवेश्यघ्नःपंचमेखांशे ॥३०॥

स्त्रीशूद्रान्पष्टेशेदस्युप्रत्यंतहास्तमयकाले ।

यस्मिन्खांशेमोक्षस्तत्प्रोक्तानांशिवंभवति ॥३१॥

अर्थ—द्वितीय आकाशांशीं ग्रहण शालें असता शेती लोक, नास्तिक, व्यापारी, राजे व सेनापति यांचा नाश होतो. तृतीय आकाशभागीं ग्र० शालें अ० शिल्पी, शूद्र, म्लेच्छ व प्रधानमंडळी यांचा नाश होतो ॥२९॥ मध्याह्नी (चतुर्युखांशीं) ग्र० असता राजे व मध्यदेशाचा नाश व समर्थ धान्य होतें. पचम आकाशांशीं तणभक्षक, प्रधान, राजस्त्रिया व वैश्यजातीय यांचा नाश होतो ॥३०॥ सहाव्या आकाशभागीं ग्र० असता स्त्रिया व शूद्र यांचा नाश होतो. अस्तमानकाळीं (सप्तमखाशीं) ग्रहण शालें असता, चोर व अरण्यवासी लोक यांचा नाश होतो. ज्या आकाशभागीं मोक्ष होईल, त्याच आकाशभागीं ग्रहण स्पर्श शाला असेल तर तत्संबंधी सांगितलेलीं अशुभफले शुभ होत ॥ दिनमानाचे सात भाग करावे. तेच आकाशाचे भाग समजावे ॥३१॥

द्विजनृपतीनुदगयनेविद्गूद्रान्दक्षिणायनेहंति ।

राहुरुदगादिदृष्टःप्रदक्षिणंहंतिविप्रादीन् ॥३२॥

म्लेच्छान्विदिक्स्थितोयायिनश्चहन्यादुताशसक्तांश्च ।

सलिलचरदंतिधातीयान्येनोदग्गवामशुभः ॥३३॥

पूर्वेणसलिलपूर्णाकरोतिवसुधांसमागतोदैत्यः ।

पश्चात्कर्पकसेवकबीजविनाशायनिर्दिष्टः ॥३४॥

अर्थ—उत्तरायणीं ग्रहण शालें असता, ब्राह्मण व क्षत्रिय यांचा नाश होतो. दक्षिणायनीं ग्रहण शालें अ० वैश्य व शूद्र यांचा नाश होतो. ग्रहणाचा स्पर्श उत्तरेस शाला तर ब्राह्मणाचा, पूर्वेस शाला तर क्षत्रियाचा, दक्षिणेस शाला तर वैश्याचा व पश्चिमेस शाला तर शूद्राचा नाश होतो ॥३२॥ ईशानी, आमेष, निऋति व वायव्य या विदिशांस ग्रहण शालें तर, म्लेच्छजाती यांचा, मार्गस्थाचा व अग्निहोत्र्याचा नाश होतो. (पुन दक्षिणेचें व उत्तरेचें फल) दक्षिणेस स्पर्श शाला तर; जलचराचा व गजाचा नाश. उत्तरेस शाला तर, गाईचा नाश होतो ३३ (पुन पूर्व व पश्चिमेचें फल) पूर्वेकडून स्पर्श शाला तर, उदकानें पूर्ण पृथ्वी होईल (बहुत जलवृष्टि होईल) पश्चिमेकडून शाला तर शेती लोक, सेवक व बीजे यांचा नाश होईल ॥३४॥

पांचालकलिंगशूरसेनाःकांवेजोद्रुकिरात्तशस्त्रवार्ताः ।

जीवन्तिचयेहुताशवृत्त्यात्तेपोडामुपयांतिमेपसंस्थे ॥ ३५

अर्थ—मेघराशिस्थित चंद्र सूर्य असता ग्रहण होईल तर, पांचाल, कलिंग, शूरसेना,

कांबोज, उड्र, किरात या देशांत राहणारे लोकांस व शस्त्रजीवी (शूर); सुवर्ण-
कार, लोहकार इत्यादि अग्निजीवी यांस पीडा होत्ये ॥३५॥

गोपाःपशवोथगोमिनोमनुजायेचमहत्वमागताः ।

पीडामुपयांतिभास्करेग्रस्तेशीतकरेधवावृषे ॥३६॥

अर्थ—नृपभराशिस्थित चंद्र सूर्य असतां, ग्रहण होईल तर, गौरक्षक, पशु, गाई-
बालगणारे, व श्रेष्ठ (पूज्य) मनुष्य यांस पीडा होत्ये ॥३६॥

मिथुनेप्रवरांगनानृपानृपमात्रावलिनःकलाविदः ।

यमुनातटजाःसवाल्लिहकामत्स्याःसुहृजनेःसमन्विताः३७

अर्थ—मिथुनराशिस्थित चंद्र सूर्य असतां, ग्रहण होईल तर, मुरयस्त्रिया, राजे,
नृपसदृश (प्रधान) बलिष्ठ प्राणी, कलाविद (चित्रे, नृत्य, गायन, व वाद्ये यांचे
जाणणारे); यमुनातीरस्थ लोक, बाल्लिहक, मत्स्य, सुहृ या देशांतील लोक या स-
चांस पीडा होत्ये ॥३७॥

आभीरान्शवरान्सपल्हवान्मल्लान्मत्स्यकुरून्शकानपि ।

पांचालान्विकलांश्रपीडयत्यन्नवापिनिहंतिकर्कटे॥३८॥

अर्थ—कर्कस्थित चंद्र सूर्य असतां, ग्रहण शालें तर आभीर (गवळीलोक), शवर
(भिल्ल), पल्हव (परसियन लोक), मल्ल (बाहुयुद्ध करणारे), मत्स्य, कुरू व श-
क व पांचाल या देशांतील लोक, अगहीन (विकलांग), यांस पीडा होत्ये व
धान्यनाशही होतो ॥३८॥

सिंहेपुलिंदगणमेकलसत्वयुक्तान् राजोपमान्न

रपतीन्वनगोचरांश्र । पष्टेतुसस्यकविलेखक

गेयसक्तान्हंत्यश्मकत्रिपुरशालियुतांश्रदेशान् ३९

अर्थ—सिंहस्थित चंद्र सूर्य असतां, ग्रहण शालें तर म्लेच्छसमुदाय, मेकलपर्वतस्थ
लोक, प्रधान, राजतुल्य, राजे, अरण्यवासी, यांचा नाश होतो. कन्यास्थित चंद्र
सूर्य असतां, प्र० तर धान्य, कवि, लेखक, गायक, अश्मक लोक, त्रिपुरनगरा-
ध्ये रहाणारे लोक, बहुतधान्ययुक्त देश, यांचा नाश होतो ॥३९॥

तुलाधरेवंत्यपरांत्यसाधून्वणिग्दशाणान्भरुकच्छ
पांश्र । अलिन्यथोदुंबरमद्रचोलान्द्रुमान्सयौधेय
विपायुधीयान् ॥४०॥

अर्थ—तुलास्थित चंद्र सूर्य असतां ग्र० तर; अवंति (उज्जनी), अपरांत, या देशांतील लोक; साधु, व्यापारी, दशार्ण व भद्रकच्छप (भरोच्छ) या देशांतील लोक; यांचा नाश होतो. वृश्चिकस्थित चंद्र सूर्य असतां ग्र० तर, उदुंबर, मद्र, चोल या देशांतील लोक; वृक्ष, युद्धकरणारे लोक, विषापुधलोक यांचा नाश होतो ॥४०॥

धन्विन्यमात्यवरवाजिविदेहमल्लान्पांचालवै
धवणिजोविपमायुधज्ञान् । हन्यान्मृगेतुल्ल
पमंत्रिकुलानिनीचान्मंत्रौपधीपुकुशलान्स्थ
विरायुधीयान् ॥४१॥

अर्थ—धनराशीस चंद्र सूर्य असतां ग्रहण शालें तर अमात्यश्रेष्ठ, अश्व, विदेह (जनकराजाची मिथिलानगरी) यांतील लोक, मल्ल, पांचालदेशस्थ लोक, वैद्य, व्यापारी, क्रूर आपुध जाणणारे यांचा नाश होतो. मकरराशीस चंद्र सूर्य असतां ग्र० तर मत्स्य, प्रधान कुलें, निराकर्म करणारे, मंत्र व औषधांमध्ये कुशल, वृद्ध, शस्त्रजीवी यांचा नाश होतो ॥४१॥

कुंभेर्तर्गिरिजान्सपश्चिमंजनान्भारोद्धहान्त
स्करान्आभीरान्दरदार्यसिंहपुरकान्हन्यात्त
थावर्वरान् । मीनेसागरकूलसागरजलद्रव्या
णिमान्यान्जनान्प्राज्ञान्वार्युपजीविनश्चभ
फलंकूर्मोपदेशाद्ददेत् ॥४२॥

अर्थ—कुंभस्थित चंद्र सूर्य असतां ग्र० तर पर्वतांमधील लोक, पश्चिम दिशेकडचे लोक, भीष्मी वाहणारे लोक, चोर, गर्वळी, विष देणारे, श्रेष्ठजन, सिंहपुरस्थ लोक, वर्वर (म्लेच्छदेश) यांत रहाणारे लोक या सर्वांचा नाश होतो. मीनस्थ चंद्र सूर्य असतां ग्र० तर समुद्रतीरस्थ लोक, समुद्राच्या पाण्याने उत्पन्न झालेली रत्ने (पोषळी, मोत्ये इ०), पूष्य लोक, बुद्धिमान् लोक, पाण्याच्या व्यापाराने वाचणारे यांचा नाश होतो. ही सर्व नक्षत्राशिक्षणें कूर्मविभाग फलांवरून पाहून सांगतां ॥४२॥

सव्यापसव्यलेहग्रसननिरोधावमर्दनारोहाः ।
आघ्रातंमध्यतमस्तमोत्यङ्गितितेदंशशांसाः ॥४३॥

अर्थ—सव्य, अपसव्य, लेह, ग्रसन, निरोध, अवमर्दन, आरोह, आघात, मध्यतम, तर्मात्य, असे दहाप्रकारचे प्राप्त आहेत ॥१३॥

सव्यगतेतमसिजगज्जलप्लुतं भवतिमुदितमभयंच ।

अपसव्येनरपतितस्करावमर्दः प्रजानाशः ॥१४॥

अर्थ—सूर्य चंद्रांच्या ग्रहणांचे सव्य भ्रमण झाले असता, पृथ्वीवर, जलवृष्टि बहुत होईल, व सर्व जगत् आनंदित व भयरहित होईल. अपसव्य भ्रमण झाले असता राजे व चोर यांच्या पीडेने लोकांचा नाश होईल ॥१४॥

जिव्होपलेढिपरितस्तिमिरनुदोमंडलयदिसलेहः ।

प्रमुदितसमस्तभूताप्रभूततोयाचत्तत्रमही ॥१५॥

अर्थ—चंद्र किंवा सूर्य यांचे विष आसमताद्वारागीं जिव्हेने चाटल्यासारखे दिसते त्यास लेहसज्ञक प्राप्त असे लक्षणतात. तसा प्राप्त झाला असता, आनंदित सर्व लोक व बहुत उदक पांही युक्त पृथ्वी होय ॥१५॥

ग्रसनमितियदाऽयंशः पादोवागृह्यतेथवाप्यर्थे ।

स्फीतनृपवित्तहानिः पीडाचस्फीतदेशानां ॥१६॥

अर्थ—अर्धप्राप्त किंवा तृतीयांश प्राप्त किंवा चतुर्थांश प्राप्त जेव्हां होतो, तेव्हा त्यास ग्रसन असे लक्षावै. ते झाले असता, बहुत रज्ययुक्त राजाच्या रज्याचा नाश व सधन देशाचा नाश होतो ॥१६॥

पर्यंतेपुगृहीत्वामध्येपिंडीरुतंतमस्तिष्ठेत् ।

सनिरोधोविज्ञेयः प्रमोदकृत्सर्वभूतानां ॥१७॥

अर्थ—राहु, सूर्यचंद्रांचीं विषे आसमताद्वारागीं (सर्व) प्राप्तून मध्ये पिंडीरुत राहिल ते ग्रहण निरोधसज्ञक होय. तसे झाले तर सर्व प्राणिमात्रांस आनंद होईल १७

अवमर्दनमितिनिःशेषमेवसंछाययदिचिरंतिष्ठेत् ।

हन्यात्प्रधानदेशान्प्रधानभूपांश्चतिमिरमयः ॥१८॥

अर्थ—चंद्रसूर्यांचे विष सर्व प्राप्तून, बहुत वेळ राहु राहिल तर, तो अवमर्दनसज्ञक प्राप्त होतो. तो झाला तर मुख्य देश व मुख्य राजे यांचा नाश होतो ॥१८॥

वृत्तेग्रहेयदितमस्तत्क्षणमावृत्यदृश्यतेभूयः ।

आरोहणमित्यन्योन्यमर्दनैर्भयकरं राज्ञां ॥४९॥

अर्थ—ग्रहणकालीं ग्रहण लागून सुटले; नंतर पुनः लागलेले दिसेल तर, तो आरोहण सन्नक प्राप्त होय. तो शाला तर परस्पर युधानी राजास भय करणारा होय ४९

दर्पणइवैकदेशे सवाष्पनिःश्वासमारुतोपहतः ।

दृश्येताघ्रातंतत्सुवृष्टिवृध्यावहंजगतः ॥५०॥

अर्थ—चंद्रसूर्याचे विंब उष्ण निःश्वास नापून उपहत (ताडित) होत्सार्ते आरशासारखे दिसते. ते आघ्रातसन्नक प्राप्त होय. ते शाले तर देशामध्ये सुभिक्ष व वृद्धिकरणारे होय ॥५०॥

मध्येतमःप्रविष्टं वितमस्कं मंडलं च यद्विपरितः ।

तन्मध्ये देशनाशं करोति कुक्ष्यामयभयं च ॥५१॥

अर्थ—राहु जर चंद्र सूर्याच्या विंबामध्ये प्रवेश करील आणि सभोवते विंब स्वच्छ दिसेल तर, मध्येतमसन्नक प्राप्त होतो. या प्राप्ती मध्येदेशाचा नाश होतो व कुक्षिरोगाचे भय होते ॥५१॥

पर्यतेष्वतिबहुलं स्वच्छं मध्येततस्तमोत्याख्यं ।

सस्यानामीति भयं भयमस्मिंस्तस्कराणां च ॥५२॥

अर्थ—चंद्रसूर्याच्या परिष्यतभागी (सभोवती) फार काळें व मध्यमार्गी अल्पकाळें ग्रहण दिसेल तर तो तमोत्यानामक प्राप्त होतो. तो शाला असता, धान्याला टोळ इत्यादिकांचे भय व चोरभय होते ॥५२॥

श्वेतेक्षेमसुभिक्षं ब्राह्मणपीडांचनिर्दिशेद्राहौ ।

अग्निभयमनलवर्णं पीडाचहुताशवृत्तीनां ॥५३॥

हरिते रोगो लवणतासस्यानामीति भिश्च विध्वंसः ।

कपिलेशीघ्रगसत्वम्लेच्छध्वंसोयदुर्भिक्षं ॥५४॥

अर्थ—राहु (ग्रहण) शुभयर्णे दिसेल तर क्षेम, सुभिक्ष, ब्राह्मणास पीडा होईल. अभिवर्ण ग्रहण अ० अभिभय, सुवर्णकारादिकास पीडा होई. ५३ हरितवर्ण (पोपटी) दिसेल तर, बहुत रोग, धान्याचा टोळ इत्यादिकांनी नाश होईल. कपिलवर्ण असता शीघ्रगमन करणारे प्राणी (उष्ट्रादि) याचा व म्लेच्छ याचा नाश व दुर्भिक्ष होते ॥५४॥

अरुणकिरणानुरूपेदुर्भिक्षावृष्टयोविहगपीडा ।
 आधूत्रेक्षेमसुभिक्षमादिशेन्मंदवृष्टिंच ॥५५॥
 कापोतारुणकपिलश्यावाभेक्षुद्भयंविनिर्देश्यं ।
 कापोतःशूद्राणां व्याधिकरःकृष्णवर्णश्च ॥५६॥
 विमलकमणिपीताभोवैश्यध्वंसोभवेत्सुभिक्षाय ।
 सार्चिष्मत्यग्निभयंगैरिकरूपेतुयुद्धानि ॥५७॥
 दूर्वाकांडश्यामेहारिद्रेवापिनिर्दिशेन्मरकं ।
 अंशानिभयसंप्रदायीपाटलिकुसुमोपमोराहुः ॥५८॥
 पांशुविलोहितरूपःक्षत्रध्वंसायभवतिवृष्टेश्च ।
 बालरविकमलसुरचापरूपभृच्छस्त्रकोपाय ॥५९॥

अर्थ—स्वल्पलोहितवर्ण राहु असता दुर्भिक्ष, अमृष्टि व पक्ष्यांस पीडा होये. धूम्रवर्ण राहु असतां क्षेम, सुभिक्ष व स्वल्पवृष्टि होये ॥५५॥ कपोतवर्ण, अरुण, मिश्रवर्ण, श्यामकांति राहु असता दुर्भिक्षभय होतें. कपोतवर्ण व कृष्णवर्ण राहु असता, शूद्रांस पीडा होत्ये ॥५६॥ नीलवर्ण राहु असतां वैश्याचा, नाश व सुभिक्ष होतें. ज्वालासहित राहु असता अभिभय होतें. गैरिकसदृश तानडा राहु असता युद्धे होतात ॥५७॥ दूर्वाकांडासारखा श्याम व पीतवर्ण राहु असतां, मृत्युभय होतें. पाटलिपुष्प सदृश (श्वेतलोहित) वर्ण राहु, अशानि भय देणारा होतो ॥५८॥ पासु (धूल) वर्ण व मिश्रवर्ण राहु, क्षत्रिय व वृष्टि यांचा नाश करितो. बालसूर्य, कमल व इद्रधनुष्य यांचे सारख्या वर्णांचा राहु, शस्त्रकोप (युद्ध) कारक होतो ५९

पश्यन्ग्रस्तंसौम्योघृतमधुतेलक्षयायराज्ञांच ।
 भौमःसमरविमर्दंशिखिकोपंतस्करभयंच ॥६०॥
 शुक्रःसस्यविमर्दनानाकेशांश्चजनयतिधरित्र्यां ।
 रविजःकरोत्यवृष्टिंदुर्भिक्षंतस्करभयंच ॥६१॥

अर्थ—राहुग्रस्त चंद्रसूर्यांतें, बुध पाहील (बुधाची दृष्टि असेल) तर घृत, मध, तेल, व राजे यांचा नाश होईल. भौमपाहील तर युद्धे; अभिभय व चोरभय होईल ॥६०॥ शुक्र पाहील तर धान्यनाश व भूमीवर नानाप्रकारचीं दुःखें होतील. शनि पाहील तर अवर्षण, दुर्भिक्ष व चोरभय होईल ॥६१॥

यद्गुभ्रमवलोकनाभिरुक्तं ग्रहजनितं ग्रहणे
प्रमोक्षणे वा ॥ सुरपतिगुरुणावलोकिते त
च्छममुपयाति जलैर्यथाग्निरिद्धः ॥ ६२ ॥

अर्थ—बुधदिदृष्टीनीं सागितलेले जे चंद्रसूर्य ग्रहणीं किवा मोक्षां अशुभ, ते बृह
स्पतीची दृष्टि ग्रहणीं (ग्रस्तचंद्रसूर्यांवर) असले तर, जसा प्रदीप अग्नि जलसि-
चनाने नाहीसा होतो तसे नाहीसे होतें ॥ ६२ ॥

ग्रस्ते क्रमान्निमित्तैः पुनर्ग्रहो मासपट्टपरिवृत्त्या ।

पवनोल्कापातरजःक्षितिकंपतमोशनिनिपातैः ६३

अर्थ—चंद्र सूर्य यांचीं ग्रहणे असता, हीं पुढील निमित्तें होतील तर सहा सहा महि-
न्यानीं अनुक्रमाने ग्रहणे होतील. ग्रहणामध्ये वायु सुटेल तर, सहा महिन्यानीं,
उल्का (तारा) पात होईल तर १२ महिन्यानीं, रज (धुरळा) होईल तर १८
महिन्यानीं, भूमिकप होईल तर २४ महिन्यानीं, अधिकार होईल तर ३० महि-
न्यानीं, अज्ञाने (वीज) पात होईल तर ३६ महिन्यानीं पुन ग्रहण होईल असें
जाणावे ॥ ६३ ॥

आवंतिकाजनपदाः कावेरीनर्मदातटाश्रयिणः ।

दृसाश्रमनुजपतयः पीडयंते क्षितिमुत्तुग्रस्ते ॥ ६४ ॥

अर्थ—जे ग्रह चंद्रसूर्यांवर (फारच जवळ) एक राशीस असतो तो चंद्रसू-
र्यांचे ग्रहणाने आच्छादित होतो. तेव्हा, त्याला ग्रस्त लणावे. तसा भीम ग्रस्त
आसता, अवन्तिदेशोद्भव लोक, कावेरी व नर्मदा या नद्यांच्या तीरीं राहणारे लो-
क, व गर्वित मनुष्य पति (राजे) यास पीडा होत्ये ॥ ६४ ॥

अंतर्वेदीं सरयूनेपालं पूर्वसागरं शोणं ।

स्त्रीनृपयोधकुमारान्सहविद्वद्भिर्वुधोहंति ॥ ६५ ॥

अर्थ—बुध ग्रस्त असता, गंगा व यमुना यांचे मध्यभागीं रहाणारास, नेपाल, पूर्व
सिंधु, शोणनद, याप्रत राहणारे लोकास, स्त्रिया, राजे, युद्धकुशल, बाल, (प्रथम
वयस्क) याचा आशा होतो ॥ ६५ ॥

ग्रहणोपगते जीवे विद्वन्नृपमंत्रिगजहयध्वंसः ।

सिंधुतटवासिनामप्युदग्दिशं संश्रितानां च ॥ ६६ ॥

अर्थ—गुरु ग्रस्त असतां, पंडित, राजे, प्रधान, गज, अश्व यांचा नाश व सिंधु-
नदाच्या तीरी राहणारे लोक व उत्तरदिशेस राहणारे यांचा नाश होतो ॥ ६६ ॥

भृगुत्तनयेराहुगतेदासेरककैकयाःसयौधेयाः ।

आर्यावर्ताःशिवयःस्त्रीसचिवगणाश्चपीड्यन्ते ॥ ६७ ॥

अर्थ—शुक्र ग्रस्त असतां कोळी लोक, केकपराजाच्या देशांतील लोक, योद्धे, सा-
तपुडा व हिमालय या दोन पर्वतांमध्ये राहणारे लोक, शिविराजाच्या देशांतील
लोक, स्त्रिया, प्रधान व समुदाय यास पीडा होई ॥ ६७ ॥

सौरैमरुभवपुष्करसौराष्ट्राधातवोर्वुदांत्यजनाः ।

गोमंतपारियात्राश्रिताश्चनाशं व्रजंत्याशु ॥ ६८ ॥

अर्थ—शनि ग्रस्त असतां, मरुदेशोत्पन्नलोक, पुष्करद्वीपस्य अथवा पुष्करतीर्थस्थ लो-
क, काठेवाड प्रांतांतील लोक, सुवर्णादि धातुपदार्थ, अर्बुदनामक पर्वतवासी लोक,
कनिष्ठजातीचे लोक, पुष्कळ गाईंचे धनी, पारियात्रपर्वताश्रित लोक, या सर्वां-
चा नाश होतो ॥ ६८ ॥

कार्तिक्यामनलोपजीविमगधान्प्राच्याधिपान्कोशल

न्कल्मापानथशूरसेनसहितान्काशींश्चसंतापयेत् ।

हन्याच्चाशुकलिंगदेशनृपतिसामात्यभृत्यंतमो

दृष्टंक्षत्रियतापदंजनयतिकेमंसुभिक्षान्वितं ॥ ६९ ॥

अर्थ—कार्तिकी पौर्णिमेस किंवा अमावास्येस ग्रहण झाले तर सुवर्णकारादि अग्नि-
जीवी, मगधदेशस्य व प्राच्यदेशस्य राजे, कोसलदेशस्य लोक, कल्माप
(कृष्णवर्ण लोक), शूरसेनदेशस्य लोक, काशीस्थ लोक, यांस दुःख होतें. प्र-
धान व सेवक यांहासाहित कलिंग देशाच्या राजाचा तत्काल नाश होतो व क्षत्रि-
यांस दुःख होतें. सुभिक्षसहित कल्याणही होतें ॥ ६९ ॥

काश्मीरकान्कोशलकान्सपुंड्रान्मृगांश्चहन्यादप

रांतकांश्च । येसोमपास्तांश्चनिहंतिसौम्येसुवृष्टि

कृत्क्षेमसुभिक्षकृच्च ॥ ७० ॥

अर्थ—मार्गशीर्षमासीं चंद्रसूर्यग्रहण झाले तर काश्मीर, कोशल, पुंड्र, या देशांती-
ल लोक; आरण्यपशु, अपरांतक लोक, सोमपान करणारे (दीक्षित), यांचा ना-
श होतो. व उत्तमवृष्टि, कल्याण व सुभिक्ष होतें ॥ ७० ॥

पौपेद्विजक्षत्रजनोपरोधःससैधवाख्याःकुपुराविदेहाः।
ध्वंसं व्रजंत्यत्रचमंदवृष्टिंभयंचविद्यादसुभिक्षयुक्तं ॥७१॥

अर्थ—पौषमासीं ग्रहण शालें तर ब्राह्मण, क्षत्रियलोक यास उपद्रव होतो. सैधव, कुकुर व विदेह या देशींचे लोक नाश पावतात. अल्पवृष्टि व दुभिक्षयुक्त भयही होतें ॥ ७१ ॥

माधेतुमातृपितृभक्तवसिष्ठगोत्रान्स्वाध्यायधर्म
निरतान्करिणस्तुरंगान् ॥ वंगांगकाशिमनुजां
श्रद्धुनोतिराहुर्वृष्टिंचकर्मकजनानुमतांकरोति ॥ ७२॥

अर्थ—माघमासीं ग्रहण शाले तर, मातृपितृभक्त, वसिष्ठगोत्रोत्पन्न, अध्ययन व धर्म याचाठाई तत्पर; हत्ती, अश्व, वग, अग, काशी या देशीं रहाणारे लोक, या सर्वांस पीडा (दुःख) होतें. व शेतीलेंकाच्या मनाप्रमाणें वृष्टिही होय ॥ ७२ ॥

पीडाकरंफाल्गुनमासिपर्ववंगाश्मकावंतकमेकलानां।
नृत्यज्ञसस्यप्रवरांगनानांधनुष्करक्षत्रतपस्विनांच ॥७३॥

अर्थ—फाल्गुनमासीं ग्रहण शाले तर वग, अश्मक, अवत, मेकल या देशातील लोकांस पीडा होय. नृत्य जाणणारे, धान्ये, श्रेष्ठांच्या स्त्रिया, धनुष्ये करणारे, क्षत्रिय, तपस्वी या सर्वांस पीडा होय ॥७३॥

चैत्रेतुचित्रकरलेखकगेयसक्तान् रूपोपजीवि
निगमज्ञहिरण्यपण्यान् । पौंड्रौयकैकयजना
नथचाश्मकांश्चतापःस्पृशत्यमरपोत्रविचित्र
वर्षा ॥७४॥

अर्थ—चैत्रमासीं ग्रहण शालें तर, चित्रे करणारे, लेखक, गायक, वेद्या, वेदपाठक, सुवर्णांचा विक्रम (व्यापार) करणारे; पोंड्र, उग्र, कैकय, या देशचे लोक; अश्मक लोक, या सर्वांस दुःख होतें. व इत्र कोठें कोठें वृष्टि करील ॥ ७४ ॥

वैशाखमासग्रहणेविनाशमायांतिकार्पासति
लाःसमुद्राः । इक्ष्वाकुयौधेयशकाःकलिंगाः
सोपद्रवाःकिंतुसुभिक्षमस्मिन् ॥७५॥

अर्थ—वैशाखमासीं ग्रहण झाले तर, कापूस, तीळ, मूग; इस्वाकु, यौवेय, शक, कल्मि यादेशां रहाणारे लोक हे सर्व दुःखाने युक्त होतील; परंतु या ग्रहणीं सुभिक्ष होते ॥७५॥

ज्येष्ठेनरेंद्रद्विजराजपत्न्यःसस्यानिवृष्टिश्चमहागणा
श्च । प्रध्वंसमायांतिजनाश्चसौम्याःसाल्वैःसमेताश्च
निपादसंघाः ॥७६॥

अर्थ—ज्येष्ठ महिन्यामध्ये ग्रहण झाले तर, राजे, ब्राह्मण, राजांच्या स्त्रिया, धान्ये, वृष्टि, मोठे समुदाय, सुंदर पुरुष अथवा उत्तर दिशेस रहाणारे पुरुष, सान्त्वदेशस्थलोक, व कोळी लोकांचा समूह यांचा नाश होतो ॥७६॥

आपाढपर्वण्युदपानवप्रनदीप्रवाहान्फलमूलवार्ता
न् । गांधारकाश्मीरपुलिंदचीनान्हतान्वदेन्मंडलव
र्षमस्मिन् ॥७७॥

अर्थ—आपाढमासीं ग्रहण झाले तर जलाधार (वापीकूपादि) व सांचे तट (तीर), नद्यांचे प्रवाह, फले मूले यांवर जीविका करणारे, गांधार, काश्मीर, पुलिंद, चीन या देशांतील लोक यांचा नाश होतो. व क्वचित्कचित् वृष्टि होईल ॥७७॥

काश्मीरान्सपुलिंदचीनयवनान्हन्यात्कुरुक्षेत्रकान्
गांधारानपिमध्यदेशसहितान्हृष्टोग्रहःश्रावणे । कां
वोजैकशफांश्चशारदमपित्यत्कायथोक्तानिमान्अ
न्यत्रप्रचुरान्नत्दृष्टमनुजैर्थात्रींकरोत्यावृतां ॥७८॥

अर्थ—श्रावणमासीं ग्रहण झाले तर, काश्मीर, पुलिंद, चीन, यवन, कुरुक्षेत्र, गांधार, मध्यदेश, या देशांतील लोक; कांजोज देशस्थलोक; एकशफ (गर्दभादिक) शरदतूतील धान्य, या सर्वांचा नाश होईल. हे पूर्वोक्त काश्मीरादिक सोडून इतर देशीं बहुत धान्य व आनंदित लोकांहीं व्याप्त पृथ्वी होईल ॥७८॥

कलिंगवंगान्मगधान्सुराष्ट्रान्म्लेच्छान्सुवीरान्दरदां
च्छकांश्च ॥ स्त्रीणांचगर्भान्सुरोनिहंतिसुभिक्षकृद्भ्राद्र
पदेभ्युपेतः ॥७९॥

अर्थ—भाद्रपदमासीं ग्रहण झाले तर, कलिंग, वंग, मगध, सुराष्ट्र, म्लेच्छ, सुवीर,

दरद, शक या देशातील लोक; व स्त्रियांचे गर्भ यांचा नाश होतो. आणि सुभिक्षही होते ॥७९॥

कांबोजचीनयवनान्सहशल्यत्तद्भिर्वाल्हीकसिंधुतट
वासिजनांश्चहन्यात् ॥ आनर्तपौंड्रभिपजश्चतथाकि
रातान्द्रष्टोसुरोश्चयुजिभूरिसुभिक्षकृच्च ॥८०॥

अर्थ—आश्विनमासी ग्रहण शाले तर कांबोज, चीन, यवन, या देशातील लोक; व्रणाचिकित्सक (जखमाचे वैद्य), वाल्हीक देशातील लोक, सिंधुनदाच्या तीरीं रहाणारे लोक व आनर्त, पौंड्र, किरात या देशातील लोक; वैद या सर्वांचा नाश होतो आणि बहुत सुभिक्ष होते ॥८०॥

हनुकुक्षिपायुभेदाद्विर्द्विःसंछर्दनंचजरणंच । मध्यांत्य
योश्चविदरणमितिदशशशिसूर्ययोर्मोक्षाः ॥८१॥

अर्थ—१ दक्षिणहनु २ वामहनु ३ दक्षिणकुक्षि ४ वामकुक्षि ५ दक्षिणपायु ६ वामपायु (याचे भेद) ७ सच्छर्दन ८ जरण ९ मध्यावेदरण १० अत्यवेदरण या प्रकारचे दहा चंद्रसूर्यग्रहणाचे मोक्ष आहेत (याचीं लक्षणें व फलें पुढील श्लोकापासून सांगतो) ॥ ८१ ॥

आग्नेय्यामपगमनंदक्षिणहनुभेदसंज्ञितंशशिनः । स
स्यविमर्दोमुखरुकृन्पपीडास्यात्सुनृष्टिश्च ॥८२॥

अर्थ—आग्नेयी दिशेस जर चंद्रग्रहणमोक्ष होईल तर, तो दक्षिणहनुभेदसज्ञक मोक्ष होय. अशा मोक्षां धान्यनाश, मुखरोग, राजास पीडा, हीं होतात व सुवृद्धिही होते ॥८२॥

पूर्वोत्तरेणवामोहनुभेदो नृपकुमारभयदायी । मुख
रोगंशस्त्रभयंतस्मिन्विद्यात्सुभिक्षंच ॥८३॥

अर्थ—ईशानीस जर चंद्रग्रहण सुटेल तर, वामहनुभेदसज्ञक मोक्ष होतो. त्या मोक्षां राजपुत्रांस भय होतें व मुखरोग, शस्त्रभय व सुभिक्षही होते ॥८३॥

दक्षिणकुक्षिविभेदोदक्षिणपार्श्वेनयदिभवेन्मोक्षः ।
पीडानृपपुत्राणामभियोज्यादक्षिणारिपवः ॥८४॥

अर्थ—दक्षिणभागानें चंद्रग्रहणाचा मोक्ष होईल तर दक्षिणकुक्षिभेदसज्ञक मोक्ष

होतो. त्या मोक्षीं राजपुत्रांस पीडा होखि व दक्षिणदिशेस राहणाऱ्या शत्रूवर स्वारीचा उद्योग होईल ॥८४॥

वामस्तुकुक्षिभेदोद्युत्तरमार्गसंस्थितोराहुः ।

स्त्रीणांगर्भविपत्तिःसस्यानिचतत्रमध्यानि ॥८५॥

अर्थ—उत्तरेकडे ग्रहणमोक्ष होईल तर वामकुक्षिभेदसंज्ञक मोक्ष होतो. तो शाला तर स्त्रियांचे गर्भांचा नाश होईल व धान्येही मध्यम होतील ॥८५॥

नैऋतवायव्यस्थेदक्षिणवामौतुपायुभेदौद्वौ ।

गुह्यरुगल्पावृष्टिर्द्वयोस्तुराज्ञीक्षयोवामे ॥८६॥

अर्थ—नैऋति दिशेस ग्रहणमोक्ष शाला तर, दक्षिणपायुभेद व वायव्येस शाला तर वामपायुभेद या नावांचा मोक्ष होतो. त्या दोहोचाटाई गुह्य (लिंग) पास रोग व अल्पवृष्टि होईल. वामपायु (गुद) भेदीं राजस्त्रियांचा नाश होतो ॥८६॥

पूर्वेणग्रहणंरुत्वाप्रागेवचापसर्पेत । संछ

र्दनमितितत्क्षेमसस्यहार्दिप्रदंजगतः ॥८७॥

अर्थ—ग्रहणाचा पूर्वेस स्पर्श होऊन पूर्वेसच मोक्ष होईल तर तो संछर्दनसंज्ञक मोक्ष होय. तो मोक्ष लोकास क्षेम, (कल्याण) धान्य व संतोष देणारा होतो ॥८७॥

प्राक्प्रग्रहणंयस्मिन्पश्चादपसर्पणंतुतज्जरणं ।

क्षुच्छस्त्रभयोद्विग्नाःकशरणमुपयांतितत्रजनाः ॥८८॥

अर्थ—ज्या ग्रहणीं पूर्वेस स्पर्श होऊन पश्चिमेस मोक्ष होतो तो जरणसंज्ञक मोक्ष होय. तो शाला तर क्षुधा (दुर्भिक्ष) व शस्त्रभय (युद्धभय) याणीं दुःखित शालेले लोक कोणास शरण जातील (कोणीही त्यास त्राता मिळणार नाही) ॥८८॥

मध्येयदिप्रकाशःप्रथमतन्मध्यविदरणंनाम ।

अंतःकोपकरंस्यात्सुभिक्षदंनान्तिवृष्टिकरं ॥८९॥

अर्थ—चंद्रत्रिमाच्या मध्यभागी प्रथमतः प्रकाश होईल तर तो मध्यविदरणनामक मोक्ष होतो. तसा शाला तर, राजगृहामध्ये सैन्याचा क्षोभ होतो, सुभिक्ष होत व फार वृष्टि होत नाही ॥८९॥

पर्यतेपुविमलतावहुलंमध्येतमोतदरणाख्ये ।

मध्याख्यदेशनाशःशारदसस्यक्षयश्चास्मिन् ॥९०॥

अर्थ—जर विनाच्या अखभागीं निर्मलत्व (स्वच्छ) होईल आणि मध्यभागीं बहुत काळें राहिल तर तो अखविदारणनामक मोक्ष होतो. तो शाला असतां, मध्यदेशाचा नाश होतो, व शरदतूतील धान्याचाही नाश होतो ॥९०॥

एतेसर्वमोक्षावक्तव्याभास्करेपिकित्वत्र । पूर्वा दिक्शशिनियथातथारवौपश्चिमाकल्प्या ॥९१॥

अर्थ—हे पूर्वोक्त सर्वे दक्षिणहनुभेदादि मोक्ष, सूर्याचे ग्रहर्णांही समजावे; परंतु चंद्राच्या ग्रहणमोक्षां जेथे पूर्वदिशा आहे; तेथे सूर्यग्रहणमोक्षां पश्चिम कल्पावी (ध्यावी) याचप्रमाणे इतरही दिशा विपरीत ध्याव्या ॥९१॥

मुक्तेसप्ताहांतःपांशुनिपातोन्नसंक्षयंकुरुते । नी
हारोरोगभयंभूकंपःप्रवरनृपमृत्युं ॥९२॥
उल्कामंत्रिविनाशंनानावर्णाघनाश्चभयमतुलं ।
स्तनितंगर्भविनाशंविद्युन्नृपदंष्ट्रिपरिपीडां ॥९३॥
परिवेपोरुक्पीडांदिग्दाहोनृपभयंचसाग्निभयं ।
रूक्षोवायुःप्रबलश्चौरसमुत्थंभयंधत्ते ॥९४॥
निर्घातःसुरचापंदंडश्चक्षुद्रयंसपरचक्रं । ग्रह
युत्थंनृपयुत्थंकेतुश्चतदेवसंदष्टः ॥९५॥
अविकृतसालिलनिपात्तेसप्ताहांतःसुभिक्षमादे
श्यं । यच्चाशुभंग्रहणजंतत्सर्वनाशमुपयाति ॥९६॥

अर्थ—चंद्रसूर्यग्रहण सुटल्यावर सात दिवसांमध्ये पांशु (रजःकण) धूळीची वृष्टि होईल तर अन्ननाश (दुर्भिक्ष), वर्ष पडेल तर रोगभय, भूमिकष होईल तर श्रेष्ठराजास मृत्यु, उल्का (आकाशांतून तारा पडतो तो) पडेल तर प्रधानाचा नाश, नानाप्रकारच्या रगाचे मेघ दिसतील तर बहुत भय, मेघगर्जना होतील तर गर्भनाश, बीज चमकेल तर राजे व दष्टी (सूकर इत्यादि) यांस पीडा, परिवेष (खळे), होईल तर रोगापासून पीडा, दिग्दाह (दिशेचे ठाई आळा दिसणे) शाला तर राजभय व अग्निभय, स्त (कठिण) मोठा वारा सुटला तर चोरापासून भय, निर्घात (तुफानीचा पाचा शब्द) व इद्रधनुष्य व दंड (सूर्य फिरण, मेघ आ-

णि वायु यांचा संघात) यांतून एकादें झालें तर दुर्भिक्ष व शत्रुभय, ग्रहांचें युद्ध झालें किंवा केतूंचें (शंभु नक्षत्रांचें) दर्शन झालें तर राजांचें युद्ध, हीं फलें होतात ॥९५॥ सात दिवसांमध्ये सतत जलवृष्टि होईल तर सुभिक्ष होईल असें सागावे व जें ग्रहणाचे अशुभ फल तेंही सर्व नाहींसैं होतें ॥९६॥

**सोमग्रहेनिवृत्तेपक्षातियदिभवेरुहोर्कस्य । त
त्रानयःप्रजानांदंपत्योर्वैरमन्योन्यं ॥९७॥**

अर्थ—चंद्रग्रहण झाल्यावर पधरादिवसांनीं सूर्यग्रहण होईल तर लोकांमध्ये अनीति व स्त्रीपुरुषामध्ये परस्पर वैर (द्वेष) हीं होतील ॥९७॥

अर्कग्रहात्तुशशिनोग्रहणंयदिदृश्यतेततोविप्राः ।

नैकक्रतुफलभाजोभवन्तिमुदिताःप्रजाश्चैव ॥९८॥

अर्थ—सूर्यग्रहणानंतर पधरा दिवसांनीं चंद्रग्रहण होईल तर ब्राह्मण एकयज्ञाचें फल भोगणारे असे होणार नाहींत (बहुत यज्ञ करतील) व सर्व लोक आनंदित होतील ॥९८॥

इतिश्रीवराहमिहिरकृतौबृहत्सहितायांराहुचारःपंचमोध्यायः ॥९॥

अथभौमचारः

यद्युदयर्क्षाद्वक्रंकरोतिनवमाष्टसप्तमर्क्षेषु ।

तद्वक्रमुष्णमुदयेपीडाकरमग्निवार्तानां ॥१॥

अर्थ—भौम आपल्या उदयनक्षत्रापासून ९।८।७ या नक्षत्रीं वक्र होईल तर, तें उष्णसन्नक वक्र होतें. तशा वक्रापासून पुनः उदय होईल (सूर्यमंडलांतून निघेल) त्या वेळीं अग्निवार्त (अग्निजीवी सुवर्णकारादिक) यास पीडा होई ॥१॥

द्वादशदशमैकादशनक्षत्राद्वक्रितेकुजेश्रुमुखं ।

दूपयतिरसानुदयेकरोतिरोगान्सुवृष्टिंच ॥२॥

अर्थ—भौम उदयनक्षत्रापासून १०।११।१२ इतक्या नक्षत्रीं वक्र होईल तर तें अशुमुरासं० वक्र होतें. अशा वक्रापासून पुनः उदयकाळीं मधुरादिरसांतें दूपि-

त करितो (त्या रसभक्षणाने लोकाचा नाश होतो.) व रोगातेंही करितो व वृष्टिही चागली होत्ये ॥२॥

व्यालंत्रयोदशक्षाच्चतुर्दशाद्वाविपच्यतेस्तमये ।
दंष्ट्रिव्यालमृगेभ्यःकरोतिपीडांसुभिक्षंच ॥३॥

अर्थ—भौम उदयनक्षत्रापासून १३।१४ या नक्षत्रां वक्र होईल तर तें वक्र व्याल स० होतें. त्यापासून पुन अस्तसमर्था वराहादिकदष्टी व सर्प व श्वापदें (वनपशु) यापासून भय होतें व सुभिक्षही होतें ॥३॥

रुधिराननमिति वक्रं पंचदशात्पोडशाच्च विनिवृत्ते ।
तत्कालं मुखरोगं सभयं च सुभिक्षमावहति ॥४॥

अर्थ—भौम उद० १५।१६ या नक्षत्रां वक्र होईल तर वक्रगति आहे तेथपर्यंत मुखरोग व भयसहित सुभिक्ष करितो ॥४॥

असिमुसलं सप्तदशादष्टादशतोपि वातदनुवक्त्रे ।
दस्युगणेभ्यः पीडां करोत्यवृष्टिं सशस्त्रभयां ॥५॥

अर्थ—भौम उद० १७।१८ या नक्षत्रां वक्र होईल तर तें असिमुसलनामक वक्र होय. असे शालें तर स्पष्टगतीनें वक्र आहे पर्यंत प्रजास चोरापासून पीडा होईल व अवृष्टि व शस्त्रभय होईल ॥५॥

भाग्यार्यमोदितो यदि निवर्तते वैश्वदैवते भौमः । प्रा
जापत्येस्तमितस्त्रीनपिलोकांनिपीडयति ॥६॥

अर्थ—भौम पूर्वाफल्गुनी व उत्तराफ० यातून एकावर उदय पावून उत्तरापादांवर वक्र होऊन रोहिणीवर अस्तगत होईल तर त्रीलोक्यास (भूर्भुव स्वर्लोकास) पीडा होईल ॥६॥

श्रवणोदितस्य वक्रं पुप्ये मूर्धाभिपिक्तपीडाकृत् । य
स्मिन्नृक्षेभ्युदितस्तद्विक्व्यूहान् जनान्हंति ॥७॥

अर्थ—भौमाचा श्रवणनक्षत्रावर उदय होऊन पुप्यावर वक्र होईल तर मूर्धाभिपिक्तराजास पीडा होईल व ज्या नक्षत्री असून उदय पावेल त्या नक्षत्राचे दिशेकडील (कूर्मविभागावरून दिशा पहावी) जनसमुदायाचा नाश होईल ॥७॥

मध्येनयदिमघानांगतागतंलोहितःकरोतिततः ।
पांड्योन्नृपोविनश्यतिशस्त्रोद्योगाद्भयमवृष्टिः ॥८॥

अर्थ—भीम मघानक्षत्राच्या मध्यभागाने (मघानक्षत्राच्या पाच तारा आहेत त्यातून) स्पष्टगतीने जाईल आणि वक्रगतीने परत येईल तर पांड्यदेशाचा राजा नाश पावेल. व शस्त्रोद्योगाने (युद्धाने) लोकास भय होईल व अवर्षणही होईल ॥८॥

भित्त्वामघांविशाखांभिंदन्भौमःकरोतिदुर्भिक्षं ।
मरकंकरोतिघोरंचदिभित्वारोहिणींयांति ॥९॥

अर्थ—भीम मघानक्षत्राच्या योगतारेचा भेद करून विशाखाचा भेद करील तर दुर्भिक्ष होईल. रोहिणीचा भेद करून जाईल तर लोकाचा मोठा नाश होईल ॥९॥

दक्षिणतोरोहिण्याश्चरन्महीजोर्ध्ववृष्टिनिग्रहकृत् ।
धूमायन्सशिखोवाविनिहन्यात्पारियात्रस्थान् ॥१०॥

अर्थ—भीम रोहिणीनक्षत्राच्या दक्षिणभागाने गमन करील तर धान्य व वृष्टि याचा नाश होईल. भीम धूमवर्षण अग्रा शिखायुक्त दिसेल तर पारियात्रपर्वतस्य लोकाचा नाश करील ॥१०॥

प्राजापत्येश्रवणेमूलेतिसृपूत्तरासुशाक्रेच । विच
रन्घननिवहानामुपघातकरःक्षमातनयः ॥११॥

अर्थ—भीम रोहिणी, श्रवण, मूल, उत्तरा, उत्तराषाढा, उत्तराभाद्रपदा, ज्येष्ठा; या नक्षत्री असता मेघसमुदायाचा (वृष्टीचा) नाश करणारा होतो ॥११॥

चारोदयाःप्रशस्ताःश्रवणमघादित्यमूलहस्तेषु । ए
कपदाशिविशाखाप्राजापत्येषुचकुजस्य ॥१२॥

अर्थ—श्रवण, मघा, पुनर्वासु, मूल, हस्त, पूर्वाभाद्रपदा, अश्विनी, विशाखा, रोहिणी; या नक्षत्रांवर भामाचे चार व उदय शुभ होत ल० पूर्वांक्त अशुभ फल होत नाही. १२

विपुलविमलमूर्तिःकिंशुकाशोकवर्णःस्फुटरुचिरमयू
खस्ततताम्रप्रभाभः ॥ विचरतियदिमार्गचोत्तरंमेदि
नीजःशुभरुदवनिपानांहादिदश्वप्रजानां ॥१३॥

त करितो (त्या रसभक्षणाने लोकांचा नाश होतो.) व रोगांतही करितो व वृष्टिही चांगली होत्ये ॥२॥

व्यालंत्रयोदशक्षाञ्चनुर्दशाद्वाविपच्यतेस्तमये ।
दंष्ट्रिव्यालमृगेभ्यःकरोतिपीडांसुभिक्षंच ॥३॥

अर्थ—भौम उदयनक्षत्रापासून १३।१४ या नक्षत्रां वक्र होईल तर ते वक्र व्याल सं० होते. सापासून पुनः अस्तसमयी वराहादिकदंष्ट्री व सर्प व श्वापदे (वनपशु) यांपासून भय होतें व सुभिक्षही होतें ॥३॥

रुधिराननमितिवक्रंपंचदशात्पोडशाच्चविनिवृत्ते ।
तत्कालंमुखरोगंसभयंचसुभिक्षमावहति ॥४॥

अर्थ—भौम उद० १५।१६ या नक्षत्रां वक्र होईल तर वक्रगति आहे तेथपर्यंत मुखरोग व भयसहित सुभिक्ष करितो ॥४॥

असिमुसलंसप्तदशादष्टादशतोपिवातदनुवक्रे ।
दस्युगणेभ्यःपीडांकरोत्यवृष्टिसंशस्त्रभयां ॥५॥

अर्थ—भौम उद० १७।१८ या नक्षत्रां वक्र होईल तर ते असिमुसलनामक वक्र होय. असें झालें तर स्पष्टगतीनें वक्र आहे पर्यंत प्रजांस चोरापासून पीडा होईल व अवृष्टि व शस्त्रभय होईल ॥५॥

भाग्यार्यमोदितोयदिनिवर्ततेवैश्वदैवतेभौमः । प्रा
जापत्येस्तमितस्त्रीनपिलोकान्निपीडयति ॥६॥

अर्थ—भौम पूर्वाफल्गुनी व उत्तराफ० यांतून एकावर उदय पावून उत्तरापादांवर वक्र होऊन रोहिणीवर अस्तंगत होईल तर त्रिलोकपात (भूर्भुवःस्वलोकांस) पीडा होईल ॥६॥

श्रवणोदितस्यवक्रंपुष्येमूर्धाभिपिक्तपीडारुत् । य
स्मिन्नृक्षेभ्युदितस्तादिक्व्यूहान्जनान्हंति ॥७॥

अर्थ—भौमाचा श्रवणनक्षत्रावर उदय होऊन पुष्यावर वक्रत्व होईल तर मूर्धाभिपि-
क्तराजांस पीडा होईल व ज्या नक्षत्रां असून उदय पावेल त्या नक्षत्राचे दिशेकडील
(कूर्मविभागावरून दिशा पहावी) जनसमुदायाचा नाश होईल ॥७॥

मध्येनयदिमघानांगतागतंलोहितःकरोतिततः ।
पांड्यो नृपोविनश्यतिशस्त्रोद्योगाद्भयमवृष्टिः ॥८॥

अर्थ—भीम मघानक्षत्राच्या मध्यभागाने (मघानक्षत्राच्या पांच तारा आहेत त्यांतून) स्पष्टगतीने जाईल आणि वक्रगतीने परत येईल तर पांड्यदेशाचा राजा नाश पावेल. व शस्त्रोद्योगाने (पुद्गाने) लोकांस भय होईल व अवर्षणही होईल ॥८॥

भित्त्वामघांविशाखांभिंदन्भौमःकरोतिदुर्भिक्षं ।
मरकंकरोतिघोरंयदिभित्त्वारोहिणींयांति ॥९॥

अर्थ—भीम मघानक्षत्राच्या योगतारेचा भेद करून विशाखाचा भेद करील तर दुर्भिक्ष होईल. रोहिणीचा भेद करून जाईल तर लोकाचा मोठा नाश होईल ॥९॥

दक्षिणतोरोहिण्याश्ररन्महीजोर्ध्ववृष्टिनिग्रहकृत् ।
धूमायन्सशिखोवाविनिहन्यात्पारियात्रस्थान् ॥१०॥

अर्थ—भौम रोहिणीनक्षत्राच्या ' दक्षिणभागाने गमन करील तर धान्य व वृष्टि याचा नाश होईल. भौम धूम्रवर्ण अथवा शिषायुक्त दिसेल तर पारियात्रपर्वतस्थ लोकाचा नाश करील ॥१०॥

प्राजापत्येश्रवणेमूलेतिसूपूत्तरासुशाक्रेच । विच
रन्घननिवहानामुपघातकरःक्षमातनयः ॥११॥

अर्थ—भौम रोहिणी, श्रवण, मूल, उत्तरा, उत्तराषाढा, उत्तराभाद्रपदा, ज्येष्ठा; या नक्षत्री असता भेद्यसमुदायाचा (वृष्टीचा) नाश करणारा होतो ॥११॥

चारोदयाःप्रशस्ताःश्रवणमघादित्यमूलहस्तेषु । ए
कपदाशिविशाखाप्राजापत्येषुचकुजस्य ॥१२॥

अर्थ—श्रवण, मघा, पुनर्वसु, मूल, हस्त, पूर्वाभाद्रपदा, अश्विनी, विशाखा, रोहिणी; या नक्षत्रावर भीमाचे चार व उदय शुभ होत ह० पूर्वाक्त अशुभ फल होत नाही. १२

विपुलविमलमूर्तिःकिंशुकाशोकवर्णःस्फुटरुचिरमयू
खस्तप्तताम्रप्रभाभः ॥ विचरतियदिमार्गचोत्तरंमेदि
नीजःशुभकृदवनिपानांहादिदश्वप्रजानां ॥१३॥

अर्थ—विस्तीर्ण (मोठा) व स्वच्छ अशी आहे मूर्ति (तारा) ज्याची असा, पृष्ठ व अशोक याच्या पुष्पाच्या रंगासारखा (अतिआरक्त), स्पष्ट व तेजयुक्त आहेत किरण ज्याचे असा, तापयत्नेच्या ताव्यासारखी आहे प्रभा ज्याची असा व उत्तरमा गर्नि जाणारा असा भौम राजास शुभकारक व लोकास सत्तोपकारक होतो ॥१३॥

॥ इतिभौमचारोनाम षष्ठोऽध्यायः ॥

• ॥ अथबुधचारः ॥

नोत्पातपरित्यक्तःकदाचिदपिचंद्रजोत्रजत्युदयं ।

जलदहनपवनभयकृद्धान्यार्धक्षयायवृत्तधैवा ॥१॥

अर्थ—बुध उत्पातावाचून कधीही उदय पावत नाही. त्याचा उदय झाला असता, उदक, अग्नि, वायु, यांचे भय होते. धान्याची किंमत कमी किंवा जास्ती हो ये. (फार महागर्द किंवा फार स्वस्ताई होणे) हे उत्पातच होत ॥१॥

विचरञ्छ्रवणधनिष्ठाप्राजापत्येन्दुविश्वदैवानि ।

मृद्रन्हिमकरतनयःकरोत्यवृष्टिसरोगभयां ॥२॥

अर्थ—बुध श्रवण, धनिष्ठा, रोहिणी, मृगशीर्ष, उत्तराषाढा; या नक्षत्राचा भेद करून गमन करील तर अवर्षण व रोगभय करील ॥२॥

रौद्रादीनिमघांतान्युपाश्रितेचंद्रजेप्रजापीडा ।

शस्त्रनिपातक्षुब्धरोगानावृष्टिसंतापैः ॥३॥

अर्थ—आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य, आश्लेषा, मघा, हा नक्षत्रे बुध भेटून जाईल तर युद्ध, दुर्भिक्ष, रोग, अनर्पण व सताप यांहाकरून प्रजेस पीडा होईल ॥३॥

हस्तादीनिविचरन्पृच्छक्षायुपपीडयन्गवामशुभः ।

स्नेहरसार्धवृद्धिकरोत्तिचोर्वीप्रभूतान्नां ॥४॥

अर्थ—हस्त, चित्रा, स्वाती, विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा, या नक्षत्रांनी बुध असून ये गतारास भेद करील तर गर्दस अशुभ होय तैःादि रसाची वृद्धि करील व भूमीवर धान्य बहुत कमील ॥४॥

आर्यम्णंहैतभुजंभद्रपदामुत्तरायमेशं च ।

चंद्रस्यसुतोनिघ्नन्प्राणभृतांधातुसंक्षयकृत् ॥५॥

अर्थ—उत्तराफ०, कृत्तिका, उत्तराभाद्रपदा, भरणी; या नक्षत्रातें बुध भेदन करील तर प्राणिमात्रांच्या धातूचा (वसासृक्मासमेदोस्थिमज्जाशुक्राणि) नाश करील ५

आश्विनवारुणमूलान्युपमृद्भनरेवतींचचंद्रसुतः ।

पण्यभिपक्नौजीविकसलिलजतुरगोपघातकरः ॥६॥

अर्थ—अश्विनी, शततारका, मूल, रेवती; या नक्षत्रातें बुध भेदन करील तर व्यापारी, वैद्य, नाविक, उदकोत्पन्न द्रव्ये (मुक्ताफलादिक), अश्व; यांचा नाश होतो ६

पूर्वाद्यर्क्षत्रितयादेकमर्षादोःसुतोभिमृद्नीयात् ।

क्षुच्छस्त्रतस्करामयभयप्रदारीचरन्जगतः ॥७॥

अर्थ—पूर्वा, पूर्वाषाढा, पूर्वाभाद्रपदा, या तीन नक्षत्रांतून एकासही बुध भेदन करील तर जगास दुर्भिक्ष, युद्ध, चोर, रोग, यापासून भय देणारा होईल ॥७॥

प्राकृतविमिश्रसंक्षिप्ततीक्ष्णयोगांतघोरपापाख्याः ।

सप्तपराशरतंत्रेनक्षत्रैःकीर्तितागतयः ॥८॥

अर्थ—प्राकृता, विमिश्रा, साक्षिप्ता, तीक्ष्णा, योगांता, घोरा, पापाख्या, अशा ७ बुधाच्या गति, नक्षत्राहीकरून पराशरतंत्रामध्ये सांगितल्या आहेत ॥८॥

प्राकृतसंज्ञावायव्ययाम्यपैतामहानिवहुलाश्च ।

मिश्रागतिःप्रदिष्टाशशिशिवपितृभुजगदैवानि ९

संक्षिप्तायांपुष्यःपुनर्वसुःफल्गुनीद्वयंचेति ।

तीक्ष्णायांभद्रपदाद्वयंसशाक्राश्वयुक्पौष्णं ॥९०॥

योगांतिकेतिमूलद्वेचापादेगतिःसुतस्येदोः ।

घोराश्रवणस्त्वाष्ट्रं वसुदेवंवारुणंचैव ॥९१॥

पापाख्यासावित्रंमैत्रंशक्रान्निदैवतंचेति ।

अर्थ—स्नाति, भरणी, रोहिणी, कृत्तिका या नक्षत्रां बुध असता, प्राकृत गतीमध्ये असतो. मृगशीर्ष, आर्द्रा, मघा, आश्लेषा यांत बुध असतां, मिश्रागति ॥९॥ पु-

प्य, पुनर्वसु, पूर्वा, उत्तरा षास बुध असता सतितागति ॥ पूर्वाभा०, उत्तराभा०,
ज्येष्ठा, अश्विनी, राती या नक्षत्रा जुग असता, तीक्ष्णागति ॥१०॥ मूळ, पूर्वाषाढा,
उत्तराषाढा, यास जुग असता, योगातिका गति ॥ श्रवण, चित्रा, धनिष्ठा,
शततारका, या नक्षत्री जुग असता घोरगति ॥११॥ हस्त, अनुराधा, विशाखा,
या नक्षत्री जुग असता पापाख्यागति होबे ॥

उदयप्रवासद्विसै सएवगतिलक्षणंप्राह ॥१२॥

अर्थ—उदय व अस्त गच्या दिवसांनी पूर्वाक्त गतिलक्षण पराशरच सागता शाला १२

चत्वारिंशत्त्रिंशत्द्विसमेताविंशतिर्द्विनवकंच ।

नवमासार्धदशचैकसंयुताःप्राकृताद्यानां ॥१३॥

अर्थ—प्राकृत गतीमध्ये बुध उदय पावेल तर १० दिवस उदित राहील, अस्त
पावेल तर १० दिवस अस्तमित राहील असाच मिश्रागतीमध्ये ३० दिवस,
सतितागतीमध्ये २२ दिवस, तीक्ष्णागतीमध्ये १८ दिवस, योगातिकमध्ये ९ दि
वस, घोरगतीमध्ये १६ दिवस, पापाख्येमध्ये ११ दिवस, उदय किंवा अस्त
बुधाचा राहतो ॥१३॥

प्राकृतगत्यामारोग्यवृष्टिसस्यप्रवृद्धयक्षेमं ।

संक्षिप्तमिश्रयोमिश्रमेतदन्यासुविपरीतं ॥१४॥

अर्थ—प्राकृतगतीमध्ये बुध असता, आरोग्य, वृष्टि, धान्यवृद्धि व कल्याण हीं होता
त सक्षिप्त व मिश्र या गतीमध्ये बुध असता, हीं पूर्वाक्त मध्यम होतात परिवे
पा, तीक्ष्णा, योगातिका, घोर, पापाच्या या गतीत जुग असता, रोग, अवधण,
धान्याभाव, व अकल्याण हीं होतात ॥१४॥

ऋज्व्यतिवक्रावक्राविकलाचमतेनदेवलस्यैताः ।

पंचचतुद्वयेकाहाऋज्व्यादीनापडम्ब्यस्ताः ॥१५॥

अर्थ—ऋजु, अतिवक्रा, वक्रा, विकला अशा बुधाच्या १ गति देवलऋषीच्या मतानें
आहेत बुध ऋजुगतीत ३० दिवस राहतो अतिवक्रगतीत २१ दिवस, वक्रग
तीत १२ दिवस, व विकलगतीत ६ दिवस राहतो, असें देवलाचें मत आहे ॥१५॥

ऋज्वीहिताप्रजानामतिवक्रार्धगतिर्विनाशयति ।

शस्त्रभयदाचवक्राविकलाभयरोगसंजननी ॥१६॥

अर्थ—बुधाची ऋग्गीगति प्रजांस हित करिले, अतिवक्रागति धान्यनाश करिले, वक्रागति शस्त्रभय करिले, व विकलागति भय व रोग यांते उत्पन्न करिले ॥१६॥

पौपापाढश्रावणवैशाखेष्विंदुजःसमाघेषु ।

दृष्टोभयायजगतःशुभफलकृत्प्रोषितस्तेषु ॥१७॥

अर्थ—पौष, आशाढ, श्रावण, वैशाख, माघ या महिन्यांत बुधाचा उदय झाला तर जगास भय होते व याच मासांमध्ये बुधाचे अस्त झाले तर शुभफल होते ॥१७॥

कार्तिकेश्वयुजिवायदिमासेदृश्यतेतनुभवः

शिशिरांशोः ॥ शस्त्रचौरहुतभुग्गदतोयक्षु

द्भयानिचतदाविदधाति ॥ १८ ॥

अर्थ—कार्तिक, आश्विन, या महिन्यांत बुधाचा उदय होईल तर शस्त्र, चोर, अग्नि, रोग, जल, द्रुाभक्ष यांचे भय होईल ॥१८॥

रुद्धानिसौम्येस्तमितेपुराणियान्युद्गतेतान्युप

यांतिमोक्षं ॥ अन्येतुपश्चादुदितेवदंतिलाभः

पुराणांभवतीतितज्ज्ञाः ॥१९॥

अर्थ—जा नगरं शत्रूंनी बुधास्तामध्ये रोधिलीं (वेटिलीं) तीं बुधोदय झाला लग्ने सुटतील. व पश्चिमेकडे बुधोदय झाला तर नगरांचा लाभ होतो (सुटतात) असे अन्य ज्योतिर्वेत्ते लग्णतात ॥१९॥

हेमकांतिरथवाशुकवर्णःसस्यकेनमणिनासदृशोवा॥स्त्रि

ग्धमूर्तिरलघुश्चहितायव्यत्ययेनशुभकृच्छ्रशिपुत्रः॥२०॥

अर्थ बुधाचा सुवर्णासारखा व पोपटासारखा व नीलमण्यासारखा वर्ण आणि निर्मल देह (त्रिंश्र) व विस्तीर्णद्विव लोकांस शुभ व याहून अन्य वर्णादिकाचा बुध अशुभकारक होय ॥२०॥

इतिवराहमिहिरकृतवृहत्संहितायांबुधचारो

नामसप्तमोध्यायःसमाप्तः ॥७॥ ॥

॥ अथवृहस्पतिचारः ॥

नक्षत्रेणसहोदयमस्तंवायेनयातिसुरमंत्री ।
तत्संज्ञं वक्तव्यं वर्षमासक्रमेणैव ॥१॥

अर्थ—वृहस्पति ज्या नक्षत्राबरोबर सूर्यमंडळापासून उदय पावतो तत्सज्ञक अथवा ज्या नक्षत्राबरोबर सूर्यमंडळी प्रवेश करितो (अस्तपावतो) तत्सज्ञक बार्हस्पत्य वर्ष लोकांमध्ये बोलवें; परंतु ते मासानुक्रमानेच बोलवें. ज्या नक्षत्रावर उदय किंवा अस्त होईल त्यावरून वर्षास नावें द्यावी असें मूळ श्लोकात आहे. पण टीकेमध्ये उदयवर्षच मानावें असें बहुत ऋषींचें मत आहे असें लिहिलें आहे ॥१॥

वर्षाणिकार्तिकादीन्याग्नेयाद्भद्रयानुयोगीनि ।
क्रमशस्त्रिभंतुपंचममुपांत्यमंत्यंचयद्वर्ष ॥२॥

अर्थ—रुत्तिकादि दोन दोन नक्षत्रांच्या योगानें कार्तिकादिमासानुक्रमानें वर्षे हीं सात, परंतु ५।१।१।२ या महिन्याच्या वर्षास मात्र तीन तीन नक्षत्रें जाणावीं. ह्य० रुत्तिका, रोहिणी यावर वृहस्पतीचा उदय आला तर कार्तिक वर्ष जाणावें मृग, आर्द्रा, मार्गशीर्षव०; पुनर्वसु, पुष्य, पौष व०; आश्लेषा, मघा, माघ व०; पूर्वा, उत्तरा, हस्त, फाल्गुन व०; चित्रा, स्वाती, चैत्र व०; विशाखा, अनुराधा, वैशाख व०; ज्येष्ठा, मूळ, ज्येष्ठ व०; पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, आपाढ व०; श्रवण, धनिष्ठा, श्रावण व०; शततारका, पूर्वाभा०, उत्तराभा०, भाद्रपद व०; रेवती, अश्विनी, भरणी, आश्विन व०; यामाणें बार्हस्पत्य वर्ष जाणावें ॥२॥

शकटानलोपजीवकगोपीडाव्याधिशस्त्रकोपश्च ।
वृत्तिस्तुरक्तपीतककुसुमानांकार्तिकेवर्षे ॥३॥

अर्थ—वृहस्पतीच्या कार्तिकवर्षामध्ये, शकटानें (गाड्यानें) उपजीविका करणारे व सुवर्णकारादि अग्न्युपजीवी व गाई यास पीडा होवें व रोग आणि युद्धे होतात. तामडें, पिंबळें फूल ज्याचें त्याची वृत्ति होवें ॥३॥

सौम्येव्देनावृष्टिर्मृगाखुशालभांडजैश्चसस्यवधः ।
व्याधिभयंमित्रैरपिभूपानांजायतेवैरं ॥४॥

अर्थ—१० मार्गशीर्षवर्षी अवर्षण; आरप्यपशु, उदीर, शलभ (कीटजाति) यापासून धान्याचा नाश; रोगभय; मित्रानरोबरही राजाचें वैर हा होतात ॥१॥

शुभकृज्जगतःपौपोनिवृत्तवैराःपरस्परंक्षितिपाः ।

द्वित्रिगुणोधान्यार्घःपौष्टिककर्मप्रसिद्धिश्च ॥५॥

अर्थ—पीपवर्ष लोकास कल्याणकारक होय. राजे परस्पर द्वेषरहित होतील. धान्याची जी पूर्वी किमत असेल त्याच किमतीला दुप्पट, तिप्पट धान्य मिळेल (समर्घ होईल). पुष्टिकार्यें बहुत होतील ॥५॥

पितृपूजापरिवृत्तिर्माघेहादिंश्चसर्वभूतानां ।

आरोग्यवृष्टिधान्यार्घसंपदोमित्रलाभश्च ॥६॥

अर्थ—माघवर्षी सर्व लोक पितृपूजा करतील व सर्वांस सतोष होईल. आरोग्य, वृष्टि व धान्यसंपत्ति हीं होतील. आणि मित्रप्राप्तीही होईल ॥६॥

फाल्गुनवर्षेविद्यात्कचित्कचित्क्षेमवृष्टिसस्यानि ।

दौर्भाग्यंप्रमदानांप्रवलाश्चौरानृपाश्चोग्राः ॥७॥

अर्थ—१० फाल्गुनवर्षी क्षेम, वृष्टि, धान्ये हीं कोठेंकोठें होतील. सर्वत्र होणार नाहीत. स्त्रियास दुर्भगत्व (पतीची अप्रीति) होईल. चोर बहुत होतील व राजे क्रूर होतील ॥७॥

चैत्रेमंदावृष्टिःप्रियमन्नंक्षेममवनिपामृदवः ।

वृद्धिस्तुकोशधान्यस्यभवतिपीडाचरूपवतां ॥८॥

अर्थ—चैत्रवर्षी वृष्टि अल्प होईल. अन्न दुर्लभ होईल. कल्याण होईल. राजे सदय होतील. मुद्रादि कोशधान्ये बहुत होतील रूपवतास पीडा होईल ॥८॥

वैशाखेधर्मपराविगतभयाःप्रमुदिताःप्रजाःसनृपाः ।

यज्ञक्रियाप्रवृत्तिर्निष्पत्तिःसर्वसस्यानां ॥९॥

अर्थ—वैशाखवर्षी राजे व प्रजा हे धर्मपरायण, भयरहित व आनंदित होतील. यज्ञकर्म बहुत होतील व सर्व धान्याची उत्पत्ति बहुत होईल ॥९॥

ज्येष्ठेज्ञातिकुलधनश्रेणीश्रेष्ठानृपाःसधर्मज्ञाः ।

पीडयंतधान्यानिचहित्वाकंगुंशमीजातिं ॥१०॥

अर्थ—ज्येष्ठवर्षीं ज्ञाति, कुल, धन, जनसमुदाय यामध्ये मुख्य व राजे व धर्मज्ञान पारे हे सर्व पीडा पावतात. व काग, राले, तीळ, मुद्र इत्यादि शैर्गेत होणारीं धान्ये खेरीजकरून इतर धान्यास पीडा होये (महर्ष होतात) ॥१०॥

आपाढेजायंतेसस्यानिक्वचिद्वृष्टिरन्यत्र ।

योगक्षेममध्यं व्यग्राश्रभवंतिभूपालाः ॥११॥

अर्थ—आपाढवर्षीं धान्ये क्वचित् होतील. अन्यदेशीं अवरपण ही होईल अप्राप्ताचा लाभ व प्राप्ताचे पालन हा मध्यम होतोल राजे व्यग्र (उद्योगदुक्त) होतील ॥११॥

श्रावणवर्षेक्षेमसम्यक्सस्यानिपाकमुपयांति ।

क्षुद्रायेपाखंडाःपीडयंतेयेचतद्रक्ताः ॥१२॥

अर्थ—श्रावणवर्षीं क्षेम (प्राप्तपालन) होईल. धान्ये उत्तमप्रकारे पक्क होतील. क्रूर, वेदबाह्य पाखंडी लोक व त्याचे सेवक हे पीडा पावतील ॥१२॥

भाद्रपदेवह्नीजंनिष्पतियातिपूर्वसस्यंच ।

नभवत्यपरंसस्यंक्वचित्सुभिक्षंक्वचिच्चभयं ॥१३॥

अर्थ—भाद्रपदवर्षीं गहोज (मुद्रादि) धान्य होईल व प्रथम पेरलेले धान्य चांगले होईल. मागून पेरलेले धान्य होणार नाही. कोठे सुभिक्ष व कोठे भयही होईल ॥१३॥ -

आश्वयुजेद्वेजसंपततिजलंप्रमुदिताःप्रजाःक्षेमं ।

प्राणचयःप्राणभृतांसर्वेपामन्नवाहुल्यं ॥१४॥

अर्थ—वृहस्पतीच्या आश्विनवर्षीं बहुत जलवृष्टि, लोक आनंदित, कल्याण, सर्व प्राण्याची वल्लूद्धि व बहुत अन्न हा होतील ॥१४॥

उदगारोग्यसुभिक्षक्षेमकरोवाक्पतिश्चरन्भानां ।

याम्येतद्विपरीतोमध्येनतुमध्यफलदायी ॥१५॥

अर्थ—वृहस्पति नक्षत्राच्या उत्तरेकडून गमन करील तर आरोग्य, सुभिक्ष, कल्याण याचा फरपारा होतो. व दक्षिणेकडून गमन करील तर रोग, दुःख, अकल्याण यातें करितो व नक्षत्रमध्याने गमन करील तर हीं पूर्वीक आरोग्यादिक मध्यम होतात ॥१५॥

विचरन्भद्रयमिष्टस्तत्सार्धवत्सरेणमध्यफलः ।

सस्यानांविध्वंसीविचरेदधिकंयदिकदाचित् ॥१६॥

अर्थ—बृहस्पति एकवर्षाभ्यं दोन नक्षत्रे भोगील तर शुभ होय. अडीच नक्षत्रे भोगील तर मध्यम होय. कदाचित् अडीच नक्षत्राहून अधिक आपल्या एक वर्षांत भोगील तर, धान्यांचा नाश करील ॥१६॥

अनलभयमनलवर्णव्याधिःपीतेरणागमःश्यामे ।

हरितेचतस्करेभ्यःपीडारक्तेतुशस्त्रभयं ॥१७॥

अर्थ—बृहस्पतीचा अग्नीसारखा वर्ण असतां, अभिभय, पीतवर्ण असतां, रोगभय, कृष्णवर्ण असतां, युद्धभय, हिरवा असतां, चोरापासून पीडा, तांबडा, असतां, शस्त्रभय हीं होतात ॥१७॥

धूमाभेनावृष्टिस्त्रिदशगुरौनृपवधोदिवादृष्टे ।

विपुलेऽमलेसुतारेरात्रादृष्टेप्रजाःस्वस्थाः ॥१८॥

अर्थ—बृहस्पतीचा धूम्रवर्ण असता, अवर्षण होते. बृहस्पति दिवसा दृष्टिगोचर झाला तर राजाचा वध ल० मृत्यु होतो. बृहस्पति विपुल (मोठा), स्वच्छ, सुंदर-तारा असा रात्रीस दृष्टिगोचर असला, तर सर्व प्रजा स्वस्थ होतील ॥१८॥

रोहिण्यानलभंचवत्सरतनुर्नाभिस्त्वपाढाद्

यंसापत्तद्वत्पितृदैवतंचकुसुमंशुद्धंशुभंतैःफलं ।

देहेक्रूरनिपीडितेग्न्यनिलजंनाभ्यांभयंक्षुत्कृतं

पुष्पेमूलफलक्षयोथत्तदयेसस्यस्यनाशोध्रुवं ॥१९॥

अर्थ—बृहस्पत्य वर्षाचे रोहिणी व कृत्तिका हीं दोन नक्षत्रे शरीर होत. पूर्वाषा० व उत्तराषा० हीं २ नाभि होत. आश्लेषा हृदय होय. मघा पुष्प होय. तीं शरीरादि नक्षत्रे पापग्रहरहित असतां, शुभफल होत. तीं शरीरनक्षत्रे पापग्रहाने पीडित असता, अभि व वायु यांचे भय, नाभिनक्षत्र पीडित असतां, दुर्भिक्षभय, पुष्पनक्षत्र पीडि० मूले व फले यांचा क्षय, हृदयनक्षत्र पापग्रहपीडित असतां धान्यनाश, हीं फले निश्चयेंकरून होतात ॥१९॥

गतानिवर्षाणिशकेंद्रकालाद्धतानिरुद्रैर्गुणयेच्च

तुर्भिः । नवाष्टपंचाष्टयुतानिकृत्वाविभाजयेच्छू

न्यशरागरामैः ॥२०॥ फलेनयुक्तशकभूपकालं
संशोध्यपष्ट्याविपयैर्विभज्य । युगानिनारायण
पूर्वकाणिलब्धानिशेषाःक्रमशःसमाःस्युः॥२१॥

अर्थ—विक्रमशकारंभापासून वर्तमानशकापर्यंत गतवर्षे क्षणजे विक्रमशकांक घेऊन ११ नीं गुणून पुनः ४ नीं गुणाया आणि त्यांत ८६८९ मिळवून ३७५० यांणी भागावीं. लब्धवर्षे त्याच बृहस्पतीच्या राशी होत. शेष ३० नीं गुणून ३७५० नीं भागून जें लब्ध ते अश राशीच्या खाली मांडावे. भागशेष ६० नीं गुणून ३७५० नीं भागून जें लब्ध त्या कला अंशांच्या खाली मांडाव्या. कलाशेष ६० नीं गुणून ३७५० नीं भागून जें लब्ध त्या विकला कलाच्या खाली मांडाव्या. नंतर तें लब्धराश्यादिक वर्तमानविक्रमशकात मिळवावें ह० शकांत राशीचा अंक मिळवावा. त्या अंकास राशी किंवा वर्षे क्षणावें. नंतर राशी ६० नीं भागून जें लब्ध ते गतपष्टिसवत्सर आणि जे शेष तीं वर्तमान पष्टिसवत्सरांची गत वर्षे होत. तीं ५ नीं भागून जें लब्ध तीं वर्तमान पष्टिसवत्सरांची नारायणपूर्वक युगे गत होतात. पांचांनी भागून जें शेष तींच वर्तमान युगाचीं वर्षे, दिवस, घटी, पळे गत होतात ॥२०॥ ॥२१॥

एकैकमंन्देपुनवाहतेपुदत्वापृथक्द्वादशकंक्रमेण ।

हत्वाचतुर्भिर्वसुदेवताद्यान्युद्धूनिशेषांशकपूर्वमन्दं २२

अर्थ—साठोनीं भागून जें वर्षादि आलें तें दोहों खलीं मांडावें. एका अंकास ९ नीं गुणावें व सास, द्वितीय अंकास १२ नीं भागून जें येईल तें मिळवावें. नंतर त्यास चौहोंनीं भागावें ह० जें लब्ध तीं धनिष्ठादिनक्षत्रे होतात. ५ जे शेषांश तत्पूर्वक वर्ष होतें ॥२२॥

विष्णुःसुरेज्योवलभिल्लुताशस्त्वष्टोत्तरप्रोष्ठ

पदाधिपश्च । क्रमाद्युगेशाःपितृविश्वसोमाः

शक्रानलाख्याश्विभगाःप्रविष्टाः ॥२३॥

अर्थ—१ विष्णु, २ बृहस्पति, ३ इंद्र, ४ अग्नि, ५ त्वष्टा, ६ आर्हिर्विष्णु, ७ पितर, ८ विश्वे, ९ सोम, १० इक्ष्वाकी, ११ अश्वि, १२ भग; हे १२ युगाचे स्वामी अनुक्रमेकस्मिन् सांगितले ॥२३॥

संवत्सरोग्निःपरिवत्सरोर्कइदादिकःशीतमयू

खमाली । प्रजापतिश्चाप्यनुवत्सरःस्याद्विद्वत्सरःशैलसुतापतिश्च ॥२४॥

अर्थ—सा विष्ण्वादि युगांच्या पहिल्या वर्षाचें नाव संवत्सर. त्याची देवता अग्नि; दुसऱ्या वर्षाचें नाव परिवत्सर, दे० सूर्य; ति० ना० इदावत्सर, देवता चंद्र, च० ना० अनुवत्सर, दे० ब्रह्मा; पां० ना० इद्वत्सर, देवता रुद्र; याप्रमाणे पांच वर्षांचीं नावे य देवता नाणाव्यां. हें सांगण्याचें कारण जसे युगांचे स्वामी सांगितले तसेच वर्षांचेही स्वामी सांगून देवताही सांगितल्या. त्या वर्षी सा देवतेचे प्रीत्यर्थ याग करण्यासाठीं सांगितल्या. हे वेदामध्येही सांगितलें आहे ॥२४॥

वृष्टिःसमाद्येप्रमुखेद्वितीयेप्रभूततोयाकथिता तृतीये । पश्चाज्जलंमुंचतियच्चतुर्थंस्वल्पोदकंपंचममव्दमुक्तं ॥२५॥

अर्थ—संवत्साराख्य प्रथमवर्षी वृष्टि मध्यम, परिवत्साराख्य द्वितीयवर्षी प्रथम दोन महिनेच वृष्टि; इदावत्साराख्य तृतीयवर्षी बहुत वृष्टि; अनुवत्साराख्य चतुर्थवर्षी पुढील (अल्प) दोन महिने वृष्टि; इद्वत्साराख्य पंचमवर्षी अल्प वृष्टि. याप्रमाणे युगांच्या पांच वर्षांचें फल सांगितलें ॥२५॥

चत्वारिसुरव्यानियुगान्यथैपांविष्ण्वंद्रजीवानलदैवतानि । चत्वारिमध्यानिचमध्यमानिचत्वारिचांत्यान्यधमानिविंध्यात् ॥२६॥

अर्थ—ह्या बारा युगांमध्ये विष्णु, इंद्र, गुरु, अग्नि ह्या देवतांची प्रथम चार युगे मुख्य (श्रेष्ठ) होत. मधली त्रष्टा, अहिर्बुध्न्य, पितर, विश्वे ह्या देवतांची चार युगे मध्यम होत. अंश सोम, इंद्राग्नी, अग्नि, भग ह्या देवतांची चार युगे अधम (अशुभ) होत ॥२६॥

आद्यंधनिष्ठांशमभिप्रपन्नोमाघेयदायात्युदयं सुरेज्यः । पष्टयंव्दपूर्वःप्रभवःसनास्राप्रवर्तते भूतहितस्तदाव्दः ॥२७॥

अर्थ—बृहस्पति धनिष्ठानक्षत्रांच्या पहिल्या चरणीं असून जेव्हां माघमासी उदय पावेल, साकार्ळी साठ वर्षांतील प्रभवनामक प्रथमवर्षाची प्रवृत्ति होई (त्या प्रभव वर्षाचा आरंभ होतो). ते वर्ष सर्व प्राण्यांस हितकारक होय ॥२७॥

क्वचित्त्वृष्टिःपवनाग्निकोपःसंतीतयःश्लेष्म
रुताश्चरोगाः । संवत्सरेस्मिन्प्रभवेप्रवृत्तेनदुः
खमाप्नोतिजनस्तथापि ॥२८॥

अर्थ—हैं प्रभवाख्य वर्ष प्राप्त झाले असता, क्वचित् अर्पण, वायु व अग्नि पाचा को प, अतिवृष्ट्यादिक उपद्रव, कफोत्पन्नरोग, हैं कोठेकोठे होतील, असे झाले असताही लोकास दु ख होणार नाही ॥२८॥

तस्मात्द्वितीयोविभवःप्रदिष्ट.शुक्रस्तृतीयःप
रतःप्रमोदः । प्रजापतिश्चेतियथोत्तराणिश
स्तानिवर्षाणिफलानिचैपां ॥२९॥

अर्थ—त्या पूर्वोक्त प्रभवापासून दुसरा विभव, तिसरा शुक्र, चवथा प्रमोद, पाचवा प्रजापति, ही चार वर्षे उत्तरोत्तर प्रशस्त ॥२९॥

निष्पन्नशालीक्षुचवासिस्थांभयैर्विमुक्तामुप
ज्ञांतवैरां । संवत्स्रलोकांकलिदोषमुक्तांक्षत्रंत
दाशास्तिचभूतधात्री ॥३०॥

अर्थ—या विभवादि चारवर्षांमध्ये राजे, शालि, श्लु, यव, गोधूम, मसूर, चणक, माप इत्यादि धा र्थे बहुत होणारी, भय व द्वेष याही रहित, आनदितलोकयुक्त व कलिदोषरहित अशा भूमीचे पालन करतील ॥३०॥

आद्योगिराःश्रीमुखभावसंज्ञौयुवाथधातेतियु
गेद्वितीये । वर्षाणिपंचैवयथाक्रमेणत्रीण्यत्र
ज्ञस्तानिसमेपरेद्वे ॥३१॥ त्रिष्वाद्यवर्षेषुनि
कामवर्षादेवोनिरातंकभयाश्चलोकाः । अ
व्दद्वयैत्येपिसमासुवृष्टि.किंत्वत्ररोगाःसमरा
गमश्च ॥३२॥

अर्थ—द्वितीय बार्हस्प ययुगामध्ये प्रथम अगिरावर्ष, दुसरे श्रीमुख, तृतीय भाव, चतु र्थ युवा, पंचम धाता ही पाच होतात. यामध्ये पहिली तीन प्रशस्त व पुढील दोन मध्यम होत ॥३१॥ पहिल्या तीन वर्षांत इद्र बहुत वृष्टि करील आणि लो

क उपद्रव व भीतिरहित होतील. अंश दोन वर्षांमध्ये बहुत नव्हे व अल्पही नव्हे अशी समान ल० उत्तम वृष्टि होईल; परंतु रोग व मुद्धे बहुत होतील॥३२॥

शक्रियुगेपूर्वमथेद्वराख्यंवर्षद्वितीयंवहुधा
न्यमाहुः । प्रमाथिनं विक्रममप्यतो न्यवृषपंच
विद्याहुरुचारयोगात् ॥३३॥ आद्यं द्वितीयंच
शुभेतुवर्षेरुतानुकारं कुरुतः प्रजानां । पापः
प्रमाथीवृषविक्रमौ तु सुभिक्षदौ रोगभयप्रदौ च ॥३४॥

अर्थ—ऐद्रयुगामध्ये प्रथम ईश्वरवर्ष, दुसरें बहुधान्य, तिसरे प्रमाथी, चवथें विक्रम, पांचवें वृष हीं वर्षे गुरुंचारयोगानें जाणावीं ॥३३॥ पहिलें व दुसरें वर्ष शुभ यां-
मध्ये रूतयुगाप्रमाणें (धर्मरत, सुखी, दीर्घजीवी) प्रजा होतात. प्रमाथी तृतीय
वर्ष अनिष्टफलदेणारें होय. वृष व विक्रम यावर्षी सुभिस होईल; परंतु रोगापासू-
न भय होईल ॥३४॥

श्रेष्ठं चतुर्थस्य युगस्य पूर्वयच्चित्रभानुकथयंति वर्षं ।
मध्ये द्वितीयं तु सुभानुसंज्ञं रोगप्रदं मृत्युकरं न तच्च ॥३५॥
तारणं तदनुभूरिवारिदंसस्य वृद्धिमुदितंच पार्थिवं ।
पंचमं व्ययमुदातिशोभनं मन्मथप्रवलमुत्सवाकुलं ॥३६॥

अर्थ—चतुर्थ हुताशयुगाचें प्रथम चित्रभानु वर्ष श्रेष्ठ (शुभ) होय. दुसरें सुभा-
नुवर्ष मध्यम. तृतीय तारणवर्ष रोगप्रद; परंतु मृत्युप्रद नव्हे. चतुर्थ पार्थिव-
वर्ष त्यांत बहुत वृष्टि होऊन धान्यवृद्धि होत्ये; तेणेंकरून लोक आनंदित होता-
त. पाचवे व्ययनामक वर्ष तें शुभ होय. त्यांत काम प्रवल होईल व विवाहा-
दिउत्साह होतील ॥३५॥३६॥

त्वाष्ट्रे युगे सर्वजिदाद्य उक्तः संवत्सरो न्यः खलु सर्वधारी । त
स्माद्दिरोधी विकृतः खरश्च शस्तो द्वितीयोत्र भयाय शेषाः ३७

अर्थ—पंचमत्वाष्ट्रयुगामध्ये प्रथम सर्वजित्त्वर्ष, दुसरें सर्वधारी, तिसरें विरोधी,
चवथें विकृत, पाचवें खर होय. यातून दुसरें शुभ व बाकी चार वर्षे भ-
यप्रद होतात ॥३७॥-

सूचना.

विद्वान, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सद्गृहस्थास आर्त्तां विनयपूर्वक असें सुचवितों कीं, या अत्राचा राजापासून रकापर्यंत रावांस विशेष उपयोग होईल, असें समजून मारुत (मराठी) टीकेसह लोकाहितो-
देशानें हें पुस्तक छापण्याचें काम सुरू केलें आहे. * यास वर्गणीद्वारा साबब करून, ते पूर्ण करणें सुज्ञ देशभावाकडे आहे.

वर्गणीचेदर.

	किंमत.	हाशील.
आगाऊरुप अरु पातीत दिव्यास दर अयास	५ भाणे	६ ३
आगाडून दिव्यास दर अकास	१० भाणे	६ ६

किमतीबदल टिकेटा पाठविणें शाल्यास अर्धा आणा दराच्या वतींब्यासह पाठवाव्या.

मुंबईत ठाकुरद्वारानजीक हरिबावांचे चाळ्यात रा० रा० नारोरुप्य
दुभाळ्ये याजकडे पेंता जमा करून त्याची पाती घ्यावो.

श्री
बृहत्संहिता
(बराह मिहिरकृत)

मूळलोक संस्कृत असून त्यांचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला आहे.

THE BRIHATSANIHITĀ
[BY VARĀHA-MIHIRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १ लें	तारीख २५ जुलै १९७३.	अंक ३
VOL I	25th JULY 1873	No. 3

रत्नागिरी
येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

यांणी
आपल्या

लग्ननिव्व्द कारखान्यात
छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अकात मोठ्या तक्तीचे साध्याची चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून
५ सुमारे ८०० ग्रथ येत जाईल.

अकलुपांशुजटिलःपृथुमूर्तिःकुमुदकुंदकुमुमस्फटिका
भः ॥ ग्रहहतोनयदिसत्पथवतीहितकरोमरगुरुर्म
नुजानां ॥५३॥

अर्थ—निर्मलकिरण, आसमंतात्मार्गी किरणानीं व्याप्त, विशालदेह (तारा) श्वेत-
कमल, कुंदपुष्प व स्फटिकमणि यांसारखी आहे काति ज्याची असा, ग्रहाने
युद्धामध्ये निकलेला नाही असा, ग्रहांच्या व नक्षत्राचा उत्तरमार्गाने जाणारा
व वक्रगति नव्हे असा वृहस्पति मनुष्यास्त, हितकारक होय ॥५३॥

॥ इतिवृहस्पतिचारोष्टमोध्यायः ॥

॥ अथशुक्रचारः ॥

नागगजैरावतवृषभगोजरद्रवमृगाजदहनारख्याः । अ
श्विन्याद्याःकैश्चित्त्रिभाःक्रमाद्दीपयःकथिताः ॥१॥

अर्थ—नाग, गज, ऐरावत, वृषभ, गो, जरद्रव, मृग, अज, दहन हे नऊ मार्ग अ-
श्विन्यादि तीन तीन नक्षत्राहीं होतात असें कौणी ज्योतिर्वेत्ते लक्षणतात ॥१॥

नागातुपवनयांम्यानलानिपैतामहात्रिभात्तिस्रः ।
गोवीथ्यामश्विन्यःपोष्णंदेचापिभद्रपदे ॥२॥
जारद्रव्यांश्रवणात्त्रिभंमृगाख्यात्रिभंचमैत्रायं ।
हस्तविशाखात्वाप्राण्यजेत्यपाढाद्वयंदहना ॥३॥

अर्थ— स्वाती, भरणी, कृत्तिका या तीन नक्षत्राचीं नागवीथी (नागमार्ग) होय.
रोहिणी, मृगशीर्ष, आर्द्रा गजवीथी; पुनर्वसु, पुष्य, आश्लेषा ऐरावतवीथी; मघा,
पूर्वा, उत्तरा वृषभवीथी; अश्विनी, रेवती, पूर्वाभा०, उत्तराभा०, गोवीथी, श्रवण,
धनिष्ठा शततारका, जारद्रवीथी; अनुराधा, ज्येष्ठा, मूळ मृगवीथी; हस्त, विशा
खा, चित्रा अजवीथी; पूर्वापा०, उत्तरापा०, दहनावीथी; या प्रकारेंकरून २७ नक्ष-
त्राच्या ९ वीथी (मार्ग) आहेत ॥२॥३॥

तिस्रस्तिस्त्रस्तासांक्रमादुद्गमध्ययाम्यमार्गस्थाः ।
तासामप्युत्तरमध्यदक्षिणावस्थितैकैका ॥४॥

अर्थ—त्या नागादि नऊ वीथींमध्येही तीन तीन अनुक्रमाने उत्तर, मध्य व दक्षिण या मार्गांत आहेत. त्या उत्तरादि मार्गस्य तीन तीन वीथींतही एकेक उत्तर, मध्य व दक्षिण यांकरडे रहाणार अशी होय. (हेंच स्पष्ट सांगतों) नाग, गज, ऐरावत ह्या तीन वीथी उत्तरेत होतः त्यांमध्येही नाग उत्तरेच्या उत्तरेत, गज उत्तरेच्या मध्ये, ऐरावत उत्तरेच्या दक्षिणेत; वृषभा, गो, जारद्रीवी ह्या ३ मध्ये. ह्यात वृषभा मध्याच्या उत्तरेत, गो मध्याच्या मध्ये, जारद्रीवी मध्याच्या दक्षिणेत; मृगा, अजा, दहना ह्या ३ दक्षिणेत. त्यांमध्येही मृगा दक्षिणेच्या उत्तरेत, अजा दक्षिणेच्या मध्ये, दहना दक्षिणेच्या दक्षिणेत याप्रमाणे वीथी जाणाव्या ॥४॥

वीथीमार्गानपरेकथयंतियथास्थिताभमार्गस्य ।
नक्षत्राणांतारायाम्योत्तरमध्यमास्तद्वत् ॥५॥

अर्थ—कोणी आचार्य, नक्षत्रमार्गांप्रमाणेच वीथीमार्ग सांगतात. कारण तशाच नक्षत्रांच्या तारा दक्षिण, उत्तर, मध्य अशा आहेत. यास्तव तसेच वीथीमार्गही जाणावे असें झणतात ॥५॥

उत्तरमार्गांयाम्यादिनिगदितोमध्यमस्तुभाग्याद्यः ।
दक्षिणमार्गांपाढादिकैश्चिदेवंकृतामार्गाः ॥६॥

अर्थ—भरण्यादि नऊ नक्षत्रांचा उत्तरमार्ग, पूर्वाफल्गुनी इत्यादि नऊ नक्षत्रांचा मध्यममार्ग, पूर्वापाढादि नऊ नक्षत्रांचा दक्षिणमार्ग. काहीं आचार्यांहीं असे मार्ग केले आहेत ॥६॥

ज्योतिषमागमशास्त्रंविप्रतिपत्तौनयोग्यमस्माकं ।
स्वयमेवविकल्पयितुंकिंतुवहूनांमत्तंवक्ष्ये ॥७॥

अर्थ—नक्षत्रग्रहादिविषयक जे शास्त्र तें ज्योतिषशास्त्र होय हे वेदोक्तशास्त्र आहे. यास्तव वेदावाचून समजत नाही. झणून आज्ञास मतभेदाविषयी विकल्प करणे (हें योग्य हें अयोग्य असें झणणे) योग्य (न्याय्य) नाही. कारण सर्व मुनि त्रिकालज्ञ होत, यास्तव जसें ज्यास वाटलें तसें त्यांनी लिहिले असा वे झणून बहुतकरवीचें मत सांगतों ॥७॥

उत्तरवीथिपुशुकःसुभिक्षशिवरुद्रतोस्तमुदयंवा ।

मध्यासुमध्यफलदःकष्टफलोदक्षिणस्थासु ॥८॥

अर्थ—शुक्र, नाग, गज, ऐरावत ह्या उत्तरवीर्यांत असून जर अस्त किंवा उदय पावेल तर सुभिक्ष व कल्याण करील. मध्यवीधीमध्ये मध्यफल करील. दक्षिण-वीधीमध्ये असून उदयास्त होतील तर अशुभ करील ॥८॥

अत्युत्तमोत्तमोनंसममध्यन्यूनमधमकष्टफलं ।

कष्टतमंसौम्याद्यासुवीधिपुयथाक्रमंब्रूयात् ॥९॥

अर्थ—शुक्राची उत्तरादिवीर्यांत अत्युत्तमादि नऊ फले अनुक्रमानें सांगावीं. तीं अशीं कीं, नागा अत्युत्तमा, गजा उत्तमा, ऐरावता कांही कमी उत्तमा, वृषभा समा, गो मध्या, जारद्री कांहा अधमा, मृगा अधमा, अजा कष्टा, दहना अतिकष्टा अशा होत ॥९॥

भरणीपूर्वमंडलमृक्षचतुष्कंसुभिक्षकरमाद्यं ।

वंगांगमहिपवाल्हिककलिंगदेशेषुभयजननं ॥१०॥

अत्रोदितमारोहेत्प्रहोपरोयदिसितंततोहन्यात् ।

भद्राश्वशूरसेनकयौधेयककोटिवर्षनृपान् ॥११॥

अर्थ—भरणीपूर्वक चार नक्षत्रांचें प्रथममंडल होय. हें वंग, अंग, महिप, वाल्हिक, कलिंग या देशांमध्ये भय उत्पन्नकरणारें होय ॥१०॥ या मंडलामध्ये उदय पावलेल्या शुक्रावस्त्रन दुसरा ग्रह जाईल तर भद्राश्व, शूरसेन, यौधेयक, कोटिवर्ष या देशांतील लोक व तेथील राजे यांचा नाश होतो ॥११॥

भचतुष्टयमाद्राद्यंद्वितीयममितांबुसस्यसंपत्त्यै ।

विप्राणामशुभकरंविशेषतःक्रूरचेष्टानां ॥१२॥

अन्येनात्राक्रांतेम्लेच्छाटविकाश्वजीविगोमंतान् ।

गोनर्दनीचशूद्रान्वैदेहांश्वानयःस्पृशति ॥१३॥

अर्थ—आद्रादि ४ नक्षत्रांचें द्वितीय मंडल; तें बहुत उदक व धान्य यांची संपत्ति करितें. ब्राह्मणांस व विशेषेंकरून दुर्जनांस अशुभ होय ॥१२॥ पूर्वांक्तमंडलामध्ये अन्यग्रहानें वृद्ध (स्तमित) शुक्र, अरतां तो म्लेच्छ, अरण्यवासी, अश्वजीवी, गर्ई वाळगणारे, गोनर्ददेशचे जन, नीच, शूद्र, पंदेहजन या सर्वांप्रत उपद्रव देतो ॥१३॥

विचरन्मघादिपंचकमुदितःसस्यप्रणाशकृच्छ्रुकः ।
 क्षुत्तस्करभयजननोर्नाचोन्नतिसंकरकरश्च ॥१४॥
 पित्र्याद्येवष्टब्धोहंत्यन्येनाविकाञ्छवरशूद्रान् ।
 पुंड्रापरांत्यशूलिकवनवासिद्रविडसामुद्रान् ॥१५॥

अर्थ—मघादि पाच नक्षत्राचें तिसरें मंडल. यात उदय पावलेला शुक्र धान्याचा नाश करील. दुर्भिक्ष व चोर याचें भय उत्पन्न करील. नीचाचें प्राधान्य व वर्णसंकर यातें करील ॥१४॥ मघादि पंचकामध्ये अन्यग्रहानें शुक्र, रुद्र असता आविक (ऊर्णावस्त्रें), शबर (भिल), शूद्र, पुंड्रदेशस्थ, अपरात्यदेशस्थ, शूलिक, (त्रिशूल धारण करणारे लोक) वनेचर, द्रविड, समुद्रतील्वासी लोक या सर्वांचा नाश करितो ॥१५॥

स्वात्याद्यंभत्रितयंमंडलमेतच्चतुर्थमभयकरं ।
 ब्रह्मक्षत्रसुभिक्षाभिवृद्धयेमित्रभेदाय ॥१६॥
 अत्राक्रान्तेमृत्युःकिरातभर्तुःपिनष्टिचेक्ष्वाकून् ।
 प्रत्यंतावंतिपुलिंदतंगणाञ्छूरसेनांश्च ॥१७॥

अर्थ—स्वात्यादि तीन नक्षत्राचें चतुर्थ मंडल, हें अभयकारक व ब्राह्मण, क्षत्रिय, सुभिक्ष यांची वृद्धि व मित्रभेद यातें करितें ॥१६॥ या मंडलामध्ये अयग्रहानें रुद्र (स्तमित) शुक्र असता, किरातदेशाधिपतीस मृत्यु होतो. इक्ष्वाकुदेश यासी, गुहायासी, अवतिभासी, पुलिंद (रानटी लोक) तगणसत्तक, शूरसेन (मथुरा प्रातस्थ) या लोकातें चूर्णत्व प्राप्त होतें ॥१७॥

ज्येष्ठाद्यंपंचक्षैक्षुत्तस्कररोगदंप्रवाधयते ।

काश्मीराश्मकमत्स्यान्सचारुदेवीनवंतीश्च ॥१८॥

अत्रारोहेद्द्रविडाभीरांवेष्ट्रिगर्तसौरापून् ।

नाशयतिरिंधुसौवीरकांश्चकाशीश्वरस्यवधः ॥१९॥

अर्थ—ज्येष्ठापूर्वक पाच नक्षत्राचें पाचवें मंडल; हें दुर्भिक्ष, चोर, रोग यातें करणारें व काश्मीर, अश्मक, मत्स्य या देशातील लोक, चारुदेवीनामक नदीच्या तीरीराहणारे लोक, अवतीमगरवासीलोक, या सर्वांस पीडा करितें ॥ १८ ॥ या मंडलामध्ये जर दुसरा ग्रह शुक्राप्रत आरोहण करील (रोध करील) तर द्रविड, आभीर,

आंवष्ठ, त्रिगर्त, सीराष्ट्र, सिधु, सीवीर या देशांतील लोकांचा नाश होईल व काशी-
राजाचा वध होईल ॥ १९ ॥

पष्टंपण्णक्षत्रं शुभमेतन्मंडलंधनिष्ठाद्यं ।

भूरिधनगोकुलाकुलमनल्पधान्यं क्वचित्सभयं ॥ २० ॥

अत्रारोहे शूलिकागांधारावंतयः प्रपीडयंते ।

वैदेहवधः प्रत्यंतयवनशकदासपरिवृद्धिः ॥ २१ ॥

अर्थ—धनिष्ठादि सहा नक्षत्रांचे सहावे मंडल; हे शुभ होय. बहुत धन, गाईचे स-
मुदाय, आकुल (उद्योगयुक्त), बहुत धान्य, याणी युक्त असे लोक होतील व को-
ठेकोठे भयही होईल ॥ २० ॥ या मंडलामध्ये जर दुसरा ग्रह शुक्राप्रत आरोहण
करील तर शूलिक, गांधार, अयंति या देशांतील लोकांस पीडा होईल. वैदेह रा-
जाचा वध होईल व प्रत्यंत, यवन, शक, दास, या लोकांची वृद्धि होईल ॥ २१ ॥

अपरस्यां स्वात्याद्यं ज्येष्ठाद्यं चापि मंडलं शुभदं ।

पित्र्याद्यं पूर्वस्यां शेषाण्यथोक्तफलदानि ॥ २२ ॥

अर्थ—पश्चिमदिशेस स्वात्यादि व ज्येष्ठादि हीं दोन मंडले शुभ होत. पूर्वादिशेस म-
घादि मंडल शुभ होय. शेष राहिलेलीं तीन मंडले पूर्वी जशीं फले सांगितलीं त-
शींच देणारीं होत ॥ २२ ॥

दृष्टोनस्तंगतेर्केभयरुत्क्षुद्रोगरुत्समस्तमहः ।

सार्धदिवसंचसेन्दुर्नृपवलपुरभेदकृच्छुकः ॥ २३ ॥

अर्थ—सूर्यास्तापूर्वी दिवसास शुक्र दृष्टिगोचर झाला तर भय, दुःखित, रोग यांतीं
करणारा होय. मध्याह्नीं सचंद्रशुक दृष्टीस पडला तर राजे, सैन्य, नगरें यांचा
भेद होतो ॥ २३ ॥

भिंदन्गतोनलक्ष्मकूलात्क्रांतवारिवाहाभिः ।

अव्यक्ततुंगनिम्नासमासरिद्धिर्भवतिधात्री ॥ २४ ॥

अर्थ—रुक्मिका नक्षत्रांत भेदून (तारांमधून) शुक्र जाईल तर, नद्यांस अति महा-
पूर येतील, तैर्णेकरून उंच सखल हें काहीं दिसणार नाही ॥ २४ ॥

प्राजापत्येशकटेभिन्नेरुत्वेवपातकंवसुधा ।

केशास्थिशकलशवलाकापालमिवव्रतंधत्ते ॥ २५ ॥

अर्थ—रोहिणीनक्षत्राचा शकट (गाडा) भेद करून शुक्र जाईल तर, भूमि ब्रह्म-
हत्यादि पातकयुक्त होऊन केश, हाडाचे तुकडे, याही, मिश्रित (काळीपांढरी)
होऊन; क्षणजे मनुष्यसंहार होऊन; कापालासारखे (शिवभक्तासारखे) व्रत धारण
करत्ये ॥२६॥

सौम्योपगतोरससस्यसंक्षयायोशानासमुद्दिष्टः ।

आर्द्रागतस्तुकोशलकलिंगहासलिलनिकरकरः २६

अर्थ—शुक्र, मृगशीर्ष नक्षत्रास गेला तर मधुरादि रस व धान्ये यांचा नाश करि-
तो. आर्द्रा न० गेला तर कोशल, कलिंग या देशात राहणारे लोकांचा नाश क-
रितो व अतिवृष्टिही करितो ॥२६॥

अश्मकवैदर्भाणांपुनर्वसुस्थेसितेमहाननयः ।

पुष्येपुष्टावृष्टिर्विद्याधरगणविमर्दश्च ॥२७॥

अर्थ—शुक्र, पुनर्वसुनक्षत्रां असतां, अश्मक व वैदर्भ या देशास्य लोकांत मोठा उ-
पद्रव होतो. पुष्यस्थित असतां बहुत वृष्टि होत्ये. विद्याधरसंज्ञक देवयोनीच्या स-
मुदायांचा नाश होतो ॥२७॥

आश्लेषासुभुजंगमदारुणपीडावहश्वरऋक्षुक्रः ।

भिदन्मघामहामात्रदोषरुद्रूरिवृष्टिकरः ॥२८॥

अर्थ—शुक्र, आश्लेषानक्षत्रां असतां, लोकांत सर्पांपासून भयकर पीडा होत्ये. तसा-
च मघा नक्षत्राचा भेद करित असता, महामात्र (हत्तीचा महात) यास दूषित
करितो व बहुत वृष्टिही करितो ॥२८॥

भाग्येशवरपुलिंदप्रध्वंसकरोंबुनिवहमोक्षाय ।

अर्यम्णेकुरुजांगलपांचालघ्नःसलिलदायी ॥२९॥

अर्थ—शुक्र, पूर्वाफलगुनी नक्षत्रां असतां, शत्रु व पुलिंद राजांचा नाश करितो. वृ-
ष्टि चांगली होत्ये. उत्तरा फ० नक्षत्रां असतां, कुरु, जांगल (स्वल्पोदक स्थान)
व पांचाल या देशातील लोकांचा नाश करितो. व वृष्टिही होत्ये ॥२९॥

कौरवचित्रकराणांहस्तेपीडाजलस्यचनिरोधः ।

कूपरुदंडजपीडाचित्रास्पेशोभनावृष्टिः ॥३०॥

अर्थ—हस्तनक्षत्रां शुक्र असतां, कुरुदेशस्थलोक, चित्तारी, यास पीडा होत्ये व अव

र्षणही होते. चित्रानक्षत्री शुक्र असता, कूपकार (विहिरी वाधणारे) व पक्षी यांस पीडा व उत्तमवृष्टि होत्ये ॥३०॥

स्वातीप्रभूतवृष्टिर्दूतवणिक्नाविकान्स्पृशत्यनयः।

ऐंद्राग्रेपिसुवृष्टिर्वणिजांचभयंविजानीयात् ॥३१॥

अर्थ—स्वातीनक्षत्री शुक्र असता, बहुत जलवृष्टि होईल. व दूत, व्यापारी, नावाडी यास उपद्रव होईल. विशालानक्षत्री शुक्र असता उत्तम वृष्टि होईल व व्यापारी लोकास भय होईल ॥३१॥

मैत्रेक्षत्रविरोधोज्येष्ठायांक्षत्रमुख्यसंतापः।

मौलिकभिपजांमूलेत्रिष्वपिचैतेष्वनावृष्टिः ॥३२॥

अर्थ—अनुराधानक्षत्री शुक्र अ० क्षत्रियास उपद्रव होतो. ज्येष्ठानक्षत्री शुक्र असता क्षत्रियमुख्यास उपद्रव होतो. मूलनक्षत्री शुक्र असता मौलिक (द्रव्य विकणारे) व वैद्य यास उपद्रव होतो. व या अनुराधादि तीन नक्षत्री शुक्र असता अवर्षणही होते ॥३२॥

आप्येसलिलजपीडाविश्वेशेव्याधयःप्रकुप्यन्ति।

श्रवणेश्रवणव्याधिःपाखंडिभयंधनिष्ठासु ॥३३॥

अर्थ—पूर्वाषाढानक्षत्री शुक्र असता उदकातील प्राणी अथवा द्रव्ये यास पीडा होत्ये. उत्तराषाढानक्षत्री शुक्र असता रोग बहुत होताल. श्रवणनक्षत्री शुक्र असता कानास रोग होतो. धनिष्ठानक्षत्री शुक्र असता पाखंडि (वेदवादा) लोकास पीडा होत्ये ॥३३॥

शतभिपजिज्ञौडिकानामजैकपेद्यूतजीविनांपीडा।

कुरुपांचालानामपिकरोतिचास्मिन्सितःसलिलं॥३४॥

अर्थ—शततारका नक्षत्री शुक्र अ० मदपान करणारास पीडा होत्ये. पूर्वाभाद्रपदा न० शुक्र अ० जुगार खेळून त्या पैशावर वाचणारास पीडा होत्ये. व कुरु, पांचाल देशस्य लोकासही पीडा होत्ये व वृष्टि बहुत होत्ये ॥३४॥

अहिर्बुध्न्येफलमूलतापरुद्यायिनांचरेवत्यां।

अश्विन्यांहयपानांयाम्येतुकिरातयवनानां ॥३५॥

अर्थ—उत्तराभा० नक्षत्री शुक्र अ० फले व मूले यांस पीडा होत्ये. रेवती नक्षत्री

शुक्र अ० पथिकांत पीडा होत्ये. अश्विनी न० शुक्र अ० अश्वपत्नीस पीडा होत्ये. भरणी न० शुक्र अ० किरात व यान या लोकास पीडा होत्ये ॥३५॥

चतुर्दशीपंचदशेतथाअष्टमेतमिन्द्रपक्षस्यतिथौभृ
गोःसुतः ॥ यदात्रजेदर्शनमस्तमेववातदामही
वारिमयीवलक्ष्यते ॥ ३६ ॥

अर्थ—शुक्र, रुष्णपक्षी चतुर्दशी, अमावास्या, अष्टमी या तिथीस उदय किंवा अस्त जेव्हां पावेल तेव्हां सर्व भूमि उदकमय अशी दिसेल (अतिवृष्टि होईल ॥३६॥

गुरुर्भृगुर्वापरपूर्वकाष्टयोःपरस्परंसप्तमराशिगौ
यदा । तदाप्रजारुग्भयशोकपीडितानवारि
पश्यंतिपुरंदरोद्भिन्नतं ॥ ३७ ॥

अर्थ—वृहस्पति आणि शुक्र यातून कोणताही एक ग्रह पश्चिमेस व कोणताही एक ग्रह पूर्वेस असून परस्पर सप्तमराशिगत ज्याकाळी असतील त्याकाळी लोक रोगभय व शोक यांणी पीडित होतील व इशाने सोडलेल्या उदकात पाहणार नाहीत (वृष्टि होणार नाही) ॥३७॥

यदास्थिताजीववुधारसूर्यजाःसितस्यसर्वेग्रप
थानुवर्तिनः ॥ नृनागविद्याधरसंगरास्तदा
भवंतिवाताश्रसमुच्छ्रितांतकाः ॥३८॥
नमित्रभावेसुत्तदोव्यवस्थिताःक्रियासुसम्य
क्नरताद्विजातयः ॥ नचाल्पमप्यंबुददा
तिवासवोभिनत्तिवज्रेणशिरांसिभूभृतां ॥३९॥

अर्थ—वृहस्पति, बुध, भीम, शनि हे सर्व ग्रह शुक्राचे अग्रभागी जेव्हा राहतील ते व्हां मनुष्य, सर्प, विद्याधर (देवयोनिवि०) यांची युद्धे होतील व उच्च वृक्षादि काते मोडणारे वायुही सुटतील ॥३८॥ सुदृढ (मित्र) मित्रभावार्ते सोडतील, ना क्षण वेदोक्त यज्ञादिकर्माते करणार नाहीत, इद्र अन्पही उदक देणार नाही (वृ ष्टि होणार नाही) व पर्वताची मस्तके वज्राने (विजेने) भेदन करील (पर्वतांवर वीज पडेल) ॥३९॥

शानैश्चरेम्लेच्छविडालकुंजराःखरामहिष्योसि

तथान्यशूकराः । पुलिंदशूद्राश्चसदक्षिणाप
थाःक्षयंत्रजंत्यक्षिमरुद्रदोद्भवैः ॥ ४० ॥

अर्थ—शनैश्चर, शूक्राचे पुढे राहिला असतां यवन, मार्जार, हत्ती, गर्दभ, महिषी, कृष्णधान्ये, डुकर, रानटीलोक, शूद्र व दक्षिणापथ (दक्षिणेकडील लोक) हे सर्व नेत्ररोग व वायु याणीं उत्पन्न झालेल्या दोषानीं नाशाप्रत पायतील ॥४०॥

निहंतिशुक्रःक्षितिजेग्रतःप्रजाहुताशस्त्रक्षुद्र
वृष्टितस्करैः । चराचरंव्यक्तमथोत्तरापथंदि
शोभिविद्युद्रजसाचपीडयेत् ॥ ४१ ॥

अर्थ—शुक्र, भीम पुढे असता अभि, पुद्ग, दुर्भिक्ष, अपर्पण व चोर याहींकरून प्रजांचा नाश करितो. व जगमस्वावर जगत्, उच्चरस्थलोक याचा नाश करितो. आणि सर्व दिशा अभि, बीज, धूळ याहींकरून पीडित (दुःखित) होतात ॥४१॥

वृहस्पतौहंतिपुरःस्थितेसितःसितंसमस्तंद्वि
जगोसुरालयान् । दिशंचपूर्वाकरकासृजोवु
दागलेगदाभूरिभवेच्चशारदं ॥ ४२ ॥

अर्थ—शुक्र, बृहस्पति पुढे अ०, सर्व शुद्धपदार्थ व ज्ञानाण, गाई, देव याचीं गृहे व पूर्वदिशा या सर्वांचा नाश करितो. मेघ गाराची वृष्टि करितात. तसेच लोकांच्या कठीं रोग होतील व शरदतूतील धान्य बहुत होईल ॥४२॥

सौम्योस्तोदययोःपुरोभृगुसुतस्यावस्थितस्तोयकृद्रो
गान्पित्तजकामलांचक्रुरुतेपुष्पातिचयैष्मिकान् ।
हन्यात्प्रव्रजिताग्निहोत्रिकभिपयंगोपजीव्यान्हयान्
वैश्यान्गाःसहवाहनैर्नरपतीन्पीतान्निपश्चाद्विशं ॥ ४३ ॥

अर्थ—अस्तगत किंवा उदित बुध, शूक्राचे पुढे असेल तर वृष्टि होईल व ज्वरादि रोग, पित्तजकावीळ पातेंही करितो. भीष्मऋतूतील धान्य उत्तम होतात. सन्यासी (वनस्थ), अभिहोत्री, वैद्य, मल्ल, घोडे, वैश्य, गाई, अश्वदिवाहनसहित राजे, पीतवर्ण द्रव्ये व पश्चिमदिशा या सर्वांचा नाश करितो ॥४३॥

शिखिभयमनलाभेशस्त्रकोपश्चरत्तेकनकनिकपगौरै

व्याधयोवैत्यपूज्ये । हरितकपिलरूपेश्वासकासप्र
कोपःपततिनसलिलंखाद्भस्मरूक्षासिताभे ॥४४॥

अर्थ—शुक्राचा, अग्नीसारखा वर्ण अ० अग्निभय, रक्तवर्ण अ० शस्त्रभय, सुवर्णा-
च्या कसोटीसारखा वर्ण अ० रोग, हिरवा (पोपटी), पिंगट वर्ण अ० श्वास व
कास हे रोग होतात व भस्मवर्ण, खररीत व कृष्णवर्ण असतां पाऊस पडत
नाही. (अवर्षण होतें) ॥४४॥

दधिकुमुदशशांककांतिभृत्स्फुटविकसत्किरणो
वृहत्तनुः । सुगतिरविरुतो जयान्वितः कृतयु
गरूपकरःसिताब्जहयः ॥४५॥

अर्थ—दधि, कुमुदपुष्प, चंद्र, यांसारखी कांति धारण करणारा; स्पष्ट व चकच-
कीत अशा किरणांचा व बृहच्छरीर (मोठा तारा), नक्षत्रांच्या उत्तरेकडून जाणा-
रा, उत्पातरहित, युद्धांत जय पावलेला असा शुक कृतयुग करणारा, होतो (लोक,
व्याधि, दारिद्र्य, शोक यांहीं रहित होतात) ॥४५॥

॥ इतिवृहत्संहितायांशुक्रचारोनामनवमोऽध्यायः ॥९॥

॥ अथशनैश्चरचारः ॥

श्रवणानिलहस्ताद्राभरणीभाग्योपगःसुतोर्कस्य ।
प्रचुरंसलिलोपगूढां करोति धात्रीं यद्विस्लिग्धः ॥१॥
अहिवरुणपुरंदरदैवतेपुसुक्षेमकृन्नचातिजलं ।
क्षुच्छस्त्रावृष्टिकरोमूलेप्रत्येकमपिवक्ष्ये ॥२॥

अर्थ—श्रवण, स्नाती, हस्त, आर्द्रा, भरणी, पूर्वाफल्गुनी या नक्षत्रीं शनैश्चर असेल
आणि तो श्लिग्ध (विपुलमूर्ति) असेल तर ऋत उदकाने व्याप्त अशी भूमि क-
रील ॥१॥ आश्लेषा, शततारका, ज्येष्ठा, या नक्षत्रीं शनैश्चर असेल तर उत्तम क-
ल्याण करील व बहुत वृष्टि करणार नाही (अल्पवृष्टि करील) मूलनक्षत्रीं शनि
असेल तर दुर्भिक्ष, युद्धे व अवर्षण हीं करील. प्रत्येक (सर्व) नक्षत्रांचीही फळे
पुढें सागतो ॥२॥

तुरगतुरगोपचारककविवैद्यामात्यहार्कजोशिवगतः ।
यांम्येनर्तकवादकगेयज्ञक्षुद्रनैकृतिकान् ॥३॥

अर्थ—शनि, अश्विनी नक्षत्रां असेल तर अश्व, अश्वरक्षक, कवि, वैद्य, प्रधान यांचा नाश होतो. शनि, भरणीस असतां नर्तक, वादक (वाद्य वाजविणारं), गाणारे, अन्यायानें वागणारे, द्रुष्ट आचरण करणारे यांचा नाश होतो ॥३॥

वहुलास्थेपीडयंतेसोरेग्न्युपजीविनश्चमूनाथाः ।
रोहिण्यांकोशलमद्रकाशिपांचालशाकटिकाः ॥४॥

अर्थ—शनि, कृत्तिका नक्षत्रां अ० सुवर्णकरादि अग्न्युपजीवी व सेनापति यांस पीडा होव्हे. शनि, रोहिणीस अ० कोशल, मद्र, काशि, पांचाल या देशां राहणारे लोक व गाड्यांनर जीविकाकरणारे यांचा नाश होतो ॥४॥

मृगशिरसिवत्सयाजकयजमानार्थजनमध्यदेशाश्च ।
रौद्रस्थेपारतरामठतैलिकरजकचौराश्च ॥५॥

अर्थ—शनि, मृगशीर्षन० अ० वत्सदेशां राहणारे लोक, यजनकरणारे (ऋत्विज्), यजमान, श्रेष्ठ लोक, मध्यदेश यांस पीडा होव्हे. शनि, आर्द्रानक्षत्रां अ० पाराकाटणारे, हिंग करणारे, तैली, रजक, चोर या सर्वांस पीडा होव्हे ॥५॥

आदित्येपंचनदप्रत्यंतसुराष्ट्रसिंधुसौवीराः ।
पुष्येघांटिकघोपिकयवनवणिक्कितवकुसुमानि ॥६॥

अर्थ—शनि, पुनर्वसुन० अ० पंचनद, प्रत्यंत, सुराष्ट्र, सिंधु, सीवीर या देशांतील लोकांस पीडा होव्हे. पुष्यनक्षत्रां अ० घंटावादक (श्रावक), घोपिक (गव्हरवासी), यवन, व्यापारी, कपटी व पुष्ये यांस पीडा होव्हे ॥६॥

सार्पेजलरुहसर्पाःपित्र्येवाल्हीकचीनगांधाराः ।
शूलिकपारतवैश्याःकोष्ठागाराणिवणिजश्च ॥७॥

अर्थ—शनि, आश्लेषांस अ० जलोद्भव प्राणी व सर्प यांस पीडा. मघानक्षत्रां अ० वाल्हीक, चीन, गांधार, या देशातील लोक; शूलिक (त्रिशूल धारणकरणारे), पाराकाटणारे, वैश्य, धान्यांचीं कोठारें व व्यापारी यांस पीडा होव्हे ॥७॥

भाग्येरसविक्रयिणःपण्यस्त्रीकन्यकामहाराष्ट्राः ।

आर्यम्णेनृपगुडलवणभिक्षुकांबूनितक्षशिला ॥८॥

अर्थ—शनि, पूर्वांक० अ० रसविक्रय करणारे, वैद्या, कन्या, महाराष्ट्रदेशातील लोक, या सर्वांस पीडा होये उत्तरांक० अ० राजे, गुड, लवण, सन्यासी, उदकें, तक्षशिलानगरी या सर्वांस पीडा होये ॥८॥

हस्तेनापितचाक्रिकचौरभिषक्सूचिकद्विपग्राहाः ।

बंधक्यःकौशलकामालाकाराश्रपीड्यन्ते ॥९॥

अर्थ—शनि, हस्तन० अ० नापित, चाक्रिक (कुभकार तेली इत्यादिक), चौर, वैद्य, शिपी, हस्तिग्राह (महात), वैद्या, कसबीलोक, माळी, ह्या सर्वांस पीडा होये ॥९॥

चित्रास्थेप्रमदाजनलेखकचित्रज्ञचित्रभांडानि ।

स्वातौमागधचरदूतसूतपोतप्लवनटाद्याः ॥१०॥

अर्थ—शनि, चित्रान० अ० खोजन, लेखक, चित्रकार व अनेक तऱ्हेचीं भांडीं यास पीडा होये ' स्वातौस अ० दक्षिणवऱ्हाडप्रातस्य लोक, गुप्तवातमीदार, जासूद, सूत (साराथि अथवा पीराणिक), नौकेंतून गमन करणारे, नृत्य जाणणारे यास पीडा होये ॥१०॥

ऐंद्राग्न्याख्येत्रैगर्तचीनकौलूतकुंकुमलाक्षा ।

सस्थान्ययमांजिष्टकौसुभंचक्षयंयाति ॥११॥

अर्थ—शनि, विशाखानक्षत्री अ० त्रैगर्त, चीन, कौलूत, या देशातील लोक, कुंकुम, लाख, धान्ये, मांजिष्ठ व कौसुभ (कुसुमारग) या सर्वांचा नाश होतो ॥११॥

मैत्रेकुलूततंगणखसकाश्मीराःसमंत्रिचक्रचराः ।

उपतापंयांतिचयांटिकाविभेदश्चमित्राणां ॥१२॥

अर्थ—शनि, अनुराधास अ० कुलूत, तंगण, खस (नेपाळादि डोंगराळ प्रदेश), काश्मीर या देशातील लोक, प्रधान, कुमार, घटावाजिवणारे (श्रावक) यास पीडा होये व मित्रांचा परस्पर भेद होतो ॥१२॥

ज्येष्ठानुनृपपुरोहितनृपसत्कृतशूरगणकुलश्रेण्यः ।

मूलेतुकाशिकौशलपांचालफलोपर्यायोधाः ॥१३॥

अर्थ—शनि, ज्येष्ठान० अ० राजे, राजोपाध्याय, राजपूजित, योद्धे, समुदाय, श्रेष्ठ

कुले, बहुत सजातीयांचा सगुदाय, हे सर्व सतापातें पावतील. मूल न० अ० काशि, कोशल, पांचाल या देशांतील लोक; आम्नादि फले, औपधी, योद्धे यांस ताप होतो ॥१३॥

**आप्येगवंगकोशलगिरिव्रजामगधपुंडूमिथिलाश्च ।
उपतापंयांतिजनावसंतियेतामलिप्त्यांच ॥१४॥**

अर्थ—शनि, पूर्वापाठान० अ० अंग, वंग, कोशल, गिरिव्रज (मगध देशाची राजधानी), मगध, पुंडू, मिथिल या देशांतील लोक व अलिप्तीनगरीतें जे लोक रहातात ते, हे दुःखाते प्राप्त होतील ॥१४॥

**विश्वेश्वरेकपुत्रश्चरन्दशार्णान्निहंतियवनांश्च ।
उज्जयनीशवरान्पारियात्रिकान्कुंतिभोजांश्च ॥१५॥**

अर्थ—शनि, उत्तरापाठान० अ० दशार्णदेशस्थ लोक, यवन, उज्जयनीदेशस्थ लोक, शवर (भिल्ल), पारियात्रपर्वतावरील लोक, कुंतिभोज (बागलपूर) या देशांतील लोक या सर्वांचा नाश होतो ॥१५॥

**श्रवणराजाधिकृतान्विप्राग्न्यभिपक्पुरोहितकलिंगान् ॥
वसुभेमगधेशजयोवृत्थिश्चधनेष्वधिकृतानां ॥१६॥**

अर्थ—शनि, श्रवण न० अ० राजानें अधिकार दिलेले, ब्राह्मणश्रेष्ठ, वैद्य, आचार्य व कलिंगदेशस्थ लोक, यांचा नाश होतो. धनेष्ठा न० अ० मगधदेशच्या राजाचा जय होतो व द्रव्यरक्षणी नियुक्त अशा लोकांची वृत्ति होत्ये ॥१६॥

**साजेशतभिपजिभिपक्कविशौंडिकपण्यनीतिवार्तानां ।
आहिर्वुध्न्येनद्योयानकराःस्त्रीहिरण्यंच ॥१७॥**

अर्थ—शनि, शततारका व पूर्वाभाद्रपदा या २ नक्षत्रीं अ० वैद्य, कवि, मद्यविक्रणारे, व्यापारी, नीतिशास्त्रज्ञाणणारे यांस पीडा होत्ये. उत्तराभा० नक्षत्रीं अ० नदीतीरी राहणारे, पालख्या करणारे सुतार, स्त्रिया, सुवर्ण यांस पीडा होत्ये ॥१७॥

**रेवत्यांराजभृतःक्रौंचद्वीपाश्रिताःशरत्सस्यं ।
शवराश्चनिपीडयंत्येवनाश्चशनैश्चरेचरति ॥१८॥**

अर्थ—शनि, रेवती न० अ० राजानें पोषित लोक (राजाश्रित), क्रौंचद्वीपीं रहा-

पारे लोक, शरद्वृत्तील धान्य, शबर (भिडग), यान या सर्वांत पीडा होये ॥१८

यदाविशाखासुमहेंद्रमंत्रिसुतश्रभानोर्दहन
क्षयातः ॥ तदाप्रजानामनयोतिघोरःपुरप्र
भेदोगतयोर्भमेकं ॥१९॥

अर्थ—जेव्हा विशाखानक्षत्री वृहस्पति आणि कृत्तिकानक्षत्री शमैश्वर असे असतील, तेव्हा लोकांत फार भयकर अनीति होईल. व जर ते दोघेही एकनक्षत्री असतील तर नगराचा भेद होईल ॥१९॥

अंडजहारविजोयदिचित्रःक्षुद्रयकृद्यदिपीतमयूखः ।

शस्त्रभयायचरक्तसवर्णोभस्मनिभोवहुवैरकरश्च ॥२०॥

अर्थ—शनि, जर अनेकरंगांचा दिसेल तर पक्ष्याचा नाश होतो. जर पीतकिरण दिसेल तर दुर्मिष्ट करील. रक्तवर्ण दिसेल तर संप्रामभय होतें. भस्मासारखा दिसेल तर लोकांमध्ये बहुत वैरें होतील ॥२०॥

वैदूर्यकांतिरमलःशुभदःप्रजानांवाणातसीकु

सुसवर्णनिभश्चशस्तः ॥ यंचापिवर्णमुपग

च्छतितत्सवर्णान्सूर्यात्मजःक्षपयतीतिमुनिप्र

वादः ॥२१॥

अर्थ—शनि, वैदूर्यमण्यासारखा असून स्वच्छ असेल तर प्रजाचें कल्याण होईल व वाण (काला कोराटा), अतसी (जवताचें शड) यांच्या पुण्याच्या वर्णासारखा शनीचा वर्ण असेल तर प्रशस्त होय. श्वेत, रक्त, पीत, कृष्ण या चार वर्णांतून जो वर्ण शनि घेईल त्या ब्राह्मणादि चार वर्णांचा नाश होईल असे गर्गादि ऋषि ह्मणतात. (श्वेतवर्ण शनि ब्राह्मणांचा, रक्त० क्षत्रियांचा, पीत० वैश्यांचा व कृष्ण० शूद्रांचा नाश करितो) ॥२१॥

॥ इतिवृहत्संहितायांशनैश्वरचारोदशमोऽध्यायः ॥१०॥

॥ अथकेतुचारः ॥

(केतु झ० धूमकेतु, शेंडे नक्षत्र)

गार्गीयंशिखिचारंपाराशरमसितदेवलकृतंच ।

अन्यांश्ववहून्दृष्ट्वाक्रियतेयमनाकुलश्वारः ॥१॥

अर्थ—गार्गी, पराशर, असित, देवल या ऋषींनी केलेले व अन्य ऋषींनीही केलेले बहुत केतुचार पाहून मी हा निःसंशय केतुचार करितो ॥१॥

दर्शनमस्तमयोजानगणितविधिनास्यशक्यतेज्ञातुं ।

दिव्यांतरिक्षभौमास्त्रिविधाःस्युःकेतवोयस्मात् ॥२॥

अर्थ—या केतूचे उदय किंवा अस्त हे गणिताने समजत नाही; कारण केतु दिव्य (आकाशातील), आंतरिक्ष (आकाशातील व पृथ्वीवरील याचे मध्ये शालेले), भौम (भूमीवर शालेले, पिशाचदीपिकादि) असे तीन प्रकारचे आहेत ॥२॥

अहुताशेनलरूपंयस्मिंस्तत्केतुरूपमेवोक्तं । ख

द्योतपिशाचालयमणिरत्नादीन्परित्यज्य ॥३॥

अर्थ—ज्या देशी अग्नि नसून अग्नि (तेज) दिसतो ते केतुस्वरूपच सांगितले; परंतु राद्योत (काजवा किंवा इद्रगोप झ० सौनकिडा), पिशाचालय (ज्या ठि कार्णी राजीच्या वेळेस पारवार ज्योति मीरे दिसतात ते), चंद्रकांतादिमणि, मरकतादिरत्ने, पाच इत्या० काष्ठप्रभृति झ० कांही नियमित कुसलेल्या काष्ठांत तेज (पास्परस) दिसते ते इत्यादि ना तेजे यात सोडून अन्य जी तेजे राहिली ते केतु स्वरूप होय असे सांगितले आहे ॥३॥

ध्वजशस्त्रभवनतरुतुरंगकुंजराद्येष्वथांतरिक्षास्ते ।

दिव्यानक्षत्रस्थाभौमाःस्युरतोन्वयाशिखिनः ॥४॥

अर्थ—ध्वज, शस्त्र, गृह, वृक्ष, अश्व, हस्ती ऋषादिकाचेटाई जे तेज दिसते ते आंतरिक्ष केतु होत. नक्षत्रांमध्ये जे केतु दिसतात ते दिव्य होत. पाहून अन्य जे भूमीवर दिसतात ते भौम केतु होत ॥४॥

शतमेकाधिकमेकेसहस्रमपरैवदंतिकेतूनां ।
बहुरूपमेकमेवप्राहमुनिनीरदःकेतुं ॥५॥

अर्थ—पराशरादि कौणो ऋषि, एकशें एक केतु आहेत असें क्षणतात. अन्य ऋषि, हजार केतु असें क्षणतात. नाद ऋषि केतु एकच आहे; परंतु न्याचीं बहुत रूपे आहेत असें क्षणतो ॥५॥

यद्येकोयदिवहवःकिमनेनफलंतुसर्वथावाच्यं ।
उदयास्तमयैःस्थानैःस्पर्शैराधूमनैर्वर्णैः ॥६॥

अर्थ—केतु एक असो किंवा बहुत असोत, यथे केतुच्या उदय, अस्त, स्थान, स्पर्श, आधूमन (शेडी असणे) व वर्ण याही कल्पनच त्याचे फल सांगावयाचे आहे ॥६॥

थावंत्यहानिदृश्योमासास्तावंतएवफलपाकः ।
मासैरब्दांश्चवदेत्प्रथमात्पक्षत्रयात्परतः ॥७॥

अर्थ—जितके दिवस केतु दिसेल तितके महिन्यांनी, फल होईल. जितके महिने दिसेल तितक्या वर्षांनी फल होईल, ते फल केतु दृष्टिगोचर झाल्यापासून १५ दिवसांपुढें महिने किंवा वर्षे जाणार्थी ॥७॥

ह्रस्वस्तनुःप्रसन्नःस्निग्धस्त्वृजुरचिरसंस्थितःशुक्लः ।
उदितोवाप्यभिवृष्टःसुभिक्षसौख्यावहःकेतुः ॥८॥

अर्थ—ह्रस्व (आंखूड), तनु (जाड), निर्मळ, स्निग्ध (आर्द्र), सरळ, थोडावेळ रहाणारा, श्वेतवर्ण, ज्याचा उदय झाला अ० पर्जन्य पडतो असा केतु सुभिक्ष व सौख्य यातें करणारा होय ॥८॥

उक्तविपरीतरूपोनशुभकरोधूमकेतुरुत्पन्नः ।
इंद्रायुधानुकारीविशेषतोद्वित्रिचूलोवा ॥९॥

अर्थ—पूर्वोक्ताहून, विपरीतरूप उत्पन्न जो केतु, तो शुभ नव्हे व इन्द्रधनुष्यासारखा अशुभ होय. दोन शिलेचा किंवा तीन शिलेचा विशेषकल्प अशुभ होय ॥९॥

हारमणिहेमरूपाःकिरणारख्याःपंचविंशतिःसशिखाः ।
प्रागपरदिशोर्दृश्यानुपतिविरोधावहारविजाः ॥१०॥

अर्थ—हार (मोत्याचा), चक्रकातादि मणि, सुवर्ण, यासारख्या रूपाचे शिखायुक्त जे केतु, ते किरणसदृश सूर्यापासून उत्पन्न पंचवीस आहेत. त्यातून एकच दृष्टिगोचर होतो तो पूर्वेस किंवा पश्चिमेस दिसतो. तो दिसला असता राजास विरोधावह (अशुभ) होतो ॥१०॥

शुकदहनबंधुजीवकलाक्षाक्षतजोपमाहुताशसुताः ।

आग्नेय्यांदृश्यंतेतावंतस्तेपिशिखिभयदाः ॥११॥

अर्थ—कीर, अग्नि, दुपारीचे पुष्प (अति तावडे), लाख, रक्त यासारखे आग्नेयीस दिसणारे पंचवीसच अग्निपुत्र धूमकेतु दृष्टिगोचर झाले तर अग्नीपासून भय होतें ॥११॥ त्यातून एकच दृष्टिगोचर होतो हे सर्वत्र जाणवें ॥

वक्रशिखामृत्युसुतारूक्षाःकृष्णाश्रतेपितावंतः ।

दृश्यंतेयाम्यायांजनमरकावेदिनस्तेच ॥१२॥

अर्थ—वाकड्या शिखाचे, रत्नरखीत, कृष्णवर्ण असे मृत्युपुत्र पंचवीस केतु आहेत, ते दक्षिणदिशेकडे दिसतात, तेही लोकास मृत्युकारक होत ॥१२॥

दर्पणवृत्ताकाराविशिखाःकिरणान्विताधरातनयाः ।

क्षुद्रयदाद्वाविंशतिरैशान्यामंबुतैलनिभाः ॥१३॥

अर्थ—आरशासारखेवर्तुळ, शिखारहित, किरणयुक्त असे २२ केतु भूमिपुत्र उदक व तेल यासारख्या वर्णाचे ईशानीदिशि दिसतात ते दुर्भिक्षकारणारे होत ॥१३॥

शशिकिरणरजतहिमकुमुदकुंदकुसुमोपमाः

सुताःशशिनः । उक्तृतोदृश्यंतेत्रयःसुभिक्षाव

हाःशिखिनः ॥१४॥

अर्थ—चंद्रकिरण, रूपे, वर्ण, कमल, कुटपुष्प यांच्या वर्णासारखे तीन चंद्रपुत्र केतु उचरेस दिसतात, ते सुभिक्षकारणारे होत ॥१४॥

ब्रह्मसुतएकएवत्रिशिखोवर्णैस्त्रिभिर्युगांतकरः ।

अनियतदिक्रसंप्रभवोविज्ञेयोब्रह्मदंडारव्यः ॥१५॥

अर्थ—तीन शिखाचा व तीन वर्णांचा ब्रह्मपुत्र ब्रह्मदंडनामक सर्वदिशेंस दिसणारा असा केतु एकच आहे, तो युगांत (प्रलय) करणारा होय ॥१५॥

शतमभिहितभेकसमेतमेतदेकेनचिरहितान्यस्मात् ।
कथयिष्येकेतूनांशतानिनबलक्षणैःस्पष्टैः ॥ १६ ॥

अर्थ—केतूंचे एकाधिकशत १०१ सांगितले. त्यानंतर केतूंची एकोनऊ शते ८९९ स्पष्ट लक्षणांही सांगतो ॥१६॥

सौम्यैज्ञान्योरुदयंशुक्रसुतायातिचतुरशीत्याख्याः ।
विपुलसिततारकास्तेस्त्रिगधाश्चभवंतितीव्रफलाः ॥ १७ ॥

अर्थ—शुक्रपुत्र ८४ केतु उत्तर व ईशानी या दिशात उदय पावतात. ते वि-
स्तीर्ण, शुभतारांचे व निर्मल असते दृष्टिगोचर होतात त्यापासून अशुभफल
होतें ॥१७॥

स्त्रिगधाःप्रभासमेताद्विशिखाःपट्टिःशनैश्चरांगरुहाः ।
अतिकष्टफलादृश्याःसर्वत्रैतेकनकसंज्ञाः ॥ १८ ॥

अर्थ—निर्मल व तेजयुक्त आणि दोनशिखाचे शनैश्चराचे पुत्र साठ, कनकसंज्ञक
केतु आहेत ते सर्वदिशेंत दृष्टीत पडतात त्यांचे अशुभफल होय ॥१८॥

विकचानामगुरुसुताःसितैकताराःशिखापरित्यक्ताः ।
पट्टिःपंचभिरेधिकाःस्त्रिगधायाम्याश्रिताःपापाः ॥ १९ ॥

अर्थ—श्वेत, एकतारा, शिखाराहित, निर्मल, विकचनामक पासष्ट १९ वृहस्पतिपुत्र
केतु दक्षिणेंत दिसतात ते अशुभफलद होत ॥१९॥

नातिव्यक्ताःसूक्ष्मादीर्घाःशुक्रायथेष्टदिक्प्रभवाः ।
बुधजास्तस्करसंज्ञाःपापफलास्त्वेकपंचाशत् ॥ २० ॥

अर्थ—अस्पष्ट, सूक्ष्म, लांब, श्वेतवर्ण, सर्वदिशेंत दिसणारे, तस्करसंज्ञक बुधाचे
पुत्र केतु एकाचन आहेत ते अशुभफलद होत ॥२०॥

क्षतजानलानुरूपास्त्रिचूलताराःकुजात्मजाःपट्टिः ।
नाम्नाचकौकुमास्तेत्रैम्याज्ञासंस्थिताःपापाः ॥ २१ ॥

अर्थ—रक्त व अग्नि यातारारे, तीनशिखांचे, कौकुमसंज्ञक भौमपुत्र, साठ केतु
उत्तरेत दिसतात ते अशुभ होत ॥२१॥

त्रिंशत्त्र्यधिकाराहोस्तेतामसकीलकाइतिख्याताः ।
रविशशिजादृश्यंतेतेपांफलमर्कचारोक्तं ॥२२॥

अर्थ—तेतीस, राहूचे पुत्र तामसकीलकसज्ञक केतु चंद्रसूर्यमंडळीं दिसतात त्याचें फल रविचारामध्ये सांगितलें ॥२२॥

विंशत्याधिकमन्यच्छतमग्नेर्विश्वरूपसंज्ञानां ।
तीत्रानलभयदानांज्वालामालाकुलतनूनां ॥२३॥

अर्थ—एकशेंवीस विश्वरूपसज्ञक अग्निपुत्र केतु ज्वालानीं व्याप्तदेह, असे आहेत ते तीत्र अभिभय देणारे होत ॥२३॥

श्यामारुणाविताराश्रामरूपाविकीर्णदीधितयः ।
अरुणाख्यावायोःसप्तसप्ततिःपापदाःपुरुपाः ॥२४॥

अर्थ—श्यामलोहितवर्ण, तारारहित, चवरीसारखे य पसरलेल्या किरणाचे अरुण स० वायुपुत्र रूक्ष असे ७७ आहेत ते अशुभ होत ॥२४॥

तारापुंजनिकाशागणकानामप्रजापतेरष्टौ ॥
द्वेचशतेचतुरधिकेचतुरस्राब्रह्मसंतानाः ॥२५॥

अर्थ—नक्षत्रसमुदायासारखे गणकनामक आठ प्रजापतिपुत्र केतु, ते अशुभ होत. दोनशेंचार चतुरस्र (चौकोनी किंवा चतुरस्रनामक) ब्रह्मपुत्र केतु आहेत ते अशुभ होत ॥२५॥

कंकानामवरुणजाद्वात्रिंशदंशगुल्मसंस्थानाः ।
शशिवत्प्रभासमेतास्तीत्रफलाःकेतवःप्रोक्ताः ॥२६॥

अर्थ—ककनामक, वेळूच्या वेडासारखे, चंद्रासारख्या तेजाने युक्त बत्तीस वरुणपुत्र केतु सांगितले ते तीत्रफल (अशुभ) होत ॥२६॥

पणवतिःकालसुताःकबंधसंज्ञाःकबंधसंस्थानाः ।
चंडाभयप्रदाःस्युर्विरूपताराश्रतेशिखिनः ॥२७॥

अर्थ—छिन्नमस्तक (घड) यासारखे, कबंधसज्ञक, भयकर, अस्पष्टतारेंचे, शाण्व कालपुत्र केतु आहेत ते भय देणारे होत ॥२७॥ (ज्यास दिशा सांगितली नाही ते अनियतदिकू जाणावे)

शुक्रविपुलैकतारानयविदिशाकेतवःसमुत्पन्नाः ।
एवंकेतुसहस्रंविशेषमेपामतोवक्ष्ये ॥२८॥

अर्थ—श्वेतवर्ण व मोठा एकच तारा आहे जाचा असे, अतरालदिशेचे पुत्र व आग्नेयादि विदिशेमध्ये दिसणारे नऊ केतु आहेत ते दृष्टिगोचर झाले तर भय देणारे होत. याप्रकारे हजार केतु सांगितले. आतां यांचाच विशेष सांगतो ॥२८॥

उदगायतोमहान्स्निग्धमूर्तिरपरोदयीवसाकेतुः ।
सद्यःकरोतिमरकंसुभिक्षमप्युत्तमंकुरुते ॥२९॥

अर्थ—उत्तरदिशेत दीर्घ, अतिसूक्ष्म, स्वच्छ, पश्चिमेत उदयपावणारा, वसासज्ञ-
क केतु पाहिला अस्तां त्याचदिवशीं महामारी इत्यादि रोग उद्भवतात. व उत्त-
म सुभिक्षही होतें ॥२९॥

तल्लक्षणोस्थिकेतुःसतुरूक्षःक्षुद्रयावहःप्रोक्तः ।
स्निग्धस्तादृक्प्राच्यांशस्त्राख्योडमरमरकाय ॥३०॥

अर्थ—अस्थिकेतुनामक केतु, वसाकेतूच्या लक्षणांनी युक्त व रूक्ष (रसरहीत)
दुर्भिक्षकारक होय. वसाकेतूसारखाच निर्मलदेह, पूर्वेत दिसणारा शस्त्रकेतु-
सज्ञक केतु, युद्ध (शस्त्रकलह) व महामारी कारणारा होय ॥३०॥

दृश्योमावास्यायांकपालकेतुःसधूम्ररश्मिशिवः ।
प्राट्नभसोर्धविचारीक्षुन्मरकावृष्टिरोगकरः ॥३१॥

अर्थ—धूम्रवर्णशिलाचा कपालकेतु अमावासेत पूर्वदिशेकडे आकाशाच्या अर्धा-
मध्ये दृष्टिगोचर होतो तो दुर्भिक्ष, महामारी, अवर्षण व रोग यातें करतो ॥३१॥

प्राग्वैश्वानरमार्गेशूलाग्रःश्यावरूक्षताम्रार्चिः ।
नभसस्त्रिभागगामीरौद्रइतिकपालतुल्यफलः ॥३२॥

अर्थ—पूर्वेकडे अग्निदीर्घात (पूर्वापा० उत्तराषाढा यांतमीप), शूलाकृति (ग्रीशीत),
धूम्रवर्ण, रूक्ष व ताम्र आहे कृति उपाची असा आणि आकाशाच्या तीन भागा-
त फिरणारा रौद्रनामक केतु, कपालकेतूसारखेच (क्षुन्मारकावृष्टिरोगकर) फल
देतो ॥३२॥

अपरस्यांचलकेतुःशिखयायाम्याग्रयांगुलोच्छ्रितया ।
 गच्छेद्यथायथोदकृतथातथादैर्घ्यमायाति ॥३३॥
 सप्तमुनीन्संस्पृश्यध्रुवमभिजितमेवचप्रतिनिवृत्तः ।
 नभसोर्धमात्रमित्वायाम्येनास्तंसमुपयाति ॥३४॥
 हन्यात्प्रयागकूलाद्यावदवंतींचपुष्करारण्यं । उदग
 पिचदेविकामपिभूयिष्ठंमध्यदेशारख्यं ॥३५॥
 अन्यानपिचसदेशान्क्वचित्क्वचिद्वन्तिरोगदुर्भिक्षैः ।
 दशमासान्फलपाकोस्यकैश्चिदष्टादशप्रोक्तः ॥३६॥

अर्थ—चलकेतु, पश्चिमदिशेस एक अगुल उच व दक्षिणेकडे अग्र अशा शिखेने युक्त दिसतो, तो जसजसा उत्तरेकडे जाईल तसतसा लाव होतो ॥३३॥ आ-
 णि तो सप्तऋषींस, ध्रुवास व अभिजितूनक्षत्रांस स्पर्श करून मार्गें फिरतो आ-
 णि आकाशाच्या अर्धा भागात जाऊन दक्षिणेस अदर्शन (अस्त) पावतो ॥३४॥
 तो चलकेतु प्रयागाच्या तीरापासून अवतीनामक नदीपर्यंत, पुष्करनामक अर-
 ण्य व उत्तरदिशेकडे देविकानामक नदी व मोठा मध्यदेश याचा ॥३५॥ व अन्य
 देशाचाही रोग व दुर्भिक्ष याहीकरून कोठेकोठे नाश करितो. या चलकेतूच्या
 फलाचा अनुभव दहा महिन्यानी येतो. कोर्णा गर्गादिमुनीनी १८ महिन्यानी येतो
 असे सांगितले आहे ॥३६॥

प्राग्धरात्रदृश्योयाम्याग्रःश्वेतकेतुरन्यश्च ।
 कइंतियुगाकृतिरपरेयुगपत्तौसप्तदिनदृश्यौ ॥३७॥
 स्निग्धौसुभिक्षशिवदावथाधिकंदृश्यतेकनामायः ।
 दशवर्षाण्युपतापंजनयतिशस्त्रप्रकोपकृतं ॥३८॥

अर्थ—दक्षिणदिशेसशिला असा श्वेतकेतुनामक केतु, मधरात्रीच्या पूर्वी दिसतो
 व दुसरा कनामक केतु, युग (जोखंड) यासारखा पश्चिमेस दिसतो हे दोन्ही
 एककालीं सात दिवस दृष्टीस पडतात ॥३७॥ ते स्निग्ध (अतिनिर्मल), सु-
 भिक्ष व कल्याण करणारे होत. कदाचित् जो कनामक केतु तो अधिक दिवस
 दृष्टीस पडेल तर दहा वर्षेपर्यंत युद्धकृत दुःख होईल ॥३८॥

श्वेतइतिजटाकारोरूक्षःश्यावोवियत्रिभागगतः ।
 विनिवर्ततेपसव्यंत्रिभागशेषाःप्रजाःकुरुते ॥३९॥

अर्थ—श्वेतनामक केतु जटाकार, रूक्ष (रत्नरत्नित), धूम्रवर्ण, आकाशाच्या तीन भागांत फिरणारा होय. तो जर अपसव्य किरेल, तर तिसरा हिंसा प्रजा राहील (प्रजांच्या दोन भागाचा नाश करील) ॥३९॥

आधूम्रयातुशिखयादर्शनमायातिरुक्तिकासंस्थः ।

ज्ञेयःसरश्मिकेतुःश्वेतसमानंफलंधत्ते ॥४०॥

अर्थ—स्वल्पधूम्रवर्णशिखिनै दृष्टीत पडणारा व रुक्तिका नसत्राजवळ राहणारा असा रश्मिकेतु पूर्वोक्त श्वेतासारखे फळ (तिसराहिंसा प्रजा ज्ञेय राहणें) देतो ॥४०॥

ध्रुवकेतुरनियतगतिप्रमाणवर्णाकृतिर्भवतिविष्वक् ।

दिव्यांतरिक्षभौमोभवत्ययंस्निग्धइष्टफलः ॥४१॥

सेनांगियुतृपाणांगृहत्तरुडैलेपुत्रापिदेशानां ।

गृहिणामुपस्करेपुत्रविनाशिनानांदर्शनंयाति ॥४२॥

अर्थ—ध्रुवकेतुसत्त्वक 'केतु', गमन, प्रमाण (स्थूल सूक्ष्मादि), श्वेतादिवर्ण व आकृति याहीकरून अनिश्चित व आसप्ततात् (सर्वत्र) होणारा होय. हा दिव्य, अतरिक्ष व भौम असा होतो. हा स्निग्ध (निर्मल) व शुभफलदेणारा होय ॥४१॥ हा ध्रुवकेतु नाशपावणाच्या राजाच्या सेनांगात (गज, काजी, रथ, पदाति) व नाश पावणारे देजातील गृह, वृक्ष, पर्वत यावर व गृहस्थाच्या दर्बी, शूर्प, मार्जनी इत्यादिकाचाठापी दृष्टीत पडतो ॥४२॥ क्षणजे ज्या स्थळी हा दिसतो तेथे नाश होतो

कुमुदइतिकुमुदकांतिर्वारुण्यांप्राक्शिखोनिशाभेकां ।

दृष्टःसुभिक्षमतुलंद्दशकिलवर्षाणिसकरोति ॥४३॥

अर्थ—कुमुदनामक केतु, श्वेतवर्ण, पश्चिमेकडे पूर्वशिख असा एकराज दृष्टीत पडतो तो दिसला तर दहा वर्षे बहुत सुभिक्ष हाईल ॥४३॥

सरुदेकयामदृश्यःसुसूक्ष्मतारोपरेणमणिकेतुः ।

ऋज्वीशिखास्यशुक्लास्तनोद्गताक्षरिधारेव ॥४४॥

उदयन्नेवसुभिक्षंचतुरोमासान्करोत्यसौसार्धान् ।

प्रादुर्भावंप्रायःकरोतिचक्षुद्रजंतूनां ॥४५॥

अर्थ—मणिकेतुनामक केतु, पश्चिमेकडे एक प्रहरपर्यंत एकदा दिसणारा, अति

सूक्ष्मतारा जशा स्तनानून निघालेल्या दुधाच्या धारा तशा व सरळ आणि श्वेत शिरोचा होय ॥४४॥ याचा उदय झाला असता साडेचार महिने सुभिक्ष होतें व क्षुद्रजंतु (नकुलादिक) याचा प्रादुर्भावही (उत्पत्ति) होतो ॥४५॥

**जलकेतुरपिचपश्चात्स्निग्धःशिखयापरेणचोन्नतया ।
नवमासान्सुभिक्षं करोतिशांतिंचलोकस्य ॥ ४६ ॥**

अर्थ—पश्चिमेकडे उच्च अशा शिखेचा निर्मलदेह असा जलकेतुनामक केतु पश्चिमेकडे दृष्टिगोचर होतो. तो दृष्टीस पडला तर नऊ महिने सुभिक्ष करितो व लोकांचें कल्याणही करितो ॥४६॥

**भवकेतुरेकरात्रं दृश्यः प्राक्सूक्ष्मतारकः स्निग्धः ।
हरिलंगूलोपमयाप्रदक्षिणावर्तयाशिखया ॥ ४७ ॥
यावत् एवमुहूर्तान्दर्शनमायातिनिर्दिशेन्मासान् ।
तावदतुलं सुभिक्षं रूक्षे प्राणांतिकान् रोगान् ॥ ४८ ॥**

अर्थ—पूर्वदिशेस एकरात्र दिसणारा, लहानतारा, निर्मलदेह, सिंहाच्या पुच्छासारखी व प्रदक्षिण फिरलेल्या शिखेने युक्त असा भवकेतुनामक केतु जितके मुहूर्त (दोन घटिकेचा एक) दृष्टीस पडेल तितके महिने बहुत सुभिक्ष होईल व तोच केतु रूक्ष (खरखीत) असेल तर प्राणनाशक रोग होतात ॥४७॥४८॥

**अपरेणपद्मकेतुर्मृणालगौरोभवेन्निशामेकां ।
सप्तकरोतिसुभिक्षं वर्षाण्यतिहर्षयुक्तानि ॥ ४९ ॥**

अर्थ—इतवर्ण, पद्मकेतुनामक केतु, पश्चिमेकडे एकरात्र दृष्टीस पडतो तो सातवर्ष सुभिक्षकरून सर्वांस हर्षित करतो ॥४९॥

**आवर्तइतिनिशार्धेसव्यशिखोरुणानिभोपरेस्निग्धः ।
यावत्क्षणान्सदृश्यस्तावन्मासान्सुभिक्षकरः ॥ ५० ॥**

अर्थ—निर्मलदेह, आरक्त, सव्यशिक्ष, असा आवर्तनामक केतु, मध्यरात्रीस दृष्टीस पडतो. तो जितके मुहूर्त दृष्टीस पडतो तितके महिने सुभिक्ष करतो ॥५०॥

**पश्चात्संध्याकाले संवर्तानामधूम्रताग्रशिखः ।
आक्रम्य चियत्त्र्यंशंगूलाग्रावस्थितोरौद्रः ॥ ५१ ॥**

यावंतएवमुहूर्तान्दृश्योवर्षाणिहंतितावंति ।

भूपाञ्छस्त्रनिपातैरुदयक्ष्वापिपीडयति ॥५२॥

अर्थ—धूम्रवर्ण असून तांबड्या शिखाचा, आकाशाचा तिसरा भाग व्यापून राहणा
रा, शूलाग्रासारखा (त्रिशूल), भयकर असा सवर्ननामक केतु सध्याकार्ळी पश्चि
मेकडे जितके मुहूर्त दृष्टीस पडतो तितकी वर्षे युद्धादी राजाचा नाश करितो व
ज्या नक्षत्री उदय होतो ते नक्षत्र दूषित होते ॥५१॥५२॥

येशस्तास्तान्हित्वाकेतुभिराधूमितेथवास्पृष्टे ।

नक्षत्रेभवतिवधोयेपाराज्ञांप्रवक्ष्येतान् ॥५३॥

अर्थ—जे शुभ केतु, याते सोडून अशुभकेतूनी आधूमित (त्याज्य शिखा गेल्ली)
अथवा स्पृष्ट (धूमकेतुच्या शिखा नक्षत्रास लागलेल्या) अशी अश्विन्यादि नक्षत्रे अ
सता कोणते नक्षत्र स्पृष्ट अ० कोणत्या राजाचा नाश होईल तो प्रकार पुढे
सागतो ॥५३॥

अश्विन्यामश्मकपंभरणीभुकिरातपार्थिवंहन्यात् ।

बहुलासुकलिंमेशरोहिण्यांशूरसेनपतिं ॥५४॥

अर्थ—अशुभकेतूने अश्विनी न० आधूमित किंवा स्पृष्ट अ० अश्मक (सूर्यवशाती
ल) राजाचा नाश होतो. भरणी न० अ० किरातराजाचा नाश. कृत्तिका
अ० कलिंगराजाचा नाश. रोहिणीन० अ० शूरसेन राजाचा नाश होतो ॥५४॥

औशीनरमपिसौम्येजलजाजीवाधिपंतथार्द्रासु ।

आदित्येश्मकनाथंपुष्येमगधाधिपंहंति ॥५५॥

अर्थ—मृगशीर्षन० अशुभ केतूने धूमित किंवा स्पृष्ट असता औशीनरदेशच्या रा
जाचा नाश होतो. आर्द्रांन० अ० मत्स्यादि जलजप्राण्यावर वाचणारे जे प्रादेशवा
सी लोक त्याच्या राजाचा नाश होतो. पुनर्वसून० अ० अश्मकराजाचा नाश हो
तो. पुष्यन० अ० मगधदेशच्या राजाचा नाश होतो ॥५५॥

असिकेशंभौजंगेपित्र्येगंपांड्यनाथमपिभाग्ये ।

औज्जयनिकमार्यम्णेसावित्रेदंडकाधिपतिं ॥५६॥

अर्थ—आश्लेषान० अ० असिकराजाचा नाश होतो. मघान० अ० अंगदेशच्या
राजाचा नाश होतो. पूर्वाण० अ० पांड्यदेशच्या राजाचा नाश होतो. उत्तरान०

अ० उज्जयिनीच्या राजाचा नाश होतो. हस्तन० अ० दडकारण्याच्या राजाचा नाश होतो ॥५६॥

चित्रासुकुरुक्षेत्राधिपस्यमरणंसमादिशेत्तद्भुजः ।

काश्मीरककांजौनृपतीप्राभंजनेनस्तः ॥५७॥

अर्थ—चित्रान० अ० कुरुक्षेत्राच्या राजास मरण, केतुफळ जाणणाराने सागावे. स्वातीन० अ० काश्मीर व कांजो ज देशाचे राजे नाहिसे होतात ॥५७॥

इक्ष्वाकुरलकनाथौहन्येतेयदिभवेद्विशाखासु ।

मैत्रेपुंड्राधिपतिर्ज्येष्ठास्वथसार्वभौमवधः ॥५८॥

अर्थ—विशाखानक्षत्र अ० इक्ष्वाकुराजा व अलकानगरीचा राजा याचा नाश होतो. अनुराधानक्षत्र असता पुंड्रदेशच्या राजाचा नाश होतो. ज्येष्ठान० असता सार्वभौम राजाचा नाश होतो ॥५८॥

मूलेंद्रमद्रकपतीजलदेवेकाशिपोमरणमेति ।

यौधेयकार्जुनायनशिविचैद्यान्वैश्वदेवेच ॥५९॥

अर्थ—मूल न० केतूने आधूमित किंवा श्ट अ० आध्र व मद्र या देशांच्या राजाचा नाश होतो. पूर्वाषाढा न० अ० काशिराजाचा नाश होतो. उत्तराषाढा न० अ० यौधेयक, आर्जुनायन, शिवि, चैद्य या राजांचा नाश होतो ॥५९॥

हन्यात्कैकयनाथंपांचनदंसिंहलाधिपंवांगं ।

नैमिपनृपंकिरातंश्रवणादिपुपट्स्विमान्क्रमशः ॥६०॥

अर्थ—श्रवण न० अ० कैकयराजाचा, धनिष्ठा न० अ० पांचनदराजाचा, शतता रका न० अ० सिंहलदेशच्या राजाचा, पूर्वाभाद्रपदा न० अ० अगदेशच्या राजाचा, उत्तराभा० न० अ० नैमिपारण्याच्या राजाचा, रेवतीनक्षत्र अशुभकेतूने आधूमित किंवा श्ट असता किरातदेशच्या राजाचा नाश होतो ॥६०॥

उल्काभिताडितशिरःशिखांशिवःशिवतरोभिवृष्टोयः ।

अशुभःसएवचोलावगाणसितहूणचीनानां ॥ ६१ ॥

अर्थ—उल्केने (आकाशातून तेजरूप तारा पडतो तो) ताडित आहंत शिरा त्याच्या असा केतु शुभ होय व जो दृष्टीस पडताच वृष्टि होय तो तर अतिशुभ

होय. पूर्वोक्तच केतु चोल, अग्गाण, सितं, हूण (जगलप्रदेश), चीन या देशच्या लोकांस अशुभ होय ॥६१॥

नम्रायतःशिखिशिखाभिसृतायतोवाऋक्षंचय
त्स्पृशतितत्कथितांश्चदेशान् । दिव्यप्रभाव
निहतान्सयथागरुत्मान्भुंक्तैगतोनरपतिःप
रभोगिभोगान् ॥६२॥

अर्थ—ज्या दिशेकडे केतूच्या शिखा नम्र झाल्या किंवा ज्या दिशेस गेल्या त्या दिशेकडे गेलेला किंवा केतुशिखांनी ज्या नक्षत्रास स्पर्श केला त्या नक्षत्राच्या वक्ष्यमाण देशांकडे गेलेला राजा उत्तमपराक्रमाने शत्रु मारून देशातें उपभोगितो-जसा गरुड उत्कृष्ट सर्पांच्या देहातें खातो तसा शत्रूस मारून राज्य भोगितो ६२

इतिवराहमिहिरकृतौवृहत्संहितायांकेतुचारएकादशः ११

॥ अथअगस्त्यचारः ॥

(भानोर्वर्त्मविधातवृद्धशिखरोविंध्याचलः
स्तंभितोवातापिर्मुनिकुक्षित्सुररिपुर्जीर्ण
श्रयेनासुरः । पीतश्चांबुनिधिस्तपोंबुनिधि
नायाम्याचदिग्भूपितातस्यागस्त्यमुनेःपयो
द्युतिकृतश्चारःसमासादयं ॥१॥)

अर्थ—सूर्याच्या मार्गाचा अवरोध करण्याकरितां वाढली आहेत शिखरें ज्याचीं असा जो विंध्यपर्वत तो ज्याणें पूर्ववत् केला असा व अर्पाच्या पोटात शिखर पाटे फोडणारा, देवाचा शत्रु, जो वातापिनामक दैत्य तोही ज्याणें पोटात जिरवला असा व समुद्र ज्याणें प्राशन केला असा, तपाचा केवळ समुद्रच असा व ज्याणें दक्षिणदिशा सुशोभित केली असा व उदकें स्वच्छ करणारा, असा जो अगस्त्यऋषि त्याचा चार सागतों ॥१॥

समुद्रोतःशैलैर्मकरनखरोत्खातशिखरैःकृतस्तोयो
च्छित्यासंपदिसुतरांयेनरुचिरः । पतन्मुक्तामिश्रैःप्र
वरमणिरत्नांबुनिवहैःसुरान्प्रत्यादेष्टुमितमुकुटरत्ना
निवपुरा ॥१॥

अर्थ—ज्या अगस्त्यमुनीने उदकाच्या नाशेकरून मकर (सुसर) यांची जी नखे त्यांहींकरून उकरली आहेत शिखरे ज्यांची असे जे इंद्रभयाने आत रहाणारे मैनाकादिक पर्वत त्यांहींकरून समुद्र तत्काल अखंत सुंदर केला. त्या ऋषींचा उदय श्रवण करा असा सहाव्याश्लोकी संबंध आहे. जो समुद्र, पतनपावणाऱ्या मौक्तिकांनी मिश्रित असे जे श्रेष्ठमणि, रत्ने व उदकसमुदाय त्यांहींकरून, परिमित आहेत मुकुटसंबंधी रत्ने ज्यांचा अशा देवांप्रत सांगावयाकारणें चकाय जाताशाला ॥१॥

येनचांबुहंरणेपिविद्रुमैर्भूधरैःसमणिरत्नविद्रुमैः ।

निर्गतैस्तदुरगैश्वराजितःसागरोधिकतरंविराजितः ॥२॥

अर्थ—ज्या मुनीने उदक हरण केले असतांही वृक्षरहित पर्वतांहींकरून व मणि, रत्ने, पौवळी यांहीं सहित पांक्तिशः बाहेर निघालेले जे पर्वतांतील सर्प त्यांहींकरून समुद्र फारच शोभू लागला ॥२॥

प्रस्फुरत्तिमिजलेभाजिद्वगःक्षिप्ररत्ननिकरो
महोदधिः ॥ आपदांपदगतोपियापित्तेयेन
पातसलिलोमरश्रियं ॥३॥

अर्थ—ज्या मुनीने प्याले आहे उदक ज्यांचे असा व विपत्तीप्रत पावलेला असाही जो समुद्र त्यास देवांची लक्ष्मी (शोभा) दिली. तो समुद्र कसा. हालणारे मत्स्य, जलहरित व सर्प हे ज्यांत आहेत असा व पसरला आहे रत्नसमुदाय ज्यामध्ये असा. देवलक्ष्मी (शोभा) कशी. तेजस्वी मत्स्य, जल, गज, कुटिल यांही गमन करणारे. कोणी मत्स्यग, जलग (नारायण), गजग (इंद्र), कुटिलगति (भीमादिग्रह), यांहीयुक्त व क्षिप्र (पसरले) आहेत रत्नसमुदाय जीमध्ये अशी देवांची लक्ष्मी तिची शोभा समुद्रास आणिली ॥३॥

प्रचलत्तिमिशुक्तिजशंसचितःसलिलेपट्टतेपि
पतिःसरितां ॥ सतरंगसितोत्पलहंसभृतःसर
सःशरदीवधिभतिरुचं ॥४॥

अर्थ—चलनपावणारे मत्स्य, क्षिपीतले जीव व शर याही व्याप्त असा समुद्र ऋषी ने उदक हरण केले असताही तरगानी सहित जी श्वेतकमले, १ हस्त याते धारण करणाऱ्या सरोवराच्या शरद्वनूतील शोभेते धारण करिता शाला ॥५॥

तिमिसितां वुधरं मणितारकं स्फटिकचंद्रमनेवु
शरद्द्युति ॥ फणिफणोपलरश्मिशिखिग्रहं
कुटिलगेशवियञ्चकारयः ॥५॥

अर्थ—जो मुनि समुद्रच आकाश करिता शाला तो समुद्र व आकाश करिते. मत्स्य हेच श्वेतमेघ, मणि हेच नक्षत्रे, स्फटिक हेच चंद्र, उदकामा हीच शरद्वनूची काति, सर्पांच्या फणातील मण्याचे किरण हेच केतुग्रह अशाप्रकारचे केले ॥५॥

दिनकररथमार्गविच्छित्तयेभ्युद्यतं यञ्चलच्छृंगंड्रान्त
विद्याधरांसावसक्तप्रियाव्यग्रदत्तांकदेहावलंवांवरा
भ्युच्छित्तोत्थूयमानध्वजैः शोभितं । करिकटमदमि
श्रक्तावलेहानुवासानुसारिद्विरेफावलीनोत्तमांगैः
कृतान्वाणपुष्पैरिवोत्तंसकान्धारयद्भिर्मृगैः सनाथी
कृतांतर्दरीनिर्झरं । गगनत्तलमिवोल्लिखंतं प्रवृद्धैर्गजा
कृष्टफुल्लदुमत्रासविभ्रान्तमत्तद्विरेफावलीगीतमंद्रस्व
नैः शैलकूटैस्तरक्षक्षशादूलशाखासृगाध्यासितैः । र
हसिमदनसक्तयारेवयाकांतयेवोपगूढंसुराध्यासितो
द्यानमंभोशनानन्नमूलानिलाहारविप्रान्वितं विंध्य
मस्तं भयद्यश्च तस्योदयः श्रूयतां ॥६॥

अर्थ—सूर्पाच्या रथाचा मार्ग बंद करण्याकरिता उद्युक्त शरें आहे चचल शिखर ज्याचे असा, धारलेल्या विद्याधराच्या (देवयोनि) गहूचाटार्डं सलभ शालेच्या उषा स्त्रिया त्याहीकरून पावरून माडीवर बसलेल्या देहावर्चां नखें तीच उच व कवित जे ध्वज त्याही करून शोभायमान असा, हर्तीच्या गडस्थळातील नो मद त्याणें मिश्र जें रक्त त्याचें जें चाटणें त्याच्या सुगंधाचें अनुसरण करणारे जे भर त्याही आश्रयली आहेत मस्तकें ज्याचीं असे व निळ्या कोराच्या पुण्यानी

केलेलीच काय जी शिरोभूषणें त्यातें धारण करणारे असे जे सिंह स्याही युक्त आहेत गुहेंतले पांश्र ज्याचे असा, हत्तीनी ओढलेले जे फुललेले वृक्ष स्याही त्रास लेले व भ्रमिस्त झालेले व उन्मत्त जे भ्रमर त्याच्या समुद्रायाच्या गाण्याचा ओह सुदर शब्द ज्याच्याठाई अशीं, तरस, आस्वल, व्याघ्र, वानर याही अधिष्ठित (हे ज्यावर आहेत) अशीं व वाढलेलीं जीं पर्वताचीं शिखरें स्याहीकरून आकाशतला प्रत रेंघा काढतोच काय असा, एकातस्यलीं कामासक्त जी नर्मदानदी तिणें स्त्री चेपरीच काय आलिंगित असा, देवानीं आश्रित आहेत वागा ज्याच्या असा व उदक भक्षण करणारे, अन्न न खाणारे, मूळें व वायु यातें भक्षण करणारे असे जे ब्राह्मण (ऋषि) याही युक्त असा जो विंध्याचल त्यातें जो स्तभन करिता झाला त्या अगस्त्यऋषींचा उदय श्रवण करावा ॥६॥

**उदयेचमुनेरगस्त्यनाम्नःकुसमायोगमलप्रदू
पितानि । हृदयानिसतामिवस्वभावात्पुन
रंवृनिभवंतिनिर्मलानि ॥७॥**

अर्थ—अगस्त्यनामक ऋषींचा उदय झाला असता (दर्शन झाले असता) भूमिच्या योगाने झालेला जो मळ त्याणें दूषित (गदळ) अशीं जीं उदकें तीं पुन स्व भावानेच स्वच्छ होतात कोणासारखीं दुष्टाच्या योगानें जें पाप त्याणें दूषित झालेलीं चित्तें तीं साधूच्या दर्शनानें जशीं निष्पाप होतात तशीं उदकें स्वच्छ होतात ॥७॥

**पाठ्वद्वयाधिष्ठितचक्रवाकामापुष्णतीसस्व
नहंसंपत्किं । तांबूलरक्तोत्कपिताग्रदंतीवि
भातियोपेवसरित्सहासा ॥८॥**

अर्थ—दोहोंवाजूस बसले आहेत चक्रवाकपत्नी जिच्या अशी जी शब्दकरणारी हसाची पत्कि तिणें धारण करणारी अशी हास्ययुक्त नदी, तांबूलानें आरक्त झाले ले व वर निघालेले आहेत दत्त जिचे अशी जी स्त्री तिचेपरी शोभती झाली ॥८॥

**इंदीचरासन्नसितोत्पलान्वितासरिद्धमत्पट्प
दपंक्तिभूषिता । सधूलताक्षेपकटाक्षवीक्षणा
विदग्ध्योपेवविभातिसस्मरा ॥९॥**

अर्थ—नीलकमलें जानाउ आहेत अशीं जीं शुभ्र कमलें त्याहीयुक्त व फिरणारी जी

भ्रमरांची पंक्ति तिणें सुशोभित अशी नदी, भिवया फिरवून वक्रदृष्टीने पहाणारी जी कामपुक्त प्रौढ स्त्री तिचेपरी शोभती झाली ॥९॥

**इंदोःपयोदविगमोपहितांविभूतिंद्रष्टुंतरंगव
लयाकुमुदंनिशासु । उन्मीलयत्यलिनिनी
नदलंसुपक्ष्मवापीविलोचनमिवासिततारकांतं १०**

अर्थ—तरंग हेच आहेत वलये (हस्तभूषणे) जिला अशी वापी (रुंद विहीर) मेघांच्या गमनानें प्राप्त झालेली अशी चंद्राची शोभा पहावयाकारणें रात्रीस भ्रमर ज्यांमध्ये लीन झाले अशी आहेत पत्रे ज्यांचीं असे, व सुंदर आहे पत्र ज्याचें असे, व काळे आहेत नेत्रातील बुबुळ ज्याचें असे जें कुमुद (चंद्रविकासी कमल) खातें नेत्रांसारखेंच काय उघडितो झाली (अगस्त्युदय झाला क्षणजे कुमुदें फुलतात) १०

**नानाविचित्रांबुजहंसकोककारंडवापूर्णतडागहस्ता ।
रत्नैःप्रभूतैःकुसुमैःफलैश्चभूर्यच्छतीवार्यमगस्त्यनाम्ने ११**

अर्थ—नानाप्रकारच्या अनेकरंगांचीं जीं कमले व हस्त, चक्रवाक, फारडव हे पक्षी आणि उदकपूर्ण तळीं हेच आहेत हस्त जिचे अशी भूमि, बहुत पुष्पे व फले हींच रत्नें याहीकरून अगस्त्यनामक ऋषीकारणें अर्घ्य देत्ये अशीच काय शोभती झाली ॥११॥

**सलिलममरपाज्ञयोद्भिन्नतंयद्धनपरिवेष्टित
मूर्तिभिर्भुजंगैः । फणिजनितविपात्रिसंप्रदु
ष्टंभवतिशिवंतदगस्त्यदर्शनेन ॥१२॥**

अर्थ—मेघांनीं वेष्टित आहेत शरीरें ज्यांचीं असे जे सर्प, त्याणीं इद्राच्या आग्नेनें टाकलेले असे व सर्पांपासून उत्पन्न झाले जें विष तोच अभि त्याणें दूषित असे जें उदक तें अगस्त्यऋषीच्या दर्शनानें शुभ (कल्याणकारक ह० स्वच्छ) होतें १२

**स्मरणादपिपापमपाकुरुतेकिमुतस्तुतिभिर्ब
रुणांगरुहः । मुनिभिःकथितोस्ययथार्थवि
धिःकथयामितथैवनरेंद्रहितं ॥१३॥**

अर्थ—ज्या अगस्त्यऋषीच्या स्मरणानेही पाप जातें मग स्तुतीने जाईल यात काय सागावयाचें. या ऋषीचा अर्घ्यविधि जसा ऋषींनीं सांगितला तसाच राजाना-
नि हितकारक असा सांगतो ॥१३॥

संख्याविधानात्प्रतिदेशमस्यविज्ञायसंदर्शन
मादिशेद्भः । तच्चोज्जयन्यामगतस्यकन्या
भागैःस्वराख्यैःस्फुटभास्करस्य ॥१४॥

अर्थ—ज्योतिःशास्त्रज्ञानागारा पंडित गणिताने या अगस्त्यऋषीचा उदय देशादे-
शाचाठाई जाणून सांगो (ज्योतिष्याने सांगावा) तो असा कीं, उज्जयनीमध्ये स्पष्ट-
सूर्य कन्याराशीस जाण्यास सात अंश कमी असतां (सिंहसंक्रांतीचे १३ अंश
शाले अ०) अगस्तीचा उदय होतो ॥१४॥

ईपत्प्रभिन्नेरुणरश्मिजालैर्नैशंधकारेदिशिदक्षिणस्यां ।
सांवत्सरावेदितदिग्विभागेभूपोर्धमुर्व्यांप्रयतःप्रयच्छेत् १५

अर्थ—अरुणाच्या किरणांनीं रात्रिसंघी अंधकार काहीं कमी झाला असतां व ज्यो-
तिष्याने दिग्विभाग दाखविला असतां दक्षिणदिशेस भूमीवर राजाने नम्र होऊन
अर्घ्य द्यावे ॥१५॥

कालोद्भवैःसुरभिभिःकुसुमैःफलैश्चरत्नैश्चसा
गरभवैःकनकांबरैश्च ॥ धेन्वावृषेणपरमान्न
युतैश्चभक्ष्यैर्दध्यक्षतैःसुरभिधूपविलेपनैश्च ॥१६॥

अर्थ—आकालीं उत्पन्न झालेलीं व सुगंधि अशीं पुष्पें, फलें, समुद्रांत झालेलीं रत्नें,
सुवर्ण, वस्त्रें, गाई, वृषभ, क्षीरयुक्त अन्न, दधि, अक्षता, सुगंध धूप व गंधे यांहीं-
कल्लन अगस्तीची पूजा करावी ॥१६॥

नरपतिरिममर्घश्रद्धधानोदधानःप्रविगतगददोपोनि
जितारातिपक्षः ॥ भवतियदिचदद्यात्सप्तवर्षाणिस
म्यग्जलनिधिरसनायाःस्वामितांयातिभूमेः ॥१७॥

अर्थ—राजा, श्रद्धापुक्तहोत्ताता अर्घ्य लणजे पूजा करील तर रोग व दोष
पांहीं राहित व शत्रु जिंकणारा असा होईल आणि जर या विधीनें हें अर्घ्य अविच्छि-
न्न सात वर्षें करील तर तो समुद्रवलयोक्त पृथ्वीचा (सार्वभौम) राजा होईल १७

द्विजोयथालाभमुपात्तृतायैःप्राप्नोतिवेदान्प्रमदाश्रपुत्रा
न् । वैश्यश्चगांभूरिधनंचडूद्रोरोगक्षयंधर्मफलंचसर्वे ॥१८

अर्थ—ब्राल्मण, जसे पदार्थ मिळतील त्यांनाच जर पूजा करील तर वेद, स्त्रिया, पुत्र यांतें प्राप्त होईल. वैश्य गाईतें व शूद्र बहुत धनातें प्राप्त होतो. ब्राल्मणादि चारही वर्ण रोगनाश व धर्मफल यांतें प्राप्त होतात ॥१८॥

रोगान्करोतिपरुपःकपिलस्त्ववृष्टिंधूम्रोगवाम
शुभरुत्स्फुरणोभयाय ॥ मांजिष्ठरागसदृशः
क्षुधमाहवांश्चकुर्यादणुश्चपुररोधमगस्त्यनामा ॥१९॥

अर्थ—तो अगस्त्यनामाऋषि रक्त असेल तर रोग करितो. त्याचा पिगटवर्ण असेल तर अवृष्टि होईल. धूम्रवर्ण असेल तर गाईस अशुभ करील. चंचल असेल तर भय करितो. मांजिष्ठ (तावडा) वर्ण असेल तर दुर्भिक्ष व युद्ध करील. फार नारीक असेल तर नगरास वेष्टन करील ॥१९॥

शातकुंभसदृशःस्फटिकाभस्तरपयन्निवमहींकि
रणौधैः ॥ दृश्यतेयदिततःप्रचुरान्नाभूर्भवत्य
भयरोगजनाढया ॥२०॥

अर्थ—अगस्त्यऋषीचा रूपासारखा व स्फटिकासारखा वर्ण दिसेल व किरणसमुदायांनी पृथ्वीतें पृष्ठ करतो काय असा ऋषि जर दिसेल तर बहुत अन्न होईल व निर्भय आणि निरोगी असे लोक होतील ॥२०॥

उल्कयाविनिहतःशिखिनावाक्षुद्रयंमरकमेव
चधत्ते ॥ दृश्यतेसकिलहस्तगतेर्केरोहिणीमुप
गतेस्तमुपैति ॥२१॥

अर्थ—उल्का (आकाशांतून पडणारा अभिरूप तारा) व धूमकेतु यांही स्पष्ट अगस्त्यऋषि, दुर्भिक्ष व महामारी यांतें करितो. तो ऋषि हस्तनक्षत्री सूर्य असतां दिसतो (उदय होतो) आणि रोहिणीनक्षत्री सूर्य असतां अस्ताप्रत पावतो ॥२१॥ याचे उदयास्त सर्वठिकाणीं एकाच वेळीं होतात असें नाहीं. स्थलास्थलाचे उदयास्त निरनिराळे आहेत. हे उदयास्त उज्जनीचे आहेत. ग्रहलाघव अस्तीत्याधिकार श्लोक २१

॥ इतिवृहत्संहितायांअगस्त्यचारोद्वादशोध्यायः ॥

सूचना.

विद्वान, उदार, परीपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सद्वृहस्पति आर्त्ती विनयपूर्वक असे सुचवितों की, या ग्रथाचा राजापासून रकापर्यंत सर्वांत विशेष उपयोग होईल, असें समजून प्राकृत (मराठी) टीकेसह लोकाहितो देशानें हें पुस्तक छापण्याचें काम सुरू केलें आहे यास वर्गणीद्वारा साह्य करून, ते पूर्ण करणें सुद्ध देशवाचनाकडे आहे.

वर्गणीचेद्वार.

	किंमत.	हाशील
भागान्न किंम अरु पंचनाच दिव्यस दर अक्षास	८ भागे	६ ३
भागान्न दिव्यस दर अक्षास	१० भागे	६ ३

किंमतीप्रदल टिकिटा पाठविणें दाल्यास अर्धा आणा दराच्या पाठवाव्या

मुबईत वाफुरद्वारानजोक हरिबावाचे चाळींत रा० रा० नारोरुण हुमाळ्ये यांजकडे पैसा जमा करून त्यांची पावती घ्यावी.

अक पोचले असून पुस्तक घेण्याची ज्याची इच्छा नसेल त्यांनीं रुपाकरून ते अक बूकचगीनें परत आह्लाकडे रवाना करावे. दोन अक्षांस एक आणा हांशील बस आहे मात्र एरवोव्यापर बूकचगी असें टिहितें पाहिजे.

श्री
बृहत्संहिता
 (यराह मिहिरकृतः)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्यांचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला आहे.

THE BRIHATSANHITA
 [BY YARAHA-MIHIRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १ लेख तारीख २५ आगस्ट १८७३. **VOL I** 25th August 1873. **No. 4**

रत्नागिरी
 वर्ष
जनार्दन हरि आठल्ये
 यांनी
 आपल्या
 जगन्निवे उपस्थानाने
 छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अंकांत मोठ्या तक्तीचे सांख्याची चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून सुमारे ८०० श्रंखलेत जाईल.

जगन्मित्र हविस्तांत पुस्तकें विकत मिळतात तीः—

<p>१० श्रीमद्रागवत. ८ यथार्थदीपिका. ४ धर्मसिंधु (प्रयकार याचे घरचे पुस्तकाव रुन छापिलेला).</p>	<p>सूत्रेच्यु प्रोधक वाद. ॥= समल्लोकी गोता. ॥= प्रतिघोमपरव. ॥= वेताळपंचविशी. ॥= रत्नां जिं वर्णन. ॥= सप्रचिताणि. ॥= लघुजातक. ॥= भावसर्ग २ रा. ॥= वनौप्रधिसग्रह. ॥= पाडुरगमाहात्म्य. ॥= भगवद्गीता. [आक्ट.] ॥= नवीन पोलिसचा. ॥= बर्थोल्डचरित्र.</p>	<p>८= शिवसहस्रनामावलि. ८= प्रातःस्मरण. ८= बभ्रुवाहनआख्यान. ८= रामदासी श्लोक. ८= गोजावली (कऱ्हाडे ब्राह्मणाची). ८= विष्णुसहस्रनाम. ८= रामजोशीकृत लय प्या व पर्दे. ८= केऱ्हावलि. ८= संस्कृत आरख्या. ८= गापनप्रकार. ८= विधवाविवाह-सहार-सार.</p>
<p>४ भासतचपु सटीक. ४ एकादशीव्रतसार. ३ बृहज्जातक. २ ॥ गीतार्थत्रोधिनी. २ विक्रमचरित्र. २ फौजदारी ठराव. १ ॥ नारायणभट्टी. १ ॥ व्रतोत्थापनकौमुदी.</p>	<p>॥= माघसर्ग १ रा. ॥= मार्गसर्ग ३ रा. ॥= अपूर्णांक (शिवराम भास्कर काणेकृत). ॥= गुरुदत्तात्रय मीस्वा च्या आरख्या (अहलकोटचे स्वामीचे त-सविरीसह).</p>	<p>८= केरोपंती पंचांग-क्ष के १७९९ चे. ८= गगाल्हरी. १. १० ८= विष्णुसहस्रनामावलि. ८= विधवाविवाहखडण. ८= अकालिपि. ८= मेस्तक (तोंडचे हिशेब)</p>
<p>१ ॥ दिवाणी व फौजदारी निवडक निगडे सन १८६४ १६५ सालिचे.</p>	<p>॥= तर्कदीपिका. ॥= कुडाक सटीक. १. ॥ लबाकुशाख्यान. १. ॥ विदुरनीति. १. ॥ स्फुटज्योतिष. १. ॥ रघुवशासर्ग ४ था. १. ॥ सिंहासनचत्तिशी. १. ॥ आमदसागर. १. ॥ तीयांची अष्टके. १. ॥ शनिमाहात्म्य. १. ॥ पल्लीपतनकारिका. १. ॥ गणपतिसहस्रनाम.</p>	<p>८= नलाख्यान आर्या. ८= व्यकटेशस्तोत्र. ८= रामदासाचे अभंग. ८= स्फुट आर्या व श्लोक ८= गगाचार्यकृत प्रभा वलि. ८= एकादशीमाहात्म्य. ८= व्याकरणसाध. १. ॥ शके १७९६ साल चे पचाग. १. ॥ हरिपाठ. १. ॥ धावे.</p>
<p>१ ॥ रत्नाधिप. १ ॥ सर्वार्थचिंतामणि. १ ॥ गोपीचंदराजाचे नाटक मराठी. १ ॥ रुक्मिणीस्वयंवर. १ ॥ बालवैद्य. १ ॥ शिवलीलामृत. ॥= मुहूर्तगणपति. ॥= मुहूर्तमार्तंड प्राकृत टीका. [ण. ॥= पंचायुधप्रपंचाख्यभा ॥= निर्मळमाहात्म्य. ॥= गीतार्थमजरी. ॥= विष्णुसहस्रनामाचा प्राकृत अर्थ. ॥= मुनिविवाहाच्या अशा</p>	<p>॥= गुरुदत्तात्रय मीस्वा च्या आरख्या (अहलकोटचे स्वामीचे त-सविरीसह).</p>	<p>८= नलाख्यान आर्या. ८= व्यकटेशस्तोत्र. ८= रामदासाचे अभंग. ८= स्फुट आर्या व श्लोक ८= गगाचार्यकृत प्रभा वलि. ८= एकादशीमाहात्म्य. ८= व्याकरणसाध. १. ॥ शके १७९६ साल चे पचाग. १. ॥ हरिपाठ. १. ॥ धावे.</p>

॥ अथसप्तर्षिचारः ॥

सैकावलीवराजतिससितोत्पलमालिनीसहासेव ।
नाथवतीवचदिग्यैःकौवेरीसप्तभिर्मुनिभिः ॥१॥

अर्थ—उत्तरदिशा ज्या सप्तऋषींनी नाथवती (पतियुक्त स्त्री) सारखी शोभले. नाथवती कशी. एकावली (सौभाग्यसूचक विवाहसमयी गळेशरी गळ्यात बांधितात ती) तिणें सहितच काय. व श्वेतकमलांच्या मालेने युक्त व हास्पृक्त अशीच काय. या ७ ऋषींनी उत्तरदिशा शोभले ॥१॥

ध्रुवनायकोपदेशान्नरिनतीवोत्तराध्रमद्भिश्च ।
यैश्चारमहंतेपांकथयिष्येवृत्धगर्गमतात् ॥२॥

अर्थ—फिरणारे जे सप्तऋषि, त्याहीकडून उत्तरदिशा ध्रुवसदृक नायकाच्या उपदेशानें नाचलेच काय अशी आहे. त्या सप्तऋषींचा चार गर्गमताप्रमाणें मी सांगतां ॥२॥

आसन्मघासुमुनयःशासतिपृथ्वीयुधिष्ठिरेनृपतौ ।
षट्द्विकपंचद्वियुतःशककालस्तस्यराज्ञश्च ॥३॥

अर्थ—युधिष्ठिर राजा, राज्य करीत असता सप्तऋषि, मघानक्षत्रीं होते. त्या राजाच्या शककालास २५२६ मिळवावे ॥३॥ षट्द्विक ह्म० १२ व पंचद्वि ह्म० १० एकूण १०१२ त्या राजाच्या शकास ह्म० गतकलीस मिळवावे. त्यांस १०० नीं भागावें. भागाकारास २७ नीं भागावें. आणि जो शेष अक राहिले तितकीं नक्षत्रें मघापासून पुढें मोजावीं व त्या नक्षत्रास ऋषि आहेत असें समजावे. उदाहरण, गतकाल ४९७४ यास १०१२ मिळविले असता ५९८६ होतात. त्यास १०० नीं भागिलें. भाग ५९ लागला. त्यास २७ नीं भागिलें. बाकी ५ राहिले. व शभराची बाकी ८६ आहे. मघापासून ५ नक्षत्रें भुक्त होऊन सहाव्याचीं ८६ वर्षे झालीं आहेत असें समजावे.

टीकेंत जें उदाहरण वगैरे लिहिलें आहे तें बेरानर वसत नाही. यास्तव ते न लिहिता मूळश्लोकातील पदावरूनच जो अर्थ मला बरा दिसला तो लिहिला आहे व त्याप्रमाणेंच जंजळजवळ सांप्रत सप्तऋषि आहेत.

एकैकस्मिन्नृक्षे शतं शतं ते चरन्ति ऋक्षाणां ।

प्रागुत्तरतश्चैते स द्योदयं ते ससाध्वीकाः ॥ १४ ॥

अर्थ—ते सप्तऋषि, एक एक नक्षत्रीं शमर शमर भये रहातात. हे ईशानी दिशेस अरुधतीसहित निरतर उदयाते पावतात ॥१४॥

पूर्वेभागे भगवान् मरीचिऋषिः परोस्थितो वसिष्ठोऽस्मात् ।

तस्यांगिरास्ततो त्रिस्तस्यासन्नः पुलस्त्यश्च ॥ १५ ॥

पुलहः क्रतुरिति भगवानासन्नानुक्रमेण पूर्वाद्याः ।

तत्र वसिष्ठं मुनिवरमुपाश्रिता रूंधती साध्वी ॥ १६ ॥

अर्थ—पूर्वेकडे भगवान् मरीचिऋषि, त्याचे पश्चिमेस वसिष्ठ, त्याहून पश्चिमेस अंगिरा, त्याहून पश्चिमेस अत्रि, त्याचे जवळ पुलस्त्य, पुलह, क्रतु; हे सप्तऋषि ओळीने पूर्वेपासून रहातात. त्यात मुनिश्रेष्ठ वसिष्ठानजवळ पतिव्रता अरुधती आहे ॥१५॥१६॥

उल्काशानि धूमाद्यैर्हता विवर्णा विरश्मयो ह्रस्वाः ।

ह्रन्युः स्वं स्वं वर्गं विपुलाः स्निग्धाश्च तद्बृत्थ्यै ॥ ७ ॥

अर्थ—उल्का, अशानि (मज), धूम, नीहार (बर्फ) इत्यादिकेकस्न हत (आच्छादित), विवर्ण (फिकट), किरणरहित व ह्रस्व (बारीक विं) असे ते ऋषि जर असतील तर आपापल्या बक्ष्यमाण वर्गाचा नाश करितात व ते विपुल (मोठेविं), निर्मल असतील तर आपल्या वर्गाची वृद्धि करितात ॥७॥

गंधर्वदेवदानवमंत्रौपधिसिद्धयक्षनागानां ।

पीडाकरो मरीचिर्ज्ञेयो विद्याधराणां च ॥ ८ ॥

शक्यवनदरदपारतकांबोजास्तापसान्वनोपेतान् ।

हंति वसिष्ठो भिहतो विवृत्थिदोरश्मिसंपन्नः ॥ ९ ॥

अर्थ—गंधर्व (अश्वमुत्तम देवयोनि), देव, दैत्य, मंत्र, औषधि, सिद्ध, यक्ष, सर्प, विद्याधर (देवयोनि), यांस मरीचिऋषि सतप्त असतां पीडा होते व स्निग्ध अ० याची वृद्धि होत्ये ॥ हा मरीचिवर्ग ॥८॥ शक्य, (म्हेच्छ), यवन, दरद (रानटी लोक), पारत (पारा), कांबोज (कंबोजदेशातील लोक), तपशी, वनवासी, यांचा, वसिष्ठ तप्त अ० नाश व किरणयुक्त अ० वृद्धि होत्ये ॥९॥

अंगिरसो ज्ञानयुताधीमंतो ब्राह्मणाश्च निर्दिष्टाः ।

अत्रेःकांतारभवाजलजान्यंभोनिधिःसरितः॥ १०॥

अर्थ—ज्ञानयुक्त, बुद्धिमान्, ब्राह्मण यांस अगिराक्रापि सतप्त व क्षिग्ध असतां अशु-
भ व शुभ होंते. अरण्यामर्ध्वे शालिले, उदकापासून शालेलीं द्रव्ये, समुद्र व नद्या
यांस अत्रिक्रापि तप्त अ० दुःख व क्षिग्ध अ० सुख होंते ॥ १० ॥

रक्षःपिशाचदानवदैत्यभुजंगाःस्मृताःपुलस्त्यस्य ।

पुलहस्यतुमूलफलंक्रतोस्तुयज्ञाःसयज्ञभृतः ॥ ११ ॥

अर्थ—राक्षस, पिशाच, दानव, दैत्य, सर्प, यास पुलस्त्यक्रापि पीडित अ० दुःख व
क्षिग्ध अ० सुख होंते. मूल, फल यांस पुलहक्रापि तप्त अ० दुःख व क्षिग्ध अ०
सुख होंते. यज्ञ व यज्ञकरणारे यांस क्रतुक्रापि तप्त अ० दुःख व क्षिग्ध अ०
सुख होंते ॥ ११ ॥

॥ इतिसप्तर्षिचारस्त्रयोदशः ॥ १३ ॥

॥ अथकूर्मविभागः ॥

नक्षत्रत्रयवर्गैराग्नेयाद्यैर्व्यवस्थितैर्नवधा ।

भारतवर्षे मध्यात्प्रागादिविभाजितादेशाः ॥ १ ॥

अर्थ—रुक्मिकापासून तीन नक्षत्राचा १ याममाणे २७ नक्षत्राचे ९ विभाग करून
ते भाग या भरतखंडामध्ये मध्यापासून पूर्वादिदिशाक्रमाने नऊ विभागांवर यो-
जिले आहेत ॥ १ ॥

भद्रारिभेदमांडव्यसाल्वनीपोज्जिहानसंख्याताः ।

मरुवत्सद्योपयामुनसारस्वतमत्स्यमाध्यमिकाः ॥ २ ॥

माथुरकोपज्योतिषधर्मरण्यानिडूरसेनाश्च ।

गौरग्रीवोदेहिकपांडुगुडाश्वत्थपांचालाः ॥ ३ ॥

साकेतकंककुरुकालकोटिकुराश्वपारियात्रनगः ।

औदुंबरकापिष्ठलगजाव्हयाश्चेति मध्यमिदं ॥ ४ ॥

अर्थ—भद्र, अरिमेद, भाडव्य, साल्वनीप, उग्निहान, सख्यात, महभू, नत्तघोप, यामुन, सारस्वत, मत्स्य, माध्यमिक, मायुरक, उपज्योतिष, धर्मारण्य, शूरसेन, गीरुव, उद्देहिक, पादुगुड, अश्वत्थ, पाचाल, साकेत, कक, कुद, कालकोटि, कुकुर, पारियात्रपर्वत, औदुमर, कापिष्ठल, गजाब्धय (हस्तनापुर), हे सर्व देश भर तखडाच्या मध्यमार्गीः आहेत हे मध्य होय ॥२।३।१॥

अथपूर्वस्यामंजनवृषभध्वजपद्ममाल्यवद्विरयः ।

व्याघ्रमुखसुहृत्कर्बटचांद्रपुराःशूर्पकर्णाश्च ॥ ५ ॥

खसमगधशवरगिरिमिथिलसमतटोद्द्राश्वद

दनदंतुरकाः । प्राग्ज्योतिपलौहित्यक्षीरोद

समुद्रपुरुपादाः ॥ ६ ॥

उदयगिरिभद्रगौडकपौंड्रोत्कलकाशिमेकलांवष्टाः ।

एकपदतामलितिकोशलकावर्धमानश्च ॥ ७ ॥

अर्थ—यानंतर पूर्वदिशेकडे देश सागतो. अनन, वृषभध्वज, पद्म, माल्यवान् हे पर्वत; व्याघ्रमुखजन, सुहृद्देश, कर्बटशहर, चांद्रपुरनगरातील लोक, शूर्पकर्ण लोक, खस, मगध, शवर, गिरि (शवर पर्वत), मिथिल, समतट, उद्द्र, अश्वद-न, दंतुरक, प्राग्ज्योतिष, लौहित्यनद, क्षीरोद (हे समुद्र), पुरुषभक्षक लोक, उदयागि, भद्र, गौडक, पौंड्र, उत्कल, काशि, मेकल, आवष्ट, एकपद, तामलि-तिक, कोशलक, वर्धमान हे सर्व पूर्वकडे ॥५।६।७॥

१० आग्नेय्यादिशिकोशलकलिंगवंगोपवंगजठरांगाः ।

शौलिकविदर्भवत्सांध्रचेदिकाश्रोर्ध्वकंठाश्च ॥ ८ ॥

वृषनालिकेरचर्महीपाविंध्यांतवासिनस्त्रिपुरी ।

श्मश्रुधरहेमकूटयव्यालग्रीवामहाग्रीवाः ॥ ९ ॥

११ किष्किंधकंटकस्थलनिपादराण्णिपुरिकदाशार्णाः ।

सहनम्रपर्णशवरैराश्लेपाद्येत्रिकेदेशाः ॥ १० ॥

अर्थ—आग्नेयीदिशेकडे कोशल, कलिंग, वंग, उपवंग, जठरांग, शूलिक, विदर्भ, वरा, आंध्र, चेदिक, ऊर्ध्वकंठ, वृषस्थान, नालिकेर, चर्महीप, विंध्यपर्वतावर रहाणारे, त्रिपुरी (नगरी), श्मश्रुधरजन, हेमकूटस्थान, व्यालग्रीवजन, महाग्रीवजन,

किष्किधदेश, कंटकस्थल, निपादराष्ट्र, पुरिक, दाशार्ण, नमशवर, पर्णशवर, हे सर्व आश्लेषादि त्रिकामधील आहेत ॥८१९१०॥

अथदक्षिणेनलंकाकालाजिनसौरिकीर्णता
लिकटाः । गिरिनगरमलयददुर्महेंद्रमालिं
द्यभरुकच्छाः ॥ ११ ॥

कंकटंकणवनवासिशिविकफणिकारकौंक
णाभीराः । आकरवेणावंतकदशपुरगोर्द
केरलकाः ॥ १२ ॥

कर्णाटमहाटविचित्रकूटनासिक्यकोल्लगिरिचोलाः ।

क्रौंचद्वीपजटाधरकावेर्योरिष्यमूकश्च ॥ १३ ॥

वैडूर्यशंखमुक्तात्रिवारिचरधर्मपत्तनद्वीपाः ।

गणराज्यरुष्णवेडूरपिशिकशूर्पाद्रिकुसुमनगाः ॥१४॥

तुंववनकार्मणेयकयाम्योदधितापसाश्रमाऋषिकाः ।

कांचीमरुचीपत्तनचेर्यार्यकसिंहलाऋपभाः ॥ १५ ॥

वलदेवपत्तनदंडकावनतिमिंगिलाशानाभद्राः ।

कच्छोथकुंजरदरीसत्ताम्रपर्णीतिविज्ञेयाः ॥ १६ ॥

अर्थ—दक्षिणदिशेकडे लंका, कालाजिन, सौरिकीर्ण, तालिकट, गिरिनगर, मलय, ददुर्म, महेंद्र, मालिद्य, भरुकच्छ, कंकट, टकण, वनवासी, शिविक, फणिकार, कौंकण, आभीर, आकरस्थान, (रत्नांच्या खाणी), वेणा (नदी), आवंतक लोक, दशपुर, गोर्द, केरलक, कर्णाट, महाद्वी, चित्रकूटपर्वत, नासिक्य, कोल्लगिरि, चोल, क्रौंचद्वीप, जटाधर, कावेरीतीरस्थ, रिष्यमूक, वैडूर्य, (शंखमुक्ता जेथे उत्पन्न होतात ते), अत्रिऋषींचे स्थान, वारिचर, धर्मपत्तनद्वीप, गणराज्य, रुष्णवेडूर, पिशिक, शूर्पाद्रि, कुसुमनग, तुंववन, कार्मणेयक, दक्षिणसमुद्र, ता-पसांचे आश्रम, ऋषिकजन, कांची, मरुचीपत्तन, चेर्यार्यक, सिंहल, ऋपभ, वलदेवपत्तन, दंडकावन, तिमिंगिलाशन (जन), भद्र (भद्रसंतक जन), कच्छ, कुंजरदरी, ताम्रपर्णीनदी, हे दक्षिणेकडचे देश, उत्तराफल्गुनी इत्यादि त्रिकांतले जाणावे ॥१११२१३१४१५१६॥

नैर्ऋत्यादिशिदेशाःपल्हवकांवोजसिंधुसौवीराः ।

वडवामुखारवांषष्ठकपिलनारीमुखानर्ताः ॥१७॥
 फेणगिरियवनमाकरकर्णप्रावेयपारशवशूद्राः ।
 वर्वरकिरातखंडक्रव्याश्याभीरचंचूकाः ॥ १८ ॥
 हेमगिरिसिंधुकालकरैवतकसुरापूवादरद्रविडाः ।
 स्वात्याद्येभत्रितयेज्ञेयश्चमहार्णवोत्रैव ॥१९॥

अर्थ—नैऋतिदिशेकडचे देश. पल्हव, कांबोज, सिंधु, सीवीर, वडवामुख, आरव, आंबष्ठ, कपिल, नारीमुख, आनर्त, फेणगिरी, यवन, माकर, कर्णप्रावेय, पारशव, शूद्र, वर्वर, किरात, खंड, क्रव्याश्या, आभीर, चंचूक, हेमगिरि, सिंधुनद, कालक, रैवतक, सुराष्ट्र, वादर, द्रविड, महार्णव, हे होत. हे स्थातीपूर्वक तीन नक्षत्री जाणवे ॥१७॥१८॥१९॥

अपरस्यांमणिमान्मेघवान्वनौघःक्षुरार्पणोस्तगिरिः ।
 अपरांतकशांतिकहैहयप्रशस्ताद्रिवोक्काणाः ॥२०॥
 पंचनदरमठपारततारक्षितिजृंगवैश्यकनकशकाः ।
 निर्मर्यादाम्लेच्छायेपश्चिमदिक्स्थितास्तेच ॥२१॥

अर्थ—पश्चिमेकडचे देश. मणिमान् (पर्वत), मेघवान्, वनौघ, क्षुरार्पण, अस्त-पर्वत, अपरांतक, शांतिक, हैहय, प्रशस्ताद्रि, वोक्काण, पंचनद, रमठ, पारत, तारक्षितिजृंग, वैश्य, कनक, शक, निर्मर्यादाम्लेच्छ, हे होत. हे ज्येष्ठादि तीन नक्षत्री जाणवे ॥२०॥२१॥

दिशिपश्चिमोत्तरस्यांमांडव्यतुखारतालहलमद्राः ।
 अश्मककुलूतलहडस्त्रीराज्यनृसिंहवनखस्थाः ॥२२॥
 वेणुमतीफल्गुलुकागुरुहामरुकुच्चर्मरंगारव्याः ।
 एकविलोचनगूलिकदीर्घग्रीवास्यकेशाश्च ॥ २३ ॥

अर्थ—वायव्यदिशेकडे देश. मांडव्य, तुखार, तालहल, मद्र, अश्मक, कुलूत, लहड, स्त्रीराज्य, नृसिंहवन, खस्थ, वेणुमतीनदी, फल्गुनदी, लुका, गुरुहा, मरुकुच्च, चर्म-रंग, एकलोचन, गूलिक, दीर्घग्रीव, दीर्घास्य, दीर्घकेश हे होत. हे उत्तराषाढा-दिक तीन नक्षत्री जाणवे ॥२२॥२३॥

उत्तरतःकैलासोहिमवान्वसुमान्गिरिर्धनुष्मांश्च ।

क्रीचोमेरुःकुरवस्तथोत्तराःक्षुद्रमीनाश्च ॥ २४ ॥
 कैकयवसातियामुनभोगप्रस्थार्जुनायनाग्नीध्राः ।
 आदर्शांतद्वीपित्रिगर्ततुरगाननाश्वमुखाः ॥२५॥
 केशधरचिपिटनासिकदासेरकवाटधानशरधानाः ।
 तक्षशिलपुष्करावतकैलावतकंठधानाश्च ॥ २६ ॥
 अंबरमद्रकमालवपौरवकच्छारदंडपिंगलकाः ।
 माणहलहूणकोहलशीतकमांडव्यभूतपुराः ॥२७॥
 गांधारयशोवतिहेमतालराजन्यखचरगव्याश्च ।
 यौधेयदासमेयाःश्यामाकाःक्षेमधूर्ताश्च ॥ २८ ॥

अर्थ—उत्तरदिशेकडील देश. कैलासपर्वत, हिमवान्, वसुमान्, धनुष्मान्, क्रीचमेरु (हे पर्वत), उत्तरकुक्ष, क्षुद्रमीन, कैकय, वसाति, यामुन, भोगप्रस्थ, अर्जुनायन, आग्नीध्र, आदर्श, अंतद्वीपि, त्रिगर्त, तुरगानन, अश्वमुख, केशधर, चिपिटनासिक, दासेरक, वाटधान, शरधान, तक्षशिल, पुष्कलावत, कैलावत, कंठधान, अंबर, मद्रक, मालव, पौरव, कच्छर, दंडपिंगलक, माणहल, हूण, कोहल, शीतक, मांडव्य, भूतपुर, गांधार, यशोवती (नगरी), हेमताल, राजन्य, खचर, गव्य, यौधेय, दासमेय, श्यामाक, क्षेमधूर्त, हे होत. हे शततारकादि तीन नक्षत्रां जाणावे ॥२४।२५।२६।२७।२८॥

ऐशान्यांमेरुकनष्टराज्यपशुपालकीरकाश्मीराः ।

अभिसारदरदतंगणकुलूतसैरिंधवनराष्ट्राः ॥ २९ ॥

ब्रह्मपुरदार्वडामरवनराज्यकिरातचीनकौण्डिदाः ।

भल्लापलोलजटासुरकुनठखसधोपकुचिकारव्याः ॥३०॥

एकचरणानुविश्वाःसुवर्णभूर्वसुवनंदिविष्ठाश्च ।

पौरवचीरनिवसनत्रिनेत्रमुंजाद्रिगंधर्वाः ॥ ३१ ॥

अर्थ—ईशानीदिशेकडचेदेश. मेरुक, नष्टराज्य, पशुपाल, कीर, काश्मीर, अभिसार, दरद, तगण, कुलूत, सैरिंध, वनराष्ट, ब्रह्मपुर, दार्व, डामर, वनराज्य, किरात, चीन, कौण्डि, भल्लापलोल, जटासुर, कुनठ, खस, धोष, कुचिक, एकचरण, अनुविश्व, सुवर्णभू, वसुधन, दिविष्ठ, पौरव, चीर, निवसन, त्रिनेत्र, मुंजाद्रि, गंधर्व हे होत. हे रेव यादी तीन नक्षत्रां जाणावे ॥२९।३०।३१॥

वर्गेराग्नेयाद्यैः क्रूरग्रहपीडितैः क्रमेण नृपाः ।
 पांचालो मागधिकः कालिंगश्च क्षयं याति ॥ ३२ ॥
 आवंतोथानर्तो मृत्युं चायाति सिंधुसौवीरः ।
 राजा च हारहौरो मद्रेशोन्यश्च कौलिंदः ॥ ३३ ॥

अर्थ—कृत्तिकादि तीन तीन नक्षत्रवर्ग पापग्रहानां पीडित असता अनुक्रमाने वक्ष्यमाण राजाचा नाश होतो. कृत्तिका, रोहिणी, मृगशीर्ष हीं ३ नक्षत्रे पीडित अ० पांचाल राजा; आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य, मागधिकराजा; आश्लेषा, मघा, पूर्वा, कालिंगराजा; उत्तरा, हस्त, चित्रा, आवतराजा; स्वाती, विशाखा, अनुराधा, अनर्तराजा; ज्येष्ठा, मूळ, पूर्वाषाढा, सिंधुसौवीरराजा; उत्तराषाढा, श्रवण, धनिष्ठा, हारहौरराजा; शततारका, पूर्वाभाद्रपदा, उत्तराभा०, मद्रराजा, रेवती, अश्विनी, भरणी, कौलिंदराजा; हे राजे हीं नक्षत्रे रवि, भीम, शनि, या पापग्रहानां पीडित असता मृत्यु पावतात ॥ ३२।३३ ॥

इति वृहत्संहितायां कूर्मविभागो नाम चतुर्दशोऽध्यायः १४

॥ अथ नक्षत्रव्यूहः ॥

आग्नेये सितकुसुमाहिताग्निमंत्रज्ञसूत्रभाष्यज्ञाः ।
 ओंकारिकनापितद्विजघटकारपुरोहितावद्ज्ञाः ॥ १ ॥

अर्थ—श्वेतपुष्पे, अग्निहोत्री, मात्रिक, सूत्रज्ञ, भाष्यज्ञ, रत्नाच्या खाणीवर योजलेले, नापित, ब्राह्मण, कुमार, पुरोहित, ज्योतिषी हे कृतिकानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥ १ ॥

रोहिण्यां मुव्रतपण्यभूपधनियोगयुक्तशाकटिकाः ।
 गोवृषजलचरकर्पकशिलोच्चयैश्वर्यसंपन्नाः ॥ २ ॥

अर्थ—उत्तमव्रतस्थ, पण्य (विकण्याचा जिनस), राजा, धनवान्, योगयुक्त, गा उच्चार जीविका करणारे, गाई, वृषभ, जलचरप्राणी, शेतीलोक, पर्यंत, ऐश्वर्ययुक्त हे रोहिणीचा आश्रय करणारे होत ॥ २ ॥

मृगशिरसिसुरभिवस्त्राब्जकुसुमफलरत्नवनचरविहंगाः ।
मृगसोमपीथिगांधर्वकामुकालेखहाराश्च ॥३॥

अर्थ—सुगधद्रव्यैः, वस्त्रैः, जलोद्भव पदार्थ, पुष्पैः, फलैः, रत्नैः, वनवासी, पक्षी, आरप्य-पशु, सोमपानकरणारे, गाणारे, कामयुक्त, लेखहर (जासूद), हे मृगशीर्ष नक्षत्राचा आश्रय करून रहाणारे होत ॥३॥

रौद्रेवधवंधानृतपरदारस्तेयशाठ्यभेदरताः ।

तुपधान्यतीक्ष्णमंत्राभिचारवेतालकर्मज्ञाः ॥४॥

अर्थ—वध, वध, अनृत, परस्त्री, चौर्य, शाठ्य (परकार्यविमुख), भेद, या सर्वांचाठाई जे तत्पर ते; तुपधान्य (साळी इत्यादि), उग्र, मंत्रवेत्ते, वशीकरणादि कर्मवेत्ते, वेतालोत्पापनादि कर्म जाणणारे, हे सर्व आर्द्रानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥४॥

आदित्येसत्यौदार्यशौचकुलरूपधीयशोर्थयुताः ।

उत्तमधान्यं वणिजःसेवाभिरताःसशिल्पिजनाः ॥५॥

अर्थ—सत्यभाषी, दानशील, शुद्ध (परद्रव्यादिकीं अलुब्ध), कुलीन, सुरूप, बुद्धिमान्, यशस्वी, द्रव्यवान्, उत्तमधान्य, वणिज (व्यापारी), सेवक, शिल्पिजन (सुतार, कुभार इ०), हे पुनर्वसुनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥५॥

पुष्येयवगोधूमाःशालीक्षुवनानिमंत्रिणोभूपाः ।

सलिलोपजीविनःसाधवश्चयज्ञेष्टिसक्ताश्च ॥६॥

अर्थ—यव, गोधूम, शाली, इक्षु, वने, प्रधान, राजे, सलिलोपजीवी (धीवरादिक), साधु, यज्ञान्याठाई आसक्त, पुत्रकाम्यादि इष्टीचाठाई आसक्त हे सर्व पुष्यनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥६॥

अहिदेवेरुत्रिमकंदमूलफलकीटपन्नगविषाणि ।

परधनहरणाभिरतास्तुपधान्यंसर्वभिषजश्च ॥७॥

अर्थ—रुत्रिमद्रव्यैः (कसनाचीं मोलें इ०), कंद, मूल, फल, कीट, सर्प, विष, परद्रव्यहरण करणारे, शाली इत्यादि धाय, सर्पदेहचिकित्साक (पैय), हे आश्लेषाचा आश्रय करणारे होत ॥७॥

पित्र्येधनधान्याढयाःकोष्ठागाराणिपर्वताश्रयिणः ।

पितृभक्तवणिक्शूराःऋव्यादाःस्त्रीद्विपोमनुजाः ॥८॥

अर्थ—धनधान्ययुक्त, कोठारें, पर्वतवासी, पितृभक्त, व्यापारी, शूर, मातृभक्तक, स्त्रियाचा द्वेषकरणारे मनुष्य हे मधानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥८॥

प्राक्फल्गुनीपुनटयुवतिसुभ्रगगांधर्वशिल्पिपण्यानि ।

कर्पासलवणमाक्षिकतैलानिकुमारकाश्चापि ॥ ९ ॥

अर्थ—नट, तरुणस्त्री, सर्वजनप्रिय, गायक, शिल्पी (चित्रकारादिक), पण्य (कथविक्रयद्रव्य), कापूस, लवण, मध, तेल, बालक, हे पूर्वांचा आश्रय करणारे होत ॥९॥

अर्यम्णेमार्दवशौचविनयपाखंडिदानशास्त्ररताः ।

शोभनधान्यमहाधनधर्मानुरताःसमनुजेन्द्राः ॥१०॥

अर्थ—मृदुस्वभाव, शुद्ध, नीतिज्ञ, पाखंडिलोकात आसक्त, दानरत, शास्त्ररत, शोभनधान्ये (स्वासिकशाली), अतिधनयुक्त, धर्मानुरत, राजे हे सर्व उत्तरानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१०॥

हस्तेतस्करकुंजररथिकमहामात्रशिल्पिपण्यानि ।

तुपधान्यंश्रुतयुक्तावणिजस्तेजोयुताश्चात्र ॥ ११ ॥

अर्थ—चोर, हत्ती, गार्डीतून जाणारे, हत्तींचे महात, शिल्पी, पण्य, तुपधान्य, श्रुतयुक्त (बहुश्रुत), व्यापारी, तेजस्वी, हे हस्तनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥११॥

त्वाप्रेभूपणमणिरागलेख्यगांधर्वगंधयुक्तिज्ञाः ।

गणितपटुतंतुवायाःशालाक्याराजधान्यानि ॥१२॥

अर्थ—अलकरणादिकीकुशल, मणिलक्षणज्ञ (रत्नपारखी), रगज्ञ (रगारी), लेखक, गायक, गंधयुक्तिज्ञ (बहुत सुगंधिद्रव्ये एकत्र केल्या काहीं एक नवीन सुगंध उत्पन्न करणारे), गणितकुशल, कोष्टी, डोळ्याचे वैद्य, राजधार्थी (कर्मोदइ० शाली), हे चित्रानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१२॥

स्वातौखगमृगतुरगावणिजोधान्यानिवातबहुलानि ।
अस्थिरसौत्ददलघुसत्वतापसाःपण्यकुशलाश्च ॥१३॥

अर्थ—पाक्षि, आरण्यपशु, अश्व, व्यापारी, धान्ये, वातबहुल (हरभरे इत्यादि वातधान्ये), क्षणिकमित्र, लहानप्राणी, तपस्वी, क्रयविक्रयकुशल हे स्वातीनक्षत्राचा आश्रयकरणारे होत ॥१३॥

इंद्राग्निदैवतेरक्तपुष्पफलशाखिनःसतिलमुद्गाः ।
कर्पासमापचणकाःपुरंदरहुताशभक्ताश्च ॥ १४ ॥

अर्थ—तांबडीं पुष्पे व फळे आहेत ज्यांस असे वृक्ष, तिल, मूग, कापूस, माप, चणक, इद्राचे व अग्नीचे भक्त हे विशाखा नक्षत्राचा आ० करणारे होत ॥१४॥

मैत्रेशौर्यसमेतागणनायकसाधुगोष्ठियानरताः ।
येसाधवश्चलोकेसर्वेशरत्समुत्पन्नं ॥ १५ ॥

अर्थ—बलयुक्त, गणमुख्य, साधुरत, गोष्ठिरत, वाहनरत किंवा गमनरत, लोकांमध्ये जे साधु ते, शरदृतमध्ये जे धान्यादि उत्पन्न शाले ते सर्व, हे अनुराधानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१५॥

पौरंदरेतिशूराःकुलवित्तयशोन्विताःपरस्वत्दतः ।
विजिगीषवोनरेन्द्राःसेनानांचापिनेतारः ॥ १६ ॥

अर्थ—अतिशूर, कुलीन, द्रव्यवान्, यशस्वी, परद्रव्यहारक, शत्रु जिंकण्याची इच्छा करणारे राजे, सेनापति हे ज्येष्ठानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१६॥

मूलेभेषजभिपजोगणमुख्याःकुसुममूलफलवार्ताः ।
वीजान्यतिधनयुक्ताःफलमूलैर्येचवर्तते ॥ १७ ॥

अर्थ—औषध, वैद्य, समुदायामध्ये मुख्य, पुष्पे, मूले, फळे यांचा व्यापार करणारे; बीजे, अतिधनवान्, फलमूलाही वांचणारे, हे मूलनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१७॥

आप्येमृद्वोजलमार्गगामिनःसत्यशौचधनयुक्ताः ।
सेतुकरवारिजीवकफलकुसुमान्यंबुजातानि ॥१८॥

अर्थ—मृदुपदार्य, जलमार्गानें जाणारे, सत्ययुक्त, शीचयुक्त, धनयुक्त, सेतु (पूल) करणारे, उदकानें जाचणारे, उदकापासून शालेणें फलें व पुष्पें हे पूर्वापाटाचा आश्रय करणारे होत ॥१८॥

विश्वेश्वरेमहामात्रमल्लकरितुरगदेवताभक्ताः ।

स्थावरयोधाभोगान्विताश्रयेचौजसायुक्ताः ॥१९॥

अर्थ—महामात्र (महात), मल्ल, गज, अश्व, देवताभक्त, वृक्ष, योत्वे, भोगयुक्त, तेन्सही हे उत्तरापाटानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१९॥

श्रवणेमायापटवो नित्योद्युक्ताश्च कर्मसु समर्थाः ।

उत्साहिनः सधर्मा भगवता सत्यवचनाश्च ॥२०॥

अर्थ—मायावी, सर्वकाल उद्योगी, व्यापारादिकर्माचा ठाई समर्थ, उत्साहयुक्त, धर्मयुक्त, भगवद्भक्त, खरे बोलणारे हे सर्व श्रवणनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥२०॥

वसुभेमानोन्मुक्ताः स्त्रीवाश्रयलसौत्तदाः स्त्रियां द्वेष्याः ।

दानाभिरतावहुवित्तसंयुताः शमपराश्च नराः ॥ २१ ॥

अर्थ—मानरहित, नपुंसक, अस्थिरमित्र, स्त्रियांचा द्वेष करणारे, दानतत्पर, बहुत-द्रव्ययुक्त, शांतिपरमनुष्य, हे धनिष्ठान० आश्रय करणारे होत ॥ २१ ॥

वरुणेशोपाशिकमत्स्यबंधजलजानिजलचराजीवाः ।

सौकरिकरजकशौडिकशाकुनिकाश्चापिवर्गस्मिन् ॥२२॥

अर्थ—पास घालणारे, मत्स्यबंधक, जलोत्पन्नद्रव्यें, जलचरजीव, डुकरें बाघणारे, परीट, मदाप, पक्षी धरणारे, हे सर्व शततारका नक्षत्राचा आश्रय करणारे होत २२

आजेतस्करपशुपालहिंस्रकीनाशनचिंशठचेष्टाः ।

धर्मव्रतैर्विरहितानियुद्धकुशलाश्रये मनुजाः ॥२३॥

अर्थ—चौर, पशुपालक, क्रूर, कृपण, नीचकर्मरत, वाठ (अप्रमाणिक, दुष्ट, दुराचरणो इ० दुर्गुणी), धर्मव्रताहीन रहित, वाहुयुद्ध जाणणारे मनुष्य हे पूर्वापाटाचा आश्रय करणारे होत ॥२३॥

आहिर्बुध्नेविप्राः क्रतुदानतपोयुतामहाविभवाः ।

आश्रमिणः पाखंडानरेश्वराः सारधान्यंच ॥२४॥

अर्थ—ब्राह्मण, यज्ञकरणारे, दाते, तपस्वी, द्रव्य व ऐश्वर्य याणी युक्त, चतुर्थाश्रमी (सन्याशी), पाखडी, राज, उत्तमधान्य (साळी इ०), हे उत्तराभाद्रपदाचा आश्रय करणारे होत ॥२४॥

**पौष्णेसलिलजफलकुसुमलवणमणिशंखमौक्तिकाब्जानि ।
सुरभिकुसुमानिगंधावणिजोनौकर्णधाराश्च ॥ २५ ॥**

अर्थ—उदकोत्पन्नद्रव्ये, फले, पुष्पे, लवण, रत्ने, शंख, मोखे, कमले, सुगंधपुष्पे, सुगंधिद्रव्ये, व्यापारी, नाविक, हे रेवती नक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥२५॥

अश्विन्यामश्वहराःसेनापतिवैद्यसेवकास्तुरगाः ।

तुरगारोहाश्चवणिग्रूपोपेतास्तुरगरक्षाः ॥ २६ ॥

अर्थ—घोडे घेणारे, सेनापति, वैद्य, सेवक, अश्व, स्वार, व्यापारी, सुरूप, अश्वरक्षक, हे अश्विनीनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥२६॥

याम्येसृक्पिशितभुजःक्रूरावधवंथताडनासक्ताः ।

तुषधान्यनीचकुलोद्भवाविहीनाश्चसत्वेन ॥२७॥

अर्थ—रक्त व मांस खाणारे, क्रूर, वध, वधन, ताडन, करणारे, तुषधान्य, नीचकुलोत्पन्न, नि सत्व हे भरणीनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥२७॥

पूर्वात्रयंसानलमग्रजानंराज्ञांतुपुष्येणसहोत्तराणि ।

सपौष्णमैत्रंपितृद्वतंचप्रजापतेभंचकृपीवलानां ॥२८॥

अर्थ—पूर्वा, पूर्वाषाढा, पूर्वाभा, हीं नक्षत्रे ब्राह्मणांचीं होत. उत्तरा, उत्तराषाढा, उत्तराभा, हीं क्षत्रियांचीं होत. रेवती, अनुराधा, मघा, रोहिणी हीं शैतीलोकांचीं (वैश्याची), होत ॥२८॥

आदित्यहस्ताभिजिदाश्विनानिवणिग्जना

नांप्रवदंतिभानि । मूलत्रिनेत्रानिलवारुणा

निभान्युग्रजातेःप्रभविष्णुतायाः ॥ २९ ॥

अर्थ—पुनर्वसु, हस्त, अभिजित्, अश्विनी हीं नक्षत्रे वैश्यांचीं होत. मूल, आर्द्रा, स्वाती, शनितारका, हीं नक्षत्रे होणाऱ्या उग्र जातीचीं होत ॥२९॥

सौम्यैद्रचित्रावसुदैवतानिसेवाजनस्वाम्यमु
पागतानि । सार्पविशाखाश्रवणोभरण्यश्वं
डालजातेरितिनिर्दिशंति ॥ ३० ॥

अर्थ—मृगशीर्ष, ज्येष्ठा, चित्रा, धनिष्ठा, ही न० सेवाकरणार्थी होत. आश्लेषा, विशाखा, श्रवण, भरणी हीं नक्षत्रे चडाल जातीचीं होत ॥३०॥

रविरविसुतभोगमागतंक्षितिसुतभेदनवक्रदूषितं ।
ग्रहणगतमथोल्कयाहतंनियतमुपाकरपीडितंचयत् ३१
तदुपहतमितिप्रचक्षतेप्रकृतिविपर्यययातमेववा ।
निगदितपरिवर्गदूपणंकथितविपर्ययंगंसमृद्धये ॥३२॥

अर्थ—सूर्य व शनि याणीं भोगलेले, मगळानें भेदन केलेले व वक्रत्वानें दूषित केलेले, ग्रहण झालेले, उल्केनें ताडित, चंद्राने पीडित (चंद्र ज्या नक्षत्राच्या योगतरेचा भेद करील किंवा आच्छादन करील किंवा मघून जाईल किंवा दाक्षिणभागानें जाईल) ते नक्षत्र उपहत, असे ऋषि क्षणतात अथवा प्रकृतीनें विपर्यय (उलटस्वभावां) ज्याचा झाला त्यातही उपहत क्षणतात. असें उपहत झालेले नक्षत्र आपल्या पूर्वोक्त वर्गाचा नाश करितें व याहून अन्यप्रकारचे असेल तर वृद्धि करितें ॥३१॥३२॥

॥ इतिनक्षत्रव्यूहःपंचदशोध्यायः ॥१५॥

॥ अथग्रहभक्तयः ॥

प्राड् नर्मदार्धशोणोद्भूवंगसुह्लाःकलिंगवाल्हीकाः ।
शक्यवनमगधशवरप्राग्ज्योतिषचीनकांवाजाः ॥१॥
मेकलकिरातविटकावहिरंतःशैलजाःपुलिंदाश्च ।
द्रविडानांप्रागर्धदक्षिणकूलंचयमुनायाः ॥२॥

चंपोदुंबरकौशांविचेदिविंध्याटवीकलिंशाश्च ।
 पुंड्रागोलांगूलश्रीपर्वतवर्धमानाश्च ॥ ३ ॥
 इक्षुमतीत्यथतस्करपारतकांतारगोपवीजानां ।
 तुपधान्यकटुकतरुकनकदहनविपसमरशूराणां ॥४॥
 भेषजभिपक्चतुष्पदरूपिकरनृपहिस्त्रयापिचौराणां ।
 व्यालारण्ययशोयुततीक्ष्णानांभास्करःस्वामी ॥ ५ ॥

अर्थ—नर्मदानदीचे पूर्वेकडील अर्ध, शोणनद, उडू, वग, सुल्ल, कालिग, बाल्हीक, शक, यवन, मगध, शबर, प्राग्ज्योतिष, चीन, कांजिज ॥१॥ मेकल, किरात, पिटक, पर्वतातील व पर्वताजवळील देश, पुल्लिद, द्रविडदेशाचे पूर्वार्ध, यमुनेचे दक्षिणतीर ॥२॥ चप, उदुंबर, कौशावीनगरी, विंध्यपर्वताची अटवी (अरण्य), कलिं. ग, पुडू, गोलांगूल (वानरवि०), श्रीपर्वत, वर्धमान ॥३॥ इक्षुमती, तस्करदेश पारतजन, अरण्य, गोप (गाई राखणारे), वीजे, तुपधान्य (साळी), कटुद्रव्य (मिरीं मिर्ची इ०), वृक्ष, सुवर्ण, अभि, विप, युद्धकुशल, ॥४॥ अपिध, वैद्य, पशु, शेतीलोक, राजे, हिंसाकरणारे, प्रवासी, चोर, सर्प, अरण्य (ओसाडप्रदेश), यशस्वी, तीक्ष्ण (निगादि कडुपदार्थ), या सर्वांचा सूर्य स्वामी होय ॥५॥

गिरिसलिलदुर्गकोशलभरुकच्छसमुद्ररोमकतुपाराः ।
 वनवासितंगणहलस्त्रीराज्यमहार्णवद्वीपाः ॥ ६ ॥
 मधुररसकुसुमफलसलिललवणमणिशंखमौक्तिका
 जानां । शालियवौपधिगोधूमसोमपाकंदविप्राणां ॥७॥
 सितसुभगतुरगरतिकरयुवतिचमूनाथभोज्यवस्त्राणां ।
 शृंगिनिशाचरकर्पकयज्ञविदांचाधिपश्चंद्रः ॥ ८ ॥

अर्थ—गिरिदुर्ग (डोंगरीकिल्ले), सलिलदुर्ग (पाण्यातील किल्ले), कोशल, भरुकच्छ, समुद्र, रोमक, तुपार, वनवासी, तगण, हल, स्त्रीराज्य, महासागर (दक्षिण समुद्र), द्वीप ॥६॥ मधुररस, पुष्पे, फळे, उदक, लवण, मणि, शंख, मौक्तिक, ज्योत्सना (कमलादिक), शाली, यव, अपिधि, गहू, सोमप (याज्ञिक), आरूढ (शत्रुपाठीस लागलेले असा राजा), ब्राह्मण ॥७॥ शुभ्र, सर्वजनप्रिय, अश्व, रतिकर (कामी), स्त्री, सेनापति, भोज्य (अन्नादि भक्षणीय पदार्थ), वस्त्रे, शृंगयुक्तमापी, निशाचर, शेतीलोक, यज्ञसूत्रज्ञाणारे याचा चंद्र स्वामी होय ॥८॥

शोणस्यनर्मदायाभीमरथायाश्चपश्चिमाधस्याः ।
 निर्विंध्यावेत्रवतीसिप्रागोदावरीवेणा ॥ ९ ॥
 मंदाकिनीपयोष्णीमहानदीसिंधुमालतीपाराः ।
 उत्तरपांड्यमहेंद्राद्रिविंध्यमलयोपगाश्चोलाः ॥ १० ॥
 द्रविडविदेहांध्राश्मकभासापुरकौंकणाःसमंत्रिपिकाः ।
 कुंतलकेरलदंडककांतिपुरम्लेच्छसंकरजाः ॥ ११ ॥
 (नासिक्यभोगवर्धनविराटविंध्याद्रिपार्श्वगादेशाः ।
 येचपिवंतिसुतोयांतापीयेचापिगोमतीसलिलं ॥ १२ ॥)
 नागरकूपिकरपारतहुताशनाजीविशस्त्रवार्तानां ।
 आटविकदुर्गकर्कटवधकनृशंसावलिप्तानां ॥ १३ ॥
 नरपतिकुमारकुंजरदांभिकडिंभाभिघातपशुपानां ।
 रक्तफलकुसुमविद्रुमचमूपगुडमद्यतीक्ष्णानां ॥ १४ ॥
 कोशभवनाग्निहोत्रिकघात्वाकरशाक्यभिक्षुचौराणां ।
 शठदीर्घवैरवन्हाशिनांचवसुधासुतोधिपतिः ॥ १५ ॥

अर्थ—शोणनद, नर्मदानदी, भीमरथानदी याच्या पश्चिमभागचे देश, निर्विंध्या, वे
 त्रवती, सिप्रा, गोदावरी, वेणा ॥ ९ ॥ गगा, पयोष्णी, महानदी, सिंधु, मालती, पा
 रा, ह्या सर्व नद्या, उत्तरपांड्यदेशस्थजन, महेंद्रपर्वत, विंध्य, मलय या पर्वतावरील
 लोक, चोल ॥ १० ॥ द्रविड, विदेह, आंध्र, अश्मक, भास, पुर, कौंकण, समंत्रिपि
 क, कुंतल, केरल, दंडकारण्य, कांतिपुर, म्लेच्छ, संकरजाति ॥ ११ ॥ (नासिक,
 भोगवर्धन, विराटनगरी व विंध्याद्रिपर्वताच दोहों बाजूचे देश, तापी व गोमती
 या नद्यांचे पाणी पिणारे (त्याच्या काठीं रहाणारे) ॥ १२ ॥) नगरात रहाणारे कू
 पिकर, पारत, सुवर्णकारादि अभिजीवी, शस्त्रवृत्ति, अरण्यवासी, किह्ला, कर्कटज
 न, वधरत, घातकपापी, कार्याचाठाईं अस्थिर ॥ १३ ॥ राजे, बाल, हत्ती, दाभिक,
 डिंभ (शस्त्रावाचून चाललेले युद्धात घात करणारा किंवा बालघातक), पशुपालक,
 रक्तफल, रक्तपुष्प, पौवंळ, सेनापति, गुड, मद्य, तीक्ष्ण (निंबादि) ॥ १४ ॥ कोश
 भवन (राजगृह), अग्निहोत्री, गैरिकादि व सुवर्णादि धातु यांचें स्थान, शाक्य (रक्तपट)
 सन्यासी, चोर, शठ (परकायविमुक्त), दीर्घद्वेषी, फारलाणारा, या सर्वांचा भीम
 स्वामी होय ॥ १५ ॥

लौहित्यःसिंधुनदःसरयूर्गंभीरिकारथाब्हाच ।
 गंगाकौशिक्याद्याःसरितोवैदेहकांबोजाः ॥१६॥
 मथुरायाःपूर्वार्धहिमवद्रोमंतचित्रकूटस्थाः ।
 सौराष्ट्रसेतुजलमार्गपण्यविलपर्वताश्रयिणः ॥१७॥
 उदपानयंत्रगांधर्वलेख्यमणिरागगंधयुक्तिविदः ।
 आलेख्यशब्दगणितप्रसाधकायुष्यशिल्पज्ञाः ॥१८॥
 चरपुरुपकुहकजीवकशिशुकविशठसूचकाभिचाररताः ।
 दूतनपुंसकहास्यज्ञभूततंत्रद्रजालज्ञाः ॥१९॥
 आरक्षकनटनर्तकघृततैललेहवीजतित्तानि ।
 व्रतचारिरसायनकुशलवेसराश्वद्रपुत्रस्य ॥२०॥

अर्थ—लौहित्यनद, सिंधुनद, सरयू, गंभीरिका, रथाब्हा, गंगा, कौशिकी, विपाशा, सरस्वती, चद्रभागा, ह्यानद्या; वैदेहजन, कांबोजजन, मथुरेचै पूर्वार्ध, हिमालय, गोमंत (गोमितपर्वत), चित्रकूट या पर्वतांवर रहाणारे लोक; सौराष्ट्रजन, सेतूने व जलमार्गाने जाणारे, व्यापारी, गुहेत राहणारे, पर्वतवासी, उदपान (तडागवा-प्यादिक), यत्र, गायन, लिहिणे, रत्नपरीक्षा, रंगयुक्ति, गंधयुक्ति या सर्वांते जाण-णारे; चितारीपणा, व्याकरणशास्त्र, गणित, याचें साधन करणारे; आयुष्य व शिल्प यांते जाणणारे, गुप्तज्ञातमीदार, गासडादि कपटाने उपजीवन करणारा, बाल, कवि, शठ (परकार्यनिमुख), दुर्जन, जारणमारणादि जाणता, जासूद, नपुंसक, उपहास (थडा) करणारे, भूततत्रज्ञ, पिशाचें स्वाधीन ठेवणारे, इंद्रजाल (गासड-विद्या) इत्यादि जाणणारे, आरक्षक (पहारेकरी), नट, नर्तक, घृत, तैल, तेल काढण्याचा कले, निचादि कडू पदार्थ, व्रतचारी (ब्रह्मचारीप्रभृति), रसायण करणारे, वेतर (खेचर), या सर्वांचा बुध सामी होय ॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥

सिंधुनदपूर्वभागोमथुरापश्चार्धभरतसौवीराः ।
 सुभ्रोदीच्यविपाशासारिच्छतद्रूमठशाल्वाः ॥२१॥
 त्रैगर्तपौरवांषष्ठपारतावाटंधानयैधियाः ।
 सारस्वतार्जुनायनमत्स्यार्थग्रामराष्ट्राणि ॥२२॥
 हस्त्यश्वपुरोहितभूपमंत्रिमांगलयपौष्टिकासक्ताः ।
 कारुण्यसत्यशौचव्रतविद्यादानधर्मयुताः ॥२३॥

पौरमहाधनशब्दार्थवेदविदुषोभिचारनीतिज्ञाः ।

मनुजेश्वरोपकरणंछत्रध्वजचामराद्यंच ॥२४॥

शैलेयकमांसीतगरकुष्ठरससैधवानिवह्नीजं ।

मधुररसमधूच्छिष्टानिचोरकश्चेतिजीवस्य ॥२५॥

अर्थ—सिंधु नदाचा पूर्वभाग, मधुरेचे पश्चार्थ, भरतजन, सौवीर, खुन्न, हे देश; उत्तरदिशेस राहणारे लोक, विपाशानदी, शतद्रुनदा, रमठजन, शाल्व, त्रैगर्त, पौर व, आवष्ठ, पारत, वाटधान, यंधिय, सारस्वत, आर्जुनायन, मत्स्यजन, हत्ती, घोडा, राजपुरोहित, राजा, प्रधान, विवाह, मौजी इत्यादि मागल्यकार्ये व पौष्टिककर्म याचाठायीं जे आसक्त ते; दया, सत्य, शौच, व्रत, विद्या, दान, धर्म याणीं युक्त, पौर (नागरिक लोक), महाधन (ईश्वर), वैप्याकरण, अर्थज्ञ (पंडित), वेदवेने, नीतिज्ञ, राजोपकरण (शस्त्रोद्योगादि), उन्न, ध्वज, चामर, इत्यादि; सुगंधिद्रव्य, जटामांसी, रस, सैधव, मुद्गादि वल्हीजधान्य, मधुररस, मेण, चोरक (सुगंधिद्रव्य), या सर्वांचा स्वामी गुरु होय, ॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥

तक्षशिलमार्तिकावतवहुगिरिगांधारपुष्कलावतकाः ।

प्रस्थलमालंबकैकयदाशार्णोशीनराःशिवयः ॥२६॥

येचपिवंतिवितस्तामिरावतीचंद्रभागसरितंत्र ।

रथरजताकरकुंजरतुरगमहामात्रधनयुक्ताः ॥२७॥

सुरभिकुसुमानुलेपनमणिवज्रविभूषणांबुरुहशय्याः ।

वरतरुणयुवतिकाभोपकरणमृष्टान्नमधुरभुजः ॥२८॥

उद्यानसलिलकामुकयश.मुखौदार्यरूपसंपन्नाः ।

विद्वदमात्यवणिग्जनवटकृच्चित्रांडजास्त्रिफलाः ॥२९॥

कौशेयपट्टकंवल्पत्रौर्णिकरोध्रपत्रचोचानि ।

जातीफलागरुवचापिप्पल्यश्रंदनंचभृगोः ॥३०॥

अर्थ—तक्षशिलानगरी, मार्तिकावतदेश, बहुत ओहित पर्वत ज्यामध्ये अशा गांधार देशातील जंग, पुष्कलावतक, प्रस्थल, मालव, कैकय, दाशार्ण, उशीनर, शिवि हे देश, वितस्ता, इरावती, चंद्रभाग या नद्यांचे जे उदक पितात ते (ज्यांच्या काठीं रहाणारे), रथ, रजत, आकर (हियाच्यारत्नाणी), हत्ती, अश्व, महामान (महात), धनवान्, सुगंधिद्रव्य, पुष्प, अनुपमा (मंशादि), पत्तरागादिमणि,

हिरे, अलंकार, कमल, शम्पा, नर (प्रधान), तरुण, स्त्री, कामोपकरण (विलासयोग्य जे सुगंधपुष्पादि पदार्थ ते), मृष्टान्न (स्वच्छ अन्नभोजन करणारे) व मधुर भोजन करणारे, उद्यान (बाग), उदक, कामोपद्रव्य; यज्ञ, सुख, औदार्य, स्वरूप, याणी युक्त; विद्वान् प्रधान, सावकार, कुंभार, नानामकारचे पक्षी, त्रिफला, कौशियपट्ट (रेशमाचे वस्त्र), कंबल, पत्रीणिके (धुतलेले रेशमी वस्त्र), लोध्र, पत्र (तमालपत्र), चोच (दालचिनी), जापफळ, अगस्त्य, वेखड, पिपळी, चंदन, या सर्वांचा स्तामी शुक होय ॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥

आनर्तावुदपुष्करसौराष्ट्राभीरशूद्रैवतकाः ।

नष्टायस्मिन्देशेसरस्वतीपश्चिमोदेशः ॥३१॥

कुरुभूमिजाःप्रभासंविदिशावेदस्मृतीमहीतटजाः ।

खलमलिननीचतैलिकविहीनसत्वोपहतपुंस्त्वाः ॥३२॥

बंधनशाकुनिकाशुचिकैवर्तविरूपवृद्धसौकरिकाः ।

गणपूज्यस्खलितव्रतशवरपुलिंदाथपरिहीनाः ॥३३॥

कटुतिकरसायनविधवयोपितोभुजगतस्करमहिष्यः ।

खरकरभचणकवानुलनिष्पावाश्वार्कपुत्रस्य ॥ ३४ ॥

अर्थ—आनर्त, अर्बुद, पुष्कर, सौराष्ट्र, आभीर, शूद्र, वैवतक, या देशातील लोक; जेथे सरस्वतीनदी गुप्त झाली तो देश, पश्चिमदेश, कुरुदेशस्थजन, प्रभासक्षेत्र, विदिशा, वेदस्मृति ह्या नद्याच्या तीरीं शालेले लोक; दुर्जन, मलिन, नीच, तेली, निःसत्व, नपुंसक, बंधनस्थ, शाकुनिक (पक्षियातक), अपवित्रकर्मरत, कैवर्त (कोळी), विरूप, वृद्ध, डुकरे बाळगणारे, समुदायांत मुख्य, चलितनियम, शवर, पुलिंद (भ्लेच्छ), द्रव्यहीन (दरिद्री), कटु (निवादि), तिक्त (मरीच्यादि), रसायन, विधवास्त्रिया, सर्प, चोर, लैस, गर्दभ, उट, चणे, वातुळ (चवळी वगैरे वातुळ पदार्थ), निष्पाव (पावटे), यांचा स्तामी शाने होय ॥३१॥३२॥३३॥३४॥

गिरिशिखरकंदरदरीविनिविष्टाम्लेच्छजातयःशूद्राः ।

गोमायुभक्षशूलिकवोक्त्राणाश्वमुखविकलांगाः ॥३५॥

कुलपांसनहिंस्त्ररुतघ्नचौरनिःसत्यशौचदानाश्च ।

खरचरनियुत्थविचीवरोपगर्भाशयानीचाः ॥३६॥

उपहतदांभिकराक्षसनिद्रावहुलाश्चजंतवःसर्वे ।

धर्मेणचसंन्यक्तामापतिलाश्वार्कशशिजत्रोः ॥३७॥

अर्थ—पर्वताचें शिखर, कंदर (दरी), गुहा, यामध्ये राहणारे; म्लेच्छजाति, शूद्र, फोल्हाखाणारे, त्रिशूल हत्यार वाळगणारे, बौद्धाण, अश्वमुख, अंगहीन, कुलास कलंक लावणारे, हिंसाकरणारे, कृतघ्न (अनुपकारी), चोर, सायरहित, अशुचि, कृपण, गर्दभ, गुप्तगतमोदार, बाहुयुक्त जाणणारे, फार रागीट, गर्भस्थ, नीच, कुत्सित, दाभिक, राक्षस, बहुत निद्रायुक्तप्राणी, धर्मरहित, माप, तिल, या सर्वांचा राहु स्वामी होय ॥३५॥३६॥३७॥

गिरिदुर्गपल्हवश्वेतहूणचोलावगाणमरुचीनाः ।

प्रत्यंतधनिमहेच्छव्यवसायपराक्रमोपेताः ॥३८॥

परदारविवादरताःपररंध्रकुतूहलामदोत्सिक्ताः ।

मूर्खाधार्मिकविजिगीपवश्रकेतोःसमारव्याताः ॥३९॥

अर्थ—पर्वतावरील किल्ले, पल्हव, श्वेत, हूण, चोल, अयगाण, मरु, चीन, हे देश; प्रखत (म्लेच्छदेश), धनवान्, मोठी इच्छा करणारे, उद्योगी, पराक्रमी, परस्त्रीरत, वादरत, परच्छिद्रानें आनंदपावणारे, मत्त, मूर्ख, धर्मरहित, जिंकण्याची इच्छा करणारे, या सर्वांचा केतु स्वामी होय ॥३८॥३९॥

उदयसमवेयःस्निग्धांशुर्महान्प्रकृतिस्थितोय

दिचनहतोनिर्घातोल्कारजोग्रहमर्दनैः । स्वभ

वनगतःस्वोच्चप्राप्तःशुभग्रहवीक्षितःसभवति

शिवस्तेपांयेपांप्रभुःपरिकीर्तितः ॥ ४० ॥

अर्थ—जोग्रह उदयकालीं निर्मलकिरण, विस्तीर्णविच, स्वभावस्थित, असा असून ज्वर निर्घात (तुफानीपारा), उल्का (बीज), रज (धूळ) व ग्रहयुक्त यांणी ताडित नसेल, स्वगृही किंवा स्वोर्धी असेल व शुभग्रहांनी दृष्ट असेल तो ग्रह ज्याचा स्वामी सांगितला त्यांस शुभकारक होतो ॥४०॥

अभिहितविपरीतलक्षणैःक्षयमुपगच्छतितत्प

रिग्रहः । डमरभयगदांतुराजनानरपत्तयश्रभ

वंतिदुःखिताः ॥ ४१ ॥

अर्थ—मरील झोकांत ग्रहांची जी लक्षणें लिहिली आहेत तद्विपरीत ग्रहांची लक्षणें असली तर त्याचें फळ वाईट होतें. शस्त्ररहित फल्ह, भीति, रोग, यांहीं मुक्त लोके होतील व रानेही अत्यंत दुःखित होतील ॥४१॥

यदिनरिपुकृतंभयंनृपाणांस्वसुतकृतंनियमा
दमात्यजंवा । भवतिजनपदस्यचाप्यवृष्ट्या
गमनमपूर्वपुराद्रिनिम्नगासु ॥ १२ ॥

अर्थ—जर राजांस शत्रुकृत भय होणार नाही तर, स्वपुत्रकृत किंवा प्रधानकृत भय निश्चयाने होईल. देशास अवर्षणाचें भय झाल्यामुळे सर्व लोक पूर्वी न पाहिलेल्या नगर, पर्वत, नदी याचाठाई गमन करतील ह्मणजे दुष्काळामुळे देशोदेशी जातील ॥१२॥

इतिवृहत्संहितायांग्रहभक्तयोनामपोडशोध्यायः ॥१६॥

॥ अथग्रहयुद्धं ॥

युत्थंयथायदावाभविष्यदादिश्यतेत्रिकालज्ञैः ।
तद्विज्ञानंकरणेमयाकृतंसूर्यसिद्धांतात् ॥ १ ॥

अर्थ—त्रिकालज्ञ (भूत, भविष्य, वर्तमान जाणणारे) ऋषि, उवाकाली उवाप्रकाराने होणारे ताराग्रहाचे युद्ध सांगतात, त्याचे ज्ञान (साधन) करणे (गणितस्कर्धी) सूर्यसिद्धांतानुसारे मी सांगितलें ॥१॥

वियतिचरतांग्रहणामुपर्युपर्यात्ममार्गसंस्थानां ।
अतिदूरात्दृष्ट्विपयेसमतामिवसंप्रयातानां ॥२॥
आसन्नक्रमयोगान्नेदोल्लेखांशुमर्दनासव्यः ।
युत्थंचतुःप्रकारंपराशराद्यैर्मुनिभिरुक्तं ॥ ३ ॥

अर्थ—आकाशांत किरणारे, एकावर दुसरा अशाप्रकारे आपल्या मार्गांत रहणारे व अति दुरून दृष्टिगोचर समत्वातें (बरोबरीतें) प्राप्त झालेले जे भौमादि ग्रह, त्यांचें फार निकट क्रमयोगानें भेद, उल्लेख, अशुमर्दन, असव्य, या चार प्रकारचें युद्ध पराशरादि ऋषींनी सांगितलें. १ किरणानें किरणाचें मर्दन ह्मणजे जेथे दोन्ही ग्रह एकच दिसतात ते भेदयुद्ध. २ एकाग्रहानें दुसऱ्या ग्रहाच्या निगाचा स्पर्श करिजेतो ते उल्लेखयुद्ध. ३ अतिनिकट ग्रहाचे किरण परस्पर हन्यमान

(ताडित) दिसतात ते अशुमर्दनयुद्ध. १ बरोबर होऊन डाव्या आंगाने जाणे ते अपसव्ययुद्ध ॥२॥ ॥३॥

भेदेवृष्टिविनाशोभेदःसुहृदामहाकुलानांच ।
उल्लेखेशस्त्रभयमंत्रिविरोधःप्रियान्नत्वं ॥४॥
अंशुविरोधेयुद्धानिभूभृतांशस्त्ररुक्क्षुदयमर्दाः ।
युद्धेचाप्यपसव्येभवंतियुद्धानिभूपानां ॥५॥

अर्थ—भेदसत्त्वक युद्ध झाले तर अवर्षण, मित्राचा परस्पर व महाकुलीनाचा परस्पर भेद होतो. उल्लेखस० युद्ध झाले तर शस्त्रभय, प्रयानाचा विरोध, दुर्भिक्ष ही होतात. अशुविरोधस० (अशुमर्दनस०) युद्ध झाले तर राजाची युद्धे, शस्त्र, रोग, क्षुधा, यापासून अतिपीडा ही होतात. अपसव्ययुद्धां राजांची युद्धे होतात ॥४॥५॥

रविराक्रंदोमध्येपौरःपूर्वेपरेस्थितोयायी ।
पौराबुधगुरुरविजानित्यंशीतांशुराक्रंदः ॥६॥
केतुकुजराहुशुक्रायानि एतेहताग्रहाहन्युः ।
आक्रंदयायिपौरान्जयिनोजयदाःस्ववर्गस्य ॥७॥

अर्थ—सूर्य खमध्यभागी असता आक्रंदसत्त्वक, पूर्वेकडे अ० पौरस०, पश्चिमेकडे अ० यापीस० होतो. बुध, गुरु, शनि, हे नित्य पौरस० होत. चंद्र नित्य आक्रंदस० होय. केतु, भीम, राहु, शुक हे यापीस० होत. हे ग्रह आक्रंदादिसत्त्वक ग्रहांते मारतात त्या युद्धांत ज्याचा जय होतो ते आपल्या वर्गाचा जय करितात ॥६॥७॥

पैरेपैरेणहतेपौराःपौरान्नृपान्विनिघ्नन्ति ।
एवंयास्यांक्रंदौनागरयायिग्रहाश्चैव ॥८॥

अर्थ—पौरग्रह, पौरग्रहाने हत असता, नगरसन्धी लोक आपल्या राजाचा नाश करतील. असेच यापीग्रह आक्रंदग्रहाने हत अ० येणाऱ्या राजाचा नाश. नागर स० पौरग्रह यापीग्रहाने हत अ० नगरच्या राजाचा नाश, याप्रकारे जाणवे ॥८॥

दक्षिणदिक्स्थःपरुषोवेपथुरप्राप्यसंनिवृत्तोणुः ।
अधिरूढोविकृतोनिप्रभोविषर्णश्रयःसजितः ॥९॥

अर्थ—दक्षिणदिशेस रहाणारा, परुष (खरखीत), कपित, दुसऱ्या ग्रहाजवळ न जाता मागे फिरला (वक्रगतिशाला), बारीक शालेला, अधिरूढ (दुसऱ्या ग्रहाने आक्रांत), विकार पावलेला, तेजहीन शालेला, विवर्ण (वर्णरहित), असा जो ग्रह तो जित (जिकलेला) असें जाणावे ॥९॥

उक्तविपरीतलक्षणसंपन्नोजयगतोविनिर्दिष्टः ।

विपुलःस्निग्धोद्युतिमान्दक्षिणादिक्स्थोपिजययुक्तः १०

अर्थ—पूर्वश्लोकोक्त लक्षणाहून विपरीतलक्षणसंपन्न जो ग्रह त्याचा जय शाला असें समजावे. तसाच जो ग्रह विपुल (मोठे) विन, निर्मल, तेजस्वी तो ग्रह दक्षिणदिशेस असला तरी जयाने युक्त असें जाणावे. (असें बहुधा शुक्राचे होते) ॥१०॥

द्वावपिमयूखपृक्तोविपुलौस्निग्धासमागमेभवतः ।

तत्रान्योन्यप्रीतिर्विपरीतावात्मपक्षघ्नौ ॥११॥

अर्थ—दोघेही ग्रह समागमामध्ये स्वच्छकिरणानी युक्त, विस्तीर्णविन, निर्मल, असे असतील तेथे दोघाची प्रीति आहे असे समजावे. याहून विपरीत अ० आपल्या पक्षाचा नाश करणारे होतात ॥११॥

युद्धंसमागमोवायद्यव्यक्तौतुलक्षणैर्भवतः ।

भुविभूभृतामपितथाफलमव्यक्तंविनिर्देश्यं ॥१२॥

अर्थ—ग्रहाचे परस्पर युद्ध किंवा समागम पूर्वाक्त लक्षणाही जर अस्पष्ट होतील तर भूमीवर राजासही तसेच अस्पष्ट फल सागावे ॥१२॥

गुरुणाजितेवनिमुतेबाल्हीकायायिनोऽग्निवार्ताश्च ।

शशिजेनशूरसेनाःकलिंगसाल्वाश्रपीड्यन्ते ॥१३॥

सौरेणारेविजितेजयन्तिपौराःप्रजाश्चसीदन्ति ।

कोष्ठागारम्लेच्छक्षत्रियतापश्चशुक्रजिते ॥ १४ ॥

अर्थ—गुरूने मगळ जिकला अ० बाल्हीक देशातील लोक, मार्गस्थ, अग्निजीवी (सुवर्णकारादिक), यास पीडा होये. बुधाने मगळ जिकला अ० शूरसेन, कान्गि, साल्व या देशात रहाणाऱ्या लोकास पीडा होये. शनैश्वराने मगळ

जिकला अ० नागरिक लोकांचा जय व प्रजांस पीडा होव्हे. शुक्रानें मगळ जिकला अ० कौष्ठागार, म्लेच्छ, क्षत्रिय यांस ताप (दुःख) होते ॥ १३।१४॥

भौमेनहतेशशिजेवृक्षसरित्तापसाश्मकनरेंद्राः ।

उत्तरदिक्स्थाःऋतुदीक्षिताश्चसंतापमायांति ॥१५॥

गुरुणावुधेजितेम्लेच्छशूद्रचौरार्थयुक्तपौरजनाः ।

त्रैगर्तपार्वतीयाःपीडयंतैकंपतेचमही ॥१६॥

रविजेनवुधेध्वस्तेनाविकयोधाब्जसधनगर्भिण्यः ।

भृगुणाजितेग्निकोपःसस्यांबुदयायिविध्वंसः ॥१७॥

अर्थ—भौमानें बुध जिकला असतां वृक्ष, नद्या, तपस्वी, अश्मकजन, राजे, उत्तरदिशें रहाणारे लोक, यज्ञकरणारे, या सर्वास दुःख होते ॥१५॥ गुरूनें बुध जित अ० म्लेच्छ, शूद्र, चोर, धनवान्, नगरवासी लोक, त्रिगर्त देशांतिल लोक, पर्वतवासी लोक या सर्वास पीडा होव्हे व भूमिकंपही होतो ॥१६॥ शनीनें बुध ध्वस्त (पराजित) केला अ० नावाडो, योद्धे, जलजप्राणी, इव्यवान्, सगर्भात्रिया यांस पीडा होव्हे. शुक्रानें बुध जित अ० अग्निकोप होतो. धान्ये, मेघ, पांथस्य यांचा नाश होतो ॥१७॥

जीवेशुक्राभिहतेकुलूतगांधारकैकयामद्राः ।

साल्वावत्सावंगागावःसस्यानिनश्यंति ॥१८॥

भौमेनहतेजीवेमध्येदेशानरेश्वरागावः ।

सौरेणचार्जुनायनवसातियौधेयशिविविप्राः ॥१९॥

शशितनयेनापिजितेवृहस्पतौम्लेच्छसत्यशस्त्रभृ

तः । उपयांतिमध्येदेशश्चसंक्षयंयच्चभक्तिफलं ॥२०॥

अर्थ—वृहस्पति शुक्रानें जिकला असतां, कुलूत, गांधार, कैकय, मद्र, साल्वा, वत्सा, हे देश; गार्द, धान्ये यांचा नाश होतो ॥१८॥ भौमानें वृहस्पति जित अ० मध्यदेश अ० हिमालय व किष्कादि (सातपुडा) यांचा मध्यभाग, राजे, गार्द यांस पीडा होव्हे. शनीनें वृहस्पति जित अ० अर्जुनायन लोक, वसाति, योद्धे, शिविदेशस्थलोक, ब्राह्मण, यांचा नाश होतो ॥१९॥ बुक्रानें वृहस्पति जित अ० म्लेच्छ, सत्यवादी, शस्त्रधारणकरणारे, मध्यदेश हे सर्व नाश पावतात व जें गुरूचें पूर्वीक भक्तिफल तेंही नाश पावतें ॥२०॥

शुक्रेवृहस्पतिहतेयायीश्रेष्ठोविनाशमुंपयाति ।
 ब्रह्मक्षत्रविरोधःसलिलंचनवासवस्त्यजति ॥२१॥
 कोशलकलिंगवंगवत्सामत्स्याश्चमध्यदेशयुताः ।
 महतीं व्रजंति पीडां न पुंसकाः शूरसेनाश्च ॥२२॥
 कुजविजिते भृगुतनयेवलमुख्यवधो न रेंद्रसंग्रामाः ।
 सौम्येन पार्वतीयाः क्षीरविनाशोल्पवृष्टिश्च ॥२३॥
 रविजेन सिते विजिते गणमुख्याः शस्त्रजीविनः क्षत्रं ।
 जलजाश्च निपीडयन्ते तामान्यं भक्तिफलमन्यत् २४

अर्थ—वृहस्पतीनें शुक्र जित अ० पांथस्थ, श्रेष्ठजन यांचा नाश होतो. ब्राह्मण, क्षत्रिय यांस उपद्रव होतो व अर्पणही होतें ॥२१॥ कोशल, कलिंग, वंग, वत्स, मत्स्य, मध्यदेश या देशातील लोकांस महान् पीडा होत्ये. नपुंसक, शूरसेनदेशस्थ लोक यांसही पीडा होत्ये ॥२२॥ भीमानें शुक्र जिंकला अ० सेनापतीचा वध व राजांचीं युद्धे होतात. बुधाने शुक्र जिंकला अ० पर्वतवासी लोकाचा व गाईच्या दुधाचा नाश होतो व अल्पवृष्टि होत्ये ॥२३॥ शनीनें शुक्र जिंकला अ० गणश्रेष्ठ, शस्त्रवृत्ति, क्षत्रिय, जलोद्भव प्राणी, या सर्वांस पीडा होत्ये व जें पूर्वोक्त भक्तिफल तें विपरीत होतें ॥२४॥

असिते सिते न निहते र्घवृत्थिरहिविहगमानिनां पीडा ।
 क्षितिजेन टंकणांघ्रोडूकाशिवाल्हीकदेशानां ॥२५॥
 सौम्येन पराभूते मंदे गवणिग्विहंगपशुनागाः ।
 संताप्यन्ते गुरुणास्त्रीवहुलामहिपकशकाश्च ॥२६॥

अर्थ—शुक्राने शनि जिंकला अ० अर्घवृत्थि (द्रव्यांची वृद्धि) होत्ये. सर्प, पक्षी, अभिमानी लोक यांस पीडा होत्ये. भीमानें शनि जित अ० टंकण, आंध्र, उडू, काशि, वाल्हीक या देशांस पीडा होत्ये ॥२५॥ बुधाने शनि जित अ० अग्नेदेशस्थ लोक, व्यापारी, पक्षी, पशु, हत्ती यांस पीडा होत्ये. गुरूनें शनि जिंकला अ० स्त्रीबहुलदेश, महिप, कशक यांस पीडा होत्ये ॥२६॥

अयं विशेषो भिहितो हतानां कुजज्ञवागीशसिता
 सितानां । फलंतुवाच्यं ग्रहभक्तितोन्यद्यथात
 थाघ्नंति हताः स्वभक्तीः ॥२७॥

अर्थ—युद्धामध्ये जिंकलेले जे भौम, बुध, गुरु, शुक, शनि याचा हा पूर्वोक्तविशेष सांगितला. इतर जे फल ते पूर्वाध्यायोक्त ग्रहभक्तीवरून सांगोवे. ते असे कीं, ज्या प्रकाराने ग्रहाचा पराजय होईल तसा स्वभक्तीचा नाश होईल ॥२७॥

॥ इतिवृहत्संहितायां ग्रहयुद्धनामसप्तदशोऽध्यायः ॥

॥ अथशशिग्रहसमागमः ॥

भानांयथासंभवमुत्तरेणयातोग्रहाणांयदिवाशशांकः ।

प्रदक्षिणंतच्छुभरुन्नराणांयाम्येनयातो नशिवःशशांकः १

अर्थ—चंद्र, नक्षत्राच्या किंवा ग्रहाच्या यथासंभव (समीपस्याच्या) उत्तरेकडून जाईल तर ते प्रदक्षिणगमन होते हे मनुष्यांस शुभकारक होय चंद्र दक्षिणेकडून गेला तर तो अशुभ होय ॥१॥

चंद्रमायदिकुजस्ययात्युदक्पार्वतीयवलशालि
नांजयः । क्षत्रियाःप्रमुदिताःसयायिनोभूरि
धान्यमुदितावसुंधरा ॥ २ ॥

अर्थ—जर चंद्र भीमाच्या उत्तरेकडून जाईल तर पर्वतवासी लोकांचा व बलिष्ठ राजाचा जय होईल. पाथस्य व क्षत्रिय आनंदित होतील पृथ्वीवर बहुत धान्य होईल ॥२॥

उत्तरतःस्वसुतस्यशशांकपौरजयायसुभिक्षक
रश्च । तस्यचयंकुरुतेजनहार्दिकोशचयंचनरा
धिपतीनां ॥ ३ ॥

अर्थ—चंद्र, बुधाच्या उत्तरेकडून जाईल तर नगरस्य राजाचा जय व सुभिक्षही होईल धायाची वृद्धि, लोकांस सतोष, राजाचा कोश (जामदारखाना) याची वृद्धि करितो ॥३॥

वृहस्पतेरुत्तरगेशशांकेपौरद्विजक्षत्रियपंडितानां ।
धर्मस्यदेशस्यचमध्यमस्यवृद्धिःसुभिक्षंमुदिताःप्रजाश्च ४

अर्थ—चंद्र, बृहस्पतीच्या उत्तरेकडून जाईल तर, नागरिकजन, ब्राह्मण, क्षत्रिय, पंडित, धर्म, मध्यदेश यांची वृद्धि, सुभिक्ष, सर्व प्रजांस आनंद, ही होतात ॥१॥

**भार्गवस्ययदियात्युदक्शशीकोशयुक्तगजवा
जिवृद्धिदः ॥यायिनांचविजयोधनुष्मतांसस्य
संपदपिचोत्तमातदा ॥५॥**

अर्थ—चंद्र, शुक्राच्या उत्तरेकडून जाईल तर, भांडार, गज, अश्व, यांची वृद्धि हो-
ये. शत्रु जिंकण्याची इच्छा करणारे व धनुर्धारी, यांचा जय होतो. धान्यसंपत्तीही
उत्तम होये ॥५॥

**रविजस्यशशीप्रदक्षिणंकुर्याच्चित्पुरभूभृतांजयः ।
शकवाल्हिकसिंधुपल्हवासुद्गाजोयवनःसमन्विताः६**

अर्थ—चंद्र, शनीच्या उत्तरेकडून जाईल तर, नगरस्थ राजांना जय होईल. शक
(यवनविशेष), वाल्हिक, सिंधुदेशांतील लोक, पल्हव, यवन यांस आनंद होतो ॥६॥

**येपामुद्गच्छतिभग्रहाणांप्रालेयरश्मिर्निरुपद्रवश्च ।
तद्रव्यपौरैतरभक्तिदेशान्पुष्पातियाम्येननिहंतितानि ७**

अर्थ—ज्या नक्षत्रांच्या व ग्रहांच्या उत्तरेकडून उत्पातरहित चंद्र जाईल, त्या नक्षत्र-
ग्रहांचीं प्रागुक्तद्रव्ये, नागरिक लोक, मार्गस्थलोक, पूर्वोक्त भक्तिदेश यांत तो पुष्ट
करील. तोच दक्षिणेकडून जाईल तर त्यांचा नाश करील ॥७॥

**शशिनिलफलमुदक्स्थेयर्हस्योपदिष्टंभवति
दपसव्येसर्वमेवप्रतीपं । इतिशशिसमवायाः
कीर्तिताभग्रहाणांनखलुभवतियुद्धंसाकमिंदो
ग्रहक्षैः ॥८॥**

अर्थ—चंद्र, ग्रहांच्या उत्तरेकडे असतां, जे फल सांगितलें तें सर्व दक्षिणेकडे अ०
विपरीत होतें. याप्रकारेंकरून नक्षत्रे व ग्रह यांचे चंद्राबरोबर समागम सांगितले.
ग्रह व नक्षत्रे यांबरोबर चंद्राचें युद्ध कधीच होत नाहीं ॥८॥

**॥ इतिवृहत्संहितायांशशिश्रहसमागमोना
माष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥**

अथग्रहवर्षफलाध्यायः ॥

(संप्राप्तेचैत्रमासेशशिनिकृशतनौवासरेशुक्लपूर्वयोवा
रोवत्सरस्यप्रभवतितशिवोऽशोभनोवाफलेशः । त
द्वर्णसर्वसस्यफलतिदलयुतेक्षेत्रदेशेस्वकीयेतस्मिन्य
द्यन्हिवृष्टिःक्षपयतिदुरितंसूर्यभौमार्कजानां ॥ १॥
वर्षेयद्यस्यफलंमासेचमुनिप्रणीतमालोक्य ।
तद्वृत्तैर्वक्ष्येहंहोरातंत्रोत्तरविधाने ॥२॥)

(है दोन्ही श्लोक मूळप्रथात नाहींत; परतु त्यातील अर्थाची गरज पुढील मूळ-
श्लोकातील अर्थास आहे सगून टीकेतून घेतले आहेत. त्या दोन्ही श्लोकाचा स-
क्षिप्त अर्थ—चैत्रशुद्ध प्रतिपदेस ज्या ग्रहाचा वार असेल तो ग्रह वर्षाधिपति होय।
याचप्रमाणे कोणत्याही महिन्याचे शुद्धप्रतिपदेस ज्याचा वार असेल तो मासा-
धिपति होय.)

सर्वत्रभूर्विरलसस्ययुतावनानिदैवाद्भिभक्षंयि
पुदंष्टिसमावृतानि ॥ स्यंदंतिनैवचपयःप्रचुरं
स्ववंत्योरुभेपजानिनतथातिबलान्वितानि ॥१॥
तीक्ष्णंतपत्यदितिजःशिशिरेपिकालेनात्यंबु
दाजलमुचोचलसंनिकाशाः ॥ नष्टप्रभर्क्षगण
शीतकरंनभश्चसीदंतितापसकुलानिसगोकुला
नि ॥२॥ हस्त्यश्वपत्तिमदसह्यवलैरुपेतावा
णासनासिमुशालातिशयाश्चरंति ॥ ग्रंतोनृपा
युधिनृपानुचरैश्चदेशान्संवत्सरेदिनकरस्यदि
नेथमासे ॥३॥

अर्थ—सूर्याचे वर्ष, वार, महिना यामध्ये पुढे सांगितल्याप्रमाणे फलें होतील. सर्व दे-
वतामध्ये भूमि स्वल्पधान्ययुक्त हेईल. अरण्ये देवहतास भक्षण करावयास शि-
ष्टि पाण्या दष्टी (सर्प, वृक, वराहादि) याही व्याप्त होतील. नशातून बहुत उदक

बाहणार नाही. अत्युत्तमही औषधानीं रोगशांति होणार नाही. धंडीच्या दिवसांतही सूर्यतेज अधिक होईल. पर्वतासारखे (मोठे) मेघही आतिवृष्टि करणार नाहीत. नक्षत्रे व चंद्र हे नष्टकांति होतील. तपस्वी व गाई हीं दुःख पावतील. हत्ती, घोडे, पायदळ हे ज्यामध्ये आहेत अशा पराक्रमी सैन्याने युक्त व धनुष्य, तरवार, मुसल यांत धारण करणारे असे राजे, राजसेवकांनी युद्धामध्ये जिंकले जातील व ते अनेक देशांप्रत फिरतील. हीं फलें होतील ॥१२॥१३॥

व्याप्तंनभःप्रचलिताचलसंनिकाशैर्व्यालांज
नालिगवलच्छविभिःपयोदैः । गांपूरयद्भिर
खिलाममलाभिरद्भिरुत्कंठकेनगुरुणाध्वनि
तेनचाशाः ॥१४॥

तोयानिपद्मकुमुदोत्पलवंत्यतीवफुल्लद्रुमाण्यु.
पवनान्यलिनादितानि । गावःप्रभूतपयसोन
यनाभिरामारामारतैरविरतरंमयंतरामान्॥१५॥
गोधूमशालियवधान्यवरेक्षुवाटाभूःपाल्यतेनृ
पतिभिर्नगराकराढ्या । चित्यंकिताक्रतुवरे
ष्टिविघुष्टनादासंवत्सरेशिशिरगोरभिसंप्रवृत्ते ॥१६॥

अर्थ—चंद्राचा संवत्सर प्रवृत्त झाला असतां, गमन करणारे व पर्वतासारखे मोठे सर्प, कज्जल, भ्रमर, गव्हाचे झुंग यांच्या कांतीसारखे (काळे) अशा मेघांनी आकाश व्याप्त होऊन, ते मेघ स्वच्छ उदकांनीं सारि भूमि पूर्ण करतील व दुःसह अशा मोठ्या शब्दानें दिशा पूर्ण करतील ॥१४॥ पदो (दिवसा फुलणारी), कुमुदो (रात्री फुलणारी) यांणीं युक्त उदकें होतील. प्रफुल्लित वृक्ष व भ्रमरांचे शब्द यांहीं युक्त उपवने (नाग) होतील. गाई बहुत दूध देतील. सुंदर स्त्रिया सुरतक्रीडांहीं कामी पतींस रमावतील ॥१५॥ गोधूम, शाली, यव, उत्तम-धान्ये व उंसांचे फळ, नगरे, द्रव्याच्या खाणी यांहीं युक्त अशी; यज्ञस्थानांनीं चि-न्हित महान् यज्ञ व पुत्रकाम्यादि इष्टि यांमध्ये जो वेदध्वनि तेषेंकल्प युक्त, अ-शा भूमीचें राजे पालन करतील लणजे धान्ये, नगरे, द्रव्यखाणी, यज्ञ, महान् वेदध्वनि हीं भूमीवर होतील ॥१६॥

वातोद्धत्तश्र्वरतिचन्हिरतिप्रचंडोत्रामान्वना-
निनगराणिचसंदिधक्षुः । हाहेतिदस्युगण

पातहतारटंतिनिःस्वीकृताविपशवोभुविम
त्यसंघाः ॥७॥

अभ्युन्नतावियतिसंहतमूर्तयोपिमुंचंतिनक्क
चिदपःप्रचुरंपयोदाः । सीद्धिप्रजातमपिशो
पमुपैतिसस्यंनिष्पन्नमप्यविनयादपरेहरंति ८
भूपानसम्यगाभिपालनसक्तचित्ताःपितोत्थरु
क्प्रचुरताभुजगप्रकोपः । एवंविधैरुपहताभव
तिप्रजेयंसंचत्सरेवनिसुतस्यविपन्नसस्या ॥९॥

अर्थ—भीमाच्यावर्षा, माती, दिवसी, पुढील पळें होतात वान्यानें पेटिवलेला
फार भयकर आभि, गाव, वनें, नगरें यातें जाळीत फिरतो चोराच्या समुदानें
पीडित, निर्धन झालेले, गाई इत्यादि पशुसहित झालेले, असे मनुष्यसमुदाय पृ
थ्वीवर हाहा कार करितील ॥७॥ आकाशामध्ये उभारलेले, सहतमूर्त (दाट)
असेही मेघ कौठेंही बहुत उदक देणार नाहींत जलप्रवेशमार्गी अथवा नदी
च्या तीरीं झालेलेही धाय शुष्क होईल. अथवा झालेले धाय, अयपुरुष अ
न्यायानें हरण करतील ॥८॥ राजे धर्मानें पालन करणार नाहींत. पितापासून
रोग उत्पन्न होतील. सर्पांपासून लोकांस पीडा होईल या प्रकारानीं प्रजा
नष्ट होईल व धायरहितही होईल ॥९॥

मायेंद्रजालकुहकाकरनागराणांगांधर्वलेख्य
गणितास्त्रविदांचवृद्धिः । पिप्रीपयानृपतयो
द्भुतदर्शनानिदित्संतितुष्टिजननानिपरस्परेभ्यः १०
वार्ताजगत्यवितथाविकलात्रयीचसम्यक्चर
त्यपिमनोरिवदंडनीतिः । अध्यक्षरंस्वभि
निविष्टधियोत्रकेचिदान्वीक्षिकीपुचपरंपदमी
हमानाः ॥ ११ ॥

हास्यज्ञदूतकविवालनपुंसकानांयुक्तिज्ञसेतुज
लपर्वतवासिनांच । हार्दिकरोतिमृगलांछन
ज.स्वकेव्देमासेथवाप्रचुरतांभुविचौपधीनां ॥ १२ ॥

अर्थ—बुधाचा संवत्सर, मास, दिवस, प्राप्त असतां, मायावी (प्रपंचकुशल), चमत्कार दाखविणारे, दांभिक, द्रव्योत्पत्तिस्थानकुशल, नगरवासी, गायन जाणणारे, चित्रे काढणारे, गणित जाणणारे, शस्त्रवेत्ते, यांची वृद्धि होत्ये. राजे, संतोप उत्पन्न होण्याकरितां परस्परांस संतोपजनक असे आश्चर्य कारक पदार्थ देतील १० लोकांमध्ये वार्ता (कृषि, पशुपालन, व्यापार), सफल होईल. वेदत्रयी संपूर्ण होईल (लोकांमध्ये वेद पठन करतील). मनुसारखी उत्तम दंडनीति होईल. ईश्वराकडे बुद्धि लावणारे असेही कांहीं लोक होतील. आन्वीक्षिकी (तर्कविद्या) इचेठाई बुद्धि घालून परपद (मोक्ष) शिळतील ॥११॥ हास्यज्ञ, दूत, कवि, बाल, नपुंसक, युक्तिवेत्ते, सेतु, जल, पर्वत, यांवर रहाणारे यांस सुख होईल. भूमीवर औपधीची वृत्ति होईल ॥१२॥

ध्वनिरुच्चरितो ध्वरेद्युगामी विपुलो यज्ञमुपांम
नांसिभिंदन् । विचरत्यनिशं द्विजोत्तमानां ह
दयानंदकरो ध्वरांशभाजां ॥ १३ ॥

क्षितिरुत्तमसस्यवत्यनेकद्विपपत्यश्वधनोरु
गोकुलाढ्या । क्षितिपैरभिपालनप्रवृद्धाद्युच
रस्पर्धिजनातदाविभाति ॥ १४ ॥

विविधैर्वियदुन्नतैः पयोदैर्वृतमुर्वीपयसाभित
पर्यद्भिः । सुरराजगुरोः शुभेत्रवर्षवहुसस्या
क्षितिरुत्तमधियुक्ता ॥ १५ ॥

अर्थ—बृहस्पतीचा शुभसंवत्सर, मास, दिवस, प्राप्त झाला असतां, यज्ञामध्ये ब्राह्मणांनीं उच्चारित जो मोठा शब्द (वेदध्वनि) तो, यज्ञाचा विध्वंस करणारे जे राक्षस त्यांच्या मनाचें भेदन करितहोतत्साता व देवांच्या हृदयांत आनंद करितहोत्साता, अनिश १० दिवसास स्वर्गाप्रत जातो ॥ १३ ॥ उत्तमधान्ययुक्त, बहुत गज, पायदळ, घोडे, धन, गाईंचे समुदाय यांहीं युक्त राजांनीं उत्तम पालनानें पाटिवलेली व देवांवरोवर स्पर्धा करणाऱ्या (बलिष्ठ) लोकांनीं व्याप्त अशी भूमि शोभत्ये ॥१४॥ पृथ्वीवर जळवृष्टि करणाऱ्या नानाप्रकारच्या मोठ्या मेघांनीं आकाश व्याप्त होईल. बहुत धान्य व उत्तम संपत्ति यांहीं युक्त पृथ्वी होईल ॥१५॥

शालीक्षुमत्यपि धराधरणीधराभधाराधरोद्दिक्षतपयः

परिपूर्णवप्रा । श्रीमत्सरोरुहततांबुतडागकीर्णायो
पेवभात्याभिनवाभरणोज्ज्वलांगी ॥१६॥

क्षत्रंक्षितौक्षपितभूरिवलारिपक्षमुद्घृष्टनैकजयशब्द
विराविताशं । संत्दष्टशिष्टंजनदुष्टविनष्टवर्गागांपा
लयंत्यवनिपानगराकराढ्यां ॥१७॥

पेपीयतेमधुमधौसहकामिनीभिर्जेगीयतेश्रवणहारि
सुवेणुवीणं । वोभुज्यतेऽतिथिसुत्दृत्स्वजनैःसहान्न
मव्देसितस्यमदनस्यजयावधोपः ॥१८॥

अर्थ—शुक्रार्चे वर्ष, मास, दिवस, प्रवृत्त ज्ञाले असतां, धान्ये व ऊंस यांही युक्त
अशी, पर्वतांसारख्या मेघांनी सोडलेल्या उदकार्ने पूर्ण आहेत सर्व प्रदेश जीचे
अशी, शोभायुक्त कमलांनी व बहुत उदकांही युक्त अशा तळ्यांनी व्याप्त अशी
पृथ्वी, नूतन अलंकारांनी तेजयुक्त आहे अंग जीचे अशा स्त्रीचेपरी, शोभसे १६
नाश केला आहे वलिष्ठ शत्रूंचा ज्याणे असे व उच्चारित मोठ्या जयशब्दाने
शोभिवल्या आहेत दिशा ज्याणे असे क्षत्र (क्षत्रियकुल) होईल. राजे, शिटांस
आनंद व दुष्टांचा नाश यांही युक्त अशी व नगरे आकर (रत्नखाणी) यांही
युक्त अशी भूमि, इचे पालन करतील ॥१७॥ लोकांनी वसंतऋतूमध्ये स्त्रियांसहव-
र्तमान पुष्परस किंवा मद्य वारंवार प्राशन करिजेत. लोक, वेणु, वीणा यांहीयुक्त
व कानांस गोड असे गायन करितात. अतिथि, मित्र, स्वजन यांसहवर्तमान उत्त-
माज्जभोजन करितात. कामाचा जयशब्द लोकांमध्ये होतो. (अत्यंत का-
मासक्त प्रजा होतात) ॥१८॥

उद्धृतदस्युगणभूरिरणाकुलानिराद्राण्यनेकपशुवित्त
विनाकृतानि । रोरुयमाणहतवंधुजनैर्जनैश्चरोगोत्त
माकुलकुलानिवुभुक्षयाच ॥ १९ ॥

वातोद्धतांबुधरवर्जितमंतरिक्षंआरुगणनैकविटपंचध
रातलंघ्यैः । नष्टार्कचंद्रकिरणातिरजोवनद्धातोया
शयाश्रविजलाःसरितोपितन्व्यः ॥ २० ॥

जातानिकुत्रचिदतोयतयाविनाशमृच्छंतिपुष्टिमपरा
णिजलोक्षितानि । सस्यानिमंदमभिवर्षतिवृत्रशत्रौ

जगन्मित्र हपिसांत पुस्तकें विकत मिळतात तीं:—

१० श्रीमद्भागवत.	सूत्रेचा बोधक वाद.	८२ शिवसहस्रनामावलि.
८ यथार्थदीपिका.	*॥=समश्लोकी गीता.	८२ प्रातःस्मरण.
४ धर्मसिंधु (त्रयकार याचे घट्टे पुस्तकावरून छापिलेला).	*॥=प्रतिष्ठामयूरव.	८२ बभ्रुवाहनआख्यान.
४ भारतचपु सटीक.	*॥ वेताळपचाविशी.	८२ रामदासी श्लोक.
४ एकादशीव्रतसार.	*॥ रत्नां० जि० वर्णन.	८२ गोत्रावली (कन्हाडे ब्राह्मणांची).
३ बृहज्जातक.	.॥. स्वप्रचिंताणि.	८२ विष्णुसहस्रनाम.
२॥ गीतार्थबोधिनी.	*॥=रघुजातक.	८२ रामजोशीकृत लावण्या व पदे.
२ विक्रमचरित्र.	*॥=भायसर्ग २ रा.	८२ केकावलि.
२ फौजदारी ठराव.	*॥=वनौषधिसग्रह.	८२ रासकृत आरत्या.
१॥ नारायणभट्टी.	*॥= पाडुरगमाहात्म्य.	८२ गायनप्रकार.
१॥ व्रतोद्यापनकौमुदी.	*॥= नवीन पोलिसचा	८२ विधवाविवाह सहारसार.
१॥-॥॥ दिवाणी व फौजदारी निवडक निवाडे सन १८६४।६९ सालचे.	*॥= बर्थोल्डचरित्र.	८२ कैरोपती पचांग शके १७९९ चे.
१॥ रसमाधव.	*॥= माघसर्ग १ ला.	८२ गंगालहरी.
१॥ सर्वार्थचिंतामणि.	*॥= माघसर्ग ३ रा.	८२-॥ विष्णुसहस्रनामावलि.
१॥ गोपीचंदराजाचें नाटक मराठी.	*॥= अपूर्णांक (शिवराम भारकर काणेकृत)	८२-॥ विधवाविवाहसंज्ञ.
१ रुक्मिणीस्वप्न.	*॥= गुरुदत्तात्रय स्वामीच्या आरत्या (अहमदकोटचे स्वामीचे तसविरीसह).	८२-॥ अकरिपि.
१ बालवैद्य.	*॥= तर्कदीपिका.	८२-॥ मेस्तक (तोंडचे हिशेब नलाख्यान आर्या.
१ शिवलीलामृत.	*॥= कुडार्क सटीक.	८२-॥ व्यकटेशस्तोत्र.
॥॥=मुहूर्तगणपति.	.॥॥ लबाकुशाख्यान.	८२-॥ रामदासाचे अभंग.
॥॥=मुहूर्तमार्तंड प्रकृत टीका. [ण.	.॥॥ विदुरनीति.	८२-॥ स्फुट आर्या व श्लोक.
॥॥ पंचायुधप्रपचारख्यभा	*॥= स्फुटउद्योतिष.	८२-॥ गंगाचार्यकृत प्रथावलि.
॥॥ निर्मळमाहात्म्य.	*॥= रघुशसर्ग ४ था.	८२-॥ एकादशीमाहात्म्य.
॥॥ गीतार्थमजरी	*॥= सिंहासनवत्तिशी.	८२-॥ व्याकरणसाध.
॥॥= विष्णुसहस्रनामाचा प्रकृत अर्थ.	*॥= आनंदसागर.	८३॥ शके १७९९ सालचे पचांग.
॥॥=पुनर्विवाहाच्या अर्थ	*॥= तीर्थांची अष्टकें.	८३॥ हरिपाठ.
	*॥= शनिमाहात्म्य.	८३॥ धावे.
	८२-॥ पल्लीपत्रनकारिका.	
	८२-॥ गणपतिसहस्रनाम.	

वर्षेदिवाकरसुतस्यसदाप्रवृत्ते ॥२१॥

अर्थ—शनैश्वराचें वर्ष, मास, दिवस हे प्रवृत्त झाले असतां, उत्थत चोरांच्या समुदायानें व बहुत युत्वांनीं युक्त, अनेक पशु व द्रव्ये यांहीं रहित, युत्वांमध्ये मेले जे बंधु त्यांचा शोक करणाऱ्या लोकांनीं युक्त, क्षुधा व बहुत रोग यांणीं व्याप्त; अशीं रात्रें होतील ॥१९॥ वापूनें कंपित अशा मेघांनीं रहित आकाश होईल. पृथीवर बहुत वृक्ष मोडतील. आकाश बहुत धुळीने आच्छादित होऊन चंद्रसूर्यकिरण दिसणार नाहींत. तळीं, विहिरी याचें पाणी आटेल. नद्याही बारीक (अल्प उदकांच्या) होतील ॥२०॥ इंद्र अल्पवृष्टि करीत असतां धान्ये कोठेकोठें झालीं तथापि तीं उदक थोडें यास्तव नाश पावतात व कदाचित् उदक शिंपलें तर उन्हाळचीं धान्ये चांगलीं होतात. याप्रमाणे शनैश्वराच्या वर्षामध्ये होतें ॥२१॥

अणुरपटुमयूखोनीचगोन्यैर्जितोवानसकलफलदातापुष्टिदोतो न्यथायः ॥ यदशुभमशुभे व्देमासजंतस्यवृत्तिःशुभफलमपिचैवंयाप्य मन्योन्यतायां ॥२२॥

अर्थ—जो ग्रह, बारीक झालेला, अस्पष्टकिरण, नीचराशिगत व अन्यग्रहांनीं युत्वांत निंजलेला असा जो त्याचें शुभफल असेल तरी तो सर्व शुभफल देणारा होत नाहीं. याहून अन्यप्रकारचा ग्रह असला ह्मणजे शुभफल देतो. अशुभ ग्रहाच्या वर्षामध्ये अशुभग्रहाचेंच मासफल येईल, तर फारच अशुभफल होतें. असेंच, वर्षपति व मासपति या दोघांचेही शुभफल असेल तर मासफल धृतिगत होतें आणि एकाचें शुभ व दुसऱ्याचें अशुभ असेल तर शुभ किंवा अशुभ फल स्वल्प होतें ॥२२॥

इतिवृहत्संहितायां ग्रहवर्षफलमेकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥

॥ अथग्रहशृंगाटकं ॥

यस्यांदिशिदृश्यंतेविशंतिताराग्रहारविंसर्वे ।
भवतिभयंदिशितस्यामायुधकोपक्षुधातंकैः ॥१॥

अर्थ—मगळ, बुध, गुरु, शुक्र, शनि हे ग्रह ज्या दिशेस दृष्टिगोचर होतात (उदय पावतात) व ज्या दिशेस सूर्याप्रत प्रवेश करितात (अस्त होते) त्या दिशेक डील लोकास युध, दुर्मिस्त, उपद्रव याहीकरून भय होते ॥१॥

चक्रधनुःशृंगाटकदंडपुरप्रासवज्रसंस्थानाः ।

क्षुद्वृष्टिकरालोकेसमरायचमानवेंद्राणां ॥२॥

अर्थ—चक्र, धनुष्य, शृंगाटक (त्रिकोण), दंड, नगर, प्रास (भाला), वज्र (दो नाकाच्याचा), या आकृतींचे ग्रह असले तर ते लोकामध्ये दुर्मिस्त, अवर्षण, कर्तो-ल व राजाचे युधही होईल ॥२॥

यस्मिन्खांशेदृश्याग्रहमालादिनकरेदिनांतगते ।

तत्रान्योभवतिनृपःपरचक्रोपद्रवश्चमहान् ॥३॥

अर्थ—सूर्य अस्तास जाण्याचेवेळीं ज्या आकाशभागां ग्रहोचो भाळा दिसेल, त्या आकाशभागाच्या खालच्या प्रदेशात दुसरा राजा होईल, व शत्रुचक्रापासून मोठा उपद्रवही होईल ॥३॥

यस्मिन्मृक्षेकुर्युःसमागमंतज्जनान्ग्रहाहन्युः ।

अविभेदनाःपरस्परममलमयूखाःशिवास्तृपां ॥४॥

अर्थ—ज्या नक्षत्री ग्रहाचा समागम झ० योग होईल, त्या नक्षत्राचे जन झ० लोक (नक्षत्रव्यहोक्त) यांचा नाश होईल तेच ग्रह परस्पर अविभेदन (छावछादकत्व) भावे करून राहिले व सच्छकिरण आतील तर त्या नक्षत्राचे लोकांचे कल्याण होईल ॥४॥

ग्रहसंवर्तसभागमसंमोहसमाजसंनिपाताख्याः ।

कोशश्चेत्येतेपामभिधास्येलक्षणंसफलं ॥५॥

अर्थ—ग्रहसंवर्त, ग्रहसभागम, ग्रहसंमोह, ग्रहसमाज, ग्रहसंनिपात, ग्रहकोश या प्रकारे सहा योग होतात त्यांचे लक्षण व फल सांगतो ॥५॥

एकक्षेत्रत्वारःसहपौरैर्यायिनोथवापंच ।

संवर्तानामभवेच्छिखिराहुयुतःससंमोहः ॥६॥

पौरःपौरसमेतोयार्थीसहयायिनासमाजाख्यः ।

यमजीवसंगमेन्योयद्यागच्छेत्तदाकोशः ॥७॥

उदितः पश्चादेकः प्राक्चान्यो यदि स संनिपाताख्यः ।

अविकृततनवः स्निग्धाविपुलाश्च समागमे धन्याः ॥८॥

अर्थ—एकनक्षत्रीं चार किंवा पांच यायी ग्रह पौरग्रहांशीं संगत असतील तर, तो संवर्तनामक योग होतो. तेथेच केतु किंवा राहु असेल तर तो संमोहनामक योग होतो. पौरग्रहाचा (अ० १७ श्लो० ६१७) पौरग्रहांशीं अथवा यायी ग्रहाचा यायीग्रहांशीं योग झाला तर, तो समाजाख्य योग होतो. शनि व गुरु यांचा योग झाला असता, तेथे अन्यग्रह येईल तर, तो कोशसंज्ञक योग होतो ॥७॥ एक ग्रह पश्चिमेकडे उदय (सूर्यमंडलापासून निघणे) पावेल. व दुसरा ग्रह पूर्वेस उदय पावेल व ते दोघेही ग्रह एकनक्षत्रीं होतील तेव्हा तो संनिपाताख्य योग होतो. या समागमामध्ये ग्रहांचे तारे विकार न पावलेले, निर्मल, विस्तीर्ण असे असतील तर ते धन्य (शुभ) होत ॥८॥

समौतुसंवर्तसमागमाख्यौ संमोहकोशौ भयदौ प्रजानां ॥

समाजसंज्ञः सुसमः प्रदिष्टो वैरप्रकोपः खलु संनिपाते ॥९॥

अर्थ—संवर्त व समागम या नावांचे ग्रहयोग सम (मध्यम) फल देणारे होत. संमोह व कोश या नावांचे ग्रहयोग लोकांस भय देणारे होत. समाजसंज्ञक ग्रहयोग शुभ होय. संनिपातसंज्ञक ग्रहयोग झाला असता, लोकांचे परस्पर वैर होते ॥९॥

इति बृहत्संहितायां ग्रहशृंगाटकं नाम विंशतितमोऽध्यायः २०

॥ अथ गर्भलक्षणं ॥

अन्नजगतः प्राणाः प्रावृट्कालस्य चान्नमायत्तं ।

यस्मादतः परीक्ष्यः प्रावृट्कालः प्रयत्नेन ॥१॥

अर्थ—जगताचे प्राण अन्न आहे. ते अन्न वर्षाकालाच्या स्वाधीन आहे यास्तव प्रावृट् (वर्षा) कालाची प्रयत्नाने परीक्षा करावी ॥१॥

तल्लक्षणानि मुनिभिर्यानि निबद्धानि तानि दृष्ट्वेदं ।

क्रियते गर्गपराशरकाश्यपवात्स्यादिरचितानि ॥२॥

अर्थ—त्या वर्षाकालाचीं लक्षणें, वसिष्ठादि ऋषींना जीं चंद्र तीं व गर्ग, पराशर, काश्यप, वात्स्य, इत्यादिकांनीं रचित जीं तींही पाहून हें बृहत्काललक्षण करितों २

**दैवविद्वहितचित्तोद्युनिशंयोगर्भलक्षणेभवति ।
तस्यमुनेरिववाणीनभवतिमिथ्यांबुनिर्देशे ॥३॥**

अर्थ—जो दैववित् (ज्योतिषी) गर्भलक्षणांचाठाईं रात्रदिवस एकाग्रचित्त होतो; त्याची वाणी, वृष्टि सागण्याविषयी (पर्जन्य कधीं पडेल तें सागण्याविषयी) ऋषीप्रमाणें खोटी होत नाही ॥३॥

**किंवातःपरमन्यच्छास्त्रंज्यायोस्तियद्विदित्वैव ।
प्रध्वंसिन्यपिकालेत्रिकालदर्शकलौभवति ॥४॥**

अर्थ—या गर्भलक्षणशास्त्राहून किंवा ज्योतिःशास्त्राहून दुसरें शास्त्र श्रेष्ठ काय आहे. जें समजूनच, सर्व शास्त्रांचा नाश करणार अशा कुलियुगामध्येही, तो समजणारा पुरुष, भूत, भविष्य, वर्तमान हे त्रिकाल पाहणारा होतो ॥४॥

**केचिद्वदंति कार्तिकशुक्रांतमतीत्यगर्भदिवसाःस्युः ।
नतुतन्मतंवहूनांगर्गादीनांमतंवक्ष्ये ॥ ५ ॥**

अर्थ—कार्तिकशुक्र पौर्णिमेपुढें (वद्य प्रतिपदेपासून) गर्भदिवस होतात असें कोणी (सिद्धसेमादि) आचार्य क्षणतात; परंतु ते बहुताचें मत नाही. यास्तव गर्गादि बहुऋषिमत सांगतो ॥५॥

**मार्गशीरशुक्रपक्षप्रतिपत्प्रभृतिक्षपाकरेपाठां ।
पूर्वावासमुपगतेगर्भाणालक्षणंज्ञेयं ॥ ६ ॥**

अर्थ—मार्गशीर्ष शुक्र प्रतिपदेपासून, ज्या दिवशीं चंद्र पूर्वाषाढानतरीं असेल त्या दिवसापासून, गर्भाचें लक्षण जाणवें ॥६॥

**यन्नक्षत्रमुपगतेगर्भश्चंद्रेभवेत्सचंद्रवशात् ।
पंचनवतेदिनशतैत्रैवप्रसवमायाति ॥७॥**

अर्थ—ज्या नक्षत्रीं चंद्र प्राप्त होऊन, जो गर्भ होतो तो १९५ दिवसांनंतर त्याच नक्षत्रास चंद्र येईल तेव्हां प्रसूति पावतो ॥७॥

सितपक्षभवाःकृष्णेशुक्लेकृष्णाद्युसंभवारात्रौ ।
नक्तंप्रभवाश्चाह्निसंध्याजाताश्चसंध्यायां ॥८॥

अर्थ—शुक्लपक्षी शालेले गर्भ १९६ दिवसानी कृष्णपक्षी प्रसव पावतात. कृष्णपक्षी शालेले गर्भ शुक्लपक्षी, दिवसास शालेले रात्रीस, रात्रीस शालेले दिवसास, प्रातःस-
ध्येस शालेले सायंसध्येस, सायंसध्येस शालेले प्रातःसध्येस प्रसव पावतात ॥८॥

मृगशीर्षाद्यागर्भामंदफलाःपौषशुक्लजाताश्च ।
पौषस्यकृष्णपक्षेणनिर्दिशेच्छ्रावणस्यसितं ॥९॥
माघसितोत्थागर्भाःश्रावणकृष्णेप्रसूतिमायांति ।
माघस्यकृष्णपक्षेणनिर्दिशेद्भाद्रपदशुक्लं ॥१०॥
फाल्गुनशुक्लसमुत्थाभाद्रपदस्यासितेविनिर्देश्याः ।
तस्यैवकृष्णपक्षोद्भवास्तुयेतेश्वयुक्शुक्ले ॥११॥
चैत्रसितपक्षजाताःकृष्णेश्वयुजस्यवारिदागर्भाः ।
चैत्रासितसंभूताःकार्तिकशुक्लेभिवर्षति ॥१२॥

अर्थ—मार्गशीर्षशुक्लपक्षी शालेले गर्भ अल्पफल देतात. तसेच पौषशुक्लपक्षी शाले-
लेही गर्भ अल्पफल देतात. (या गर्भलक्षणी शुक्लप्रतिपदादि अमावास्यांत म
हिने जाणावे) पौषकृष्णांत जें गर्भधारण शाले, त्याचा पर्जन्य श्रावणशुक्लांत
पडतो ॥९॥ माघशुक्लांत शालेले गर्भांचा पर्जन्य श्रावण कृष्णांत पडतो. माघ-
कृष्णांतले गर्भांचा पर्जन्य भाद्रपदशुक्लांत पडतो ॥१०॥ फाल्गुनशुक्लांतल्या ग-
र्भांचा पर्जन्य भाद्रपदकृष्णांत पडतो. फाल्गुनकृष्णांतल्या गर्भांचा पर्जन्य आ-
श्विनशुक्लांत पडतो ॥११॥ चैत्रशुक्लांतल्या गर्भांचा पर्जन्य आश्विनकृष्णांत पड-
तो. चैत्रकृष्णपक्षांतल्या गर्भांचा पर्जन्य कार्तिकशुक्लपक्षांत पडतो ॥१२॥

पूर्वोद्भूताःपश्चादपरोत्थाःप्राग्भवन्तिजीमूताः ।
शोषास्वपिदिक्ष्वेवंविपर्ययोभवतिवायोश्च ॥१३॥

अर्थ—पूर्वकडे उत्पन्न शालेले मेघ पश्चिमेकडून येतील व पश्चिमेकडे शालेले मेघ
पूर्वेकडून येतील. याप्रमाणेच अन्यदिशांचाही व्यत्यय जाणावा. तसाच वायूचा-
ही व्यत्यय जाणावा. गर्भधारणी पूर्वकडील वायु असला तर पर्जन्यसमर्था पश्चिमे-
कडील होईल असे जाणावे ॥१३॥

ल्हादिमृदूदक्षिचक्रदिग्भवोमारुतोवियद्विमलं ।
 स्निग्धसितवहुलपरिवेपपरिवृतौहिममयूखार्कौ ॥१४॥
 पृथुवहुलस्निग्धघनंघनसूचीक्षुरकलोहिताभ्रयुतं ।
 काकांडमेचकाभंविद्यद्विशुद्धेदुनक्षत्रं ॥१५॥
 सुरचापमंद्रगर्जितविद्युत्प्रतिसूर्यकाःशुभासंध्या ।
 शशिशिवशक्राशास्थाःशांतरवाःपक्षिमृगसंघाः ॥१६॥
 विपुलाःप्रदक्षिणचराःस्निग्धमयूखाग्रहानिरुपसर्गाः ।
 तरवश्चनिरुपसृष्टांकुरानरचतुष्पदात्ष्टयाः ॥१७॥
 गर्भाणांपुष्टिकराःसर्वेषामेवयोत्रतुविशेषः ।

। स्वर्तुस्वभावजनितोगर्भविवृद्धौतमभिधास्ये ॥१८॥

अर्थ—आनंदकारक, मृदु (सुखस्पर्श) उत्तर, ईशानी, पूर्व या दिशाकडून वायु
 सुटेल; आकाश निर्मल होईल; चंद्रसूर्य स्निग्ध, श्वेत, कृष्णवर्ण अशा परिवेपानीं
 (लब्ध्यानीं) वेष्टित होतील ॥१४॥ विस्तीर्ण, काळे, स्निग्ध अशा मेघानीं युक्त
 आकाश होईल; सूच्याकार अ० क्षुराकार मेघाने अ० तांबड्या मेघाने युक्त आ-
 काश होईल; कावळ्याच्या आख्यासारखा अ० मोराचे फठासारखा वर्ण व चंद्र च
 नक्षत्रे स्वच्छ व्यापथे असे आकाश होईल ॥१५॥ प्रातःसंध्या किंवा सायसंध्या
 इन्द्रधनुष्य, मधुरमेघशब्द, बीज, एककालीच द्वितीपसूर्य याही युक्त होईल; पती
 व अरण्यापशु याचे समुदाय हे उत्तर, ईशानी, पूर्व या दिशांत असून, मधुरशब्द
 करतील ॥१६॥ ग्रह विस्तीर्णविभाचे, सव्य किरणारे अ० नक्षत्रांचे उत्तरमा-
 गने किरणारे, स्निग्धकिरण व उपद्रवग्रहित असे असतील; चांगल्या पक्ष्यानीं
 युक्त वृक्ष होतील; मनुष्य व चतुष्पाद प्राणी आनंदित होतील ॥१७॥ ही पूर्वेक
 लक्षण होतील तेव्हा गर्भाची पुष्टि होईल. येथे गर्भवृद्धिविषयी स्वक्रतुस्तभावाने
 उत्पन्न झालेला विशेष पुढे सांगतो ॥१८॥

पौषेसमार्गशीर्षेसंध्यारागोवुदाःसपरिवेपाः ।

नात्यर्थमृगशीर्षेशीतपौषेतिहिमपातः ॥१९॥

माघेब्रवलोवायुस्तुपारकलुषशुतीरविशशांकौ ।

अतिशीतंसघनस्यचभानोरस्तोदयौधन्यौ ॥२०॥

फाल्गुनमासेरूक्षश्वंडःपवनोभ्रसंघवाःस्निग्धाः ।

परिवेपाश्चासकलाःकपिलस्ताम्रोरविश्वगुप्तः ॥२१॥

पवनघनवृष्टियुक्ताश्चैत्रेगर्भाःशुभाःसपरिवेपाः।

घनपवनसलिलविद्युत्स्तनितैश्चहितायवैशाखे २२

अर्थ—मार्गशीर्ष व पौष या मासी संव्याराग (प्रातःसायंसंव्यासमर्षा आंरक्त होणें), चंद्रसूर्यांस खळें, मेघ; व मार्गशीर्षमासी थोडी थंडी, पौषमासी बहुत थंडी १९ माघमासी बहुत वायु, हिमकांति (थंडतेज) सूर्य, कलुषशुति (मलिनकांति) चंद्र, बहुत थंडी, मेघयुक्तसूर्याचे अस्तोदय शुभ होत ॥२०॥ फाल्गुनमासी कठिन व मोठा वायु, सजल मेघोद्भव, सूर्यचंद्रांस मध्ये तुटलेली खळी, पिंगट व ताम्रवर्ण, सूर्य शुभ होय ॥२१॥ चैत्रमासी चंद्रसूर्यांस खळी व वायु, मेघवृष्टि यांहीं युक्त गर्भ शुभ होत. वैशाखमासी मेघ, वायु, वृष्टि, बीज, गर्जित हीं शुभ होत २२

मुक्तारजतनिकाशास्तमालनीलोत्पलांजनाभासः।

जलचरसत्वाकारागर्भेषुघनाःप्रभूतजलाः॥२३॥

तीव्रदिवाकरकिरणाभितापितामंदमारुताजलदाः।

रूपिताइवधाराभिर्विसृजंत्यंभःप्रसवकाले ॥२४॥

अर्थ—मोती व रूपे यांसारखे पांढरे, तमालवृक्ष, नीलकमल, काजळ यांसारखे काळे, जलचर (मासे व कांसवे) या प्राण्यांव्या आकाराचे, असे मेघ गर्भामध्ये बहुत उदक धारण करतात ॥२३॥ अत्यंत तप्त सूर्यकिरणानीं फार तापलेले, व अल्पवायुने युक्त, असे गर्भकालीं जे मेघ असतात, ते प्रसवकालीं १९६ दिवसांनंतर, रागे भरल्या सारखे, मोठ्या धारांनी उदक सोडितात (अतिवृष्टि करितात) २४

गर्भोपघातलिंगान्युल्काशनिपांशुपातदिग्दाहाः।

क्षितिकंपखपुरकीलककेतुग्रहयुद्धनिर्घाताः ॥२५॥

रुधिरादिवृष्टिवैकृतपरिषेद्रधनूपिदर्शनराहोः।

इत्युत्पातैरेभिस्त्रिविधैश्चान्यैर्हतोगर्भः ॥ २६ ॥

अर्थ—उल्का (आकाशांतून अभिरूप तारा पडतो तो), बीज, रजोवृष्टि, दिशेचा दाह, भूमिकंप, गंधर्वनगर, तामसकीलक केतु (शेड्येनक्षत्र), ग्रहांचे युद्ध, मेघगर्जना ॥२५॥ रक्तादि वृष्टिविकार, परिष (वक्ष्यमाण), इद्रधनुष्य, चंद्रसूर्यग्रहण, हीं गर्भनाशाचीं चिन्हे होत. यांहींकरून व अन्य त्रिविध उत्पातांहींकरून गर्भ नष्ट झाला असे सांगते ॥२६॥

स्वर्तुस्वभावजनितैः सामान्यैर्यैश्चलक्षणैर्वृद्धिः ।
गर्भाणां विपरीतैस्तेरेव विपर्ययो भवति ॥ २७ ॥

अर्थ—पूर्वाक्त ऋतुस्वभावजनित जी सामान्य लक्षणें, जाहींकरून गर्भांची वृद्धि होसे व तींच लक्षणें विपरीत शालीं तर विपर्यय (गर्भनाश) होतो ॥२७॥

भद्रपदाद्वयविश्वानुदैवपैतामहेष्वथर्क्षेषु ।
सर्वेष्वृतुषु विवृद्धोगर्भो बहुतो यदो भवति ॥ २८ ॥

अर्थ—पूर्वाभाद्रपदा, उत्तराभाद्रपदा, उत्तराषाढा, पूर्वाषाढा, रोहिणी या पाच नक्षत्रांचा ठाई सर्वऋतूमध्ये (मार्गशीर्षादिमासी सध्यारागादि लक्षणानीं) वाढलेला गर्भ बहुत वृष्टि देणारा होतो ॥२८॥

शतभिषगाश्लेषाद्रास्वातिमघासंयुतः शुभो गर्भः ।
पुष्णातिवहूनदिवसान्हंत्युत्पातैर्हंतस्त्रिविधैः ॥ २९ ॥

अर्थ—शततारका, आश्लेषा, आर्द्रा, स्वाती, मघा या नक्षत्रीं शालेला गर्भ शुभ होय. तो गर्भ बहुत दिवस वृष्टि करितो. तोच गर्भ त्रिविध उत्पातानीं इत शाल्यास आपण नाश पावतो ॥२९॥

मृगमासादिष्वष्टौषट्पोडशविंशतिश्चतुर्युक्ता ।
विंशतिरथदिवसत्रयमेकतमर्क्षेणपंचम्यः ॥ ३० ॥

अर्थ—शततारकादि पूर्वश्लोकोक्त पाच नक्षत्रातून कोणत्याही नक्षत्रीं मार्गशीर्ष मासीं गर्भधारण शाले तर त्याची वृष्टि आठ दिवस होईल. पौषमासीं गर्भधारण शाले तर सहा दिवस. माघमासीं १६ दिवस. फाल्गुनमासीं २४ दिवस. चैत्रमासीं २० दिवस. वैशाखमासीं ३ दिवस. वृष्टि होईल. हे वृष्टिदिवस १९९ दिवस गेल्यानंतर असें जाणावे ॥३०॥

क्रूरग्रहसंयुक्तेकरकाशनिमत्स्यवर्षदागर्भाः ।
शशिनिरवौ वा शुभसंयुतेक्षितेभूरिवृष्टिकराः ॥ ३१ ॥

अर्थ—गर्भनक्षत्र पापग्रहानें युक्त असले तर गारा, बीज, मत्स्य याहीं युक्त अशी वृष्टि होसे. चंद्र किंवा सूर्य, शुभग्रहानें युक्त किंवा दृष्ट असला तर त्या गर्भांची बहुत वृष्टि होसे ॥३१॥

**गर्भसमयेतिवृष्टिर्गर्भाभावायनिर्निमित्तकृता ।
द्रोणाष्टांशेभ्यधिकेवृष्टेर्गर्भःस्रुतोभवति ॥३२॥**

अर्थ—गर्भधारणकालीं, (प्रायोग्रहणा० अ० २९ श्लो० २०) इत्यादि निमित्तावाचून अतिवृष्टि होईल तर त्या गर्भाचा नाश होतो. द्रोण (२०० पले) पल (४ तोळे) द्रोणाचा आठवा हिंसा २५पलें (१०० तोळे) याहून अधिक वृष्टि झाली तर गर्भ स्त्राव झाला असें जाणावें ॥३२॥

गर्भःपुष्टःप्रसवेग्रहोपघातादिभिर्यदिनवृष्टः ।

आत्मीयगर्भसमयेकरकामिश्रंददात्यंभः ॥३३॥

अर्थ—जो गर्भ, धारणकालीं पुष्ट होऊन १९५ दिवसानंतर, वृष्टिप्रतिबंधक ग्रहांच्या योगाने अथवा उत्पाताच्या योगाने, वर्षला नाही, तो आपल्या दुसऱ्या गर्भ-ग्रहणकालीं गारानीं मिश्रित उदक देतो (वृष्टि होसे) ॥ ३३ ॥

काठिन्यंयातियथाचिरकालधृतंपयःपयस्विन्याः ।

कालातीतंतद्वत्सलिलंकाठिन्यमुपयाति ॥३४॥

अर्थ—जसे बहुत दिवस ओंटांत राहिलेले गाईचे दूध कठिन होते तसे वृष्टिकाल अतिक्रांत करून राहिलेले उदक कठिनत्व पावते (गारा होतात) ॥ ३४ ॥

पंचनिमित्तैःशतयोजनंतदर्धार्धमेकहान्घातः ।

वर्षतिपंचसमंताद्रूपेणैकेनयोगर्भः ॥३५॥

अर्थ—वायु, वृष्टि, शीत, गर्जना, अभ्र या पाचही निमित्तानीं युक्त जो गर्भ, तो आसमताद्वारा शंभर योजने वृष्टि करितो चार निमित्तानीं ५० योजने, तीन निमित्तानीं २५ योजने, दोन निमित्तानीं १२॥ योजने, एक निमित्तानें ५ योजने आसमताद्वारा भूमीवर वृष्टि करितो ॥३५॥

द्रोणःपंचनिमित्तेगर्भेत्रीण्याढकानिपवनेन ।

पट्विद्युतानवाभ्रैःस्तनितेनद्वादशप्रसवे ॥३६॥

अर्थ—पंचनिमित्तानीं युक्त गर्भ असता, द्रोणपरिमित वृष्टि होव्ये. वायूने युक्त गर्भ अ० तीन आढक वृष्टि होव्ये. विजेने युक्त गर्भ अ० सहा आढक वृष्टि होव्ये अश्वानीं ९ आढक वृष्टि गजितानें १२ आढक वृष्टि होव्ये ॥ आढकाचें प्रमाण अ० २३ श्लो० २ पात सांगितलें आहे ॥३६॥

पवनसलिलविद्युद्गर्जिताभ्रान्वितोयःसभव
तिवहुतोयःपंचरूपाभ्युपेतः । विसृजतियदि
तोयंगर्भकालेतिभूरिप्रसवसमयमित्वाङ्गीक
रांभःकरोति ॥ ३७ ॥

अर्थ—वायु, उदक, बीज, गर्जना, अभ्र यहाँ युक्त जो गर्भ तो पचरूपयुक्त बहुत
जल देणारा होतो. गर्भकारी बहुत वृष्टि होईल तर प्रसवसमय प्राप्त होईल त्या
वेळीं नारीक विंदूची वृष्टि होत्ये ॥३७॥

॥ इतिवृहत्संहितायांगर्भलक्षणं नामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥

॥ अथधारणाध्यायः ॥

ज्येष्ठसितेष्टम्याद्याश्वत्वारोवायुधारणादिवसाः ।

मृदुशुभपवनाःशस्ताःस्निग्धघनस्थगितगगनाश्च ॥ १ ॥

अर्थ—ज्येष्ठशुक्रपक्षा अष्टम्यादि चार दिवशीं वायुधारण होतें त्या दिवशीं, मृदु
(सुलसपर्श) व उत्तर, ईशानी, पूर्व या दिशाकडील वायु प्रशस्त होत तसेच त्या
दिवशीं स्निग्ध (रसरखित नव्हत) अशा मेघानीं आच्छादित आकाश असेल
तर ते दिवस प्रशस्त (शुभ) होत ॥१॥

तत्रैवस्वात्याद्येवृष्टेभचतुष्टयेक्रमान्मासाः ।

श्रावणपूर्वाज्ञेयाःपरिस्रुताधारणास्ताःस्युः ॥२॥

अर्थ—ज्येष्ठशुक्रपक्षां च स्वात्यादि ४ नक्षत्रीं वृष्टि शाली तर अनुक्रमाने श्रावणादि
चार महिनामध्यें वृष्टि होत नाही (ज्येष्ठशुक्रपक्षां स्वातीनक्षत्रीं वृष्टि शाली तर
श्रावणमासीं वृष्टि होत नाही) विशाखा न० भारपदमासीं, अनुराधान० आश्विन
मासीं, ज्येष्ठान० कार्तिकमासीं वृष्टि होत नाही) गमस्त्राव शाला असें समजावें २

यदिताःस्थुरेरूपाःशुभास्ततःसांतरास्तुनशिवाय ।

तस्करभयदाःप्रोक्ताःश्लोकाश्चाप्यत्रवासिष्ठाः ॥३॥

अर्थ—जर त्या पूर्वोक्त धारणा चारही दिवशीं एकसारख्या होतील तर शुभ होत व सांतराः (एकसारख्या) न होतील तर अशुभ होय. चोरभय देणाऱ्या होतात. याविषयीच षसिष्ठऋषींचे श्लोक सांगतो ॥३॥

सविद्युतःसपृपतःसपांगूत्करमारुताः ।
 सार्कचंद्रपरिच्छन्नाधारणाःशुभधारणाः ॥४॥
 यदातुविद्युतःश्रेष्ठाःशुभाशाप्रत्युपस्थिताः ।
 तदापिसर्वसस्यानांवृद्धिंब्रूयाद्विचक्षणः ॥५॥
 सपांशुवर्षाःसापश्रुशुभावालक्रियाअपि ।
 पक्षिणांसुस्वरावाचःक्रीडापांशुजलादिषु ॥६॥
 रविचंद्रपरिवेपाःस्निग्धानात्यंतदूषिताः ।
 वृष्टिस्तदापिविज्ञेयासर्वसस्याभिवृद्धये ॥७॥
 मेघाःस्निग्धाःसंहताश्रप्रदक्षिणगतिक्रियाः ।
 तदास्यान्महतीवृष्टिःसर्वसस्यार्थसाधिका ॥८॥

अर्थ—विजेनेसहित, जलविद्युत्त, धुळीच्या समुदायानेयुक्त नो वायु त्याणें सहित, सूर्यचद्रांस जें मेघाचें आच्छादन त्याणें युक्त अशा ज्या धारणा त्या शुभ होता॥४॥ उत्तर, ईशानी, पूर्व या दिशाकडे श्रेष्ठ बीज चमकेल तर सर्वधान्याची वृद्धि होईल ॥५॥ धूळ व उदक यांणीं मुलाची क्रीडा; पक्ष्यांचे सुस्वर शब्द व त्याची धूळ, उदक यांमध्ये क्रीडा; सूर्यचद्रास स्निग्ध व फार अशुभ नव्हत अशीं खर्ळां, इत्यादि झाले असता सर्व धान्याची वृद्धि करणारी अशी वृष्टि होईल, असें जाणावे ॥६॥७॥ मेघ स्निग्ध व दाट असून प्रदक्षिणगति ह्म० पूर्वेस असून दक्षिणेस जाणें, दक्षिणेहून पश्चिमेस, पश्चिमेहून उत्तरेस, उत्तरेहून पूर्वेस असे जातील तर सर्वधान्यांची साधक अशी महान् वृष्टि होईल असें जाणावे ॥८॥

॥ इतिवृहत्संहितायांवायुधारणानामद्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥

॥ अथप्रवर्षणाध्यायः ॥

ज्यैष्ठ्यांसमतीतायांपूर्वापाढादिसंप्रवृष्टेन ।

शुभमशुभंवावाच्यंपरिमाणंचांभसस्तज्ज्ञैः ॥१॥

अर्थ—ज्यैष्ठशुद्ध पौर्णमा अतिक्रांत शाल्याकर, पूर्वापाढादि सर्वनक्षत्रा जी वृष्टि हो-
ईल तिचें उदक मोजून शुभ किंवा अशुभ सांगावें ॥१॥

हस्तविशालंकुंडकमाधिकृत्यांनुप्रमाणनिर्देशः ।

पंचाशत्पलमाढकमनेनमिनुयाज्जलंपतितं ॥२॥

अर्थ—एक हात व्यासाचे तोंडाचें कर्तुल प्रात करून ते पावसात ठेवावें व आ-
त जें पाणी जमेल त्यादरून 'उदकप्रमाण सांगावें.' पंचाश पलें क्षणजे एक
आढक (चार तोळ्याचें १ मल) १ आढकाचा एक श्रेण होतो ॥२॥

येनधरित्रीमुद्राजनितावाविंदवस्तृणत्त्रियु ।

वृष्टेनतेनवाच्यंपरिमाणंवारिणःप्रथमं ॥३॥

अर्थ—ध्रुवामात्र भरेल किंवा भवतावर विदु दिसतील अशी वृष्टि पूर्वापाढा
दि ज्या नक्षत्रा प्रथम होईल त्या नक्षत्रानें उदकाचें प्रमाण लोकांमध्ये सांगावें.
गर्भधारण झाले पुढें वायुधारणही होऊन, या वर्षणकार्णी वृष्टि झाली नाही
तर पुढें प्रसवकार्णी वृष्टि होत नाही ॥३॥

केचिद्यथाभिवृष्टंशयोजनमंडलेवदंत्यन्ये ।

गर्गवसिष्ठपराशरमतमेतत्त्वाद्दशान्नपरं ॥४॥

अर्थ—प्रवर्षणकार्णी क्षीणत्याही प्रदेशां वृष्टि झाली तर वर्षाकार्णी पूर्वापाढादिनक्ष-
त्रां चांगली वृष्टि होवेल असें कश्यपादिक्रापि क्षणतात. दहा योजनें मडलावर
प्रवर्षणकार्णी वृष्टि झाली तर वर्षाकार्णी शुभवृष्टि होवेल असें देवलादिक्रापि क्षण-
तात. चारा योजनें मडलाहून अधिक वृष्टि प्रवर्षणकार्णी झाली क्षणजे वर्षा
कार्णी शुभवृष्टि होईल असें गर्ग, वसिष्ठ, पराशर क्षणतात, परंतु याहून कमी न
सावी असेंही क्षणतात ॥४॥

येषुचभेष्वभिवृष्टंभूयस्तेष्वेववर्षतिप्रायः ।

यदिनाप्यादिषुवृष्टं सर्वेषुतदात्वनावृष्टिः ॥५॥

अर्थ—ग्या पूर्वापाटादि नक्षत्री वर्षणकाली वृष्टि होये त्याच नक्षत्री वर्षाकाली पुनः बहुतकरून वृष्टि होये. जर पूर्वापाटादि नक्षत्री वर्षणकाली वृष्टि झाली नाही तर वर्षाकाली अनावृष्टि होये. (पर्जन्य पडत नाही) ॥९॥

हस्ताप्यसौम्यचित्रापौष्णधनिष्ठासुपोडशद्रोणाः ।

शतभिपगैद्रस्वातिपुचत्वारःकृत्तिकासुदश ॥६॥

श्रवणेमधानुराधाभरणीमूलेपुदशचतुर्युक्ताः ।

फल्गुन्यांपंचकृतिःपुनर्वसौविंशतिद्रोणाः ॥७॥

ऐंद्राग्राख्येवैश्वेचविंशतिःसार्पभेदशत्र्यधिकाः ।

आहिर्बुध्न्यार्यम्णप्राजापत्येपुपंचकृतिः ॥८॥

पंचदशाजेपुप्येचकीर्तितावाजिभेदशद्वौच ।

रौद्रेष्ठादशकथिताद्रोणानिरुपद्रवेष्वेषु ॥९॥

अर्थ—हस्त, पूर्वापाटा, मृगशीर्ष, चित्रा, रेवती, धनिष्ठा या नक्षत्री १६ द्रोण; शततारका, ज्येष्ठा, स्वाती या नक्षत्री ४ द्रोण; कृत्तिकानक्षत्री १० द्रोण, ॥६॥ श्रवण, मघा, अनुराधा, भरणी, मूल या नक्षत्री १४ द्रोण; पूर्वानक्षत्री २५ द्रोण; पुनर्वसुनक्षत्री २० द्रोण ॥७॥ विशाखा, उत्तराषाढा या नक्षत्री २० द्रोण, आश्लेषानक्षत्री १३ द्रोण; उत्तराभाद्रपदा, उत्तरा, रोहिणी या नक्षत्री २५ द्रोण ॥८॥ पूर्वाभाद्रपदा, पुष्य या नक्षत्री १५ द्रोण; अश्विनीनक्षत्री १२ द्रोण, आर्द्रानक्षत्री १८ द्रोण; याप्रमाणे प्रवर्षणकाली तीं तीं नक्षत्री उपप्रवरहित असलीं स० वृष्टि होये ॥९॥

रविरविसुतकेतुपीडितेभेक्षितितनयत्रिविधा

दुताहतेच । भवतिहिनशिवंनचापिवृष्टिःशु

भसहितेनिरुपद्रवेशिवंच ॥१०॥

अर्थ—सूर्य, शनि, राहु, केतु याणीं नक्षत्र पीडित असता, स० हे त्या नक्षत्रात असता; तसेंच भीम व त्रिविध उत्पात याणीं नक्षत्र ताडित असता कल्याण होत नाही व वृष्टिही होत नाही. बुध, गुरु, शुक्र या शुभग्रहांनी युक्त व उत्पातरहित नक्षत्र अ० कल्याण व वृष्टि ही होतात ॥१०॥

॥ इतिवृहत्संहितायांप्रवर्षणं नामत्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

॥ अथरोहिणीयोगः ॥

कनकशिलाचयविवरजतरुकुसुमासंगिमधुकरानुरुते ।
 बहुविहगकलहसुरयुवतिगीतमंद्रस्वनोपवने ॥१॥
 सुरनिलयशिखरिशिखरेवृहस्पतिर्नारदाययानाह ।
 गर्गपराशरकाश्यपमयाश्रयान्शिष्यसंघेभ्यः ॥ २ ॥
 तानवलोक्ययथावत्प्राजापत्येदुसंप्रयोगार्थान् ।
 स्वल्पग्रंथेनाहंतानेवाभ्युद्यंतोवक्तुं ॥३॥

अर्थ—सुवर्णमय पापाणसमुदायाच्या विवरामध्ये झालेले जे वृक्ष त्याच्या पुष्पावर व साणारे जे भ्रमर त्यांचा शब्द आहे ज्यामध्ये अशा व नानाप्रकारच्या पक्षाचा आलाप व देवस्त्रियाच्या (अप्सराच्या) गायनाचा जो मधुर स्वर याणीं युक्त आहेत बागा ज्यामध्ये, अशा मकरपर्वताच्या शिखरावर बृहस्पति, नारदाते जे योग सांगता झाला, ते व गर्ग, पराशर, काश्यप, मय हे ऋषि शिष्यसमुदायास जे योग सांगते झाले त्या रोहिणी व चंद्र यांच्या योगांत, पंचाशाख अवलोकन करून, या थोडक्या प्रयत्ने मी त्या योगाच्या फलाने सांगतो ॥१,२,३॥

प्राजेशमापाढतमिस्रपक्षेक्षपाकरेणोपगतंसमीक्ष्य ।
 वक्तव्यमिष्टंजगतोऽशुभंवाशास्त्रोपदेशाद्ब्रह्मचिंतकेन १
 योगोयथानागतएववाच्यःसाधिष्ययोगःकरणेमयोक्तः ।
 चंद्रप्रमाणद्युतिवर्णमार्गैरुत्पातवातैश्चफलंनिगाद्यं ॥५॥

अर्थ—आपाढकृष्णपक्षी रोहिणी नक्षत्र चंद्राने युक्त होते ते पाहून देवज्ञाने जगताचे शुभाशुभ सांगते ॥४॥ हा धिष्ययोग मी पंचसिध्दंतिकेमध्ये सांगितला आहे तो पाहून त्याचे फल चंद्राचे प्रमाण, क्रांति, वर्ण, मार्ग, उत्पात, वायु, यादी करून सांगते ॥५॥

पुरादुदग्यत्पुरतोपिवास्थलंयहोपितस्तत्रहु
 ताशतत्परः । ग्रहान्सनक्षत्रगणान्समालिखे
 त्सधूपपुष्पैर्वलिभिश्चपूजयेत् ॥६॥ सरत्नतो
 यौपधिभिश्चतुर्दिशंतरुप्रवालापिहितैःसुपूजि

तैः । अकालमूलैःकलशैरलंकृतंकुशास्तृतंस्थं
डिलमावसेत्द्विजः ॥७॥

अर्थ—नगराच्या उत्तरेस किंवा पूर्वेस जे स्थल असेल तेथे तीन दिवस राहून, उपोषितहोत्साता, हवनतत्पर ब्राह्मणानें नक्षत्रासहित ग्रह काढून धूप, पुष्प, बलि याहींकरून त्यांची पूजा करावी ॥६॥ रत्ने, उदके, भीषधि, याहींसहित व वृक्षपत्रवानी आच्छादित, उत्तम पूजित, काळी बुडें नाहीत अशा चार दिशास ठेवलेल्या कलशांनी सुशोभित व दर्भानी आच्छादित अशा स्थळिलाजवळ ब्राह्मणानें वसावे ॥७॥

आलम्यमंत्रेणमहाव्रतेनवीजानिसर्वाणिनिधायकुंभे।
श्राव्यानिचामीकरदर्भतोथैर्हीमोमरुद्वारुणसौम्यमंत्रैः८

अर्थ—नंतर महाव्रतनामक मंत्रानें सर्व वीजांचें अभिमंत्रण करून तीं कुभामध्ये ठेवावीं; आणि त्या कुभात सुवर्ण, दर्भ यांहींयुक्त उदक घालावे. नंतर वायु, वरुण, सोम यांच्या मंत्रानी अर्घांत होम करावा ॥८॥

श्लक्षणांपताकामसितांविदध्यादंडप्रमाणांत्रिगुणो
च्छ्रितांच । आदौकृतेदिग्रहणेनभस्वान्ग्राह्यस्त
यायोगगतेशशांके ॥९॥

अर्थ—बारीक वस्त्राची काळी चार हात पताका, बारा हात लाव काष्ठावर बांधून उभारावी. प्रथमच (आरभींच) दिशासाधन करावें, नंतर रोहिणीचा चंद्राशी योग ज्यावेळीं होईल त्यावेळीं त्या पताकेनें वायु कोणत्या दिशेस जातो तो पहावा९

तत्रार्धमासाःप्रहरैर्विकल्प्यावर्षानिमित्तंदिव
सास्तदंशैः । सव्येनगच्छन्शुभदुःसदैवय
स्मिन्प्रतिष्ठावलवान्सवायुः ॥१०॥

अर्थ—त्या रोहिणीयोगीं, प्रहरानी अर्धमास व प्रहराशांनी दिवस, वर्षांकरतूमध्ये पर्जन्यासाठीं योजावे. वायु सव्य गेला तर निरंतर कल्याणकारक होतो. जो वायु स्थिर राहतो तो बलयान् यास्तव त्यावरून शुभाशुभ सागावे ॥ (याचें तात्पर्य) रोहिणीयोग आषाढकृष्णपक्षां ज्या दिवशीं अहोरात्रीं होईल त्या दिवशीं सूर्योदयापासून १ प्रहर पर्यंत जर शुभ (चांगला) वारा वाहील तर श्रावणाच्या पक्षां चांगली वृष्टि होत्ये. द्वितीयप्रहरी वाहील तर दुसऱ्या पक्षां

भाद्रपदाचा प्र. पर्क्षा. ४ प्रहरीं भा. २ पर्क्षा रात्रीच्या प्र. प्रहरीं आश्विनाचा प्र. पर्क्षा. दु. प्र. द्वि. पर्क्षा. तिसऱ्या प्रहरीं कार्तिकाचा प्र. पर्क्षा. चतुर्थ प्र. द्वि. पर्क्षा. शुभवृष्टि होत्ये. यांत अशुभ वायु वाहला तर या मासीं अनावृष्टि होत्ये. यावल्नच त्रैराशिकानें दिवसही जाणावे ॥१०॥

वृत्तेतुयोगेकुरितानियानिसंतीहवीजानिधृतानिकुंभे ।

येपांतुयोशोकुरितस्तदंशस्तेपांविवृद्धिसमुपैतिनान्यः ११

अर्थ—रोहिणीयोग होऊन गेल्यावर कुमामध्ये पूर्वस्थापित बीजातून जीं अकुरित होतील त्याची वृद्धि होत्ये, अन्त्याची वृद्धि होत नाही ॥११॥

ज्ञांतपक्षिमृगरावितादिशोनिर्मलंविद्यदनिंदितोनिलः ।

ज्ञस्यतेज्ञानिरोहिणीयुतेमेघमारुतफलानिवच्यतः १२

अर्थ—चंद्राचा रोहिणीयोग झाला असता, त्यावेळीं पक्षि व अरण्यपशु याच्या मधुर-शब्दांनी युक्त दिशा, निर्मळ आकाश, शुभवायु हीं प्रशस्त होत. मेघ व वायु यांचीं फळे यापुढे सांगतां ॥१२॥

क्वचिदसितसितैःसितैःक्वचिच्चक्वचिदसितैर्भुजगै

रिवांबुवाहैः । वलितजठरपृष्ठमात्रद्वयैःस्फुरि

ततडिद्रसनैर्वृत्तंविशालैः ॥१३॥ विकसितकमं

लोदरावदातैररुणकरद्युतिरंजितोपकंठैः । लुरि

तमिववियद्यनैर्विचित्रैर्मधुकरकुंकुमकिंशुकाव

दातैः ॥ १४ ॥

अर्थ—कोठें श्वेतरूपण, कोठें श्वेत, कोठें काळेच असे, वलित उदर व पृष्ठ हीं च आहेत दृश्य ज्याचीं असे, चचल विशुद्धता ह्याच आहेत निव्हा ज्याच्या असे, मोठ्या सर्पासारख्या मेघानीं व्याप्त व प्रफुल्लित कमलोदरासारखी श्वेत, आरक्त किरणकांतींनीं तांबडे आहेत समीप भाग ज्याचे असे, भ्रमर, कुंकुम, पळस या सारख्या वर्णांचे चित्रवर्ण मेघानीं रजित असे आकाश होईल ॥१३॥१४॥

असितयननिरुत्थमेववाचलिततडित्सुरचापचि

त्रितं । द्विपमहिपकुलाकुलीकृतंवनमिवदावप

रीतमंवरं ॥१५॥

अर्थ—कृष्णमेघांनी व्याप्त, चंचलबीज व इंद्रधनुष्य यांनी चित्रित, असे आकाश हें, गज, महिष (गवे) यांच्या समुदायांनी व्याप्त केलेलें व वणव्याने व्याप्त अरण्यासारखें दिसतें ॥१५॥

अथवांजनशैलशिलानिचयप्रतिरूपधरैःस्थगितं
गगनं । हिममौक्तिकशंखशशांककरद्युतिहारिभि
रंबुधरैरथवा ॥१६॥

अर्थ—अथवा आकाश कञ्जलपर्वताच्या पापाणसमूहासारख्या काळ्या मेघांनी आच्छादित अथवा बर्फ, मोठे, शंख, चक्रकिरण यांच्या कातीतें हरण करणाऱ्या ह्य० श्वेतमेघांनी व्याप्त असेल ॥१६॥

तडिद्वैमकक्षैर्वलाकाग्रदंतैःस्रवद्वारिदानैश्चलत्प्रांत
हस्तैः । विचित्रैद्रचापध्यजोद्भूयशोभैस्तमाला
लिनीलैर्वृतंचाब्दनागैः ॥१७॥

अर्थ—बीजच आहे सुवर्णमय मध्यवधनरज्जु व्याप्त असे, बगळेपक्षी हेच आहेत वा हेरचे दांत ज्यांला असे, पडणारे उदक हेंच आहे मदोदक ज्यांला असे, चंचल जे प्रांत (शेवटचे) भाग तेच आहेत गुडादंड ज्याचे असे, चित्रवर्ण जी इंद्रधनुष्ये तीच जे उच ध्वज त्यांणी शोभित असे, तमालवृक्ष व भ्रमर यासारखे नीलवर्ण असे मेघ हेच हत्ती यांही आकाश व्याप्त असेल ॥१७॥

संध्यानुरक्तेनभसिस्थितानामिंदीवरश्यामरुचांध
नानां । वृंदानिपीतांवरवेष्टितस्यकांतिंहरेश्वरय
तांयदावा ॥१८॥

अर्थ—संध्यासमयीं आरक्त आकाशामध्ये राहिलेले, नीलकमलासारखी श्याम आहे कांति ज्याची अशा मेघांचे समुदाय, पीतांबरानें वेष्टित अशा नारायणाच्या कातीतें हरण करतात काय असे ज्या आकाशामध्ये असतील ॥१८॥

सशिखिचातकदर्दुरनिःस्वनैर्यदिविमिश्रित
मंद्रपटुस्वनाः । स्वमवतत्यदिगंतविलंबिनः
सलिलदाःसलिलौघमुचःक्षितौ ॥१९॥

अर्थ—मेघ, चातक, बेहूक याव्या शब्दानीं मिश्रित, मधुर न सुदर असे शब्द
करणार्थे मेघ जर आकाशामध्ये विस्तृत होऊन चहूकडे जातील तर ते बहुत वृष्टि
करतील ॥१९॥

**निगदितरूपैर्जलधरजालैरुयहमवरुद्धंद्वयहमथ
वाहः । यदिचियदेवंभवतिमुभिक्षंमुदितजना
चप्रचुरजलाभूः ॥२०॥**

अर्थ—पूर्वी सांगितल्या स्वरूपाच्या मेघानीं तीन दिवस किंवा दोन दिवस अथवा
एक दिवस जर आकाश व्याप्त असेल तर सुभिक्ष, लोकास आनंद, बहुत उदक
हीं होतील ॥२०॥

**रूक्षैरल्पैर्मारुताक्षितदेहैरुप्रध्वाक्षप्रेतशाखा
मृगाभैः । अन्येपांवानिंदितानांसरूपैर्मूकै
श्चाब्दैर्नोशिवंनापिवृष्टिः ॥२१॥**

अर्थ—रूक्ष, अल्प, वायूने पसरलेले, उट, काक, प्रेत, घानर यासारखे अथवा अ-
न्य मार्जारमाससादि निदितांसारखे, मूक (गर्जनारहित) अशा मेघानीं कल्या
ण होत नाही व वृष्टिही होत नाही ॥२१॥

**विगतधनेवावियतिविवस्वानमृदुमयूखःस
लिलरुदेवं । सरइवफुल्लंनिशिकुमुदाढयंख
मुडुविशुद्धंयदिचमुवृष्ट्यै ॥२२॥**

अर्थ—मेघरहित आकाशामध्ये कठोरकिरणांचा सूर्य वृष्टि करणारा होतो. रात्रीत
चंद्रविकारी कमलानीयुक्त, प्रफुल्लित सरोवरासारखे, स्वच्छ नक्षत्रानी युक्त आकाश
जर दिसेल तर उत्तमवृष्टि होय ॥२२॥

**पूर्वोद्भूतैःसस्यनिष्पत्तिरब्दैराग्नेयाशासंभवं
राग्निकोपः । याम्येसस्यंक्षीयतेनैर्ऋतेर्धपश्चा
ज्जातैःशोभनानृष्टिरब्दैः ॥२३॥**

**वायव्योत्थैर्वातवृष्टिःक्वचिच्चपुष्टानृष्टिःसौम्य
काष्ठासमुत्थैः । अंप्रसस्यंस्थाणुदिकसंप्रवृद्धै
र्वायुश्रवैदिक्षुधत्तेफलानि ॥२४॥**

अर्थ—पूर्वदिशेकडे उत्पन्न झालेल्या मेघांनी धान्यसंपत्ति होजे. आग्नेयीस उत्पन्न झालेल्या मेघांनी अग्निर्कोप होतो. दक्षिणेचे मेघांनी धान्यनाश होतो. नैऋतीचे मेघांनी अर्ध्या धान्याचा नाश होतो. पश्चिमेचे मेघांनी चांगली वृष्टि होजे ॥२३॥ वायव्यदिशेचे मेघांनी वातयुक्त वृष्टि ऋचित् होजे. उत्तरदिशेचे मेघांनी परिपूर्ण वृष्टि होजे. ईशानीचे मेघांनी धान्य उत्तम होतें. याप्रमाणेंच वायूचाही दिशापरत्वे फलें होतात ॥२४॥

उल्कानिपातास्तडितोशानिश्चदिग्दाहनिर्धा
तमहीप्रकंपाः । नादामृगाणांसपत्त्रिणांच
ग्राह्यायथैवांबुधरास्तथैव ॥२५॥

अर्थ—उल्का, बीज, अज्ञानि, (यांचीं लक्षणें पुढें सांगवयाची आहेत) या तिहेंचि निपात; दिग्दाह, निर्वात, भूमिकप, पक्षि व आरण्ययज्ञ यांचि शब्द या सर्वांचीं फलें मेघांसारखीं दिशापरत्वे घ्यावीं ॥२५॥

नामांकितैस्तैरुदगादिकुंभैःप्रदक्षिणंश्रावणमा
सपूर्वैः । पूर्णैःसमासःसलिलस्यदातास्युत्तरवृ
ष्टिःपरिकल्प्यमूनैः ॥२६॥

अर्थ—उदगादि नामांकित जे पूर्वीक चार कुंभ त्यांहीं प्रदक्षिण श्रावणादि चार मासांचीं फले सांगवीं. ज्या महिन्याचा कुंभ उदकपूर्ण असेल त्यांत वृष्टि होईल. ज्याचा पूर्ण नसेल त्यांत वृष्टि होणार नाही. याप्रमाणें जितके कमी झाले असतील तशी वृष्टि स्ववृत्तीनें सांगवी. चारही कुंभ पूर्ण असतील तर चारही मासांत पूर्णवृष्टि होईल ॥२६॥

अन्यैश्चकुंभैर्नृपनामचिन्हैर्देशांकितैश्चाप्यपरैस्त
थैव । भग्नैःस्युतैर्न्यूनजलैःसुपूर्णैर्भाग्यानिवा
च्यानियथानुरूपं ॥२७॥

अर्थ—तेथें दुसरे, राजनामांकित व देशनामांकितही पूर्ण कुंभ ठेवावे. त्यांतून ज्यांचे फुटतील त्यांत फार अशुभ. पाह्यतील तर उपद्रव, न्यूनजल होतील तर किंचित् अशुभ. पूर्ण असतील तर शुभ. याप्रमाणें यथायोग्य फलें सांगवीं ॥२७॥

दूरगोनिकटगोधवाशीदक्षिणेपथियथातथा

स्थितः । रोहिणीयदियुनक्तिसर्वथाकष्टमेवज
गतोविनिर्दिशेत् ॥२८॥

अर्थ—चंद्र, दुख्न, जबळून किंवा दक्षिणमार्गी राहून जर रोहिणीचा योग करील तर लोकास दुःखितादि अशुभ होते ॥२८॥

स्पृशन्नृदग्यातियदाशंकास्तदासुवृष्टिर्वहु
लोपसर्गाः । असंस्पृशन्न्योगमुदक्समेतःक
रोतिवृष्टिंविपुलांश्रियंच ॥२९॥

अर्थ—चंद्र, ज्याकाळी रोहिणीला दक्षिणेकडून स्पर्श करून उत्तरेस जातो त्याकाळी उत्तमवृष्टि व बहुत उपश्रव होतात जेव्हा रोहिणीला स्पर्श न करून उत्तरेकडून जाईल तेव्हा बहुत वृष्टि होईल व लोकास लक्ष्मी प्राप्त होईल ॥२९॥

रोहिणीशकटमध्यसंस्थितेचंद्रमस्यशरणीक
ताजनाः । कापियांतिशिगुयाचिताशनाःसू
र्यततपिठरांबुपायिनः ॥३०॥

अर्थ—चंद्र, रोहिणीच्या शकटमध्यमार्गी (शकटभेद करून) राहिला असता, रक्षणकर्ता नारायणमुळें लोक देशोदेशीं जातात व जालकासार्ठी अन्न मागणारे व सूर्याने तापिल्लें भाज्यातीळ पाणी पिणारे असे लोक होतात. सणजे उदक नाहीसें होते ॥३०॥

उदितंयदिशीतदीधितिंप्रथमंपृष्ठतएतिरोहि
णी । शुभमेवतदास्मरातुराःप्रमदाःकामि
वशेचसंस्थिताः ॥३१॥

अर्थ—अगोदर उदयास पावलेल्या चंद्राच्या मार्गी, रोहिणीचा उदय होईल तर शुभ होय. त्याकाळी कामानें पीडित स्त्रिया कामीपुरुषाच्या स्वाधीन राहतील ३१

अनुगच्छतिपृष्ठतःशशीयदिकामीवनितामि
वप्रियां । मकरध्वजवाणपीडिताःप्रमदानां
वशगास्तदानराः ॥३२॥

अर्थ—जसा कामीपुरुष आवडल्या स्त्रीच्या मागून जातो तसा, चंद्र रोहिणीच्या मागून उदय पावेल तर त्यावर्षी कामगणानी पीडित असे पुरुष स्त्रियाच्या स्वाधीन होतील ॥३२॥

आग्नेय्यांदिशिचंद्रमायदिभवेत्तत्रोपसर्गोम
हान्नेर्ऋत्यांसमुपद्रुतानिनिधनंसस्यानियां
तीतिभिः । प्राजेशानिलदिक्स्थितेहिमक
रेसस्यस्यमध्यश्रयोयातेस्थाणुदिशंगुणाःसु
वहवःसस्यार्थवृद्ध्यादयः ॥३३॥

अर्थ—रोहिणीच्या आग्नेयी दिशेत चंद्र असेल तर, त्यावर्षी फार उपद्रव होईल. रोहिणीच्या नैऋतीस असेल तर धान्ये अतिवृष्ट्यादि उपद्रवांनी युक्त होऊन, नाश पावतील. वायव्येत असेल तर, धान्याची वृद्धि मध्यम होईल. ईशानीस असेल तर धान्याची वृद्धि व स्वस्ताई इत्यादिक बहुत गुण होतील ३३

ताडयेद्यदिचयोगतारकामावृणोतिवपुषा
यदापिवा । ताडनेभयमुशंतिदारुणंछाद
नेनृपवधोगनाकृतः ॥३४॥

अर्थ—चंद्र, योगतारेतें (नक्षत्राच्या सर्व तारांमध्ये जी तेजस्वी व मोठी असेल ती योगतारा) ताडन करील झणजे एका टोंकार्ने स्पर्श करील तर मोठे भय होईल व शरीरानें (विचानें) आच्छादन करील तर राजाचा वध स्त्रीचे हातून होईल ३४

गोप्रवेशसमयेग्रतोवृषोयातिरुष्णपशुरेववा
पुरः । भूरिचारिशवलेतुमध्यमंनोसितंबुपरि
कल्पनापरैः ॥३५॥

अर्थ—गाई वनांतून येऊन, गृहप्रवेशसमयी (सध्याकाळीं) पुढे बैल जाईल अथवा काळा पशु जाईल तर त्यावर्षी बहुत वृष्टि होईल. काळापांढरा पशु जाईल तर मध्यम वृष्टि होईल. पांढरा पशु जाईल तर वृष्टि होणार नाही. इतर वर्णांचा पशु जाईल तर किंचित् किंचित् वृष्टि होईल ॥३५॥ हा श्लोक या प्रकरणांत आहे झणून, रोहिणीयोगाचे दिवशी या श्लोकात सांगितल्याप्रमाणें होईल तर त्याची तशी फळे समजावी.

दृश्यतेनयदिरोहिणीयुतश्चंद्रमानभसितोयदावृते ।

रुग्भयंमहदुपस्थितंतदाभूश्चभूरिजलसस्यसंयुता ॥३६॥

अर्थ—मेघानीं आच्छादित शाल्यामुळे रोहिणीयुक्त चंद्र दृष्टिगोचर होणार नाही तर त्यावर्षी मोठे रोगभय होईल व उदक, धान्य याहायुक्त भूमि होईल असे सा गवे ॥३६॥

॥इतिवृहत्संहितायारोहिणीयोगोनामचतुर्विंशोऽध्यायः २४

॥ अथस्वातियोगः ॥

यद्रोहिणीयोगफलंतदेवस्वातावपाढासहिते
चचंद्रे । आपाढशुक्लेनिखिलंविचिंत्यंयोस्मि
न्विशेषस्तमहंप्रवक्ष्ये ॥१॥

अर्थ—चंद्ररोहिणीयोगाचे जे फल सांगितले तेच स्वाती व पूर्वाषाढा या नक्षत्रीं चंद्र असता, आपाढशुक्लपक्षां पहावे. त्याहून यात जो विशेष तो मी सांगतो १

स्वातौनिशांशेप्रथमेभिवृष्टेसस्यानिसर्वाण्युपयाति
वृद्धिं । भागेद्वितीयेतिलमुद्गमापात्रैष्मंतृतीयेस्तिन
शारदानि ॥२॥ वृष्टेन्हिभागेप्रथमेसुवृष्टिस्तद्वद्विती
येतुसकीटसर्पा । वृष्टिस्तुमध्यापरभागवृष्टेनिश्छिद्र
वृष्टिर्यनिशंप्रवृष्टे ॥३॥

अर्थ—आषाढशुक्लपक्षां जेव्हा स्वातीस चंद्र जाईल, त्यादिवशीं रात्रीच्या प्रथमभागीं वृष्टि होईल तर सर्वधाण्याची वृद्धि होईल. रात्रीच्या द्वितीयभागीं वृष्टि होईल तर तिल, मूग, उडीद हीं धान्ये होतील तृतीयभागीं वृष्टि होईल तर त्रैष्म (उहाळीं धान्ये) होतील शारदन्तील धान्ये होणार नाहीत ॥२॥ दिवसा च्या प्रथमभागीं वृष्टि झाली तर उत्तम वृष्टि होई. द्वितीयभागीं झाली तर उत्तम वृष्टि होत्ये, परंतु रुमि, सर्प हे होतात तृतीयभागीं वृष्टि झाली तर मध्यम वृष्टि होत्ये स्वातियोगीं रात्रिास वृष्टि झाली तर, (यथाकालीं) निर्दोषवृष्टे होत्ये ॥३॥

सममुत्तरेण ताराचित्रायाः कीर्त्यते अपां वत्सः ।

तस्यासन्ने चंद्रे स्वातियोगः शिवो भवति ॥४॥

अर्थ—चित्रानक्षत्राभ्यां समभागीं उत्तरेकडे किंवा किंचित् तिर्कस उत्तरेकडे जे नक्षत्र दिसते त्याला अपां वत्स असें म्हणतात. त्याजवळ चंद्र येईल तर तो स्वातियोग शुभ हातो ॥४॥

सप्तम्यां स्वातियोगे यदि भवति हिमं माघमासांधका
रे वा युर्वाचंडवेगः सजलजलधरो वापि गर्जत्यजस्रं ।
विद्युन्मालाकुलं वा यदि भवति नभोनष्टं चंद्रार्कतारं
विज्ञेया प्रावृडे पामुदितजनपदा सर्वसस्यैरुपेता ॥५॥

अर्थ—माघरुष्णसप्तमीस स्वातियोग असून त्या दिवशीं वर्ष पडेल अथवा मोठा घारा सुटेल अ० सजलमेघ निरतर गर्जना करील अ० विजाच्या मालांनी व्याप्त आकाश होईल अ० चंद्र, सूर्य, नक्षत्रे दिसणार नाहीत तर त्या वर्षीं आनंदित लोक होतील व सर्व धान्यानी युक्त वर्षाकाल होईल असें जाणावे ॥५॥

तथैव फाल्गुने चैत्रे वैशाखस्यासितेपि वा ।

स्वातियोगं विजानीयादापाढे च विशेषतः ॥६॥

अर्थ—तसेच फाल्गुन, चैत्र, वैशाख यांच्या रुष्णपर्शीं स्वातियोगाचीं फळे जाणावीं; परंतु आपाढामध्ये विशेषकरून जाणावीं ॥६॥

॥ इति बृहत्संहितायां स्वातियोगो नाम पंचविंशोऽध्यायः २५

॥ अथ आपाढीयोगः ॥

आपाढ्यां समतुलिताधिवासितानामन्येद्युर्य
दधिकतामुपैति वीजं । तद्बुद्धिर्भवति न जायते
यदूनं मंत्रोस्मिन् भवति तुलाभिमंत्रणाय ॥१॥

अर्थ—उत्तराषाढानक्षत्रास चंद्र असेल त्यादिवशीं (आषाढीपीणिमेस किंवा किचि
तू मार्गे पुढें) बरोबर मोजून ठेवलेली जी सर्व धीजे, त्यातून दुसऱ्या दिवशीं जें
बीज अधिक होईल, त्याची वृद्धि त्यावर्षीं होत्ये व जें कमी होईल तें उत्पन्न हो
त नाही. या तुलाभिमंत्रणाचा मंत्र आहे, त्याणें तराजूचें अभिमंत्रण करावें ।

स्तोतव्यामंत्रयोगेनसत्यादेवीसरस्वती ।
दर्शयिष्यसियत्सत्यंसत्येसत्यव्रताह्यसि ॥२॥
येनसत्येनचंद्राकौग्रहाज्योतिर्गणास्तथा ।
उत्तिष्ठंतीहपूर्वेणपश्चादस्तं व्रजंतिच ॥३॥
यत्सत्यंसर्ववेदपुयत्सत्यंब्रह्मवादिषु ।
यत्सत्यंत्रिपुलोकेषुतत्सत्यमिहदृश्यतां ॥४॥
ब्रह्मणोदुहितासित्वमादित्येतिप्रकीर्तिता ।
काश्यपीगोत्रतश्चैवनामतोविश्रुतातुला ॥५॥

अर्थ—या योगमंत्रानें सत्या जी सरस्वतीदेवी तिची स्तुति करावी. हे सत्ये तू सत्यव्र
ता आहेस यास्तव जें खरें तें दाखीव ॥२॥ ज्या सत्यानें चंद्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र
समुदाय हे पूर्वेकडे उदय पावतात व पश्चिमेकडे अस्त पावतात ॥३॥ व जें सत्य
सर्व वेदांमध्ये व जें सत्य ब्रह्मवादी यामध्ये व त्रैलोक्यामध्ये जें सत्य तें सत्य घेथे
दाखवावें ॥४॥ हेदेवि, तू ब्रह्माची कन्या आहेस. आदिचा असें तुला सणतात
काश्यपीगोत्र तुझे आहे व तुझे नांव तुला असें प्रसिद्ध आहे ॥५॥

११ क्षौमंचतुःसूत्रकसंनिवद्धंपडंगुलंशिक्ष्यकवस्त्र ,
मस्याः । सूत्रप्रमाणंचदशांगुलानिपडेवकक्षो
भयशिक्ष्यमध्ये ॥६॥

अर्थ—या तुलेचें (तराजूचें) वस्त्र (परडें) तागाचें किंवा सणाचें सहा आंगळें
असावें व तें चार सूत्रानीं बद्ध असावें. तीं सूत्रे दहा आंगळें असावीं व त्या
दोन परड्याच्या मध्यभागीं सहा आंगळें कक्षा (धरावयाची देरी) असावी ६

याम्येशिक्ष्येकांचनंसंनिवेश्यंशोपद्रव्याण्युत्तरं
वृनिचैवं । तोयःकौप्यैःस्यंदिभिःसारसैश्चवृ
ष्टिर्हीनामध्यमाचोत्तमाच ॥७॥

अर्थ—सुवर्ण मोजावयाचें असल्यास तें दक्षिणपरज्यात ठेवावे. अयद्रव्ये उत्तर परज्यात ठेवावी व जलही तसेच मोजावे. त्यात कूपोदक जर अधिक होईल तर अत्यल्पवृष्टि, शन्याचें उदक अधिक होईल तर मध्यमवृष्टि, तळ्याचें उदक अधिक होईल तर, उत्तमवृष्टि होईल असें जाणावे. तीनही उदके कमी शाली तर अनावृष्टि होईल ॥ ७ ॥

**दंतैर्नागागोहयाद्याश्रलोम्नाहेम्नाभूपाःसिक्थ
केनद्विजाद्याः । तद्वदेशावर्षमासादिशाश्वशे
पद्रव्याण्यात्मरूपस्थितानि ॥८॥**

अर्थ—हस्तिदताचे वजनाप्रमाणे हत्ती अधिक किंवा कमी होतील हें जाणावें, तसेच ज्या प्राण्यास लोकर आहे त्याची न्हासवृद्धि लोकराचे वजनानें समजावी. राजे-सुवर्णानें, ब्राह्मणादि मेषानें—व देशाच्या व पुढें येणारिवर्ष, मास, दिशा याच्या मेषाच्या प्रतिमा कल्पून, त्या मेषाने १ अन्य जे धान्यादि पदार्थ असतील त्याचें प्रत्यक्षच वजन करून त्यावरून क्षयवृद्धि समजावी ॥८॥

**हैमीप्रधानारजतेनमध्यातयोरभावेखद्विरेण
कार्या । वित्थःपुमान्येनशरेणसावातुला
प्रमाणेनभवेद्वितस्तिः ॥९॥**

अर्थ—ती तुला (दाढी) सुवर्णाची मुख्य, रजताची मध्यम, ही दोनही न मिळत तर खैराची करावी. ज्या वाणानें पुरुषाचा वेष झाला त्या वाणाची तुला करावी. त्या तुलेचें प्रमाण, वितस्ति (१२ अगुळें लाव) असावें ॥९॥

**हीनस्यनाशोभ्यधिकस्यवृत्थिस्तुल्येनतुल्यंतु
लितंतुलायां । एतत्तुलाकोशरहस्यमुक्तंप्राजे
शयोगेपिनरोयिदध्यात् ॥१०॥**

अर्थ—तुलेमध्ये मोजलेलें द्रव्य पूर्वीपक्षां कमी होईल तर त्याचा नाश. वृद्धि होईल तर वृद्धि. बरोबर होईल तर मध्यम त्यावर्षीं तें द्रव्य होतें. हे तुलादिव्य, रहस्य रोहिणीयोगींही पहावें ॥१०॥

**स्वातावपाढास्वथरोहिणीपुपापग्रहायोगग
तानशस्ताः । ग्राह्यंतुयोगद्वयमप्युपोष्ययदा
धिमासोद्विगुणीकसेति ॥११॥**

अर्थ—स्वाती, पूर्वाषाढा, रोहिणी या नक्षत्रां चन्द्रयोगकालं तेषु पापग्रह असत्तिल
तर शुभ नन्दे. ज्यावर्षा आषाढ अधिक असले त्यावर्षा पूर्वाषाढा व रोहिणी हे
योगग्रह दोनही महिन्यात पहावे ॥११॥

**त्रयोपियोगाःसदृशाःफलेनयदात्तदावाच्यम
संशयेन । विपर्ययेयत्त्वहरोहिणीजंफलंतदे
वाभ्यधिकंनिगद्य ॥१२॥**

अर्थ—ह्या तीनही योगांचे फल जर सारखे घेईल तर निःसंशय फल सागावे. आ-
णि जर भिन्नभिन्न फले येतील तर रोहिणीचे फल तेंच अधिक सागावे ॥१२॥

**निष्पत्तिरग्निकोपोवृष्टिर्मैदाथमध्यमाश्रेष्ठा ।
बहुजलपवनापुष्टाशुभाचपूर्वादिभिःपवनैः ॥१३॥**

अर्थ—रोहिणीयोगी पूर्वादि आठ दिशांच्या वायूंची धान्यनिष्पत्त्यादि फले होतात.
हो पूर्वेचा वारा असले तर सर्वे धान्ये होतील. आग्नेयोचा अ० अग्निकोप, द-
क्षिणेचा अ० अल्प, नैऋतीचा अ० मध्यम, पश्चिमेचा अ० चागली, वायव्येचा
अ० वृष्टि व, वायु बहुत होतील, ईशानीचा वायु अ० तर शुभ अशी वृष्टि होईल १३

**वृत्तायामापाढ्यांरुष्णचतुर्थ्यामजैकपादक्षे ।
यदिवर्षतिपर्जन्यःप्रावृट्शस्तानचेन्नततः ॥१४॥**

अर्थ—आषाढी पौर्णिमा शाल्यानंतर कृष्णपर्षी चतुर्थीस पूर्वाभाद्रपदा नक्षत्री प
र्जन्यवृष्टि होईल तर, वर्षाकाल शुभ होतो व त्यादिवशी वृष्टि न शाली तर व
र्षाकाल अशुभ होय ॥१४॥

**(आपाढ्यांपौर्णमास्यांतुंयद्यैशानोनिलोभवेत् ।
अस्तंगच्छतितीक्ष्णांशौरस्यसंपत्तिरुत्तमा ॥१५॥)**

अर्थ—आषाढशुद्ध पौर्णमासीस सूर्य अस्तास जातेवेळी ईशानी दिशाचा वारा सु-
टेल तर, धान्य उत्तम उत्पन्न होईल ॥१५॥

इतिवृहत्संहितायांआपाढीयोगोनामपट्टिशोऽध्यायः २६

॥ अथवातचक्राध्यायः ॥

(हा वातचक्राध्याय आचार्यरुत नव्हे, कारण पूर्वाध्यायातील तेराव्या श्लोकाने वायु सांगितला आहे; परंतु विस्तार यात आहे यास्तव येथे व्याख्या करतो असे टीकाकार लक्षणतात)

(पूर्वःपूर्वसमुद्रवीचिशिखरप्रस्फालनाघूर्णितश्रंद्रा
कौशुसटाभिघातकलितोवायुर्यदाकाशतः । नैकांत
स्थितनीलमेघपटलांशारद्यसंवर्धितांवासंतोत्कटस
स्यमंडिततलांविद्यात्तदामेदिनीं ॥१॥)

अर्थ—आषाढपौर्णमासीस पूर्वसमुद्राच्या लाटा हालिचण्याने कपित असा, चंद्रसूर्यकिरण हेच मानेवरील केंस, याच्या ताडनाने मिश्रित असा पूर्वदिशेचा तारा जर आकाशात वाहील तर सर्वत्र वृष्टि होऊन सरदतूतील धान्ये व वसतऋतूतील धान्ये पृथ्वीवर होतील ॥१॥

यदाग्नेयोवायुर्मलयशिखरास्फालनपटुःप्लव
त्यस्मिन्योगेभगवतिपतंगेप्रवसति । तदानि
त्योदीप्ताज्वलनशिखरालिंगिततलास्वगात्रो
ष्मोऽश्वसैर्वमतिवसुधाभस्मनिकरं ॥२॥

अर्थ—या आषाढीयोगीं सूर्यास्तसमयीं मलयपर्वताच्या शिखराचे ताडन करणारा वारा आग्नेयीकडून वाहील तर निसृतप्त, अभिशिखानीं आलिंगित अशी भूमि स्वशरीरातून निघाले जे जन्मे (वाफा) त्याहीकरून बहुत भस्माते ओकले (सर्वजळून भस्म होते) ॥२॥

तालीपत्रलतावितानतरुभिःशाखामृगान्नर्तयन्योगे
स्मिन्प्लवतिध्वनन्सुपरुपोवायुर्यदादक्षिणः । सर्वा
द्योगसमुन्नताश्वजवत्तालांकुशैर्घट्टिताःकीनाशाइ
वमंदवारिकणिकान्मुंचंतिमेघास्तदा ॥३॥

अर्थ—या आषाढीयोगीं, सूर्यास्तसमयीं ताडपत्रे, वेलींचा विस्तार व वृस याहींकरून वानराते नाचविणारा, शब्द करणारा, फार कठिण असा दक्षिणवारा सुटेल

तर सर्व उद्योगांनीं उन्नत व हतोत्तारसे ताडवृक्षरूप अंकुशांनीं रुद्ध यानरांसारखे
मेघ अल्पउदकाचे कण सोडतात (अल्पनृष्टि होय) ॥३॥

सूक्ष्मैलालवलीलवंगनिचयान्व्याघूर्णयन्सागरेभा
नोरस्तमयेष्टवत्यविरतोवायुर्यदानैऋतः । क्षुन्नृष्णा
मृतमानुपास्थिशकलप्रस्तारभारच्छदामत्ताप्रेतवधू
रिवोअचपलाभूमिस्तदालक्ष्यते ॥४॥

अर्थ—आपाटीयोगीं सूर्यांतीं वारीक एलची, रायआंबळी, खंवा यांच्या समुदा-
यांतें समुद्रामध्ये कांपविणारा असा निऋतिदिशेकडील वारा सुटेल तर क्षुपा वृषा
यांहीं मेलव्या मनुष्यांच्या अस्थिशकलांचा जो बहुत विस्तार तोच आहे मरिश्चनी-
यवस्त्रजिळ, अशी भूमि प्रेतस्त्रीसारखी मत्त व तीप्रचापव्ययुक्त, अशी होय ह०
अन्नपाणी नाही यास्तव बहुत लोक मरतात ॥४॥

यदरिणूत्पातैःप्रविकटसटाटोपचपलःप्रवातः
पश्चार्धेदिनकरकरापातसमये । तदासस्योपे
ताप्रवरनृवरावत्थसमराधरास्थानेस्थानेष्व
विरतवसामांसरुधिरा ॥५॥

अर्थ—आपाटीयोगीं, सूर्यास्तसमयीं धूल उडविणारा अत्यंत चपल असा वायु प-
श्चिमकडून वाहील तर, पूर्वेवर धान्ये होतील. श्रेष्ठमनुष्यांचा युद्धे होऊन जागे-
जाग वसा, मांस, रक्त यांहींयुक्त भूमि होईल. (बहुत युद्धे होतील) ॥५॥

आपाटीपर्वकालेयदिकिरणपतेरस्तकालोपपत्तौवा
यव्योवृत्त्यवेगःप्लवतिधनरिपुःपन्नगादानुकारी । जा
नीयाद्वारिधाराप्रमुदितसुदितांमुक्तमंडूककंठांसस्यो
द्रासैकचिन्हांसुखवहुलतयाभाग्यसेनामिवोर्वी ॥६॥

अर्थ—आपाटी योगीं भासोस सूर्यास्तसमयीं फार वेगवान्, वेगांचा शत्रु (उडविणारा)
गडडासारखा (वेगानेजाणारा) असा वायव्यदिशेकडून वारा सुटेल तर उदकाधा-
रांनीं अत्यंत आनंदित, वेड्यांच्या शब्दांनीं युक्त व बहुत सुखाने धान्ये होण्याचीं
चिन्हे समजली आहेत निचीं, अशी भूमि भाग्ययुक्त, सेनेबेपरी शोभये. असे
नाणवे ॥६॥

मेरुग्रस्तमरीचिमंडलतले ग्रीष्मावसानेरचौवा
त्यामोदिकदंवगंधसुरभिर्वायुर्यदाचोत्तरः । वि
द्युद्भ्रांतिसमस्तकांतिकलनामत्तास्तदातोयदाउ
न्मत्ताइवनष्टचंद्रकिरणांगांपूरयंत्यंबुभिः ॥७॥

अर्थ—आपाटोपौर्णमासीस सूर्यास्तकालीं अखंत सुगंधी, कदंबपुष्पांच्या सुगंधानें
सुवासित वायु, उत्तरेकडून वाहील तर, विजांच्या भ्रमणानें सर्व तेजांचें, आकलन
(आकार ज्ञान) करणारे व मत्त मेघ उन्मत्तासारखे चंद्रकिरण न दिसणाऱ्या भू-
मीतें उदकधारानीं पूर्ण करतील (विजा फार लवून अतिवृष्टि होईल) ॥७॥

ऐशानोयदिशीतलोमरणैः संसेव्यमानो भवेत्
पुत्रागागुरुपारिजातसुरभिर्वायुः प्रचंडध्वनिः ।
आपूर्णादकयौवनावसुमतीसंपन्नसस्याकुलाध
र्मिष्ठाः प्रणतारयो नृपतयोरक्षंतिवर्णास्तदा ॥८॥

अर्थ—आपाटपौर्णमासीस सूर्यास्तकालीं, शीतल, देवांनीं घेण्याजोगा, पुत्राग (सु-
रगीचें श्राव) कृष्णागुरु; पारिजातक यांच्या पुष्पांनी सुगंधित मोठा शब्द करणारा
असा वायु ईशानीकडून सुबेल तर, उदकपूर्ण, धान्ययुक्त, अशी भूमि होईल. धर्मि-
ष्ठ, शरण घेणारे आहेत शत्रु यांस, असे राजे ब्राह्मणादि चारही वर्णांचें रक्षण
करतील ॥८॥

(इति वातचक्रं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥)

॥ अथ सद्यो वर्षणं ॥

वर्षाप्रश्ने सलिलनिलयं राशिमाश्रित्य चंद्रो ल
ग्रंयातो भवति यदि वा केंद्रगः शुक्लपक्षे । सौम्यै
र्दृष्टः प्रचुरमुदकं पापदृष्टोल्पमंभः प्रावृट्काले मृ
जति न चिराच्चंद्रवद्भार्गवोपि ॥९॥

अर्थ—पर्जन्याविषयी प्रश्न केल्यास कर्क, मकर, मीन या जलराशींस घर असून
तें प्रथम असले अथवा लग्नापासून शुक्लपक्षा केंद्रा चर असले आणि त्यावर शु-

प्रहाची दृष्टि असेल तर, वर्षाकाली शीघ्र बहुत वृष्टि होईल व पापग्रहांची दृष्टि असेल तर अल्पवृष्टि होईल असे सांगावे. चंद्रासारखा शुक्रही होय, लग्ने शुक्र जलराशीत असून लग्ना असेल अथवा शुक्रपक्षा केडी असेल व तो शुभग्रहदृष्ट असेल तर बहुतवृष्टि, पापदृष्ट असेल तर अल्पवृष्टि वर्षाकाली शीघ्र होई ॥१॥

आर्द्रद्रव्यंस्पृशतियदिवावारितत्संज्ञकंवातोयासन्नो

भवतियदिवातोयकार्योन्मुखोवा । प्रष्टावाच्यःसलि

लमचिरादस्तिनिःसंशयेनपृच्छाकालेसलिलमिति

वाश्रूयतेयत्रशब्दः ॥२॥

अर्थ-पर्जन्यप्रभकाली, प्रभकरणात रसयुक्त वस्तुविशिषात स्पर्श करील अथवा उदक किंवा जलनावाच्या पदार्थाचा (क्षीर, पय, नागर्मोया, इत्यादि शब्दवाच्यपदार्थात) स्पर्श करील, अ० उदकाजवळ असेल, अ० जलकार्य करीत असेल तर पर्जन्य लवकर पडेल असे निःसंशय सांगावे. अ० प्रभकाली उदकवाचकशब्द श्रवण होतील तर पर्जन्य शीघ्र निःसंशय पडेल असे सांगावे ॥२॥

उदयशिखरिसंस्थोदुर्निरीक्ष्योतिवीप्याद्भुत

कनकनिकाशःस्निग्धवैदूर्यकांतिः । तदहनि

कुरुतेभस्तोयकालेविवस्वान्प्रतपतियदिवो

च्चैःखंगतोतीवतीक्ष्णं ॥३॥

अर्थ-सूर्य, उदयपर्वतावर असता अतितेजाने पाहवेना असा होईल व पातळ सुवर्णासारखा व निर्मळ वैदूर्यपण्याच्या कांतीसारखा होईल तर वर्षाकाली त्यादि-वर्षा वृष्टि होईल. अथवा आकाशमध्यभागी जाऊन आयत ताप करील तर त्यादिवशी वृष्टि होईल ॥३॥

विरसमुदकंगोनेत्राभंविद्यद्विमलादिशोलव

णविकृतिःकाकांडाभंघटाचभवेन्नभः । पव

नविगमःपोपूयंतेघ्नपाःस्थलगामिनोरसनम

सकृन्मंडूकानांजलागमहेतवः ॥४॥

अर्थ-उदकाची गोडी जाईल. गार्दच्या नेत्रांसारखे किंवा कावळ्याच्या आंज्या-सारखे (श्वेतनील) आकाश होईल. दिशा स्वच्छ होतील. मिठांमध्ये कांठ्या-सारखा विकार होईल. वायूचा निरोध होईल. मासे भूमीवर जाण्याच्या इच्छे-ने उड्या मारतील. नेदूक वारंवार शब्द करतील तर ही सर्व शीघ्र पर्जन्य येण्याची लक्षणं हेत ॥४॥

मार्जारभृशमवनिंनखैल्लिखंतोलोहानामलनि
चयःसविस्त्रगंधः । रथ्यायांशिंशुनिचिताश्रसेतुवं
धाःसंप्राप्तंजलमचिरान्निवेदयन्ति ॥५॥

अर्थ—भारजें नखांनीं भूमि खणतील. लोखडाचा मळ (ताव) यास अपक्कमा सासारखा गंध येईल. मार्गामध्ये मुलें पूल वाधितील. तर शीघ्र वृष्टि होईल असे समजावें ॥५॥

गिरयोञ्जनपुंजसन्निभायदिवावाष्पनिरुद्धकं
दराः । रुक्वाकुविलोचनोपमाःपरिवेपाः
शशिनश्चवृष्टिदाः ॥६॥

अर्थ—पर्वत, काजळाच्या राशींसारखे काळे दिसतील अथवा त्याच्या गुहा ऊप्यर्णें युक्त होतील. अथवा कोंजळाच्या नेत्रासारखे (लाल) चशाचे परिवेप (सळी) होतील तर वृष्टि शीघ्र होईल ॥६॥

विनोपघातेनपिपीलिकानांमंडोपसंक्रांतिरहि
व्यवायः । द्रुमाधिरोहश्चभुजंगमानांवृष्टेर्निमि
त्तानिगवांष्टुतंच ॥७॥

अर्थ—उपद्रवावाचून मुया आपलीं आर्ही दुसऱ्या जागीं नेतील. सर्प मेषुन क रतील व शाढानरहो चढतील. गाई-उड्या मारतील. हा सर्व शीघ्रवृष्टीचीं कारणें होत ॥७॥

तरुशिखरोपगताःरुकलासागगनतलस्थित
दृष्टिनिपांताः । यदिचंगवारविवीक्षणमूध्वं
निपततिवारितदानचिरेण ॥८॥

अर्थ—सरडे वृक्षाचीं जाऊन आकाशाकडे पहातील, बेल वर सूर्याकडे पहातील, तर शीघ्र वृष्टि होईल ॥८॥

नेच्छंतिविनिर्गमंगृहादुन्वंतिश्रवणान्खुरानपि ।
पशवःपशुवच्चकुक्कुराययंभःपततीतिनिर्दिशेत् ॥९॥

अर्थ—गवादिपशु घरातून बाहेर जाण्याची इच्छा करणार नाहीत व कान, पाप कापवितील तसेच कुत्रेही करतील तर शीघ्र वृष्टि होईल असे तागावें ॥९॥

यदास्थितागृहपटलेपुकुर्कुरारुवंतिवायदिवि
 ततंदिवोन्मुखाः । दिवातडिद्यदिचपिनाकि
 दिग्भवातदाक्षमाभवतिसमात्तिवारिणा ॥१०॥

अर्थ—कुत्रे, गृहसमुदायामध्ये किवा घरावर उभे राहून शब्द करतील अथवा
 आकाशाकडे पाहून तोंड पसरून शब्द करतील अथवा ईशानीकडे दिवसास वी-
 ज चमकेल तर पृथ्वी जलमय होऊन उच्च सखल दिसणार नाही ॥१०॥

शुककपोतविलोचनसंनिभोमधुनिभश्च्यदा
 हिमंद्दीधितिः । प्रतिशशीच्यदादिविराजं
 तेपततिवारितदानचिरादिवः ॥११॥

अर्थ—कीर व कवडा यांच्या नेत्रासारखा (तांबूस) अ० मधासारखा चंद्र दितेल-
 किवा आकाशामध्ये एक चंद्र असून दुसरा चंद्र दितेल तर लवकर वृष्टि
 होईल ॥११॥

स्तनितंनिशिविद्युतोदिवारुधिरनिभायदिदं
 डवत्स्थिताः । पवनःपुरतश्चशीतलोयदिस
 लिलस्यतदागमोभवेत् ॥१२॥

अर्थ—रात्री गर्जना होतिल, दिवसास रक्तासारख्या आरक्त व दडासारख्या वर
 खाली निजा चमकतील, पूर्वेकडून थंड वारा वाहिल तर वृष्टि लवकर होईल १२

वह्नीनांगनतलोन्मुखाःप्रवालाःस्नायंतेयदि
 जलपांशुभिर्विहंगाः । सेवंतेयदिचसरीसृपा
 तृणाग्राण्यासन्नोभवतितदाजलस्यपातः ॥१३॥

अर्थ—वेळीचे नवपल्लव ऊर्ध्वगमन करतील उदक व धुरळा यामध्ये पक्षी खान क
 रतील. सर्व तृणाग्रावर चढतील, तर जलवृष्टि जवळ आली (शीघ्र वृष्टि होईल)
 असे समजावे ॥१३॥

मयूरशुक्चापचातकसमानवर्णायदाजपाकुसुमपंक
 जद्युतिसुपश्चसंध्याघनाः । जलोर्मिनगनक्रकञ्जपव
 राहमीनोपमाःप्रभूतपुटसंबयानतुचिरेणयच्छंत्यपः १४

८॥ रामरक्षा.	पूजेचे अभंग.	८॥ द० म० कोष्टकें.
८॥ गोपिगीत.	८॥ सोळा सोमवार कथा	८॥ चर्पटपजरिका.
८॥ रुक्मिणी स्वयवर व सुभद्राहरण आर्या.	८॥ चित्रें. ५	८॥ नीकाक्रीडन
८॥ अगदशिष्टाई.	८॥ मंगलाष्टकें नवग्रहार्चा	८॥ कऱ्हाडे ब्राह्मणाचे प्रवर.
८॥ वास्तुप्रकरणीं कोष्टक	८॥ गुरुचरित्र औव्या ५२	८॥ शिवस्तुति
८॥ ध्रुवाख्यान.	८॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृतखेळ	८॥ गणपतीचे श्लोक.
८॥ तुकारामकृत मानस.	८॥ भीष्मप्रतिज्ञा.	८॥ दुर्गास्तोत्र
	८॥ सीतास्वयंवर.	

सूचना.

विद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि संद्रष्ट्यांस आर्हां विनयपूर्वक असें सुचवितों कीं, या ग्रंथाचा राजापासून रंकापर्यंत सर्वांस विशेष उपयोग होईल, असें समजून प्राकृत (मराठी) टीकेसह लोकहितो-
देशानें हें पुस्तक छापण्याचें काम सुरू केलें आहे. यास वर्गणीद्वारा साह्य कळून, तें पूर्ण करणें सुद्ध देशांधवांकडे आहे.

वर्गणीचेदर.

	किंमत.	हाशील.
भाग ३ किंवा अर्क पौर्वांच दिव्यास दर अर्कास	८ भागे.	६ पै.
भाग ३० दिव्यास दर अर्कास	२० भागे.	६ पै.

किंमतीबद्दल टिकिटा पाठविणें ज्ञाख्यास अर्धा आणा दराच्या पाठवाल्या.

मुंबईत ठाकुरद्वारानजीक हरिबाबांचे चालीत रा० रा० नारोरुण्य दुमाळ्ये पांजकडे पैसा नमा कळून त्यांची पावती घ्यावी.

श्री
बृहत्संहिता

(वराह मिहिरकृत)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्यांचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला
आहे.

THE BRIHATSANHITĀ

[BY VARAHA-MIHĪRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १ ले

तारीख २५ अक्टोबर १८७३.

अंक ६

VOL I

25th OCTOBER 1873.

No. 6

रत्नागिरी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

यांनी

आपल्या

जगन्मित्र छात्रान्यास

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अंकांत मोठ्या तक्तीचे सांच्याचीं चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून
सुमारे ८०० ग्रंथ येत जाईल.

जगन्मित्र हृपिसांत पुस्तकें विकत मिळतात तीः—

१० श्रीमद्भागवत.	सूत्रेचा बोधक वाद	८= शिवसहस्रनामावलि
८ यथार्थदीपिका	॥=सम-श्लोकी गीता.	८= प्रात स्मरण.
४ धर्मसिधु (प्रयकार	॥=प्रतिष्ठासूत्र.	८= चक्रुवाहनआख्यान
याचे घरचे पुस्तकाव	॥=वेताळपंचविशी.	८= रामदासी श्लोक
रून छापिलेला)	॥ रत्ना० त्रि० वर्णन.	८= गोत्रावली (कन्हाड
८ भारतचपु सटीक	॥ स्वमचिंतापि.	त्राक्षणाची).
८ एकादशोन्नतसार.	॥=पुनातक	८= विष्णुसहस्रनाम
३ बृहज्जातक	॥=मावसर्ग २ रा.	८= रामजोशीकृत राव
२॥ गीतार्थबोधिनी	॥=वनौपधिसंग्रहः	८= ष्या व पर्दे.
२ विक्रमचरित्र	॥= पादुरगभाहात्म्य.	८= केकावलि.
२ फौजदारी ठराव	॥= भगवद्गीता [आक्ट.	८= सस्कृत आख्या
१॥ नारायणभट्टी	॥= नवीन श्रील्लिखिता	८= गायनप्रकार.
१॥ त्रलोशापनकौमुदी	॥= वयोवृद्धचरित्र.	८= विधवाविवाह सहाय
१॥—॥ दिवाणी व फौज	॥= माघसर्ग १ ला.	सार
दारी निवडक निवा	॥= माघसर्ग ३ रा.	८= केरोपती पञ्चांग
डे सन १८६४।६६	॥= अपूर्णांक (दिवराज	के १७९९ चे.
सालचे.	भास्कर कायिकृत)	८= गंगालहरी
११ रसमाधव	॥= गुरुदत्तात्रय स्वामी	८=॥ विष्णुसहस्रनामावलि
११ सत्यार्थचिंतामणि.	च्या आख्या (अक्ष	८=॥ विधवाविवाहसंगण
११ गोपीचंदराजाचे ना	लकोटचे स्वामीचि त	८=॥ अकल्पि
टक मराठी	सविरीसह)	८=॥ मेस्तक (तोंडचे दिग्ग
१ रुक्मिणीसयमर.	॥= तर्कदीपिका	८= नलाख्यान आया.
१ बालवैद्य	॥= कुढार्क सटीक	८= व्यकटेशस्तोत्र.
१ शिवलीलामृत.	॥= लवाकुशाख्यान.	८= रामदासत्तचे अभंग
॥=मुहूर्तगणपति.	॥= विदुरनीति.	८= स्फुट आर्या व श्लोक.
॥॥ मुहूर्तमार्तंड प्रारुत	॥= रघुटय्योविष.	८= गंगाचार्यकृत प्रया
टीका. [ण.	॥= रघुवशासनी ४ था.	वलि.
॥॥ पंचापुधमपचाख्यभा	॥= सिंहासनचरिणी	८= एकादशोमहात्म्य
॥॥ निमज्जम हात्म्य	॥= आनंदसागर	८= व्याकरणसाख.
॥॥ गीतार्थमन्त्री	८= तीर्थार्थी मंष्टी	८॥॥ शके १७९९ स
॥= विष्णुसहस्रनामाचा	८= शनिमाहात्म्य	चे पंचांग
प्रारुत अ.३	८=॥ पद्दोपतनकारिका.	८॥॥ हरिपाठ.
॥=पुनर्विवाहाचा अंश	८=॥ गणपतिसहस्रनाम.	८॥॥ धावे

अर्थ—मयूर, शुक, चाघ, चातक या पक्ष्याच्या वर्णासारखे नीलवर्ण, जास्वदीचे पुष्प व आरक्त कमल यासारखे लोहितवर्ण, उदकातील भोवरे, सुसर, कासव, सूकर, मत्स्य यांच्या आकृतीसारख्या आकाराचे असे सध्यासमयीं मेघ दाट असतील तर लवकरच वृष्टि होईल ॥१४॥

पर्यंतेपुसुधाशशांकधवलामध्येजनालित्विपःस्निग्धा
नैकपुटाःक्षरज्जलकणाःसोपानविच्छेदिनः । माहें
द्रीप्रभवाःप्रयांत्यपरतःप्राक्चांबुपाशोद्भवायेतेवारि
मुचस्त्यजंतिनचिरादंभःप्रभूतंभुवि ॥१५॥

अर्थ—आंसमंताद्गार्गी, अमृत व चंद्र यासारखे श्वेत आणि मध्यभागीं काजळ व भ्रमर यांसारखे काळे असे, निर्मल, दाट, वारीक उदकविंदु सोडणारे, शिडी च्या पायऱ्यांसारखे एकावर एक असे राहणारे, पूर्वेस उत्पन्न होऊन पश्चिमेकडे जाणारे अथवा पश्चिमेस उत्पन्न होऊन पूर्वेस जाणारे असे जे मेघ ते भूमीवर बहुत उदकवृष्टि लवकरच करतात ॥१५॥

शक्रचापपरिघप्रतिसूर्यारोहितोयतडितःपरिवेपाः ।

उद्गमास्तसमयेयदिभानोरादिशेत्प्रचुरमंबुतदाशु ॥१६॥

अर्थ—सूर्याच्या उदयास्तकाली इंद्रधनुष्य, परिघ (अश्रुरेपा), एककालीं दोन सूर्य, रोहित (वक्ष्यमाण), बीज, खळे, हीं जर होतील तर शीघ्र जलवृष्टि होईल असे सांगार्जे ॥१६॥

(यदितित्तिरपत्रनिभंगगनंमुदिताःप्रवदंतिच
पक्षिगणाः । उदयास्तमयेसवितुर्युनिशंविस्तृ
जंतिघनानचिरेणजलं ॥१७॥)

अर्थ—सूर्योदयास्तकालीं तित्तिरपक्ष्याच्या पक्षासारखे (विचित्रवर्ण) आकाश होईल, पक्षिसमुदाय आनदानें शब्द करतील, तर रात्रदिवस जलावृष्टि होईल (उदयकालीं दिवावृष्टि, अस्तकालीं रात्रीवृष्टि असें यथासत्य जाणार्जे) ॥१७॥

यद्यमोघकिरणाःसहस्रगोरस्तभूधरकराइवो
च्छ्रिताः । भूसमंचरसतेयदांबुदस्तन्महद्भव
तिवृष्टिलक्षणं ॥१८॥

अर्थ—सूर्याचे अमोघकिरण अस्तपर्वताच्या हस्तांसारखे दीर्घ होतील. (अस्त-
काळीं किरण लांब गेलेले दिसतील) मेघ भूमीनरोर (जवळ) शब्द कबिल
तर तें शीघ्रवृष्टीचें महान् लक्षण होय ॥१८॥

प्रावृषिशीतकरोभृगुपुत्रात्सप्तमराशिगतःशुभदृष्टः ।

सूर्यसुतान्नवपंचमगोवासप्तमगश्चजलागमनाय ॥१९॥

अर्थ—वर्षाकाळीं चंद्र शुक्रापासून सातव्या राशीस असेल आणि सागर शुभप्रहाची
दृष्टि असेल अथवा चंद्र शनीपासून ९।५।७ इतक्या राशीस असेल. आणि त्याव-
रही शुभप्रहाची दृष्टि असेल. तर पर्जन्यवृष्टि होईल ॥१९॥

प्रायोग्रहाणामुदयास्तकालेसमागमेमंडलसंकमेच ।

पक्षक्षयेतीक्ष्णकरायनातेवृष्टिर्गतेर्केनियमेनचाद्री ॥२०॥

अर्थ—ग्रहांचे उदय व अस्त यावेळीं, भीमादि ग्रहांचा चंद्राशीं संयोग होईल त्या-
वेळीं, भरण्यादि सहा मंडले शुक्रचारामध्ये, सांगितलीं त्यांच्या प्रवेशातमर्षी, अमा-
नास्या व पौष्णिमा यांचे अंती, सूर्याच्या दक्षिणोत्तरायणाचे अंती, सूर्य आर्द्रानक्षत्रीं
जातेवेळीं, 'या सर्वकाळीं' बहुतकरून नियमानें वृष्टि होई ॥२०॥

समागमेपततिजलंज्ञशुक्रयोर्ज्ञजीवयोर्गुरुसि

तयोश्चसंगमे । यमारयोःपवनहुताशजंभयं

नदृष्टयोरसहितयोश्चसंरुहैः ॥२१॥

अर्थ—बुध व शुक्र, बुध व गुरु, गुरु व शुक्र यांचा योग झाला असतां बहुतकरून
नियमानें वृष्टि होई. तसेच शनि व भीम यांचा योग झाला असतां वायु व अग्नि
यांचें भय होतें; परंतु शुभप्रहाची दृष्टि किंवा युक्त असतील तर होणार नाही २१

अग्रतःपृष्टतोवापियहाःसूर्यावलंबिनः ।

यदातदाप्रकुर्वन्तिमहीमेकार्णवामिव ॥२२॥

अर्थ—सूर्याच्या पुढें किंवा मागे बहुत ग्रह येतील तर त्यावेळीं सर्व पृथ्वी जलमय
होईल ॥२२॥

इतिवृहत्संहितायांसद्योवृष्टिलक्षणानामाष्टाविंशोध्यायः२८

॥ अथकुसुमलताध्यायः ॥

फलकुसुमसंप्रवृत्तिधवनस्पतीनां विलोक्य विज्ञेयं ।
सुलभत्वं द्रव्याणां निष्पत्तिश्चापि सस्यानां ॥१॥

अर्थ—वृतांचीं फळे व पुष्पे यांच्या उत्तम वृत्तीवरून पदार्थांचे सुलभत्व व धान्याची उत्पत्ति ही जाणार्ची ॥१॥

शालेन कलमशालीरक्ताशोकेन रक्तशालिश्च ।
पांडूकः क्षीरिकयानीलाशोकेन सूकरकः ॥२॥

अर्थ—शाल (साया किंवा अर्जुनवृक्ष) वृक्षाच्या फळपुष्पवृद्धीने कलमशाली (पाद-
न्या भाताची जात) चागली होई. तापट्या अशोकवृक्षाने तांबडीसाळ किंवा म
हाडीचे भात ही चागली होतात. क्षीरिका (दुधाळवृक्ष) इणे पांडूक (शालिवि०)
होतात. नीलअशोकाने सूकरक (शालिवि०) होतात ॥२॥

न्यग्रोधेन तु यवकस्तिदुकवृत्त्या च पट्टिको भवति ।
अश्वत्थेन ज्ञेयानिष्पत्तिः सर्वसस्यानां ॥३॥

अर्थ—वटवृक्षाने यवक (शालि वि०) होते. तिदुक (टेंभुरणी) वृक्षाच्या वृद्धीने
पट्टिक (साठ दिवसांनी पिकणारे, अवाचिते भात) होते. पिपळाने सर्व धान्या-
ची उत्पत्ति चागली होई ॥३॥

जंबूभिस्ति लमायाः शिरीषवृत्त्या च कंगुनिष्पत्तिः ।
गोधूमाश्रमधूकैर्यववृद्धिः सप्तपर्णेन ॥४॥

अर्थ—जावळीनां तिळ व उडीद हे होतात. शिरीष (शिरसाचे शाड) वृक्षाने
काग होतात. मोहाच्या शाडाने गहू होतात. सालिणाने यव (सातु) होतात ४

अतिमुक्तकुंदाभ्यां कर्पासं सर्पपान्वदेदज्ञैः ।
वदरीभिश्च कुलस्थांश्चिरविल्वेनादिशेन्मुद्गान् ॥५॥

अर्थ—अतिमुक्त (तिवस, तिवर) व कुंद यांच्या फळपुष्पवृद्धीने कापूस होतो.
अशन (असणी, चित्रक) वृक्षाने सर्पप होतात. वेरीच्या शाडानीं कुळीद ही-
तात. करजाने मूग होतात ॥५॥

अतसीवेतसपुष्पैःपलाशकुसुमैश्चकोद्रवाज्ञेयाः ।

• तिलकेनशंखमौक्तिकरजतान्यथचंगुदेनशणः ॥६॥

अर्थ—वेतस (वेत) पुष्पानीं जबस होतात. पळसाच्या पुष्पानीं कोद्रव (हरीक) होतात. तिलाने शख, मौक्तिक, रूपें हीं होतात. हिंगणवेत्यानें शण (ताग) हातो ॥६॥

करिणश्चहस्तिकर्णैरादेश्यावाजिनोश्वकर्णेन ।

गावश्चापाटलाभिःकदलीभिरजाविकंभवति ॥७॥

अर्थ—हस्तिकर्ण (एरड किंवा पळस) वृक्षाने हत्ती होतात. अश्वकर्ण (साग, राळेचा वृक्ष) या वृक्षाने अश्व होतात. पाटल (तावडा लोभवृक्ष) पाणें गरिं होतात. कदलीनीं शेव्या, भेल्या होतात ॥७॥

चंपककुसुमैःकनकंविद्रुमसंपञ्चवंधुजीवेन ।

कुरुवकवृत्ध्यावज्रवैडूर्यनंदिकावर्तैः ॥८॥

अर्थ—चंपकपुष्पांनीं सुवर्ण होतें. वधुजीवे (दुपारी) पुष्पाने पांढळीं होतात. कोरं-ध्यानीं हिरे होतात. नदिकावर्त (नांदहत्ती) वृक्षाने वैडूर्यमणि होतात ॥८॥

विद्याच्चसिंदुवोरणमौक्तिकंकुंकुमंकुसुंभेन ।

रक्तोत्पलेनराजामंत्रीनीलोत्पलेनोक्तः ॥९॥

अर्थ—निगुंडीनें मौक्तिके होतात. कुसुम (कर्दई) वृक्षाने कुकुम होतें. तावड्या कमलाने राजा चागला हातो. नीलकमलाने प्रधान हातो ॥९॥

श्रेष्ठीसुवर्णपुष्पैःपद्मैर्विप्राःपुरोहिताःकुमुदैः ।

सौगंधिकेनवलपतिरकेणहिरण्यपरिवृद्धिः ॥१०॥

अर्थ—सुवर्णपुष्पांनीं श्रेष्ठी (कुलपरपरागतशिल्पज्ञ) याची वृद्धि होत्ये. कमलानीं ब्राह्मण होतात. चंद्रविकासी कुमुदानां पुरोहित (राजोपाध्याय) होतात. सौगंधिकाने (श्वेतरक्त कमलाने) सेनापति हातो. रईनें धनवृद्धि होत्ये ॥१०॥

आम्रैःक्षेमंभल्लातकैर्भयंपीलुभिस्तथारोग्यं ।

खदिरशमीभ्यांदुर्भिक्षमर्जुनैःशोभनावृष्टिः ॥११॥

अर्थ—आम्रवृक्षांनी कल्याण होतें. भिलव्यांनी भय होते. पीलु (अक्रोडाचें झाड) वृक्षांनी आरोग्य होतें. खैर व शमी यांहींकरून दुर्भिक्ष होते, अर्जुनवृक्षांनी चांगली वृष्टि होत्ये ॥११॥

पिचुमंदनागकुसुमैःसुभिक्षमथमारुतःकपित्थेन ।

निचुलेनावृष्टिभयंव्याधिभयंभवतिकुटजेन ॥१२॥

अर्थ—कडुनिव व नागकेशरपुष्प यांहीं सुभिक्ष होतें. कंवठीच्या वृक्षानें वायु होतो. निचुलानें (वेतानें) अवर्षणभय होतें. कुड्यानें व्याधिभय होतें ॥१२॥

दूर्वाकुशकुसुमाभ्यामिक्षुर्वन्हिश्चकोविदारेण ।

श्यामालताभिवृत्ध्यावंधक्योवृद्धिमायांति ॥१३॥

अर्थ—दूर्वा, कुश यांच्या पुष्पांनीं ऊस होतात. कोविदार (बाहवा) या वृक्षानें अभिवृद्धि होत्ये. श्यामालता इणें वेश्यांची वृद्धि होत्ये ॥१३॥

यस्मिन्देशेस्निग्धनिच्छिद्रपत्राःसंदृश्यंतेवृक्ष

गुल्मालताश्च । तस्मिन्वृष्टिःशोभनासंप्रदि

ष्टारूक्षैश्छिद्रैरल्पमंभःप्रदिष्टं ॥१४॥

अर्थ—ज्या देशीं वृक्ष, गुल्म (शुडपें), वल्ली ह्या निर्मल व छिद्ररहितपानें अशा असतील त्यादेशीं त्यावर्षीं चांगली वृष्टि होईल. तीं जर रूक्ष व छिद्रयुक्तपानांचीं असतील तर अल्पवृष्टि होईल ॥१४॥

॥ इतिबृहत्संहितायांकुसुमलताध्यायएकोनत्रिंशः ॥२९॥

॥ अथसंध्यालक्षणं ॥

अर्धास्तमितानुदितात्सूर्यादस्पष्टमंनभोयावत् ।

तावत्संध्याकालश्चिन्हैरेतैःफलंचास्मिन् ॥१॥

अर्थ—अर्धा सूर्य दिसेनासा झाल्यापासून नक्षत्रें दिसूं लागतपर्यंत सायंसांध्या, न

लोत्रे किकट दिसू लगल्यापासून अर्धा सूर्य दितेपर्यंत प्रातःसंध्या या दोन्ही संध्याकाळीं, पुढे सांगितलेल्या चिन्हांनीं फलें जाणावी ॥१॥

**मृगशकुनपवनपरिवेपपरिधिपरिघाभ्रवृक्षसुरचापैः ।
गंधर्वनगररविकरदंडरजःस्नेहवर्णैश्च ॥२॥**

अर्थ—आरण्यापशु, पक्षि, वायु, सूर्यचंद्रास खळे, प्रतिसूर्य, परिघ (सूर्योदयी किंवा सूर्यास्ता मेघाच्या तिरकस रेषा), वृक्षाकारमेघ, इद्रधनुष्य, गंधर्वनगर, सूर्यकिरण, दंड (सूर्यकिरण व वायु याचा समुदाय) धूळ, स्नेहवर्ण, (निर्मलार्ण) याही-करून संध्याफल सागावे ॥२॥

**भैरवमुच्चैर्विरुवन्मृगोऽसकृत्कामघातमाचष्टे ।
रविदीप्तोदक्षिणतोमहास्वनःसैन्यघातकरः ॥३॥**

अर्थ—मृग (आरण्यापशु) उच्चरानें वारवार भयकर शब्द करील तर ग्रामनाश होतो. मृग, सेनेच्या दक्षिणेकडे राहून सूर्याभिमुख मोठा शब्द करील तर सैन्याचा नाश होतो ॥३॥

**अपसव्येसंग्रामःसव्येसेनागमःशांति ।
मृगचक्रेपवनेवासंध्यायांमिश्रेवृष्टिः ॥४॥**

अर्थ—संध्याकाळीं मृगसमूह व वायु हे सैन्याच्या घामभागाकडून जातील तर पुढे होईल, सैन्याच्या दक्षिणेकडून जातील, शांतदिशेत असतील, अर्काभिमुख मधुरस्वर करतील तर दोहोंसिनेचा जेह होईल! तेच संध्यासमयी मिश्र असेल तर वृष्टि होईल ॥४॥

**दीप्तमृगांडजविरुताप्राक्संध्यादेशनाशमाख्याति ।
दक्षिणदिक्स्थैर्विरुताग्रहणायपुरस्यदीप्तास्यैः ॥५॥**

अर्थ—प्रातः संध्यासमयी दीप्तदिशेकडे असून सूर्यसमुद्र, वृक्षस्वरांनीं मृग किंवा पक्षी याणीं केलेले शब्द, देशाचा नाश सांगतात. तसेच पशुपक्षी सूर्याभिमुख नगराच्या दक्षिणदिशेकडे राहून शब्द करतील तर त्या नगराचे शत्रु ग्रहण करतील (शत्रु घेतील) ॥५॥

**गहतरुतोरणमथनेसपांशुलोष्टोत्करेनिलेप्रवले ।
भैरवरावेरुक्षेखगपातिनिचाशुभासंध्या ॥६॥**

अर्थ—गृह, वृक्ष, तोरण यातें कापविणारा; धूळ, मृत्पिंड याही युक्त; मोठा शब्द करणारा, रूक्ष, अतरिक्षगत पक्ष्यास पाडणारा असा प्रचक्रवायु सध्यासमयी सुटेल तर अशुभ होय ॥६॥

मंदपवनावयद्वितचलितपलाशद्रुमाविपवनावा ।

मधुरस्वरज्ञांतविहंगमृगरुतापूजितासंध्या ॥७॥

अर्थ—मदवायुने कपितपत्र आहित वृक्ष जीचाठाई, अशी अथवा वायुरहित, मधुर शब्द व ज्ञात असे आहित पक्षी व पशु जीचाठाई, अशी संध्या (सध्यासमय) शुभ होय ॥७॥

संध्याकालेस्निग्धादंडतडिन्मत्स्यपरिधिपरिवेपाः ।

सुरपतिचापैरावतरविकिरणाश्चाशुवृष्टिकराः ॥८॥

अर्थ—दंड (वक्ष्यमाण), वीज, मत्स्य, परिधि (खळे), परिवेष, इद्रधनुष्य, ऐरावत (लाव इद्रधनुष्य), सूर्यकिरण हे सध्यासमयी, जर सिग्ध होतील तर शीघ्र वृष्टि होईल ॥८॥

विच्छिन्नविपमविध्वस्तविकृतकुटिलापसव्यपरिवृत्ताः ।

तनुह्रस्वविकलकलुपाश्चविभ्रहावृष्टिदाःकिरणाः ॥९॥

अर्थ—विच्छिन्न (तुटलेले) सम नव्हत, नष्टवर्ण, विकारयुक्त, अस्पष्ट, अपसव्यपेष्टित, सूक्ष्म, न्दस्व, शक्तिहीन, कलुष (अप्रसन्न) सध्यासमयी किरण असतील तर विरोध व अवर्षण ही होतात ॥९॥

उद्योतिनःप्रसन्नाऋजवोदीर्घाःप्रदक्षिणावर्ताः ।

किरणाःशिवायजगतोवितमस्केनभसिभानुमतः ॥१०॥

अर्थ—तेजस्वी, निर्मल, स्पष्ट, दीर्घ, प्रदक्षिण किरणारे असे सूर्याचे किरण अथका रहित आकाशामध्ये दिसतील तर सर्व जगताचे कल्याण होईल ॥१०॥

शुक्लाःकरादिनकृतोदिवादिमध्यांतगामिनःस्निग्धाः ।

अव्युच्छिन्नाऋजवोवृष्टिकरास्तेह्यमोघारव्याः ॥११॥

अर्थ—आकाशाचा आदि, मध्य, अंत यात गमन करणारे (सर्वव्यापी), सिग्ध, अग्नड, तारळ असे शुभ सूर्याचे किरण अमोघसत्रक होत. हे वृष्टि करणारे होत

कल्मापवध्रुकपिलाविचित्रमांजिष्ठहरितशबलाभाः ।

त्रिदिवानुबंधिनोवृष्टयेल्पभयदास्तुसप्ताहात् ॥१२॥

अर्थ—श्वेतरुष्ण, पिपट, कपिल, विचित्र, आरक्त, हिरवा, शबन्, या वर्णांचे सर्वा-
काश व्यापून रहाणारे सूर्याचे किरण वृष्टि करणारे होत व सात दिवसांनी थोडे-
से भय करणारे होतात ॥१२॥

ताम्रावलपतिमृत्युंपीतारुणसंनिभाश्वतद्वयसनं ।

हरिताःपशुसस्यवधंधूमसवर्णागवांनाशं ॥१३॥

मांजिष्ठाभाःशस्त्राग्निसंभ्रमंवध्रवःपवनवृष्टिं ।

भस्मसदृशास्त्ववृष्टितनुभावंशबलकल्मापाः ॥१४॥

अर्थ—ताम्रवर्ण सूर्यकिरण असतां सेनापतीस मृत्यु होतो. पीत व तांबडे अ०
सेनापतीस दुःख होतें. योगटीरगाचे अ० पशु व धान्य याचा नाश होतो.
धूमवर्ण अ० गाईचा नाश होतो ॥१३॥ मांजिष्ठ (तांबडा) वर्ण अ० शस्त्र व
अग्नि यांचें भय होतें. कपिलवर्ण अ० वायुसहित वृष्टि होत्ये. भस्मवर्ण अ०
अवर्षण होतें. रुष्णनीलमिश्रितवर्ण अ० वृष्टि अल्प होत्ये ॥१४॥

बंधूकपुष्पांजनचूर्णसंनिभंसांध्यंरजोभ्येतिय

दादिवाकरं । लोकस्तदारोगशतैर्निपीडयते

शुक्लंरजोलोकविवृद्धिशतये ॥१५॥

अर्थ—बंधूकपुष्प ह० दुपारीचें पुष्प यासारखें अति तांबडें व काजळासारखें
अति काळें, सध्याकाळीं रज (धूळ) सूर्याभत घेईल तर शेंकडो रोगांनी लोक
घाडित्त होतील. तीच शुभ धूळ असेल तर लोकाची वृद्धि व शक्ति होत्ये ॥१५॥

रविकिरणजलदमरुतांसंघातोदंडवत्स्थितोदंडः ।

सविदिक्स्थितोनृपाणामशुभोदिक्षुद्विजातीनां ॥१६॥

अर्थ—सूर्यकिरण, मेघ व वायु एकत्र होऊन त्याचा आकार दंडाकृति असेल तर
तो दंड होतो. तो दंड विदिशेंस असेल तर राजास अशुभ व तो दंड
उत्तरादि दिशेंस असेल तर ब्राह्मणादिवर्णांस अशुभ होय ॥१६॥

शस्त्रभयातंककरोदृष्टःप्राह्मध्यसंधिशुदिनस्य ।

शुक्राद्योविप्रादीन्यदभिमुखस्तांनिहंतिदिशं ॥१७॥

अर्थ—दड, सूर्याचा उदय मध्य अस्त या काली दृष्टिगोचर होईल तर शस्त्र भय व उपद्रव होतो. शुक्र, रक्त, पीत, कृष्ण या चार वर्णांचा असेल तर ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र याचा अनुक्रमाने नाश होतो. ज्या दिशेचे सन्मुख तो दड असेल त्यादिशेचा नाश होतो (सूर्याजवळचा त्या दडाचा भाग ते मूळ व अन्य समूचा भाग ते मुख जाणवें) ॥१७॥

दधिसदृशाग्रोनीलोभानुच्छादीखमध्यगोभ्रतरुः ।

पीतच्छुरिताश्वघनाघनमूलाभूरिवृष्टिकराः ॥१८

अर्थ—दद्यासारख्या अग्राचा, नीलवर्ण, सूर्यास आच्छादणारा, आकाशमध्य भार्गी राहणारा, असा मेघवृक्ष व पीतवर्णाने शोभित, सहतमूल (दाट) असे मेघ बहुत वृष्टिकारक होतात ॥१८॥

अनुलोमगेभ्रवृक्षसमुद्रतेयानिनोनृपस्यवधः ।

वालतरुप्रतिरूपिणियुवराजामात्ययोर्मृत्युः ॥१९॥

अर्थ—मेघवृक्ष, अनुलोम उत्पन्न झाला तर याषी (स्वारीकरून नाणारा) राजाचा नाश होतो. वालवृक्षासारखा मेघवृक्ष असता युवराज (पिता असता राजकार भार पाहणारा) व प्रधान यास मृत्यु होतो ॥१९॥

कुवलयवैडूर्यांबुजकिंजल्काभाप्रभंजनोन्मुक्ता ।

संध्याकरोतिवृष्टिरविकिरणोद्भासितासद्यः ॥२०॥

अर्थ—निळा, पिवळानिळा, कमळकेसाराप्रमाणे पिवळा अशा रंगाची वायुरहित, सूर्यकिरणयुक्त अशी संध्या (संध्यासमय) तत्काल वृष्टि करित्ये ॥२०॥

अशुभाकृतियनगंधर्वनगरनीहारपांशुधूमयुता ।

प्रावृष्टिकरोत्यवग्रहमन्यतैशिश्रकोपकरी ॥२१॥

अर्थ—गर्दभ, उष्ट, काफ, मार्जा इत्यादिकांच्या आकारासारखे मेघ; मधुर्वागर, वक्र, धूळ, धूम यांहीं युक्त संध्यासमय वर्षाकार्ळा होईल तर अवृष्टि होईल. अन्यकार्ळा होईल तर शस्त्रकोप होतो ॥२१॥

शिशिरादियुवर्णाःशोणपीतसितचित्रपद्मरुधिरनिभाः ।

प्रकृतिभवाःसंध्यायांस्वतैशस्ताविठतिरन्या ॥२२॥

अर्थ—शिशिरादि सहा ऋतूमध्ये संध्यासमयी शोणादि सहा वर्ण आपापल्या ऋतूत स्वामधिके शाल तर शुभ होत अन्यवर्ण शाले तर अशुभ होत शिशिरऋतूमध्ये शोण (किर्मिजी), वसंत० पीत, ग्रीष्म० श्वेत, सर्पा० चित्र, शरत्० पद्म (कुसुमा), हेमन्तऋतूमध्ये रक्तासारता ॥२२॥ ।

आयुधवन्नरूपं छिन्नाभ्रं परभयायरविगामि ।

सितखपुरेर्कांक्रांतेपुरलाभोभेदनेनाशः ॥२३॥

अर्थ—मेघसदृश, शंखधारी पुरुषासारखे सूर्यासमीप दिसेल तर, शत्रुभय उत्पन्न करील. श्वेतवर्ण गवर्धनगर सूर्याचे आच्छादन करील तर नगरलाभ होईल. सूर्य गर्धानगराचे भेदन करील तर नगराचा शत्रु नाश करतील ॥२३॥

सितनितांतघनावरणं रवेर्भवति नृप्टिकं रंयदि

संख्यत । यदि च वीरणगुल्मनिर्भयैर्नैर्दिवस

भर्तुरदीप्तदिगुद्भवैः ॥२४॥

अर्थ—असतश्वेतमेघाचे आच्छादन दक्षिणभागाचे सूर्यास जवळ होईल तर वृष्टि होई तसेच वीरण (काळावाळा) याच्या समूहासारखे व शातदिशेत शालेले अशा मेघाचे जर सूर्यास आच्छादन होईल तर वृष्टि होईल ॥२४॥

नृपविपत्तिकरपरिघसितः क्षतजतुल्यवपुर्व

लकोपकृत् । कनकरूपधरोवलवृद्धिदः सवि

तुरुद्धमकालसमुत्थितः ॥२५॥

अर्थ—सूर्याच्या उदयकाली उत्पन्न झालेला परिघ (तिर्कस मेघरेषा) श्वेत दिसेल तर राजास दुःख होईल तोच परिघ रक्तासारखा असेल तर तोच राजावर कोपेल सूर्यासारखा परिघ दिसेल तर सौख्यवृद्धि होईल ॥२५॥

उभयपार्श्वगतौ परिधीरवेः प्रचुरतोयकृतौ व

पुपान्वितौ । अथसमस्तककुप्परिचारिणः

परिधयोस्तिकणोपिनवारिणः ॥ २६ ॥

अर्थ—दोन्ही बाजूनी विद्यमान, शरीराकारयुक्त असे सूर्याचे परिधी वेळी बहुत वृष्टिकारक होत सर्व दिशास संचार करणारे असे परिधि असेतील तर उदकाचा कणही देणार नाहीत ॥२६॥

ध्वजातपत्रपर्वतद्विपाश्वरूपधारिणः । जयाय
 संध्ययोर्धनारणायरक्तसन्निभाः ॥२७॥ पलाल
 धूमसंचयस्थितोपमावलाहकाः । वलान्यरूक्ष
 मूर्तयोविवर्धयंतिभूमृतां ॥२८॥ विलंबिनोद्दु
 मोपमाःखरारुणप्रकाशिनः । घनाःशिवायसं
 ध्ययोःपुरोपमाःशुभावहाः ॥२९॥

अर्थ—ध्वज, छत्र, पर्वत, गज, अथ यासारखे मेघ दोनही संध्यासमयी राजास कि
 वा लोकास जयप्रद होतात तेच मेघ आरक्त असले तर युर्वे होतात ॥२७॥
 मास, धूमसंचय यासारखे मेघ रत्नरत्नीत नसले तर राजाची सैन्यगृत्वि करितात
 ॥२८॥ वृक्षासारखे, लोणनारि, अपत ताण्डे असे मेघ उभयसंध्यासमयी होतील
 तर ते शुभ होत. तसेच नगरासारखेही शुभ होत ॥२९॥

दीप्तविहंगंशिवामृगधुष्टादंडरजःपरिधाद्वियुताच । प्र
 त्यहमर्कविकारयुतावादेशानरेशसुभिक्षवधाय ॥३०॥

अर्थ—सूर्याभिमुख पक्षि, भालु, आरण्यापशु याच्या शब्दांनी युक्त, दड, धूळ, परिघ
 (तिर्कत सूर्योदयी मेघरेखा), इद्रधनुष्य, गधर्वनगर इत्यादिकांनी युक्त अशी व
 प्रतिदिवशी सूर्याच्या विकाराने (स्वल्पातर) युक्त अशी संध्या देश, राजा, सु
 भिक्ष याच्या नाशाकारणे होत्ये (नाश करित्ये) ॥३०॥

प्राचीतत्क्षणमेवनक्तमपरासंध्यात्र्यहाद्वाफलं
 सप्ताहात्परिवेपरेणुपरिधाःकुर्वतिसद्योनचेत् ।
 तद्वत्सूर्यकरेंद्रकार्मुकतडित्प्रत्यर्कमेधानिलास्त
 स्मिन्नेवदिनेष्टमेयविहगाःसप्ताहपाकामृगाः ॥३१॥

अर्थ—प्रात संध्येचे शुभाशुभफल त्याचवेळीं होतें. सामसंध्येचे शु० रात्रीसहोते अथवा
 संध्याफल तीन दिवसांनीं होतें परिवेप(खेळ), धूळ, तिर्यकूरेषा यांचे शुभाशुभफल
 तत्काल न झालें तर सात दिवसांनीं होतें. सूर्यकिरण, इद्रधनुष्य, वीज, प्रतिसूर्य,
 मेघ, वायु यांचेही फल त्याचवेळीं न झालें तर सात दिवसांनीं होतें पक्ष्याच्या
 शब्दांचे फल आठ दिवसांनीं होतें. आरण्यापशूच्या शब्दांचे फल सात दिवसांनीं
 होतें ॥३१॥

एकंदीप्त्यायोजनंभातिसंध्याविद्युद्रासापट्टप्र
काशीकरोति । पंचाब्दानांगर्जितंयातिशब्दो
नास्तीयत्ताकाचिदुल्कानिपाते ॥ ३२ ॥

अर्थ—संध्यासमयाच्या कातीने एक योजन (कोस ४) प्रकाश होतो, यास्तव तिचे शुभाशुभफल ४ कोसातच होते विजेचे सहा योजने फल होते मेघगर्जनचे पाच योजने फल होते उल्कानिपातास कोणताही नियम नाही स० सर्वत्र उल्कानिपाताचे फल होते ॥३२॥

प्रत्यर्कसंज्ञःपरिधिस्तुतस्यत्रियोजनाभापरिघस्यपंच ।
पट्टपंचदृश्यंपरिवेपचक्रंदशामरेशस्यधनुर्विभाति ॥३३

अर्थ—प्रत्यर्कसंज्ञक जो परिधि व्याचे शुभाशुभफल तीन योजने होते परिघ (तिर्यकरेषा) याचे फल पाच योजने होते सव्हे सोळायोजने फल देते. दशधनुष्य दहायोजनात फल देते ॥३३॥

इतिबृहत्संहितायांसंध्यालक्षणंनामत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३०॥

॥ अथदिग्दाहलक्षणं ॥

दाहोदिशांराजभयायपीतोदेशस्यनाशायहु
ताशवर्णः । यश्चारुणःस्यादपसव्यवायु स
स्यस्यनाशंसकरोतिदृष्टः ॥१॥

अर्थ—पीतवर्ण दिग्दाह (दिशांचा झाल रंग किंवा ज्वाला दिसणे) राजभय क रणारा होतो अग्निवर्ण दिग्दाह देशनाश करितो आरक्त दिग्दाह हेईल त्यावेळी अपसव्य वायु असा झाल तर धायनाश होतो ॥१॥

योतीवदीप्त्याकुरुतेप्रकाशंछायामपिव्यंजय
तेर्कवधः । राज्ञोमहद्देवतेभयंसशस्त्रप्रको
पंक्षतजानुरूपः ॥२॥

अर्थ—जो दिग्दाह अत्यंतकातीने प्रकाश करितो व सूर्यासारखी ज्याची छायाही दिसत्ये तो राजास मोठे भय सांगतो व रक्षासारखा असला तर पुढे होतात २

प्राक्क्षत्रियाणांसनरेद्वराणांप्राग्दक्षिणेशि
ल्पिकुमारपीडा । याम्येसहोत्रैःपुरुषैस्तुवे
दयादूताःपुनर्भूप्रमदाश्वकोणे ॥३॥ पश्चान्तुडू
द्राःऋषिजीविनश्चौरास्तुरंगैःसहवायुदिक्
स्थे । पीडांत्रजंत्युत्तरतश्चविप्राःपाखंडिनोवा
णिजकाश्चज्ञाव्या ॥ ४ ॥

अर्थ—दिग्दाह पूर्वदिशेस दिसला तर राजे व क्षत्रियजाति यांस पीडा होत्ये. आग्नेयीस दिसला तर शिल्पि व कुमार यांस पीडा. दक्षिणेस दि० नेश्या व उग्रपुरुष यांस पीडा. निर्ऋतीस दि० तर दूत व पुनर्भू स्त्रिया यांस पीडा ॥३॥ पश्चिमेस दि० तर शूद्र व ऋषिकरणारांस पीडा. वायव्येस दि० तर चोर व अश्व यांस पीडा. उत्तरेस दि० तर ब्राह्मणास पीडा. ईशानीस दि० तर पाखंडी व व्यापारी यांस पीडा होत्ये ॥३॥

नभःप्रसन्नविमलानिभानिप्रदक्षिणंवातिस
दागतिश्च । दिशांचदाहःकनकावदातोहिता
यलोकस्यसपार्थिवस्य ॥५॥

अर्थ—आकाश निर्मल, नक्षत्रे स्वच्छ, वायु प्रदक्षिणगति, दिग्दाह सुवर्णासारखा, असे हे असले तर राजासहवर्तमान सर्व लोकाचे कल्याण होते ॥५॥

इतिबृहत्संहितायांदिग्दाहलक्षणंनानैकत्रिंशोऽध्यायः॥३॥

॥ अथभूमिकंपः ॥

क्षितिकंपमाहुरेकेषुहृदंतर्जलनिवासित्वकृतं ।
भूभारखिन्नविग्गजविश्रामसमुद्भवंचान्ये ॥१॥

अर्थ—जलामध्ये रहाणारे जे मोठे प्राणी सांगां केलेला भूकंप असे कोणी ऋषि

लक्षणतात्. भूमीच्या भाराने दु स पावलेले जे दिग्गज त्याच्या विश्रांतीपासून भू-
मिकप होतो असे अन्य गंगादि ऋषि लक्षणतात् ॥१॥

अनिलोनिलेननिहतःक्षितौपतन्सस्वनंकरोत्येके ।
केचित्त्वदृष्टकारितमिदमन्येप्राहुराचार्याः ॥२॥

अर्थ—नमस्थित वायूने ताडित जो वायू तो भूमीवर पडतो असता शब्दासहित भू-
मिकप करितो असे वृषिष्ठादिक लक्षणतात्: हा भूरूप धर्माधमाभि मृजास शुभाशुभ-
सूचक होतो असे कोणी आचार्य लक्षणतात् ॥२॥

गिरिभिःपुरासपक्षैर्वसुधाप्रपत्तद्भिरुत्पत्तद्भिश्च ।
आकंपितापितामहमाहामरसदसिसग्रीडं ॥३॥
भगवन्नामममैतत्त्वयाकृतंयदचलैतितन्नतथा ।
क्रियतेचलैश्चलद्भिःशक्ताहंनस्यस्वेदस्य ॥४॥
तस्याःसगद्गदगिरंकिंचित्स्फुरिताधरंविनंतमीपत् ।
साश्रुविलोचनमाननमबलोक्यपितामहःप्राह ॥५॥
मन्युंहरेंद्रधात्र्याःक्षिपंकुलिशंशैलपक्षभंगाय- ।
शक्रःकृतमित्युत्कामाभैरिति वसुमतीमाह- ॥६॥
किंत्वनिलदहनसुरपत्तिवरुणाःसदसत्फलाववो
धार्य । प्राग्द्वित्रिचतुर्भागेपुदिननिशोःकंपयिष्यन्ति ७

अर्थ—पृथ्वीवर पडणारे व पृथ्वीपासून आकाशात उडणारे, जे पक्षयुक्त पर्वत त्याही
कंपित झालेली जी पृथ्वी ती, देवतभेदामध्ये जाऊन ब्रह्मदेवाप्रत एतन्नायुक्त भा-
षण करितो शाली ॥३॥ हे भगवन् तुल्यो जे मला अचला असे नाम दिले ते
चलन पावणारे जे अचल (पर्वत) त्याही माहासे केले. तेणेकरून झालेल्या दु-
खार्ते सहन करण्यास मी समर्थ नाही ॥४॥ नंतर गद्गद (अस्पष्ट) भाषणाने यु-
क्त, थोडेसे कंपित आहेत आठ ज्याचाटाई असे, नेत्रोदकाने युक्त असे तिचे
मुल पाहून ब्रह्मदेव इद्रास रागतात ॥५॥ हे इद्रा पर्वतपक्षाच्या नाशार्थ वज्र टाक
आणि पृथ्वीचा शोक दूर कर. अशी ब्रह्मदेवाची आज्ञा होताच तसे केले असे इद्र
ब्रह्मदेवाप्रत, बोलून हे भूमि तू, पर्वतापासून, भिऊ, नकोस असे भाषण करिता
झाला ॥६॥ परंतु वायु, आग्नि, इद्र, वरुण हे लोकांस होणाऱ्या शुभाशुभ फलाचे
ज्ञान पूर्वी स्वतः सणून दिवसरात्र याचे चार भाग करून ते चवथे चार भागांमध्ये

तुला कापवितील, (दिवसाच्या पूर्वाधीं वायु कापवील, दि० उत्तराधीं अग्नि, रा
त्रौच्या पूर्वाधीं इद्र, रा० उत्तराधीं वरुण कापवील) ॥७॥ वायु, अग्नि, इद्र ह्य०
आकाश, वरुण ह्य० उदक हीं चार तत्वे पृथ्वीतत्वाशीं मिळतात तेन्हा भूकप
होतो

चत्वार्यार्यम्णाद्यान्यादित्यंमृगशिरोश्चयुक्चेति । सं

डलमेतद्वायव्यमस्यरूपाणिसप्ताहात् ॥८॥

धूमाकुलीकृताशेनभसिनभस्वान्रजःक्षिपन्भौमं ।

विरुजन्द्दुमांश्चविचरतिरविरपटुकरावभासीच ॥९॥

वायव्येभूकंपेसस्यांबुवनौपधीक्षयोभिहितः ।

श्वयथुश्वासोन्मादज्वरकासभवावणिकृपीडा ॥१०॥

रूपायुधभूद्वेद्याःस्त्रीकविगांधर्वपण्यशिल्पिजनाः ।

पीडयंतेसौराष्ट्रकुरुमगधदशार्णमत्स्याश्च ॥११॥

अथ—उत्तरा, हस्त, चित्रा, स्वाती, पुनर्वसु, मृगशीर्ष, अश्विनी या सात नक्षत्रांचे
वायुमडल होय या नक्षत्रां दिवसाच्या पूर्वाधीं भूमिकप झाला तर सात दिवसात
हा वक्ष्यमाण चिह्न होतात ॥८॥ धूमाने व्याप्त दिशा आहेत ज्यामध्ये अशा आ
काशात वायु, भूमिसमी धूळ उडवितहोताता व वृक्ष मोडितहोताता फिरेल.
सूय शीतकिरण भासेल ॥९॥ वायूने भूकप झाला असता धान्ये, उदक, वनौपधि
याचा क्षय होतो सूज, श्वास, उन्माद, ज्वर, कास, यापासून वैश्यास पाडा होय
॥१०॥ सुरूप, अस्त्रे धारण करणारे, वैद्य, स्त्रिया, कवि, गायक, व्यापारी, शिल्पी
या लोकास पीडा होये व साराष्ट्र, कुरु, मगध, दशार्ण, मत्स्य या देशासही पीडा
होये ॥११॥

पुण्याग्नेयविशाखाभरणीपित्रयाजभाग्यसंज्ञानि ।

वर्गोहौतभुजोयंकरोतिरूपाण्यथैतानि ॥१२॥

तारोल्कापातावृतमादीतमिवांवरंसदिग्दाहं ।

विचरतिमरुत्सहायःसप्तार्चिःसप्तदिवसांतः ॥१३॥

आग्नेयंबुदनाशसलिलाशयसंक्षयोन्नृपतिवैरं ।

दद्रूविचर्चिकज्वरविसर्पिकाःपांडुरोगश्च ॥१४॥

दीप्तौजसःप्रचंडाःपीडयंतेचाश्मकांगबाल्हीकाः ।

तंगणकलिंगवंगद्रविडाःशश्वराश्वनैकविधाः ॥१५॥

अर्थ—गुण्य, कृत्तिका, विशाखा, भरणी, मघा, पूर्वाभाद्रपदा, पूर्वा ही नक्षत्रे अभिम-
डल होत. या मडली दिवसाच्या उत्तरार्धी भूकप शाला तर सार्ची चिन्हें पुढें सां-
गतौ ॥१२॥ तारा व उल्का यांच्या पतनाने व्याप्त, दिग्दाहाने प्रदीत असत आ
काश असता चापयुक्त अभि, सात दिवसांत फिरत ॥१३॥ अभिभूकप शाला
असता मेघनाश, उदकसचयाचा नाश, राजार्थे वर, दहू (गजकर्ण ६०), वि-
चर्चिका (खरूज), ज्वर, विसर्पिका (त्वग्रोगवि०), पांडुरोग, हे होतात ॥१४॥
तेजस्वी, क्रोधी, यांस पीडा होव्हे. अश्वक, अग, बाल्हीक, तगण, कर्णिक, वग,
शबिड, शवर हे लोक बहुप्रकारच्या पीडा पावतात ॥१५॥

अभिजिह्ववणधनिष्ठाप्राजापत्यैद्रवैश्वमैत्राणि ।

सुरपतिमंडलमेतद्रवंतिचास्यस्वरूपाणि ॥१६॥

चलिताचलवर्ष्माणोगंभीरविराविणस्तडिस्वंतः ।

गवलालिकुलाहिनिभाविसृजंतिपयःपयोवाहाः ॥१७॥

ऐंद्रंश्रुतिकुलजातिस्थितावनिपालगणपविध्वंसि ।

अतिसारगलग्रहवदनरोगकृच्छ्रदिकोपाय ॥१८॥

काशियुगंधरपौरचकिरातकीराभिसारहलमद्राः ।

अर्बुदसुवास्तुमालवपीडाकरमिष्टवृष्टिकरं ॥१९॥

अर्थ—अभिजित्, श्रवण, धनिष्ठा, रोहिणी, ज्येष्ठा, उत्तराषाढा, अनुराधा या सात
नक्षत्रांचें इद्रमडल. यावर भूकपार्ची चिन्हें होतात तीं सांगतौ ॥१६॥ चचल पर्व
तासारखे, गंभीर (मधुर) शब्द करणारे, विह्वलतेनेयुक्त, महिषशूग, भ्रमरपकि,
सर्प यासारखे काळे, असे मेघ उदकवृष्टि करतील ॥१७॥ आ ऐंद्रमडलावर भूकप
शाला तर कुलजातीनें प्रतिद्व, कीर्तियुक्त राजे, समुद्रायांत सुल्य, पाचा नाश हे
तौ. अतिसार, गलाधरणे, मुलरोग, छर्दि (ओकरी) हे रोग होतात ॥१८॥
काशि, युगंधर, पौर, किरात, कीर, अभिसार, हल, मद्र, अर्बुद, सुवास्तु, मालव,
या देशातील लोकांस पीडा होव्हे व चागली वृष्टि होव्हे ॥१९॥

पौष्णाप्यार्द्राश्लेषामूलाहिर्बुध्ववरुणदेवानि ।

मंडलमेतद्धारुणमस्यापिभवंतिरूपाणि ॥२०॥

नीलोत्पलालिभिर्नाजन्त्विपोमधुरराविणोवहुलाः ।
 तडिदुद्भासितदेहाधारांकुशवर्षिणोजलदाः ॥२१॥
 वारुणमर्णवसरिदाश्रितघ्नमतिवृष्टिदंविगतवैरं ।
 गोर्नर्दचेदिकुकुरान्किरातवैदेहकान्हन्ति ॥२२॥

अर्थ—रेवती, पूर्वाषाढा, आर्द्रा, आश्लेषा, मूल, उत्तराभाद्रपदा, शतताराका, हे वा
 रुणमण्डल होय. याचाही सातदिवसापूर्वी चिन्ह होतात ॥२०॥ या नक्षत्रावर
 भूकप शाला तर नीलकमल, धमर, फारकाळे काजळ यासारखे, मधुरशब्द कर
 णारे, विजानीं दिसणारे, असे बहुत मेघ मोठ्या धारानीं वृष्टि करतात ॥२१॥
 हे वारुणमण्डल समुद्र व नद्या याच्या आश्रयाने रहाणाराचा नाश करणारे, अति
 वृष्टि करणारे, द्वेषरहित करणारे असे होय. गोर्नर्द, चेदि, कुकुर, किरात, वै
 देह या देशातील लोकाचा नाश करिते ॥२२॥

पद्भिर्मासैःकंपोद्वाभ्यांपाकंचयातिनिर्घातः ।
 अन्यानप्युत्पातान्जगुरन्येमंडलैरेतैः ॥२३॥

अर्थ—भूमिकपाचे फल सहा महिन्यांनी व निर्घात (तुफानासार किंवा मेघगर्जा) या
 चाचें फल दोन महिन्यांनी होते. अन्यही उल्कादि उत्पातांचें फल या वाण्यादि
 मंडलासारखेंच जाणावे असें अयर्गादि मुनि क्षणतात ॥२३॥

(उल्काहरिश्रंद्रपुरंरजश्चनिर्घातभूकंपककुप्प्रदाहाः ।
 वातोतिचंडोग्रहणंरवींदोर्नक्षत्रतारागणवैरुतानि २४
 व्यभ्रेवृष्टिवैरुतंयातवृष्टिर्भूमोनग्रेर्विस्फुलिंगार्चिपोवा ।
 वन्यंसत्वंग्राममध्येविशेद्वारात्रावैंद्रकामुंकदृश्यतेवा २५
 संध्याचिकाराःपरिवेपखंडानद्यःप्रतीपादिवितूर्यनादाः ।
 अन्यत्रयत्स्यात्प्रकृतेःप्रतीपंतन्मंडलैरेवफलंनिगाद्यं २६

अर्थ—उल्का, गधर्वनगर, रज, निर्घात, भूकप, दिग्दाह, प्रगड्यापु, सूर्यचंद्रास ग्रहण,
 नक्षत्रतारागण यास विकार ॥२४॥ अत्र नसून वृष्टि, मोठ्या वायानें युक्त वृष्टि,
 अग्नि नसून धूम, ज्वालाचे विस्फुलिग, अरण्यातील प्राण्याचा गावात प्रवेश, रात्री
 इद्रधनुष दिसील ॥२५॥ संध्यासमयाचे विकार, तुटलेल्या खळा, नद्याचे प्रतिहूल
 प्रवाह, स्वर्गामध्ये वाद्यध्वनि, हे उत्पात व अन्यही जें प्रकृति (स्वाभाविक असणें)

त्यात वदल होणे, हेही उत्पातरूपच होय. या सर्व उत्पातांचे फल या पूर्वाक्त वाय्वादि मडलाच्या फलासारखेच सागावे ॥२६॥)

हंत्यैंद्रोवायव्यं वायुश्चाप्यैंद्रमेवमन्योन्यं ।

वारुणहौतभुजावपिवेलानक्षत्रजाः कंपाः ॥ २७ ॥

अर्थ—वायव्यमडलावर झालेल्या भूकपाचा, ऐंद्रमडलावरील भूकप नाश करितो. तसाच ऐंद्रम० भूकपाचा वायु० भूकप नाश करितो. असे वारुण व अभि हेही परस्पराचा नाश करितात. वेलभूकप (श्लोक ७) नक्षत्र भूकप (श्लो० ८) हे परस्पराचा नाश करितात. (दिवसाच्या पूर्वार्धां झालेला भूकप वायव्य व त्यावेळीं श्रवणनक्षत्र असले तर तो ऐंद्रभूकप, असे झाले तर कोणाचेही फल होत नाही ॥ २७ ॥)

प्रथितनरेश्वरमरणव्यसनान्याग्नेयवायुमंडलयोः ।

क्षुद्भयमरकावृष्टिभिरुपताप्यंतेजनाश्चापि ॥ २८ ॥

अर्थ—आग्नेयमडली वायुवेळेवर भूकप होईल तर प्रख्यात राजांत मरण व दुःख प्राप्त होईल व दुर्भिक्ष, महामारी, अवर्षण याहीकरून सर्व लोकही सतप्त होतील २८

वारुणपौरंदरयोः सुभिक्षाशिववृष्टिहार्दयो लोके ।

गावोतिभूरिपयसोनिवृत्तवैराश्वभूपाळाः ॥ २९ ॥

अर्थ—वारुणमडली ऐंद्रवेळेवर भूकप होईल तर सुभिक्ष, कल्याण, वृष्टि, सतोष हीं लोकांमध्ये होतील व गाईं बहुत दुग्ध देतील. राजे द्वेष सोडतील ॥२९॥

पक्षैश्चतुर्भिरनिलखिभिरग्निदैवराट्चसप्ताहात् ।

सद्यःफलतिचवरुणोयेपुनकालोद्भुतेपूक्तः ॥ ३० ॥

अर्थ—ज्या अदुताविषयी फळाचा काळ सांगितला नाही त्या देहस्पदनादि अदुताविषयी हा बह्यमाण फलकालनिर्णय घ्यावा वायुमडलीं अद्भुत झाले तर त्याचे शुभाशुभफल दोन महिन्यानीं होतें. अग्निमडलीं दीड महिन्यानें, ऐंद्रमडलीं सात दिवसांनीं, वरुणमडलीं तत्काल, अशीं शुभाशुभफले होतात ॥३०॥

चलयतिपवनः शतद्वयं शतमनलोदशयोजनान्वितं ।

सलिलपतिरशीतिसंयुतं कुलिशधरोभ्यधिकंचपट्टिकं ३१

अर्थ—वायुमडलामध्ये भूकप शाला तर भूमि दोनशे योजने चलन पावत्ये. अग्नि मडलामध्ये शाला तर एकशे दहा योजने, वरुणमडलामध्ये शाला तर एकशे ऐंशी योजने, ऐंद्रमडलामध्ये भूकप शाला तर एकशे साठ योजने असे भूमिचलन होते ॥३१॥

त्रिचतुर्थसप्तमदिनेमासेपक्षेतथात्रिपक्षेच ।

यदिभवतिभूमिकंपःप्रधाननृपनाशनोभवति ॥३२

अर्थ—भूमिकप शाल्यापासून दुसरा भूमिकप, ३।४।७ इतक्या दिवशीं, एक महि-
-पाने, पधरा दिवशीं, दीड महिन्याने जर होईल तर प्रतिष्ठित राजाचा नाश होईल ॥३२॥

इतिबृहत्संहितायांभूमिकंपलक्षणं नामद्वात्रिंशोऽध्यायः ३२

॥ अथउल्कालक्षणं ॥

दिविभुक्तशुभफलानांपततांरूपाणियानितान्युल्काः ।

धिष्ण्योल्काशानिविद्युत्ताराइतिपंचधाभिन्नाः ॥१॥

अर्थ—स्वर्गामध्ये शुभफल भोगून खाली पडणाराची जीं रूपे ता उल्का होत त्या धिष्ण्या, उल्का, अशानि, विद्युत्, तारा, या भेदांनी पाचप्रकारच्या आहेत ॥१॥

उल्कापक्षेणफलंतद्वद्धिष्ण्याशानिस्त्रिभिःपक्षैः ।

विद्युदहोभिःपद्भिस्तद्वत्ताराविपाचयति ॥२॥

अर्थ—उल्का व धिष्ण्या ह्या १९ दिवसांनी फल देतात अशानि तीन पध्रवड्यांनी फल देत्ये विद्युत् व तारा सहा दिवसांनी फल देतात ॥२॥

ताराफलपादकरीफलार्धदात्रीप्रकीर्तिताधिष्ण्या ।

तिस्रःसंपूर्णफलविद्युदथोल्काशानिश्चेति ॥३॥

अर्थ—तारा उक्तफलाचा चतुर्यांश फल देत्ये. धिष्ण्या उक्तफलाचे अर्धे फल देत्ये विद्युत्, उल्का, अशानि ह्या तीन संपूर्ण फल देतात ॥३॥

अशनिःस्वनेनसहतानृगजाश्वमृगाश्ववेश्मतरुपशुवा
निपततिविदारयंतीधरातलंचक्रसंस्थाना ॥१॥

अर्थ—मोठा शब्द करून मनुष्य, हत्ती, अश्व, आरण्यापशु, पापाण, गृह, वृक्ष, गवादि पशु याचाठाई चक्रासारखी फिरून पृथीचे विदारण करितहोत्साती जी पडले ती अशनिनामक उल्का होय ॥१॥

विद्युत्सत्वत्रासंजनयंतीतटतटस्वनासहसा ।

कुटिलविशालानिपततिजीवंधनराशिपुज्वलिता ५

अर्थ—प्राणिमात्रास त्रास करितहोत्साती तटतट शब्द करून बांकडी विस्तीर्ण व प्रज्वलित अशी प्राणी व काष्ठसमुदाय यांवर पडले ती विद्युत् होय ॥५॥

धिष्ण्याकृशाल्पपुच्छाधनूपिदशदृश्यतेतराम्यधिकं ।

ज्वलितांगारनिकाशाद्वैहस्तौसाप्रमाणेन ॥६॥

अर्थ—दुर्बल, शोच्यापुच्छाची, प्रज्वलित निखान्यासारखी, जी प्रथम दोन हात उत्पन्न होऊन मध्ये दहा धनुष्ये (१० हात) अधिक लांब दिसले ती धिष्ण्या होय ॥६॥

ताराहस्तंदीर्घाशुक्लाताम्राजतंतुरुपावा ।

तिर्यग्धश्रोर्ध्वघायातिचियत्यूह्यमानेव ॥७॥

अर्थ—एकहात लांब, शुभ किंवा ताम्रवर्ण, कमलवत्तूसारखी (चारीक), ओढून गेल्यासारखी तिरकस, खाली किंवा वर होऊन आकाशामध्ये जात्ये ती तारा रोय ॥७॥

उल्काशिरसिविशालानिपतंतीवर्धतेप्रतनुपुच्छा ।

दीर्घाभवतिचपुरुषंभेदावहवोभवंत्यस्याः ॥८॥

अर्थ—मस्तकाचाठाई विस्तीर्ण, पडत असता बादणारी, चारीकपुच्छाची, पुरुषप्रमाण (साडेतीनहात) लांब होणारी अशी उल्का होय. इचे बहुत भेद होतात ८

प्रेतप्रहरणखरकरभनक्रकपिदंष्ट्रिलंगलमृगाभाः ।

गोधाहिधूमरूपाःपापायात्रोभयशिरस्का ॥९॥

अर्थ—प्रेत, शस्त्र, गर्दभ, उष्ट्र, नक्र, वानर, डुकर, नागर, मृग यांसारख्या; घोर-पड, सर्प, धूम, यांसारख्या उल्का अशुभ व दोहोकडे मस्तकाची अशी जी उल्का तीही अशुभ होय ॥९॥

ध्वजझषकरिगिरिकमलेंदुतुरगसंतप्तजरजतहंसाभाः ।

श्रीवत्सवज्रशंखस्वस्तिकरूपाःशिवसुभिक्षाः ॥१०॥

अर्थ—ध्वज, मत्स्य, गज, पर्वत, कमल, चंद्र, अश्व, तापिवलेल्लेखणे, हस्त, यांसारख्या व श्रीवत्स (विष्णूच्या हृदयावरील चिन्ह), वज्र, शंख, स्वस्तिक यासारख्या उल्का शुभ व सुभिक्षकारक होत ॥१०॥

अंवरमध्याद्वन्धोनिपतंत्योराजराष्ट्रनाशाय ।

वभ्रमतीगगनोपरिविभ्रममाख्यातिलोकस्य ॥११॥

अर्थ—आकाशमध्यापासून उल्का बहुत पडतील तर राजा व देश यांचा नाश होतो. उल्का आकाशात जर फिरेल तर लोकांत भ्रांति करित्ये ॥११॥

संस्पृशतीचंद्राकौतद्विसृतावासभूप्रकंपाच ।

परचक्रागमनृपवधदुर्भिक्षावृष्टिभयजननी ॥१२॥

अर्थ—चंद्रसूर्यास स्पर्श करणारी किंवा चंद्रसूर्यांना सोडलेली व भूमि कापविणारी अशी उल्का शत्रुचक्राचे आगमन, राजाचा वध, दुर्भिक्ष, अवर्षण यांचे भय उत्पन्न करत्ये ॥१२॥

पौरैतरघ्नमुल्कापसव्यकरणंदिवाकरहिमांश्वोः ।

उल्काशुभदापुरतोदिवाकरविनिःसृतायातुः ॥१३॥

अर्थ—उल्का, सूर्यास अप्रदक्षिण करील तर नागारिक लोकांचा व चंद्रास अप्रदक्षिण करील तर नागारिकांहून इतर लोकांचा नाश करित्ये. जी उल्का सूर्यापासून निघाली ती गमनकरणान्या राजांच्या पुढे पडेल तर शुभ होय ॥१३॥

शुक्लारक्तापीतारुष्णाचोल्काद्विजादिवर्णघ्नी ।

क्रमशश्चैतान्हन्युर्मूर्धोरःपार्श्वपुच्छस्थाः ॥१४॥

अर्थ—शुद्ध, रक्त, पीत, हृष्ण या वर्णांची उल्का अनुक्रमाने ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र या चार वर्णांचा नाश करित्ये व तशाच अनुक्रमाने मत्स्यक, उरस्थल,

पार्श्वभाग, पुच्छ या अगानीं पडलेल्या उल्का ब्राह्मणादि चार वर्णांचा नाश करितात ॥१४॥

उत्तरदिगादिपतिताविप्रादीनामनिष्टदारूक्षा ।

ऋज्वीस्त्रिधारवंडानीचोपगताचतद्रुद्ध्यै ॥१५॥

अर्थ—उत्तरादि ४ दिशास पडलेली व रूक्ष (स्तरखीव) उल्का ब्राह्मणादि चार वर्णांस अशुभ होय. (उत्तरेस पडलेली ब्राह्मणास, पूर्वेस क्षत्रियास, दक्षिणेस वैश्यास, पश्चिमेस शूद्रांस अशुभ होय) ती उल्का सरळ, निर्मूल, अखड, आकाशातून खाली येणारी अशी असून उत्तरादिपतित असेल तर ब्राह्मणादिकास शुभ होय ॥१५॥

श्यामारुणाचनीलासृग्दहनासितभस्मनिभारूक्षा ।

संध्यादिनजावक्रादलिताचपरागमभयाय ॥१६॥

अर्थ—श्याम, आरक्त, नील, रक्तवर्ण, अग्निवर्ण, वृष्ण, भस्म या वर्णांची व रूक्ष, संध्यासमय व दिवस यात झालेली, वक्र, खडित अशी उल्का शत्रूच्या येण्याचे भय करणारी होय ॥१६॥

नक्षत्रग्रहघातेतद्भक्तीनांक्षयायनिर्दिष्टा ।

उदयेघ्नर्तीरवीदूपौरैतरमृत्यवेस्तेवा ॥१७॥

अर्थ—नक्षत्रे किंवा ग्रह उल्केने उपहत (ताडित) असता पूर्वीक नक्षत्रग्रहव्युहोक्त भक्तीचा नाश होतो. उदयकाली किंवा अस्तकाली सूर्यचंद्रास उल्का जर ताडन करील तर अनुक्रमाने नागरिक व याषी यास मृत्यु होतो. (सूर्य ताडित असता नागरिकांचा व चंद्र ताडित असता याषींचा नाश) ॥१७॥

भाग्यादित्यधनिष्ठामूलेबुल्काहतेपुयुवतीनां ।

विप्रक्षत्रियपीडापुष्यानिलविष्णुदेवेषु ॥१८॥

ध्रुवसौम्येषुनृपाणामुग्रेषुसदारुणेषुचौराणां ।

क्षिप्रेषुकलाविदुपांपीडासाधारणेषुहते ॥१९॥

अर्थ—पूर्वा, पुनर्वसु, धनिष्ठा, मूल या नक्षत्रांच्या योगतारा उल्काहत असता क्षत्रियास पीडा होय. पुष्य, स्वाती, श्रवण हा नक्षत्रे ताडित अ० ब्राह्मण व न्ये यास पीडा होय ॥१८॥ रोहिणी, उत्तरा, उत्तराषाढा, उत्तराभाद्रपदा,

• मृगशीर्ष, चित्रा, अनुराधा, रेवती, ही नक्षत्रे उल्काहत अ० राजांस पीडा होत्ये. पूर्वा, पूर्वाषाढा, पूर्वाभा०, मघा, भरणी, आर्द्रा, आश्लेषा, ज्येष्ठा, मूल हीं नक्षत्रे उल्काहत अ० चोरांस पीडा होत्ये. अश्विनी, पुष्य, हस्त, अभिजित्, कृत्तिका, विशाखा ही नक्षत्रे उल्काहत असतां, कलाजाणण्यांसां पीडा होत्ये ॥१९॥

कुर्वत्येताःपतितादेवप्रतिमासुराजराष्ट्रभयं ।

शक्रोपरिनृपतीनांगृहेषुतत्स्वामिनांपीडां ॥२०॥ ।

आशाग्रहोपघातेतद्देश्यानांखलेकूपिरतानां ।

चैत्यतरौसंपतितासत्कृतपीडांकरोत्युल्का ॥२१॥

द्वारिपुरस्यपुरक्षयमथेंद्रकीलेजनक्षयोभिहितः ।

ब्रह्मायतनेविप्रान्बिनिहन्याद्दोमिनोगोष्ठे ॥२२॥

अर्थ—ह्या पूर्वोक्त उल्का देवप्रतिमांवर पडल्या तर राजांस व लोकांस भय करतात. शक्र(राजा)यावर पडल्या तर राजांस भय. 'गृहांवर पडल्या तर गृहस्वामींस पीडा २० (सूर्य, शुक्र, भौम, राहु, शनि, चंद्र, बुध, गुरु हे अनुक्रमाने पूर्वादि दिशांचे स्वामी होत) या दिक्पतींस उपघात उल्का करील तर अथवा दिशा व ग्रह यावर पडेल तर त्या दिशेस राहणाऱ्या लोकांस व त्या ग्रहांच्या देशांत राहणाऱ्या लोकांस पीडा होत्ये. (धान्य कापून जेथे मळतात ते खळें) त्यावर पडेल तर शेतीलोकांस पीडा होत्ये. चैत्यतरू (गावांतील मोठा वृक्ष) यावर उल्का पडली तर घोरलोकांस पीडा होत्ये ॥२१॥ नगराच्या द्वारावर पडेल तर नगराचा नाश होतो. पुरद्वाराच्या अर्गळिवर (खिळीवर) पडेल तर लोकांचा नाश होतो. ब्रह्मदेवाच्या देवळावर पडेल तर ब्राह्मणांचा नाश होतो. गौळ्यावर उल्का पडेल तर गुरें वाळगणाराचा नाश होतो ॥२२॥

क्ष्वेडास्फोटितवादितगीतोत्कृष्टस्वनाभवंतियदा ।

उल्कानिपातसमयेभयायराष्ट्रस्यसनृपस्य ॥२३॥

अर्थ—वीरांचा सिंहानाद अथवा सिंहाचा शब्द, वाहूंचे अथवा वक्षस्थळांचे ताडनाचा शब्द, वाद्यांचा शब्द, गायनाचा शब्द यांसारखा विजेचा शब्द पडत्येवेळीं होईल तर राजांस व राष्ट्रांस भय होतें ॥२३॥

यस्याश्विरंतिष्ठतिखेनुपंगोदंडाकृतिःसानृपते
र्भयाय । याचोह्यतेतंतुभृतेवस्वस्थायावाम
हेंद्रध्वजतुल्यरूपा ॥२४॥

अर्थ—ज्या उल्केचा संबंध आकाशामध्ये बहुतेक राहतो, जी दडासारखी, आकाशामध्ये तंतु धरून ओढल्यासारखी जात्ये व जी इंद्रध्वज (गुडी) यासारखी, यांचार प्रकारची उल्का राजास भयकारक होत्ये ॥२४॥

श्रेष्ठिनःप्रतीपगातिर्यगानृपांगनाः ।

हंत्यधोमुखीनृपान्ब्राह्मणानथोर्ध्वगा ॥२५॥

वर्हिपुच्छरूपिणीलोकसंक्षयावहा ।

सर्पवत्प्रसर्पिणीयोपितामनिष्टदा ॥२६॥

हंतिमंडलापुरंछत्रवत्पुरोहितं ।

वंशगुल्मवत्स्थिताराष्ट्रोपकारिणी ॥२७॥

व्यालसूकरोपमाविस्फुलिंगमालिनी ।

खंडशोथवागतासस्वनाचपापदा ॥२८॥

अर्थ—उल्का जेथून आली तेथेच परत गेली तर श्रेष्ठी (मुख्य) यांचा नाश करित्ये. उल्का तिरकस गेली तर राजस्त्रियांचा नाश. अधोमुख गेली तर राजाचा नाश. ऊर्ध्वमुख गेली तर ब्राह्मणांचा नाश ॥२५॥ मयूरपुच्छासारखी उल्का लोकांचा नाश करित्ये. सर्पासारखी गमनकरणारी उल्का स्त्रियांस अनिष्ट २६ जी उल्का पडली असता मंडलासारखी होत्ये ती नगराचा नाश करित्ये. जी उल्का छत्रासारखी दिसत्ये ती पुरोहिताचा नाश करित्ये. जी वंशगुल्म (वेळूचे वेट) यासारखी दिसत्ये ती राष्ट्राचा नाश करित्ये ॥२७॥ सर्पे व डुकर यांसारखी, अभिकर्णाच्या मालेसारखी अथवा अनेक प्रकारांनी गेलेली व शब्दयुक्त अशी उल्का अशुभ होय ॥२८॥

सुरपतिचापप्रतिमाराज्यंनभसिविलीनाज

लदान्हंति । पवनविलोमाकुटिलंयातातान

भवतिशस्ताविनिवृत्तावा ॥२९॥

अर्थ—इंद्रधनुष्यासारखी उल्का राज्यनाश करत्ये. जी उल्का आकाशात उत्पन्न होऊन तेथेच नाहींशी झाली ती मेघांचा नाश करत्ये. जी चापूला प्रतिकूल, वाकडी गेली अथवा परत जाऊन पुनः फिरली ती उल्का शुभ नव्हे ॥२९॥

अभिभवतियतःपुरंवल्वाभवतिभयंततएव

पार्थिवस्य । निपततिचययादिशांप्रदीप्ताज
यतिरिपूनचिरान्तयाप्रयातः ॥३०॥

अर्थ—ज्या दिशेकडे उल्केपासून नगर किंवा सैन्य पराजय पावते त्या दिशेकडे राजास भय होते. ज्या दिशेकडे प्रदीप्त उल्का पडले त्या दिशेने गेलेला राजा शीघ्र शत्रूसंजिकतो ॥३०॥

॥इतिबृहत्संहितायांउल्कालक्षणं नामत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ३३

॥ अथपरिवेपलक्षणं ॥

संमूर्छितारवींद्वोःकिरणाःपवनेनमंडलीभूताः ।
नानावर्णाकृतयस्तन्वध्रेव्योऽग्निपरिवेपाः ॥१॥

अर्थ—पसरलेले, वायूने वर्तुळ झालेले, अनेक रंगाचे व अनेक आकाराचे सूर्यचंद्राचे किरण, थोड्या अभ्राने युक्त अशा आकाशामध्ये दिसतात ते परिवेष होत ॥१॥

तेरक्तनीलपांडुरकापोताभ्राभशवलहरिशुक्लाः ।

इंद्रयमवरुणनिर्ऋतिश्वसनेशपितामहाग्निरुताः ॥२॥

अर्थ—ते रक्तादिवर्ण परिवेष इंद्रादिकृत होत. स० रक्तवर्ण परिवेष इद्रकृत, नीलवर्ण यमकृत, ईषत्शुक्ल वरुणकृत, काळापांढरा निर्ऋतिकृत, मेघवर्ण वायुकृत, कृष्णश्वेत शिवकृत, हरिद्वर्ण ब्रह्मकृत, शुभ्रवर्ण अग्निकृत, याप्रकारे परिवेष जाणवे २

धनदःकरोतिसेचकमन्योन्यगुणाश्रयेणचाप्यन्ये ।

प्रविलीयतेमुहुर्मुहुरल्पफलःसोपिवायुकृतः ॥३॥

अर्थ—कुवेर, मयूरकठाच्या रंगासारखा परिवेष करितो. अन्यही इंद्रादिदेव परस्परांच्या वर्णांचा आश्रय करितात यास्तव ते परिवेष अनेकवर्ण दिसतात. जो परिवेष नारवार नाहीसा होतो तो वायुकृत अल्पफलदेणारा होय ॥३॥

चापशिखिरजततैलक्षीरजलाभःस्वकालसंभूतः ।

अविकलवृत्तःस्निग्धःपरिवेषःशिवमुभिक्षकरः ॥४॥

अर्थ—सपूर्णवृत्त, निर्मल, नीलादिवर्णांचा परिवेष शिशिरादि ऋतूमध्ये कल्याण व सुभिक्षकारक होय. हा० नीलवर्ण शिशिरऋतूत, विचित्रवर्ण वसतात, शुक्लवर्ण प्रीष्मात, तैलवर्ण वर्षाऋतूत, दुग्धवर्ण शरदृतूत, उदकवर्ण हेमतऋतूत, हे वर्ण ह्या ऋतूत शुभ होत ॥४॥

सकलगगनानुचारीनैकाभःक्षतजसंनिभोरुक्षः ।

असकलशकटशरासनशृंगाटकवत्स्थितःपापः ॥५॥

अर्थ—सर्व आकाशामध्ये किरणारा (उदयापासून अस्तापर्यंत राहणारा), अनेकवर्ण, रक्तासारखा, रत्नरसीत, तुटलेला, गाढा व धनुष्य व चतुष्पथ (चवाठा) या सारखा, परिवेष अशुभ होय ॥५॥

शिखिगलसमेतिवर्षवहुवर्णेनृपवधोभयंधूमे ।

हरिचापनिभेयुद्धान्यशोककुसुमप्रभेचापि ॥६॥

अर्थ—मयूरकठसदृश परिवेष असता अतिवृष्टि होय. बहुवर्णांचा अ० राजवध, धूम्रवर्ण-अ० भय, इद्रधनुष्यासारखा व अशोकपुष्पासारखा अ० युद्ध, हीं होतात ६

वर्णेनैकेनयदावहुलःस्निग्धःक्षुराभ्रकाकीर्णः ।

स्वतौसद्योवर्षकरोतिपीतश्रुदीप्तार्कः ॥७॥

अर्थ—शिशिरादि ऋतूमध्ये चापादिवर्ण (श्लो० ४) परिवेष जर एकवर्णांचा, काळा, स्निग्ध, संध्यासारख्या अभ्रानी ज्यात, असा असल तर तत्काल (त्याचदि-वर्षां) वृष्टि होय व जो पीतवर्ण व ज्यात तप्तसूर्य असाही परिवेष तत्काल वृष्टि करितो ॥७॥

दीप्तविहंगमृगरुतःकल्पःसंध्यात्रयोत्थितोतिमहान् ।

भयकृत्तडिदुल्काद्यैर्हतो नृपं हंति शस्त्रेण ॥८॥

अर्थ—या परिवेषकाली सूर्याभिमुखराहून पक्षी व आरण्यपशु रोदनशब्द करितात तो, गदूळ, उदय मध्याह्न अस्त या तीन संध्यासमयी उत्पन्न झालेला, अतिविस्तीर्ण, असा परिवेष भयकारक होय. नोज व उल्का व त्रिविध उत्पात यांणी साहित असा परिवेष शस्त्राने राजाचा वध करितो ॥८॥

प्रतिदिनमर्कहिमाश्वोरहर्निशरक्तयोर्नरेन्द्रवधः ।

परिविष्टयोरभीक्ष्णंलमास्तमयस्थयोस्तद्वत् ॥९॥

अर्थ—प्रतिदिवशां दिवसरात्री आरक्त व परिवेषयुक्त सूर्यचंद्र असतीं तर राजपथ होतो. तसेच परिवेषयुक्त चंद्रसूर्य वारनार राजान्या ज-मलर्षी किंवा सप्तमस्थानी असतील तर त्या राजाचा वध होतो ॥९॥

सेनापतेर्भयकरोद्विमंडलोनातिशस्त्रकोपकरः ।

त्रिप्रभृतिशस्त्रकोपंयुवराजभयंनगररोधं ॥१०॥

अर्थ—दोन मडलाचा परिवेष सेनापतीस भय करितो व फार शस्त्रभय करित नाही. तीन चार इत्यादि मडलाचा परिवेष शस्त्रभय, युवराज (राजा असता राज्यकारभार करणारा राजपुत्र) यास भय व नगराचा रोध शत्रूकडून करितो ॥१०॥

वृष्टिरुग्रहेणमासेनविग्रहोवाग्रहेंदुभनिरोधे ।

होराजन्माधिपयोर्जन्मर्क्षेवाशुभोराज्ञः ॥११॥

अर्थ—तीन चार इत्यादि मडलाचा परिवेष शाला तर तीन दिवसांनी वृष्टि होत्ये. ग्रह, चंद्र व नक्षत्र याचा परिवेषाने निरोध शाला तर युद्ध होतें. राजाचे जन्मलग्न व जन्मराशि याचे स्वामी व जन्मनक्षत्र हीं परिवेषाने रोधिलीं तर राजास अशुभ होय ॥११॥

परिवेषमंडलगतोरवितनयःक्षुद्रधान्यनाशकरः ।

जनयतिचवातवृष्टिंस्थावरकृपिकृन्निहंताच ॥१२॥

भौमेकुमारवलपतिसैन्यानांविद्रवोग्निशस्त्रभयं ।

जीवेषरिवेषगतेपुरोहितामात्यनृपपीडा ॥१३॥

मंत्रिस्थावरलेखकपरिवृत्तिश्रंद्रजेसुवृष्टिश्च ।

शुक्रेयायिक्षत्रियराज्ञीपीडाप्रियंचान्नं ॥१४॥

क्षुदनलमृत्युनराधिपशस्त्रेभ्योजायतेभयंकेतौ ।

परिविष्टेगर्भभयंराहोव्याधिर्नृपभयंच ॥१५॥

अर्थ—परिवेषमडलांत शनि असेल तर क्षुद्रधान्य (काग इ०) याचा नाश होतो, वातयुक्त वृष्टि होत्ये, वृक्षादि स्थावर व शीतलोक याचा नाश होतो ॥१२॥ परिवेषगत भौम अ० बालक, सैन्यपति, सैन्ये हीं दुःखी होतात व शस्त्रभय होतें. परिवेषगत बृहस्पति अ० पुरोहित, प्रधान, राजे यास पीडा होत्ये ॥१३॥ परिवेषगत बुध अ० प्रधान, वृक्ष, लेखक, याची वृष्टि होत्ये व उत्तम वृष्टीही होत्ये १४ परं० शुक्रे अ० यादी (प्रवासी), क्षत्रिय, राजस्त्री, यांस पीडा व दुर्भिक्ष ही हो-

तात ॥१४॥ परि० केतु अ० दुर्भिक्ष, अग्नि, मृत्यु, राजा, शत्रु, यांपासून भय
होतें. परि० राहु अ० गर्भभय, रोग, राजभय, ही होतात ॥१५॥

युद्धानिविजानीयात्परिवेषाभ्यंतरेद्वयोर्ग्रहयोः ।

दिवसकृतःशशिनोवाक्षुद्वृष्टिभयंत्रिपुत्रोक्तं ॥१६॥

यातिचतुर्पुनरेन्द्रःसामात्यपुरोहितोवशंमृत्योः ।

प्रलयमिवविद्विजगतःपंचादिपुमंडलस्थेषु ॥१७॥

अर्थ—सूर्याच्या किंवा चंद्राच्या परिवेषामध्ये दोन ताराग्रह असतील तर युद्धे हो-
तील व तीन ग्रह असले तर दुर्भिक्ष, अवर्षण, यांचे भय होईल ॥१६॥ सूर्यच
ंद्रांच्या परिवेषामध्ये चार ग्रह असले तर प्रधान व उपाध्याय यांसहवर्तमान राजा
मृत्युवश होतो. पाच सहा ग्रह सूर्यचंद्रपरिवेषमंडलस्थ असतील तर सर्व ज-
गतास प्रलयासारखे दुःख होईल ॥१७॥

ताराग्रहस्यकुर्यात्पृथगेवसमुत्थितोनरेन्द्रवधं ।

नक्षत्राणामथवायदिकेतोर्नादयोभवति ॥१८॥

अर्थ—चंद्रसूर्यांवांचून निरालाच भौमादिग्रहास किंवा नक्षत्रांस जर परिवेष उत्पन्न
होईल तर राजाचा वध होतो. केतुदय क्षाला तर त्यांचेमात्र फल होतें. तारा-
ग्रह व नक्षत्र यांचे वर सांगितलेले परिवेषफल होत नाही ॥१८॥

विप्रक्षत्रियविदूद्रहाभवेत्प्रतिपदादिपुक्रमशः ।

श्रेणीपुरकोशानांपंचम्यादिष्वशुभकारी ॥१९॥

युवराजस्याष्टम्यांपरतस्त्रिपुषार्थिवस्यदोषकरः ।

पुरोधोद्वादश्यांसैन्यक्षोभस्त्रयोदश्यां ॥२०॥

नरपतिपत्नीपीडांपरिवेषोभ्युत्थितश्चतुर्दश्यां ।

कुर्यात्पंचदश्यांपीडांमनुजाधिपस्यैव ॥२१॥

अर्थ—प्रतिपदादि चार तिथीस परिवेष दिसले तर अनुक्रमाने ब्राह्मण, क्षत्रिय,
वैश्य, शूद्र यांचा नाश होतो. पंचमीस एकजातीच्याच लोकाचा, षष्ठीस नग
राचा, सप्तमीस जामदारतान्याचा नाश होतो ॥१९॥ अष्टमीस युवराजाचा, नव
मी, दशमी, एकादशी या तीन तिथीस राजाचा नाश होतो. द्वादशीस नग
ररोष, त्रयोदशीस सैन्यक्षोभ होतो ॥२०॥ चतुर्दशीस परिवेष होईल तर राज-
स्त्रियेचा व पीठिमिस राजाचाच नाश होतो ॥२१॥

नागरकाणामभ्यंतरस्थितायायिनांचबाह्यस्था ।

परिवेषमध्यरेषाविज्ञेयाक्रंदसाराणां ॥२२॥

रक्तःश्यामोरूक्षश्चभवतिषेषांपराजयस्तेषां ।

स्निग्धःश्वेतोद्युतिमान्येषांभागोजयस्तेषां ॥२३॥

अर्थ—तीनवर्णांच्या परिवेषाच्या तीन रेषा दिसतात त्यामध्ये आतली रेषा नगर-सबधी राजाची, बाह्यरेषा याथी (मार्गस्थ) राजाची, मध्यरेषा आक्रंदसाराची (दु खितराजाची) होय ॥२२॥ ज्याची रेषा रक्त, श्याम, रूक्ष असेल त्यांचा पराजय व ज्याची स्निग्ध, श्वेत, प्रकाशित असेल त्याचा जय होतो ॥२३॥

इतिबृहत्संहितायांपरिवेषलक्षणं नामचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ३४

॥ अथ इंद्रायुधलक्षणं ॥

सूर्यस्यविविधवर्णाःपवनेनविषट्ठिताःकराःसाम्ने ।

वियतिधनुःसंस्थानायेदृश्यंतेतदिंद्रधनुः ॥१॥

अर्थ—वायूनें अवरुद्ध, अनेकरंगाचे सूर्यकिरण, मेषयुक्त आकाशामध्ये धनुष्याकार दिसतात, ते इंद्रधनुष्य होय ॥१॥

केचिदनंतकुलोरगनिःश्वासोद्भूतमाहुराचार्याः ।

तद्यायिनांनृपाणामभिमुखमजयावहंभवति ॥२॥

अर्थ—अनंतनामक नागराजाच्या कुलातील सर्वांच्या निश्वासापासून इंद्रधनुष्य उत्पन्न होतें; असें कोणी काश्यपादि आचार्य झणतात ते इंद्रधनुष्य शत्रूवर गमन करणाऱ्या राजास सन्मुख असेल तर, पराजयकारक होतें ॥२॥

अच्छिन्नमवनिगाढंयुतिमस्निग्धंघनंविविधवर्णं ।

द्विरुदितमनुलोमंचप्रशस्तमंभःप्रयच्छतिच ॥३॥

अर्थ—ते इंद्रधनुष्य अलड, भुमीस लागले, नेत्रस्थी, सुकांति, दाट, नानाप्रकारच्या रंगांनी युक्त, एकापली एक असें दुसरे मार्गस्थराजाच्या शत्रुमार्गी राहिले, असे असेल तर ते शुभ व उदकही देते ॥३॥

सूचना.

विद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सदृहस्थांस आर्झी विनयपूर्वक असें सुचवितो की, या ग्रंथाचा राजापामून रंकापर्यंत सर्वांस विशेष उपयोग होईल, असें समजून प्राकृत (मराठी) टीकेसह लोकहितोद्देशाने हे पुस्तक छापण्याचें काम सुरू केलें आहे. यास वर्गणीद्वारा सादर करून, तें पूर्ण करणें सुत देशवांधवांकडे आहे.

वर्गणीचेदर.

	किंमत.	हाशील.
भागाड किंवा अंक पोंवनाच दिल्यास दर भंकास ४ भागे.		६ पै.
मागाहून दिल्यास दर भंकास २ भागे.		६ पै.

किंमतीबद्दल टिकिटा पाठविणें झाल्यास अर्धा आणा दराच्या पाठवाव्या.

मुंबईत ठाकूरद्वारानजीक हरिवावांचे चाळीत रा० रा० नारोरूपण दुमाळ्ये यांकडे पैसा जमा करून त्यांची पावती घ्यावी.

श्री
बृहत्संहिता

(वराह मिहिरकृत)

मूलश्लोक संस्कृत असून त्यांचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला
आहे.

THE BRIHATSANHITA

[BY VARAHA-MIHIRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १ लें तारीख २९ नोवेंबर १८७३. अंक ७

VOL I 25th NOVEMBER 1873 No. 7

रत्नागिरी

वेधे

जनार्दन हरि आठल्ये

यांगी

आपल्या

जगन्मित्र आपत्तान्धन

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अंकांत मोठ्या तक्तीचे सांख्याची चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून

सुमारे ८०० ग्रंथ येत जाईल.

अर्थ—निम्निडअंधकारतुल्य धुळीने पर्वत, नगरे, वृक्ष हे दिसेनासे शाले व सर्व दि-
शाही आच्छादित झाल्या तर राजाचा वध होतो असे ऋषि हाणतात ॥१॥

यस्यांदिशिधूमचयःप्राग्भवतिनाशमेतिवायस्यां ।

आगच्छतिसप्ताहात्तत्रैवभयंनसंदेहः ॥२॥

अर्थ—ज्यादिशेस धूमसमुदाय प्रथम उत्पन्न होईल किंवा ज्यादिशेकडे नाहीरा
होईल त्यादिशेकडून सात दिवसांनी भय येते यांत संशय नाही ॥२॥

श्वेतेरजोधनौघेपीडास्थान्मंत्रिजनपदानांच ।

नचिरात्प्रकोपमुपयातिशस्त्रमतिसंकुलासिद्धिः ॥३॥

अर्थ—धुळीचा समुदाय श्वेतवर्ण असेल तर प्रधान व लोक यांत पीडा होई व
शीघ्र शस्त्रप्रकोप (युद्ध) होतो व अतिसंकुल सिद्धीही होई ॥३॥

अर्कोदयेविजृम्भतियदिदिनमेकंदिनद्वयंवापि ।

स्थगयन्निवगगनतलंभयमत्युद्यंनिवेदयति ॥४॥

अर्थ—धूळ सूर्योदयी पसरून एक किंवा दोन दिवस आकाशात आच्छादित करील
तुम्हाला, मोठे कठिण भय होतें ॥४॥

अनवरतसंचयवहंरजनीमेकांप्रधाननृपहंतृ ।

क्षेमायचशोपाणांविचक्षणानांनरेन्द्राणां ॥५॥

अर्थ—निरंतर संचयाने वाहणार असे रज एकरात्र राहिल तर, मुख्यराजाचा नाश
होईल व इतर चतुरराजांचे कल्याण होईल ॥५॥

रजनीद्वयंविसर्पतियस्मिन्प्राप्तेरजोधनंवहुलं ।

परचक्रस्यागमनंतस्मिन्नपिसंनिबोद्धव्यं ॥६॥

अर्थ—ज्या राटांत दोन रात्री धूळ बहुत पसरेल तेंच शत्रुचक्राचे आगमन होईल
असे जाणवे ॥६॥

निपत्ततिरजनीत्रितयंचतुष्कमप्यन्नरसविनाशाय ।

राज्ञांसैन्यक्षोभोरजसिभवेत्पंचरात्रभवे ॥७॥

अर्थ—तीनरात्री किंवा चाररात्री धूळ होईल तर, अन्न व रस यांचा नाश होतो.
पांचरात्री रज होईल तर, राजाच्या सैन्यामध्ये क्षोभ होईल ॥७॥

केत्वाद्युदयविमुक्तंयदारजोभवतितीव्रभयदायि ।
शिशिरादन्यत्रतौफलमविकलमाहुराचार्याः ॥८॥)

अर्थ—केत्वादिकाध्या उदयीं शाल्ले रज मोठे भय देणारे होते हे रज शिशि
रक्रतु (माघ, फाल्गुन) यावाचून अयक्रतूत होईल तर मात्र त्याचे शुभाशुभ
फल होते असे आचार्य लणतात ॥८॥

(॥ इतिरजोलक्षणं ॥३८॥)

॥ अथनिर्घातलक्षणं ॥

पवनःपवनाभिहतोगगनादवनौयदासमापतति ।
भवतितदानिर्घातःसचपापोदीप्तविहगरुतः ॥१॥

अर्थ—वायूने वायूचे वाडन होऊन जेव्हा आकाशापासून भूमीप्रत पडतो, तेव्हा
निर्घात (मोठाशब्द) होतो तो निर्घात, सूर्याभिमुल पक्षिशब्दानांपुक्त असेल
तर अशुभ होय ॥१॥

अर्कोदयेधिकरणिकनृपधनियोधांगनावणिग्वेश्याः ।
आप्रहरांशेजाविकमुपहन्याल्लूद्रपौरांश्च ॥२॥
आमध्यान्हाद्रांजोपसेविनोब्राह्मणांश्चपीडयति ।
वैश्यजलदांस्तृतीयेचौरान्प्रहरेचतुर्थेच ॥३॥
अस्तंयातेनीचान्प्रथमेयामेनिहंतिसस्यानि ।
रात्रौद्वितीययामेपिशाचसंघान्निपीडयति ॥४॥
नुरगकरिणस्तृतीयेविनिहन्याद्यायिनश्चतुर्थेच ।
भैरवजर्जरशब्दोयातियतस्तांदिशंहति ॥५॥

अर्थ—सूर्योदयी निर्घात होईल तर, अधिकारी, राजा, धनवान्, योद्धा, स्त्री, व्या
पारी, वैश्या यांचा नाश होतो दिवसाच्या प्रथमप्रहरी निर्घात होईल तर,
शैब्या, मंदबा, शूद्र, नागरिकजन यांचा नाश ॥२॥ मध्या हपर्यंत स० दुसऱ्या
प्रहरी निर्घात झाल्या तर, राजाचे सेवक, ब्राह्मण यास पीडा तिरा-याप्रहरी

वैश्य, मेघ यांस पीडा. चतुर्थप्रहरी चोरांस पीडा ॥३॥ अस्तमानी नीचांस पीडा. रात्रीं प्रथमप्रहरी धान्यांस पीडा. द्वितीयप्रहरी पिशाचसमुदायांस पीडा ॥४॥ तृतीयप्रहरी अश्व व गज याचा नाश. चतुर्थप्रहरी यायी (जयेच्छु) याचा नाश होतो. निर्घाताचा भयंकर व फुटक्या भांड्याच्या शब्दासारखा शब्द ज्यादिशेस जाईल, त्यादिशेचा नाश होतो ॥५॥

इतिवृहत्संहितायांनिर्घातलक्षणं नामैकोनच

त्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥

॥ अथसस्यजातकं ॥

वृश्चिकवृषप्रवेशेभानोर्येवादरायणेनोक्ताः ।

ग्रीष्मशरत्सस्यानांसदसद्योगाःकृतास्तइमे ॥१॥

अर्थ—वृश्चिक व वृषभ या राशीस सूर्याच्या प्रवेशावरून लग्न० या संक्रांति होतात त्या वेळेवरून अनुक्रमाने ग्रीष्म (उन्हाळी) धान्ये व शरत् (पावसाची) धान्ये यांचे शुभाशुभयोग वादरायणाचार्याने जे सांगितले ते हे (वक्ष्यमाण) मी केले आहेत ॥१॥

भानोरलिप्रवेशेकेन्द्रैस्तस्माच्छुभग्रहाक्रांतैः ।

वलवद्भिःसौम्यैर्वानिरीक्षितैर्ग्रीष्मिकविवृद्धिः ॥२॥

अर्थ—सूर्याच्या वृश्चिकप्रवेशकालीं वृश्चिक लग्नापासून केन्द्रस्थानी १।४।७।१० शुभग्रह असतील अथवा बलिष्ठ शुभग्रहांनीं सूर्य दृष्ट असेल तर ग्रीष्मसंबंधी धान्यांची वृद्धि होई (अक्षीणचंद्र, बुध, गुरु, शुक हे शुभग्रह होत. स्वगृही, स्त्रीर्षी, स्वमित्रगृही जो ग्रह असेल तो बलिष्ठ.) ॥२॥

अष्टमराशिगतेकेगुरुशशिनोःकुंभसिंहसंस्थितयोः ।

सिंहघटसंस्थयोर्वानिष्पत्तिर्ग्रीष्मसस्यस्य ॥३॥

अर्थ—वृश्चिकराशीस सूर्य, गुरु कुंभी, चंद्र सिंहीं, अथवा गुरु सिंहीं, चंद्र कुंभी असे असतील तर ग्रीष्मधान्ये उत्पन्न होतील ॥३॥

अर्कात्सितेद्वितीयेवुधेथवायुगपदेववास्थितयोः ।

व्यथगतयोरपितद्वन्निष्पत्तिरतीवगुरुदृष्ट्या ॥४॥

अर्थ—वृश्चिकस्थसूर्यापासून दुसरा शुक्र किंवा बुध असेल अथवा दोघेही एकका
लीच दुसरे असतील अथवा वृश्चिकस्थसूर्यापासून शुक्र वारावा किंवा बुध वारावा
अथवा दोघेही वारावे असतील तर ग्रीष्मधायाची निष्पत्ति होईल सूर्यावर गु
रुची दृष्टि असेल तर, फारच चांगली ग्रीष्मधान्यनिष्पत्ति होईल ॥४॥

**शुभमध्येलिनिसूर्याद्रुशशिनोःसप्तमेपरासंपत् ।
अल्यादिस्थेसवित्तरिगुरौद्वितीयेर्धनिष्पत्तिः ॥५॥**

अर्थ—शुभमध्येगत वृश्चिकस्थसूर्यापासून सप्तमस्थानीं गुरु व चंद्र हे असतील तर,
धान्यसंपत्ति उत्तम होईल (वृश्चिकस्थसूर्य व त्यापासून दुसरा, बुधशुक्रांतून ए
क व दुसरा वारावा असे असतील तर, तो सूर्य शुभमध्येगत होतो) वृश्चि
काच्या आरभीं सूर्य व त्यापासून दुसरा गुरु असेल तर धान्यनिष्पत्ति अर्धी होई ५

**लाभहिवुकार्थयुक्तैःसूर्यादलिगात्सितेंदुशशिंपुत्रैः ।
सस्यस्यपरासंपत्कर्मणिजीवेगवांचाग्न्या ॥६॥**

अर्थ—वृश्चिकस्थसूर्यापासून अकरावा शुक्र, चवथा चंद्र, दुसरा बुध, असे असतील
तर धान्याची उत्तमसंपत्ति होई. पूर्वाक्तयोग असून, त्यात दहावा गुरु असेल तर
गाईचीही उत्तमसंपत्ति होई ल० धान्य होऊन दुग्धही बहुत होतें ॥६॥

**कुंभेगुरुर्गविशशीसूर्यालिमुखेकुजार्कजौमकरे ।
निष्पत्तिरस्तिमहतीपश्चात्परचक्ररोगभयं ॥७॥**

अर्थ—कुमराशीत गुरु, वृषभात चंद्र, वृश्चिकाच्या प्रथमाशीं सूर्य, भीम व शनि हे
मकराशीत, असे असतील तर धान्याची उत्पत्ति चांगली होईल, परंतु पुढे शत्रु
चक्र व रोग यांचे भय होतें ॥७॥

**मध्येपापग्रहयोःसूर्यःसस्यंविनाशयत्यलिगः ।
पापःसप्तमराशौजातंजातंविनाशयति ॥८॥**

अर्थ—वृश्चिकस्थसूर्य, भीम व शनि या पापग्रहांच्या मध्ये असेल तर धान्याचा नाश
होतो वृश्चिकापासून भीम व शनि यातून एक सप्तम असेल तर धान्य उत्पन्न
झालें तरी त्याचा नाश होईल ॥८॥

**अर्धस्थानेकूरःसौम्यैरनिरीक्षितःप्रथमजातं ।
सस्यंनिहंतिपश्चादुत्तंनिष्पादयेद्दयक्तं ॥९॥**

अर्थ—वृश्चिकापासून द्वितीयस्थानीं पापग्रह असेल आणि त्यावर शुभग्रहाची दृष्टि नसेल तर प्रथम झालेले धान्य नाश पावते. नंतर पेरलेले धान्य चांगले उत्पन्न होते ॥९॥

**जामित्रकेंद्रसंस्थौक्रूरौसूर्यस्थवृश्चिकस्थस्य ।
सस्यविपत्तिकुरुतःसौम्यैर्दृष्ट्यैर्नसर्वत्र ॥१०॥**

अर्थ—वृश्चिकस्थसूर्यापासून भौम, शनि या पापग्रहांतून एक सप्तमस्थानीं व दुसरा १।४।१० या स्थानीं असे असतील तर धान्यनाश होतो; परंतु त्या पापग्रहांवर शुभग्रहांची दृष्टि असेल तर सर्व देशांमध्ये धान्यनाश होणार नाही (कश्चिदेशीं होईल) ॥१०॥

**वृश्चिकसंस्थादर्कात्सप्तमपञ्चोपगौयदाक्रूरौ ।
भवतितदानिष्पत्तिःसस्यानामर्घपरिहानिः ॥११॥**

अर्थ—वृश्चिकस्थितसूर्यापासून भौम, शनि या पापग्रहांतून एक सातवा व एक सहावा असे असतील तर, धान्यनिष्पत्ति चांगली होईल; परंतु मूल्याची हानि होईल ल० महागाई होईल ॥११॥

**विधिनानेनैवरविर्वृषप्रवेशेशरत्समुत्थानां ।
विज्ञेयःसस्यानांनाशायशिवायवातज्ज्ञैः ॥१२॥**

अर्थ—या पूर्वोक्त प्रकारानेच सूर्य वृषभराशीस जाईल त्या वेळेवरून शरदतूत उत्पन्न होणाऱ्या धान्याचा नाश किंवा वृद्धि हीं सस्यजातक समजणाऱ्या पंडितांनीं जाणार्नीं ॥१२॥

**त्रिपुमेपादिपुसूर्यःसौम्ययुतोवीक्षितोपिवाविचरन् ।
त्रैष्मिकधान्यंकुरुतेसमर्घमुभयोपयोग्यंच ॥१३॥**

अर्थ—सूर्य, मेपादि तीन राशींचाठाई, बुध, गुरू, शुक्र यांनीं युक्त किंवा दृष्ट असेल तर, त्रैष्मिकतूतील धान्ये समर्घ (सस्त) व इहलोकीं बहुवर्गांस-आणि परलोकां धर्मार्थ योग्य अशीं होतील ॥१३॥

**कार्मुकमृगघटसंस्थःशारदसस्यस्यतद्देवरविः ।
संग्रहकालेज्ञेयोविपर्ययःक्रूरदृग्योगात् ॥१४॥**

अर्थ—धन, मकर, कुंभ या राशींत सूर्य सौम्यग्रहयुक्त किंवा दृष्ट असतां, शरदृतू-
तील धान्यांचे फल, ग्रीष्मऋतूतील धान्यांचे फल पूर्वी सांगितले, आसारखेच प-
हावे. हे फल धान्यसंग्रहकार्त्वीं पहावे; परंतु पापग्रहांच्या दृष्टियोगाने विपर्यय
होतो. स० महागारं होसि. धान्यविक्रयकार्त्वीं विपर्ययच शुभ होय ॥११॥

इतिवृहत्संहितायांसस्यजातकंनामचत्वारिंशोऽध्यायः॥४०॥

॥ अथद्रव्यनिश्चयः ॥

येयेषांद्रव्याणामधिपतयोराशयःसमुद्दिष्टाः ।

मुनिभिःशुभाशुभार्थतानागमतःप्रवक्ष्यामि ॥१॥

अर्थ—ज्या द्रव्यांचे स्वामी जे मेषादिराशि, कश्यपादि ऋषींनीं द्रव्यांच्या शुभाशु-
भार्थः (सवंग, महाग यांच्या ज्ञानार्थ) सांगितले; ते शास्त्रावरून सांगतो ॥१॥

वस्त्राविककुंतपानांमसूरगोधूमरालकयवानां ।

स्थलसंभवौपथीनांकनकस्यचकीर्तितोमेषः ॥२॥

अर्थ—वस्त्र, आविक (कंबल इ०), कुतप (रानमेंढ्याच्या लोकरांचे वस्त्र शाल
इ०), मसूर, गोधूम, देवदाराचा चोक (राळ), यव, जलरहितभूमीवर शालेल्या
औषधी, सुवर्ण यांचा स्वामी मेषराशि होय ॥२॥

गविवस्त्रकुसुमगोधूमशालियवमहिषसुरभित्तनयाःस्युः ।

मिथुनेपिधान्यशारदवल्लीशालूककर्पासाः ॥३॥

अर्थ—वस्त्र, पुष्प, गोधूम, शालि (भात), यव, महिष, बैल, यांचा स्वामी वृषभा-
शि होय. धान्य, शरदृतूमध्ये शालेले पदार्थ, वेली, कमलकंद, कापूस यांचा स्वा-
मी मिथुनराशि होय ॥३॥

कर्किणिकोद्रवकदलीदूर्वाफलकंदपत्रचोचानि ।

सिंहेतुषधान्यरसाःसिंहादीनांत्वचःसंगुडाः ॥४॥

अर्थ—शरीक, केळी, दूर्वा, जायफळादि सर्व फळे, कंद, तमालपत्र, दारुचिनी, वृ-
... नारळ यांचा स्वामी कर्कराशि होय. तुषधान्ये (शाली), मधुर,

आंबट, खारट, कडू, तिसट, तुरट हे पडविध रस; सिंह, व्याघ्र, मार्जार इत्यादि-
कांची कातडी; गूळ यांचा स्वामी सिंहराशि होय ॥४॥

पष्टेतसीकलायाःकुलत्थगोधूममुद्गनिष्पावाः ।
सप्तमराशौमापागोधूमाःसर्पपाःसयवाः ॥५॥

अर्थ—जवस, वाटाणे, कळीद, गहू, मूग, पावटे यांचा स्वामी कन्याराशि होय. उ-
डीद, गहू, मोही, सातु यांचा स्वामी तूळराशि होय ॥५॥

अष्टमराशाविक्षुःसैक्यंलोहान्यजाविकंचापि ।
नवमेतुतुरगलवणांबरास्त्रतिलधान्यमूलानि ॥६॥

अर्थ—जंत, सैक्य (सिंचनानें झालेले वडीफलादि), लोह, वकरा, मेंढा, यांचा
स्वामी वृश्चिकराशि होय. अश्व, मोठ, वस्त्र, आयुर्धे (धनुष्यबाण ३०), तीळ
धान्य स० कोपिवीर मूळें, यांचा स्वामी धनराशि होय ॥६॥

मकरतरुगुल्माद्यंसैक्येक्षुसुवर्णरुष्णलोहानि ।
कुंभेसलिलजफलकुसुमरत्नचित्राणिरूपाणि ॥७॥

अर्थ—नृत, गुल्म (कांडेंनाहीं मुळाहून फुटणारा नृक्ष स० शुद्धपें), वडी, सिंचनानें
होणारे, जंत, सुवर्ण, काळे लोखंड, यांचा स्वामी मकरराशि होय. सदकानें शा-
लेले, फल, पुष्प, रत्न, नानाप्रकारचीं रत्नें, यांचा स्वामी कुंभराशि होय ॥७॥

मीनेकपालसंभवरत्नान्यंबूद्गवानिवज्राणि ।
स्नेहाश्वनैकरूपाव्याख्यातामत्स्यजातंच ॥८॥

अर्थ—गजकपालोत्पन्न मोर्चे व शुकितंभवमोर्चे, हिरे, नानाप्रकारचीं तेलें, मत्स्यांपा-
सून झालेला मीनिकादिकें, यांचा स्वामी मीनराशि होय ॥८॥

राशेश्चतुर्दशार्थायसप्तनवपंचमस्थितोजीवः ।
द्वयेकादशदशपंचाष्टमेपुशाशिजश्रवृद्धिकरः ॥९॥

पदसप्तमगोहानिवृद्धिशुक्रःकरोतिशेषेषु ।

उपचयसंस्थाःक्रूराःशुभदाःशेषेषुहानिकराः ॥१०॥

अर्थ—कोणत्याही राशीपासून ११०।१११।१०।१।१६ या स्थानी वृहस्पति असेल
तर त्या राशीच्या द्रव्यांची वृद्धि होये. २।११।१०।१।८ यास्थानी शुभ असेल

तर वृद्धि होये ॥९॥ ६।७ या स्थानी शुक्र अ० हानि होये. याहून अन्यस्या
नी अ० वृद्धि होये. ३।६।१०।११ या स्थानी सूर्य, भौम, शनि हे अ० वृद्धि व
अन्यस्थानी अस० हानि होये ॥१०॥

राशेर्यस्यक्रूराःपीडास्थानेषुसंस्थितावलिनः ।

तत्प्रोक्तद्रव्याणामहार्घतादुर्लभत्वंच ॥११॥

अर्थ—ज्या राशीच्या पीडास्थानी (१।२।३।५।७।८।९।१२ या स्थानी) बलिष्ठ
(स्वगृही, स्वोर्ध्वा, मित्रगृही, स्वनवाशीं राहिलेले) पापग्रह असतील तर त्या राशी
ची पूर्वोक्त द्रव्ये महाग व दुर्मिळ होतील ॥११॥

इष्टस्थानेषुसौम्यावलिनोयेषामंबंतिराशीनां ।

तद्द्रव्याणांवृद्धिःसामर्घ्यमदुर्लभत्वंच ॥१२॥

अर्थ—ज्या राशीच्या पूर्वोक्त शुभस्थानी (श्लोक ९ व १०) बलिष्ठ शुक्र, गुरु, बुध
हे असतील त्या राशीच्या द्रव्याची वृद्धि होऊन ती स्वस्त व सुलभ होतात १२

गोचरपीडायांमपिराशिर्वलिभिःशुभग्रहैर्दृष्टः ।

पीडानं करोति तथा क्रूरैरेवंविपर्यासः ॥१३॥

अर्थ—राशीपाहून गोचरीं अशुभस्थानीं ग्रह असेल आणि त्यावर बलिष्ठ शुभग्रहाची
दृष्टि असेल तर तो ग्रह तशी पीडा करणार नाही. पापग्रहांची दृष्टि असेल तर
शुभाचे अशुभफल होते ॥१३॥

इतिवृहत्संहितायांद्रव्यनिश्चयोनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ४१

॥ अथ अर्घकांडं ॥

अतिवृष्ट्युल्कादंडान्परिवेषग्रहणपरिधिपूर्वांश्च ।

दृष्ट्वाभावास्यायामुत्पातान्पूर्णांमास्यांच ॥१॥

ब्रूयादर्घविशेषान्प्रतिमासंराशिषुक्रमात्सूर्ये ।

अन्यतिथावुत्पातायेतेडमरार्तयेराज्ञां ॥२॥

अर्थ—अतिवृष्टि, उल्का, दंड, परिवेष, ग्रहण, परिधि, इत्यादि उत्पात अभावास्येस

किंवा पीण्णमेस पाहून, धान्यादिकांचे सुभिक्ष किंवा दुर्भिक्ष प्रतिमासी सूर्यचाराव
रून सांगार्थे. अन्यतिथीस जे उत्पात होतील ते राजास शस्त्रकलह (पृथ्व) व
पीडा देतात ॥११२॥

मेपोपगतेसूर्यंग्रीष्मजधान्यस्यसंग्रहंकुर्यात् ।

वनमूलफलस्यवृषेचतुर्थमासेतयोर्लाभः ॥३॥

अर्थ—मेघराशीस सूर्य अततां, अमावास्येस व पीण्णमेस श्लोक १ व २ यांत सांगि-
तलेले उत्पात होतील'तर ग्रीष्मऋतूत पिकणाऱ्या धान्याचा संग्रह करावा. वृ-
षभास सूर्य अ० वनोत्पन्नमूलफलांचा संग्रह करावा. ते पदार्थ पुढे महाम हो-
ऊन त्या दोहोंच्याही व्यापारांत चार महिन्यांनीं लाभ होतो ॥३॥

मिथुनस्थेसर्वरसान्धान्यानिचसंग्रहंसमुपनीय ।

पष्ठेमासेविपुलंविक्लीणन्प्राप्नुयाद्लाभं ॥४॥

अर्थ—मिथुनराशीस सूर्य अ० सर्व मधुरादिरस व धान्ये'यांचा संग्रह करून, सहा-
व्या महिन्यांत विक्रय केला तर बहुत लाभ होतो ॥४॥

कर्किण्यकेमधुगंधतैलघृतफाणितानिविनिधाय ।

द्विगुणाद्वितीयमासेलब्धिर्हीनाधिकेच्छेदः ॥५॥

अर्थ—कर्कराशीस सूर्य अ० मधु, सुगंधद्रव्ये, तेल, घृत, काकवी किंवा गूळ हीं
ध्यानी; खांची दुसऱ्या महिन्यांत विकल्याने दुपटी होते; परंतु कमजाजती काळ
शाला तर तूट येते ॥५॥

सिंहेसुवर्णमणिचर्मवर्मशास्त्राणिमौक्तिकंरजतं ।

पंचममासेलब्धिर्विक्रेतुरतोऽन्यथाच्छेदः ॥६॥

अर्थ—सिंहराशीस सूर्य अ० सुवर्ण, हीरकादिमणि, चर्म, कवच, शस्त्रे, मोठे, रुपें
ही ध्यानी त्यांचा लाभ विकणारास पाचव्या महिन्यांत होतो. इतर काळी तोटा
होतो ॥६॥

कन्यागतेदिनकरेचामरखरकरभवाजिनांक्रेता ।

पष्ठेमासेद्विगुणंलाभमवाप्नोतिविक्रीणन् ॥७॥

अर्थ—कन्याराशीस सूर्य अ० चवऱ्या, गर्दभ, उट्ट, अश्व, हीं ध्यानी. तीं सहा-
व्या महिन्यांत विकणारास दुप्पट लाभ होतो ॥७॥

तौलिनितांतवभांडमणिकंवलकाचपीतकुमु
मानि । आढ्याद्धान्यानिचपणमासात्द्विगु
णितावृद्धिः ॥८॥

अर्थ—तूळराशीस सूर्य अ० तातवभाड (तनुनिर्मित जे गोधडो इ०), मणि, क
वल, काच, पीतवर्णगुप्पे, धान्ये, हीं ध्यावीं त्याची सहा महिन्यानीं व्यापाराने
दुप्पट वृद्धि होत्ये ॥८॥

वृश्चिकसंस्थेसवितरिफलकंदकमूलविविधरत्नानि ।
वर्षद्वयमुपितानिद्विगुणंलाभंप्रयच्छंति ॥९॥

अर्थ—वृश्चिकराशीस सूर्य अ० फले, कद, (सुरण इ०), मूल (औषधिमूले), ना
नाप्रकारचीं रत्ने, हा दोन वर्षे ठेवून विकलीं तर दुप्पट लाभ होतो ॥९॥

चापगतेगृण्णीयात्कुंकुमशंखप्रवालकाचानि । मुक्ता
फलानिचततोवर्षार्धात्द्विगुणतांयांति ॥१०॥

अर्थ—धनुराशीस सूर्य अ० कुकुम, शंख, पौवळी, काच, मोत्ये, फले, ध्यावी, त्या
व्यापाराने साहा महिन्यात दुप्पटो होत्ये ॥१०॥

मृगघटगेगृण्णीयादिवाकरेलोहभांडधान्यानि । स्थि
त्वामासंदद्याह्लाभार्थीद्विगुणमाप्नोति ॥११॥

अर्थ—मकर व कुम्भ या राशीस सूर्य अ० लोखंडी पात्रे व धार्ये हीं ध्यावी ती एक
महिना ठेवून विकारीं तीत दुप्पट लाभ होतो ॥११॥

सवितरिज्ञपमुपयातेमूलफलकंदभांडरत्नानि । सं
स्थाप्यवत्स्रार्थलाभकमिष्टं समाप्नोति ॥१२॥

अर्थ—मीनराशीस सूर्य अ० मूले फले, कद, नानाप्रकारचीं भांडी, रत्ने, हीं
घेऊन ठेवारीं. सहामहिण्यानीं विकृणाराच्या इच्छेप्रमाणे लाभ होतो ॥१२॥

राशौराशौयस्मिन्शिशिरमयूखःसहस्रकिरणोवा ।
युक्तोधिभिन्नदृष्टस्तत्रायंलाभकोदिष्टः ॥१३॥

अर्थ—(पौर्णमेस किंवा अमावास्यास उत्पात शाले तर पूर्वीक वस्तुसंग्रह सांगित

ल) ज्या ज्या राशीत चंद्र किंवा सूर्य हे मित्राने युक्त व अधिमित्राने दृष्ट असतील तेथे हा पूर्वोक्त लाभ होतो अन्यत्र होत नाही ॥१३॥

सवितृसहितःसंपूर्णोवाशुभैर्युतवीक्षितः

शिशिरकिरणःसद्योर्धस्यप्रवृद्धिकरःस्मृतः ।

अशुभसहितःसंदृष्टोवाहिनस्त्यथवारविः.

प्रतिगृहगतान्भावान्बुध्वावदेत्सदसत्फलं ॥१४॥

अर्थ—चंद्र, सूर्यसहित (अमावास्येत) किंवा संपूर्ण (पीणमेत) असून, शुभग्रहांनी युक्त किंवा दृष्ट असेल तर, तत्काल मूल्याची वृद्धि होई. तसाच चंद्र पापग्रहांनी युक्त किंवा दृष्ट असेल तर मूल्याचा नाश होतो. अथवा सूर्य शुभग्रहांनी युक्त, दृष्ट अ० वृद्धि होई व पापग्रहांनी युक्त, दृष्ट अ० नाश होतो. या प्रकारे सर्व भाव (राशि) जाणून शुभ किंवा अशुभ फल सांगायें ॥१४॥

इतिबृहत्संहितायांअर्धकांडं नामद्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥४२॥

॥ अथइंद्रध्वजसंपत् ॥

ब्रह्माणमूचुरमराभगवंच्छक्ताःस्मनासुरान्समरे ।

प्रतियोधयितुमतस्त्वांशरण्यशरणंसमुपयाताः॥१॥

अर्थ—ब्रह्मदेवाप्रत देव भाषण करतात. हेभगवन् आली देत्यांमरोर मुद्र करण्याविषयी समर्थ नाही. यास्तव हे शरण्य, तुजप्रत शरण आलों ॥१॥

देवानुवाचभगवान्क्षीरोदेकेशवःसवःकेतुं ।

यंदास्यतितंदृष्ट्वानाजौस्थास्यतिवोदैत्याः ॥२॥

अर्थ—क्षीरसमुद्रामध्ये विष्णु आहे तो तुलांत जो केतु देईल त्याला पाहून मुद्रामध्ये तुमचे समोर दैत्य लभे रहाणार नाहीत असे ब्रह्माने देवांत सांगितले ॥२॥

लब्धवराःक्षीरोदंगत्वातेतुष्टुःसुराःसैद्राः ।

श्रीवत्सांकंकौस्तुभमणिकिरणोद्भासितोरस्कं ॥३॥

अर्थ—असा पूर्वोक्त ब्रह्मदेवाचा वर प्राप्त झाला असता, ते इंद्रादि देव, क्षीरसमुद्रामत जाऊन श्रीवत्सचिन्हित, कौस्तुभमण्याच्या किरणानी प्रकाशित आहे उरस्थल ज्याचे अशा नारायणाची स्तुति करितेशाले ॥३॥

**श्रीपतिमन्त्रित्यमसमंसमंततःसर्वदेहिनांसूक्ष्मं ।
परमात्मानमनादिविष्णुमविज्ञातपर्यंतं ॥४॥**

अर्थ—ऋषीचापति, अर्चित्य, अतुल्य, सर्वांचाठीस सम, सर्व प्राण्यांस दुर्बिज्ञेय, परमात्मा, अनादि, व्यापक, ज्याचा अतही समजत नाही (अनंत) असा तू आहेस (अशी भगवताची स्तुति देवांनी केली) ॥४॥

तैःसंस्तुतःसदेवस्तुतोपनारायणोददौचैषां ।

ध्वजमसुरसुरवधूमखकमलवनतुपारतीक्ष्णांशुं ॥५॥

अर्थ—या इंद्रादिदेवांनी स्तुति केली असता, तो नारायणदेव संतुष्ट होऊन, देवांकारणें दैत्यस्त्रियांच्या मुखकमलसमूहास, चंद्रासारखा आकुचित करणारा व देवस्त्रियांच्या मुखकमलसमूहास, सूर्यासारखा प्रफुल्लित करणारा असा ध्वज देता झाला ॥५॥

तंविष्णुतेजोभवंमष्टचक्रैरथेस्थितंभास्वतिरत्नचित्रे ।

देदीप्यमानंशरदिवसूर्यध्वजंसमासाद्यमुमोदशक्रः ॥६॥

अर्थ—विष्णुतेजापासून उत्पन्न झालेला, लखलखीत, रत्नांनी चित्रविचित्र आठ चाकाच्या रयावर उभारलेला, शरदतूतील सूर्यासारखा चकचकीत अशा ध्वजातें प्राप्त होऊन, इंद्र आनंद पावता झाला ॥६॥

सकिंकिणीजालपरिष्कृतेनस्त्रक्छत्रघंटापिटकान्वितेन ।

समुच्छ्रितेनामरराट्ध्वजेननिन्येविनाशंसमरेरिसैन्यं ७

अर्थ—तो इंद्र, गारीक घटांनी सुशोभित व माला, छत्र, घटां, पिटक (भूषण) यांनी युक्त अशा उभारलेल्या ध्वजाने युद्धामध्ये शत्रूसैन्याचा नाश करिता झाला ७

उपरिचरस्यामरपोवसोर्ददौचेदिपस्यवेणुमयीं ।

यष्टितांसनरेद्रोविधिवत्संपूजयामास ॥८॥

अर्थ—इंद्र, चेदिदेशाचा राजा, उपरिचर (स्वर्गावर किरणारा) जो वसुनामक राजा

त्यास ध्वज देता शाला. तो राजा ध्वजाच्या वेणुमय (वावूच्या) त्या काठीतें यथाशास्त्र पूजिता शाला ॥८॥

प्रीतोमहेनमघवान्प्राह्वैवयेनृपाःकरिष्यन्ति ।

वसुवद्वसुसंतस्तेभुविसिद्धाज्ञाभविष्यन्ति ॥९॥

मुदिताःप्रजाश्रुतेपांभयरोगविवर्जिताःप्रभूतान्नाः ।

ध्वजएवचाभिधास्यतिजगतिनिमित्तैःफलंसदसत् १०

अर्थ—पूजेनें सतुष्ट झालेला इद्र भाषण करिता शाला. असें पूजन जे राजे करतील ते वसुराजासारखे द्रव्यवान् होतील व त्याची आज्ञा भूमीवर सर्व पालन करतील ॥९॥ त्यांच्या प्रजा आनंदित, भय व रोग याहीं रहित, बहुत अन्नाने युक्त अशा होतील व तो ध्वजच भूमीवर निमित्तानी शुभाशुभफल सांगेल ॥१०॥

पूजातस्यनरेंद्रैर्वैलवृद्धिजयार्थिभिर्यथापूर्वं ।

शक्राज्ञयाप्रयुक्तातामागमतःप्रवक्ष्यामि ॥११॥

अर्थ—पराक्रम, कुलाची व धनाची वृद्धि, शत्रुपराजय यातें इच्छिणाऱ्या राजानी इद्राक्षेने पूर्वीप्रमाणे प्रयुक्त जशी त्या ध्वजाची पूजा करावी. ती पूजा भी ऋषींनी सांगितलेल्या शास्त्रावरून सांगतो ॥११॥

तस्यविधानंगुभकरणदिवसनक्षत्रमंगलमुहूर्तैः ।

प्रास्थानिकैर्वनमियाद्वैवज्ञःसूत्रधारश्च ॥१२॥

अर्थ—तो ध्वज करण्याचा प्रकार सांगतो. शुभकरण, वार, नक्षत्र, मंगलशकुन व प्रयाणोक्त मुहूर्त पाहून, जोशी व सुतार याणीं अरण्यात जावे ॥१२॥

उद्यानदेवतालयपितृवनवल्मीकमार्गचित्तिजाताः ।

कुजोर्ध्वशुष्ककंटकिवह्नीवंदाकयुक्ताश्च ॥१३॥

बहुविहगालयकोटरपवनानलपीडिताश्चयेतरवः ।

येचस्युःस्त्रीसंज्ञानतेशुभाःशक्रकेत्वर्थे ॥१४॥

अर्थ—वाग, देवालय, इमज्ञान, वाळू, मार्ग, यज्ञभूमि, याचाठाई झालेले; कुब्ज (लहान), वर सुखलेले, काव्याचे, वेलींनी युक्त, वदाक (वादें) याणीं युक्त, ॥१३॥ बहुत पक्ष्याचे घरटे व टोळी याणीं युक्त, मोटरेले व जळके व खीरिंगी असे वृक्ष इद्रध्वजार्य शुभ नाहींत ॥१४॥

श्रेष्ठोर्जुनोश्वकर्णःप्रियकधवोदुंवराश्वपंचैते ।
एतेपामन्यतमंप्रशस्तमथवापरंवृक्षं ॥१५॥

अर्थ—अर्जुन (सादडा यासच तालान ह०), साग, कळव, धव (धावडा), उं-
वर हे पांच वृक्ष शुभ होत. यांतून एकादा वृक्ष अथवा अन्य प्रशस्त वृक्ष इंद्रध-
जास शुभ होय ॥१५॥

गौरासितक्षितिभवंसंपूज्ययथाविधिद्विजःपूर्वं ।
विजनेसमेत्यरात्रौस्पृष्ट्वाद्रूयादिमंमंत्रं ॥१६॥

अर्थ—गौरवर्ण किंवा काळी नव्हे अशा भूमीवर शालेल्या वृक्षाप्रत ब्राह्मणानें प्रथम-
मनुष्यरहितवेळीं रात्री जाऊन, यथाशास्त्र पूजा करून स्पर्श करावा आणि हा
वक्ष्यमाण मंत्र लघावा ॥१६॥

यानीहवृक्षेभूतानितेभ्यःस्वस्तिनमोस्तुवः ।
उपहारंगृहीत्वैमंक्रियतांवासपर्ययः ॥१७॥
पार्थिवस्त्वांवरयतेस्वस्तितेस्तुनगोत्तम ।
ध्वजार्यदेवराजस्यपूजेयंप्रतिगृह्यतां ॥१८॥

अर्थ—जी या वृक्षावर भूत असतील त्याचें कल्याण असो. सुखांत नमस्कार अ-
सो. हा मी दिलेला बलि यातें ग्रहण करून अन्यत्र राहण्यास जावेंत ॥१७॥
हे उत्तमवृक्षा, तुझे कल्याण असो. राजा, इंद्रधजाकारणें तुशी प्रार्थना करितो.
ही पूजा ग्रहण करावी ॥१८॥

छिंध्यात्प्रभातसमयेवृक्षमुदक्प्राङ्मुखोपिवाभूत्वा ।
परशोर्जर्जरशब्दोनेष्टःस्निग्धोघनश्चहितः ॥१९॥

अर्थ—नंतर प्रातःकाळी उदङ्मुख किंवा प्राङ्मुख होऊन, तो वृक्ष तोडावा. तो-
दत्येवेळीं कुन्हाडीचा शब्द द्यावा तसा न होतां निराळाच शब्द होईल तर अ-
शुभ होय. स्निग्ध (मथुर), घन (जोराचा) शब्द होईल तर शुभ होय ॥१९॥

नृपजयदमविध्वस्तंपत्तनमनाकुंचितंचपूर्वोदक् ।
अविलग्रंचान्यतरौविपरीतमतस्त्यजेत्पतितं ॥२०॥

अर्थ—मोडल्यावांचून व मुरगळ्यावांचून, पूर्वेकडे किंवा उत्तरेकडे, दुसऱ्या वृक्षावर न

लागतां, असा पडलेला वृक्ष राजांस जय देतो. पाहून निपरीत पडलेला वृक्ष टाकावा ॥२०॥

छित्वायेचतुरंगुलमष्टौमूलेजलेक्षिपेद्यष्टिं ।

उद्धृत्यपुरद्वारंशकटेननयेन्मनुष्यैर्वा ॥२१॥

अर्थ—नंतर त्या वृक्षाचे चार अंगुलें अत्र तोडावे व आठ अंगुलें मूळ तोडावे आणि ती काठी पाण्यामध्ये टाकावी. नंतर पाण्यातून काढून गाढ्यावर घालून न्यावी अथवा मनुष्यांनी न्यावी ॥२१॥

अरभंगेवलभेदोनेम्यांनाशोवलस्यविज्ञेयः ।

अर्थक्षयोक्षभंगेतयाणिभंगेचवर्धकिनः ॥२२॥

अर्थ—गाढ्याचे चाकांतील मध्यकाष्ठ मोडेल तर सैन्याचा भेद होतो. चाकाचा बाहेरचा भाग मोडेल तर सैन्याचा नाश होईल. आंस मोडेल तर द्रव्यनाश होतो. आंसाची स्त्रीळ मोडली तर सुताराचा नाश होतो ॥२२॥

भाद्रपदशुक्लपक्षस्याष्टम्यांनागरैर्वृत्तोराराजा ।

दैवज्ञसचिवकञ्चुकिविप्रमुखैःसुवेपधरैः ॥२३॥

अहर्तावरसंवीतांयष्टिंपौरंदरींपुरंपौरैः ।

स्वगंधधूपयुक्तांप्रवेशयेच्छंखनूर्यरवैः ॥२४॥

अर्थ—भाद्रपद शुक्लपक्षीत उत्तमवेप (पोशाग) धारण करणारे नागरिक लोक, दैवज्ञ, प्रधान, अंतःपुराचा पाहरेकरी, ब्राह्मणप्रमुख याणी युक्त राजाने ॥२३॥ अहतवस्त्राने वेष्टित व माला, गंग, धूप, याणी युक्त अशी इद्रध्वजसंबंधी काठी नागरिक लोकांकरवीं शंख व चारो यांच्या शब्दांसहित नगरामध्ये आणावी ॥२४॥

रुचिरपताकातोरणवनमालालंकृतंप्रच्छेष्टजनं ।

संमार्जिताचितपथंसुवेपगणिकाजनाकीर्णं ॥२५॥

अभ्यर्चितापणगृहंप्रभूतपुण्याहवेदनिर्घोषं ।

नटनर्तकगेयज्ञैराकीर्णचतुष्पथंनगरं ॥२६॥

अर्थ—सुंदर पताका, तोरण व नवमाला (पत्रपुष्पमाला) यांही सुशोभित, आनंदित जनांनी युक्त, भिजवलेले व सुशोभित आंस आहेत मार्ग ज्यामध्ये असे, सुंदर-वेश्यासमूहाने व्याप्त, ॥२५॥ पूजित आहेत बाजारातील गृहे (दुकाने) ज्याचा

ठाई अर्से, बहुत मंगलशब्द व वेदघोष हे आहेत ज्यात अर्से, नट, नर्तक, गायक याणी व्याप्त आहेत चतुष्पथ (चवठे) ज्यात अशा नगराप्रत राजानें तीं याष्टि आणावी ॥२६॥

तत्रपताकाःश्वेताविजयायभवंतिरोगदाःपीताः ।

जयदाश्रचित्ररूपारक्ताःशस्त्रप्रकोपाय ॥२७॥

अर्थ—त्या नगरामध्ये उभारलेल्या पताका, श्वेतवर्ण विजय देणाऱ्या, पीतवर्ण रोग देणाऱ्या, चित्रवर्ण जय देणाऱ्या, रक्तवर्ण युद्ध देणाऱ्या अशा होतात ॥२७॥

यष्टिंप्रवेशयंतीनिपातयंतोभयायनागाद्याः ।

वालानांतलशब्देसंग्रामःसत्त्वयुद्धेवा ॥२८॥

अर्थ—नगरामध्ये जाणाऱ्या यष्टीतें गजादिक पशु पाडतील तर भय होतें. मुलानीं त्यावेळीं हस्तांनीं टाळ्या वाजविल्या तर युद्ध होते. बैल इत्यादि प्राण्यांचे युद्ध झालें तर राजाचें युद्ध होतें ॥२८॥

संतक्षयपुनस्तक्षाविधिवद्यष्टिंप्ररोपयेद्यंत्रे ।

जागरमेकादश्यांनरेश्वरःकारयेच्चास्याः ॥२९॥

सितवस्त्रोष्णीयधरःपुरोहितःशाक्रवैष्णवैर्मंत्रैः ।

जुहुयादग्निंसांवत्सरोनिमित्तानिगृण्णीयात् ॥३०॥

अर्थ—सुतारानें ती यष्टि पुनः तासून यथायोग्य यंत्रामध्ये बसवावी (आसनावर काही आधार लावून तिर्कस ठेवावी). ह्या यष्टीपुढें राजानें एकादशीस जागरण करावें ॥२९॥ श्वेतवस्त्र व श्वेत उष्णीष (पागोटें) हीं धारण करणाऱ्या पुरोहितानें इन्द्रदेवक व विष्णुदेवक मंत्रांनीं अग्नीमध्ये हवन करावें आणि देवज्ञानें शुभाशुभ चिह्ने पाहवीं ॥३०॥

इष्टद्रव्याकारःसुरभिःस्निग्धोघनोनलोर्विष्मान् ।

शुभकृदतोन्योनेष्टोयात्रायांविस्तरोभिहितः ॥३१॥

अर्थ—इष्टद्रव्याच्या आकाराचा, सुंदर, स्निग्ध, निविडज्वालायुक्त असा अग्नि कल्याणकारक होय. याहून अन्यप्रकारचा अग्नि अशुभ होय. याचा विस्तार यात्रा मकरणीं सांगितला आहे ॥३१॥

स्वाहावसानसमयेस्वयमुज्ज्वलार्चिःस्निग्धःप्रदक्षि

णाशिखोहुतभुङ्गनृपस्य । गंगादिवाकरसुताजलचा
रुहारांधात्रीसमुद्ररसनांवशगांकरोति ॥३२॥

अर्थ—पूर्णाहुति दैत्येवेळीं प्रयत्न केल्यावांचून स्वतःच प्रज्वलित (तेजस्वी) ज्वाला युक्त, निर्मल, प्रदक्षिणज्वालयुक्त, असा अग्नि असेल तर गंगा व यमुना यांचे जल हाच सुंदर हार जिला अशी व समुद्रच आहे कमरपट्टा जिला अशी पृथ्वी राजाच्या स्वाधीन होये ॥३२॥

चामीकराशोककुरंटकाब्जवैडूर्यनीलोत्पलसं,
निभेग्नौ । नध्वांतमंतर्भवनेवकाशंकरोतिर
त्नांशुहतंनृपस्य ॥३३॥

अर्थ—सुवर्ण, अशोकपुष्प, कुरंटपुष्प, कमल, वैडूर्यमणि, नीलकमल, यासारखा पूर्णाहुतिसमयी अग्नि असेल तर रत्नांच्या किरणानीं नाशित आहे अशकार ज्याचा असा राजगृहाच्या मधला अवकाश होईल (रत्नांनीं पूर्ण राजगृह होईल) ॥३३॥

येपारथौघार्णवमेघदंतिनांसमस्वनोप्रिथदि
वापिदुंदुभेः । तेषामदांधेभघटाविघट्टिताभ
वंतियानेतिमिरोपमादिशः ॥३४॥

अर्थ—ज्या राजांच्या अग्नीचा शब्द, रयसमूह, समुद्र, मेघ, गज, यांच्या शब्दांसारखा होईल, त्या राजांच्या गमनकालीं मर्दाभ गजसमूहानें चलिता अशा दिशा अशकारासारख्या होतात (त्या राजांच्या पिल्लान्यांत बहुत गज होतात) ॥३४॥

ध्वजकुंभहयेभभूभृतामनुरूपेवशमेतिभूभृतां ।
उदयास्तधराधराधराहिमवद्विध्यपयोधराधरा ॥३५॥

अर्थ—तो अग्नि, ध्वज, कुंभ, अश्व, गज, पर्वत यांसारखा असेल तर, उदयपर्वत व अस्तपर्वत हे आहेत ओष्ठ जिला अशी व हिमालय व विष्णु हे आहेत स्तन जिला अशी पृथ्वी राजाच्या स्वाधीन होये. ॥३५॥

द्विरदमदमहीसरोजलाजैर्धृतमधुनाचहुताशने
सगंधे । प्रणतनृपशिरोमणिप्रभाभिर्भवतिपुर
श्रुतिरितेवभूर्नृपस्य ॥३६॥

अर्थ—हत्तीर्त्वे मदोदक, भूमि, कमल, लाद्या, घृत, मध, यांसारखा गंध अर्पित घेईल तर प्रणतराजांच्या मुकुटमण्यांच्या कर्तीर्त्नीं प्रकाशित अशी भूमि राजाच्या स्वाधीन होये (सकल राजे शरण येतात) ॥३६॥

उक्तं यदुत्तिष्ठति शक्रकेतौ शुभाशुभं सतमरीचि
रूपैः । तज्जन्मयज्ञग्रहशांति यात्रा विवाहका
लेष्वपि चिंतनीयं ॥३७॥

अर्थ—इंद्रध्वज उचलला असतां जे, शुभाशुभफल अभिस्वरूपांनी सांगितले ते जन्मसमय, यज्ञ, ग्रहशांति, यात्रा, विवाह, इत्यादिकालीही पहावे (कुल, शील, वृत्त, वित्त यांचा विचार करून जे यथायोग्य असले ते सांगवे) ॥३७॥

गुडपूपपायसाद्यैर्विप्रानभ्यर्च्य दक्षिणाभिश्च ।
श्रवणं न द्वादश्यामुत्थाप्योन्यत्र वा श्रवणात् ॥३८॥

अर्थ—गुळ, अनरसे, खीर इत्यादि पक्वान्ने व दक्षिणा यांहीं करून ब्राह्मणाची पूजा करून श्रवणयुक्त द्वादशीस अथवा अन्यत्र श्रवणावर तो इंद्रध्वज उभारावा (समार उभाकरावा) श्रवण नसले तरी द्वादशीसच उभारावा ॥३८॥

शक्रकुमार्यः कार्याः प्राहमनुः सप्तपंचवातज्ज्ञैः ।
नंदोपनंदसंज्ञेपादेनार्थेन चोच्छ्रयात् ॥३९॥
षोडशभागाभ्यधिके जयविजये द्वे वसुंधरे चान्ये ।
अधिकाशक्रजनित्रीमध्येष्टांशेन चैतासां ॥४०॥

अर्थ—शक्रध्वजांच्या शोभार्थं कुमारिका सात किंवा पांच शक्रध्वजविधिकांनीं कराव्या असे मनुराजा सांगता शाला. या कुमारिका, इंद्रध्वजांच्या उंचीच्या चतुर्थांशप्रमाण नदा व अर्धांशप्रमाण उपनदा, षोडशभागप्रमाण जय, विजय, व दोन वसुंधरानामक कराव्या आणि सातवी अष्टांशप्रमाण इंद्रमातानामक कुमारिका करावी. ती या साहांच्या मध्ये ठेवावी ॥३९॥४०॥

प्रीतैः कृतानि विवुधैर्यानि पुराभूषणानि सुरकेतोः ।
तानि क्रमेण दद्यात्पिटकानि विचित्ररूपाणि ॥४१॥

अर्थ—सतुष्ट शालेल्या देवांनी इंद्रध्वजास पूर्वी जी भूषणे केन्ही ती विचित्रस्वरूप भूषणे अनुक्रमाने राजानें द्यावीं ॥४१॥

रक्ताशोकनिकाशंचतुरस्रं विश्वकर्मणाप्रथमं ।

रशनास्वयंभुवाशंकरेणचानेकवर्णधरी ॥४२॥

अष्टाभिनीलरक्ततृतीयमिद्रेणभूपणंदत्तं ।

असितंयमश्रुतुर्थमसूरकंकांतिमदयच्छत् ॥४३॥

मंजिष्ठाभंवरुणःपडस्त्रितत्पंचमंजलोर्मिनिभं ।

मायूरंकेयूरंपष्टंवायुर्जलदनीलं ॥४४॥

स्कंदःस्वंकेयूरंसप्तममददध्वजायवहुचित्रं ।

अष्टममनलज्वालासंकाशंहव्यभुग्दत्तं ॥४५॥

वैदूर्यसदृशमिन्दुर्नवमंश्रैवेयकंददावन्यत् ।

रथचक्राभंदशमंसूर्यस्त्वष्टाप्रभायुक्तं ॥४६॥

एकादशमुद्वंशंविश्वेदेवाःसरोजसंकाशं ।

द्वादशमपिचनिवंशंमुनयोनीलोत्पलाभासं ॥४७॥

किंचिदधऊर्ध्वनिर्णतमुपरिविशालंत्रयोदशंकेतोः ।

शिरसिवृहस्पतिशुक्रौलाक्षारससंनिभंददतुः ॥४८॥

अर्थ—तांबड्या अशोकपुष्पासारखा चतुष्कोण अलंकार प्रथम विश्वकर्मानें इंद्रज्वालास दिला. ब्रह्मदेवानें व शंकरानें अनेकवर्णांची रमाना (कंठपट्टा) दुसरी दिली ॥४२॥ अष्टकोण नीलरक्तवर्णांचें तिसरें भूषण इंद्रानें दिलें. काळें मसूरकनामक चवथें तेजस्वी भूषण यमानें दिलें ॥४३॥ लोहितवर्ण षट्कोण उदकातील भौवन्यासारखें पांचवें भूषण वरुण देता शाला. मोराच्या पिसांनीं केलेले मेघासारखें नीलवर्ण दहावें, बाहुभूषण वायु देता शाला ॥४४॥ बहुत चित्रवर्ण, आपले, बाहुभूषण ध्वजाकारणें सातवें भूषण कार्तिकस्वामी देता शाला. अभिज्वालेसारखें आठवें भूषण अग्नि देता शाला ॥४५॥ वैदूर्यमण्यासारखें दुसरें नववें कंठभूषण चंद्र देता शाला. रथचक्रासारखें तेजस्वी दहावें भूषण तष्टानामक सूर्य देता शाला ॥४६॥ कमलासारखें उद्वंशनामक अकरावें भूषण विश्वेदेव देते शाले. नीलकमलासारखें निवंशनामक बारावें भूषण मुनि देते शाले ॥४७॥ थोडेंसे खालीवर नमलेलें बर मोठें खालेच्यारसासारखें आरक्त असें तेरावें छत्राकार भूषण इंद्रज्वालाच्या मस्तकी बृहस्पति व शुक्र हे देते शाले ॥४८॥

यद्यद्येनचिनिर्मितमरेणविभूषणं ध्वजस्यार्थं ।

तत्तत्तद्देवत्यंविज्ञातव्यंविपश्चिद्भिः ॥४९॥

अर्थ—जै जै भूषण ज्या ज्या देवाने इद्रध्वजासाठी निर्माण केले त्या भूषणाची देवता निर्माणकर्ता देव होय असे विद्वानांनी जाणवें ॥४९॥

**ध्वजपरिमाणत्र्यंशःपरिधिःप्रथमस्यभवतिपिटकस्य ।
परतःप्रथमात्प्रथमादष्टांशाष्टांशहीनानि ॥५०॥**

अर्थ—ध्वजप्रमाणाचा तिसरा हिंसा पहिल्या भूषणाचा घेर होतो. पुढील भूषणाचे घेर मागच्या भूषणापेक्षा अष्टमांश कमी असते ॥५०॥

**कुर्यादहनिचतुर्थेपूरणमिंद्रध्वजस्यशास्त्रज्ञः ।
मनुनाचागमगीतान्मंत्रानेतान्पठेन्नियतं ॥५१॥**

अर्थ—अष्टमीपाहून चवथ्यादिवशी (एकादशीस) पूर्वेक्तभल्कारांनी इद्रध्वजाचे पूरण शास्त्रज्ञाने करावे (अळकार घालावे). प्रथम, राजानें ओणवें राहून, मनुनें सांगितलेले भागभोक्त मंत्र नियमाने हजावे ॥५१॥

**हरार्कवैवस्वतशक्रसोमैर्धनेश्वैश्वानरपाशभृद्भिः ।
महर्षिसंघैःसदिगप्सरोभिःशुक्रांगिरःस्कंदमरुद्गणैश्च ५२
यथात्वमूर्जस्करनैकरूपैःसमर्चितस्त्वाभरणैरुदारैः ।
तथेहतान्याभरणानिदेवशुभानिसंप्रीतमनागृहाण ५३
अजोव्ययःशाश्वतएकरूपोविष्णुर्वराहःपुरुषः
पुराणः । त्वमंतकःसर्वहरःकृशानुःसहस्वगी ।
र्षाशतमन्युरीड्यः ॥५४॥ कविंसप्तजिब्हंत्रा
तारमिंद्रमवितारंसुरेशं । ब्हयामिशक्रंवृत्रहणं
सुपेणमस्माकंवीराडुत्तरेभवंतु ॥५५॥**

अर्थ—शिव, सूर्य, राम, इंद्र, चंद्र, कुबेर, अग्नि, गरुड, महर्षिसमुदाय, दिशा, अश्वत्थ, शुक्र, बृहस्पति, स्कंद, गण्ड, या सर्वांनी ॥५२॥ जसे तुझे अनेकप्रकारच्या मदान् अलंकारांशकमन पूजन केले, तसे यथे हे शुभ अलंकार, सतृष्ट होऊन, ग्रहण कर ॥५३॥ अज्ञ, नाशरहित, शाश्वत, एकरूप, विष्णु, वराह, पुराणपुरुष, अंतक, सर्वहरणकर्ता, अग्नि, सहरत्नदन, शतक्रतु, स्तुत्य ॥५४॥ आद्यविद्वान्, सप्तजिब्ह, पांडनकर्ता, परमेश्वर, रक्षिता, देवाधिप, वृत्रहता, शोभनसेनायुक्त, अशा इरातें आमंत्रण करितों. आमचे वीर जयवत होऊत (हा मंत्राचा अर्थ आहे. हे मंत्र कोणभावेली राजानें सर्वांत तो प्रकार पुढील श्लोकांत सागतों) ॥५५॥

प्रपूरणेचोच्छ्रयणेप्रवेशेस्नानेतथामाल्यविधौ
विसर्गे । पठेदिमानृपतिःसोपवासोमंत्राञ्छु
भान्पुरुहूतस्यकेतोः ॥५६॥

अर्थ-इध्वजास अलकार घाल्येवेळेस, उभारयेवेळेस, प्रवेशकाली, स्नानकाली,
पुष्पमालासमर्पणी, विसर्जनसमयी उपवासयुक्त रात्राने ह शुभमंत्र पठन करावे॥५६॥

छत्रध्वजादर्शफलार्थचंद्रैर्विचित्रमालाकदली
क्षुदंडैः । सव्यालसिंहैःपिटकैर्गवाक्षैरलंकृतं
दिक्षुचलोकपालैः ॥५७॥ अच्छिन्नरज्जुंदृढका
ष्ठमातृकंसुश्लिष्टयंत्रागलपादतोरणं । उत्था
पयेद्धक्ष्मसहस्रचक्षुपःसारदुमाभद्रकुमारिका
न्वितं ॥५८॥

अर्थ-छत्र, ध्वज, आरसा, फळे, अर्धचंद्र, चित्रवर्णमाला, केळी, ऊस, तर्प व सिंह
व गवासे याहींपुक्त अशीं मूषणे, अष्टदिशाकडे दिक्पालांहीं अलंकृत (हीं सर्व का-
ष्ठाचीं करावीं) अशा ॥५७॥ ध्वजास अष्टदिशाकडे रज्जु बाधावे. ते तुटके नसावे,
बळकट काष्ठाच्या दोन मातृका ध्वजाच्या दोन बाजूस कराव्या. चांगली आहे
ते अगल व पादतोरण ज्याचीं असा, वृक्षाच्या साटाच्या फुटलेल्या नाहींत अशा
कुमारिकांनी युक्त, तो इध्वर्जन-उभारास ॥५८॥

अविरतजनरावंमंगलाशीःप्रणामैःपट्टपटहमृदंगैःशं
खभेर्यादिभिश्च । श्रुतिविहितवचोभिःपापठद्विश्च
विप्रैरशुभरहितशब्दंकेतुमुत्थापयीत ॥५९॥

अर्थ-मंगलशब्द, आशीर्वाद, नमस्कार याहीं सहित निरंतर जनशब्द युक्त, सुदरपट्ट
(रणवाद्य), मृदग, शंस, द्रुमि इत्यादि वाद्यशब्दयुक्त; वेदविहित गायत्री व
दणान्या ब्राह्मणांच्या शब्दांनी युक्त व शुभशब्दयुक्त ध्वज उभारास ॥५९॥

फलदधिघृतलाजाक्षौद्रपुष्पाग्रहस्तैःप्रणिपतितशि
रोभिस्तुपुवद्विश्चपौरैः । नृतमनिमिषभर्तुःकेतुमी
शःप्रजानांअरिनगरनतायंकारयेत्द्विद्वधाय ॥६०॥

अर्थ—फलें, दाघे, घृत, लाह्या, मध, पुष्पे, हीं आहेत हस्ताग्री ज्यांच्या असे, नम्र आहेत मस्तके ज्यांचीं असे व स्तुतिकरणान्या नागरिक लोकांनीं वेष्टित असा इन्द्रध्वज, राजानें शत्रुवधार्थं शत्रुनगराकडे नम्र आहे अन्न ज्यार्चे असा करावा ॥६०॥

नातिद्रुतं न च विलंबितमप्रकंपमध्वस्तमाल्यपिटका
दिविभूषणंच । उत्थानमिष्टमशुभं यदत्तो न्यथा स्या
तच्छांतिभिर्नरपतेः शमयेत्पुरोधाः ॥६१॥

अर्थ—फार जलद नाही, फार विलंबितही नाही असे, कपित नाही असे, माळा व भूषणे पडलीं नाहीं असे ध्वजाचे उत्थापन राजास शुभ व याहून अन्यथा अशुभ होय. त्या अशुभाची शांति करून उपाध्यानें शमन करावे ॥६१॥

क्रव्यादकौशिककपोतककाककैःकेतुस्थितैर्महदुशं
तिभयं नृपस्य । चापेण चापियुवराजभयं वदंति श्ये
नो विलोचनभयं निपतन्करोति ॥६२॥

अर्थ—गृध्र, घुबड, कपोत, काक, कक (ज्यांच्या पिताचा नाणास पितारा करिता त), हे पक्षी जर ध्वजावर बसतील तर राजास महद्वय होतें. चापपक्षी बसेल तर युवराजास भय होतें. श्येन (ससाणा) बसेल तर नैऋतीला होय ॥६२॥

छत्रभंगपतनेनृपमृत्युस्तस्करान्मधुकरोतिनि
लीनं । हंतिचाप्यथपुरोहितमुल्कापार्थिवस्य
महिषीमशनिश्च ॥६३॥

अर्थ—ध्वजाच्या छत्राचा भंग किंवा पतन होईल तर, राजास मृत्यु. ध्वजास, मधाचें पोळें धरल तर चोरभय होतें उल्का (अ० ३३ श्लो० ८) पात होईल तर पुरोहितवध होतो अशनि (अ० ३३ श्लो० ४) पात होईल तर राजाच्या मुद्वय स्त्रीचा नाश होतो ॥६३॥

राज्ञीविनाशंपतितापताकाकरोत्यवृष्टिंपिटक
स्यपातः । मध्याग्रमूलेषु चकेतुभंगोनिहंति
मंत्रिक्षितिपालपौरान् ॥६४॥

अर्थ—ध्वजाची पताका पडेल तर राजस्त्रियेचा नाश होतो पूर्वाक भूषणे पडलीं

तर अवृष्टि होये. मध्य, अग्र, मूल याचाठाईं केतुभग शाला तर अनुक्रमानें प्रधान, राजा, नागरिगलोक याचा नाश होतो ॥६४॥

**धूम्रावृतेदिशिभयंतमसाचमोहोव्यालैश्चभग्नपति
तैर्नभवंत्यमात्याः । ग्लायंत्युदक्प्रभृतिचक्रमशो
द्विजाद्याभंगेचबंधकिवधःकथितःकुमार्याः ॥६५॥**

अर्थ—तो ध्वज धूमावृत (सार्वेळां आकाशांत धूम होईल तर) असतां अग्निभय होतें. अंधकारानें व्याप्त अ० चित्तास मंद होतो. व्याल (प्राणि विशेष) हे भ-
ग्न होऊन पडले तर प्रधाननाश होतो. उत्तरादि दिशांकडे उत्पात शाले तर अ-
नुक्रमानें ब्राह्मणादिनर्णाचा नाश होतो. पूर्वोक्त इद्रकुमारिकांचा भग्न शाला तर ने
श्यांचा नाश होतो ॥६५॥

**रज्जूसंगच्छेदनेवालपीडाराज्ञोमातुःपीडनमातृ
कायाः । यद्यत्कुर्युर्वालकाश्चरणावाततत्ताट्टभा
विपापंशुभंवा ॥६६॥**

अर्थ—दोन्या नुटल्या तर जालांस पीडा. तोंरणाचे बालूचे काष्ठ फुटलें तर राजमा-
तेस पीडा. लहान मुलें किंवा चरण (भुट) जें जें करतील ते सर्व शुभ किंवा अ-
शुभ तसेंच होणार असे समजावें ॥६६॥

**दिनचतुष्टयमुत्थितमर्चितंसमभिपूज्यनृपोहनिपं
चमे । प्रकृतिभिःसहलक्ष्मविसर्जयेद्बलभिदःस्व
बलाभिविवृत्थये ॥६७॥**

अर्थ—चार दिवस पूजित नंतर पांचवे दिवशीं उत्थापित असें इंद्राचें चिन्ह (ध्वज)
त्याचीं राजानें पूजा करून प्रधानासहवर्तमान आपल्या बलाची वृत्ति व्हावी एतदर्थ
पाचव्यादिवशीं त्याचें उत्थापन करावें ॥६७॥

**उपरिचरवसुप्रवर्तितंनृतिभिरप्पनुसंततंरुतं । विधि
मिममनुमन्यपार्थिवोनरिपुरुतंभयमाप्नुयादिति ॥६८॥**

अर्थ—उपरिचरवसुने प्रवृत्त केलें व राजानांही निरंतर केलें असें, हें इद्रध्वजपू-
जन नों राजा करील तो शत्रुकृत भयार्ते प्राप्त होणार नाही ॥६८॥

**इतिवृहत्संहितायां इंद्रध्वजसंपन्नामत्रिचत्वा
रिंशोऽध्यायः ॥१३॥**

॥ अथनीराजनविधिः ॥

भगवतिजलधरपद्मक्षपाकराकेक्षणेकमलनाभे ।
उन्मीलयतितुरंगमकरिजननीराजनंकुर्यात् ॥१॥

अर्थ—मेघ ओहित पद्मे ज्यात असे चंद्रसूर्य हेच ओहित नेत्र ज्याचे असा, कमलनाभि भगवान् नारायण नेत्र उघडोत असता, अश्व, हत्ती, मनुष्य यांत नीराजनविधि अथवा नीराजन (उदकाचे अजन झणजे स्पर्श) विधि करावा ॥१॥ अशुभ

द्वादश्यामष्टम्यांकार्तिष्कस्यपंचदश्यांवा
आश्वयुजेवाकुर्यान्नी संज्ञितांशांतिं ॥२॥

अर्थ—कार्तिकशुक्लपक्षा, द्वादशी, अष्टमी, एकादशी या तिथींत अथवा आश्विनशुक्ल पक्षा या तिथींत नीराजनसप्तक शांति करावी ॥२॥

नगरोत्तरपूर्वदिशिप्रशस्तभूमौप्रशस्तदारुमयं ।
षोडशहस्तोच्छ्रायंदशविपुलंतोरणकार्यं ॥३॥

अर्थ—नगराच्या ईशानीत शुद्धभूमिच्याठाई यज्ञवृक्षाचे सोळा हात उर्च व दहा हात रुद असे तोरण करावे ॥३॥

सर्जोदुंबरशाखाककुभमयंशांतिसद्मकुशावहुलं ।
वंशविनिर्मितमत्स्यध्वजचक्रालंकृतद्वारं ॥४॥

अर्थ—सर्ज (सालवृक्ष), उंबर, ककुभ (अर्जुनसाद्रदा) या वृक्षाचे, वेल्डनी निर्मित जे मत्स्य, ध्वज, चक्रे याणी सुशोभित आहे द्वार ज्याचे, असे शांति करण्याकरिता गृह बांधावे ॥४॥

प्रतिसरयातुरगाणांभ्रूतकशालिकुष्ठसिद्धार्थान् ।
कंठेपुनिवध्रीयात्पुष्ट्यर्थंशांतिगृहगानां ॥ ५ ॥

अर्थ—प्रतिसर (कुकुमरजित सूत्र अथवा पीतवर्ण सूत्र) याणे विद्या, साळी, कोळिंजन, गौरसर्षप, हे बांधून शांतिगृहामध्ये नेलेल्या अर्धांग्या पुष्ट्यर्थे कंठामध्ये, ती माळ बांधावी ॥५॥

रविवरुणविश्वदेवप्रजेशपुरुहूतवैष्णवैर्मंत्रैः ।
सप्ताहंशांतिगृहेकुर्याच्छांतिंतुरंगाणां ॥ ६ ॥

अर्थ—सूर्य, नरुण, विश्वदेव, ब्रह्मा, इंद्र, विष्णु यांच्या मंत्रांनी सात दिवस शांति-
गृहामध्ये ठेविलेले अश्वांची शांति करावी ॥६॥

अभ्यर्चितानपरुपंवक्तव्यानापिताडनीयास्ते ।
पुण्याहशंखतूर्यध्वनिगीतरवैर्विमुक्तभयाः ॥७॥

अर्थ—या प्रजित अश्वांस अशुभ शब्द बोलू नये व ताडनही करू नये. मांगलिक-
नुक्रमाने शंख, नाद यांचे शब्द व गीतशब्द यांहीकरून ते अश्व भयरहित
श्यात ॥७॥

प्राप्तेष्टमेन्हिकुर्यादुदंते त्तोरणस्यदक्षिणतः ।
कुशचीरावृत्तमाश्रम्य पुरतोस्यवेद्यांच ॥८॥

अर्थ—अष्टमदिवशीं या पूर्वोक्त तोरणाचे दक्षिणेस उदङ्मुख गृह करून, ते दर्भ
व वल्कले यांही वेष्टित करून, त्याचे पुढे वेदीमध्ये अभिस्थापन करावे ॥८॥

चंदनकुष्ठसमंगाहरितालमनःशिलाप्रियंगुवचाः ।
वंत्यमृतांजनरजनीसुवर्णपुष्पाग्निमंधाश्च ॥९॥
श्वेतांसपूर्णकोशांकटभरात्रायमाणसहदेवीः ।
नागकुसुमंस्वगुप्तांशतावरींसोमराजींच ॥१०॥
कलशोप्वेतान्कृत्वासंभारानुपहरेद्दलिसम्यक् ।
भुक्षेर्नानाकारैर्मधुपायसयावकप्रचुरैः ॥ ११ ॥

अर्थ—चंदन, कोष्ठकोळिजन, मंजिष्ठ, हरताळ, मनशीळ, गवळा, बेलंड, दांती,
गुळबेल, काळीकापशो, हळद, सुवर्णपुष्प, नरबेल ॥९॥ पांढरीगोकर्णी, पूर्ण-
कोशा, पुनर्नवा, त्रायमाण, वाघांटीची बेल, पिंबळी बुई, कुल्ली, शतावरी, सोम-
बल्ली ॥१०॥ ह्या ओषधि कलशामध्ये घालून, तो मध्ये ठेवून मध, पायस, गहू
हे पदार्थ ज्यांमध्ये बहुत अशा नानाप्रकारच्या भक्ष्यपदार्थांचा यथाविधि बलि द्यावा.

खदिरपलाशोदुंबरकाशमर्यश्वत्थनिर्मिताःसमिधः ।
सुकनकाद्रजतादाकर्तव्याभूतिकामेन ॥१२॥

अर्थ—खैर, पल्लस, उबर, शिवण, अश्वत्य, याच्या समिधा असाव्या. सोने किंवा रू
पे याची सुचि, ऐश्वर्येच्छु राजाने करावी ॥१२॥

पूर्वाभिमुखःश्रीमान्वैद्याग्नेचर्मणिस्थितोराजा ।
तिष्ठेदनलसमीपेतुरगभिपग्दैवावित्सहितः ॥१३॥

अर्थ—अश्व, वैद्य, दैवज्ञ याणीं सहित श्रीमान् राजाने व्याघ्रचर्मावर पूर्वाभिमुख अग्नि
समीप बसावे ॥१३॥

यात्रायांयदभिहितंग्रहयज्ञविधौमहेंद्रकेतौच ।
वेदीपुरोहितानलक्षणमस्मिंस्तदवधार्य ॥१४॥

अर्थ—यात्रा, ग्रहयज्ञ, इश्रध्वज याचाठाई जे वेदी, पुरोहित व अग्नि यांचे लक्षण
सांगितले आहे ते येथेही दैवज्ञाने पहावे ॥१४॥

लक्षणयुक्तंरुगंद्विरदकं चैवदीक्षितंस्नातं ।
अहतस्तितांवरगंधस्त्रगंधूपान्यर्चितंरुत्वा ॥१५॥
आश्रमतोरणमूलंसमुपनयेत्सांत्वयंच्छनैर्वाचा ।
वादित्रशंखपुण्याहनिःस्वनापूरितदिगंतं ॥१६॥

अर्थ—रुतदीप्त, स्नापित, ताग्रोष्ठतालुवदनादि लक्षणयुक्त अश्व व हत्ती याची
अहत स० कोरे व श्वेतवस्त्र, गंध, माला, धूप इत्यादिकाही पूजा करून ॥१५॥
गृहतोरणाच्या जवळ वाणीने सात्वत करून (चुचकारित) हळूहळू आणावा. त्या
वेळीं वादें, शंख, मंगलशब्द याही दिशा पूर्ण कराव्या ॥१६॥

यद्यानीतस्तिष्ठेदक्षिणचरणंहयःसमुत्क्षिप्य ।
सजयतितदानरेंद्रःशत्रूनंचिरादिनायत्नान् ॥१७॥

अर्थ—तो आणलेला घोडा व हत्ती उजवा पाय उचलून उभा राहिल तर, तो रा-
जा यत्नवाचून शत्रूतें शीघ्र जिंकिल ॥१७॥

त्रस्यन्नेष्टोराज्ञःपरिशोपंचेष्टितं द्विपहयानां ।
यात्रायांन्याख्यातंतदिहविचिंत्यंयथायुक्ति ॥१८॥

अर्थ—तो घोडा व हत्ती त्रास पावेल तर राजास शुभ नव्हे. त्या हत्ती व घोड्या
चे परिशेषलक्षण, यात्रेमध्ये सांगितले आहे ते येथे यथायुक्ति पहावे ॥१८॥

पिंडमभिमंत्र्यदद्यात्पुरोहितोवाजिनेसयदिजिज्ञेत् ।
अश्रीयाद्वाजयकृद्विपरीतोतेन्यथाभिहितः ॥१९॥

अर्थ—पुरोहिताने अन्नाचा पिंड अभिमंत्रण करून घोड्याचे तोडाजवळ न्यावा;
त्या पिंडास घोडा हुगोल किंवा भक्षण करील तर तो घोडा राजास जयकरणारा
होतो. हुगणार नाही व भक्षणही करणार नाही तर राजाचा परामय टाईल १९

कलशोदकेपुशाखामाष्टाव्योदुंबरींस्पृशेत्तुरगान् ।
शांतिकपौष्टिकमंत्रैरेवंसेनांसनृपनागां ॥२०॥

अर्थ—पूर्वी औषधिमिश्रित स्थापितकुमन्जलामध्ये उबराची खादी भिजवून शा
तिकपौष्टिकमंत्रांनी अश्व, राजा, हत्ती, सेना यास स्पर्श करावा ॥२०॥

शांतिंराष्ट्रविघ्नैरुत्थाभूयोभिचारकैर्मंत्रैः ।
मृन्मयमरिचिभिंद्याञ्छूलेनोरस्थलेविप्रः ॥२१॥

अर्थ—ही शांति राज्यवृद्धीकारणे करून, पुनः आभिचारिक आश्र्वर्णमत्राहीं मृ मय
शत्रुमूर्ति, नाल्लगाने उरस्थली काष्ठाचे गूलाने भेदन करानी ॥२१॥

खलिनंहयायदद्यादभिमंत्र्यपुरोहितस्ततोराजा ।
आरुह्योदक्पूर्वायायान्नीराजितःसबलः ॥२२॥

अर्थ—पुरोहिताने लगाम अभिमंत्रून घोड्यास द्यानी, नंतर राजाने वर असून, नीरा
जित (आरती केलेला) होताता त्याने सैन्यसहित ईशानोकडे जावे ॥२२॥

मृदंगशंखध्वनिद्वष्टकुंजरस्त्रवन्मदामोदसुगं
धिमारुतः । शिरोमणित्रातचलत्प्रभाचयैर्ज्व
लन्विवस्वानिवतोयदात्यये ॥२३॥ हंसपं
क्तिभिरितस्ततोद्रिराट्संपतद्रिरिवशुक्लचाम
रैः । मृष्टगंधपवनानुवाहिभिर्भूयमानरुचिर
स्वगंबरः ॥२४॥ नैकवर्णमणिवज्रभूपितैर्भूपि
तोमुकुटकुंडलांगदैः । भूरिरत्नकिरणानुरं
जितःशक्रकामुकरुचंसमुद्गहन् ॥२५॥ उत्प
तद्रिरिवसंतुरंगमैर्दारयद्रिरिवदंतिभिर्धरां ।

निर्जितारिभिरिवामरैर्नरैःशक्रवत्परिवृतोत्र जेन्नृपः ॥२६॥

अर्थ—मदग, शरा याच्या शब्दांनी आनदित जे हति, त्याचा गळणारा जो मद, त्याच्या सुगधानें सुगंधित वायुयुक्त, मस्तकातील मुकुटमण्याच्या समुदायानें चंचल-प्रभाहीं शरदृत्तील प्रज्वलित सूर्यासारखा ॥२३॥ इतस्तत्र पडणाऱ्या हसपत्तीनीं जसा पर्वत शोभता तसा श्वेतचक्रवर्त्यानीं शोभणारा, गधयुक्त नाहणाऱ्या वायुनीं कपित आहेत सुंदर माला व यस्त्रें ज्याचीं असा ॥२४॥ बहुतवणांचे मणि व हिरे याहीं भूषित व मुकुट, कुडले, बाहुभूषणें याहींफरून भूषित, नानाप्रकारच्या रत्नकिरणानीं शोभित इद्रधनुष्याच्या तेजातें धारण करणारा ॥२५॥ आकाशाप्रत उड्डाणकरणाच्या अध्यानीं व भूमितीं विदारण करणाऱ्या हत्तीनीं, जिकिले आहेत शत्रु ज्याणीं अशा देवासारख्या मनुष्यांनीं वेष्टित इद्रासारखा राजा शत्रूवर गमा करी ॥२६॥

सवज्जमुकाफलभूपणोथवासितस्त्रगुष्णीपचिले पनांवरः । धृतातपत्रोगजपृष्ठमाश्रितोघनोपरी वेदुतलेभृगोःसुतः ॥२७॥

अर्थ—अथवा हिरे, मौक्तिकें याहीं भूषित, श्वेतपुष्पमाला, मुकुट, निलेपन, वस्त्र याहीं युक्त, छत्रयुक्त, हत्तीवर पसलेज जसा मेघमडलावर चंद्राचे खालीं शुक्र दिसतो तसा दिवाणारा राजा गमन करी ॥२७॥

संप्रवृष्टनरवाजिकुंजरंनिर्मलप्रहरणांगुभा सुरं । निर्विकारमरिपक्षभीषणंयस्यसैन्यम चिरात्सगांजयेत् ॥२८॥

अर्थ—आनदयुक्त आहेत मनुष्य (शिपाई), अश्व, हत्ती ज्याचे असे, स्वच्छ आयुष्याच्या किरणानीं दीदीप्यमान, निर्विकार (उत्पातराहित), शत्रुपक्षात भयकर दिसणारे, असे ज्या राजाचें सैन्य तो राजा शीघ्र पृथ्वीतें जिकील (विजयी होईल) २८

इतिवृहत्संहितायांनीराजनविधिर्नामचतुश्चत्वारि शोध्यायः ॥१४॥

॥ अथखंजनदर्शनं ॥

खंजनकोनामायंयोविहगस्तस्यदर्शनेप्रथमे ।

प्रोक्तानियानिमुनिभिःफलानितानिप्रवक्ष्यामि ॥१॥

अर्थ—खंजनकनामक (यास्तच खजरीट, खजलेट हणतात). हा पक्षी श्रावणादि चार महिने दिसत नाहीं. यास्तव त्याच्या प्रथमदर्शना कश्यपादि ऋषींनी जी फळे सांगितली ती सांगतो ॥१॥

स्थूलोन्मुन्नतकंठःकृष्णगलोभद्रकारकोभद्रः ।

आकंठमुखात्कृष्णःसंपूर्णःपूरयत्याशां ॥२॥

कृष्णोगलेस्यविंदुःसितकरटांतःसरिक्तकृद्रिक्तः ।

पीतोगोपीतइतिक्लेशकरःखंजनोदृष्टः ॥३॥

अर्थ—जो खंजनपक्षी शरीरानें मोठा, लक्ष्मणानेचा, काव्याकंटाचा तो भद्रखंजनक कल्याणकारक होय. मुखापासून कंठापर्यंत कृष्णवर्ण जो खंजन तो फार कल्याणकारक असून इच्छा पूर्ण करितो ॥२॥ ज्या खजनाच्या कंठार फाळा विंदु असतो व ज्याचे गाल श्वेत असतात ती रिक्तसत्रक सर्व फळ शून्य करितो. पीतवर्ण खंजन गोपीतसत्रक तो दृष्टीस पडला तर क्लेशकरणारा होय ॥३॥

अथमथुरसुरभिफलकुसुमतरुपुसलिलाशयेपुपुण्येषु ।

करितुरगभुजगमूर्ध्निप्रासादोद्यानहर्म्येषु ॥४॥

गोगोष्ठसत्समागमयज्ञोत्सवपार्थिवद्विजसमीपे ।

हस्तितुरंगमशालाच्छत्रध्वजचामराद्येषु ॥५॥

हेमसमीपसितांवरकमलोत्पलपूजितोपलिप्तेषु ।

दधिपात्रधान्यकूटेषुचश्रियंखंजनःकुरुते ॥६॥

अर्थ—गोठ व सुगंधि आहेत फळे व पुष्पे ज्या वृक्षाची त्यावर, पवित्र जलाशय (सरोवरादि) यांचाठार, हत्ती, घोडे, सर्प, यांच्या मस्तकावर; देवालये, उद्याने (नागा), गृहे यांचाठार, ॥४॥ गार्दर, गोठघावर, साधुसमूह, यज्ञ, विवाहादि-उत्सव, राजा, ब्राह्मण, यांच्या समीप; हत्ती, घोडे यांच्या शाला (गृहे) पवित्र; छत्र, ध्वज, चामर (चंबरी), शारी, कुभ इत्यादिकांवर ॥५॥ सुवर्णात्तवळ, अं

तवस्त्र, कमल, नीलकमल, पूजितं_ व उपलिप्तस्थान यांचाठाई; दद्याचें भांडें, धान्याच्याराशि, यांचाठाई खंजनपत्नी प्रथम पाहिला तर, लक्ष्मी प्राप्त होई ॥६॥

पंकेस्वाद्वाप्तिगौरससंपञ्चगोमयोपगते ।

शाङ्खलगेवस्त्राप्तिःशकटस्थेदेशविभ्रंशः ॥७॥

गृहपटलेर्यभ्रंशोवध्रेवंधोशुचौभवतिरोगः ।

पृष्ठेत्वजाविकानांप्रियसंगममावहत्याशु ॥८॥

अर्थ—खंजनपत्नी चिखलावर बसलेल्या पाहिला तर चांगलें अन्न मिळेल. गोमयावर पाहिला तर गौरससंपत्ति होई. हिरच्या गवतावर पाहिला तर वस्त्रप्राप्ति होई. गाड्यावर पाहिला तर देशनाश होतो ॥७॥ घरावर पाहिला तर द्रव्यनाश. चर्म्याच्या रज्जूवर पाहिला तर बधन. अपवित्रस्थानी पाहिला तर रोग होतो. बकरा व मेंढा यांच्या पाठीवर पाहिला तर प्रियप्राप्ति शीघ्र होई ॥८॥

महिपोद्गर्दभास्थिरमज्ञानगृहकोणशर्कराद्रिस्थः ।

प्राकारभस्मकेशोपुत्रांशुभोमरणरुग्भयदः ॥९॥

अर्थ—महिष, उंट, गर्दभ, अस्थि, इमज्ञान, गृहकोण, वाळूचा पर्वत, प्राकार (दगडादिकांनी बांधलेले कुसूं), भस्म, केश, याचाठाई खंजनपत्नी पाहिला तर अशुभ व मृत्यू, रोग यांचें भय करितो ॥९॥

पक्षौधुन्वन्नशुभःशुभःपिवन्वारिनिम्नगासंस्थः ।

सूर्योदयेथशस्तोनेष्टफलःखंजनोस्तमये ॥१०॥

अर्थ—पक्ष हालत असतां खंजन पाहिला तर शुभ नव्हे. नदीवर राहून उदक प्राशन करिताना पाहिला तर शुभ होय. सूर्योदयीं राजन पाहिला तर शुभ. सूर्यास्तीं पाहिला तर अशुभ होय ॥१०॥

नीराजनेनिवृत्तेययादिशाखंजनंनृपोयांतं ।

पश्येत्तयागतस्यक्षिप्रमरातिर्वशामुपैति ॥११॥

अर्थ—नीराजनविधि समाप्त झाल्यावर, ज्या दिशेकडे खंजनपत्नी जातो असे राजा पाहिल; त्या दिशेने राजा गेला तर शीघ्र शत्रु वश होईल (शत्रूस निकोल) ११

तस्मिन्निधिर्भवतिमैथुनमेतियस्मिन्त्यस्मिन्स्तु

छर्दयतितत्रतलेस्तिकाचः । अंगारमप्युपदि

शंतिपुरीपणेस्यतत्कौतुकापनयनायखनेद्धरित्रीं १२

अर्थ—खंजनपक्षी ज्या स्थळीं मैथुन करील, त्या भूमीमध्ये निधि (द्रव्य) असतें. ज्या-
स्थळीं ओकेल त्याचे खालीं भूमीत काच असत्ये. जेथें विष्टा करील तेथें कोळसे
खालीं असतात, असे ऋषि सांगतात. याविषयीं प्रत्यक्ष अनुभव पहावा स्रणजे
खात्री होईल ॥१२॥

मृतविकलविभिन्नरोगितःस्वतनुसमानफलप्रदःखगः ।

धनरुदभिनिर्लीयमानकोवियतिचबंधुसमागमप्रदः १३

अर्थ—मृत, विकलांग, भिन्नशरीर, रोगी असा खंजन दृष्टीस पडेल तर, तो पाह-
णारास आपल्या शरीरासारखें, फल देतो (मृत पाहील तर, मरतो ६०) आप-
ल्या समोर, घरामध्ये जात आहे, असा पाहिला तर धन देणारा होतो. आकाशा-
मध्ये उडतानां पाहिला तर बंधुसमागम होतो ॥१३॥

नृपतिरपिशुभंशुभप्रदेशेखगमवलोक्यमही

तलेविदध्यात् । सुरभिकुसुमधूपयुक्तमर्घ्यंशु

भमभिनंदितमेवमेतिवृद्धिं ॥१४॥

अर्थ—राजानेही शुभ खंजनपक्षी शुभदेशी पाहून, पृथ्वीवर सुगंधिपुष्पें धूप यांहायुक्त
अर्घ्य करावें. असे केलें स्रणजे राजा आनंदित होऊन शुभफलवृद्धितीं पावतो ॥१४॥

अशुभमपिविलोक्यखंजनंद्विजगुरुस्ताधुसुरा

र्चनेरतः । ननृपतिरशुभं समांशुयान्नयद्विदि

नानिचसत्समांसभूक् ॥१५॥

अर्थ—राजा, अनिष्टही खंजनपक्षी पाहून, ब्राह्मण, गुरू, साधु, देव यांच्या पूजेविष-
यी तत्पर असेल (पूजाकरील) तर व सात दिवस आंसमक्षण करणार नाही तर,
त्यास अशुभफल होत नाही ॥१५॥

आवर्पात्प्रथमेदर्शनेफलं प्रतिदिनं तु दिनशेषे ।

दिक्स्थानमूर्तिलग्रक्षणांतदीप्तादिभिश्चोह्यं ॥१६॥

अर्थ—राजनाच्या प्रथमदर्शनाचे फल वर्षपर्यंत होतें व दररोजचे दर्शनाचे शुभाशु-
भफल, तो दिवस शेष आहे तेवपर्यंतच होतें. तें फल दिशा, स्थान, मूर्ति,
रत्न, नक्षत्र, शांत, दीप्त इत्यादिकांनी शुभाशुभ जाणवें. (पूर्व, उत्तर,

द्या दिशा शुभ स्थान श्रो० ४ पासून पहॉवे मूर्ति श्रो० २ व १३. लग्न,
(शुभग्रहयुक्त व दृष्ट) ध्रुव, मृदु नक्षत्रे शुभ. क्षिप्र, चर, साधारण, मध्यम उग्र अ
शुभ. शातदिशा शुभ. दीप्तदिशा अशुभ ॥१६॥ (एमरीटपक्षी हा केाशी
जवळ सांपडतो त्यास शेडी फुटले व ती त्याचे मस्तकावर आहे तोंपयंत ती
दिसत नाही. ती गळून पडली हणजे ती दिसू लागतो. ती शेडी मनुष्यास
सापडेल तर ती हातात घेतली असतां मनुष्य अदृश्य होतो. अशी माहिती
बुद्ध सागतात. हा पक्षी दिसत असतो तेव्हां धरून पिजव्यांत बाळगावा त्यास
शेडी फुटली हणजे ती काढून घ्यावी याप्रमाणे करण्यासाठीं काशीतील कि
लेक उद्योगी गृहस्थानीं पक्षी बाळगिले, परंतु ते जगले नाहीत मरून गेले)

॥ इतिवृहत्संहियांखंजनदर्शनं नामपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४५॥

॥ अथउत्पाताध्यायः ॥

यानत्रेरुत्पातानुर्गःप्रोवाचतानहंवक्ष्ये ।
तेषांसंक्षेपोयंप्रकृतेरन्यत्वमुत्पातः ॥१॥

अर्थ—गर्गऋषि, ज्या उत्पातांत अत्रिऋषिकारणें सागता शाला. त्या उत्पातांतें
मी सागतों. पदार्थांच्या स्वाभाविक गुणाला विकार होणें हा त्या उत्पाताचा
संक्षेप होय ॥१॥

अपचारेणनराणामुपसर्गःपापसंचयाद्भवति ।
संसूचयंतिदिव्यांतरिक्षभौमास्तदुत्पाताः ॥२॥

अर्थ—मनुष्यांच्या अविनयानें पापसंचय होऊन त्यापासून उपद्रव होतो. त्या उप
द्रवांतें दिव्य, अतारिप्त, भौम, असे त्रिविध उत्पात सुचवितात ॥२॥

मनुजानामपचारादपरक्तादेवताःसृजंत्येतान् ।
तत्प्रतिघातायनृपःशांतिंराष्ट्रेप्रयुंजीत ॥३॥

अर्थ—मनुष्यांच्या अविनयानें प्रतिकूल झालेले देव या उत्पातांतें करतात त्या
उत्पातांच्या नाशार्थे राजानें राष्ट्रामध्ये शांति करवावी ॥३॥

१९

- जगन्मित्र हपिसात पुस्तके विकत मिळतात तीः-

१॥ रामरक्षा.	पूजेचे अभंग.	१॥ ६० म० कोटके ।
१॥ गोपिनीत	१॥ सोळा सोमवारकथा	१॥ चर्पटपजरिका.
१॥ रुक्मिणी स्वयंवर व सुभद्राहरण आर्या.	१॥ चित्रे.	१॥ नीकाक्रीडन
१॥ अगदगिट्टई.	१॥ मंगलाष्टके नवग्रहाचीं	१॥ कऱ्हाडे ब्राह्मणाचे प्रवर.
१॥ वास्तुप्रकरणीकोष्टक	१॥ गुरुचरित्र ओव्या ५२	१॥ शिवस्तुति.
१॥ ध्रुवाख्यान.	१॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृतखेळ	१॥ गणपतीचे श्लोक.
१॥ तुकारामकृत मानस	१॥ भीष्मप्रतिज्ञा	१॥ दुर्गास्तोत्र.
	१॥ सीतास्वयंवर	

दिव्यग्रहर्क्षवैरुतमुल्कानिर्घातपवनपरिवेपाः ।
 गंधर्वपुरपुरंदरचापादियदांतरिक्षंतत् ॥४॥
 भौमंचरस्थिरभवंतच्छांतिभिराहतंशममुपैति ।
 नाभसमुपैतिमृदुतांशाम्यतिनोदिव्यमित्येके ॥५॥

अर्थ—ग्रह व नक्षत्रे यास जों विकार तों दिव्य उत्पात होय. उल्का, निर्घात, महावायु, सज्जे, गंधर्वनगर, इद्रधनुष्य, हीं होणें हा अतरिक्ष उत्पात होय ॥४॥ चरस्थिरवस्तुस शालेला भौम उत्पात होय. तो भौम उत्पात शांति केली हणजे शांत होतो; अतरिक्ष शांतीने कमी होतों; दिव्यशांतीने शांत होत नाहीं असें कांणी ऋषि हणतात ॥५॥

दिव्यमपिशममुपैतिप्रभूतकनकान्नगोमहीदानैः ।
 रुद्रायतनेभूमौगोदोहात्कोटिहोमाञ्च ॥६॥

अर्थ—बहुत सुवर्ण, अन्न, गाई, भूमि, याच्या दानानी दिव्यही उत्पात शांत होतो. तसाच शिवालयीं व भूमौवर गाईच्या दोहनाने (दूध काढण्यानें), कोटिहोमाने ही दिव्य उत्पात शांति पावतो ह० शुभ होतो ॥६॥

आत्ममुतंकोशवाहनपुरदारपुरोहितेपुलोकेषु ।
 पाकमुपर्यातिदैवंपरिकल्पितमष्टधानृपतेः ॥७॥

अर्थ—दिव्य उत्पात स्वशरीर, पुत्र, भाडागार, अश्वादिवाहन, नगर, स्त्री, पुरोहित, देशातील लोक व भृशवर्ग, या आठाचाठाई राजास शुभाशुभफल देतो ॥७॥

अनिमित्तभंगचलनस्वेदांश्रुनिपातजल्पनाद्यानि ।
 लिंगार्चायतनानांनशासनरेशदेशानां ॥८॥

अर्थ—शिवाचें लिंग, देवाच्या मूर्ति व स्थाने यांचीं मिमितावाचून भग, चलन, घर्म, रोदन, पतन, सभापण, हसन इत्यादिक होतील तर राजा व देश याचा नाश होतो ॥८॥

दैवतयात्राशकटाक्षचक्रयुण्केतुभंगपतनानि ।
 संपर्यासनसादनसंगाश्रनदेशनृपसुखदाः ॥९॥

अर्थ—देवतोत्सवामध्ये गाड्याचा अक्ष (मध्यकाष्ठ), चक्र, युग (जोखड), ध्वज, याचा भंग किंवा पतन अथवा परिवर्तन (किरणें) मज्जन, आमक्ति (चिकटणे) हीं होतील तर देश व राजा यास सुख होत नाहीं ॥९॥

ऋविधर्मपितृब्रह्मप्रोद्भूतं वैकृतं द्विजातीनां ।
 यद्द्रुद्रलोकपालोद्भवं पशूनामनिष्टं तत् ॥१०॥
 गुरुसितशनैश्वरोत्थं पुरोधसां विष्णुजं च लोकानां ।
 स्कंदविशाखसमुत्थं मांडलिकानां नरेन्द्राणां ॥११॥
 वेदव्यासेमंत्रिणिविनायके वैकृतं च मूनाथे ।
 धातरिसविश्वकर्मणिलोकाभावाय निर्दिष्टं ॥१२॥
 देवकुमारकुमारीवनिताप्रेष्ये पु वैकृतं यत्स्यात् ।
 तन्नरपतेः कुमारककुमारिकास्त्रीपरिजनानां ॥१३॥
 रक्षःपिशाचगुह्यकनागानामेतदेवनिर्देश्यं ।
 मासैश्चाप्यष्टाभिः सर्वेषामेव फलपाकः ॥१४॥

अर्थ—ऋषि, धर्मदेश (जेणे स्वाभाविक कृष्णमृग फिरतात तो), पितर, ब्रह्मदेव
 याचाठाई शालेलें जें वैकृत (विकार) तें ब्राह्मणांत अनिष्ट होय. रुद्र (शिव) व
 द्रुद्रादिलोकपाल यापासून शालेलें जें वैकृत तें पशूंत अशुभ होय ॥१०॥ बृहस्पति,
 शुक्र, शनैश्वर, यापासून शालेलें वैकृत उपाध्यायांत अशुभ. विष्णुपासून शालेलें
 वैकृत लोकांत अशुभ. स्कंद व विशाख (देवविशेष) यापासून शा० वैकृत
 मांडलिक राजांत अशुभ होय ॥११॥ वेदव्यासापा० शा० वैकृत प्रधानांत अशुभ
 गणपतींत जें वैकृत ते सेनापतींत अशुभ. धाता (प्रजापति) व विश्वकर्मा या
 स जें वैकृत ते लोकाच्या नाशार्थ सांगितलें ॥१२॥ देवाचे पुत्र, कन्या, स्त्रिया,
 सेवक यांत जें वैकृत तें अनुक्रमानें राजाच्या पुत्र, कन्या, स्त्रिया, सेवक यांत अ
 निष्ट होय ॥१३॥ राक्षस, पिशाच, यक्ष, नाग यांच्या पुत्रादि पूर्वोक्तांत जें वैकृत
 तें राजाच्या पुत्रादिकांत अशुभ होय. या सर्व उपातांचें आठ महिण्यांनीं शु
 भाशुभफल होते ॥१४॥

बुध्वादेवविकारं शुचिः पुरोधारूयहोपितः स्नातः ।
 स्नानकुसुमानुलेपनवस्त्रैरभ्यर्चयेत्प्रतिमां ॥१५॥
 मधुपर्कणपुरोधामक्षैर्वलिभिश्च विधिवदुपतिष्ठेत् ।
 स्थालीपाकं जुहुयाद्द्विधिवन्मंत्रैश्च तद्भिर्गैः ॥१६॥

अर्थ—देववैकृत जाणून शुद्ध, तीन दिवस उपोषित व स्नान केल्या अशा उपाध्या
 यानें विकार शान्तेच्या प्रतिमेची स्नान, पुष्पे, गंध, वस्त्र, याहाकरून पूजा करावी

॥१५॥ तस्यैच उपाध्यायाने मधुपर्क (दधि) भक्ष (मोदक, पोलिका, अपूपदिक)
व बलि याहींकस्त्र यथाशास्त्र पूजन करावें. स्यालीपाक (चरु) याचें तदेवतां-
चें मंत्रांनीं यथाशास्त्र हवन करावें ॥१६॥

**इतिविबुधविकारेशांतयःसप्तरात्रंद्विजविबुध
गणार्चागीतनृत्योत्सवाश्च । विधिवद्वनि,
पालैर्यैःप्रयुक्तानतेषांभवतिदुरितपाकोदक्षि
णाभिश्चरुद्धः ॥१७॥**

अर्थ—या पूर्वोक्त प्रकारांभे देववैकृत झाले असता सात दिवस पूर्वोक्त शांति व ब्रा-
ह्मण, देवगण (गणपतिप्रमुख) यांचीं पूजा व गीत, नृत्य, उत्साह याहींकस्त्र
रात्री जागरण, हीं सर्व ज्या राजांनीं यथाशास्त्र केलीं त्यांत दक्षिणादिकांनीं रोधि-
त (नद केलेला) असा अशुभवैकृताचा पाक (फल) होत नाही ॥१७॥

॥ इतिलिगादिवैकृतं ॥

**राष्ट्रेयस्यानग्निःप्रदीप्यतेदीप्यतेचनेंधनवान् ।
मनुजेश्वरस्यपीडातस्यसराष्ट्रस्यविज्ञेया ॥१८॥**

अर्थ—ज्या राजाच्या देशामध्ये, अग्नि नसून ज्वाला दिसेल अथवा काष्ठयुक्त अग्नि
असून प्रदीप्त (ज्वालयुक्त) होणार नाही; तर त्या राजास व ज्या देशास पि-
डा होव्हे ॥१८॥

**जलमांसार्द्रज्वलनेनृपतिवधःप्रहरणेरणोरौद्रः ।
सैन्यग्रामपुरेषुचनाशोवन्हेर्भयंकुरुते ॥१९॥**

अर्थ—उदक, माहिपादि मांस व कोणताही ओला पदार्थ यांचें ज्वलन झाले तर
राजाचा वध होतो. स्रग्नादि शस्त्र जर प्रज्वलित होईल तर भयंकर युद्ध होतें.
सैन्य, ग्राम, नगर यांत अग्नि नाहीसा होईल तर अग्निभय होतें ॥१९॥

**प्रासादभवनतोरणकेत्वादिष्वननलेनदग्धेषु ।
तडितावापण्मासात्परचक्रस्यागमोनियमात् ॥२०॥**

अर्थ—देवालय, गृह, तोरण (बाहेरचा दरवाजा), भवन, कोठार इत्यादिक अग्नि
नसून दग्ध झाली अथवा भिजेनें दग्ध झालीं तर, सहा महिन्यांनंतर निश्चयानें श-
नुपकाचे यज्ञे होईल ॥२०॥

धूमोनग्निसमुत्थोरजस्तमश्चान्हिजंमहाभयदं ।
व्यध्रेनिश्युडुनाशोदर्शनमपिचान्हिदोपकरं ॥२१॥

अर्थ—अग्नीवाचून धूम उत्पन्न होईल व दिवसा धूळ व अधकार होतील तर मोठे भय होतें. निरभ्ररात्रीस नक्षत्रे दिसणार नाहीत व दिवसास दिसतील तर अशुभ होय ॥२१॥

नगरचतुष्पादांडजमनुजानांभयकरंज्वलनमाहुः ।
धूमाग्निविस्फुलिंगैःशय्यांवरकेशगैर्मृत्युः ॥२२॥

अर्थ—नगर, चतुष्पाद, अडज, मनुष्य यास अग्नीचे प्रचलन, महाज् भय देतें. शय्या, वस्त्र, केश याचाठाई धूम, अग्नि (ज्वाला), अग्निकण हे पाहिले तर शय्यादिका च्या स्वामीस मृत्यु होतो ॥२२॥

आयुधज्वलनसर्पणस्वनाःकोशनिर्गमनवेप
नानिवा । वैरुतानियदिवायुधेपराण्याशुरौद्र
रणसंकुलंवदेत् ॥२३॥

अर्थ—शस्त्राचे ज्वलन, गमन, शब्द, भेणातून स्वतः बाहेर येणे, कपन अथवा अन्य आयुधाची वैरुते होतील तर भयकर युद्ध समीप आले असे सांगावे ॥२३॥

मंत्रैर्वान्हैःक्षीरवृक्षात्समिद्धिर्होतव्योग्निःसर्प
पैःसर्पिपाच । अग्न्यादीनांवैरुतेशांतिरेवंदे
यंचास्मिन्कांचनेत्राह्मणेभ्यः ॥२४॥

अर्थ—पूर्वाक्त अग्निवैरुत शाले तर क्षीरवृक्षाच्या समिद्धिः, सर्पप, आप या द्रव्यांनी अग्निदेव्यमंत्रांनी अग्नीमध्ये हवन करावे व ही अग्निवैरुते होतील तर ब्राह्मणांस सुवर्णदानही करावे याप्रकारे अग्निवैरुतीं शांति सांगितली ही केली असता शुभ होतें ॥२४॥

॥ इत्यग्निवैरुत ॥

शाखाभंगेकस्माद्दृक्षाणांनिर्दिशेद्रणोद्योगं ।
हसनेदेशभ्रंशंरुदितेचव्याधिवाहुल्यं ॥२५॥

अर्थ—वृक्षांची अकरमातू खांदी मोडली तर युद्धाचा उद्योग होतो. वृक्षांचे हसन (हंसर्ण) झाले तर देशनाश होतो. वृक्षांनी रोदन केलें तर बहुत रोग उत्पन्न होतात ॥२५॥

राष्ट्रविभेदस्त्वनृतौवालवधोतीवकुसुमितेवाले ।

वृक्षात्क्षीरस्त्रावेसर्वद्रव्यक्षयोभवति ॥२६॥

अर्थ—ज्या ऋतूंत जे वृक्ष फुलावयाचे ते वृक्ष तो ऋतु सोडून अन्यऋतूंत फुलतील तर देशनाश होतो. वृक्ष लहान (थोड्या वर्षांचा) असून पार फुलले तर बालवध होतो. वृक्षांपासून दुग्धस्त्राव होईल तर सर्वद्रव्यांचा नाश होतो ॥२६॥

मध्येवाहननाशःसंग्रामःशोणितेमधुनिरोगः ।

स्नेहेदुर्भिक्षभयंमहद्रयंनिःसृतेसलिले ॥२७॥

अर्थ—वृक्षांपासून मदास्त्राव होईल तर अश्वादि वाहनांचा नाश होतो. रक्तस्त्राव होईल तर युद्ध होतें. मध निघेल तर रोग होतो. तैलादिक निघेल तर दुर्भिक्षभय होतें. उदक निघेल तर मोठें भय होतें ॥२७॥

शुष्कविरोहेवीर्यान्नसंक्षयःशोषणेचविरुजानां ।

पतितानामुत्थानेस्वयंभयंदैवजनितंच ॥२८॥

अर्थ—शुष्कवृक्षांस पडव येतील व रोगावांचून वृक्ष शुष्क होतील तर बल व अन्न यांचा नाश होतो. पडलेल्या वृक्षांचे स्वतःच (मनुष्यावांचून) उत्थापन (उभे राहणे) होईल तर दैवरुत भय होईल ॥२८॥

(पूजितवृक्षेह्यनृतौकुसुमफलंनृपवधायनिर्दिष्टं ।

धूमस्तस्मिन्ज्वालाधवाभवेनृपवधायैव ॥२९॥)

(अर्थ—प्रधान (मोठा) वृक्षास सऋतूवाचून अन्यऋतूंत पुष्पे, फळे येतील अथवा वृक्षावर धूम किंवा ज्वाला होतील तर राजवध होतो ॥२९॥)

सर्पत्सुतरुपुजल्पत्सुवापिजनसंक्षयोविनिर्दिष्टः ।

वृक्षाणां वैरुत्येदशभिर्मासैःफलविपाकः ॥३०॥

अर्थ—वृक्ष चालतील किंवा भाषण करतील तर लोकांचा नाश होतो. वृक्षांच्या निकारांचे फल दहा महिन्यांनी होतें ॥३०॥

स्त्रगंधधूपांवरपूजितस्यछत्रंनिधायोपरिपाद
पस्य । कृत्वाशिवंरुद्रजपोत्रकार्योरुद्रेभ्यइ
त्यत्रपडंगहोमः ॥३१॥ पायसेनमधुनाचभो
जयेद्ब्राह्मणान्यूतयुतेनभूपतिः । मेदिनीनिग
दितात्रदक्षिणावैकृतेतरुतेमहर्षिभिः ॥३२॥

अर्थ—ज्या वृक्षास विकार शाला असेल त्या वृक्षाची माला, सुगंधद्रव्ये, धूप, पत्र
याही पूजा करून त्या वृक्षावर छत्र ठेवून या वृक्षपैकृती रुद्रमंत्राचा जप करावा व
रुद्रेभ्य स्वाहा असा षडगानी होम करावा ह्मणजे कल्याण होतें ॥३१॥ व घृत-
युक्तपायस व मध याणीं ब्राह्मणभोजन राजानें करावें. येथें (वृक्षपैकृती) ब्राह्म-
णास भूमि दक्षिणा द्यावी असे महर्षींनीं सांगितलें आहे ॥३२॥

॥ रतिवृक्षवैकृत ॥

नालेट्जयवादीनामेकस्मिन् द्वित्रिसंभवोमरणं ।

कथयतितदधिपतीनायमलंजातंचकुसुमफलं ॥३३॥

अर्थ—कमल, यव, गोधूम, कगु इत्यादि धान्याच्या एका देटावर दोन किंवा तीन
केसरे घेतील तर अथवा पुष्प व फल जुबळें होईल तर त्यांच्या स्वामींस मृत्यु होतो.

अतिवृद्धिःसस्यानांन्मनाफलकुसुमसंभवोवृक्षे ।

भवतिहियद्येकस्मिन्परचक्रस्यागमोकस्मात् ॥३४॥

अर्थ—धान्याची फारच वृद्धि (बहुत) होईल व एका वृक्षावर नानाप्रकारचीं फले
व पुष्पे घेतील तर, शत्रूंचें अकस्मान् येणें होईल ॥३४॥

अर्धेनयदातैलंभवतितिलानामतैलतावास्यात् ।

अन्नस्यचवैरस्यंतदाचविद्याद्भयंसुमहत् ॥३५॥

अर्थ—तिलाचें तेल अर्धें होईल अथवा तिलाचे तेलच वेणार नाही तसेच रसवि-
रहित अन्न होईल तर मोठें भय होईल असें जाणावें ॥३५॥

विकृतकुसुमंफलंवाग्रामादथवापुराद्बहिःकार्यं ।

सौम्योत्रचरुःकार्योनिर्वाप्योवापशुःशांत्यै ॥३६॥

सस्येचदृष्ट्वाविकृतिंप्रदेयंतत्क्षेत्रमेवप्रथमं द्विजेभ्यः ।

तस्यैवमध्येचरुमंत्रभौमंकृत्वानदोपान्समुपैतितज्जान्

अर्थ—विकार पावले जे पुष्प किंवा फळ ते गावांतून किंवा नगरातून बाहेर करावे आणि शास्त्रार्थ सोमदैवत्य चरुहोम करावा अथवा पशूचा निर्वाप क्ष० बाळी करावा ॥३६॥ धान्याचाठाई विकार पाहून त्या धान्याचे क्षेत्रच प्रथम ब्राह्मणास द्यावे व त्या क्षेत्रामध्येच भीमदैवत्य चरुहोम करावा. तेणेकरून त्या वैकृतापासून होणारे अशुभ होत नाही ॥३७॥

॥ इतिसस्पवैकृत ॥

दुर्भिक्षमनावृष्ट्यामतिवृष्ट्यांक्षुद्रयंसपरचक्रं ।

रोगोह्यनृतुभवायानृतुपतिवधोनभ्रजातायां ॥३८॥

अर्थ—अवर्षण झाले असतां दुर्भिक्ष होते. अतिवृष्टि झाली तर दुर्भिक्ष व शत्रु यांचे भय होते. वर्षाऋतूवाचून अ-ऋतूत अतिवृष्टि होईल तर रोगभय होते. अ-ऋ नसून अतिवृष्टि होईल तर राजाचा षध होतो ॥३८॥

शीतोष्णविपर्यासेनोसंम्यगृतुपुसंप्रवृत्तेषु ।

पणमासाद्राष्ट्रभयंरोगभयंदैवजनितंच ॥३९॥

अर्थ—शिशिरादिक ऋतु गणितागत प्रवृत्त झाले नसतां, थडी व उष्णता यांचा विपर्यास झणजे शिशिरऋतूत उष्णता व ग्रीष्मऋतूत थडी, असे झाले तर, सहा माहिन्यांनीं राष्ट्रभय व दैवकृत रोगभयही होते ॥३९॥

अन्यतौसप्ताहंप्रबंधवर्षेप्रधाननूपमरणं ।

रक्तेश्चोद्योगोमांसास्थिवसादिभिर्मरकः ॥४०॥

धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यैर्वर्षितैर्भयंविंद्यात् ।

अंगारपांशुवर्षेविनाशमायातितन्नगरं ॥४१॥

अर्थ—वर्षाऋतूवाचून इतर ऋतूमध्ये सात दिवस अतिवृष्टि होईल तर मुख्यराजास मृत्यु होतो. रक्तवृष्टि होईल तर युद्धभय होते. मांस, अस्थि, मज्जा, घृत, तेल इत्यादिकाची वृष्टि होईल तर लोकमरण होते ॥४०॥ धान्य, सुवर्ण, वृक्षसाली, फळे, पुष्पे, पाने इत्यादिकाची वृष्टि होईल तर भय होते. अंगार (निखारे किंवा कोळसे), धूळ यांची वृष्टि झाली तर जेथे वृष्टि होईल त्या नगराचा नाश होतो॥

उपलाचिनाजलधरैर्विकृतावाप्राणिनोयदावृष्टाः ।

छिद्रंवाप्यतिवृष्टौसस्यानामीतिसंजननं ॥४२॥

अर्थ—मेघावाचून उपला (गारा) वृष्टि होईल अथवा विकारयुक्त गर्दभ, उष्ट, अश्व, मार्जार, कोल्हे इत्यादि प्राण्याची वृष्टि होईल अथवा अतिवृष्टि होईल अथवा अतिवृष्टि होत असता मध्ये अवर्षण होईल तर धान्यास उपद्रव उत्पन्न होतो ॥४२॥

(क्षीरघृतक्षौद्राणांदध्नोरुधिरौष्णवारिणांवर्षे ।
देशविनाशोज्ञेयोऽसृग्वर्षेचापिनृपयुद्धं ॥४३॥)

(अर्थ—दुग्ध, घृत, मध, दधि, रक्त, उष्णोदक याची वृष्टि होईल तर देशनाश जाणावा. रक्तवृष्टि झाली तर राजाचे युद्धही होते ॥४३॥)

यद्यमलेकैच्छायानदृश्यतेदृश्यतेप्रतीपावा ।

देशस्यतदासुमहद्भयमायातंविनिर्देश्यं ॥४४॥

अर्थ—स्वच्छ सूर्य असून, छाया दिणार नाही अथवा छाया प्रतिकूल (पूर्वेस सूर्य असतां पश्चिमेस छाया असतो ती पूर्वेकडेच) असेल, तर देशास महद्भय होईल असे जाणवे ॥४४॥

व्यभेनभर्साद्रधनुर्दिवायदादृश्यतेथवारात्रौ ।

प्राच्यामपरस्यांवातदाभवेत्क्षुद्रयंसुमहत् ॥४५॥

अर्थ—अभ्ररहित आकाशामध्ये, दिवसा किंवा रात्री पूर्वेकडे किंवा पश्चिमेकडे इन्द्रधनुष्य ज्याकाळी दिसेल त्याकाळी मोठे दुर्भिक्षभय होईल ॥४५॥

सूर्येदुपर्जन्यसमीरणानांयागःस्मृतौवृष्टिविका
रकाले । धान्यान्नगोकांचनदक्षिणाश्रदेयास्त
तःशांतिमुपैतिपापं ॥४६॥

अर्थ—सूर्य, चंद्र, पर्जन्य, वायु यांचे प्रीत्यर्थ वृष्टिविकारकारी याग (होम) कराना आणि धान्य, अन्न, गाय, सुवर्ण, याची दक्षिणा ब्राह्मणास द्यावी तेणेकरून पाप (अशुभ) शांति (नाश) होय ॥४६॥

॥ इतिवृष्टिवेकृत ॥

अपसर्पणं नदीनां नगरादचिरेण शून्यतां कुरुते ।
 शोषश्चाशोष्याणामन्येषां वाहदादीनां ॥४७॥
 स्नेहासृङ्मांसवहाः संकुलकलुपाः प्रतीपगाश्चापि ।
 परचक्रस्यागमनं नद्यः कथयन्ति पण्मासात् ॥४८॥

अर्थ—नद्याचें, नगरापासून, दूर गमन होईल अथवा शुष्क न होणारी स्थले किंवा
 न्हद (डोह), तळीं, नद्या हा शुष्क होतील तर नगर शून्य (मनुष्यरहित) होई-
 ल ॥४७॥ नद्यातून तेल, रक्त, मांस हीं पाण्यासारखीं वाहतील अथवा नद्या थो-
 ळ्या गडूळ किंवा आल्पातिकडे परत जातील तर सहा महिषांनी शत्रूचे आगमन
 होईल असे त्या नद्या सांगतात ॥४८॥

ज्वालाधूमक्वाथारुदितोत्कुष्ठानि चैव कूपानां ।
 गीतप्रजल्पितानि च जनमरकायप्रदिष्टानि ॥४९॥

अर्थ—कूपास ज्वाला, धूम, क्वाथ (फेन), रोदन, उद्घोष (मोठाशब्द), गायन,
 प्रजल्पित (बडबड) हीं जर होतील तर लोकांचा नाश होतो ॥४९॥

तोयोत्पत्तिरस्वाते गंधरसविपर्यये च तोयानां ।
 सलिलाशयविकृतौ वामहृद्भयं तत्र शांतिरियं ॥५०॥
 सलिलविकारे कुर्यात्पूजां वरुणस्य वारुणैर्मत्रैः ।
 तैरेव च जपहोमं शममेवं पापमुपयाति ॥५१॥

अर्थ—खणिल्यावाचून भूमीवर उदक उत्पन्न होईल किंवा उदकाच्या गधाच्या अ-
 थवा रसाच्या विपर्यय झ० दुस-याप्रकारचा गंध किंवा रस होईल अथवा उद-
 काधारास विकृति (विहिरीचा तलाव ३०) होईल तर महद्भय होतें तेथे ही
 वक्ष्यमाणशांति करावी ॥५०॥ उदकनिकारीं वरुणदेवत्वमंत्रांनी वरुणाची पूजा
 करावी व त्याच मंत्रांनी जप, अग्नीमध्ये होम, हे केले असता, अशुभाची शांति
 होत्ये ॥५१॥

॥ इति जलवैकृत ॥

प्रसवविकारे स्त्रीणां द्वित्रिचतुःप्रभृतिसंप्रसूतौ वा ।
 हीनातिरिक्तकाले च देशकुलसंक्षयो भवति ॥५२॥

अर्थ—स्त्रियांस प्रसूत झालेल्या अपत्यास विकार (अन्यप्राणिसादृश्य) व दोन, तीन, चार इत्यादि अपत्ये एककालीं होणे किंवा कमी दिवसांनी प्रसव अथवा अधिक दिवसांनी प्रसव, हीं झालीं तर देश व कुल यांचा क्षय होतो ॥५२॥

वडवोष्ट्रमहिपगोहस्तिनीषुयमलोद्भवेमरणमेपां ।
पणमासात्सूतिफलंशांतौश्लोकौचगर्गोक्तौ ॥५३॥

अर्थ—घोडी, उंटोण, महिपी, गार्ड, हत्तीण'मांस जुंवळ होईल तर त्यांस मरण होते. हे प्रसूतिफल सहा महिन्यांनीं होतें. याच्या शांतीविषयीं गर्गऋषिप्रोक्त २ श्लोक आहेत ॥५३॥

नार्यःपरस्यविपयेत्यक्तव्यास्ताहितार्थिना ।
तर्पयेच्चद्विजान्कामैःशांतिंचैवात्रकारयेत् ॥५४॥
चतुष्पदाःस्वयूथेभ्यस्त्यक्तव्याःपरभूमिषु ।
नगरंस्वामिनंयूथमन्ययाहिविनाशयेत् ॥५५॥

अर्थ—प्रसूतिवैकृत झालेल्या स्त्रिया हितेच्छूने अन्यदेशामध्ये पोचवाव्या. आणि ब्राह्मणभोजन इच्छेप्रमाणें करावें व याविषयीं शांतीही करावी ॥५४॥ घोडी, गाय इ० चतुष्पदांस प्रसूतिवैकृत होईल तर आपल्या समुदायांतून अन्यभूमीवर पोचवाव्या/क्षणजे कल्याण होतें. असें केले नाहीं तर नगर, स्वामी व यूप (कळप) यांचा नाश होतो ॥५५॥

॥ शनिप्रसववैकृतं ॥

परयोनावभिगमनंभवतितिरश्चामसाधुधेनूनां ।
उक्षाणौवान्योन्यंपिवतिश्वावासुरभिपुत्रं ॥५६॥
मासत्रयेणविद्वान्तस्मिन्निःसंशयंपरागमनं ।
तत्प्रतिघातायैतौश्लोकौगर्गेणनिर्दिष्टौ ॥५७॥

अर्थ—पशु, पक्षी यांचें, स्वनातीषांचून, अन्ययोनीचाठार्ड अभिगमन (मैथुन) होईल तर ते अशुभ होय. गाय गार्डेचें, बैल बैलाचें, स्तनपान करील अथवा कुत्रा यूपभाचें स्तनपान करील तर ॥५६॥ तीन महिन्यांनीं शत्रुचक्र क्रिःसशय येईल असें जाणावें. त्या अशुभाचा नाश ज्हावा ह्मणून शांतीचे हे वक्ष्यमाण दोन श्लोक गगारुधीने सांगितले आहेत ॥५७॥

त्यागोविवासनंदानंतत्तस्याशुशुभंभवेत् ।
 तर्पयेद्ब्राह्मणांश्चात्रजपहोमांश्चकारयेत् ॥५८॥
 स्थालीपाकेनधातारंपशुनाचपुरोहितः ।
 प्राजापत्येनमंत्रेणयजेद्वहन्नदक्षिणं ॥५९॥

अर्थ—पशुवैकर्ता, त्या पशुचा त्याग, अन्यदेहीं गमन, ब्राह्मणांस दान हीं करावीं ह्मणजे शीघ्र कल्याण होतें. या पशुवैकर्ता ब्राह्मणसतर्पण (पूजनादि), जप, होम हींही करावीं ॥५८॥ पुरोहितानें चरुनें व पशूनें (छागानें) प्रजापतीचें प्रजापतिदेवत्वमन्त्रांनीं पूजन करावें. त्यामध्ये बहुत अन्नाची दक्षिणा द्यावी ॥५९॥

॥ इतिचतुष्पदवेकृत ॥

यानंवाहवियुक्तंयदिगच्छेन्नत्रजेच्चवाहयुतं ।
 राष्ट्रभयंभवतितदाचक्राणांसादभंगेच ॥६०॥

अर्थ—अश्वाने यान पुरुषादि वाहकावाचून चालेल किंवा वाहकयुक्त असून चालणार नाही अथवा चाकें रुपली किंवा फुटली तर राष्ट्रभय होतें ॥६०॥

अनभिहततूर्यनादःशब्दोवाताडितेषुयदिनस्यात् ।
 व्युत्पत्तौवात्तेषांपरागमेनृपतिमरणंवा ॥६१॥

अर्थ—ताडन केल्यावाचून वाद्याचा शब्द होईल अथवा ताडन केलें असतां शब्द होणार नाही किंवा अनेकप्रकारचे शब्द होतील तर शत्रु येईल अथवा राजास मृत्यु होईल ॥६१॥

गीतरवनूर्यनादानभसियदावाचरस्थिरान्यत्वं ।
 मृत्युस्तदागदावाविस्वरतूर्येपराभिभवः ॥६२॥

अर्थ—आकाशामध्ये गायनाचा शब्द किंवा वाद्याचा नाद श्रवण होईल अथवा गाढा इ० चरपदार्य हालणार नाही व वृक्षादि स्थिरपदार्य चालेल तर मृत्यु किंवा रोग होतात. वाद्याचा शब्द विस्वर (दुसऱ्या प्रकारचा) होईल तर शत्रु पराजय करतील ॥६२॥

गोलंगलयोःसंगेदवींशूर्पाद्युपस्करविकारे ।
 क्रौष्टुकनादेचतथाशस्त्रभयंमुनिवचश्चेदं ॥६३॥

अर्थ—वैल, नागरास सलघ्न (चिकटणे) शाला अथवा पळी, सूप, उतळ, मुसळ इत्यादि गृहसन्धी उपकरणे यास विकार (अन्यस्वरूप किंवा हसन, गायन, रोदन इ०) होईल अथवा कोल्हाच्या शब्दासारखा, पळी इत्यादिकांचा नाद होईल तर शाखभय होतें. या पूर्वीक उतातीं ऋषिप्रोक्त नक्ष्यमाण शांति वाणावी ॥६३॥

वायव्येष्वेपुनृपतिर्वायुंसक्तुभिरर्चयेत् ।

आवायोरितिपंचर्चोजाप्याश्रप्रयत्तैर्द्विजैः ॥६४॥

ब्राह्मणान्परन्नात्रेनदक्षिणाभिश्चतर्पयेत् ।

बव्हन्नदक्षिणाहोमाःकर्तव्याश्रप्रयत्नतः ॥६५॥

अर्थ—या वायव्य उतातीं राजानें सातूनीं वायुदेवतेचें पूजन करावें व पवित्र ब्राह्मणांनी आवायो* या पाच ऋचांचा जप करावा ॥६४॥ पायसानें ब्राह्मणभोजन करावें व दक्षिणाही बहुत द्यावी. बहुत अन्न, दक्षिणा यादीकस्त्र मेहनतीने होमही करावे तेणेकरून शुभ होतें ॥६५॥

॥ इतिवायव्यवेकृत ॥

पुरपक्षिणोवनशरावन्यावानिर्भयाविशंतिपुरं ।

नक्तंवादिवसचराःक्षपाचरावाचरंत्यहनि ॥६६॥

अर्थ—गावांतील पक्षी वनात जातात व वनातील पक्षी गावात निर्भय प्रवेश करतील अथवा कावळे इ० दिवसा फिरणारे पक्षी रात्री फिरतील व घुबड इ० रात्री फिरणारे दिवसात फिरतील ॥६६॥

संध्याद्वयेपिमंडलमावध्रंतोमृगाविहंगावा ।

दीप्तायांदिश्यथवाक्रोशंतःसंहताभयदाः ॥६७॥

अर्थ—आरण्यपशु किंवा पक्षी सूर्योदयी किंवा सूर्यास्ता चक्रासारखें मळळ करतील व त्रिकडे सूर्य असेल त्या दिशेकडे एकत्र जमून मोठा आक्रोशशब्द करतील तर ते भय उत्पन्न करतील ॥६७॥

श्वानःप्ररुदंतइवद्वारेवाशंतिजंबुकादीप्ताः ।

प्रविशेन्नरैर्द्रभवनेकपोतकःकौशिकोयदिवा ॥६८॥

कुक्कुटरुतंप्रदोपेहेमंतादौचकोकिलालापाः ।

प्रतिलोममंडलचराःश्येनाद्याश्चांश्वरेभयदाः ॥६९॥

अर्थ—कुत्रे (ब श्येनपक्षी) रडल्यासारखे द्वारामध्ये शब्द करतील अथवा कोल्हे सूर्याभिं
मुल्ल शब्द करतील किंवा कवडा अथवा घुबड राजगृहामध्ये प्रवेश करील ॥६८॥
प्रदोषकाली कौबडा शब्द करील, हेमत्क्रतूच्या आरभीं कोकिला शब्द करतो-
ल, श्येनादिक मास खाणारे पक्षी आकाशामध्ये अप्रदक्षिण मडल फिरतील तर,
हे सर्व भय देणारे होतात ॥६९॥

**गृहचैत्यतोरणेपुद्दारेपुचपक्षिसंघसंपाताः ।
मधुवल्मीकांभोरुहसमुद्भवाश्चापिनाशाय ॥७०॥**

अर्थ—गृह, चैत्य (मोठा वृक्ष), तोरण, द्वार यावर पक्षिसमुदाय बसेल अथवा
गृहादि पूर्वांक्तावर मधु (मधाचे पौलें), बारळ, कमळ ही उत्पन्न होतील तर
त्या गृहादिकाचा नाश होतो ॥७०॥

**श्वभिरस्थिशावावयवप्रवेशनंमंदिरेपुमरकाय ।
पशुशस्त्रव्याहारेनृपमृत्युर्मुनिवचश्चेदं ॥७१॥**

अर्थ—कुत्र्यांनी हाडे, मृतमनुष्याचा अवयव घरामध्ये आणला तर मृत्यु होतो व प
शु, शस्त्रे ही मनुष्यासारखी बोलतील तर राजास मृत्यु होतो. या मृगपक्ष्यादि
वैरुतीं ऋषिप्रोक्त वक्ष्यमाण ज्ञाते आहे ॥७१॥

**मृगपक्षिविकारेषुकुर्याद्धोमान्सदक्षिणान् ।
देवाःकपोतइतिचजप्तव्याःपंचभिर्द्विजैः ॥७२॥
सुदेवाइतिचैकेनदेयागावश्चदक्षिणा ।
जपेच्छाकुनसूक्तं वामनोवेदशिरांसिच ॥७३॥**

अर्थ—पूर्वोक्त मृगपक्षिविकारीं दक्षिणासहित होम करावे. देवाःकपोत या म
त्राचा पाच ब्राह्मणाकडून जप करवावा ॥७२॥ सुदेवा या मंत्राचा जप एकत्रा
ह्मणाकडून करवावा. त्या ब्राह्मणास गाई दक्षिणा द्याव्या. शाकुनसूक्ताचा
जप करावा अथवा मनोमंत्राचा जप व वेदशिरस् (अथर्वशीर्ष ६०) पाचाही
जप करावा ॥७३॥

॥ इतिमृगपक्षिवेकृत ॥

**शक्रध्वजेन्द्रकीलस्तंभद्वारप्रपातभंगेषु ।
तदत्कपाटतोरणकेतूनांनरपत्नेर्मरणं ॥७४॥**

अर्थ—इद्रध्वज (अ० ४३), इद्रकील (दाराची खीळ), खांब, दार यांचे पतन किंवा फुटणे; तसेच कपाट (दाराची दारकस), तोरण, ध्वज यांचे पतन किंवा फुटणे हीं शालीं तर राजास मृत्यु होतो ॥७४॥

संध्याद्वयस्यदीप्तिर्धूम्रोत्पत्तिश्चकाननेऽनग्नौ ।
छिद्राभावेभूमेर्दरणंकंपश्चभयकारी ॥७५॥

अर्थ—उदयसंध्या व अस्तसंध्या यावेळीं तेज असेल, अरण्यामध्ये अग्नीवांजून धूम उत्पन्न होईल, छिद्र नसून भूमीचे विदारण होईल व भूमिकपही होईल तर भय उत्पन्न होते ॥७५॥

पाखंडानांनास्तिकानांचभक्तःसाध्वाचारप्रो
द्भिन्नतःक्रोधशीलः । ईर्ष्युःक्रूरोविग्रहासक्त
चेतायस्मिन् राजातस्यदेशस्यनाशः ॥७६॥

अर्थ—ज्या देशामध्ये, वेदबाह्य व नास्तिक याची भक्ति करणारा, सांगला आचार ग्याणे सोडला असा, क्रोधस्वभावी, दुसऱ्याचा द्वेष करणारा, दुष्ट, सर्वकाल युद्धा-मध्ये ग्हाचे चित्त असा, राजा असेल त्या देशाचा नाश होतो ॥७६॥

प्रहरहरच्छिथिभिंधीत्यायुधकाष्ठाश्मपाणयोवालाः ।
निगदंतःप्रहरंतेत्रापिभयंभवत्याशु ॥७७॥

अर्थ—जेथे मुळे हातांत शस्त्रे, लकडे, दगडे, घेऊन मारा, ओटा, तोडा, फोडा, असे शब्द फसून, एकमेकांस प्रहार करतील तर, तेथेही शीघ्र भय होते ॥७७॥

अंगारगैरिकाद्यैर्विकृतप्रेताभिलेखनंयस्मिन् ।
नायकचित्रितमथवाक्षयेक्षयंयातिनचिरेण ॥७८॥

अर्थ—ज्या गृहीं कोळसे, गेद इत्यादिकांनीं विरूपप्राणी किंवा मृतप्राणी याची चित्रे लिहिलीं अथवा कोळसे इत्यादिकांनीं गृहस्वामीचे विकृताचित्र लिहिले तर ते गृह शीघ्र नाश पावेल ॥७८॥

लूतापटांगशवलंनसंध्ययोःपूजितंकलहयुक्तं ।
नित्योच्छिष्टस्त्रीकंचयद्रुहंतत्क्षयंयाति ॥७९॥

अर्थ—लूता (जालकार, कोळी) याच्या तत्पुत्र्या अवयवांनीं (कौटिलिकांनीं) चित्रित, प्रातःसायसंध्यासमयीं पूजित (शोभित) नाही, नित्य कलहयुक्त, सर्वकाल उच्छिष्टस्त्रियांनीं युक्त, असे जे गृह ते नाश पावते ॥७९॥

दृष्टेषुयातुधानेपुनिर्दिशेन्मरकमाशुसंप्राप्तं ।
प्रतिघातायैतेषांगर्गःशांतिंचकारेमां ॥८०॥

अर्थ—प्रत्यक्ष राक्षस पाहिले तर जवळ मरण आलें असें समजावें. या सर्व उत्पातांच्या नाशार्थे गर्गऋषीनें वक्ष्यमाण शांति सांगितली ॥८०॥

महाशांत्योथवलयोभोज्यानिमुमहांतिच ।
कारयेतमहेंद्रंचमाहेंद्रीभिःसमर्चयेत् ॥८१॥

अर्थ—या उत्पातीं गणशांतिप्रमुख महाशांति कराव्या व बलि द्यावे. उत्तम उत्तम भोजनार्थे अन्नेही द्यावीं. आणि इंद्राणीसहवर्तमान इंद्राची पूजा करावी ८१
॥ इतिशक्रभ्वजेंद्रकीलकादिवैकृतं ॥

नरपतिदेशविनाशेकेतोरुदयेथवाग्रहेकैद्वोः ।
उत्पातानांप्रभवःस्वर्तुभवश्चाप्यदोषाय ॥८२॥

अर्थ—राजाचा नाश व देशाचा नाश (शत्रूंनीं देश लुटणें) हे अस्ततां व धूमकेतूचा (शेड्ढेनसत्राचा) उदय झाला अ०, अथवा सूर्यचंद्राचें ग्रहण झालें अ० उत्पात होतील तर त्या उत्पातांचें अशुभफल होत नाहीं व वक्ष्यमाण स्वऋतूंतील उत्पातांचेही अशुभफल होत नाहीं ॥८२॥

येचनदोषान्जनयंत्युत्पातास्तानृतुस्वभावकृतान् ।
ऋषिपुत्रकृतैःश्लोकैर्विद्यादेतैःसमासोक्तैः ॥८३॥

अर्थ—जे ऋतुस्वभावकृत उत्पात, ज्या ऋतूमध्ये अशुभफल करीत नाहींत, ते ऋषिपुत्रकृत वक्ष्यमाण सश्लेष श्लोकांनीं जाणावे ॥८३॥

वज्राशनिमहीकंपसंध्यानिर्घातनिःस्वनाः ।
परिवेषरजोधूमरक्ताकारास्तमनोदयाः ॥८४॥
दुमेभ्योन्नरसस्त्रैहबहुपुष्पफलोद्गमाः ।
गोपक्षिमदवृद्धिश्चशिवायमधुमाधवे ॥८५॥

अर्थ—वज्र (वीज), अशनि (पाषाणवृष्टि किंवा उल्काभिद) (अ० ३३ श्लोक ४) भूमिकंप, संध्या (अ० ३०), निर्घातशब्द (अ० ३९), परिवेष (गच्छ), धुळि, भरण्यामध्ये धूम, आरक्त सूर्याचे अस्त व उदय, ॥८४॥ वृक्षांपातून धान, पट्टरस, तैलादिस्त्रेह, बहुत पुष्पे व फळे हीं उत्पन्न होणें; गार्ह व वृषभ व परी यांस मद-वृद्धि (कामोत्पत्ति) हीं चंद्र व वैशाख यामध्ये (वसंतऋतूंत) शुभ दान ॥८५॥

तारोल्कापातकलुपंकपिलाकैन्दुमंडलं ।
 अनग्निज्वलनस्फोटधूमरेष्वनिलाहतं ॥८६॥
 रक्तपद्मारुणंसांध्यंनभःक्षुब्धार्णवोपमं ।
 सरितांचांबुसंशोषंदृष्ट्वाग्नीष्मेशुभ्रं वदेत् ॥८७॥

अर्थ—तारा व उल्का (अ० ३३ श्लो० ७।८) याच्या पतनाचे कलुष (गटूळ) झालेले विंगटवर्ण आहे सूर्यमंडळ ज्यामध्ये असते, अग्नीवांशून ज्वाला, तेणेकरून शब्द, धूम, धूळ, वायु याणीं आसमतात् व्याप्त असते ॥८६॥ तारुण्या कमलासारखे ताम्रवर्ण, क्षुब्धसमुद्रासारखे, असे सध्यासमयीं आकाश व, नद्यांची उदके शुष्क होणे असे पाहून अग्नीष्मत्तमध्ये शुभ सांगवे ॥८७॥

शक्रायुधपरीवेपवियुच्छुष्कविरोहणं ।
 कंपोद्धर्तनवैकृत्यंरसनंदरणाक्षितेः ॥८८॥
 सरोनद्युदपानानांवृत्तध्यूर्ध्वतरणप्लवाः ।
 सरणंचाद्रिगेहानांवर्षासुनभयावहं ॥८९॥

अर्थ—शक्रधनुष्य, परीवेप (खेळे), वीज, शुष्कवृत्तास पडव फुटणे, भूमीचे कपन, परिवर्तन (फिरणे), अन्यस्वरूप, शब्द, गमन, हीं होणे; सरोवरांची वृद्धि, नद्यांचे ऊर्ध्वगमन. वापीकूपदििकांचे ध्रुवन (तरणे किंवा वृद्धीगमन), पर्वत व गृहे यांचे सरण (गमन) हीं वर्षाऋतूमध्ये भयप्रद होत नाहींत ॥८८॥८९॥

दिव्यस्त्रीभूतगंधर्वविमानाद्भुतदर्शनं ।
 ग्रहनक्षत्रताराणांदर्शनंचदिवांवरे ॥९०॥
 गीतवादित्रनिर्घोषावनपर्वतसानुषु ।
 सस्यवृद्धिरपांहानिरपापाःशरदिस्मृताः ॥९१॥

अर्थ—अप्सरा, गंधर्व, विमान, आश्चर्य, यांचे दर्शन; गृह, नक्षत्रतारा यांचे दिवसास आकाशामध्ये दर्शन ॥९०॥ धन, पर्वत शिखरे यांचाठायें गायन व नाचें यांचा शब्द होणे; धान्याची वृद्धि व उदकांची हानि (अल्पत्व) हीं शरदऋतूमध्ये शुभ होत ॥९१॥

शीतानिलतुपारत्वंनर्दनमृगपक्षिणां ।
 रक्षोयक्षादिसत्वानांदर्शनंवागमानुषी ॥९२॥

दिशोधूममांधकाराश्चसनभोवनपर्वताः ।

उच्चैःसूर्योदयास्तौचहेमंतेशोभनाःस्मृताः ॥९३॥

अर्थ—ग्रही, वायु, बर्फ ही होंगे; आरण्यपशु व पक्षी याचा शब्द; रासन, पक्ष, भूत, प्राणी याचे दर्शन; मनुष्यावाचून भाषण ॥९२॥ आकाश, वन, पर्वत, दिशा ही धूम व अंधकार याणी व्याप्त होंगे; सूर्याचे उदय व अस्त हे उच्चस्थानापासून होंगे ही सर्व हेमतऋतूमध्ये शुभ होत ॥९३॥

हिमपातानिलोत्पाताविरूपाद्भुतदर्शनं ।

कृष्णाजनाभमाकाशंतरोल्कापातपिंजरं ॥९४॥

चित्रगर्भोद्भवाःस्त्रीपुगोजाश्वमृगपक्षिपु ।

पत्रांकुरलतानांचविकाराःशिशिरेशुभाः ॥९५॥

अर्थ—बर्फ पडणे, वायु सुटणे, निरूप व आश्चर्य याचे दर्शन, काळ्या काजळासारखे व तारा, उल्का याच्या पतनाने चित्रित, असे आकाश होणे ॥९४॥ स्त्रिया, गार्द, मेंढे, अश्व, आरण्यपशु, पक्षी याचाठाई नानामुकारचे ल० बहुत गर्भ होंगे, वृक्षाचीं पाने, अकुर, बळी यात विकार होंगे; हे सर्व शिशिरऋतूमध्ये शुभ होय ९५

ऋतुस्वभावजाहोतेदृष्टाःस्वर्तौशुभप्रदाः ।

ऋतोरन्यत्रचोत्पातादृष्टास्तेभृशदारुणाः ॥९६॥

अर्थ—ऋतुस्वभावज हे उत्पात त्या त्या ऋतूमध्ये पाहिले तर शुभ होत. स्वऋतूना चून अन्यऋतूत पाहिले तर हे उत्पात पार अशुभफल देतात ॥९६॥

उन्मत्तानांचयागाथाःशिशूनांभापितंचयत् ।

स्त्रियोयञ्चप्रभापंतेतस्यनास्तिव्यतिक्रमः ॥९७॥

अर्थ—उन्मत्ताच्या ज्या गाथा (प्राकृत भाषणे) तीं, शिशूंची जी भाषणे ती व स्त्रिया ने भाषण करतील ते, या सर्व भाषणाचा व्यतिक्रम होत नाही ल० ते सत्य होत ॥९७॥

पूर्वचरतिदेवेपुपश्चाद्गच्छतिमानुपान् ।

नाचोदितावाग्दतिसत्याह्येपासरस्वती ॥९८॥

अर्थ—ही नाणी प्रथम देनामध्ये होय, नंतर मनुष्याप्रत येथे ही नाणी अपेरित वी रन नाहीं गारनन ही सरस्वती (नादेवता) मग जाई ॥९८॥

उत्पातान्गणितविवर्जितोपिवुध्वाविख्यातो
भवति नरेन्द्रवल्लभश्च । एतत्तन्मुनिवचनं रहस्य
मुक्तयज्ज्ञात्वा भवति नरस्त्रिकालदर्शी ॥९९॥

अर्थ—या उत्पातार्ति ग्रहगणितावाचूनही जो पुरुष जाणतो तो कीर्तिमान व राजा
स प्रिय होतो. हे गोप्यही मुनिवचन सांगितले, जे जाणणारा मनुष्य, त्रिकालदर्
शी (भूत, भविष्य, वर्तमान या तीन काळाचा जाणणारा) असा, होतो ॥९९॥

॥ इति बृहत्संहितायां उत्पातलक्षणं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥१४६॥

॥ अथ मयूरचित्रकं ॥

दिव्यांतरिक्षाश्रयमुक्तमादौ मया फलं शस्तम
शोभनंच । प्रायेण चारेषु समागमेषु युद्धेषु मार्गा
दिषु विस्तरेण ॥१॥ भूयो वराहमिहिरस्य न यु
क्तमेतत्कर्तुं समासकृदसावितितस्य दोषः । त
ज्ज्ञैर्न वाच्यमिदमुक्तफलानुगीतियद्दार्हिचित्रक
मिति प्रथितं वराहं ॥२॥ स्वरूपमेव तस्य तत्प्र
कीर्तितानुकीर्तनं । ब्रवीम्यहं न चेद्विदंतथापि
मेत्रवाच्यता ॥३॥

अर्थ—मी प्रथम दिव्य (ग्रहगणनाश्रय) व अंतरिक्ष (उत्कानिर्घाताश्रय) असे
शुभाशुभफल बहुतकरून सूर्यादि ग्रहचार, चरग्रहयोग, ग्रहयुद्ध, ग्रहमार्ग इ
त्यादिकाप्रथे विस्ताराने सांगितले ॥१॥ हे पूर्वोक्त सर्व पुनः सांगणे पराह मिहि
राचार्यास योग्य नव्हे; कारण हा अचार्य तक्षिप करणारा आहे. यास्तव हा त्या
स दोष आहे असे पंडितांनी बोलू नये. हे जे श्रेष्ठ मयूरचित्रक ते उक्तफलांचेच
कथन असे प्रसिद्ध आहे ॥२॥ त्या मयूरचित्रकाचे स्वरूप, पूर्वोक्तांचेच कथन क
रणे हेच आहे. यास्तव मी हे मयूरचित्र न सांगितले तथापि माझे मानिषधी
भाष्यता (अपकीर्ति) होईल ॥३॥

उत्तरवीथिगताद्युतिमंतःक्षेममुभिक्षशिवायस
मस्ताः । दक्षिणमार्गगताद्युतिहीनाःक्षुद्रयत्
स्करमृत्युकरास्ते ॥१॥

अर्थ—नागा, गजा, ऐरावता (अ० ९ श्लोक १) या उत्तरमार्गांत रहाणारे व तेजस्वी असे सर्व ग्रह असतील तर कन्याण, सुभिक्ष, सुख हीं होतात. मृगा, अजा, दहना, या दक्षिणमार्गांत रहाणारे व तेजरहित सर्व ग्रह असतील तर ते दुभिक्ष, चोर, मृत्यु यांते करतात. वृषभा, गो, जरदवा या मध्यमार्गांत सर्व ग्रह असतील तर मध्यम फल होतें ॥१॥

कोष्ठागारगतेभृगुपुत्रेपुष्यस्थेचगिरांप्रभविष्णौ ।

निर्वैराःक्षितिपाःसुखभाजःसंतृष्टाश्चजनागतरोगाः ५

अर्थ—कोष्ठागार (मघा) नक्षत्रीं शुक्र व पुष्यनक्षत्रीं गुरु असे असतील तर राजे गतवैर व सुखी होतील. लोक आनंदित व रोगरहित होतील ॥५॥

पीडयंतियदिकृत्तिकांमघारोहिणींश्रवणमैंद्रमेववा ।

प्रोद्भ्रसूर्यमपरैग्रहास्तदापश्चिमादिगनयेनपीडयते।६॥

अर्थ—सूर्यांचून सर्व ग्रह जर कृत्तिका, मघा, रोहिणी, श्रवण, ज्येष्ठा या नक्षत्रांते दक्षिणमार्गगमनानें, योगतारेंच्या आच्छादनानें किंवा भेदनानें पीडा करतील तर पश्चिमदिशा अनीतीनें पीडित होव्हे ल० पश्चिमदिशेकडे अन्याय होतात ॥६॥

प्राच्यांचित्ध्वजवदवस्थितादिनातिप्राच्यानांभ

वतिहिविग्रहोनृपाणां । मध्येचेद्भवतिहिम

ध्यदेशपीडारूक्षैस्तेर्नतुरुचिरैर्मयूखवद्भिः ॥७॥

अर्थ—सायंकालीं पूर्वेकडे सर्व ग्रह ध्वजासारखे असतील तर पूर्वदिशेकडील राजांचें पुद्द होईल. आकाशमध्यभागीं असतील तर मध्यदेशास पीडा होईल; परंतु ते ग्रह स्व (रत्नरत्नीत) असतील तर निर्मल व किरणयुक्त असतील तर पूर्वेकडे पुद्द व पीडा होणार नाही ॥७॥

दक्षिणांककुभमाभितैस्तुतैर्दक्षिणापथपयोमु

चांक्षयः । हीनरूक्षतनुभिश्चविग्रहःस्थूलवेह

किरणान्वितैःशुभं ॥८॥

अर्थ—ते सर्व ग्रह दक्षिणदिशेकडे असतील तर दक्षिणदिशेकडील मेवांचा नाश होतो. ते ग्रह अल्प व कल्पयंत्र असतील तर युद्धे होतील व स्थूलविष तेजस्वी असतील तर कल्याण होईल ॥८॥

उत्तरमार्गेष्वष्टमयूखाःशांतिकरास्तेतन्नृपतीनां ।

ह्रस्वशरीराभस्मसवर्णादोपकराःस्युदेशनृपाणां ॥९॥

अर्थ—ते ग्रह उत्तरमार्गी तेजस्वी असतील तर राजांस सुखकारक होतात व अल्प-विष, भस्मासारखे असतील तर देश व राजे यांस अशुभकारक होतात ॥९॥

नक्षत्राणांतारकाःसग्रहाणांधूमज्वालाविस्फु

लिंगान्विताश्चेत् । आलोकवानिर्निमित्तनयां

तियातिध्वंसंसर्वलोकःसभूपः ॥१०॥

अर्थ—नक्षत्राच्या योगतारा व ग्रहाच्या तारा धूम, ज्वाला, अभिकण यांहीं युक्त असतील अथवा, अभादि निमित्तावांचून दृष्टिगोचर होणार नाहीत तर राजासह-वर्तमान सर्व लोकांचा नाश होतो ॥१०॥

दिविभातियदात्तहिनांशुयुगंध्विजवृद्धिरतीवत

दाशुशुभा । तदनंतरवर्णरणोर्कयुगेजगतःप्र

लयस्त्रिचतुःप्रभृति ॥११॥

अर्थ—श्याकाळीं स्वर्गामध्ये दोन चंद्र भासतील त्याकाळीं ब्राह्मणांची अत्यंत वृद्धि शीघ्र होत्ये. दोन सूर्य भासतील तर क्षत्रियांचे युद्ध होतें. तीन चार इत्यादि सूर्य भासतील तर जगताचा प्रलय होतो ॥११॥

मुनीनभिजितंध्रुवंमघवतश्चभंसस्पृशन्शि

खीघनविनाशकल्कुशलकर्महाशोकदः । भु

जंगभमधस्पृशेद्भवतिवृष्टिनाशोध्रुवंक्षयं ब्रज

तिविद्भुतो जनपदश्चवालाकुलः ॥१२॥

अर्थ—सप्तऋषि, अभिजितक्षत्रतारा, ज्येष्ठानक्षत्रतारा यातें धूमकेतु (शेंडे)नक्षत्र स्पर्श करील तर अवर्षण, शुभकर्मनाश, शोक हीं होतील. धूमकेतु आश्लेषानक्षत्रास स्पर्श करील तर निश्चयाने अवर्षण होईल व नालांसह पळून जाऊन लोक नाश पावतील ॥१२॥

प्राग्द्वारेषु चरन् रविपुत्रो नक्षत्रेषु करोति चक्रं ।
दुर्भिक्षं कुरुते भयमुग्रं मित्राणां च विरोधमवृष्टिं ॥१३॥

अर्थ—पूर्वेकडील कृत्तिकादि सात नक्षत्री शनि असून, यकगति होईल तर दुर्भिक्ष, मोठे भय, मित्रांचा परस्पर विरोध, अवर्षण हीं करितो ॥१३॥

रोहिणीशकटमर्कनंदनो यदि भिनत्ति रुधिरोधवाशिखी ।
किं वदामि यदनिष्टसागरे जगदशेषमुपयातिसंक्षयं १४

अर्थ—रोहिणीशकटांते, शनि किंवा भौम अथवा केतु, हे ग्रह भेदन करतील तर दुःखसागरामध्ये सर्व नगत् नाश पावेल, यांत काय आश्चर्य ॥१४॥

उदयतिसततं यदाशिखी चरति भचक्रमशेषमेव वा ।
अनुभवति पुरारुतं तदा फलमशुभं सचराचरं जगत् १५.

अर्थ—धूमकेतु निरंतर उदय पावेल व सर्व नक्षत्रचक्रामध्ये फिरेल तर, सर्व नगत् पूर्वजन्मानित पापांचे फल अनुभविते ॥१५॥

धनुःस्थायी रूक्षोरुधिरसदृशः क्षुद्रयकरो वलो
योगंचेदुःकथयति जयं ज्यास्य च यतः । अवा
क्षृंगो गोघ्नो निधनमपि सस्यस्य कुरुते ज्वलन्
धूमायन्वानृपतिमरणायैव भवति ॥१६॥

अर्थ—धनुष्यासारखा, रूक्ष (अनिर्मल), रक्तवर्ण असा चर दुर्भिक्ष, सैन्याचा उद्योग (युद्ध) कारक होय. धनुष्याकृति चंद्राची दोरी, जिकडे असेल तिकडील राजांचा जय होतो. चंद्राची खाली शृंगे असतील तर गाईंचा नाश व धान्यनाश होतो. ज्वाला व धूम यांणी युक्त चर असेल तर राजास मृत्यु होतो ॥१६॥

स्निग्धः स्थूलः समशृंगो विशालस्तुंगश्चोदग्विच
रन्नागवीप्यां । दृष्टः सौम्यैरशुभैर्विप्रयुक्तो लो
कानंदं कुरुते तीव्रचंद्रः ॥१७॥

अर्थ—निर्मल, स्थूल, समशृंग, विस्तीर्ण, उच्च, उत्तरेकडे नागशीर्षांत (अ० ९ श्लोक १) गमन करणारा, शुभग्रहांनी दृष्ट, पापग्रहरहित असा चर लोकांत अमृत आनंद करितो ॥१७॥

पित्र्यमैत्रपुरुहूतविशारवात्वाष्ट्रमेत्यच्युत
 किशशांकः । दक्षिणेननशुभोहितकृत्स्याद्य
 द्युदक्चरतिमध्यगतोवा ॥१८॥

अर्थ—मघा, अनुराधा, ज्येष्ठा, विशाखा, चित्रा, या नक्षत्रीं चर येऊन दक्षिणदि-
 श्चोकडून त्या नक्षत्राशी योग करील तर शुभ-नव्हे. उत्तरेकडून किना मघून योग
 करील तर शुभ होय ॥१८॥

परिघइतिमेधरेखायातिर्यग्भास्करोदयेस्तेवा ।
 परिधिस्तुप्रतिसूर्योदंडस्त्वृजुरिंद्रचापनिभः ॥१९॥

अर्थ—सूर्याच्या उदयी किना अस्ती जी अर्धाची तिर्कस रेखा ती परिघ होय. एक
 सूर्य असून दुसरा सूर्य दिसतो ती परिधि होय. तो परिधि स्पष्ट व इन्द्रधनुष्याचे
 रंगासारखा असेल तर दंडसत्रक होय ॥१९॥

उदयेस्तेवाभानोर्येदीर्घारद्रमयस्त्वमोघास्ते ।
 सुरचापखंडमृजुयद्रोहितमैरावतंदीर्घे ॥२०॥

अर्थ—सूर्योदयी किना अस्ती जे लांब फिरण ते अमोघसत्रक होत. नुटलेले व
 स्पष्ट जे इन्द्रधनु ते रोहितस० होय व लांब इन्द्रधनुष्य ते ऐरावतसत्रक होय ॥२०॥

अर्धास्तमयात्संध्याव्यक्तीभूतानतारिकायावत् ।
 तेजःपरिहानिमुखाद्भानोरधोदयंयावत् ॥२१॥
 तस्मिन्संध्याकालेचिन्हैरेतैःशुभाशुभंवाच्यं ।
 सवैरेतैःस्निग्धैःसद्योवर्षभयंरुक्षैः ॥२२॥

अर्थ—सूर्याच्या अर्धास्तापासून नक्षत्रे स्पष्ट दिसतपर्यंत सायसंध्या व नक्षत्रे तेजही-
 न शान्यापासून सूर्याचा अर्धोदय होईपर्यंत प्रातःसंध्या होय ॥२१॥ या संध्यास-
 मयी या नक्षत्राणांचिन्हांनी शुभाशुभ नोलावे. हे पूर्वांक परिघादि सर्व स्निग्ध
 असतील तर तत्काल वृष्टि होत्ये व रुक्ष असतील तर भय होते ॥२२॥

अच्छिन्नःपरिधोवियञ्चविमलंश्यामामयूखा
 रवेःस्निग्धादीधितयःसितंसुरधनुर्विद्युञ्चपूर्वो
 तरा । स्निग्धोमेघतरुर्विवाकरकरैरालिंगितो

वायदावृष्टिःस्यादिवार्कमस्तसमयेमेधोम
ह्राश्छादयेत् ॥२३॥

अर्थ—अलङ परिध, आकाश निर्मल, सूर्याचे किरण श्यामवर्ण, अमोघसद्वक किरण क्षिग्ध, श्वेत इन्द्रधनुष्य, पूर्वोत्तरदिशांकडे बीज, मेघनृक्ष क्षिग्ध व सूर्यकिरणांनी आलिंगित असे हे असतील तर वृष्टि होई अथवा मोठा मेघ, अस्तमानकाली सूर्याचे आच्छादन करील तर वृष्टि होई ॥२३॥

खंडोवक्रःरुष्णोन्ह्रस्वःकाकादैर्वाचिन्हैर्विद्धः ।

यस्मिन्देशेरूक्षश्चार्कस्तत्राभावःप्रायोराज्ञः ॥२४॥

अर्थ—ग्या देशी लडित, वांकडा, रुष्णवर्ण, अल्पविव, काकादिचिन्हांनी विद्ध, रूक्ष असा सूर्य दिसेल त्या देशी बहुतकरून राजाचा नाश होतो ॥२४॥

वाहिर्नीसमुपयातिपृष्ठतोमांसभुख्वगगणोयुयुत्सतः ।

यस्यतस्यबलविद्रवोमहानग्रगैस्तुविजयोविहंगमैः २५

अर्थ—मांसभक्षक पक्षिसमुदाय ग्या पुढेच्छु राजाच्या सेनेच्या पाठीमागून जाईल त्या राजाचे सैन्य पळेल (पराजय होईल). तेच पक्षी सेनेच्या पुढे असतील तर राजाचा नय होईल ॥२५॥

भानोरुदयेयदिवस्तमयेगंधर्वपुरप्रतिमाध्वजिनी ।

बिंबनिनिणद्धितदानृपतेःप्राप्तंसमरंसभयंप्रवदेत् २६

अर्थ—सूर्याच्या उदयी किंवा अस्ती गंधर्वनगरासारखी सेना सूर्यावर रोधील (आच्छादेल) तर राजास युद्ध व भय प्राप्त झाले असे सांगते ॥२६॥

शस्ताशांतद्विजमृगघुष्टासंध्याक्षिग्धामृदुपवनाच ।

पांशुध्वस्ताजनपदनाशंधत्तेरूक्षारुधिरनिभावा ॥२७॥

अर्थ—शांत असे पक्षी व आरण्यापशु यांचे शब्द, क्षिग्ध (निर्मल), अल्पवायु अशी संध्या (उदयास्तसंध्यासमय) असेल तर शुभ होय. धुरव्याने युक्त, रूक्ष (मलिन), रक्तवर्ण अशी संध्या लोकाचा नाश करत्ये ॥२७॥

यद्विस्तरेणकथितंमुनिभिस्तदस्मिंत्सर्वमया

निगदितंपुनरुक्तवर्जं । श्रुत्वापिकोक्किलरुतंव

लिभुग्विरौतियत्तस्वभावकृतमस्यपिकंनजेतुं २८

अर्थ—गर्गादि ऋषीनीं जे मयूरचित्रकं विस्तराने सांगितले तेच येथे मो पुनःकृति-
वर्ग्य सर्व सांगितले. कोकिलेचा शब्द श्रवण कऱ्हन कावळाही शब्द करितो.
ते त्याचें करणे स्वाभाविकच आहे. कोकिलेला त्रिकण्याकरिता नव्हे. तद्दत्त हें
माझे बोलणें आहे ॥२८॥

॥ इतिवृ०मयूरचित्रकं नामसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

॥ अथपुष्यस्नानं ॥

मूलंमनुजाधिपतिःप्रजातरोस्तदुपघातसंस्कारात् ।

अशुभंशुभंचलोकेभवतियतोतो नृपतिचिंता ॥१॥

अर्थ—प्रजास्वरूपवृत्ताचें राजा हें मूल होय; यास्तव त्याच्या नाशानें प्रजांचा नाश
होतो व राजाच्या वृद्धीने लोकांचें कल्याण होतें. यास्तव नृपतिवृत्त्यर्थ चिंता
अवश्य करावी ॥१॥

याव्याख्याताशांतिःस्वयंभुवासुरगुरोर्महेंद्रार्थे ।

तांप्राप्यवृत्धगर्गःप्राहयथाभागुरेःशृणुत ॥२॥

अर्थ—ब्रह्मदेवाने इद्रपीत्यर्थ बृहस्पतीस जी शांति सांगितली त्या शांतीतें वृत्धगर्ग-
प्रापि प्राप्तहोऊन, भागुरिनामक शिष्यास सांगता शाला. ती शांति श्रवणकरा २

पुष्यस्नानंनृपरोःकर्तव्यंदैववित्पुरोधाम्भ्यां ।

नातःपरंपवित्रंसर्वोत्पातांतकरमस्ति ॥३॥

अर्थ—दैवज्ञ व उपाध्याय यांणी राजास पुष्यस्नान करवावे. या पुष्यस्नानाहून दुसरें
पवित्र व सर्व उत्पातांचें नाश करणारें नाही ॥३॥

श्लेष्मातकाक्षकंटकिकदुत्तिकविगंधिपादपविहीने ।

कौशिकगृध्रप्रभृतिभिरनिष्टविहगैःपरित्यक्ते ॥४॥

तरुणतरुगुल्मवल्लीलताप्रतानानृतेवनोद्देशे ।

निरुपहतपत्रपल्लवमनोज्ञमधुरदुमप्राये ॥५॥

अर्थ—भोंकरी, विन्वा, खदिरादि काव्याचे वृक्ष, मरीच्यादि कटु, निवादि तिक्त, सुगंधिरहित अशा वृक्षांनीं रहित, घुवड, गृध्र, इत्यादि अशुभपक्ष्यांनीं त्यक्त ॥४॥
नवीन वृक्षाच्या खाद्या, बेलींच्या समुदायानीं वेष्टित व चागल्या पानांनीं सुदर व मधुर असे आहेत वृक्ष बहुत ज्यामध्ये अशा वनामध्ये पुष्पज्ञान करावें ॥५॥

कुकवाकुर्जावजीवकशुकशिखिशतपत्रचापहारीतैः ।

क्रकरचकोरकपिंजलवंजुलपारावतश्रीकैः ॥६॥

कुसुमरसपानमत्तद्विरेफपुंस्कोकिलादिभिश्चान्यैः ।

विरुतेवनोपकंठेक्षेत्रागारेशुचावथवा ॥७॥

अर्थ—कौंबडा, जीवजीवक (पक्षिवि०) शुक, मयूर, शतपत्र (चदनीपोपट,) चाष, हारीत (हिरवाखबुदर,) क्रकर (पक्षिवि०) चकोर, कपिंजल (पक्षिवि०) वजूल (पक्षिवि०) पारवा, शुक (पक्षिवि०) या पक्ष्यांनीं युक्त ॥६॥ पुष्परसा च्या पानांने मत्त जे भ्रमर व कोकिळ व अन्यही पक्ष्यांनीं शब्दित (नादित) अशा अरण्याजवळ अथवा शुद्धक्षेत्रीं गृहामध्ये पुष्पज्ञान करावें ॥७॥

हृदिनीविलासिनीनांजलखगनखविक्षतेपुरम्येषु ।

पुलिनजघनेषुकुर्याद्दृढमनसोःप्रीतिजननेषु ॥८॥

अर्थ—अथवा नशा ह्याच स्त्रिया यांच्या जलपक्षांच्या नखांनीं क्षते केलेलीं सुदर, चक्षु व मन यास आनंदकारक अशीं तीं हींच जघने (कटिप्रदेश) यांचाठाईं पुष्पज्ञान करावें ॥८॥

प्रोत्प्लुतहंसच्छत्रेकारंडवकुररसारसोद्गीते ।

फुल्लेदीवरनयनेसरसिसहस्राक्षकांतिधरे ॥९॥

अर्थ—अथवा उडणारे हंस हेच आहेत उत्रें जाचेठाईं असे, कारडव, कुरर, सारस या पक्षिविशेषांचे आदि गायन ज्याचाठाईं असे, फुल्लेदी कमळे आहेत नयने उगा चीं असे, इत्यांच्या तेजाते धारण करणारे असे जे सरोवर त्याचाठाईं पुष्पज्ञान करावें ॥९॥

प्रोत्फुल्लकमलवदनाःकलहंसकलस्वनप्रभापिण्यः ।

प्रोत्तुंगकुड्मलकुचायस्मिन्नलिनीविलासिन्यः ॥१०॥

अर्थ—अथवा प्रफुल्लित कमळे हींच आहेत मुलें उगांची अशा, कलहंसपक्षांचे मधुर

अर्थ—आवाहित देवताची पूजा करून देवज्ञ, अमात्य, पुरोहित यांणी त्या रात्री शुभाशुभस्वप्न पहाण्यासाठी तेथे रहावे. तो स्वप्नविधि यात्राप्रकरणी सांगितला आहे ॥२२॥

अपरेहनिप्रभातेसंभारानुपहरेद्यथोक्तगुणान् ।

गत्वावनिप्रदेशेश्लोकाश्चाप्यत्रमुनिगीताः ॥२३॥

अर्थ—दुसऱ्यादिवशीं प्रातःकाळीं यथोक्तगुण (जशी सांगितली तशी) सामग्री (साहित्य) मिळवावी आणि पूर्वोक्त पवित्रस्थळीं जाऊन काय करावे याविषयीं गर्गऋषीने श्लोक सांगितले आहेत ॥२३॥

तस्मिन्मंडलंमालिख्यकल्पयेत्तत्रमेदिनीं ।

नानारत्नाकरवतींस्थानानिविविधानिच ॥२४॥

पुरोहितोयथास्थानंनागान्यक्षान्सुरान्पितॄन् ।

गंधर्वाप्सरसश्चैवमुनीन्सिद्धांश्चिविन्यसेत् ॥२५॥

अहांश्चसहनक्षत्रैरुद्रांश्चसहमातृभिः ।

स्कंदंविष्णुंविशाखंचलोकपालान्सुरस्त्रियः ॥२६॥

वर्णकैर्विविधैःकृत्वात्तृद्यैर्गंधगुणान्वितैः ।

यथास्वंपूजयेद्विद्वान्गंधमाल्यानुलेपनैः ॥२७॥

भक्ष्यैरन्यैश्चविविधैःफलमूलामिपैस्तथा ।

पानकैर्विविधैर्तृद्यैःसुराक्षीरासवादिभिः ॥२८॥

अर्थ—त्या पवित्र स्थळीं मंडल करून भूमि पुष्पमलानाविषयीं कल्पावी. ती अनेक रत्नसमुदायांनीं युक्त असावी. तेथे अनेक देवतेंचीं स्थाने करावी ॥२४॥ पुरोहिताने यथायोग्यस्थानीं नाग, यक्ष, देव, पितर, गंधर्व, अप्सरा, मुनि, सिद्ध, हे स्थापवे ॥२५॥ तसेच अश्विन्यादि नक्षत्रसहित नवग्रह, मातृगणासहवर्तमान एकादशरुद्र, स्कंद, विष्णु, विशाल, इंद्रादिलोकपाल, देवस्त्रिया, या देवतेंचे स्थापन करून ॥२६॥ नानाप्रकारच्या वर्णांना, मनोहर व सुगंधयुक्त, सुगंधमाल्ये, अनुलेपने यांहीकरून विद्वान्पुरोहिताने यथास्थानीं पूजा करावी ॥२७॥ नानाप्रकारचीं भक्ष्य फळे, मूले, मासे, तशींच नानाप्रकारचीं मनोहर सुरा, क्षीर, मद्य यांनीं पूजा करावी ॥२८॥

कथयाम्यतःपरमहंपूजामस्मिन्यथाभिलिखितानां ।

ग्रहयज्ञेयः प्रोक्तो विधिर्महाणां सकर्तव्यः ॥२९॥
 मांसौदनमद्याद्यैः पिशाचदितितनयदानवाः पूज्याः ।
 अभ्यजनां जनतिलैः पितरो मांसौदनैः श्वापि ॥३०॥
 सामयजुर्भिर्मुनयस्त्वृग्भिर्गंधैश्च धूपमाल्ययुतैः ।
 अश्लेषकवर्णैस्त्रिमधुरेण चाभ्यर्चयेन्नागान् ॥३१॥
 धूपाज्याहुतिमाल्यैर्विवुधान् रत्नैः स्तुतिप्रणामैश्च ।
 गंधर्वानप्सरसो गंधैर्माल्यैश्च सुसुगंधैः ॥३२॥
 शेषांस्तु सार्ववर्णिकवलिभिः पूजान्यसेऽसर्वेषां ।
 प्रतिसरवस्त्रपताकाभूषणयज्ञोपवीतानि ॥३३॥

अर्थ—या मंडळीं स्थापित देवतांचें पूजन यानंतर मो सांगतो. यात्राप्रकरणीं
 ग्रहयज्ञामध्ये जो ग्रहांचा विधि (पूजादि) सांगितला तो येथें करावा ॥२९॥ मांस,
 ओदन, मद्य इत्यादिकें कळून पिशाच, देव, दैत्य यांची पूजा करावी. तैलाम्यंग,
 कज्जल, तिळ व मांसौदन यांहीं कळून पितरांची पूजा करावी ॥३०॥ साम,
 यजुष, ऋग् या तीन वेदांतील मंत्रांनीं व गंध, धूप, माल्य यांणीं ऋषींची पूजा
 करावी. बहुत रंगांचा संयोग नाहीं अशा रंगांनीं व त्रिमधुर (मध, घृत, शर्करा)
 यांहीं कळून सर्पांची पूजा करावी ॥३१॥ धूप, घृताहुति, माल्य, रत्न, स्तुति,
 नमस्कार यांहीं कळून देवांची पूजा करावी. गंध, सुगंधिपुष्पे यांहीं कळून ग-
 धर्व, अप्सरा यांचो पूजा करावी ॥३२॥ सर्व पदार्थांचा नळि यांणें शेष राहिलेले
 जे यक्षादिक त्यांची पूजा करावी. रंगवलेलें वस्त्र, पताका, अलंकार, यज्ञोपवीत
 हीं सर्व देवतांस द्यावीं ॥३३॥

मंडलपश्चिमभागे कृत्वाग्निदक्षिणेथवावेद्यां ।

आदद्यात्संभारान्दधान्दीर्घानगर्भांश्च ॥३४॥

लाजाज्याक्षतदधिमधुसिद्धार्थकगंधसुमनसोधूपान् ।

गोरोचनां जनतिलान्स्वर्तुजमधुराणि च फलानि ॥३५॥

सघृतस्य पायसस्य च तत्र शरावाणितैश्च संभारैः ।

पश्चिमवेद्यां पूजां कुर्यात्स्नानस्य सावेदी ॥३६॥

अर्थ—मंडलाच्या पश्चिमेकडे अथवा दक्षिणेकडे वेदीवर अग्निस्थापन कळून साहित्य
 आणावें. लांब व निरगिराळें केलेले असे दर्भ ॥३४॥ लाजा, घृत, अक्षता,

दधि, मध, सर्पप, गध, पुष्पे, धूप, गोरौचन, कज्जल, तिल, या ऋतुतील मधुर फळे ॥३५॥ घृतसहित पायस भरलेलीं मृन्मय पात्रे, हे सर्व साहित्य तेषु आणावे आ-
णि त्या समारंभाने (साहित्याने) पश्चिमवेदीचाठाई देवतांची पूजा करावी. ती-
वेदी पुष्पस्नानाची होय ॥३६॥

तस्याःकोणेपुद्बद्धान्कलशान्सितसूत्रवेष्टितग्रीवान् ।

सक्षीरवृक्षपल्लवफलापिधानान्व्यवस्थाप्य ॥३७॥

पुष्पस्नानविमिश्रेणापूर्णानंभसासरत्नान्श्च ।

पुष्पस्नानद्रव्याण्यादद्याद्गर्गगीतानि ॥३८॥

अर्थ—त्या वेदीच्या कोनावर दृढ (अच्छिद्र), पांढरें सूत गळ्यास बाधलेलें असे, हवी इत्यादि क्षीरवृक्षाचे पल्लव व फळे याणी आच्छादित असे कलश ठेवावे ३७ व त्या कलशात पुष्पस्नानाचीं द्रव्ये घालून उदकानें पूर्ण करून ते रत्नानीं युक्त करावे. । पुष्पस्नानाचीं द्रव्ये गर्गऋषीनै सांगितलीं आहेत तीं आणावीं. (तीं गर्गोक्त द्रव्ये पुढें सांगतां) ॥३८॥

ज्योतिष्मतींत्रायमाणामभयामपराजितां ।

जीवांविश्वेश्वरीपाठांसमंगांविजयांतथा ॥३९॥

सहांचसहदेवींचपूर्णकोशांशतावरी । अरि

ष्टिकांशिवांभद्रांतेपुकुंभेषुविन्यसेत् ॥४०॥

ब्राह्मींक्षेमामजांचैवसर्ववीजानिकांचनं । मंग

ल्यानियथालाभंसर्वौषध्योरसांस्तथा ॥४१॥

रत्नानिसर्वगंधांश्चविल्वंचसविकंकतं । प्रश

स्तनान्म्यश्चौषध्योहिरण्यमंगलानिच ॥४२॥

अर्थ—भालकांगोणी, त्रायमाणा, हरडा, रामी, वेलड, विश्वेश्वरी (व. वि.), गुग्गु
ळ, रक्तमजिष्ठ, रक्तरेखड, सहा (रानमूग), वाघाटी, पूर्णकोशा (व. वि.), श
तावरी, कडुनिच, शिवा (पुनर्नवा), भद्रा (शिवण, सौमलता), ब्राह्मी, चौर-
ओवा, अजा (एडकासी), सर्वबीजे, सुवर्ण, दध्यक्षतादि मंगलद्रव्ये (मिळतील
तीं) सर्वांपधि, सर्व रस, रत्ने, सवगंध, विल्वफल, विकवतफल, शुभनामक औषधि,
सुवर्णादि धातु, गोरौचनादि मंगल औषधि, हे सर्व पुदार्थ पूर्वस्थापित कुभामध्ये
धागवे ॥३९॥४०॥४१॥४२॥

आदावनडुहश्चर्मजरयासंहतायुपः । प्रशस्त
लक्षणभृतःप्राचीनग्रीवमास्तरेत् ॥४३॥
ततोवृषस्ययोधस्यचर्मरोहितमक्षतं । सिंह
स्याथतृतीयस्याद्द्वयाग्रस्यचततःपरं ॥४४॥
चत्वार्थैतानिचर्माणितस्यांवेद्यामुपास्तरेत् ।
शुभेमुहूर्तेसंप्राप्तेपुण्ययुक्तेनिशाकरे ॥४५॥

अर्थ—झातारा होऊन मॅलेला, गोलक्षणाक्त शुभलक्षणयुक्त अशा बैलाचें कातडें पूर्वेकडे मान करून प्रथम वेदीवर घालावें ॥४३॥ तदनंतर युद्धकरणान्या बैलाचें लोहितवर्ण व अच्छिद्र असें दुसरें कातडें घालावें. तिसरें सिंहाचें कातडें घालावें. चवथें व्याघ्राचें कातडें घालावें ॥४४॥ हीं चार कातडीं पुण्यनक्षत्रीं चद्र असून शुभमुहूर्ती वेदीवर घालावीं ॥४५॥

भद्रासनमेकतमेनकारितंकनकरजतताम्राणां ।
क्षीरतरुनिर्मितंवाविन्यस्यंचर्मणामुपरि ॥४६॥
त्रिविधस्तस्योच्छ्रायोहस्तःपादाधिकोर्धयुक्तश्च ।
मांडलिकानंतरजित्समस्तराज्यार्थिनांशुभदः ॥४७॥

अर्थ—सुवर्ण, रुपें, तावें यातून एकाद्या धातूचें अथवा क्षीरवृक्षाचें भद्रासन करून त्या चर्मावर ठेवावें ॥४६॥ त्या भद्रासनाची तीनप्रकारची उची असावी मांडलिक राजास हस्तपरिमित, सवाहात (अगुळे ३०) जयेच्छुराजास, दीड हात सर्व राज्य इच्छिणारास, असें त्रिविध भद्रासन शुभसूचक होतें ॥४७॥

अंतर्धायिहिरण्यंतत्रोपविशेन्नरेदंवरःसुमनाः ।
सचिवाप्तपुरोहितदैवपौरकल्याणनामवृतः ॥४८॥

अर्थ—त्या भद्रासनाची मध्ये सुवर्ण घालून शुद्ध मन करून व प्रधान, आस, पुरोहित, दैवज्ञ, नागरिक जन हे शुभ नावाचे (जयराज, सिंहराज, व्याघ्रराज इ०) याहीं वेष्टित अशा राजानें त्या भद्रासनावर वसवावें ॥४८॥

बंदिजनपौरविप्रप्रघुष्टपुण्याहवेदनिर्घोषैः ।
समृदंगशंखतूर्यैर्मगलशब्दैर्हृतानिष्टः ॥४९॥

अर्थ—स्तुतिपाठक, नागरिक लोक, ब्राह्मण यांणी केलेला जो शुभशब्द व वेद-
घोष यांहीकरून व मृदग, शाल, वादें व मंगलशब्द यांहीकरून नष्ट शालें आ-
हे अशुभ ज्याचें अशा राजानें भद्रासनावर वसावें ॥४९॥

अहतक्षौमनिवसनंपुरोहितःकंवलेनसंछाय ।

कृतवलिपूजंकलशैरभिपिंचेत्सर्पिंपापूर्णेः ॥५०॥

अर्थ—नवें क्षौम (रेशीम) वस्त्र धारण केलेला, बलि व पूजा केली ज्याणें अशा रा-
जास, शालीनें आच्छादन करून पुरोहितानें घृतपूर्णकलशांनीं अभिषेक करावा ५०

अष्टावष्टाविंशतिरष्टशतंवापिकलशपरिमाणं ।

अधिकेधिकेगुणोत्तरमयंत्रमंत्रोत्रमुनिर्गीतः ॥५१॥

अर्थ—आठ, अष्टावीस, अष्टाधिकशत इतके कलश असावे. जितके अधिक अत-
तीत्र तितके गुणाधिक्य जाणावें. या आज्याभिषेकीं हा वक्ष्यमाण मंत्र गर्गऋषी-
नें सांगितला आहे ॥५१॥

आज्यंतेजःसमुद्विष्टमाज्यंपापहरंपरं ।

आज्यंसुराणामाहारआज्येलोकाःप्रतिष्ठिताः ५२

भौमांतरिक्षंदिव्यंचयत्तेकिल्विपमागतं ।

सर्वतदाज्यसंस्पर्शात्प्रणाशमुपगच्छतु ॥५३॥

अर्थ—घृत हें देवाचें तेज होय. घृत असत पापहरण करणारें होय. घृत देवांचा
आहार होय. घृताचाठारें भूर्भुवादि लोक प्रतिष्ठित (स्थापन केले) ॥५२॥ अह-
नक्षत्रादिकांपासून शालें दिव्य, उल्कादिकांपासून शालें अंतरिक्ष, चरस्यरापा-
सून शालें भौम असें त्रिविध प्राप्त शालें अशुभ तें सर्व घृतस्पर्शानें नाशाप्रत
पावो (हा मंत्रार्थ) ॥५३॥

कंवलमपनीयततःपुष्यस्नानांबुभिःसफलपुष्यैः ।

अभिपिंचेन्मनुजेंद्रंपुरोहितोनेनमंत्रेण ॥५४॥

अर्थ—घृताभिषेकानंतर शाल काढून फलपुष्पानीं सहित अशा पुष्यस्नानाच्या उ-
दकांनीं राजाप्रत पुरोहितानें या वक्ष्यमाणमंत्रांनीं अभिषेक करावा ॥५४॥

सुरास्त्वामभिपिंचंतुयेचसिद्धाःपुरातनाः ।

ब्रह्माविष्णुशंभुश्रसाध्याश्रसमरुद्रणाः ॥५५॥

जगन्मित्र हापिसात पुस्तके विकत मिळतात तीं —

८॥ रामरक्षा	पूजेचे अभंग.	८॥ द० म० कोष्टके
८॥ गोविगीत.	८॥ सोळा सोमवार कथा	८॥ चर्पटपजरिका
८॥ रुक्मिणी स्वयंवर व सुभद्राहरण आर्या	८॥ चित्रें.	८॥ नीकाकीडन
८॥ अगदशिष्टाई.	८॥ मंगलाष्टके नवग्रहाची	८॥ कऱ्हाडे ब्राह्मणाचे प्रवर.
८॥ वास्तुप्रकरणी कोष्टक	८॥ गुरुचरित्र औंढ्या ५२	८॥ शिवस्तुति
८॥ धुवाख्यान	८॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृतखेळ	८॥ गणपतीचे श्रेक
८॥ तुकारामकृत मानस	८॥ भीष्मप्रतिज्ञा	८॥ दुर्गास्तोत्र.
	८॥ सीतास्वयंवर	

सूचना.

विद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सदृहस्यांस आर्जी विनयपूर्वक असें सुचवितों की, या ग्रथाच्या राजापासून रंकापर्यंत सर्वांस विशेष उपयोग होईल, असें समजून प्रकृत (मराठी) टीकेसह छोकहितो-देशानें हें पुस्तक छापण्याचें काम सुरू केलें आहे. यास वर्गणीद्वारा साद्व कर्तून, ते पूर्ण करणें सुद्ध देशाधिकाडे आहे.

वर्गणीचे दर

	किंमत	हाशील
भाग्याड किस अरु पंचनाच शिष्यास दर अकास	८ भागे	६ ३
भाग्याडून शिष्यास दर भाग	१० भागे	६ ३

किंमतीवदल टिकिटा पाठविणे शाल्यास अर्धो आणा दराच्या पाठवाव्या.

मुबईत ठाकुरद्वारानजीक हरिवांचाचे चार्डीत रा० रा० नारोकृष्ण दुमाल्ये याजकडे पैसा जमा करून त्याची पावती घ्यावी.

आश्रयदात्यांस विनंती.

या अंकासुद्धां या पुस्तकाचे आठ अंक निघाले. ज्याणीं जाहिरातीप्रमाणें आगाऊ किंमत जमा केली नाहीं, त्याणी हा अंक पंचतांच आठ अंकावदल किंमत रुपये ५ व हाशिलावदल ४ आणे एकूण सव्वापांच रुपये रूपाकरून लौकर पाठवावे.

श्री
बृहत्संहिता
(वाराहमिहिर)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्यांचा अर्थ प्रथम (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला
आहे.

THE BRIHATSANHITA
[BY VARAHA-MIHIRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक-१ ले. तारीख २९ जानेवारी १८७४. अंक-९

VOL I 25th JANUARY 1874. No. 9

रत्नामिती
धर्म

जनार्दन हरि आठल्ये

याणी

आपल्या

जगन्मित्र

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अंकांत मोठ्या तक्तीचे सांख्यिकी वस्तुवरी १२ शब्दे असून
सुमारे ८०० प्रत्येक अंकांत.

आदिस्थावसवोरुद्राअदिवनौचभिपग्वरौ ।
 अदितिर्देवमाताचस्वाहासिद्धिःसरस्वती ॥५६॥
 कीर्तिर्लक्ष्मार्धृतिःश्रीश्रसिनीवालीकुहूस्तथा ।
 दनुश्चसुरसाचैवविनताक्रदुरेवच ॥५७॥
 देवपत्न्यश्रयानोक्तादेवमातरएवच ।
 सर्वास्त्वामभिपिंचंतुदिव्याश्चाप्सरसांगणाः ॥५८॥
 नक्षत्राणिमुहूर्ताश्रपक्षाहोरात्रसंधयः ।
 संवत्सरादिनेशाश्चकलाःकाष्ठाःक्षणालवाः ॥५९॥
 सर्वेत्वामभिपिंचंतुकालस्यावयवाःशुभाः ।
 वैमानिकाःसुरगणामनवःसागरैःसह ॥६०॥
 सप्तर्षयःसदाराश्रध्रुवस्थानानियानिच ।
 मरीचिरत्रिःपुलहःपुलस्त्यःऋतुरंगिराः ॥६१॥
 भृगुःसनत्कुमारश्चसनकोथसनंदनः ।
 सनातनश्चदक्षश्चजैगीपव्योभगंदरः ॥६२॥
 एकतश्चद्वितश्चैवत्रितोजावालिकश्यपौ ।
 दुर्वासादुर्विनीतश्चकण्वःकात्यायनस्तथा ॥६३॥
 मार्कण्डेयोदीर्घतपाःशुनःशेफोविदूरथः ।
 ऊर्वःसंवर्तकश्चैवच्यवनोत्रिःपराशरः ॥६४॥
 द्वैपायनोऽयवक्रोतीदेवराजःसहानुजः ।
 एतेचान्येचमुनयोवेदग्रतपरायणाः ॥६५॥
 सशिष्यास्तेभिपिंचंतुसदाराश्चतपोधनाः ।
 पर्वतास्तरवोवलयःपुण्यान्यायतनानिच ॥६६॥
 सरितश्चमहाभागानागाःकिंपुरुपास्तथा ।
 वैखानसामहाभागाद्विजावैहायसाश्रये ॥६७॥
 प्रजापतिर्दितिश्चैवगावोविश्वस्यमातरः ।

वाहनानिचदिव्यानिसर्वलोकाश्वराचराः ॥६८॥
 अग्रयःपितरस्ताराजीमूताःखंदिशोजलं ।
 एतेचान्येचवहवःपुण्यसंकीर्तनाःशुभाः ॥६९॥
 तोयैस्त्वामभिषिंचंतुसर्वोत्पातनिवर्हणैः ।
 कल्याणंतेप्रकुर्वंतुआयुरारोग्यमेवच ॥७०॥

अर्थ—(या अभिषेकमंत्रश्लोकाचा अर्थ सुगोप आहे तथापि मदबुद्धीस समजण्याकरितां काहीं सांगतो) हेराजा, देव तुजप्रत अभिषेक करोत. जे सिद्धदेव, पुरातन ब्रह्मा, विष्णु, शिव, सार्वदेव, महद्गण, ॥६९॥ द्वादशादित्य, अष्टवसु, एकादशरुद्र, वैवश्रेष्ठ दोन अश्विनीकुमार, देवमाता अदिति, स्वाहा, सिद्धि, सरस्वती, ॥६६॥ कीर्ति, लक्ष्मी, धृति, श्री, सिनीवाली, कुहू, दनु, सुरसा, विनता, कडू, ॥६७॥ अनुक्त ज्या देवस्त्रिया त्या, देवाच्या माता, दिव्य अप्सरोगण, ह्या सर्व तुजप्रत अभिषेक करोत ॥६८॥ अश्विन्यादि नक्षत्रे, मुहूर्त, पक्ष, अहोरात्र, संघ्या, सवत्सर, दिनेश (वार), कला, काष्ठा, क्षण, लव, ॥६९॥ हे सर्व शुभकालाचे अनपव, तुजप्रत अभिषेक करोत. वैमानिक देवगण, मनु, समुद्र, ॥६०॥ स्त्रियांसहवर्तमान सप्तषि, स्थिरस्थाने, मरीचि, अत्रि, पुलह, पुलस्त्य, कनु, अगिरा, ॥६१॥ भृगु, सनकुमार, सनक, सनदम, सनातन, दक्ष, जैगीपत्य, भगदर, ॥६२॥ एकत, द्वित, त्रित, जाबालि, कश्यप, दुर्वास, दुर्षिनीत, कण्व, काल्यापन, ॥६३॥ मार्कण्डेय, दीर्घतपा, शुनशोक, विनूरय, ऊर्व, सर्वतक, घ्यवन, अत्रि, पराशर, ६४ व्यास, यवक्रीत, इद्र, इशानुज (धामन), हे व अन्यही नेद्वैताविषयी तत्पर, तपस्वी, असे ऋषि शिष्यासहवर्तमान व स्त्रियासहवर्तमान तुल्या अभिषेक करोत. पर्वत, नृक्ष, बल्ली, पवित्रस्थाने, ॥६५॥६६॥ नद्या, महाभागसर्प, क्रिपुरुष, वीखानस, ब्राह्मण, वैहायस, ॥६७॥ प्रजापति, दिति, सर्व जगताच्या माता अशा माई, दिव्यवाहने, चराचर सर्वलोक, ॥६८॥ आग्ने, पितर, तारा (नक्षत्र), मेघ, आकाश, दिशा, जल, हे व सर्व पुण्यकीर्तन, पवित्र, ॥६९॥ सर्व उत्पातांची नाशकारक अशा उदकांनी तुजप्रत अभिषेक करोत आणि तुझे कल्याण व आयुष्य व आरोग्य करोत ॥७०॥

इत्येतैशान्यैश्चाप्यथर्वकल्पोज्ज्वैःसरुद्रगणैः ।

कौष्मांडमहारौहिणकुवेरहृद्यैःसमृद्ध्याच ॥७१॥

अर्थ—हे पूर्वोक्त मंत्र व अन्यही अपर्वकल्पातील मंत्र, रुद्रगणमंत्र, कौष्मांडमंत्र, महारौहिणकुवेरहृद्यमंत्र, समृद्धिमंत्र यांहींकरून अभिषेक करावा ॥७१॥

आपोहिष्ठातिसृभिर्हिरण्यवर्णोतिचतसृभिर्जसं ।

कार्पासिकवस्त्रयुगंविभूयात्स्नातो नराधिपतिः ॥७२॥

पुण्याहशंखशब्दैराचातोभ्यर्च्यदेवगुरुविप्रान् ।

छत्रध्वजायुधानिचततःस्वपूजांप्रयुञ्जीत ॥७३॥

अर्थ—आपोहिष्ठा इत्यादि ३ ऋचा व हिरण्यवर्णा ३० ४ ऋचा याही अभिमन्त्रित अर्शी कार्पासवस्त्रे २ राजाने ज्ञान करून धारण करावी ॥७२॥ नंतर आचमन करून मंगलशब्द व शंखशब्द याही युक्त देव, गुरु, ब्राह्मण, याची व छत्र, ध्वज, आयुधे यांची पूजा करून नंतर आपल्या इष्टदेवतेची पूजा करावी ॥७३॥

आयुष्यं वर्चस्यं रायस्पोपाभिर्ऋग्भिरेताभिः ।

परिजप्तं वैजयिकं नवं विदध्यात्कलंकारं ॥७४॥

अर्थ—आयुष्यं वर्चस्यं रायस्पोष इत्यादि सहा ऋचांनी अभिमन्त्रित विजय देणारा असा नवा अलंकार राजाने धारण करावा ॥७४॥

गत्वा द्वितीयवेदीं समुपविशे चर्मणामुपरिराजा ।

वेयानि चैव चर्माण्युपर्युपर्यैवमेतानि ॥७५॥

वृषस्य वृषदंशस्य रुरोश्च पृषतस्य च ।

तेषामुपरि सिंहस्य व्याघ्रस्य च ततः परं ॥७६॥

अर्थ—नंतर राजाने दुसऱ्या वेदीप्रत जाऊन चर्मांवर बसावे; तेथे पाहिले चर्म बैलाचे, दुसरे माजराचे, तिसरे हरूचे (मृगविशेषाचे), चवथे पृषत (मृगवि० पुषिनस) याचे, त्यावर सिंहाचे, त्यावर व्याघ्राचे अशी ही कातडी एकावर एक घालावी आणि त्यावर राजाने बसावे ॥७५॥७६॥

मुख्यस्थाने जुहुयात्पुरोहितोऽग्निं समिचित्कृत्याद्यैः ।

त्रिनयनशक्रवृहस्पतिनारायणानित्यगतिऋग्भिः ॥७७॥

अर्थ—मुख्यस्थानी (दक्षिणवेदीवर) अर्घ्यात समिधा, तिल, आयस्य, व श्रीफल इत्यादिके करून पुरोहिताने रुद्र, इन्द्र, बरस्पति, विष्णु, वायु यांच्या मंत्रांनी हवन करावे ॥७७॥

इंद्रध्वजनिर्दिष्टान्यग्निनिमित्तानि देववित्तूयात् ।

कृत्वा शेषसमाप्तिं पुरोहितः प्रांजलिं वृथात् ॥७८॥

अर्थ—इन्द्रध्वजाचा ठाई सांगितलेली (अ० ४३ श्लोक ३१ पासून ३६ पर्यंत) जी अग्नीची शुभाशुभलक्षणें तीं उपोतिष्यानें सांगानीं. उपाध्यायानें सर्वकर्माची समाप्ति करून हात जोडून हें वक्ष्यमाण बोलवे ॥७८॥

यांनुदेवगणाःसर्वेपूजामाढायपार्थिवात् ।
सिद्धिंदत्वासुविपुलांपुनरागमनायवै ॥७९॥

अर्थ—राजापासून (राजानें केल्ली) पूजा घेऊन, राजास बहुत सिद्धि देऊन पुनः कापांत येण्याकरितां सर्व देवगण जावोत असें उपाध्यायानें हात जोडून सांगवें ॥७९॥

नृपतिरतोदैवज्ञंपुरोहितंचार्चयेद्धनैर्वहुभिः ।
अन्यांश्चदक्षिणीयान्यथार्हतःश्रोत्रियप्रभृतीन् ८०

अर्थ—नंतर राजानें उपोतिषी व पुरोहित यांची पूजा बहुत द्रव्यानें करावी व अन्यही दक्षिणा देण्यास योग्य, हवन करणारे किंवा अभिहोत्री इत्यादि ब्राह्मणांस यथायोग्य (कुलशीलपाठश्रुतानुसार) दक्षिणा द्यावी ॥८०॥

दत्वाभयंप्रजानामाघातस्थानगान् विसृज्यपशून् ।
बंधनमोक्षंकुर्यादभ्यंतरदोषकृद्वर्ज ॥८१॥

अर्थ—नंतर राजानें प्रजास अभय देऊन मारण्याच्याजागीं नेलेल्या भेडादि पशूस सोडावे. तसेच बर्दांत घातलेले लोकही सोडावे, परंतु राजाच्या शरीरास दुसऱे देणारे किंवा अतः पुरामध्ये दोष करणाऱ्या लोकावाचून बर्दांतले लोक सोडावे ८१

एतत्प्रयुज्यमानंप्रतिपुष्यंसुखयशोर्धवृद्धिकरं ।
पुष्यंविनार्धफलदार्पापीशांतिःपराप्रोक्ता ॥८२॥

अर्थ—हे सांगितलेले पुष्यस्नान प्रतिमहिन्वाच्या पुष्यनक्षत्रीं केलें तर सुख, यश, द्रव्य यांची वृद्धि होले पुष्यनक्षत्रावाचून केलें तर अर्थ फल देतें पुष्यनक्षत्रानें किंवा पीषपीणमेस केलेली ही पुष्यस्नानरूप शांति उत्कृष्ट होय ॥८२॥

राष्ट्रोत्पातोपसर्गपुराहोःकेतोश्चदर्शने ।
ग्रहावमर्दनेचैवपुष्यस्नानंसमाचरेत् ॥८३॥

अर्थ—राष्ट्रांत दिव्यभौमातरिक्ष उत्पात, उपद्रव (रोगादि), ग्रहण व धूमकेतु यांचे दर्शन, ग्रहपुद्ध हीं झालीं असतां पुष्यस्नान करावें ॥८३॥

नास्तिलोकेस उत्पातो यो ह्यनेन न शाम्यति ।
मंगलं चापरं नास्ति यदस्मादतिरिच्यते ॥८४॥

अर्थ—जो उत्पात पुण्यस्नानाने शांत होत नाही असा उत्पात लोकांमध्ये होत ना-
हीं व या पुण्यस्नानाहून अधिक असें मंगलकारकही दुसरे नाही ॥८४॥

अधिराज्यार्थिनो राज्ञः पुत्रजन्मचकांक्षतः ।
तत्पूर्वमभिषेकेच विधिरेष प्रशस्यते ॥८५॥

अर्थ—अधिराज्य (श्रेष्ठराज्य) किंवा पुत्रजन्म इच्छिणाऱ्या राजास पुण्यस्नानपूर्वक
अभिषेकी हाच विधि प्रशस्त होय ॥८५॥

महेंद्रार्थमुवाचेदं वृहत्कीर्तिर्वृहस्पतिः ।
ज्ञानमायुः प्रजावृद्धिसौभाग्यकरणं परं ॥८६॥

अर्थ—मोठा कीर्तिमान् वृहस्पति, इद्राकारणें, आयुष्य, सतति, वृद्धि, सौभाग्य यांति
करणारें उत्कृष्ट हें ज्ञान सागता शाला ॥८६॥

अनेनैव विधानेन हस्त्यश्वंस्त्रापथीतयः ।
तस्यामयविनिर्मुक्तं परांसिद्धिमवाप्नुयात् ॥८७॥

अर्थ—याच विधानें कर्तून हत्ती, घोडे यास जो ज्ञान घालतो त्याचे ते हस्त्यश्व
रोगनिर्मुक्त होऊन उत्तम सिद्धि पावतात ॥८७॥

॥ इति वृहत्संहितायां पुण्यस्नानं नामाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥

॥ अथ पट्टलक्षणं ॥

विस्तरगोनिर्दिष्टं पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः ।
तत्संक्षेपः क्रियते मया त्रसकलार्थसंपन्नः ॥९॥

अर्थ—कश्यपादि आचार्यांनी मुकुटाचें लक्षण विस्तारानें जें सांगितलें तें मी सर्व
अर्थानें युक्त संक्षेपानें सांगतो ॥९॥

पट्टःशुभवोराज्ञामध्येष्टावंगुलानिविस्तीर्णः ।
 सप्तनरेंद्रमहिष्याःपद्भ्युवराजस्यनिर्विष्टः ॥२॥
 चतुरंगुलविस्तारःपट्टःसेनापतेर्भवतिमध्ये ।
 द्वेचप्रसादपट्टःपंचैतेकीर्तिताःपट्टाः ॥३॥
 सर्वेद्विगुणायामामध्यादर्धेनपार्श्वविस्तीर्णाः ।
 सर्वेचशुद्धकांचनविनिर्मिताःश्रेयसोवृत्तध्वै ॥४॥

अर्थ—राजाचा मुकुट मध्ये आठ अगुळे विस्तीर्ण शुभ होय. राजस्त्रियेचा मुकुट सात अगुळे विस्तीर्ण, युवराजाचा मुकुट सहा अगुळे विस्तीर्ण शुभ होय ॥ २ ॥ सेनापतीचा मुकुट मध्ये चार अगुळे विस्तीर्ण शुभ होय प्रसादमुकुट दोन अगुळे शुभ होय. हे पाच मुकुट सांगितले ॥३॥ हे सर्व मुकुट विस्ताराच्या दृष्ट्या एव असावे. मध्यविस्ताराच्या अर्धाने पार्श्वभाग विस्तीर्ण असावे. सर्व मुकुट शुद्ध सुवर्णाने निर्मित कल्याणवृत्तध्वय होतात ॥४॥

पंचशिखोभूमिपतेस्त्रिशिखोयुवराजपार्थिवमहिष्योः ।
 एकशिखःसैन्यपतेःप्रसादपट्टोविनाशिखया ॥५॥

अर्थ—राजाचा मुकुट पंचशिख करावा युवराज व राजस्त्री यांचा त्रिशिख, सैन्यपतीचा एकशिख मुकुट असावा आणि प्रसादमुकुट शिखेवाचून करावा ॥५॥

क्रियमाणंयदिपत्रंसुखेनविस्तारमेतिपट्टस्य ।
 वृद्धिजयौभूमिपतेस्तथाप्रजानांचसुखसंपत् ॥६॥

अर्थ—मुकुटाचा करावयाचा जो पत्रा तो अनायासाने विस्तृत होईल तर राजास वृद्धि, जय हे प्राप्त होतात व प्रजास सुख, संपत्ति ही प्राप्त होतात ॥६॥

जीवितराज्यविनाशंकरोतिमध्येव्रणःसमुत्पन्नः ।
 मध्येस्फुटितस्त्याज्योविघ्नकरःपार्श्वयोःस्फुटितः ॥७॥

अर्थ—करावयाच्या मुकुटास मध्ये छिद्र उत्पन्न झाले तर, अयोग्य व राज्य याचा नाश होतो मध्ये फुटला तर तो टाकावा. बाजूस फुटला तर विघ्नकारक होतो ७

अशुभनिमित्तोत्पत्तौशास्त्रज्ञःशांतिमादिशेद्राज्ञः ।
 शस्तनिमित्तःपट्टोनृपराष्ट्रविवृद्धयेभवति ॥८॥

अर्थ—मुकुट करकेवेळीं अशुभ लक्षणे उत्पन्न झालीं तर पट्टशास्त्रज्ञानें राजास शा-
 न्ति सांगावी. शुभनिमित्तानीं मुक्त नो पट्ट (मुकुट) तो राजास व राज्यास वृद्धि
 करितो ॥८॥

॥ इतिबृहत्संहितायांपट्टलक्षणं नाम एकोनपंचाशोऽध्यायः ॥

॥ अथखड्गलक्षणं ॥

अंगुलशतार्थमुत्तमऊनः स्यात्पंचविंशतिः खड्गः ।

अंगुलमानाज्ज्ञेयो व्रणो शुभो विपमपर्वस्थः ॥९॥

अर्थ—खड्ग (तलवार) (पन्नासपासून पचवीस अंगुलेंपर्यंत लांब असण्याची.) पन्नास
 अंगुलें लांब उत्तम, पचवीस अंगुलें कनिष्ठ होय. खड्गावर व्रण (खळगे ६०) अ-
 गुलमानानें विषम (१।३।५ इ०) अंगुलावर असेल तर तो अनिष्ट जाणावा १

श्रीवृक्षवर्धमानात्पत्रशिवलिंगकुंडलाब्जानां ।

सदृशा व्रणाः प्रशस्ता ध्वजायुधस्वस्तिकानां च ॥१०॥

अर्थ—विव्वृक्ष, वर्धमान (शराव, परीळ), छत्र, शिवलिंग, कुंडल, कमल, ध्वज,
 खड्गादि आयुध, स्वस्तिक यासारखे व्रण (खळगे) शुभ होत ॥१०॥

कृकलासकाककंकक्रव्यादकबंधवृश्चिकाकृतयः ।

खड्गे व्रणानशुभदावंशानुगताः प्रभूताश्च ॥११॥

अर्थ—सरडा, काक, कक, मांसभक्षक गृध्रादिक, छिन्नमस्तक पुरुष, विंचू यांच्या
 आकारासारखे व खड्गाच्या मध्यभागी व बहुत व्रण (खाचा, खळगे) शुभ नव्हत.

स्फुटितोऽहस्वः कुंठोऽंशच्छिन्नो न दृड्मनोऽनुगतः ।

अस्वनइति चानिष्टः प्रोक्तविपर्यस्त इष्टफलः ॥१२॥

अर्थ—स्फुटित (फुटलेला), प्रमाणहीन, अतीक्ष्ण, मध्यभागी तुटल्यासारखा, चमू
 व मन यांत प्रिय नव्हे, मारला असता शब्द होत नाही असा खड्ग अशुभ होय.
 पाहून अन्वप्रकारचा खड्ग शुभ होय ॥१२॥

कणितं मरणायोक्तं पराजयाय प्रवर्तनं कोशान् ।

स्वयमुद्रीर्णो युद्धं ज्वलिते विजयो भवति खड्गे ॥१३॥

अर्थ—खड्गाचा स्वतःच शब्द होईल तर खड्गस्वामीस मरण होतें. कोश (येण) यापासून खड्ग निघणार नाही तर पराजय होतो. खड्ग स्वतःच कोशांतून निघेल तर युद्ध होतें. खड्ग ज्वलित होईल तर विजय होतो ॥५॥

नाकारणं विवृणुयान्न विघटयेच्च परयेन्न तत्र व
व्रनं न वदेच्च मूल्यं । देशं न चास्य कथयेत्प्रतिमा
नयेच्च नैव स्पृशेन्नृपतिरप्रयतोसियाष्टिं ॥६॥

अर्थ—खड्ग (पान) कारणावांचून मेणातून काढूनये व चाळवूनये. पानामध्ये मु-
ख पाहूनये. कारणावांचून खड्गाची किंमत बोलूनये. खड्गाची जाति सांगूनये.
खड्ग अंगुलींनीं मोजूनये. राजानें अपवित्र असतो, पानास स्पर्श करूनये ॥६॥

गोजिह्वासंस्थानो नीलोत्पलवंशपत्रसदृशश्च ।
करवीरपत्रशूलाग्रमंडलाग्राः प्रशस्ताः स्युः ॥७॥

अर्थ—गार्दिया जिभेतारता, नीलकमल, बांबूचेंपान, कण्हेरीचेंपान, शूलाचेंअग्र यां-
सारखे मंडलाग्र (खड्ग) शुभ होत ॥७॥

निष्पन्नो न च्छेद्यो निकषैः कार्यः प्रमाणयुक्तः सः ।
मूले म्रियते स्वामी जननी तस्यायतच्छिन्ने ॥८॥

अर्थ—तयार झालेला खड्ग प्रमाणाधिक होईल तर, तोडूनये. यांसून प्रमाणयुक्त
करावा त्याचें मूळ तोडिले तर स्वामीस मृत्यु. अग्र तोडिले तर त्या स्वामीचे आईस
मृत्यु होतो ॥८॥

यस्मिन्त्सरुप्रदेशे व्रणो भवेत्तद्वदेव खड्गस्य ।
वनितानामिव तिलको गुह्ये वाच्यो मुखे दृष्ट्वा ॥९॥

अर्थ—ज्या खड्गमुष्टिप्रदेशी व्रण असेल त्याच खड्गप्रदेशी व्रण आहे असे सांगावें.
अ० मुष्टिमूली व्रण असेल तर खड्गमूली व्रण आहे. मध्यभागी असेल तर
खड्गमध्यभागी, अग्रभागी अ० तर खड्गग्रामी व्रण आहे असे सांगावें जसे
स्त्रीच्या मुलावर तिलक पाहून गुह्यावर आहे, असे समजतें तसेच हे समजावें ॥९॥

अथवा स्पृशति यदंगं प्रष्टानि खिंशाभृत्तद्वधार्थं ।
कोशस्थस्यादेशो व्रणोस्ति शास्त्रं विदित्वेदं ॥१०॥

अर्थ—अथवा शस्त्रधारण करून विचारणारा ज्या अंगास स्पर्श करील ते पाहून, व हे वक्ष्यमाण खड्गशास्त्र जाणून, तसा मेषांतील खड्गास व्रण आहे असे सांगवें ॥१०॥

**शिरसिस्पृष्टेप्रथमंगुलेद्वितीयेललाटसंस्पर्शे ।
भ्रूमध्येचतृतीयेनेत्रेस्पृष्टेचतुर्थेच ॥११॥**

अर्थ—पृच्छक मस्तकावर स्पर्श करील तर खड्गास पहिल्या अंगुली व्रण आहे असे सांगवें. ललाटास स्पर्श करील तर दुसऱ्या अं०, भ्रूमध्यास स्पर्श० तर तिसऱ्या अं०, नेत्रांस स्पर्श करील तर चवथ्या अंगुली व्रण आहे असे सांगवें ॥११॥

**नासोष्ठकपोलहनुश्रवणग्रीवांसकेपुपंचाद्याः ।
उरसिद्वादशसंस्थस्त्रयोदशेकक्षयोज्ञेयः ॥१२॥**

अर्थ—पृच्छक नासिका, ओष्ठ, गाल, हनवटो, कान, कंठ, अस यांस स्पर्श करील तर अनुक्रमे खड्गाच्या पांच, सहा, सात, आठ, नऊ, दहा, अकरा या अंगुलांवर व्रण आहे. उरसि स्पर्श करील तर बारा अंगुलांस, काविस स्पर्श० तर तेरा अंगुलांवर व्रण आहे असे सांगवें ॥१२॥

**स्तनत्तदयोदरकुक्षीनाभीपुचतुर्दशादयोज्ञेयाः ।
नाभीमूलेकट्यांगुल्येचैकोनविंशतितः ॥१३॥
ऊर्वाद्वाविंशेस्यादूर्वोर्मध्येव्रणस्त्रयोविंशे ।
जानुनिचचतुर्विंशेजंघायांपंचविंशेच ॥१४॥
जंघामध्येगुल्फेपाष्ण्यापादेतदंगुलीष्वपिच ॥
षट्विंशतिकाद्यावत्रिंशदितिमतैनगर्गस्य ॥१५॥**

अर्थ—पृच्छक स्तन, तदय, उदर, कुक्षी, नाभि, यांस स्पर्श करील तर अनुक्रमे १४, १५, १६, १७, १८ या अंगुली, नाभिमूल, कटी, गुह्य यांस स्पर्श करील तर १९, २०, २१ या अंगुली ॥१३॥ मांड्यांस स्पर्श क० तर २२ अंगुली, मांड्यांच्या मध्ये स्पर्श० तर २३ अंगुली, जानूस स्प० २४ अंगुली, पाटाच्यांस स्पर्श० २५ व्या अंगुली, ॥१४॥ पाटाच्यांच्यामध्ये, गुल्फ, खोट, पाय व सांच्या अंगुली यांस स्पर्श करील तर अनुक्रमाने २६, २७, २८, २९, ३० व्या अंगुलांवर खड्गास व्रण आहे असे समजावें. असे गर्गऋषीचे मत आहे ॥१५॥

पुत्रमरणंधनासिर्धनहानिःसंपदश्रवंधश्र ।

एकाद्यंगुलसंस्थैर्ब्रणैःफलनिर्दिशेत्क्रमशः ॥१६॥

अर्थ—एकादि अगुलीं सङ्गात् जे व्रण खांचीं हीं वक्ष्यमाण फलें अनुक्रमार्थे जाणावीं. १ अगुलीं पुत्रमरण, २ धनप्राप्ति, ३ धननाश, ४ सपत्ति, ५ वध हीं फलें होत ॥१६॥

सुतलाभकलहोहस्तिलवधयःपुत्रमरणधनलाभौ ।

ऋमशोविनाशवनितासिचिचदुःखानिषट्प्रभृति ॥१७॥

अर्थ—६ सुतलाभ, ७ कलह, ८ गनलाभ, ९ पुत्रमरण, १० धनलाभ, ११ विनाश, १२ स्त्रीप्राप्ति, १३ चित्तास दुःख, हीं सदा अगुलांपासून अनुक्रमे फलें होत ॥१७॥

लब्धिर्हानिःस्त्रीलब्धयोवधोवृद्धिमरणपरितोषाः ।

ज्ञेयाश्चतुर्दशादिषुधनहानिश्चैकविशेस्यात् ॥१८॥

अर्थ—१४ लाभ, १५ हानि, १६ स्त्रीलाभ, १७ वध, १८ वृद्धि, १९ मरण, २० सतोष, हीं फलें चवदांपासून जाणावीं. २१ धनहानि होत्ये ॥१८॥

वित्तासिनिर्वाणंधनागमोमृत्युसंपदोस्वत्वं ।

ऐश्वर्यमृत्युराज्यानिचक्रमात्रिंशदितियावत् ॥१९॥

परतो न विशेषफलं विषमसमस्थास्तुपापशुभफलदाः ।

कैश्चिदफलाः प्रदिष्टास्त्रिंशत्परतोऽग्रमितियावत् ॥२०॥

अर्थ—२२ द्रव्यप्राप्ति, २३ मृत्यु, २४ धनप्राप्ति, २५ मृत्यु, २६ सपत्ति, २७ निर्धनत्व, २८ ऐश्वर्य, २९ मृत्यु, ३० राज्य, हीं फलें तिसपर्वत जाणावीं ॥ १९ ॥ तीस अगुलापुढे व्रणांचे विशेष फल नाही. विषम अगुलीं अशुभफल व सम अगुलीं शुभफल जाणावें कोणीं आचार्य तीस अगुलांपुढे अग्रपर्यंत फलच नाही असें ज्ञणतात ॥२०॥

करवीरोत्पलगजमदघृतकुंकुमकुंदचंपकसंगंधः ।

शुभदोनिष्टोगोमूत्रपंकमेदःसदृशगंधः ॥२१॥

कूर्मवसासृक्क्षारोपमभ्रभयदुःखदोभवतिगंधः ।

वैडूर्यकनकविद्युत्प्रभोजयारोग्यवृद्धिकरः ॥२२॥

अर्थ—कण्ठेरपुष्प, कमल, हत्तीचा भद्र, घृत, कुंकुम, कुंदपुष्प चंपकपुष्प, यांसारखा खड्गाचा गंध शुभ होय. गोमूत्र, चिखल, मेंदू यांसारखा खड्गगंध अशुभ होय ॥२१॥ कांसव, वसा (चरबी), रक्त, क्षार यांसारख्या गंधाचा खड्ग भय व दुःख देतो. वैदूर्यमणि, सुवर्ण, बीज यांसारखा तेजस्वी खड्ग जय, आरोग्य व वृद्धि करतो ॥२२॥

इदमौशनसंचशस्त्रपानंरुधिरेणश्रियमिच्छ
तःप्रदीप्तां । हविषागुणवत्सुताभिलिप्तोः
सलिलेनाक्षयमिच्छतश्चवित्तं ॥२३॥ वडवो
पूकरेणुदुग्धपानंयदिपापेनसमीहतेर्थसिद्धिं ।
झषपित्तमगाद्ववस्तदुग्धैःकरिहस्तच्छिदये
सतालगर्भैः ॥२४॥

अर्थ—हे वक्ष्यमाण शस्त्रपान (शस्त्रास पाणी देणे) शुक्राने सांगितले. उज्वल लक्ष्मी इच्छिणाऱ्याच्या खड्गास रक्ताने पाणी द्यावे. गुणवान् पुत्रेच्छूष्या खड्गास घृताने पाणी द्यावे. अक्षय इच्छूष्या खड्गास उदकाने पाणी द्यावे ॥२३॥ नर पापाने (वधादिकाने) अर्थसिद्धि इच्छील तर घोडी, उंटीण, हस्तीण यांच्या दुधाने पाणी द्यावे. हत्तीची हांडा तोडण्यात इच्छिणाऱ्याच्या खड्गास मत्स्यपित्त मृगी, घोडी शेळी यांचे दुग्ध व तालगर्भ (ताडी) ही एकत्र करून पाणी द्यावे २४

आर्कपयोहुडुविषाणमर्षासमेतंपारावतासु
शकृताचयुतंप्रलेपः । शस्त्रस्यतैलमथितस्य
ततोस्यपानंपश्चाच्छित्तस्यनशिलासुभवेद्विघातः २५.

अर्थ—हवीचे दुग्ध (चीक) मेंद्याच्या शिंगाची राख करून तिणे युक्त करावे व पारवा, उंदीर यांच्या विष्टेने युक्त करून त्याचा लेप तैलमदितशस्त्रास करावा नंतर पाणी द्यावे नंतर घांसून तीक्ष्ण करावा सणजे तो खड्ग दगडावर मारला तरी मोडत नाही ॥२५॥

क्षारेकदल्यामथितेनयुक्तेदिनोपितेपायितभा
यसंयत् । सम्यक्छितंचाश्मनिनैतिभंगनचा
न्यलोहेष्वपितस्यकौंठयं ॥२६॥

अर्थ—केळीचा सार (राख) ताकानें युक्त करून अहोरात्र ठेवून तें पाणी ज्या लोखंडास दिलें व उत्तम पाजविलें तें दगडावरही नाश पावत नाही व अन्य लोखंडावरही तें कुंठित होत नाही ॥२६॥

॥ इतिवृहत्संहितायांखड्गलक्षणं नामपंचाशोऽध्यायः ॥५०॥

॥ अथअंगविद्या ॥

दैवज्ञेनशुभाशुभंदिगुदितस्थानात्तदानीक्षतावा
च्यंप्रपृनिजापरांगघटनांचालोक्यकालंधिया ।
सर्वज्ञोहिचराचरात्मकतयासौसर्वदर्शीविभु
श्रेष्ठाव्यात्दृतिभिःशुभाशुभफलंसंदर्शयत्यर्थिनां १

अर्थ—पूर्वादि दिशा, पृच्छकार्त्त भाषण. स्थान, पृच्छकार्त्त कार्त्त आणलेला पदार्थ, यातें पाहणाऱ्या ज्योतिष्याने, पृच्छक, अभ्यमनुष्य याच्या अगाची घटना (स्पर्शादिक) ही व काल (वेळा) यातें पाहून, पृच्छकास शुभाशुभ सांगवें. ज्या कारणास्तव, हा काल स्थावरजगमजगताचा आत्मा आहे लक्षण सर्व जाणणारा, सर्व पाहणारा, सर्वव्यापक आहे. यास्तव प्रश्नकर्त्तास स्पर्शादि चेष्टा व भाषण यांहीकरून शुभाशुभफल दाखवितो ॥१॥

स्थानंपुष्पसुहासिभूरिफलभृत्सुस्निग्धरुत्तिच्छ
दासत्पक्षिच्युतशस्तसंज्ञिततरुच्छायोपगूढंसमं ।
देवर्षिद्विजसाधुसिद्धनिलयंसत्पुष्पसस्योक्षितं
सत्स्वादूदकनिर्मलत्वजनिताल्हादंचसच्छाडूलं ॥२॥

अर्थ—प्रफुल्लित पुष्पांनीं हास्य करणारे, बहुत फलांनीं युक्त, ओली साल व पानें यांनीं युक्त, काकोलूकादि अशुभपक्षिरहित, असे पळस, पिपळ, बट इत्यादि शुभनावाचे जे वृक्ष त्याच्या छायेनें आच्छादित; सम (उच्च सखल नाही), देव, ऋषि, ब्राह्मण, साधु, सिद्ध यांचे राहण्याचे स्थान, उत्तमपुष्प व धान्य यांनीं युक्त गोड पाण्याच्या निर्मलत्वानें आनंदोपादक, देवादि हिरण्या तृणानें युक्त असे स्थान प्रश्नकर्त्तास शुभ होय ॥२॥

छिन्नभिन्नकृमिखातकंटकिष्टुष्टरूक्षकुटिलैर्नस
त्कुजैः । क्रूरपक्षियुतनिघनामभिःशुष्कशी
र्णबहुपर्णचर्मभिः ॥३॥ श्मशानशून्यायतनं
चतुष्पथंतथामनोज्ञंविषमंसदोपरं । अवस्क
रांगारकपालभस्मभिश्चितंतुषैःशुष्कतृणैर्नदो
भनं ॥४॥

अर्थ—छिन्न, भिन्न, कीडलागलेला, काव्यांचा, जळलेला, रूत, वांकडा, काफा
दि क्रूरपक्षांनी युक्त, विभीतकादि निघनामक, शुष्क व गळली आहेत बहुत पर्ण व
त्वचा जाच्या अशा वृक्षांनी युक्तस्थान प्रभास शुभ नव्हे ॥३॥ श्मशान, शूय
(उदर) देवगृह, चवाठा, आनंदकारक नव्हे, उच्चसखल, सर्वकाल रतीने युक्त,
अवस्कर (विघ्ना, कैरकचरा), कोळसे, हाडे, भस्म याणीं व्याप्त, धान्यत्वचा (को
डा) व शुष्कतृण याणीं व्याप्त असे स्थान प्रभास शुभ नव्हे ॥४॥

प्रव्रजितनग्रनापितरिपुबंधनसूनिकैस्तथाश्वपचैः ।

कितवयतिपीडितैर्युतमायुधमाध्वीकविक्रपैर्नशुभं ॥५॥

अर्थ—तपस्वी, नम, नापित, शत्रु, बधनशाला, पशुघाती, चाहाल, कपटी, सन्या
सी, रोगी, आपुधगृह, मद्यविक्रय, याणीं युक्तस्थान प्रभास शुभ नव्हे ॥५॥

प्रागुत्तरैशाश्रदिशःप्रशस्ताःप्रष्टुर्नवाश्वंबुयमाग्निरक्षः ।

पूर्वाण्हकालेस्तिशुभंनरात्रौसंध्याद्वयेप्रश्ररुतोपराण्हे ६

अर्थ—पूर्व, उत्तर, ईशानी व्वा दिशाकडे प्रश्रकसंधि मुक्त असले तर शुभ होय. मा
यव्य, पश्चिम, नैर्ऋत्य याकडे असले तर अशुभ होय. दिवसाच्या प्रथमभागी प्रश्र
शुभ होय. रात्री, प्रात सायसंध्यासमयी व अपराण्हीं अशुभ होय ॥६॥

यात्राविधानेहिशुभाशुभंयत्प्रोक्तंनिमित्तंतदि

हापिवाच्यं । दृष्ट्वापुरोवाजनताहृतंवाप्रष्टुः

स्थितंपाणितलेधवस्त्रे ॥७॥

अर्थ—यात्रापकरणीं जें शुभाशुभ शकननिमित्त सांगितलें तेंही प्रश्रसमयी पक्षां व
आपल्या पुढील पदाथ व लोकानी आणलेला पदार्थ व प्रश्रतर्यांच्या हातात अथ
वा वस्त्रात असलेला पदार्थ पाहून शुभाशुभ सांगायें ॥७॥

अथांगान्यूर्वाष्टस्तनवृषणपादचदशनाभुजौ
 हस्तौगंडौकचगलनखांगुष्ठमपियत् । तशंखं
 कक्षांसश्रवणकुदसंधीतिपुरुषेस्त्रियांभूनासा
 स्फिग्वलिकटिसुलेखांगुलिचयं ॥८॥ जिह्वा
 ग्रीवापिंडिकेपाष्णिगुग्मंजंघेनाभिःकर्णपाली
 कृकाटी । वक्रंपृष्ठंजत्रुजान्वस्थिपार्श्वहस्ताल्व
 क्षीमेहनोरस्त्रिकंच ॥९॥ नपुंसकास्यंचशिरो
 ललाटंआश्वाद्यसंज्ञैरपरैश्चिरेण । सिद्धिर्भवे
 ज्ञातुनपुंसकैर्नारूक्षक्षतैर्भद्रकृशैश्चपूर्वैः ॥१०॥

अर्थ—मांड्या, ओष्ठ, स्तन, वृषण, पाद, दंत, भुज, हस्त, गाल, केश, कंठ, नख, हस्तपादांगुष्ठ, काल (ग्राहमूल), स्कंध (खांदा), कान, गुद, सर्वांगाध्यासंधि, शंख हे सर्व अवयव पुरुषसंज्ञक होत. भ्रिवपा, नासिका, कुले, बलि (उदरादिकावरील त्रिवली), कमर, हस्तादिकावरील उत्तमरेषा, अंगुलिसमूह, ॥८॥ जिह्वा, मान, पोटीचा गोळा, दोन लोंटा, पोटीचा, नाभि, कानांच्या पाठी, कृकाटी (मानेचा सरळभाग), हे अवयव स्त्रीसंज्ञक होत. मुल, घुठ, जत्रु (नाडू व कंठ यांचा संधि, शिरो), टोंपर हाटे, पार्श्व (बरखड्या), हृदय, तालु, नेत्र, शिभ्र, वक्षस्थल, त्रिक, (पाठीचे कण्याखाली मिळालेली जी तीन हाटे ती, माकडहाड), ॥९॥ शिर, ललाट, हे अवयव नपुंसकसंज्ञक होत. आवा, स० पुद्वस० अवयवांनी शीघ्र कार्यसिद्धि होय. अपर स० स्त्रीसंज्ञकांनी बहुत कालाने कार्यसिद्धि. नपुंसकांनी सिद्धि होत नाही व रुज, क्षत, भद्र, कृश असे पुरुषसंज्ञक व स्त्रीसंज्ञक अवयव असले तर सिद्धि होत नाही. (हे कल स्वर्गादिकाचे होय) ॥१०॥

स्पृष्टेवाचालितेवापिपादांगुष्ठेक्षिरुग्भवेत् ।

अंगुल्यांदुहितुःशोकंशिरोघातेनृपास्य ॥११॥

अर्थ—पापांच्या आंगठ्यास स्पर्श केल्या किंवा हालिल्या तर पृच्छकास नेत्ररोग होतो. अंगुलीस स्पर्शकृन्न विचारील तर कन्येचा शोक होतो. मस्तकास तादृश कृन्न विचारील तर राजापासून पृच्छकास भय होते ॥११॥

विप्रयोगमुरसिस्वगात्रतःकर्पटासृत्तिरनर्थदा

भवेत् । स्यात्प्रियासिरभिगृह्यकर्पटंपृच्छतश्च
रणपादयोजितुः ॥१२॥

अर्थ—पृच्छकाने उरासु स्पर्शकरून प्रश्न केला तर कोणाचा तरी वियोग होतो. स्वशरीरापासून वख टाकले तर अनर्थ होतो. वख घेऊन पायांवर पाय ठेवून पृच्छक प्रश्न करील तर प्रियवस्तूची प्राप्ति होईल असे सागावे ॥१२॥

पादांगुष्ठेनविलिखेद्भूमिक्षेत्रोत्थचितया ।

हस्तेनपादौकंडूयेत्तस्यदासीमयाचसा ॥१३॥

अर्थ—पादांगुष्ठाने भुमीवर रेखा काढील तर त्या पृच्छकास क्षेत्रोत्पन्न चिंता सांगावी. हाताने पाय लाजवील तर त्यास दासीरुत चिंता सांगावी ॥१३॥

तालभूर्जपटदर्शनेंशुकंचितयेत्कचतुषास्थिभ
स्मगं । व्याधिराश्रयतिरज्जुजालकंवल्कलं
चसमवेक्ष्यबंधनं ॥१४॥

अर्थ—तालपत्र व भूर्जपत्र यांचे दर्शन झाले तर पृच्छकास वस्त्राची चिंता सांगावी. केश, तुष, हाडे, भस्म, यांचे दर्शन झाले तर व्याधि होतो. दोरी, जाले, वल्कल ही प्रश्नकारी पाहिली तर बंधन होते ॥१४॥

पिप्पलीमरिचशुंठिवारिदैरोध्रकुष्ठवसनांबुजीरकैः ।

गंधमांसिशतपुष्पयावदेत्पृच्छतस्तगरकेणचित्तनं ॥१५॥

स्त्रीपुरुषदोषपीडितसर्वाध्वसुतार्थधान्यतनयानां ।

द्विचतुष्पदक्षितीनांविनाशतःकीर्तितैर्दृष्टैः ॥१६॥

अर्थ—प्रश्नसमयीं पिप्पली पाहिली तर सदोषस्त्रीविषयक चिंता, मिर्री किंवा मिरची पा० तर सदोषपुरुषविषय० चिंता, सुठ पा० व्याधित किंवा मृतविष० चिंता, नागर-मोया पा० तर सर्व नाशवि० चिंता, लोघ पा० मार्गनाशवि० चिंता, कुष्ठ कोळिजन पा० पुत्रनाशवि० चिंता, वख पा० अर्थनाशवि० चिंता, उदक पाहि० आन्यनाशरुतचिंता, जिरे पा० पुत्रनाशरुतचिंता, जटामाती पाहि० दिशफनाशरुत चिंता, शतपुष्पा (बडिशेप) पाहिली तर चतुष्पादनाशरुत चिंता, तगर पाहिले तर भूमिनाशरुत चिंता, या चिंता प्रश्नकर्त्यास अहित असे सागावे ॥१५॥१६॥

न्यग्रोधमधुकतिंदुकजंबुङ्गक्षाम्रबदरिजातिफलैः ।

धनकनकपुरुपलोहांशुकूरूप्योदुंबराप्तिरपिकरगैः ॥१७॥

अर्थ—प्रभकर्त्याच्या हातांत वडाचें फळ असेल तर धनप्राप्ति, मोहाचें फळ असेल तर सुवर्णप्राप्ति, टेंभुरणीचें फळ अ० पुरुषप्राप्ति, जांबूळ अ० लोखंडप्राप्ति, मूक्ष (पिपळ किंवा पिंपरी) इचें फळ अ० वस्त्रप्राप्ति, आम्रफळ असे० रौप्यप्राप्ति, जायफळ अ० ताम्रप्राप्ति होईल असे सांगवें ॥१७॥

धान्यपरिपूर्णपात्रं कुंभः पूर्णः कुटुंबवृद्धिकरौ ।

गजगोशुनांपुरीपंधनयुवतिसुदृढिनाशकरं ॥१८॥

अर्थ—प्रभकर्त्याच्या हातांत धान्याने भरलेलें पात्र किंवा उदकपूर्ण कुंभ असेल तर कुटुंबाची वृद्धि होय. हत्तीची विष्ठा असेल तर धननाश, गाईची विष्ठा अ० स्त्रियांचा व्यभिचार, कुत्र्याची विष्ठा अ० मित्रनाश, हे होतात असे सांगवें १८ ।

पशुहस्तिमहिपंपंजरजतव्याघ्रैर्लभेतसद्दृष्टैः ।

अविधननिवसनमलयजकौशेयाभरणसंघातं ॥१९॥

अर्थ—प्रभकर्त्यां पशु दृष्टीस पडेल तर कंबलादि लाभ, हत्ती दृष्टी० धनलाभ, माहिष दृष्टी० वस्त्रलाभ कमल दृष्टी० मलयज (चंदन) लाभ, हरे पं० दृष्टी० कौशेय-वस्त्र (पीतांबर) लाभ, व्याघ्र दृष्टीस पडेल तर अलंकारलाभ, हे प्रभकर्त्यांस मिळतील असे सांगवें ॥१९॥

पृच्छावृद्धश्रावकसुपरित्राड्दर्शनेनृभिर्विहिता ।

मित्रदूतार्थभवागणिकानृपसूतिकार्थकृता ॥२०॥

अर्थ—प्रभकर्त्यां पृच्छावृद्धश्रावक (कापालिक जैनमती) याचें दर्शन झालें तर मित्रार्थ किंवा दूतार्थ, पुरुषार्थी, प्रभू केला. उत्तम संन्यासी दृष्टीस पडला तर वैश्या, राजा, सूतिका (बाळंतीण) याविषयी प्रभू केला असे सांगवें ॥२०॥

शाक्योपाध्यायार्हतनिर्ग्रथनिमित्तनिगमकैवर्तैः ।

चौरचमूपतिवणिजांदासीयोधापणस्थवध्यानां ॥२१॥

अर्थ—शाक्य (बौद्धमतस्थापनकर्ता) दृष्टीस पडला तर चौरविषयक प्रभू, उपाध्याय दृष्टी० सेनापति वि०, अर्हत (बौद्धमतानुसारी) दृष्टी० व्यापारविषय०, निर्ग्रथ (दिगंबर साधु) दृष्टी० दासी विषय०, निमित्त (देवदत्त, ज्योतिषी) दृष्टीस० योद्धावि०, निगम (व्यापार्यांचा समूह, काफला) दृष्टी० आपणस्थ (कुलपरंपरागत शिल्पज्ञ किंवा नाजारांत रोहणारा) विषयक०, कोळी दृष्टीस पडला तर वध्यापणविषयक प्रभू आहे असे सांगवें ॥२१॥

तापसेशौडिकेदृष्टेप्रोपितःपशुपालनं ।

दृढततपृच्छकस्यस्यादुच्छवृत्तौविपन्नता ॥२२॥

अर्थ—प्रश्नसमयी तपस्वी दृष्टीस पडेल तर कोणी प्रवासास गेलेल्याची चिंता प्रश्नकर्त्याच्या मनांत आहे, मद्यपी दृष्टी० पशुपालनकृत चिंता, उच्छवृत्ति (शेत्यानें शेत कापून नेल्यावर खाली भूमीवर पडलेले धान्य निवडून उपजीविका करणारा) दृष्टीस पडला तर विपत्ति झालेल्याविषयी चिंता पृच्छकाच्या मनांत आहे असे सांगवें ॥२२॥

इच्छामिप्रपुंभणपश्यत्वार्थःसमादिशेत्युक्ते ।

संयोगकुटुंबोत्थालाभैश्वर्योद्भूताचिंता ॥२३॥

अर्थ—प्रश्न करावयास इच्छितो असे प्रश्नकर्ता भाषण करील तर संयोग (भेटणे) विषयकचिंता, भण (सांग) असे बोलिल तर कुटुंबोत्पन्न चिंता, पश्यतु आर्थः (सत्पुरुष पाहू) असे बोलिल तर लाभोत्पन्न चिंता, समादिश (आज्ञाकरा) असे बोलिल तर ऐश्वर्योत्पन्न चिंता प्रश्नकर्त्याच्या मनांत आहे असे सांगवें ॥२३॥

निर्दिशेतिगदितेजयाध्वजाप्रत्यवेक्ष्यममचिं

तितंयद । आशुसर्वजनमध्यगंत्वयादृश्यता

मितिचबंधुचौरजा ॥२४॥

अर्थ—निर्दिश (स्पष्टसांग) असे पृच्छक भाषण करील तर जयार्थ किंवा मार्गविषयक चिंता, प्रत्यवेक्ष्य मम चितितं यद (पाहून माझे चितित सांग) असे० बो० तर बंधुविषयक चिंता, सर्वजनमध्यगत पहाणाऱ्याप्रत आशुत्वयादृश्यता (शीघ्रत्वापहारे) असे विचारिल तर चौरविषयक चिंता प्रश्नकर्त्यास आहे असे सांगवें २४

अंतस्थंगेस्वजनउदितोवाह्यजेवाह्यएवंपादांगुष्ठांगु
लिकलनयादासदासीजनःस्यात् । जंघेप्रेष्योभव
तिभृगिनीनाभितोत्दृत्स्वभार्यापाप्यंगुष्ठांगुलिचय
रुतस्पर्शनेपुत्रकन्ये ॥२५॥ मातरंजठरेमूर्ध्निगुरुंद
क्षिणवामकौ । वाहूभ्राताथतत्पत्नीस्पृष्ट्वैवंचौरमा
दिशेत् ॥२६॥

अर्थ—प्रथमसमीं प्रश्नकर्ता अतस्य (गुप्त) अगला स्पर्श करील तर राजन चार सांगितला. बाह्य अगास स्पर्श करील तर, बाहेरचा चोर सांगितला. पादा गुष्ठस्पर्शनीं दास; पादागुलिस्प० दासी; पाठान्नाच्यास्प० सेवक; नाभिस्प० भगिनी; हृदयस्प० स्वस्त्री; हस्तांगुष्ठस्प० पुत्र; हस्तागुलिस्प० स्वकन्या; ॥२६॥ उदरस्प० आई; शिरस्प० गुरु; दक्षिणबाहुस्प० भ्राता; वामबाहुस्प० भ्रातृपत्नी; या प्रमाणें स्पर्शावृत्त चार सागावे ॥२६॥

अंतरंगमवमुच्यवाह्यगस्पर्शनंयदिकरोतिपृच्छ
कः । श्लेष्ममूत्रशकृतस्त्यजन्नधःपातयेत्करत
लस्यवस्तुचेत् ॥२७॥ भृशमवनामितांगपरि
मोटनतोप्यथवाजनभृतरिक्तभांडमवलोक्यच
चौरजनं । हतपतितक्षतास्मृतविनष्टविभग्न
गतोन्मुपितमृताद्यनिष्टरवतोलभतेनहतं ॥२८॥

अर्थ—प्रश्नकर्ता, अंतरंग (गुप्त) अवयव सोडून बाह्य अवयवास प्रश्नकर्ता स्पर्श करील; अथवा श्लेष्मा (कफ), मूत्र, विषा ही खाली सोडील; किंवा हस्तांतील फाही वस्तु खाली पाडील ॥२७॥ अगपरिमोटन स० आग सोडून हाडे मोडील, लोकांनी धरिलेले रिकामे भाडे किंवा चोर यास पाहिल; अथवा नेले, पडले, खत, विसरले, सादले, मोडले, गेले, उपटून गेले, गेले हे शब्द किंवा अशा अर्थाचे तिन्हीलिंगी अनिष्टशब्द प्रश्नकर्त्यास ऐकू येतील तर नष्टवस्तु सापडणार नाही २८

निगदितमिदंयत्तत्सर्वंतुपास्थिविषादिकैः
सहमृत्तिकरंपीडार्तानांसंरुदितक्षुतैः ।
अवयवमपिस्पृष्टान्तःस्थंद्दृढंमरुदाहरेदति
वहुतदाभुक्त्वान्नसंस्थितःमुहितोवदेत् ॥ २९ ॥

अर्थ—२७।२८ श्लोकात नष्टवस्तुनिषर्था सांगितले ते सर्व, तुष (धान्याचा कोंडा), हाडे, विष, रोदन, शिक, यासहित असेल तर, रोगयात (रोगनिषेधक प्रश्न असता) मृत्युकारक होते. अत एव स्थिर अवयवास स्पर्श करून, वायु बाहेर टाकितदोःसाता, प्रश्न करील तर, प्रश्नकर्ता बहुत अन्न खाऊन तृप्तदोःसाता, प्रश्न करितो, असे सागावे ॥२९॥

ललाटस्पर्शनाच्छूकदर्शनाच्छालिजौदनं ।
उरःस्पर्शात्पट्टिकान्नीवास्पर्शंचयावकं ॥३०॥

अर्थ—प्रश्नकर्ता, ललाटास स्पर्श करीत, किंवा शूक (कुसेवेळे) धाय पाहीत तर साळीचा भात भक्षण करून, प्रश्न करितो, उरास स्पर्श करील तर साठके ता दुळांचें अन्न व मानेस स्पर्श करील तर यवान भक्षण केले असें सागावें ॥३०॥

कुक्षिकुचजठरजानुस्पर्शमापाःपयस्तिलयवाग्वः ।

आस्वादयतश्रौष्ठौलिहतोमधुरंरसंज्ञेयं ॥३१॥

अर्थ—कुक्षि, स्तन, उदर, जानु यास स्पर्श करील तर अनुक्रमानें माप, दुग्ध, तिल, यवागू (पातळ भात, आटवल, काजी) हीं भक्षण केली व ओष्ठ आस्वादन (गोडी घेणे) करील किंवा चाटील तर गोडरस प्रश्नक्यानें भक्षण केला असें सागावें ॥३१॥

विस्पृक्केस्फोटयेज्जिह्वामाम्लेवक्रं विकूणयेत् ।

कटुतिक्तकपायोष्णैर्हिक्केत्प्रविचैच्चसैंधवे ॥३२॥

अर्थ—जीभ चावील तर विस्पृक्क हा पदार्थ ग्वालला तोड वाकडे करील तर आ वट खा० उचकी येईल, तर तिसट, कडू व कटलेले पदार्थ खाल्ले आहेत थुकेल तर सैंधव किंवा पारट पदार्थ खाल्ले आहेत असें सागावें ॥३२॥

इलेष्मत्यागेशुष्कतितंतदल्पंश्रुत्वाक्रव्यादंप्रे

क्षयवामांसमिश्रं । भ्रूंगंडौष्ठस्पर्शनेशाकुनंत

दुक्तंतेनेत्युक्तमेतन्निमित्तं ॥३३॥

अर्थ—घृच्छक श्लेष्मा टाकील तर, शुष्क व कडु असे अल्प भक्षण केलें मासभक्षणकर्त्या प्राण्यास पाहिला किंवा श्रवण केला तर मासयुक्त भक्षण केलें भिवपा, गाल, ओष्ठ यास स्पर्श करील तर पक्षिमास घृच्छकानें भक्षण केलें असें हें निमित्त (चिह्न) सांगितलें ॥३३॥

मूर्धगलकेशहनुशंखकर्णजंघवस्तिचस्पृष्ट्वा ।

गजमहिषमेपशूकरगोशशमृगमांसयुग्भुक्तं ॥३४॥

अर्थ—मस्तक, गळा, केश, हनु, शंख, कान, पोठरी, वस्ति (नाभीच्या खालचा भाग, गर्भाशय) यास स्पर्श करील तर, अनुक्रमानें, गज, महिष, मेंढा, सूकर, गो, ससा, मृग, याच्या मासानें युक्त भोजन घृच्छकानें केलें असें सागावें ॥३४॥

दृष्टेश्रुतेष्यशकुनेगोधामत्स्यामिपंवदेद्भुक्तं ।

गर्भिण्यागर्भस्यचनिपतनमेवंप्रकल्पयेत्प्रभ्रे ॥३५॥

अर्थ—दुःशकुन पाहिला किंवा ऐकिला तर, प्रभ्रकर्त्याने घोरपड किंवा मत्स्य यांचें मांस भक्षण केलें असें सांगावें. गर्भिणीच्या प्रभ्राविषयीही असेंच कल्पावें. स० दुःशकुन दृष्ट, श्रुत असतां गर्भपात होईल, असें दृच्छकास सांगावें ॥३५॥

पुंस्त्रीनपुंसकारव्येदृष्टेनुमितेपुरःस्थितेस्पृष्टे ।

तज्जन्मभवतिपानान्नपुष्पफलदर्शनेचशुभं ॥३६॥

अर्थ—गर्भप्रश्रसमयी, पुरुष दृष्ट, अनुमित, पुरःस्थित किंवा स्पृष्ट असेल तर पुं-रूपजन्म, स्त्री दृष्टादि असेल तर स्त्रीजन्म, नपुंसक दृष्टादि असेल तर नपुंसकजन्म होईल असे प्रभ्रकर्त्यास सांगावें. मद्य, अन्न, पुष्प, फल हीं प्रश्रसमयी असतील तर सुखानें प्रसूति होईल असे सांगावें ॥३६॥

अंगुष्ठेनभ्रूदरंवांगुलिंवास्पृष्ट्वापृच्छेद्गर्भचिंतात

दास्यात् । मध्वाज्याद्यैर्हमरत्नप्रवालैरग्रस्थै

वीमातृधात्र्यात्मजैश्च ॥३७॥

अर्थ—स्त्री, अंगुष्ठेकरून, भ्रिषया अथवा उदर किंवा अंगुलि यांति स्पर्श करून प्रश्र करील तर, गर्भाविषयी प्रभ्र असे सांगावें; अथवा मध, घृत, पुरुषनामक उन्नम फल, सुवर्ण, रत्न, पौषळें, माता, धात्री (दायी), पुत्र हीं पुढें असतील आणि प्रश्र करील तर गर्भाविषयी प्रभ्र असे सांगावें ॥३७॥

गर्भयुताजठरेकरगेस्याद्दुष्टनिमित्तवशान्तदुदासः ।

कर्पतितज्जठरंयदिपीठोत्पीडनतःकरगेचकरेपि ॥३८॥

अर्थ—गर्भयुक्त स्त्री उदरावर हात ठेवून प्रश्र करील आणि त्याचवेळीं शिक इत्यादि दुर्निमित्तें होतील तर गर्भपात होईल असे सांगावें; अथवा व्यासनाचें मर्दन करून, उदर स्वान्नील, किंवा हातानें हात धरून प्रश्र करील तर, गर्भपात होईल असे सांगावें ॥३८॥

घ्राणायामदक्षिणेद्वारेस्पृष्टेमासोत्तरंवदेत् ।

वामेब्दौकर्णएवंमाद्विचतुर्भ्रःश्रुतिस्तने ॥३९॥

अर्थ—नाकाच्या उजव्या नाकपुडीस स्पर्श करून स्त्री, गर्भाविषयी प्रश्न करील तर एक महिन्यापुढे गर्भग्रहण होईल, डाव्या नाकपुडीस स्पर्श करील तर दोन वर्षांनी, डाव्या कानास स्पर्श करील तर दोन वर्षांनी, उजव्या कानास स्पर्श करील तर दोन महिन्यांनी, स्तनांस स्पर्श करील तर चार महिन्यांनी गर्भधारण होईल असे सांगावे ॥३९॥

**वेणीमूलेत्रीन्सुतान्कन्यकेद्वेकर्णेपुत्रान्पंचह
स्तेत्रयंच । अंगुष्ठांतेपंचकंचानुपूर्व्यापादां
गुष्ठेषार्षिणयुग्मेपिकन्यां ॥४०॥**

अर्थ—स्त्री, वेणीमूलास स्पर्श करून प्रश्न करील तर, तीन पुत्र व दोन कन्या होतील; कानांस स्पर्श क० पांच पुत्र; हाताने हातास स्पर्श करील तर तीन पुत्र; हाताच्या कनिष्ठिकेस स्पर्श क० १ पुत्र, अनामिकेस २ पुत्र, मध्यमेस ३ पुत्र, तर्जनीस ४ पुत्र, अंगुष्ठांस स्पर्श करील तर पांच पुत्र होतील. पांयांचा अंगुष्ठ देवही खोटा, यांस स्पर्श करील तर १ कन्या होईल असे सांगावे ॥४०॥

**सव्यासव्योरुसंस्पर्शसूतेकन्यासुतद्वयं ।
स्पृष्टेललाटमध्यांतेचतुस्त्रितनयाभवेत् ॥४१॥**

अर्थ—डाव्या किंवा उजव्या मांडीस स्पर्श करील तर दोन कन्या व दोन पुत्र होतील. ललाटाच्या मध्ये स्पर्श करील तर ४ पुत्र, ललाटाच्या अंती स्पर्श करील तर तीन पुत्र होतील असे सांगावे ॥४१॥

**शिरोललाटभ्रूकर्णगंडहनुरदागलं । सव्या
पसव्यस्कंधश्चहस्तौचिवुकनालकं ॥४२॥
उरःकुचंदक्षिणमप्यसव्यंत्दृत्पाश्वमेवंजठरं
कटिश्च । सिक्पायुसंध्यूरुयुगंचजानूजंघेय
पादावित्कृत्तिकादौ ॥४३॥**

अर्थ—प्रश्नसमयी गर्भिणी स्त्री, शिरादि अवयवांस स्पर्श करील तर, ती स्त्री कृत्तिकादि नक्षत्रां प्रसूत होईल असे जाणावे. शिरस्पर्श करील तर कृत्तिका; ललाटस्पर्श रोहिणी; भ्रुकुटिस्पर्श मृगशीर्ष; कर्ण० आर्द्रा; गाल० पुनर्वसु; हनवटी० पुष्य; दंत० आश्लेषा; कंठ० मघा; उजवा खांद० पूर्वा; डावा खांद० उत्तरा; हात० हस्त; चिवुक० (ओठाचा खालचा भाग) चित्रा; कंठाची नळी० स्वाती;

॥४२॥ उर० विशाला; उजवा स्तन० अनुराधा; डावा स्तन० ज्येष्ठा; तृदय० मूळ; दक्षिणपार्श्व० (उजवी कुस) पूर्वाषाढा; डावी कुस० उत्तराषाढा; उदर० श्रवण; कमर धनिष्ठा; कुले व गुद याची सधि किवा योनि० शततारका; उजवी मांडी० पूर्वाभाद्रपदा; डावी मांडी० उत्तरभाद्रपदा; गुडघे० रेवती; पोट-
व्या० अश्विनी; पाय० भरणी याप्रमाणे जाणाने ॥४३॥

इतिनिगदितमेतद्वात्रसंस्पर्शलक्ष्मप्रकटमभि
मताप्यैवाक्ष्यशास्त्राणिसम्यक् । विपुलम
तिरुदारोवेत्तियःसर्वमेतन्नरपतिजनताभिःपू
ज्यतेसौसदैव ॥४४॥

अर्थ—या प्रकारे करून बहुत शास्त्रे पाहून इच्छितमनोरथांची प्राप्ति व्हावी या-
स्तव शरीरस्पर्शलक्षण स्पष्ट सांगितले हे सर्व, बहुत बुद्धिमान् व उदार (निर्लो
भे) असा जो ज्योतिषी जाणतो तो राजास व बहुत लोकास, सर्वकाल पूज्य
होतो ॥४५॥

॥ इत्यंगविद्यानामैकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५॥

॥ अथपिटकलक्षणं ॥

सितरक्तपीतरुष्णाविप्रादीनांक्रमेणपिटकाये ।
तेक्रमशःप्रोक्तफलावर्णानानायजातानां ॥५॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णास अनुक्रमाने श्वेत, रक्त, पीत, रुष्ण, या रंगाचे पिटक
(फोड, पुटकुब्या) सांगितले ते अनुक्रमाने क्षत्रियादि तीन वर्णास फल देतात.
ब्राह्मणास फल देत नाहींत ल० श्वेत, रक्त क्षत्रियांस; श्वेत, रक्त, पीत वैश्यास-
श्वेत, रक्त, पीत, रुष्ण शूद्रास फल देतात ॥६॥

सुस्निग्धव्यक्तशोभाःशिरसिधनचयंमूर्धिसौ
भाग्यमारादौर्भाग्यंभ्रूयुगोस्थाःप्रियजनघट
नामाशुदुःशीलतांच । तन्मध्येत्थाश्वशोकं
नयनपुटगतानेत्रयोरिष्टदृष्टिंप्रव्रज्वांशंखदे
शेशुजलनिपतनस्थानगाश्चातिचिंतां ॥२॥

अर्थ—मस्तकावर, सिग्ध (अरुक्ष) व स्पष्टकाति असे पिटक होतील तर धनवृद्धि करतील. मूर्ध्नि (मुखपृष्ठ किंवा केशात) यावर शीघ्र सीभाग्यप्राप्ति, दोनही भिवयांवर दीर्भाग्य, भिवयांच्या मध्ये होतील तर प्रियजनाचा योग व शीघ्र दुःस्वभाव, नेत्राच्छादनांवर (पापण्यांवर) शोक, नेत्रांवर इष्टदर्शन, शत्रुदेशावर प्रव्रज्या (सर्वसंगपरित्याग), नेत्रोदक पडते त्या स्थळीं अतिचिंता, हा फलें यास्थानीं फोड झाले तर होतात ॥२॥

घ्राणागंडेवसनसुतदाश्रोष्ठयोरन्नलाभंकुर्युस्त
द्विच्चिवुकतलगाभूरिविचललाटे । हन्वारेवं
गलकृतपदाभूपणान्यन्नपानेश्रोत्रेतद्रूपणग
णमपिज्ञानमात्मस्वरूपं ॥३॥

अर्थ—नासिकेवर पिटक होतील तर वस्त्रलाभ, गालांवर पुत्रप्राप्ति, ओठांवर अन्नलाभ, अधरोष्ठाच्या खालच्या भागावरही अन्न लाभ, ललाटावर बहुत द्रव्यलाभ, हनुवटीवरही द्रव्यलाभ, गळ्यावर अलंकार व अन्नपान यांची प्राप्ति, कानावर कर्णभूषणें व आत्मस्वरूपज्ञान हीं प्राप्त होतात ॥३॥

शिरःसंधिग्रीवात्हृदयकुचपाश्वोरसिगताअयोधा
तंघातंसुततनयलाभंशुचमपि । प्रियप्राप्तिस्कंधे
प्यटनमथभिक्षार्थमसकृद्दिनाशंकक्षोत्थाविदधति
धनानांवहुविधं ॥४॥

अर्थ—शिरःसंधि, मान, हृदय, स्तन, कुशी, उर यांवर फोड झाले तर अनुक्रमानें, लोहानें ताडन, घात, सुतलाभ, पुत्रलाभ, शोक, भिन्नलाभ, हीं फलें होतात. स्कंधावर वारंवार भिक्षार्थे किरणें, काळेवर धनाचा अनेकप्रकार नाश, हीं फलें होतात ॥४॥

दुःखशत्रुनिचयस्यविघातंपृष्ठवाह्युगजारचयंति ।
संयमंचमणिवंधनजाताभूपणाद्यमुपवाह्युगोत्थाः॥५॥

अर्थ—पाठीवर फोड झाले तर दुःखांचा नाश, दोनी महंवर झाले तर शत्रूंचा नाश करितात. मणिवंध (हस्तमूल) यावर झाले तर हस्तबंधन करितात, नाहुसमीप झाले तर भूषणें (अलंकार) मिळतील ॥५॥

धनाप्तिसौभाग्यं शुचमपिकरांगुल्युदरगाः सुपा
 नान्ननाभौतदधइहचौरैर्धनत्क्षतिं । धनं धा
 न्यं वस्तौ युवतिमथमेद्रे सुतनयान् धनं सौभाग्यं
 वागुदवृषणजाताविदधति ॥६॥

अर्थ—हस्तगत फोड, धनप्राप्ति, अगुलिगत, सौभाग्य; उदरगत, शोक; नाभिगत,
 उत्तम अन्न व पान; नाभीच्या खाली, चोरांनी द्रव्यहरण; वस्ति (गर्भाशय) या
 वर धन व धान्य; शिश्रावर, स्त्रीलाम व पुत्रलाम; गुदावर धन; वृषणावर सौ
 भाग्य; ही फले होतात ॥६॥

ऊर्वोर्यानांगनालाभं जान्वोः शत्रुजनात्क्षतिं ।
 शस्त्रेण जंघयोर्गुल्फे ध्ववं धक्केशदायिनः ॥७॥

अर्थ—मांड्यावर फोड झाले तर, वाहन व स्त्री यांचा लाम; टोंपरावर शत्रुजनापा
 सून नाश; पोट्यावर शस्त्रांनी नाश; गुल्फावर फोड झाले तर मार्गामध्ये बघन प्राप्त
 होते ॥७॥

स्फिक्पाणिपादजाताधननाशागम्यगमनमध्वानं ।
 वंधनमंगुलिनिचयंगुष्ठे च ज्ञातिलोकतः पूजां ॥८॥

अर्थ—कुल्यावर फोड झाले तर धननाश, खोंटेवर अगम्यागमन, पायावर मार्ग हे
 होतात. अगुलिसपूहावर बंधन, अगुष्ठावर फोड झाले तर स्वजातिलोकपाप्तून
 सन्मान ही होतात ॥८॥

उत्पातगंडपिटकादक्षिणतोषामतस्त्वभीघाताः ।
 धन्या भवंति पुंसां तद्विपरीतास्तु नारीणां ॥९॥

अर्थ—अगस्फुरणादि उत्पात, तिलकादिचिन्ह, फोड हे उजव्या अंगावर व प्रहार,
 जखम इत्यादि डाव्या अंगावर पुरुषास शुभ होत. याहून विपरीत स्त्रियास शु
 भ होत ॥ अगस्फुरणादि डाव्या अंगावर व प्रहारादि उजव्या अंगावर स्त्रियास
 शुभ होत ॥९॥

इतिपिटकविभागः प्रोक्त आमूर्धतोयंत्रणतिल
 कविभागोऽप्येवमेव प्रकल्प्यः । भवतिमशक

लक्ष्मावर्तजन्मापितद्वन्निगदितफलकारिप्रा णिनादिहसंस्थं ॥१०॥

अर्थ—या पूर्वोक्त प्रकाराने फोडांचा प्रकार मस्तकापासून पायांपर्यंत सांगितला. जखम व तिलक यांचाही प्रकार फोडाप्रमाणेच कल्पवा. प्राण्यांच्या अगावर रहाणारे मशक (चिन्ह), लक्ष्म (केशवेण्याची जागा नसून केशसमुदाय घेणे), आवर्त (केशांचा भोंवरा) ही जन्मकार्त्तांच बरी असली तथापि त्यांचीं फलें फोडासारखीच होतात ॥१०॥

॥ इतिपिटकलक्षणं नाम द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

अथवास्तुविद्या.

वास्तुज्ञानमथातः कमलभवान्मुनिपरंपरायातं ।
क्रियतेधुनामयेदं विदग्धसांवत्सरप्रित्यै ॥१॥

अर्थ—आतां पंडितज्योतिष्यांच्या प्रीत्यर्थ ब्रह्मदेवापासून गर्गादिमुनिपरंपरेने प्राप्त झालेले हे वास्तुज्ञान (गृहवाधने ३० ज्ञान) मी सांगतो ॥१॥

किमपिकिलभूतसभवद्दुधानंरोदसीशरीरेण ।
तदमरगणेनसहसाविनिगृह्यायोमुखंन्यस्तं ॥२॥
यत्रचयेनगृहीतंविबुधेनाधिष्ठितःसतत्रैव ।
तदमरमयंविधात्तावास्तुनरंकल्पयामास ॥३॥

अर्थ—शरीराने पृथ्वी व स्वर्ग यांते व्याप्त करणार असे कोणी एक भूत (प्राणी) होतें झाले. ते देवांनी अकस्मात् धरून अधोमुख (तालीं मुख करून) ठेविले २ उपा देवाने जेथे ते धरले तो देव तेथे बसला. त्या देवमय भूताने ब्रह्मदेव वास्तुपुरुष अशी कल्पना करिता शाला ॥३॥

उत्तममष्टाभ्यधिकंहस्तशतंनृपगृहंपृथुत्वेन ।
अष्टाष्टोनान्येवंपंचसपादानिदैर्घ्येण ॥४॥

अर्थ—राजाचे गृह रुंदीने एकशेंआठ हात उत्तम होय. अन्य चार राजगृहे आठ आठ हात कमी असानी. (दुसरे १०० हात, तिसरे ९२, चवथे ८४, पांचवे

७६ हात) अशी पाच राजगृहे रुदीच्या चतुर्थांशाने अधिक लांबीची असतील. (१०८ रुदीस १३५ हात लांबी; १०० रु० १२५ ला०; ९२ रु० ११५ ला०, ८४ रु० १०५ ला०; ७६ रु० ९५ ला०;) ॥४॥

**पद्भिःपद्भिर्हीनासेनापतिसम्भनांचतुःपष्टिः ।
पंचैवंविस्तारात्पद्भागसमन्वितादैर्घ्यं ॥५॥**

अर्थ—सेनापतीच्या गृहाची रुदी ६४ हात उत्तम होय. यात सहासहा हात कमी अशी पाच गृहे करावी. (पहिले ६४ हात, दु० ५८, ति० ५२, च० ४६, पा० ४०). या रुदीचा साहावा हिंसा अधिक लांबी असावी. (उत्तम पहिल्या गृहाची लांबी ७४ हात, १६ अगुळे अशी पुढे साहावा हिंसा अधिक लांबी नाणावी) ॥५॥

**पष्टिश्रतुर्विहीनावेशमानिभवंतिपंचसचिवस्य ।
स्वाष्टांशयुतादैर्घ्यंतदर्थतोरजमहिर्षाणां ॥६॥**

अर्थ—प्रधानाचे गृह उत्तम ६० हात. यात चारचार हात कमी अशी पाच असावी. (पहिले ६०, दु० ५६, ति० ५२, च० ४८, पा० ४४ हात.) व याची लांबी, रुदीचा अष्टमांश अधिक असावी. (६७ हात १२ अगुळे ३०) राजाच्या स्त्रियांची गृहे प्रधानाच्या अर्धाने असावी (५०, ३०, २८, २६, २४, २२ हात रुदी व अष्टमांश अधिक लांबी असावी) ॥६॥

**पद्भिःपद्भिश्चैवंयुवराजस्यापवर्जिताशीतिः ।
त्र्यंशान्विताचदैर्घ्यंपंचतदर्थस्तदनुजानां ॥७॥**

अर्थ—युवराजाचे गृह ८० हात रुद उत्तम. यात सहासहा हात कमी अशी पाच गृहे होत. (५० ८०, दु० ७४, ति० ६८, च० ६२, पा० ५६) याचा तृतीयांश अधिक लांबी (१०६ हात १६ अगुळे ३०) या युवराजाच्या बंधूंची गृहे निम्मे हात असावी ॥७॥

**नृपसचिवांतरतुल्यंस्वामंतप्रवरराजपुरुषाणां ।
नृपयुवराजविशेषःकंचुकिवेश्याकलाज्ञानां ॥८॥**

अर्थ—राजगृह व प्रधानगृह यांच्या रुदीच्या अंतरतुल्य (४८ हात) रुदी व लांबीच्या अंतरतुल्य ६७॥ हात लांबी, मांडलिक राजे व श्रेष्ठ राजपुरुष यांच्या गृहाची असावी. राजगृह व युवराजगृह यांच्या अंतरतुल्य भालदार, वेश्या, गापना, त्रिकला जाणणारे यांच्या गृहाची लांबी व रुदी असावी ॥८॥

अध्यक्षाधिकृतानां सर्वे पामेव कोशरतितुल्यं ।

युवराजमंत्रिविवरं कर्माताध्यक्षदूतानां ॥९॥

अर्थ—अश्वशालादि सर्व अधिकार चालविणारा व मुख्य यांची गृहे नक्ष्यमाण को-
शा व रतिगृहतुल्य असावीं. युवराज व प्रधान यांच्या गृहांतरतुल्य कर्मशालाधिका-
री व दूत यांची गृहे करावी ॥९॥

चत्वारिंशद्दीनाचतुश्चतुर्भिस्तु पंचयावदिति ।

पद्भागयुतादैर्घ्यदैवज्ञपुरोधसोर्भिपजः ॥१०॥

अर्थ—दैवज्ञ, पुरोहित, वैश, यांच्या गृहांची रुंदी ४० हात उत्तम. यांत चार
चार हात कमी अशीं पांच करावीं. व त्या रुंदीचा सहावा हिंसा अधिक लांबी
करावी. (पहिले ४०, दु० ३६, ति० ३२, च० २८, पां० २४ अशी रुंदी
व ४६ हात १६ अंगुळें ६० लांबी.) ॥१०॥

वास्तुनियोविस्तारः स एव चोच्छ्रायनिश्चयः शुभदः ।

शालैकेपुगृहेष्वपि विस्ताराद्द्विगुणितं दैर्घ्यं ॥११॥

अर्थ—गृहाची नितकी रुंदी तितकीच उंची शुभकारक होय. हा प्रकार चौसोपी
जन्त्याचे वाळ्याचा होय. एकसोपी गृहांचाटाई रुंदीच्या दुप्पट लांबी शुभ होय.

चातुर्वर्ण्यव्यासोद्वात्रिंशत्स्याच्चतुश्चतुर्हीनाः ।

आपोडशादिति परं न्यूनतरमतीवहीनानां ॥१२॥

सदशांशं विप्राणां क्षत्रस्याष्टांशं संयुतं दैर्घ्यं ।

पद्भागयुतं वैश्यस्य भवति शूद्रस्य पादयुतं ॥१३॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांच्या गृहांची रुंदी अनुक्रमाने ३२, २८, २४, २० हात
उत्तम. त्यांत चारचार हात कमी अशीं १६ हस्तापर्यंत रुंदीचीं गृहे असावीं.
(ब्रा० प० ३२, दु० २८; ति० २४, च० २०, पां० १६; क्षत्रियांचे प० २८,
दु० २४, ति० २०, च० १६; वैश्यांचे प० २४, दु० २०, ति० १६; शूद्रांचे
प० २०, दु० १६.) याहून अति कमी हस्तप्रमाण गृहे चांडालादि हीन जाती-
चीं असावीं ॥१२॥ ब्राह्मणांच्या गृहांची लांबी, रुंदीच्या दशांश अधिक, क्षत्रि-
यांच्या अष्टांश, वैश्यांच्या षष्ठांश, शूद्रांच्या चतुर्थांश अधिक असावी ॥१३॥

नृपसेनापतिगृहयोरंतरमानेन कोशरतिभवने ।

सेनापतिचातुर्वर्ण्यविवरतोरजपुरुषाणां ॥१४॥

अर्थ—राजा व सेनापति पांचे गृहमान (श्लो. १५) याच्या अंतरादत्तकी कोश गृह व क्रीडागृह ही असावी. सेनापतिगृह (श्लो. ५) व चातुर्वर्ण्यगृह (श्लो. १२) यांच्या अंतरादत्तके राजपुरुषांच्या गृहांचे मान असावे (राजपुरुष ब्राह्मण असल्यास ३२ हात, क्षत्रिय. २८, वैश्य. २४, शूद्र. १० इ० चातुर्वर्ण्यगृह ध्यावे) १४

अथपारसवादीनांस्वमानसंयोगदलसमंभवनं ।
हीनाधिकंस्वमानादशुभकरंवास्तुसर्वेषां ॥१५॥

अर्थ—पारसव (ब्राह्मणापासून शूद्रीच्याठाई शालेला पुत्र) पारसवादि संकरजातीचे गृह आई व बाप यांच्या गृहमानांचे ऐक्य करून त्याचे अर्धादत्तके गृहमान करावे. हे राजादि पारसवांत गृहमान सांगितले, याहून कमी किंवा जास्ती गृह सात पारस अशुभकारक होते ॥१५॥

पश्वाश्रमिणाममितंधान्यायुधवन्हिरतिगृहाणांच ।
नेच्छंतिशास्त्रकाराहस्तशतादुच्छ्रितंपरतः ॥१६॥

अर्थ—पशु, आश्रमी (संन्याशी), धान्य, शस्त्र, अग्नि, क्रीडा यांच्या गृहांस प्रमाण नाही (अपरिमित हेच प्रमाण). शस्त्र हस्तपिशां अधिक उच्च गृह नसावे असे वास्तुशास्त्रज्ञ जणतात ॥१६॥

सेनापतिनूपतीनांसप्ततिसहितेद्विधाकृतेव्यासे ।
शालाचतुर्दशद्व्यतेपंचत्रिंशत्कृतेलिंदः ॥१७॥

अर्थ—सेनापति, राजा इत्यादि, चातुर्वर्ण्यवर्जित, गृहांच्या रुंदीस सत्तर मिळवून ते दोहोबागी मांडावे आणि पहिले १४ नीं भागावे जे लब्ध येईल तितकी शाला; व दुसरे ३५ नीं भागावे जे लब्ध येईल तितका अलिंद, अशी करावी. शाला ६० गृहाचा आंतील भाग (दालन). अलिंद ६० घराचाच भितीबाहेरील पट्टीसारखा भाग आंगण्यासमोर करितात तो ॥१७॥

हस्तद्वात्रिंशादिपुचतुश्चतुस्त्रिकत्रिकाःशालाः ।
सप्तदशत्रितयतिथित्रयोदशकृतांगुलाभ्यधिकाः १८
त्रिंत्रिद्विद्विसमाःक्षयक्रमादंगुलानिचैतेषां ।
व्येकाविंशतिरष्टौविंशतिरष्टादशत्रितयं ॥१९॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांच्या ३२ इत्यादि रुंदीच्या पांच गृहांचाठाई अनुक्रमाने ११, १३, १५, १७, १९ हात व १७, ३१, ५१, ७१ अंगुले अनुक्रमाने शाला होत.

(३२ हात रुंदीच्या गृहास ४ हात १७ अंगुलें शाला करावी). ॥१८॥ तसेच ३२ इत्यादि रुंदीच्या गृहानुक्रमानें ३।३।२।२।२ हात व १९।८।२०।१८।३ अंगुलें अनुक्रमानें अलिद होय. (३२ हात रुंदीच्या गृहास ४ हात १७ अंगुलें शाला व ३ हात १९ अंगुलें अलिद इत्यादि जाणवें) ॥१९॥

शालात्रिभागतुल्याकर्तव्यावीथिकावहिर्भवनात् ।

यद्यग्रतोभवतिसासोष्णीपंनामतद्वास्तु ॥ २०॥

सायाश्रयमितिपश्चात्सावष्टंभंतुपाश्वसंस्थितया ।

सुस्थितमितिचसमंताच्छास्त्रज्ञैःपूजिताःसर्वाः ॥२१॥

अर्थ—शालेच्या तीन भागांसतकी गृहाच्या बाहेर वीथिका (मार्ग) करावी. ती पूर्वेकडे असेल तर सोष्णीपिनामक तें वास्तु होय ॥२०॥ पश्चिमेकडे असेल तर सायाश्रयनामक, बाजूस असेल तर सावष्टंभनामक, चोहों बाजूनीं असेल तर सुस्थितनामक वास्तु होतें. या सर्व वीथिका वास्तुशास्त्रज्ञांनीं शुभ केल्या आहेत २१

विस्तारपोडशांशःसचतुर्हस्तोभवेद्गृहोच्छ्रायः ।

द्वादशभागेनोनोभूमौभूमौसमस्तानां ॥ २२ ॥

अर्थ—रुंदीचे पोडशांशास चार हात मिळवून जितके हात होतील तितकी खालच्या मजल्याची उंची होय. त्यावरच्या मजल्याची उंची खालच्या मजल्याचा द्वादशांश कमी असावी. याचे वरील मजल्याची उंची याच्या द्वादशांश कमी करावी. याममाणें सर्व मजल्यांची उंची पूर्वमजल्यापेक्षां द्वादशांश कमी कमी करावी.

व्यासात्पोडशभागःसर्वेपांसन्ननांभवतिभित्तिः ।

पक्वेष्टकाकृतानांदारुकृतानांतुसविकल्पः ॥२३॥

अर्थ—सर्व गृहांच्या भित्ती, भाजलेल्या इटांच्या केल्या तर, त्यांचे प्रमाण रुंदीचा पोडशांश होय. काष्ठकृत असतील तर त्यांस नियम नाहीं. त्या यथेच्छ कराव्या २३

एकादशभागयुतःसप्तसतिर्नृपवलेशयोर्व्यासः ।

उच्छ्रायौंगुलतुल्योद्धारस्यार्धेनविष्कंभः ॥२४॥

अर्थ—चातुर्वर्ण्यरहित, राजा, सेनापति इत्यादि गृहांच्या रुंदीचा एकादशांश रुंदीत मिळवून, त्यास ७० मिळवावे आणि जितके हात होतील, तितकी अंगुलें द्वाराची उंची करावी. द्वाराचे उंचीचे अर्धांशतकी द्वाराची रुंदी करावी ॥२४॥

विप्रादीनांब्यासात्पंचांशोष्टादशांगुलसमेतः ।

साष्टांशोविष्कंभोद्वारस्यद्विगुणउच्छ्रायः ॥२५॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांच्या गृहांच्या रुदीचा पचमाश घेऊन, त्यास १८ अंगुलें मिळवून, पुनः रुदीच्या अष्टमांशानें युक्त करावा ह्मणजे नितके अक येतील तितकी अंगुलें दाराची रुदी व रुदीचे दुप्पट उंची करावी ॥२५॥

उच्छ्रायहस्तसंख्यापरिमाणान्यंगुलानिवाहुल्यं ।

शाखाद्वयेपिकार्यसार्धतत्स्यादुदुंवरयोः ॥२६॥

उच्छ्रायात्सप्तगुणादशीतिभागःपृथुत्वमेतेषां ।

नवगुणितेशीत्यंशःस्तंभस्यदशांशहीनोद्ये ॥२७॥

अर्थ—दाराच्या उच्छ्राया हस्तपरिमित अंगुळें बाजूच्या काष्ठाचें बाहुल्य (जाडी) असावें व त्याचे दोडपट जाडी दोनही उबरठे करावे ॥२६॥ दाराची उंची सप्तगुणित करून त्याचा ८० व्या हिंशाइतकी शाखा व उबरठे याची रुंदी करावी. स्तभाची उंची नवार्नी गुणून त्याचा ८० व्या हिंशाइतके स्तंभाचें खालचें पृथुत्व (जाडी) व त्यात दशांश कमी करून जें येईल तितकें वरचें पृथुत्व स्तभाचें करावें ॥२७॥

समचतुरस्रो रुचको वज्रोष्टास्त्रिद्विवज्रको द्विगुणः ।

द्वात्रिंशतातुमध्ये प्रलीनको वृत्तइतिवृत्तः ॥२८॥

अर्थ—जो स्तंभ मध्यभागी समचतुरस्र तो रुचकसदृक, जो मध्यभागी अष्टास्त्रि तो वज्रसदृक, जो मध्यभागी षोडशास्त्रि तो द्विवज्रक, जो त्रिसास्त्रि तो प्रलीनस०, जो मध्ये वर्तुल तो वृत्तस० जाणावा ॥२८॥

स्तंभं विभज्य नवधा वहनं भागो घटोस्य भागोन्यः ।

पद्मंतथोत्तरोष्ठं कुर्याद्भागैर्भागैर्न ॥२९॥

अर्थ—स्तंभाचे नऊ भाग करून त्याचा पहिला खालचा भाग वहन, दुसरा घट, तिसऱ्यापासून सातपर्यंत भागपचक समचतुरस्र व अष्टमभाग कमलाकार, नवमभाग उत्तरोष्ठ करावा. अशी ९ भागाची व्यवस्था करावी ॥२९॥

स्तंभसमंवांहुल्यं भारतुलानामुपर्युपर्यासां ।

भवतितुलोपतुलानामूनं पादेन पादेन ॥३०॥

अर्थ—स्तंभादिके भारतुलांचे प्रथुत्व असावे. (भारतुला स० स्तंभांवर तिर्यक् काष्ठ, भार सहन करण्याकरिता, देतात ते.) याचे वर वर तुला व उपतुला यांचे प्रथुत्व चतुर्थांश कमी असावे ॥३०॥

अप्रतिपित्थालिंदं सर्मततो वास्तुसर्वतो भद्रं ।

नृपविवुधसमूहानां कार्यद्वारैश्चतुर्भिरपि ॥ ३१ ॥

अर्थ—जा गृही अलिंदाचा नियम नाही सर्व दिशांस अलिंद होतात ते गृह सर्वतोभद्रसंज्ञक होय. हे गृह चार दिशांस चार दारांनी पुक्त राजे व देवसमूह यांचे करावे ॥३१॥

नंदावर्तमलिंदैः शालाकुड्यात्प्रदक्षिणांतगतैः ।

द्वारंपश्चिममस्मिन्विहायशोपाणिकार्याणि ॥ ३२ ॥

अर्थ—शालाभितीपासून प्रदक्षिण केलेल्या अलिंदांनी नंदावर्तसं० गृह होते. त्यास पश्चिमेकडे द्वार न करितां तीन दिशांस तीन करावी ॥३२॥

द्वारालिंदोत्तगतः प्रदक्षिणोन्यः शुभस्ततश्चान्यः ।

तद्वच्चवर्धमाने द्वारंतु न दक्षिणं कार्यं ॥ ३३ ॥

अर्थ—मुख्यवास्तूचे जे द्वार तेथे जी अलिंद तो द्वारालिंद. तो दक्षिणोत्तर शालांमध्ये त्यांस संलग्न करावा. अन्य अलिंद त्याच्या प्रदक्षिणगत असावे. असे चार वा गृहास असतील ते वर्धमानसं० या गृही दक्षिणेकडे द्वार न करावे ॥३३॥

अपरोत्तगतो लिंदः प्रागंतगतौ तदुत्थितौ चान्यौ ।

तदवधिविवृतश्चान्यः प्राग्द्वारं स्वस्तिकेशुभदं ॥ ३४ ॥

अर्थ—स्वस्तिकसं० गृही पश्चिमेकडील अलिंद दक्षिणोत्तरशालासंलग्न करावा व दक्षिणोत्तर दोन अलिंद त्यांपासून आरंभून पूर्वेकडील शालासंलग्न करावे व पूर्वेकडील अलिंद दक्षिणोत्तराच्या मध्ये करावा. अशा स्वस्तिक गृही पूर्वेकडे द्वार शुभकारक होय ॥३४॥

प्राक्पश्चिमावलिंदावंतगतौ तदवधिस्थितौ शोषौ ।

रुचके द्वारं न शुभदमुत्तरतो न्यानिशस्तानि ॥ ३५ ॥

अर्थ—पूर्व व पश्चिम अलिंद दक्षिणोत्तरशालासंलग्न करावे व दक्षिणोत्तर अलिंद पूर्वापश्चिम अलिंदसंलग्न करावे ते रुचकसं० गृह होय. या गृही उत्तरेकडे द्वार शुभ नव्हे. अन्य दिशेकडे द्वारे शुभ होत ॥३५॥

श्रेष्ठं नद्यावर्तं सर्वेषां वर्धमानसं ज्ञा च ।

स्वस्तिकरुचकेमध्ये शेषं शुभदं नृपादीनां ॥३६॥

अर्थ—नद्यावर्तं व वर्धमानसं० गृहं सर्वं वर्णासं प्रशस्तं होत. स्वस्तिक व रुचक मध्यम होत. शेष सर्वतोभद्रसं० गृह राजे व देव यासं शुभदं होय ॥३६॥

उत्तरशालाहीनं हिरण्यनाभं त्रिशालकंधन्यं ।

प्राक्शालयावियुक्तं सुक्षेत्रं वृद्धिदं वास्तु ॥३७॥

याम्याहीनं चुल्ली त्रिशालकं वित्तनाशकरमेतत् ।

पक्षघ्नमपरयावर्जितं मुतध्वंसवैरकरं ॥३८॥

अर्थ—उत्तरेकडे शालारहित जें त्रिशालगृह तें हिरण्यनामसं० शुभ होय. पूर्वेकडील शालेने रहित जें त्रिशालगृह तें सुक्षेत्रसं० पुत्रादिकांची वृद्धि करणारें होय ३७ दक्षिणेकडील शालारहित जें त्रिशालगृह तें चुल्लीसं० द्रव्यनाश करणारें होय. पश्चिमेकडील शालाविहीन त्रिशाल जें गृह तें पक्षघ्नसं० पुत्रनाश व वैर करणारें होय ॥३८॥

सिद्धार्थमपरयाम्येयं मसूर्यं पश्चिमोत्तरे शाले ।

दंडाख्यमुदक्पूर्वे वाताख्यं प्राग्युतायाम्या ॥३९॥

पूर्वापरे तु शाले गृहं चुल्ली दक्षिणे उत्तरे काचं ।

सिद्धार्थं र्थावाप्तिर्यमसूर्यं गृहपतेर्मृत्युः ॥४०॥

दंडवधो दंडाख्ये कलहो द्वेगः सदैव वाताख्ये ।

वित्तविनाशश्चुल्यां ज्ञातिविरोधः स्मृतः काचे ॥४१॥

अर्थ—ज्या गृहीं दक्षिणेकडे व पश्चिमेकडे शाला असतील तें सिद्धार्थसं०, पश्चिमेस व उत्तरेस शाला असतील तें गृह यमसूर्यसन्नक, उत्तरेकडे व पूर्वेकडे शाला असतील तें गृह दंडसन्नक, पूर्वेस व दक्षिणेस शाला असेल तें गृह वातसन्नक ॥३९ पूर्वेस व पश्चिमेस शाला असेल तें गृह चुल्लीनामक, दक्षिणेस व उत्तरेस शाला असेल तें गृह काचसन्नक होय. सिद्धार्थसं० गृहीं धनप्राप्ति, यमसूर्य गृहीं गृहस्वामीस मृत्यु ॥४०॥ दंडाख्यगृहीं दंडानें वध, वाताख्यगृहीं निरंतर कलहानें चित्तशोक, चुल्लीसन्नक गृहीं द्रव्यनाश, काचसं० गृहीं ज्ञातीचा विरोध, हीं फले या गृहीं होतात ॥४१॥

८॥॥ रामरक्षा.	पूजेचे अभंग.	८॥ द० म० कोष्टके.
८॥॥ गोपिगीत.	८॥॥ सोळा सोमवारकथा	८॥ चर्पटपजरिका.
८॥॥ रुक्मिणी स्वयवर व सुभद्राहरण आर्या.	८॥॥ चित्रें.	८॥ नौकाक्रीडन.
८॥॥ अगदशिष्टाई.	८॥ मंगलाष्टके नवग्रहांचीं	८॥ कऱ्हाडे ब्राह्मणांचे प्रवर.
८॥॥ वास्तुप्रकरणां कोष्टक	८॥ गुरुचरित्र औज्या ५२	८॥ शिवस्तुति.
८॥॥ ध्रुवाख्यान.	८॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृतस्त्रोत्र	८॥ गणपतीचे श्लोक.
८॥॥ तुकागमकृत मानस-	८॥॥ भोष्पप्रतिज्ञा.	८॥ दुर्गास्तोत्र.
	८॥॥ सीतास्वयवर.	

जगन्मित्र हृपिसांत पुस्तकें विकत मिळतात-तीं:—

१० श्रीमद्भागवत.	खतेचा बोधक वाद.	८= शिवसहस्रनामावलि.
८ यथार्थदीपिका.	॥=समश्लोकी गीता.	८= प्रातःस्मरण.
१४ धर्मसिंधु (प्रयकार याचे घरचे पुस्तकावरून छापिलेला).	॥=प्रतिष्ठासूक्त.	८= बभ्रुवाहनआख्याय.
१४ भारतचतु सटीक.	॥=वेताळपंचविशी.	८= रामदासी श्लोक.
४ एकादशीत्रितसार.	॥=रत्नां जिघर्षण.	८= गोत्रावली (कऱ्हाडे ब्राह्मणाची).
३ बृहज्जातक.	॥=स्वप्रचित्तामणि.	८= विष्णुसहस्रनाम.
२॥ गीतार्थबोधिनी.	॥=रघुजातक.	८= रामजोशीकृत लवण्या व पर्दे.
२ विक्रमचरित्र.	॥=भाघसर्ग १ रा.	८= केकावलि.
२ फौजदारी ठराव.	॥=वनीपधिसग्रह.	८= संस्कृत आरव्या.
१॥ नारायणभट्टी.	॥=पांडुरंगमाहात्म्य.	८= गायनप्रकार.
१॥ व्रतोद्यापनकौमुदी.	॥=भगवद्गीता [आवट.	८= विधवाविवाह संहारसार.
१॥-॥॥ दिवाणी व फौजदारी निवडक निवाडे सन १८६२-६९ सालचे.	॥=नवीन पोलिसचा बंधीलचरित्र.	८= केरोपती पंचांग-१७९५ चे.
१॥ रसमाधव.	॥=माघसर्ग-१-ला.	८= गगालहरी ।।।
१॥ सर्वार्थचिंतामणि.	॥=माघसर्ग, ३ रा.	८=॥ विष्णुसहस्रनामावलि
१॥ गोपीचंद्रराजाचे नाटक मराठी.	॥=अपूर्णांक (शिवराम आस्कर काणेकृत)	८=॥ विधवाविवाहसंक्षण.
१॥ रुक्मिणीस्वपन.	॥=गुरुदत्तात्रय स्वामीच्या आरका (अकलकोटचे स्वामीचे तसचिरीसह).	८=॥ अकालिपि.
१॥ बालवैद्य.	॥=तर्कदीपिका	८=॥ प्राकृत आरव्या.
१॥ शिवलीलामृत.	॥=कुंडार्क सटीक.	८=॥ रामहृदय व रामगीता.
॥=मुहूर्तगणपति.	॥=लवाकुशाख्याय.	८=॥ मेस्तक (तोंडचे हिशेव नलाख्याय आर्या.
॥=मुहूर्तमालंड प्राकृत टीका. [ग.	॥=विदुरनीति.	८=॥ व्यकटेशस्तोत्र.
॥=पंचायुधप्रचाराख्यभा	॥=स्फुटप्रयोग.	८=॥ रामदासाचे अभंग.
॥=निर्मळमाहात्म्य.	॥=रघुवशासर्ग ४ था.	८=॥ स्फुट आर्या व श्लोक.
॥=गीतार्थप्रवर्तनी. ८६	॥=सिंहासनवसिशी.	८=॥ गगाचार्यकृत प्रभ्राशक्ति.
॥=विष्णुसहस्रनामाचा प्राकृत अर्थ.	॥=आनंदसागर.	८=॥ एकादशीमाहात्म्य.
॥=पुनर्विवाहसंस्था	॥=तीर्थांची अष्टके.	८=॥ महिम्न.
	॥=अग्निमाहात्म्य.	८=॥ व्याकरणसाध.
	॥=पत्नीपतनकारिका.	
	॥=गणपतिसहस्रनाम.	

वास्तुकोष्ठक ८९ पदाचा श्लोक ४२ पासून ५० पर्यंत

दिवरवी १ मत्सक	पर्जन्य २ नयन	जयत ३ कर्ण	इंद्र ४ उर	सूर्य ५ रूध	सत्य ६ मज	भृश ७ मज	अतरिस्त ८ मज	अनि ९ मज
दिति ३१ शामनयन	आप ४२ मुस	जयत कर्ण	इंद्र उर	सूर्य रूध	सत्य मज	भृश मज	मावि ३१ हस्त	पूषा ३० मज
अदिति ३१ कर्ण	अदि ति कर्ण	आप ४२ उर	अर्यमा स्तन	अ ३१ स्तन	अयमा स्तन	सविता ३१ हम	वितथ ३१ भाग	वितथ ३१ भाग
भृजग उर ३०	भृजग उर	पृथ्वी धर स्तन	ब्र ३३ स्ता	ब्र ३३ स्ता	ब्र ३३ स्ता	विदस्ता ३३ नवर	सुहस्त ३३ भाग	सुहस्त ३३ भाग
सोम ३१ रूध	सोम ३१ रूध	पृथ्वी ३१ धर स्तन	ब्र ३३ स्ता	ब्र ३३ स्ता	ब्र ३३ स्ता	वि ३३ नवर	यम ३३ रूध	यम ३३ रूध
महोद ३१ मज	महोद ३१ मज	पृथ्वी धर स्तन	ब्र ३३ स्ता	ब्र ३३ स्ता	ब्र ३३ स्ता	विदस्ता ३३ नवर	गधद ३३ जातु	गधद ३३ जातु
सुरव्य ३० मज	सुरव्य ३० मज	राजय ३१ स्ता हस्त	मित्र जठर	मित्र जठर	मित्र जठर	इंद्र ३३ जि	भृगरा ३३ नया	भृगरा ३३ नया
अहि ३१ मज	रूद्र ३५ हस्त	शोष ३३ पार्श्व भाग	अस्तर ३३ पार्श्व भाग	अबुपति ३३ ऊरु	कृत्तम ३३ जातु	स ३३ नया	जय ३३ जि	मृग ३३ ऊरु
रोग ३५ मज	पापयत्ना ३५ मज	शोष ३३ पार्श्व भाग	अस्तर ३३ पार्श्व भाग	अबुपति ३३ ऊरु	कृत्तम ३३ जातु	स ३३ नया	दोव ३३ जि	गिन ३३ नय

पूर्व
वास्तुकोष्ठक ६४ पदांचा श्लोक ५५।५६ देवता ५५

शिरवी ३	पर्जन्य २	जयत ३	इंद्र ४	सूर्य ५	सत्य ६	भृश १०	वतारि १०	अनिक ९
अदिति २२	पर्जन्य २	जयत ३	इंद्र ४	सूर्य ५	सत्य ६	भृश १०	भूषा १०	भूषा १०
अदिति २१	अदिति २१	आप ४२	अर्चमा ३४	अर्चमा ३४	साधिव ४३	३५	विनथ ११	विनथ ११
भृश ३०	भृश ३०	आप ४२	वत्स ४१	अर्चमा ३४	अर्चमा ३४	साधिव ४३	३५	विनथ ११
सोम १९	सोम १९	पृथ्वीधर ४०	ब्रह्मा ३३	ब्रह्मा ३३	विवस्वान् ३६	विवस्वान् ३६	बृहत्सन् १३	बृहत्सन् १३
भृश १८	भृश १८	पृथ्वीधर ४०	ब्रह्मा ३३	ब्रह्मा ३३	विवस्वान् ३६	विवस्वान् ३६	यम १३	यम १३
सुरव्य २७	सुरव्य २७	इंद्र ४२	३९	मित्र ३८	मित्र ३८	इंद्र ३७	गधर्व १४	गधर्व १४
अहि २६	अहि २६	अस्तर २२	अनुपति २१	अनुपति २१	कुसुमदत्त २०	कुसुमदत्त २०	भृगराज १५	भृगराज १५
रोग २५	रोग २५	अस्तर २२	अनुपति २१	अनुपति २१	कुसुमदत्त २०	कुसुमदत्त २०	देवारिक १८	देवारिक १८
पाप २४	पाप २४	शोष २३	अस्तर २२	अनुपति २१	कुसुमदत्त २०	कुसुमदत्त २०	देवारिक १८	मृग १६
यक्ष्मा	यक्ष्मा	शोष २३	अस्तर २२	अनुपति २१	कुसुमदत्त २०	कुसुमदत्त २०	देवारिक १८	पितर १७

कोणगत सूत्राचे संपात

रोगापास्तून वा सुपेर्यत } रासतकसूत्रे १
 पितर — शिरवी — }
 विनथ — शोष — }
 सुरव्य — भृश — } रजुसतकसू }
 जयत — भृश — } त्रे ४
 अदिति — सधीव — }

एकाशीतिविभागेदशदशपूर्वोत्तरायतारेखाः ।

अंतस्त्रयोदशसुराद्वात्रिंशद्वाह्यकोष्ठस्थाः ॥४२॥

अर्थ—एक्यायशीं विभाग कोष्ठकात्, पूर्वपश्चिमरेषा १० व दक्षिणोत्तररेषा १० काटाव्या लणजे एक्यायशीं कोष्ठक क्षेत्र उत्पन्न होतें. आमध्ये आतील तारा कोष्ठकात् १३ देव व बाह्य ३२ कोष्ठकात् ३२ देव रहातात आर्ची नार्चे पुढील श्लोकात् आहेत ॥४२॥

शिखिपर्जन्यजयंतेंद्रसूर्यसत्याभृशोत्तरिक्षश्च ।

ऐशान्याद्याःक्रमशोदक्षिणपूर्वनिलःकोणे ॥४३॥

पूपावितथवृहत्क्षतयमगंधर्वारव्यभृंगराजमृगाः ।

पितृदौवारिकसुग्रीवकुसुमदंतांबुपत्यसुराः ॥४४॥

शोषथपापयक्षमारोगःकोणेततोहिमुख्यौचं ।

भ्रूटसोमभुजगास्ततोदितिर्दितिरितिक्रमशः ४५

अर्थ—१ शिखी २ पर्जन्य ३ जयत ४ इंद्र ५ सूर्य ६ सत्य ७ भृश ८ अतरिक्ष हे ८ ईशानीपासून आग्नेयीकडे आढव्या कोष्ठकात् मांडावे व आग्नेयकोणी ९ अनिल रहातो ॥४३॥ १० पूपा ११ वितथ १२ वृहत्क्षत १३ यम १४ गंधर्व १५ भृंगराज १६ मृग १७ पितर १८ दौवारिक १९ सुग्रीव २० कुसुमदंत २१ अबुपति २२ असुर ॥४४॥ २३ शोष २४ पापयक्षा २५ रोग (हा वायव्य कोणी) २६ अहि २७ मुख्य २८ भ्रूट २९ सोम ३० भुजग ३१ अदिति ३२ दिति या क्रमाने नाक्षकोष्ठकात् देवता राहतात ॥४५॥

मध्येब्रह्मानवकोष्ठकाधिपोस्यार्यमास्थितःप्राच्यां ।

एकांतरात्प्रदक्षिणमस्मात्सविताविवस्वांश्च ॥ ४६ ॥

विवुधाधिपतिस्तस्मान्मित्रोन्योराजयक्षमनामाच ।

पृथ्वीधरापवत्सावित्येतेब्रह्मणःपरिधौ ॥ ४७ ॥

आपोनामैशानेकोणेहौताशनेचसावित्रः ।

जयडतिचनेऋतेरुद्रआनिलेभ्यंतरपदेषु ॥ ४८ ॥

अर्थ—मध्ये नऊ कोष्ठकांचा स्वामी ब्रह्मा, पाच्या पूर्वेत अर्धमा, सविता आग्नेयकोणी, दक्षिणेत पितामह, नैऋतकोणी इंद्र, पश्चिमेत मित्र, वायव्यकोणी राजय

क्षमा, उत्तरेस पृथ्वीधर, ईशानकोर्णा आपवत्स हे त्र्यम्बाद्या परिधीस (सर्भोवते) स्यापवे. त्याचे ईशानकोर्णा आप, आग्नेयकोर्णा सावित्र, नैऋत्यकोर्णा जय, वायव्यकोर्णा रुद्र, हे आंतील पदांच्या कोर्णा जाणावे ॥४६॥४७॥४८॥

आपस्तथापवत्सःपर्जन्योग्निर्दितिश्चवर्गोयं ।

एवंकोणेकोणेपदिकाःस्युःपंचपंचसुराः ॥४९॥

वाह्याद्विपदाःशेषास्तेविबुधाविंशतिःसमाख्याताः ।

शेषाश्चत्वारोऽन्येऽत्रिपदादिद्वयमाद्यास्ते ॥५०॥

अर्थ—आप, आपवत्स, पर्जन्य, अग्नि, दिति, हा एक पांचांचा.वर्ग ईशानकोर्णा, याप्रकारे पांचपांच देव कोणाकोणाचाठाई एकपदिक (एके कोष्टकांत एक असे) होतात. साविता, सावित्र, अंतरिक्ष, अनिल, पूषा, हे आग्नेयकोर्णा; विबुधाधिपति (इंद्र), जय, दौवारिक, पिता, मृग, हे नैऋत्यकोर्णा; राजपक्ष्मा, रुद्र, पापपक्ष्मा, रोग, अदि, हे वायव्यकोर्णा; असे एकपदिक देव २० सांगीतले आहेत. शेष षड्श २० द्विपद (दोनदोन कोष्टकांत एक देव) जाणावे. शेषअन्य, अर्धमादि, चार ते पूर्वादिदिशांचाठाई त्रिपद जाणावे ॥४९॥५०॥

पूर्वोत्तरदिङ्मूर्धापुरुषोयमवाङ्मुखोऽस्यशिरसिशिखा ।

आपोमुखेस्तनेस्यार्यमाहुरस्यापवत्सश्च ॥ ५१ ॥

पर्जन्याद्यावाह्यादृक्श्रवणोरःस्यलांसगादेवाः ।

सत्याद्याःपंचभुजेहस्तेसविताससावित्रः ॥ ५२ ॥

वितथोवृहत्क्षतयुतःपादर्वेजठरेस्थितोविवस्वाश्च ।

ऊरुजानूजंयेऽग्निगितियमाद्यैःपरिगृह्णीताः ॥ ५३ ॥

एतेदक्षिणपार्श्वेस्थानेष्वेवंचवामपार्श्वस्थाः ।

मेद्रेऽक्रजयंतौहृदयेऽब्रह्मापितांश्रिगंतः ॥ ५४ ॥

अर्थ—पूर्वोत्तर (ईशानी) दिशेस मस्तक व खाली मुख (उपडा) अशा वास्तुपुरुष राहतो. याचे शिराचेठाई अग्नि, मुर्ती आप, स्तनी अर्धमा, उरस्थली आपवत्स, ॥५१॥ पर्जन्यादि वाद्यकोष्टस्य चार देव नभवादीकीं राहतात. (नयनी पर्जन्य, कर्णी जयंत, उरस्थली इंद्र, स्कंधी सूर्य,) सत्यादिक पांच भुजी, सावित्र व सविता हस्ती, ॥५२॥ बृहत्सत व वितथ हे पार्श्वभागी, विवसान् जठरी, ऊरुपदेकीं यम, जानूस गणर्व, जघेरा भृंगराज, स्त्रिक् (कुले) प्रदेही मृग, ॥५३॥ हे दक्षिणबाहू. असेच वामबाहूसाठी जाणावे. ते असे—वामस्तनी पृथ्वीधर, नयनी

दिति, श्रवणीं अदिति, उरस्थलीं भुजग, स्कधीं सोम, भल्लाट, मुद्ग्य, अहि, रोग, पापयक्ष्मा; भुजीं रुद्र व राजयक्ष्मा, हस्तीं, शोष, असुरपार्श्वभार्गी; ऊरुप्रदेशीं वरुण, जानुप्रदेशीं कुसुमदत्त, जंघाप्रदेशीं सुग्रीव, स्फिकूप० दीवारिक; हे वामपार्श्व-भार्गी; लिंगदेशीं शक्र व जय, हृदयीं ब्रह्मा, पादस्थानीं पितर राहतात. या एकाशी-तिपदानां नगर, ग्राम, गृह आंच्या वास्तुपुरुषाचा विभाग जाणावा ॥६४॥

अष्टाष्टकपदमथवाकृत्वारेखाश्चकोणगास्तिर्यक् ।

ब्रह्माचतुःपदोस्मिन्नर्धपदाब्रह्मकोणस्थाः ॥ ५५ ॥

अष्टौचवहिःकोणेष्वर्धपदास्तदुभयस्थिताःसार्धाः ।

उक्तेभ्योयेशेषास्तेद्विपदाविंशतिस्तेच ॥ ५६ ॥

अर्थ—अथवा ६४ कोष्टक करावे. आडव्याउभ्या नऊनऊ रेषा काढून ४ को-नांवर तिकेस रेषा काढाव्या. त्यात ब्रह्मास ४ पदे, ब्रह्मकोणस्थ आठ देवां-स अर्धपद, ॥५५॥ त्याचे बाहेरचे कोणांस अर्धपद चार देव व त्याचे बाहेरील कोणांस अर्धपद आठदेव, याचे बाजूचे आठ देव दोळपदिक, यांहून जे राहिलेले चवीस देव ते द्विपद जाणावे ॥५६॥

संपातावंशानांमध्यानिसमानियानिचपदानां ।

मर्माणितानिविंद्यान्नतानिपरिपीडयेत्प्राज्ञः ॥ ५७ ॥

अर्थ—कोणगत सूत्रांचे जे संपात (पूर्वापर सूत्रांशी मिलाफ) ते, व सर्व पदांची (कोष्टकांची) जी सममध्यपट्टे तीं ह्या वास्तुपुरुषाचीं मर्मे होत; त्यांस सुज्ञपुरुषा-ने पीडा करूनये ॥५७॥

तान्यशुचिभांडकीलस्तंभायैःपीडितानिशल्यैश्च ।

गृहभर्तुस्तनुल्येपीडामंगेप्रयच्छंति ॥५८॥

अर्थ—तीं पूर्वीक वास्तुपुरुषाचीं मर्मे, अपवित्रभांडीं, खिळे, स्तंभ, पाषाणादिशल्यें (भूर्मातला अशुद्ध पदार्थ) यांहीं पीडित असलीं तर, तनुल्य गृहस्वामीच्या अर्गी रोग होतो ॥५८॥

कंडूयतेयदंगंगृहपतिनायत्रवामराहुत्यां ।

अशुभंभवेन्निमित्तं विकृतिर्वाग्नेःसशल्यंतत् ॥५९॥

अर्थ—गृहस्वामी होमकार्त्वी किंवा प्रश्रकार्त्वी, जे अंग खाजवील, त्या वास्तुपुरुषाचे अंगी शल्य आहे. अथवा एकाशीतिपद वास्तुपुत्रीं शिल्पादि देवता (श्लो०

४३ पासून) आहेत त्यांत ज्या देवतेच्या होमकार्त्ती शिंका, रोदनादि अशुभ हो-
ईल अथवा अश्रीस स्फुलिगादि विकार हेईल त्या देवतेच्या पर्दी शल्य आहे अर्तें
समजायें ॥६९॥

धनहानिर्दासुमयेपशुपीडारुग्भयानिचस्थिरुते ।

(लोहमयेशस्त्रभयंकपालकेशोपुमृत्युःस्यात् ॥६०॥

अंगारेस्तेनभयंभस्मनिचविनिर्दिशेत्सदाग्निभयं ।

शल्यंहिमर्मसंस्थंसुवर्णरजतादृतेत्यशुभं ॥६१॥

मर्मण्यमर्मगोचारुणत्ध्यर्थगमंतुपसमूहः ।)

अपिनागदंतकोमर्मसंस्थितोदोषरुद्भवति ॥६२॥

अर्थ—कोष्ठमय शल्य असतां धनहानि; अस्थिरुतशल्य अ० पशूस पीडा व रोगभ-
य; लोहमयशल्य अ० शस्त्रभय; कपाल व केशमय शल्य अ० मृत्यु; ॥६०॥ कीळ-
शाविशल्य अ० चोरभय; भस्ममयशल्य अ० अग्निभय; ही/ होतात; सुवर्णरज-
तावांचून मर्म (श्ले० १७) स्थित शल्य फार अशुभ होय ॥६१॥ मर्मस्थित
किंवा मर्मावांचूनही रक्षणार जें तुषसमूहरूपशल्य तें द्रव्यप्राप्तीचा रोध करिते;
हरितदंतशल्य नरीं शुभ आहे तथापि मर्मस्थित अ० अशुभ होय ॥६२॥

रोगाद्वायुंपितृतोहुताशनंशोपसूत्रमपिवितथात् ।

मुख्याद्भृशंजयंताच्चभृंगमदितेश्वसुग्रीवं ॥६३॥

तत्संपातानवयेतान्यतिमर्माणिसंप्रदिष्टानि ।

यश्चपदस्याष्टांशस्तत्प्रोक्तंमर्मपरिमाणं ॥६४॥

अर्थ—रोगापासून वायुपर्यंत, पितरांपा० अग्निपा०, वितथापा० शोषापा०, मुख्यापा०
भृशापा०, जयतापा० भृंगपा०, अदितिपा० सुग्रीवपर्यंत रेषा काढाव्या ॥६३॥
त्यांचे संयोग जे नऊ तीं अतिमर्म सांगितली. जे पदाचा अष्टमांश तें मर्माचे
प्रमाण सांगितलें ॥६४॥

पदहस्तसंख्ययासंमितानिवंशोंगुलानिविस्तीर्णः ।

वंशव्यासोध्यर्थःशिराप्रमाणंविनिर्दिष्टं ॥६५॥

अर्थ—पदाची जितकी हस्तसंख्या तितकी अगुलें वंश (रोगाद्वायुमित्यादि सूत्रप-
ट्टक) विस्तार जाणावा. वंशाचें व्यासार्थ शिरा (पूर्वापर व दक्षिणोत्तर दशदश
रेषा) प्रमाण सांगितलें ॥६५॥

सुखमिच्छन्ब्रह्माणंयत्नाद्रक्षेद्गृहीगृहांतस्थं ।

उच्छिष्टाद्युपघाताद्गृहपतिरुपत्प्यतेतस्मिन् ॥६६॥

अर्थ—गृहस्वामी सुख इच्छील तर यत्नाने गृहमध्यस्थ ब्रह्मदेवाचे रक्षण करावे. त्यास उच्छिष्टादिकाचा उपद्रव झाला तर गृहस्वामीस दुःख होते ॥६६॥

दक्षिणभुजेनहीनेवास्तुनरैर्यक्षयोगनादोषाः ।

वामेर्धधान्यहानिःशिरसिगुणैर्हीयतेसर्वैः ॥६७॥

स्त्रीदोषाःसुतमरणंप्रेष्यत्वंचापिचरणवैकल्ये ।

अविकल्पुरुषेवसतांमानार्थयुतानिसौरव्यानि ॥६८॥

अर्थ—वास्तुपुरुष, उजव्या भुजाने रहित असतां धनक्षय, स्त्रीरुत दोष हे होतात. डाव्या भुजाने रहित अ० द्रव्य, धान्य, यांची हानि होये. मस्तकहीन अ० सर्व आरोग्यादि गुणांनी गृहपति हीन होतो ॥६७॥ पादभागहीन अ० स्त्रीरुत दोष, पुत्रमरण, दासत्व हीं होतात. वास्तुपुरुष परिपूर्णविषय अ० सन्मान, द्रव्य, याणी युक्त सौख्ये त्या गृहांत रहाणाऱ्या पुरुषांस होतात ॥६८॥

गृहनगरग्रामेषुचसर्वत्रैवंप्रतिष्ठितादेवाः ।

तेषुचयथानुरूपंवर्णाविप्रादयोवास्याः ॥६९॥

अर्थ—याच प्रकाराने गृह, नगर, ग्राम, इत्यादि सर्व स्थळां देव राहतात. त्यां चाठाईं यथायोग्य ब्राह्मणादिकांस ठेवावे ॥६९॥

वासगृहाणिचविंध्याद्विप्रादीनामुदग्दिगाद्यानि ।

विशतांचयथाभवनंभवंतितान्येवदक्षिणतः ॥७०॥

अर्थ—चतुःशालगृह, नगर, ग्राम याचाठाईं ब्राह्मणादि चार वर्णांचीं वासगृहे उत्तरादि प्रदक्षिण चार दिशांस अनुक्रमाने करावीं. तीं गृहाप्रत प्रवेश करणारास उजव्या भागाने होत अशीं असावीं. (प्राङ्मुखगण गृहाचे द्वार उत्तराभिमुख; दक्षिणमुखां० पूर्वाभि०; पश्चिममुख० दक्षिणाभि०; उत्तरमुख० पश्चिमाभि० अशीं असावीं) ॥७०॥

नवगुणसूत्रविभक्तान्यष्टगुणेनाथवाचतुःपष्टेः ।

द्वाराणियानितेषामनलादीनांफलोपनयः ॥७१॥

अर्थ—नवगुणित सूत्राने विभक्त (एकाशीतिपद) अथवा अष्टगुणित सूत्राने विभक्त (चतु षष्टिपद) यांची जी द्वारे अथवा यादिक त्याचे फल पुढील श्रेयाकत सा गितले आहे ॥७१॥

**अनलभयंस्त्रीजन्मप्रभृतधनतानरेन्द्रचात्सल्यं ।
क्रोधपरतानृतत्वंक्रौर्यैर्चौर्यैश्चपूर्वेण ॥७२॥**

अर्थ—शिशिदेवस्थित, ईशानद्वारी अभिभय, कयाजनन, बहुद्रव्यप्राप्ति, राजप्रियन, क्रोधस्वभाव, असत्य भाषण, क्रूरत्व, चौर्य, हि फले पूर्वेकडील द्वारी होतात ॥७२

**अल्पसुतत्वंप्रैष्यं नीचत्वंभक्ष्यपानसुतवृद्धिः ।
रौद्रं कृतघ्नमधनंसुतवीर्यघ्नंचयाम्येन ॥७३॥**

अर्थ—अनिलद्वारी १ अल्पपुत्रत्व २ दासत्व ३ नीचत्व ४ भक्ष्य, पान, पुत्र याची वृद्धि ५ रौद्र (अशुभ) ६ कृतघ्न ७ अधम ८ पुत्र, रत्ननाश, ही फले दक्षिणेत होतात ॥७३॥

**सुतपीडारिपुवृद्धिर्नधनसुताप्तिःसुतार्थवलसंपत् ।
धनसंपन्नृपतिभयंधनक्षयोरोगइत्यपरे ॥७४॥**

अर्थ—विजयद्वारी १ पुत्रपीडा २ शत्रुवृद्धि ३ धन व पुत्र याचे प्राप्तीचा अभाव ४ पुत्र, अर्थ, वल यांची संपत्ति ५ धनसंपत्ति ६ राजभय ७ धनक्षय ८ रोग ही फले पश्चिमेकडील द्वारी होतात ॥७४॥

**वधबंधौरिपुवृद्धिर्धनसुतलाभःसमस्तगुणसंपत् ।
पुत्रधनाग्निर्वरंसुतेनदोषाःस्त्रियानैःस्वं ॥ ७५ ॥**

अर्थ—रोगात्यद्वारी १ वध व बंध २ शत्रुवृद्धि ३ धन व पुत्र याचा लाभ ४ सर्वगुणसंपत्ति ५ पुत्र व धन याची प्राप्ति ६ पुत्रवैर ७ स्त्रीदोष ८ निर्धनत्व ही उत्तरेकडील द्वारेकले होत ॥७५॥

**मार्गतरुकोणकूपस्तंभभ्रमवित्थमशुभदं द्वारं ।
उच्छ्रायाद्द्विगुणमितांत्यक्त्वाभूमिनदोषाय ॥७६॥**

अर्थ—मार्ग, वृक्ष, कौन, विहीर, स्तंभ, भ्रम (पाण्याचा नळ, पाट इ०) यांची निवृत्ति द्वार शुभ नव्हे द्वाराचे उचीच्या दुष्पट भूमि सोडून मागादि वेध दोष पद (अशुभ) होत नाहींत ॥७६॥

रथ्याविद्धं द्वारं नाशाय कुमारदोषदंतरुणा ।
 पंकद्वारे शोको व्ययं बुनिस्त्राविणिप्रोक्तः ॥७७॥
 कूपेनापस्मारो भवति विनाशश्च देवतावित्थे ।
 स्तंभेन स्त्रीदोषाः कुलनाशो ब्रह्मणो अभिमुखे ॥७८॥

अर्थ—मार्गानि विद्ध द्वार गृहस्वामीचा नाश करितें. वृक्षानि वि० बालकनाश करिते. चिखलानि विद्ध द्वार असतां शोक होतो जलनिर्गममार्गानि विद्ध अ० धनव्यय होतो ॥७७॥ विहिरीने विद्ध अ० अपस्मार (फेफर) रोग होतो. देवालयानि विद्ध अ० नाश होतो. स्तभानि विद्ध अ० स्त्रिया दृष्ट होतात. ब्रम्हाच्या अभिमुख द्वार असतां स्वामिकुलनाश होतो ॥७८॥

उन्मादः स्वयमुद्घाटिते थपिहिते स्वयंकुलविनाशः ।

मानाधिके नृपभयं दस्युभयं व्यसनदं नीचं ॥७९॥

द्वारं द्वारस्योपरियत्तन्न शिवाय संकटं यच्च ।

आव्यात्तक्षुद्रयदंकुञ्जंकुलनाशनं भवति ॥८०॥

पीडाकरमतिपीडितमंतर्विनतं भवेद्भावाय ।

वाह्यविनते प्रवासो दिग्भ्रांते दस्युभिः पीडा ॥८१॥

अर्थ—द्वार स्वतः उच्यदणारे असेल तर अतिचिंता, स्वतः मिटणारे असेल तर कुलनाश, प्रमाणापेक्षा/अधिक असेल तर राजभय, प्रमाणापेक्षा कमी असेल तर चोरभय व दुःख देणारे असे होतें ॥७९॥ द्वारावर जें दुसरें द्वार (मजल्याचें) तें शुभ नव्हे. सकट (फारच लहान) द्वार जें तेही शुभ नव्हे. मध्यमविस्तृत द्वार क्षुद्रय देंतें. कुट्टज (अस्पष्ट ह० उच्यदण्यास कठिण जातें) द्वार कुलनाशक होतें ॥८०॥ अतिपीडित (उक्क्यास टेंकतें) द्वार असतां, गृहस्वामीस पीडा करितें. आत (गृहाकडे) तोललेले अ० मरण होतें. बाहेर तोललेले अ० गृहस्वामीस प्रवास होतो. दिग्भ्रांत (दिशाहीन) द्वार अ० चोरकृत पीडा होय ॥८१॥

मूलद्वारं नान्यैर्द्वारैरतिसंदधीतरूपध्या ।

घटफलपत्रप्रमथादिभिश्च तन्मंगलैश्चिनुयात् ॥८२॥

अर्थ—मूलद्वार (मुख्यद्वार) अन्यद्वाराच्या रूपसमूहाने सम नसावें. तें मुख्यद्वार कल्पश, श्रीफलादिकले, अम्हादिवाहन, पाने, बेडी, प्रमथादिगण, सिंह, सर्प, हंस,

चकोर इ० मांगलिकांनीं युक्त करावे. (त्या द्वारांवर . पूर्वोक्तांसारखीं चित्रे करावीं) ॥८२॥

ऐशान्यादिपुकोणेपुसंस्थिताबाह्यतो गृहस्थैताः ।

चरकीविदारिनामाथपूतनाराक्षसीचेति ॥ ८३ ॥

अर्थ—ईशान्यादि चार कोणांचाठाई गृहाच्या बाहेर चरकी, विदारी, पूतना, राक्षसी ह्या चार देवता अनुक्रमानें राहतात. (ईशानीस चरकी, आग्नेयीस विदारी, नैऋतीस पूतना, वायव्येस राक्षसी याप्रमाणें) ॥८३॥

पुरभवनग्रामाण्यिकोणास्तेषुनिवसतांदोषाः ।

श्वपचादयोत्यजात्यास्तेष्वेवविवृद्धिमायांति ॥८४॥

अर्थ—नगर, गृह, ग्राम, यांचे जे कोन त्यांचाठाई रहाणारांचें अशुभ होतें. परंतु चांडालादि अंजळ कोणांवर राहिले तर तेथेच त्यांची नृद्धि होय (त्यांचें कल्याण होतें) ॥८४॥

याम्यादिष्वशुभफलाजातास्तरवःप्रदक्षिणेनैते ।

उदगादिपुप्रशस्ताःशुक्लवटोदुंदुराश्वत्याः ॥८५॥

अर्थ—शुभ, (पिंपर) वट, उंबर, अश्वत्य हे चार वृक्ष दक्षिणादि दिशेकडे, प्रदक्षिण अनुक्रमानें होतील तर अशुभ होत. उत्तरादि दिशाकडे होतील तर प्रशस्त होत. (उत्तरेस शुभ, पूर्वेस वट, दक्षिणेस उंबर, पश्चिमेस पिंपळ असे शुभ होत ॥८५॥

आसन्नाःकंटकिनोरिपुभयदाःक्षीरिणोर्थनाशाय ।

फलिनःप्रजाक्षयकरादारूण्यपिवर्जयेदेषां ॥८६॥

छिंद्याद्यदिनतरुस्तान्तदंतरेपूजितान्वपेदंन्यान् ।

पुन्नागाशोकारिष्टवकुलपनसान्शमीशालौ ॥८७॥

अर्थ—गृहाचे सपीपभागीं सदिरादि कंटकवृक्ष असतील तर शत्रुभय, रुबी इत्यादि चिक्याचे वृक्ष अ० तर इत्यनाश, आम्रादि फलवान् अ० तर सतांतक्षय, हीं फले होतात. यांचीं गृहास काष्ठेही नसावीं ॥८६॥ जर हे असलेले वृक्ष तोडवत नाहीत तर यांचेमध्ये उंदीण सुरंगी कडुनिव, अशोक, बकुल, कणस, शमी, ताग हे पूजितवृक्ष लावने ॥८७॥

शस्तौषधिद्रुमलतामधुरासुगंधास्निग्धासमान
सुषिराचमहीनराणां । अप्यध्वनिश्रमविनो
दमुपागतानांधत्तेश्रियंकिमुतशादवतमंदिरेषु ८८

अर्थ—जया, जयंती इत्यादि औषधी; पिप्पलादि यज्ञियवृक्ष व बल्ली यांहींकरून प्रशस्त; ज्या जमिनीस मधुर झ० गोड रुचि आहे. सुगंधयुक्त, स्निग्ध झ० धि कर्णाईची, सम झ० खळगे व उचवटे नाहींत अशी, अंतःसार झ० कठिण अशी भूमि मनुष्यांस घर बांधण्यास शुभ होय. अशी पूर्वोक्त भूमि मार्गामध्ये श्रम पावलेल्यांसहो श्रम परिहार करून शोभा देखे मग स्थिरगृहास लक्ष्मी देईल यांत आश्चर्य काय. शोभा देईलच ॥८८॥

सचिवालयेर्धनाशोर्धूतगृहेऽमुतवधःसमीपस्थे ।
उद्वेगोदेवकुलेचतुष्पथेभवतिचाकीर्तिः ॥८९॥
चैत्येभयंग्रहरुतंवलमीकश्वभ्रसंकुलेविपदः ।
गर्तायांतुपिपासाकूर्माकारेधनविनाशः ॥९०॥

अर्थ—प्रधानाचे गृह समीप असतां द्रव्यनाश, धूर्तांचे गृह समी० पुत्रमरण, देवगृह समी० चित्तोद्वेग, चवाठा समी० अपकीर्ति, हीं फळे होतात ॥८९॥ चैत्य (पिपळादि अत्युच्चवृक्ष) समीप असता, ग्रह व पिशाचरुत भय होतें. वास्तू किंवा खळगा समी० विपत्ति, खंदक समी० तृषा, कूर्माकार (कासवाचे पाठीसारखी) भूमि समीप असतां, धननाश हीं फळे होतात ॥९०॥

उदगादिप्लवमिष्टंविप्रादीनांप्रदक्षिणेनैव ।

विप्रःसर्वत्रवसेदनुवर्णमथेष्टमन्येषां ॥९१॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांस अनुक्रमाने उत्तरादि प्लव (उत्तरती) भूमि प्रदाक्षिण शुभ होय. (उत्तरेस उत्तरती ब्राह्मणास; पूर्वेस उत्त० क्षत्रियास; दक्षिणप्लव वैश्यास; पश्चिमप्लव शूद्रास;) ब्राह्मणानें सर्वत्र रहावें. अन्यांनीं आपल्या वर्णानुक्रमे रहावें शुभ होय ॥९१॥

गृहमध्येहस्तमितंखात्वापरिपूरितंपुनःश्वध्रं ।

यद्यूनमनिष्टंत्समेतमंधन्यमधिकंयत् ॥९२॥

अर्थ—गृहामध्ये हस्तपरिमित लाव, रुद्र, उच खळगा खणून त्याच मातीने पुनः भरावा माती कमी होईल तर अनिष्ट, बरोबर होईल तर मध्यम, अधिक होईल तर शुभ अशी भूमि जाणावी ॥९२॥

श्वभ्रमथवावुपूर्णपदशतमित्वागतस्ययदिनोनं ।
तद्धन्यंयज्ञभवेत्पलानिपांस्वाढकंचतु पष्टिः ॥९३॥

अर्थ—अथवा तैच श्वभ्र (खळगा) उदकपूर्ण करून, शबर पावले जाऊन पुर त येईपर्यंत, त्यातील उदक कमी होणार नाही तर शुभ, अन्यथा अशुभ होय अथवा खळगापातून निघालेल्या मातातील काती एक आढक झ० पायली भर घेऊन तिच वजन करावे तें वजन ६४ पले झ० २५६ तोळे येईल तर ती भूमि शुभ. अन्यथा अशुभ होय ॥९३॥

आमेवामृत्पात्रेश्वभ्रस्येदीपवतिरभ्यधिकं ।
ज्वलतिदिशियस्यशस्तासाभूमिस्तस्यवर्णस्य ९४

अर्थ—अथवा अपरु मृत्पात्र (कच्चे मातीची मोठी पणतीबगिरे) श्वभ्रात ठेवून त्या त चार दिशांस वाती प्रज्वलित कराव्या त्यामधून ज्या दिशेकडील वात अधिक प्रज्वलित होईल त्या दिशेकडील पूवाक्त (श्रांक ७०) ब्राह्मणादि वर्णांस ती भूमि शुभ होय ॥९४॥

श्वभ्रोपितनकुसुमंयस्मिन्प्रम्लायतेनुवर्णसमं ।
तत्तस्यभवतिशुभदंयस्यचयस्मिन्मनोरमते ॥९५॥

अर्थ—ब्राह्मणादि वर्णानुक्रमाने पादरे, तांबडे, पिवळे, काळे, अशी चार पुष्पे रात्री खळग्यामध्ये घालावी आणि ती प्रातः काळी पहारी त्यात ज्या रंगाचे पुष्प म्लान होणार नाही त्याच्या वर्णाचे तेंथे कन्याण होईल अथवा ज्याचे जथे वित्त रमेल तेंथे त्याचे गृह बांधून रहावे विचार करू नये ॥९५॥

सितरक्तपीतरुष्णाविप्रादीनांप्रशस्थतेभूमिः ।
गंधश्रभवतियस्याघृतघृतिरुधिरान्नायमयसमः ॥९६॥
कुशयुक्ताशरवहुलादूर्वाकाशावृताक्रमेणमही ।
अनुवर्णवृद्धिकरीमधुरकषायाम्लकर्दुकाच ॥९७॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांस श्वेत, रक्त, पीत, रुष्ण या रंगाची भूमि अनुक्रमाने प्रशस्त होय तशीच घृत, रक्त अन्न, मद्य, यासारख्या गंधाची भूमि वर्णानुक्रमा नें शुभ होय ॥९६॥ दर्भ, शर (तृणवि०), दूबो, काश (माळ), यार्णा युक्त भूमि ब्राह्मणादि वर्णानुक्रमानें शुभ होय गोड, तुरट, आवट, तिखट, अशी भूमि वर्णानुक्रमानें नृद्धि करणारी होय ॥९७॥

कृष्टांप्ररूढवीजांगोध्युपितांब्राह्मणैःप्रशस्तांच ।
 गत्वामहींगृहपतिःकालेसांवत्सरोद्दिष्टे ॥९८॥
 भक्ष्यैर्नानाकारैर्दध्यक्षतसुरभिकुसुमधूपैश्च ।
 दैवतपूजांकृत्वास्थपतीनभ्यर्च्यविप्रांश्च ॥९९॥
 विप्रःस्पृष्ट्वाशोर्षवक्षश्चक्षत्रियोविशश्चोरु ।
 शूद्रःपादौस्पृष्ट्वाकुर्याद्रेखांगृहारंभे ॥१००॥

अर्थ—नांगराने नांगरलेली, भात पिकलेली, गाई राहलेली, ब्राह्मणांनी प्रशंसित अशा भूमीप्रत ज्योतिर्वेद्यांनी सांगितलेल्या मुहूर्ती गृहपतीने जावे ॥९८॥ आणि नानाप्रकारचे अपूप मोदकादि भक्ष्यपदार्थ, दधि, अक्षता, सुगंधपुष्पे, धूप, दीप इत्यादिकांनी क्षेत्राधिपतीची पूजा करून नंतर ब्राह्मण व शिल्पविद्याजाणते सुतार यांची पूजा करावी ॥९९॥ ब्राह्मणांनी मरतकास, क्षत्रियांनी वक्षस्यलास, वैश्यांनी मांड्यास, शूद्रांनी पायांस असा आपले शरीरास स्पर्श करून गृहारंभी रेषा करावी ॥१००॥

अंगुष्ठकेनकुर्यान्मध्यांगुल्याथवाप्रदेशिन्या ।
 कनकमणिरुजतमुक्तादधिफलकुसुमाक्षतैश्चशुभं ॥१०१॥
 शस्त्रेणशस्त्रमृत्युर्वधोलोहेनभस्मनाग्निभयं ।
 तस्करभयंतूणेनचकाष्ठोल्लिखिताचराजभयं ॥१०२॥
 वक्रापादालिखिताशस्त्रभयक्लेशदाविरूपाच ।
 चर्मांगारास्थिकृतादंतेनचकर्तुरश्रिवायं ॥१०३॥
 वैरमपसंव्यलिखिताप्रदक्षिणंसंपदोविनिर्देश्याः ॥
 वाचःपरुपानिष्ठीवितंक्षुतंचाशुभंकथितं ॥१०४॥

अर्थ—गृहपतीने ती रेषा अंगुष्ठ, मध्यांगुलि, तर्जनी, सुवर्ण, मणि, रूपे, मोती, दधि, फल, पुष्प, अक्षता, याहींकरून केली तर शुभ होय ॥१०१॥ शस्त्राने, करील तर शस्त्रेण मृत्यु, लोखडाने क० बंध, भस्माने क० अग्निभय, तूणाने क० चोरभय, काष्ठाने करील तर राजभय, हीं होतात ॥१०२॥ बांकडी किंवा पायाने काटलेली, विरूप अशी जी रेषा तीही शस्त्रभय व क्लेशदेणारी, कातडे, कोळसे, हाडे, दंत याहीं केलेली रेषा गृहकर्त्यास अशुभकारक होय ॥१०३॥ रेषा अपसंव्य काटिली तर वैर होते. प्रदक्षिण काटिली तर संपत्ति होतात. तशी-

च सावेळीं कठोर भाषणें, निघोवित (तोंडानें धुकणें), शिक हीं व गृहशब्द होईल तर गृहकर्त्यास अशुभ सांगितलें ॥१०४॥

अर्धनिचितं कृतं वा प्रविशन् स्थपतिर्गृहे निमित्तानि ।

अवलोकयेत् गृहपतिः कसंस्थितः स्पृशति किंचांगं ॥१०५॥

रविदीप्तो यदि शकुनिस्तस्मिन्काले विरौति परुपरवः ।

संस्पृष्टांगसमानं तस्मिन्देशे स्थितिर्देश्यं ॥१०६॥

अर्थ—पाया अर्धा किंवा सर्व शाल्यावर यामध्ये गृहपति प्रवेश करीत असता तो वास्तुपुरुषाच्या कोणत्या अवयवावर उभा राहिला व आपल्या कोणत्या अंगास स्पर्श करितो हीं चिन्हे स्थपतीने (सुतारानें) पहावीं ॥१०५॥ या गृहप्रवेश समयीं दीप्तदिशेकडे अथवा सूर्याभिमुख पक्षि राहून स्वतः शब्द करील तर, गृहपतीने स्पृष्ट अंगसमान (या अंगासारखें) उभा राहिला त्यादेशीं भूमिमध्ये हाड आहे असें सांगितलें आहे (ईशान्यादि दिशा सूर्योदयापासून प्रथमप्रहरां अगारिणी, दीप्ता, धूमिता, शेष ९ शांत. द्वितीयप्रहरां पूर्वादि, तृ० आग्नेयादि, च० दक्षि०, पच० नैऋत्या०, ष० पश्चि०, स० वाय०, अ० उत्तरादि, होतात) ॥१०६॥

शकुनसमयेथवान्येहस्त्यश्च श्वाद्योनुवाशंते ।

तत्प्रभवमस्थितस्मिस्तदंगसंभूतमेवेति ॥१०७॥

अर्थ—अथवा निमित्तकार्त्वी हत्ती, घोडा, कुत्रा, इत्यादि यातून कोणीही सूर्याभिमुख शब्द करील, त्या प्राण्याचें हाड गृहपतिस्पृष्ट अंगतुल्य गृहपतिस्थितदेशीं आहे असें समजावें ॥१०७॥

सूत्रे प्रसार्यमाणे गर्दभरावो स्थि शल्यमाचष्टे ।

श्वसृगाललंघिते वा सूत्रे शल्यं विनिर्देश्यं ॥१०८॥

अर्थ—सूत्र पसरलें असता, गर्दभाचा शब्द होईल तर हाड भूमात आहे असें सांगावें. कुत्रा किंवा कांढा हे सूत्रावल्न गेले तर त्याचें शल्य (हाड) भूमिंत आहे असें सांगावें ॥१०८॥

दिशिशांतायां शकुनो मधुरविरावीयदातदावाच्यः ।

अर्थस्तस्मिन्स्थाने गृहे श्वराधिष्ठितं गेवा ॥१०९॥

अर्थ—ज्याकालीं शांत दिशेकडे पक्षी मधुरशब्द करील त्याकालीं गृहे श्वराधिष्ठित स्थानीं किंवा गृहे श्वरस्पृष्ट वास्तुपुरुषाच्या अर्गा इत्य आहे असें सांगावें. (तें इत्य गृहपतीच्या उंची इतकें खोल आहे) ॥१०९॥

सूत्रच्छेदेमृत्युःकीलेचावाङ्मुखेमहारोगः ।

गृहनाथस्थपतीनांस्मृतिलोपेमृत्युरादेशयः ॥११०॥

स्कंधात्च्युतेशिरोरुक्कुलोपसर्गोपवर्जितेकुंभे ।

भग्नेपिचकर्मिवधश्च्युतेकराद्रृहपतेर्मृत्युः ॥१११॥

अर्थ—सूत्र तुटलें तर गृहपतीस मृत्यु. खुंटी मारतानां ठोकण्याचे जोरापेक्षां फार खोल गेली तर महान् रोग होतो. गृहस्वामी व सुतार यांस स्मरण नाहींतें (भ्रम) झाला तर त्यांस मृत्यु होतो ॥११०॥ उदकपूर्ण कुंभ खांद्यावरून पडला तर मस्तकरोम होतो. अधोमुख पडेल तर कुलास उपद्रव होतो. फुटला तर कामाठचांस मृत्यु होतो. हस्तापासून गळला तर गृहपतीस मृत्यु होतो ॥१११॥

दक्षिणपूर्वेकोणेकृत्वापूजांशिलांन्यसेत्प्रथमां ।

शेषाःप्रदक्षिणेनस्तंभाश्रैवंसमुत्थाप्याः ॥११२॥

छत्रस्वगंवरयुतःकृतधूपविलेपनःसमुत्थाप्यः ।

स्तंभस्तथैवकार्योद्धारोच्छ्रायःप्रयत्नेन ॥११३॥

अर्थ—पहिली शिला, पूजा करून ईशानीस स्थापन करावी. नंतर शेष शिला (दगड) प्रदक्षिण लावाव्या. असेच स्तंभही उभे करावे ॥११२॥ छत्र, माला, वस्त्र यांणीं युक्त व धूपगंधादिपूजित स्तंभ उभारावा व द्वारही तसेच प्रयत्नानें उभारावे ॥११३॥

विहगादिभिरवलीनैराकंपितपतितदुःस्थितैश्चफलं ।

शक्रध्वजफलसदृशंतस्मिंश्चशुभंविनिर्दिष्टं ॥११४॥

अर्थ—स्तंभ व द्वार पक्ष्यादिकांनां आलिंगित (स्पृष्ट) किंवा कांपविला अथवा दुःस्थित (वांकडा केला) असतां त्यांचें फल शक्रध्वज (अ० ४३ श्लो० ६२ पासून ६६ पर्यंत) फलासारखें शुभाशुभ सांगितलें ॥११४॥

प्रागुत्तरोन्नतेधनसुतक्षयःसुतवधश्चदुर्गंधे ।

वक्रैर्बंधुविनाशोनसंतिगर्भाश्चदिङ्मूढे ॥११५॥

अर्थ—गृहभूमि पूर्वेकडे किंवा उत्तरेस उंच असेल तर धन व पुत्र यांचा नाश, दुर्गंधियुक्त असेल तर पुत्रवध, वांकडी ल० सारखी नसेल तर बंधुनाश, पूर्वादिदिशा साधून नसेल तर गर्भनाश हीं फळे होतात (दिशा साधून चौथारा पाणसाळीनें करावा) ॥११५॥

इच्छेद्यदिगृहवृद्धिततःसमंताद्विवर्धयेत्तुल्यं ।

एकोद्देशेदोषःप्रागथवाप्युत्तरेकुर्यात् ॥११६॥

अर्थ—गृहाची वृद्धि (वाढिवर्ण) इच्छील तर सर्व दिशाकडे सारसी करावी. एकीकडे वाढविण्यात दोष आहे, परंतु अन्य दोषास्तव पूर्वेकडे किंवा उत्तरेकडे गृहवृद्धि करावी ॥११६॥

प्राग्भवतिमित्रवैरंमृत्युभयंदक्षिणेनयदिवृद्धिः ।

अर्थविनाशःपश्चादुदग्विनृद्धौमनस्तापः ॥११७॥

अर्थ—पूर्वेस गृह वाढिले तर मित्रवैर, दक्षिणेस मृत्युभय, पश्चिमेस द्रव्यनाश, उत्तरेस वाढिले तर चिंतसताप हीं फले होतात ॥११७॥

ऐशान्यादेवगृहंमहानसंचापिकार्यमाग्नेच्यां ।

नैर्ऋत्यांभाडोपस्करोर्थधान्यानिमारुत्यां ॥११८॥

अर्थ—चौसोपी, गृहात ईशानीस देवगृह, आग्नेयीस महानस (पाकस्थान), निर्ऋतीस भाडोपस्कर (उपयोगी भाडी नगरे ठेवण्याची जागा), वायव्येस द्रव्य व धान्य यार्थे गृह, अर्शां करावी. (याचा अर्थ विस्तार आहे) ॥११८॥

प्राच्यादिस्थेसलिलेसुतहानिःशिखिभयंरिपुभयंच ।

स्त्रीकलहःस्त्रीदौष्ट्यंनैःस्वयंवित्तात्मजविवृद्धिः ॥११९॥

अर्थ—वास्तूच्या पूर्वेस उदकस्थान (विहिर वगैरे) असेल तर पुत्रनाश, आग्नेयीस अभिभय, दक्षिणेस शत्रुभय, निर्ऋतीस स्त्रीकलह, पश्चिमेस स्त्रियांच्याठाई दुष्टस्वभाव, वायव्येस निर्धनत्व, उत्तरेस द्रव्यवृद्धि, ईशानीस पुत्रवृद्धि हीं फले होतात ११९

खगानिलयभद्रसंगुप्फदग्धदेवालयदमशानस्थान् ।

क्षीरतरुधवविभीतकनिवारणिबर्जितांश्छिद्यत् १२०

अर्थ—पक्षाचे रहाण्याचा, मोडलेला, मुकलेला, जुळलेला, देवळाजवळचा, मत्स्यखातील हे वृक्ष व पिंपळादिक टुप्पाचे वृक्ष, धांवडा, भेला, निंब, अरुणि (वृक्ष वि० ऐरण) या वृक्षापासून गृहास वृक्ष तोडावे ॥१२०॥

रात्रौकृतवलिपूजंप्रदक्षिणंछेदयेद्विवावृक्षं ।

धन्यमुदक्प्राक्पतनंनग्राह्योत्तोन्यथापतितः १२१

अर्थ—रात्रीस बलि व पूजा करून दिवसास वृक्ष पूर्वादि प्रदक्षिण तोडावा. त्या वृक्षाचे पतन उत्तरेस किंवा पूर्वेस होईल तर शुभ. याहून अन्य दिशाकडे पडलेला वृक्ष गृहास घेऊ नये ॥१२१॥

छेदोद्यविकारीततःशुभंदारुतद्रुहौपयिकं ।

पीतेतुमंडलेनिर्दिशेत्तरोर्मध्यगांगोधां ॥१२२॥

मंजिष्ठाभेभेकोनीलेसर्पस्तथारुणेसरठः ।

मुद्गाभेदमाकपिलेतुमूपकोंभश्चखड्गाभे ॥१२३॥

अर्थ—वृक्षाचा छेद विकाररहित होईल तर, ते काष्ठ गृहास उपयुक्त (शुभ) होय. तोडलेले वृक्षाचे मडल (मुध) पीतवर्ण होईल तर वृक्षामध्ये घोरपड आहे असे सागावे ॥१२२॥ तांबडे होई० मडूक, निळें हो० सर्प, किचित् तांबडे हो० सरडा, मुद्गाभ (हिरवे) होई० पाषाण, पिंगटवर्ण हो० उदीर, खड्गाभ (श्वेतवर्ण) होईल तर उदक, हीं तोडलेल्या वृक्षात आहेत असे सागावे १२३

धान्यगोगुरुहुताशसुराणांस्वपेदुपरिनाप्यनु
वंशं । नोत्तरापरशिरानचनश्रेनैवचार्रचर
णःश्रियमिच्छन् ॥१२४॥

अर्थ—धान्य, गाय, पित्रादिगुरु, अग्नि, देव यांचे व वंश (श्लोक ६३) या सूत्रावर निजूनये. उत्तर व पश्चिम दिशा याकडे मस्तक करून, नम्र, ओल्यापायानी, लक्ष्मीश्छिणाया पुरुषाने निद्रा करूनये ॥१२४॥

भूरिपुष्पनिकरंसतोरणंतोयपूर्णकलशोपशो
भितं । धूपगंधवलिपूजितामंत्राह्वणध्वनि
युतंविशेत्गृहं ॥१२५॥

अर्थ—बहुत पुष्पसमूहानी युक्त, तोरणयुक्त, उदकपूर्णकलशानी शोभित, धूप, गंध, बलि याहीकरून पूजिले आहेत देव ज्यामध्ये, असे व ब्राह्मणध्वनि (वेदशब्द) याणी युक्त अशा गृहाप्रत सुमुहूर्ती प्रवेश करावा ॥१२५॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौवृहत्संहितायांवास्तुविद्या
नामत्रिपंचाशोध्यायः ॥५३॥

॥ अथदगार्गलं ॥

धर्म्ययशस्यंचवदाम्यतोहंदगार्गलंयेनजलोपलंघिः ।
 पुंसांयथांगेपुशिरास्तथैवक्षितावपिप्रोन्नतनिघ्नसंस्थाः १
 एकेनवर्णेनरसेनचांभश्च्युतंनभस्तोवसुधाविशेषात् ।
 नानारसत्वंबहुवर्णतांचगतंपरीक्ष्यंक्षितितुल्यमेव ॥२॥

अर्थ—वास्तुविद्याप्रकरणानंतर धर्म्य व यशप्रद व ज्याणें जलप्राप्ति होत्ये असें द-
 गार्गल भी बराहमिहिराचार्य सागतों. जज्ञा पुरुषाच्या अर्गी वरखालीं जाणा-
 न्या शिरा असतात तशाच भूर्मातही जलबाहिनी शिरा आहेत ॥१॥ उदक
 आकाशापासून एकवर्णानें व एकरसानेंच भूमीवर पडतें; परंतु नानाप्रकारची
 भूमि आहे यास्तव तें उदक नानारस (बहुतत्वाद्) व बहुवर्ण झालें यास्तव भू-
 मितुल्य उदकाचे रस व वर्ण जाणावे. तथाच वक्ष्यति (सशर्कराताम्रमहीकषा-
 यसारधरित्रीकपिलकरोति ॥ आपादुरापालवणप्रदिष्टमृजलनीलवसुधरायामिति)२

पुरुहूतानलयमनिर्ऋतिघरुणपवनेंदुशंकरादेवाः ।
 विज्ञातव्याःक्रमशःप्राच्यादीनांदिशांपतयः ॥३॥
 दिक्पतिसंज्ञाश्शिरानवमीमध्येमहाशिरानाम्नी ।
 एताभ्योन्याःशतशोचिनिःसृतानामभिःप्रथिताः॥४

अर्थ—इंद्र, अभि, यम, निर्ऋति, वरुण, वायु, सोम, शिव हे ८ देव पूर्वादि ८
 दिशाचे स्वामी अमुक्रमानें जाणावे ॥३॥ ज्या दिशेकडून जी शिरा (जलबाहि-
 नी) येईल त्या शिरेस त्या दिक्पतीचें नाव जाणावें व मध्यें नववीशिरा महाशि-
 रानामक जाणावी. याहून अन्यही शिरा शेंकडों निघाल्या आहेत त्यांचीही ना-
 वें प्रसिद्ध आहेत. तथाच वक्ष्यति (कुमुदानामशिरासापुरुषत्रयबाहिनीभवति)४

पातालादूर्ध्वशिराःशुभाश्चतुर्विधुसंस्थितायाश्च ।
 कोणदिगुत्थानशुभाःशिरानिमिन्नान्यतोवक्ष्ये ॥५॥

अर्थ—पातालापासून स० खालून वर ज्या शिरा येतात व चार दिशेस ज्या शिरा
 असतात त्या शुभ होत. आपेपादि कोणदिशेस उत्पन्न झालेल्या शिरा शुभ
 नव्हत. यानंतर शिरांचीं चिह्ने सागतों ॥५॥

यदिवेतसोवुरहितेदेशेहस्तैस्ततास्त्रिभिःपश्चात् ।

सार्धंपुरुपेतोयंवहतिशिरापश्चिमातत्र ॥६॥

चिन्हमपिचार्धंपुरुपेमंडूकःपांडुरोथमृत्पीता ।

पुटभेदकश्चतस्मिन्पापाणोभवतितोयमधः ॥७॥

अर्थ—जेथें स्वभावतः उदक नाही अशा जलराहित देशां वेताचें झाड असेल तर त्याचे पश्चिमेकडे तीन हातांवर दीड पुरुषांखालीं उदक असतें तेथे पश्चिमेस शिरा (जरा) वाहत्ये ॥६॥ अर्धपुरुषावर पांढरा वेडूक, नंतर पीतवर्ण मृत्तिका, त्याचेखालीं पुटभेदक पापाण हीं चिन्हें लागतील त्याचे खालीं उदक सापडेल (येथें पुरुष ऊर्ध्वबाहु. त्याचें प्रमाण अगुलें १२० हेत. यांचा पंचमांश हस्त जाणावा) ॥७॥

जंब्वाश्चोदघ्वस्तैस्त्रिभिःशिराधोनरद्वयेपूर्वा ।

मृत्लोहगंधिकापांडुराथपुरुपेत्रमंडूकः ॥८॥

अर्थ—जंबू (जांबूळ) वृक्षाचे उत्तरेस तीन हातांपुढें दोन पुरुषांखालीं पूर्वेकडे शिरा आहे. येथें पुरुषभर खंडल असतां लोखंडासारख्या गंधाची थोडी पादरी माती व तीत वेडूक हें चिन्ह दिसेल ॥८॥

जंबूवृक्षस्यप्राग्बलमीकोयदिभवेत्समीपस्थः ।

तस्मादक्षिणपार्श्वेसलिलंपुरुपद्वयेस्वादु ॥९॥

अर्धपुरुपेचमत्स्यःपारावतसंनिभश्चपापाणः ।

मृद्भवतिचात्रनीलादीर्घकालंवहुचतोयं ॥१०॥

अर्थ—जांबूळीचे पूर्वेस जवळ वाळूळ असेल तर त्याचे दक्षिणेस दोन पुरुषांखालीं गोड उदक आहे ॥९॥ याचें चिन्ह. अर्धपुरुष खटल्यावर तेथे मत्स्य व खालीं पारव्याचे वर्णांचा दगड व तेथें नीलवर्ण मृत्तिका हीं चिन्हे असलीं ह्मणजे बहुतदिवस राहणारें असें बहुत उदक लागेल ॥१०॥

पश्चादुदुंवरस्यत्रिभिरेवकरैर्नरद्वयेसार्धं ।

पुरुपेसितोहिरश्मांजनोपमोधःशिरासुजला ॥११॥

अर्थ—जलवर्जित देशां उत्तरेचें झाड असेल तर त्याचे पश्चिमेस तीन हातांपुढें अडीच पुरुषांखालीं उत्तम जलयुक्तशिरा आहे. याचें चिन्ह. एक पुरुष खटल्यावर तेथें श्वेतसर्प दिसेल व काजळासारखा दगड दिसेल त्याचे खालीं उदक लागेल ११

उदगर्जुनस्यदृश्योवल्मीकोयदिततोर्जुनाद्धस्तैः ।
 त्रिभिरंबुभवतिपुरुषैस्त्रिभिरर्धसमन्वितैःपश्चात् ॥१२॥
 श्वेतागोधार्धनरेपुरुषेमृत्भूसराततःकृष्णा ।
 पीतासिताससिकताततोजलंनिर्दिशेदमितं ॥१३॥

अर्थ—अर्जुन (ताहान) वृक्षाचे उत्तरेस वाळूळ असेल तर वृक्षापासून पश्चिमेकडे तीन हातावर खटलें असता, साडेतीन पुरुषाखालीं उदक आहे ॥१२॥ चिन्ह. अर्धपुरुष खटल्यावर पादरी गोधा (पाल), एकपुरुषावर धूसरा (काळीपादरी) माती, नंतर काळीमाती, नंतर पिवळी, नंतर रेंतीनें युक्त पादरी माती, त्याचे खार्चीं बहुते जल आहे असें सागावें ॥१३॥

वल्मीकोपचितायांनिर्गुंड्यांदक्षिणेनकथितकरैः ।
 पुरुषद्वयेसपादेस्वादुजलंभवतिचाशोष्यं ॥१४॥
 रोहितमत्स्योर्धनरेमृत्कपिलापांडुराततःपरतः ।
 सिकतासशर्कराथक्रमेणपरतोभवत्यंभः ॥१५॥

अर्थ—वाळूळयुक्त निगडीचें शाड असेल तर त्याच्या दक्षिणेकडे तीन हातावर स वादोनपुरुष खटलें तर तेथें शुष्क न होणारें व गोड उदक आहे ॥१४॥ याचें चिन्ह. अर्धपुरुषावर रोहितमासा, पिंगटमाती, नंतर पादरीमा०, नंतर दगडा नीं युक्त रेंती, त्याचे खालीं उदक आहे ॥१५॥

पूर्वेणयदिवदर्यावल्मीकोदृश्यतेजलंपश्चात् ।
 पुरुषैस्त्रिभिरादेश्यंश्वेतागृहगोधिकार्धनरे ॥१६॥

अर्थ—नोरीचे शाडाच्या पूर्वेस वाळूळ दिसेल तर शाडाच्या पश्चिमेस तीन हातां पुढें तीन पुरुष खटलें असता, उदक आहे असें सागावें. तेथें चिन्ह. अर्धपुरुषावर पादरी पाल असेल, त्याचे खालीं खटलें असता उदक लागेल ॥१६॥

सपलाशावदरीचेद्दिश्यपरस्यांततोजलंभवति ।
 पुरुषत्रयेसपादेपुरुषेत्रचदुंढुभिश्चिन्हं ॥१७॥

अर्थ—पळस व वाळूळयुक्त नोरीचें शाड असेल तर, त्याचे पश्चिमेस तीन हाता नंतर सवातीन हात खटलें असता, खालीं उदक आहे. याचें चिन्ह. पुरुषावर दुंढुभि (निर्विष दुर्तोच्या सप) असेल ॥१७॥

विल्वोदुंबरयोगेविहायहस्तत्रयंतुयाम्येन ।
पुरुषैस्त्रिभिरंबुभवेत्कृष्णोर्धनरेचमंडूकः ॥१८॥

अर्थ—वेल व उंबर यांचा योग (एकत्र असणे) जेथे असेल त्याचें दक्षिणेस तीन हात भूमि टाकून तीन पुरुष खटले तर उदक आहे. याचें चिन्ह. अर्धपुरुष खटल्यावर तेंथे काळा बेटूक सांपडेल ॥१८॥

काकोदुंबरिकायां वल्मीकोद्दृश्यतेशिरातस्मिन् ।
पुरुषत्रयेसपादेपश्चिमदिक्स्थावहतिसाच ॥१९॥
आपांडुर्पातिका मृद्गोरसवर्णश्च भवति पापाणः ।
पुरुषार्थकुमुदानिभोद्दृष्टिपथं मूपकोयाति ॥२०॥

अर्थ—काकोदुंबरिका (बोखाड्याचें झाड) या खालीं वाळू दिसेल तर तेंथे सवातीन पुरुष खटले असता पश्चिमदिशेकडे जलशिरा वाहते ॥१९॥ येथे चिन्ह. थोडीपांढरी माती, पुढें पिवळी, नंतर पादरादगड व अर्धापुरुष खटले झणजे पांढरा उंदीर दृष्टीस पडेल ॥२०॥

जलपरिहीनेदेशे वृक्षः कंपिल्लकोयदादृश्यः ।
प्राच्यांहस्तत्रितयेवहतिशिरादक्षिणाप्रथमं ॥२१॥
मृत्नीलोत्पलवर्णाकापोताचैव दृश्यते तस्मिन् ।
हस्तेजगंधिमत्स्यो भवति पयोल्पंचसक्षारं ॥२२॥

अर्थ—अनरहित देशी कंपिल्लक (सर्गमादार, योरवकुळी) वृक्ष दृष्टीस पडेल तर त्याचे पूर्वेस तीन हातांपुढें सवातीन हातांखाली दक्षिणेकडे जलशिरा वाहते ॥२१॥ याचें चिन्ह. प्रथम नीलकमलासारखी माती, नंतर कपोताच्या रंगाची माती दिसेल. हातभर खटले झणजे अन्नगंधि मत्स्य लागेल तेंथे रारें अल्प उदक आहे ॥२२॥

शोणाकतरोरपरोत्तरोशिराद्वैकरावतिक्रम्य ।
कुमुदानामशिरासापुरुषत्रयवाहिनी भवति ॥२३॥

अर्थ—शोणाक (तेंदू किंवा दिंडा) वृक्षाचें पापयेस दोन हात सोडून तीन पुरुष खटले असता कुमुदानामक शिरा वाहते ॥२३॥

आसन्नोवल्मीकोदक्षिणपादर्वेविभीतकस्ययदि ।

अध्यर्धतस्यशिरापुरुषेज्ञेयादिशिप्राच्यां ॥२१॥

अर्थ—विभीतक (वेहडा) वृक्षाच्या दक्षिणदिशेकडे जबळ वारूळ असेल तर त्या वेहड्याच्या पूर्वेत दोन हातापुढे दोडपुढे खटले असतां, जलशिरा आहे असे जाणवें ॥२१॥

तस्यैवपश्चिमायांदिशिवल्मीकोयदाभवेद्वस्ते ।

तत्रोद्गभवतिशिराचतुर्भिरर्धाधिकैःपुरुषैः ॥२५॥

श्वेतोविश्वंभरकःप्रथमेपुरुषेतुकुंकुमाभोश्मा ।

अपरस्यांदिशिचशिरानश्यतिवर्षत्रयेतोते ॥२६॥

अर्थ—वेहड्याचेच पश्चिमेस वारूळ असेल तर, त्या वृक्षाचे उत्तरेस एकहात सोडून पुढे साडेचार पुरुषांजाली जलशिरा आहे ॥२५॥ चिन्ह. प्रथम एकपुरुष खटले असतां, पांढरा विश्वभरक (प्राणिविंशप) दिसतो. नंतर कुंकुमवर्ण पापाण, त्याखाली पश्चिमेकडे जलशिरा आहे; परंतु ती तीनवर्षांनी नाहीशी होईल ॥२६॥

सकुशःसितऐशान्यांवल्मीकोयत्रकोविदारस्य ।

मध्येतयोर्नरैरर्धपंचमैस्तोयमक्षोभ्यं ॥२७॥

प्रथमेपुरुषेभुजगःकमलोदरसंनिभोमहीरक्ता ।

कुरुर्विदःपापाणश्चिन्हान्येतानिवाच्यानि ॥२८॥

अर्थ—कोविदार (कौरळ, वाहवा, कांचन) वृक्षाचे ईशानीस दर्भयुक्त पांढरे वारूळ जेथे असेल तेथे कोविदार व वल्मीक यांचे मध्ये साडेचार पुरुषांजाली बहुत उदक आहे ॥२७॥ प्रथम एकपुरुष खटले असता तेथे कमळाच्या मध्यासारखा पीतवर्ण सर्प दिसेल, नंतर तांबडीमाती, नंतर कुरुर्विदपापाण, हीं चिन्हे आहेत असे सांगले ॥२८॥

यदिभवतिसप्तपर्णोवल्मीकवृत्तस्तदुत्तरेतोयं ।

वाच्यंपुरुषैःपंचभिरत्रापिभवंतिचिन्हानि ॥२९॥

पुरुषार्धमंडूकोहरितोहरितालसंनिभाभूश्च ।

पापाणोभ्रनिकाशःसौम्याचशिराशुभांबुवहा ॥३०॥

अर्थ—सप्तपर्ण (सालीण) वृक्ष वाखळाने वेष्टित असेल तर त्याचे उत्तरेस एक हातापुढे पाच पुरुषांखाली उदक आहे. येथेही चिन्हें आहेत ॥२९॥ अर्धपुरुष खटले असता, हिरवा बेटूक सापडेल; नंतर हरताळासारखी पिवळी-भूमि, नंतर काळा पाषाण, त्याखाली उत्तरेस चांगले उदक वाहणारी शिरा (शरा) आहे ॥३०॥

सर्वेषां वृक्षाणामधःस्थितो दर्दुरो यदा दृश्यः ।

तस्माद्दस्ते तोयं चतुर्भिरर्धाधिकैः पुरुषैः ॥३१॥

पुरुषेतु भवति नकुलो नीलामृत्पीतिका ततः श्वेता ।

दर्दुरसमानरूपः पापाणो दृश्यते चात्र ॥३२॥

अर्थ—सर्व वृक्षांत ज्याखाली (मुळांत) बेटूक दिसेल त्या वृक्षाचे उत्तरेस एक हातापुढे सडिंचार पुरुषांखाली उदक आहे ॥३१॥ येथे ही चिन्हे. एक पुरुष खटले असता, मृगस दिसेल. नंतर निळी माती, नंतर पीतवर्ण, नंतर श्वेतवर्ण माती, त्याचे खाली बेटकासारख्या वर्णाचा पाषाण दिसेल ॥३२॥

यद्यहिनिलयो दृश्यो दक्षिणतः संस्थितः करंजस्य ।

हस्तद्वये तु याम्ये पुरुषत्रितयेशिरासार्धे ॥३३॥

कच्छपकः पुरुषार्धे प्रथमं चोद्भिद्यते शिरापूर्वा ।

उदगन्या स्वादुजला हरितोश्माधस्ततस्तोयं ॥३४॥

अर्थ—करंजवृक्षाचे दक्षिणेस सापचें वाखळ दिसेल तर त्या वृक्षाचे दक्षिणेस दोन हातापुढे सडिंचा दोन पुरुषांखाली जल आहे ॥३३॥ येथे चिन्ह. अर्धापुरुष राटल्यावर कासव दिसेल, तेथे प्रथम पूर्वेकडे शरा उत्पन्न होईल. नंतर उत्तरेकडे दुसरा शरा गोडपाण्याचा निघेल, नंतर हिरवा पाषाण त्याचे खाली उदक चांगले आहे ॥३४॥

उत्तरतश्च मधूकादहिनिलयः पश्चिमे तरोस्तोयं ।

परित्ठत्यपंचहस्तानर्थाष्टमपौरुषे प्रथमं ॥३५॥

अहिराजः पुरुषेस्मिन्धूआधात्रीकुलत्थवर्णाश्मा ।

माहेंद्री भवति शिरावहति सफेनं सदा तोयं ॥३६॥

अर्थ—मोहाच्या उत्तरेस सर्पगृह (वल्मीक) दिसेल तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेस पांच हात भूमि सोडून पुढे सडिंचात पुरुषांखाली उदक आहे. येथे चिन्ह. प्रथम ॥३५॥

एक पुरुष टाटले असता मोठा सर्प दिसेल. नंतर धूम्रवर्ण भूमि, कुठथासारख्या वर्णाचा पाषाण, त्याचेखाली माहेद्री (पूर्वेकडील) शिरा फेनयुक्त जलात निरतर वाहत्ये ॥३६॥

**वल्मीकःस्निग्धोदक्षिणेनतिलकस्यसकुशादूर्वश्चेत् ।
पुरुषैःपंचभिरंभोदिशिवारुण्यांशिरापूर्या ॥३७॥**

अर्थ—तिलक (तिलवा) वृक्षाचे दक्षिणेंत कुशा व दूर्वा पाणी युक्त व आर्द्र असें वाळूळ असेल तर, त्या वृक्षाच्या पश्चिमेकडे पाच हात भूमि सोडून पुढें पाच पुरुषांखाली पूर्वेकडे जलशिरा आहे ॥३७॥

**सर्पावासःपश्चाद्यदाकदंबस्यदक्षिणेनजलं ।
परतोहस्तत्रितयात्पद्भिःपुरुषैस्तुरीयोनैः ॥३८॥
कौवेरीचात्रशिरावहतिजलंलोहगंधिचाक्षोभ्यं ।
कनकनिभोमंडूकोनरमात्रेमृत्तिकापीता ॥३९॥**

अर्थ—कदंब (कळंब) वृक्षाच्या पश्चिमेस सर्पाचें वाळूळ दिसेल तर त्या वृक्षाच्या दक्षिणेस तीन हातांपुढें साडेचार पुरुषांखाली उदक आहे ॥३८॥ येथें उत्तरेकडे शिरा वाहत्ये. तें जळ लोहगंधयुक्त अक्षोभ आहे. येथें चिन्ह सुवर्णासारख्या रंगाचा बेटूक एकपुरुषावर दिसेल, नंतर पीतवर्ण मृत्तिका. त्याखाली अक्षोभ उदक आहे ॥३९॥

**वल्मीकसंवृतोयदितालोवाभवतिनालिकेरोवा ।
पश्चात्पद्भिर्हस्तैर्नरैश्चतुर्भिःशिरायाम्या ॥४०॥**

अर्थ—वाळूळानें वेष्टित ताडवृक्ष किंवा नारळीचा वृक्ष असेल तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेस सहा हातांपुढें चार पुरुषांखाली दक्षिणेकडे जलशिरा आहे ॥४०॥

**याम्येनकपित्थस्याहिसंश्रयश्चेदुदग्जलंवाच्यं ।
सप्तपरित्यज्यकरान्वात्वापुरुषान्जलंपंच ॥४१॥
कबुरकोहिःपुरुषेरुष्णामृत्पुटभिदपिचपाषाणः ।
श्वेतामृत्पश्चिमतःशिराततभोन्नराभवति ॥४२॥**

अर्थ—कपिथ (कवठी) वृक्षाच्या दक्षिणेस सापाचें वाळूळ असेल तर, त्या वृक्षाचे उत्तरेस सात हात भूमि सोडून पांच पुरुष खटले असतां उदक आहे असे

सांगावे ॥४१॥ चिन्ह. एक पुरुषावर कर्बुर (चित्रवर्ण) सर्प.नंतर काळी माती. नंतर पुटभित् असा पाषाण, नंतर पश्चिमेकडे पांढरी माती तैथे उत्तरेस शिरा (उदकाचा झरा) आहे ॥४२॥

अश्मंतकस्यवामेबदरीवाद्दृश्यतेहिनिलयोवा ।

षडभिरुदकृतस्यकरैःसार्धंपुरुषत्रयेतोयं ॥४३॥

कूर्मःप्रथमेपुरुषेपापाणोधूसरःससिक्रतामृत् ।

आदौशिराचयाम्यापूर्वोत्तरतोद्वितीयाच्च ॥४४॥

अर्थ—अश्मंतक (आपटा) वृक्षाचे उत्तरेस वोर किंवा सापाचे वारूळ दिसेल तर त्या वृक्षाचे उत्तरेस सहा हात भूमि सोडून साडेतीन पुरुष खटले असतां उदक आहे ॥४३॥ चिन्ह. प्रथम एक पुरुष खटले असतां कांसव दिसेल, नंतर धूसर-वर्ण पाषाण, नंतर रेतीची माती, तैथे प्रथम दक्षिणेस शरा लागेल, नंतर ईशानीस दुसरा शरा लागेल ॥४४॥

वामेनहरिद्रतरोर्वल्मीकश्चेत्तोजलंपूर्वे ।

हस्तत्रितयेपुरुषैःसत्र्यंशैःपंचभिर्भवति ॥४५॥

नीलोभुजगःपुरुषेमृत्पीतामरकतोपमश्चाशमा ।

कृष्णाभूःप्रथमंवारुणीशिरादक्षिणेनान्या ॥४६॥

अर्थ—हरिद्र (दारूहळद किंवा ज्ञापणी, वृक्षवि०) वृक्षाच्या उत्तरेस वारूळ असेल तर, त्या वृक्षाचे पूर्वेस तीन हात भूमि सोडून पावणेसहा पुरुष खटले असतां उदक आहे ॥४५॥ चिन्ह. एक पुरुषावर नीलवर्ण सर्प दिसेल, नंतर पिवळी माती, नंतर हिरवा पाषाण, नंतर काळी माती, त्यांत प्रथम पश्चिमेस शिरा (शरा) लागेल, नंतर दुसरा दक्षिणेस शरा लागेल ॥४६॥

जलपरिहीनेदेशेदृश्यतेनूपजानिचिन्हानि ।

वीरणदूर्वामृदवश्चयत्रतस्मिन्जलंपुरुषे ॥४७॥

अर्थ—जलहीन देशांत ज्या स्थळी वीरण (काळा वाळा, तृणवि०), दूर्वा हीं नल-स्यानज चिन्हे मृदू दिसतात त्या स्थळी एक पुरुष खटले असतां, उदक आहे असे सांगावे ॥४७॥

भाङ्गीत्रिवृतादंतीसूकरपादीचलक्ष्मणाचैव ।

नवमालिकाचहस्तद्वयंबुयाम्येत्रिभिःपुरुषैः ॥४८॥

अर्थ—भारंगी, त्रिवृता (भिशोतर), दती (वृक्षनि०), खरसांबळी, लक्ष्मणा (ना
खद, मुचुकुंद), नवमालिका (भोगरी) ह्या ओषधि जेथे असतील त्याचि दक्षि-
णेस दोन हातांपुढे तीन पुरुषांखाली उदक आहे ॥४८॥

**स्निग्धाःप्रलंबशारवावामनविटपट्टुमाःसमीपजलाः ।
सुपिराजर्जरपत्रारूक्षाश्चजलेनसंत्यक्ताः ॥४९॥**

अर्थ—स्निग्ध, लांबखाशांचे, न्हस्व, विस्तीर्ण अशा वृक्षांजवळ उदक असते. सुषिर
(आंत पोकाळ), जर्जरपत्र, रूक्ष अशा वृक्षांजवळ उदक नाही ॥४९॥

**तिलकाम्रातकवरुणकभच्छातकविल्वतिंदुकांकोलाः ।
पिंडारशिरीपांजनपरूपकावंजुलातिवलाः ॥५०॥
एतेयदिसुस्निग्धावल्मीकैःपरिवृतास्ततस्तोयं ।
हस्तैस्त्रिभिरुतरतश्चतुर्भिरर्धेनचनरस्य ॥५१॥**

अर्थ—तिलक (तिळाचें), आम्रातक (आवा), वरुण (वायवर्णा), विनवा,
बेल, तिटुक (ठेभुरणी), अंकोळ (अंकोली), पिंडार (पेंढी), शिरीष (शि-
रस), अजन (काळाशेगवा), परूप (भुयधामणी), वंजुल (अशोक), अ-
तिबला (बाघाटी), ॥५०॥ हे वृक्ष जर स्निग्ध व वल्मीकाने वेष्टित असतील
तर ह्या वृक्षांपासून उचरेस तीन हस्तांपुढे साडेचार पुरुषांखाली उदक आहे ५१

**अतृणेषतृणायस्मिन्सतृणेतृणवर्जितामहीयत्र ।
तस्मिन्शिरांप्रदिष्टावक्तव्यंवाधनंतस्मिन् ॥५२॥**

अर्थ—गवत उत्पन्न होण्याजोग्या जमिनीवर गवत न उगवेल किंवा न उगवण्या-
जोग्या जमिनीवर गवत उगवेल तर तेथे खाली उदकाचा झरा आहे अथवा धन
(नाणें किंवा दागिने नव्हत. सोने, रूपें इ० धातु किंवा व्यवहारोपयोगी अन्य
खनिजपदार्थ) आहे असे सांगावें. येथे साडेचार पुरुषांखाली पाणी आहे असे
सांगावें असे कोणीं सणतात ॥५२॥

कंटक्यकंटकानां व्यत्यासें भस्त्रिभिः करैः पश्चात् ।

खात्वापुरुषत्रितयं त्रिभागयुक्तं धनं वा स्यात् ॥५३॥

अर्थ—पळसादि अकंटक वृक्षांमध्ये खदिरादि कटकयुक्त वृक्ष असेल अथवा कटक-
युक्त वृक्षांमध्ये अकंटक वृक्ष असेल तर ह्या वृक्षांपासून पश्चिमेस तीन हातांपुढे
पावणेचार पुरुष खटले असता उदक लागेल अथवा इव्य सांपडेल ॥५३॥

नदतिमहीगंभीरंयस्मिंश्चरणाहताजलंतस्मिन् ।
साधैस्त्रिभिर्मनुष्यैःकौवेरीतत्रचशिरास्यात् ॥५४॥

अर्थ—पायाने ताडण केलें असतां भूमीचा शब्द गंभीर (मधुर) जेथे होतो त्या स्थळीं साडेतीन पुरुष खटले ह्मणजे उत्तरेकडे घरा आहे ॥५४॥

वृक्षस्यैकाशाखायदिविनताभवतिपांडुर्यवास्यात् ।
विज्ञातव्यंशाखातलेजलंत्रिपुरुषंखात्वा ॥५५॥

अर्थ—वृक्षाची एक खांदी विनत (लवलेली) असेल किंवा पांडुरवर्ण असेल तर त्या खांदीखालीं तीन पुरुष खटले असतां जल आहे असे जाणावे ५५

फलकुसुमविकारोयस्यतस्यपूर्वेक्षिरात्रिभिर्हस्तैः ।
भवतिपुरुषैश्चतुर्भिःपापाणोधःक्षितिःपीता ॥५६॥

अर्थ—ज्या वृक्षाच्या फळांस किंवा पुष्पांस विकार (अ-ववृक्षफलपुष्पसदृशत्व) असेल त्या वृक्षाच्या पूर्वेस तीन हातापुढें चार पुरुष खटले असतां उदक लागेल. येथें चिन्ह. खाली दगड व पीतवर्ण भूमि असेल ॥५६॥

यदिंकटकारिकाकंटकैर्विनादृश्यतेसितैःकुसुमैः ।
तस्यास्तलेबुवाच्यंत्रिभिर्नरैरर्धपुरुषेच ॥५७॥

अर्थ—कटकारिका (रिगिणी किंवा सांवरी) वृक्ष कांट्यांनीं रहित व पांढऱ्या पुष्पांनीं युक्त दिसेल तर त्याचे खाली साडेतीन पुरुषावर जल आहे ॥५७॥

खर्जूरीद्विशिरस्कायत्रभवेज्जलविवर्जितेदेशे ।
तस्याःपश्चिमभागेनिर्देश्यंत्रिपुरुषेवारि ॥५८॥

अर्थ—ज्या जलरहितदेशीं दोन शिरांची (फाऱ्याची) खर्जूरी (खतुरीचें शाड) वृक्ष जेथे असेल तिच्या पश्चिमेकडे दोन हातापुढें तीन पुरुष खटले असता उदक आहे असे सांगावे ॥५८॥

यदिभवतिकर्णिकारःसितकुसुमःस्यात्पलाशं
वृक्षोवा । सव्येनतत्रहस्तद्वयंबुपुरुषद्वयेभवति ५९

अर्थ—कर्णिकार (पांगारा) अथवा पलस हे दोषही वृक्ष पाढऱ्या पुष्पाचे असतील तर त्याचे दक्षिणेस दोन हात भूमी सोडून पुढें दोन पुरुष खटले असतां उदक आहे ॥५९॥

ऊष्मायस्यांधात्र्यांधूमोवातत्रवारिनरयुग्मे ।
निर्देष्टव्याचशिरामहतातोयप्रवाहेण ॥६०॥

अर्थ—वाफ किंवा धूर ज्या भूमीवर असेल तेथे दोन पुरुषांमधील माठवा उदक प्रवाहाने युक्त शिरा आहे असे सांगायें ॥६०॥

यस्मिन्क्षेत्रोद्देशेजातंसस्थंविनाशमुपयाति ।
स्निग्धमतिपांडुरंवामहाशिरानरयुगेतत्र ॥६१॥

अर्थ—ज्या शेतात शालेलें धान्य नाश पावतें. अथवा स्निग्ध धान्य बहुत होतें किंवा पाट्टें होतें, त्या क्षेत्रात दोन पुरुषांमधील मोठा शरा आहे ॥ ६१ ॥

मरुदेशेभवतिशिरायथातथातःपरंप्रवक्ष्यामि ।
ग्रीवाकरभाणामिवभूतलसंस्थाःशिरायांति ॥६२॥

अर्थ—मरुदेश (जलरहितदेश मारवाड) यातील शिरा सांगतां. त्या देशात उदाच्यामानेप्रमाणें जमिनीत शिरा जातात (फार खोल) ॥६२॥

पूर्वोत्तरेणपीलोर्ध्वदिवल्मीकोजलंभवतिपश्चात् ।
उत्तरगमनाचशिराविज्ञेयापंचभिःपुरुषैः ॥६३॥
चिन्हंद्दुर्दुरादौमृत्कपिलातःपरंभवेद्दरिता ।
भवतिचपुरुषेधोश्मातस्यतलेवारिनिर्देश्यं ॥६४॥

अर्थ—पीलु (अक्रोड किंवा किकणेलाचा वृक्ष) वृक्षाचे ईशानीत वल्मीक असेल तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेत साडेचार हातापुढे पाच पुरुषांमधील उत्तरेकडे शिरा आहे असे जाणावे ॥६३॥ चिन्ह प्रथम एक पुरुष खटलें असता वेडूक, नंतर कपिलवर्ण (वानराचे केसासारखी) मृत्तिका, नंतर हिरवी मृत्तिका, नंतर दगड, त्यामधील उदक आहे असे सांगायें ॥६४॥

पीलोरेवप्राच्यांवलमीकोतोर्ध्वपंचमैर्हस्तैः ।
दिश्याम्यायांतोयंवक्तव्यंसप्तभिःपुरुषैः ॥६५॥
प्रथमपुरुषेभुजगःसितासितोहस्तमात्रमूर्तिश्च ।
दक्षिणतोवहतिशिरासक्षारंभूरिपानीयं ॥६६॥

अर्थ—पीलुवृक्षाच्याच पूर्वेत वल्मीक असेल तर त्या वृक्षाचे दक्षिणेत साडेपाचहात

सोडून सात पुरुषांखालीं उदक आहे असे सांगवें ॥६५॥ चिन्ह. प्रथमपुरुषा-
खालीं काळापांढरा हस्तमात्र लांब सर्प लागेल. खालीं दक्षिणेकडून शिरा ला-
गेल त्यांतून खारें बहुत उदक वाहिल ॥६६॥

उत्तरतश्चकरीरादहिनिलयेदक्षिणेजलंखादु ।

दशाभिःपुरुषैर्ज्ञेयंपुरुषेपीतोत्रमंडूकः ॥६७॥

अर्थ—करीर (कारवी किंवा वेळू) वृक्षाचे उत्तरेस बल्मीक असेल तर त्या वृक्षाचे
दक्षिणेस साडेचार हातांपुढें दहा पुरुषांखालीं गोड उदक आहे. चिन्ह. पुरुषा-
खालीं पीतवर्ण वेडूक दिसेल ॥६७॥

रोहीतकस्यपश्चादहिवासश्चेत्त्रिभिःकरैर्याम्ये ।

द्वादशपुरुषान्खात्वासक्षारापश्चिमेनशिरा ॥६८॥

अर्थ—रोहीतक (रक्तरोहिडा) वृक्षाच्या पश्चिमेस बल्मीक असेल, तर त्या वृक्षाचे
दक्षिणेस तीन हातांपुढें बारा पुरुष खटले असतां पश्चिमेकडे खान्यापाण्याची
शिरा दिसेल ॥६८॥

इंद्रतरोर्वल्मीकःप्राग्दृश्यःपश्चिमेशिराहस्ते ।

खात्वाचतुर्दशनरान्कपिलागोधानेप्रथमे ॥६९॥

अर्थ—इंद्रतट (अर्जुन किंवा देवदारू) अथवा पांढरा कुडा) वृक्षाचे पूर्वेस बल्मीक
दिसेल तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेस एक हात भूमि सोडून १४ पुरुष खटले असतां
खालीं शिरा वाहते. चिन्ह. प्रथम पुरुषाखालीं गोधा (घोरपड) कपिलवर्ण
दिसेल ॥६९॥

यदिवासुवर्णनाम्नस्तरोर्भवेद्दामतोभुजंगगृहं ।

हस्तद्वयेतुयाम्येपंचदशनरावसानेषु ॥७०॥

क्षारंपयोत्रनकुलोर्धमानवेताम्रसंनिभश्चाश्मा ।

रक्ताचभवतिवसुधावहतिशिरादक्षिणातत्र ॥७१॥

अर्थ—सुवर्ण (नागकेशर किंवा वाहवा अथवा पिवळा वाळा) नामक वृक्षाच्या
उत्तरेस बल्मीक असेल तर त्या वृक्षापासून दोन हातांपुढें दक्षिणेस १५ पुरुष
खटले असतां खारें उदक आहे ॥ ७० ॥ चिन्ह. अर्धपुरुष खटले असतां
मुंगूस व खालीं तांब्यासारखा दगड, खालीं तांबडी मुक्ता, तेथें दक्षिणेकडे
शिरा वाहत्ये ॥७१॥

वदरीरोहितवृक्षौसंपृक्तौचेद्विनापिवल्मीकं ।
हस्तत्रयेंवुपश्चात्पोडशभिर्मानवैर्भवति ॥७२॥
सुरसंजलमादौदक्षिणाशिरावहतिचोत्तरेणान्या ।
पिष्टनिभःपापाणोमृच्छेतावृश्चिकोर्धनरे ॥७३॥

अर्थ—बोर व रोहित (रक्तरोहिडा) हे वृक्ष एकत्र वल्मीकवांचूनही दिसतील तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेकडे तीन हातांपुढे १६ पुरुषांखाली उदक आहे ॥७२॥ चिन्ह. प्रथम गोड उदक पश्चिमेकडे लागेल नंतर उत्तरेकडे दुसरी शिरा लागेल, पिठासारखा पापाण, नंतर श्वेत मृत्तिका व अर्धपुरुषावर विंचू दिसेल ॥७३॥

सकरीराचेद्वदरीत्रिभिःकरैःपश्चिमेनतत्रांभः ।
अष्टादशभिःपुरुषैरैशानीवहुजलाचशिरा ॥७४॥

अर्थ—चारवृक्ष करीरवृक्षाने युक्त असेल तर त्याचे पश्चिमेत तीन हातांपुढे १८ पुरुषांखाली ईशानीकडे बहुजलशिरा आहे ॥७४॥

पीलुसमेतावदरीहस्तत्रयसंमितेदिशिप्राच्यां ।
विंशत्यापुरुषाणामज्ञोपमंभोत्रसक्षारं ॥७५॥

अर्थ—पीलुवृक्षयुक्त वदरी असेल तर त्याचे पूर्वेत तीन हातांपुढे वीस पुरुषांखाली स्तारें बहुत उदक आहे ॥७५॥

ककुभकरीरावेकत्रसंयुतौयत्रककुभविल्वौवा ।
हस्तद्वयेंवुपश्चान्नरैर्भवेत्पंचविंशत्या ॥७६॥

अर्थ—ककुभ (अर्जुनसादळा) व करीर हे वृक्ष एकत्र असतील अथवा ककुभ व विल्व हे वृक्ष एकत्र असतील तर त्यांचे पश्चिमेत दोन हातांपुढे २५ पुरुषांखाली उदक आहे ॥७६॥

वल्मीकमूर्धनियदादूर्वाश्चकुशाश्चपांडुराःसंति ।
कूपोमध्येदयोजलमत्रनरैकविंशत्या ॥७७॥

अर्थ—वाहळावर दूर्वा व पादरे कुशा असतील तर त्या वाहळांत कूप खणावा तेथे २१ पुरुषांखाली उदक आहे ॥७७॥

भूमीकदंबकयुतावल्मीकेयत्रदृश्यतेदूर्वा ।

हस्तत्रयेणयाम्येनरैर्जलंपंचविंशत्या ॥७८॥

अर्थ—कदंबवृक्षानें पुक्त भूमीवरील वाखळावर दूर्वा दिसतील तर त्या कदंबापासून दक्षिणेस तीन हातांपुढें २५ पुरुषांखाली उदक आहे ॥७८॥

वल्मीकत्रयमध्येरोहीतकपादपोयदाभवति ।

नानावृक्षैःसहितस्त्रिभिर्जलंतत्रवक्तव्यं ॥७९॥

हस्तचतुष्केमध्यात्पोडशाभिश्चांगुलैरुदग्वारि ।

चत्वारिंशत्पुरुषान्स्वात्वाद्मातःशिराभवति ॥८०॥

अर्थ—तीन वल्मीकांमध्ये रोहीतक वृक्ष विजातीय तीन वृक्षांनीं सहित असेल तर त्या रोहीतकवृक्षाच्या उत्तरेस चार हात १६ अंगुळें भूमी सोडून १० पुरुष सटलें असतां दगड लागेल, त्याचे खाली जलशिरा आहे ॥७९॥८०॥

ग्रंथिप्रचुरायस्मिच्छमीभवेदुत्तरेणवल्मीकः ।

पश्चात्पंचकरातिशतार्थसंख्यैर्नरैःसलिलं ॥८१॥

अर्थ—बहुतग्रथियुक्त शमीवृक्ष जेथें असेल त्याचे उत्तरेस वल्मीक असेल तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेकडे पांच हातांपुढें ५० पुरुषांखाली उदक आहे असे सांगावें ८१

एकस्थाःपंचयदावल्मीकामध्यमोभवेच्छ्रेतः ।

तस्मिन्शिराप्रदिष्टानरपष्ट्यापंचवर्जितया ॥८२॥

अर्थ—एके ठिकाणीं पांच वल्मीकें असून त्यांचे मध्यभागीं एक श्वेतवल्मीक असेल तर तेथें ५५ पुरुषांखाली शिरा आहे ॥८२॥

सपलाशायत्रशमीपश्चिमभागंबुमानवैःपष्ट्या ।

अर्धनरेहिःप्रथमंसवालुकापीतमृत्परतः ॥८३॥

अर्थ—पलाशयुक्त जेथें शमीवृक्ष असेल त्याचे पश्चिमेकडे ६० पुरुषांखाली उदक आहे. चिन्ह. प्रथम अर्धपुरुष सटलें असतां सर्प सांगिडल नतर, वालुकायुक्त पिवळी मृत्तिका असेल ॥८३॥

वल्मीकेनपरिवृतःश्वेतोरोहीतकोभवेद्यस्मिन् ।

पूर्वेणहस्तमात्रेसप्तत्यामानवैरंबु ॥८४॥

अर्थ—पादरा रोहीतकवृक्ष बल्मीकाने वेष्टित असेल तेथे त्या वृक्षाचे पूर्वेस एक हाता-
तापुटे ७० पुरुषाखाली उदक आहे ॥८४॥

इवेताकंटकवहुलायत्रशमीदक्षिणेनतत्रपयः ।
नरपंचकसंयुतयासप्तत्याहिर्नरार्थेच ॥८५॥

अर्थ—पादरा कटकयुक्त शमीवृक्ष जेथे असेल त्याच्या दक्षिणेकडे ७५ पुरुषाखाली
उदक आहे. चिन्ह. अर्धपुरुषाखाली सर्प असेल ॥८५॥

मरुदेशेयच्चिन्हंनजांगलेतैर्जलंविनिर्देश्यं ।
जंबूवेतसपूर्वेयेपुरुषास्तेमरौद्विगुणाः ॥८६॥

अर्थ—मरुदेशामध्ये जे चिन्ह, त्याणे जांगल (स्वल्पोदक, डोंगराळ) देशी उदक
सांगूनये. जंबू व वेतसवृक्ष याचे पूर्वेस जे पुरुष सांगितले ते मरुदेशात त्याच
चिन्हांनी दुप्पट सागावे ॥८६॥

जंबूस्त्रिवृतामूर्वाशिशुमारीसारिवाशिवाश्यामा ।
वीरुथयोवाराहीज्योतिष्मतीचगरुडवेगा ॥८७॥
सूकरिकमापपर्णाव्याघ्रपदाश्चेतियद्यहेर्निलये ।
बल्मीकादुत्तरतस्त्रिभिःकरैस्त्रिपुरुषेतोयं ॥८८॥

अर्थ—जांबूळ, निशोत्तर, मूर्वा, शिशुमारी, पादरी उपळसरी, शेरणी, पिंपळी, वा-
राही (श्वेत भुयकौहळी), मालकांगोणी, गरुडवेगा, खरसाबळी, रानउडीद, व्याघ्र
पदा (बेहकळी) ह्या औषधि सापाच्या बाळ्यावर असतील तर त्याचे उत्तरे-
स तीन हातापुटे तीन पुरुष खटले असता उदक आहे असे सागावे ॥८७॥८८॥

एतद्भूपेवाच्यंजांगलभूमौतुपंचभिःपुरुषैः ।
एतैरेवनिमित्तैर्मरुदेशेसप्तभिःकथयेत् ॥८९॥

अर्थ—ही पूर्वोक्त लक्षणे अनूप (पाणघळ, बहूदक) देशात सांगावी. स्वल्पोद-
कदेशी तर याच लक्षणांनी पाच पुरुष सागावे. याच लक्षणांनी मरुदेश (नि-
रुदकदेश) यांत सात पुरुषानी उदक सागावे ॥८९॥

एकनिभायत्रमहीतृणतरुबल्मीकगुल्मपरिहीना ।

तस्यांयत्रविकारोभवतिधरिऽयांजलंतत्र ॥९०॥

अर्थ—जेथे एकाच रंगाची जमीन तृण, वृक्ष, धुम्रीक, गुल्म (शुद्धप), यांणीरहित; अशी असून तिच्यामध्येच दुसऱ्या रंगाचे मातीचा भाग असेल तर तेथे उदक आहे असे सांगवे ॥९०॥

यत्रस्निग्धानिम्नासवालुकासानुनादिनीवास्यात् ।
तत्रार्धपंचमैर्वारिमानवैःपंचभिर्यदिवा ॥९१॥

अर्थ—जेथे आर्द्र, निम्न (उतरती), वालुकायुक्त, सशब्द, अशी भूमि असेल तेथे साडेपांच पुरुषांखाली अथवा पांच पुरुषांखाली उदक आहे ॥९१॥

स्निग्धतरूणांयाम्येनैश्रतुर्भिर्जलंप्रभूतंच ।
तरुगहनेपिहिविकृतोयस्तस्मात्तद्वदेववदेत् ॥९२॥

अर्थ—तेलकट वृक्षांच्या दक्षिणेस चार पुरुषांखाली बहुत उदक आहे असे सांगवे. जेथे बहुत वृक्ष असतील त्यांतून एक वृक्ष अन्य वृक्षासारखा असेल तर त्या वृक्षाचे दक्षिणेस चार पुरुषांखाली उदक आहे ॥९२॥

नमतेयत्रधरित्रीसार्धपुरुपेतुजांगलानूपे ।
कीटावायत्रविनालयेनवहवोद्युतत्रापि ॥९३॥

अर्थ—जेथे पाय मारिल्या असतां जमीन खाली जात्ये अशा जंगली किंवा पाणथळ जाग्यांत दीड पुरुषांखाली उदक आहे. गृहावाचून कीट (कृमि, मुग्धा इ०) बहुत असतील तेथेही दीड पुरुषांखाली उदक आहे ॥९३॥

उष्णाशीताचमहीशीतोष्णांश्चिभिर्नरैःसार्धैः ।
इंद्रधनुर्मस्योवावल्मीकोवाचतुर्हस्ताव् ॥९४॥

अर्थ—सर्व उष्ण भूमि असून त्यांत जेथे शीत भूमि असेल; अथवा सर्व शीत असून जेथे उष्ण भूमि असेल, तेथे साडेतीन पुरुषांखाली उदक आहे. अथवा जेथे (सूर्यकिरणांच्या योगाने) इंद्रधनुष्य दिसेल; किंवा मत्स्याकार दिसेल, अथवा नास्ळ दिसेल तेथे जंगली व पाणथळ जाग्यांत ४ हातांपुढे पाणी आहे ॥९४॥

वल्मीकानांपत्तयांयद्येकोभ्युच्छ्रितःशिरातदधः ।
शुष्यतिनरोहेतेवासस्यंस्यंस्यांचतत्रांभः ॥९५॥

अर्थ—वाहळ्याची ओळ असून त्यांत एक उच्च असेल तर त्याचे खाली चार हातां-

वर उदक आहे. जेथे धाम्य झुप्क होतें; अथवा रुतत नाही तेथे चार हातावर उदक आहे ॥९५॥

न्यग्रोधपलाशोदुंवैःसमेतैस्त्रिभिर्जलंतदधः ।

वटपिप्पलसमवायेतद्वद्वाच्यंशिराचोदक् ॥९६॥

अर्थ—नड, पळस व उबर हे तीन एकत्र असतील तेथे खाली उदक आहे. वट व पिंपळ हे एकत्र असतील तेथेही उत्तरेकडे चार हाताखाला उदक आहे ९६

आग्नेयेयदिकोणेश्रामस्यपुरस्यवाभवतिकूपः ।

नित्यंसकरोतिभयंदाहंचसमानुषंप्रायः ॥९७॥

नैर्ऋतकोणेवालक्षयंचवनिताभयंचवायव्ये ।

दिक्त्रयमेतत्त्यक्त्वाशेषासुशुभावहाःकूपाः ॥९८

अर्थ—ग्रामाच्या किंवा नगराच्या आग्नेयकोणीं कूप (जलाशय) असेल तर तो नित्य भय व मनुष्यास दाह, बहुतकरून करितो ॥९७॥ नैर्ऋतकोणीं असेल तर बालक्षय करितो. वायव्यकोणीं असेल तर स्त्रियांस भय करितो. हे दिक्त्रय (तीन दिशा) सोडून अन्यदिशास कूप शुभसूचक होत ॥९८॥

सारस्वतेनमुनिनादगार्गलंयत्कृतंतद्वलोक्य ।

आर्याभिःकृतमेतदृत्तरपिमानवंक्ष्ये ॥९९॥

अर्थ—सारस्वत मुनीने जे दगार्गल केले, ते पाहून हे मी आर्याछदाने केले. आता मानवदगार्गल, वृक्षानी (श्लोकछदाने) सांगतो ॥९९॥

स्निग्धायतःपादप्रगुल्मवलयोनिच्छिद्रपत्राश्च

ततःशिरास्ति । पद्मक्षुरोशीरकुलाःसगुंड्राः

काशाःकुशाद्यानलिकानलोवा ॥१००॥ ख

र्जूरजंघ्वर्जुनवेतसाःस्युःक्षीरान्वितावाट्टमगु

ल्मवह्लयः । छत्रेभनागाःशतपत्रनीपाःस्युर्न

क्तमालाश्चससिंदुवाराः१०१विभीतकोवामद

यंतिकावायत्रास्तितास्मिन्पुरुपत्रयेंभः । स्यात्प

र्वतस्योपरिपर्वतोन्वस्तत्रापिमूलेपुरुपत्रयेंभः १०२

सूचना.

विद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सदृहत्यास आर्ही विनयपूर्वक असें सुचवितो कीं, या ग्रंथाचा रजमापासून रकापर्यंत सर्वांस विशेष उपयोग होईल, असें समजून प्राकृत (मराठी) टोकेसह लोकहितो देशां हे पुस्तक छापण्याचे काम सुरू केले आहे. यास वर्गणीद्वारा साद्व करून, तें पूर्ण करणें सुद्ध देशवाधकाकडे आहे. ॥

वर्गणीचे दर

	किंमत.	हाशील
आगाऊ किंवा अंक पोंचताच टिप्यास दर अकास ८ आणे		६ ३
सागाहून टिप्यास दर अकास	२० आणे	६ ९

किमतीबद्दल टिकिटा पाठविणें साच्यास अर्धा आणा दराच्या पाठवाण्या.

मुद्रित ठाकुरद्वारानजीक हरिबाबाचे चार्जित रा० रा० नारोकृष्ण दुमाळ्ये याजकडे पैसा जमा करून त्याची पावती घ्यावी.

आश्रयदात्यांस विनंती.

या अंकासुद्धां या पुस्तकांचे दहा अंक निघाले, ज्याणीं जाहिरातीप्रमाणे, आगाऊ किंमत जमा केली नाही, त्याणी हा अंक पोंचतांच दहा अंकांबद्दल किंमत रुपये ६.०४ व हांशिलाबद्दल ५ आणे एकूण सहा रुपये तऊ आणे लौकर पाठवावे.

श्री
बृहत्संहिता

(वराह मिहिरकृत)

मूळश्लोक संस्कृत असून याचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला
आहे.

THE BRIHATSANHITĀ

[BY VARAHA MIHIRA]

यात व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १ ले

तारीख २५ मार्च १८७४.

अंक ११

VOL I

25th MARCH 1874

No. 11

रत्नागिरी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

याणीं

आपल्या

जगन्मित्र छात्रान्यात
छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अकांत मोठ्या तक्तीचे साभ्यार्चा चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून
सुमारे ८०० ग्रंथ येत जाईल

अर्थ—ज्यास्थळी वृक्ष, गुल्म, बल्ली ह्या क्षिग्ध (टवटवीत) असतील तेथे व छिद्ररहित पत्राचे वृक्ष असतील तेथे तीन पुरुषाखाली जलशिरा आहे असे सागवे स्यळकमळिणी, गोखरू, वाळा, थोर डोर्ला, नागरमोथा, कसाडा किंवा लव्हा, दर्भजाति, सुगंधोषधि वि० किंवा गुळठू, देवनळ, ॥१००॥ खजूर, जावळ, अर्जुन, वेत, दुधासारख्या चिकाचे वृक्ष, गुल्म (एकमूल शाखासमूह) व बल्ली, आळभें, कासाळू, नागकेशर, कळव, कमळ, करज, कात्रीनिगूड ॥१०१॥ हे हेडा, मोगरी, हे वृक्ष ज्यास्थळी असतील त्यास्थळी तीन पुरुषाखाली उदक आहे असे सागवे जेथे पर्वतावर दुसरा पर्वत असेल तेथे पर्वतमूली ती पुरुषाखाली उदक आहे ॥१०६॥

**यामौजकैःकाशकुशैश्चयुक्तानीलाचमृद्यत्रसशर्कराच ।
तस्यांप्रभूतंसुरसंचतोयंरुष्णाथवायत्रचरक्तमृद्वा ॥१०३**

अर्थ—जी भूमि, मुज, काश, कुश या ३ प्रकारच्या तृणापैकी कोणत्यानेही युक्त, नीलवर्ण, बारीक दगडांनी युक्त, अथवा काळी, किंवा तावडी अशा भूमीचा ठाई बहुत व सुरस उदक असते ॥१०३॥

**सशर्करात्ताम्रमहीकपायंक्षारंधरित्रिकपिलाकरोति ।
आपांडुरायांलवणंप्रदिष्टमिष्टंपयोनीलवसुंधरायां १०४**

अर्थ—शर्करा (रेंतीसारखी जाड्याकणाची व खड्याची माती) युक्त व ताम्रभूमि कपाय (कडु) उदक करित्से कपिल (पिंगट) वर्ण भूमि क्षार उदक करित्से थोड्याशा पादन्या भूमीचाठाई लवण (क्षार) उदक होतें नीलवर्ण भूमीचाठाई मिष्ट उदक होतें ॥१०४॥

**शाकारवकर्णार्जुनविल्वसर्जाःश्रीपर्णरिष्टार्थ
वशिंशपाश्च । छिद्रैश्चपर्णैर्दुग्मगुल्मवलयोरुक्षा
श्वदूर्वुनिवेदयन्ति ॥१०५॥**

अर्थ—साया, राळेचा वक्ष, अर्जुन, विल्व, सायला, शिवण, निव, खईर, शिसवा, व सच्छिद्र पर्णे रूक्ष असे वृक्ष, गुल्म, बल्ली ह्या जेथे असतील तेथून दूर उदक आहे असे सागतात ॥१०५॥

सूर्याग्निभस्मोपूखरानुवर्णायानिर्जलासावसु

धाप्रदिष्टा । रक्तांकुराःक्षीरयुताःकराररक्ताद्य
राचेज्जलमश्मनोधः ॥१०६॥

अर्थ—सूर्य, अग्नि, भस्म, उंट, गर्दभ, यांच्या सारखा वर्ण ज्या भूमीचा आहे ती निर्जल सांगितली. जेथे करीर (कारवी किवा वांबू) वृक्ष, रक्तपल्लव व क्षीर यांणी युक्त असतील व रक्तभूमि जर असेल तर तेथे पाषाणाजाली उदक आहे असे सांगिते ॥१०६॥

वैदूर्यमुद्रांगुदमेचकाभापाकोन्मुखोदुंबरसंनि
भावा । भृंगांजनाभाकपिलाथवायाज्ञेया
शिलाभूरिसमीपतोया ॥१०७॥

अर्थ—वैदूर्यमणि (लसण्या पांढरा भुरकटंमाचा) मूग, मेघ, यांसारखी व रुग्णवर्ण किंवा पिकलेल्या उंबरफळासारखी अथवा भ्रमर, कज्जल यांसारखी अथवा कपिलवर्ण (भुरकट) जी शिला (पाषाण) तिचे जवळ उदक आहे असे समजावे ॥१०७॥

पारावतक्षौद्रघृतोपमावाक्षौमस्यवस्त्रस्यचतुल्य
वर्णा । यासोमवल्ल्याश्चसमानरूपासाप्याशु
तोयंकुरुतेक्षयंच ॥१०८॥

अर्थ—पारवापक्षी, मध, घृत यांसारखी अथवा रेशमी वस्त्रासारखी किंवा सोमवली-सारखी जी शिला तीही अक्षय क्षीण उदक करिते ॥१०८॥

ताम्रैःसमेतापृपतैर्विचित्रैरापांडुभस्मोपूस्वरानु
रूपा । भृंगांपमांगुष्ठिकपुष्पिकावासूर्याग्निव
र्णांचशिलावित्तोया ॥१०९॥

अर्थ—तांबडे नानापकारचे विदूनी युक्त, ईपत्पांडुरवर्ण, भस्म, उंट, गर्दभ, यांच्या सारखी, भ्रमरासारखी, अंगुष्ठपुष्पिका (अंगठ्याएवढे पांढरे टिपके जीवर आहेत अशी) सूर्य व अग्नि यांसारख्या वर्णाची अशी जी शिला ती उदकरहित जाणावी ॥१०९॥

चंद्रातपस्फटिकमौक्तिकहेमरूपायाश्चंद्रनील
मणिहिंगुलुकांजनाभाः । सूर्योदयांशुहरिता

लनिभाश्रयाःस्युस्ताःशोभनामुनिवचोत्रचवृ
त्तमेतत् ॥११०॥

अर्थ—चांदणें, स्फटिकमणि, मीक्तिक, सुवर्ण यांसारख्या; इंद्रनीलमणि, हिंगूळ, कज्जल यांसारख्या; सूर्योदयचि किरण, हरिताळ, यांसारख्या ज्या शिला त्या सर्व शोभन (जलयुक्त) असें जाणवें असें मुनीनीं सांगितलें ॥११०॥

एताह्यभेद्याश्चशिलाःशिवाश्रयक्षैश्रनागैश्रस
दाभ्रिजुष्टाः । येपांचराष्ट्रेषुभवंतिराज्ञांतेपाम
वृष्टिर्नभवेत्कदाचित् ॥१११॥

अर्थ—ह्या पूर्वोक्त शिला अभेद (फोंडूं नयेत) कारण, कल्याणकारक व यक्ष, नाग यांनीं सर्वकाळ सेवित (आश्रयित) होत. अशा शिला ज्या राजांच्या राज्यांत असतील तेथें कधीही अवर्षण होणार नाही ॥१११॥ गरज असल्यास शिला फोडण्याचा उपाय.

भेदंयदानैतिशिलातदानींपालाशकाष्टैः
सहतिंदुकानां । प्रज्वालयित्वानलमग्नि
वर्णासुधांबुसिक्ताप्रविदारमेति ॥११२॥

अर्थ—शिला कुटत नाही तर, ज्वालक टेंभुरणीचीं व पळसाचीं काष्ठें यांहीकसून अग्नि पेटवून ती शिला लाल करावी. आणि चुन्याच्या पाण्यानें भिजवावी सणजे कुटत्ये ॥११२॥

तोयंशूतंमोक्षकभस्मनावायत्सप्तकृत्वःपरिपे
चनंतत् । कार्यशरक्षारयुतंशिलायाःप्रस्फो
टनंवन्हिवितापितायाः ॥११३॥

अर्थ—मोक्षक (मरुबक, मोरवा) वृक्षाच्या भस्मांत तापिलेले उदक शर (सरनामक तृणवि०) तृणाच्या भस्मानें युक्त कसून तापिलेलेल्या शिलेचे सातवेळ तिच-
न पुनःपुनः तापवून करावें सणजे ती शिला कुटत्ये ॥११३॥

तक्रकांजिकसुराःसकुलत्थायोजितानिवदरा
णिचतस्मिन् । सतरात्रमुपितान्यभितसांदा
रयंतिहिशिलांपरिपेकैः ॥११४॥

अर्थ—ताक, पेज, मद्य, कुलीद हे एकत्र करून त्यामध्ये बोरें टाकावी आणि सा तरात्री ठेवावी त्याणें तापिवलेली शिळा भिजवावी जणजे फुटये ॥११४

नैवंपत्रंत्वक्चनलंतिलानांसांपामार्गतिंदुकं,
स्याद्गुडूची । गोमूत्रेणस्त्रावितःक्षारएपांपट्क
त्वोतस्तापितोभियतेश्मा ॥११५॥

अर्थ—निशाची पां ५ साल, तिल्याचें नाल (तिलकट), आवाडा, टेंभुरणी, गुळवेर, याचें भस्म गोमूत्रांनै युक्तकरून त्याणें तापिवलेला पाषाण (दगड) सहावेळ पुन पुन तापवून सिंचन केला जणजे फुटतो ॥११५॥

आर्कपयोहुडुविपाणमपीसमेतंपारावताखुश
कृताचयुतंप्रलेपः । टंकस्यतैलमथितस्यत
तोस्यपानंपश्चाच्छितस्यनशिलासुभवेद्विघातः ११६
क्षारेकदल्यामथितेनयुक्तेदिनोपितेपायितमा
यसंयत् । सम्यक्छितंचाश्मनिनैतिभंगंनचा
न्बलोहेप्त्वपितस्यकौठ्यं ॥११७॥

अर्थ—या दोन श्लोकाचा अर्थ (अ० ५० श्लो० २५।२६) यात सांगितला आहे. प्रथम श्लोकातील टंकस्य या पदाचा अर्थ शम्भू (टाकीइ०) असा आहे ॥११६।११७॥

पालीप्रागपरायतांबुसुचिरंधत्तेनयाम्योत्तराक
ह्योलैरवदारमेतिमरुतासाप्रायशंप्रेरितैः ।
तांचेदिच्छतिसारदारुभिरपांसंपातंमावारये
त्पापाणादिभिरेववाप्रतिचयंक्षुण्णांद्विपाश्वा
दिभिः ॥११८॥

अर्थ—पूर्वपश्चिम पाली (गपी, विहीर) बहुतादिवस उदक धारण करिते दक्षिण विहीर फार दिवस रहात नाहीं. कारण वायुने प्रेरित जे तरंग त्याहींकरून तिचें विदारण बहुधा होते. अशा विहीरीतें जर चांगली करण्यास इच्छील तर निकडे जलतरंग जात असतील तिकडे दटकाठानी किंवा दगडानी अथवा भाजलेल्या इटानी जल्पतनस्थल बांधावें प्रतिचय (एकैकथरी) गज, अश्व,

उष्ट, महिष, बैल याहिं कस्न भूमिचें मर्दन करावें ह्यणजे तेणेकस्न बळकट घट् होतें ॥११८॥

ककुभवटाअप्रक्षकदंवैःसनिचुलजंबूवेतसनी
पैः । कुरबकतालाशोकमधूकैर्बकुलविमिश्रै
श्रावृततीरां ॥११९॥

अर्थ—ककुभ (अर्जुनसादडा), वट, आम्र, पाईर, कळंत्र, कडुनित्र, जांबूळ, वेत, कौन्हाटा, ताड, अशोक, मोहा, बकुल, या वृक्षांनी विहिरीचें तीर आच्छादित करावें (हे वृक्ष लावावे) ॥११९॥

द्वारंचनैर्वाहिकमेकदेशेकार्यंशिलासंचितवा
रिमार्गं । कोशस्थितंनिर्विवरंकपाटंरुत्वात्
तःपांशुभिरावपेत्तं ॥१२०॥

अर्थ—शिलांनी केला आंह उदकाचा मार्ग ज्यांस असें एकीकडे निर्वाहार्य द्वार करावें. त्यावर मध्ये छिद्ररहित कपाट कस्न नंतर तें मातीनें युक्त करावें ॥१२०॥

अंजनमुस्तोशीरैःसराजकोशातकामलकचू
र्णैः । कतकफलसमायुक्तैर्योगःकूपेप्रदातव्यः१२१
कलुपंकटुकंलवणंविरसंसलिलंयदिवाशुभगं
धिभवेत् । तदनेनभवत्यमलंसुरसंसुसुगंधि
गुणैरपरैश्चयुतं ॥१२२॥

अर्थ—अजन (कटुकी किंवा काळीकापशी), नागरमोथा, वाळा, शिग्रोद्री किंवा मोठीघोंसाळी, याचें चूर्ण व कतकफल (निरळीचेंवा) यांचा योगकस्न विहिरीमध्ये टाकावा ॥१२१॥ तेणेकस्न गडूळ, कडु, क्षार, विरस, अशुभगंध असेंही उदक स्वच्छ, सुरस, सुगंधि, या गुणांनी व अन्यही चांगल्या गुणांनी युक्त होतें ॥१२२॥

हस्तोमधानुराधापुष्यधनिष्ठोत्तराणिरोहिण्यः ।
शतभिषगित्यारंभकूपानांशस्यतेभगणः ॥१२३॥

अर्थ—हस्त, मघा, अनुराधा, पुष्य, धनिष्ठा, उत्तरा, उत्तराषाढा, उत्तरमाघादा,

रोहिणी, शततारका, हा नक्षत्रसमुदाय कूपाच्या (विहिरीच्या) आभास प्रभा
स्त होय ॥१२३॥

कृत्वावरुणस्यबलिवटवेतसकीलकंशिरास्थाने ।
कुसुमैर्गंधैर्धूपैःसंपूज्यनिधापयेत्प्रथमं ॥१२४॥

अर्थ—वरुण (अपापति) यास बलि ट्रेजन वट व वेत याची मेल करून तिथी
पुष्पे, गंध, धूप इत्यादिकांनी पूजाकरून शिरा (शरा) स्थानी प्रथम स्थापन क
रावी ॥१२४॥

मेघोद्भवंप्रथममेवमयाप्रदिष्टंज्येष्ठामतीत्यबल/
देवमतादिदृष्ट्वा । भौमंदगार्गलमिदंकथितंद्दि
तीयंसम्यग्बराहमिहिरेणमुनिप्रसादात् ॥१२५॥

अर्थ—ज्येष्ठी पौर्णिमेस ज्येष्ठानक्षत्र जाऊन मेघोद्भव उदक प्रथमच अध्याय २३
यात बलदेवादिकाचे मत पाहून मी सांगितले. या अध्यायात भूमिसवधी हे
दुसरे दगार्गल (पाणी पाहणे) मी (बराह मिहिराने) मुनिप्रसादाने उत्तम सा
ंगितले ॥१२५॥

इतिश्रीबराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायांद
गार्गलं नामचतुःपंचाशोऽध्यायः ॥५४॥

॥ अथवृक्षायुर्वेदः ॥

प्रांतच्छायाचिनिर्मुक्तानमनोज्ञाजलाशयाः ।
यस्मादतोजलप्रांतेष्वारामान्बिनिवेशयेत् ॥१॥

अर्थ—आसमताद्वागी छायेने रहित असे जलाशय (विहिरी, तळी ६०) सुदूर
दिसत नाहींत यास्तव जलाशयाचे सभोवार आराम (बाग) करावे ॥१॥

मृद्धीभूःसर्ववृक्षाणांहितातस्यांतिलान्वपेत् ।
पुष्पितास्तांश्रुण्हीयात्कर्मैतत्प्रथमंभुवि ॥२॥

अर्थ—मधुर व कोमल (मृदु) भूमि सर्व वृक्षांत हितकारक होय. यास्तव त्या भू-
मीवर तीळ वेस्त ते फुलले हणजे त्यांचे तैथेच मर्दन करावे. झाडे लावावयाचे
भूमीवर हे कस प्रथम करावे ॥२॥

अरिष्टाशोकपुन्नागशिरीषाःसप्रियंगवः ।

मंगल्याःपूर्वमारामेरोपणीयागृहेषुवा ॥३॥

अर्थ—कडुनिंब, अशोक, सुरंगी, शिरस, गहुळ. हे वृक्ष मंगलकारक यास्तव प्रथम
बागेत किंवा गृहजवळ हे लावावे ॥३॥

पनसाशोककदलीजंबूलकुचदाडिमाः ।

द्राक्षापालीवताश्वैववीजपुरातिमुक्तकाः ॥४॥

एतेद्रुमाःकांडरोप्यागोमयेनप्रलेपिताः ।

मूलच्छेदेथवास्कंधेरोपणीयाःप्रयत्नतः ॥५॥

अर्थ—फणस, अशोक, केळी, नांबळी, ओटी, डाळिंब, द्राक्षी, पालीवत, महाळुं-
ग, कस्तूरीमोगरा किंवा टेंभुरणी ॥४॥ हे वृक्ष कांडरोप्य आहेत हणजे बीजांपासून
नच झाडे करण्याची गरज नाही. या वृक्षांच्या खांद्या तोडून लावल्या असता वां-
चतात, यास्तव तोडलेल्या खांदीस गाईचे शेण लावून मग ती जमिनीत लावावी.
अथवा एक झाड तोडून त्यावर किंवा खांदीवर दुसऱ्या (सजातीय किंवा वि-
जातीय) झाडाचे खांदीचे कलम करावे. सावर मातीचा लपेटा द्यावा. ज्यांस
फुले व फळे येतात अशा झाडांच्या राद्या जगतात ॥५॥

अजातशाखान्शिशिरेजातशाखान्हिमागमे ।

वर्पागमेचसुस्कंधान्यथादिकप्रतिरोपयेन् ॥६॥

अर्थ—अंकुर न फुटलेले वृक्ष शिशिरात (माघफाल्गुनात), अंकुर फुटलेले हेमंतांत
(मार्गशीर्षपौषांत), खांद्या फुटलेले वर्षाकार्ती (श्रावणभाद्रपदांत) लावावे. वृक्ष
उपटण्यापूर्वी त्यांचे जे अंग ज्या दिशेस होते तेच अंग त्याच दिशेस हेंडिल असा
वृक्ष लावावा (उपटण्यापूर्वी दिशा समजण्यासाठी झाडात चुन्याची बारी रुणा
कसून ठेवावी) ॥६॥

घृतोशीरतिलक्षौद्रविडंगक्षीरगोमयेः ।

आमूलस्कंधलिप्तानांसंक्रामणविरोपणं ॥७॥

अर्थ—तूप, चाळा, तीळ, मध, नावाडिग, दुग्ध, गार्दचें शेण, यांचा मूळापासून खाद्यापर्यंत लेप करून, वृक्ष अन्य देशास नेऊन लायिला तरी जगतो ॥७॥

**शुचिभूत्वातरोःपूजांकृत्वास्नानानुलेपनैः ।
रोपयेद्रोपितश्चैवपत्रैस्तैरेवजायते ॥८॥**

अर्थ—शुद्ध होऊन, बृवांस स्नान घालून अनुशेषनादिकांनीं त्याची पूजाकरून लावावा. असा लाव घेला वृक्ष त्याच पानांनीं हातो. पूर्वीचीं पाने शुष्क होत नाहीत ८

**सायंप्रातश्चर्मतौशीतकालेदिनांतरे ।
वर्षासुचभुवःशोपेसेक्तव्यारोपिताद्गुमाः ॥९॥**

अर्थ—श्रीष्मऋतूमध्ये लावलेले वृक्ष सायंकाळीं व प्रातःकाळीं शिपावे. हेमंत व शिशिर ऋतूमध्ये एक दिवस सोडून शिपावे. वर्षाऋतूत भूमि शुष्क झाली क्षण जे शिपावे ॥९॥

**जंबूवेतसवानीरकदंबोदुंबराजुनाः ।
वीजपूरकमृद्धीकालकुचाश्चसदाडिमाः ॥१०॥**

वंजुलोनक्तमालश्चतिलकःपनसस्तथा ।

तिमिरोम्रातकश्चैवपोडशानूपजाःस्मृताः ॥११॥

अर्थ—जांबूल, वेत, पारसापिपळ, कळव, उवर, अर्जुन, लिंबू, द्राक्ष, ओटीचे झाड, डाळिंबी व एलची, अशोक व तिवर, करज, तिळ, फणस, तिमिर, (वृक्षवि०), अम्रातक (भंदाडा), हे सोळा वृक्ष पाणथळ देशात होणारे होत ॥१०॥११॥

उत्तमंविंशतिर्हस्तामध्यमंपोडशांतरं ।

स्थानात्स्थानांतरंकार्यवृक्षाणांद्वादशावरं ॥१२॥

अर्थ—एका वृक्षापासून दुसरावृक्ष लावणें, शीत हातावर उत्तम, सोळा हातावर मध्यम, बारा हातावर कनिष्ठ होय ॥१२॥

अभ्याशजातास्तरवःसंपृशांतःपरस्परं ।

मिश्रैर्मूलैश्चनफलंसम्यग्यच्छंतिपीडिताः ॥१३॥

अर्थ—समीप झालेले वृक्ष परस्पर स्पर्श करतात व पाळे मिश्र होतात, यास्तव पीडित होऊन उत्तमप्रकारे फळे देत नाहीत ॥१३॥

शीतवातातपैरोगोजायतेपांडुपत्रता ।

अवृद्धिश्चप्रवालानांशाखाशोपोरसस्रुतिः ॥१४॥

अर्थ—थंडी, वारा व ऊन यांहींकरून वृक्षांस रोग होतो. या रोगाने पांढरीपाने, अंकुर न वाढणे, शाखा शुष्क होणे, रस गळणे, हीं होनात या चिन्हांवरून रोग शाला असें समजावे ॥१४॥

चिकित्सितमथैतेपांशस्त्रेणादौविशोधने ।

विडंगघृतपंकाक्तान्सेचयेत्क्षीरवारिणा ॥१५॥

अर्थ—अशा रोगग्रस्त वृक्षांचे प्रथम, गखाने व्रणादिकांचे शोधन करावे. वाविडंग, घृत, कर्दम, हीं एकत्र करून त्याचा लेप व्रणादिकावर करावा आणि पाण्यांत दूध घालून ते शिपडाने असे केले लणजे रोग जातो ॥१५॥

फलनाशेकुलत्थैश्चमापैर्मुद्गैस्तिलैर्यवैः ।

शृतशीतपयःसेकःफलपुष्पाभिवृद्धये ॥१६॥

अर्थ—वृक्षांचीं फळे गळतील किंवा नासतील तर कुळीद, उडीद, मूग, तीळ, यव, हे पदार्थ दुधांत घालून शिजवावे. नंतर थंड करून त्याणे वृक्षांचे सिंचन करावे लणजे फळे व फुले यांची वृद्धि होई ॥१६॥

अविकाजशरुचूर्णस्वाढकेद्वेतिलाढकं ।

सक्तुप्रस्थोजलद्रोणोगोमांसतुलयासह ॥१७॥

सप्तरात्रोपितैरेतैःसेकःकार्योवनस्पतेः ।

वल्लीगुल्मलतानांचफलपुष्पायसर्वदा ॥१८॥

अर्थ—मेंदा व बकरा यांच्या विष्टेचे (लेडीचे) चूर्ण २ आढक, तिळांचे चूर्ण १ आढक, सांतूचे चूर्ण एक प्रस्थ, उदक एक शोण व इतक्यांबरोबर गोमांस ॥१७॥ हीं एकत्र करून सात रात्री ठेवावी त्याणे पाहिजे त्या ऋतूंत वृक्षांचे सिंचन करावे लणजे बळी, गुल्म, लता, यांस सर्वकाळ फळे फुले येतात. (आढकादि प्रमाण. १ गुंजा लणजे १ मासा, १६ मासे १ तोळा, ४ तोळे १ पल, ४ पळे १ कुडव, ४ कुडव १ प्रस्थ, ४ प्रस्थ १ आढक, ४ आढक १ शोण, ४ शोण १ मण, ४ मण १ खंडी, १०० पळे १ तुला, २० तुला लणजे १ भार) ॥१८॥

वासराणिदशदुग्धभावितंबीजमाज्ययुतह
स्तयोजितं । गोमयेनबहुशोविरूक्षितंक्रौड
मार्गपिशितैश्चधूपितं ॥१९॥

मत्स्यसूकरवसासमन्वितंरोपितंचपरिकर्मि
तावनौ ॥ क्षीरसंयुतजलावसेचितंजायतेकु
सुमयुक्तमेवतत् ॥२०॥

अर्थ—हातास तूप लावून त्या हाताने दहा दिवस दुधाने कोणत्याहीशाडाचे बीजांस
सिंचन करावे नंतर गोमयाने बहुतवेळ मर्दन करावे. नंतर ते बीज भा
ज्यांत ठेवून त्यास दुकर व हरिण याच्या मांसाची धुती द्यावी. आणि मत्स्य व
दुकर याच्या वसेने युक्त करून पूर्वीक कामवलेल्या (तीळ लावून तो फुलव्यावर
मोडलेल्या) जमिनीत लाववे. नंतर दूध आणि पाणी एकत्र करून त्याने
शिंपावे ह्मणजे ते बीज त्वरित पुष्पयुक्त होते ॥१९॥२०॥

तिंचिडीत्यपिकरोतिवल्लींत्रीहिमापतिलचू
र्णसक्तुभिः । पूतिमांससहितैश्चसेचिताधूपि
ताचसततंहरिद्रया ॥२१॥

अर्थ—भात, उडीद, तिल, याचे चूर्ण व सातू आणि दुग्धयुक्त मांस याणीं तिं
चन करून, हळदीने धूपित केलेले विचवे श्राड, अतिकठिण असताही नूतना
कर असे होते. मग इतर श्राड हेईल यात काय सशय! ॥२१॥

कपित्थवल्लीकरण्यमूलान्यास्फोतधात्रीधव
वासिकानां । पलाशिनीवेतससूर्यवल्लीश्या
मातिमुक्तैःसहिताष्टमूली ॥२२॥

क्षीरेगृतेचाप्यनयासुशीतेतालाशतंस्थाप्यक
पित्थवज्जं । दिनेदिनेशोपितमर्कपादैर्मांसं
विधिस्त्वेपततोधिरोप्यं ॥२३॥

हस्तायतंतद्विगुणंगभीरंखात्वावटंप्रोक्तजला
वपूर्णं । शुष्कंप्रदग्धंमधुसर्पिपातत्प्रलेपयेद्भ
स्मसमन्वितेन ॥२४॥

चूर्णीकृतैर्माषतिलैर्यवैश्चप्रपूरयेन्मृत्तिकयांतर
स्थैः । मत्स्यामिपांभःसहितंचहन्याद्यावद्घ
नत्वंसमुपागतंतत् ॥२५॥

उप्तंचवीजंचतुरंगुलाद्योमत्स्यांभसामांसजलै
श्चसिक्तं । वल्लीभवत्याशुशुभप्रवालाविस्मा
पनीमंडपमावृणोति ॥२६॥

अर्थ—कपित्थ (कंबठी) यात नवीन पल्लव आणणें असल्यास उपाय. कांचन,
आंबळी, धानडा, अडुळसा, यांचीं मूळें; वेत व रुविमांदार यांच्या पर्णयुक्तवल्ली;
धोतरा व तिवर यांचीं मूळें, अशीं ८ घालून ॥२२॥ तापिवलेलें दूध निव-
वून त्यांत कंबठीचें बीज टाकून शंभर टाळ्या वाजवण्याच्या काळापर्यंत ठेवून,
ते बीज दिवसास सूर्यकिरणांनीं सुखवाचें असा विधि दररोज (३० दिवस) क-
रावा नंतर ते बीज पेरवें ॥२३॥ हातभर लांबघंद व दोनहात खोल असा ख-
ळगा काढून तो पाणी व दूध मिश्रकरून त्याणें पूर्ण करावा आणि शुष्क झ-
न्यानंतर अग्नीनें दग्ध करावा. नंतर मध व घृत यांत भस्म घालून त्या खळ-
ग्यास लेप करावा ॥२४॥ उडीद, तिळ, यव यांचें चूर्ण करून तें आंतील मृत्ति-
केशीं मिळवाचें व मत्स्य, मांस यांणीं युक्तजलानें युक्त करून कठिण होईपर्यंत
ताडण कराचें (ठोक्याचें) ॥२५॥ त्यांत चार अंगुलांखालीं बीज पेरवें आणि
मत्स्य, मांससहित उदकांनें सिंचन कराचें; सणजे वृक्षास चांगले व आश्चर्यकार-
क असे अंकुर येतात व ते मडपाप्रत शीघ्र आवरण (वेष्टन) करितात ॥२६॥

शतशोकोल्लसंभूतफलकल्केनभावितं ।

एतत्तैलेनवावीजंश्लेष्मातकफलेनवा ॥२७॥

वापितंकरकोन्मिश्रमृदितत्क्षणजन्मकं ।

फलभारान्विताशाखाभवतीतिकिमद्भुतं ॥२८॥

अर्थ—अकोलवृक्षाच्या फलकल्कानें (रसानें) शंभरवेळ सिंचित अथवा त्याच्या
तेलानें शंभरवेळ सिक्त, अथवा भोंकरीच्या कल्कानें किंवा तेलानें शंभरवेळ सिक्त
कोणतेही बीज करून ॥२७॥ गारांच्या पाण्यानें मिश्रभूमिंत पेरवें सणजे त्याच-
क्षणीं त्या बीजास अंकुर येतात. नंतर फळभारानें युक्त खांडा होताळ यांत
काय आश्चर्य आहे ॥२८॥

श्लेष्मातकस्यबीजानिनिष्कुलीकृत्यभावयेत्प्राज्ञः ।

अंकोल्लविञ्जलाद्भिश्छायायांसप्तकृत्वेवं ॥२९॥
 माहिपगोमयघृष्टान्यस्यकरीपेचतानिनिक्षिप्य ।
 करकाजलमृद्योगेन्युप्तान्यन्हाफलकराणि ॥३०॥

अर्थ—भोंकरीचें बीज बुद्धिमत्तानें रुत्रिमत्तुष काढून अकोलमुक्तमलानें भिजवून
 आवेंत वाळवावें, असें सात दिवस करून लक्ष्मीच्या शेणात घषणकरून त्याच शे
 णांत गारानीं युक्त मृत्तिकेत पेटावे त्यास एक दिवसात फळ येते ॥२९॥३०॥

ध्रुवमृदुमूलविशाखागुरुभ्रंश्रवणस्तथाशिवनीहस्तं ।
 उक्तानिदिव्यदृग्भिःपाटपसंरोपणेभानि ॥३१॥

अर्थ—उत्तरात्रय, रोहिणी, मृग, रेवती, चित्रा, अनुराधा, मूल, विशाखा, पुष्य,
 श्रवण, अश्विनी, हस्त हीं नक्षत्रे दिव्यदृग्भिरानीं वृक्ष लावण्यास शुभ सांगित
 लीं आहेत ॥३१॥

॥ इतिवृहत्संहितायांवृक्षायुर्वेदोनामपंचपंचाशत्तमो
 ध्यायः ॥५५॥

॥ अथप्रासादलक्षणं ॥

कृत्वाप्रभूतंसलिलमारामान्विनिवेश्यच ।
 देवतायतनंकुर्याद्यशोधर्माभिवृद्धये ॥१॥

अर्थ—बहुत उदक करून, वसवाटिका स्थापून, यज्ञ व धर्म यांच्या वृद्धयर्थें तें
 देवालय करावें ॥१॥

इष्टापूर्तेनलभ्यंतेयेलोकास्तान्बुभूषता ।
 देवानामालयःकार्योद्वयमप्यत्रदृश्यते ॥२॥

अर्थ—यज्ञ व यापिकूपतडागादि यथांकरून ते लोक प्राप्त होतात यावें शक्ति
 पात्र्या पुढघानीं देवालय करावें देवालय करण्यांत यज्ञ व वाण्यादिक हीं दोन,
 ही प्राप्त होतात ॥२॥

सलिलोद्यानयुक्तेषुकृतेष्वकृतकेषुच ।
 स्थानेष्वेतेषुसानिध्यमुपगच्छंतिदेवताः ॥३॥

अर्थ—उदक व उपवनें याहीं युक्त व नवीं केलेली किंवा स्वतः सिद्ध अशा स्था
नी देवतासान्निध्य करितात (तेथें येतात) ॥३॥

सरःमुनलिनीछत्रनिरस्तरविरश्मिपु ।
हंसंसाक्षिप्तकल्हारवीचीविमलवारिपु ॥४॥
हंसकारंडवक्रौंचचक्रवाकविराविपु ।
पर्यंतनिचुलच्छायाविश्रांतजलचारिपु ॥५॥

अर्थ—कमलें हींच छत्रें त्याणीं दूर केले आहेत सूर्यकिरण जेथें अशा सरोवरांत,
हंसभुजांनीं ताडित कमलपुक्ततरगांनीं स्वच्छ आहेत उदकें जेथे अशा, हंस,
कारडव, कौंच, चक्रवाक, हे शब्द करतात जेथें अशा, आसमताद्वारांनीं जलवेत-
सांच्या छायेत विश्रांत आहेत जलचर जेथें अशा सरोवरांत देवता रहातात ॥४॥५॥

क्रौंचकांचीकलापाश्र्वकलहंसकलस्वनाः ।
नद्यस्तोयांशुकायत्रशफरीकृतमेखलाः ॥६॥
फुल्लतीरद्रुमोत्तंसाःसंगमश्रोणिमंडलाः ।
पुलिनाभ्युन्नतोरस्याहंसहासाश्रनिम्नगाः ॥७॥
वनोपांतनदीशैलनिर्झरोपांतभूमिपु ।
रमंतेदेवतानित्यंपुरेपूद्यानवत्सुच ॥८॥

अर्थ—क्रौंचपक्षी हेच आहेत कांची (कमरपट्टा) समुदाय ज्याचे अशा, पीतवर्ण ह-
सांचे आहेत मधुर शब्द ज्यांचेठाई अशा, उदकें हींच आहेत वज्रें ज्यांचीं अशा,
बारीक मत्स्यच आहेत मेखला ज्यांच्या अशा नद्यांचाठाई देवता रमतात ॥ ६ ॥
फुल्लले जे तीरस्य वृक्ष हेच आहेत कर्णभूषणें ज्यांची अशा, दोन नद्यांचा जो सं-
गम तोच आहे श्रोणिमंडल ज्याच्या अशा, तीरांमध्ये जे उन्नत भाग तेच आहेत
स्तन ज्याचे अशा, हंस हेच आहेत हास्यें ज्यांचीं अशा नद्या जेथें असतील तेथें दे-
वता रमतात ॥७॥ वनसमीप नद्या व पर्वताच्या पाहारांसमीप भूमींचाठाई व वागां-
नीं युक्त अशा नगरांमध्येही नित्य देवता रमतात ॥ ८ ॥

भूमयोब्राह्मणादीनांयाःप्रोक्तावास्तुकर्मणि ।
ताएवतेपांशस्यंतेदेवतायतनेष्वपि ॥९॥

अर्थ—ब्राह्मणादि वर्णांस ज्या भूमि वास्तुकर्मी (अ० ५३ श्लो० ९६।९७) सां-
गित्त्या त्याच ब्राह्मणादि वर्णांस देवालय बांधण्याविषयी प्रशस्त होतात ॥९॥

चतुःषष्टिपदंकार्यं देवतायतनंसदा ।

द्वारंचमध्यमंतत्रसमदिक्स्थं प्रशस्यते ॥१०॥

अर्थ—देवालय, सर्वकाल चतु षष्टिपद (अ. ५३ श्लो. ५५) यात सागीतल्यासारखें
६४पदाचें करावें. त्या देवाल्यास समदिशेस मध्यम भागात द्वार प्रशस्त होय १०

योविस्तारो भवेद्यस्य द्विगुणात्समुन्नतिः ।

उच्छ्रायाद्यस्तृतीयोऽंशस्तेन तुल्या कटिर्भवेत् ॥११॥

विस्तारार्धं भवेद्गर्भो भित्तयो न्याः समंततः ।

गर्भपादेन विस्तीर्णं द्वारं द्विगुणमुच्छ्रितं ॥१२॥

उच्छ्रायात्पादविस्तीर्णांशाखात्द्वदुदुंबरः ।

विस्तारपादप्रतिमं वाहुल्यं शाखयोः स्मृतं ॥१३॥

त्रिपंचसप्तनवभिः शाखाभिस्तत्प्रशस्यते ।

अधःशाखाचतुर्भागे प्रतीहारौ निवेशयेत् ॥१४॥

शेषं मंगल्यविहगैः श्रीवृक्षस्वस्तिकैर्घटैः ।

मिथुनैः पत्रवल्लीभिः प्रमथैश्चोपशोभयेत् ॥१५॥

द्वारमानाष्टभागो नाप्रतिमा स्यात्सपिंडिका ।

द्वौभागौ प्रतिमा तत्र तृतीयांशश्चपिंडिका ॥१६॥

अर्थ— देवळाचे चौथाऱ्याचे रुदीचे जितके हात असतील, त्याचे दुप्पट हात दे
वळाची उंची असावी. उंचीचे तृतीयांशाइतकी कटि ६० गाभारा किंवा घुमटी
इची उंची असावी ॥११॥ रुदीचे अर्धाइतकी गाभार्याची रुदी (व लावी)
असावी. गाभार्याचे चौकेर भिती घालाव्या गाभार्याचे रुदीचे न्वतुर्थांशाइ
तकी दाराची रुदी करावी व तिचे दुप्पट दाराची उंची करावी ॥१२॥ दारा
चे उंचीचे चतुर्भांशाइतकी बाजवाची रुदी असावी. तसेच उबरठे करावे. बाजवे
चे रुदीचे चतुर्थांशाइतकी बाजवेची जाडी असावी ॥१३॥ ही जाडी ३।५।७।९
इत्यादि शाखानो (फळ्यानां) पुरो करावी. बाजूचे खालचे चतुर्थांशात प्रतीहार
(नद्यादिक) ठेवावे ॥१४॥ शाखेचे नाकीबरील भाग मंगलपत्ती, श्रीवृक्ष, स्वस्तिक-
कषट, मिथुने, पत्रवल्ली, गण याणी सुशोभित करावे ॥१५॥ दाराचे उंचीचे अ-
ष्टमभागाहून कमी, पिंडीसहित प्रतिमा करावी. त्यात दोन भाग मूर्ति व तिस
रा भाग पिंडी करावी ॥१६॥

उंदाहरण. १६ हात लांब व १६ हात रुंद देवळाचा चौथारा असेल तेव्हां, त्या देवळाचे शिलार (कळस) ३२ हात उंच करावे. ल० देवळाची ३२ उंची असावी. तिचा तृतीयांश १० हात १६ आंगळे इतकी कटी ल० गाभारा, याची उंची करावी. काही पापन्या करून त्यावर सिंहासन वसवावे. सिंहासनापासून वर गाभार्याची उंची मोजावी. रुंदी हात १६ इतके अर्ध हात ८ इतकी गाभार्याची लांबीरुंदी करावी. त्याचे सभोवार भिती घालाव्या. गर्भाचा चतुर्थांश हात २ इतका रुंद दरवाजा करावा. रुंदीचे दुप्पट ल० ४ हात उंच करावा. उंचीचा चतुर्थांश ल० १ हात इतकी नाजवाची व उंबरठावांची रुंदी असावी. १ हात रुंद भित घालावी. नाजवेचे रुंदीचा चतुर्थांश ल० ८ आंगळे इतकी नाजवेची जाडी करावी. ही जाडी जरूर असेल तशी ३।५।७।९ फळ्यांनी (एकाशी एक जाडी करिता वसवून) जाडी पुरी करावी. शाखेचे उंचीचा खालचा चतुर्थांश एक हात आहे. त्यांत द्वारपाळ करावे किंवा स्यापावे. बरोल ३ हात जाग्यांत, मंगलकारक पक्षी, श्रीवृक्ष (नारळ इत्यादि) स्वस्तिके वगैरे काढिलेले असे घट, स्त्रीपुरुषांची चित्रे, पांनांच्या वल्ली, त्या त्या देवतेचे पार्षदगण, यांची चित्रे काढून ती जागा सुशोभित करावी. द्वाराची उंची ४ हात, त्याचा अष्टमांश १२ आंगळे. तितकी कमी ल० साडेतीन हात बैठक व मूर्ति यांची उंची करावी. त्यांत २८ आंगळे बैठक व ५६ आंगळे उंच मूर्ति करावी. पाषाणांनी बांधावयाचे देवळांचा हा प्रकार होय. उत्तरहिंदुस्थानांत अशाप्रकारची देवालये बहुत आहेत. मुंबईतील ठाकुरद्वारचे राममंदिर हे अशाच प्रकारचे आहे. नाशिकचे राममंदिरही याच प्रकारचे आहे. देवळाचा चौथारा बराच उंच असून त्यावर काही पापन्या करून त्यावर सिंहासन व त्यावर, वर सांगितलेल्या प्रमाणाप्रमाणे उंचीची मूर्ति असली ल० दरवाज्यासमोर उभी रहाणारी मंडळी फार लांबीवर असली तर सर्वांस मूर्तीचे पूर्णदर्शन होतें.

मेरुमंदरकैलासविमानच्छंदनंदनाः ।

समुद्रपद्मगरुडनंदिवर्धनकुंजराः ॥१७॥

गुहराजोवृषोहंसःसर्वतोभद्रकोघटः ।

सिंहोवृत्तश्रतुष्कोणःपोडशाष्टास्रयस्तथा ॥१८॥

इत्येतेविंशतिःप्रोक्ताःप्रासादाःसंज्ञयामया ।

यथोक्तानुक्रमेणैवलक्षणानिवदाम्यतः ॥१९॥

अर्थ—१ मेरु २ मंदर ३ कैलास ४ विमानच्छंद ५ नंदन ६ समुद्र ७ पद्म ८ गरुड ९ नंदिवर्धन १० कुंजर ॥१७॥ ११ गुहराज १२ वृष १३ हात १४ सर्व-

तोभद्र १५ घट्ट १६ सिंह १७ वृत्त १८ चतुष्कोण १९ षोडशस्रि २० अष्टास्रि ॥१८॥ हीं २० नावे प्रासादाचीं मी सागीतलीं. पुढील श्लोकापासून याच नामानुक्रमाने या प्रासादाचीं वर्णने सागतो ॥१९॥

तत्रषडस्त्रिंशद्दशभौमोविचित्रकुहरश्च ।

द्वारैर्युतश्चतुर्भिर्द्वात्रिंशद्द्वस्तविस्तीर्णः ॥२०॥

अर्थ—या प्रासादामध्ये षट्कोण, चारा मजले, नानाप्रकारच्या खिडक्यानीं युक्त, चार दिशांत चार दारांनीं युक्त, ३२ हात रुद, ६४ हात उच असा मेरुप्रासाद होय ॥२०॥

त्रिंशद्दस्तायामोदशभौमोमंदरःशिखरयुक्तः ।

कैलासोपिशिखरवानष्टाविंशोष्टभौमश्च ॥२१॥

अर्थ—षट्कोण, ३० हात रुद, ६० हात उच, दहा मजल्याचा शिखरयुक्त मंदरसतक प्रासाद होय. कैलास प्र० ही षट्कोण, शिखरयुक्त २८ हात रुद ५६ हात उच, आठ मजल्याचा होय ॥२१॥

जालगवाक्षकयुक्तोविमानसंज्ञस्त्रिंसप्तकायामः ।

नंदनइतिषड्भौमोद्वात्रिंशत्षोडशांडयुतः ॥२२॥

अर्थ—विमानसतक प्रासाद जाळीच्या खिडक्यानीं युक्त २१ हात रुद, ४२ हात उच, आठ मजल्याचा होय. नंदनस० सहा मजल्याचा, ३२ हात रुदी ६४ हात उच १६ शिखरांनीं युक्त असा होय ॥२२॥

वृत्तःसमुद्रनामापद्मःपद्माकृतिःशयानष्टौ ।

शृंगेणैकेनभवेदेकैवचभूमिकातस्य ॥२३॥

अर्थ—समुद्रस० बर्तुल व पद्मस० कमलाकृति अष्टकोण, दोनही प्रासाद ८ हात रुद १६ हात उच, एकच शिखर व एकच मजला असे दोनही पूर्वीक प्रासाद होत २३

गरुडाकृतिश्चगरुडोनंदीतिचषट्चतुष्कविस्तीर्णः ।

कार्यश्चसप्तभौमोविभूपितोऽष्टैश्चविंशत्या ॥२४॥

अर्थ—गरुड व ना. हे दोनही गरुडाकृति होत. त्यांत प्रथमपक्ष पुच्छसहित ५ ४ हातरुद १८ १० सातमजली, २० शिखर ॥२४॥

कुंजरइतिगजपृष्ठःपोडशहस्तःसमंततोमूलात् ।
गुहराजःपोडशकस्त्रिचंद्रशालाभवेद्वलभी ॥२५॥

अर्थ—कुजरसं० हस्तिपृष्ठासारखा याची १६ हात रुंदी ३२ हात उंची होय. गुह-
राजसं० गुहाकार १६ हात रुंद ३२ हात उंच व दोन्ही प्रासादांची एक भू-
मि व बळभी तीन शिरोमृहांनी युक्त असावी ॥२५॥

वृषएकभूमिगृंगोद्वादशहस्तःसमंततोवृत्तः ।
हंसोहंसाकारोघटोष्टहस्तःकलशारूपः ॥२६॥

अर्थ—वृषसं० प्रासाद (देवालय) एक मजला व एक शिपर, १२ हात रुंद
२४ हात उंच आणि वर्तुळाकार होय. हंससं० हंसाकार एक मजला व एक
शिपर ८ हात रुंद १६ हात उंच होय. घटसं० कलशासारखा ८ हात रुंद
व १६ हात उंच, एक मजला व एक शिपर होय ॥२६॥

द्वारैर्युतश्चतुर्भिर्वहुशिखरोभवतिसर्वतोभद्रः ।

वहुरुचिरचंद्रशालःषड्विंशःपंचभौमश्च ॥२७॥

अर्थ—सर्वतोभद्रसं० चार दिशांस चार द्वारांनी युक्त, बहुत शिपरानी युक्त, बहुत
सुंदर शिरोमृहांनी युक्त, २६ हात रुंद ५२ हात उंच पांच मजली, चतुरस्र
होय ॥२७॥

सिंहःसिंहाक्रांतोद्वादशकोणोष्टहस्तविस्तीर्णः ।

चत्वारोजनरूपाःपंचाडयुतस्तुचतुरस्रः ॥२८॥

अर्थ—सिंहसं० सिंहासारखा द्वादशकोण, ८ हातरुंद, १६ हातउंच, एकमजली
करावा. वृत्त, चतुष्कोण, षोडशकोण, अष्टकोण, हे चारही नामासारखेच (व-
र्तुळ, चतुष्कोणइ०), अधारयुक्त, एकशिपर होत. आंत चतुष्कोण मात्र पां-
च शिखरांनी युक्त असावा बाकी तीन एक शिपर होत (या चार प्रासादांस-
भौवया भिती घालून आच्छादन करून एक द्वार ठेवावे) ॥२८॥

भूमिकांगुलमानेनमयस्याष्टोत्तरंशतं ।

सार्धहस्तत्रयंचैवकथितंविश्वकर्मणा ॥२९॥

प्राहुःस्यपतयश्चात्रमतमेकंविपश्चितं ।

कपोतपालिसंयुक्तान्पूनागच्छंतितुल्यतां ॥३०॥

अर्थ—मयनामकाच्यामते १०८ अगुलें भूमिका (सव उची) होय विश्वक
र्म्याने साडेतीन हात भूमिका सांगितली ॥०९॥ विद्वान् शिल्पशास्त्रज्ञ जे ते या दो
न मतांचे ऐत्य करितात ते असें कीं, कमीमान कपोतपालिकेनें युक्त केले
असता बरोबर होते ॥३०॥

प्रासादलक्षणमिदं कथितं समासाद्गणयद्विरचितं त
दिहास्ति सर्व । मन्वादिभिर्विरचितानि पृथूनियानि
तत्संस्पृशत्प्रतिमयात्र कृतोधिकारः ॥३१॥

अर्थ—हे प्रासादलक्षण जें मी यात सांगितलें तें गर्गानें केलेलें प्रासादलक्षण सर्व
आह मन्वादिकांनीं केलेलीं विसृत्त कीं प्रासादलक्षणे ता पाहून मी येथें हा अधि
कार केला ॥३१॥

इति वृहत्संहितायां प्रासादलक्षणं नाम पट्टपंचाशोऽध्यायः ५६

॥ अथ वज्रलेपः ॥

आमंति दुर्कमांभं कपित्थं पुष्पमपि च शाल्मल्याः ।

वीजानि शहकीनां धन्वन्वल्को वचाचेति ॥१॥

एतैः सलिलद्रोणं काययितव्योऽष्टभागशेषश्च ।

अवतार्योस्य च कल्कोद्भव्यैरेतैः समनुयोज्यः ॥२॥

श्रीवासकरसगुग्गुलुभल्लातककुंदुरूकसर्जरसैः ।

अतसीविल्वैश्च युतः कल्कोचं वज्रलेपाख्यः ॥३॥

अर्थ—अपक टेंभुरणीचें फळ, अपक कवठीचें फळ, रावरीचें पुष्प, साल्मल्याचे
वीं, धामणीची साल, वेखड, हीं द्रोण (२५६ पळे स० ८५३ $\frac{१}{३}$ तोळे) परिमित
उदकामध्ये घालून काढाकरून अष्टांश क्षेप ठेवून उतरावा नंतर श्रीवासक
(कुरडू) वृक्षाचा चीक, वेळ, गुग्गुलु, विवना, कवड्याऊद किवा देवदारूचा
चीक, सालवृक्षाचा चीक (राळ) जवस, वेलपळ, याहीं युक्त तो काढा करावा
क्षणजे हा वज्रलेपनामक, लेप होतो ॥१॥२॥३॥

प्रासादहर्म्यवलभीलिंगप्रतिमासुकुडघकूपेषु ।

सप्तसोदानव्योवर्षसहस्रायुतस्थायी ॥४॥

अर्थ—देवालय, गृह, गवाक्ष, शिवलिंग, देवप्रतिमा, भित्ति, कूप (विहीर तलाव इत्यादि जलाधार) यांचाठाई हा पूर्वोक्त वज्रलेप तापवून दावा (लावावा); क्षणजे तो दहाहजार वर्षेपर्यंतही तसाच रहातो (सुटत नाही) ॥४॥

लाक्षाकुंदुरुगुग्गुलुगृहधूमकपित्थविल्वमध्यानि ।
नागवलाफलतिंदुकमदनफलमधूकमंजिष्ठाः ॥५॥
सर्जरसरसामलकानिचेतिकेल्कःकृतोद्वितीयोयं ।
वज्राख्यःप्रथमगुणैरयमपित्थेष्वेवकार्येषु ॥६॥

अर्थ—लाख, देवदारूचा चीक, गुग्गूल, गृहधूम (घरांतील घेहू), कंवठीचे फळ, बेलफळांतील थलक, लहान चिकण्याचे फळ, टेंभुरणीचे फळ, धोत्र्याचेफळ, मोहाचेफळ, मंजिष्ठा, सालवृक्षाचा चीक (राळ) वेळ, आंवळकाठी, याचा काढा पूर्ववत् करून अष्टभाग शेष घ्यावा. आणि तापवून लावावा. हा दुसरा वज्रलेप, पूर्वोक्त गुणांनी युक्त, पूर्वोक्त प्रासादादिकां दावा ॥५॥६॥

गोमहिपाजविपाणैःखररोम्णामहिपचर्मगव्यैश्च ।
निवकपित्थरसैःसहवज्रतरोनामकल्कोन्यः ॥७॥

अर्थ—गाय, ह्येत, मेंढा यांची शिंगे; गाढवाचे केंस, महिष व गाय यांचे चर्म, निव, कंवठ यांचा फळे, वेळ, यांचा काढा पूर्ववत् करावा. क्षणजे हा वज्रतर लेपसंज्ञक दुसरा काढा, पूर्वीप्रमाणे लावावा ॥७॥

अष्टौसीसकभागाःकांसस्यद्वौतुरीतिकाभागः ।
मयकथितोयोगोयंविज्ञेयोवज्रसंघातः ॥८॥

अर्थ—आठभाग शिसे, दोनभाग कांसे, पितळ किंवा जस्ताचे फूल किंवा लोखंडाचे कीट, एक भाग, याचे मिश्रण करावे हा, वज्रसंघात, मयनामक शिल्पज्ञाने सांगितलेला आहे. हा पूर्वीसारखा देवालयादिकांस लावावा क्षणजे पूर्वीप्रमाणे रहातो ॥८॥

इतिवृहत्संहितायां वज्रलेपोनामसप्तपंचाशोऽध्यायः ॥२१॥

॥ अथप्रतिमालक्षणं ॥

जालांतरगेभानौयदणुतरंदर्शनंरजोयाति ।
तद्विद्यात्परमाणुं प्रथमंतद्विप्रमाणानां ॥१॥

अर्थ—सूर्यकिरण खिडकीत पडले असता, त्यात जे सूक्ष्मरज दृष्टिगोचर होते, तो परमाणु होय हा सर्व प्रमाणास प्रथम होय ॥१॥

परमाणुरजोवालाग्रलिक्ष्यूकायवंगुलंचेति ।
अष्टगुणानियथोत्तरमंगुलमेकंभवतिमात्रा ॥२॥

अर्थ—परमाणु, रज, वालाग्र, लिक्षा, यूका, यव, अगुल हीं पहेल्यापासून अष्टगुणे त केलीं हणमे पुढील अगुलसंख्या होये (८ परमाणु स० १ रज ८ रज- १ वालाग्र ८ वालाग्र = १ लिक्षा ८ लिक्षा = १ यूका ८ यूका = १ यव ८ यव = १ अगुल) ॥२॥

देवागारद्वारस्याष्टांशोनस्यचस्तृतीयोशः ।
तत्पिडिकाप्रमाणंप्रतिमातद्विगुणपरिमाणा ॥३॥

अर्थ—देवालयाच्या द्वााराची जो उंची तीत तिचा अष्टमाश'कमी करून शेपाकाचा जो तृतीयाश तें पिडिकेचें (बैठकीचें) प्रमाण होय त्याच्या दुप्पट प्रतिमेचें प्रमाण जाणावे ॥३॥

स्वरंगुलप्रमाणैर्द्वादशाविस्तीर्णमायतंचमुखं ।
नम्रजितानुचतुर्दशैर्घ्येणद्राविडंकथितं ॥४॥

अर्थ—(पीठाची उंची सोडून फक्त मूर्तीचीच उंची घेऊन तिचा १२ अशा घ्या वा नंतर त्या द्वादशाशाचा नवमाश काढावा जो नवमाश वेईल तें या कार्ये रावधी अगुल समजावें या अगुलाचे मानाने मूर्तीचें १०८ आगळें प्रमाण पुढें सांगितलें आहे उदाहरण. ५६ आगळें मूर्ति करायची आहे त्याचा १२ अशा ४३, त्याचा ९ अशा स० अर्थ आगुळ व किंचित् अधिक घेतें तितकें या का मासवधी आगुळ समजावें) या आगळानीं १२ आ० लाव व १२ आ० इतक प्रतिमेचें मुख करावें नम्रजितां १४ आ० प्रमाण सांगितलें तें दविडदेशचें मान होय ॥४॥

नासाललाटचिबुकग्रीवाश्रतुरंगुलास्तथाकर्णौ ।
द्वेअंगुलेचहनुकेचिबुकंतुद्वयंगुलंविस्तृतं ॥५॥

अर्थ—नासिका, ललाट, चिबुक (अधरोष्ठाचे खालचा भाग), मान, कर्ण, हे अवयव चार चार अंगुलें असावे. २ हनु व चिबुक हे भाग २ अंगुलें विस्तृत असावे. हनु ह० मुख व गळ यांची सधि व चिबुक ह० मुलाचा अधोभाग ॥५॥

अष्टांगुलंललाटंविस्तारात्द्वयंगुलात्परेशंखौ ।
चतुरंगुलौतुशंखौकर्णौतुद्वयंगुलंपृथुलौ ॥६॥

अर्थ—ललाटाचा विस्तार आठ अंगुलें करावा. त्या ललाटाच्या दोन बाजूंस दोन अंगुलापुढे शंख करावे; ते खाली चार अंगुलें दीर्घ करावे. कर्ण दोन अंगुलें पृथुल (विस्तीर्ण) करावे ॥६॥

कर्णोपांतःकार्योर्धिपंचमेभूसमेनसूत्रेण ।
कर्णश्रोतःमुकुमारकंचनयनप्रबंधसमं ॥७॥

अर्थ—नेत्रांचे टोंकापासून साडेचार आगळावर कान करावा व त्याचा बरील भाग मुंबई इतका उंच करावा. कर्णाच्छिद्र व मुकुमारक (छिद्रसमीपचा उंच भाग) हे भाग नेत्रप्रबंध (नेत्र मलस्थान) याचे तुल्य (१ अंगुल) करावे ॥७॥

चतुरंगुलंवसिष्ठःकथयतिनेत्रांतकर्णयोर्विवरं ।
अधरोंगुलप्रमाणस्तस्यार्धेनोत्तरोष्ठश्च ॥८॥

अर्थ—नेत्रात व कर्ण यांचा मध्यभाग चार अंगुलें असावा असे वसिष्ठऋषि ह्मणतात. अधरोष्ठ १ अंगुल व वरचा ओष्ठ याचे निम्ने (अर्धे अंगुल) करावा ॥८॥

अर्धांगुलातुगोच्छ्रावक्त्रंचतुरंगुलायतंकार्यं ।
विपुलंतुसार्धमंगुलंमध्यात्त्रयंगुलंव्याप्तं ॥९॥

अर्थ—गोच्छ्रा (भिशी) अर्धे अंगुल विस्तीर्ण करावी. मुळ चार अंगुलें विस्तीर्ण व दीड अंगुल रुंद करावे. मुळ हसित करणें असल्यास, मध्यापासून ३ आंगुलें व्याप्त ह० विस्तृत करावे ॥९॥

द्वयंगुलतुल्यौनासापुटौचनासापुटाग्रतोज्ञेया ।
स्यात्द्वयंगुलमुच्छ्रायश्रतुरंगुलमंतरंचाक्षणोः ॥१०॥

अर्थ—नासिकेची पुटे दोन अगुलें व नासापुटात्रेही दोनच अगुलें आणि नासिकेची उचीही दोन अगुलें करावी. दोन डोळ्यांचें अतर चार अगुलें करावें १०

द्वयंगुलमितोक्षिकोशोद्वेनेत्रे तत्रिभागिकातारा ।

दृक्तरापंचांशोनेत्रविकाशंगुलंभवति ॥११॥

अर्थ—नेत्राची पापणी (नेत्राच्छादन) दोन अगुलें, नेत्र दोन अगुलें, त्याच्या तृतीयांशानें तारा (बुळुळ), दोन अगुलाचा पंचमांश नेत्रविकाश, (नेत्र विस्तृति) १ अगुलं करावी ॥११॥

पर्यंतात्पर्यंतं दशभ्रुवोर्धांगुलं भ्रुवोर्लखा ।

भ्रूमध्यं द्वयंगुलं कंभ्रुदैर्घ्येणांगुलचतुष्कं ॥१२॥

अर्थ—भिर्वर्च्या शेवटापासून दुसऱ्या भिर्वर्चा शेवट १० अगुलें, भ्रुकुटीची रेषा अर्धांगुल विस्तृत, भ्रूमध्यभाग २ अगुलें, एक एक भ्रुकुटी चार चार अगुलें लां व करावी ॥१२॥

कार्यातुकेशरेखाभ्रुबंधसमांगुलार्धविस्तीर्णा ।

नेत्रांतिकरवीरकमुपन्यसेदंगुलप्रतिमं ॥१३॥

अर्थ—ललाटार केशरेषा भ्रुबंधतुल्य (१० अगुलें) दीर्घ व अर्धांगुल विस्तीर्ण करावी नेत्राच्या शेवटास १ अगुल प्रमाण करवीरपत्रक (मूषिका इतिप्रसिद्ध) करावें ॥१३॥

द्वात्रिंशत्परिणाहाच्चतुर्दशायामतोंगुलानिशिरः ।

द्वादशतुचित्रकर्मणिदृश्यंतेविंशतिरदृश्याः ॥१४॥

अर्थ—मस्तकाचा वर्तुळ घेर ३२ अगुलें व विस्तार १४ अगुलें करावा त्यातून चित्रकर्मांमध्ये १२ अगुलें दिसतात व २० दिसत नाहींत ॥१४॥

आस्यंसकेशानिचयंपोडशदैर्घ्येणनग्नजित्प्रोक्तं ।

ग्रीवादशविस्तीर्णापरिणाहाद्विंशतिःसैका ॥१५॥

अर्थ—केशसमूहसहित मुखाची लांबी १६ अगुलें (१४ अगुलें मुख व केशसमूह २ अगुलें) नग्नजित् शिल्पज्ञानें सांगितलें ग्रीवा (मान) १० अगुलें विस्तीर्ण व घेर २१ अगुलें करावा ॥१५॥

कंठाद्वादशत्तदयं तदयान्नाभिश्चतत्प्रमाणेन ।

नाभीमध्यान्मेढ्रांतरंचतत्तुल्यमेवोक्तं ॥१६॥

अर्थ—कंठापासून १२ अंगुलें त्ददय व त्ददयापासून नाभि १२ अंगुलें व नाभि-
मध्यापासून मेढ्र (शिथ्र) मध्यभाग १२ अंगुलेंच सांगितला आहे ॥१६॥

ऊरूचांगुलमानैश्वतुर्धुताविंशतिस्तथाजंघे ।

जानुकपिच्छेचतुरंगुलेचपादौचतत्तुल्यौ ॥१७॥

अर्थ—मांड्या २४ अंगुलें व पोटाच्याही २४ अंगुले दीर्घ कराव्या. गुडघे ४ अंगु-
लें व पादही ४ अंगुलें दीर्घ करावे ॥१७॥

द्वादशदीर्घौपट्पृथुतयाचपादौत्रिकायतांगुष्ठौ ।

पंचांगुलपरिणाहौप्रदेशिनीत्र्यंगुलंदीर्घा ॥१८॥

अर्थ—पाय खोटापासून अंगुष्ठपर्यंत १२ अंगुलें लांत्र व ६ अंगुलें रुंद करावे.
आगळे ३ अंगुलें दीर्घ व ५ अंगुलें घेर करावा. प्रदेशिनी (आगठ्याजवळची)
तीन अंगुलें दीर्घ करावी ॥१८॥

अष्टांशाष्टांशोनाःशेषांगुलयःक्रमेणकर्तव्याः ।

सचतुर्थभागमंगुलमुत्सेधौंगुष्ठकस्योक्तः ॥१९॥

अर्थ—शेष तीन अंगुलि प्रदेशिनीपेक्षा अष्टांश कमी अनुक्रमानें कराव्या. ह्य० प्र-
देशिनीपेक्षां मध्यमा, मध्यमेहून अनामिका, अनामिकेहून कनिष्ठिका ह्या अष्टांश
कमी कराव्या. सव्याअंगुल अंगुष्ठाची उंची सांगितली ॥१९॥

अंगुष्ठनखःकथितश्वतुर्थभागोनमंगुलंतज्ज्ञैः ।

शेषनखानामर्धांगुलंक्रमात्किंचिदूनंवा ॥२०॥

अर्थ—अंगुष्ठाचें नख, पाऊण अंगुल प्रतिमालक्षणज्ञानीं सांगितलें. शेष सर्व अंगुली-
ंचीं नखें अर्धांगुल अथवा अनुक्रमानें काहीं कमी अशीं ह्य० ज्याप्रकारें सुंदर दि-
सतील तशीं करावीं ॥२०॥

जंघात्रेपरिणाहश्वतुर्दशोक्तस्तुविस्तरःपंच ।

मध्येतुसप्तविपुलापरिणाहात्रिगुणिताःसप्त ॥२१॥

अर्थ—पोटाच्यांच्या अंती १४ अंगुळें घेर, पांच अंगुळें विस्तार करावा. पो० मध्य
भागीं ७ अं० विस्तार व २१ अं० घेर करावा ॥२१॥

अष्टौतुजानुमध्येवैपुल्यं त्र्यष्टकंतुपरिणाहः ।

विपुलौचतुर्दशोरूमध्येद्विगुणश्चतत्परिधिः ॥२२॥

अर्थ—गुडध्याच्या मध्यभागीं ८ अ० प्युल (विस्तीर्ण) व २४ अ० परिणाह (घेर) करावा. माड्या मध्यभागीं १४ अ० विस्तीर्ण व २८ अ० परिधि (घेर) करावा ॥२२॥

कटिरष्टादशविपुलाचत्वारिंशच्चतुर्युतापरिधौ ।

अंगुलमेकंनाभिर्वेधेन तथाप्रमाणेन ॥२३॥

अर्थ—कमर १८ अ० विस्तीर्ण व ४४ अ० घेर करावी. नाभि खोल १ अ० व विस्तीर्ण एक अंगुल करावी ॥२३॥

चत्वारिंशत्द्वियुतानाभीमध्येनमध्यपरिणाहः ।

स्तनयोःपोडशांतरमूर्ध्वकक्षेपडंगुलिके ॥२४॥

अर्थ—नाभीचा मध्य घेर ४२ अंगुलें करावा स्तनाचें अंतर (मध्यभाग) १६ अ० करावें स्तनाच्या वर ६ अ० तिकिस काळा कराव्या ॥२४॥

कार्यावष्टावंसौद्वादशवाहूतथाप्रवाहूच ।

वाहूपड्विस्तीर्णौप्रतिवाहूत्वंगुलचतुष्कं ॥२५॥

अर्थ—स्कंध ८ अंगुलें दीर्घ मानेच्या वाजुप्रासून करावे १२ अ० वाहु व प्रवाहूही १२ अ० दीर्घ करावे. ग्राहु ६ अ० व प्रवाहू ४ अ० विस्तीर्ण करावे ॥२५॥

पोडशवाहूमूलेपरिणाहाद्वादशाग्रहस्तेच ।

विस्तारेणकरतलंपडंगुलंसप्तदैर्घ्येण ॥२६॥

अर्थ—वाहूच्या मूलप्रदेशा १६ अ० घेर व हस्ताग्रं १२ अ० घेर करावा हस्त तळाची रुंदी ६ अ० व ७ अंगुलें लांबी करावी ॥२६॥

पंचांगुलानिमध्याप्रदेशिनीमध्यपर्वदलहीना ।

अनयातुल्याचानामिकाकनिष्ठातुपर्वोना ॥२७॥

अर्थ—मध्यांगुली ५ अ० दीर्घ करावी प्रदेशिनी मध्यांगुलिपर्वाधीने कमी करावी प्रदेशिनी इतकीच अनामिका व कनिष्ठिका अनामिकेच्या पर्वाच्या (घेराच्या) अर्धां कमी करानी ॥२७॥

पर्वद्वयमंगुष्ठःशेषांगुलयस्त्रिभिस्त्रिभिःकार्याः ।
नखपरिमाणंकार्यैस्वासांपर्वणोर्धेन ॥२८॥

अर्थ—दोन पेर्याचा अंगुष्ठ करावा शेष सर्व अगुली तीन ३ पेरें करावी सर्व अगुलीचीं नखें त्या त्या अगुलीच्या पर्वावर्तनें करावी ॥२८॥

देशानुरूपभूषणवेपालंकारमूर्तिभिःकार्याः ।
प्रतिमालक्षणयुक्तासंनिहितावृद्धिदाभवति ॥२९॥

अर्थ—देशाचाराप्रमाणे भूषण, वेप, अलंकार, याहींकरून लक्षणयुक्त प्रतिमा करावी ती संनिहित असता, वृद्धि करणारी होत्ये ॥२९॥

दशरथतनयोवलिश्रवैरोचनिःशतंविंशं ।
द्वादशहान्याःशेषाःप्रवरसमन्यूनपरिमाणाः ॥३०॥

अर्थ—दशरथाचा पुत्र राम व विरोचनाचा पुत्र बलि हे १२० अंगुले करावे शेष सर्व देवाच्या मूर्ति, १२० त १२ अंगुलें कमी, ह्य० १०८ अंगुले कराव्या त्या श्रेष्ठ होतः ९६ अ० मध्यम, ८४ अ० कनिष्ठ होत ॥३०॥

कार्यौष्टभुजोभगवांश्चतुर्भुजोद्विभुजएववाविष्णुः ।
श्रीवत्सांकितवक्षाःकौस्तुभमणिभूषितोरस्कः ॥३१॥
अतसीकुसुमश्यामःपीतांबरनिवसनःप्रसन्नमुखः ।
कुंडलकिरीटधारीपीनगलोरःस्थलांसभुजः ॥३२॥
शंखगदाशरपाणिर्दक्षिणतःशांतिदश्चतुर्थकरः ।
वामकरेपुचकार्मुकखेटकचक्राणिशंखश्च ॥३३॥
अथचचतुर्भुजमिच्छतिशांतिदएकोगदाधरश्चान्यः ।
दक्षिणपार्श्वेह्येवंवामेशंखश्चक्रं च ॥३४॥
द्विभुजस्यतुशांतिकरोदक्षिणहस्तोपरश्चशंखधरः ।
एवंविष्णोःप्रतिमाकर्तव्याभूतिमिच्छद्भिः ॥३५॥

अर्थ—भगवा विष्णु, अष्टभुज किंवा चतुर्भुज अथवा द्विभुज करावा श्रीवत्साने (के शाच्या भोवत्याने) निहित वक्षस्थल, कौस्तुभमण्याने भूषित उर, अतसी (जवस) पुष्पासारस्ता श्यामवर्ण, पीतांबरनस्युक्त, प्रसन्नमुख, कानात कुडलें व मस्तकात

मुकुट याते धारण करणारा, गळा, उर स्थल, खाद, बाहु हे ४ पुष्ट, उजव्या ह-
स्तात शस्त्र, गदा, बाण, ही आयुधे व चवथा खालचा हस्त शातिद (प्रभ्रकर्णा-
च्या सन्मुख ऊर्ध्वांगुलि) असे व डाव्या हस्तात धनुष्य, ढाल, चक्र, शस्त्र, ही
आयुधे अष्टभुजास करावी ॥३१॥३२॥३३॥ चतुर्भुज करण्यास इच्छील तर उज
वा एक शातिद व दुसरा गदाधर, डावा शस्त्र व चक्र यात धारण करणारा, असे
चार हात असवे ॥३४॥ द्विभुजविष्णूचे हस्त उजवा शातिद, डावा शस्त्रधर
असे करावे. याप्रकारे विष्णूच्या प्रतिमा ऐश्वर्य इच्छिणाऱ्यांनी कराव्या ॥३५॥

वलदेवोहलपाणिर्मदविभ्रमलोचनश्चकर्तव्यः ।

विभ्रत्कुंडलमेकंशंखंदुमृणालगौरवपुः ॥३६॥

अर्थ—नागर हातात, मदने चचल लोचन, एक कुंडल कानात धारण करणारा
व शस्त्र, चक्र, कमलतंतु पासारख्या गौरशरीराचा असा ब्रह्मराम करावा ॥३६॥

एकानंशाकार्यादेवीवलदेवरुष्णयोर्मध्ये ।

कटिसंस्थितवामकरासरोजमितरेणचोद्धती ॥३७॥

कार्याचतुर्भुजायावामकराभ्यांसपुस्तकंकमलं ।

द्वाभ्यांदक्षिणपार्श्वेवरमर्थिष्वक्षसूत्रंच ॥३८॥

वामेष्वष्टभुजायाःकमंडलुश्चापमंजुजंशास्त्रं ॥

वरशरदर्पणयुक्ताःसव्यभुजाःसाक्षसूत्राश्च ॥३९॥

अर्थ—एकानंशा (नावाची) देवी बलदेव व रुष्ण यांचे मध्ये कटीवर डावा हात
व उजव्या हस्तात कमल धारण करणारी, अशी द्विभुजा करावी ॥३७॥ चतुर्भु
जा केली तर डाव्या २ हातात पुस्तक व कमल, उजव्या २ हातात याचकास
वर देणे व रुद्राक्षमाला ही असावी ॥३८॥ अष्टभुजा केली तर डाव्या ४ हाता-
त कमंडलु, धनुष्य, कमल, पुस्तक हीं आयुधे व उजव्या ४ हातात वर, बाण,
आरसा, रुद्राक्षमाला हीं असावीं ॥३९॥

सांविश्रगदाहस्तःप्रद्युम्नश्चापभृत्सुरूपश्च ।

अनयोःस्त्रियौचकार्येखेटकनिस्त्रिशधारिण्यौ ॥४०॥

अर्थ—रुष्णपुत्र, सांवि याच्या हातात गदा व प्रद्युम्न सुदररूप व हातात धनुष्य,
असे करावे. या दोघाच्या स्त्रिया ढाल व तरवार धारण करणा या अशा दोन
कराव्या ॥४०॥

ब्रह्माकमंडलुकरश्चतुर्मुखःपंकजासनस्थश्च ।

स्कंदःकुमाररूपःशक्तिधरोवर्हिंकेतुश्च ॥४१॥

अर्थ—हातांत कमंडलु, चार मुखें, कमलावर वसलेला असा ब्रह्मा करावा. कुमार (पांचवर्षाच्या आंत मुलगा) या रूपाचा, शक्ति (सीता, भल्ली) धरणारा, मयूरध्वज असा स्कंद (कार्तिकस्वामी) करावा ॥४१॥

शुक्लश्चतुर्विपाणोद्विपोमहेंद्रस्यवज्रपाणित्वं ।

तिर्यग्ललाटसंस्थंतृतीयमपिलोचनंचिन्हं ॥४२॥

अर्थ—शुभ व चारदंतांचा इद्राचा हत्ती, त्यावर हातांत वज्र (आयुधवि०) व तिरकरस ललाटावर तिसरें नयन हेंही चिन्ह, असा इंद्र करावा ॥४२॥

शंभोःशिरसींदुकलावृषध्वजोक्षिचतृतीयमप्यूर्ध्वं ।

शूलंधनुःपिनाकं वामार्धं वागिरिसुतार्धं ॥४३॥

अर्थ—शिवाच्या मस्तकी वज्राची कला, वृषभध्वज, वर तिसरा नेत्र, एका हातांत शूल व दुसऱ्यांत पिनाक सें० धनुष्य असा शिव करावा. अथवा डाव्या अर्धाभगा पार्वतीचे अर्धांग करावे स० अर्धगौरीश्वरं होतो ॥४३॥

पद्मांकितकरचरणःप्रसन्नमूर्तिःसुनीचकेशश्च ।

पद्मासनोपविष्टःपितेवजगतोभवेद्बुद्धः ॥४४॥

अर्थ—कमलचिन्हित हात व चरण, शांतस्वरूप, फार आखूड केश, कमलासनावर वसलेला, सर्व जगतास पित्यासारखा असा बुध (बौद्ध) करावा ॥४४॥

आजानुलंबबाहुःश्रीवत्सांकःप्रशांतमूर्तिश्च ।

दिग्वासास्तरुणोरूपवांश्चकार्योर्हतां देवः ॥४५॥

अर्थ—गुडध्यांपर्यंत लांब हात, श्रीवत्सचिन्हित, शांतमूर्ति (जितेन्द्रिय, हास्यवदन), नम, तरुण वयस्क, सुंदररूप, असा अर्हताचा स० जैनांचा देव (जीन) करावा ॥४५॥

नासाललाटजंघोरुगंडवक्षांसिचोन्नतानिरवेः ।

कुर्यादुदीच्यवेषंगूढपादादुरोयावत् ॥४६॥

विभ्राणःस्वकररुहेपाणिभ्यांपंकजेमुकुटधारी ।

कुंडलभूपितवदनःप्रलंबहारोवियद्ववृतः ॥१७॥
 कमलोदरद्युतिमुखःकंचुकगुप्तःस्मितप्रसन्नमुखः ।
 रन्नोज्ज्वलप्रभामंडलश्चकर्तुःशुभकरोर्कः ॥१८॥

अर्थ—नासिका, ललाट, पीठ्या, माड्या, गाल, ऊर, हे सूर्याचे उच करावे. उदीच्य (उत्तरदिशेकडील पुरुषाच्या वेषासारखा वेष), पायापासून उरापर्यंत गुप्त (चोलकधारी), आपल्यानखात बाहू ही २ कमले धारण करणारा, मस्त कीं मुकुट धारक, कुंडलांनी शोभित मुख, गळ्यांत लाव हार, वियद्र (सारसपक्षी) याणी वेष्टित ॥१६॥१७॥ कमलाच्या गाभ्यासारख्या कातीने युक्त मुख, कंचुक (आगरखा) याणे गुप्तशरीर, हास्ययुक्त व प्रसन्नमुख, रत्नासारखी लल्लखीत कातिसमूहानें युक्त, असा सूर्य, कर्त्यास शुभकारक होतो ॥१८॥

सौम्यातुहस्तमात्रावसुदाहस्तद्वयोच्छ्रिताप्रतिमा ।
 क्षेमसुभिक्षायभवेत्रिचतुर्हस्तप्रमाणाया ॥१९॥
 नृपभयमत्यंगायांहीनांगायामकल्पताकर्तुः ।
 शातोदर्याक्षुद्भयमर्धविनाशःकशायांच ॥२०॥
 मरणंतुसक्षतायांशस्त्रनिपातेननिर्दिशेत्कर्तुः ।
 वामावनतापत्नीदक्षिणविनताहिनस्त्यायुः ॥२१॥
 अंधत्वमूर्ध्वदृष्टयाकरोत्तिचिंतामधोमुखीदृष्टिः ।
 सर्वप्रतिमास्वेवंशुभाशुभंभास्करोक्तसमं ॥२२॥

अर्थ—१ हस्तप्रमाण दीर्घ प्रतिमा शुभ, २ हात उच प्र० द्रव्य देणारी, ३ हस्तप्रमाण उच प्रतिमा कल्याण करणारी होखे व ४ हात उच प्रतिमा सुभिक्षकारक होखे ॥१९॥ प्रतिमा अतिस्थूल असेल तर राजभय, कमी अवयवाची असे० कर्त्यास अशुभकारक, कशाउदर असे० दुर्भिक्षभय, कशा असे० द्रव्यनाश ॥२०॥ व्रण (लळगे) युक्त असे० शस्त्रपातानें कर्त्यास मरण सांगावें. डाव्या आंगास नत्र असे० कर्त्याच्या स्त्रीचा नाश, उजव्या आंगास नत्र असे० कर्त्याचा आयुष्यनाश ॥२१॥ ऊर्ध्वदृष्टि असे० कर्त्यास अंधत्व, अधोमुखदृष्टि (सार्ली पहारें) असे० क० चिंता होये, याप्रकारें सर्व प्रतिमावें शुभाशुभ फल सूर्यप्रतिमेस सांगितल्यासारखें जाणावें ॥२२॥

लिंगस्यवृत्तपरिधिदेर्घ्येणासूत्र्यतत्रिधाविभजेत् ।

मूलेतच्चतुरस्रमध्येत्वष्टास्रिवृत्तमधः ॥५३॥

चतुरस्रमवनिखातेमध्यंकार्यतुपिंडिकाश्वभ्रे ।

दृश्योच्छ्रायेणसमासमंततःपिंडिकाश्वभ्रात् ॥५४॥

अर्थ—लिंगाच्या वृत्ताचा घेर मोजून तितकी लांबी करावी. त्या लांबीचे तीन भाग करावे. त्यांतील पहिला चतुरस्र, मध्ये अष्टकोण, तिसरा वर्तुळ करून, पहिला चतुरस्र भूमीत, मध्य अष्टास्र पिंडिकेत (बैठकीत) बसवावा. तिसरा वर्तुळभाग चहूंकडून उंचीने सारखा दृश्य असा करावा; नितका लिंगाचा दृश्यभाग त्याचे उंचीइतकी श्वभ्रा (खळगा) पासून समंततः (समोवती) पिंडिका असावी ५३।५४

रुशदीर्घदेशघ्नंपाश्वर्विहीनंपुरस्यनाशाय ।

यस्यक्षतंभवेन्मस्तकेविनाशायतल्लिंगं ॥५५॥

अर्थ—लिंग, रुश किंवा दीर्घ (महान्) हेईल तर देशनाश, जे पार्श्वभागां हीन ते नगराचा नाश करिते. त्या लिंगाच्या मस्तकी क्षत (खळगा) ते कर्त्याचा नाश करिते ॥५५॥

मातृगणःकर्तव्यःस्वनामदेवानुरूपकृतचिन्हः ।

रेवंतोश्वारूढोमृगयाक्रीडादिपरिवारः ॥५६॥

अर्थ—मातृसमूह, आपल्या नावाच्या देवासारख्या चिन्हांचा करावा. रेवंत (पांचवा मनु), अश्वारूढ मृगयाक्रीडादि परिवार युक्त करावा ॥५६॥

दंडीयमोमहिपगोहंसारूढश्वपाशभृद्वरुणः ।

नरवाहनःकुबेरोवामकिरीटीवृहत्कुक्षिः ॥५७॥

अर्थ—यम, दंड, हस्त व महिपारूढ (रेड्यावर बसलेला) असा करावा. वरुण, हस्तावर बसलेला व पाश हातांत असा करावा. कुबेर, मनुष्यावर बसलेला व वाम (डाव्या) भागां मुकुटवविस्तीर्ण कुक्षि असा करावा. (कोठें खरवाहनः कुबेरो असा पाठ आहे) ५७

(प्रमथाधिपोगजमुखःप्रलंबजठरःकुठारधारीस्यात् ।

एकविपाणोविभ्रन्मूलककंदंसुनीलदलकंदं ॥५८॥)

अर्थ—गणपति, हत्तीच्या मुखाचा, लांब पोटा, कुन्हाड धारण करणारा, एकदंत, मूलककंद व सुनीलदलकंद यात धारण करणारा असा करावा ॥५८॥

इतिवृहत्संहितायांप्रतिमालक्षणनामाष्टापंचाशोऽध्यायः ५८

॥ अथवनसंप्रवेशः ॥

कर्तुरनुकूलदिवसेद्वैवज्ञविशोधितेशुभनिमित्ते ।

मंगलशकुनैःप्रास्थानिकैश्चवनसंप्रवेशःस्यात् ॥१॥

अर्थ—प्रतिमा कर्त्यात् अनुकूल दिवशी, दैवज्ञाने विशोधित शुभनिमित्ती, प्रयाणत बधी शुभशकुनानीं वनात् (बहुत वृक्षदेशीं) प्रवेश करावा ॥१॥

पितृवनमार्गसुरालयवल्मीकोद्यानतापसाश्रमज्ञाः ।

चैत्यसरित्संगमसंभवाश्चटतोयसिक्ताश्च ॥२॥

कुब्जानुजातवल्लीनिपीडितावज्रमारुतोपहताः ।

स्वपतितहस्तिनिपीडितशुष्कामिष्टुष्टमधुनिलयाः ॥३॥

तरवोवर्जयितव्याःशुभदाःस्युःस्निग्धपत्रकुसुमफलाः ।

अभिमतवृक्षंगत्वाकुर्यात्पूजांसबलिपुष्पां ॥४॥

अर्थ—श्मशान, मार्ग, देवालय, वाळूळ, बाग, तपस्व्याचा आश्रम, यातील वृक्ष, चैत्य गावातील मोठा वृक्ष, नद्याच्या सगर्मी झालेले वृक्ष व घागरीच्या उदकाने शिपलेले वृक्ष, ॥२॥ कुब्ज (लहान), अनुजात (मागून झालेले), वेळी याणी पीडित (युक्त), बीज व वायु याणी पीडित, स्वतां पडलेले, हत्तीनी पीडित, नीरस, अमीने जळलेले, मधमोहें धरण्याचे ॥३॥ असे वृक्ष वर्ज्य करावे व पाने, पुष्पे व फळे ज्याची स्निग्ध (रस नाहींत) असे वृक्ष शुभ होत. अमीष्ट वृक्षाप्रत जाऊन बलि व पुष्पे यांहीं पूजा करावी ॥४॥

सुरदारुचंदनशमीर्मधूकतरवःशुभाद्विजातीनां ।

क्षत्रस्थारिष्टाश्वत्थखदिरबिल्वाविवृद्धिकराः ॥५॥

वैश्यानांजीवकखदिरसिंधुकस्यंदनाश्चशुभफलदाः ।

तिंदुककेसरसर्जार्जुनाम्रशालाभ्रशूद्राणां ॥६॥

अर्थ—देवदारु, चंदन, शमी, मोहा, हे वृक्ष ब्राह्मणांस शुभ, कडुनिंब, अश्वत्थ, खदिर, बिल्व, हे क्षत्रियांस वृद्धिदायक, ॥५॥ असण्याचे शाड, खदिर, निगूड, टेंभुरणी, हे वैश्यांस शुभ फल देणारे, टेंभुरणी, चकूळ, सालवृक्ष, अर्जुन, आम्र, बाग, हे शूद्रांस शुभ होत ॥६॥

लिंगंवाप्रतिमावाद्द्रुमवत्स्थाप्यायथादिशंयस्मात् ।
तस्माच्चिन्हयितव्यादिशोद्द्रुमस्योर्ध्वमथवाधः ॥७॥

अर्थ—लिंग अथवा प्रतिमा वृक्षाची जशी दिशा तशी स्थापन करावी हा० वृक्षाची जी पूर्व ती प्रतिमेची पूर्व दिशा, वृ० अधोभाग तोच प्र० अधोभाग, वृ० ऊर्ध्वभाग तो प्र० ऊर्ध्वभाग, याप्रमाणें करावयाचें यास्तव वृक्षाच्या दिशा व ऊर्ध्वाधो भागास चिह्ने करावी ॥७॥

परमान्नमोदकौदनदधिपल्लोच्छोपिकादिभिर्भक्ष्यैः ।
मद्यैःकुसुमैर्धूपैर्गंधैश्चतरुंसमभ्यर्च्य ॥८॥

सुरपितृपिशाचराक्षसभुजगासुरगणविनायकाद्यानां ।
कृत्वारात्रौपूजांवृक्षंसस्पृश्यचञ्चूयात् ॥९॥

अर्थ—क्षीर, मोदक, भात, दही, तिळकूट, उल्लोपिका (पकान्निर्वि०), इत्यादि भक्ष्य पदार्थ; मद्य, पुष्पे, धूप, गंध, याहीकरून वृक्षाची पूजा करून ॥८॥ देव, पितर, पिशाच, राक्षस, नाग, दैत्य, प्रमयादिगण, विनायक (विघ्न हर्ता), भूत, प्रेत, सिद्ध, गधर्व इत्यादिकांची रात्री पूजा करून वृक्षास स्पर्श करून बोलवें ॥९॥

अर्चार्थममुकस्यत्वंदेवस्यपरिकल्पितः

नमस्तेवृक्षपूजेयंविधिवत्संप्रगृह्यतां ॥१०॥

अर्थ—अमुक देवाची प्रतिमा करण्याकरिता तुला कल्पिला आहे हे वृक्षा तुला नमस्कार असो. ही यथाशास्त्र केलेली पूजा ग्रहण करावीस ॥१०॥

यानीहभूतानिवसंतितानिवलिंगृहीत्वाविधिवत्प्रयुक्तं ।

अन्यत्रवासंपरिकल्पयंतुक्षमंतुतान्यद्यनमोस्तुतेभ्यः ११

अर्थ—जीं या वृक्षां भूतें रहातात तीं यथाशास्त्र दिलेला हा वलि ग्रहण करून दुसऱ्या जागीं रहाण्याची जागा कल्पूत आणि मजबूर क्षमा करीत. आज त्या कारणें नमस्कार असो ॥११॥

वृक्षंप्रभातेसलिलेनसिक्त्वापूर्वोत्तरस्यांदिशि
सन्निकृत्य । मध्वाज्यलिप्तेनकुठारकेणप्रदक्षि
णंशोपमतोभिहन्यात् ॥१२॥

अर्थ—प्रातः काली वृक्षाचें उदकाने सिंचन करून ईशानी दिशास मध व आय

यांणीं लिप्त अशा कुन्हाडीने तोडण्यास प्रारंभ करून त्यापासून प्रदक्षिण, शेष
राहिलेला वृक्ष तोडावा ॥१२॥

पूर्वेणपूर्वोत्तरतोथवोदक्षपतेद्यदावृद्धिकरस्तदास्यात् ।

आग्नेयकोणात्क्रमंशोभिदाहःरुग्रोगसेगास्तुरगक्षयश्च १३

अर्थ—पूर्व, ईशानी, उत्तर या दिशांकडे तो वृक्ष पडेल तर वृद्धिकर होतो. आ-
ग्नेयीस अग्निदाह, दक्षिणेस रोग, निर्ऋतीस रोग, पश्चिमेस रोग, वायव्येस अश्वक्ष-
य हीं फळे होतात ॥१३॥

यन्नोक्तमस्मिन्ननसंप्रवेशेनिपातविच्छेदनवृक्षगर्भाः ।

इंद्रध्वजेवास्तुनिचप्रदिष्टाःपूर्वमयातेत्रतथैवयोज्याः १४

अर्थ—जे वृक्षनिपात, छेदन, वृक्षगर्भ या वनसंप्रवेशांत सांगितले नाहीत, ते
इंद्रध्वज (अ० ४३ श्लो० १९।२०) यांत व वास्तुप्रकरणांत पूर्वीं भो सांगितले
आहेत ते येथे तसेच योजावे ॥१४॥

॥ इतिवृहत्संहितायांवनसंप्रवेशोनामैकोन

पष्टितमोध्यायः ॥ ५९ ॥

॥ अथप्रतिमाप्रतिष्ठापनं ॥

दिशिसौम्यायांकुर्यादधिवासनमंडपंबुधःप्राग्वा ।

तोरणचतुष्टययुतंशस्तद्रुमपल्लवच्छन्नं ॥१॥

पूर्वभागेचित्राःस्रजःपताकाश्चमंडपस्योक्ताः १

आग्नेय्यांदिशिरक्ताःकृष्णाःस्युर्याम्यनैर्ऋतयोः २

श्वेतादिश्यपरस्यांवायव्यायांतुपांडुराएव ।

चित्राश्चोत्तरपार्श्वेपीताःपूर्वोत्तरेकोणे ॥३॥

अर्थ—उत्तर किंवा पूर्व या दिशांत ब्राह्मणी अधिवासन (मूर्तीची स्थापनाच्या पूर्व
दिवशी पूजा इ० करणे) याचा मंडप, चार तोरणांनीयुक्त व प्रशस्त (यज्ञिय)
वृक्षांच्या पल्लवांनी आच्छादित असा करावा ॥१॥ मंडपाच्या पूर्वदिशेकडे चित्रव-
र्ण माला व पताका सांगितल्या. आग्नेयीस तांबड्या, दक्षिणेस व निर्ऋतीस
काळ्या ॥२॥ पश्चिमेस पांढऱ्या, वायव्येस घोड्या पांढऱ्या, उत्तरेस चित्रवर्ण,
ईशानीस पीतवर्ण अशा माला व पताका कराव्या ॥३॥

जगन्मित्र हविषात पुस्तकें विकत मिळतात तीं:—

८= सत्यनारायणपूजा.	८॥॥ तुकागमकृत मानस पूजेचे अभंग.	८॥ दुर्गास्तोत्र.
८= शिवरात्रिकथेचे अ०	८॥॥ सोळा सोमवारकथा	.॥॥.गोदालहरी सटीक
८= राममंत्रश्लोक	८॥॥ चित्रै.	.१. नीतीशतपत्र
८= गोदार्यष्टक.	८॥ शिवालितित.	.॥॥.रघु कांमुदो.
८= महिम्नस्तोत्र.	८॥ मगलाष्टके नवप्रहाचौं	॥॥.दानचंद्रिका.
८= व्याकरणसाद्य	८॥ गुरुचरित्राव्या५२	.१.-रघुसर्ग ६ वा.
८॥॥ शके १७९६ साल	८॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृतखेळ	.१.-रघुसर्ग ७ वा
चे पचाग	८॥ भीष्मप्रतिज्ञा.	.॥=नैपथकाव्य सर्ग ३ रा
८॥॥ हरिपाठ.	८॥ सीतास्वयवर.	६ पचदशी प्राकृत.
८॥॥ धावे	८॥ द० म० कौटके.	२ वेदातसूर्य.
८॥॥ रामरक्षा.	८॥ चर्पटपत्रिका.	१ जातकालकार.
८॥॥ गोपिगीत.	८॥ नौकात्रीडन.	१॥ कृष्णालीलामत का
८॥॥ रुक्मिणी स्वयवर व	८॥ कन्हाडे ब्राह्मणाचे	व्य सटीक.
सुभद्राहरण आर्या.	प्रवर.	१ पचाग साधन.
८॥॥ अगदशिष्टाई.	८॥ शिरस्तुति.	१ मुहूर्त तत्वदीपिका-
८॥॥ वास्तुप्रकरणीकोष्टक	८॥ गणपतीचे श्लोक.	
८॥॥ धुमारपान.		

सूचना.

विद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सदृहस्थास अर्लीं विनयपूर्वक असें सूचवितो कीं, या ग्रंथाचा राजाप्राप्तून रकापर्यंत सर्वांस विशेष उपयोग होईल, असें समजून प्राकृत (मराठी) टीकेसह लोकहितो देशां हें पुस्तक छापण्याचें काम सुरू केलें आहे यास वर्गणीद्वारा साह्य करून, तें पूर्ण करणें सुद्ध देशाचा वाकडे आहे

वर्गणीचे दर.

	किंमत.	हाशील.
भागान् अंका, भर पेंवनाच दिव्यास दर अंकास	८ आणे	६ पै
भागान् अंकास दर अंकास	१० आणे	६ पै

किंमतीबद्दल टिकिटा पाठविणें शाख्यास अर्धा आणा दराच्या पाठवाव्या

मुबईत ठाकुरद्वारानजीक हरिबाबाचे चार्ड्यात रा० रा० मारोरुण दुमाले याजकडे पैसा जमा करून त्यांची पावती घ्यावी.

आश्रयदात्यांस विनंती.

जाहिरातीप्रमाणें आजपर्यंतचे अंकांचा आकार दर अंकास साडेदहा आणे प्रमाणें मेहेरवानी करून लवकर पाठवून द्यावा.

श्री
बृहत्संहिता

(वराह मिहिरकृत)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्याचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला आहे.

THE BRĪHATSANHITĀ

[BY VARĀHA MIHIRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १ ले	तारीख २६ एप्रिल १८७४.	अंक १२
VOL I	25th APRIL 1874	No. 12

रत्नागिरी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

यांनी

आपल्या

जगन्मित्र छापखान्यांत

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अकांत मोठ्या तक्तीचे साच्याची चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून
सुमारे ८०० ग्रंथ येत जाईल.

जगन्मित्र इपिसांत पुस्तकें विकत मिळतात तीं:—

१० श्रीमद्भागवत.	प्राकृत धर्म.	८=। पल्लीपतनकारिका.
८ यथार्थदीपिका.	॥=पुनर्विवाहाभ्या अशा-	८=। गणपतिसहस्रनाम.
४ धर्मसिंधु (प्रथकार	सूत्रेचा बोधक वाद.	८= शिवसहस्रनामावलि.
यांचे घरचे पुस्तकाव-	॥=समश्लोकी गीता.	८= प्रातःस्मरण.
रून छापिलेला त्यां-	॥=प्रतिष्ठामयूरव.	८= बभ्रुवाहनआख्यान.
तील कठिण शब्दाचे	॥= वेताळपंचविशी.	८= रामदासी श्लोक.
कौशासह.)	॥= रत्ना० जि० वर्णन.	८= गोत्रावली (कहाडे
४ भारतचपु सटीक.	॥= स्वप्रचितामणि.	त्राक्षणांची).
४ एकादशीव्रतसार.	॥=लघुजातक.	८= विष्णुसहस्रनाम.
३ बृहज्जातक.	॥=माघसर्ग २ रा.	८= रामजीशीकृत लाव-
२॥ गीतार्थबोधिनी.	॥=वनौपधिसंग्रह.	प्या व पर्दे.
२ विक्रमचरित्र.	॥= पांडुरगमाहात्म्य.	८= केकावलि.
२ फौजदारी ठराव.	॥= भगवद्गीता. [आक्ट.	८= संस्कृत आरखा.
१॥ नारायणभट्टी.	॥= नवीन पोलिसचा	८= गायनप्रकार.
१॥ व्रतोद्यापनकौमुदी.	॥= वयोल्डचरित्र.	८= विधवाविवाह सहा-
१॥—॥॥ दिवाणी व फौज-	॥= माघसर्ग १ ला.	सार.
दारी निवडक निवा-	॥= माघसर्ग ३ रा.	८= केरोपती पंचांग श-
डे सन १८६१।६५	॥= अपूर्णांक (शिवराम	के १७९६ चे.
सालचे.	भारकर क्राणेरुत).	८= गगालहरी.
३। रसमाधव.	॥= गुरुदत्तात्रय स्वामी-	८=॥ विष्णुसहस्रनामावलि.
३। सर्वार्थचितामणि.	च्या आरखा (अह-	८=॥ विधवाविवाहखंडण.
३। गोपीचंद्रराजाचे ना-	लकोटचे स्वामीचे त-	८=॥ अकलिपि.
टक मराठी.	सविरीसह).	८=॥ प्राकृत आरखा.
१ रुक्मिणीस्वयवर.	॥= तर्कदीपिका.	८=॥ रामद्वय व राम-
१ बालवैद.	॥= कुडाकी सुटीक.	गीता.
१ शिवलीलामृत.	॥॥=ल्याकुशाख्यान.	८=॥ मेस्तक (तोंडचे हिशेब)
॥॥=मुहूर्तगणपति.	॥॥=विदुरनीति.	८= नलाख्यान आर्या.
॥॥=मुहूर्तमार्तंड प्राकृत	॥= स्फुटज्योतिष.	८= व्यंकटेशस्तोत्र.
टीका. [ण.	॥= रघुवशसर्ग ४ था.	८= रामदासाचे अभंग.
॥॥=पंचायुधप्रपंचाख्यभा	॥= सिंहासनविशी.	८= स्फुट आर्या व श्लोक.
॥॥=निर्मळमाहात्म्य.	॥= आनंदसागर.	८= गगाचार्यकृत प्रश्ना-
॥॥=गीतार्थमञ्जरी.	॥= तीर्थांची अष्टके.	वलि.
॥॥= विष्णुसहस्रनामा	॥= शनिमाहात्म्य.	८= एकादशीमाहात्म्य.

आयुःश्रीवलंजयदादारुमयीमन्मयीतथाप्रतिमा ।
 लोकहितायमणिमयीसौवर्णीपुष्टिदाभवति ॥४॥
 रजतमयीकीर्तिकरीप्रजाविवृद्धिकरोतिताम्रमयी ।
 भूलाभंतुमहांतंशैलीप्रतिमाथवालिंगं ॥५॥

अर्थ—काष्ठाची अथवा मृत्तिकेची प्रतिमा आयुष्य, लक्ष्मी, वर, जय देखि. हीर-
 कादि मणिमय प्रतिमा लोककल्याण करिये. सुवर्णाची प्र० पुष्टिकरिये ॥ ४॥
 रूपाची प्र० कीर्ति करिये. तांब्याची प्र० प्रजावृद्धि करिये. पाषाणांची प्रतिमा
 अथवा लिंग मोठ्या (बहुत) भूमीचा लाभ करिते ॥५॥

शंकूपहताप्रतिमाप्रधानपुरुपंकुलंचघातयति ।
 श्वभ्रोपहतारोगानुपद्रवांश्चाक्षयान्कुरुते ॥६॥

अर्थ—शकून (शखाचे टोंकीने) उपहत (दुस्तावलेली) प्रतिमा मुख्यपुरुष व
 कुलयाचा नाश करित्ये. श्वभा (खडगा) ने उपहत जी प्रतिमा ती सर्व
 काळ रोग व उपद्रव करित्ये ॥६॥

मंडपमध्येस्यंडिलमुपलिप्यास्तीर्यसिकतयाथकुशैः ।
 भद्रासनरुतशीर्षोपधानपादान्यसेत्प्रतिमां ॥७॥

अर्थ—मंडपामध्ये भूमि सारवून वाळू व दर्भ आस्तरण (हें घालून) भद्रासन
 (राजासन) यावर मस्तक करून उशीवर पाय अशी प्रतिमा ठेवावी ॥७॥

लक्ष्मणवत्योदुंबरशिरीषवटसंभवैःकषायजलैः ।
 मंगल्यसंज्ञिताभिःसर्वोपधिभिःकुशाद्याभिः ॥८॥
 द्विपवृषभोत्थृतपर्वतवल्मीकसरित्समागमतटेषु ।
 पद्मसरःसुचमृद्धिःसपंचगव्यैश्चतीर्थजलैः ॥९॥
 पूर्वशिरस्कांक्षातांसुवर्णरत्नावुभिश्चससुगंधैः ।
 नानातूर्यनिनादैःपुण्याहैर्वेदनिर्घोषैः ॥१०॥

अर्थ—शुद्ध (पारि), पिंपळ, उंबर, शिरस, बड, या वृक्षाच्या पल्लवांनी युक्त ता
 पवलेले जल व मागल्यसंज्ञक दर्भादि सर्वोपधि (जपा, जयती, जीवपुत्रा, पुनर्न-
 वा, विष्णुकाता, अभया, विश्वेश्वरी, सहा, सहदेवा, पूर्णकोशा, शतावरी अ० ४८
 श्लो० ३९।१० पहा) याहीकरून, गज व वृषभ यांना उकरलेली; पर्वत, वा-

रूळ, नदीसगमाचे तीर, कमल्युक्त तळे यांच्या मृत्तिका, पचगव्य, तीर्थजले, याही करून, सुवर्ण व रत्नानीं युक्त सुगंधिजलाह ॥८१॥ पूर्वेकडे मस्तक करून स्नान घालावे. त्यावेळीं नानाप्रकारच्या वाद्यांचे व पुण्याहवाचनाचे व वेदाचे शब्दघोष होत असावे ॥१०॥

ऐंद्र्यादिशींद्रलिंगामंत्राः प्राग्दक्षिणेग्निर्लिंगांश्च ।

जप्तव्याद्विजमुख्यैः पूज्यास्ते दक्षिणाभिश्च ॥११॥

अर्थ—पूर्वदिशेस इन्द्रदेवत्य मंत्राचा व आग्नेयीस अग्निदेवत्य मंत्राचा जप श्रेष्ठब्राह्मणांनीं करावा, व त्या ब्राह्मणांची दक्षिणादिकाहीं पूजा करावी ॥११॥

यो देवः संस्थाप्यस्तन्मंत्रैश्चानलं द्विजोजुहुयात् ।

अग्निनिमित्तानिमया प्रोक्तानींद्रध्वजोच्छ्राये ॥१२॥

धूमाकुलोपसव्यो मुहुर्मुहुर्विस्फुलिंगकृन्नशुभः ।

होतुः स्मृतिलोपोवाप्रसर्पणं वाऽशुभं प्रोक्तं ॥१३॥

अर्थ—ज्या देवाची स्थापना करावयाची तल्लिंगक मंत्रांनीं अग्नीत ब्राह्मणांनीं हवन करावे त्यावेळीं अग्नीचीं निमित्ते मी पूर्वी (अ० ४३ स्त्री० ३२) इन्द्रध्वज उभारतेवेळीं जीं सांगितलीं तीं येथेही पहावीं ॥१२॥ धूमानें व्याप्त, ज्वालानीं डावा फिरणार, वारवार स्फुलिंग (ठिणग्या) करणार असा अग्नि शुभ नव्हे तसाच हवनकर्त्या पुरोहिताच्या स्मरणाचा नाश किंवा मार्गे सरणें अशुभ सांगितलें ॥१३॥

स्नातामभुक्तवस्त्रांस्वलंकृतांपूजितांकुसुमगंधैः ।

प्रतिमांस्वास्तीर्णायां शय्यायां स्थापकः कुर्यात् ॥१४॥

अर्थ—स्नान घातलेली, नव्यावस्त्रानें युक्त, उत्तम अलंकृत, पुष्पें, गंध, धूप इत्यादिकांनीं पूजित, अशी प्रतिमा चांगला बिच्छाना घातलेला अशा शय्येच्याठाईं प्रतिष्ठापकानें स्थापन करावी ॥१४॥

मुक्तांसुनृत्यंगीतैर्जागरकैः सम्यगेवमधिवास्य ।

दैवज्ञसंप्रदिष्टे काले संस्थापनं कुर्यात् ॥१५॥

अर्थ—या निजश्रेण्या प्रतिमेतें उत्तम नृत्य व गायनपूर्वक जागरकाहीं करून, उचमप्रकारें अधिवासन पूर्वीं करून नंतर ज्योतिष्याने उक्तमुहूर्ती त्या प्रतिमेचें स्थापन करावे ॥१५॥

अभ्यर्च्यकुसुमवस्त्रानुलेपनैःशंखतूर्यनिर्योपैः ।
 प्रादक्षिण्येननयेदायतनस्यप्रयत्नेन ॥१६॥
 कृत्वावलिंप्रभूतंसंपूज्यब्राह्मणांश्चसभ्यांश्च ।
 दत्त्वाहिरण्यशकलंविनिक्षिपेत्पिंडिकाश्वत्थे ॥१७॥
 स्थापकदेवज्ञाद्विजसभ्यस्थपतीन्विशेषतोभ्यर्च्य ।
 कल्याणानांभागीभवतीहपरत्रचस्वर्गी ॥१८॥

अर्थ—त्या प्रतिमेची पुष्पे, वस्त्रे, गंधादि यांनी पूजा करून शंख व वाद्ये यांचा शब्द होत असतां, अधिवासनमंडपांतून निघून देवालयाच्या उजवीकडून ती प्रतिमा प्रतिष्ठापकानें गाभाऱ्यांत न्यावी ॥१६॥ नंतर पुष्कळ बळि करून सभ्य-ब्राह्मण यांची पूजा करून बैठकीच्या खळग्यांत सुवर्णखड घालून त्या खळग्यांत प्रतिमा स्थापन करावी ॥ १७ ॥ त्यावेळीं स्थापनकर्ताब्राह्मण, दैवज्ञ, ब्राह्मण, कसबी (सुतार इ०) यांची विशेष पूजा करावी. असें प्रतिमास्थापन केलें झणजे तो यजमान कल्याणांचा भोक्ता पालोकीं व परलोकीं स्वर्गवास करणारा असा होतो ॥१८॥

विष्णोर्भागवतान्मगांश्चसवितुःशंभोःसभस्मद्विजा
 न्मातृणामपिमातृमंडलविदोविप्रान्विदुर्ब्रह्मणः ।
 शाक्यान्सर्वहितस्यज्ञांतमनसोनग्नान्जिनानांविदु
 र्येयंदेवमुपाश्रिताःस्वविधिनातैस्तस्यकार्याक्रिया ॥१९॥

अर्थ—विष्णूचे संस्थापक भागवत, सूर्याचे मगतज्ञक ब्राह्मण, शिवाचे भस्मधारण-कर्ते (पाशुपत), ब्राह्मणादि मातृगणांचे मातृमंडलवेत्ते, ब्रह्मणांचे ब्राह्मण, सर्व हिताचे (बुद्धाचे) शातमन जे शाक्य (रक्तवस्त्रधारी) ते, जिनांचे नग्न (क्षप-णिक) संस्थापक ज्ञाणांचे. ज्या देवाचा ज्याणी आश्रय स्वीकृत्यासहानें केल्यांणी त्या देवाची क्रिया (स्थापनादिकर्म) करावी ॥१९॥

उदगयनेसितपक्षेशिशिरगभस्तौचजीववर्गस्थे ।
 लग्नेस्थिरेस्थिरांशौसौम्यैर्धीर्धर्मकेंद्रगतैः ॥२०॥
 पापैरुपचयसंस्थैर्ध्रुवमृदुहरितिष्यवायुदेवेषु ।
 विकुजेदिनेनुकूलेदेवानांस्थापनंशस्तं ॥२१॥

अर्थ—उत्तरायणा, शुक्रपर्णी, शिशिरऋतूत वृहस्पतीच्या गृह, होरा, द्रेष्काण, नव माश, द्वादशाश, त्रिशाश, या पट्वर्गी चंद्र असता, स्थिरलर्मी, स्थिरार्शी लभा पासून ६।९।१।४।७।१० या स्थानीं शुभग्रह व ३।६।१०।११ या स्थानीं, पाप ग्रह असता, ध्रुव (तीन उत्तरा व रोहिणी), मृदु (मृग, रेवती, चित्रा, अनुरा धा), श्रवण, पुष्य, स्वाती, या नक्षत्रा; भौमावाचून ६ चारीं, कर्त्यास शुभकर अशा दिवशीं देवाची प्रतिष्ठा (स्थापन) शुभ होय ॥२०॥२१॥

सामान्यमिदं समासतोलोकानां हितदं मया कृतं ।

अधिवासनसंनिवेशने सावित्रे पृथगे व विस्तरात् ॥ २२ ॥

अर्थ—हे प्रतिष्ठापन, सक्षेपानें सर्व देवार्चे एकच, लोकास कल्याणकारक असें मी केले हें अधिवासन व प्रतिष्ठानें, सावित्रशास्त्रां सर्व देवाचीं भिन्नभिन्न व विस्तृत सागीतली आहेत ॥२२॥

॥ इति वृहत्संहितायां प्रतिष्ठापनं नाम पष्ठितमोऽध्यायः ६० ॥

॥ अथ गोलक्षणं ॥

पराशरः प्राह वृहद्रथाय गोलक्षणं यत्क्रियते ततोयं । मया समासः शुभलक्षणास्ताः सर्वास्तथाप्यागमतो भिधास्ये ॥ १ ॥

अर्थ—पराशरऋषि वृहद्रथामक स्वशिष्याकारणें जें गोलक्षण सांगता शाला, त्याच स्वरुनी हा त्याचा सक्षेप, गाई सर्व जरी शुभलक्षण आहेत तथापि शास्त्राप्रमाणें सांगतो ॥१॥

सास्त्राविलरूक्षाद्योमूपकनयनाश्रनशुभदागावः ।

प्रचलच्चिपिटविपाणाः करटाः खरसदृशवर्णाश्च ॥ २ ॥

दशसप्तचतुर्दंत्यः प्रलंबमुंडाननाविनतपृष्ठाः ।

ह्रस्वस्थूलग्रीवायवमध्यादारितखुराश्च ॥ ३ ॥

इयावातिदीर्घजिह्वागुल्फैरतितनुभिरतिवृहद्भिर्वा ।

अतिककुदाः रुशदेहानेष्टाहीनाधिकांग्यश्च ॥ ४ ॥

अर्थ—स्त्रवणारे घ ३ स्वरु आणि रुक्ष असे आहेत तेच ज्यांचे अशा, उदरांसार-

ख्या डोळ्यांच्या अशा गाई शुभद नव्हत. हाण्डणारी व चेपलेली (आसूड वगैरे) आहेत शिंगे ज्यांची अशा, काळ्या तांबड्या व गाढवाच्या वर्णाच्या ॥२॥ १०७॥
 ४ दांतांच्या, लांब तोंडाच्या व शिंगांवाचून, पाठीस खळगा अशा, आसूड व स्थूल मानेच्या, यवमध्य (पोट मात्र मोठे असून मागे व पुढे वारीक) पसरलेल्या सुरांच्या ॥३॥ काळी व अति लांब अशा निव्हेच्या, फार वारीक व फार मोठे गुल्फ (खुरक्या) यांच्या, मोठ्या कोळ्याच्या, वारीक देहाच्या, कमी किंवा अधिक अवयवांच्या अशा गाई शुभ नव्हत ॥४॥

वृषभोप्येवंस्थूलतिलंवृषणःशिराततक्रोडः ।

स्थूलशिराच्चितगंडस्त्रिस्थानंमेहतेयश्च ॥५॥

मार्जारारक्षःकपिलःकरटोवानशुभदोद्विजस्येष्टः ।

रुष्णोष्ठतालुजिह्वःश्वसनोयूथस्यघातकरः ॥६॥

अर्थ—वृषभ (आंडोल, बैल) ही असा (वरील लक्षणयुक्त) शुभ नव्हे. मोठा व लांब वृषण (आड), शिरांनी व्याप्त उर, मोठ्या शिरांनी व्याप्त गाल ज्याचे, त्रिस्थानं मेहते (मूत्रपुरीष एककाली करणारा व डोळ्यांचे शिथाने झणजे मूत्राने सिचन करणारा) ॥५॥ मार्जारारखा डोळ्यांचा, काळा, करडा वर्णाचा, असा वृषभ शुभ नव्हे; परंतु ब्राह्मणास इष्ट होय. ओष्ठ, तालु, जिह्वा ही काळी ज्यांची असा व त्रास करणारा असा वृषभ कळपाचा घातकारक होतो ॥६॥

स्थूलशरुन्मणिशृंगःसितोदरःरुष्णसारवर्णश्च ।

गृहजातोपित्याज्योयूथविनाशावहोवृषभः ॥७॥

अर्थ—शरुत् (शेणपो), मणि (शिथ), शिंग, हीं ज्यांची मोठी असा, पांढऱ्या पोटाचा, कांहीं काळा व कांहीं पाढरा अशा रंगाचा, असा वृषभ आपल्या घरांत शालेला असला तथापि त्याचा त्याग करावा; कारण तो वृषभ कळपाचा नाशकारक होय ॥७॥

श्यामकपुष्पचितांगोभस्मारुणसंनिभोविडालाक्षः ।

विप्राणामपिनशुभं करोति वृषभः परिगृहीतः ॥८॥

अर्थ—श्याम (काळा) वर्ण पुष्पांनी युक्त अवयवांचा, भस्मवर्ण व तांबडा, मानराच्या डोळ्यांसारख्या डोळ्यांचा वृषभ घेतला असता, ब्राह्मणांचेही कल्याण होत नाही ॥८॥

येचोद्धरंतिपादान्पंकादिवयोजिताःकृशाग्नीवाः ।

कातरनयनाहीनाश्वपृष्ठतस्तेनभारसहाः ॥९॥

अर्थ—ज्या वृषभांवर ओंशें घातले असतां, चित्खलांतून पाय काढावे, असे पाय उचलतात ते, बारीक मानेचे, भिऱ्या डोळ्यांचे, पाठ लपलेले, असे वृषभ भोड्याचे उपयोगी नाहींत ॥९॥

मृदुसंहतताम्रोष्ठास्तनुस्फिजस्ताम्रतालुजिव्हाश्च ।

तनुह्रस्वोच्चश्रवणाःसुकुक्षयःस्पष्टजंघाश्च ॥१०॥

आताम्रसंहतखुराव्यूढोरस्कावृहत्कुदयुक्ताः ।

स्निग्धश्लक्ष्णतनुत्वग्रोमाणस्ताम्रतनुगृंगाः ॥११॥

तनुभूस्पृग्वालधयोरक्तांतविलोचनामहोच्छ्वासाः ।

सिंहस्कंधास्तन्वल्पकंवलाःपूजिताःसुगताः ॥१२॥

अर्थ—मृदु, मिळालेले व तांबडे असे आहेत ओष्ठ ज्यांचे असे, बारीक कुल्याचे, तालु व जिह्वा ज्यांच्या तांबड्या असे, बारीक, आखूड व उच कानांचे, सुंदर कुशांचे, सरळ जंघांचे ॥१०॥ ईयत् ताम्र व मिळालेल्या खुरांचे, अत्यंत दृढ बसस्यळाचे, मोठ्या कोळ्याने युक्त, स्निग्ध, मृदु व पातळ अशीं आहेत खचा (कातडी) व केश ज्यांचे असे, तांबडी व बारीक अशीं आहेत शिंगे ज्यांचीं असे ११ बारीक व भूमोला स्पर्श करणारे आहे फुच्छ ज्यांचे असे, तांबडे आहेत डोळ्यांचे प्रांतभाग ज्यांचे असे, फार उंच, सिंहासारखा आहे स्कंध ज्यांचा असे, बारीक व थोडंकी आहे कवल (मानेखालील सांखळी) ज्यांची असे, चांगली आहे गति ज्यांची असे वृषभ शुभ होत ॥१२॥

वामावर्तैर्वाभेदक्षिणपाश्वेचदक्षिणावर्तैः ।

शुभदाभवंत्यनडुहोजंघाभिश्चैकनिभाभिः ॥१३॥

अर्थ—डाव्या बाजूस डावे फिरलेले व उजव्या बाजूस उजवे फिरलेले असे केश ज्यांचे असे व नकन्यासारख्या जंघांचे (पोटाच्या) बिल शुभ होत ॥१३॥

वैडूर्यमल्लिकावुहुदेक्षणाःस्थूलनेत्रवर्माणः ।

पार्ष्णिभिरस्फुटिताभिःशस्ताःसर्वेपिभारवहाः १४

अर्थ—श्यामवर्ण, हंसाचे डोळ्याप्र०, पाण्याचे नोंबड्याप्रमाणे ज्यांचे डोळ्यांचे भवई-स जाडे केश आहेत असे, खुरांचे (गेळांचे) मागाचे भाग न फुटले आहेत ज्यांचे, सर्व वैद्य ओंशें नेण्यास योग्य होत ॥१४॥

घ्राणोद्देशे सवलिर्माज्जरमुखः सितश्रद्धक्षिणतः ।

कमलोत्पललाक्षाभः सुवालधिर्वाजितुल्यजवः ॥१५॥

लंबैर्वृषणैर्मैपोदरश्रसंक्षिप्तवंक्षणाक्रोडः ।

ज्ञेयोभाराध्वसहोजवेश्वतुल्यश्रद्धस्तफलः ॥१६॥

अर्थ—नाकावर बज्जा पडलेला, माज्जरासारख्या मुस्ताचा, उज्व्या आंगात पादरा, श्वे-
तकमल व नीलकमल व लास यांच्या रगाचा, सुदरपुच्छकेशांचा, घोळ्यासारख्या
वेगाचा (शीघ्रगति), लंब अंडयुक्त, बकन्यासारख्या पोटाचा, वंक्षण (अंडामागील
जंघा) व क्रोड (अग्रजंघांतर) हीं संक्षिप्त (लहान) आहेत ज्यांचीं असा, बैल भार घे-
ण्यास, मार्ग चालण्यास, घोळ्यासारख्या वेगाचा व शुभफलद जाणावा ॥१५॥१६॥

सितवर्णःपिंगाक्षस्ताम्रविपाणेक्षणोमहावक्त्रः ।

हंसोनामशुभफलोयूथस्यविवर्धनः प्रोक्तः ॥१७॥

अर्थ—पांढरा, पिंगटनेत्र, तांबडी शिमें व डोळे, मोठे मुत, या लक्षणांचा बैल हंस-
नामक, कळप गाढिवणारा, शुभफलदायक सांगितला ॥१७॥

भूस्पृग्वालधिराताम्रविपाणोरक्तदृक्कुश्रीच ।

कल्मापश्चस्वामिनमचिरात्कुरुतेपतिलक्ष्म्याः ॥१८॥

अर्थ—भूमोला स्पर्श करणारे आहेत पुच्छांचे केश ज्यांचे असा, अल्प ताम्रवर्ण आहे-
त शिगे ज्यांची असा, तांबड्या डोळ्यांचा, कोळ्याने युक्त, कल्माप (बहुरगयुक्त)
असा वृषभ धन्यातें लवकरच लक्ष्मीचा पति (धनवान्) करितो ॥१८॥

योवासितैकचरणोयथेष्टवर्णश्रसोपि शस्तफलः ।

मिश्रफलोपि त्राह्यो यदि नैकांतप्रज्ञस्तोस्ति ॥१९॥

अर्थ—अथवा पांढरा एक पाप ज्याचा असा व कोणत्याही वर्णाचा, बैल शुभ होय.
(योवा सितैश्वचरणीः असा पाठ कोणी क्षणतात त्यांचेमतीं श्वेत चार पाप). जर
सर्वलक्षणयुक्त मिळत नाही तर शुभाशुभ मिश्रफलही ध्यावा. (शुभ व अशुभ
या फलांचे अंतर करून एकही अशुभफल शेष रहाणार नाही तर तो ध्यावा अ-
से कोणी क्षणतात) ॥१९॥

॥इतिबृहत्संहितायांगोलक्षणनामैकपटितमोध्यायः॥६१॥

॥ अथश्वलक्षणं ॥

पादाःपंचनखास्त्रयोत्रचरणःपङ्क्तिभिर्नखैर्दक्षिणस्ता
त्रोष्ठाग्रनसोमृगेश्वरगतिर्जिघ्रन्भुवंयातिच । लंगू
लंससटंद्गृक्षसदृशीकर्णौचलंवौमृदूयस्यस्यात्सक
रोतिपोष्टुरचिरात्पुष्टांश्रियंश्वागृहे ॥१॥

अर्थ—तीन पाय पाचपाच नखानीपुक्त व चवथा पुढला उर्जवा पाय सहा नखानी
युक्त, ओठ व नाकाचे अग्र ही तावडीं असा, तिहासारखा पळणारा, जात अस
ता भूमि हुगणारा, केशयुक्त पुच्छ, वानरासारखी दृष्टि, लांब व मृदु कर्ण, ही ल
क्षणं ज्या कुतन्याची असतील ती, आपल्या घन्याध्या गृहामध्ये रक्षिते लवकरच
पुष्ट करितो (आपल्या घ यास द्रव्यवान् करतो) ॥१॥

पादेपादेपंचपंचाग्रपादेवामेयस्याःपणनखा
मल्लिकाक्ष्याः। वक्रंपुच्छंपिंगलालंबकर्णाया
'साराष्ट्रंकुक्कुरीपातिपोष्टुः ॥२॥

अर्थ—जिच्या पायास पाचपाच नखे व डाव्या पुढच्या 'पायास सहा नखे अशी,
मल्लिकाक्षी (डोब्यांसमोवती पादरी रेखा), वाकडे पुच्छ, पिंगटवर्ण, लांब काना
ची अशी जी कुकुरी ती आपल्या पापणकर्त्याचे राष्ट्र पालन कर्ते ॥२॥

॥इतिवृहत्संहितायांश्वलक्षणं नामद्वापष्टितमोऽध्यायः ६२

॥ अथकुक्कुटलक्षणं ॥

कुक्कुटस्त्यूजुतनूरुहांगुलिस्ताम्रवक्त्रनखचूलिकः
सितः । रौतिसुस्वरमुपात्ययेचयोवृद्धिदःसनृपरा
ष्ट्रवाजिनां ॥१॥

अर्थ—पिसे व अगुलि सरळ ज्याच्या असा, सुत, नखे, चूलिक (मस्तकावरील
शिला) ही तावडां, पादरा, उष काशी सुस्वर शब्द करितो असा जो कोंबडा,
तो रामा, राष्ट्र व घोडे याची वृद्धि करितो ॥१॥

यवग्रीवोयोवावदरसदृशोवापिविहगो
 वृहन्मूर्धावर्णैर्भवतिबहुभिर्यश्वरुचिरः ।
 सशस्तःसंग्रामेमधुमधुपवर्णश्चजयकृन्न
 शस्तोयोतोन्यःकृशतनुरवःखंजचरणः ॥२॥

अर्थ— यवग्रीव (ज्याची मान मध्ये जाडी असा), वदरसदृश (लोहितवर्ण), विस्तीर्ण मस्तक, बहुत वर्णांनी युक्त, निर्मल असा कोंबडा पुढामध्ये शुभ होय. अथवा मघाच्या वर्णाचा किंवा भ्रमरासारखा (काळा) तोही अय करणारा होय. याहून अन्य, कृश, अल्पशब्द, आंखूडपायांचा कोंबडा शुभ नव्हे ॥२॥

कुक्कुटीचमृदुचारुभापिणीस्निग्धमूर्तिरुचिराननेक्षणा ।
 साददातिसुचिरंमहीक्षितांश्रीयशोविजयवीर्यसंपदः ३

अर्थ—मृदु व सुंदर शब्द करणारी, निर्मलशरीर, मुल व डोळे सुंदर आहेत. जिचे अशी कोंबडी राजांस लक्ष्मी, कीर्ति, विजय, बल व संपत्ति यांते देत्ये. यास्तव राजांनी अशी कोंबडी वाळगावी ॥३॥

इतिबृहत्संहितायांकुक्कुटलक्षणं नामत्रिपष्टितमोऽध्यायः ६३

॥ अथकूर्मलक्षणं ॥

स्फटिकरजतवर्णीनीलराजीविचित्रःकलशासदृश
 मूर्तिश्चारुवंशश्चकूर्मः । अरुणसमवपुर्वासर्पपा
 कारचित्रःसकलनृपमहत्वंमंदिरस्थःकरोति ॥१॥

अर्थ—स्फटिकमणि व रूपे यांच्या वर्णाचा, नीलवर्णरेषांनी चित्रित, कलशासारख्या शरीराचा, चारुवंश (फार उंच नव्हे अशा पाठीचा) असा; अथवा तांबड्या शरीराचा, महुरीसारख्या पांढऱ्या बिंदूनी युक्त असा कांसव गृहामध्ये असेल तर सर्व राजांचे महत्व करतो (राजाधिराजा करतो) ॥१॥

अंजनभृंगश्यामतनुर्वाविंदुविचित्रोऽव्यंगशरीरः ।
 सर्पशिरावास्थूलग्लोयःसोपिनृपाणांरारूप्रविवृत्तचै ॥२

अर्थ—काजळ व भ्रमर यासारखा काळ्या शरीराचा, विदूनी चित्रित, पूर्णावयव, सर्पासारख्या तोंडाचा, मोठ्या गळ्याचा असा जो कासव तोही राजाची राष्ट्रवृद्धि करणारा हेतो ॥२॥

वैडूर्यत्विट्स्थूलकंठस्त्रिकोणोगूढच्छिद्रश्चा
रुवंशश्शस्तः । क्रीडावाप्यांतोयपूर्णमणौ
वाकार्यःकूर्मोमंगलार्धनरेंद्रैः ॥३॥

अर्थ—वैडूर्यमण्याच्या कातीचा (काळा), स्थूलकठ, त्रिकोणाकृति, गुप्तच्छिद्र, सुंदर पृष्ठभाग असाही कासव शुभ होय. असा कासव राजानीं शुभार्थ क्रीडावापी (पुष्करिणी) अथवा उदकपूर्ण मृमय भाड्यामध्ये ठेवावा ॥३॥

इतिबृहत्संहितायांकूर्मलक्षणं नामचतुःषष्टितमोऽध्यायः ६४

॥ अथछागलक्षणं ॥

छागशुभाशुभलक्षणमभिधास्येनवदशाष्टदंतास्ते ।
धन्याःस्थाप्यावेश्मनिसंत्याज्याःसप्तदंताये ॥१॥

अर्थ—बक्याचे शुभाशुभलक्षण सांगतो. ८।९।१० दाताचे बकरे शुभ होत ते घरात वाळगावे. सात दाताचे गळगू नयेत ॥१॥

दक्षिणपार्श्वे मंडलमसितं शुक्रस्य शुभफलं भवति ।
ऋष्यनिभकृष्णलोहितवर्णानां श्वेतमपिशुभदं ॥२॥

अर्थ—पाटन्या बक्याच्या उजव्या बाजूस मध्यभागी काळे मंडल (वर्तुळाकृति) शुभ होय. ऋष्य हा० मृगवि० त्यासारख्या नीलरंगाचे, काळ व लोहितवर्ण अशा बक्याच्याही उजव्या बाजूस पादरे मंडल शुभसूचक होय ॥२॥

स्तनवदवलं वतेयः ऋंठेजानां मणिः सविज्ञेयः ।
एकमणिः शुभफलकृद्न्यतमा द्वित्रिमणयोये ॥३॥

अर्थ—बक्यांच्या कठाचाठाई स्तनासारखा जो लोबतो तो मणि जाणावा. तो एक मणि शुभसूचक व दोन तीन मणि कठाचाठाई ज्याच्या अस्तंतील ते अतिशुभफल देणारे होत ॥३॥

मुंडाःसर्वेशुभदाःसर्वसिताःसर्वरुष्णदेहाश्च ।
अर्धासिताःसितार्धाधन्याःकपिलार्धरुष्णाश्च ॥१॥

अर्थ—मुंड (शिगांनीं रहित) बकरे, कोणत्याही रंगाचे असोत ते सर्व शुभ होत. सर्व पांढरे, सर्वांग काळे, अर्धे काळे, अर्धे पांढरे, अर्धे कपिल (विंगट) व अर्धे काळे असे बकरेही शुभ होत ॥१॥

विचरतियूथस्याग्नेप्रथमंचांभोवगाहतेयोजः ।

सशुभःसितमूर्धावामूर्धनिवाटिकिकायस्य ॥५॥

अर्थ—जो बकरा कळपाच्या पुढे जातो तो व प्रथम (सर्वांचे आदी) उदक पि-
तो तो व ज्याचे मस्तक पांढरें तें, व ज्याच्या मस्तकावर टिकिका (टिकले) अ-
सतात तें, हे सर्व शुभ होत. असा बकरा कुट्टक सं० होय ॥५॥

सपृपतकंठशिरावातिलपिष्टनिभश्चताम्रदृक्शस्तः ।

रुष्णचरणःसितोवारुष्णोवाश्वेतचरणोयः ॥६॥

अर्थ—बिंदुयुक्त कंठ किंवा मस्तक ज्याचे असा, तिलपिष्टतुल्य (श्वेतरुष्णमिश्रित)
वर्ण, तांबड्या डोळ्यांचा जो बकरा तो शुभ. पांढरा असून काळ्या पायाचा शु-
भ. अथवा काळाअसून पांढऱ्या पायांचा जो बकरा तो शुभ होय. हा कुटिलस-
त्क होय ॥६॥

यःरुष्णांडःश्वेतोमध्येरुष्णेनभवतिपट्टेन ।

योवाचरतिसशब्दंमंदंचसशोभनश्छागः ॥७॥

अर्थ—जो बकरा काळ्या आंडाचा, श्वेतवर्ण, मध्यभागी काळा पट्टा व जो हळू
हळू शब्द करून चरतो तोही शुभ होय. तो जाटिल सं० ॥७॥

ऋष्यशिरोरुहपादोयोवाप्राक्पांडुरोपरेनीलः ।

सभवतिशुभरुच्छागःश्लोकश्चाप्यत्रगर्गोक्तः ॥८॥

अर्थ—नीलवर्ण मस्तकावरील केश व पाप ज्याचे असा बोकड शुभ. अथवा पूर्व-
भागी (मस्तकाकडे अर्धा) पांढरा व मागे नीलवर्ण तोही शुभ होय. तो वामन-
सं० छाग होय. याविषयी गर्गऋषीने श्लोकही सांगितल्या आहे तो पुढे सां-
गतो ॥८॥

कुट्टकःकुटिलश्चैवजटिलोवामनस्तथा ।

तेचत्वारःश्रियःपुत्रानालक्ष्मीकेवसंतिते ॥९॥

अर्थ—कुट्टक, कुटिल, जटिल, वामन, या चार नागांचे बकरे लक्ष्मीचे पुत्र होत, ते दरिद्री मनुष्याकडे रहात भाहंत ॥९॥

अथाप्रशस्ताःस्वरतुल्यनादाःप्रदीप्तपुच्छाःकुन
खाविवर्णाः । निरुत्तकर्णाद्विपमस्तकाश्चभ
वंतियेचासिततालुजिह्वाः ॥१०॥

अर्थ—गाढनासारख्या शब्दाचे, वाकडे व अत्युण आहे पुच्छ ज्याचे भस्ते, वाईट नसाचे, विवर्ण (अशुभवर्ण), छिनकर्ण (तोडल्यासारखे कर्ण,) हत्तीसारख्या मस्तकाचे, तालु व जिह्वा ही काळी ज्याची, असे बकरे अशुभ होत ॥१०॥

वर्णैःप्रशस्तैर्मणिभिश्चयुक्तामुंडाश्चयेताम्रवि
लोचनाश्च । तेषूजितावेश्मसुमानवानांसौ ।
स्थानिकुर्वंतियशःश्रियंच ॥११॥

अर्थ—पूर्वोक्त प्रशस्त, (शुभ) वर्ण, १, २, ३, मणि (गलस्तन) दाणा युक्त, मुंड (शृंगरहित) १ तांबड्या डोळ्याचे असे जे बकरे ते मनुष्याच्या घरात सौ ख्ये, यश, लक्ष्मी याते करतात ॥११॥

इतिश्रीवराहमिहिरकृतौवृहत्संहितायांछाग
लक्षणंनामपंचपष्ठितमोध्यायः ॥६५॥

॥ अथअश्वलक्षणं ॥

दीर्घग्रीवाक्षिकूटस्त्रिकल्हृदयपृथुस्ताम्रतालवो
ष्ठजिह्वःसूक्ष्मत्वकेशवालःसुशफगतिमुखो
ह्रस्वकर्णोष्ठपुच्छः । जंघाजानूरुवृत्तःसम
सितदशनश्चारुसंस्थानरूपोवाजीसर्वांगशु
द्धोभवतिनरपतेःशत्रुनाशायनित्यं ॥१॥

अर्थ—मान व अक्षिकूट (दृष्टीचा आश्रय नेत्रगोल) ही लांब, कटिभाग व हृदय ही मोठी विस्तीर्ण, तालु ओष्ठ व जिह्वा ही तांबडी, कातडी, केश व पुच्छकेश

हीं सूक्ष्म (पातळ, मृदु, नारीक), पाय, गमन, मुख ही सुदर, कान, ओष्ठ, पुच्छ हीं आखूढ; पाटन्या, गुडघे, माड्या हीं तुळ, समसख्य व पाठरे दात, आकार व शरीरशोभा रमणीय, असा सर्वांगी शुद्ध घोडा, राजास शत्रुनाशार्थे निस्य होतो ॥१॥

अश्रुपातहनुगंडत्तद्वलप्रोथशंखकटिवास्तिजानुनि ।

मुष्कनाभिककुदेतथागुदेसव्यकुक्षिचरणेषुचाशुभाः ॥२॥

अर्थ—अश्रु (नेत्रोदक) पतनस्थान, हनवाटी, गाल, त्दय, गळा, प्रोथ (मुख प्रात), कानाजवळचे शाल, कमर, नाभीच्याखालचा व शिथ्याच्यावरचा भाग, गुडघे, वृषण, नाभि, ककुदावर (बैलास कोळें असतें त्यास्यानीं), गुद, दावी कूस, पाय, या अवयवाचाठाईं भोंबरे घोड्यास असले तर तो घोडा अहामकारक होतो ॥२॥

येप्रपाणगलकर्णसंस्थिताःपृष्ठमध्यनयनोपरि
स्थिताः । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगास्तेल
लाटसहिताःसुशोभनाः ॥३॥

अर्थ—प्रपाण (उत्तरोष्ठतल), गळा, कान, पाठीचा मध्यभाग, नेत्राचा वरचा भाग (भिवया), ओठ, माड्या, भुज, वामकुक्षि, पार्श्वभाग, ललाट, पाचाठाईं जे भोंबरे ते फार चांगले (शुभ फूल देणारे) होत ॥३॥

तेपांप्रपाणएकोललाटकेशेषुचध्रुवावर्तः ।

रंध्रोपरंध्रमूर्धनिवक्षसिचेतिस्मृतौद्वौद्वौ ॥४॥

अर्थ—त्या भोंबण्यामध्ये १० ध्रुवावर्त त्यांचीं स्थाने—१ प्रपाणी, १ ललाटकेशीं, २ रंध्रीं (कुक्षि व नाभि यांच्या मध्यभागीं), २ उपरंध्रीं (कुक्षि व नाभि यांच्या वरच्या भागीं), २ मस्तकीं २ उरस्थलीं, या प्रमाणें १० ध्रुवावर्त सांगितले आहेत ॥४॥

पद्भिर्दंतैःसिताभैर्भवतिहयशिगुस्तैःकपायै
द्विवर्षःसंदंशैर्मध्यमांत्यैःपतितसमुदितैरुय
व्दंपंचाब्दिद्विदशः । संदंशानुक्रमेणत्रिकपरि
गणिताःकालिकापीतगुक्लाःकाचामार्क्षीकशं
खावटचलनमतोदंतपातंचविद्धि ॥५॥

अर्थ—घोड्याच्या खालच्या दातात दोन दाटांच्या मध्ये साहा दात स्पष्ट आहेत; ते साहा दात पादरे असतील तर तो घोडा एक वर्षाचा, काळेंताबडे अस० २ वर्षांचा, (दोन दंतपक्तींमध्ये सममध्यभागी जे दोन दात ते सदश, सदशाच्या दोन बाजूचे २ मध्यम, मध्यमाच्या बाजूचे २ अत्य) सदश पडून दुसरे आले असले तर ३ वर्षांचा, मध्यम प० ४ वर्षांचा, अत्य प० ५ वर्षांचा, सदशा काळे असतील तर ६ वर्षांचा, मध्यमका० ७ व०, अत्य का० ८ व०, स० पिवळे अ० ९ व०, मध्य० पि० १० व०, अत्य पि० ११ व०, स० पादरे अ० १२ व०, मध्य० पा० १३, अत्य पा० १४, स० काचवर्ण अ० १५, मध्यम का० १६, अ० का० १७, सदश मधासारखे अ० १८, म० १९, अ० २०, स० शाखासारख्या आकाराचे अ० २१, म० २२, अ० २३ स० सच्छिद्र अ० २४, मध्य० २५, अत्य० २६, स० हालत अ० २७, म० २८, अत्य २९, स० पडले अ० ३०, म० ३१, अ० ३२, याप्रकारे एकापासून ३२ पर्यंत घोड्याच्या वर्षांचीं वर्षे दातावरून जाणावीं ॥५॥

॥ इतिवृहत्संहितायांअश्वलक्षणं नामपट्ट

द्वितमोऽध्यायः ॥६६॥

॥ अथगजलक्षणं ॥

मध्वाभदंताःसुविभक्तदेहानचोपदिग्धाश्चकृ
शाःक्षमाश्च । गात्रैःसमैश्चापसमानवंशा
वराहतुल्यैर्जघनैश्चभद्राः ॥१॥

अर्थ—मधासारखी दंतकाती ज्याची असे, सुंदर विभक्त आहेत देह ज्याचे असे, अतिस्थूल व अतिरुश नव्हत, सर्वकर्म सहन करणारे, सर्व शरीरावयव सारखे, घनुष्यासारखा आहे वंश (पाठीचे हाड) ज्याचा असे, डुकरासारखे आहेत काटि भाग ज्याचे, असे जे हत्ती, ते भद्रजातीचे भद्रसजक हात ॥१॥

वक्षोथकक्षावलयःश्लथाश्चलंबोदरस्त्वग्वृ
हतीगलश्च । स्थूलाचकुक्षिःसहपेचकेनसै
हीचदृक्मंदमतंगजस्य ॥२॥

अर्थ—उर, कक्षा, वलय, हीं शिथिल, उदर लांब, कातडी व मान हीं मोठी, कुक्षि व पुच्छमूल हीं स्थूल, सिंहासारखी दृष्टि, हीं मदसजक हत्तीचीं लक्षणें होत २

मृगास्तुह्रस्वाधरवालमेढ्रास्तन्वांग्रिकंठद्विज
हस्तकर्णाः । स्थूलेक्षणाश्वेतियथोक्तचिन्हैः
संकीर्णनागाव्यतिमिश्रचिन्हाः ॥३॥

अर्थ—ओष्ठ, पुच्छ, शिथ हीं आंखें; पाय, कंठ, दांत, गुंडा, कान हे बारीक; नेत्र विस्तीर्ण, या चिन्हांनीं युक्त जे मज ते भद्रसंज्ञक होत. पूर्वीक तीनही चिन्हांनीं जे मिश्रित ते मिश्रसं० मज होत ॥३॥

पंचोन्नतिःसप्तमृगस्यदैर्घ्यमष्टौचहस्ताःपरि
णाहमानं । एकद्विवृद्धावथमंदभद्रौसंकीर्ण
नागोनियतप्रमाणः ॥४॥

अर्थ—मृगसंज्ञकाची उंची ५ हात, पुच्छमूलापासून गंडस्थळांपर्यंत लांबी ७ हात, परिणाह (घेर) ८ हात. मंदसंज्ञकाची ६ हात उंची, ८ हात लांबी ९ हात घेर; भद्राची ७ हात उंची ९ हात लांबी, १० हात घेर; व संकीर्ण (मिश्र) संज्ञक हत्तीचे प्रमाणास नियम नाही ॥४॥

भद्रस्यवर्णोहरितोमदस्यमंदस्यहारिद्रकसंनि
काशः । कृष्णोमदश्चाभिहितोमृगस्यसंकीर्ण
नागस्यमदोविमिश्रः ॥५॥

अर्थ—भद्रसं० हत्तीच्या मदाचा वर्ण हिरवा (पोपटी), मंदसं० वर्ण पिवळा, मृग-सं० वर्ण काळा, संकीर्णसं० हत्तीच्या मदाचा वर्ण मिश्र (हिरवा पिवळा काळा) अशा मदाच्या (दानोदकाच्या) रंगांवरून हत्तींच्या जाती जाणाव्या ॥५॥

ताम्रोष्ठतालुवदनाःकलविकनेत्राःस्निग्धोन्नता
ग्रदशनाःपृथुलायतास्याः । चापोन्नतायतनिगू
ढनिमग्रवंशास्तन्वेकरोमचितकूर्मसमानकुंभाः॥६॥
विस्तीर्णकर्णहनुनाभिललाटगुह्याःकूर्मोन्नतद्वि
नवविंशतिभिर्नखैश्च । रेखात्रयोपचितवृत्तकराः
सुवालाधन्याःसुगंधिमदपुष्करमारुताश्च ॥७॥

अर्थ—ओष्ठ, तालु, मुत हीं तांबडीं; कलविक (चिमणापक्षी) पक्ष्यासारखे नेत्र, स्निग्ध व अग्रे उंच असे दात, विस्तीर्ण व लांब असें मुत ज्यांचे असे; पशु .

रखा उच व विस्तीर्ण, निगुट (शिथिलतपि), अति उच नव्हे अता आहे वश (पाठीचा कणा) ज्याचा असे; कश एककेशाने युक्त व कासवाच्या पाठीसारखी आहेत गडस्यळें ज्याची असे ॥६॥ कर्ण, हनवटी, नाभि, ललाट, गुह्य हीं विस्तीर्ण ज्याची असे, कासवासारखीं उन्नत १८ किंवा २० आहेत नखें ज्यास, लाव तीन रेषांनी युक्त, वर्तुळ आहे झुडा ज्याची असे, सुंदर आहेत केश ज्याचे असे, सुगन्धयुक्त आहे मक्ष (गडस्यळातील उदक) व झुडेंतील वायु ज्याचा असे हत्ती ध य (शुभ) होत ॥७॥

**दीर्घांगुलिरक्तपुष्कराःसजलांभोदनिनाद्वृंहि
णः । वृहदायतवृत्तकंधराधन्याभूमिपतेर्मतंगजाः८**

अर्थ—लाव अंगुलि (झुडेंच्या शेवटास मासाचा तुकडा असतो तो) व तारडें आहे झुडाप्र ज्याचे असे, सजल मेघाच्या शब्दासारखा शब्द ज्याचा असे, मोठी विस्तीर्ण, वाटोळी आहे मान ज्याची असे हत्ती राजास शुभकारक होत ॥८॥

**निर्मदाभ्यधिकहीननखांगान्कुब्जवामनकमे
पविपाणान् । दृश्यकोशफलपुष्करहीनान्
श्यावनीलशवलासिततालून् ॥९॥ स्वल्पव
क्त्ररुहमल्कुणपंडान्हस्तिनीचगजलक्षणयु
क्तां । गर्भिणींचनृपतिःपरदेशंप्रापयेदतिवि
रूपफलास्ते ॥१०॥**

अर्थ—जे हत्ती मंदरहित, फार अधिक किंवा फार कमी आहेत नखें व अवयव ज्याचे असे, कुब्ज, वामन (ठेंगणे), वक्राच्या शिंगासारख्या दाताचे, अड व झुडाचे अर्धे कमलासारखे चिन्ह ही अदृश्य ज्याचीं असे, मन्नि, नील व मिश्रितरंगाची तालु ज्याची असे, स्वल्प आहेत दात, किंवा मुखलोमे ज्याची असे व बाह्यदतरहित, पट, असे हत्ती व याच हसाच्या लक्षणानी युक्त व मोठ्या दातांची व मद्युक्त हत्तीण, गर्भिणी हत्तीण हीं सर्व अशुभफल देणारी यास्तव राजानें दुसऱ्या देशास पाठवारीं आपल्या देशात ठेवू नये (जो हत्ती गमन करीत असता, पाप मिळतात तो पट) ॥९॥१०॥

**॥ इतिश्रीवराहमिहिरकृतौवृहत्संहितायांगज
लक्षणं नाम सप्तपष्ठितमोऽध्यायः ॥६७॥**

॥ अथपुरुषलक्षणं ॥

उन्मानमानगतिरंहतिसारवर्णस्नेहस्वरप्रकृति
सत्त्वमनूकमादौ । क्षेत्रंमृजांचविधिवत्कुशलो
बलोक्यसामुद्रविद्वदतिपातमनागतंच ॥१॥

अर्थ—उन्मान (उंची), मान (वजन), गति, संहति, सार, वर्ण, स्नेह, स्वर, प्र-
कृति, सत्त्व, अनूक (उपजतस्वभाव, प्रारब्ध), क्षेत्र (पादादि शिरांत दशविध),
मृजा (छाया) हीं सर्व लक्षणें कुशल पुरुष पाहून सामुद्रिक जाणणाराहोःसाता
भूत व भविष्य फलें सांगतो ॥१॥

अस्वेदनौमृदुतलौकमलोदराभौश्लिष्टांगुलीरु
चिरताम्रनखौसुपाष्णी । उष्णौशिराविरहि
तौसुनिगूढगुल्फौकूर्मोन्नतौचचरणौमनुजेद्वरस्य २

अर्थ—धर्मरहित, तळवे मृदु, कमलाच्या गाभ्यासारखे पीतवर्ण, मिळालेल्या अंगुली,
तेजस्वी व तांबडीं नखें, मागले भाग सुंदर, ऊन, शिरांनीं रहित, अशत गुप्त आहित
गुल्फ (पायांच्या खोटा) ज्यांचे असे, कासवाच्या पाठीसारखे उन्नत असे, राजाचे
चरण (पाय) होत ॥२॥

शूर्पाकारविरूक्षपांडुरनखौवक्रौशिरासंततौ
संशुष्कौविरलांगुलीचचरणौदारिद्र्यदुःखप्रदौ ।
मार्गायोत्कटकौकषायसदृशौवंशस्यविच्छित्ति
दौब्रह्मघ्नौपरिपक्वमृद्युतितलौपीतावगम्येरतौ ३

अर्थ—सुपासारखे, रूक्ष, पांढरीं नखे, वक्र (वांकडे, दीर्घ), शिरायुक्त, मांसरहित,
विरल अंगुली, असे पाय दारिद्र्य व दुःख देणारे होत. उत्कटक (मध्ये उच,
पादुकांच्या आकाराचे) पाय मार्गामध्ये रत (निर्रं चालणारे) होत. कषाय (का-
ळेंतांबडे) सदृश पाय वंशनाशकारक होत. भाजलेल्या भातीच्या वर्णाचे पाय ब्र-
ह्महत्या करणारे होत. पीतवर्ण पाय अगम्यस्त्रीचाटाई आसक्त होत ॥३॥

प्रविरलतनुरोमवृत्तजंघाद्विरदकरप्रतिमैर्धरो

रुभिश्च । उपचितसमजानवश्चभूपाधनरहि
ताःश्वसृगालतुल्यजंघाः ॥१॥

अर्थ—विरल व नारीक आहेत रोमें ज्यावर अशा व वर्तुळ जघा, (नज्जे, पोटच्या), हत्तीच्या गुडेसारख्या माड्या, पुष्ट व सारखे जानु, या लक्षणांनी युक्त राजे हात कुतरा व कोल्हा यासारख्या जघाचे पुष्प दारिद्री हात ॥१॥

रोमैकैकंपकेपार्थिवानाद्विद्वेज्ञेयेपंडितश्रोत्रि
याणां । ज्यायैर्निःस्वामानवादुःखभाजःके
शाश्चैवंनिदिताःपूजिताश्च ॥५॥

अर्थ—प्रत्येक कूपका (रोमरुद्र) मध्ये एक एक केश राजाचा व दोन दोन केश पंडित व वेदवेत्ता याचे, असतात. तीन चार केश असले तर ते मनुष्य निर्धन व दुःखी होतात. याप्रकारेच मस्तकावरीलही केश अशुभ व शुभ जाणावे ॥५॥

निर्मासजानुर्घ्नियतेप्रवासेसौभाग्यमल्पैर्विक
टैर्दरिद्राः । स्त्रीनिर्जिताश्चापिभवंतिनिर्घैरा
ज्यंसमांसैश्चमहद्भिरायुः ॥६॥

अर्थ—ज्याचे मासरहित जानु (गुडघे, टोंपर) तो प्रवासांमध्ये मरतो. कशजानूनीं सौभाग्य, विकट (विस्तीर्ण) जानूनीं दारिद्री, निम्न (खोल) जानूनीं स्त्रीजित, मासयुक्त (पुष्ट) जानूनीं राग्य, मोठ्या जानूनीं भाष्यवृद्धि, हीं फलें होतात ॥६॥

लिङ्गेलपेधनवानपत्यरहितःस्थूलेविहीनोधनैर्मेढ्रेवा
मनतेसुतार्थरहितोवक्रेन्यथापुत्रवान् । दारिद्र्यंवि
नतेत्वधोल्पतनयोलिङ्गेशिरासंततेस्थूलग्रंथियुतेसु
खीमृदुकरोत्यंतंप्रमेहादिभिः ॥७॥

अर्थ—शिथिल, आंखूड लहान असले तर धनवान् व पुत्ररहित होतो; मोठें अ० दारिद्री, वामभागीं नत अ० पुत्र व धन याहीं रहित, याकडे असून दक्षिणनत असले तर पुत्रवान्, खालीं नत अ० दारिद्र्य, शिभावर शिरा बहुत अ० थोडे पुत्र होतील, मोठ्या ग्रथीनें युक्त असले तर सुखी, शिथिल मनु असतां प्रमेहादि रोगानीं मृत्यु होतो ॥७॥

कोशनिगूढैर्भूपादीर्वैर्भग्नेश्चवित्तपरिहीनाः ।

ऋजुवृत्तशेषसोलयुशिरालशिभ्राश्चधनवंतः ॥८॥

अर्थ—ज्याचें शिभ्र, कोशनिगूढ (भात्यासारख्या त्वचेने गुप्त) ते राजे होतात. दीर्य व स्फुटित (अग्र वाहेर पडलेले) असता द्रव्यहीन, सरळ, माटोळें, लहान, शिरामुक्त ज्याचें शिभ्र ते धनवान् होतात ॥८॥

जलमृत्युरेकवृषणोविषमैःस्त्रीचंचलःसमैःक्षितिषः ।

ऋस्वायुश्चोद्बद्धैःप्रलंबवृषणस्यशतमायुः ॥९॥

अर्थ—वृषण (अड) एकरीचा असेच तर जलामध्ये मृत्यु होतो. विषम, (१ लाव नी व १ आंखूड) अ० स्त्रियाची इच्छा करणारा, सारखा अ० राजा ऊर्ध्वद्व अ० अल्पायु, लाव वृषण अ० शतायु होतो ॥९॥

रक्तैराढ्यामणिभिर्निर्द्रव्याःपांडुरैश्चमलिनैश्च ।

सुखिनःसशब्दमूत्रानिःस्वानिःशब्दधाराश्च ॥१०॥

द्वित्रिचतुर्धाराभिःप्रदक्षिणावर्तवलितमूत्राभिः ।

पृथ्वीपतयोज्ञेयाविकीर्णमूत्राश्चधनहीनाः ॥११॥

एकैवमूत्रधारावलितारूपप्रदानसुतदात्री ।

स्निग्धोन्नतसममणयोधनवनितारत्नभोक्तारः ॥१२॥

मणिभिश्चमध्यनिम्नैःकन्यापित्तरोभवन्तिनिःस्वाश्च ।

बहुपशुभाजोमध्योन्नतैश्चनात्युल्बणैर्धनिनः ॥१३॥

अर्थ—तामड्यामणि (शिभाचा शेवट, मोठाभाग) असता राजे होतात. पाढरा व मलिन अ० दरिद्री होतात. ज्याचें मूत्र शब्दयुक्त ते सुखी, ज्याची नि शब्द मूत्रधारा ते दरिद्री ॥१०॥ ज्याच्या मूत्राच्या धारा २।३।४ व प्रदक्षिण फिरण्या ने वेष्टित मूत्रधारा, ते राजे होतात. ज्याचें विकीर्ण (घाबून होणारें) मूत्र ते दरिद्री होतात ॥११॥ जी मूत्रधारा एकच असून वेष्टित, ती सुंदर रूप करणा री होय, पुत्र देणारी नाही. (कोणी, रूपप्रधान सुतदात्री असें ह्मणतात त्यांचे मर्ती, रूप व उत्तमपुत्र देणारी) स्निग्ध, उच्च, सम असा मणि ज्याचा ते द्रव्य, स्त्री, रत्ने, पाचे भोगणारे होतात ॥१२॥ मणि, मध्ये निम्न असता ऋयेचे बाप व दरिद्री होतात. मध्ये उच्च अ० बहुत पशूचे बाळगणारे होतात. फार मोठा मणि नसेल तर धनवान् होतात ॥१३॥

परिशुष्कवस्तिशीर्षैर्धनरहितादुर्भगाश्रविज्ञेयाः ।
 कुसुमसमगंधशुक्राविज्ञातव्यामहीपालाः ॥१४॥
 मधुगंधेवहुवित्तमत्स्यसंगंधेवहून्यपत्यानि ।
 तनुशुक्रःस्त्रीजनकोमांससंगंधोमहाभोगी ॥१५॥
 मदिरागंधेयज्वाक्षारसगंधेचरेतसिदरिद्रः ।
 शीघ्रमैथुनगामीदीर्घायुरतो न्यथाल्पायुः ॥१६॥

अर्थ—वस्ति (नाभीलालील व शिशावरचा भाग) शीर्ष शुष्क अ० दरिद्री व लोकांस अप्रिय होतात. पुष्पतुल्य सुगंधि रेत (धातु) ज्यांचे ते राजे होतात ॥१४॥ मधासारखा रेताचा गंध अ० धुनवान्, मत्स्यतुल्य रेतगंध अ० बहुत मुळे होतात, स्वप्नरेत अ० कन्या होतात, मांसतुल्य रेतगंध अ० सुखादि भोगणारा होतो १५ मद्यतुल्य रेतगंध अ० यात्रिक होतो. क्षारतुल्य रेतगंध अ० दरिद्री होतो. शीघ्र जो मैथुनगामी तो दीर्घायु व चिरकाल मैथुन करणारा अल्पायु होतो ॥१६॥

निःस्वोतिस्थूलस्फिक्समांसलस्फिक्सुरवान्वि
 तोभवति । व्याघ्रांतोध्यर्धस्फिग्मंडूकस्फिग्र
 राधिपतिः ॥१७॥

अर्थ—कुले फार मोठे ज्याचे तो दरिद्री, कुले मांसल अ० सुखयुक्त होतो. अर्ध (दीड) कुला ज्याचा त्याला व्याघ्रापासून मृत्यु. वेडकासारखे ज्याचे कुले तो राजा होतो ॥१७॥

सिंहकटिर्मनुजेंद्रःकपिकरभकटिर्धनैःपरित्यक्तः ।

समजठराभोगयुताघटपिठरनिभोदरानिःस्वाः ॥१८॥

अर्थ—सिंहासारखी ज्याची कमर तो राजा होतो. वानर व उंट यांसारखी कमर तो दरिद्री, सम (उंच सलल नाही) ज्यांचे उदर ते सुखी, घागर व पिठर (तपेली) यांसारखे ज्यांचे उदर ते दरिद्री होतात ॥१८॥

अविकलपार्श्वानिनोनिच्चैर्वक्रैश्चभोगसंत्यक्ताः ।

समकुक्षाभोगाढयानिम्नाभिर्भोगपरिहीनाः ॥१९॥

उन्नतकुक्षाःक्षितिपाःकुटिलाःस्युर्मानवाविषमकुक्षाः ।

सर्पादरादरिद्राभवंतिवह्वाशिनश्चैव ॥२०॥

अर्थ—परिपूर्ण मांसल पार्श्व (कमरेवर चार अंगुलें) भाग अ० धनवान्, खोल व वक्र पार्श्व अ० दुःखी, कुक्षा (उदरमध्यभाग) सम अ० भोगयुक्त, निम्न कुक्षा अ० भोगरहित होतात ॥१९॥ उंच कुक्षा अ० राजे, विषम (उंचसखल) जया मनुष्यांची कुक्षा ते कपटी, सर्पासारखे ज्यांचे उदर ते दारिद्री व बहुत खाणारे होतात ॥२०॥

परिमंडलोल्लताभिर्विस्तीर्णाभिश्चनाभिभिःसुखिनः ।

स्वल्पात्वदृश्यनिम्नानाभिःक्लेशावहाभवति ॥२१॥

वलिमध्यगताविपमाशूलाबाधं करोति नैःस्वयंच ।

शाठ्यं वामावर्ताकरोति मेधांप्रदक्षिणतः ॥२२॥

पार्श्वायताचिरायुषमुपरिष्ठाञ्चेश्वरंगवाढ्यमधः ।

शतपत्रकर्णिकाभानाभिर्मनुजेद्वरंकुरुते ॥२३॥

अर्थ—वर्तुल, उंच व विस्तीर्ण नाभि असतां सुख होते. लहान, अदृश्य व खोल नाभि अ० दुःख होते ॥२१॥ वलिमध्यं व उंचसखल नाभि अ० शूलानें मृत्यु व दारिद्र्य होते. वामावर्त (डावी फिरलेली अ०) कपटस्वभाव होतो. उजवी फिरलेली असतां बुद्धिमान् होतो ॥२२॥ बाजूस विस्तीर्ण नाभि अ० चिरायु, वर विस्ती० समृद्ध, खाली विस्ती० गाई इ० कार्नी युक्त होतो. कमलाच्या मध्यभागासारखी मध्यान्त नाभि असतां राजा होतो ॥२३॥

शास्त्रांतस्त्रीभोगिनमाचार्यं बहुसुतं यथासंख्यं ।

एकद्वित्रिचतुर्भिर्वलिभिर्विद्यानृपंत्ववलं ॥२४॥

विषमवलयोमनुष्याभवंत्वगम्याभिर्गामिनः

पापाः । ऋजुवलयःसुखभाजःपरदारद्वेषि

णश्चैव ॥२५॥

अर्थ—१।२।३।४ अशा षोढावर बळ्या अ० अनुक्रमानें शास्त्रमृत्यु, स्त्रीभोगी, उपदेशक, बहुतपुत्र हीं फलें होतात. वलि नसतां राजा होतो ॥२४॥ उंचसखल वलि अ० अगम्यस्त्रीगमनकर्ते व पापी होतात. सरळ वलि अ० सुखी व परस्त्रीचे द्वेषकर्ते होतात ॥२५॥

मांसलमृदुभिःपार्वैःप्रदक्षिणावर्तरोमभिर्भूपाः ।

विपरीतैर्निद्रव्याःसुखपरिहीनाःपरप्रेष्याः ॥२६॥

अर्थ—पुष्ट व मृदु व दक्षिणावर्त केश असे पार्श्व भाग(कुदीवरील चार अंगुलें) अस-
ता राजे होतात; याहून अन्यथा (अपुष्ट, रूक्ष, वामावर्तकेश) अ० दरिद्री, दुः-
खी व दुसऱ्याचे सेनक होतात ॥२६॥

सुभगाभवंत्यनुद्बच्चूचुकानिर्धनाविपमदीर्घैः ।

पीनोपचितनिमग्नैःक्षितिपतयश्चूचुकैःसुखिनः ॥२७॥

अर्थ—अनुद्बद्ध (फार उच नव्हत) अर्शा चूचुकें (स्तनाग्रें) अ० द्रव्यवान् होता-
त. दोनही सारखीं नव्हत व लांब चूचुकें अ० दरिद्री होतात. कठिन, पुष्ट, निम-
ग्न (खोल) चूचुकें अ० राजे व सुखी होतात ॥२७॥

त्ददंयसमुन्नतंपृथुनवेपनंमांसलंचनृपतीनां ।

अधमानांविपरीतंखररोमचितंशिरालंच ॥२८॥

अर्थ—उच्च, विस्तीर्ण, अकंपन, पुष्ट असे त्ददय राजाचे होय. पूर्वोक्ताहून विपरीत
व रूक्षकेशांनी युक्त, शिरायुक्त असे त्ददय दरिद्राचे होय ॥२८॥

समवक्षसोर्यवंतःपीनैःशूरास्त्वकिंचनास्तनुभिः ।

विपमंवक्षोयेपांतेनिःस्वाःशस्त्रनिधनाश्च ॥२९॥

अर्थ—उरस्यल सम (सारखें) अ० द्रव्यवान्, पुष्ट (कठिन) अ० शूर, कृश, अ०
दरिद्री, विपम (उच सत्त्व) अ० दरिद्री व शस्त्रानें मरणारे असे होतात ॥२९॥

विपमैर्विपमोजन्नुभिरर्थविहीनोस्थिसंधिपरिणद्धैः ।

उन्नतजन्नुभोगीनिघ्नैर्निःस्वोर्थवान्पीनैः ॥३०॥

अर्थ—जन्नु (उर आणि कंठ यांचा सधि, सरी) विपम अ० क्रूर हेतो. हाडां-
च्या सधीनीं बद्ध अ० दरिद्री, उच अ० भोगयुक्त, खोल अ० दरिद्री, पुष्ट अ०
द्रव्यवान् असा हेतो ॥३०॥

चिपिटग्रीवोनिःस्वःशुष्कासशिरांचयस्यवाग्रीवा ।

महिपग्रीवःशूरःशस्त्रांतोवृषसमग्रीवः ॥३१॥

कंबुग्रीवोराजाप्रलंबकंठःप्रभक्षणोभवति ।

पृष्ठमभग्नमरोमशमर्थवतामशुभदमतोन्यत् ॥३२॥

अर्थ—मान चपटी, शुष्क व शिरायुक्त अ० निर्धन हेतो. महिषासारस्ती मान अ०

शूर, बैलासारखी अ० शस्त्रमरण ॥३१॥ कत्रु (वळित्रययुक्त) ग्रीवा अ० राजा, लांब कठ अ० भक्षणशील होतो. पाठ अस्फुटित व केशरहित अ० धनवान होतो. पाहून अन्य अग्रुभ होय ॥३२॥

अस्वेदनपीतोन्नतसुगंधिसमरोमसंकुलाःकक्षाः ।
विज्ञातव्याधनिनामतोन्यथार्थैर्विहीनानां ॥३३॥

अर्थ—घर्मरहित, पुष्ट, उच्च, सुगंधि, सम, केशयुक्त अशी कक्षा (बाहुमूल) द्रव्यवा-
नाची जाणावी. पाहून अन्य दरिद्राची होय ॥३३॥

निर्मांसौरोमचितौभग्नावल्पौचनिर्धनस्यांसौ ।
विपुलावव्युच्छिन्नौसुश्लिष्टौसौख्यवीर्यवतां ॥३४॥

अर्थ—मांसरहित, केशयुक्त, स्फुटित, अविस्तीर्ण असे स्कंध दरिद्राचे होत. विस्ती-
र्ण, अस्फुटित व सलम असे स्कंध सुखी व बलिष्ठ याचे होतात ॥३४॥

करिकरसदृशौवृत्तावाजान्ववलंबिनौसमौपीनौ ।
बाहूपृथिवीशानामधनानारोमशौह्रस्वौ ॥३५॥

अर्थ—हत्तीच्या शुद्धसारखे, वाटोळे, जानूपर्यंत लांब, सारखे व पुष्ट असे बाहु राजा-
चे होत. केशयुक्त व आंसूड बाहु दरिद्राचे होत ॥३५॥

हस्तांगुलयोदीर्घाश्विरायुषामवलित्ताश्रसुभगानां ।
मेधाविनांचसूक्ष्माश्विपिटाःपरकर्मनिरतानां ॥३६॥
स्थूलाभिर्धनरहितावहिर्नताभिश्चशस्त्रनिर्याणाः ।
कपिसदृशकराधनिनोव्याघ्रोपमपाणयःपापाः ॥३७॥

अर्थ— हस्तांच्या अगुलि, लांब असतां दीर्घायु होतात. अवलित (सुस्पष्ट) अ०
सौभाग्ययुक्त होतात. सूक्ष्म (नारीक) अ० ज्ञानी, चेपटलेल्या अ० दुस्त्याचे
चाकर होतात ॥३६॥ हस्तांगुलि मोठ्या अ० दरिद्री, बाहेर लवल्या अ० शस्त्र
मृत्यु, वानराच्या हातासारखे हात अ० धनवान्, व्याघ्राच्या हातासारखे हात अस-
तां, पापी होतात ॥३७॥

मणिवंधनैर्निगूढैर्दृष्टैश्चसुश्लिष्टसंधिभिर्भूपाः ।
हीनैर्हस्तच्छेदःश्लथैःसशब्दैश्चनिर्द्रव्याः ॥३८॥

अर्थ—मणिबंध (मणगट) अस्पष्ट, टट, सुसंलग्नसांधि, असे अ० राजे होतात. मणिबंध हीन अ० हस्तच्छेद होता. शिथिल व शब्दयुक्त मणिबंध असता, दरिद्री होतात ॥३८॥

पितृवित्तेनविहीनाभवंतिनिघ्नेनकरतलेननराः ।
 संवृतनिघ्नैर्धनिनःप्रोचानकराश्चदातारः ॥३९॥
 विषमैर्विषमानीःस्वाश्वकरंतलैरीश्वरास्तुलाक्षामैः ।
 पीतैरगम्यवनिताभिगामिनोनिर्धनारूक्षैः ॥४०॥

अर्थ—हस्ततल, उंच नसता, पितृद्वयपरहित मनुष्य होतात. समवर्तुल, निम्न (खोल) असता धनवान्, अत्यंत उंच हस्त अ० दान करणारे होतात ॥३९॥ असम करतल अ० क्रूर व दरिद्री होतात. लाखेसारखे तांबडे करतल, अ० राजे होतात. पिंबळे अ० अगम्यस्त्रीगामी होतात. रखरखीत अ० दरिद्री होतात ४०

तुषसदृशंनखाःक्रीवाश्रिपिटैःस्फुटितैश्चवित्तसंत्यक्ताः ।
 कुनखविवर्णैःपरतर्कुकाश्रिताश्रिमूपतयः ॥४१॥

अर्थ—कौट्यासारखी नखे अ० नपुंसक होतात. चपटलेली किंवा फुटलेली अ० दरिद्री होतात. कुत्तित व विवर्ण नखे अ० परतर्कुका (दुसऱ्याचे सुख पाहणारे) होतात. तांबडी नखे अ० सेनापति होतात ॥४१॥

अंगुष्ठयवैराढ्याःसुतवंतोंगुष्ठमूलगैश्चयवैः ।
 दीर्घोंगुलिपर्वाणःसुभगादीर्घायुषश्चैव ॥४२॥

अर्थ—अंगुष्ठमध्यभागी यव (जवाकार) अ० द्रव्यवान्, अंगुष्ठमूली यव अ० पुत्रवान्, लांब अंगुलिपर्वे अ० सौभाग्ययुक्त व दीर्घायु होतात ॥४२॥

स्निग्धानिघ्नारेखाधनिनांतद्वयत्ययेननिःस्वानां ।
 विरलांगुलयोनिःस्वाधनसंचयिनोघनांगुलयः ॥४३॥

अर्थ—धनवंतांच्या हस्तगत रेखा स्निग्ध व खोल असतात. यांहून अन्य दरिद्रांच्या होतात. विरल अंगुलि ज्यांच्या ते दरिद्री व घट्ट ज्यांच्या अंगुलि ते द्रव्यसंचय करणारे होतात ॥४३॥

तिस्रोरेखामणिबंधनोत्थिताः करतलोपगानृपतेः ।
 मीनयुगांकितपाणिनित्यंसत्रप्रदोभवति ॥१४४॥
 वज्राकाराधनिनाविद्याभाजांतुमीनपुच्छनिभाः ।
 शंखातपत्राशिविकागजाश्वपद्मोपमानृपतेः ॥१४५॥
 कलशभृणालपताकाकुशोपमाभिर्भवंतिनिधिपालाः ।
 वामनिभाभिश्चाढ्याः स्वस्तिकरूपाभिरैश्वर्य ॥१४६॥
 चक्रासिपरशुतोमरशक्तिधनुःकुंतसंनिभारेखाः ।
 कुर्वतिचमूनाथंयज्वानमुलूखलाकाराः ॥१४७॥
 मकरध्वजकोष्ठागारसंनिभाभिर्महाधनोपेताः ।
 वेदीनिभेनचैवाग्निहोत्रिणोब्रह्मतीर्थेन ॥१४८॥
 वापीदेवकुलाद्यैर्भकुर्वतिचत्रिकोणाभिः ।
 अंगुष्ठमूलरेखाः पुत्राः स्युर्दारिकाः सूक्ष्माः ॥१४९॥
 रेखाः प्रदेशिनीगाः शतायुपांकल्पनीयमूनाभिः ।
 छिन्नाभिर्द्विमपत्तनंबहुरेखारेखिणोनिःस्वाः ॥१५०॥

अर्थ—मणिबंधापासून उत्पन्न होऊन हस्ततलाग्रत गेलेल्या तीन रेखा राजाच्या हो-
 त. दोनमत्स्यानीं युक्त हस्त ज्याचा तो पशामध्ये बहुत अन्न देणारा होता (व-
 हुत यज्ञ करतो) ॥१४४॥ धनवतांच्या हस्तावर वयासारख्या रेखा होतात. विद्या-
 तांच्या हस्तांवर मत्स्यपुच्छासारख्या रेखा होतात. शत्रु, छत्र, पालखी, हत्ती, घो-
 डा, कमल यांसारख्या रेखा राजांच्या हस्तांवर होतात ॥१४५॥ कलश, कमळानी
 देटी, पताका (निशाण), अकुश, यांसारख्या रेखांनीं रज्ज्वान् होतात. एज्ज
 (राज्) सारख्या रेखांनी धनवान् होतात. स्वस्तिकासारख्या रेखांनीं ऐश्वर्यान् हो-
 तात ॥१४६॥ चक्र, तलवार, फरशी, तोपर (गुरगुज, हा घुसळण्याच्या रबीसा-
 णा असतो), शक्ति (शस्त्रवि० सींती), धनुष्य, भाला यांसारख्या रेखा हस्तगत
 अ० सेनापति होता. उत्तळासारख्या रेखा अ० पत्रकर्ता होतो ॥१४७॥ मकर
 (मगर, सुसर), चिन्ह, कोठार यांसारख्या रेखांनी बहुधनाने युक्त होतात. वेदी
 (यज्ञभूमि) सारख्या ब्रह्मतीर्थाने (अंगुष्ठमूलाने) अग्निहोत्री होतात ॥१४८॥ वा-
 पी (जलाशय), देवालय, सिंहासन इत्यादिकांसारख्या रेखा हातावर अ० धार्मिक
 होतात. त्रिकोण रेखा अ० धार्मिकच होतात. अंगुष्ठमूली जितवया स्पृष्ट रेखा
 नितके पुत्र होतात. यांत वारिक असतील तितक्या रूपां मिळान ॥१४९॥ प्रदेश-

शिनी (अगुष्ठाजवळची) प्रत गेलेल्या रेषाही शतायु होतात. त्याहून जशा कमी असतील तसे आयुष्य कमी कल्पावे. त्या छिन्न (तुटलेल्या) असतील तर वृक्षावरून पतन होतें. बहुत रेषा असतील अथवा रेषा नसतील तर ते दरिद्री होतात १०

अतिकृशदीर्घैश्चिबुकैर्निर्द्रव्यामांसलैर्धनोपेताः ।

विंबोपमैरवकैरधैर्भूपास्तनुभिरस्वाः ॥५१॥

ओष्ठैःस्फुटितविखंडितविवर्णरूक्षैश्चधनपरित्यक्ताः ।

स्निग्धाघनाश्वदशानाःसुतीक्ष्णदंष्ट्राःसमाश्वशुभाः ॥५२॥

अर्थ—चिबुक (अधरोष्ठाच्या खालचा भाग) फार कश व दीर्घ अ० दरिद्री हो-
तात. पुष्ट अ० द्रव्यवान् होतात. ओष्ठ पिकलेल्या तोंडल्यासारखे तांबडे व सरळ
अ० राने होतात. कश अ० निर्धन होतात ॥५१॥ उत्तरोष्ठ फुटलेले, तुटलेले,
विगतवर्ण, रूक्ष असे अ० दरिद्री होतात. दांत निर्मळ, दाट, अथवा तीक्ष्ण दाटा,
सम असे शुभ हेत. ॥५२॥

जिह्वारक्तादीर्घाश्चक्षणासुसमाचभोगिनांज्ञेया ।

श्वेतारुग्णापरुपानिर्द्रव्याणांतथातालु ॥५३॥

अर्थ—जिह्वा तांबडी, दीर्घ, पातळ व सम अशी सुखयुक्तांची जाणावी. पांढरी,
काळी, पक्षु (कठोर) अशी जिह्वा दरिद्राची जाणावी. जिह्वेसारखीच तालुही
जाणावी ॥५३॥

वक्त्रंसौम्यंसंवृतममलंश्चक्षुषंसमंचभूपानां ।

विपरीतंक्लेशभुजांमहामुखंदुर्भगाणांच ॥५४॥

अर्थ—सौम्य, संवृत (वर्तुळ), स्वच्छ, नातिपुष्ट, सम असे मुख राजांचे होतें. या-
हून विपरीत दुःखी पुरुषांचे होतें. अतिविस्तीर्ण मुख दुर्भाग्यपुरुषांचे होतें ५४ ।

स्त्रीमुखमनपत्यानांशाठघवतामंडलंपरिज्ञेयं ।

दीर्घनिर्द्रव्याणांभीरुमुखाःपापकर्माणः ॥५५॥

चतुरस्रंयूतानानिघ्नं वक्त्रंचतनयरहितानां ।

रूपणानामतिह्रस्वंसंपूर्णभोगिनांकांतं ॥५६॥

अर्थ—अप्यरहितांचे मुख स्त्रीमुखासारखे होय. परकार्यविमुक्तांचे वर्तुळमुख जाणावे.
दरिद्रांचे लान मुख होतें. भ्याल्यासारखे मुख ज्यांचे ते पापी जाणवे ॥५५॥ दुस्त-

न्यास ठकविणारांचे मुख ऋतुष्कोण जाणावे. खोलकट मुख पुत्ररहितांचे जाणावे. पार आंखूड मुख रूपणाचे जाणावे. पुट व तेजस्वी मुख सुखयुक्तांचे होते ॥१६॥

अस्फुटिताग्रंस्त्रिगंधंश्मश्रुगुभंमृदुचसंनतंचैव ।

रक्तैःपरुषैश्चौराःश्मश्रुभिरल्पैश्चविज्ञेयाः ॥५७॥

अर्थ—पुरुषाचे मुखानचे दाढी मिशी ६० केश शेवटास फुटलेले नव्हत, त्रिगंध, मृदु, मम्र असे शुभ होत. तांबडे व रत्नरसीत, अल्प असे श्मश्रु (दाढीमिशी) अ० चोर होतात ॥५७॥

निर्मासैःकर्णैःपापमृत्यवश्चर्पटैःसुबहुभोगाः ।

रूपणाश्चन्ह्रस्वकर्णाःशंकुश्रवणाश्चभूपतर्यः ॥५८॥

रोमशकर्णादीर्घायुपस्तुधनभोगिनोचिपुलकर्णाः ।

क्रूराःशिरावनद्वैर्व्यालैर्वर्मासलैःसुखिनः ॥५९॥

अर्थ—मांसरहित कर्ण असतां पापकर्माने मृत्यु होतो. चर्पट (विस्तीर्ण) असतां सुखी होतात. कर्ण आंखूड असतां रूपण, तीक्ष्णग्र कर्ण राजे होतात ॥ ५८ ॥ केशयुक्तकर्णांचे पुरुष दीर्घायु होतात. विस्तीर्णकर्ण धनवान् होतात. शिरायुक्तकर्ण असतां क्रूर होतात. लंब व पुट कर्ण असतां सुखी होतात ॥५९॥

भोगीत्वनिभ्रगंडोमंत्रीसंपूर्णमांसगंडोयः ।

सुखभाक्शुकसमनासश्चिरजीवीगुष्कनासश्च ६०

छिन्नानुरुपयागम्यगामिनोदीर्घयातुसौभाग्यं ।

आकुंचितयाचौरःस्त्रीमृत्युःस्याच्चिपिटनासः ॥६१॥

धनिनोऽथवक्रनासादक्षिणवक्राःप्रभक्षणाःक्रूराः ।

ऋज्वीस्वल्पच्छिद्रासुपुटानासासभाग्यानां ॥६२॥

अर्थ—गाल उंच असतां भोगयुक्त, मांसल (पुट) असतां प्रधान होतो. नाक पेटपटाच्या चौचोसारखे असतां सुखी, शुष्क असतां शिरायुष्य ॥६०॥ तुटल्यासारखे अ० अगम्यस्त्रीगमनकर्ता, लंब असतां सौभाग्यवान्, आकुंचित (आंखूड) असतां चोर, चेपटलेले असतां स्त्रीपातून मृत्यु ॥६१॥ नाकाचे अग्र वाकडे अ० धनवान्, उजव्याभागां वक्र असतां बहुत खाणार व क्रूर, सरळ, बारीक भोकें, सुंदर पुटे (नाकपुड्या), असे नाक भाग्ययुक्त पुरुषांचे होते ॥६२॥

धनिनाक्षुतंसकृत्द्वित्रिपिंडितंलहादिसानुनादंच ।
दीर्घायुषांप्रमुक्तंविज्ञेयंसंहतंचैव ॥६३॥

अर्थ—धनवताची शिक एक, दीर्घायु पुरुषाच्या शिका २ किंवा ३; आनंदकारक, सानुनाद (घुमणार), अतिदीर्घ, सहत (जांढलेला) असा शिकेचा शब्द दीर्घायु-पुरुषाचा होय ॥६३॥

पद्मदलाभैर्धनिनोरक्तांतविलोचनाःश्रियोभाजः ।

मधुपिंगलैर्महार्थामार्जारविलोचनाःपापाः ॥६४॥

हरिणाक्षामंडललोचनाश्चजिह्वैश्चलोचनैश्चौराः ।

क्रूराःकेकरनेत्रागजसदृशदृशश्चभूपतयः ॥६५॥

ऐश्वर्यंभीरैर्नीलोत्पलकांतिभिश्चविद्वांसः ।

अतिकृष्णतारकाणामक्षणामुत्पाटनंभवति ॥६६॥

मंत्रित्वंस्थूलदृशांश्यावाक्षाणांचभवतिसौभाग्यं ।

दीनादृग्निःस्वानांस्निग्धाविपुलार्थभोगवतां ॥६७॥

अर्थ—नेत्र कमल्पत्रासारखे अ० धनवान्, शेवटास तावडे अ० लक्ष्मीवान्, मधा सारखे पिंगटवर्ण अ० महाधन, माजरासारखे अ० पापी, ॥६४॥ हरिणासारखे, घाटोळे, जिह्व (कुटिल), अशा डोळ्याचे चोर; तिरफे अ० क्रूर, हत्तीसारखे अ० राजे, असे होतात ॥६५॥ खोलनेत्र अ० ऐश्वर्य, नीलकमलासारखे अ० विद्वान्, फार काळे बुबुळ अ० नेत्राचे उत्पाटन होते ॥६६॥ नेत्रातील बुबुळ मोठे अ० प्रधान, श्याव (उदीरग) नेत्र अ० सौभाग्य, दीनदृष्टि अ० निर्धन; निर्मल व विस्तीर्ण दृष्टि अ० द्रव्यवान् व सुखी होतात ॥६७॥

अभ्युन्नताभिरल्पायुषोविशालोन्नताभिरतिसुखिनः ।

विषमभ्रुवोदरिद्राबालेंदुनतभ्रुवःसधनाः ॥६८॥

दीर्घांसंस्क्ताभिर्धनिनःखंडाभिरर्थपरिहीनाः ।

मध्यविनतभ्रुवोयेतेसक्ताःस्त्रीष्वगम्यासु ॥६९॥

अर्थ—भिन्नया अनुक्रमाने उच्च अ० अल्पायु, विस्तीर्ण व उच्च अ० सुखी, विषम अ० दरिद्री, बालचंद्रासारख्या नत अ० धनवान् ॥६८॥ दीर्घ व असच्छ अ० धनवान्, तुटलेल्या अ० दरिद्री, मध्ये नमलेल्या अ० अगम्यस्त्रीचाठाई भासता, असे होतात ॥६९॥

उन्नतविपुलैःशंसैर्धनिनोनिन्नैःसुतार्थसंत्यक्ताः ।
 विषमललाटाविधनाधनवंतोर्ध्वेदुसदृशेन ॥७०॥
 शुक्तिविशालैराचार्यताशिरासंततैरधर्मरताः ।
 उन्नतशिराभिराढ्याःस्वस्तिकवत्संस्थिताभिश्च ॥७१॥
 निम्नललाटावधबंधभागिनःक्रूरकर्मनिरताश्च ।
 अभ्युन्नतैश्चभूपाःरूपणाःस्युःसंकटललाटाः ॥७२॥

अर्थ—कंठान्नील शस्त्र उंच व विस्तीर्ण अ० धनवान्, निम्न (नीच) अ० पुत्र
 व द्रव्य याहीं हीन होतात. ललाट (कपाल) अस्म अ० निर्धन, अर्धचंद्रासा-
 रखें अ० धनवान् होतात ॥७०॥ शिप्यासारखें विस्तीर्ण अ० आचार्यत्व, शिरां-
 नी व्याप्त अ० अधर्मरत, उंच व स्वस्तिकासारख्या शिरा अ० धनवान् होतात
 ॥७१॥ खोलकट अ० बंध व बंध भोगितात व पापकर्मरतही होतात. उंच
 अ० राजे होतात. संकट (आकुंचित, अल्प) ललाट अ० रूपण (दानशील
 नव्हत) असे होतात ॥७२॥

रुदितमदीनमनश्रुस्निग्धंचशुभावहंमनुष्याणां ।
 रूक्षंदीनंप्रचुराश्रुचैवनशुभप्रदंपुंसां ॥७३॥

अर्थ—दीन्यरहित, अश्रु (नेत्रोदक) रहित व स्निग्ध असें रोदन (रडणें) मनु-
 ष्यांस शुभ होय, रूक्ष, दीन व बहुतनेत्रोदकयुक्त असें रोदन पुढपांत अशुभ-
 कारक होय ॥७३॥

हसितंशुभदमकंपंविनिमीलितलोचनंचपापस्य ।
 दृष्टस्यहसितमसकृत्तोन्मादस्यासकृत्प्रांते ॥७४॥

अर्थ—कंपरहित हास्य शुभ होय. दुष्टाचें हास्य डोळे मिटून होतें. आनंदाचें
 हास्य वारंवार (बहुत) होतें. हसनाती वारंवार हास्य, मद्यपानादिकार्जे मत्ताचें
 हातें ॥७४॥

तिस्रोरेखाःशतजीविनांललाटायताःस्थितायविताः ।
 चतसृभिरवनीशत्वंनवतिश्चायुःसपंचाब्दा ॥७५॥
 विच्छिन्नाभिश्चागम्यगामिनोनवतिरप्यरेखेण ।
 केशांतोपगताभीरेखाभिरशीतिवर्षायुः ॥७६॥

पंचभिरायुःसप्ततिरेकायावस्थिताभिरपिषष्टिः ।

बहुरेखेणशतार्धचत्वारिंशच्चवक्राभिः ॥७७॥

त्रिंशद्भ्रूलग्राभिर्विंशतिकश्चैववामवक्राभिः ।

क्षुद्राभिःस्वल्पायुर्न्यूनाभिश्चांतरेकल्प्यं ॥७८॥

अर्थ—ललाटावर लांब तीन रेषा अ० १०० वर्षे आयुष्य, चार रेषा अ० राजा होतो व ९५ वर्षे आयुष्य, ॥७९॥ ललाटरेषा विच्छिन्न किंवा रेषारहित ललाट अ० ९० वर्षे आयुष्य व अगम्यस्त्रीगमनकर्ता होतो. केशांपर्यंत लांब रेषा गेल्या अ० ८० वर्षे आयुष्य, ॥७६॥ पाच रेषा अ० ७० वर्षे आयुष्य, सर्व रेषा शेवटास एकत्र मिळाल्या अ० ६० वर्षे, बहुतरेषा अ० ५० वर्षे, बांकड्या रेषा अ० ४० वर्षे, ॥७७॥ भिवयांस रेषा मिळाल्या अ० ३० वर्षे, डाव्या आंगास बाकड्या अ० २० वर्षे, सूक्ष्म (फार बारीक) रेषा अ० अल्पायुषी होतात. सांगितल्याहून न्यून १।२ रेषा अ०ही स्वल्पायु होतात. तीन रेषांनी १०० व चार रेषांनी ९५ वींमधील आयुष्याची कल्पना क्रमोजाजतीवरून करावी ॥७८

परिमंडलैर्गवाढ्याश्छत्राकारैःशिरोभिरवनीशाः ।

चिपिटैःपितृमातृग्राःकरोटिशिरसांचिरान्मृत्युः ॥७९॥

घटमूर्धाध्वानरुचिर्द्विमस्तकःपापकृद्धनैस्त्यक्तः ।

निघ्नंतुशिरोमहतांवहुनिघ्नमनर्थदंभवति ॥८०॥

अर्थ—परिमंडल (वाटोळें) मस्तक अ० गाईनीं युक्त होतात.) छत्राकार (वर मोठें) मस्तक असतां राजे होतात. चपटें मस्तक अ० आईबापांचा नाश करतात. करोटी (टोपी, पागोटें) सारखें मस्तक अ० चिरायुष्य होतात ॥७९॥ घट (कुंभ) सदृश मस्तक अ० अध्वानरुचि (मार्गगमनप्रीति) होतो. द्विमस्तक पापकर्ता व निर्धन होतो. खोलवट मस्तक अ० श्रेष्ठ होतात. फार खोलवट मस्तक अ० दुःखी होतात ॥८०॥

एकैकभवैःस्निग्धैःकृष्णैराकुंचितैरभिन्नाग्रैः ।

मृदुभिर्नचातिवहुभिःकेशैःसुखभाग्रेंद्रोवा ॥८१॥

बहुमूलविषमकपिलाःस्थूलस्फुटिताग्रपरुषह्रस्वाश्च ।

अतिकुटिलाश्चातिघनाश्चमूर्धजावित्तहीनानां ॥८२॥

अर्थ—एकेक रोमरघात एकेक, स्निग्ध, काळ, आकुंचित, अग्रास दोन तीन फाटें

फुटलेले नाहीत, मूढ, फार नाहीत असे केश असतां सुखी अथवा राजा होतो
८१॥ एक रोमसंग्रामध्ये बहुत, कांहीं आंखूड व कांहीं लांब, कपिलवर्ण, जाड,
फुटलेलीं अर्धे, रूक्ष, आंखूड, फारवांकडे, फारदाट, असे केश असता दारिद्री होतात ८२

यद्यद्गात्रंरूक्षमांसविहीनंशिरावनद्वंच।

तत्तदनिष्टंप्रोक्तंविपरीतमतःशुभंप्रोक्तं ॥८३॥

अर्थ—जो जो शरीचा अवयव रूक्ष, मांसहीन, शिरायुक्त, तो तो अशुभ होय. या-
हून विपरीत छ० स्निग्ध, मांसयुक्त, शिरारहित अवयव तो शुभ सांगितला ॥८३

त्रिपुविपुलोगंभीरस्त्रिष्वेवपदुन्नतश्चतुर्ह्रस्वः

सप्तसुरकोराजापंचसुदीर्घश्चसूक्ष्मश्च ॥८४॥

अर्थ—तीनजागी विस्तीर्ण, तीनजागी गंभीर (खोल), सहाजागी उंच, चारजा-
गी न्हस्व, सातजागी तांबडा, पांचजागी लांब, पांचजागी बारीक असतां जो पुरुष
तो राजा होतो. याचा विस्तार पुढे आहे ॥८४॥

नाभिःस्वरःसत्वमितिप्रदिष्टंगंभीरमेतत्रितयंनराणां ।

उरोललाटवदनंचपुंसांविस्तीर्णमेतत्रितयंप्रशस्तं ॥८५॥

वक्षोथकक्षानखनासिकास्यंरुकाटिकाचेतिपदुन्नतानि ।

न्ह्रस्वानिचत्वारिचलिंगपृष्ठंश्रीवाचजंधेचहितप्रदानि ८६

नेत्रांतपादकरताल्वधरोष्ठजिह्वारक्तानखाश्चखलुसप्तसु

खावहानि । सूक्ष्माणिपंचदशानांगुलिपर्वकेशाःसाकं

त्वचाकररुहाश्चनदुःखितानां ॥८७॥ हनुलोचनवाहु

नासिकाःस्तनयोरंतरमत्रपंचमं । इतिदीर्घमिदंतुपंच

कंनभवत्येवनृणामभूभुजां ॥८८॥

अर्थ—नाभि, स्वर, धर्म हीं ३ मनुष्यांचीं खोल असतावीं. उर, ललाट, मुख हीं
३ विस्तीर्ण असतां पुरुषास शुभ होत ॥८५॥ वक्षस्यळ, कांठ, नखें, नाक, मूत्र,
मानेचा पृष्ठभाग, हीं ६ उच शुभ होत. शिभ्र, पाठ, मान, जया (वाटरी),
हीं ४ न्हस्व हितकारक होत ॥८६॥ नेत्रमांत, पाद, कर, ताळू, अधरोष्ठ, जि-
ह्वा, नखें हीं ७ आरक्त मुखकारक होत. दांत, अंगुलिपर्वें, केश, त्वचा, नखें
हीं ५ बारीक असतां दुःखी होत नाहीत ॥८७॥ हनुवटो, नेत्र, नाक, दो
न स्तनांच्या मध्ये अंतर हीं ५ राजानाचून लाब होत नाहीत ॥८८॥

॥ इतिक्षेत्रं ॥

छायाशुभाशुभफलानिनिवेदयंतीलक्ष्यामनुष्यपशु
पक्षिपुलक्षणज्ञैः । तेजोगुणान्वहिरपिप्रविकाशयं
तीदीपप्रभास्फटिकरत्नघटस्थितेव ॥८९॥

अर्थ—शुभाशुभ फलें सांगणारी अशी छाया, लक्षणज्ञ पुरुषांनीं मनुष्य, पशु, पक्षी यांचाठाई पहावी. स्फटिकरत्नांच्या घटामध्यें रहालेली दीपकांति जशी बाहेर प्रकाश करत्ये तशी शरीरस्थ छाया बाहेरही तेजाच्या गुणांतें प्रकट करत्ये॥८९

स्निग्धद्विजत्वद्नखरोमकेशछायासुगंधाश्चम
हीसमुत्था । तुष्ट्यर्थलाभाभ्युदयान्करोति
धर्मस्यचाहन्यहनिप्रवृत्तिं ॥९०॥

अर्थ—भूमिसमुत्पद्यछाया (शरीरकांति) अ० मनुष्याचे दंत, त्वचा, नखें, आंगान-
रील केश, मस्तकावरील क्लेश, हे सर्व स्निग्ध होतात व शरीरकांति सुगंध होय.
ती छाया तुष्टि, अर्थलाभ, अभ्युदय व दिवसादिवसाचेठाई धर्माची प्रवृत्ति यां-
तें करत्ये ॥९०॥

स्निग्धासिताञ्छहरितानयनाभिरामासौभा
ग्यमार्दवसुखाभ्युदयान्करोति । सर्वार्थसि
द्धिजननीजननीवचाप्याछायाफलंतनुभृतां
शुभमादधाति ॥९१॥

अर्थ—स्निग्ध, श्वेत, स्वच्छ, हरिद्वर्ण, नेत्रसौख्यकरणारी अशी छाया सौभाग्य,
मृदुत्व, सुख, अभ्युदय यांतें करत्ये व सर्वकार्यांची सिद्धि करणारी आर्द्रसारखी
ती छाया प्राण्यांस शुभफल देत्ये ॥९१॥

चंडाधृष्यापद्महेमाग्निवर्णायुक्तातेजोविक्रमैः
सप्रतापैः । आग्नेयीतिप्राणिनांस्याञ्जयाय
क्षिप्रंसिद्धिंवाञ्छितार्थस्यधत्ते ॥९२॥

अर्थ—चंड (क्रोध), अधृष्य, (अनभिभवनीय) क्रमळ, सुवर्ण व अग्नि यांसारख्या
रंगाची, तेज, पराक्रम, शीघ्र, याहीं युक्त अशी (अग्निसंबंधी) छाया प्राण्यांस ज-
य, इच्छितार्थांची शीघ्र सिद्धि करत्ये ॥९२॥

८= सत्यनारायण पूजा.	८॥ तुकारामकृत मानस- पूजेचे अभंग.	८। दुर्गास्तोत्र.
८= शिवरात्रिकथेचे अ०	८॥ सोळा सोमवारकथा	.॥.गोदालहरी सटीक.
८- राममंत्रश्लोक.	८॥ चित्रे.	.।. नीतिशतपत्र.
८- गोदावर्यष्टक.	८॥ शिवालिलित.	.॥.लघुकौमुदी.
८- महिम्नस्तोत्र.	८॥ मंगलाष्टके नवग्रहार्ची	.॥.दानचंद्रिका.
८- व्याकरणसाह्य.	८॥ गुह्यचरित्र ओव्या ६ २	.।-रघुसर्ग ६ वा.
८॥ शके १७९६ साल चे पचाग.	८॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृतखेळ	.।-रघुसर्ग ७ वा.
८॥ हरिपाठ.	८॥ भीष्मप्रतिज्ञा.	.॥=नैषधकाव्य सर्ग ३२।
८॥ धावे.	८॥ सीतास्वयवर.	६ पचदशो प्राकृत.
८॥ रामरक्षा.	८॥ द० म० कोष्टके.	२ वैदातसूर्य.
८॥ गोविगीत.	८॥ चर्पटपजरिका.	१ जातकालकार.
८॥ रुदिमणी स्वयवर व सुभद्राहरण आर्या.	८॥ नौकाग्रीडन.	१॥ कृष्णालीलामृत का व्य सटीक.
८॥ अगदशिष्टाई.	८॥ कऱ्हाडे ब्राह्मणाचे प्रवर.	१ पचाग साधन.
८॥ वास्तुप्रकरणाकोष्टक	८॥ शिवस्तुति.	१ मुहूर्ततःवदीपिका.
८॥ ध्रुवाख्यान.	८॥ गणपतीचे श्लोक.	१ अवधूतगीता

मलिनपरुषकृष्णापापगंधानिलोत्थाजनयतिवधबंध
व्याध्यनर्थार्थनाशान् । स्फटिकसदृशरूपाभाग्ययु
क्तात्युदारानिधिरिवगगनोत्थाश्रेयसांस्वच्छवर्णा ॥९३॥

अर्थ—मलिन, परुष, (स्फटिक) कृष्णवर्ण, दुर्गंध अशी वायुत्वच छाया वध, बंध, व्याधि, अनर्थ, द्रव्यनाश यांति करले. स्फटिकासारखी स्वच्छ, भाग्ययुक्त, फार-उदार, निधिसारखी सर्व अर्थ देणारी, स्वच्छवर्ण अशी, आकाशोत्पन्न छाया होय ९३

छायाःक्रमेणकुजलाग्न्यनिलांवरोत्थाःकेचिद्वदंतिदं
शताश्रयथानुपूर्व्या । सूर्याब्जनाभपुरुहूतयमोडु
पानांतुल्यास्तुलक्षणफलैरितितत्समासः ॥९४॥

अर्थ—छाया पूर्वोक्त छाया अनुक्रमानें पृथ्वी, जल, अग्नि, वायु, आकाश, या पंचम-हामुत्पाप्तून उत्पन्न झालेल्या सांगीतल्या. कोणो गर्गादि ऋषि ह्या पांच व सूर्य, विष्णु, इंद्र, यम, चंद्र ह्यांच्या ५ एकूण दहा छाया असे लक्षणतात; परंतु सूर्य व अग्नि; विष्णु व आकाश; इंद्र व पृथ्वी; यम व वायु; चंद्र व जल; या दो-होदोहोचें लक्षण व फलें यांहींकल्पन समानत्व आहे यास्तव मी येथें त्यांचा पांचातच संक्षेप केला आहे ॥९४॥

॥ इतिछाया ॥ मृजा ॥

करिवृपरधौघभेरीमृदंगसिंहाब्दनिःस्वनाभूपाः ।
गर्दभजर्जररूक्षस्वराश्रधनसौख्यसंत्यक्ताः ॥९५॥

अर्थ—हत्ती, वृषभ, रथसमूह, दंडुभि, मृदंग, सिंह, मेष, यांसारखा ज्यांचा शब्द ते राजे होतात. गादय, विकारयुक्त, कठोर किंवा कर्कश ज्यांचा स्वर ते द्रव्य व सौख्य यांणी अकल्ल ह० दरिद्री व दुःखी होत ॥९५॥

॥ इतिस्वरः ॥

सप्तभवंतिचसारामेदोमज्जात्वगस्थिगुक्ताणि ।
रुधिरंमांसंचेतिप्राणभृतांतत्समासफलं ॥९६॥

अर्थ—मेद (हाडांतील स्नेहभाग) कपालांतरस्थमेदू, लचा, हाडे, रेत, रक्त, मांस हीं ७ प्राण्यांचीं सार (वळकट) होतात यांचें संक्षेपानें फल सांगितों ॥९६॥

तालवोष्ठदंतपालीजिह्वानेत्रान्तपायुकरचरणैः ।

रक्तैस्तुरक्तसारावहुसुखवनितार्थपुत्रयुताः ॥९७॥

अर्थ—तालु, ओष्ठ, दन्तांची मासपक्ति, जिह्वा, नेत्रप्रात, गुद, हस्त, पाय, हे तावडे असता तो रक्तसारपुरुष बहुत सुप्त, स्त्री, द्रव्य, पुत्र याही युक्त होता ॥९७॥

स्निग्धत्वक्काथनिनोमृदुभिःसुभगाविचक्षणास्तनुभिः ।

मज्जामेदःसाराःसुशरीराःपुत्रवित्तयुताः ॥९८॥

अर्थ—त्वचा (कातडी) स्निग्ध अ० धनवान्, मृदु अ० भाग्यवान्, तनु (पातळ) त्वचा अ० पण्डित होतात मज्जा व मेद बलिष्ठ अ० उत्तमशरीर, पुत्र, द्रव्य याही युक्त होतात ॥९८॥

स्थूलास्थिरस्थिसारोवलवान्विद्यांतगःसुरूपश्च ।

वहुगुरुशुक्राःसुभगाविद्वांसोरूपवंतश्च ॥९९॥

अर्थ—मोठे हाड ज्याचे तो अस्थिसार बलवान्, विद्वान्, सुरूप होतो बहुत व घन रेत ज्याचे ते सुभग, विद्वान्, रूपवान् असे होतात ॥९९॥

उपचितदेहोविद्वान्धनीसुरूपश्चमांससारोयः ।

संधातइतिचसुश्लिष्टसंधितासुखभुजोज्ञेयाः ॥१००॥

अर्थ—जो माससार तो स्थूलशरीर, विद्वान्, धनवान्, सुरूप होतो

॥ इतिसारः ॥

सवांगाया सर्धायाठाई सुश्लिष्टत्व ए० साथे चांगले बळकट मिळावेल असतां सहति होसि ती ज्या पुरुषास असेल ते सुखी जाणावे ॥१००॥

॥ इतिसंहतिः ॥

स्नेहःपंचसुलक्ष्योवाग्जिह्वादंतनेत्रनखसंस्थः ।

सुतधनसौभाग्ययुताःस्निग्धैस्तैर्निर्धनारूक्षैः ॥१०१॥

अर्थ—वाणी, जिह्वा, दंत, नेत्र, नखे, या पाच स्थानी स्नेह पहावा हीं ५ स्निग्ध असतां पुत्र, धन, सौभाग्य याही युक्त होतात, वहीं ५ रूक्ष अ० दरिद्री होतात १०१

॥ इतिस्नेहः ॥

युतिमान्वर्णस्निग्ध क्षितिपानामध्यमःसुतार्थवतां ।

रूक्षोधनहीनानांशुद्धःशुभद्रोनसंकीर्णः ॥१०२॥

अर्थ—राजाचा वर्ण तेजक्षी व क्षिग्ध होय. पुत्र व द्रव्य याही युक्ताचा वर्ण मध्यम (किंचित् क्षिग्ध व किंचित् रूक्ष) होय. दरिद्राचा वर्ण रूक्ष होय. शुद्धवर्ण शुभ व मिश्रितवर्ण अशुभ होय ॥१०२॥

॥ इतिवर्णः ॥

साध्यमनूकंक्त्राद्गोवृषशार्दूलसिंहगरुडमुखाः ।

अप्रतिहतप्रतापाजितरिपवोमानवेन्द्राश्च ॥१०३॥

वानरमहिषवराहाजतुल्यवदनाःसुतार्थसुखभाजः ।

गर्दभकरभप्रतिमैर्मुखैःशरीरैश्चनिःस्वमुखाः ॥१०४॥

अर्थ—मुखावरून पूर्वजन्मशुभाशुभ याची कल्पना करावी. गाय, वृषभ, बाघ, सिंह, गरुड यांसारखे ज्याचे मुख ते अकुठितसामर्थ्य, जितशत्रु, राजे होतात १०३ वानर, रेडा, डुकर, बकरा यांसारखे ज्याचे मुख ते पुत्रवान्, धनवान्, सुखी होतात. गाढव, उट यांसारखे ज्याचे मुख व शरीर ते दरिद्री व दुःखी होतात १०४

॥ इतिअनूकं (पूर्वजन्म) ॥

अष्टशतंपणवतिःपरिमाणंचतुरशीतिरितिपुंसं ॥

उत्तमसमहीनानामंगुलसंख्यास्वमानेन ॥१०५॥

अर्थ—१०८, ९६, ८४ अंगुले (यांचे हाताची) अनुक्रमेकल्पून, उत्तम, मध्यम, कनिष्ठ पुढ्यांच्या उचीचे मान जाणावे ॥१०५॥

॥ इत्युन्मानं ॥

भारार्थतनुःसुखभाक्नुलितोतोदुःखभागभवत्पूनः ।

भारोतीवादद्यानामध्यर्थःसर्वधरणीशः ॥१०६॥

अर्थ—मनुष्य तौल्य अ० जो १००० पत्रे वजन येतो तो सुखी होय. याहून कमी दुःखी होय. भार ज० २००० पत्रे वजन अतिधनवान् होय. ३००० पत्रे वजन सार्वभौम राजा होतो. (४ तौले ज० १ पत्र, २ हजार पत्रे ज० १ भार असं जाणावे. येथे ८० गुजाचा तौळा घ्यावा) ॥१०६॥

विंशतिवर्षानारीपुरुषःखलुपंचविंशतिभिरब्दैः ।

अर्हतिमानोन्मानंजीवितभागेचतुर्थेवा ॥१०७॥

अर्थ—स्त्रीं विसाव्या वर्षीं व पुरुष पचविसाव्या वर्षीं मान ल० वजन व उन्मान ल० उच्ये यास योग्य होतात. अथवा शभर वर्षांच्या आत आयुष्याचा निश्चय झाला असता त्याचे चतुर्थभागां मानोन्मानास योग्य होतात ॥१०७॥

॥ इतिमानं ॥

भूजलशिरव्यनिलांवरसुरनररक्षःपिशाचकतिरश्वां ।
सत्त्वेनभवतिपुरुपोलक्षणमेतद्भवत्येषां ॥१०८॥

अर्थ—भूमि, जल, अग्नि, वायु, आकाश, देव, मनुष्य, राक्षस, पिशाच, पशुपक्षी यांच्या सत्त्वाने ल० प्रकृतीने पुरुष होतो. त्यांचे हे वक्ष्यमाण लक्षण जाणावे १०८

महीस्वभावःशुभपुष्पगंधःसंभोगवान्सुश्वसनः
स्थिरश्च । तोयस्वभावोबहुतोयपायीप्रियाभिला
पीरसभोजनश्च ॥१०९॥

अर्थ—चपकप्रभृति शुभपुष्पासारखा आहे गंध ज्याचा असा, भोगशील, सुंदर आहे वायु ज्याचा असा पुरुष भूमिप्रकृति होय. बहुत उदकपान करणारा, अनुकूल भाषण करणारा, मधुरादिरसयुक्त भोजन करणारा असा पुरुष जलप्रकृति होय ॥१०९॥

अग्निप्रकृत्याचपलोत्तितीक्ष्णश्चंद्रःक्षुधालुर्वहुभो
जनश्च । वायोःस्वभावेनचलःकृशश्चक्षिप्रंचको
पस्यवशंप्रयाति ॥११०॥

अर्थ—अग्निप्रकृतीकस्त्र, चपल, अतितीक्ष्ण, क्रूर, भुकाळू, बहुत खाणारा, असा पुरुष होतो, वायुप्रकृतीने चंचल, कृश, क्षीणकोपी असा पुरुष होतो ११०

स्वप्रकृतिर्निपुणोविवृतास्यःशब्दगतेःकुशलः
सुषिरांगः । त्यागयुतःपुरुषोमृदुकोपःस्नेहरत
श्चभवेत्सुरसत्वः ॥१११॥

अर्थ—सर्व कलामर्घ्ये निपुण, प्रसृतमुख, शास्त्रगायनादिकीं कुशल, सुषिर (पो कळ) शरीर असा पुरुष आकाशप्रकृति होय. दानशील, अस्पृकोपी, स्नेहयुक्त असा पुरुष देवप्रकृति होय ॥१११॥

मर्त्यसत्त्वसंयुतो गीतभूषणप्रियः ।

संविभागशीलवान्नित्यमेवमानवः ॥११२॥

अर्थ—मनुष्यप्रकृतिपुक्त पुरुष गापन व भूषण (अलंकार) द्वाविषयां प्रीतियुक्त, सम्पक् विभाग व चरित्र यांणी युक्त, असा त्रिस होतो ॥११२॥

तीक्ष्णप्रकोपःखलचेष्टितश्चपापश्चसत्त्वेन
निशाचराणां । पिशाचसत्त्वश्चपलोमला
कोबहुप्रलापीचसमुल्वणांगः ॥११३॥

अर्थ—अत्यंतक्रोधी, दुर्जनासारखा व्यापार करणारा, पापरन, असा राक्षसप्रकृति पुरुष होतो. चंचल, मलयुक्त, बहुत बडबडकरणारा, स्थूलशरीर असा पिशाचप्रकृति पुरुष होतो ॥११३॥

भीरुःक्षुधालुर्वहुभुक्चयःस्याज्ज्ञेयःससत्त्वेन
नरस्तिरश्वां । एवंनराणांप्रकृतिःप्रदिष्टायह
क्षणज्ञाःप्रवदंतिसत्त्वं ॥११४॥

अर्थ—मपार्ति, भुकाळु, बहुतखाणारा, असा पशुपक्षांच्या प्रकृतिपुक्त पुरुष होय. याप्रकारे पुरुषांच्या प्रकृति सांगितल्या. असे प्रकृतिलक्षण जाणणारे प्रकृति सांगतात ॥११४॥

॥ इतिप्रकृतिः ॥

शार्दूलहंससमदद्विपगोपतीनांतुल्याभवंतिगतिभिः
शिखिनांचभूपाः । येषांचशब्दरहितंस्तिमितंचया
तंतेपीश्वराद्भुतपरिप्लुतगादरिद्राः ॥११५॥

अर्थ—ध्यात्र, हंस, उन्मत्तहत्ती, वृषभ, मयूर यांसारख्या गमनाचे पुरुष राजे होतात. ज्यांचे गमन शब्दरहित व मद तेही धनवान् होतात. त्वरित व अडलळत जे गमन करितात ते दरिद्री होतात ॥११५॥

॥ इतिगतिः ॥

श्रांतस्ययानमज्ञानंचबुभुक्षितस्यपानंतृपापरि
गतस्यभयेपुरक्षा । एतानियस्यपुरुषस्यभवंति

कालेधन्यंवदंतिखलुतंनरलक्षणज्ञाः ॥११६॥

अर्थ—श्रात स्र० दमला अ० वाहन, भूक लागली असता खाण्यास, तान लागली अ० उदकादि पिण्यास, भय प्राप्त झाले अ० रक्षणकर्ता, ही ज्या पुरुषास यथाकाली मिळतात; त्या पुरुषास, पुरुषलक्षण जाणणारे, धन्य (शुभलक्षण) असे म्हणतात ॥११६॥

पुरुषलक्षणमुक्तमिदंमयासुनिमतान्यवलो
क्यसमासतः । इदमधीत्यनरोनृपसंमतो,
भवतिसर्वजनस्यचवह्लभः ॥११७॥

अर्थ—ऋषींचीं मते पाहून सक्षेपाने मी हे पुरुषलक्षण सांगितले. हे पदून मनुष्य, राजास माय व सर्व लोकास प्रिय असा होतो ॥११७॥

॥ इतिश्रीवराहमिहिरकृतोबृहत्संहितायां
॥ पुरुषलक्षणं नामाष्टापष्टितमोध्यायः ॥६८॥

॥ अथपंचमहापुरुषलक्षणं ॥

ताराग्रहैर्वलयुतैःस्वक्षेत्रस्वोच्चगैश्चतुष्टयैः ।
पंचपुरुषाःप्रशस्ताजायंतेतानहंवक्ष्ये ॥१॥

अर्थ—भीमादि पाच ग्रह वलिष्ठ, स्वगृही, स्वोर्द्धी, केर्त्री असतां, पाच पुरुष उत्तम होतात ते सांगतो ॥१॥

जीवेनभवतिहंसःसौरेणशशःकुजेनरुचकश्च ।
भद्रोबुधेनवलिनामालव्योदैत्यपूज्येन ॥२॥

अर्थ—पूर्वोक्तस्थानी बृहस्पति वलिष्ठ अ० हसस० पुरुष होतो. शनि अ० शशस ज्ञक, भीम अ० रुचक स०, बुध अ० भद्रस०, शुक्र अ० मालव्यसज्ञक पुरुष होतो ॥२॥

सत्वमहीनंसूर्याच्छारीरमानसंचंद्रवलात् ।
 यद्राशिभेदयुक्तवैतौतलक्षणःसपुमान् ॥३॥
 तद्दातुमहाभूतप्रकृतियुतिवर्णसत्त्वरूपाद्यैः ।
 अवलरवींदुयुतैस्तैःसंकीर्णालक्षणैःपुरुपाः ॥४॥

अर्थ—सूर्य बलिष्ठ अ० सत्त्वादिगुण परिपूर्ण होतात. देहगुण व मानसगुण चंद्र-
 बलाने होतात. ज्या राशिचे होरा त्रेष्काणादि भेदयुक्त सूर्यचंद्र असतील त्या
 राशिभेदस्वामीच्या लक्षणांचा तो पुरुष होतो ॥३॥ त्या स्वामीच्या व्याप्यादिधा-
 तु, महाभूताच्या प्रकृति (महीस्वभाव इत्यादि अ० ६८ श्लोक० १०९।११०),
 कांति, (अ० ६८ श्लोक ८९), वर्ण, सत्व, रूपादिकांहीं समान होतात (ज-
 न्मकालीं सत्व सूर्यचंद्र ज्या ग्रहाच्या गृहहोरादि पड्पर्गी असतील त्या 'ग्रहाच्या
 धात्वादि प्रकृतियुक्त पुरुष होतो). जन्मकालीं निर्बल सूर्यचंद्रयुक्त गृहहोरादि
 षड्वर्ग असतां लक्षणांहीं संकीर्ण (मिश्र) होतात ॥४॥

भौमात्सत्त्वंगुरुताबुधात्सुरेज्यास्वरःसितात्स्नेहः ।
 वर्णःसौरादेपांगुणदोषैःसाध्वसाधुत्वं ॥५॥

अर्थ—सत्व (धैर्य) भौमापासून होतें. शरीराचें गुरुत्व बुधापासून, शब्द गुरु-
 पासून, ज्ञेह (निर्मलत्व) शुक्रापासून, वर्ण शनैश्वरापासून हीं होतात. या ग्र-
 हांच्या सबलत्वाने चांगले व निर्बलत्वाने वाईट असते होतात ॥५॥

संकीर्णाःस्युर्ननृपादशासुतेपांभवंतिसुखभाजः ।
 रिपुगृहनीचोच्च्युतसत्पापनिरीक्षणैर्भेदः ॥६॥

अर्थ—संकीर्ण (मिश्र) जे ते राजे होत नाहीत. त्या ग्रहाच्या दशेमध्ये सुखी हो-
 तात. शत्रुगृह, नीच, उच्च यापासून च्युत जे शुभ व पापग्रह यांच्या दृष्टीनें
 त्या पुरुषांचा भेद झ० सुखदुःखादिमिश्रत्व होतें ॥६॥

पण्णवतिरंगुलानांव्यायामोदीर्घिताचहंसस्य ।
 शशरुचकभद्रमालव्यसंज्ञितारूपंगुलविवृत्त्या ॥७॥

अर्थ—हंससंज्ञक पुरुषाची, (नांवाची) लांबी ९६ अंगुले व उंचीही ९६ अंगुले
 च होय. शश, रुचक, भद्र, मालव्य, संज्ञक पुरुषाची रुंदी व उंची तीन
 तीन अंगुले अनुक्रमाने अधिक जाणावी. झ० ९९ शश, १०२ रुचक, १०५
 भद्र, १०८ मालव्य अशी जाणावी ॥७॥

यःसात्त्विकस्तस्यदयास्थिरत्वंसत्वार्जवंब्राह्मणदेव
भक्तिः । रजोधिकःकाव्यकलाक्रतुस्त्रीसंसक्तचित्तःपु
रुषोतिशूरः ॥८॥ तमोधिकोवंचयितापरेपांमूर्खोल्
सःक्रोधपरोतिनिद्रः । मिश्रैर्गुणैःसत्त्वरजस्तमोभि
र्मिश्रास्तुतेसप्तसहस्रभेदैः ॥९॥

अर्थ—सत्वगुणाधिक पुरुषास दया, स्थिरचित्त, सत्यभाषण, सरलस्वभाव, ब्राह्मण
व देव यांची भक्ति, हे गुण होतात. रजोगुण अधिक अ० काव्य, नृत्यगीता-
दिकला, यत्न, स्त्री, यांचाठाई आसक्तचित्त व अतिशूर असा होतो ॥८॥ तमोगु-
ण अधिक अ० लोकांस ठकविणे, मूर्ख, आळशी, क्रोधिष्ठ, अतिनिद्र, (निद्रालु)
असा होतो. सत्त्वरजतम हे तीनही गुण मिश्रित अ० पूर्वोक्तस्वभाव मिश्र हो-
तात. त्यांचे भेद सात होतात. (१ सत्व, २ रज, ३ तम, ४ सत्त्वरजसी, ५
रजस्तमसी, ६ सत्वतमसी, ७ सत्त्वरजस्तमांसि असे सात प्रकार राशिभेदास्तव व
संकीर्णत्वास्तव होतात) ॥९॥

मालव्योनागनासासमभुजयुगलोजानुसंप्राप्तहस्तो
मांसैःपूर्णांगसंधिःसमरुचिरतनुर्मध्यभागेकृशश्च ।
पंचाष्टौचोर्ध्वमास्यंश्रुतिविवरमपित्र्यंगुलोनंचतिर्य
क्वदीताक्षंसल्कपोलंसमसितदशनंनातिमांसाधरोष्ठं १०

अर्थ—हत्तीच्या जुंढेसारखे बाहुद्रय, गुडघ्यांपर्यंत लांब हस्त, मांसांनी परिपूर्ण अं-
गाच्या संधि, सम व तेजस्वी शरीर, मध्यभागी कृश, हनुवटीपासून ललाटांपर्यंत
१३ अंगुलें मुख, कर्णविवरही तिरकस त्र्यंगुलोन (तीन अंगुलांत काही कमी)
स० हनुवटीपासून कर्णविवर १० अंगुलें, स्वच्छनेत्र, सुदर गाल, सारखे व पांढ-
रे दांत, फार मोठानाहीं अधरोष्ठ, असा मालव्यसंज्ञक पुरुष होय ॥१०॥

मालवान्सभरुकच्छसुराप्राण्लाटसिंधुविषयप्रभृतींश्च ।
विक्रमार्जितधनोवतिराजापारियात्रनिलयःरुतबुद्धिः ११

अर्थ—सुंदरबुद्धि, पारियात्र पर्वतावर राहणारा, स्वपराक्रमाने संपादितद्रव्य असा
मालव्यसंज्ञक पुरुष, राजा होऊन मालवा, भर, कच्छ, सुराष्ट्र, लाट, सिंधुदेश
इत्यादिकांते रक्षण करतो ॥११॥

सप्ततिवर्षीमालव्योयंत्यक्ष्यत्तिसम्यक्प्राणांस्तीर्थे ।

लक्षणमेतत्सम्यक्प्रोक्तंशेषनराणां चातोवक्ष्ये ॥१२॥

अर्थ—७० वर्षांचा, हा मालव्य, तप करून पुण्यभूमीचाठाई प्राण सोडील. हें उत्तमप्रकारें मालव्यपुरुषाचें लक्षण सांगितलें. भद्रादिपुरुषांचीं लक्षणें पुढें सांगतों ॥१२॥

उपचितसमवृत्तलंबबाहुर्भुजयुगलप्रमितःसमुच्छ्रयो
स्य । मृदुतनुधनरोमनत्थगंडोभवतिनरःखलुलक्ष
णेनभद्रः ॥१३॥

अर्थ—पुष्ट, सारखे, बाटोळे, लांब असे आहेत बाहु ज्याचे, बांबादतकी आहे उंची ज्याची, मृदु, बारीक, दाट, अशा रोमांनी (अगावरील केशांनी) युक्त आहेत गाल ज्याचे, असा पुरुष भद्रसज्जक होतो ॥१३॥

त्वक्शुक्रसारःपृथुपीनवक्षाःसत्त्वाधिकोव्या
घ्रमुखःस्थिरश्च । क्षमान्वितोधर्मपरःकृतज्ञो
गजेन्द्रगामीवहुशास्त्रवेत्ता ॥१४॥ प्राज्ञोवपु
ष्मान्सुललाटशंखःकलास्वभिज्ञोधृतिमान्सु
कुक्षिः । सरोजगर्भद्युतिपाणिपादौयोगीसु
नासःसमसंहतभ्रूः ॥१५॥

अर्थ—स्वचा बळकट, रेत बहुत, विस्तीर्ण व पुष्ट वक्षस्त्रळ, सत्वगुणाधिक, व्याघ्रा-
सारखें मुख, स्थिरबुद्धि, दयायुक्त, धर्मरत, उपकार जाणणारा, मदगति, बहुत
शास्त्रें जाणणारा, ॥१४॥ ज्ञानी, दृढदेह, उत्तम आहेत ललाट व शर ज्याचे,
नृत्यादि कला जाणणारा, धर्मेवान्, उत्तम कुक्षि ज्याची, कमलगर्भासारखे तेज-
स्वी हात व पाय ज्याचे, योगाभ्यासी, सुदरनाक, सारख्या व भिळारेल्या भिवषा
ज्याच्या असा भद्रपुरुष होय ॥१५॥

नवांबुसिक्तावनिपत्रकुंकुमद्विपेंद्रदानागुरुतु
ल्यगंधता । शिरोरुहाश्रैकजकृष्णकुंचिता
स्तुरंगनागोपमगूढगुह्यता ॥१६॥

अर्थ—नवी उदकानें सिंचित भूमि, तमालपत्र, कुंकुम, हत्तीचें मदोदक, धूप, यां-
५०

सारखा गंध; एका रोमरंध्रामध्ये एक असे, काळे, आकुंचित आहेत केश ज्याचे, घोडा व हत्ती यांसारखे गुप्त आहे शिथल ज्याचे असा भद्रपुरुष होय ॥१६॥

हलमुसलगदासिशंखचक्रद्विपमकराञ्जरथांकि
तांघ्रिहस्तः । विभवमपिजनोस्यवोभुजीति
क्षमतिहिनस्वजनंस्वतंत्रबुद्धिः ॥१७॥

अर्थ—नांगर, मुसल, गदा, तरवार, शंख, चक्र, हत्ती, मगर, कमल, गाडा यांसा-
ख्या रेषांनी युक्त आहेत पाय व हात ज्याचे, ऐश्वर्य (संपत्ति) लोक उपभोग
करितात, स्वजनाची क्षमा करीत नाही, स्वाधीन आहे बुद्धि ज्याची, असा भद्रपु-
रुष होय ॥१७॥

अंगुलानिनवतिश्रपडूनान्युच्छ्रयेणतुल्यापि
चभारः । मध्यदेशनृपतिर्यदिपुष्टारुयादयो
स्यसकलावनिनाथः ॥१८॥

अर्थ—सहा अंगुले कमी नव्वद ह० ८४ अंगुले उंच, दोनहजार पले वजन, अ-
सा भद्रसत्त्वक पुरुष मध्यदेशाचा राजा होईल. जर तोच पुरुष १०९ अंगुले
उंच असेल तर सर्वपृथ्वीचा राजा होईल. (सातव्या श्लोकांत श्यादिपुष्ट सां-
गितले व्याप्रमाणे) ॥१८॥

भुक्त्वासम्यक्वसुधांशौर्येणोपार्जितामशीत्यब्दः ।
तीर्थप्राणांस्त्यक्त्वाभद्रोदेवालयांयाति ॥१९॥

अर्थ—पराक्रमाने मिळवलेल्या पृथ्वीचा उपभोग करून ८० वर्षांनंतर पुण्यक्षेत्री
प्राणत्याग करून भद्रसत्त्वक महापुरुष स्वर्गाप्रत जातो ॥१९॥

ईपदंतुरकस्तनुद्विजनखःकोशेक्षणःशीघ्रगोवि
द्याधातुवणिक्रियासुनिरतःसंपूर्णगंडःशठः ।
सेनानीःप्रियमैथुनःपरजनस्त्रीसक्तचित्तश्चलः
शूरोमातृहितोवनाचलनदीदुर्गेषुसक्तःशशः ॥२०॥

अर्थ—शोढे वरदांतांचा, मारीक दांत व नखांचा, नेत्रपार्ती अधिक ज्याची, शीघ्रगा-
मी, शब्दविद्या, गीरिकादिधातु, क्रयविक्रयादि व्यापार यांचाठाई तत्पर, पुष्टगालां-
चा, परकार्यविमुख, सेनापति, मैथुनप्रिय, लोकांच्या स्त्रियांचाठाई आसक्त, चंचल-

बुद्धि, युद्धशूर, मातृभक्त, वनै, पर्वत, नद्या, किले यांचाठाई आसक्तचिन्; असा शशसं० महापुरुष होय ॥२०॥

दीर्घींगुलानांशतमष्टहीनंसाशंकचेष्टःपररंध्र
विच्च । सारोस्यमज्जानिभृतप्रचारःशशो
ह्ययंनातिगुरुःप्रदिष्टः ॥२१॥

अर्थ—हा शशसंज्ञक ९२ अंगुळें उंच, शंकायुक्त व्यापारकर्ता, शूरचें छिद्र जा-
णणारा, मज्जासार, धिरप्रचार (चंचलनद्ये) फार स्थूल नाही, असा होय ॥२१॥

मध्येकृशःखेटकखड्गवीणापर्यंकमालामुरजा
नुरूपाः । शूलोपमाश्रोर्ध्वगताश्वरेखाःशश
स्यपादोपगताःकरेवा ॥२२॥

अर्थ—मध्यभागी कृश, ढाल, तलवार, वीणा, मचक, माल, मृदंग यांसारख्या न
शूलसारख्या ऊर्ध्वगत रेखा पायांवर किंवा हातांवर असा पु० शशसंज्ञक होय २२

प्रात्यंतिकोमांडलिकोथवायंस्फिक्स्त्रावशूला
भिभवार्तमूर्तिः । एवंशशःसप्ततिहायनोयवै
वस्वतस्यालयमन्युपैति ॥२३॥

अर्थ—शश, गुहावासी लोकांचा राजा किंवा मांडलिक राजा होतो. कुर्त्यांचा
स्त्रान व शूलरोगाच्या पीडने पीडितशरिर असा ७० वर्षांनी मरतो ॥२३॥

रक्तपीनकपोलमुन्नतनसंवक्रंमुवर्णोपमंबृचं
चास्यशिरोक्षिणीमधुनिभेसर्वेचरक्तानखाः ।
स्त्रग्दामांकुशशंखमत्स्ययुगलक्रत्वंगकुंभांबुजै
श्विनैर्हंसकलस्वनःसुचरणोहंसःप्रसन्नद्रियः ॥२४॥

अर्थ—आरक्त, पृष्ठगाल, उंचनाक, सुवर्णासारखे, असें मुख; वाटोळें मस्तक, मघा-
सारख्या वर्णांचे डोळे, सर्वे नसें तांबडी, माला, अकुश, शंख, मत्स्यद्वय, पक्षांग
(वेदीसुवादि), कुंभ, कमल या चिन्हांनी चिन्हित, हंससारखा मधुरशब्द, सुंद-
र पाप, स्वच्छ इंद्रिये असा हंससंज्ञक महापुरुष होय ॥२४॥

रतिरंभसिशुक्रसारताद्विगुणाचाष्टशतैःपलैर्मितिः ।

परिमाणमथास्यपड्युत्तानवतिःसंपरिकीर्तिताबुधैः २५

अर्थ—हस्ताची, क्रीडा उदकामध्ये, रेत अधिक, वजन १६०० पल्ले, उची ९६ अ-
गुळें पडितानीं सांगितली ॥२५॥

भुनक्तिहंसःखसशूरसेनान्गांधारगंगायमुनांतरालं ।

शतंदशोनंशरदांनृपत्वंकृत्वावनांतेसमुपैतिमृत्युं ॥२६॥

अर्थ—खस, शूरसेन, गांधार, गंगा व यमुना यांचा मध्यदेश याचा उपभोग हंस-
महापुरुष करितो. नव्वद वर्षे राज्य करून वनामध्ये मृत्यु पावतो ॥२६॥

सुभ्रूकेशोरक्तयामःकंबुग्रीवोव्यादीर्घास्यः ।

शूरःक्रूरःश्रेष्ठोमंत्रिचौरस्वामीव्यायामीच ॥२७॥

अर्थ—सुंदर भिवया व केश, तावडा व काळा वर्ण, त्रिवलियुक्त मान, थोडेंसे लाव
तोंड, शूर, क्रीडी, श्रेष्ठ, मसलती, चौराचा राजा, श्रम करणारा, रुचकस० म-
हापुरुष होय ॥२७॥

यन्मात्रमास्यंरुचकस्यदीर्घमध्यप्रदेशेचतुरस्र

तासा । तनुच्छविःशोणितमांससारोहंताद्वि

पांसाहससिद्धकार्यः ॥२८॥

अर्थ—रुचकाचें तितकें लाव मुत्र तितकीच उदरमध्याची विपुलता (रुदी), सू-
क्ष्मत्वचा, रक्त व भास हीं बळकट, शत्रु मारणारा, साहसकर्मानें कार्य सिद्ध कर-
णारा, रुचकस० महापुरुष होय ॥२८॥

खट्वांगवीणावृषचापवज्रशक्तींदुशूलांकितपाणिपादः ।

भक्तोगुरुब्राह्मणदेवतानांशतांगुलःस्यात्तुलयासहस्रं २९

अर्थ—खट्वांग (आयुधविशेष), वीणा, वृषभ, धनुष्य, वज्र, शक्ति (सैती) चक्र,
त्रिशूल यासारख्या रेपानीं युक्त हात व पाय, गुरू, ब्राह्मण, देव यांचा भक्त,
१०० अगुळें उच, सहस्र पल्ले वजन रुचकस० होय ॥२९॥

मंत्राभिचारकुशलःकृशजानुजंधोविंध्यंससह्य

गिरिमुज्जयनींचभुक्त्वा । संप्राप्यसप्ततिसमा

रुचकोनरेंद्रःशस्त्रेणमृत्युमुपयात्यथवानलेन ॥३०॥

अर्थ—मंत्रप्रयोग व जारणमारणादि यांचाठाई कुशल, गुडघे व पोढन्या बारीक, विष्य व सद्मपर्वत आणि उज्जयनी यांचे राज्य करून ७० वर्षे शास्यार रुचक-महापुरुष राजा शस्त्राने अथवा अभीर्णे मृत्यु पावतो ॥३०॥

पंचापरेवामनकोजघन्यःकुब्जोपरोमंडलकोथसामी ।

पूर्वोक्तभूपानुचराभवंतिसंकीर्णसंज्ञाःशृणुलक्षणैस्तान् ३१

अर्थ—पूर्वोक्त पांच महापुरुषांहून दुसरे वामनक, जघन्य, कुब्ज, मंडलक, सामी, हे पांच पुरुष पूर्वोक्त राजांचे अनुचर (सुदत्) संकीर्ण (मिश्र) संज्ञक होत. यांची लक्षणे सांगतो ॥३१॥

संपूर्णांगोर्वामनोभद्रपृष्ठःकिंचिच्चोरुर्मध्यक

क्षांतरेषु । ख्यातोरज्ञोद्येपभद्रानुजीवीस्फी

तोदातावासुदेवस्यभक्तः ॥३२॥

अर्थ—पूर्णावयव, वक्रपाठ, मांड्या, मध्यभाग, कांठ यांमध्ये धोडासा वांकडा, कीर्तिमान्, भद्रसं० राजाचा सेवक; वृद्धिगत, दानशील, वासुदेवाचा भक्त, वामन-पुरुष होय ॥३२॥

मालव्यसेवीतुजघन्यनामाखंडेंदुतुल्यश्रवणःसुगंधिः ।

शुक्रेणसारःपिशुनःकविश्चरुक्षच्छविःस्थूलकरांगुलीकः३३

क्रूरोधनीस्थूलमतिःप्रतीतस्ताम्रच्छविःस्यात्प

रिहासशीलः । उरेंद्रिहस्तेष्वसिज्ञाक्तिपाश

परश्वधांकश्चजघन्यनामा ॥३४॥

अर्थ—मालव्यसं० महापुरुषाची सेवा करणारा, अर्धचंद्रासारखे कान, सुंदर अंग-सधि, रेत अधिक, पिशुन, कवि, कठिनत्वचा, करांगुली मोठ्या ॥३३॥ क्रोधी, धनवान्, अल्पबुद्धि, प्रसिद्ध, लोहितवर्ण त्वचा, हसणारा, डर, चरण, हस्त, यांवर तरवार, शक्ति, पाश, फरश, यांत्तरख्या रेया, असा जघन्यनामक पुरुष होय ३४

कुब्जोनाम्नायःसशुद्धोद्यधस्तात्क्षीणःकिंचित्

पूर्वकायेनतश्च । हंसासेवीनास्तिकोर्धैरुपेतो

विद्वान्शूरःसूचकःस्यात्कृतज्ञः ॥३५॥ कला

स्वभिज्ञःकलहप्रियश्चप्रभूतभृत्यःप्रमदाजित

श्र ॥ संपूज्यलोकंप्रजहात्यकस्मात्कुब्जोयमु
क्तःसततोद्यतश्च ॥३६॥

अर्थ—कुब्जनामक, अधोभागी संपूर्णांग, पूर्वभागी (वरच्या अंगां) किंचित् क्षीण व नत (अस्पष्ट); हंसस०ची सेवा करणारा, नास्तिक, द्रव्ययुक्त, विद्वान्, शूर, पि-
शुन, उपकार जाणणारा ॥३६॥ नृयादि कला जाणणारा, कलहमिय, बहुत चा-
कर, स्त्रीजित, लोकांची पूजा करून अकस्मात् सोडणारा, निरंतर उद्योगी, कुब्ज
होय ॥३६॥

मंडलकनामधेयोरुचकानुचरोभिचारवित्कुशलः ।

कृत्यावैतालादिपुक्कर्मसुविद्यासुचानुरतः ॥३७॥

वृद्धाकारःस्वररूक्षमूर्धजःशत्रुनाशनेकुशलः ।

द्विजदेवयज्ञयोगप्रसक्तधीःस्त्रीजितोमतिमान् ॥३८॥

अर्थ—मंडलक पुरुष रुचकाचा सेवक, आभिचारिक कर्म करणारा, कुशल, कृत्या
(आभिचारिक मंत्रांनी उत्पन्न झालेली स्त्री), वेताल इ० कर्माचाठाई व विद्याम-
ध्ये तत्पर ॥३७॥ वृद्धसदृशशरीर, कठिण व रूक्ष असे केश, शत्रूंच्या नाशावि-
षयी कुशल, ब्राह्मण, देव, यज्ञ, योगाभ्यास यांचाठाई आसक्तबुद्धि, स्त्रीजित, बुद्धि
मान्, मंडलक होय ॥३८॥

सामितियःसोतिविरूपदेहःशशानुगामीखलुदु

र्भगश्च । दातामहारंभसमाप्तकार्योगुणैःशशस्यै

वभवेत्समानः ॥३९॥

अर्थ—सामिसं०, फार विरूपदेह, शश याचा सेवक, दुर्भाग्य, दानशील, मोठ्या का-
र्यांचा आरंभ करून समाप्ति करणारा, सत्वादि गुणांनी शशासारखा (श्लो०२०) ३९

पुरुषलक्षणमुक्तमिदंमयामुनिमतानिसमी

क्ष्यसमासतः । इदमधीत्यनरोनृपसंमतोभ

वतिसर्वजनस्यचवल्लभः ॥४०॥

अर्थ—या श्लोकाचा अर्थ पूर्वाध्यायांनी सांगितला ॥४०॥

॥ इतिवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायांपंचम

हापुरुषलक्षणं नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥६९॥

॥ अथस्त्रीलक्षणं ॥

स्निग्धोन्नताग्रतनुताम्रनखौकुमार्याःपादौसमोपचि
तचारुनिगूढगुल्फौ । श्लिष्टांगुलीकमलकांतितलौच
यस्यास्तामुद्दहेद्यदिभुवोधिपतित्वमिच्छेत् ॥१॥

अर्थ—स्नेहयुक्त, कूर्मश्लिष्टोन्नत, पुष्टे बारीक, तांबडी नखें, समान, पुष्ट, सुंदर, गुप्त-
गोफे, मिळालेल्या अंगुली, कमलाच्या कांतोसारखे तल, असे निचे पाप असती-
ल हीतें भूपतित्व इच्छिणारानें वरानी ॥१॥

मत्स्यांकुशाब्जयववज्रहलासिचिन्हावस्वेदनौमृदु
तलौचरणौप्रशस्तौ । जंघेचरोमरहितेविशिरेसुवृत्ते
जानुद्वयंसममनुत्वणसंधिदेशं ॥२॥ ऊरूयनौकारिक
रप्रतिमाचरोमाचश्चत्थपत्रसदृशंचिपुलंचगुह्यं । श्रो
णीललाटमुरुकूर्मसमुन्नतंचगूढोमणिश्चविपुलांश्रिय
मादधाति ॥३॥

अर्थ—मत्स्य, अंकुश, क्रमल, यव, वज्र, नांगर, तलवार, यांसारख्या रेवांनी चिन्हि-
त, धर्मयुक्त नव्हत, मृदु आहेत तल ज्यांचे असे पाप शुभ होत. केशरहित, शि-
राविरहित व वाटीळ्या पोटाच्या, सारखे, बारीक संधि असे जानु, ॥२॥ घट्ट, ह-
त्तीच्या शूडेसारख्या, रोमरहित अशा मांड्या; पिपळाच्या पानासारखी विस्तीर्ण
येानि, श्रोणीललाट (कर्मेच्या वरचा भाग) विस्तीर्ण व कूर्मश्लिष्टोन्नत, योनीतला
मणि गुप्त अशी स्त्री असतां, बहुत लक्ष्मी प्राप्त होत्ये ॥३॥

विस्तीर्णमांसोपचितोनितंबोगुरुश्रधत्तेरसनाकलापं ।
नाभिर्गभीराविपुलांगनानांप्रदक्षिणावर्तगताप्रशस्ता ४

अर्थ—स्त्रियांचा नितंब (कटिप्रदेश) विस्तीर्ण, मांसल, गुरु, असा अ० कमरप-
टा घारण करतो. स्त्रियांची नाभि खाल, मोठी, प्रदक्षिण भोंवत्यानें युक्त अ-
शी प्रशस्त होय ॥४॥

मध्यंस्त्रियास्त्रिवलिनाथमरोमशंचवृत्तौघनावविप
मौकठिनावुरंस्यौ । रोमापवर्जितमुरोमृदुचांगना

नांग्रीवाचकंबुनिचितार्थसुखानिधत्ते ॥५॥

अर्थ—स्त्रीचा मध्यभाग (पोटा) त्रिवल्युक्त व केशरहित असावा. स्तन वर्तुल एकाशीएक, सारखे, कठिण, असावे. उर केशरहित, मृदु असावा. मान त्रिवल्युक्त असावी. ह० द्रव्य व सुख हीं प्राप्त होतात ॥५॥

बंधुजीवकुसुमोपमोधरोमांसलोरुचिरविंवरूपभृत् । कुंदकुड्मलनिभाःसमाद्विजायोपितांपतिसुखामि तार्थदाः ॥६॥

अर्थ—बन्धुजीव (दुपारी तानडी) पुष्पासारखा, मासल, सुंदर, पकतोडव्यासारखें रूप धारण करणारा, असा स्त्रियाचा ओष्ठ शुभ होय. कुदाच्या कळीसारखे, सम (सारखे), असे दात अ० पतिसुख व बहुत द्रव्य प्राप्त होतें ॥६॥

दाक्षिण्ययुक्तमशठंपरपुष्टहंसवल्गुप्रभापितमदीनम नल्पसौख्यं । नासासमासमपुटारुचिराप्रशस्तादृ श्रीलनीरजदलद्युतिहारिणीच ॥७॥

अर्थ—चातुर्ययुक्त, प्रामाणिक, कोकिल व हंस यासारखें रमणीय, दीन नव्हे असें भाषण बहुत सुख देतें. समान, समपुटे, सुंदर अशी नासिका शुभ होय. नीलकमळपत्राचें तेज हरणकरणारी (कमळपत्रासारखी) दृष्टि (नेत्र) प्रशस्त होय ॥७॥

नोसंगतेनातिपृथूनलवेशस्तेध्रुवौवालशशांकवके ।

अर्धदुसंस्थानमरोमशंचशस्तंललाटंननतंतुंगं ॥८॥

अर्थ—मिळालेल्या नाहींत, फार मोठ्या नव्हेत, आखंड, द्वितीयेच्या बालचंद्रासारख्या बक्र अशा भिंबया शुभ होत. अर्धचंद्रासारखे, केशरहित, नीच नव्हे व उचही नव्हे (सम) असें ललाट शुभ होय ॥८॥

कर्णयुग्ममपियुक्तमांसलंशस्यतेमृदुसमंसमाहितं ।

स्निग्धनीलमृदुकुंचितैकजामूर्धजाःसुखकराःसमंशिरः ९

अर्थ—कर्णद्वय, योग्यपुष्ट, मृदु, तुल्य, सलभ असें शुभ होय स्निग्ध, नीलवर्ण, मृदु, कुरळ, एकरामध्ये एक असे केश सुखकारक होत. मस्तक सम-शुभ होय ॥९॥

भृंगारासनवाजिकुंजररथश्रीवृक्षयूपेभूमिर्मालाकुंड
लचामराकुशयवैःशैलैर्ध्वजैस्तोरणैः । मत्स्यस्वस्ति
कवेदिकाव्यजनकैःशंखातपत्रांयुजैःपादेपाणितलेपि
वायुवतयोगच्छंतिराज्ञीपदं ॥१०॥

अर्थ—जलपात्र (शारी), आसन, अश्व, हत्ती, रथ, बिल्ववृक्ष, पद्मस्तंभ, वाण,
माला, कुंडल, चंबरी, अंकुश, यव, पर्वत, ध्वज, तोरण, मत्स्य, स्वस्तिक, वेदी,
व्यजन, शंख, छत्र, कमल, हीं चिह्नै (रेखाख्य) पादावर किंवा हस्ततलावर अ-
थवा तद्दयावर असतां, त्या राजस्त्रिया होतात ॥१०॥

निगूढमणिवंधनौतरुणपद्मगर्भोपमौकरौनृपतियो
पितांतनुविकृष्टपर्वांगुली । ननिघ्नमतिनोन्नतंकरतलं
सुरेखान्वितंकरोत्यविधवांचिरंसुतसुखार्थसंभोगिनीं ११

अर्थ—अस्पष्ट आहे मणिवंध (हस्तमूल) जिचा अशी, नूतनकमलगर्भासारखे व
वारीक, लांब आहेत अंगुलिपर्वे ज्यांचीं असे हात राजस्त्रियांचे होत. लोलकट
नध्ये व अतिउच्चही नव्हे व उन्नमोष्णीं युक्त हस्ततल अशी स्त्री चिरफाल प-
तिपुक्त व पुत्र, सुख, द्रव्य यांचा उपभोग करिसे ॥११॥

मध्यांगुलियामणिवंधनोत्थारेखागतापाणितलेंगना
याः । ऊर्ध्वस्थितापादतलेथवायापुंसोथवाराज्यसु
खायसास्यात् ॥१२॥

अर्थ—स्त्रीच्या हस्ततलामध्ये मणिवंधा (हस्तमूला) पासून उत्पन्न होऊन मध्यमां-
गुलीप्रत गेलेली रेखा अथवा पुढपाच्या पादतलाचाठार ऊर्ध्वस्थित रेखा असेल
अथवा अशा रेखा हस्ततली किंवा पादतली होतील तर त्या राज्यसुख देतील १२

कनिष्ठिकामूलभवागतायाप्रदेशिनीमध्यमिकांतरालं ।
करोतिरेखापरमायुषःसाप्रमाणमूनातुतदूनमायुः ॥१३॥

अर्थ—कनिष्ठिकामूलापासून उत्पन्न होऊन प्रदेशिनी (आंगठ्याजवळची) व म-
ध्यमा यांच्यामध्ये जी रेखा गेली ती परमायु करिसे. ती प्रमाणाहून कमी अस-
ल्यास त्या परमायुषां कमी आयुष्य जाणावे (याचीं वर्षे कल्पनेने १०० वर्षांत
कमी जाणावीं) ॥१३॥

अंगुष्ठमूलेप्रसवस्यरेखाःपुत्रावृहत्यःप्रमदास्तु
तन्व्यः । अञ्छिन्नदीर्घावृहदायुषांताःस्वल्पा
युषाञ्छिन्नलघुप्रमाणाः ॥१४॥

अर्थ—अंगुष्ठमूलाचाठाई पुत्रादि अपयांच्या रेखा होत. त्या मोठ्या अ० पुत्र
व नारीक अ० कन्या होतात. त्यातही तुटलेल्या नव्हत व लात्र अशा दीर्घायु-
च्या व तुटलेल्या आणि नारीक अल्पायुंच्या होत ॥१४॥

इतीदमुक्तंशुभमंगनानामतोविपर्यस्तमनिष्ट
मुक्तं । विशेषतोनिष्टफलानियानिसमासत
स्तान्यनुकीर्तयामि ॥१५॥

अर्थ—पूर्वोक्तप्रकारे स्त्रियांचे शुभलक्षण सांगितले, याहून जे विपरीत ते अशुभ-
होय. फारच अशुभ फले तीं सक्षेपाने पुढे सांगतो. ॥१५॥

कनिष्ठिकावातदनंतरावामहींनयस्याःस्पृश
तीस्त्रियाःस्यात् । गताथवांगुष्ठमतीत्ययस्याः
प्रदेशिनीसाकुलटातिपापा ॥१६॥

अर्थ—ज्या स्त्रीच्या पायांची कनिष्ठिका किंवा अनामिका भूमीस स्पर्श करित नाहीं;
अथवा प्रदेशिनी अंगुष्ठाच्या पुढे गेलेली असेल तर ती स्त्री व्यभिचारिणी किंवा
पापिष्ठ होईल ॥१६॥

उद्ध्वान्यांपिंडिकाभ्यांशिरालेशुष्केजंघेरोम
शेचांतिमांसे । वामावर्तनिन्नमल्पंचगुह्यंकुं
भाकारंचोदरंदुःखितानां ॥१७॥

अर्थ—वर बद्ध अशा गोळ्यांनी युक्त, शिरायुक्त, केशयुक्त, फारमोठ्या अशा पोटा-
च्या अशुभ. डावे किरलेले केशांनी युक्त, निम्न (अधःस्य), अल्प अशी योनि
अशुभ. घाघरीसारखे पाठ अशुभ. हीं तीन दुःखकारक होत ॥१७॥

ह्रस्वयातिनिःस्वतादीर्घयाकुलक्षयः ।

ग्रीवयापृथूत्थयायोषितःप्रचंडता ॥१८॥

फार आंठूड अ० निर्धनत्व, फार लांब अ० कुलक्षय, पृथूत्य (चेपट)
० स्त्री क्रूर होत्ये. ॥१८॥

नेत्रेयस्याःकेकरेपिंगलेवासादुःशीलाश्याम
लोलेक्षणाच । कूपीयस्यागंडयोश्चस्मितेषु
निःसंदिग्धबंधकींतावदंति ॥१९॥

अर्थ—नेत्र तिरवे व पिंगटवर्ण ती दुःशीला व काळे असून चंचल नेत्र तीही दुःशीला होय. जी स्त्री हंसली अ० गालांस सळ्या पडतात ती निःसंशय व्यभिचारिणी होय ॥१९॥

प्रविलंबिनिदेवरंललोटेश्चशुरंहंत्युदरेस्फि
जोःपतिंच । अतिरोमचयान्वितोत्तरोष्ठीन
शुभाभर्तुरतीवयाचदीर्घा ॥२०॥

अर्थ—लाग ललाट अ० दिराचा नाश, पीट लांब अ० सासऱ्याचा नाश, कुले लांब अ० पतीचा नाश, फार केशांनीं मुक्त वरचा ओठ अ० (गिरी आलेखी) व फारच उंच अशी स्त्री पतीस शुभकारक नव्हे ॥२०॥

स्तनौसरोमौमलिनोत्वणौचकेशंदघातेविप
मौचकणौ । स्थूलाःकरालाविपमाश्रदंताः
केशायचौर्यायचकृष्णमांसाः ॥२१॥

अर्थ—स्तन व कर्ण केशपुक्त, मलिन, अतिस्थूल, दोनही सारखे नव्हेत असे अ सतील, ती दुःखी होय. मोठे, बाहेर आलेले व लांब, सारखे नाहीत असे दांत दुःखकारक होतात. दांतांनवळवें मास काळें असेल तर ती स्त्री चोर होय २१

क्रव्यादरूपैर्वृककाकंकंसरीसृपोलूकसमान
चिन्हैः । शुष्कैःशिरालैर्विपमैश्चहस्तैर्भवन्ति
नार्यःसुखवित्हीनाः ॥२२॥

अर्थ—राक्षस, लांडगा, कावळा, कंक (पक्षिवि०), सर्प, घुबड यांसारख्या रेषांनीं चिन्हित, मांसरहित, शिरापुक्त, अतुल्य असे ज्या स्त्रियांचे हस्त त्या दुःखी व दरिद्री होतात ॥२२॥

यातूत्तरोष्ठेनसमुन्नतेनरूक्षाग्रकेशीकलहप्रि
यासा । प्रायोविरूपासुभवन्तिदोषायत्रारु
तिस्तत्रगुणावसन्ति ॥२३॥

अर्थ—ज्या स्त्रीचा वरचा ओष्ठ उच व केशाचीं अंग्रे रत्नरखीत ती कजेदलाल होले. बहुतकरून विरूपस्त्रियाचाठाई दोष रहातात. जिची आकृति (शरीर) सुंदर तिचाठाई गुण रहातात ॥२३॥

पादौसगुल्फौप्रथमंप्रदिष्टौजंघेद्वितीयंचसजानुचक्रे ।

मेढ्रोसुमुष्कंचततस्तृतीयंनाभिःकटिश्रेतिचतुर्थमाहुः२४

उदरंकथयंतिपंचमंदृदयंपष्ठमतस्तनान्वितं ।

अथसप्तममंसजत्रुणीकथयंत्यष्टममोष्ठकंधरे ॥२५॥

नवमंनयनेचसध्रुणीसललाटंदशमंशिरस्तथा ।

अशुभेष्वशुभंदशाफलंचरणायेषुशुभेषुशोभनं ॥२६॥

अर्थ—गोप्यासहित पाप-प्रथम दशाफल देतात असे सांगितले. गुडघ्यांसहित पोटाच्या द्वितीय द०फल दे०.शिश्र, माड्या, वृषणही तिसरे द० फलदे०.नाभि व कमर ही चतुर्थ द० फल दे० ॥२४॥ उदर पंचम द० फ० देते. स्तनयुक्त हृदय सहावे द० फल देते. खादा व जत्रु (बाहु व कंठ यांचा सांधा, सरी) ही सातवे द० फल दे०.ओष्ठ व मान ही आठवे दशाफल देतात ॥२५॥ नेत्र व भिवया ही नवम द० फल दे०.ललाट व शिर ही दशमद० फल शुभाशुभ देतात. (आयुष्याचे १० भाग करून जी वर्षे येतील त्यामध्ये प्रथम पायाचे शुभ किंवा अशुभ फल येते. दुसऱ्या भागांत पोटाच्याचें येते. असे पुढे १० पर्यंत नाणावे). ही चरणादि इष्टिये, अशुभ अ० अशुभफल व शुभ अ० शुभफल जाणावे ॥२६॥

इतिबृहत्संहितायांस्त्रीलक्षणं नामसप्ततितमोऽध्यायः ॥७०॥

॥ अथवस्त्रच्छेदलक्षणं ॥

वस्त्रस्यकोणेपुवसंतिदेवानराश्रपाशांतदशां
तमध्ये । शेषास्त्रयश्चात्रनिशाचरांशास्तथैव
शय्यासनपादुकासु ॥१॥

१० चार कोनावर देव रहातात. पाशांत व दशांत मध्य यांचाठाई

मनुष्य रहातात. मन्त्रव्या तीन भागीं राक्षस रहातात. असेच शष्पा, आसन, पादुका यांचाठाईही देवादि रहातात ॥१॥

लिप्तेमपीगोमयकर्दमाद्यैश्छिन्नेप्रदग्धेस्फुटि
तेचविंद्यात् । पुष्टंनवेल्पाल्पतरंचभुक्तेपापंशु
भंवाधिकमुत्तरीये ॥२॥

अर्थ—काजळ वगैरे, गोमय, चिखल इत्यादिकांनी लिप्त, कापले, दग्ध झाले, फाटले असता; त्या वस्त्राचे शुभाशुभफल जाणावे. नवे वस्त्र अ० पूर्णफल, मध्यम अ० अल्पफल, जीर्ण अ० फार थोडे फल होते. उत्तरीय (आंगवस्त्र) वस्त्र लिप्तादि अ० शुभाशुभफल अधिक होते ॥२॥

रुधाक्षसांशेष्वयवापिमृत्युःपुंजन्मतेजश्चमनु
प्यभागे । भागेऽमराणामथभोगवृद्धिःप्रतिपु
सर्वत्रवदंत्यनिष्टं ॥३॥

अर्थ—राक्षसभागीं छेदादि झालीं अ० वस्त्रस्वामीस रोग किंवा मृत्यु होतो. मनुष्यभागीं पुरुषाची तेजवृद्धि होते. देवभागीं सुखादि भोगवृद्धि होते. सर्वभागीं शेतटांस छेदादि झालीं अ० अशुभफल होते ॥३॥

कंकडुवोलूककपोतकाकक्रव्यादगोमायुखरो
पूसर्पैः । छेदाकृतिर्देवतभागगापिपुंसांभयंमृ
त्युसमं करोति ॥४॥

अर्थ—कंक (पक्षिवि०) घ्न (पाण्यावर तरणारा हंसादि पक्षि), घुवड, कवडा, कावळा, मांसमसक पक्षि, कोल्हा, गाटव, उट, सर्प, यांसारखी वस्त्रछेदाची आकृति देवभागांत असली तथापि पुरुषांस मृत्युसारखे भय करत्ये ॥४॥

छत्रध्वजस्वतिकवर्धमानश्रीवृक्षकुंभांबुजतोर
णाद्यैः । छेदाकृतिर्नैर्ऋतभागगापिपुंसांविध
त्तेनचिरेणलक्ष्मीं ॥५॥

अर्थ—छत्र, ध्वज, स्वस्तिक, वर्धमान (परीळ इ० मृन्मयपात्र), बिल्ववृक्ष, कुंभ, कमल, तोरण इ०कांसारखी वस्त्रछेदाची आकृति राक्षसभागांत असताही पुरुषांस शोघ लक्ष्मी प्राप्त होत्ये ॥५॥

प्रभूतवस्त्रदाशिवनीभरण्यथापहारिणी ।
प्रदह्यतेग्निदैवतेप्रजेश्वरेर्षसिद्धयः ॥६॥

मृगेतुमूपकाद्भयं व्यसुत्वमेवशांकरे ।
 पुनर्वसौशुभागमस्तदग्रभेधनैर्युतिः ॥७॥
 भुजंगभेविलुप्यतेमघासुमृत्युमादिशेत् ।
 भगाव्हयेनृपाद्भयंधनागमायचोत्तरा ॥८॥
 करेणकर्मसिद्धयःशुभागमस्तुचित्रया ।
 शुभंचभोज्यमानिलेद्विद्वैवतेजनप्रियः ॥९॥
 सुवृद्ध्युतिश्चमित्रभेपुरंदरैर्बरक्षयः ।
 जलप्लुतिश्चनैर्ऋतेरुजोजलाधिदैवते ॥१०॥
 मिष्टमन्नमथैवैश्वदैवतेवैष्णवेभवतिनेत्ररो
 गता । धान्यलब्धिमपिवासवेविदुर्वारुणे
 विषकृतंमहद्भयं ॥११॥ भद्रपदासुभयंसलि
 लोत्थंतत्परतश्चभवेत्सुतलब्धिः । रत्नयुतिं
 कथयंतिचपौष्णेयोभिनवांबरमिच्छतिभोक्तुं ॥१२॥

अर्थ—अश्विनी नक्षत्रावर नवीन वस्त्र धारण केलें तर बहुत वस्त्रें मिळतात. असेंच
 भरणीवर न० व० धा० केलें तर वस्त्रहरण, रुक्ति, आ० वस्त्रदहन, रोहिणी० इत्य-
 प्राप्ति ॥६॥ मृग० उंदराचें भय, आर्द्रा० मरण, पुनर्वसु० शुभप्राप्ति, पुष्य० धनप्रा-
 प्ति ॥७॥ आश्लेषा० वस्त्रच्छेदन, मघा० मरण, पूर्वा० राजभय, उत्तरा० धनप्रा-
 प्ति ॥८॥ हस्त० कर्मसिद्धि, चित्रा० शुभप्राप्ति, स्वाती० शुभभोजन, विशाखा०
 लोकप्रिय ॥९॥ अनुराधा० मित्रयोग, ज्येष्ठा० वस्त्रनाश, मूळ० जलामध्ये नाश,
 पूर्वाषाढा० रोग ॥१०॥ उत्तराषाढा० मिष्टान्नप्राप्ति, श्रवण० नेत्ररोग, धनिष्ठा०
 धान्यप्राप्ति, शतताराका० विषभय ॥११॥ पूर्वाभाद्रपदा० उदकभय, उत्तराभाद्र-
 पदा० पुत्रप्राप्ति, रेवती० रत्नप्राप्ति, अश्विन्वादि नक्षत्रांवर नवें वस्त्र धारण करणा-
 रास पूर्वोक्त फलें होतात ॥१२॥

विप्रमतादथभूपतिदत्तयश्चविवाहविधावभि
 लब्धं । तेषुगुणैरहितेष्वपिभोक्तुंनूतनमंबर
 मिष्टफलंस्यात् ॥१३॥

अर्थ—ब्राह्मणादिकेनै; राजानें दिलेलें, विवाहविधीमध्ये मिळालेलें असें नवीन वस्त्र गुण-
 रहितनक्षत्रादिकांही धारण केलें असता, इष्टफल प्राप्त होतें ॥१३॥

(भोक्तुंनवांवरंशस्तमृक्षेपिगुणवर्जिते ।

विवाहेराजसन्मानेब्राह्मणानांचसंमते ॥१४॥)

अर्थ—विवाहकालीं, राजानें केलेल्या सन्मानां व ब्राह्मणांची आज्ञा असतां, गुणरहितनक्षत्रींही नवें वस्त्र धारण करणें प्रशस्त होय ॥१४॥

॥ इतिवृहत्संहितायां वस्त्रच्छेदलक्षणं नामैक
सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

॥ अथचामरलक्षणं ॥

देवैश्चमर्यः किलवालहेतोः सृष्टाहिमक्षमाधरकं
दरेषु । आपीतवर्णाश्च भवंति तासां कृष्णाश्च
लांगूलभवाः सिताश्च ॥१॥

अर्थ—देवांनीं, चमरी (मृगवि०) प्राणी केशांकारणें हिमाचलाच्या गुहांमध्ये उत्पन्न केले. याच्या पुच्छापासून झालेले केश घोडे पिवळे, काळे, पादरे असे होतात ।

स्नेहो मृदुत्वं बहुवालता च वैशद्यमल्पास्थिनिवं
धनत्वं । शौक्यं च तेषां गुणसंपदुक्ता विद्वाल्प
लुप्तानि न शोभनानि ॥२॥

अर्थ—जिग्यत्वं, मृदुत्वं, बहुकेशत्वं, स्वच्छता, झेंपुट बारीक, शुद्धत्वं, ही या चमरीची गुणसंपत्ति सांगितली. ती खडित, आंजूड तुटलेली असतां शुभ नव्हे ॥२॥

अध्यर्धहस्तप्रमितोस्य दंडो हस्तोथचारत्निसमोयवान्यः ।

काष्ठाच्छुभात्कांचनरूप्यगुप्ताद्रत्नैर्विचित्रैश्च हिताय राज्ञां ३

अर्थ—चमरीचा दांडा दीड हात, १ हात, अथवा २२॥ आंगळें लाव करावा. तो शुभकाष्ठाचा करून, सोनें हर्षे याणीं मढविलेला व चित्रवर्णरत्नांनीं युक्त असतानास कल्याणकारक होय ॥३॥

यष्टयातपत्रांकुशवेत्रचापवितानकुंतध्वजचामराणां ।

व्यापीततंत्रीमधुकृष्णवर्णावर्णक्रमेणैव हिताय दंडाः ॥४॥

अर्थ—काठी, छत्र, अंकुश, वेत्रदंड (भालदाराचा), धनुष्य, अवदागीर (पीस)

भाला, ध्वज, चामर, यांचे दाढि ब्राह्मणादिवर्णक्रमाने व्यापीत (बहुपीत), तंत्री (पीतलोहित), मधु (इपत्यति), कृष्ण-या-वर्णांचे शुभ होत ॥१॥

मातृभूधनकुलक्षयावहारोगमृत्युजननाश्रुपर्वाभिः ।

द्वयादिभिर्द्विकविवर्धितैः क्रमात्द्वादशांतचिरतैः समैः फलं

अर्थ—दोहोपासून द्विकवर्धित द्वादशांत, क्रमाने मातृनाश ६० फळे दंडादिकांच्या पेरांची जाणावी. स० २ परे अ० मातृनाश, ४ भूमिनाश, ६ धनक्षय, ८ कुलक्षय, १० रोगजनन, १२ मृत्युप्राप्ति, अशी काठी ६० पेरांची फळे होतात ॥५॥

यात्राप्रसिद्धिर्द्विपतांविनाशोलाभः प्रभूतोवसु

धागमश्च । वृद्धिः पशूनामभिवांछितासिद्ध्या

येष्वयुग्मेषु तदीश्वराणां ॥६॥

अर्थ—तीन ६० विषम, दंडादिकांची, परे अ० यांच्या धन्यांस, ३ यात्राजय, ५ शत्रुनाश, ७ बहुलाभ, ९ भूमिलाभ, ११ पशुवृद्धि, १३ इच्छितप्राप्ति, ही फळे होतात ६

॥ इति बृहत्संहितायां चामरलक्षणं नाम द्वादशमोऽध्यायः ॥७२॥

तमोऽध्यायः ॥७२॥

॥ अथ छत्रलक्षणं ॥

निचितंतुहंसपक्षैः रुकवाकुमयूरसारसानांच ।

दौकूलेन नवेन तु समंततश्छादितं गुह्यं ॥१॥

मुक्ताफलैरुपचितं प्रलंबमालाविलं स्फटिकमूलं ।

पड्डस्तगुह्यैर्मनवपर्वनगैकदंडं च ॥२॥

दंडार्धविस्तृतं तत्समाहृतं रत्नभूषितमुदग्रं ।

नृपतेस्तदा तपत्रं कल्याणपरं विजयदं च ॥३॥

अर्थ—हंसपक्षांनी अथवा कौबडा, मोर, सारस या पक्षांच्या पितांनी केलेले व सभोवार नव्या वखाने आच्छादित असे, शुभवर्ण ॥१॥ मोसांनी युक्त, लांब मुक्ताफलमालांनी युक्त, स्फटिकमण्यांचे आहे दंडमूल ज्यास असे, ६ हात लांब दंडा, शुद्ध सुवर्णाने आच्छादितदंड, नऊ पेरांच्या अथवा ७ पेरांच्या एकवृक्षाच्या दंडाने युक्त ॥२॥ दंडार्ध स० तीन हात विस्तृत, आसमंतात आवृत, रत्नांनी शोभित, उंच, असे छत्र रानास कल्याण व विजय देते ॥३॥

युवराजनृपतिपत्नीसेनापतिदंडनायकानां च ।
वंडोर्ध्वपंचहस्तःसमपंचकृतार्थविस्तारः ॥४॥

अर्थ—युवराज, राजस्त्री, सेनापति, दंडनायक (न्यायाधीश), यांच्या उत्राचा दांडा साडेचार हात लांब व उत्राची रुंदी अडीच हात असावी ॥४॥

अन्येषामुष्णघ्नंप्रसादपट्टैर्विभूषितशिरस्कं ।
व्यालं विरत्नमालंछत्रंकार्यचमायूरं ॥५॥

अर्थ—युवराजादिकांवाचून इतराचें उत्र उष्णनाशक, शुभयत्नानीं सुशोभितशिर, रत्नमालायुक्त, असें मयूरपक्षाचें करावें ॥५॥

अन्येषांचनराणांशीतातपवारणंतुचतुरस्रं ।
समवृत्तदंडयुक्तंछत्रंकार्यं तुविप्राणां ॥६॥

अर्थ—अन्यमनुष्याचें, शीत व उष्ण याचें निवारण करणारें असें चतुरस्र छत्र करावें. ब्राह्मणाचें छत्र आसमतातुं वर्तुळ व दंडयुक्त असें करावें ॥६॥

इतिवृहत्संहितायांछत्रलक्षणं नामत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ७३

॥ अथस्त्रीप्रशंसा ॥

जयेधरिऽयाःपुरमेवसारंपुरेगृहंसद्वानिचैकदे
शः । तत्रापिऽय्याशयनेवरास्त्रीरत्नोज्ज्व
लाराज्यसुखस्यसारः ॥१॥

अर्थ—सर्व पृथ्वी जिंकिली तरी त्यात एक नगरच श्रेष्ठ होय. नगरामध्ये गृह, गृहामध्येही त्याचा एकदेश (निजग्याचा प्रदेश, सोली), त्यामध्येही शय्या (विछाना), त्या शयनीही मणि सुवर्ण इत्यादिकांनीं भूषित उत्तम स्त्री, हीं राज्य सुखाचें सार होय ॥१॥

रत्नानिविभूषयंतियोपाभूष्यंतेवनितानरत्नकांत्या ।
चेतोवनिताहरंत्यरत्नानोरत्नानिविनांगनांगसंगात् ॥२॥

अर्थ—स्त्रिया रत्नानि शोभिततात रत्नकातीने स्त्रिया सुशोभित होत नाहीत रत्नयुक्त जरी स्त्रिया नसल्या तथापि पुरुषाचें चित्त हरण करितात. स्त्रियांच्या अगसगावाचून रत्नं चित्त हरण करित नाहीत ॥२॥

**आकारंविनिगूहतांरिपुवलयंजेतुंसमुत्तिष्ठतांतंत्रंचितय
तांरुतारुतशतव्यापारशाखाकुलं । मंत्रिप्रोक्तनिषे
विनांक्षितिभुजामाशंकिनांसर्वतोदुःखांभोनिधिवर्ति
नांसुखलवःकांतासमालिंगनं ॥३॥**

अर्थ—सुखदुःखादि आकार आच्छादित करणारे, शत्रुसैन्य जिंकण्याविषयी उद्युक्त, रुत व अरुत जे हजारों व्यापारविस्तार त्याणीं व्याप्त अशा राजतंत्राचें चित्तन करणारे, प्रधानांनीं सांगितल्याप्रमाणें वागणारे, पुत्रादि सर्वांपासून शका घेणारे, दुःखसमुद्रामध्ये राहणारे, अशा राजांस प्रियस्त्रीचें दृढालिंगन हे सौख्य लेश होय (क्षणमात्र सुखकारक होय) ॥३॥

**श्रुतंदृष्टंस्पृष्टंस्मृतमपिनृणांल्हादजननंनरत्नंस्त्रीभ्यो
न्यत्कचिदपिकृतंलोकपतिना । तदर्थधर्मार्थैःसुतवि
पयसौख्यानिचततोगृहेलक्ष्म्योमान्याःसततमवला
मानविभवैः ॥४॥**

अर्थ—स्त्रीनाम श्रवण केलें, पाहिलें, स्पर्शकेला, स्मरणहीकेलें असता, पुरुषास आनंदकारक असें रत्न स्त्रियाहून इतर कोणतेही व्रतदेवांनी उत्पन्न केले नाही, स्त्रियांच्या अर्थी (स्त्रीसहाय्याने) धर्म व अर्थ हे प्राप्त होतात. पुत्र व विषय सुटें त्यांपासून होतात. गृहामध्ये लक्ष्मीरूपच स्त्रिया होत. यास्तव स्त्रिया सकार व ऐदमर्थ यास निरंतर योग्य होत (स्त्रियांचा सकार कगवा) ॥४॥

**येष्यंगनानांप्रवदंतिदोषान्चैराग्यमार्गेणगुणान्विहाय ।
तेदुर्जनाभेमनसोचितर्कःसद्भाववाक्यानिनतानितेषांपु**

अर्थ—स्त्रियांचे गुण सोडून, वैराग्यमार्गानें, जे स्त्रियास दोषयुक्त लणतात; ते दुर्जन होत, असा माझ्या मनाचा निश्चय आहे व तीं त्यांचीं भाषणें परमार्थपर (सत्य) नव्हतं (कपटी होत) ॥५॥

**प्रव्रूतसत्यंकतरंगनानांदोषोस्तियोनाचरितोमनुष्यैः ।
धाष्ट्येनपुंभिःप्रमदानिररतागुणाधिकास्तामनुनात्रचोक्तं६**

अर्थ—मनुष्यांनी आचरण केला नाही, असा मोठा दोष स्त्रियांचा काय आहे ? हे तुम्हां सर्े सांगा. परदारगमनादिदोष प्रथम, पुरुषांनी आचरण केला. पश्चात् स्त्रियांनी त्यापासून ग्रहण केला. तस्मात् पुरुषांनी निलंबजपणाने स्त्रिया दूषित केल्या; परंतु त्या उत्तम गुणवान् आहेत. याविषयी धर्ममार्ग सांगणाऱ्या मनुष्यांचे स्त्रियांचे प्राधान्य सांगितले, ते पुढे सांगतो ॥६॥

सोमस्तासामदाच्छौचगंधर्वाःशिक्षितांगिरं ।

अग्निश्चसर्वभक्षित्वं तस्मान्निष्कसमाःस्त्रियः ॥७॥

अर्थ—त्या स्त्रियांस चंद्र शुद्धि देता झाले. गंधर्व आनंदकारक वाणी देते झाले. अग्नि सर्वभक्षित्व देता झाले. यास्तव सर्वजुगांच्या स्त्रिया सुवर्णासारख्या शुभ होत ॥७॥

ब्राह्मणाःपादतोमेध्यागावोमेध्यास्तुपृष्ठतः ।

अजाश्वामुखतोमेध्याःस्त्रियोमेध्यास्तुसर्वतः ॥८॥

अर्थ—ब्राह्मण पायांनी पवित्र, गाई पाठीमागे पवित्र, वक्ता व अक्षर हे मुखाने पवित्र, स्त्रिया तर सर्वतः पवित्र होत ॥८॥

स्त्रियःपत्रित्रमतुलंनैतादुप्यंतिकर्हिचित् ।

मासिमासिरजोह्यासांठुष्कृतान्यपकर्षति ॥९॥

अर्थ—स्त्रिया बहुत शुद्ध होत कधीही त्या दूषित होत नाहीत प्रतिमासाचाटाई रज, यांच्या पातकांचा नाश करिते ॥९॥

जामयोयान्निगेहानिशपंत्यप्रतिपूजिताः ।

तानिकृत्याहतानीवचिन्शयंतिसमंततः ॥१०॥

अर्थ—सत्कार होत नाही, अशा कुलस्त्रिया, ज्या गृहांस शापितात. ती गृहे महामारीने मारल्या। रखीं सर्वत्र नाश पावतात. (सर्व मनुष्ये मरतात) ॥१०॥

जायावास्याज्जनित्रीवासंभवःस्त्रीकृतोनृणां ।

हेकृतप्रास्तयोनिंदांकुर्वतावःकुतःसुखं ॥११॥

अर्थ—पत्नी असो अथवा माता असो, पुरुषांची उत्पत्ति स्त्रियापासून आहे. यास्तव त्यांची निंदा करणारे कृतघ्नही, तुझास सुख कोठून होईल ॥११॥

दंपत्योर्व्युत्क्रमेदोपःसमःशास्त्रेप्रतिष्ठितः ।

नरानतमवेक्षंतेतेनात्रवरमंगनाः ॥१२॥

अर्थ—स्त्री व पुरुष या दोघांसही व्युत्क्रमानें (पुरुषास परस्त्रीगमन व स्त्रियांस परपुरुषगमन) यांचा दोष शास्त्रांत सारराच सांगितला आहे. पुरुष त्या दो. पातें पहात नाहीतः स्त्रिया पाहतात. * यास्तव विचार केल्या अ० स्त्रियाच श्रेष्ठ होत ॥१२॥

वहिलोमनातुपण्मासान्वेष्टितःखरचर्मणां ।

दारात्क्रमणेभिक्षां देहीत्युक्त्वाविशुध्यति ॥१३॥

अर्थ—बाहेर केश असैं गाढ्याचें कातडें पांघरून " मी परदार गमन केलें आहे. मला भिक्षा घाला " असैं बोलून सहा महिने भिक्षा मागेल तेव्हां, परस्त्री-गमन करणारा पुरुष शुद्ध होतो ॥१३॥

नशतेनापिवर्षाणामपैतिमदनाशयः ।

तत्राशक्त्यानिवर्ततेनराधैर्येणयोपितः ॥१४॥

अर्थ—पुरुषांची कामवासना शंभर वर्षांनीही जात नाही. ती कामवासना पुरुषांची अशक्तीने निवृत्त होत्ये. व स्त्रियांची धैर्याने निवृत्त होत्ये. तस्मात् स्त्रियांचें सामर्थ्य पुरुषापेक्षां अधिक होय ॥१४॥

अहोधाष्ट्यमसाधूनांनिंदतामनघाःस्त्रियः ।

मुष्णतामिवचौराणांतिष्ठचौरैरतिजल्पतां ॥१५॥

अर्थ—निष्पाप स्त्रियांची निंदा करणाऱ्या दुर्जन पुरुषांचें धारिष्ट, ज्याकडे चोरी केली, त्यासच चोरा उभा रहा, असैं बोलणाऱ्या चोराप्रमाणें होय ॥१५॥

पुरुषश्चटुलानिकामिनीनांकुरुतेयानिरहोन

तानिपश्चात् । सुकृतज्ञतयांगनागतामूनवगू

ह्यप्रविशंतिसतजिह्वं ॥१६॥

अर्थ—पुरुष स्त्रियांपाशीं एकांती (रतिसमयी) जी प्रियभाषणें करितात. तीं रतीनंतर करीत नाहीत. आणि टुष्टःही करतात. स्त्रियातर सुंदर कृतज्ञता जी तीणेंकरून मृतपतीतें आलिंगन करून अभीप्रत प्रवेश करितात. (न-यःचा उपकार स्मरून अभीप्रत सत्या जातात) ॥१६॥

स्त्रीरत्नभोगोस्तिनरस्ययस्यनिःस्वोपिस्वंप्र
त्यवनीश्वरोसौ । राज्यस्यसारोशनमंगना
श्रतृष्णानलोहीपनदारुशेषं ॥१७॥

अर्थ—स्त्रीरत्नाचा उपभोग ज्या पुरुषास आहे तो, निर्धन असल्या तरी, आपणास राजा मानितो. राज्याचे सार स्त्रियांचा उपभोग करणे हेच आहे व तृष्णाप्रीचे प्रगल्भित कारणे, असे शेष राहिलेले काष्ठच स्त्री होय ॥१७॥

कामिनींप्रथमयौवनान्वितामंदवल्गुमृदुपी
डितस्वनां । उत्तनींसमवलंब्ययारतिः
सानधानृभवनेस्तिमेमतिः ॥१८॥

अर्थ—प्रथमतःकल्पाने युक्त, थोडे, रमणीय, मधुर, स्तब्ध, असे आहे भाषण जिचे अशी; उत्तमस्त्री अशा स्त्रीचे आलिंगन करून जे रतिसुख प्राप्त होते ते ब्रह्मदेवाच्या घरीही नाही असे मला वाटते ॥१८॥

तत्रदेवमुनिसिद्धचारणैर्मान्यमानपितृसेव्य
सेवनात् । ब्रूतधातृभवनेस्तिर्किसुखंयद्रहः
समवलंब्यनस्त्रियं ॥१९॥

अर्थ—ब्रह्मलोकामध्ये देव, मुनि, सिद्ध, चारण याही मान्य (पूजनीय) पूजक, सेवनीय याच्या सेवेहून दुसरे सुख काय आहे ते सांगा! एकांती स्त्रीचे आलिंगन करून जे सुख प्राप्त होते ते जर सुख नव्हे तर ब्रह्मलोकामध्ये तरी याहून सुख कोणते आहे! ॥१९॥

आब्रह्मकीटांतमिदंनिवद्धंपुंस्त्रीप्रयोगेणजगत्समस्तं । ब्री
डात्रकायत्रचतुर्मुखत्वमीशोपिलोभाद्ब्रमितोयुवत्याः २०

अर्थ—ब्रह्मदेवापासून कल्पपर्यंत सर्व जगत् स्त्रीपुरुषयोगाने बद्ध आहे. यास्तव या जगामध्ये पुरुषास स्त्रीविषयी काय राज आहे. शिवही स्त्रीच्या लोभाने चतुर्मुख झाला. (याविषयी कथा—तिलोत्तमा अम्बरा शिवास प्रदक्षिणा करीत असता, अविशुद्ध पार्वती मांडीवर होती ती रागे भरेल झणून, चार दिशांस चार मुखे करून अम्बरकडे शिव पाहता झाला व एका मुखाने पार्वतीकडे पहात होता) २०

॥ इतिवृहत्संहितायांअंतःपुरचिंतायांस्त्रीप्रज्ञं
सानामचतुःसप्ततितमोध्यायः ॥७४॥

॥ अथसौभाग्यकरणं ॥

जात्यंमनोभवसुखंसुभगस्यसर्वमाभासमात्र
मितरस्यमनोवियोगात् । चित्तेनभावयतिदू
रगतापियंस्त्रीगर्भविभर्तिसदृशंपुरुषस्यतस्य ॥१॥

अर्थ—संपूर्ण कामजन्यसुख सुखमपुरुषपातच होते. इतरास क्षणभर भासते मात्र (स्त्री मनाच्या वियोगास्तव). कारण स्त्रियाचे मन सुंदर पुरुषावर लुब्ध होते. दूर असूनही स्त्री ज्या पुरुषाचे चित्तात आणील त्या पुरुषाच्या स्वरूपासारखे गर्भातील मुलाचे स्वरूप होईल ॥१॥

भङ्गत्वाकांडंपादपस्योत्तमुर्व्यावीजंवास्यांना
न्यतामेतियद्वन् । एवंह्यात्माजायतेस्त्रीपुभूयः
कश्चित्स्मिन्क्षेत्रयोगाद्विशेषः ॥२॥

अर्थ—वृक्षाची तांदी भूमीवर लावली किंवा वी पेरले तर ते पूर्णवृक्षापेक्षा निराळे-प्रकारचे होत नाही. असाच आत्मा स्त्रियांच्याठाई पुनः उत्पन्न होतो. कदाचित् काही क्षेत्रयोगाने त्यामध्ये विशेष होतो ॥२॥

आत्मासहैतिमनसामंनइंद्रियेणस्वार्थेनचेद्वि
यमितिक्रमएपशीघ्रः । योगोयमेवमनसःकि
मगम्यमस्तियस्मिन्मनोव्रजतितत्रगतोयमात्मा ३

अर्थ—मनासहवर्तमान आत्मा जातो. इंद्रियांसह मन जाते, शब्दादि अर्थांसह इंद्रिये जातात, असा शीघ्रक्रम होतो. हाच सवध मनाचा होय. यास्तव मनास अगम्य काय आहे. जेथे मन जाते. तेथे हा आत्मा जातोच ॥३॥

आत्मायमात्मनिगतोत्हृदयेतिसूक्ष्मोग्राह्योच
लेनमनसासतताभियोगात् । योयंविचिंतयति
यातिसतन्मयत्वंयस्मादतःसुभगमेवगतायुवत्यः४

अर्थ—हा जीवात्मा हृदयामध्ये परमात्माचाठाई गेला असता, अतिसूक्ष्म असताही निरंतर योगास्तव निश्चलमनाने ग्राह्य होतो. अंतर जो पुरुष ज्या वस्तूचे चिंतन करितो सा वस्तुरूप तो आत्मा होतो. यास्तव स्त्रिया सुंदरपुरुषाप्रतच जातात ४

दाक्षिण्यमेकमुभगत्वहेतुर्विद्वेषणंतद्विपरीतचेष्टा ।

मंत्रौपधाद्यैः कुहकप्रयोगैर्भवन्ति दोषावहवोनशर्म ॥५॥

अर्थ—दाक्षिण्य (चित्त संतुष्ट करून अनुकूल करणें) हें एकच सुभगत्वाचें कारण होय. त्याहून विपरीत ज्या चेष्टा तें विद्वेषण होय. वशीकरणादि मंत्र व औषध-विशेष व भोजनादि कपटप्रयोग पांढींकरून बहुत दोष होतात, कल्याण होत नाही ॥५॥

वाह्यभ्यमायातिविहायमानंदौर्भाग्यमापाद
यतेभिमानः । कृच्छ्रेणसंसाधयतेभिमानी
कार्याण्ययत्नेनवदन्प्रियाणि ॥६॥

अर्थ—गर्व सोडणारा पुढप सर्वजनांस प्रिय होतो. गर्वित पुढप दुर्भगत्वातें प्राप्त होतो. अभिमानी पुढप कष्टातें कार्ये साधितो. गोड बोलणारा यत्नावाचून कार्ये साधितो ॥६॥

तेजोनतद्यत्प्रियसाहसत्वंवाक्यंनचानिष्टम
सत्प्रणीतं । कार्यस्यगत्वांतमनुद्धतायेतेज
स्विनस्तेनयिकत्यनाये ॥७॥

अर्थ—जे प्रियवस्तूचाटाई साहस करणें तें तेज नव्हे. जे वाक्य अनिष्ट (मर्मवेदक) व दुष्टभाषित तें वाक्य नव्हे. कार्याचा श्रेयस करून जे गर्वरहित, तेच तेजस्वी (सुभग) होत. जे निरर्थक दुष्टभाषण करितात ते सुभग नव्हत ॥७॥

यःसर्वजन्यंसुभगत्वमिच्छेद्गुणान्सर्वस्यव
देत्परोक्षे । प्राप्नोतिदोषान्सतोप्यनेकान्पर
स्ययोदोषकथांकरोति ॥८॥

अर्थ—जे सर्वजनप्रियत्वातें इच्छितो त्याणें सर्वांचे परोक्ष किंवा अपरोक्ष गुणवर्णनच करावें (तेणेकरून लोकप्रिय होतो). दुस-याच्या दोषांतें जो वर्णन करितो तो दुर्जनांपासून बहुत दोषातें प्राप्त होतो. (दुसऱ्याच्या स्तुतीनें सज्जन व निंदनें दुर्जन होतो) ॥८॥

सर्वोपकारानुगतस्यलोकःसर्वोपकारानुगतो
नरस्य । कृत्वोपकारं द्विपतां विपत्सुयाकीर्ति
रल्पेननसाशुभेन ॥९॥

श्री

बृहत्संहिता

(बराह मिहिरकृत)

मूळ-लोक संस्कृत असून त्याचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट) भाषेत लिहिला आहे.

THE BRĪHATSANĪHĪTĀ

[BY VARĀHA MIHIRA]

यात व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत

पुस्तक २ रु

तारीख २६ जून १८७१

अंक १४

VOL 2

25th JUNE 1874

No 14

रत्नागिरी

केथे

जनार्दन हरि आठल्ये

याणी

आपल्या

जन्मभवन छानवाच्या

छापून प्रसिद्ध केले

प्रत्येक अकात मोठ्या तक्तीचे साच्याचा चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून

सुमारे ८०० ग्रंथ येत जाईल

जगन्मित्र हपिसांत पुस्तकें विकत मिळतात तीं:—

१० श्रीमद्भागवत.	प्राकृत अर्थ.	८=। पट्टीपतनकारिका.
८ यथार्थदीपिका.	॥=पुनर्विवाहाच्या अशा-	८=। गणपतीसहस्रनाम.
४ धर्मसिंधु (ग्रथकार	सूत्रेचा बोधक वाद.	८= शिवसहस्रनामावलि.
यांचे घरचे पुस्तकाव-	॥=समश्लोकी गीता.	८= प्रातःस्मरण.
रून छापिलेला त्या-	॥=प्रतिष्ठामयूरव.	८= यशुवाहनआख्यान.
तील कठिण शब्दांचे	॥= वेताळपंचविशी.	८= रामदासी श्लोक.
कोशासह.)	॥= रत्ना० जि० वर्णन.	८= गोत्रावली (कन्हाडे
४ भारतचपु सटीक.	॥. स्वप्रचिंतामणि.	ब्राह्मणांची).
४ एकादशीव्रतसार.	॥=लघुजातक.	८=। विष्णुसहस्रनाम.
३ बृहज्जातक.	॥=माघसर्ग २ रा.	८= रामजोशीकृत लाव-
२॥गीतार्थबोधिनी.	॥=वनौषधिसंग्रह.	ण्या व पदें.
२ विक्रमचरित्र.	॥= पांडुरंगमाहात्म्य.	८= केकावलि.
२ फौजदारी ठराव.	॥= भगवद्गीता.[आनंद.	८= सस्कृत आरत्या.
१॥रूपाली० स०	॥= नश्रीन पोलिसचा	८= गायनप्रकार.
१॥मंत्रोच्चारणकौमुदी.	॥= बर्थोल्डचरित्र.	८= विधवाविवाह संहार-
१।-॥।दिवाणी व फौज-	॥= माघसर्ग १ ला.	सार.
दारी निबडक निवा-	॥= माघसर्ग ३ रा.	८= केरोपती पंचांग श-
डे सन.१८६४।६९	॥= अपूर्णाक (शिवराम	के १७६६ चे.
सालचे.	भास्कर काणिकृत).	८= गगालहरी.
१। रसमाधव.	॥= गुहदत्तात्रय रामी-	८=। विष्णुसहस्रनामावलि.
१। सर्वार्थचिंतामणि.	च्या आरत्या (अक-	८=। विधवाविवाहसंढण.
१। गोपीचंदराजाचें ना-	लकोटचे स्वामीचे त-	८=। अंकलिपि.
टक मराठी.	सविरीसह)।	८=। प्राकृत आरत्या.
१ रुक्मिणीस्वयवर.	॥= तर्कदीपिकां.	८=। रामदृश्य व राम-
१ बालयैश.	॥= कुंडार्क सटीक.	गीता.
१ शिवलीलामृत.	॥.॥-लयांकुशाख्यान.	८=। मेरेतक (तोंडचे हिशेब)
॥।।=मुहूर्तगणपति.	॥.॥.विदुरनीति.	८= नलाख्यान आर्या,
॥.॥.मुहूर्तमार्तंड प्राकृत	॥= स्फुटउपोतिष.	८= व्यंकटेशस्तोत्र.
टीका. [ण.	॥= रघुवशसर्ग ४ था.	८= रामदासाचे अभंग.
॥.॥.पंचायुधमपंचाख्यभा	॥= सिंहासनवसिष्ठी.	८= स्फुट आर्या व श्लोक.
॥.॥.निर्मळसाहात्म्य.	॥= आनंदसागर.	८= गगाचार्यकृत प्रश्ना-
॥.॥.गीतार्थमंजरी.	८= तीर्थांची अष्टकें.	वलि.
॥= विष्णुसहस्रनामाचा	८= शनिमाहात्म्य.	८= एकादशीमाहात्म्य,

माक्षीकधातुमधुपारदलोहचूर्णपथ्याशिलाज
तुविडंगघृतानियोद्यात् । सैकानिविंशतिरहा
निजराण्यितोपिसोशीतिकोपिरमयत्यवलांयुवेव ३

अर्थ—माक्षीकधातु (माक्षिकभस्म), मधु, पारा, लोहचूर्ण (मंडूर), हरडा, शिला-
भित्त, चार्वाङ्ग, घृत ही सर्व घृत, माक्षिकावांचून, समभाग व घृत, माक्षिक सम-
भाग यांची गुटिका करून जो २१ दिवस भक्षण करील तो ८० वर्षांचा ला-
तारा असेल तथापि तज्ञासारखा स्त्रीपत्र रमतील ॥३॥

क्षीरंशृतंयःकपिकच्छुमूलैःपिवेत्क्षयंस्त्रीपुनूसो
भ्युपैति । सापान्पयःसर्पिपिवाचिपकान्प
इयासमात्रांश्चपयोनुपानात् ॥४॥

अर्थ—कुडलीच्या पाळाचा दुधांत काढा करून तो, जो कामी पुरुष प्राशन क-
रील, तो स्त्रियांचाढाई रतिसमयी अशक्ततेतें प्राप्त होणार नाही. दुधाचे मथन
करून काटिलेल्या लोण्याचे तुमांत उडीद पक्ककरून ते सहा त्रास भक्षण करून
न पश्चात् दुग्धपान केलें अस्तं स्त्रीच्या रतीमध्ये अशक्त होत नाही ॥४॥

विदारिकायाःस्वरसेनचूर्णमुहुर्मुहुर्भाचितंशोपितंच ।

शृतेनदुग्धेनसर्शकरेणपिवेत्सयस्यप्रमदाःप्रभूताः ॥५॥

अर्थ—भुयकोहळीच्या काढाचें चूर्ण करून त्याचेच रसाचीं अर्ध चूर्णांस ७ पुटे
पुनःपुनः शुष्ककरून र्शाचीं तें चूर्ण, ज्यास स्त्रियां बहुत असतील त्यां शर्करा-
युक्त तापलेल्या दुधातहवर्तमान प्राशन करावें ॥५॥

धात्रीफलानांस्वरसेनचूर्णसुभाचितंक्षौद्रसिताज्ययुक्तं ।

लीह्वानुपीत्वाचपयोमिश्रित्याकामंनिकामंपुरुषोनि

पेवेत् ॥६॥

अर्थ—आयळकाठीचे चूर्णांस आयळ्यांच्या रसाचीं उत्तम पुटे देऊन तें चूर्ण, मध,
साकर, आयु समभाग घेऊन तें मिश्रण चाटून नंतर अठरातीचे शक्तीप्रमाणे
दुग्धपान करणारा पुरुष यथेच्छ मैथुन करितो ॥६॥

क्षीरेणवस्तांहयुजाशृतेनसंश्लान्यकामीवहुशं

**स्तिलान्यः । सुशोपितानत्तिपिवेत्पयश्चत
स्याग्रतःकिंचटकःकरोति ॥७॥**

अर्थ—बोकडाच्या आठाने युक्त असे दुग्ध तापवून त्याणे तिळ सातवेळ भिजवून शुष्क करून भक्षण करावे नंतर दुग्धपान करणाऱ्या पुरुषापुढे चिमणापक्षी बहुत खीगमन करतो. (बहुत खिथापंत बहुतवेळ शीघ्र गमन करतो) ॥७॥

मापसूपसहितेनसर्पिंपापष्टिकौदनमदंतियेनराः ।

क्षीरमप्यनुपिवंतितासुतेशर्वरीपुमदनेनशेरते ॥८॥

अर्थ—जे पुरुष उडदांच्या बरणासहवर्तमान घृताने युक्त साठव्या (अवचित्या) तादुळाच्या भातात भक्षण करितात. नंतर दुग्धपानही करितात. ते त्या रात्रीचाठाई मदनासहवर्तमान निद्रा करितात. (चारवार खीगमनच करतात निद्रा येत नाही) ॥८॥

तिलाश्वगंधाकपिकच्छूमूलैर्विदारिकापष्टिक

पिष्टयोगः । आज्ञेनपिष्टःपयसाधृतेनपक्त्वा

भवेच्छफुलिकातिवृष्या ॥९॥

अर्थ—तिळ, श्वगंधा (वनस्पतीशेष, आसध), कुडलीची पाळे, भुयकोहळी, साठके तादुळाचे पीठ (सर्प औषधे अर्धी व तादुळाचे पीठ अर्धे) असा योग करून बकरीच्या दुधात भिजवून त्याच्या करज्या करून तुपात तळण्या असता, त्या शुक्रवृद्धि करणाऱ्या होतात ॥९॥

क्षीरेणवागोक्षुरकोपयोगंविदारिकाकंदकभक्ष

णंवा । कुर्वन्नसीदेद्यदिजीर्यतेस्यमंदाग्निताचे

दिदमत्रचूर्णं ॥१०॥

अर्थ—दुग्धाजोवर सराट्याचा उपयोग अथवा भुयकोहळीच्या कडाचे भक्षण केले असता, खिथाचाठाई रेतसलन होत नाही. ते जर पुरपास जिरले तर अभिभाव होईल. सास हें पुढील चूर्ण घ्यावे ॥१०॥

साजमोदलवणाहरीतकीअंगयेरसहिताचपिप्पली ।

मद्यतक्रतरलोपणवारिभिश्चूर्णपानमुदराग्निदीपनं ११

अर्थ—मोठा, लोण (संधव), हरदेदळ, गुठ, पिपळी हे समभाग चूर्ण करून

मद्य, ताक, पेज, उष्णोदक यांतीळ एकाद्या बरोबर त्या नूणीचे पान करीत ल० जठराग्नि प्रदीप्त होतो ॥११॥

अत्यम्लतिक्तलवणानिकटूनिवात्तियःक्षार
शाकवहुलानिचभोजनानि । दृक्लुक्रंवीर्य
रहितःसकरोत्यनेकान्‌व्याजान्‌जरन्निवयुवा
प्यवलामवाप्य ॥१२॥

अर्थ—फार आंबट, फार कडु, फार सारट, फार तिप्तट, क्षारयुक्त शाकाचहुत ज्या-
मध्ये अर्शां भोजने जो पुरुष भक्षण करतो तो दृष्टि, रेत, बल योर्णां रहितहो-
त्साता स्त्रीतें प्राप्त होऊन, तन्मूण असतांही, वृद्धासारखा बहुत निमित्तें, कपटे
करतो. (याकडून स्त्रीचें रतीमध्ये समाधान होत नाहीं) ॥१२॥

॥ इतिवृहत्संहितायामंतःपुरचिंतायांकांदर्पिकं
नामपट्सप्ततितमोध्यायः ॥७६॥

॥ अथगंधयुक्तिः ॥

स्त्रग्ंधधूपान्‌वरभूपणाद्यंनशोभतेशुक्लशिरोरुहस्य ।
यस्मादतोमूर्धजरागसेवांकुर्याद्यथैवांजनभूपणानां ॥१॥

अर्थ—मात्रा, सुगंधद्रव्यें, सुधूप, वस्त्र, अलंकार, अनुलेपन इ० पांढऱ्या केशांच्या
पुरुषास शोभवीत नाहींत. यास्तव केशांची रंजनरूप सेवा, जशी अंजनाने नेत्रां-
ची व भूपणांची सेवा करतात तशी करावी ॥१॥

लौहेपात्रेतंडुलान्‌कोद्रवाणांशुक्लेपकांक्षोहचूर्णे
नसाकं । पिष्टान्सूक्ष्ममूर्धिशुक्लाम्लकेशोदत्वा
तिष्ठेद्वेष्टयित्वाकंपत्रैः ॥२॥ यातेद्वितीयेप्रहरे
विहायदद्याच्छिरस्यामलकप्रलेपं । संछाद्यपत्रैः
प्रहरद्वयेनप्रक्षालितंकाण्ठ्यमुपैतिशीर्षं ॥३॥

अर्थ—हरकांचे तांदुळ लोखंडाच्या भांड्यांत पांढऱ्या आंबट पेजीमध्ये पककून

नंतर लोहचूर्णासहित त्याचे त्रारीक पिष्ट करून शुभ आंबट पेज इत्यादिकांन
आर्द्रकेश अशा मस्तकाचाठाई लेप करून रुईच्या पानांनी घेष्टन करून दोन
प्रहर रहावे ॥२॥ दुसरा प्रहर गेला असतां तो लेप काढून मस्तकीं आंबळका-
ठीचा लेप बावा आणि दोन प्रहर पर्यंत ओल्या पानांनीं आच्छादन करून मस्त
क धुवावे ल० फाळें होतें. (मस्तकावरील केंस फाळें होतात) ॥३॥

**पश्चाच्छिरःस्नानसुगंधतैलैर्लोहाम्लगंधंशिरसो
पनीय । त्वद्यैश्रगंधैर्विविधैश्चधूपैरंतःपुरराज्य
सुखंनिपेवेत् ॥४॥**

अर्थ—नंतर मस्तकस्नान, सुगंधतैल यांहीं करून मस्तकाचा लोहाम्लगंध धुवून न-
तर मनोहर असे नानाप्रकारचे गंध व धूप यांहीं युक्त अशा अंतःपुरामध्ये राज्यसु-
रार्ते सेवन करावे. (राखियांतहवर्तमान त्रीडा करावी) ॥४॥

**त्वक्कुपरेणुनलिकास्पृक्षारसतगरवालकैस्तुल्यैः ।
केसरपत्रविमिश्रैर्नरपतियोग्यंशिरःस्नानं ॥५॥**

अर्थ—दालचिनी, कोळिजन, मेंदीचे बीं, गुळछू किंवा पवारी, मोगरी, बोळ किं-
वा राळ, तगर, पाळा, नागकेशर, तमालपत्र, हीं समभाग चूर्ण करून त्याणें
शिरस्नान राजास योग्य होय. (हीं उटणें मस्तकास लावावे) ॥५॥

**मंजिष्ठयाव्याघ्रनखेनशुक्त्यात्वचासकुप्टेनर
सेनचूर्णः । तैलेनयुक्तोर्कमयूखतप्तःकरोति ।
तच्चंपकगंधितैलं ॥६॥**

अर्थ—मंजिष्ठ, नटला, शल्लोद्भवचर्म, दालचिनी, कोळिजन, बोळ किंवा राळ, यां-
चें चूर्ण समभाग करून तैलयुक्त करावे आणि सूर्यकिरणांमध्ये तापवितें तें तैल
चंपकगंधि होतें ॥६॥

**तुल्यैःपत्रतुरुष्कवालतगरैर्गंधःस्मरोद्दीपनःस
व्यामोवकुलोयमेवकटुकाहिंशुप्रधूपान्वितः ।
कुप्टेनोत्पलगंधिकःसम्लयःपूर्वाभवेच्चंपकोजा
तीत्वक्सहितोतिमुक्तकटुतिज्ञेयःसकुस्तंबुरुः ॥७॥**

अर्थ—तमालपत्र, ऊद, माळा, तगरमूळ, हीं समभाग घेऊन चूर्ण करावें तो गंध

कामोदीपक हेतो. हाच रोहितगवताने सहित व कटुका (सुगंधि तृणवि०) व हिगुळ यांच्या धुराने धूपित करावा ह० वकुलसं० गंध हेतो. तो पूर्वोक्त गंध कोळिजनयुक्त केला ह० उत्पलगंधिक हेतो. तो पूर्वोक्त चंदनयुक्त केला ह० चपकसं० हेतो. तो पूर्वोक्त जायपनी व दालचिनी यांणी युक्त व धने याणी सहित केला ह० अतिमुक्तकसदृश गंध हेतो ॥७॥

शतपुष्पाकुंदुरुकौपादेनार्धेननखतुरुष्कौच ।

मलयप्रियंगुभागौगंधोधूप्योगुडनखेन ॥८॥

अर्थ—वाळंतशोष व कवच्या ऊद ही २ चतुर्थांश; नख (शंखोद्भव चर्म किंवा नंतला) ही अर्धभाग; चंदन व गन्धला हे २ भाग; असे एकत्र करावे. हा गंध गुळ व नख यांबरोबर अर्थात घालून धूर करावा (तो असंत सुगंध होतो) ॥८॥

गुग्गुलवालकलाक्षामुस्तानखशर्कराःक्रमात्धूपः ।

अन्योमांसीवालकतुरुष्कनखचंदनैःपिंडः ॥९॥

अर्थ—गुग्गुल, वाळा, लाल, नागरमोथा, नखला, साखर, ही समभाग घेऊन धूप करावा. बटामांसी, वाळा, धूप, नखला, चंदन, ही समभाग घेऊन धूप दुसरा करावा तो पिंडधूप हेतो ॥९॥

हरीतकीशंखधनद्रवांबुभिर्गुडोत्प्रलैःशैलकमु

स्तकान्वितैः । नवांतपादादिविवर्धितैःक्रमा

द्रवंतिधूपायहवोमनोहराः ॥१०॥

अर्थ—१ हरडेदळ, २ नखला, ३ नागरमोथा, ४. वेळ, ५ वाळा, ६ गुळ, ७ कोष्ट, ८ दगडफूल, ९ कचूर किंवा नागरमोथा. ही नऊ चतुर्थांशवर्धित एकत्र करून बहुत मनोहर धूप होतात. (हरडे १ भाग, नखला २ भाग, नागरमोथा ३ भाग इ० मुस्तक ९ भाग एकत्र केले ह० धूप हेतो. अथवा हरीतकी, नखला, नागरमोथा, वेळ, वाळा ही पादादिविवर्धित व गुड व कोष्ट यांणी युक्त केले ह० दुसरा धूप. हेच दगडफूल व कचूर यांणी युक्त केले ह० तिसरा धूप. असे बहुत धूप होतात). ॥१०॥

भागैश्चतुर्भिःसितशैलमुस्ताःश्रीसर्जभागौन

खगुग्गुलूच । कर्पूरवोधोमधुपिंडितोयंकोप

च्छदोनामनरेद्रधूपः ॥११॥

अर्थ—साकर, दगडफूल, नागरमोथा यांचे चार चार भाग; निशोगधूप, राळ यांचे दोन दोन भाग; नखला, गुग्गुळ यांचे दोन दोन भाग हे बारीक करून यांत कापूर बारीक करून त्याचा एक भाग घालवा. नंतर मधाने गोळा करावा. हा कोपच्छेदनामक, राजयूप होतो ॥११॥

त्वग्गुशीरपत्रभागैःसूक्ष्मैलाधेनसंयुतैश्रूर्णैः ।

पटवासःप्रवरोर्यमृगकर्पूरप्रबोधेन ॥१२॥

अर्थ—दालचिनी, वाळा, तमालपत्र यांचे ३ भाग; यांचे अर्धे लहानएल्बचीचे चूर्ण घालवे ह्य० पटवास (अंगोल्बूलन) सुगंध होतो. यांत कस्तूरी व कर्पूर यांचे चूर्ण मिश्र केले ह्य० श्रेष्ठ होतो ॥१२॥

घनवालकशैलेयककर्पूरीशीरनागपुष्पाणि ।

व्याघ्रनखस्पृक्कागुरुदमनकनखतगरधान्यानि ॥१३॥

कर्पूरचौरमलयैःस्वेच्छापरिवर्तितैश्चतुर्भिरतः ।

एकद्वित्रिचतुर्भिर्भागैर्गंधार्णवोभवति ॥१४॥

अर्थ—१ नागरमोथा, २ कण्ठ्याऊद, ३ दगडफूल, ४ कापूर, ५ वाळा, ६ नागकेशर, ७ समुद्रफेन, ८ भोगरी, ९ अगुरु, १० दवना, ११ नखला, १२ तगरमूल, १३ धने, १४ कापूर, १५ चोरओवा, १६ चदन, हीं १६ द्रव्ये चार चार स्वेच्छेने एक, दोन, तीन, चार भागांनी फिरवून मिश्रित करावीं. ह्य० गंधसमुद्र होतो (बहुतगंध होतात) ते अस्ते—नागरमोथा १ भाग, कण्ठ्याऊद २ भा., दगडफूल ३ भा., कर्पूर ४ भाग, हा एक गंध. नाग० १ भा० कव० २, दगड० ४, कर्पूर ३ भाग. हा दुसरा. घ० १, क० ३, द० २, कापूर ४ हा तिसरा. घ० १, क० ३, द० ४, का० २ हा चवथा. घ० १, क० ४, द० २, का० ३ हा पंचम. घ० १, क० ४, द० ३, का० २ हा सहावा गंध. अशा प्रकारे अनेक गंध होतात. ॥१३॥१४॥

अत्युल्वणधूपत्वादेकांशो नित्यमेवधान्यानां ।

कर्पूरस्यतदूनौतौद्विज्यादिभिर्देयौ ॥१५॥

अर्थ—धन्यांत बहुत धूपत्व आहे यास्तव सर्वगंधांत त्यांचा एकच अंश द्यावा. कापुरासही अत्युल्वण गंधत्व आहे यास्तव कमी द्यावा २।३ इत्यादि भाग जरी अनुक्रमाने प्राप्त झाले तथापि देऊनयेत कापुराचा तर संपितां कमी असावा (कारण त्याचा गंध फार यास्तव अन्य द्रव्यांचा गंध नाश होतो) ॥१५॥

श्रीसर्जगुडनसैस्तेधूपयितव्याः क्रमात्त्रिपिंडस्यैः ।
बोधः कस्तूरिकयादेयः कर्पूरसंयुतया ॥१६॥

अर्थ—विशेषधूप, राळ, गुळ, शबोद्वचर्म या चार द्रव्यांनीं ते पूर्वीक अनुक्रमाने प्रत्येक मिश्रित करावे, एकत्र करून मिश्रित न करावे. नंतर कर्पूरयुक्त कस्तूरिकेनें बोध (नारिकांत नारिकाचे मिश्रण) कराना ॥१६॥

अत्रसहस्रचतुष्टयमन्यानिचसप्ततिसहस्राणि ।
लक्षशतानिसप्तविंशतियुक्तानिगंधानां ॥१७॥

अर्थ—येथे गंधद्रव्यगणांमध्ये १,७४,७२० एकलक्ष, चवत्याहजार हजार, सातशे, वीस गंध होतात ॥१७॥

एकैकमेकभागं द्वित्रिचतुर्भागिकैर्युतं द्रव्यैः ।
पङ्ग्वं धकरंतद्वित्रिचतुर्भागिकंकुरुते ॥१८॥

अर्थ—पूर्वीक (श्लो० १३।१४) एक एक द्रव्याचा एक भाग अन्य तीन द्रव्यांचे २।३।४ भागिकद्रव्यांनीं युक्त केले असतां सहागंध होतात. तसेच २।३।४ भागयुक्त करावे ॥१८॥

द्रव्यचतुष्टययोगाद्गंधचतुर्विंशतिर्यथैकस्य ।
एवंशेषाणामपिपणवतिः सर्वपिंडोत्र ॥१९॥

अर्थ—पूर्वीक चार द्रव्यांच्या योगाने एकाचे २४ गंध होतात. असेच शेष तीन चतुष्कांचेही होतात. एकदर सर्व गंधसमुदाय ९६ होतो ॥१९॥

षोडशकेद्रव्यगणेचतुर्विकल्पेनभिद्यमानानां ।
अष्टादशजायंते शतानिसहितानिविंशत्या ॥२०॥

अर्थ—सोळा द्रव्ये (श्लोक १३।१४) चवीस विकल्पाने भिद्यमान अ० वीससहित १८ शते गंध होतात (१८२०) ॥२०॥

पणवतिभेदभिन्नश्चतुर्विकल्पोगणोयतस्तस्मात् ।
पणवतिगुणः कार्यः सासंख्याभवतिगंधानां ॥२१॥

अर्थ—चौहोर्ना विकल्पित जो गंधसमूह त्याचे ९६ भेद होतात यास्तव तो ९६ नीं गुणावा झणजे जितकी सख्या येईल तितकी गंधांची सख्या होई ॥२१॥

पूर्वेणपूर्वेणगतेनयुक्तंस्थानंविनांत्यंप्रवदंतिसंख्यां ।
इच्छाविकल्पःक्रमशोभिनीयनीतेनिवृत्तिःपुनरन्यनीतिः

अर्थ—१६ पासून एकापर्यंत अंक मांडून पुर्वीत द्वितीय मिश्रित करावा. याप्रमाणे
१६ यांचून करावे ह० संख्या होखे असे बोलतात. इच्छेप्रमाणे अनुक्रमाने नेऊन
पुनः मागे परतावे असे केले ह्यणजे अनेक गंधसंख्या होखे ॥२२॥

द्वित्रींद्रियाष्टभागेरगुरुःपत्रंतुरुष्कशैलेयौ ।
विषयाष्टपक्षदहनाःप्रियंगुमुस्तारसाःकेशः ॥२३॥
स्पृक्कात्वक्तगराणांमांस्याश्चरुतैकसप्तपड्भागाः ।
सप्ततुवेदचंद्रैर्मलयनखश्रीककुंदुरुकाः ॥२४॥

अर्थ—अगुह २ भाग, तमालपत्र ३, धूप ५, दगडफूल ८; गवला ५, नागरमो-
या ८, बोळ २ वाळा ३, ॥२३॥ मोगरी ४, दालचिनी १, तगर ७, जटामं-
सी ६; चंदन ७, नखला ६, विशेषधूप ४, फयज्जाऊद १; असे चार चार द्र-
व्यांचे याप्रमाणे भाग एकत्र करावे ह० गंध होतात ॥२४॥

पोडशकेकच्छपुटेयथातथामिश्रितैश्चतुर्द्रव्यैः ।
येत्राष्टादशभागास्तेस्मिन्गंधादयोयोगाः ॥२५॥
नखतगरतुरुष्कयुताजातीकपूरमृगकृतोद्बोधाः ।
गुडनखभूप्यागंधाःकर्तव्याःसर्वतोभद्राः ॥२६॥

अर्थ—या पूर्वीक पोडशक कच्छपुटी कोणखाही प्रकारे मिश्रित जी चार द्रव्ये
खाहीकहन जे येथे १८ भाग होतात ते येथे गंधयोग जाणवे ॥२५॥ नखला,
तगरमूळ, ऊद, यांही युक्त व जापपत्री, कापूर, कस्तूरी, यांणी उद्बोधित (मिश्रि-
त) व गुळ, नखला यांणी धूप असे गंध करावे ह० ते सर्वतोभद्र होतात ॥२६॥

जातीफळमृगकपूरवोधितैःसप्तहकारमधुसिक्तैः ।
वहवोत्रपारिजाताश्वतुर्भिरिच्छापारिगृहीतैः ॥२७॥

अर्थ—सेच्छापारिगृहीत पूर्वीक चार चार द्रव्ये जापफळ, कस्तूरी, कापूर यांणी
बोधित व आम्ररसयुक्त मधाने सिंचित केले असता, बहुत पारिजातसदृश गंध
होतात ॥२७॥

सर्जरसश्रीवासकसमन्वितायेत्रधूपयोगास्तैः ।

श्रीसर्जरसवियुक्तैःस्नानानिसवालकत्वग्भिः ॥२८॥

अर्थ—राळ, धूप, यांहीं युक्त जे धूपयोग त्यांहींकरून व धूप व राळ यांहीं रहित अण्णि वाळा व दालचिनी यांहीं युक्तकरून चूर्ण स्नानयोग्य होतें (उटणें) ॥२८॥

रोधोशीरनतागुरुमुस्तांपत्रप्रियंगुवनपथ्याः ।

नवकोष्ठात्कच्छपुटाद्भव्यत्रितयंसमुत्पृथ्य ॥२९॥

चंदनतुरुष्कभागौशुक्त्यर्धपादिकातुशतपुष्पा ।

कटुहिंगुलगुडधूप्याःकेसरगंधाश्चतुरशीतिः ॥३०॥

अर्थ—१ लोध्र, २ वाळा, ३ तगरमूळ, ४ अगरू, ५ नागरमोथा, ६ तमालपत्र, ७ गव्दला, ८ लहान नागरमोथा, ९ हरडा हीं नवकोष्ठकच्छपुटापासून तीन तीन द्रव्ये काढून ॥२९॥ त्यांत चंदन व धूप यांचा एक एक भाग व शंखोद्धवचर्म याचे दोन भाग, बालंतशोपेचा चतुर्थभाग असे योजून कापूर, हिंगूळ, गूळ यांहीं धूपित केले लणजे, ८४ केसरगंध होतात ॥३०॥

सप्ताहंगोमूत्रेहरीतकीचूर्णसंयुतेक्षिप्त्वा ।

गंधोदकेचभूयोविनिक्षिपेदंतकाष्ठानि ॥३१॥

एलात्वक्पत्रांजनमधुमरिचैर्नागपुष्पकुष्ठैश्च ।

गंधांभःकर्तव्यंकंचित्कालंस्थितान्यस्मिन् ॥३२॥

जातीफलंपत्रैलाकर्पूरैःकृतयमैकशिखिभागैः ।

अवचूर्णितानिभानोर्मरीचिभिःशोपणीयानि ॥३३॥

अर्थ—दंतकाष्ठलक्षणार्थायोक्त दंतकाष्ठे हरड्यांनीं मिश्रित गोमूत्रामध्ये सात दिवस ठेवावीं. पुनः बक्ष्यमाण गंधोदकामध्ये अर्धादिवस ठेवावीं. ॥३१॥ तें गंधोदक—एलची, दालचिनी, तमालपत्र, बदर (बेर), मध, मिरां, नागकेशर, कौळिजन, यांच्या समभागांहींकरून युक्त उदक केले ह्म० तें गंधोदक होतें ॥३२॥ जापफळ ४ भाग, तमालपत्र २ भाग, वारिकएलची १ भाग, कापूर ३ भाग हीं एकत्र करून त्यांणीं अवचूर्णितकरून तीं दंतकाष्ठे सूर्यकिरणांत शुष्क करावीं ॥३३॥

वर्णप्रसादंवदनस्यकांतिवैशद्यमास्यस्यसुगंधितांच ।

संसेवितुःश्रोत्रसुखांचवाचंकुर्वंतिकाष्ठान्यसकृद्भवानां ३४

अर्थ—पूर्वोक्तगन्धयुक्त दंतकाष्ठानि दंतधावन केलें असतां दंतधावन करणारास, उत्तमकांति, मुलसुंदर, मुलस्वच्छ व सुगंध; वाणी श्रोत्रसुखकरणारी असे गुण दंतकाष्ठ करतात ॥३४॥

कामंप्रदीपयतिरूपमभिव्यनक्तिसौभाग्यमा
वहतिवक्रसुगंधितांच । ऊर्जकरोतिकफजांश्च
निहंतिरोगांस्तांबूलमेवमपरांश्चगुणान्करोति ॥३५॥

अर्थ—तांबूल सेवन केलें असतां हे गुण व अन्यही गुण होतात. कामोत्पत्ति हो-
ले. शरीर शोभा करितें. सौभाग्य करितें. मुखास सुगंधिता करितें. बल
करितें. कफोत्पन्न रोगांचा नाश करितें. असे हे व अन्य पूर्वोक्त गुणही
करितें ॥३५॥

युक्तेनचूर्णेनकरोतिरागंरागक्षयंपूगफलातिरिक्तं ।
चूर्णाधिकंक्वत्रविगंधकारिपत्राधिकंसाधुकरोतिगंधं ३६
पत्राधिकंनिशिहितंसफलंदिवाचप्रोक्तान्यथाकरण
मस्यविडंबनैव । कक्कोलपूगलवलीफलपारिजातै
रामोदितंमदमुदामुदितंकरोति ॥३७॥

अर्थ—योग्य (अधिक व कमीही नव्हे) चुन्यानें राग होतो. सुपारी अधिक अ०
रगाचा नाश होतो. चुना अधिक झाला तर मुखास दुर्गंध होतो; पत्राधिक
तांबूल अ० उत्तम गंध करतें ॥३६॥ रात्रीस पत्राधिक तांबूल हितकारक होय.
दिवसास पूगीफलसहित हित होय. याहून अन्यथा करणें विडंबन होय. कं-
कोल, सुपारी, लवंग, जायफळ याहीं सुगंधित तांबूल पुरुषार्ते मदानंदानें आनं-
दित करितें ॥३७॥

॥ इतिबृहत्संहितायामंतःपुरचिंतायांगंधयुक्तिर्नाम
सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥७७॥

॥ अथपुंस्त्रीसमायोगः ॥

शस्त्रेणवेणीविनिगूहितेनविदूरथंस्वामहिषी
जघान । विषप्रदिग्धेनचनूपुरेणदेवीविरक्ता
किलकाशिराजं ॥१॥ एवंविरक्ताजनयन्ति
दोषान्प्राणच्छिदोन्मैरनुकीर्तितैःकिं । रक्तावि
रक्ताःपुरुषैरतोर्थात्परीक्षितव्याःप्रमदाःप्रयत्नात् २

अर्थ—विदूरथराजाची स्त्री विदूरथार्ते वेणीमध्ये गुप्त ठेवलेल्या शस्त्राने मारिती शा-
ली. तशीच काशिराजार्ते याचीच विरक्त स्त्री विषलिप्त पेंजणाने मारितो शा-
ली हे प्रसिद्ध आहे ॥१॥ याप्रकारेकरून विरक्त स्त्रिया प्राणनाशकारक अशा
दोषार्ते उत्पन्न करितात. यांहून अन्य सांगून काय उपयोग! यास्तव स्त्रिया
अनुरक्त किंवा विरक्त याची परीक्षा पुढपांनी प्रयत्नाने करावी (नंतर संयोग क-
रावा) ॥२॥

स्नेहंमनोभवरुतंकथयन्तिभावानाभीभुजस्त
नविभूषणदर्शनानि । वस्त्राभिसंयमनकेश
विमोक्षणानिभूक्षेपकंपितकटाक्षनिरीक्षणानि ॥३॥

अर्थ—मदनरुत खेहाते चेष्टा (व्यापार) कथन करतात. त्या अशा—नाभी,
भुज, स्तन, अलंकार हे दाखविणे; वस्त्राचे नियमन (पदर घेणे), वेणी सोडणे,
भिवया फिरवून कंपितनेत्रप्रांताने पहाणे, घ्या चेष्टा प्रिय पाहून अनुरक्त स्त्रिया
करतात ॥३॥

उच्चैःश्रीवनमुत्कटप्रहसितंशय्यासनोत्सर्पणं
गात्रास्फोटनजंभनानिसुलभद्रव्याल्पसंप्रार्थना ।
वालालिंगनचुवनान्याभिमुखेसख्याःसमालोकनं
दृक्पातश्वपराङ्मुखेगुणकथाकर्णस्यकंडूयनं ॥४॥
इमांचविद्यादतुरक्तचेष्टांप्रियाणिवक्तिस्वधनंददाति ।
विलोक्यसंतदृप्यतिवीतरोपाप्रमार्ष्टिदोषान्गुणकीर्तनेन
तन्मित्रपूजातदरिद्विपत्वंकृतस्मृतिःप्रोपितदौर्मनस्यं ।

स्तनौष्ठदानान्युपगूहनंचस्वेदोपचुंवाप्रथमाभियोगः ६

अर्थ—मोठ्यानें मुलशब्द (खाकरणे), शब्दयुक्त हसणे, शय्या व आसन याजवळ जाणे, शरीरावधवाचा शब्द करणे, जाभई देणे, थोड्याफिमतीचा व अल्पदार्थ मार्गणे, समुख प्रिय अ० मुलाचें आलिंगन व चुवन करणे, सखीकडे पहाणे, प्रिय अन्यत्र पहात अ० त्याकडे पहाणे व त्याचे गुण वर्णन करणे, आपला कान खाजिवणे ॥४॥ गोंड मोजणे, स्वधन देणे, गतक्रोध होऊन प्रियाकडे पाहून आनंद पावणे, प्रियाचे गुण वर्णन करून त्याचे दोष नाहीसि करणे ॥५॥ प्रियाच्या मित्राचा सत्कार व शत्रूचा द्वेष करणे, प्रियाने केलेल्या उपकाराचें स्मरण करणे, प्रिय प्रवासात गेला असता दुःखित होणे, स्तनस्पर्श व ओष्ठचुवन देणे, आलिंगन करणे, अगात घर्म घेणे, मुलसयोग, हीं सर्व लक्षणे प्रथम सर्व घाचीं होत ह्या चेष्टा अनुरक्त स्त्रीच्या जाणाव्या ॥६॥

विरक्तचेष्टाधुकुटीमुखत्वंपराद्मुखत्वंकृतवि
स्मृतिश्च । असंभ्रमोदुष्परितोपताचतद्विष्ट
मैत्रीपरुपंचवाक्यं ॥७॥ स्पृष्ट्वाथवालोक्त्यधु
नोतिगात्रं करोतिगर्वैरुणद्वियांतं । चुंवावि
रामेवदनंप्रमार्ष्टिपश्चात्समुत्तिष्ठतिपूर्वसुप्ता ॥८॥

अर्थ—पतीचें दुष्टासारखा पाहून भिंयवा मुलाकडे करणे, पतीकडे पाठ करणे, उपकाराचें विस्मरण करणे, आदर न करणे, अर्थदानानेईहा सतोप न पावणे, पतीच्या शत्रूची मैत्री करणे, कठोर भाषण करणे, त्याला पाहून किंवा स्पर्श करून शरीर कापविणे, अभिमान करणे, रागेभलून जात अ० मार्गरोध न करणे, चुवन समाप्त झाल्यावर मुल पुसणे, पतीचे पूर्वीं निजून, पश्चात् उठणे, ह्या चेष्टा विरक्तस्त्रीच्या होत ॥७॥

भिक्षुणिकाप्रव्रजितादासीधात्रीकुमारिकारजिका ।

मालाकारीदुष्टांगनासखीनापितीदूत्यः ॥९॥

कुलजनविनाशहेतुर्दूत्योयस्मादतःप्रयत्नेन ।

ताम्यःस्त्रियोभिरक्ष्यावंशयशोमानवृत्त्यर्थं ॥१०॥

अर्थ—भौकमागणारी, तपस्वीण (विरक्तासारखी भटकणारी), दासी, उपमाता, - कुमारिका, परटीण, भाळीण, दुष्टस्त्री, सखी, न्हावीण, ह्या परपुरुष वश्यकरून

द्रेण्याविपर्यां दूनी हेत ॥९॥ ह्या दूती कुलस्त्रीच्या नाशाविपर्यां कारण होतात. यास्तव प्रयत्नाने ह्या दूतींपासून, उत्तमवंश, कीर्ति, सन्मान यांचे वृत्त्यर्थ, कुलीन स्त्रियांचे रक्षण करावे ॥१०॥

रात्रीविहारजागररोगव्यपदेशपरगृहेक्षणिकाः ।

व्यसनोत्सवाश्रसंकेतहेतवस्तेपुरक्ष्याश्र ॥११॥

अर्थ—रात्रीस फिरणे, जागरण, रोगनिमित्त, परगृहीं रहाणे, ज्योतिष्याजवळ प्रश्न विचारणे, किंचित् रोग झाला अ० कांहीं कारण घेऊन दुःख करणे, विवाहादि उत्साह, हीं संकेताची कारणे हेत यांचाठाईही स्त्रियांचे रक्षण करावे ॥११॥

**आदौनेच्छतिनोद्भ्रतिस्मरकथांवीडाविमि
श्रालसामध्येहीपरिवर्जिताभ्युपरमेलज्जा
विनम्रानना । भावैर्नैकविधैःकरोत्यभिनयं
भूयश्रयासादरावुध्वापुंप्रकृतिंचयानुचरति
ग्लानेतरैश्चेष्टितैः ॥१२॥**

अर्थ—प्रथम विछान्यावर गेली अ० मैथुन इच्छीत नाही, मदन (काम) कथा बोलत अ० ऐकत्ये, मैथुनारंभी लज्जामिश्रितआलस्ययुक्त, मध्ये लज्जारहित व मैथुनार्ती लज्जेने नम्रमुख होत्ये, पुनःलीलाविलासादि अनेकविध भावांनी आदरयुक्त चेष्टा करित्ये, पुरुषाची ग्लानि किंवा हुशारी इ० जाणून चेष्टाहीं अनुचरण करत्ये ह्य० पुरुषाची ग्लानि अ० आपलीही ग्लानि व पुरुषाची हुशारी अ० आपलीही हुशारी दाखवित्ये ॥१२॥

**स्त्रीणांगुणायौवनरूपवेपदाक्षिण्यविज्ञानवि
लासपूर्वाः । स्त्रीरत्नसंज्ञाचगुणान्वितासुस्त्री
व्याधयोऽन्याश्चतुरस्यपुंसः ॥१३॥**

अर्थ—ताहण्य, सुंदर स्वरूप, अलंकारादि धारण, अनुकूलपणा, कामशास्त्रोक्त कला व पुरुष यांचे चित्तग्रहण, मधुरवचन व कटाक्षनिरीक्षणादि विलास प्रथम करणे, इ० स्त्रियांचे गुण हेत. या गुणांनी युक्त ज्या स्त्रिया त्यांतच स्त्रीरत्न असे नाव होय. इतर स्त्रिया, चतुरपुरुषास, स्त्रीव्याधि (चित्तस खेद करणाऱ्या) होतात ॥१३॥

नग्राम्यवर्णैर्मलदिग्धकायानिंद्यांसंबंधिकथां

चकुर्यात् । नचान्यकार्यस्मरणंरहस्थामनोहि
मूलंहरदग्धमूर्तेः ॥११॥

अर्थ—प्राग्यवर्णानी (हलकट भाषेने) युक्त, मठिण, कुत्सितशरीर अशा स्त्रियांवरार
र मैथुनसवधी कथा बोलू नयेत मैथुनाश्रित स्त्रीने गृहाश्रित कर्मांचे स्मरणही करू
नये. कारण मदनाचे मूळ मन आहे ॥११॥

श्वासंमनुष्येणसमंत्यजंतीवाहूपधानस्तन
दानदक्षा । सुगंधकेशासुसमीपरागामुत्सेनुसु
साप्रथमंविबुद्धा ॥१५॥

अर्थ—श्वासोश्वास टाकण्यास पतीस जितका काळ लागतो तितक्याच काळात
श्वासोश्वास टाकणे, भुजाची उशी व स्तन याच्या दानाविषयी चतुरता, सुगंध
युक्त केश असणे, सुरतारभींच प्रेम वाढविणे, पति निजल्यावर निमणे व पतीचे
आदि उठणे, हे स्त्रियांचे गुण होत ॥१५॥

दुष्टस्वभावाःपरिवर्जनीयाविमर्दकालेषुचन
क्षमायाः । यासामसृग्वासितनीलपीतमाता
भ्रवर्णचनताःप्रशस्ताः ॥१६॥

यास्वप्रशीलावहुरक्तपित्ताप्रवाहिनीवातकफा
तिरिक्ता । महाशनास्वेदयुतांगदुष्टांयाह्रस्व
केशीपलितान्विताच ॥१७॥

मांसानियस्याश्चचलंतिनार्यामहोदराखिक्खि
मिनीचयास्यात् । स्त्रीलक्षणेयाःकथिताश्चपा
पास्ताभिर्नकुर्व्यात्सहकामधर्म ॥१८॥

अर्थ—सुरतकाळा समर्थ नाहीत त्या दुष्ट स्वभाव स्त्रिया वर्ज्य कराव्या. अथवा
ज्यांचे रक्त (रज) काळे, निळे, पिवळे, ईपत् ताचडे, अशाही प्रशस्त नव्हत १६
अतिनिद्रायुक्त स्त्री, बहुतरक्त व पित्त घाणी युक्त, जिची योगि वाह्ये ती, वात
व कफ हे अतिशयित जिला ती, बहुत लागारी, गर्भयुक्त, सद्दीपअवयवांची,
आरूढ केशाची, पादरे केश शालेली ॥१७॥ जिच्या शरीराची मांसि शिथिल
शाली ती, मोठ्या पोटाची, अस्पष्ट शब्द जिचा ती व स्त्रीलक्षणामध्ये ज्या अ
शुभ सांगितल्या त्या, ह्या सर्व स्त्रियांवरार मैथुन करू नये ॥१८॥

शशशोणितसंकाशंलाक्षारससंनिकाशमथवायत् ।
 प्रक्षालितं विरज्यति यच्चासृक्तद्रवच्छुद्धं ॥१९॥
 यच्छब्दवेदनावर्जितं त्र्यहात्सन्निवर्तते रक्तं ।
 तत्पुरुषसंप्रयोगादविचारंगर्भतांयाति ॥२०॥

अर्थ—जै रक्त (विटाळ) सशाच्या रक्तासारखें अथवा लाखेच्या रक्तासारखें व व-
 स्त्रावर पडलेलें घुतले अ० जातें, तें रक्त शुद्ध होय ॥१९॥ जै रक्त शब्द व
 वेदना यांणीं रहित व तीन दिवसांनीं नाहींसें होतें तें पुरुषयोगानें निःसशय
 गर्भत्वाप्रति पावतें (गर्भ होतो) ॥२०॥

नदिनत्रयंनिपेवेत्स्नानंमाल्यानुलेपनंचस्त्री ।
 स्नायाच्चतुर्थदिवसेशास्त्रोक्तेनोपदेशेन ॥२१॥
 पुप्यस्नानौपधयोयाःकथितास्ताभिरंबुमिश्राभिः ।
 स्नायान्नाथात्रमंत्रःसएवयस्तत्रनिर्दिष्टः ॥२२॥

अर्थ—तीन दिवसपर्यंत स्त्रीनें स्नान, पुप्य, अनुलेपन हीं सेवन करूं नये. चतुर्थ-
 दिवशीं शास्त्रोक्त विधानानें स्नान करावें ॥२१॥ पुप्यस्नान (अ० ४८) यास
 सांगितलेल्या औषधिनीं मिश्रित उदक करून, त्या उदकानें रजस्वलेनें स्ना-
 न करावें व तें सांगितलेले मंत्रही लक्षणवे ॥२२॥

युग्मासुकिलमनुष्यानिशासुनार्यो भवंति विपमासु ।
 दीर्घायुपःसुरूपाःसुखिनश्च विकृष्टयुग्मासु ॥२३॥

अर्थ—रजोदर्शन झाल्यापासून समरात्रींचाठाई पुत्र होतात व विपमरात्रींचाठाई
 कन्या होतात. त्यांतही दूरस्यसम ६।८।१२।१४।१६ या रात्रींचाठाई हो-
 णारे गर्भ दीर्घायुपी, सुख्य, सुखी असते होतात. अर्थात् चतुर्थरात्रींचाठाई
 विपरीत होतात ॥२३॥

दक्षिणपार्श्वेपुरुषोवामेनारीयमावुभयसंस्थौ ।
 यदुदरमध्येपगतंनपुंसकं तन्निवोद्धव्यं ॥२४॥

अर्थ—स्त्रीच्या उजव्या बाजूस जो गर्भ असतो तो पुरुष व डाव्या बाजूस जो तो
 स्त्री (कन्या) असा जाणावा. जुवळ असले तर तें दोहीबाजूस असतें. जै
 पोटाच्या (गर्भाशयाच्या) मध्यभागीं असतें तें नपुंसक जाणावें ॥२४॥

केंद्रत्रिकोणेपुशुभस्थितेपुलग्रेशशांकेचशुभैः
समेते । पापैस्त्रिलाभारिगतैश्चयायात्पुंजन्म
योगेपुचसंप्रयोगं ॥२५॥

अर्थ—केंद्र १।१।७।१० कोण ९।९ या स्थानी शुभग्रह (बुध, शुक्र, गुरु) अ
सता, लग्न व चंद्र हे शुभग्रहानी युक्त अ०, ३।१।१।६ या स्थानी पापग्रह अ०
व पुजन्मयोग अ० स्त्रीबरोबर संभोग करावा ॥२५॥

ननखदशनविक्षतानिकुर्यादृतुसमयेपुरुषः
स्त्रियाःकथंचित् । ऋतुरपिदशपट्चवास
राणिप्रथमनिशात्रितयंनतत्रगम्ये ॥२६॥

अर्थ—ऋतुकाली ह० गर्भसंभवकाली पुरुषाने स्त्रीस कधीही नसत व दात दार्णी
क्षते करू नयेत. ऋतुकाल, रजस्वला शाल्यापासून सोळा दिवस असतो. त्या-
मध्ये पाहिल्या तीन रात्रीत गमन करू नये ॥२६॥

इतिवृहत्संहितायामंतःपुरचिंतायांपुंस्त्रीसमायो
गीनामाष्टासप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८॥

॥ अथशय्यासनलक्षणं ॥

सर्वस्यसर्वकालंयस्मादुपयोगमेतिशास्त्रमिदं ।
राज्ञांविशेषतोतःशयनासनलक्षणंवक्ष्ये ॥१॥

अर्थ—शयनासनलक्षणशास्त्राचा सर्व लोकांस सर्वकाल उपयोग होतो व राजास
तर विशेषेकस्त्र होतो. यास्तव पलगादिकांचे लक्षण सांगतो ॥१॥

असनस्यंदनचंदनहरिद्रसुरदारुतिंदुकीशालाः ।
काश्मर्यजनपद्मकशाकावाशिंशपाचशुभाः ॥२॥

अर्थ—असणाचे शाड, तिवस, चंदन, दारुहळद, देवदारु, टेंभुरणी, साग, शिव-
ण, अजनामकतूत, पद्मकाष्ठतूत, शिरीषतूत, शिंतवा, हे तूत पलगादिशय्या व
पाटादिआसन करण्यास शुभ होत ॥२॥

अज्ञानिजलानिलहस्तिप्रपातितामधुविहंगकृतनिलयाः।

चैत्यश्मशानपथिजोर्ध्वशुष्कवल्लीनिवद्धाश्च ॥३॥

कंटकिनोवायेस्युर्महानदीसंगमोद्भवद्येच ।

सुरभवनजाश्चनशुभायेचापरयाम्यदिक्पतिताः ॥४॥

अर्थ—बीज, उदक, वायु, हत्ती यांणीं पाडलेले, मधपोळें व पक्षी यांणीं राह-
ण्यास गृह केलेले, गांवातील मोठा वृक्ष, श्मशान व मार्ग यांचे वृक्ष, वर सुकलेले,
वेळीनीं वद्ध, ॥३॥ कांध्याचे, भोठ्या नद्याच्या संगमाजाळ झालेले, देवालयजव-
ळचे, पश्चिम व दक्षिण दिशांकडे पडलेले असे वृक्ष शय्या व आसनास शुभ
नव्हत ॥४॥

प्रतिपिद्धवृक्षनिर्मितशयनासनसेवनात्कुलविनाशः ।

व्याधिभयव्ययकलहाभवंत्यनर्थाश्चनैकविधाः ॥५॥

अर्थ—निपिद्धवृक्षानें निर्मित जें शय्या किंवा आसन त्याच्या सेवनानें कुलक्षय हो-
तो. व्याधि, भय, द्रव्यहानि, कलह व नानाप्रकारचे अनर्थ हे होतात ॥५॥

पूर्वच्छिन्नयदिवादारुभवेत्तपरीक्ष्यमारंभे ।

यद्यारोहेत्तस्मिन्कुमारकःपुत्रपशुदंतत् ॥६॥

अर्थ—पूर्वी तोडलेलें काष्ठ असेल, तर त्याची आरभीं परीक्षा करावी. या पूर्वच्छि-
न्नकाष्ठार अकस्मात् बालक येऊन चढेल तर या काष्ठानें केलेलें शयनासन पुत्र
व पशु यातें देणारें होतें ॥६॥

सितकुसुममत्तवारणदध्यक्षतपूर्णकुंभरत्नानि ।

मंगल्यान्यन्यानिचदृष्ट्यारंभेशुभंज्ञेयं ॥७॥

अर्थ—श्वेतपुष्प, मत्तगर्ज, दधि, अक्षता, पूर्णकुंभ, रत्नें, अन्य मागल्यें (शलशब्द,
वेदध्वनि, गाय, चक्राक, कोकिल इ० ध्वनि) हीं शय्यासनारभीं दृष्टीस पडतील
तर शुभ होतें ॥७॥

कर्मांगुलंयवाष्टकमुदरासक्तंतुपैःपरित्यक्तं ।

अंगुलशतंनृपाणांमहतीशय्याजयायकृता ॥८॥

अर्थ—कौड्यानें (करानें) रहित, मध्यभागाशी जुळलेले असे यवाष्टक (आठ
५५

सातु) हा० एक कर्मांगुलसंज्ञक होतें. त्या अंगुलप्रमाणानें १०० अंगुलें राजाची मोठी शप्पा करावी ती जयकारक होले ॥८॥

नवतिःसैवपडूनाद्वादशहीनात्रिपट्टकहीनाच ।

नृपपुत्रमंत्रिवलपतिपुरोधसांस्त्युर्यथासंख्यं ॥९॥

अर्थ—ती शप्पा ९० अंगुलें लात्र राजपुत्राची, ८४ अंगुलें प्रधानाची, ७८ अंगुलें सेनापतीची, ७२ अंगुलें उपाध्यायाची असावी ॥९॥

अर्धमतोष्टांशोनंविष्कंभोविश्वकर्मणाप्रोक्तः ।

आयामत्र्यंशसमःपादोच्छ्रायःसकुक्षिशिराः ॥१०॥

अर्थ—पूर्वोक्त अंगुलांचें अर्ध करून सात त्या अर्धांचा अष्टमांश कमी करावा तित्त कीं अंगुळें विस्तार (रुदी) विश्वकर्म्यानें सांगितला. लांबीच्या तृतीयांशाइतकी पादांची (खुटांची) उंची, शिराचे बाहेरचें वर्तुळसुद्धा असावी ॥१०॥

यःसर्वैःश्रीपण्यापर्यंकोनिर्मितःसधनदाता ।

असनरुतोरोगहरस्तिदुकसारेणवित्तकरः ॥११॥

यःकेवलशिंशपयाविनिर्मितोवहुविधंसवृद्धिकरः ।

चंदनमयोरिपुघ्नोधर्मयशोदीर्घजीवितंरुत् ॥१२॥

अर्थ—संपूर्ण पलंग, शिवणीच्या काष्ठानें केला तर तो धनदाता होतो. असन (असाणपाचें शाड) काष्ठानें केला तर तो रोगहरण करतो. टेंभुरणीच्या काष्ठाचा द्रव्यदाता होतो ॥११॥ जो पर्यंत केवल शिसव्याच्या काष्ठानें केला तो नानाप्रकारची वृद्धि करतो. चंदनकाष्ठाचा शत्रुनाश करतो व धर्म, यश, दीर्घजीवित्र हींही करतो ॥१२॥

यःपद्मकपर्यंकःसदीर्घमायुःश्रियंश्रुतंविक्तं ।

कुरुतेशालेनरुतःकल्याणंशाकरचितश्च ॥१३॥

केवलचंदनरचितंकांचनगुप्तंविचित्ररत्नयुतं ।

अध्यासनपर्यंकंविद्युधैरपिपूज्यतेनृपतिः ॥१४॥

अर्थ—पद्मकाष्ठाचा पलंग दीर्घायुष्य, लक्ष्मी, विश्वा, द्रव्य यांतें देतो. साग व शिरीष यांचा पलंग कल्याण करतो ॥१३॥ केवल चंदनानें केलेला, सुवर्णानें आ-

च्छादित, नानाप्रकारच्या रत्नानीयुक्त, अशा पलंगार राजा बसला असता त्याची पूजा देवही करतात ॥१४॥

अन्येनसमायुक्तानतिंदुकींशिशपाचशुभफलदा ।
नश्रीपर्णीनचदेवदारुवृक्षोनचाप्यसनः ॥१५॥

अर्थ—टेंभुरणी व शिंशपा हे दोन अन्यवृक्षांशी जोडून केलेला पर्यंक शुभफल देत नाही. तशीच शिंशपा, देवदारु, असन हेही दुसऱ्यांशी जोडलेले अ० शुभफल देत नाहीत ॥१५॥

शुभदौतुशाकशालौपरस्परंसंयुतौपृथक्चैव ।
तद्वत्पृथक्प्रशस्तौसहितौचहरिद्रककदंबौ ॥१६॥

१. अर्थ—शिरीष व साग हे एकमेकांशी जोडलेले किंवा निरनिराळे पलंगात असले तरी शुभफलद होत. तसेच दारुहळद व फळव हेही निरनिराळे किंवा पलंगात जोडलेले शुभफल देणारे होत ॥१६॥

सर्वःस्यंदनरचितोनशुभःप्राणान्हिनस्तिचांवकृतः ।
असनोन्यदारुसहितःक्षिप्रंदोषान्करोतिवहून् ॥१७॥

अर्थ—तिवसाच्या काष्ठाने केलेला सर्व पलंग प्राणनाशक यास्तव शुभ नव्हे. तसाच आप्रकृतही शुभ नव्हे. असाण्याचे काष्ठ अन्यकाष्ठाने जोडून पलंग केला तर बहुत दोषकारक होतो ॥१७॥

अंवस्यंदनचंदनवृक्षाणांस्यंदनाच्छुभाःपादाः ।
फलतरुणाशयनासनमिष्टफलंभवतिसर्वेण ॥१८॥

अर्थ—आम्र, तिवस, चंदन, या वृक्षांचे स्यंदनाहून पाद शुभ होत. सर्वफलवृक्षांनी केलेली शय्या किंवा आसन यांचे शुभफल होत ॥१८॥

गजदंतःसर्वेषांप्रोक्ततरुणांप्रशस्यतेयोगे ।
कार्थीलंकारविधिर्गजदंतेनप्रशस्तेन ॥१९॥

अर्थ—सर्व उक्त वृक्षांच्या योगाने हस्तिदंत प्रशस्त होतो. यास्तव शयनासनास प्रशस्तहस्तिदंताने अलंकारविधि करावा ॥१९॥

दंतस्यमूलपरिधिंद्विरायतंप्रोद्भृजकल्पयेच्छेषं ।

अधिकमनूपचराणांन्यूनंगिरिचारिणांकंचित् ॥२०॥

अर्थ—गजदंताची मूळपरिधीच्या दुप्पट लांबी मुळापासून टाकून शेष हस्तिदंत अलंकारादिकांस ध्यावा. या मानाहून अधिक राजल्लदेशांतील हर्त्तीचें होय; न यांहून कांहीं कमी पर्वतावर फिरणाऱ्या हर्त्तीचें जाणावें ॥२०॥

श्रीवत्सवर्धमानच्छत्रध्वजचामरानुरूपेषु ।

छेदेदृष्टेप्वारोग्यविजयधनवृद्धिसौख्यानि ॥२१॥

प्रहरणसदृशेषुजयोन्द्यावर्तेप्रनष्टदेशाप्तिः ।

लोष्टेतुल्यध्वपूर्वस्यभवतिदेशस्यसंप्राप्तिः ॥२२॥

स्त्रीरूपेश्वविनाशोभंगारेभ्युत्थितेसुतोत्पत्तिः ।

कुंभेननिधिप्राप्तिर्यात्राविघ्नंचदंडेन ॥२३॥

कृकलासकपिभुजंगेष्वमुभिक्षव्याधयोरिपुवशत्वं ।

गृध्रोलूकध्वाक्षशयेनाकारेषुजनमरकः ॥२४॥

पाशेथवाकबंधेनृपमृत्युर्जनविपत्सुतेरक्ते ।

कृष्णेश्यावेरूक्षेदुर्गंधेचाशुभंभवति ॥२५॥

अर्थ—श्रीवत्स, वर्धमान, (मालटीनामक पात्रविशेष) हीं २ चिह्ने व छत्र, ध्वज, चामर, यांसारखा हस्तिदंताचा छेद दृष्ट अ० आरोग्य, विजय, धनवृद्धि, सौख्य, हीं होतात ॥२१॥ आयुधासारखा अ० जयप्राप्ति. नंदावर्त (भोंवरा) या सारखा अ० नष्टदेश प्राप्ति. मृत्पिंडसदृश अ० पूर्वी लब्ध परंतु हस्तगत नाहीं अशा देशांची प्राप्ति होत्ये ॥२२॥ स्त्रीरूप छेद दृष्ट अ० अश्वनाश. भंगार (शरी) सदृश अ० पुत्रप्राप्ति. कुमसदृश अ० निधिप्राप्ति. दंडसदृश अ० यात्रेस विघ्न ॥२३॥ कौबडा, मानरं, सर्प यांसारखा अ० महागार्ड, व्याधि, शत्रुवशाता हीं होतात. गृध्र, घुबड, कावळा, रासाणा यांसारखा छेद दिसेल तर जनमृत्यु होतो ॥२४॥ पाश, कबंध (धड) यांसारखा असेल तर राजमृत्यु. छेदापासून रक्तस्त्राव झाला तर लोकांस दुःख होतें. तो छेद काळा, मलिन, रूक्ष, दुर्गंध असेल तर अशुभ होतें ॥२५॥

शुक्लःसमःसुगंधिःस्निग्धश्चशुभावहोभवेच्छेदः ।

अशुभशुभच्छेदायेशयनेष्वपितेतथाफलदाः ॥२६॥

अर्थ—शुभ, सम, सुगंधि, निर्मल असा हस्तिदंताचा छेद शुभ होय. जे अशुभ

किंवा शुभ हस्तिदंताचे छेद सांगितले ते तसेच शय्येचाठाईही फल देणारे असे जाणवे ॥२६॥

ईपायोगेदारुप्रदक्षिणाग्रप्रशस्तमाचार्यैः ।

अपसव्यैकदिगत्रेभवतिभयंभूतसंजनितं ॥२७॥

अर्थ—पलंगाची चार लांकडे सांत दोनवाजूचीं जडावयाचीं ती ईपा. तीं काष्ठे शिरःपादकाठांही प्रदक्षिणाग्र जुळवीं तें शुभ असे आचार्यांनीं सांगितलें. (पूर्वेकडील काष्ठाचे अग्र दक्षिणेकडील काष्ठाचे मूलास जडावें. याप्रमाणें पश्चिम व उत्तरेकडील जाणावीं). अपसव्य किंवा शिरःपादकाष्ठे एकदिगत्र केलीं तर भूतोत्पन्न भय होतें (उसें व पायथें याचे लांकडांचे शेडे वाजूचे लांकडांचे शेड्यांशीं जोडले तर पिशाचभय होतें) ॥२७॥

एकेनावाक्शिरसाभवतिहिपादेनपादवैकल्यं ।

द्वाभ्यांनजीर्यतेन्नत्रिचतुर्भिःक्लेशवधवंधाः ॥२८॥

अर्थ—पलंगाचा एक पाय खालीं शेडा करून लावला तर त्याचे स्वामीचे पाद विकल होतात. दोन पाय तसे केले तर स्वामीस अन्न जिरत नाही. तीन किंवा चार पाय तसे केले तर क्लेश, वध, वंश हे स्वामीस होतात ॥२८॥

सुपिरेथवाविवर्णेग्रंथौपादस्यशीर्षिगेव्याधिः ।

पादेकुंभोयश्चग्रंथौतस्मिन्नुदररोगः ॥२९॥

कुंभाधस्ताज्जंघांतत्रकृतोजंघयोःकरोतिभयं ।

तस्याश्वाधारोधःक्षयकृत्द्रव्यस्यतत्रकृतः ॥३०॥

खुरदेशोयोग्रंथिःखुरिणांपीडाकरःसनिर्दिष्टः ।

ईपाशीर्षण्योश्चत्रिभागसंस्थोभवेन्नशुभः ॥३१॥

अर्थ—पलंगाच्या पायांस शिरोगत ग्रंथि (गुंज) किंवा निराळा रंग अ० स्वामीच्या मस्तकीं व्याधि होतो. पलं० पा० जो कुंभभाग त्याच्याठाईं ग्रंथि असेल तर स्वा० उदरामध्ये रोग होतो ॥२९॥ कुंभाचे खालीं जंघा तेंथें ग्रंथि अ० तर स्वा० पोटाच्यांस भय करतो. त्या जंघाचे खालीं जो आधार तेंथें ग्रंथि असेल तर धनक्षय होतो ॥३०॥ पादस्थानींचा ग्रंथि, अश्वादि लुप्त्यांस पीडा करतो. ईषा (वाजूची काष्ठे) व शीर्षण्य (उसें पायथें याचीं लांकडे) ह्या काष्ठांच्या तृतीयांशीं ग्रंथि अ० तर शुभ नव्हे ॥३१॥

निष्कुटमयकोलाक्षंसूकरनयनंचवत्सनाभंच ।
कालकमन्यदुंधुकमितिकथितश्छिद्रसंक्षेपः ॥३२॥

अर्थ—निष्कुट, कोलाक्ष, सूकरनयन, वत्सनाभ, कालक, धुंधुक, या नावांची छिद्रे
होत. यांचा संक्षेप सांगितला ॥३२॥

घटवत्सुपिरमध्येसंकटमास्येचनिष्कुटंछिद्रं ।
निष्पावमापमात्रं नीलंछिद्रंचकोलाक्षं ॥३३॥
सूकरनयनंविपमंविवर्णमध्यर्धपर्वदीर्घंच ।
वामावर्तंभिन्नं पर्वमितं वत्सनाभाख्यं ॥३४॥
कालकसंज्ञकृष्णंधुंधुकमितियद्भवेद्विनिभिन्नं ।
दारुसवर्णंछिद्रंनतथापापंसमुद्दिष्टं ॥३५॥

अर्थ—जे छिद्र मध्यभागीं सुपिर मुखाचाठाईं अल्प तें निष्कुटसंज्ञक होय. पा-
यटा व उढीद यांएवढें नीलवर्ण जें छिद्र तें कोलाक्षसं० होय ॥३३॥ सारलें
नव्हे, विगतवर्ण, अर्धपर्वीहून दीर्घ, असें छिद्र सूकरनयनसं० होय. वामावर्त,
पार गेलेलें, पर्वप्रमाण जें छिद्र तें वत्सनाभसं० होय ॥३४॥ जें कृष्णवर्ण छिद्र
तें कालकसं० होय. जें दोहोंकडे दृश्य व कृष्णवर्ण तें धुंधुकसं० होय. का-
ष्ठासारख्या वर्णांचें छिद्र फार अशुभ नव्हे ॥३५॥

निष्कुटसंज्ञेद्रव्यक्षयस्तुकोलेक्षणेकुलध्वंसः ।
शस्त्रभयंसूकरकेरोगभयंवत्सनाभाख्ये ॥३६॥
कालकंधुंधुकसंज्ञकीटैर्विद्धंचनशुभदंछिद्रं ।
सर्वत्रयिप्रचुरंसर्वत्रनशोभनंदारु ॥३७॥

अर्थ—निष्कुटसं० छिद्र अ० द्रव्यनाश, कोलाक्षसं० अ० कुलनाश, सूकरनयन
छिद्र अ० शस्त्रभय, वत्सनाभसं० छिद्र अ० रोगभय, ॥३६॥ कालक व धुंधुक-
सं० छिद्रें व कीटविद्ध छिद्रें शुभ नव्हत. सर्वकाष्ठास बहुत त्रयि (गुंमटे)
अ० सर्वे कामांस शुभ नव्हे ॥३७॥

एकद्रुमेणधन्यंवृक्षद्वयनिर्मितंचधन्यतरं ।
त्रिभिरात्मजवृद्धिकरंचतुर्भिरर्थोयशश्चाश्चर्यं ॥३८॥
पंचवनस्पतिरचितेपंचत्वंध्यातितत्रयःशेते ।

पद्मसप्तष्टरूपांकाष्टैर्घटितेकुलविनाशः ॥३९॥

अर्थ—एकवृक्षाच्या काष्ठाने केलेला पलंग शुभ, दोन वृक्षां० का० के० अत्यंत शुभ, तीर्थांनी केलेला पुत्रवृद्धिकर, चौहोनी केलेला द्रव्य, उत्तम यज्ञ पातें करणारा होतो ॥३८॥ पांच वृक्षांनी केलेल्या पलंगावर निजणारा मरतो. ६।७।८ वृक्षांच्या काष्ठांनी केलेला पद्म कुलनाश करतो ॥३९॥

॥ इतिवृहत्संहितायांशय्यासनलक्षणंनामैकोनाशी
तितमोध्यायः ॥७९॥

॥ अथरत्नपरीक्षा ॥

रत्नेनशुभेनशुभंभवतिनृपाणामनिष्टमशुभेन ।
यस्मादतःपरीक्ष्यंदैवरत्नाश्रितंतद्द्वैः ॥१॥

अर्थ—शुभलक्षणयुक्त रत्नानें राजांचें शुभ होतें व अशुभलक्षणयुक्त रत्नानें अशुभ होतें; यास्तव हीरकादि रत्नाश्रित दैवाची परीक्षा रत्नपारख्खानी करावी ॥१॥

द्विपहयवनितादीनांस्वगुणविशेषेणरत्नशब्दोस्ति ।
इहतूपलरत्नानामधिकारोवज्रपूर्वाणां ॥२॥

अर्थ—हत्ती, घोडा, स्त्री व जातीजातीमध्ये जें उत्कृष्ट यास त्याच्यात्याच्या गुणाधिक्यानें रत्न'क्षणतात. या रत्नपरीक्षेत हीरेप्रभृति पापाणरत्नांचा अधिकार आहे २

रत्नानिवलाद्वैत्यादधीचितोन्येवदंतिजातानि ।
केचिद्भुवःस्वभावाद्वैचित्र्यंप्राहुरुपलानां ॥३॥

अर्थ—बलनामक दैत्यापातून (यास इंद्रानें मारला तेव्हां त्याच्या हाडांपासून) रत्नें शालीं असें कोणी क्षणतात. दधीचि ऋषीच्या हाडांपासून रत्नें शालीं असें अन्य क्षणतात. कोणी, भूमीच्या स्वभावास्तव पापांणास नानाप्रकारचे रंग होऊन तीं रत्नें शालीं असें क्षणतात ॥३॥

वज्रेंद्रनीलमरकतकर्केतनपद्मरागरुधिराख्याः ।

वैडूर्यपुलकविमलकराजमणिस्फटिकशशिकांताः ॥४॥

सौगंधिकगोमेदकशंखमहानीलपुष्परागाख्याः ।

ब्रह्ममणिज्योतीरससस्यकमुक्ताप्रवालानि ॥५॥

अर्थ—वज्र, इद्रनील, मरकत, कर्कतन, पद्मराग, रुधिराख्य, वैडूर्य, पुलक, निमलक, राजमणि, स्फटिक, चद्रकात, ॥४॥ सीमाधिक, गामेद्रक, शाल, महानील, पुष्पराग, ब्रह्ममणि, ज्योतीरस, सस्यक, मुक्ताफल, प्रवाल, हे रत्नांचे भेद आहेत (यात उल्लेख वज्र, मुक्ता, पद्मराग, मरकत हीं चार रत्नें आहेत यास्तव स्वाचेच लक्षण आचार्य करितात) ॥५॥

वेणातटेविशुद्धंशिरीषकुसुमोपमंचकौशलकं ।

सौराष्ट्रकमाताम्रंरुष्णंसौरपारिकंवज्रं ॥६॥

ईपत्ताम्रंहिमवतिमतंगजंवल्लपुष्पसंकाशं ।

आपीतंचकलिंगेश्यामंपौंड्रपुसंभूतं ॥७॥

अर्थ—वेणानदीच्या तीरीं झालेले वज्र (हिरा) सन्नकरज दोपरहित होय शिरीसाच्या पुष्पासारखे (श्वेतपीत) ते कौशलदेशोत्पन्न, ईपलोहितवर्ण जे वज्र० ते सौराष्ट्रदेशोत्पन्न, रुष्णवर्ण जे वजरत्न ते सूर्यारकदेशोत्पन्न, ॥६॥ ईपत्ताम्रवर्ण जे वज्र० ते हिमाचलत्वादाई झालेले, वल्ल (कडवा, चाल) पुष्पासारखे जे वज्र० ते मतगजदेशोत्पन्न, ईपत्पीतवर्ण जे वज्र० ते कलिंगदेशोत्पन्न, श्यामवर्ण जे वजरत्न ते पौंड्रदेशोत्पन्न, अशीं सात हिऱ्याचीं उत्पत्तिस्थाने होत ॥७॥

ऐंद्रपडस्त्रिशुक्लंयाम्यंसर्पास्यरूपमसितंच ।

कदलीकांडनिकाशंचैष्णवमिति सर्वसंस्थानं ॥८॥

वारुणमवलगागुह्योपमंभवेत्कार्पिकारपुष्पनिभं ।

शृंगाटकसंस्थानं व्याघ्राक्षिनिभंचहौतभुजं ॥९॥

वायव्यंचयद्योपममशोककुसुमप्रभंसमुद्दिष्टं ।

स्रोतःखनिःप्रकीर्णकमित्याकरसंभवास्त्रिविधः ॥१०॥

अर्थ—जे वज्र० पडस्त्रि (पट्टकोण) व श्वेतवर्ण ते इद्रदेवस्य, जे रुष्णवर्ण व सर्पाच्या मुतासारखे ते यमदेवस्य, जे कदलीशाखावर्ण (नीलपीत) व सर्वाकार (वरसागितलेल्या २ आकारांशिवाय इतर आकारांचे) ते विष्णुदेवस्य, ॥८॥ जे स्त्रीच्या गुह्याच्या आकारांचे व कार्पिकार (बाळ्याचे शाल) पुष्पासारखे (ईपत्पीतवर्ण) ते वरुणदेवस्य, जे शृंगाटकसंस्थान (त्रिकोण) व व्याघ्राच्या नेत्रासारखे ते अभिदेवस्य, ॥९॥ जे ययासारखे (मध्ये मोठे) व अशोकपुष्पासारखे (लोहितवर्ण) ते वायुदेवस्य, अशा ययाच्या देवता सागितल्या आहेत पाण्याचे प्रवाहामध्ये, खानीमध्ये व कित्येक ठिकाणीं भूर्पात, असे ठिकाणीं हिरे सापडतात ॥१०॥

रक्तपीतचशुभराजन्यानांसितद्विजातीनां ।
शैरीपवैश्यानांशूद्राणांशस्यतेसिनिभं ॥११॥

अर्थ—रक्त व पीतवर्ण हिरा राजास शुभ होय. श्वेतवर्ण ब्राह्मणांस शुभ, शिरीष-
पुण्यसदृशवर्ण वैश्यांस शुभ, कृष्णवर्ण शूद्रांस शुभ होय ॥११॥

सितसर्पपापकतंडुलोभवेत्तंडुलैस्तुविंशत्या ।
तुलितस्यद्वेलक्षेमूल्यद्विद्वयूनितेचैतत् ॥१२॥
पादत्रयंशार्धोन्नत्रिभागपंचांशपोडशांशाश्च ।
भागश्चपंचविंशःशतिकःसाहस्रिकश्चेति ॥१३॥

अर्थ—आठ, पांढऱ्या राई (महुऱ्या) भार १ तांदूळ; २० तांदूळभार जो हिरा
त्याची किमत दोनलक्ष कार्षापण (पावले) होत्ये. बीस तांदूळात दोनदोन
तांदूळ कमी केले लणजे पुढील श्लोकांत सांगिल्याप्रमाणे किमत होत्ये ॥१२॥
१८ तांदूळ वजन हिऱ्याची किमत चतुर्यांश कमी दोनलक्ष ल० दीडलक्ष, १६
तांदू० तृतीयांश कमी दोनलक्ष (१'३३३३३३), १४ तां० दोन लक्षाचे अर्ध
(१०००००), १२ तां० दोन लक्षाचा तिसरा हिंसा (६६६६६६), १०
तां० दोन लक्षाचा पंचमांश (४०००००), ८ तां० दोन० षोडशांश (१२-
५००), ६ तां० दोन० पंचविंशांश (८०००), ४ तां० दोन० शभरावाहिंसा
(२०००), २ तांदूळ वजनाच्या हिऱ्याची किमत दोन लक्षांचा सहस्रांश
(२००) कार्षापण (पावले) होत्ये ॥१३॥

सर्वद्रव्याभेद्यंलघ्वंभसितरतिरश्मिवत्स्निग्धं ।
तडिदनलशक्रचापोपमंचवज्रंहितायोक्तं ॥१४॥

अर्थ—सर्वप्रकारचे शस्त्रांनीं अभेदा, लहान, लढक्यांमध्ये तरणारा, किरणयुक्त,
स्निग्ध, बीज, अग्नि, इद्रधनुष्य यासारखा तेजस्वी हिरा हितकारक होय. ॥१४॥

काकपदमक्षिकेशधातुयुक्तानिशर्कराविद्धं ।
द्विगुणास्त्रिदग्धकलुपत्रस्तविशीर्णानिनशुभानि १५

अर्थ—काकपदांसारखीं चिन्हें, मक्षिकांसारखीं चिन्हें, केशांसारख्या रेवा, मृत्का-
दि धातु माहीं युक्त; बारीक कणानीं युक्त, वेधित, शुभकोनाच्या दुष्पट कोनांनीं
युक्त, अधिदग्ध, गटूळ (विवर्ण), कातिरहित, विशीर्ण (मीर्ण) असा हिरा
शुभ नव्हे ॥१५॥

यानिचबुहुददलिताग्रचिपिटवासीफलप्रदीर्घाणि ।
सर्वेषांचैतेषांमूल्याद्भागोष्टमोहानिः ॥१६॥

अर्थ—पाण्याचे बोंबड्यासारखे, विदारितप्रांतभाग, चपटे, अडुळशाच्या फळासारखे लांब, अशा हिऱ्यांची किंमत पूर्वोक्त किमतीपेक्षां अष्टमांश कमी जाणारी १६

वज्रंनकिंचिदपिधारयितव्यमेकेपुत्रार्थिनी
भिरवलाभिरुशंतितद्गजाः । शृंगाटकत्रिपु
टधान्यकवत्स्थितंयच्छ्रोणीनिभंचशुभदंत
नयार्थिनीनां ॥१७॥

अर्थ—पुत्रेच्छु स्त्रियांनी हिरा कोणताही धारण करूं नये असे कोणी आचार्य सणतात; परंतु शृंगाटक (त्रिकोण), तीन पुटांनी युक्त, धान्यक (घणे) यांसारखा, स्त्रीच्या योनीसारखा असा हिरा पुत्रेच्छु स्त्रियांस कल्याणकारक होय ॥१७

स्वजनविभवजीवितक्षयंजनयतिवज्रमनिष्टलक्षणं ।
अशनिविपभयारिनाशनंशुभमुरुभोगकरंचभूभृतां १८

अर्थ—अनिष्टलक्षणयुक्त हिरा, स्वकीयजन ऐश्वर्य व आयुष्य यांचा नाश करितो. शुभलक्षणयुक्त हिरा विजेचे भय, विपभय, शत्रुनाश यांतें करितो व शुभ, बहुत उपभोग, हे राजास करतो ॥१८॥

॥इतिबृहत्संहितायांवज्रपरीक्षानामाशीतितमोध्यायः ८०

॥ अथमुक्ताफलपरीक्षा ॥

द्विपभुजगशुक्तिशंखाभ्रवेणुतिमिसूकरप्रसूतानि ।
मुक्ताफलानितेषांवहुसाधुचशुक्तिजंभवति ॥१॥

अर्थ—हत्ती, सर्प, शिपा, शाल, मेघ, वेळू, मत्स्य, डुकर या आटांपासून मोठे होतात त्यामध्ये शिंप्यातले मोती फार उत्तम (व्यवहारयोग्य) होतें ॥१॥

सिंहलकपारलौकिकसौराष्ट्रकताम्रपर्णिपारशवाः ।
कौबेरपांड्यवाटकहैमाडत्याकराह्यष्टौ ॥२॥

अर्थ—सिंहलक (सिलोन), पारलोक, सुराष्ट्र (काठेवाड) हे देश; ताम्रपर्णीनदी, पारशवदेश, काँवेर, पाण्ड्यवाट, हेम हे देश; अशीं ही आठ मोसांचीं उत्त-
तिस्थानें होत ॥२॥

वहुसंस्थानाःस्निग्धाहंसाभाःसिंहलाकराःस्थूलाः ।

ईपत्ताम्राःश्वेतास्तमोवियुक्ताश्चताम्राख्याः ॥३॥

कृष्णाःश्वेताःपीताःसशर्कराःपारलौकिकाविषमाः ।

नस्थूलानात्यल्पानवनीतनिभाश्चसौराष्ट्राः ॥४॥

ज्योतिष्मंतःशुभ्रागुरवोतिमहागुणाश्चपारशवाः ।

लघुजर्जरंदधिनिभंवृहद्विसंस्थानमपिहैमं ॥५॥

विपमंकृष्णंश्वेतंलघुकौवेरंप्रमाणत्तेजोवत् ।

निवफलत्रिपुटधान्यकंचूर्णाःस्युःपाण्ड्यवाटभवाः ॥६॥

अर्थ—बहुतजागीं उत्पन्न होणारी, निर्मल, हंसतुल्यकांति, मोठीं अशीं सिंहलद्वी-
पांतील मोस्यें होत. थोडीं तांबडीं, श्वेत, निर्मल अशीं मोस्यें ताम्रपर्णीनदीम-
ध्ये उत्पन्न होतात ॥३॥ काळीं, पांढरीं, पिवळीं, वाळूयुक्त, सारखीं नव्हत अशीं
पारलौकिक मोस्यें होत. फार मोठीं नव्हत व फार बारीकही नव्हत, लोण्या-
च्या वर्णाचीं मोस्यें सौराष्ट्रदेशांतील होत ॥४॥ तेजस्वी, श्वेतवर्ण, वजनदार,
उत्तम गुणांनीं युक्त अशीं मोस्यें पारशवदेशोत्पन्न होत. लहान, रूस, दद्या-
सारखें, बृहत्, द्विसंस्थान (जुळ्यासारखें) असें मोतीं हिमालयोत्पन्न होय ॥५॥
सारखें नव्हे, काळें, श्वेत, लहान, मोठ्या तेजाचें असें मोतीं काँवेर होय. नि-
वफलासारखें, तीन पुटांचें, धण्यासारखें, फार बारीक असें मोतीं पाण्ड्यवाटोत्पन्न
होय ॥६॥

अतसीकुसुमश्यामवैष्णवमैद्रंशशांकसंकाशं ।

हरितालनिभंवारुणमसितंयमदैवतंभवति ॥७॥

परिणतदाडिमगुलिकागुंजाताम्रंचवायुदैवत्यं ।

निर्धूमानलकंमलप्रभंचविज्ञेयमाश्रेयं ॥८॥

अर्थ—जवसाचे पुष्पासारखें काळें मोतीं विष्णुदैवत्य होय. चंद्रासारखें श्वेतवर्ण,
इंद्रदैवत्य; हरताळासारखें पीतवर्ण, वरुणदैवत्य; काळें, यमदैवत होय ॥७॥ पि-
कलेच्या डाळिंबाच्या दाण्यासारखें व गुंजेसारखें ताम्रवर्ण, वायुदैवत्य होय. धूम-
रहितअग्नि व कमळ यांसारखें ज्याचें तेज तें मोतीं अग्निदैवत्य जाणावें ॥८॥

मापकचतुष्टयधृतस्यैकस्यशताहतात्रिपंचाशत् ।
 कार्पापणानिगदितामूल्यंतेजोगुणयुतस्य ॥९॥
 मापकदलहान्यातोद्वात्रिंशद्विंशतिस्त्रयोदशच ।
 अष्टौशतानिचशतत्रयंत्रिपंचाशतासहितं ॥१०॥
 पंचत्रिंशतमितिचत्वारःऋष्णलानवतिमूल्याः ।
 सार्थास्तिस्त्रोगुंजाःसप्ततिमूल्यंधृतंरूपं ॥११॥
 गुंजात्रयस्यमूल्यंपंचाशद्रूपकागुणयुतस्य ।
 रूपकपंचत्रिंशत्त्रयस्यगुंजार्धहीनस्य ॥१२॥

अर्थ—तेज व उत्तम गुण यांणी युक्त असे एक मोती, पांच गुंजांचा एक मासा
 याम्रमाणे ४ मासे वजन असेल तर, त्याची किंमत ५३०० कार्पापण (पावले)
 सांगितले ॥९॥ चार माशांत अर्ध अर्ध कमी केले अ० पुढील किंमत होत्ये.
 ल० ३॥ माशांत ३२०० का०; ३ मा० २००० का०; २॥ मा० १३००;
 २ मा० ८००; १॥ मा० ३५३; १ मा० १३५; ४ गुंजांत ९०; ३॥ गुं०
 ७०; ३ गु० ५०; २॥ गुजांत ३५; किंमत होत्ये ॥१०॥११॥१२॥

पलदशभागोधरणंतद्यदिमुक्तास्त्रयोदशसुरूपाः ।
 त्रिशतीसपंचविंशारूपकसंख्याकृतंमूल्यं ॥१३॥
 षोडशकस्यद्विशतीविंशतिरूपस्यसप्ततिःसशता ।
 यत्पंचविंशतिधृतंतस्यशतंत्रिंशतासहितं ॥१४॥
 त्रिंशत्सप्ततिमूल्याचत्वारिंशच्छतार्धमूल्याच ।
 पष्टिःपंचोनावाधरणंपंचाष्टकंमूल्यं ॥१५॥
 मुक्ताशीत्यास्त्रिंशच्छतस्यसापंचरूपकविहिना ।
 द्वित्रिचतुःपंचशताद्वादशपट्टपंचकत्रितयं ॥१६॥

अर्थ—पलाचा दहावा हिता धरणसे० होय. तितके (३२ गुंजा) वजन सुस्य
 १३ मोले होतील तर त्याची किंमत ३२५ रुपये केली आहे ॥१३॥ १६ मो-
 ले सुस्य धरणतुल्य असतील तर २०० रु० कि०; २० मोले अ० तर १७०
 रु०; २५ अ० १३०; ॥१४॥ ३० मोले अ० तर ७० रु० कि०; ४० मोले
 अ० तर ५० रु०; ६० किंवा ५५ मोले अ० तर त्यांची कि० ४० रु०; ॥१५॥
 ८० मोले अ० तर ३० रु०; १०० मोले अ० तर ३५ रु० कि०; २००

मोत्ये अ० तर १२ रु०; ३०० असलीं तर ६ रु०; ४०० अ० तर ५ रु०;
५०० मोत्ये धरणतुल्य असलीं तर त्यांची किंमत ३ रुपये जाणावी ॥१६॥

**पिक्कापिच्चार्याधारवकःसिक्कथंत्रयोदशाद्यानां ।
संज्ञाःपरतोनिगराशूर्णाश्वाशीतिपूर्वाणां ॥१७॥**

अर्थ—१३ मोत्ये भार जो धरण तो पिक्कातं० होय. १६ मोत्ये भार ध० तो पिच्चासं०,
२० भार धरण अर्घासं०, २५ भार धरण अर्घासं०, ३० भार धरण रवकसं०,
४० भार धरण सिक्कसंज्ञक होय. यापुढे ५५ भार धरण निगरसं०, ८० पा-
सून ५०० पर्यंत सर्व धरणांस चूर्णसंज्ञा जाणावी. (हा संज्ञा मोत्यांच्या उत्प-
त्तिस्थानी व्यवहारास उपयोगी पडतात यास्तव सांगितल्या आहेत) ॥१७॥

**एतद्गुणयुक्तानांधरणधृतानांप्रकीर्तितंमूल्यं ।
परिकल्प्यमंतरालेहीनगुणानांक्षयःकार्यः ॥१८॥
रूष्णश्वेतकपीतकताम्राणामीषदपिचविपमाणां ।
त्र्यंशोनंविपमकपीतयोश्चपद्भागदलहीनं ॥१९॥**

अर्थ—ही किंमत गुणयुक्त धरणभार मोत्यांची सांगितली. यांच्यामध्ये स्वच्छीने
किंमत कल्पावी. (१४१५ इ० मोत्यांची व्यस्तत्रैराशिकाने किंमत आणावी)
गुणहीन मोत्ये असल्यास वक्ष्यमाणक्रमाने किंमत कमी करावी ॥१८॥ ईषत्क-
ष्णवर्ण, ईषत्श्वेत, ईषत्पीत, ईषत्ताम्र, ईषत्विपम अशीं मोत्ये असतां, पू-
र्वोक्त किंमत त्र्यंशोनं ह्म० तृतीयांश कमी करावी. अतिविपम असतां पद्भाग
व अतिपीत असतां अर्धी पूर्वाक्त किंमत कमी करावी ॥१९॥

**ऐरावतकुलजानांपुष्यश्रवणेंदुसूर्यदिवसेषु ।
येचोत्तरायणभवाग्रहणेकेंद्रोश्चभद्रेभाः ॥२०॥
तेपांकिल्जायंतेमुक्ताःकुंभेषुसरदकोशेषु ।
बहवोवृहत्प्रमाणाबहुसंस्थानाःप्रभायुक्ताः ॥२१॥
नैयामर्थःकार्यो नचवेधोतीवतेप्रभायुक्ताः ।
सुतविजयारोग्यकरामहापवित्राधृताराज्ञां ॥२२॥**

अर्थ—ऐरावतकुलामध्ये उत्पन्न, पुष्यनक्षत्र, श्रवणनक्षत्र, चंद्रवार, रविवार यांचाटा-
ई झालेले, उत्तरायणी झालेले, सूर्यचंद्रांच्या ग्रहणी झालेले, असे जे हत्ती ते भद्र-
संज्ञक होत ॥२०॥ त्या भद्रसंज्ञकांच्या गंडस्यळांमध्ये व दंतकीशामध्ये बहुत, मो-

टी, अनेक आकृतींची, प्रमायुक्त अशीं मोर्त्ये होतात ॥२१॥ त्यांची किंमत करूनये व वेधही करू नये; कारण तीं तेजस्वी व महापवित्र आहेत. तीं राजांनीं धारण केलीं असतां पुत्र, विजय, आरोग्य करणारीं हेत ॥२२॥

दंष्ट्रामूलेशशिकांतिसप्रभंवहुगुणंचवाराहं ।

तिमिजंमत्स्याक्षिनिभंवृहत्पवित्रंवहुगुणंच ॥२३॥

अर्थ—दुकरांच्या दाढांच्या मूलीं चंद्रासारखें तेजस्वी, अनेकगुण असें वराहसंभव मोर्ती होय. माशांच्या डोळ्यासारखें, मोठें पवित्र, बहुगुण असें मत्स्योत्पन्न मोर्ती होय ॥२३॥

वर्षोपलवज्जातंवायुस्कंधाच्चसप्तमाद्रष्टं ।

हियतेकिलखादिव्यैस्तडित्प्रभंमेघसंभूतं ॥२४॥

अर्थ—गारेसारखें झालेलें, सप्तम वायुस्कंधापासून पडलेलें, देवांनीं आकाशांत केले, विजेसारखें तेजस्वी, असें मेघोत्पन्न मोर्ती होय ॥२४॥

तक्षकवासुकिकुलजाःकामगमायेचपन्नगास्तेषां ।

स्निग्धानीलद्युंतयोभवन्तिमुक्ताःफणस्यांते ॥२५॥

शस्तेवनिप्रदेशैरजतमयेभाजनेस्थितेचयदि ।

वर्षतिदेवोकस्मात्तज्ज्ञेयंनागसंभूतं ॥२६॥

अपहरतिविषमलक्ष्मींक्षयतिशत्रून्यशोविकाशय

ति । भौजंगंनृपतीनांधृतमरुतार्थंविजयदंच ॥२७॥

अर्थ—तक्षक व वासुकि यांच्या वंशांमध्ये झालेले, यथेच्छ गमन करणारे असले जे सर्प त्यांच्या फणच्या अंतीं स्वच्छ, नीलवर्ण अशीं मोर्त्ये होतात ॥२५॥ ते नागज मोर्ती शुद्ध भूमीवर ह्याच्या भाड्यांत ठेवले अन् इंद्र वृष्टि करतो (पाऊस पाडतो) ते मोर्ती नागज जाणावे ॥२६॥ ते नागज मोर्ती राजांनीं किंमत केल्या-वांचून धारण केलें तर, अलक्ष्मीचें हरण, शत्रुनाश, यशवृद्धि, विजय हीं होतात २७

कर्पूरस्फटिकनिभंचिपिटंविषमंचवेणुजंज्ञेयं ।

शंखाद्रवंशशिनिभंवृत्तभ्राजिष्णुरुचिरंच ॥२८॥

अर्थ—फापूर व स्फटिकप्रपासारखीं, चिपट, असम, असें वेणुजमोर्ती जाणावे. चं-
-स्फातीसारखें, वायले, तेजस्वी, सुंदर असें शंखोत्पन्न मोर्ती जाणावे ॥२८॥

शंखतिमिवेणुवारणवराहभुजगाभ्रजान्यवेध्यानि ।
अमितगुणत्वाच्चैषामर्घःशास्त्रेननिर्दिष्टः ॥२९॥

अर्थ—शख, मत्स्य, वेङ्क, हत्ती, वराह, सर्प, मेघ, पांषासून शालेर्ली मोत्ये विंधू नये व बहुगुणवान् यास्तव शास्त्रामर्घ्ये पांची किमतही सांगितली नाही ॥२९॥

एतानिसर्वाणिमहागुणानिसुतार्थसौभाग्य
यशस्कराणि । रुक्शोकहंतृणिचपार्थिवानां
मुक्ताफलानीप्सितकामदानि ॥३०॥

अर्थ—ही सर्वप्रकारचीं मोत्ये महागुणी, पुत्र, रव्य, सौभाग्य, यश पातें करणारीं, रोग व शोक यांचा नाश करणारीं, इच्छित मनोरथ पूर्ण करणारीं अशीं राजास देतात ॥३०॥

सुरभूपणलतानांसहस्रमष्टोत्तरंचतुर्हस्तं ।
इंद्रच्छंदोनाम्नाविजयच्छंदस्तदर्धेन ॥३१॥
शतमष्टयुतंहारोदेवच्छंदोह्यशीतिरेकयुता ।
अष्टाष्टकोर्धहारोरदिमकलापश्चनवपट्टकः ॥३२॥
द्वात्रिंशतातुगुच्छोविंशत्याकीर्तितोर्धगुच्छाख्यः ।
षोडशभिर्माणवकोद्वादशभिश्चार्धमाणवकः ॥३३॥
मंदरसंज्ञोष्टाभिःपंचलताहारफलकमित्युक्तं ।
सप्ताविंशतिमुक्ताहस्तोनक्षत्रमालेति ॥३४॥
अंतरमणिसंयुक्तामणिसोपानंमुवर्णगुलिकैर्वा ।
तरलकमणिमध्यंतद्विज्ञेयं चाटुकारमिति ॥३५॥
एकावलीनामयष्टसंख्याहस्तप्रमाणामणि
विप्रयुक्ता । संयोजितायामणिनातुमध्येयष्टी
तिसाभूपणविद्धिरुक्ता ॥३६॥

अर्थ—१००८ सरांचा ४ हात लाव असा मोत्याचा हार देवास करतात. त्याचें नाव इंद्रच्छंद होय. त्याच्या अर्ध्या सराचा करतात त्याचें नाव विजयच्छंद होय ॥३१॥ एकशें आठ सराचा २ हात लाव व ८१ सराचा दोन हात जो हार त्याचें नाव देवच्छंद; ६४ सरांचा हार अर्धहारसं०; ५४ सराचा हार स-

शिमकलापसं०, ॥३२॥ ३२ सरांचा हार गुच्छसं०, २० सरांचा हार अर्धगुच्छ-
सं०; १६ सरांचा हार माणवकसं०, १२ सरांचा अर्धमाणवकसं०; ॥३३॥ ८
सरांचा हार मदरसं०; पाच सरांचा फलकसं०; २७ मीक्तिकांचा हस्तप्रमाण जो
हार तो नक्षत्रमालासं०; ॥३४॥ त्याच नक्षत्रमालेत मध्ये रत्ने किंवा सोन्याचे
मणि घातले तर ती मणिसौपानसं०; त्याचेमध्ये तरलकमणि असल्यास त्यालाच
चाटुकार असे क्षणतात ॥३५॥ यथेष्ट मीक्तिकांनी युक्त, हस्तप्रमाण, मणिरहित
जो हार जो एकावलीसं०; जिच्या मध्ये मणि योजला तो पष्टि असे भूषणवेद्यां-
नी सांगितले ॥३६॥

इतिबृहत्संहितायांमुक्ताफलपरीक्षानामैका
शीतितमोध्यायः ॥८१॥

॥ अथपद्मरागपरीक्षा ॥

सौगंधिककुरुविंदस्फटिकेभ्यःपद्मरागसंभूतिः ।
सौगंधिकजाभ्रमरांजनाब्जजंवूरसद्युतयः ॥१॥
कुरुविंदभवाःशवलामंदद्युतयश्चधातुभिर्विद्धाः ।
स्फटिकभवाद्युतिमंतोनानावर्णाविशुद्धाश्च ॥२॥

अर्थ—सौगंधिक व कुरुविंद (धातुवि०) व स्फटिक यांपासून पद्मरागमण्यांची
उत्पत्ति होय. भ्रमर, कज्जल, नीलकमल, जांबळाचा रस यांसारख्या रंगाचे
जे पद्मराग ते सौगंधिकापासून झालेले होत ॥१॥ शवल (श्वेतकृष्ण मिश्रवर्ण),
अल्पकांति, मृत्तिकादिकानीं विद्ध (सकलंक) असे जे पद्मराग ते कुरुविंदोत्पन्न
जाणावे. तेजस्वी, अनेकरंगाचे, सच्छ असे जे पद्मराग ते स्फटिकापासून उ-
त्पन्न असे जाणावे ॥२॥

स्निग्धःप्रभानुलेपीस्वच्छोर्चिष्मान्गुरुःसुसंस्थानः ।
अंतःप्रभोतिरागोमणिरत्नगुणाःसमस्तानां ॥३॥

अर्थ—जेहयुक्त, प्रभायुक्त, सच्छ, तेजस्वी, गुरु (वजनदार), सुंदर आकांति, मं-
धमार्गी कांतियुक्त, अतिलोहितवर्ण, हे सर्व पद्मरागमणिरत्नांचे, गुण होत ॥३॥

जगन्मित्र हपिसांत पुस्तके विकत मिळतात तीः—

८- सखनारायणपूजा.	८॥ तुकारामकृत मानस	८। दुर्गास्तोत्र
८- शिवरात्रिकथेचे अ०	पूजेचे अभंग.	१॥.गोंदालहरी सटीक.
८- राममंत्रश्लोक.	८॥ सोळा सोमवारकथा	१. नीतिशतपत्र.
८- गोदावर्यष्टक.	८॥ चित्रे.	१॥.लघुकौमुदी.
८- महिम्नस्तोत्र.	८॥ शिवालखित.	१॥.दानचंद्रिका.
८- व्याकरणसाह्य.	८॥ मंगलाष्टके नवग्रहाचीं	१.-रघुसर्ग ६ वा.
८॥. शके १७९६ साल	८॥ गुरुचरित्र ओव्या ५२	१.-रघुसर्ग ७ वा.
चे पचाग.	८॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृतखेळ	१॥=नैषधकाव्य सर्ग ३१
८॥ हरिपाठ.	८॥ भीष्मप्रतिज्ञा.	९ पचदशी प्राकृत.
८॥ धावे.	८॥ सीतास्वयवर.	२ वेदातसूर्य.
८॥ रामरक्षा.	८॥ द० म० कोष्टके.	१ जातकालकार.
८॥ गोविगीत.	८॥ चर्पटपजरिका.	१ पचाग साधन.
८॥ रुक्मिणी स्वयवर व	८॥ नौकाक्रीडन.	१ मुहूर्ततत्वदीपिका.
सुभद्राहरण आर्या.	८॥ कन्हाडे ब्राह्मणाचे	१ अवधूतगीता.
८॥ अगदशिष्टाई.	प्रवर.	
८॥ वास्तुप्रकरणां कोष्टक	८॥ शिरस्तुति.	
८॥ ध्रुवाख्यान.	८॥ गणपतीचे श्लोक.	

सूचना.

विद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सद्वृहत्यांस आर्त्थी विनयपूर्वक असें सूचवितो कीं, या ग्रंथाचा राजापासून रक्षापर्यंत सर्वांस विशेष उपयोग होईल, असें समजून आरुत (मराठी) टीकेसह लोकहितोद्देशानें हें पुस्तक छापण्याचें काम सुरू केलें आहे. यास वर्गणीद्वारा सात करून, तें पूर्ण करणें सुद्ध देशांजवांबांजें आहे.

वर्गणीचे दर.

	किंमत.	हाशील.
अग्रिम दिवस भर पोंगोन दिवस दर भक्षण	८ आणे	६ पै.
सागरून दिवस दर भक्षण	१० आणे.	६ पै.

किंमतीनदल टिकिटा पाटीगे ह्याल्यास अर्धा आणा दराच्या पाठवाव्या.

मुंबईत टाकुरद्वारानजीक हरिनांनचे चार्जंत रा० रा० नारोडण्य दुमाज्ये पात्रकडे पैसा जमा करून त्यांची पावती घ्यावी.

आश्रयदात्यांस विनंती.

या ग्रंथाचे एकंदर १०७ अध्याय अमुन २८६२ श्लोक आहेत. त्यांतून आजपर्यंतचे ११ अंकांत २३११ श्लोक होऊन गेले. बायळून बापुदें राहिलेल्या ५१८ श्लोकांचे १ अंक निघतील असा अजमास होतो.

श्री
बृहत्संहिता
(बराह मिथिरकून)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्याचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट) भाषेत लिहिला
आहे.

THE BRIHATSANHITA
[BY VARAHA MIHIRA]

यात व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक २ रे	तारीख २६ जुलई १८७४.	अंक १५
VOL 2	25th July 1874	No. 15

रत्नागिरी
घरे

जनार्दन हरि आठल्ये

घाणी
आपल्या

जगन्मित्र छात्राभ्यां
छापून प्रसिद्ध केले.

प्रथम अकांत मोठ्या तक्तीचे साध्याची चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून
सुमारे ८०० ग्रंथ पैत जाईल

कल्पामंदद्युतयोलेखाकीर्णाःसधातवःखंडाः ।

दुर्विद्वानमनोज्ञाःसशर्कराश्रेतिमणिदोषाः ॥४॥

अर्थ—कल्प (गदूळ), अल्पकांति, रेषानी व्याप्त, मृत्तिकादि धातुयुक्त, फुटलेले, अप्रशस्तवेधाने युक्त, सुंदर नव्हत, वारिक कणानी युक्त, हे पद्मरागमण्याचे दोष होत ॥४॥

भ्रमरशिखिकंठवर्णोदीपशिखासप्रभोभुजंगानां ।

भवतिमणिःकिलमूर्धनियोनर्येयःसविज्ञेयः ॥५॥

अर्थ—भ्रमर व मयूरकंठ याच्या वर्णाचा, दीपाच्या शिखेसारखा, असा मणि सर्पांच्या मस्तकीं होतो, तो अमोलिक जाणावा ॥५॥

यस्तंविभर्तिमनुजाधिपतिर्नतस्यदोषाभवंतिविपरोग

रुताःकदाचित् । राष्ट्रैचनित्यमभिवर्षतितस्यदेवःश

त्रूंश्वनाशयतितस्यमणेःप्रभावात् ॥६॥

अर्थ—अशा मण्यातें जो राजा धारण करतो असा विष व रोग यांपासून पीडा कधीही होत नाही. त्याच्या राज्यामध्ये इद्र नेहमी वृष्टि करतो. त्या मण्याच्या सामर्थ्याने तो राजा शत्रूचा नाशही करितो ॥६॥

पट्विंशतिःसहस्राण्येकस्यमणेःपलप्रमाणस्य ।

कर्पत्रयस्यविंशतिरुपदिष्टापद्मरागस्य ॥७॥

अर्धपलस्यद्वादशकर्पस्यैकस्यपट्सहस्राणि ।

यच्चाष्टमापकधृतंतस्यसहस्रत्रयंमूल्यं ॥८॥

मापकचतुष्टयंदशशतत्रयंद्वौतुपंचशतमूल्यौ ।

परिकल्प्यमंतरालेमूल्यंहीनाधिकगुणानां ॥९॥

वर्णन्यूनस्यार्धतेजोहीनस्यमूल्यमष्टांशः ।

अल्पगुणोबहुदोषोमूल्यात्प्राप्नोतिविंशांशं ॥१०॥

आधुंमंत्रणबहुलंस्वल्पगुणंचान्नुयाद्विशतभागं ।

इतिपद्मरागमूल्यंपूर्वाचार्यैःसमुद्दिष्टं ॥११॥

६

अर्थ—चार तोळे वजन, एका पद्मरागमण्याची किंमत २६ हजार रुपये जाणावी. ३ तोळे वजन, एका पद्मरागमण्याची किंमत २० हजार जाणावी ॥७॥ २ तोळे वजनाची १२ हजार; एक तोळा वजनाची ६ हजार; आठ मासे वजनाची ३ हजार, ॥८॥ चार मासे वजनाची १३१०, दोन मासे वजनाची ९०० रु० कि० जाणावी. यांचे मध्ये वजनाची व कमजास्ती गुणयुक्तांची किंमत बुद्धीने कल्यावी ॥९॥ रंग कमी असल्यास पूर्वोक्त किंमत अर्धी जाणावी. तेजहीन मण्याची अष्टमांश जाणावी. अल्पगुणयुक्त, व बहुदोषयुक्त मण्याची किंमत पूर्वोक्ताहून विसावा हिंसा होये ॥१०॥ ईषतुधूम्रवर्ण, बहुस व्रण (राळगे) पडलेला, अल्पगुण, अशा पद्मरागमण्याची किंमत पूर्वोक्ताहून दोनशांवा हिंसा होये. याप्रकारे प्राचीन आचार्यांनी पद्मरागमण्याची किंमत सांगितली आहे ॥११॥ येथे ८० गुंजांचा तोळा व पांच गुंजांचा मासा समजावे.

इतिवृहत्संहितायांपद्मरागपरीक्षानामद्वय

शीतितमोध्यायः ॥८२॥

॥ अथमरकतपरीक्षा ॥

शुकवंशपत्रकदलीशिरीषकुसुमप्रभंगुणोपेतं ।

सुरपितृकार्यैर्मरकतमतीवशुभदंनृणांविधृतं ॥१॥

अर्थ—पौषटासारख्या रंगाचे (नीलपीतवर्ण), पत्रक (हरताळ) व केळ यांसारखे (उदीरगाचे, पीतवर्ण), शिरीषपुष्पासारखे (श्वेतपीत) यांतील कोणत्याही रंगाचे, गुण (अ० ८२ श्लो० ३) यांतील गुणांनी युक्त असे मरकतरत्न (पाच) मनुष्यांनी धारण केलें अ० देव, पितर यांच्या कार्यामध्ये प्रारंभ शुभदेव्यां होय ॥१॥

इतिवृहत्संहितायांमरकतपरीक्षानामंत्र्यशीति

तमोध्यायः ॥८३॥

॥ अथदीपलक्षणं ॥

वामावर्तोमलिनकिरणःसस्फुलिंगोल्पमूर्तिःक्षिप्रं
नाशं व्रजतिविमलस्नेहवर्त्यन्वितोऽपि । दीपःपापं
कथयतिफलंशब्दवान्वेपनश्चव्याकीर्णाचिर्विशल
भमरुद्यश्चनाशंप्रयाति ॥१॥

अर्थ—डावा फिरणारा, मलिनकिरण, ठिणग्यानी युक्त, अल्पज्योति, स्वच्छ तेल
व वात असतांही लवकर नाश पावतो, शब्दयुक्त, कपयुक्त, पसरटतेज, पतंग व
वायु हे नसतांही जो नाश पावतो, याप्रकारचा दीप अशुभफल सांगतो ॥१॥

दीपःसंहतमूर्तिरायततनुनिर्वेपनोदीप्तिमान्निःश
ब्दोरुचिरःप्रदक्षिणगतिर्वैदूर्यहेमद्युतिः । लक्ष्मीक्षि
प्रमभिव्यनक्तिरुचिरंयश्चोद्यतंदीप्यतेशेपंलक्षणम
श्लिलक्षणसमंयोज्यंयथायुक्तितः ॥२॥

अर्थ—घट्टज्योति, लांब, कंपराहित, तेजस्वी, शब्दरहित, अतिप्रकाश, प्रद-
क्षिणज्वाला, वैदूर्य ल० लसण्या (नीलपीत) व सुवर्ण यांसारखी कांति, फार-
वेळ अतितेजस्वी प्रदीप्त होतो. असा दीप लवकर लक्ष्मीप्राप्ति होईल असे
सांगतो. या लक्षणांशिवाय अवशिष्ट राहिलेलीं लक्षणें (अ० ४३ श्लोक ३३।
३५) यात अभिलक्षणें सांगितलीं सांसारखी यथायुक्तीनें येथेही योजना क-
रावी ॥२॥

इतिवराहमिहिरकृतौवृहत्संहितायां दीपल
क्षणं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥८४॥

॥ अथदंतकाष्ठलक्षणं ॥

वह्नीलतागुल्मतरुप्रभेदैःस्युर्दंतकाष्ठानिसह
स्वशोभैः । फलानिवाच्यान्यतितत्प्रसंगोमा
भूदतोवच्यथकामिकानि ॥१॥

अर्ध-बेल, सादी, शुद्ध, वृष या भेदानी दतकाष्ठे हजारों आहेत. अतिप्रसंग
न व्हावा ह्मणून इष्टफल देणारीच सागतों ॥१॥

अज्ञातपूर्वाग्निदंतकाष्ठान्यद्यान्नपत्रैश्चसम
न्वितानि । नयुग्मपर्वाग्निनपाटितानिनचो
र्ध्वशुष्काणिविनात्वचावा ॥२॥

अर्थ-पूर्वो, उत्पत्ति न जाणलेली, दतकाष्ठे चावू नयेत. पानांनी युक्त, समर्पा
(पेरे), फोडलेली, वर सुखलेली, सालीवांचून अशी दतकाष्ठे घेऊ नयेत ॥२॥

वैकंकतश्रीफलकाश्मरीपुत्राह्नीद्युतिःक्षेमत
रौसुदाराः । वृद्धिर्वटेर्केप्रचुरंचतेजःपुत्रामधू
केककुभेप्रियत्वं ॥३॥

अर्थ-वैकंकत (वेदकळी), आंबळी, शिवण या झाडांचे दंतकाष्ठ केले तर न-
क्षयचरं होतं. क्षेमतरूचे (वृषावि०) केले तर उत्तमस्त्रीप्राप्ति होय. चडा
चे के० अर्थवृद्धि होय. हवीचे के० बहुत तेज होतं. मोहाचे के० पुत्रप्राप्ति
होय. अर्जुनसादड्याचे केले तर लोकाप्रिय होतो ॥३॥

लक्ष्मीःशिरिपेचतथाकरंजेप्रक्षेर्थासिद्धिःसम
भीप्सितास्पात् । मान्यत्वमायातिजनस्य
जात्यांप्राधान्यमश्वत्थतरौवदंति ॥४॥

अर्थ-शिरसाचे व करजाचे दंतकाष्ठ केले तर लक्ष्मीप्राप्ति, पायरीचे के० इच्छि-
त इव्यप्राप्ति, जाईचे के० मान्यत्वप्राप्ति, पिंपळाचे के० श्रेष्ठत्व होतं ॥४॥

आरोग्यमायुर्वदरीवृहत्पौरैश्वर्यवृद्धिःखदिरे
सविल्वे । द्रव्याणिचेष्टान्यतिमुक्तकेस्युःप्रा
प्तोत्तितान्येवपुनःकदंबे ॥५॥

अर्थ-बोर व डोरली यांचे द० केले तर आरोग्य व आयुष्यवृद्धि ही होतात.
खैर व बेल यांचे के० ऐश्वर्यवृद्धि होय. योगरीचे व कळंबाचे के० इष्टद्रव्य-
प्राप्ति होय ॥५॥

निवेर्भातिःकरवीरेन्नलब्धिर्भांडीरेस्यादिदमे

वप्रभूतं । शम्यांशत्रूनपहंत्यर्जुनेचश्यामायां
चद्विपतामेवनाशः ॥६॥

अर्थ—निवाचें दं० केलें तर द्रव्यप्राप्ति. कण्हेदेवाचें केलें तर अन्नप्राप्ति. भांडीर
वृक्षाचें केलें तर बहुत अन्नप्राप्ति. शमीवृक्षाचें व अर्जुनवृक्षाचें के० शत्रुनाश
होतो. काव्ये वृक्षशाचें केलें तर शत्रुनाशच होतो ॥६॥

शालेश्वकर्णेचवदंतिगौरवंसभद्रदारावपिचा
टरूपके । वाह्यभ्यमायातिजनस्यसर्वतःप्रि
यंग्वपामार्गसजंबुदाडिमैः ॥७॥

अर्थ—चार, साग, देवदार, अडुळसा यांचें दंतकाष्ठ के० सन्मानप्राप्ति होय.
साग, आयाडा, नांवळ, डाळिय या वृक्षांचें केलें तर सर्वलोकांस प्रिय होतो ॥७॥

उदङ्मुखःप्राङ्मुखएववाब्दकामंयथेष्टहृदये
निवेश्य । अद्यादनिद्यंचसुखोपविष्टःप्रक्षा
ल्यजह्याच्चशुचिप्रदेशे ॥८॥

अर्थ—दंतकाष्ठ भक्षण कर्ता ल० दांत घांतणारा, याणें उत्तराभिमुख किंवा प्रा-
ङ्मुख बसून, यांपिक यथेष्ट इच्छा हृदयामध्ये कसून सुखोपविष्टहोताता निव
नव्हे असें दंतकाष्ठ भक्षणें (दांत घांतावे). नंतर तें दंतकाष्ठ धुवून शुद्धजा-
गीं टाकावें ॥८॥

अभिसुखपतितंप्रशांतदिक्स्थंशुभमतिशोभ
नमूर्ध्वसंस्थितंयत् । अशुभकरमतोन्यथाप्र
दिष्टंस्थितंपतितंचकरोतिमृष्टमन्नं ॥९॥

अर्थ—टाकलेले दंतकाष्ठ कर्त्याच्या संमुख पडले किंवा शांतदिशेस पडले तर
शुभ होय. वरतें राहिलें तर फारच शुभहोय. याहून अन्यथा पडले तर अ-
शुभकरक सांगीतले. राहून पडले तर सच्छ अन्नार्ते करतें (सच्छ अन्न
पिळतें) ॥९॥

इतिवृहत्संहितायांदंतकाष्ठलक्षणं नामपंचा
शीतित्तमोऽध्यायः ॥८५॥

॥ अथसर्वशाकुनं ॥

यच्छुक्रशक्रवागीशकपिष्ठलगरुत्मतां ।
 मतेभ्यःप्राहृरूपभोभागुरेदेवलस्यच ॥१॥
 भारद्वाजमतंदृष्ट्वायञ्चश्रीद्रव्यवर्धनः ।
 आवंतिकःप्राहनृपोमहाराजाधिराजकः ॥२॥
 सप्तर्षीणांमतंयञ्चसंस्कृतंप्राकृतंचयत् ।
 यानिचोक्तानिगर्गाद्यैर्यात्राकारैश्चभूरिभिः ॥३॥
 तानिदृष्ट्वाचकारेमंसर्वशाकुनसंग्रहं ।
 वराहमिहिरःप्रीत्याशिष्याणांज्ञानमुत्तमं ॥४॥

अर्थ—जे शाकुन शुक्र, इंद्र, बृहस्पति, कपिष्ठलऋषि, गरुड हे शास्त्रकर्ते यांची व भागुरि आणि देवल यांची मते पाहून ऋषभाचार्य सांगता झाला ॥१॥ तसाच भारद्वाजऋषींचे मत पाहून महाराजाधिराज श्रीद्रव्यवर्धननामक उज्जायिनीचा राजा जे शाकुन सांगताझाला ॥२॥ जे शा० मरीच्यादि सप्तर्षीस मान्य व जे संस्कृत किंवा प्राकृत शाकुन, जी शाकुने गर्ग, वसिष्ठ, पराशर, कश्यप, ऋषिपुत्र इत्यादि बहुत यात्राकार (यात्रेकरू) ऋषींनी सांगितली ती पाहून वराहमिहिराचार्य शिष्यांच्या प्रीत्यर्थ उत्तमज्ञानरूप अशा द्या सर्वशाकुनसंग्रहाते संक्षेपाने करिता झाला ॥३॥४॥

अन्यजन्मांतरकृतं कर्मपुंसां शुभाशुभं ।

यत्तस्य शाकुनः पाकं निवेदयति गच्छतां ॥५॥

अर्थ—अन्यजन्मार्थ केलेले पुरुषांचे जे शुभाशुभकर्म त्यांच्या पाकाते (भोक्ते त्वाते) गमन करणाऱ्या पुरुषांस शाकुन सांगतो ॥५॥

ग्राम्यारण्यांशुभूव्योमद्युनिशोभयचारिणः ।

रुतयातेक्षितोक्तेषु ग्राह्याः स्त्रीपुंनपुंसकाः ॥६॥

अर्थ—ग्रामभर, अरण्यवासी, अशुचर, भूमिचर, आकाशचर, दिनसचारी, रात्रिचर,

दिवसरात्रिचर असे शकुन आहेत (यांचे लक्षण पुढे आहे). त्यांचा शब्द, गम-
नं, अवलोकन यांवरून सांगितले जे पुंस्त्रीनपुंसक ते ध्यावे. (शब्दादिक्रांवरून
शकुन स्त्री, पुरुष, नपुंसक हें जाणावे स० स्त्रीचा शब्द अ० स्त्रीशकुन इ०) ॥६॥

**पृथक्जात्यनवस्थानादेपां व्यक्तिर्नलक्ष्यते ।
सामान्यलक्षणोद्देशे श्लोकावृष्टिताविमौ ॥७॥**

अर्थ—या शकुनांचा पृथक्पृथक् जाति देश न समजल्यामुळे पुंस्त्रीनपुंसक हें स्पष्ट
लक्षांत येत नाही. यास्तव सामान्यलक्षण समजण्याविषयी वृद्धगर्गरूपीने सां-
गीतलेले वक्ष्यमाण दोन श्लोक पहावे ॥७॥

**पीनोन्नतविकृष्टांसाः पृथुग्रीवाः सुवक्षसः ।
स्वल्पगंभीरविरुताः पुमांसः स्थिरविक्रमाः ॥८॥
तनूरस्कशिरोग्रीवाः सूक्ष्मास्यपदविक्रमाः ।
प्रशस्तमृदुभाषिण्यः स्त्रियोतो न्यन्नपुंसकं ॥९॥**

अर्थ—पुष्ट, उंच, विस्तीर्ण असे स्कंध, विस्तीर्ण मान, सुंदर वक्षस्थल, स्वल्प व गं-
भीर शब्द, स्थिर पराक्रम हीं पुरुषलक्षणें होत ॥८॥ उर, मस्तक, मान, हीं वा-
रीक; मुल, चरण, पराक्रम हीं सूक्ष्म; प्रशस्त, मृदुभाषण हीं स्त्रियांचीं लक्षणें
होत. यांहून अन्य नपुंसक जाणावे ॥९॥

**ग्रामारण्यप्रचाराद्यं लोकादेवोपलक्षयेत् ।
संचिक्षिप्सुरहं वच्मियात्रामात्रप्रयोजनं ॥१०॥**

अर्थ—या शकुनांचे ग्रामंचर, अरण्यचर इत्यादि लोकप्रचाराने व अन्यशास्त्रानेच
जाणावे. ग्रंथाचा संक्षेप करण्यास इच्छिणाऱा जो मी तो यात्रेस नितर्के उपयोगी
नितर्केच सांगतो ॥१०॥

**पथ्यात्मानं नृपसैन्ये पुरे चोद्दिश्य देवतां ।
सार्थे प्रधानं साम्यं स्याज्जातिविद्यावयोधिकं ॥११॥**

अर्थ—मार्गामध्ये स्वशरीरास उद्देशून, सैन्यामध्ये राजास उ०, पुर शब्द उपलक्ष-
णार्थ स० गांवांत ग्रामाधिपतीस उ०, ननसमूहामध्ये मुख्यास उ०, ते बहुत अ-

सख्यास जाति, विद्या, वय यांणीं अधिक जो असेल त्यास उद्देशून शकुनांचें शु-
भाशुभफल हेंतें ॥११॥

मुक्तप्राप्तैव्यदर्कासुफलंदिक्षुतथाविधं ।

अंगारिदीप्तधूमिन्यस्ताश्रशांतास्ततोपराः ॥१२॥

अर्थ—मुक्त, प्राप्त, एव्य आहे सूर्य ज्यांचाठाई अशा दिशांचाठाई झालेले जे शकुन
त्यांचें अशुभफल गत, वर्तमान, भविष्य असें जाणावें. त्या मुक्त, प्राप्त एव्य, दि-
शा अंगारि, दीप्त, धूमिनी अशा हेंत. यांहून इतर पांच दिशा शांत होत. ल०
सूर्योदयापासून प्रहरपर्यंत ईशानी मुक्तसूर्या, पूर्व प्राप्तसूर्या, आग्नेयी एव्यसूर्या; दुस-
ऱ्या प्रहरां पूर्व मुक्तसूर्या, आग्नेयी प्राप्तसूर्या, दक्षिण एव्यसूर्या; तृतीयप्रहरां आग्ने-
यी मु०, द० प्रा० नि० ए०; चतुर्थप्र० दक्षि० मु०, नि० प्रा०, प० ए०;
रात्रीच्या प्रथम प्रहरां निर्ऋति मु०, प० प्रा०, वा० ए०; द्वि० पश्चिम मु०, वा०
प्रा०, उ० ए०; तृती० वायव्य मुक्त०, उ० प्रा०, ई० ए०; चतुर्थप्रहरां उत्तर-
मुक्तसूर्या, ई० प्राप्त०, पूर्व एव्यसूर्या अशा होतात. याप्रमाणें अशुभफल. सूर्य-
मुक्तदिशेत शकुनांचें गतफल, प्राप्तसूर्यदिशेचें वर्तमानफल, एव्य सूर्यदिशेचें
भविष्यफल जाणावें. सूर्यमुक्तदिशा अंगारिणी, प्राप्तसूर्यदिशा दीप्ता, एव्यसूर्यदिशा
धूमिनी याप्रकारे ३ व बाकी ६ दिशा शांत होत ॥१२॥

तत्पंचमदिशांतुल्यंशुभंत्रैकाल्यमादिशेत् ।

परिशोपयोर्दिशोर्वाच्यंयथासन्नंशुभाशुभं ॥१३॥

अर्थ—त्या अंगारि, दीप्त, धूमिनी या ३ दिशांपासून त्यांचे त्यांचे पांचवे दिशांचे
भूत, भविष्य, वर्तमानकाळां त्या त्या दिशेप्र० शुभाशुभफल सांगावें. राहिलेल्या
दोन दिशांचें, समीपदिशांसारखें शुभाशुभफल सांगावें ॥१३॥

शीघ्रमासन्ननिघ्नस्थैश्चिरादुन्नतदूरगैः ।

स्थानवृद्ध्युपघाताच्चतद्द्यूयात्फलंपुनः ॥१४॥

अर्थ—समीप व सत्तलभागीं झालेल्या शकुनांचें शुभाशुभफल शीघ्र हेंतें. उंच
प्रदेशी व दूर झालेल्यांचें फल अवकाशानें येतें. आणखी ज्या स्थानीं प्रतिदिवशी
वृद्धि होत असेल तेथें झालेला शुभशकुन वृद्धि करितो व जेथें नाश होत असेल
तेथील अशुभशकुन नाश करतो. नाशस्थानीं झालेला शुभशकुन अल्पशुभ करतो
असें सांगावें ॥१४॥

क्षणतिथ्युद्वाताकैर्देवदीप्तोयथोत्तरं ।

क्रियादीप्तोगतिस्थानभावस्वरविचेष्टितैः ॥१५॥

अर्थ—आर्द्रादि मुहूर्त, तिथि, नक्षत्र, वायु, सूर्य या पांचावर शालेला शकुन देव-दीप्त. गमन, स्थान, भाव, स्वर, विचेष्टित यांवर शालेला शकुन क्रियादीप्त. हे उत्तरोत्तर बलिष्ठ होत. (क्षणापेक्षां तिथि ६०) (चतुर्थी, षष्ठी, अष्टमी, नव-मी, चतुर्दशी ह्या तिथि दीप्त. मूळ, ज्येष्ठा, आश्लेषा, आर्द्रा, विशाखा, भरणी, मघा, कृत्तिका हीं नक्षत्रे दीप्त. या पूर्वोक्त नक्षत्राचे मुहूर्त (आर्द्रादि) ते क्ष-णदीप्त. चंड, खर, परुष, प्रतिलोमादि वातदीप्त. सूर्याभिमुख व दीप्तदिक्स्थ अर्कदीप्त. अर्क, वायु यांचें संमुख जो धांवतो तो गतिदीप्त. कुभूम्यादि-स्थ जो तो स्थानदीप्त. स्वल्पसंज्ञ जो तो भावदीप्त. भयंकर स्वरादि स्वरदी-प्त. छिन्नभिन्नादि चेष्टादीप्त. असे दहाप्रकारचे शकुन आहेत) ॥१५॥

दशधैवंप्रशांतोपिसौम्यस्तृणफलाशनः ।

मांसामेध्याशनोरौद्रोविमिश्रोन्नाशनःस्मृतः ॥१६॥

अर्थ—या दहाप्रकारचाही शकुन शांत शाला तथापि तृणभक्षक किंवा फलभक्षक असेल तर शुभ जाणावा. मांसभक्षक व अमेध (विष्टादि) भक्षक असेल तर रौद्र (अतिदीप्त) जाणावा. अन्नभक्षक असेल तर तो मिश्र (शांतदीप्त) सांगीतला ॥१६॥

हर्म्यप्रासादमंगल्यमनोज्ञस्थानसंस्थिताः ।

श्रेष्ठामधुरसक्षीरफलपुष्पद्रुमेषुच ॥१७॥

अर्थ—गृह, देवालय, मंगल्य (देव ब्राह्मण गाई राहिलेले), मनोज्ञ (ओलेंतृण, शांतल छायायुक्त) अशास्थानी व मधुर, रसिक फले व पुष्पे यांणी युक्त अशा वृक्षांचा ठाई शालेले शकुन श्रेष्ठ (शुभ) होत ॥१७॥

स्वकालेगिरितोयस्थावलिनीद्युनिशाचराः ।

क्रीवस्त्रीपुरुषाश्चैपांवलिनःस्युर्यथोत्तरं ॥१८॥

अर्थ—गिरी (पर्वत, उच्चप्रदेश) यांवर राहणारे दिवसास फिरणारे दिव्यबलिष्ठ व उदकांत राहणारे, रात्रीस फिरणारे, रात्रिबलिष्ठ शकुन होत. नपुंसक, स्त्रिया, पुरुष असे शकुन यांमध्ये उत्तरोत्तर बलिष्ठ होत. झ० नपुंसकपक्षां स्त्रिया बलवान्, स्त्रियाभिः पुरुष बलवान् ॥१८॥

जवजातिवलस्थानहर्षसत्वस्वरान्विताः ।
स्वभूमावनुलोमाश्चतदूनाःस्युर्विचर्जिताः॥१९॥

अर्थ—वेगयुक्त गति, जाति, बल, स्थान, हर्ष, धैर्य, स्वर याहीं युक्त व स्वभूमी-
चाठाई अनुकूल राहिलेले असे शकुन बलिष्ठ होत. ए० दोन, शकुन झाले
असतां जो वेगयुक्तगति इत्यादिकेंकस्मन अधिक तो बलवान् अन्य निर्वल असे
जाणावे. वेगादिकेंकस्मन जे कमी ते निर्वलशकुन जाणावे ॥१९॥

कुक्कुटेभपिरिल्यश्चशिखिवंजुलछिक्कराः ।

वलिनःसिंहनादश्चकूटपूरीचपूर्वतः ॥२०॥

अर्थ—कोवडा, हत्ती, पिरिल्य (पक्षिवि०), मयूर, वंजुल (पक्षिवि०), छिक्कर
(मृगजाति), सिंहनाद (पक्षिवि०), कूटपूरी (वक्रपक्षीण) हे शकुन पूर्वत बलिष्ठ
होत ॥२०॥

क्रोष्टुकोलूकहारीतकाककोकर्क्षपिंगलाः ।

कपोतरुदितक्रंदक्रूरशब्दाश्चयान्यतः ॥२१॥

अर्थ—कोल्हा, घुबड, हिरवा खनुतर, कावळा, चक्रयाक, आस्वल, पिंगळा, कर्ब-
डा, रोदन, ओरडणे, क्रूरशब्द हे दक्षिणदिशेत बलिष्ठ होत ॥२१॥

गोशशक्रौचलोमाशहंसोत्क्रोशकपिंजलाः ।

विडालोत्सववादित्रगीतहासाश्चवारुणाः ॥२२॥

अर्थ—गाय, ससा, क्रौंचपक्षी, मेंढा, हंस, कुररपक्षी, कवडा, मानर, विवाहादि-
उत्सव, वादो, गायन, हास्य ही पश्चिमेत बलिष्ठ होत ॥२२॥

शतपत्रकुरंगारुमुगैकशफकोकिलाः ।

चापशल्यकपुण्याहघंटाशंखरवाउदक् ॥२३॥

अर्थ—सुतारपक्षी, हरिण, उदोर, मृग, एकशफ (अश्वादि), कोकिल, बाप,
शाळजीवन, आशीर्वादसूचकशब्द, घटा, शत पावे शब्द; हे उत्तरेत बलिष्ठ
होत ॥२३॥

नग्राभ्योरण्यगोत्राह्योनारण्योग्रामसंस्थितः ।

दिवाचरोनशर्वर्यानचनक्तंचरोदिवा ॥२४॥

अर्थ—गावातील शकुन अरण्यांत अ० साचे शुभाशुभफल घेऊ नये. तसेच अर-

प्यांतील गांतांत अ०, दिवाचराचें रात्रीस, रात्रीचराचें दिवसास अंतें, शुभफल घेऊनये ॥२४॥

द्वंद्वरोगार्दितत्रस्ताःकलहामिपकाक्षिणः ।

आपगांतरितामत्तानग्राह्याःशकुनाःक्वचित् ॥२५॥

अर्थ—सारसपक्षाचे मियुनावांचून द्वंद्व, रोगपीडित, भीत, कलह व मांस यांतें इच्छिणारे, नदीनि अतरित, मत्त असे शकुन शुभाशुभफलाविषयी कधीही घेऊनयेत ॥२५॥

रोहिताश्वजवालेयकुरंगोमृगाःशशः ।

निष्फलाःशिशिरेज्ञेयावसंतैकाककोकिलौ ॥२६॥

अर्थ—रोहित (रोही), घोडा, मेंढा, गाढव, कुरंग (मृगवि०), उंट, हरिण, ससा, हे सर्व शिशिरऋतूमध्ये निष्फल जाणावे. काक व कोकिल हे वसंतऋतूमध्ये निष्फल जाणावे ॥२६॥

नतुभाद्रपदेग्राह्याःसूकरश्ववृकादयः ।

शरद्यज्जादगोक्रौंचाःश्रावणेहस्तिचातकौ ॥२७॥

अर्थ—डुकर, कुतरा, लांडगा इ० भाद्रपदमासी न घ्यावे. कमलभसक (हंस), गार्ड, क्रींचपक्षी, हे शरदऋतूमध्ये न घ्यावे. हत्ती व चातक हे श्रावणमासी न घ्यावे. (हे या महिन्यांत मद्युक्त असतात यास्तव शुभाशुभशकुनांविषयी न घ्यावे) ॥२७॥

व्याघ्रक्ष्वानरद्वीपिमहिषाःसविलेशयाः ।

हेमंतेनिष्फलाज्ञेयाद्यालाःसर्वेविमानुषाः ॥२८॥

अर्थ—व्याघ्र, रीस, वानर, चिता, महिष, विलेशय (साळजीवत, मुंगस इ०), मनुष्यरहित सर्व बाल हे हेमंतऋतूमध्ये निष्फल होत ॥२८॥

ऐंद्रानलदिशोर्मध्येत्रिभागेषुव्यवस्थिताः ।

कोशाध्यक्षानलाजीवितपोयुक्ताःप्रदक्षिणं ॥२९॥

अर्थ—पूर्व व आग्नेयी याच्यामध्ये जे तीन भाग तैथे प्रथमभागी कोशाध्यक्ष (राजिनदार), २ भागी सुमर्णकारादि अभिजीवी, ३ भागी तपस्वी हे प्रदक्षिण राहतात ॥२९॥

शिल्पीभिक्षुर्विवस्त्रास्त्रीयाम्यानलदिगंतरे ।

परतश्चापिमातंगोपधर्मसमाश्रयाः ॥३०॥

अर्थ—दक्षिण व आग्नेयी याच्या मध्यभागी प्रथम शिल्पी, २ सन्यासी, ३ वस्त्रराहित्त्री, हीं राहतात. निऋति व दक्षिण यांच्या मध्ये प्रथमभागी हत्तीचा आश्रय करणारा, २ गोपाचा आ०, ३ धर्माचा आ० हे राहतात ॥३०॥

नैऋतीवारुणीमध्येप्रमदासूतितस्कराः ।

शौण्डिकःशाकुनीहिंस्रोवायव्यपश्चिमांतरे ॥३१॥

अर्थ—नैऋती व पश्चिम यांच्या मध्ये प्रथम प्रमदा, २ सूतिका, ३ चोर हे राहतात. वायव्य व पश्चिम यांमध्ये प्रथम मद्यपानरत, २ टीवर, ३ क्रूर हे राहतात ॥३१॥

विषघातकगोस्वामिकुहकज्ञास्ततःपरं ।

धनवानीक्षणीकश्चमालाकारस्ततःपरं ॥३२॥

अर्थ—वायव्य व उत्तर यांमध्ये प्रथम विषघातक, २ वृषभ, ३ गौडवगाल जाणणारा, हे राहतात. उत्तर व ईशानी यांमध्ये प्रथम द्रव्यवान्, २ उपोतिषी, ३ माळी, हे राहतात ॥३२॥

वैष्णवश्चरकश्चैववाजिनारक्षणे रतः ।

एवंद्वात्रिंशतोभेदाःपूर्वदिग्भिःसहोदिताः ॥३३॥

अर्थ—ईशानी व पूर्व यांमध्ये प्रथमभागी विष्णुभक्त, २ भागी चरक (गुप्त बातमीदार), ३ भागी अश्वरक्षणपर हे राहतात. याप्रकारे हे भेद २४ व पूर्वादिदिशा ८ यांनी युक्त केले अ० ३२ भेद प्रदक्षिण सांगितले ॥३३॥

राजाकुमारोनेताचदूतःश्रेष्ठीचरोद्विजः ।

गजाध्यक्षश्चपूर्वाद्याःक्षत्रियाद्याश्चतुर्दिशं ॥३४॥

अर्थ—पूर्वदिशेस राजा, आग्नेयीस कुमार, दक्षिणेस सेनापति, नैऋतीस दूत, पश्चिमेस श्रेष्ठी (अत्युत्तम, कुलपरंपरागत शिल्पज्ञ), वायव्येस बातमीदार, उत्तरेस ब्राह्मण, ईशानीस गजाध्यक्ष, असे राहतात. तसेच पूर्वेस क्षत्रिय, दक्षिणेस वैश्य, पश्चिमेस शूद्र, उत्तरेस ब्राह्मण राहतात ॥३४॥

गच्छतस्तिष्ठतोवापिदिशियस्यांब्यवस्थितः ।

चिरैतिशाकुनोवाच्यस्तद्दिग्जेनसमागमः ॥३५॥

अर्थ—पुरुष, गमन करीत अ० किंवा स्थिर अ० उषा पूर्वादिदिशेत राहिलेल्या शकुन (प्राणी किंवा पक्षी) शब्दकरील त्या दिशेच्या आश्रयकरणान्यावरील समागम त्या पुरुषास त्या दिवशी होईल. झ० पूर्व व आग्नेयी यांमध्ये प्रथम त्रि-भागस्थ शकुन अ० कोशाध्यक्षावरावर भेट होईल, द्वि० शकुन अ० सुवर्णकारा-दिकांवरील, तृ० शकुन अ० तपस्यावरावर इ० जाणवें ॥३६॥

भिन्नभैरवदीनार्तपुरुषक्षामजर्जराः ।

स्वरानेष्टाःशुभाःशांतात्दृष्टप्रकृतिपूरिताः ॥३६॥

अर्थ—फुटलेले (विषम), क्रूर, दीन, पीडित, कठोर, ग्लान, फुटलेल्या भांड्यासारखे असे शब्द शुभ नव्हत. शांतदिविस्थित व अनर्काभिमुख व हर्षयुक्त-प्रकृतीने केलेले असे शब्द शुभ होत ॥३६॥

शिवाश्यामारलाच्छुःपिंगलागृहगोधिका ।

सूकरीपरपुष्टाचपुन्नामानश्रवामतः ॥३७॥

अर्थ—भालू, श्यामा (काळ्या रंगाची चिमणी), रला (पक्षिवि०), चिचौत्री, पिंगला (उलूकस्त्री), पाल, डुकराण, कोंकिला, पुरुषनामक पक्षी, हे सर्व गमनकर्त्याच्या वामभागी शुभ होत ॥३७॥

स्त्रीसंज्ञाभासभपकपिश्रीकर्णछिक्कराः ।

शिखिश्रीकंठपिप्पीकरुरुदयेनाश्रदक्षिणाः ॥३८॥

अर्थ—स्त्रीसदृक पक्षी, गृध्रपक्षी, कुत्रा, वानर, श्रीकर्ण (पक्षिवि०), छिक्कर (मृगवि०), मयूर, श्रीकंठ (पक्षिवि०), पिप्पीक (पक्षिवि०), रुद (मृगवि०) ससाणा हे दक्षिणभागी गमनकर्त्यास शुभ होत ॥३८॥

क्ष्वेडास्फोटितपुण्याहगीतशंखांबुनिःस्वनाः ।

सतूर्याध्ययनाःपुंवत्स्त्रीवदन्यागिरःशुभाः ॥३९॥

अर्थ—क्ष्वेडा (मुखशब्द सिंहनाद) आस्फोटित (उर किंवा बाहु यांचे ताडण), आशीर्वादसूचकशब्द प्रशस्तगायन, शंख, उदक यांचे शब्द; वाद्यशब्द व अध्ययनशब्द हे सर्व पुंवत् झ० गमनकर्त्याच्या वामभागी शुभ होत अन्य सर्व शब्द स्त्रीवत् झ० दक्षिणभागी शुभ होत ॥३९॥

ग्रामौमध्यमषड्जैतुगांधारभेतिशोभनाः ।

पङ्कजमध्यमगांधाराऋषभश्चस्वराहिताः ॥४०॥

अर्थ—मध्यम, पङ्कज, गांधार, हे ग्राम शुभ होत. पङ्कज, मध्यम, गांधार, ऋषभ हे स्वर गमनकर्त्यांस शुभ होत ॥४०॥

रुतकीर्तनदृष्टेपुभारद्वाजाजवर्हिणः ।

धन्यानकुलचापौचसरटःपापदोयतः ॥४१॥

अर्थ—कीकडकुंभा, बकरा, मयूर, मुंगस, चाप यांचे शब्द, यांचे नामसंकीर्तन, हे पाहिले असतांही गमनकर्त्यांस शुभ होत. सरटा पुढे पाहिल्या तर अशुभ होय ॥४१॥

जाहकाहिशक्रोडगोधानांकीर्तनशुभं ।

रुतंसंदर्शननेष्टप्रतीपंवानरक्षयोः ॥४२॥

अर्थ—मानर, सपें, ससा, डुकर, घोरपड, यांचे नामग्रहण शुभ होय. शब्द व दर्शन शुभ नव्हे. वानर व रीस यांचे नामसंकीर्तन अशुभ. शब्द व दर्शन शुभ होय ॥४२॥

ओजाःप्रदक्षिणंशस्तामृगाःसनकुलांडजाः ।

चापःसनकुलोवामोभृगुराहापराणहतः ॥४३॥

अर्थ—मृग, मुंगस, पक्षी हे विषमसख्याक (१।३।५ इ०) प्रदक्षिण गेले अशुभ होत. मुंगसानेयुक्त चापपक्षी वामभर्गी अपराण्हापासून शुभ होय, असे भृगुऋषि सांगताशाला ॥४३॥

छिक्करःकूटपूरीचपिरिलीचान्हिदक्षिणाः ।

अपसव्याःसदाशस्तादंष्ट्रिणःसविलेशयाः ॥४४॥

अर्थ—छिक्कर (मृगवि०), कूटपूरी (बकपक्षीग), पिरिली (पक्षिवि०) हे दिक्कसास उजवे गेले तर गमनकर्त्यांस शुभ होत. डुकरादि दष्टी व शाळजीवत. मुंगस इ० विलेशय हे डावे गेले तर शुभ होत ॥४४॥

श्रेष्ठेहयसितेप्राच्यांशवमांसेचदक्षिणे ।

कन्यकादधिनीपश्चादुदग्गोविप्रसाधवः ॥४५॥

अर्थ—अश्व व श्वेतपदार्थ पूर्वेस, भेत्त व मांस दक्षिणेस, कन्यका व देधि पश्चिमेस, मार्ग, न्नाक्षण व साधु उत्तरेस, हे या दिशांस शुभ होत ॥४५॥

आलवचरणौनेष्टौप्राग्याम्यौशस्वधातकौ ।

पश्चादासवपंढौचखलासनहलान्युदक् ॥४६॥

अर्थ—जाळें व कुतरे बरोबर घेऊन जाणारे पूर्वेस अशुभ, शस्त्रधारी व घातक हे दक्षिणेस, मद्यकार व नपुंसक हे पश्चिमेस, दुष्ट, आसन, नागर हे उत्तरेस, हे या दिशास गमनकर्यास अशुभ होत ॥४६॥

कर्मसंगमयुद्धेपुप्रवेशेनष्टमार्गणे ।

यानव्यस्तगताग्राह्याविशेषश्चात्रवक्ष्यते ॥४७॥

अर्थ—जे कांहीं केलें जातें तें कर्म, बध्नादिकांशी सयोग, युद्ध, गृहप्रवेश, नष्टवस्तु-शोधन यांचाठाई; प्रयाणास जे शकुन सांगितले ते विपरीत ध्यावे. ह्य० प्रयाणास जे दक्षिणभागी शुभ ते येथे वामभागी शुभ व जे पूर्वेस ते पश्चिमेस असे नाणावे. याविषयी जो विशेष आहे तो पुढे सांगतो ॥४७॥

दिवाप्रस्थानवद्गाह्याःकुरंगरुरुवानराः ।

अन्हश्चप्रथमेभागेचापवंजुलकुक्कुटाः ॥४८॥

पश्चिमेशर्वरीभागेनमृकोलूकपिंगलाः ।

सर्वएवविपर्यस्ताग्राह्याःसार्थेपुयोपितां ॥४९॥

अर्थ—दिवसास हरिण, रुरु (मृगवि०), वानर हे प्रयाणासारखे व दिवसाच्या प्रथमभागी चाप, वंजुल (पक्षिवि०), कौत्रडा, प्रयाणासारखे जाणावे ॥४८॥ रात्रीच्या पश्चिमभागी चटकपत्ती, घुबड, पिंगळा, हे प्रस्थानासारखे ध्यावे. स्रियाविषयी सर्वच विपरीत ध्यावे ॥४९॥

नृपसंदर्शनेग्राह्याःप्रवेशेपिप्रयाणवत् ।

गिर्यरण्यप्रवेशेचनदीनांचावगाहने ॥५०॥

वामदक्षिणगौशस्तौयौतुतावग्रपृष्ठगौ ।

अर्थ—राजदरशनाविषयी राजवाड्यांत प्रवेश असतांही प्रयाणासारखेच शुभाशुभ-शकुन ध्यावे. पर्वत व अरण्य यांचाठाई प्रवेश, नदीमध्ये स्नान यांचाठाई ॥५०॥ यात्रेस जे शकुन वामभागी शुभ, ते अग्रभागी व जे दक्षिणभागी शुभ, ते पृष्ठभागी शुभ होत ॥

क्रियादीप्तौचिनाशाययातुःपरिघसंज्ञितौ ॥५१॥

तावेवतुयथाभागंप्रज्ञांतरुतचेष्टितौ ।

पङ्जमध्यमगांधाराऋषभश्चस्वराहिताः ॥४०॥

अर्थ—मध्यम, पङ्ज, गांधार, हे ग्राम शुभ होत. पङ्ज, मध्यम, गांधार, ऋषभ हे स्वर गमनकर्त्यास शुभ होत ॥४०॥

रुतकीर्तनदृष्टेपुभारद्वाजाजवर्हिणः ।

धन्यानकुलचापौचसरटःपापदोमृतः ॥४१॥

अर्थ—कीकडकुंभा, बकरा, मयूर, मुगस, चाप यांचे शब्द, यांचे नामसंकीर्तन, हे पाहिले असताही गमनकर्त्यास शुभ होत. सरडा पुटे पाहिला तर अशुभ होय ॥४१॥

जाहकाहिशक्रोडगोधानांकीर्तनंशुभं ।

रुतंसंदर्शनंनेष्टंप्रतीपंवानरक्षयोः ॥४२॥

अर्थ—माजर, सर्प, ससा, डुकर, घोरपड, यांचे नामग्रहण शुभ होय. शब्द व दर्शन शुभ नव्हे. वानर व रीस यांचे नामसंकीर्तन अशुभ. शब्द व दर्शन शुभ होय ॥४२॥

ओजाःप्रदक्षिणंशस्तामृगाःसनकुलांडजाः ।

चापःसनकुलोवामोभृगुराहापराणहतः ॥४३॥

अर्थ—मृग, मुगस, पक्षी हे विषमसख्याक (१।३।५ इ०) प्रदक्षिण गेले अ० शुभ होत. मुगसानेयुक्त चापपक्षी वामभागी अपराण्हापासून शुभ होय, असे भृगुक्तपि सांगताशाला ॥४३॥

छिक्करःकूटपूरीचपिरिलीवान्हिदक्षिणाः ।

अपसव्याःसदाशस्तादंष्ट्रिणःसविलेशयाः ॥४४॥

अर्थ—छिक्कर (मृगवि०), कूटपूरी (वक्रपक्षिण), पिरिली (पक्षिवि०) हे दिक्कसास उजवे गेले तर गमनकर्त्यास शुभ होत. डुकरादि दष्टी व शालजिवत, मुंगस इ० विलेशय हे डावे गेले तर शुभ होत ॥४४॥

श्रेष्ठेहयसितेप्राच्यांशवमांसिचदक्षिणे ।

कन्यकादधिनीपश्चादुदग्गोविप्रसाधवः ॥४५॥

अर्थ—अश्व व श्वेतपदार्य पूर्वेस, म्रेत व मांस दक्षिणेस, कन्यका व देधि पश्चिमेस, गाई, ब्राह्मण व साधु उत्तरेस, हे या दिशांस शुभ होत ॥४५॥

जालवचरणौनेष्टौप्राग्याम्यौशस्त्रघातकौ ।

पश्चादासवपंढौचखलासनहलान्युदक् ॥४६॥

अर्थ—जाळें व कुतरे बरोबर घेऊन जाणारे पूर्वेस अंशुभ, शस्त्रधारी व घातक हे दक्षिणेस, मदकार व नपुंसक हे पश्चिमेस, दुष्ट, आसन, नागर हे उत्तरेस, हे या दिशास गमनकर्त्तास अशुभ होत ॥४६॥

कर्मसंगमयुद्धेयुप्रवेशेनष्टमार्गणे ।

यानव्यस्तगताग्राह्याविशेषश्चात्रवक्ष्यते ॥४७॥

अर्थ—जे कांहीं केलें जातें तें कर्म, बन्धादिकांशी सयोग, युद्ध, गृहप्रवेश, नष्टवस्तु-शोधन यांचाठाई; प्रयाणास जे शकुन सांगितले ते विपरीत ध्यावे. स० प्रयाणास जे दक्षिणभागीं शुभ ते येथें वामभागीं शुभ व जे पूर्वेस ते पश्चिमेस असें जाणावे. याविषयीं जो विशेष आहे तो पुढें सांगतो ॥४७॥

दिवाप्रस्थानवक्राह्याःकुरंगरुरुवानराः ।

अन्हश्चप्रथमेभागेचापवंजुलकुक्कुटाः ॥४८॥

पश्चिमेशर्वरीभागेनमृकोलूकपिंगलाः ।

सर्वएवविपर्यस्ताग्राह्याःसार्थेषुयोपितां ॥४९॥

अर्थ—दिवसास हरिण, रुरु (मृगवि०), वानर हे प्रयाणासारखे व दिवसाच्या प्रथमभागीं चाप, वज्रुल (पक्षिवि०), कौवडां, प्रयाणासारखे जाणावे ॥४८॥ रात्रीच्या पश्चिमभागीं चटकपक्षी, धुवड, पिंगळा, हे प्रस्थानासारखे ध्यावे. छियाविषयीं सर्वच विपरीत ध्यावे ॥४९॥

नृपसंदर्शनेग्राह्याःप्रवेशेपिप्रयाणवत् ।

गिर्यरण्यप्रवेशेचनदीनांचावगाहने ॥५०॥

वामदक्षिणगौशस्तौयौतुतावग्रपृष्ठगौ ।

अर्थ—राजदर्शनाविषयीं राजवाड्यात प्रवेश अस्ततांही प्रयाणासारखेच शुभाशुभ-शकुन ध्यावे. पर्वत व अरण्य यांचाठाई प्रवेश, नदीमध्ये स्नान यांचाठाई ॥५०॥ यात्रेस जे शकुन वामभागीं शुभ, ते अग्रभागीं व जे दक्षिणभागीं शुभ, ते पृष्ठ-भागीं शुभ होत ॥

क्रियादीप्तौविनाशाययातुःपरिघसंज्ञितौ ॥५१॥

तावेवतुयथाभागंप्रज्ञांतरुतचेष्टितौ ।

शकुनौशकुनद्वारसंज्ञितावर्थसिद्धये ॥५२॥

अर्थ—क्रियादीप्त (श्लोक० १५) शकुन गमनकर्त्ताच्या दोनबाजूस असतील तर मरण होते ॥५१॥ तेच जर शातशब्द व चेष्टापुक्त शकुन असतील तर शुभज्ञानाचे मार्गभूतहोत्साते कार्यसिद्धि करणारे होतात ॥५२॥

केचित्तुशकुनद्वारमिच्छंत्युभयतःस्थितैः ।

शकुनैरेकजातीयैःशांतचेष्टाविराविभिः॥५३॥

अर्थ—कोणी आचार्य दोहोबाजूनी राहिलेले, एकजातीचे, शांत आर्दे चेष्टा व शब्द ज्याचा अशा (शांतचेष्टा वक्ष्यमाण), शकुनाहीकरून शकुनद्वारातें (कार्यसिद्धीतें) इच्छितात ॥५३॥

विसर्जयतियद्येकएकश्चप्रतिपेधति ।

सविरोधोशुभोयातुर्ग्राह्योवावलवचरः ॥५४॥

अर्थ—एक शकुन शुभ व एक अशुभ असे होतील तर तो विरोध गमनकर्त्तास अशुभ होय. अथवा त्यामध्ये जो बलिष्ठ (श्लोक० १९) तो घ्यावा ॥५४॥

पूर्वप्रावेशिकोभूत्वापुनःप्रास्थानिकोभवेत् ।

सुखेनसिद्धिमाचष्टेप्रवेशेतद्विपर्ययः ॥५५॥

अर्थ—प्रथम प्रवेशसंधी (श्लोक० ५०) शकुन होऊन नंतर प्रयाणसंधी शकुन होईल तर तो शकुन गमनकर्त्तास सुखाने सिद्धि सांगतो. यात्रेपासून फिरून गमनकर्ता जर गृहप्रवेश करील तर पूर्वीचा विपर्यय अथवा पूर्वी प्रयाणशकुन नंतर प्रवेशशकुन जर होईल तर सुखाने सिद्धि होत्ये ॥५५॥

विसृज्यशकुनःपूर्वसएवनिरुणद्धिचेत् ।

प्राहयातुरेर्मृत्युंडमरंरोगमेववा ॥५६॥

अर्थ—प्रथम शकुन यात्रेचाठारें शुभ सुचवून तोच शकुन जर यात्रेविषयी अशुभ सुचवील तर तो शकुन गमनकर्त्तास शत्रूपासून मृत्यु, भयाने पलायन, रोग यातें सांगतो ॥५६॥

अपसव्यास्तुशकुनादीप्ताभयनिवेदिनः ।

आरंभेशकुनोदीप्तोवर्षातस्तद्भयंकरः ॥५७॥

अर्थ—अपसव्य जाणारे व दीप्त (दीप्तदिकस्य, सूर्याभिमुख) असे शकुन भय घां गतात. कार्यारंभी जो दीप्तशकुन त्याचे भय वर्षांमध्ये त्या कार्यास होई ॥५७॥

तिथिवाय्वर्कभस्थानचेष्टादीतायथाक्रमं ।
धनसैन्यबलांगेष्टकर्मणांस्युर्भयंकराः ॥५८॥

अर्थ—तिथि, वायु, अर्क, नक्षत्र, स्थान, चेष्टा हे दीप्तशकुन; धन, सैन्य, बल, शरीर, इष्ट, कर्म यांस अनुक्रमाने भय करतात ॥५८॥

जीमूतध्वनिदीप्तेषुभयंभवतिमारुतात् ।
उभयोःसंध्योर्दीप्ताःशस्त्रोद्भवभयंकराः ॥५९॥

अर्थ—मेघध्वनीने दीप्तशकुन अ० वायूपासून भय होते. प्रातःसायसंध्येचाठाई दीप्तशकुन शाले अ० शस्त्रोत्पन्न भय करतात ॥५९॥

चितिकेशकपालेषुमृत्युबंधवधप्रदाः ।
कंटकीकाष्ठभस्मस्थाःकलहायासदुःखदाः ॥६०॥
अप्रसिद्धिंभयंवापिनिःसाराश्मव्यवस्थिताः ।
कुर्वंतिशकुनादीप्ताःशांतायाप्यफलास्तुते ॥६१॥

अर्थ—प्रेताभिस्तमीप, केश, कपाल (करटे), यांचाठाई शालेले शकुन अनुक्रमाने मृत्यु, बंधन, वध हे करतात. कंटिका वृक्ष, काष्ठ, भस्म यांचाठाई शालेले शकुन अनुक्रमाने कलह, उपद्रव, दुःख यांते करतात ॥६०॥ निःसार (आंत पोकळ) व पापाण यांचाठाई राहिलेले शकुन अनु० कार्याची अप्रसिद्धि व भय करतात. हे पूर्वाक्त शकुन दीप्त असले तर ही पूर्वाक्त फले करतात. शांत असले तर स्वल्पफल देतात ॥६१॥

असिद्धिसिद्धिदौज्ञेयौनिर्हादाहारकारिणौ ।
स्थानाद्बुवन्ब्रजेद्यात्रांशंसतेत्वन्यथागमं ॥६२॥

अर्थ—मलवितर्जन करणारा शकुन कार्याची असिद्धि करणारा, भोजन करणारा शकुन सिद्धि करणारा होय. जेथे शकुन रहात असेल तेथून शब्द करीत जर गमन करील तर तो यात्रा करण्यास सांगतो. अन्यथा ह्य० शब्द करीत राहण्याच्या जागी येऊन शकुन जर बसेल तर कोणाचे तरी येणे होईल असे सांगतो ॥६२॥

कलहःस्वरदीप्तेषुस्थानदीप्तेषुविग्रहः ।
उच्चमादौस्वरंकृत्वानीचंपश्चाच्चमोपकृत् ॥६३॥

अर्थ—स्वर दीप्त ज्यांचा अशा शकुनांही कलह होता. दीप्तस्थानी शालेल्या शकु-

नार्त्तां पुद्ग होतें. प्रथम उच्चशब्द करून पश्चात् नीचशब्द करील तर तो शकुन चोरी करणारा होय (चोरी होत्ये) ॥६३॥

**एकस्थानेरुवन्दीप्तःसप्ताहात्त्रामघातरुत् ।
पुरदेशनरेंद्राणामृत्वर्धायनचत्सरात् ॥६४॥**

अर्थ—दोसशकुन एकजागीं रोदनशब्द करीत सर्व दिवस राहिल तर सात दिवसांनी गावाचा नाश करील नगराचा २ महिन्यांनी, देशाचा ३ महिन्यांनी, राजाचा एक वर्षाने नाश करील ॥६४॥

**सर्वेदुर्भिक्षकर्तारःस्वजातिपिशिताशनाः ।
सर्पमूपकमार्जारपृथुरोमविचलिताः ॥६५॥**

अर्थ—स्वजातीचें मांस खाणारे असे सर्व शकुन दुर्भिक्षकरणारे होत; परंतु सर्प उदीर, माजर, मन्थ यावाचून, (हे स्वजातीचें मांस स्वाभाविक भक्षण करतात)६५

परयोनिपुगच्छंतोमैथुनदेशनाशनाः ।

अन्यत्रवेसरोत्पत्तेर्नृणांचाजातिमैथुनात् ॥६६॥

अर्थ—सर्व प्राणी परयोनींचाठारं मैथुन करतील तर देशनाश होतो; परंतु खेचराची उत्पत्ति व मनुष्याचें अन्यजातिमैथुन यावाचून (घोडी व गर्दभ यापासून खेचर होतो व मनुष्य, घोडी इत्यादिकाशीं मैथुन करतात, हें स्वाभाविक आहे)६६

बंधघातभयानिस्युःपादोरुमस्तकांतिगैः ।

अपुशाप्पपिशितान्नादैर्वर्षमोपक्षतग्रहाः ॥६७॥

अर्थ—पाय, मांड्या, मस्तक याजवळ येणारे शकुन अनु० बंध, घात, भय, यातें करतात. उदक, तृण, मांस, अन्न यातें भक्षण करणारे शकुन अनु० वृष्टि, चोरी, अगास खत, ग्रह (मित्राची भेट), यातें करतात ॥६७॥

क्रूरोग्रदोपदुष्टंश्चप्रधाननृपवृत्तकैः ।

चिरकालैश्चदीप्तायाःस्वागमोदिक्षुतचृणां ॥६८॥

अर्थ—दोप्तादि (श्लो० १२) अठ दिशावाठारं राहिलेला शकुन अनुक्रमानें क्रूर, उग्र, दोषी, दुष्ट, प्रधान, नृप, वृत्तक, चिरकालगत यासहवर्तमान कोणी मनुष्य त्या दिशेकडून येतो असे सांगतो अथवा दीप्त, धूमित, शात, अगारिणी अशा चार दिशास राहिलेला शकुन अनु० क्रूर, उग्रदापानीं दुष्ट, मूर्ख

राजाचै वृत्त सांगणारा, चिरकालगत, अशा पुरुषांसहित कोणी मनुष्य त्या दि-
शेकडून येतो असे सांगतो. हाच अर्थ श्रेष्ठ होय ॥६८॥

सद्रव्योवलवांश्रस्यात्सद्रव्यस्यागमोभवेत् ।

द्युतिमान्विनतप्रेक्षीसौम्योदारुणवृत्तकृत् ॥६९॥

अर्थ—काहीं भक्ष्यपदार्थानें सहित व बलिष्ठ असा शकुन असेल तर द्रव्ययुक्त पु-
रुषाचें येंणें होईल. तेजस्वी व खाली पाहणारा असा शकुन सौम्यही असला
तरी भयंकर वर्तणूक करतो ॥६९॥

विदिक्स्थःशकुनोदीप्तोवामस्थेनानुवाशितः ।

स्त्रियाःसंग्रहणंप्राहतद्विगाख्यातयोनितः ॥७०॥

अर्थ—ईशान्यादि विदिशांस राहणारा जो दीप्तशकुन तो वामभागस्थशकुनानें
युक्त अ० त्या दिशेस प्रसिद्ध ज्याची उत्पत्ति अशा पुरुषापासून स्त्रीची प्राप्ति
सांगतो ॥७०॥

शांतःपंचमदीप्तेनविरुतोविजयावहः ।

दिग्नरागमकारीवादोपकृत्तद्विपर्यये ॥७१॥

अर्थ—शांतशकुन तयचमदिक्स्थ दीप्तशकुनानें शब्दित अ० विजयप्रद होतो;
अपवा त्या दिशेस गेलेल्या मनुष्याचें येंणें होते. त्याचा विपर्यास अ० दुःख प्रा-
प्त होतें ॥७१॥

वामसव्यरुतोमध्यःप्राहस्वपरयोर्भयं ।

मरणंकथयंत्येतेसर्वेसमविराविणः ॥७२॥

अर्थ—मध्ये राहणारा शकुन वामभागस्थशकुनानें शब्दित केला तर स्वकीयांस
भय होतें व सव्यभागस्थानें केला तर इतरांस भय सांगतो. हे पूर्वोक्त तीनही
शकुन एककार्त्वी शब्द करतील तर मरण सांगतात ॥७२॥

वृक्षाग्रमध्यमूलेपुगजाश्वरथिकागमः ।

दीर्घाब्जमुपिताग्रेपुनरनौशिविकागमः ॥७३॥

अर्थ—वृक्षाचें अग्र, मध्य, मूल यांच्याठायें राहिलेला शकुन अनु० गजास्त, अश्व-
स्त, रथास्त यांचें आगमन सांगतो. दीर्घ, जलज, त्रिनाम्र अशा वृक्षादिकां-
चाठायें राहिलेला शकुन अनु० नगस्त, नीतास्त, शिविका (पाल्शी) स्त्र-
यांचें येंणें सांगतो ॥७३॥

शकटेनोन्नतस्थेच्छायास्थेछत्रसंयुतः ।

एकत्रिपंचसप्ताहात्पूर्वाद्यास्वंतरासुच ॥७१॥

अर्थ—उंचप्रदेशी (पर्वतादिकी) राहिलेला शकुन गाडीवर बसून येतो असे सांगतो. छायेस राहिलेला शकुन छत्रपुक्त येतो असे सांगतो. पूर्वादि दिशा आग्नेयादि विदिशा यांच्याठायीं राहिलेल्या शकुनांने सुचविलेले शुभाशुभफल अनु० १।३।६।७ दिवसांनीं होतें ॥७१॥

सुरपतिहुतवहयमनिर्ऋतिवरुणपवनैंदुशंकराःक्रमशः ।

प्राच्यादीनांपतयोदिशःपुमांसौगनाविदिशाः ॥७५॥

अर्थ—इंद्र, अग्नि, यम निर्ऋति, वरुण, वायु, चंद्र, शिव हे अनु० पूर्वादि आठ दिशांचे स्वामी होत. पूर्वादि चार दिशा पुरुष व आग्नेयी इ० चार विदिशा स्त्रिया होत ॥७५॥

तरुतालीविदलांवरसलिलजशरचर्मपट्टलेखाःस्युः ।

द्वात्रिंशत्प्रविभक्तेदिक्चक्रेतेपुकार्याणि ॥७६॥

अर्थ—पूर्वादि दिशांचाठायीं शकुन शाले अ० अनु० तरु (वृक्षावयव साल, पान), ताडपत्र, अर्धपत्र, वस्त्र, कमलपत्र, शर (कांड), कातडे, पट्टवस्त्र, पांवर लेख येतात. द्वात्रिंशत्प्रविभक्त जे दिक्चक्र (श्लो० २९) त्याचाठायीं, जी, कार्ये ती या पत्रांवर लिहून येतात ॥७६॥

व्यायामशिश्विनिकूजितकलहांभोनिगडमंत्रगोशब्दाः ।

वर्णाश्वरक्तपीतकल्पसिताःकोणगामिश्राः ॥७७॥

अर्थ—पूर्वादि दिशांचाठायीं शकुन शाला अ० बाहुपुद्ग, अभिसमीप, शब्दश्रवण, कलह, जल, वेधनादि, वेदमंत्र, गोशब्द, ही जेथे होत असतील तेथे पूर्वादि अनु० शुभशकुनोत्पन्न संयोगादि फल होतें. पूर्वादि चार दिशांचाठायीं शकुन शाला तर अनु० वर्ण तांबडा, पिवळा, काळा, पादरा, हे होत. आग्नेयादि विदिशांचाठायीं मिश्रवर्ण ह० रक्तपीत, पीतरक्त, कल्पसित, सितरक्त, असेवर्ण जाणावे ॥७७॥

चिन्हं ध्वजोदग्धमथश्मशानंदरीजलंपर्वतय

ज्ञघोषाः । एतेपुसंयोगभयानिविद्यादन्या

निवास्थानविकल्पितानि ॥७८॥

अर्थ—पूर्वादि ८ दिशांचाठाई अनु० ध्वज, दग्धभूमि, श्मशान, पर्वतगुहा, उदक, पर्वत, यज्ञ, गवळ्यांचें स्थान, हीं चिन्हें होत. यास्यानीं संयोगभयें जाणार्थी. अन्यकार्यें स्थानपरल्लें कल्पार्थी ॥७८॥

स्त्रीणां विकल्पे वृहती कुमारी व्यंगविगंधात्त्व
थनीलवस्त्रा । कुस्त्रीप्रदीर्घाविधवाचताश्रसं
योगचिंतापरिवेदिकाः स्युः ॥७९॥

अर्थ—स्त्रीविषयक चिंता अ० पूर्वादिदिशांचाठाई संयोगशकुन शाले तर अनु० वृहच्छरीर, कुमारी, व्यंग, दुर्गंधा, नीलवस्त्रा, कुत्सितस्त्री, प्रदीर्घ (उच्च), विधवा, शा स्त्रियांचा संयोग होतो ॥७९॥

पृच्छासुरूप्यकनकातुरं भामिनीनां मापाद्यया
नमखगोकुलसंश्रयासु । न्यग्रोधरक्ततरु रोध्र
ककीचकाख्याश्रूतद्रुमाः खदिरविल्वनगार्जुनाश्च ८०

अर्थ—प्रश्नकालीं पूर्वादि ८ दिशांचाठाई शकुन किंवा पृच्छक राहिल्या असतां अनु० रूपें, सोने, रोगी, स्त्री, मापाद्यधान्य, अश्वादि यान किंवा गमन, यज्ञ, गोकुलाश्रित यांची चिंता सांगावी. तसेच पूर्वादिदिशांचाठाई अनु० वट, तांबडावृक्ष, लोघ्र, वेळू, आम्रवृक्ष, खैर, विल्व, अर्जुनवृक्ष किंवा पर्वत व अर्जुनवृक्ष हे राहतात ॥८०॥

॥ इतिसर्वशाकुनेमिश्रकाध्यायः प्रथमः ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां पड
शतितमोऽध्यायः ॥८६॥

॥ अथांतरचक्रं ॥

ऐंद्र्यादिशिशांतायां विरुवन्नृपसंश्रितागमं वक्ति ।
शकुनिः पूजालाभं मणिरत्नद्रव्यसंप्राप्तिं ॥९॥

अर्थ—शांतपूर्वदिशांचाठाई पक्षी शब्द करील किंवा शकुन होईल तर राजाश्रित पुरुष येईल, सत्कारप्राप्ति व मणि, रत्न, द्रव्य यांची प्राप्ति हीं होतील असे सांग-

ती. शकुन शुभ, असेल तर ही फले पूर्ण, मध्यम असेल तर मध्यम, अशुभ असेल तर अल्प होतील हे पुढे सर्वत्र जाणवें. (हे वक्ष्यमाण ३२ विभक्त (श्लोक ५९) पूर्वादि दिशास फल जाणवें) ॥१॥

तदनंतरदिशिकनकागमोभवेद्वाञ्छितार्थसिद्धिश्च ।

आयुधधनपूगफलागमस्तृतीयेभवेद्भागे ॥२॥

अर्थ—या पूर्वदिशेसच प्रदाक्षिण दुसऱ्या भागी पक्षिशब्द किंवा शकुन होईल तर सुवर्णप्राप्ति व इच्छितार्थसिद्धि ही होतील. तृतीयभागी आयुध, धन, पू गफलप्राप्ति ही होतात ॥२॥

स्निग्धद्विजस्यसंदर्शनंचतुर्थेतथाहिताग्नेश्च ।

कोणेनुजीविभिक्षुप्रदर्शनंकनकलोहासिः ॥३॥

अर्थ—चतुर्थभागी शकुन शाला तर इष्टब्राह्मणाचे व अभिहोत्र्याचे दर्शन होतें. आग्नेयकोणी शब्द शाला तर अनुजीवी ह्य० सेवक याचे दर्शन व सुवर्ण, शस्त्र यांची प्राप्ति होत्ये ॥३॥

याम्येनाद्येनृपपुत्रदर्शनंतिद्धिरभिमतस्यासिः ।

परतःस्त्रीधर्मासिःसर्पपयचलव्धिरप्युक्ता ॥४॥

अर्थ—आग्नेयकोणापुढे दक्षिणेकडे द्वितीयभागी राजपुत्रदर्शन, कार्यसिद्धि, इच्छितप्राप्ति होत्ये. तिसऱ्याभागी स्त्री, धर्म याची प्राप्ति व सर्पप, यव, याचीही प्राप्ति होत्ये ॥४॥

कोणाञ्चतुर्थखंडेलव्धिर्द्रव्यस्यपूर्वनष्टस्य ।

यद्वातद्वाफलमपियात्रायांप्राप्तुयाद्याता ॥५॥

अर्थ—कोणापासून चतुर्थभागी पूर्वी नष्ट झालेल्या द्रव्याची प्राप्ति होत्ये व यात्रेचाठारं गमनकर्ता, कोणत्यातरी प्रकारे फलातें प्राप्त होतो ॥५॥

यात्रासिद्धिःसमदक्षिणेनशिखिमहिपकुक्कुटासिश्च ।

याम्याद्वितीयभागेचारणसंगःशुभंप्रीतिः ॥६॥

अर्थ—दक्षिणसमभागी शकुन शाला तर यात्रासिद्धि, मयूर, महिष, कोंबडा यांची प्राप्ति होत्ये दक्षिणेपासून दुसऱ्याभागी नटनर्तकाचा संग, शुभ, कार्यप्रीति, ही होतात ॥६॥

ऊर्ध्वसिद्धिःकैवर्तसंगमोमीनतित्तिराद्यासिः ।

प्रव्रजितदर्शनंतत्परेचपक्वान्नफललब्धिः ॥७॥

अर्थ—द० तिसयाभागीं कार्यसिद्धि, कैवर्तसग, मत्स्य व तित्तिरपक्षी इत्यादिका
ची प्राप्ति हीं होतात चतुर्थभागी सयाशाचें दर्शन, पक्क अन्न व फल याची
प्राप्ति होये ॥७॥

नैऋत्यांस्त्रीलाभस्तुरगालंकारदूतलेखाप्तिः ।

परतोस्यचर्मतच्छिल्पिदर्शनंचर्ममयलब्धिः ॥८॥

अर्थ—नैऋतीस स्त्रीलाभ, अश्व, अलंकार, दूत, लेख याची प्राप्ति होये. नैऋती
पासून दुसऱ्या भागीं चर्म व चर्मशिल्पी (चाभार) याचें दर्शन व चर्ममयपात्र
(वाहणा इ०) याची प्राप्ति हीं होतात ॥८॥

वानरभिक्षुश्रवणावलोकनंनैऋतातृतीयांशे ।

फलकुसुमदंतघटितागमश्चकोणाच्चतुर्थांशे ॥९॥

अर्थ—नै० तृती० वानर, स-यासी, बौद्ध याचें दर्शन होतें. नै० चतु० फल,
पुष्प हस्तिदतानें केलेले पदार्थ याची प्राप्ति होये ॥९॥

वारुण्यामर्णवजातरत्नवैडूर्यमणिमयप्राप्तिः ।

परतोतःशबरव्याधचौरसंगःपिशितलब्धिः ॥१०॥

अर्थ—पश्चिमेस शकुन ज्ञाना तर समुद्रोत्पन्न रत्नें, वैडूर्यमणि व मणिमय भाडां
याची प्राप्ति होये. पश्चिमेपासून द्वि० शबर, व्याध, चौर याची संगति व मांस
प्राप्ति हीं होतात ॥१०॥

परतोपिदर्शनंवातरोगिणांचंडनागुरुप्राप्तिः ।

आयुधपुस्तकलब्धिस्तदृत्तिसमागमश्चोर्ध्व ॥११॥

अर्थ—प० तृ० वातरोग्याचें दर्शन व चदनवृक्षाची व सुगंधिद्रव्याची प्राप्ति हो
ये. पश्चि० चतु० आयुध, पुस्तक याची प्राप्ति व आयुधजीवी, पुस्तकजीवी
याचा समागम होतो ॥११॥

वायव्येफेनकचामरौर्णिकाप्तिःसमेतिकायस्थः ।

मृन्मयलाभोन्यस्मिन्वैतालिकाडिंडिभांडानां ॥१२॥

अर्थ वायव्येस शकुन ज्ञाना तर समुद्रफेन, चवरी, कसलादिक यांची प्राप्ति व
कायस्थ्याची संगति होये द्वि० म मयपात्राचा लाभ, स्तुतिपाठक, डिंडि

(पट्टह, मृदंग, करट या ३ वाद्यांचा समुदाय) यांची संगति होये ॥१२

वायव्याच्चतृतीयेमित्रेणसमागमोधनप्राप्तिः ।

वस्त्राश्वाप्तिरतःपरमिष्टमुत्तृत्संप्रयोगश्च ॥१३॥

अर्थ—वाय० तृ० मित्राबरोबर समागम व धनप्राप्ति होये. चतु० वस्त्र, अश्व, यांची प्राप्ति, इष्टमित्रांचा सयोग होतो ॥१३॥

दधितंडुललाजानालब्धिरुदग्दर्शनंचविप्रस्य ।

अर्थाश्वाप्तिरनंतरमुपगच्छतिसार्थवाहश्च ॥१४॥

अर्थ—उत्तरेत शकुन शाला तर दधि, तांदूळ, लाड्या यांची प्राप्ति व ब्राह्मणाचे दर्शन हीं होतात. द्वि० इष्टप्राप्ति व व्यापान्याबरोबर संगति हीं होतात ॥१४

वेश्यावट्टुदाससमागमःपरेशुक्लपुष्पफललब्धिः ।

अतऊर्ध्वचित्रकरस्यदर्शनंचित्रवस्त्रसंप्राप्तिः ॥१५॥

अर्थ—उत्त० तृ० वेश्या, वट्टु, दास यांचा समागम व श्वेतपुष्पे, फळे यांची प्राप्ति हीं होतात. उत्त० चतु० चित्रकराचे दर्शन व चित्रवस्त्राची प्राप्ति हीं होतात १५

ऐशान्यादेवलकोपसंगमोधान्यरत्नपशुलब्धिः ।

प्राक्प्रथमेवस्त्राप्तिःसमागमश्चापिवंधक्या ॥१६॥

अर्थ—ईशानीदिशेत शकुन होईल तर गुरवाचा समागम व धान्य, रत्न, पशु यांची प्राप्ति हीं होतात. ईशानीपुढे पूर्वेकडे प्रथमभागी वस्त्रप्राप्ति व वेश्येचा समागम, हीं होतात ॥१६॥

रजकेनसमायोगोजलजद्रव्यागमश्चपरतोतः ।

हस्त्युपजीविसमाजश्चास्माद्धनहस्तिलब्धिश्च ॥१७॥

अर्थ—पूर्वेकडे द्वि० रजकाशी समागम व जलोत्पन्न द्रव्यांची प्राप्ति, हीं होतात. पु० तृ० हनीवर जीविका करणाराचा समागम व त्याचपासून धन, हत्ती यांची प्राप्ति हीं होतात ॥१७॥

द्वात्रिंशत्प्रविभक्तंदिक्कंवास्तुबंधनेप्युक्तं ।

अरनाभिस्थैरंतःफलानिनवधाविकल्प्यानि ॥१८॥

अर्थ—३२ भाग हे दिक्कं वास्तुबंधनीही सांगितले. अर व नाभि यांचाठार ईशान्येच्या शकुनांही मध्ये नऊ प्रकारांनी फळे कल्प्यावी. (ती पुढे सांगतो) ॥१८॥

नाभिस्थेवंधुसुत्तृत्समागमस्तुष्टिरुत्तमाभवति ।
प्राग्रक्तपट्टवस्त्रागमस्त्वरेनृपतिसंयोगः ॥१९॥

अर्थ—नवधाविभक्तचक्राचाठाई नाभिस्थ शकुन शाला अ० बंधु व मित्र यांचा समागम, उत्तम संतोष होतो. पूर्वेकडे अरावर शकुन शाला तर तांबड्या पडवस्त्राची प्राप्ति व राजाचा समागम होतो ॥१९॥

आग्नेयेकौलिकतक्षपारिकर्माश्वसूतसंयोगः ।
लब्धिश्चतत्कृतानांद्रव्याणामश्वलब्धिर्वा ॥२०॥

अर्थ—आग्नेयीचे अरेवर शकुन शाला तर कोठी, सुतार, सेवक, अश्व, तारवि यांचा समागम व कोठी इत्यादिकांनी केलेल्या पदार्थांचा व अशवांचा लाभ होतो २०

नेमीभागंबुध्वानाभीभागंचदक्षिणेयोरः ।
धार्मिकजनसंयोगस्तत्रभवेद्धर्मलाभश्च ॥२१॥

अर्थ—नेमी (चाक्राचा घेर) चा भाग व नाभी (चाक्राचा मध्य) चा भाग जाणून जो दक्षिणेस अर, यावर शकु० धार्मिकजनाचा संयोग व धर्मलाभ होतो २१

उस्वाक्रीडककापालिकागमोनैर्ऋतेसमुद्दिष्टः ।
वृषभस्यचात्रलब्धिर्मापकुलत्याद्यमशनंच ॥२२॥

अर्थ—नैर्ऋतदिशेकडील अरावर शकु० तर गाय, खेळणारा, कापालिक (बौद्ध) यांचा समागम, वृषभाचा लाभ, माप व कुळीद इत्यादिकांचे मक्षण हीं होतात २२

अपरस्यांदिशियोरस्तत्रासक्तिःरूपीवलैर्भवति ।
सामुद्रद्रव्यसुसारकाचफलमद्यलब्धिश्च ॥२३॥

अर्थ—पश्चिमादिशेस जो अर तेथे शकु० शेतीलोकान्तरेवर समागम होतो. समुद्रोत्पन्नद्रव्ये, सुमार (लैराचा साड किंवा मणिवि०), आघ्रादिकले, मद्य यांचा लाभ होतो ॥२३॥

भारवहतक्षभिक्षुकसंदर्शनमपिचवायुदिक्संस्थे ।
तिलककुसुमस्यलब्धिःसनागपुत्रागकुसुमस्य ॥२४॥

अर्थ—वायव्येस अराचाठाई शकु० भारवाहक, सुतार, संन्यासी यांचे दर्शन, तिलपुष्प, नागचांपा, सुरंगी यांचे पुण्याची प्राप्ति होत्ये ॥२४॥

कौवेर्यादिशिशुकुनःशांतायांविचलाभमाख्याति ।
भागवतेनसमागममाचष्टेपीतवस्त्रैश्च ॥२५॥

अर्थ—शातउत्तरादिशेष शकु० द्रव्यलाभ होईल. वैष्णवाचा व पीतवस्त्राचा समा-
गम होईल असे सांगतो ॥२५॥

ऐशानेव्रतयुक्तावनितासंदर्शनंसमुपयाति ।
लब्धिश्चपरिज्ञेयाकृष्णायोवस्त्रघंटानां ॥२६॥

अर्थ—ईशानीस अरा० शकुन० व्रतस्थस्त्रीचे दर्शन होतें. शस्त्र, वस्त्र, घटा याचा
लाभ होतो असे जाणावे ॥२६॥

याम्येष्टांशेषश्चात्द्विपट्त्रिसप्ताष्टमेपुमध्यफला ।
सौम्येनचद्वितीयेशेषेव्वतिशोभनायात्रा ॥२७॥

अर्थ—दक्षिणेस ८ वा व पश्चिमेस २।६।३।७।८ या अरीं व उत्तरेस २ अरीं
शांतशकुन शाला तर यात्रा मध्यफल देखे. शेष राहिलेल्या २६ भागां शकुन
शाला तर शुभयात्रा होय. (याप्रमाणे ३२ अरांचे फल सांगितले) ॥२७॥

अभ्यंतरेतुनाभ्यांगुभफलदाभवतिपट्सुचारेपु ।
वायव्यानैर्ऋतयोरुभयोःकेशावहायात्रा ॥२८॥

अर्थ—अभ्यंतरीं नाभीचाठाई ६ अरीं यात्रा शुभ व वायव्य, नैर्ऋती या दोहों
दिशेंस यात्रा केशाकारक होय ॥२८॥

शांतासुदिक्षुफलमिदमुक्तंदीप्तास्वतोभिधास्यामि ।
ऐद्यांभयंनरेद्रात्समागमश्चैवशत्रूणां ॥२९॥

अर्थ—शातदिशांचाठाई शकुन शाले तर हे पूर्वोक्त फल सांगितले आतां दीप्त-
दिशांचाठाई शकुन शाले तर त्यांचे फल पुढे सांगतो. दीप्तपूर्वदिशेंस शकुन
शाला तर राजापासून भय व शत्रुसमागम होतो ॥२९॥

तदनंतरदिशिनाशःकनकस्यभयंसुवर्णकाराणां ।
अर्थक्षयस्तृतीयेकलहःशस्त्रप्रकोपश्च ॥३०॥

अर्थ—पूर्वदिशेकडे दुसऱ्याभागां शकु० सुवर्णनाश व सोनारांत भय होतें. तिस
-याभागां शकु० द्रव्यनाश, कलह, शस्त्रकोप ही होतात ॥३०॥

अग्निभयंचचतुर्थेभयमाग्नेयेचभवतिचौरैभ्यः ।

कौणादपिद्वितीयेधनक्षयोनृपसुतविनाशः ॥३१॥

अर्थ—चतुर्थभागी अग्निभय होते. आग्नेयभागी चौरांचे भय होते. आग्नेयकौणापासून २ भागी धननाश व राजपुत्रनाश हीं होतात ॥३१॥

प्रमदागर्भविनाशस्तृतीयभागेभवेच्चतुर्थेच ।

हैरण्यकरुकरुयोःप्रध्वंसःशस्त्रकोपश्च ॥३२॥

अर्थ—तृतीयभागी स्त्रीचा गर्भनाश होतो. चतुर्थभागी दीप्तशकुन झाला तर सोनार व शिल्पकार (सुतार) यांचा नाश व शस्त्रकोप हे होतात ॥३२॥

अथपंचमेनृपभयंमारीमृतदर्शनंचवक्तव्यं ।

पष्टेभयंज्ञेयंगंधर्वाणांसडोंवानां ॥३३॥

अर्थ—आग्नेयकौणापासून पंचमभागी (दक्षिणेत) दीप्तशकुन शा० राजभय, मरणोन्मुख व मृत यांचे दर्शन हीं होतात. ६ भागी शकुन शा० गंधर्व व डोंव यांचे भय होते ॥३३॥

धीवरशाकुनिकानांसप्तमभागेभयंभवतिदीप्ते ।

भोजनविधातउक्तोनिर्घथभयंचतत्परतः ॥३४॥

अर्थ—दीप्तसप्तमभागी शकु० कौळी व पक्षीधरणारा यांपासून भय होते. अष्टमभागी शकु० भोजननाश व निर्घथ (नमस्सपणिक किंवा पेडा) यांपासून भय होते ॥३४॥

कलहोनैर्ऋतभागेरक्तस्त्रावोथशस्त्रकोपश्च ।

अपराद्येचर्मकृतंविनश्यतेचर्मकारभयं ॥३५॥

अर्थ—नैर्ऋतभागी दीप्तशकु० कलह, रक्तस्त्राव, शस्त्रकोप हे होतात. २ भागी चर्मकृत (उपानहादिकांचा) नाश व चर्मकारापासून भय होते ॥३५॥

तदनंतरेपरिघ्नाट्ठवणभयंतत्परेत्वनशनभयं ।

घृष्टिभयंवारुण्याश्चतस्कराणांभयंपरतः ॥३६॥

अर्थ—३भागी शकु० संन्याशाच्या सेनेपासून भय होते. ४ भागी शकु० उपनासभय होते. पश्चिमेत दीप्तशकु० घृष्टिभय (अवर्षण, अतिघृष्टि) होते. २ भागी शकु० कुत्रे व चोर यांचे भय होते ॥३६॥

वायुग्रस्तविनाशःपरेपरेशस्त्रपुस्तवार्तानां ।
कोणेषुस्तकनाशःपरेविपस्तेनवायुभयं ॥३७॥

अर्थ—पश्चि० ३ भार्गी श० वायुग्रस्तांचा नाश होतो. ४ भार्गी शस्त्र व लेप (गिलावा इ०) करणारापासून भय होते. वायुकोणी पुस्तकनाश होतो. २ भार्गी विष, चीर्ष, वायु यांचे भय होते ॥३७॥

परतोवित्तविनाशोमित्रैःसहवियहश्चविज्ञेयः ।
तस्यासन्नेश्ववधोभयमपिचपुरोधसःप्रोक्तं ॥३८॥

अर्थ—वायुग्रस्त ३ भार्गी दीप्तशकु० ब्रह्मनाश, मित्रांतहर्तमान युद्ध, हीं होतात. ४ भार्गी अश्वभय व उपाध्यायास भय हीं होतात ॥३८॥

गोहरणशस्त्रघाताबुदूपरेसार्धघातधननाशौ ।
आसन्नेचश्वभयंत्रात्यद्विजदासगणिकानां ॥३९॥

अर्थ—उत्तरेस दीप्तशकु० गोहरण, शस्त्रघात हे होतात. द्वितीयभार्गी सावकारांचा नाश व धननाश हे होतात. ३ भार्गी श० कुश्याचे भय, त्रात्य (१६ वर्षांपर्यंत मुंजरहित), ब्राह्मण, दास, वेश्या यांचे भय हीं होतात ॥३९॥

ऐशानस्यासन्नेचित्रांवरचित्ररुद्रयंप्रोक्तं ।
ऐशानेत्वग्निभयंदूषणमप्युत्तमस्त्रीणां ॥४०॥

अर्थ—ईशानीच्या पूर्वेच्या नवळच्या ४ भार्गी श० चित्रवस्त्रधारणकरणार व चित्रकार यांपासून भय होते. ईशानकोणी श० अभिभय व उत्तमस्त्रियांत दूषण हीं होतात ॥४०॥

प्रोक्तस्यैवासन्नेदुःखोत्पत्तिःस्त्रियाविनाशश्च ।
भयमूर्ध्वरजकानांविज्ञेयंकाच्छिकानांच ॥४१॥

अर्थ—ईशानकोणाच्या पुढे नवळच्याभार्गी दुःखोत्पत्ति व स्त्रीनाश हीं होतात. त्यापुढील भार्गी रजकांचे व काच्छिकांचे (पाणघळ देशातील लोकांचे) भय होते ॥४१॥

हस्त्यारोहभयंस्या द्विरदविनाशश्चमंडलसमाप्तौ ।
अभ्यंतरेतुदीप्तेपत्नीमरणंध्रुवंपूर्वे ॥४२॥

अर्थ—३२ भार्गीच्या समाप्तीच्या भार्गी क्ष० पूर्वेच्या मागीलभार्गी दीप्तशकुन सा-

ला तर हत्तीवर बसणाराचें भय व हत्तीचा नाश हीं होतात. पूर्वेकडे मध्यभा-
र्गी जो अर खावर दीप्तशकु० स्त्रोमरण होतें ॥४२॥

शस्त्रानलप्रकोपावाग्नेयेवाजिमरणशिल्पिभयं ।
याम्येधर्मविनाशःपरेग्न्यवस्कंदचोक्षवधाः ॥४३॥
अपरेतुर्कर्मिणांभयमथकोणेचानिलेखरोपूवधः ।
अत्रैवमनुष्याणांविपूचिकाविपभयंभवति ॥४४॥
उदगर्थविप्रपीडादिश्यैशान्यांतुचित्तसंतापः ।
ग्रामीणगोपपीडाचतत्रनाभ्यांतयात्मवधः ॥४५॥

अर्थ—आग्नेयकोर्णी जो अर तेथे दीप्तशकुन झाला तर अस्त्र व अग्नि यांचा प्र-
कोप, अश्वनाश, शिल्पीलोकान्नासून भय हीं होतात. दक्षिणेस शकु० धर्म-
नाश होतो. नैऋतकोर्णी अग्निभय व स्तुत्यपुरुषवध ही होतात ॥४३॥ पश्चि-
मेस शकु० कर्मकरांस भय होतें. वायुकोर्णी अरावर शकु० गर्दभ व उंट यां-
चा वध हीं व येथेच मनुष्यांस विपूचिका (तरळ, मोडशी), विप यांचें भय हीं
होतात ॥४४॥ उचरेस शकु० द्रव्य व ब्राह्मण यांस पीडा होय. ईशानोदिशे-
स शकु० चित्तसंताप होतो व गांवांतील लोक व गोप यांस पीडा होय. ना-
भिस्थित दीप्तशकुन झाला तर आत्मवध होतो ॥४५॥

॥ इतिसर्वशाकुनेतरचक्रनामाध्यायोद्वितीयः ॥
॥इतिवृहत्संहितायांसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥८७॥

॥ अथशकुनरुतं ॥

श्यामाश्वेनशशान्नवंजुलशिखिश्रीकर्णचक्राब्धयाश्चा
पांडीरकखंजरीटकशुकध्वाक्षाःकपोतास्त्रयः । भार
द्वाजकुलालकुक्कुटस्वराहारीतगृध्रौकपिःफेटःकुक्कुटपू
र्णकूटघटकाश्चोक्तादिवासंचराः ॥९॥

अर्थ—कोकिल, सत्ताणा, शशान्न (पक्षिवि०) सुतार (पक्षिवि०), मयूर, श्रीक-
र्ण (पक्षिवि०), चक्रनाक, चाप, वगळा, राजन, पोपट, क्वावळा, तीन कपोत

(१ आपाङ्गुर, (पारवा), कवडा, होला १०), कौकडकुमा, कुलाल, कुक्कुट (राग कौबडा), गर्दभ, हिरवा खत्रुतर, गिधाड, बानर, फेंट (पक्षिवि०), कौबडा, पूर्णकूट (पक्षिवि०), चिमणापक्षी, हेसर्व दिवसास फिरणारे असे सागीतले आहे १

**लोमाशिकापिंगलछिप्पिकारव्यौवल्गुल्पुलूकौशश
कश्चरात्रौ । सर्वैस्वकालोत्क्रमचारिणःस्युर्देशस्य
नाशायनृपांतदावा ॥२॥**

अर्थ—खोंकड (हे कोल्हासारखे असून लहान असते), पिंगल, छिप्पिक (पक्षिवि०), वाघळ, घुमड, हे सर्व रात्रीस फिरणारे होत. सर्व आपला फिरण्याचा काळ सोडून दुसऱ्याकाळी फिरायलास लागले तर देशनाश अथवा राजाचा नाश होतो ॥२॥

**हयनरभुजगोष्ट्रदीपिसिंहर्क्षगोधावृकनकुलकु
रंगश्वाजगोव्याघ्रहंसाः । पृपतमृगसृगालश्वा
विदाख्यान्वपुष्टाद्युनिशमपिविडालाःसारसः
सूकरश्च ॥३॥**

अर्थ—घोडा, मनुष्य, सर्प, उद, चिता, सिंह, रीस, घोसपड, लाडगा, मुगस, हरिण, कुतरा, बकरा, गाय, वाघ, हस, हरिणवि० (पुषिव), कोल्हा, शालजीवत, कौकिल्या, माजर, सारसपक्षी, डुकर, हे दिवसरात्र फिरणारे होत ॥३॥

**भपकूटपूरिकरवककरायिकाःपूर्णकूटसंज्ञाःस्युः ।
नामान्युलूकचेटयाःपिंगलिकापेचिकाहक्का ॥४॥
कपोतकीचश्यामावंजलकःकीर्त्यतेखदिरचंचुः ।
छुच्छुंदरीनृपसुतावालेयोगर्दभःप्रोक्तः ॥५॥
स्रोतस्तडागभेद्येकपुत्रकःकलहकारिकाचरला ।
भृंगारवच्चवाशतिनिशिभूमौद्वयंगुलशरीरा ॥६॥
दुर्वलिकोभांडीकःप्राच्यानांदक्षिणःप्रशस्तोसौ ।
छिक्कारोमृगजातिःरुकवाकुःकुक्कुटःप्रोक्तः ॥७॥
गर्ताकुक्कुटकस्यप्रथितंतुकुलालकुक्कुटोनाम ।
गृहगोधिकेतिसंज्ञाविज्ञेयाहुडधमत्स्यस्य ॥८॥**

दिव्योधन्वनउक्तःक्रोडःस्यात्सूकरोथगौरुस्रा ।

श्वासारमेयउक्तोजात्याचटिकाचसूकरिका ॥९॥

अर्थ—भय, कूटपूरिक, रवक, कराधिक, हा पूर्णकूटाची नावे होत. पिगलिका, पेचिका, हक्का हा उलूकचेटीची नावे होत ॥४॥ श्यामा, कपोतकी होय. वंजुलक, खदिरचंचु होय. छुच्छंदरी (सुगंधमूषिका), नृपसुता होय. वालिय, गर्दभ होय ॥५॥ स्त्रीतोभेदी, तडागभेदी, एकपुत्रक, कलहकारिका हीं रत्न (राठ) इंचीं नावे होत. ही भृंगारासारखा शब्द रात्रीत भूमीचाठाई करणे व हिचे दोन अंगुलें लांब शरीर आहे ॥६॥ दुर्बलिक, भांडीक होय. हा पूर्वेकडील लोकांत उजवा शुभ होय. छिक्कार हा मृगजाति होय. रुक्वाकु हा कुक्कुट होय ॥७॥ गर्ताकुक्कुटाचे नाम कुलालकुक्कुट असे प्रसिद्ध आहे. कुञ्च (भित) मत्स्य हे नाव गृहगोधा (पाल) इचे जाणावे ॥८॥ दिव्य, धन्वन होय. जोड, सूकर होय. उखा, गाय होय. सारमेय, हा श्वा (कुत्रा) होय. जातीने जी चटका ती सूकरी सांगीतली ॥९॥

एवंदेशेदेशेतद्विद्मथःसमुपलभ्यनामानि ।

शकुनरुतज्ञानार्थशास्त्रेसंचित्ययोज्यानि ॥१०॥

अर्थ—याप्रकारे देशदिशाचाठाई तीं पूर्वेक पक्ष्यादिकांचीं नावे जाणणान्यांपातून नावांची उपलब्धि करून शकुनशब्दाच्या ज्ञानार्थ शास्त्राचा विचार करून तीं नावे योजावी ॥१०॥

वंजुलकरुतंतित्तिडितिदीप्तमथकिल्किलीतित्पूर्ण ।

श्येनशुकगृध्रकंकाःप्रकृतेरन्यस्वरादीप्ताः ॥११॥

अर्थ—वंजुलकपक्ष्याचा तित्तिड् असा शब्द अशुभ होय व किल्किल् असा शब्द शुभ होय. ससाणा, पोपट, गिधाड, कंक यांचा स्वाभाविकशब्दाहून अन्यशब्द अशुभ होय ॥११॥

यानासनशय्यानिलयनंकपोतस्यसद्भाविशनंवा ।

अशुभप्रदंनराणांजातिविभेदेनकालोन्यः ॥१२॥

आपांडुरस्यवर्षाच्चित्रकपोतस्यचैवपण्मासात् ।

कुंकुमधूत्रस्यफलंसद्यःपाकंकपोतस्य ॥१३॥

अर्थ—अश्यादिपान, आसन, शय्या यांचाठाई कपोताचे रहणे हेईल अथवा तो यरामध्ये नाईल तर यमुप्यांत अशुभफळ देतो. याच्या जातिभेदाने फळाचा

फाल आहे तो पुढे सागतो ॥१२॥ थोडा पांढरा जो कपोत त्याचे फल वर्पाने,
चित्रवर्णकपोताचे सहा महिन्याने, कुकुमवर्ण व धूम्रवर्ण कपोताचे तत्काल शुभा-
शुभफल होते ॥१३॥

**चिचिदितिशब्दःपूर्णःश्यामायाःशूलिशूलित्तिचधन्यः ।
चञ्चेतिचदीप्तःस्यात्स्वप्रिययोगायचिक्चिगिति ॥१४॥**

अर्थ—श्यामा (कपोतकी) इचा चिचित् असा शब्द शुभ होय. शूलिशूल असा
ही शब्द धन्य (शुभ) होय. चञ्चा असा शब्द अशुभ होय. चिक्चिक् असा
शब्द आपल्या मित्रपतीच्या योगार्थ होतो ॥१४॥

**हारीतस्यतुशब्दोगुगुःपूर्णोपरंप्रदीप्ताःस्युः ।
स्वरवैचित्र्यं सर्वभारद्वाज्याःशुभंप्रोक्तं ॥१५॥**

अर्थ—हारीताचा गुगु असा शब्द शुभ होय. इतर सर्व शब्द अशुभ होत. भार-
द्वाजीचे नानाप्रकारचे सर्व शब्द शुभ सांगितले ॥१५॥

किष्किपिशब्दःपूर्णःकरायिकायाःशुभःकहकहेति ।

क्षेमायकेवलंकरकरेतिनत्वर्थसिद्धिकरः ॥१६॥

कोटुक्लीतिक्षेम्यःस्वरःकटुक्लीतिवृष्टयेतस्याः ।

अफलःकोटिकिलीतिचदीप्तःखलुगुंकृतःशब्दः ॥ १७

अर्थ—करायिका (पूर्णकूटा) इचा किष्किपि असा शब्द व कहकह असा शब्द
शुभ होय. करकर असा शब्द केवळ कल्याणकारक होतो, कार्यसिद्धिकारक होत
नाही ॥१६॥ कोटुक्ली असा शब्द कल्याणकर होय. करायिकेचा कटुक्ली असा
शब्द वृष्टिकारक होतो. कोटिकिली असा शब्द निष्फल होय. गुं असा केलेला
शब्द अशुभ होय ॥१७॥

**शस्तंवासेदर्शनं दिव्यकस्यसिद्धिर्ज्ञेयाहस्त
मात्रोल्लितस्य । तस्मिन्नेवप्रोन्नतस्थेशरीरा
द्वाप्रीवश्यंसागरांताभ्युपैति ॥१८॥**

अर्थ—दिव्यकाचे नामभागी दर्शन शुभ होय. हस्तमात्र उच दिव्यकाच्या दर्श-
नाने सिद्धि होये. तीच पार उच असता, सर्व पृथ्वी स्वाधीन होय ॥१८॥

८२- सत्यनारायण पूजा	८॥ तुकारामरुत मानस	८१ दुर्गास्तोत्र
८२- शिवरात्रिकथेचे अ०	पूजेचे अभंग	॥ गोदालहरी सटीक
८- राममंत्र श्लोक	८॥ सोळा सोमवार कथा	१ नीतिशतपत्र
८- गोदावरीष्टक	८॥ चित्रे.	॥ लघुकौमुदी.
८- महिम्नस्तोत्र	८॥ शिवालिलित	॥ दानचंद्रिका
८- व्याकरणसाध	८॥ मंगलाष्टकें नवग्रहांचें	१-रघुसर्ग ६ वा
८॥ शके १७९६ साल	८॥ गुरुचरित्र ओव्या ५२	१-रघुसर्ग ७ व
चें पचाग	८॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृतखेळ	॥-नैषधकाव्य सग ३२
८॥ हरिपाठ.	८॥ भीष्मप्रतिज्ञा	५ पंचदशी प्राक्त
८॥ धावे	८॥ सीतास्वयवर	२ वैदातसूर्य
८॥ रामरक्षा	८॥ द० म० कोष्टकें	१ जातकालकार
८॥ गोपिगीत	८॥ चर्पटपजरिका	१ पचाग साधन
८॥ रुक्मिणी स्वयवर व	८॥ नौकाक्रीडन	१ मुहूर्तत वदीपिका
सुभद्राहरण आर्या	८॥ कऱ्हाडे ब्राह्मणाचे	१ अवधूतगीता
८॥ अगदशिष्टाई	प्रवर	
८॥ वास्तुप्रकरणा कोष्टक	८॥ शिवस्तुति	
८॥ धुवाट्यान	८॥ गणपतीच श्लोक	

फणिनोभिमुखागमोरिसंगंकथयतिबंधवधा
त्ययंचयातुः । अथवासमुपैतिसव्यभागा
न्नससित्थ्यैकुशलोगमागमेच ॥१९॥

अर्थ—गमनकर्त्तास सर्प सन्मुख आला तर शत्रुसमागम व बंध, वध यांणी नाश, हे होतात. अथवा उजव्या अंगाहून डाव्या अंगास येईल तर तो कार्यसिद्धि व जाणेंयेणें यांविपर्या शुभ नव्हे ॥१९॥

अब्जेपुमूर्धसुचवाजिगजोरगाणाराज्यप्रदःकुशल
रुच्छुचिशाड्वलेषु । भस्मास्थिकाघृतुपकेशतृणेषु
दुःखंदृष्टःकरोतिखलुखंजनकोब्दमेकं ॥२०॥

अर्थ—कमल व घोडा, गंज, सर्प यांच्या मस्तकीं खंजनकपती पाहिला तर राज्य-प्राप्ति होय. शुद्धप्रदेश व दूर्वा यांमध्ये पाहिला तर कल्याणकारक होय. भस्म, हाडे, काष्ठे, कोंडा, केश, तृण, यांचाठाई खंजनकपती पाहिला तर एक वर्षपर्यंत दुःख करितो ॥ २० ॥

किलिकिलिकित्तिरिस्वनःशांतःशस्तफलो
न्यथापरः । शशकोनिशिवामपार्श्वगोवाशं
च्छस्तफलोनिगद्यते ॥२१॥

अर्थ—तिरिपह्याचा किलिकिलिकि असा शब्द शांत व शुभ फल देणारा होय. इतर शब्द अशुभ होय. ससा रात्रीस डाव्या बाजूस जाऊन शब्द करील तर शुभफल देतो असे सांगतात ॥२१॥

किलिकिलिविरुतंकपेःप्रदीप्तंनशुभफलप्रद
मुद्दिशंतियातुः । शुभमपिकथयंतिचुग्लुश
व्दंकपिसदृशंचकुलालकुक्कुटस्य ॥२२॥

अर्थ—वानराचा किलिकिलि शब्द दीप्त; तो गमनकर्त्तास शुभफल देणारा नव्हे. चुग्लु शब्द शुभ होय. वानरासारखेच कुलालकुक्कुटाच्या शब्दांचे शुभाशुभ जाणावे ॥२२॥

पूर्णानिनःरुमिपतंगपिपीलिकाद्यैश्चापःप्रदक्षिणमु
पैतिनरस्ययस्य । खेस्वस्तिकंयद्रिकरोत्यथवायि

यासोस्तस्यार्थलाभमचिरात्नुमहत्करोति ॥२३॥

अर्थ—कृमि, पतंग, मुंग्या इत्यादि प्राण्यानीं पूर्णमुख असा चाप उभा मनुष्याच्या प्रदक्षिण जाईल; अथवा आकाशामध्ये स्थितिकाकार चाप गमन करील तर त्या मनुष्यास मोठा अर्थलाभ शीघ्र होतो ॥२३॥

चापस्यकोकेनविरुध्यतश्चेत्पराजयोदक्षिणभागस्य ।

वधःप्रयातस्यतदानरस्यविपर्ययेतस्यजयःप्रदिष्टः ॥२४॥

अर्थ—चापाचे कावळ्याबरोबर पुढे होत अ० दक्षिणभागी चाप होईल तर त्याचा पराजय झाला. सावेळीं निघालेल्या मनुष्याचा वध होतो. उत्तरभागी चाप झाला तर जय झाला, तसाच गमनकर्त्याचा जय होतो ॥२४॥

केकेतिपूर्णकुटवद्यदिवामपाश्वर्येचापःकरोति

विरुतंजयरुत्तदास्यात् । ऋकेतितस्यविरुतं

शिवायदीप्तंसंदर्शनंशुभदमस्यसदैवयातुः ॥२५॥

अर्थ—चाप, केका, असा व पूर्णकुटासारखा (श्लोक १६॥७) नामवाजूस शब्द करील तर जय होतो. ऋक असा चापाचा शब्द दीप्त; तो अशुभ होय. याचे दर्शन गमनकर्त्यास सर्वकाल शुभ होय ॥२५॥

अंडीरकपीतिरुतेनपूर्णष्टिद्विशब्देनतुदीप्तउक्तः ।

फेटःशुभोदक्षिणभागसंस्थोनवाशितेतस्यरुतोविशेषः॥

अर्थ—अंडीरकपक्षी ही अशा शब्दाने पूर्ण (शुभ) होय. टिट्टिट्टि शब्दाने दीप्त (अशुभ) होय. दक्षिणवाजूस फेट शुभ होय. त्याच्या शब्दाविषयी विशेष केलेला नाही ॥२६॥

श्रीकर्णरुतंतुदक्षिणेकककेतिशुभंप्रकीर्तितं ।

मध्यंखलुचिक्चिकीतियच्छेपंसर्वमुशान्तिनिष्फलं ॥२७॥

अर्थ—श्रीकर्णपक्ष्याचा ककक असा शब्द दक्षिणभागी शुभ होय. चिक्चिक् असा शब्द मध्यम होय. शेप सर्व शब्द निष्फल होत ॥२७॥

दुर्वलेरपिचिरिल्विरल्वितिप्रोक्तमिष्टफलदं हि वामतः ।
वामतभयदिदक्षिणं व्रजेत्कार्यसिद्धिमचिरेणयच्छति २८

अर्थ—दुर्बलीचा (भंडीरक) चिरिल्विरिल्लि असा शब्द वामभागीं शुभ होय. तो डाव्याभांगून उजवीकडे जाईल तर शीघ्र कार्यसिद्धि होईल ॥२८॥

चिक्चिकिवाशितमेवतुकृत्वादक्षिणभागमुपै
तिचवामात् । क्षेमकृदेवनसाधयतेथान्व्यत्य
यगोवधबंधभयाय ॥२९॥

अर्थ—भंडीरक, चिक्चिकि असा शब्द करून डावीकडून उजवीकडे जाईल तर तो कल्याणमात्र करील अर्थसाधन करणार नाही. याच्या विपरीत जाईल तर वध, बंध, भय हीं होतील ॥२९॥

ऋक्रेतिचसारिकाद्रुतंत्रेत्रेवाप्यभयाविरौतिया ।
सावक्तिथियासतोचिराद्गात्रेभ्यःक्षतजस्यविस्तृतिं ३०

अर्थ—जो सारिका (शाळुखी) ऋक किंवा त्रेत्रे असे शब्द शीघ्र निर्भयहोत्ताती करित्ये ती, गमनकर्त्याच्या अगापासून रक्तस्त्राव होईल असे सांगये ॥३०॥

फेंटकस्यवामतश्चिरिल्विरिल्वितिस्वनः ।
शोभनोनिगद्यतेप्रदीप्तउच्यतेपरः ॥३१॥

अर्थ—फेंटकपक्षाचा वामभागीं चिरिल्विरिल्लि असा शब्द शुभ होय; इतर शब्द दीप्त (अशुभ) होत ॥३१॥

श्रेष्ठंखरंस्थास्तुमुशंतिवाममोंकारशब्देन
हितंचयातुः । अतःपरंगर्दभनादितंयत्स
र्वाश्रयंतत्प्रवदंतिदीप्तं ॥३२॥

अर्थ—वामभागीं एकस्यानस्यित गर्दभाचा शब्द श्रेष्ठ होय. गर्दभाच्या ओंकार-शब्दाने गमनकर्त्याचे हित होतें. याहून अन्य गर्दभाचा सर्व शब्द दीप्त (अशुभ) होय ॥३२॥

आकाररावीसमृगःकुरंगओकाररावीपृष
तश्चपूर्णः । येन्येस्वरास्तेकथिताःप्रदी
प्ताःपूर्णाःशुभाःपापफलाःप्रदीप्ताः ॥३३॥

अर्थ—कुरग (मृगजाति नि०) अन्यमृगासहित आ, असा शब्द करील व पृषत्-मृग ओ, असा शब्द करील तर ते दोनही शुभ होत. या मृगांचे ते वाप श-

वद ते दीप्त होत. सर्व शकुनांचे जे पूर्ण शब्द ते शुभ व जे दीप्त ते अशुभ होत ॥३३॥

भीतारुवंतिकुकुकुक्कितिताम्रचूडास्त्यक्त्वारुतानिभ
यदान्यपराणिरात्रौ । स्वस्थैःस्वभावविरुतानिनि
शावसानेताराणिरापूपुरपार्थिववृद्धिदानि ॥३४॥

अर्थ—कोंबडे रात्रीस भिऊन कुकुकुकु असे शब्द करतात ते सोडून अन्य शब्द भयप्रद होत. ते स्वस्थहोतात रात्रीच्या अंती स्वाभाविक उच्चस्वराने शब्द करतात ते राष्ट्र, नगर, राजा यांस वृद्धि देणारे होतात ॥३४॥

नानाविधानिविरुतानिहिल्लिपिकायास्तस्याःशुभाःकु
लुकुलुर्नशुभास्तुशेषाः । यातुर्विंडालविरुतंनशुभंसदैव
गोस्तुक्षुतंमरणमेवकरोतियातुः ॥३५॥

अर्थ—ल्लिपिकेचे नानाप्रकारचे शब्द आहेत त्यांत तिचे कुलुकुलु, असे शब्द शुभ होत; इतर अशुभ होत. गमनकर्त्यास मानराचा शब्द सर्वकाल अशुभ होय. गाईची शिक गमनकर्त्यास मरणच करणे ॥३५॥

हुंहुंगुगुगितिप्रियामभिलपन्कोशत्युलूकोमुदा
पूर्णस्याहुलुप्रदीप्तमपिचज्ञेयंसदाकिस्किसि ।
विज्ञेयःकलहोयदावलबलंतस्याःसरुद्धाशितंदो
पायैवटटट्टेतिनशुभाःशेषाश्रदीप्ताःस्वराः ॥३६॥

अर्थ—घुबड, आपल्या स्त्रीची इच्छा करितहोताता, आनंदाने हुंहुंगुगुक, असा शब्द करतो व गुलुलु, असा शब्द करतो ते शब्द पूर्ण होत. त्याचा किस्किसि, असा शब्द दीप्त होय. जेव्हां बलबल असा शब्द स्त्रीचा होतो तेव्हां कलह जाणावा. टटट्ट, असा शब्द अशुभच होय. अन्य सर्व शब्द दीप्त; ते अशुभ होत. (तस्यासरुत्) असा पाठ आहे तेव्हां त्या उलूकाचा बलबल असा वारंवार शब्द होतो तेव्हां कलह जाणावा असा अर्थ होतो ॥३६॥

सारसकूजितमिष्टफलंतद्यद्युगपद्विरुतंमिथुनस्य ।
एकरुतंनशुभंयदिवास्यादेकरुतेप्रतिरौत्तिचिरेण ॥३७॥

अर्थ—सारसपक्ष्याचा शब्द स्त्रीपुरुषांचा एकवेळच होईल तर शुभ होय. एकाचाच अशुभ होय. नर एकाचाच शब्द बहुतवेळाने होईल तर अशुभ होय ॥३७॥

चिरिल्विरिल्वित्स्वनैःशुभं करोतिपिंगला ।
अतोपरेतुयेस्वराःप्रदीप्तसंज्ञितास्तुते ॥३८॥

अर्थ—पिंगलांपक्षी, चिरिल्विरिल्वि; या शब्दानीं शुभ करतो. यांहून अन्य जे शब्द ते दीप्तसंज्ञक (अशुभ) होत ॥३८॥

इशिविरुतंगमनप्रतिषेधिकुशुकुशुचेत्कलहं
प्रकरोति । अभिमतकार्यगतिंचयथासाकथ
यतितंचविधिकथयामि ॥३९॥

अर्थ—पिंगलापक्ष्याचा इशि, असा शब्द गमननिषेध करतो. कुशुकुशु, असा शब्द कलहकारक होय. ती पिंगला इष्टकार्षसिद्धि जशी सांगले तो प्रकार पुढे सांगतो ॥३९॥

दिनांतसंध्यासमयेनिवासमागम्यतस्याःप्रय
तश्र्वृक्षं । देवान्समभ्यर्च्यपितामहादीन्
वांवैरैस्तंचतरुंसुगंधैः ॥४०॥ एकोनिशीथेनल
दिक्स्थितश्चदिव्येतैस्तांशपयैर्नियोज्य । पृ
च्छेद्यथाचित्तितमर्थमेवमनेनमंत्रेणयथाशृणोति ४१

अर्थ—सायंसंध्यासमयीं त्या पिंगलेच्या राहण्याच्या वृक्षाप्रत जाऊन नम्रहोत्साता ब्रह्मादिदेवांची पूजा करून, नूतन वस्त्रे व सुगंधे यांहींकरून त्या वृक्षाचीही पूजा करून ॥४०॥ नंतर त्याच मध्यरात्रीस एकटा आग्नेयीदिशेस उभा राहून दिव्य व लौकिक शपथांनी तिला योजून, ती जशी आयकेल तसा चिंतित अर्थ या वक्ष्यमाण मंत्रानें विचारावा ॥४१॥

विद्धिभद्रेमयायत्त्वमिममर्थंप्रचोदिता ।
कल्याणिसर्ववचसांवेदित्रीत्वंप्रकीर्त्यसे ॥४२॥
आपृच्छेद्यगमिष्यामिवेदितश्चपुनस्त्वहं !
प्रातरागम्यपृच्छेत्वामाग्नेयींदिशमाश्रितः ॥४३॥
प्रचोदयाम्यहंयत्त्वांतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ।
स्वचेष्टितेनकल्याणियथावेद्मिनिराकुलं ॥४४॥

अर्थ—हे भद्रे या अर्थातें तूं जाणलेस यास्तय मी प्रेरित तूं सर्व वाक्यांची जाण.

पारीं असें लणतात ॥४२॥ तुला भी विचारतो, आज भी गमन करीन पुनः
प्रातःकाली घेऊन आग्नेयी दिशेस उभा राहून विचारीन ॥४३॥ जें विचारीन तें,
हे कल्याणि जसें भी स्पष्ट जाणेन तसें आपल्या शब्दादि व्यापारानें, सांगण्यास
योग्य आहेस ॥४४॥

इत्येवमुक्तेतरुमूर्धगायाश्चिरिविरिल्वीतिरु
तेर्यसिद्धिः । अत्याकुलत्वंदिशिकारशब्देकु
चाकुचेत्येवमुदात्तत्वेवा ॥४५॥ अवाक्प्रदा
नेविहितार्थसिद्धिःपूर्वोक्तदिक्चक्रफलैरथान्य
त् । वाच्यंफलंचोत्तममध्यनीचशाखास्थिता
यांवरमध्यनीचं ॥४६॥

अर्थ—पूर्वोक्तमकोरे वोललें असतां वृक्षावर राहणारी पिंगला चिरिविरिल्वि, असा
शब्द करील तर कार्यसिद्धि, दिशिकारशब्दां व कुचाकुचशब्दां चित्तन्याकुलत्व,
हें होतात ॥४५॥ कोणताच शब्द करणार नाही तर कार्यसिद्धि होय. पूर्व अ-
ध्यायोक्त “ऐशांदिशिसांताया” अशीं दिक्चक्रफले सांगितलीं तीं येथेही पहावीं.
वृक्षाच्या मुख्य खांदीवर ती असली तर उत्तम, मध्यखांदीवर मध्यम, कनिष्ठखांदी-
वर कनिष्ठफल सागावें ॥४६॥

दिग्मंडलेभ्यंतरवाह्यभागेफलानिविंद्यादृह
गोधिकायाः । लुच्छुंदरीचिच्चिडितिप्रदीप्तापू
र्णानुसात्तिच्चिडितिस्वनेन ॥४७॥

अर्थ—पालीच्या शब्दाचीं फले, द्वात्रिंशत्पविभक्तदिक्चक्रासारखीं आतबाहेर जाणा
रीं. चिचोरीचा चिच्चिड असा शब्द प्रदीप्त (अशुभ), तिच्चिड असा शब्द
पूर्ण (शुभ) होय ॥४७॥

॥ इतिसर्वशाकुनेशकुनरुताध्यायस्तृतीयः ॥३॥

॥ इतिश्रीवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायाम्
प्राशीतितमोध्यायः ॥८८॥

॥ अथश्वचक्रं ॥

नृतुरगकारिकुंभपर्याणसक्षीरवृक्षेष्टकासंचयच्छ
त्रशय्यासनोलूखलानिध्वजंचामरंशाड्वलंपु
ष्पितंवाप्रदेशंयदाश्वावमूत्र्याग्रतोयातियातु
स्तदाकार्यसिद्धिर्भवेदार्द्रकेगोमयेमिष्टभोज्यागमः
शुष्कसंमूत्रणेशुष्कमन्नंगुडोमोदकावाप्तिरेवाथवा ।

अर्थ—मनुष्य, अश्व, हत्ती, कुंभ, खोगीर, रूबी इ० क्षीरवृक्ष, इटांची राशि, छत्र, शय्या, आसन, उखळ, धज, चंवरी, दूर्वादि हरिततृण, पुष्पयुक्तस्थान, यांचाठाई; कुत्रा मुतून गमनकर्त्याच्यापुढे जाईल तर कार्यसिद्धि होईल. ओल्या शीणावर मुतेल तर मिष्टान्नप्राप्ति होईल. शुष्क गोमयावर मुतेल तर शुष्कान्न अथवा गूळ, मोदक यांची प्राप्ति होईल ।

अथविपतरुकंटकीकाष्ठपापाणशुष्कद्रुमास्थि
श्मशानानिमूत्र्यावहत्याथवायायिनोग्रेसरो
निष्टमाख्यातिशय्याकुलालादिभांडान्यभुक्ता
न्यभिन्नानिवामूत्रयत्कन्यकादोपलुत्भुज्य
मानानिचेद्दुष्टतांतदृहिण्यास्तथास्यादुपान
त्फलंगोस्तुसंमूत्रणेवर्णजःसंकरः ॥

अर्थ—विपवृक्ष, कांठ्यांचा वृक्ष, काष्ठ, दगड, शुष्कवृक्ष, हाडे, श्मशान, यांचाठाई कुत्रा मुतून अथवा पायाने ताडन करून गमनकर्त्याच्या पुढे जाईल तर अशुभ होईल. विठाना, कुंभाराने केलेली मातीची भांडी, लांकडांचीभांडी, नवी व फुटलेली नाही अशांवर कुत्रा मुतेल तर कन्या दोष करील. ती भांडी भुक्त असतील तर स्त्रीस दोष होतो. तसेच उपानत् (वाहणा, जोडा इ०) यांचेही फल भांड्यांसारखेच जाणावे. गाईच्या तर मुतण्याने, वर्णसंकर, त्याच्या गृही होतो ॥

गमनमुखमुपानहंसंप्रगृह्योपतिष्ठेद्यदास्यात्तदा
सिद्धयेमांसपूर्णाननेर्याप्तिराद्रेंणचास्थनाशुभं
साग्न्यलातेनशुष्केणचास्थनागृहीतेनमृत्युःप्र
शांतोल्मुकेनाभिघातोथपुंसःशिरोहस्तपादा
दिवक्त्रेभुवोह्यागमोवस्त्रचीरादिभिर्व्यापदःके

चिदाहुःसवस्त्रेशुभं । प्रविशतितुगृहंसशुष्का
स्थिवक्त्रेप्रधानस्यतस्मिन्वधःशूखलाशीर्णवह्नी
वरत्रादिवाबंधनंचोपगृह्योपतिष्ठेद्यदास्यात्त
दाबंधनंलेढिपादौविधुन्वन्स्वकर्णावुपर्याक्र
मंश्रापिविघ्नाययानुविरोधेविरोधस्तथास्वांग
कंडूयनेस्यात्स्वपंश्रोर्ध्वपादःसदादोपकृत् ॥१॥

अर्थ—कुत्रा उपानह मुखात् घेऊन गमनकर्त्याच्या पुढे येईल तर कार्यसिद्धि होईल. मुखात् मास घेऊन येईल तर ब्रह्मप्राप्ति, ओले हाड घेऊं अशुभ, जळकें लाकूड अथवा शुष्क हाड घेऊं मृत्यु, अग्निरहित जळकेंलाकूड घेऊं घात होईल. पुष्पाचे डोकें किंवा हात, पाय इ० मुखांमध्ये घेऊन घे० भूमि लाभ, वस्त्र व वस्त्रकल हीं घेऊं विपत्ति, सवस्त्र कुत्रा आला तर शुभ, असें कोणी ऋषि क्षणतात. शुष्क हाड मुखांत घेऊन गृहामध्ये प्रवेश करील तर गृहपतीस मृत्यु होईल. शूखला (वेडी), जीर्णवह्नी, वरात रग्तु दोरी इ० बधन मुखांत घेऊन येईल तर बधन होईल. पाय चौळील, कान कापवील, आंगावर चंदेल तर गमनकर्त्यास विघ्न होईल. गमनकर्त्याबरोबर विरोध करील तर मार्गामध्ये रोध होईल. कुत्रा आपले आम खाजवील तर चोरादिकानीं मार्गरोध होईल. कुत्रा निजून वर पाय करील तर सर्वकाल अशुभ होय ॥१॥

सूर्योदयेर्काभिमुखोविरोतियामस्यमध्येयदि
सारमेयः । एकोयदावावहवःसमेताःशंसन्ति
देशाधिपमन्यमाशु ॥२॥

अर्थ—सूर्योदयीं सूर्याकडे मुल करून गांवाच्या मध्यभागीं जर कुत्रा एकटा किंवा बहुत कुत्रे एकत्र मिळून रोदनशब्द करतील तर लवकरच देशाधिपति दुसरा होईल असें सांगतात ॥२॥

सूर्योन्मुखःश्वानलदिकस्थितश्चौरानलत्रा
सकरोचिरेण । मध्यान्हकालेनलमृत्युशंसी
सशोणितःस्यात्कलहोपराण्हे ॥३॥

अर्थ—कुत्रा सूर्योदयीं आग्नेयीकडे राहून सूर्याभिमुख रोदनशब्द करील तर चोर व अभि शक्ते भय शोषण होईल मध्या हीं अभि व मृत्यु हे होतील अपराधी रक्तस्त्रावयुक्त कलह (युद्ध) होईल असें सांगतो ॥३॥

रुवन्दिनेशाभिमुखोस्तकालेरूपीवलानांभ
यमाशुधत्ते । प्रदोषकालेनिलदिङ्मुखस्तुध
त्तेभयंमारुततस्करोत्थं ॥४॥

अर्थ—कुत्रा सूर्यास्तीं सूर्याभिमुख रोदनशब्द करील तर शेतीलोकास शीघ्र भय होईल. प्रदोषकाली वायव्यदिशेकडे मुख करून रोदनशब्द करील तर वायु व चोर याचें भय होईल ॥४॥

उदङ्मुखश्चापिनिशार्थकालेविप्रव्यथांगोहर
णंचशास्ति । निशावसानेशिवदिङ्मुखश्च
कन्याभिदूपानलगर्भपातान् ॥५॥

अर्थ—कुत्रा मध्यरात्री उत्तरेकडे मुख करून रोदनशब्द ब्राह्मणास पीडा व गाईचें हरण हीं होतील. रात्रीच्या शेवटी ईशानीकडे मुख करून रोदन कुमारीस दोष, अग्निभय, स्त्रियाचे गर्भपात हीं होतील ॥५॥

उच्चैःस्वराःस्युस्तृणकूटसंस्थाःप्रासादवेश्मो
त्तमसंस्थितावा । वर्षासुवृष्टिकथयंतितीव्रा
मन्यत्रमृत्युंदहनंरुजश्च ॥६॥

अर्थ—कुत्रे, गवताचा गज, देवालय, मुख्यगृह यावर राहून उच्चस्वरानें रोदनशब्द वर्षाकालीं करतील तर महान् वृष्टि होईल. अन्यत्रतूत करतील तर मृत्यु, अग्नि, रोग याचें भय होईल ॥६॥

प्रावृट्कालेऽवग्रहंभोवगाह्यप्रत्यावृत्तैरेचकै
श्चाप्यभीक्ष्णं । आधुन्वंतोवापिवंतश्चतोयंवृ
ष्टिकुर्वन्त्यंतरेद्वादशाहात् ॥७॥

अर्थ—कुत्रे, वर्षाकालीं अवर्षण (वृष्टि बंद झाली) असता पाण्यात राहून वाजूनीं सर्पोवते वारवार फिरतील, पाणी हालिवतील व पितील तर १२ दिवसात पर्जन्य पडेल ॥७॥

द्वारेशिरोन्यस्यवहिःशरीरंरोरूयतेश्वागृहिणीं
विलोक्य । रोगप्रदःस्यादथमंदिरांतर्वाहिर्मुखः
शंसतिबंधकींतां ॥८॥

अर्थ—कुत्रा गृहद्वारामध्ये (आत) तोंड पाहून बाहेर शरीर ठेवून गृहपती-या

स्त्रीकडे पाहून रोदनशब्द करील तर त्या स्त्रीस रोग होईल. कुत्रा घरात राहून बाहेर तोंड करील आणि गृह० स्त्रीस पाहील तर ती स्त्री जारिणी आहे असे सागतो ॥८॥

**कुडयमुत्किरतिवेश्मनोयदातत्रखानकभयंभ
वेत्तदा । गोष्ठमुत्किरतिगोत्रहंवदेद्वान्यल
व्धिमपिधान्यभूमिषु ॥९॥**

अर्थ—कुत्रा, घराचा कूड (भित) उकरील तर खानक (उदोर, चोर, डुकर) याचे भय होईल. गोठा उकरील तर गाईचे हरण होईल. धान्यभूमि उकरील तर धान्यप्राप्ति होईल ॥९॥

**एकेनाक्षणासाश्रुणादीनदृष्टिर्मदाहारोदुःखरु
त्तद्रहस्य । गोभिःसार्धंक्रीडमाणःसुभिक्षंक्षेमा
रोग्यंचाभिधत्तेमुदंच ॥१०॥**

अर्थ—कुत्रा एका डोळ्यातून पाणी येत असून दोनदृष्टि व अल्पाहार असा जर होईल तर त्या गृहास दुःखकारक होतो. गाईबरोबर खेळेल तर सुभिक्ष, कल्याण, आरोग्य व हर्ष यातें देतो ॥१०॥

**वामंजिघ्रेज्जानुवित्तागमायस्त्रीभिःसाकंविश्र
होदक्षिणंचेत् । ऊरुंवामंचेंद्रियार्थोपभोगाः
सव्यंजिघ्रेदिष्टमित्रैर्विरोधः ॥११॥**

अर्थ—कुत्रा, गमनकर्त्याचा डावा गुडघा हुगील तर द्रव्यप्राप्ति होईल. उजवा हुगील तर स्त्रियाबरोबर विरोध होईल. डावी मांडी हुगील तर द्रव्यप्राप्ति होऊन इद्रियसुप्त भोगील. उजवी मांडी हुगील तर इष्टमित्राबरोबर विरोध होईल ११

**पादौजिघ्रेद्यायिनश्चेदयात्रांप्राहार्थामिवांछितां
निश्चलस्य । स्थानस्थस्योपानहौचेद्विजिघ्रेत्
क्षिप्रंयात्रांसारमेयःकरोति ॥१२॥**

अर्थ—कुत्रा, गमनकर्त्याचे पाय हुगील तर जाणें होणार नाही व तेंपेच राहून इच्छितद्रव्यप्राप्ति सागतो. स्थानावर गमनकर्ता असता, त्याच्या वाहणा किंवा जोडे हुगील तर शीघ्र गमन होईल ॥१२॥

उभयोरपिजिघ्रेणेहियाव्होर्विज्ञेयोरिपुचौरसं

**प्रयोगः । अथभस्मनिगोपयीतभक्षान्मांसा
स्थीनिचशीघ्रमशिकोपः ॥१३॥**

अर्थ—कुत्रा गमनकर्त्यांचे दोनही बाहू हुंगील तर शत्रु, चोर यांचे भय होते. अपूपादि भक्ष्यपदार्थ अथवा मांस, हाडे हीं भस्मामध्ये लपवून ठेवील तर लवकरच अग्निभय होईल ॥१३॥

**ग्रामेभपित्वाचवहिःश्मशानेभपंतिचेदुत्तमपुं
विनाशः । यियासतश्चाभिमुखोविरौतियदा
तदाश्वानिरुणद्धियात्रां ॥१४॥**

अर्थ—कुत्रे गांवांत शब्द करून बाहेर श्मशानांत शब्द करतील तर मुख्यपुरूषाचा नाश होईल. कुत्रा गमनकर्त्याच्या सन्मुख जर शब्द करील तर मात्रेचा रोध (प्रतिवध) होतो ॥१४॥

उकारवर्णेनरुतेर्यसिद्धिरोकारवर्णेनचवामपाश्वर्षे ।

व्याक्षेपमौकाररुतेनविद्यान्निषेधरुत्सर्वरुतैश्चपश्चात् १५

अर्थ—कुत्रा उ या वर्णाने शब्द करील तर अर्थसिद्धि, ओ याणे शब्द करील तर डाव्या बाजूस अर्थसिद्धि होईल. औ अशा शब्दाने रोद० तर चित्त व्याकुल होईल. पूर्वोक्तांतून कौणताहि शब्द गमनकर्त्याच्या मार्गे, कुत्रा करील तर, मात्रेचा निषेध जाणावा ॥१५॥

खंखेतिचोच्चैश्चमुहुर्मुहुर्यैरुवंतिदंडैरिवताड्यमानाः ।

श्वानोभिधावंतिचमंडलेनतेऽन्यतामृत्युभयंचकुर्युः १६

अर्थ—कुत्रे वारंवार उच्चस्वराने खंख असा शब्द करतील अथवा दांड्याने मारल्यासारखे, दोनशब्द करतील अथवा मडलाकार धावतील, तर ते, नगर शून्य करतील व मृत्युभयही करतील ॥१६॥

प्रकाश्यदंतान्यदिलेढिमृक्किणीतदाशनंमिष्ट

मुशंतितद्विदः । यदाननंचावलिहेन्नसृक्कि

णीप्रवृत्तभोज्येपितदान्नविघ्नरुत् ॥१७॥

अर्थ—कुत्रा, दांत दाखवून, ओष्ठप्रांत चाटील तर, मिष्टान्नप्राप्ति होईल असे शकुनशास्त्र सांगतात. मुखच चाटील, ओष्ठप्रांत चाटीत नाहीं, तर भोजन प्रवृत्त असतांही, अन्नास विघ्न होईल ॥१७॥

ग्रामस्यमध्येयदिवापुरस्यभपंतिसंहत्यमुहुर्मु
हुर्ये । तेकेशमाख्यंतितदीश्वरस्यश्वारण्यसं
स्थोमृगवद्विचिंत्यः ॥१८॥

अर्थ—कुत्रे गांवाच्या अथवा नगराच्या मध्ये एकत्र मिळून, वारंवार शब्द करतील तर, गांवाच्या किंवा नगराच्या स्वामीत केश होईल. अरण्यातील कुत्र्यांचे फळ मृगासारखे (अ० ९१) पहावे ॥१८॥

वृक्षोपगेक्रोशतितोयपातःस्यादिंद्रकीलेसचिवस्यपीडा।
वायोर्गृहेसस्यभयंगृहांतःपीडापुरस्यैवचगोपुरस्थे ॥१९॥
भयंचशच्यासुतदीश्वराणांयानेभपंतोभयदाश्रपश्चात्।
अथापसव्याजनसंनिवेशेभयंभपंतःकथयंत्यरीणां २०

अर्थ—कुत्रा वृक्षाजवळ राहून आरडेल तर वृष्टि होईल. द्वाराच्या खिळीजवळ राहून आरडेल तर प्रधानास पीडा होईल ॥१९॥ घराच्या वायव्यकोनांत आरडेल तर धान्यनाश होईल. नगरद्वारी राहून आरडेल तर नगरास पीडा होईल. विछान्यावर राहून आरडेल तर विछान्याच्या धन्यास भय होईल. प्रयाणकाली मार्गे भोंकेल तर भय होईल. जनसमुदायाच्या जाग्या वाजूस शब्द करतील तर शत्रूंचे भय होईल असे सांगतात ॥२०॥

॥ इतिसर्वशाकुनेद्वचक्रं नामाध्यायश्चतुर्थः ॥४॥

॥ इतिश्रीवरा०बृहत्संहितायामेकोननवतितमोऽध्यायः८९

॥ अथशिवारुतं ॥

श्वभिःसृगालाःसदृशाःफलेनविशेषएपांशि
शिरेमदाप्तिः । हूहूरुतांतेपरतश्चटाटापूर्णः
स्वरोन्येकथिताःप्रदीप्ताः ॥१॥

अर्थ—कुत्र्यांसारखेच कोळ्यांचेही शब्दांचे फळ वाणाचे; परंतु त्यांस शिशिर (माघ व फाल्गुन व कुंभ आणि मीन) ऋतूमध्ये सन्माद (मस्ती) येतो, यास्तव त्यांत शब्दांचे फळ नाही. कोळ्हे शब्दांती, हू हू, असा शब्द कसून पुढे, टा टा, असा शब्द करतील तर तो शुभ होय. यंहून अन्यशब्द अशुभ होत ॥१॥

लोमाशिकायाःखलुककशब्दःपूर्णःस्वभाव
प्रभवःसतस्याः । येन्येस्वरास्तेप्रकृतेरपेताः
सर्वेचदीप्ताइतिसंप्रदिष्टाः ॥२॥

अर्थ—लोमाशिकेचा (लोंकड, हे जनावर कोल्ह्यासारखे असते) कक हा शब्द, स्वाभाविक आहे. यास्तव पूर्ण (शुभ) होय. जे इतर सर्व शब्द ते स्वाभाविक नव्हत, यास्तव दीप्त (अशुभ) होत. (पहा अ० ८६ श्लो० ३४) ॥२॥

पूर्वोदीच्योःशिवाशस्ताशांतासर्वत्रपूजिता ।
धूमिताभिमुखीहंतिस्वरदीप्तादिगीश्वरान् ॥३॥

अर्थ—शिवा (भालू-) पूर्व व उत्तर, या दिशांकडे शुभ होय. तिचा शांतशब्द असतां सर्व दिशांकडे शुभ होय. धूमितदिशेकडे मुख व प्रखर स्वर अशी असेल तर सा दिशेकडील राजाचा नाश करले ॥३॥

सर्वदिक्ष्वशुभादीप्ताविशेषेणान्धशोभना ।
पुरेसैन्येपसव्याचकष्टासूर्योन्मुखीशिवा ॥४॥

अर्थ—भालू दीप्त अ० सर्व दिशांत अशुभ होय. दिवसास तर फारच अशुभ होय. दक्षिणभागी राहणारी व सूर्यसन्मुख शब्द करणारी अशी शिवा नगरास व सैन्यास अशुभ होय ॥४॥

याहीत्यग्निभयंशास्तिटाटेतिमृतवेदिका ।
धिग्धिग्दुःकृतमाचष्टेसज्वालादेशनाशिनी ॥५॥

अर्थ—भालू, याहि, असा शब्द करील तर अग्निभय, टाटा, शब्द० तर बंधु इत्यादिकांचा मृत्यु सांगले; धिक्धिक् शब्द क० तर अंशुभ सांगले. ज्वालायुक्त भालू देशाचा नाश करले. (भालूच्या तोंडांतून ज्वाळा निघत असतील असे वाटते) ॥५॥

नैवदारुणतामेकेसज्वालायाःप्रचक्षते ।
अर्काद्यनलवत्तस्यावक्त्रंलालास्वभावतः ॥६॥

अर्थ—कश्यपादि ऋषि, सज्वाला शिवा अशुभ नाही असे लणतात. जसा सूर्यादि तेजस्वी पदार्थ स्वभावानेच तेजस्वी, तसे भालूचे मुख स्वभावानेच लालयुक्त आहे, यास्तव ती शुभहोय ॥६॥

अन्यप्रतिरुतायाम्यासोद्वंधमृतशंसिनी ।
वारुण्यनुरुतासैवशंसतेसलिलेमृतं ॥७॥

अर्थ—भालू, दक्षिणदिशेकडे राहून दुसरीस प्रतिशब्द करील तर गळफातानें मृत्यु सागळ. ती भालू पश्चिमेकडे राहून प्रतिशब्द करील तर उदकामध्ये वधादि मृत शाला असें सांगयें ॥७॥

अक्षोभःश्रवणंचेष्टधनप्राप्तिःप्रियागमः ।
क्षोभःप्रधानभेदश्रवाहनानांचसंपदः ॥८॥
फलमाससमादेतदग्राह्यंपरतोरुतं ।
याम्यायांतद्विपर्यस्तंफलंपट्पंचमादृते ॥९॥

अर्थ—भालूच्या मयमशब्दी, निर्भय, २ इष्टार्थश्रवण, ३ धनप्राप्ति, ४ प्रियागमन, ५ क्षोभ, ६ प्रधानमडळीत कलह, ७ अश्वादिवाहनवृद्धि, ८८॥ सप्तमशब्दापर्यंत हीं फलें ध्यावीं; पुढें अष्टमापासून शब्दफल घेऊनये. भालू दक्षिणादिशेकडे राहून शब्द करील तर तेंचफल विरुद्ध जाणवें. (१ भय २ अनिष्टश्रवण ३ धनहानि ४ प्रियवियोग ५ निर्भय ६ प्रधानसख्य ७ वाहननाश.) ॥९॥

यारोमांचमनुष्याणांशकृन्मूत्रंचवाजिनां ।
रावात्रासंचजनयेत्साशिवानशिवप्रदा ॥१०॥

अर्थ—ज्या भालूच्या शब्दानें मनुष्याचे रोमान्द उभे राहतात व घोडे विष्टा, मूत्र सोडतात. तसाच, शब्दानें त्रास होतो, ती भालू अशुभ होय ॥१०॥

मौनंगताप्रतिरुतेनरद्विरदवाजिनां ।
याशिवासाशिवंसैन्येपुरेवासंप्रयच्छति ॥११॥

अर्थ—जी भालू, मनुष्य, हत्ती, अश्व यांचा प्रतिशब्द शाला असता, मौन धरले ती री यात व नगरात कल्याण करले ॥११॥

भोभेतिशिवाभयंकरीभोभोव्यापदमादिशोच्चसा ।
मृतिबंधनिवेदिनीफिफहूहूचात्महिताशिवास्वरे ॥१२॥

अर्थ—भालू, भेभे, असा शब्द करील तर भयकारक; भोभो, असा शब्द विपत्ति कारक, फिफ, असा शब्द० मृत्यु व वध सांगले, हूहू, असा शब्द करील तर कल्याणकारक, हे सर्वां फळ गमनकर्त्यास समजावें ॥१२॥

शांतात्ववर्णात्परमौरुवंतीटाटामुदीर्णामिति
वाश्यमाना । टेटेचपूर्वपरतश्चथेथेतस्याःस्व-
तुष्टिप्रभवंरुतंतत् ॥१३॥

अर्थ—जी भालू, शांतदिशेस राहून, शांतहोताती प्रथम अ, असा शब्द करून पुढे,
औ, असा श० अथवा, टाटा, असा शब्द करील किंवा प्रथम, टेटे, असा श०
फ० पुढे, थेथे असा शब्द करील तर, तो शब्द तिणे संतोषाने केलेला, यास्तव
त्याचे फल नाही ॥१३॥

उच्चैर्घोरं वर्णमुच्चार्यपूर्वपश्चात्क्रोशिक्रोष्टु
कस्यानुरूपं । यासाक्षेमंप्राहवित्तस्यचाप्तिं
संयोगंवाप्रोषितेनप्रियेण ॥१४॥

अर्थ—जी भालू, प्रथम भयकर शब्द करून, नंतर कोल्हासारखी शब्द करत्ये.
ती कल्याण व द्रव्यप्राप्ति व प्रवासास गेलेल्या प्रियाचा संयोग यांतें सांग्ये ॥१४॥

॥ इतिसर्वशाकुनेशिवारुतंनामपंचमोऽध्यायः ॥५॥
॥ इतिवृहत्संहितायांनवतितमोऽध्यायः ॥९०॥

॥ अथमृगचेष्टितं ॥

सीमागतावन्यमृगारुवंतःस्थिताव्रजंतोथस
मापतंतः । संप्रत्यतीतैष्यभयानिदीप्ताःकु
र्वन्तिशून्यंपरितोभ्रमंतः ॥१॥

अर्थ—वन्य (वनांतील) मृग (जनावरे) गांवांचे सीमेवर उभी राहून, शब्द करतील,
अथवा तेथून जातानां शब्द करतील, अथवा तेथे येत असतां शब्द करतील व
ते दीप्त (प्रखर) असतील तर अनुक्रमाने वर्तमान, भूत, भविष्यकार्ळा भय हो-
ईल असे जाणवें. तसेच वन्यमृग गांवांत किंवा नगरांत, फिरतील तर, शून्य
(जनरहित) करतील ॥१॥

तेग्राम्यसत्त्वैरनुवाश्यमानाभयायरोधायभवं
तिवन्यैः । द्वाभ्यामपिप्रत्यनुवाशितास्तेवं
दिग्रहायैवमृगाभवन्ति ॥२॥

अर्थ—वयपशूच्या मागून, ग्राम्यपशु शब्द करतील तर भय होईल. ग्राम्यपशू-
च्या मागून व यपशु शब्द करतील तर शत्रु नगराचा रोध करतील. वन्य व
ग्राम्यपशु शिमेवर येऊन, त्याचे शब्दा नंतर (त्यामागून) वन्य व ग्राम्यपशु शब्द
करतील तर ते नगर जवरीने शत्रु घेतील ॥११॥

वन्येसत्त्वेद्वारसंस्थेपुरस्यरोधोवाच्यःसंप्रवि
ष्टेविनाशः । सूतेमृत्युःस्याद्भयसंस्थितेच
गेहंयातेबंधनसंप्रदिष्टं ॥३॥

अर्थ—वयपशु नगराच्या दारी राहिल तर नगराचा रोध शत्रु करतील. नगर
मध्ये प्रवेश करतील तर नाश होईल. प्रसूत होईल तर मरण होईल. मरेल तर
भय होईल. गृहांत शिरेल तर गृहस्वामीस बंधन होईल ॥३॥

॥ इतिसर्वशाकुनेमृगचेष्टितं नामपष्टोध्यायः ॥६॥
॥ इतिवृहत्संहितायामेकनवतितमोध्याय ॥९१॥

॥ अथगवेंगितं ॥

गावोदीनाःपार्थिवस्याशिवायपादैर्भूमिकुट्ट
यंत्यश्रोगान् । मृत्युंकुर्वत्यश्रुपूर्णायताक्ष्यः
पत्युर्भातास्तस्करानारुवंत्यः ॥१॥

अर्थ—गाई, दीन झाल्या असतां राजाचे अनिष्ट होतें. पायांनी भूमितीं विदारण
करतील तर रोग होतील. अश्रुने पूर्णनयन अ० धन्यास मृत्यु होतो प्याल्या
होतात्या शब्द करतील तर चोरभय होईल ॥१॥

अकारणेक्रोशतिचेदनर्थाभयायरात्रौवृषभः
शिवाय । भृशंनिरुद्धायदिमक्षिकाभिस्त
दाशुवृष्टिसरमात्मजैर्वा ॥२॥

अर्थ—गाय कारणा वाचून (वासरू, पाणी, गवत या वाचून) शब्द करील तर अनर्थ
होईल रात्रीस शब्द करील तर भय होईल. बैल रात्रीस शब्द करील तर कल्या
ण होईल. गाई मक्षिकांनी अथवा कुत्र्यांनी अत्यंत रोषिली तर, शीघ्र बहुत वृष्टि-
रूत् उपवन होतील ॥२॥

आगच्छंत्योवेश्मवंभारवेणसंसेव्यंत्योगो
 पृवृत्ध्यैगवांगाः । आर्द्रांग्योवात्दृष्टरोम्प्यः
 प्रदृष्टाधन्यागावःस्युर्महिष्योपिचैवं ॥३॥

अर्थ—गाई हंवारत घरांत येतील तर आपल्या गोष्ठाची वृद्धि करतील. गाई आर्द्रांग, आनदित, आनंदाने आंगावर केश उभारलेले अशा असतां शुभ होत. हर्शाचिही गाईंसारखेंच शुभाशुभफल जाणावे ॥३॥

॥ इतिसर्वशाकुनेगवेंगितं नामसप्तमोध्यायः ॥७॥

॥ इतिवराहवृहत्संहितायांद्वा नवतितमोध्यायः ॥९२॥

॥ अथअश्वचेष्टितं ॥

उत्सर्गान्नशुभदमासनापरस्थं वामेचज्वलन
 मतोपरंप्रज्ञस्तं । सर्वांगज्वलनमवृद्धिदंह
 यानां द्विर्वेदहनकणाश्रधूपनंवा ॥१॥

अर्थ—गुढें सांगितलेला नियम सामान्य होय. घोड्याच्या खोमिराच्या मागच्या जागी ल० शेंपटीकडे व डाव्याआंगां अग्नि दिसेल तर शुभ नव्हे. पुढें व उजव्या आंगां शुभ होय (उत्पातबशानें अश्वचि अगावर ज्वालारूप अग्नि दिसतो). घोड्यांचे सर्वांगज्वलन वृद्धिकारक नव्हे व सतत दोन वर्षे अग्निकण व धूम घोड्यांचे आगांतून निघतील तर नाश होतो ॥१॥

अंतःपुरंनाशमुपैतिमेद्रेकोशःक्षयंयात्युदरे
 प्रदीप्ते । पायौचपुच्छेचपराजयःस्याद्वक्रो
 त्तमांगज्वलनेजयश्च ॥२॥

अर्थ—अश्वचें लिंग प्रदीप्त ल० तस अस्तव्यास राजाच्या अंतःपुरांचा (स्त्रियांचा) नाश होतो. उदर प्रदीप्त अ० कोश (तिजोरी) क्षय होतो. गुद, पुच्छ ही प्रदीप्त अ० पराजय होतो. मुत्र व मस्तक हीं प्रदीप्त असता जय होतो ॥२॥

स्कंधासनांसज्वलनंजयायवंधायपाद
 ज्वलनंप्रदिष्टं । ललाटवक्षोक्षिभुजेपु
 धूमःपराभवायज्वलनंजयाय ॥३॥

अर्थ—घोड्याचे मानेचे दोहोंकडील भाग (स्तम्भ) व त्याचे तालचे भाग (अंत) आणि खोगीर ठेवण्याची जागा यांचे ठाई उलन अ० जप होतो. पादांचा ठाई ज्वलन अ० स्थायीत ब्रह्म होतो. ललाट, उर, नेत्र, भुज यांचा ठाई धूम दृष्टिगोचर होईल तर पराजय होतो व उलन (अग्नि) दिसेल तर जय होतो ॥३॥

नासापुटप्रोथशिरोश्रुपातनेत्रेपुरात्रौज्वलनं
जयाय । पालाशताम्रासितकर्वुराणांनित्यं
शुकाभस्यसितस्यचेष्टं ॥४॥

अर्थ—नोड्याचे नाकाची भोंकें, नाक, मस्तक, नेत्रोदक पडण्याचे स्थान, नेत्र, यांचा ठाई रात्रीत अग्नि दिसेल तर जय होईल. पळताच्या फुलाचा, तांबडा, काळा, कसरा, पोपटी, पांढरा, या रंगांच्या घोड्यांत सर्वकाळ उलन शुभ होय

प्रद्वेषोयवसांभसांप्रपतनंस्वेदोनिमित्ताद्विनाकंपोवा
वदनाच्चरक्तपतनंधूमस्यवासंभवः । अस्वप्नश्चविरो
धितानिशिदिवानिद्रालसध्यानतासादोधोमुखता
विवेष्टितमिदंनेष्टंस्मृतंवाजिनां ॥५॥

अर्थ—वैरण व पाणी न घेणे, पडणे, घर्म घेणे, निमित्ताचाचून कंप, मुतांतून रक्त-
स्त्राव किंवा धूर घेणे, रात्रीत निद्रा न घेणे, नीर करणे, दिवसात निद्रायुक्त आळ-
स, चिंता (वर पहाणे), ग्लानि, अधोमुखत्व, हीं घोड्यांचीं चेष्टिं अशुभ होत

आरोहणमन्यवाजिनांपर्याणादियुतस्यवाजिनः ।
उपवाह्यतुरंगमस्यवाकत्यस्यैवविपन्नशोभना ॥६॥

अर्थ—खोगीर अथवा पुरुष यांणी युक्त अश्व अग्न्यअधार स्वटेल, नेहमी वसाव-
याच्या घोड्यात किंवा निरीमी घोड्यात रोग होईल तर अशुभ होय ॥६॥

क्रौंचवद्विपुवधायहेपितंश्रीवयात्वचलयाचसोन्मुखं ।
स्निग्धमुच्चमनुनादित्दृष्टवक्रासरुद्धवदनैश्चवाजिभिः ७

अर्थ—अशाचा क्रौंचवद्व्यासारखा शब्द, मान न हालतां वर तोंड कलन शब्दक-
रणें, जयप्रद होय. मधुर, उच्चस्वरा, घाटेचा नाद ऐकून शब्द करणें, आनंदयुक्त-
यात तोंडांत अहून शब्द, असे जे घोड्याचे शब्द ते जयप्रद होत ॥७॥

पूर्णापात्रदधिविप्रदेवतागंधपुष्पफलकांचनादिवा ।

द्रव्यमिष्टमथवापरंभवेद्वेपतांयदिसमीपतोजयः ॥८॥

अर्थ—पूर्णपात्र (तडुलादिकाने भरलेले), दही, ब्राह्मण, देव, गध, पुष्प, फल, सुवर्ण, रूपे, मौक्तिकादि, अथवा दुसरे काही इष्टद्रव्य, ही शब्दकरणाच्या घोड्याजवळ असतील तर जय होतो ॥८॥

भक्षपानखलिनाभिनंदिनःपत्युरौपयिकनंदिनोथवा ।

सव्यपार्श्वगतदृष्टयोथवावांछितार्थफलदास्तुरंगमाः ॥९॥

अर्थ—भक्षणीयपदार्थ, उदक, लगाम, यांहींकरून आनंदपावणारे अथवा धन्यास आनंदकारक अथवा डाव्याबाजूस पाहणारे असे घोडे इच्छितफल देणारे होत ॥९॥

वामैश्वपादैरभिताडयंतोमहींप्रवासायभवंतिभर्तुः ।

संध्यासुदीप्तामवलोकयंतोहेपंतिचेद्वंधपराजयाय ॥१०॥

अर्थ—घोडा डाव्या पायांनी भूमोचे ताडून करील तर धन्यास प्रवास होईल. चार संध्या (सूर्योदय, मध्यान्ह, अस्तमय, अर्धरात्र) यांचाठाई दीप्तदिशाकडे पाहून घोडा शब्द करील तर धन्यास वर व पराजय हे होतील ॥१०॥

अतीवहेपंतिकिरंतिवालाच्चिद्रारताश्चप्रवदंतियात्रां ।

रोमत्यजोदीनखरस्वराश्चपांसून्यसंतश्चभयायदृष्टाः ११

अर्थ—घोडे फारच शब्द करतील, त्यांचे आगावरचे केश पसरतील, निरंतर निद्रिस्थ असे घोडे असतील तर धन्यास यात्रा होईल. घोडे आगावरचे केश टाकतील, दीन व काठिण शब्द करतील, धूळ खातील, तर भय होईल ॥११॥

समुद्रवदक्षिणपार्श्वशायिनःपदंसमुत्क्षिप्यच

दक्षिणंस्थिताः । जयायशेषेप्यपिवाहनेष्विदं

फलंयथासंभवमादिशेद्वुधः ॥१२॥

अर्थ—उजव्या आंगावर निजणारे, उज्या पाय उचलून उभे राहणारे असे घोडे जयप्रद होतात. अन्य वाहनांसही ही फळे यथासंभव पडिताने योजावी ॥१२॥

आरोहतिक्षितिप्रतौचिनयोपपन्नोयात्रानुगो

न्यतुरंगप्रतिहेपतेच । वक्रेणवास्पृशतिदक्षिणमा

त्मपार्श्वयोग्यःसभर्तुरचिरात्प्रचिनोत्तिलक्ष्मीं १३

अर्थ—हत्तीच्या दंतमूर्ती देव, मध्यभागीं दंत, दंताग्रीं मनुष्य, हे राहतात; यास्तव त्यांचें फल अनुक्रमानें पूर्ण, मध्यम, अल्प असें व शीघ्र, मध्यम, चिरकाळ, असें होतें ॥८॥

दंतभंगफलमत्रदक्षिणेभूपदेशवलविद्रवप्रदं ।

वामतःसुतपुरोहितेभपान्हंतिसाठविकदारनायकान् ९

अर्थ—उजव्या दंतभंगाचें फल—मूळ, मध्य, अत्र यांचाठाई भग झाला तर अनुक्रमानें राजा, देश, सैन्य याचें पलायन होईल. डाव्या दंताचें फळ—मूळ, मध्य, अत्र, याचाठाई अनु० पुत्र, पुरोहित, हात यांस मृत्यु व अनु० रानटी, स्त्री, मुख्य पुरुष यांचा नाश हे होतात ॥९॥

आदिशेदुभयभंगदर्शनात्पार्थिवस्यसकलंकुलक्षयं ।

सौम्यलग्नतिथिभादिभिःशुभंवर्धतेशुभमतोन्यथाभवेत्

अर्थ—दोहोंही दांतांचा भग एककाळीच होईल तर राजाचा कुलक्षय होईल. शुभप्रहाचें लग्न, शुभतिथि, शुभनक्षत्र इ० असतां शुभ होतें अन्यथा अशुभ होतें १०

क्षीरवृक्षफलपुष्पपादपेप्वापगातटविघट्टितेनवा ।

वाममध्यरदभंगखंडनंशत्रुनाशरुदतोन्नयथापरं ॥११॥

अर्थ—चिकाचा वृक्ष व फळे, पुष्पे यांहीं युक्त वृक्ष, अथवा नदीतीर यांस घांसण्याने हत्तीचा डावा दात मध्ये मोडेल किंवा कुटेल तर शत्रुनाश होईल. याहून अन्यथा होईल तर शत्रुवृद्धि होत्ये ॥११॥

स्खलितगतिरकस्मात्त्रस्तकर्णोतिदीनःश्चसितिमृदु

सुदीर्घन्यस्तहस्तःपृथिव्यां । द्रुतमुकुलितदृष्टिःस्वप्न

शीलोविलोमोभयरुदहितभर्क्षनैकशोसृक्छकृच्च १२

अर्थ—अडलळत चालणारा, अकस्मात् त्रस्तकर्ण, अतिदीन, मृदु व लांब श्वास टाकणारा, पृथिवीवर गुंडा टेंकणारा, चकित व कांहीं मिटलेली दृष्टि जाची असा, निद्रायुक्त, विरह दिशेत जाणारा, अपथ्य खाणारा, बहुत वेळ रक्तस्त्राव व पिश्टा करणारा असा हत्ती भयकारक होय ॥१२॥

वल्मीकस्थाणुगुल्मक्षुपतरुमथनःस्वेच्छयात्तदृष्टदृष्टि

र्यायाद्यात्रानुलोमंत्वरितपदगतिर्वक्रमुन्नाम्यचोच्चैः ।

कक्षासन्नाहकालेजनयतिचमुहुःशीकरं वृंहितंयात

त्कालं वामदासिर्जयकृदधरदं वेष्टयन्दक्षिणं वा ॥१३॥

अर्थ—वास्तु, खांबाशिवाय वृक्ष, झडप, लहान खांबांचा वृक्ष पातें मोडणारा; रें-
चेंने आनंदितदृष्टि, यत्रिला अनुकूल जाणारा, शीघ्र गमन करणारा, मुल वर
करून जाणारा, पोटास दोरी बांधित असतां वारंवार मुखांतून पाणी फेंकणारा
व शब्द करणारा, रंगी करण्याच्या वेळीं मस्त होणारा, अथवा उजव्या दांतास
सोंडेने वेष्टन करणारा, असा हत्ती जयकारक होय ॥१३॥

प्रवेशनं वारिणिवारणस्य ग्राहेण नाशाय भवेन्नृपस्य ।

ग्राहं गृहीत्वोत्तरणं द्विपस्य तोयात्स्थलं वृद्धिकरं नृभर्तुः १४

अर्थ—उदकामध्ये सुसवरीने हत्तीचें ग्रहण केलें तर राजाचा नाश होतो. त्या सु-
सवरीला घेऊन उदकापासून भूमीवर हत्ती येईल तर राजाची वृद्धि होईल ॥१४॥

॥ इति सर्वशाकुनेहस्तींगितं नामाध्यायोनवमः ॥९॥

॥ इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां चतुर्नव

तितमोऽध्यायः ॥९४॥

॥ अथ वायसरुतं ॥

प्राच्यानां दक्षिणतः शुभदः काकः करायिका वामा ।

विपरीतमन्यदेशेष्ववधिर्लोकप्रसिद्धैव ॥१॥

अर्थ—पूर्वेकडील देशांत उजव्या आंगी कावळा व डाव्या आंगी करायिका (व-
गळी) शुभ होय. अन्यदेशीं डाव्या आंगी कावळा व उजव्या आंगी वगळी शु-
भ होय. प्राच्यादि सर्वादा लोकप्रसिद्धीनेच ध्याव्या ॥१॥

वैशाखेनिरुपहते वृक्षे नीडः सुभिक्षश्चिवादाता ।

निंदितकंटकिशुप्केष्वसुभिक्षभयानितदेशे ॥२॥

अर्थ—वैशाखमासीं निरुपद्रववृक्षावर कावळा घरटा करील तर सुभिक्ष व कल्याण
होईल. वाईट, कांज्यांचा, शुष्क अशा वृक्षावर घरटा करील तर महागर्भ व भयें
हीं त्या देशांत होतील ॥२॥

नीडे प्राक्शाखायां शरदि भवेत्प्रथमवृष्टिरपरस्यां ।

याम्योत्तरयोर्मध्याप्रधानवृष्टिस्तरोरुपरि ॥३॥

शिखिदिशिर्मंडलवृष्टिर्नैऋत्यांशारदस्यनिष्पत्तिः ।

परिज्ञेपयोःसुभिक्षंमूपकसंपतुवायव्ये ॥४॥

अर्थ—कावल्याचा घटा वृक्षाच्या पूर्वेकडील अथवा पश्चिमेकडील खांदीवर असेल तर शरदृतूमध्ये (आश्विन, कार्तिक) प्रथम वृष्टि होईल. दक्षिण व उत्तर या दिशांकडे असेल तर भाद्रपद व आश्विन यांत वृष्टि होईल. वृक्षाच्या शेज्यावर असेल तर श्रावणादि चारही महिन्यांत वृष्टि होईल ॥३॥ आग्नेयीदिशेत असेल तर कोठेकोठे वृष्टि होईल. निर्ऋतीत असेल तर शरदृतूतील धान्य होईल. वायव्य व ईशानीकडे असेल तर सुभिक्ष होईल. वायव्येत असेल तर उंदिरादिकांची वृद्धिही होईल ॥४॥

शरदर्भगुल्मवल्लीधान्यप्रासादगेहनिम्बेषु ।

शून्योभवतिसदेशश्चौरानावृष्टिरोगार्तः ॥५॥

अर्थ—शर (तृणवि०), दर्भ, गुल्म, वल्ली, धान्य, देवालय, गृह, सत्त्वभूमि, यांत कावल्याचा घटा होईल तर चोर, अवर्षण, रोग यांहीकडून तो देश मनुष्यरहित होतो ॥५॥

द्वित्रिचतुःशावत्वंसुभिक्षदंपंचभिर्नृपान्यत्वं ।

अंडावकिरणमेकांडताप्रमूतिश्चनशिवाय ॥६॥

अर्थ—कावल्यास २।३।४ पिल्ले होतील तर सुभिक्ष होईल. पांच पिल्लीं शालीं तर राजा दुसरा होतो. आंडी चोहीकडे पसरतील, एक आंडे होईल, किंवा आंडेंच होणार नाही तर अकल्याण होईल ॥६॥

चोरकवर्णेश्चौराश्वित्रैर्मृत्युःसितैश्चवन्दिभयं ।

विकलैर्दुर्भिक्षभयंकाकानानिर्दिशोच्छिशुभिः ॥७॥

अर्थ—कावल्याच्या पिल्लांचा चोरक (गंधर्वव्य) यासारखा वर्ण असल्यास चोरभय, चित्रवर्ण अ० मृत्यु, श्वेत अ० अभिभय, विकल (अंगहीन) असता, दुर्भिक्षभय, ही होतात ॥७॥

अनिमित्तसंहतैर्ग्राममध्यगैःक्षुद्रयंप्रवाशाद्भिः ।

रोधश्चक्राकारैरभिघातोवर्गवर्गस्थैः ॥८॥

अर्थ—कावळ गांवाच्या मध्यभागी निवितावांचून जमून राहिल तर दुर्भिक्ष, चक्राकार फिरतील तरगांवाचारोध, भय्याधव्यांनी बसले तर ग्रामनाश हीं होतील

अभयाश्रतुंडपक्षैश्वरणविघातैर्जनानभिभवंतः ।

कुर्वन्तिशत्रुवृद्धिंनिशिविचरंतोजनविनाशं ॥९॥

अर्थ—कावळे निर्भय होऊन चोंच, पाख, पाय मारून लोंकांस त्रास देतील तर शत्रुवृद्धि होईल. रात्रीस फिरतील तर ओंकाचा नाश होईल. ॥९॥

सव्येनखेभ्रमद्भिःस्वभयंविपरीतमंडलैश्चपरात् ।

अत्याकुलंभ्रमद्भिर्वातोद्भ्रामोभवतिकाकैः ॥१०॥

अर्थ—कावळे आकाशामध्ये सव्य भ्रमण करतील तर स्वकीयापासून भय होते. अपसव्य भ्रमण करतील तर शत्रूपासून भय होतें. फार आपासाने कावळे फिरतील तर वारा बहुत सुटेल ॥१०॥

ऊर्ध्वमुखाश्रलपक्षाःपथिभयदाःक्षुद्भयाद्यधान्यमुपः ।

सेनांगस्थायुद्धंपरिमोपंचान्यभृत्पक्षाः ॥११॥

अर्थ—कावळे वर मुखे करून, पक्ष हालवितील तर मार्गामध्ये भय होईल. धान्य चोरून नेतील तर दुर्भिक्ष होईल. सेनांग (लोभीर, लगामादि) पार वसतील तर युद्ध होईल. कोंकिलासारखे, फार काळे, कावळ्यांचे पास असतील तर चोरभय होईल ॥११॥

भस्मास्थिकेशपत्राणिविन्यसन्पतिवधायशय्यानां ।

मणिकुसुमाद्यवहननेसुतस्यजन्मान्यथांगनायाश्च ॥१२॥

अर्थ—कावळे विच्छान्यावर भस्म, हाडे, केश, पाने ही टाकतील तर पतिवध होईल. मणि, पुष्प, फल इत्यादि विच्छान्यावर टाकतील तर पुत्र होईल. तृण काष्ठादि टाकतील तर कन्या होईल ॥१२॥

पूर्णाननेर्थलाभःसिकताधान्यार्द्रमृत्कुसुमपूर्वैः ।

भयदोजनसंवासाद्यदिभांडान्यपनयेत्काकः ॥१३॥

अर्थ—कावळ्याचे मुस रेंती, धान्य ओलीमाती, पुष्प, फळ, ओंग्रगत इत्यादिकांनी भरलेले असले तर अर्थलाभ होईल. (हे प्रमाणकाठी पहावे असे गटते) कावळा लोकान्या सहवासाने भांडी नेईल तर भय होईल ॥१३॥

वाहनशस्त्रोपानच्छत्रच्छायांगकुट्टनेमरणं ।

तत्पूजायांपूजाविष्ठाकरणेन्नसंप्राप्तिः ॥१४॥

अर्थ—अश्वादि वाहन, खड्गादि शस्त्र, वाहणा, छत्र, छाया, आग याचे कुट्टन (तुकडे) कावळा करील तर त्याचे क्षामीस मृत्यु होईल. वाहनादिकाची पुष्पादिकेकस्त्र कावळा पूना करील तर तत्क्षामीचा सत्कार होईल. वाहनादिकांवर विष्ठा करील तर अन्नप्राप्ति होईल ॥१४॥

यद्द्रव्यमुपनयेत्तस्यलट्ठिधरपहरतिचेत्प्रणाशःस्यात् ।

पीतद्रव्येकनकं वस्त्रं कार्पासिकेसितेरूप्यं ॥१५॥

अर्थ—कावळा जो पदार्थ आणून टाकतो त्याची प्राप्ति होये. जो पदार्थ घेऊन जातो त्याचा नाश होतो. पीत (पिंजळें) द्रव्य आणिल तर सुवर्णाचा लाभ व त्याचे हरण करील तर त्याचाच नाश होईल. कापूससपथी आ० वस्त्र, श्वेतपदार्थ आ० रूपें याचा लाभ व हरण करील तर नाश होईल ॥१५॥

सक्षीरार्जुनवंजुलकूलद्वयपुलिनगारुवंतश्च ।

प्रावृषिपृष्टिंदुर्दिनमनृतौस्नाताश्चपांशुजलेः ॥१६॥

अर्थ—कावळे, रवी इ० दुधाचे वृक्ष, अर्जुन, अशोक या वृक्षावर व नदीच्या दोहों बाजूच्या तीरावर वर्षाऋतूत नसून शब्द करतील तर वृष्टि होईल. अन्य ऋतूत दुर्दिन (अर्धांने आच्छादित) होईल. कावळे धुळ्यात व जलात वर्षाऋतूत स्नान करतील तर वृष्टि व अय ऋतूत दुर्दिन होईल ॥१६॥

दारुणनादस्तरुकोटरोपगोवायसोमहाभयदः ।

सलिलमवलोक्यविरुवन्वृष्टिकरोव्दानुरावीवा ॥१७॥

अर्थ—कावळा वृक्षाच्या टोलीत राहून मोठा शब्द करील तर मोठे भय होईल उदकाकडे पाहून शब्द करील किंवा मेघासारखा शब्द करील तर पर्जन्य पडेल.

दीप्तोद्विप्रोविटपेविकुट्टयन्वन्हिकृद्विद्युत्तपक्षः ।

रक्तद्रव्यंदग्धंतृणकाष्ठंवागृहेविदधत् ॥१८॥

अर्थ—कावळा पात हालवून सूर्याभिमुख, दु खित होऊन वृक्षावर टोंकीने बोधील तर अभिभय होईल. घरावर तांबडे द्रव्य (पदार्थ) किंवा जळकें तृण, काष्ठ ठेवेल तर अभिभय होईल ॥१८॥

ऐंद्रादिदिगवलोक्यसूर्याभिमुखोरुवन्गृहेगृहिणः ।

राजभयचोरबंधनकलहाःस्युःपशुभयंचेति ॥१९॥

अर्थ—कावळा पूर्वादि दीपदिशाकडे पाहून सूर्याभिमुख असून घरावर नसून शब्द

करील तर गृहस्वामीस हीं फलें होतील (पूर्वेस राजभय, दक्षिणेस चोरभय, प-
श्चिमेस बंधन, उत्तरेस कलह व आभेयादि विदिशांस पशुभय हीं होतात) ॥१९

शांतामैत्रीमवलोकयन् रूयाद्राजपुरुषमित्राप्तिः ।

भवति सुवर्णलब्धिः शाल्यन्नगुडाशनाप्तिश्च ॥२०॥

अर्थ—कावळा शांत पूर्वादिदिशांकडे पाहून शब्द करील तर राजपुरुषाचे मित्राचें
येणें, सुवर्णलाभ, शाल्यन्न व गूळ यांचें भोजन हीं प्राप्त होतील ॥२०॥

आग्नेय्यामनलाजीविकयुवतिप्रवरधातुलाभश्च ।

याम्येमापकुलत्थाभोज्यंगांधर्विकैर्योगः ॥२१॥

अर्थ—कावळा शांत आग्नेयीकडे पाहून शब्द करील तर सुवर्णकारादि अभिजी-
वी, खी, श्रेष्ठधातु (सुवर्णादि) यांचा लाभ होतो. दक्षिणेस पा० उडीद, कु-
ळीद यांचें भोजन व गांधर्विक (गौडब्रंगाली) यांशीं योग, हे होतील ॥२१॥

नैर्ऋत्यांदूताश्वोपकरणदधितैलपल्लभोज्याप्तिः ।

वारुण्यांमांससुरासवधान्यसमुद्ररत्नाप्तिः ॥२२॥

अर्थ— कावळा निर्र्ऋतीस पाहून शब्द करील तर दूत, अश्व, अश्वोपयोगी भांडी,
दही, तेल, मांस, भोजन यांची प्राप्ति होईल. पश्चिमेस पा० मांस, मद्य, पान,
धान्य, समुद्रांतील रत्नें यांची प्राप्ति होईल ॥२२॥

मारुत्यांशस्त्रापुधसरोजवल्लीफलाशनाप्तिश्च ।

सौम्यायांपरमान्नाशनंतुरंगांवरप्राप्तिः ॥२३॥

अर्थ—कावळा वायव्येस पा० शस्त्र (लोह), राश्ट्रादि आयुध, कमल, वेलीचीं
फलें (कूष्मांडादि), भोजन यांची प्राप्ति होई. उत्तरेस पा० क्षीरभक्षण, अ-
श्व, वस्त्र, यांची प्राप्ति होईल ॥२३॥

ऐशान्यांसंप्राप्तिर्घृतपूर्णानांभवेदनडुहश्च ।

एवंफलंगृहपतेर्गृहपृष्ठसमाश्रिते भवति ॥२४॥

अर्थ—कावळा ईशानीस पाहून शब्द करील तर घृतपूर्ण (घिवर, अनरते) यांची
प्राप्ति व बैलाचा लाभ हा होतील. गृहाच्या पृष्ठभागीं कावळा बसेल तर गृह-
पतीस असेंच फल होईल ॥२४॥

गमनेकर्णसमभ्रेत्क्षेमयनकार्यसिद्धये भवति ।

अभिमुख्यमुपेतियातुर्विरुवन्विनिवर्तयेदात्रां ॥२५॥

अर्थ—कावळा प्रयाणकर्त्याच्या यात्राकर्त्याच्या कानानोवर जाईल तर कल्याण होईल, कार्यसिद्धि होणार नाही. गमनकर्त्याच्या सन्मुख कावळा येऊन शब्द करील तर गमन होणार नाही ॥२५॥

वामेवाशित्वादौदक्षिणपार्श्वेनुवाशतेयातुः ।

अर्थापहारकारीतद्विपरितोर्थसिद्धिकरः ॥२६॥

अर्थ—कावळा प्रयाणकर्त्याच्या डाव्या बाजूस प्रथम शब्द करून नंतर उजव्या बाजूस शब्द करील तर द्रव्यहरण होईल. त्याहून विपरीत (उजव्या बाजूस प्रथम शब्द करून नंतर डाव्या बाजूस करील तर) अर्थसिद्धि होईल ॥२६॥

यदिवामएवविरुयान्सुहुर्मुहुर्यायिनोनुलोमगतिः ।

अर्थस्यभवतिसित्थ्यैप्राच्यानांदक्षिणश्चैवं ॥२७॥

अर्थ—गमनकर्त्याच्या डाव्या आंगाच मागून जाऊन वाऱंवार शब्द करील तर अर्थाची सिद्धि होये. हे फल पूर्वेकडील लोकांत दक्षिणेकडील कावळ्याचे होते २७

वामःप्रतिलोमगतिर्वाशान्गमनस्यविघ्नकृद्भवति ।

तत्रस्यस्यैवफलंकथयतितद्वाञ्छितंगमने ॥२८॥

अर्थ—कावळा गमनकर्त्याच्या सन्मुख येऊन डाव्या आंगा शब्द करील तर गमनास विघ्न करील. ज्यासाठी जावयाचे ते फल तेथेच राहून मिळेल असे सांगतो २८

दक्षिणविरुतंकृत्वायामेविरुयाद्यथेप्सितावाप्तिः ।

प्रतिवाश्यपुरोयायाद्द्रुतमग्रेथार्गमोत्तिमहान् ॥२९॥

अर्थ—कावळा गमनकर्त्याच्या उजव्या आंगा शब्द करून डाव्या आंगा शब्द करील तर इच्छित अर्थाची प्राप्ति होईल. कावळा शब्द करून शीघ्र पुढे जाईल तर गमनकर्त्यास पुढे मोठी द्रव्यप्राप्ति होईल ॥२९॥

प्रतिवाश्यपृष्ठतोदक्षिणेनयायाद्द्रुतंक्षतजकर्ता ।

एकचरणोर्कमीक्षन्विरुवंश्चपुरोरुधिरहेतुः ॥३०॥

अर्थ—कावळा गमनकर्त्याच्या मागे शब्द करून उजव्या आंगाने शीघ्र जाईल तर रत्नांशूव होईल. एक पायावर उभा राहून सूर्याकडे पाहून शब्द करील तर पुढे रत्नांशूवाचे कारण होईल ॥३०॥

दृष्ट्वार्कमेकपादस्तुडेनलिखेद्यदास्वपिच्छानि ।

पुरतोजनस्यमहतोवधमभिधत्तेतदावलिभुक् ॥३१॥

अर्थ—कावळा सूर्याकडे पाहून एक पायावर उभा राहून आपल्या पितांवर तोंडांनं रंधा काढील तर पुढे महाजनाचा वध होईल ॥३१॥

सस्योपेतेक्षेत्रेविरुवतिशांतेससस्यभूलब्धिः ।

आकुलचेष्टोविरुवन्सीमांतेकेशकृद्यातुः ॥३२॥

अर्थ—कावळा धान्ययुक्त शेतांत शांत होऊन शब्द करील तर धान्ययुक्त भूमीची प्राप्ति होईल. सीमांती उद्योगयुक्त कावळा शब्द करील तर गमनकर्त्यास दुःख होईल ॥३२॥

मुस्निग्धपत्रपल्लवकुसुमफलानमसुरभिमधुरेषु ।

सक्षीरात्रणसुस्थितमनोज्ञवृक्षेषुचार्थकरः ॥३३॥

अर्थ—रस्तरखीत नव्हत अशीं पाने, पल्लव, पुष्पे, फळे यांहींकरून नमलेला, सुगंध, गोड, चिकाळ, अच्छिद्र, चांगला राहिलेला, सुंदर अशा वृक्षावर कावळा असेल तर कार्यसिद्धि होईल ॥३३॥

निष्पन्नसस्यशाडूलभवनप्रासादहर्म्यहरितेषु ।

धान्योच्छ्रयमंगल्येषुचैवविरुवन्धनागमदः ॥३४॥

अर्थ—धान्यविकलेले शेत, कोमल तृण, गृह, देवालय, गृहष्ट, हिरवाप्रदेश, धान्य, उंचप्रदेश, शुभस्थान यांचाठाय कावळा शब्द करील तर द्रव्यप्राप्ति होईल ३४

गोपुच्छस्थेवल्मीकगेथवादर्शनंभुजंगस्य ।

सद्योज्वरोमहिपगेविरुवतिगुल्मेफलंस्वल्पं ॥३५॥

अर्थ—गाईच्या पुच्छावर किंवा वाफळावर कावळा बसेल तर सर्पांचे दर्शन होईल. महिषावर बसून शब्द करील तर तत्काल वर होईल. शुडपावर बसून शब्द करील तर शुभाशुभफल सत्य होते ॥३५॥

कार्यस्यव्याघातस्तृणकूटेवामगेस्थिसंस्थेवा ।

ऊर्ध्वाग्निपुष्टेऽनिहतेचकाकेवधोभवति ॥३६॥

अर्थ—गमनकर्त्याच्या डाय्या आंगां गयताच्या गंजीवर अथवा हाडांवर कावळा बसून शब्द करील तर कार्यनाश होईल. जळलेल्या किंवा बीज पडलेल्या वृक्षावर बसून कावळा शब्द करील तर वध होतो ॥३६॥

कंटकिमिश्रेसौम्येसिद्धिःकार्यस्यभवतिकलहश्च ।

कंटकिनिभवतिकलहोवह्नीपरिवेष्टितेबंधः ॥३७॥

अर्थ—कांक्षांच्या वृक्षांनी युक्त शुभवृक्षावर कावळा शब्द करील तर कार्यसिद्धि व कलह होतील. केवळ कंटकिवृक्षावर वसून हा० कलह होईल. वेलींनी वेष्टित वृक्षावर वसून शब्द करील तर चपन होईल ॥३७॥

छिन्नार्थेगच्छेदःकलहःशुष्कद्रुमस्थितेध्वाक्षे ।

पुरतश्चपृष्ठतोवागोमयसंस्थेधनप्राप्तिः ॥३८॥

अर्थ—कावळा शेडा मोडलेल्या शाडावर बसेल तर अंगच्छेदन, शुष्क वृक्षावर बसेल तर कलह, गमनकर्त्यांच्या मार्गे किंवा पुढे गोमयावर बसेल तर धनप्राप्ति होईल.

मृतपुरुषांगावयवस्थितोभिवाशनूकरोतिमृत्युभयं ।

भंजन्नस्थिचंच्चवायदिवाशत्यस्थिभंगाय ॥३९॥

अर्थ—कावळा मृतपुरुषाच्या अंगाच्या अवयवावर वसून शब्द करील तर मृत्युभय होईल. चंचूने हाड फोडून शब्द करील तर गमनकर्त्यांच्या हाडांचा भंग होतो ३९

रज्ज्वस्थिकाष्ठकंटकिनिःसारशिरोरुहाननेरुवति ।

भुजगददंष्ट्रितस्करशस्त्राग्निभयान्यनुक्रमशः ॥४०॥

अर्थ—कावळा दोरी, हाड, काष्ठ, कांटा, अस्तर, (सत्व नाही असा पदार्थ) केंस हे मुखांत घेऊन शब्द करील तर अनुक्रमाने सर्प, रोग, डुकरादि दंष्टी, चोर, शस्त्र, अग्नि, यांचे भय होईल. (दोर तोंडांत घेईल तर सर्पभय, हाड घेईल तर रोगभय इ०) ॥४०॥

सितकुसुमाशुचिमांसाननेर्थसिद्धिर्यथेप्सितायातुः ।

धुन्वन्पक्षानूर्ध्वाननेचविघ्नमुहुःकणति ॥४१॥

अर्थ—कावळा पांढरे पुष्प, अशुद्ध पदार्थ, मांस हीं मुखांत घेऊन शब्द करील तर गमनकर्त्यांची यथेच्छ सिद्धि होईल. पात हालवून वर तोंड करून वारवार शब्द करील तर गमनकर्त्यांस विघ्न होईल ॥४१॥

यदिशृंखलांवरत्रांवह्नींवादायवाशतेबंधः ।

पापाणस्थेचभयंक्लिष्टापूर्वाध्विकयुतिश्च ॥४२॥

अर्थ—कावळा वेढी, चामड्याची दोरी, बेल हीं मुखांत घेऊन शब्द करील तर

बंध होतो. दगडावर वसून शब्द करील तर भय व छेशयुक्त, अपूर्ण, अशा मार्ग-
स्थाचा योग हे होतात ॥४२॥

अन्योन्यभक्षसंक्रामिताननेतुष्टिरुत्तमाभवति ।

विज्ञेयःस्त्रीलाभोदंपत्योर्वाशतोर्युगपत् ॥४३॥

अर्थ—कावळे अन्योन्यांच्या मुखांत भक्ष्यपदार्थ घालीत असले तर गमनकर्यांस
उत्तम संतोष होतो. स्त्रीपुरुष कावळे एककाली शब्द करतील तर स्त्रीलाभ होईल.

प्रमदाशिरउपगतपूर्णकुंभसंस्थेगनार्थसंप्राप्तिः ।

घटकुट्टनेसुतविपद्घटोपहृदनेन्नसंप्राप्तिः ॥४४॥

अर्थ—स्त्रीच्या मस्तकावर राहिलेल्या पूर्णकुंभावर कावळा बसेल तर स्त्री व द्रव्य
यांची प्राप्ति गमनकर्यांस होईल. कावळा घागरीत ताडण करील तर पुत्रास दुः-
ख होईल. घागरीत कावळा पिष्टा करील तर भोजनप्राप्ति होईल ॥४४॥

स्कंधावारादीनानिवेशसमयेरुवंश्रलत्पक्षः ।

सूचयतेन्यस्थानंनिश्रलपक्षस्तुभयमात्रं ॥४५॥

अर्थ—रावटीमध्ये प्रवेशसमयी चंचलपक्ष कावळा शब्द करील तर अन्यस्थानास
जाणें सुचवितो. निश्रलपक्ष शब्द करील तर भयमात्र सुचवितो ॥४५॥

प्रविशद्भिःसैन्यादीन्सगृध्रकंकैर्विनामिपंध्वाक्षैः ।

अविरुद्धैस्तैःप्रीतिर्द्विपतांयुद्धंविरुद्धैश्च ॥४६॥

अर्थ—गिधाड व कक (पक्षिवि०, यांच्या पक्षांचे बाणास पिसारे करितात) यांणी
युक्त कावळे सैन्य, नगर, गांव यांत प्रवेश करतील व त्यांचा विरोध नसेल तर
शत्रूची प्रीति होईल; आणि विरोध असेल तर युद्ध होईल ॥४६॥

बंधःसूंकरसंस्थेपंकाक्तेसूकरेद्विकेर्याप्तिः ।

क्षेमंखरोपूसंस्थेकेचित्प्राहुर्वंधंतुखरे ॥४७॥

अर्थ—कावळा डुकरावर बसेल तर बंधन होईल. चिलखाने भरलेल्या डुकरावर
बसेल तर द्रव्यप्राप्ति होईल. द्विक ल० कावळा, गाढव व उंट यांवर बसेल तर
कल्याण होईल. गाढवावर बसला तर बंध होईल असें कोणी झणतात ॥४७॥

वाहनलाभोऽवगतेविरुवत्यनुयायिनिक्षतजपातः ।

अन्येष्यनुव्रजंतोयातारंकाकवद्विहगाः ॥४८॥

अर्थ—कावळा घोड्यावर वसून शब्द करील तर वाहनांचा लाभ होईल. गमनक-
र्यांच्या मागून कावळा शब्द करीत जाईल तर रक्तपतन होईल. मागून जाणा-
रे अन्यपक्षाचेही फल गमनकर्यांस कावळ्यासारखेच जाणवें ॥४८॥

द्वात्रिंशत्प्रविभक्तेद्विक्चक्रेयद्यथासमुद्दिष्टं ।

तत्तत्तथाविधेयंगुणदोषफलंयियासूनां ॥४९॥

अर्थ—३२ कोष्ठकांचे चक्रात असें फल सांगितलें तसेंच काकशब्दाचें फल गमन-
कत्यांस होतें ॥४९॥

काइतिकाकस्यरुतंस्वनिलयसंस्थस्यनिष्फलंप्रोक्तं ।

कवइतिचात्मप्रीत्यैकइतिरुतेस्त्रिग्धमित्राप्तिः ॥५०॥

करइतिकलहंकुरुकुरुचहर्षमथकटकटेतिदधिभक्तं ।

केकेविरुतंकुकुवाधनलाभंयायिनःप्राह ॥५१॥

अर्थ—कावळा आपल्या घटचावर राहून, का, असा शब्द करील तर तो शब्द
निष्फल (त्याचें शुभाशुभ फल नाहीं) कव, असा शब्द स्वप्रीतीनें करतो. क
असा शब्द करील तर मित्रमित्राची प्राप्ति होईल ॥५०॥ कर, असा श० कलह,
कुरुकुरु, असा श० आनंद, कटकट, असा श० दर्शभाताचें भोजन, केके किवा
कुकु असे शब्द करील तर गमनकर्त्यास धनलाभ होईल ॥५१॥

खरेखरेपथिकागममाहकखाखेतियायिनोमृत्युं ।

गमनप्रतिपेथिकमाखलखलसद्योभिवर्पाय ॥५२॥

अर्थ—कावळा, खरेखरे, असा शब्द करील तर मार्गस्थ येईल. कखाप, असा श०
गमनकर्त्यास मृत्यु होईल. आ, असा श०-जाणें बद्द होईल. खलखल, असा-
श० तत्काल वृष्टि होईल ॥५२॥

काकेतिवियातंकाकटीतिचाहारदूपणंप्राह ।

प्रीत्यास्पदंकवकवेतिबंधमेवंकगाकुरिति ॥५३॥

अर्थ—काका, असा श० नाश होईल. काकटि, असा श० विषादिकांनै अन्न दू-
षित असें सांगतो. कवकव, असा श० स्नेहस्थानप्राप्ति. कगाकु, असा श०
बधन होईल ॥५३॥

करकौविरुतेवर्षगुडवत्रासायवडितिवस्त्राप्तिः ।

कलयेतिचसंयोगःशूद्रस्यब्राह्मणैःसाकं ॥५४॥

अर्थ—कावळा, करकौ, असा शब्द करील तर पर्जन्यवृष्टि होईल. गुडवत्, असा
श० भय होईल. वड, असा श० वस्त्रप्राप्ति होईल. कलय, असा श० करील
तर शूद्राची ब्राह्मणाशी भेट होईल ॥५४॥

द्वात्रिंशत्प्रविभक्तेदिक्चक्रेयथधासमुद्दिष्टं ।

तत्तत्तथाविधेयंगुणदोषफलंयियासूनां ॥४९॥

अर्थ—३२ कोष्ठकांचे चक्रात नसैं फल सागीतलै तसैच काकशब्दाचे फल गमन-
कर्त्तांस होतें ॥४९॥

काइतिकाकस्यरुतंस्वनिलयसंस्थस्यनिष्फलंप्रोक्तं ।

कवइतिचात्मप्रीत्यैकइतिरुतेस्निग्धमित्राप्तिः ॥५०॥

करइतिकलहंकुरुकुरुचहर्षमथकटकटेतिदधिभंक्तं ।

केकेविरुतंकुकुवाधनलाभंयायिनःप्राह ॥५१॥

अर्थ—कावळा आपल्या घराट्यावर राहून, का, असा शब्द करील तर तो शब्द
निष्फल (त्याचें शुभाशुभ फल नाहीं). कव, असा शब्द स्वपीतोर्ने करतो. क
असा शब्द करील तर मित्रमित्राची प्राप्ति होईल ॥५०॥ कर, असा श० कलह,
कुरुकुरु, असा श० आनंद, कटकट, असा श० दहीभाताचें भोजन, केके किना
कुकु असे शब्द करील तर गमनकर्त्तांस धनलाभ होईल ॥५१॥

खरेखरेपथिकागममाहकखाखेतिप्रायिनोमृत्युं ।

गमनप्रतिषेधिकमाखलखलसद्योभिवर्पाय ॥५२॥

अर्थ—कावळा, खरेखरे, असा शब्द करील तर मार्गस्थ येईल. कखात, असा श०
गमनकर्त्तांस मृत्यु होईल. आ, असा श० जाणे बंद होईल. खलखल, असा-
श० तत्काल वृष्टि होईल ॥५२॥

काकेतिविधातंकाकटीतिचाहारदूषणंप्राह ।

प्रीत्यास्पदंकवकवेतिबंधमेवंकगाकुरिति ॥५३॥

अर्थ—काका, असा श० नाश होईल. काकटि, असा श० विषादिकाने अन्न दू-
षित असे सांगतो. कवकव, असा श० जेहस्थानप्राप्ति. कगाकु, असा श०
बंधन होईल ॥५३॥

करकौविरुतेवर्षेगुडवत्रासायवडितिवस्त्राप्तिः ।

कलयेतिचसंयोगःशूद्रस्यब्राह्मणैःसाकं ॥५४॥

अर्थ—कावळा, करकौ, असा शब्द करील तर पर्जन्यवृष्टि होईल. गुडात्, असा
श० भय होईल. वड, असा श० वस्त्रप्राप्ति होईल. कलय, असा श० करील
तर शुभाची ब्राह्मणाशीं भेट होईल ॥५४॥

श्री
बृहत्संहिता

(वराह मिरिकृत)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्याचा अर्थ प्राकृत (ब्रह्मराष्ट्र) भाषेत लिहिला
आहे.

THE BRIHATSANHITA

[BY VARĀHA-MIHIRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक २ रे	तारीख २५ सप्टेंबर १८७४.	अंक १७
VOL 2	25th SEPTEMBER 1874.	No. 17

रत्नागिरी

ध्ये

जनार्दन हरि आंठल्ये

मार्गी

आनंदा

जन्मिन् जन्मिन्

आम्बे प्रसिद्ध केंद्र.

प्रथम अंकात मोठ्या तत्त्वांचे सांगण्याची चतुःशती ३२ श्लोके असून
मुद्रारे ८०० अंश पेत जाईल.

फडितिफलाप्तिःफलवाहिदर्शनंटादितिप्रहाराःस्युः ।

स्त्रीलाभःस्त्रीतिरुतेगडितिगवांपुडितिपुष्पाणां ॥५५॥

अर्थ—कावळा, फड, असा शब्द करील तर फळप्राप्ति व फळे घेऊन येणाराचे दर्शन हीं होतात. टड, असा श० प्रहार (युद्ध) होईल. स्त्री, असा शब्द० स्त्रीप्राप्ति होईल. गड, असा श० गाईची प्राप्ति. पुड, असा श० पुष्पांची प्राप्ति होईल ॥५५॥

युद्धायटाकुटाक्कितिगुहुवन्हिभयंकटेकटेकलहः ।

टाकुलिचिंदिचिकेकेकेतिपुरंचेतिदोपाय ॥५६॥

अर्थ—कावळा, टाकुटाकु, असा शब्द० युद्ध होतें. गुहु, असा श० अभिभय, कटेकटे, असा श० कलह होतो. टाकुलि, चिंदिचि, केकेके, पुरंच, असे शब्द करील तर अशुभ होत ॥५६॥

काकद्वयस्यापिसमानमेतत्फलंयदुक्तंरुत

चेष्टिताद्यैः । पतत्रिणोन्येपियथैवकाको

वन्याःश्ववच्चोपरिदंष्ट्रिणोये ॥५७॥

अर्थ—वर कावळ्यापिपर्यो जें फळ सांगितले. तेच फळ, दोन, तीन, चार कावळ्यांनी शब्द वगैरे केले तर जाणावें. जें कावळ्याचें फळ तेंच वेथें न सांगितलेल्या पक्ष्याचें फळ जाणावें. वन्य पशूंचें फळ कुत्र्यासारखें जाणावें व वर-दाटांचे डुकर इ० पशूंचेही फळ कुत्र्यासारखें जाणावें ॥५७॥

स्थलसलिलचराणांव्यत्ययोमेघकालेप्रचुरसलिल

वृष्ट्यैशेषकालेभयाय । मधुभवननिलीनंतत्करो

त्याशुशून्यंमरणमपिनिलीनामक्षिकामूर्ध्निनीला ॥५८॥

अर्थ—वर्षाकाळीं जमिनीवरील प्राणी वकरे वगैरे प्राण्यांत जातोच व प्राण्यांतोच प्राणी मासे वगैरे जमिनीवर येतील तर बहुत वृष्टि होईल. अन्यकाळीं भय होईल. मधमाशाचें पोळें घरावर बसेल तर तें घर मनुष्यरहित होईल. ती माशी मस्तकी नीळवर्ण असेल तर प्राण्यांत मृत्युही करील ॥५८॥

विनिक्षिपंत्यःसलिलेंडकानिपिपीलिकावृष्टि

निरोधमाहुः । तरुस्थलंचापिनयंतिनिघ्न्याय

दातदाताःकययंतिनृष्टिं ॥५९॥

अर्थ—मुंग्या आंडी उदकामध्ये ठेवतील तर वृष्टि बंद होईल असे सांगतात. सल्लू भूमीपासून वृसावर किंवा उच प्रदेशावर नेतील तर वृष्टि होईल असे त्या सांगतात ॥५९॥

**कार्यंतुमूलशकुनेतरजेतदन्हिविंध्यात्फलंनि
यतमेवामिमेविचिंत्याः । प्रारंभयानसमये
पुतथाप्रवेशेग्राह्यंक्षुतंनशुभदंक्वचिदप्युशंति ॥६०॥**

अर्थ—पहिल्या शकुनावरून यात्रेचे शुभाशुभफल पाहें. निघाल्यावर मध्ये जो शकुन होईल त्याचे फल त्याच दिवशी जाणावे. या अध्यायामध्ये सांगितलेले जे शकुन ते सर्वकाल पाहावे. सर्व कार्यांचा प्रारंभ, यात्रा, गृहप्रवेश इत्यादिकाचा ठाई सर्व शकुन पाहावे. शिंका कोणत्याही कर्मा शुभ नव्हे असे सांगतात ॥६०॥

**शुभंशपाकमविघ्नसिद्धिमूलाभिरक्षामथ
वासहायान् । इष्टस्यसंसिद्धिमनामयत्वंवदं
तितेमानयितुर्नृपस्य ॥६१॥**

अर्थ—शुभशकुन शाले तर दशेचे फल, निर्विघ्न कार्यसिद्धि, मूलस्थानाचे पालन, मार्गामध्ये सहाय, इच्छितकार्यसिद्धि, नीरोगत्व, हा फळे लोकाचा सत्कार करणाऱ्या राजास होतात असे सांगतात ॥६१॥

**क्रोशादूर्ध्वंशकुनिविरुतंनिष्फलंप्राहुरेकेतत्रा
निष्टेप्रथमशकुनेमानयेत्पंचपट्च । प्राणायाम
मानृपतिरशुभेपोडशैवद्वितीयेप्रत्यागच्छेत्स्व
भवनमतोयद्यनिष्टस्तृतीयः ॥६२॥**

अर्थ—कोसापुढे पक्षांचा शब्द निष्फल (व्यर्थ) असे करवपादि कोणी ऋषि सणतात. राजाने पहिल्या अपशकुन शाला तर आवश्यक कार्याचाठाई ११ प्राणायाम करावे नंतर जावे. दुसरा अपशकुन शाला तर १६ प्राणायाम करून प्रयाण करावे. तिसरा शाला तर परत स्वगृहास यावे (राजास सांगितले ते सर्वांनी करावे) ॥६२॥

॥ इति सर्वशकुनेवायसरुतं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ इति श्रीवरा० बृहत्सं० पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ अथशाकुनोत्तराध्यायः ॥

दिग्देशचेष्टास्वरवासरर्क्षमुहूर्तहोराकरणोदयांशान् ।
चरस्थिरोन्मिश्रबलावलंचवुध्वाफलानिप्रवदेद्दुतज्ञः १

अर्थ— अंगारितादिदिशा, शुभाशुभस्थान, व्यापार, दीप्तादिशब्द, वार, नक्षत्र, शिवादिमुहूर्त, होरा, नवादिकरण, लग्न, नवांश, द्रेष्काणादि, चर, स्थिर, द्विभाव, शाकुनांचे बलावल, हीं जाणून पक्ष्यादि शब्द जाणणारानें फळें सांगावीं ॥१॥

द्विविधंकथयंतिसंस्थितानामागामिस्थिरसंज्ञि
तंचकार्ये । नृपदूतचरान्यदेशजातान्यभिधा
तःस्वजनादिचागमारुख्यं ॥२॥

अर्थ—संस्थित ह० प्रभकर्ते, यांचो चर आणि स्थिर अशी प्रथकार्ये असतात. राजा, दूत, हेर, परदेश यांसंबंधी उपद्रव, बधसुददादिकांचे यणे यासंबंधी प्रथ असतात ॥२॥

उद्धृद्धसंग्रहणभोजनचौरचन्हिवर्षोत्सवात्म
जवधाःकलहोभयंच । वर्गःस्थिरोयमुदयेंदु
युतेस्थिरर्क्षेविद्यात्स्थिरंचरगृहेचचरंयदुक्तं ॥३॥

अर्थ—उद्धृध (टांगलेले), संग्रहण, सहभोजन, चौर, अग्नि, वृष्टि, विवाहादिउत्सव, अपत्य, मरण, कलह, भय यांसंबंधी प्रथ, स्थिरलर्षी, स्थिरनक्षत्री व स्थिराशीत चंद्र असतां, झाले तर तो स्थिरफळ. (याचें फळ झाले आहे किंवा आजच होणार आहे) समजावा. चरलर्षी, चरनक्षत्री, चरराशीस चंद्र असतां प्रथ होईल तर तो चरफळ, पुढें व्हावयाचें आहे, असे समजावें ॥३॥

स्थिरप्रदेशोपलमंदिरेपुसुरालयेभूजलसंनिधौच ।
स्थिराणिकार्याणिचराणियानिचलप्रदेशादिपुचा
गमाथ ॥४॥

अर्थ—स्थिरप्रदेश, पाषाण, गृह, देवालय, भूमि, जलसमीपभाग या स्थानीं शकुन झाले तर, कार्ये स्थिर (शाली किंवा आज होतील) असे सांगावें. चरप्रदेशादिकांचाठाडें शकुन झाले तर कार्य पुढें होईल असे सांगावें ॥४॥

आप्योदयर्क्षक्षणदिग्जलेपुपक्षावसानेपुचये
प्रदीप्ताः । सर्वेपितेवृष्टिकरारुवंतःशांतोपि
वृष्टिकुरुतेवुचारी ॥५॥

अर्थ—जललग्न, जलनक्षत्र, जलमूर्त, जलदिशा (पश्चिम), व अमावास्या पूर्णि-
मा यांचाठाई स्थित व प्रदीप्त असे जे शकुन ते सर्व वृष्टि करणारे होत. उद-
कचारी शातही शकुन वृष्टि करतो ॥५॥

आग्नेयदिग्जलग्नसुहूर्तदेशेष्वर्कप्रदीप्तोऽग्निभयाय
रौति । विष्टयांयमर्कोदयकंटकेपुनिष्पन्नवल्ली
पुचमोपकृत्स्यात् ॥६॥

अर्थ—आग्नेयीदिशा, क्रूरग्रहाचे लग्न, आग्नेयमूर्त, रुक्मिकानक्षत्र, उग्रदेश यांचा
ठाई अर्कप्रदीप्त शकुन शाला तर अग्निभव होत. कल्याणी, शनीची लग्न (म-
कर कुंभ), कांन्यांचावृक्ष, पत्ररहितवृक्ष, वल्ली यांचाठाई शकुन शाला तर चोरी
होईल ॥६॥

ग्राम्यःप्रदीप्तःस्वरचेष्टिताभ्यामुग्रोरुवन्कंट
किनिस्थितश्च । भौमर्क्षलग्नेयदिनैर्ऋतींचस्थि
तोभितश्चेत्कलहायदृष्टः ॥७॥

अर्थ—गावात झालेला, शब्द व चेष्टा यांही दीप्त, उग्रशब्दकरणार, कांन्यांच्या
शाडावर राहलेला, मगजाच्या लग्नी (मेघ, वृश्चिक.); झालेला, निर्ऋतीस स्थित
असा शकुन संमुख पाहिला तर कल्ह होतो ॥७॥

लग्नेयवेंदोर्भृगुभांशसंस्येविदिक्स्थितोधौवद्
नश्चरौति । दीप्तःसचेत्संग्रहणं करोतियोन्या
तयायाविदिशिप्रदिष्टा ॥८॥

अर्थ—चंद्राचिलगी (कर्क) शुक्राचे राशीस व नवांशी शकुन आग्नेयादि विदिशां-
स राहून अधोमुख शब्द करील व दीप्त असेल तर स्त्रीचे ग्रहण करील. ज्या वि-
दिशेस जी योगी (उत्पत्ति) सांगितली तिचे ग्रहण (सपेग) करतो ॥८॥

पुराशिलग्नेविपमेतिथौचदिक्स्थःप्रदीप्तःशकु
नोनराख्यः । वाच्यंतदासंग्रहणंनराणांमिश्रे
भवेत्पंडकसंप्रयोगः ॥९॥

अर्थ—पुराशि, विपय लग्न व विपय तिथि यांचाठाई प्रदीप्तदिशेस राहणारा श-

कून पुरुषाख्य होय. तसा शाला तर पुरुषांचे संग्रहण (संयोग) होईल. असे सांगावें. मिश्र असल्यास नपुंसकयोग होईल ॥९॥

एवंरवेःक्षेत्रनवांशलग्नेलग्नेस्थितेवास्वयमेवसूर्ये ।

दीप्तोभिधत्तेशकुनोविवासंपुंसःप्रधानस्यहिकारणंतत्

अर्थ—असेच सूर्याचाराशि (सिंह) त्याचा नवांश व तात्कालिक लग्न अ० अथवा लग्नीं सूर्य अ० दीप्तशकुन होईल तर मुख्यपुरुषाचे प्रवासाचें हेंच कारण होय (प्रवास होईल) ॥१०॥

प्रारभ्यमाणेषुचसर्वकार्येष्वर्कान्विताद्भाग

येद्विलग्नं । संपद्विपञ्चेतियथाक्रमेणसंपद्विप

द्वापितथैववाच्या ॥११॥

अर्थ—सर्वकार्यांच्या प्रारंभा सूर्ययुक्त राशीपासून लग्न मोजावें १ संपत्, २ विपत् इ० जें येईल त्याप्रमाणें संपत् किंवा विपत् असे लग्नाचें फल सांगावें ॥११॥

काणेनाक्षणादक्षिणेनैतिसूर्येचंद्रेलग्न्यात्द्वादशे

चेतरेण । लग्नस्थेर्केपापदृष्टेधैवकुब्जःस्वर्क्षे

श्रोत्रहीनोजडोवा ॥१२॥

अर्थ—प्रश्नसमयी जें लग्न त्यापासून सूर्य १२ व्या लग्नीं असेल. तर ज्याचा संयोग होईल तो उजव्या डोळ्याने काणा असेल. १२ व्या स्थानी चंद्र अ० टाव्याडोळ्याने काणा असेल. चंद्रसूर्य दोघेही १२ वे असतील तर अंध असेल. प्रश्नलग्नीं सूर्य असेल व तो पापग्रहानीं दृष्ट असेल तर अंध असेल. राराशीत (सिंहास) सूर्य असेल तर कर्णहीन (बधिर) किंवा जड (मूर्ख) असेल १२

क्रूरःपष्टेक्रूरदृष्टोविलग्न्याद्यस्मिन्राशौतद्गृहगि

व्रणःस्यात् । एवंप्रोक्तंयन्मयाजन्मकालेचि

न्हंरूपंतत्तदस्मिन्विचिंत्यं ॥१३॥

अर्थ—चरलर्मी चरनाश असेल तर येणाराचें किंवा प्रभ्रकर्त्त्याचें दोन अक्षराचें नाव आहे असे सागावें. स्थिरलर्मी स्थिरनवाश असेल तर ४ अक्षराचें नाव आहे द्विस्वभावलर्मी द्विस्वभाव नवाश असेल तर दोन नावे आहेत पाहिलें ती न अक्षराचे व दुसरें पाच अक्षराचें असे सागावें ॥१४॥

काद्यास्तुवर्णाःकुजशुक्रसौम्यजीवार्कजानांक्र
मशःप्रदिष्टाः । वर्णाष्टकंयादिचशीतरश्मेर
वेरकारात्क्रमशःस्वराःस्युः ॥१५॥ नामानि
चाग्न्यंबुकुमारविष्णुशंक्रेंद्रपत्नीचतुराननानां ।
तुल्यानिसूर्यात्क्रमशोविचिंत्यद्वित्र्यादिवर्णै
र्घटयेत्स्ववुत्ध्या ॥१६॥

अर्थ—कादिवर्ण कुज, शुक्र, बुध, गुरु, शनि याचे अनुक्रमानें सांगितले. स० क ख ग घ ङ याचा मगळ, च छ ज श अ याचा शुक्र, ट ठ ड ढ ण यांचा बुध, त थ द ध न याचा गुरु, प फ ब भ म याचा शनि, य र ल व श ष स ह या आठ वर्णांचा चंद्र व अकारादि १६ स्वरांचा सूर्य स्वामी होय ॥१५॥ सूर्यापासून अनुक्रमानें अग्नि, उदक, कुमार, विष्णु, इंद्र, इंद्राणी, ब्रह्मा या सात देवता सात ग्रहांच्या होत. सूर्यादि ग्रहयोगाचा स्ववृद्धीने विचार करून त्र्यादिवर्णांची नावे योजार्थी ॥१६॥

वयांसितेपांस्तनपानवालयव्रतस्थितायौवन
मध्यवृद्धाः । अतीववृद्धाइतिचंद्रभौमज्ञशुक्र
जीवार्कशनैश्रराणां ॥१७॥

अर्थ—चंद्र शिशु, भौम ६ वर्षांपर्यंत, बुध व्रतस्थ १६ पर्यंत, शुक्र ३० वर्षांपर्यंत, गुरु ५० वर्षांपर्यंत, शनि ८० वर्षांपर्यंत अशीं यांची वयें होत प्रभ्रकर्त्त्या जो ग्रह असेल त्याचें वय सागावें ॥१७॥

॥ इतिशाकुनोत्तराध्यायः ॥

॥ इतिश्रीवराहमिहिरकृतौवृहत्संहितायां
षण्णवतितमोऽध्यायः ॥९६॥

॥ अथपाकाध्यायः ॥

पक्षाद्भानोःसोमस्यमासिकोंगारकस्यवक्रोक्तः ।
 आदर्शनाञ्चपाकोबुधस्यजीवस्यवर्षेण ॥१॥
 पङ्क्तिःसितस्यमासैरब्देनज्ञानेःसुरद्विपोब्दार्धात् ।
 वर्षात्सूर्यग्रहणेसद्यःस्यात्त्वापूर्कीलकयोः ॥२॥
 त्रिभिरेवधूमकेतोर्मासैःश्वेतस्यसप्तरात्रति ।
 सप्ताहात्परिवेपेंद्रचापसंध्याभ्रसूचीनां ॥३॥

अर्थ—अर्कचारामध्ये सूर्याचे जे शुभाशुभफल सांगितले ते सर्व १९ दिवसांनी होत. चंद्राचे एक महिन्याने होते. मंगळाचे फल तद्वक्रमुष्णमुदये ३० ग्रहाने (अ० ६श्लो० १) सांगितले. बुधाच्या शुभाशुभाचे फल तो दृष्टीस पडत आहे तेथ पर्यंतच होते. गुरूचे एक वर्षाने होते. शुक्राचा सहा महिन्यांनी पाक (फल) होतो. शनीचा एक वर्षाने होतो. राहूचा ६ महिन्यांनी होतो. सूर्यग्रहणाचा वर्षाने होतो. त्वाष्ट व कीलक या केतूचा तत्काल (खाच दिवशी) पाक होतो. धूमकेतूचा ३ महिन्यांनी होतो. श्वेतकेतूचा ७ दिवसांनी पाक होतो. राळे, इद्रधनुष्य, संध्याभ्रसूचन याचा ७ दिवसांनी पाक होतो ॥१॥२॥३॥

शीतोष्णविपर्यासःफलपुष्पमकालजंदिशांदाहः ।

स्थिरचरयोरन्यत्वंप्रसूतिविकृतिश्रपणमासात् ॥४॥

अर्थ—शीत व उष्ण यांचा विपर्यास (शीतकाली उष्णता व उष्णकाली शीतता; अथवा स्वभावाने शीत पदार्थ उष्ण होणे इ०), अकाली फले व पुष्पे येणे, दिक्दाह, स्थिर व चर पदार्थांचे अन्यत्व (वृक्षादि स्थिरपदार्थ चर होणे इ०), प्रसवविकार यांचे शुभाशुभफल सहा महिन्यांनी होते ॥४॥

अक्रियमाणककरणंभूकंपोनुत्सयोदुरिष्टंच ।

शोषश्चाशोप्याणांस्त्रोतोन्वत्वंचवर्षार्धात् ॥५॥

अर्थ—कर्त्याने केले नसताही होणे, भूमिकप, प्राप्त उरताहाचे अकरण, पार अशी भन, शुष्क व होणाऱ्याचा शोष, नदी इत्यादिकाचा प्रवाह दुसरीकडे जाणे, यांचे फल ६ महिन्यांनी येते ॥५॥

स्तंभकुसूलार्चानांजल्पितरुदितप्रकंपितस्वेदाः ।

मासत्रयेणकलहेंद्रचापनिर्घातपाकाश्च ॥६॥

अर्थ—स्तम्भ, कुसूल (कोटार), प्रतिमा याचें भाषण, रांदन, कपन, घर्म हीं व फलह, इद्रधनुष्य, निर्वात यांचा पाक ३ महिन्यांनीं होतो. (इद्रधनुष्याचा, पूर्वा ७ दिवसांनीं सागीतला तो न झाला तर तीन महिन्यांनीं होतो) ॥६॥

कीटाखुमक्षिकोरगवाहुल्यंमृगविहंगमरुतंच ।

लोष्टस्यचाप्सुतरणंत्रिभिरेवविपच्यतेमासैः ॥७॥

अर्थ—किडे, उदीर, माशा, सर्प हे बहुत होणें, पशु व पक्षि यांचा रोदनशब्द, मृत्पिंड (द्विपळ) उदकात तरणें, या सर्वांचा पाक ३ महिन्यांनीं होतो ॥७॥

प्रसवःशुनामरण्येवन्यानांग्रामसंप्रवेशश्च ।

मधुनिलयतोरणंद्रध्वजाश्रवर्पात्समधिकाद्वा ॥८॥

अर्थ—कुत्र्याची अरण्यामध्ये प्रसूति, व यज्ञाचा गावात प्रवेश, मधुपीळें धरणें, तोरण, इद्रयष्टि यांचा पाक एक वर्षांनीं अथवा काहीं अधिक दिवसांनींही होतो ॥८॥

गोमायुगृध्रसंघादशाहिकाःसद्यएवतूर्यरवः ।

आकुप्टंपक्षफलंवल्मीकोविदरणंचभुवः ॥९॥

अर्थ—कोल्हे, गुग्गु, यांचे सधाचें फल १० दिवसांनीं; वाद्याच्या शब्दाचें फल तत्काल, ओरडणें, वास्तू, भूमिविदारण याचें फल १९ दिवसांनीं होतें ॥९॥

अहुत्ताशप्रज्वलनंघृततैलवसादिवर्षणंचापि ।

सद्यःपरिपच्यंतेमासेध्यैर्चजनवादः ॥१०॥

अर्थ—अग्नि नसता पेटणें, घृत, तेल, मास, रक्तादिक यांची वृष्टि; याचें त्या दिवशींच फल. जनवाद (लोकापवाद) याचें फल दीड महिन्यांनीं होतें ॥१०॥

छत्रचित्तिपूफहुतवहवीजानांसप्तभिर्भवतिपक्षैः ।

छत्रस्यतोरणस्यचकेचिन्मासात्फलंप्राहुः ॥११॥

अर्थ—छत्र, चिति, पत्रस्तम्भ, अग्नि शीजे यांचे विकाराचें फल साडेतीन महिन्यांनीं होतें. छत्र व तोरण याचें फल महिन्यांनीं होतें, असें कोणी आपि झणतात ११

अत्यंतविरुद्धानांस्नेहःशब्दश्चवियतिभूतानां ।

माज्जरनकुलयोर्मूपकेणसंगश्रमासेन ॥१२॥

अर्थ—गार द्वेषी प्राण्याचा परस्पर द्वेद, मृताचा आकाशामध्ये शब्द, माज्जर व मुगास यांचा उदराबागेर संग यां नेरुताचें फल महिन्यांनीं होतें ॥१२॥

गंधर्वपुरमासाद्रसवैकृत्यंहिरण्यविकृतिश्च ।

ध्वजवेशमपांशुधूमाकुलादिशशापिमासफलाः १३

अर्थ—गंधर्वनगराचे फल एक महिन्यानें होतें. रसविकार, पुष्पविकार, मंत्रभंग, गृहीतकार, धुरळा व धूर यांणीं व्यास दिशा, यांचे फल एक महिन्यानें होतें ॥१३॥

नवकैकाष्टकैकपट्टिकत्रिकसंख्यमासपाकानि ।

नक्षत्राण्यश्विनिपूर्वकाणिसद्यःफलाश्लेषा ॥१४॥

अर्थ—अश्विन्मादि नक्षत्रांच्या योगतारांस उपसर्ग झाला तर त्यांचे फल ९६० मासांनीं होतें. अश्विनी ९, भरणी १, कृत्तिका ८, रोहिणी १०, पूर्वा १ आर्द्रा ६, पुनर्वसु ३, पुष्य ३, इतक्या महिन्यांनीं फलपाक होतो. आश्लेषाचे १०० ता दिवशांचे होतें ॥१४॥

पित्र्यान्मासःपट्टपट्टत्रयोर्धमष्टौचत्रिपट्टकैकाः ।

मासचतुष्केपाट्टेसद्यःपाकाभिजितारा ॥१५॥

अर्थ—मघादिनक्षत्रांच्या योगतारांला उपसर्ग झाला तर त्यांचा पाक एक महिना इत्यादिकांनीं होतो. कृ० मघा १, पूर्वा ६, उत्तरा ६, इतर ३, चित्रा अर्धमास (१५ दि०), स्वाती ८, विशाखा ३, अनुषावा ६, ज्येष्ठा १, मूळ १, पूर्वाषाढा ४, उत्तराषाढा ४, इतक्या महिन्यांनीं फलपाक होतो. अभिजिता राचा त्यादिवशीं फलपाक होतो ॥१५॥

सप्ताष्टावध्यर्धत्रयस्त्रयःपंचचैवमासाःस्युः ।

श्रवणादीनांपाकोनक्षत्राणांयथांतर्य ॥१६॥

अर्थ—श्रवणादिनक्षत्रांचा पाक सप्तादिमासांनीं होतो. कृ० श्रवण ४, धनिष्ठा ८, शतताराका दीडमास, पूर्वाभाद्रपदा ३, उत्तराभा० ३, रेवती ५ इतक्या महिन्यांनीं फलपाक होतो ॥१६॥

निगदितसमयेनदृश्यतेचेदधिकतरंद्दिगुणेप्र
पश्यतेतत् । यद्विनकनकरत्नगोप्रदानैरुपश
मितंतिभिन्नचरि

श्रवणात्त्रयमादित्यानिलेचचरकर्मणिहितानि ॥११॥

अर्थ—कृत्तिका व विशाखा ही मृत्तुतीक्ष्ण (मिश्र) होत याचाठाई मिश्रकल होत श्रवण, धनिष्ठा, शततारका, हस्त, स्वाती हा चरकर्माचाठाई हित होत ॥११॥

हस्तात्त्रयंमृगशिरःश्रवणात्त्रयंचपूपाश्विश्चक्र
गुरुभानिपुनर्वसुश्च । क्षौरैतुकर्मणिहितान्युदये
क्षणेवायुक्तानिचाडुपतिनाशुभतारयाच ॥१२॥

अर्थ—हस्त, चित्रा, स्वाती, मृगशीर्ष, श्रवण, धनिष्ठा, शततारका, रेवती, अधिनी, ज्येष्ठा, पुष्य, पुनर्वसु ही नक्षत्रे क्षौरकर्मा शुभ होत नक्षत्र उक्त न सोपडे तर दिवसाचीं लग्ने १२ त्यात २७ नक्षत्रे भोगतात. यास्तव त्याप्रमाणे मेपादिल्ली उक्तनक्षत्र काढून ते ध्याये अथवा या नक्षत्राच्या मुहूर्ती अथवा या नक्षत्री चंद्रबल किंवा ताराबल असाता क्षौरकर्म कराये ॥१२॥

नन्नातमात्रगमनोत्सुकभूपितानामभ्यक्तभुक्तरण
कालनिरासनानां । संध्यानिशोःकुजयेमार्कदिने
चरिक्तेक्षौरंहितंनवमेन्हिनचापिविष्ट्यां ॥१३॥

अर्थ—ज्वान केलेला, यात्रोत्सुक, अलकारयुक्त, अभ्यग केलेला, भोजन केलेला, युद्धोमुख, आसनरहित, संध्या, रात्रि, मगळ, शनि, कचिन् रवि, या वारी, रिक्ता (१।९।१४) या तिथीस, नवव्या दिवसां, विटि (भद्रा) करणी क्षौर शुभ नव्हे ॥१३॥

नृपाज्ञयात्राहणसंमतेचविवाहकालेमृतसूतकेच ।

वद्धस्यमोक्षेऋतुदीक्षणासुसर्वेषुशस्तंक्षुरकर्मभेषु १४

अर्थ—राजाची आज्ञा, ब्राह्मणाची आज्ञा, विवाहकाल, मृतसूतक, वधमोक्ष, यज्ञदीक्षा, याचाठाई सर्वां नक्षत्रे क्षौरास शुभ होत ॥१४॥

(हस्तोमूलंश्रवणःपुनर्वसुर्मृगशिरस्तथापुष्यः ।

पुंसंज्ञितेषुकार्येष्वेतानिशुभानिधिष्ण्यानि ॥१५॥)

अर्थ—हस्त, मूल, श्रवण, पुनर्वसु, मृगशीर्ष, पुष्य हीं नक्षत्रे पुंसवनादिकर्माचाठाई शुभ होत ॥१५॥

सावित्रपौष्णानिलमैत्रतिष्येत्वाष्ट्रेतथाचोडु

गणाधिपक्षे । संस्कारदीक्षाव्रतमेखलादिकु
र्याद्गुरौशुकवुधेदुयुक्ते ॥१६॥

अर्थ—हस्त, रेवती, स्वाती, अनुराधा, पुष्य, चित्रा, मृगशीर्ष या नक्षत्राः; गुरु, शुक, बुध, चंद्र या वारा नामकरणादि संस्कार, यज्ञदीक्षा, व्रत, मेखलाबंधनादि कर्म करावी ॥१६॥

लाभेतृतीयेचशुभैःसमेतेपापैर्विहीनेशुभराशि
लग्ने । वेध्यातुकर्णौत्रिदशेज्यलग्नेतिप्येदु
चित्राहरिरेवतीषु ॥१७॥

अर्थ—११३ या स्थानी शुभ ग्रह असतां, पापग्रहांनीं रहित शुभग्रहाच्या लग्नीं पूर्वोक्त नामकरणादि कर्म करावीं. गुरुच्यालग्नीं पुष्य, मृग, चित्रा, श्रवण, रेवती या नक्षत्रां कर्णवेध करावा ॥१७॥

शुद्धैर्द्वादशकेंद्रनैघनगृहैःपापैस्त्रिपष्टायगैर्लग्ने
केंद्रगतेथवासुरगुरौदैत्यैर्द्रपूज्येपिवा । सर्वारं
भफलप्रसिद्धिरुदयेराशौचकर्तुःशुभेसग्राभ्य
स्थिरभोदयेचभवनंकार्यप्रवेशोपिवा ॥१८॥

अर्थ—द्वादश, केंद्र (१।४।७।१०) नैघन (८) हीं स्थाने शुद्ध (पापग्रहरहित) असतां, ३।६।११ या स्थानीं पापग्रह असतां, लग्नीं किंवा केंद्री बृहस्पति किंवा शुक अ० सर्वारंभाच्या फलाची प्रसिद्धि होत्ये. याचलग्नीं कर्णाची जन्मराशि व जन्मलग्न शुभग्रहयुक्त अ० सग्राभ्य (अभ्यग्रंगांत सांगितल्याप्रमाणे अनुकूलग्राम) स्थिरलग्नीं गृहारंभ व गृहप्रवेश करावा ॥१८॥

॥ इतिवरा०बृह०नक्षत्रगुणानामाष्टानवतित्तमोध्यायः१८

॥ अथतिथिकरणगुणाः ॥

कमलजविधातृहरियमशशांकपड्वक्त्रशक्रवसुभुजगाः ।

धर्मेशसवितृमन्मथकलयोविश्वेचतिथिपतयः ॥१॥

अर्थ—१ मला २ विधाता ३ हरि ४ धम ५ चंद्र ६ स्कंद ७ इंद्र ८ वसु ९ भुजग १० धर्म ११ ईश १२ सूर्य १३ काम १४ कलि १५ विश्वे हे प्रतिपदादि तिर्थांचे स्वामी होत ॥१॥

पितरोमावास्यायांसंज्ञासदृशाश्चतैःक्रियाःकार्याः ।
नंदाभद्राविजयारिक्तापूर्णाश्चतास्त्रिविधाः ॥२॥

अर्थ—अमावास्याचे स्वामी पितर होत. या तिथीचाठाई नावासारखी कार्ये करावी. नदा, भद्रा, विजया, रिक्ता, पूर्णा या प्रकारे तिथी होत छ० १ नदा, २ भद्रा ३ विजया ४ रिक्ता ५ पूर्णा ६ नदा ७ भद्रा ८ विजया ९ रिक्ता १० पूर्णा ११ नदा १२ भद्रा १३ विजया १४ रिक्ता १५ पूर्णा व अमावास्या अशा जाणाव्या ॥२॥

यत्कार्यंनक्षत्रेतद्देवत्यासुतिथिपुतत्कार्यं ।

करणमुहूर्तेष्वपितत्सिद्धिकरंदेवतासदृशं ॥३॥

अर्थ—जे कार्य जा नक्षत्री करावयाचे ते नक्षत्र न मिळे तर त्या नक्षत्राची देवता पाहून त्या देवतेच्या तिथीस ते कार्य करावे तसेच करण व मुहूर्त याचाठाईही देवतेसारखे कार्य सिद्धिकारक होत ॥३॥

वववालवकौलवतैतिलारुयगरवणिजविष्टिसंज्ञानां ।

पतयःस्युरिंद्रकमलजमित्रार्यमभूश्रियःसयमाः ॥४॥

अर्थ—१ वव २ वालव ३ कौलव ४ तैतिल ५ गर ६ वणिज ७ विष्टि या करणाचे अनुक्रमाने इंद्र, ब्रह्मा, मित्र, अर्यमा, भूमि, लक्ष्मी, यम हे स्वामी होत ॥४॥

कृष्णचतुर्दश्यात्तद्भुवाणिशकुनिश्रतुष्पदंनागं ।

किंस्तुघ्नमितिचतेषांकलिवृषफणिमारुताःपतयः ॥५॥

अर्थ—कृष्णपक्षी चतुर्दश्याच्या उत्तरार्धापासून, उत्तरार्धी शकुनि, अमावास्याच्या पूर्वार्धी चतुष्पात्, उत्तरार्धी नाग, मतिपदेच्या पूर्वार्धी किंस्तुघ्न; या चार कृष्णांचे अनुक्रमाने कलि, वृष, सर्प, वायु हे स्वामी होत ॥५॥

कुर्याद्द्वेशुभचरस्थिरपौष्टिकानिधर्मक्रियाद्धि

जहितानिचवालवारुध्ये । संश्रींतिमित्रवरणा

निचकौलवेस्युःसौभाग्यसंश्रयगृहाणिचतैति

लारुध्ये ॥६॥ कृषिवीजगृहाश्रयजानिगरेवणि

जिधुवकार्यवणिग्युतयः । नहिविष्टिकृतंविद

धातिगुभंपरघातविपादिपुसिद्धिकरं ॥७॥

अर्थ—शुभकार्ये, स्व-पकलसाध्य, कारांतरी राहणारी, शरीरपुष्टिकारक, अशी का-

ये नवकरणीं करावी. धमेक्रिया व ब्राह्मणाचें हित अशीं बालवकरणां करावीं. स-
प्रोति, मित्रवरण हीं कौलवकरणीं करावीं. जेणेकरून लोकापिप होतो ते, आश्रय,
गृहकर्म हीं तैतिलकरणीं करावीं ॥६॥ कृषिकर्म, बीजवाप, गृहकर्म, आश्रयापासू-
न होणारीं, हीं गरकरणीं करावीं. स्थिरकार्ये, वाणिज्ययोग हीं वणिकूकरणीं करा-
वीं. विष्टिकरणीं केलेले कार्ये शककारक होत नाही; परंतु शत्रूचा घात व विष,
अग्नि यांचा प्रयोग हीं क्रूरकर्में सिद्धीस जातात ॥७॥

**कार्यपौष्टिकमौषधादिशकुनौमूलानिमंत्रास्तथा
गोकार्याणिचतुष्पदेद्विजपितृनुदिश्यराज्यानिच ।
नागस्थावरदारुणानिहरणंदौर्भाग्यकर्माण्यतः
किंस्तुत्रेशुभमिष्टपुष्टिकरणंमंगल्यसिद्धिक्रियाः ॥८॥**

५५-शरीरपुष्टिकारक, औषध तयार करणे व देणे ६० शकुनिकरणाचाठाई कर-
णे. मूले (औषधी काढणे) मंत्रप्रयोग इत्यादि, गोकार्ये, ब्राह्मण व पितर यां-
च्या उद्देशाने कर्म, राजकार्ये, हीं चतुष्पदकरणीं करावीं. स्थिरकार्ये, क्रूरकर्में,
परधनग्रहण, दुर्भगत्व (सर्वजनद्वेष्यत्व) हीं कर्में नागकरणीं करावीं. शुभकर्म,
पुत्रकाम्यादि शिष्टि, शरीरपुष्टिकरण, विवाहादि मंगलकार्यसिद्धि हीं किंस्तुभकरणीं
करावीं ॥८॥

**॥ इति श्रीवरा० वृहत्संहितायां तिथिकरणगु-
णानामैकोनशततमोऽध्यायः ॥९९॥**

॥ अथ विवाहनक्षत्रलक्षणनिर्णयः ॥

**रोहिण्युत्तररेवतीमृगशीरोमूलानुराधामघाह
स्तस्वातिपुष्यतौलिमिथुनेषूद्यत्सुपाणिग्रहः ।
सप्ताष्टांत्यवहिःशुभैरुदुपतावेकादशद्वित्रिगे
क्रूरैरुयायपडष्टगैर्नतुभृगौपष्ठेकुजेचाष्टमे ॥१॥**

अर्थ-रोहिणी, उत्तरा, उ०षा०, उ०भा०, रेवती, मृगशीर्ष, मूळ, अनुराधा, मघा,
हस्त, स्वाती या नक्षत्रीं; कन्या, मूळ, मिथुन या लग्नीं; विवाह करावा. लग्नापासू-
न ७।८।१२ या स्थानांवांचून शुभग्रह असतां, ११।२।३ या स्थानीं चंद्र अ०,
३।१।१।६।८ या स्थानीं पापग्रह अ०, विवाह करावा. शुक्र ६ वा व भौम ८ वा
शुभ नव्हे ॥१॥

दंपत्योर्द्विनवाष्टराशिरहितेचारानुकूलैरवौचं
 द्वेचार्केकुजाकिंशुकवियुतेमध्येथवापापयोः ।
 त्यक्त्वाचव्यतिपातवैधृतदिनंविष्टिचरिक्तां
 तिथिंक्रूराहायनचैत्रपौषविरहेलग्नांशकेमानुषे ॥२॥

अर्थ—बधूचे राशीपासून वराची व वराचे राशीपासून बधूची राशि, दुसरी, नववी, व आठवी नसवी. सूर्यवळ असता, सूर्य, भौम, शनि, शुक याहायुक्त चंद्र नसता व पापग्रहांच्यामध्ये चंद्र नसता, व्यतिपात, वैधृते, कल्याणो, रिक्तातिथि, हा सोडून पापग्रहाचे वार, दक्षिणायन, चैत्र, पौष यांचून; लग्न व नवमास हे द्विप दराशीचे असतां विवाह करावा ॥२॥

॥ इतिश्रीवरा०बृहत्संहितायांविवाहनक्षत्र
 लग्ननिर्णयानामशततमोध्यायः ॥१००॥ ,

॥ अथनक्षत्रजातकं ॥

प्रियभूपणःसुरूपःसुभगोदक्षोशिवनीयुमतिमांश्र ।

कृतनिश्चयसत्यारुग्दक्षःसुखितश्चभरणीयु ॥१॥

अर्थ—अल्कारप्रिय, उत्तमरूपमान्, भाग्यवान्, चतुर, बुद्धिवान् असा अश्विनीन क्षत्राचाठाई जन्मलेला प्राणि होतो. कृतनिश्चय (कार्यांचा शेवट करणारा), हा सभाषी, रोगरहित, चतुर, सुखी असा भरणीनक्षत्री जन्मलेला होतो ॥१॥

बहुभुक्परदाररतस्तेजस्वीकृत्तिकासुविरुध्यातः ।

रोहिण्यांसत्यशुचिःप्रियंवदःस्थिरसुरूपश्च ॥२॥

अर्थ—बहुत भक्षण करणारा, परस्त्रीरत, तेजस्वी, कीर्तिवान् असा कृत्तिकानक्षत्री शालेला होतो. सत्यवक्ता, शुद्ध, प्रियवोलणारा, स्थिरबुद्धि, सुरूप असा रोहिणीन० जन्मतो ॥२॥

चपलश्चतुरोभीरुःपटुरुत्साहीधनीमृगेभोगी ।

शठगर्वितचंडकृतघ्नहिंस्रपापश्चरौद्रक्ष ॥३॥

अर्थ—चंचलबुद्धि, चतुर, भित्री, कुशल, आनंदी, धनवान्, भोगपुक्त असा मृग नक्षत्री शालेला होतो. परकार्यविमुक्त, गर्वित, क्रोधी, कृतघ्न, हिंसा करणारा, पापी असा आर्श नक्षत्री शालेला होतो ॥३॥

दांतःसुखीसुशीलोदुर्मेधारोगभाक्पिपासुश्च ।

अल्पेनचसंतुष्टःपुनर्वसौजायतेमनुजः ॥१॥

अर्थ—जितेंद्रिय, सुप्ती, उत्तम स्वभाव, दुष्टबुद्धि, रोगी, तृपार्त, अल्पाने संतुष्ट, असा पुनर्वसुनक्षत्रीं शालेला मनुष्य होता ॥१॥

शांतात्मासुभगःपंडितोधनीधर्मसंश्रितःपुण्ये ।

शठसर्वभक्षपापःकृतघ्नधूर्तश्चभौजंगे ॥५॥

अर्थ—जितेंद्रिय, सर्वजनप्रिय, पंडित, धनवान्, धार्मिक असा पुण्यनक्षत्रीं शा० होता. परकार्यविमुख, संचय न करणारा, पापी, दुर्जन, परवंचक, असा आल्लेषानक्षत्रीं शालेला होता ॥५॥

बहुभृत्यधनोभोगीसुरपितृभक्तोमहोद्यमःपित्र्ये ।

प्रियवाग्दाताद्युतिमानटनोनृपसेवकोभाग्ये ॥६॥

अर्थ—बहुतसेवक, बहुतधन, भोग्युक्त, देव व पितर यांचा भक्त, महोत्साह असा मघानक्षत्रीं शा० हो०. प्रियभाषण, दाता, तेजस्वी, भ्रमणशील, राजसेवक, असा पूर्वाफल्गुनीनक्षत्रीं शालेला होता ॥६॥

सुभगोविद्यास्रधनोभोगीसुखभाक्द्वितीयफल्गुन्यां ।

उत्साहीधृष्टःपानपोधृणीतस्करोहस्ते ॥७॥

अर्थ—सर्वजनप्रिय, विवेक पासधन, भोग्युक्त, सुप्ती असा उ० फ० नक्षत्रीं शा० हो०. आनंदी, धोड, मद्यपानासक्त, निर्दय, चोर असा हस्तनक्षत्रीं शा० हो० ॥७॥

चित्रांवरमात्यधरःसुलोचनांश्वभवतिचित्रायां ।

दांतोवणिकूपालुःप्रियवाग्धर्माश्रितःस्वातौ ॥८॥

अर्थ—चित्रवर्णवस्त्र व मालाधारक, सुंदरनेत्र व शरीर, असा चित्रानक्षत्रीं शा० हो०. इन्द्रियदमनशील, क्रयविक्रय जाणणारा, कूपालु, प्रियभाषण, धार्मिक असा स्वाती-नक्षत्रीं शालेला होता ॥८॥

ईर्ष्युर्लुब्धोद्युतिमान्वचनपटुःकलहकृद्दिशाखासु ।

आढयोविदेशवासीक्षुधालुरटनोनुराधासु ॥९॥

अर्थ—परबुद्धि न सहनकरणारा, लोभी, तेजस्वी, वक्ता, कलहकर्ता, असा विशाखा-नक्षत्रीं शालेला होता. धनी, परदेशीं रहाणारा, मुकालु, भ्रमणशील, असा अ-नुराधानक्षत्रीं शालेला होता ॥९॥

ज्येष्ठासुनबहुमित्रःसंतुष्टोधर्मकृत्प्रचुरकोपः ।

मूलेमानीधनवान्सुखीनहिंस्रःस्थिरोभोगी ॥१०॥

अर्थ—अल्पमित्र, संतुष्ट, धर्मपर, बहुक्रोधवान् असा ज्येष्ठान० शा० हो०. अभिमानी, धनवान्, सुखी, क्रूर नव्हे, स्थिरबुद्धि, भोगयुक्त असा मूलन० झालेला होतो ॥१०॥

इष्टानंदकलत्रोवीरोदृढसौत्तृदश्रजलदेवे ।

वैश्वेविनीतधार्मिकवहुमित्ररुतज्ञसुभगश्च ॥११॥

अर्थ—आनंद व स्त्री हीं प्रिय ज्यास असा, सग्रामशूर, स्थिरमित्र असा पू० षा० न० शा० हो०. नम्र, धार्मिक, बहुमित्र, प्रत्युपकारी, सर्वलोकप्रिय असा उ०. पा० नक्षत्रीं झालेला होतो ॥११॥

श्रीमान्श्रवणेश्रुतवानुदारदारोधनान्वितःख्यातः ।

दाताढ्यशूरगीतप्रियोधनिष्ठासुधनलुब्धः ॥१२॥

अर्थ—लक्ष्मीवान्, पढित, उदार आहे स्त्री ज्याची असा, द्रव्यवान्, कीर्तियुक्त, असा श्रवणन० शा० हो०. दानशूर, अभिमानी, शूर, गायनप्रिय, धनलोभी असा धनिष्ठानक्षत्रीं झालेला होतो ॥१२॥

स्फुटागव्यसनीरिपुहासाहसिकःशतभिपक्षुदुर्ग्रहः ।

भद्रपदासूद्विभ्रःस्त्रीजितधनपटुरदाताच ॥१३॥

अर्थ—निष्ठुरभाषणकर्ता, स्त्रियादिव्यसनी, शत्रुहता, साहसकर्मकर्ता, दुराराध्य, (कोणी त्याशीं खेद करू शकत नाही) असा शततारकानक्षत्रीं झालेला होतो. दुःखी, स्त्रीने जिंकिले आहे धन ज्याचे असा, कुशल, लोभी असा पू० भा० न० झालेला होतो ॥१३॥

वक्तसुखीप्रजावान्जितशत्रुधार्मिकोद्वितीयासु ।

संपूर्णांगःसुभगःशूरःशुचिरर्थवान्पौष्णे ॥१४॥

अर्थ—वक्ता, सुखी, पुत्रपौत्रादियुक्त, शत्रूस जिंकणारा, धार्मिक असा उ० भा० न० शा० होतो. अविकलशरीर, सौभाग्यवान्, शूर, पावित्र, द्रव्यवान्, असा रे-वतीनक्षत्रीं झालेला प्राणी होतो ॥१४॥

इतिश्रीवरा०वृहत्संहितायांनक्षत्रजातकं नामैको

चरशततमोऽध्यायः ॥१०१॥

॥ अथराशिप्रविभागः ॥

अश्विन्योथभरण्योवहुलापादश्रकीर्त्यतेमेपः ।

वृषभोवहुलाशोपरोहिण्यर्धचमृगाशिरसः ॥१॥

अर्थ—अश्विनी, भरणी, कृत्तिकेचा प्रथमपाद अशी मेपराशि होत्ये. कृत्तिकाचे तीन चरण, रोहिणी, मृगशीर्षाचे पूर्वार्ध अशी वृषभराशि होत्ये ॥१॥

मृगाशिरसोर्धरौद्रं पुनर्वसोश्चांशकत्रयंमिथुनं ।

पादश्चपुनर्वसोःसतिष्योश्चेपाचकर्कटकः ॥२॥

अर्थ—मृगशीर्षाचे उत्तरार्ध, आर्द्रा, पुनर्वसूचे प्रथम तीन चरण अशी मिथुनराशि होत्ये. पुनर्वसूचा अक्षचरण, पुष्य, आश्लेषा, कर्कराशि होत्ये ॥२॥

सिंहोथमघापूर्वाचफल्गुनीपादउत्तरायाश्च ।

तत्परिशोपंहस्तश्चित्रार्धचकन्यारस्यः ॥३॥

अर्थ—मघा, पूर्वा, उत्तराचा प्रथमचरण, सिंहराशि होत्ये. उत्तराचे तीन चरण, हस्त, चित्राचे प्रथमार्ध, कन्याराशि होत्ये ॥३॥

तौलिनिचित्रात्वार्यस्वातिःपादत्रयंविशाखायाः ।

अलिनिविशाखापादस्तथानुराधान्विताज्येष्ठा ॥४॥

अर्थ—चित्राचे अंत्यार्ध, स्वाति, विशाखाचे प्रथम तीन चरण, तुळाराशि होत्ये. विशाखाचा अंत्यचरण, अनुराधा, ज्येष्ठा वृश्चिकराशि होत्ये ॥४॥

मूलमपाढापूर्वाप्रथमश्राप्युत्तरांशकोधन्वी ।

मकरस्तत्परिशोपंश्रवणःपूर्वधनिष्ठार्ध ॥५॥

अर्थ—मूळ, पू० पा०, उत्तरापाढाचा प्रथमचरण, धनराशि होत्ये. उत्तरापाढाचे अय तीन चरण, श्रवण, धनिष्ठाचे पूर्वार्ध, मकरराशि होत्ये ॥५॥

कुंभोत्थधनिष्ठार्धशतभिषगंशत्रयंचपूर्वायाः ।

भद्रपदायाःशोपंतथोत्तरारेयतीचझपः ॥६॥

अर्थ—धनिष्ठाचे अक्षअर्ध, शततारका, पूर्वाभाद्रपदाचे प्रथम तीन चरण, कुंभराशि होत्ये. पू० भा० चा अयचरण, उ० भा०, रेवती अशी मीनराशि होत्ये ॥६॥

अश्विनीपित्र्यमूलाद्यामेपसिंहहयादयः ।

विषमर्क्षान्निवर्ततेपादवृत्त्याययोरं ॥७॥

अर्थ—अश्विनी, मघा, मूळ या नक्षत्रापासून अनुक्रमाने मेष, सिंह, धन या राशी विषम (तिसरे, पाचवे व सातवे) नक्षत्रां उत्तरोत्तर पादवृद्धीने (एक पाद, २ पाद, ३ पाद, ४ पाद याप्र०) समाप्त होतात. (रु० १ पाद मेष. मृग २ पाद वृषभ. पुन० ३ पाद मिथुन. आश्लेषा ४ पा. कर्क. उत्तरा १ पाद। सिंह. चित्रा २ पा. कन्या. विशा. ३ पा. तूळ. ज्येष्ठा ४ पाद वृश्चिक. उ. पा. १ पाद धन. धनि. २ पा. मकर. पू. भा. ३ पा. कुम्भ. रेवती ४ पा. मीन) ॥७॥

इतिवृ० राशिप्रविभागोनामद्व्युत्तरशततमोध्यायः ॥१०२॥

॥ अथविवाहपटलं ॥

मूर्त्तौकरोतिदिनरुद्धिधवांकुजश्वराहुर्विपन्नतनयां
विजोदरिद्रां । शुक्रःशशांकतनयश्चगुरुश्चसाध्वी
मायुःक्षयंप्रकुरुतेथविभावरीशः ॥१॥

अर्थ—विवाहमूर्त्तौर्घ्नी सूर्य अथवा मगळ असेल तर कन्या विधवा होत्ये. राहु असे० मृतपुत्रा, शनि अ० निर्धना, शुक्र, बुध, गुरु हे अ० पतिव्रता; चंद्र अ० आयुष्यनाश हीं फलें देतात ॥१॥

कुर्वतिभास्करशनेश्वरराहुभौमादारिद्र्यदुःखमतुलं
नियतंद्वितीये । वित्तेश्वरीमविधवांगुरुशुक्रसौम्या
नारींप्रभूततनयांकुरुतेशशांकः ॥२॥

अर्थ—विवाहलगापासून द्वितीयस्थानीं सूर्य, शनि, राहु, मगळ, यातील असला तर बहुत दारिद्र्यदुःख होतें. गुरु, शुक्र, बुध यांतून अ० धनयुक्त व सीभाग्यवती होत्ये. चंद्र अ० बहुत पुत्रवती अशी कन्या होत्ये ॥२॥

सूर्येदुभौमगुरुशुक्रबुधास्तृतीयेकुर्युःसदावहसुतांधन
भागिनींच । व्यक्तंदिवाकरसुतःसुभंगांकरोतिमृत्युं
ददातिनियमात्खलुसैहिकेयः ॥३॥

अर्थ—विवा० तृतीयस्थानीं सूर्य, चंद्र, मगळ, गुरु, शुक्र, बुध, यांतून अ० बहुपुत्रवती व धनवती अशी कन्या होत्ये. शनि अ० सीभाग्ययुक्त होत्ये. राहु अ० नियमाने मृत्यु होतो ॥३॥

स्वल्पंपयःश्रवतिसूर्यसुतेचतुर्थेदौर्भाग्यमुष्णकिरणः

कुरुतेऽशीच । राहुःसपत्न्यमपिचक्षित्तिजोत्पवित्तां

दद्याद्गुःसुरगुरुश्रवुधश्रसौरव्यं ॥४॥

अर्थ—विवा० चतुर्थस्थानीं शनि अ० अल्पदुग्धवती होत्ये. सूर्य अथवा चंद्र अ० दुर्भगल होते. राहु अ० दात्रुल होते. मंगळ अ० अल्पधनवती होत्ये. शुक्र, गुरु, बुध यांतून अ० सौख्ययुक्त कन्या होत्ये ॥४॥

नष्टात्मजांरविकुजौखलुपंचमस्थौचंद्रात्मजोवहुसु

तांगुरुभार्गवौच । राहुर्देदातिमरणंशानिरुग्ररोगंक

न्याप्रसूतिमचिरात्कुरुतेऽशांकः ॥५॥

अर्थ—वि० ल० पासून पंचमस्थानीं सूर्य किंवा मंगळ असेल तर नष्टपुत्रा, बुध, गुरु, शुक्र यांतून अ० बहुपुत्रा; राहु अ० मरण, शनि अ० भयंकर रोग, चंद्र अ० कन्याप्रसूति, हीं फलें होतात ॥५॥

पष्ठाश्रिताःशनिदिवाकरराहुजीवाःकुर्युःकुजश्रसुभ

गांश्वशुरेषुभक्तां । चंद्रःकरोतिविधवासुशानादरिद्रा

मृदांशांशांकतनयःकलहप्रियांच ॥६॥

अर्थ—विवा० षष्ठस्थानीं शनि, सूर्य, राहु, गुरु, मंगळ यांतून असेल तर सुभगा व सासु सासरा इत्यादिकांची भक्त अशी कन्या होत्ये. चंद्र अ० विधवा, शुक्र अ० दरिद्रा, बुध अ० सधना व कलहप्रिया अशी कन्या होत्ये ॥६॥

सौरारजीववुधराहुरवींदुशुक्राःकुर्युःप्रसह्यखलु

सप्तमराशिसंस्थाः । वैधव्यबंधनवधक्षयमर्थ

नाशं व्याधिप्रवासमरणानियथाक्रमेण ॥७॥

अर्थ—वि० ल० पासून सप्तमस्थानीं शनि, मंगळ, गुरु, बुध, राहु, सूर्य, चंद्र, शुक्र हे ग्रह असले तर अनुक्रमानें वैधव्य, बंधन, वध, नाश, अर्थनाश, रोग, प्रवास, मरण हीं फलें होतात ॥७॥

स्थानेष्टमेगुरुवुधौनियतंवियोगंमृत्युंशशीभृगु

सुतश्चतथैवराहुः । सूर्यःकरोत्यविधवांसरुजं

महीजःसूर्यात्मजोधनवतींपतिवह्लभांच ॥८॥

अर्थ—विवा० अष्टमस्थानीं गुरु किंवा बुध असले तर निरंतर स्त्रीपुत्रांचा वियोग होतो. चंद्र, शुक्र, राहु, यांतून असले तर मृत्यु होतो. सूर्य असले तर स्त्री-भाग्यवती, मंगळ अ० रोगयुक्त, शनि अ० धनवती व पतिप्रिय अशी होत्ये ॥८॥

धर्मेस्थिताभृगुदिवाकरभूमिपुत्राजीवश्चधर्मनि
रतांशशिजस्त्वरोगां । राहुश्चसूर्यतनयश्चकरोति
बंध्यांकन्याप्रसूतिमटनंकुरुतेऽशशांकः ॥९॥

अर्थ—विवाह० नवमस्थानीं शुक्र, सूर्य, मगळ, गुरु यातून असेल तर धर्मपर, बुध
अ० रोगरहित, राहु किंवा शनि असेल तर बंध्या, चंद्र अ० कन्याप्रसूति व धर्म
णशील अशी होये ॥९॥

राहुर्नभस्तलगतोविधवांकरोतिपापेरतांदिनकर
श्चज्ञैश्चरश्च । मृत्युंकुंजोर्धरहितांकुलटांचंद्रः
शेषाग्रहाधनवर्तासुभगांचकुर्युः ॥१०॥

अर्थ—विवा० दशमस्थानीं राहु असेल तर, विधवा, सूर्य किंवा शनि अ० पापपर,
मगळ अ० मृत्यु, चंद्र अ० द्रव्यरहित व कुलटा (जारिणी), शेष राहिलेले ग्रह
(बुध, गुरु, शुक्र) असतील तर धनवती व सुभगा अशी कन्या होये ॥१०॥

आयेरविर्वहुसुतांधनिनांशशांकःपुत्रान्विताक्षिति
सुतोरविजोधनाढ्यां । आयुष्मतींसुरगुरुःशशि
जःसमृद्धाराहुःकरोत्यविधवांभृगुरर्थयुक्तां ॥११॥

अर्थ—विवा० एकादशस्थानीं सूर्य असे० बहुपुत्रवती, चंद्र अ० धनयुक्त, मगळ अ०
पुत्रयुक्त, शनि अ० धनयुक्त, गुरु अ० चिरजीवी, बुध अ० धनयुक्त, राहु अ०
अविधवा, शुक्र अ० द्रव्ययुक्त अशी कन्या होये ॥११॥

अंतैगुरुर्धनवर्तीदिनरुद्धरिद्रांचंद्रोधनव्ययकरींकु
लटांचराहुः । साध्वींभृगुःशशिसुतोबहुपुत्रपौत्रां
पानप्रसक्तत्त्वेदयारविजःकुजश्च ॥१२॥

अर्थ—विवा० द्वादशस्थानीं गुरु असे० धनयुक्त, सूर्य अ० दीरही, चंद्र अ० द्र
व्यनाश करणारी, राहु अ० जारिणी, शुक्र अ० पतिव्रता, बुध अ० बहुत पुत्र
पौत्र यांणीं युक्त, शनि किंवा मगळ पांतून असेल तर मद्यपानरत अशी कन्या
होये ॥१२॥

गोपैर्यष्ट्याहतानांखुरपुष्टदलितायातुधूलिर्दिनां
तेसोद्वाहेमुंदरीणांविपुलधनसुतारोग्यसौभाग्य
कर्त्री । तस्मिन्कालेनचर्क्षेनचतिथिकरणंनैव

लग्नंयोगःख्यातःपुंसांसुखार्थंशमयतिदुरिता न्युत्थितंगोरजस्तु ॥१३॥

अर्थ—गाई राखणारांनी काठीने ताडित ज्या गाई त्यांच्या सुराग्रानीं विदारित जी सायंकालीं घूलि ती (तो गोघूलि मुहूर्त) कन्यांच्या विवाहीं बहुतघन, पुत्र, आरोग्य, सौभाग्य यांतें करत्ये. त्या गोघूलिमुहूर्ती विवाहोक्त नक्षत्र, तिथि, करण, लग्न, योग, हीं पाहू नये. तो मुहूर्त पुढपांच्या सुखार्थं सांगितला आहे. त्या मुहूर्ती उत्पन्न झालेले गोरज दोघांतें शमवितें ॥१३॥

॥ इतिश्रीवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायांविवाहपट लंनामत्र्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥१०३॥

॥ अथग्रहगोचराध्यायः ॥

प्रायेणसुत्रेणविनाकृतानिप्रकाशरंध्राणिचिरं
तनानि । रत्नानिशास्त्राणिचयोजितानिन
वैर्गुणैर्भूषयितुंक्षमाणि ॥१॥

अर्थ—बहुतकल्पन सूत्रानें (सुतानें) रहित, प्राचीन (जीर्ण), प्रकटच्छिद्र अशीं रत्नें नव्या गुणार्नी (द्रोण्यानी) युक्त केलीं असतां, शोभाविण्याविषयीं योग्य होतात. तशीं बहुतकल्पन सूत्रानें रहित, प्रकाशित आहेत अपशब्द (अशुद्धें) अशांचे अशीं प्राचीन शास्त्रें नव्या श्रणीपनस्तु (शब्द) रचनेनें योजिलीं अ० पठन करण्यास योग्य होतात ॥१॥

प्रायेणगोचरोव्यवहार्योतस्तत्फलानिवक्ष्यामि ।
नानावृत्तैस्तन्नोमुखचपलत्वंक्षमंत्वार्याः ॥२॥

अर्थ—बहुतकल्पन ग्रहगोचराचा (ग्रहपाण्याचा) व्यवहारांत उपयोग फार होतो यास्तव त्याचीं फले अनेकतृतांनीं सांगतो; ह्या माश्या मुखचपलत्वांतें (बहुभाषणांतें) पडित सहन करीत (ह्या आर्येचा मुखचपलाच्छेद हेंही यांत सुचविलें असेंच पुढेही आहे) ॥२॥

मांडव्यगिरंश्रुत्वानमदीयारोचतेयवानैवं ।

साध्वीतथानपुंसांप्रियायथास्याज्जघनचपला ॥३॥

अर्थ—मांडव्यकृपेचें भाषण श्रवण कल्प, मातें भाषण लोकांत मोठे लागणार

नाहीं. अथवा असें नव्हे. जशी जघनचपला (वेश्या) प्रिय होये; तशी पतिव्रता स्त्री पुरुषास प्रिय होत नाहीं. (असा स्वभावच आहे यास्तत्र माझे नीरसही भाषण प्रिय होईल. असा अभिप्राय) ॥३॥

सूर्यःपट्टत्रिदशस्थितस्त्रिदशपट्टसप्तदशगश्वंद्रमाजी
वःसप्तनवद्विपंचमगतोवक्रार्कजौपट्टत्रिगौ । सौ
म्यःपट्टद्विचतुर्दशाष्टमगतःसर्वेप्युपांतेशुभाःशुक्रः
सप्तमपट्टदशार्कसहितःशार्दूलवत्रासकृत् ॥४॥

अर्थ—सूर्य जन्मराशीपासून ६।३।१० यास्थानीं शुभ होय. चंद्र ३।१०।६।७।१-
यास्थानीं शुभ. गुरु ७।९।२।९ या स्थानीं शुभ. मंगळ व शनि ६।३ यास्था-
नीं शुभ. बुध ६।२।४।१०।८ या स्थानीं शुभ. सूर्यादि सर्व ग्रह ११ वे शुभ हो-
त. शुक्र ७।६।१० या स्थानीं असतां सिंहासारखा त्रास करतो, यास्तव अशुभ
होय. अर्थात् इतरस्थानीं शुभ होय. (हे शार्दूलविकीरित वृत्) ॥४॥

जन्मन्यायासदोर्कःक्षपयतिविभवान्कोष्ठरोगाध्वदा
ताचित्तश्रंशंद्धितीयेदिशतिचनमुखंवंचनांह्युजंच ।
स्थानप्राप्तिंतृतीयेधननिचयमुदाकल्यकृच्चारिंहंतारो
गान्धत्तेचतुर्थेजनयतिचमुहुःस्त्रग्धराभोगंविघ्नं ॥५॥

अर्थ—सूर्य जन्मराशीस अ० उपरव देतो, ऐश्वर्यनाश करतो, उदररोग व मार्ग
गमन यातें देतो. जन्मराशीपासून त्रितीयस्थानीं अ० द्रव्यनाशकारक, सुख देत
नाहीं, वचना (ठकवणे) व नेत्ररोग यातें देतो. तृतीयस्थानीं अ० स्थानलाभ,
द्रव्यसमूहानें आनंद व अरोगित्व करतो, शत्रूचा नाश करतो. चतुर्थस्थानीं अ०
रोग करतो, वारवार स्त्रीसभोगास विघ्न उत्पन्न करतो (हे स्त्रग्धरावृत्) ॥५॥

पीडाःस्युःपंचमस्थेसवितरिवहुशोरोगारिजनिताः
पष्टेकौहंतिरोगान्क्षपयतिचरिपूञ्छोकांश्चनुदति ।
अध्वानंसप्तमस्योजठरगदभयंदैन्यंचकुरुतेरुकृत्रा
सौचाष्टमस्थेभवतिसुघदनानस्वापिवनिता ॥६॥

अर्थ—सूर्य पंचमस्थानीं अ० रोग व शत्रु यापासून शान्तेच्या बहुत पीडा होतात.
सूर्य पष्ठस्थानीं अ० रोगनाश, शत्रुलय, शोकनाश यातें करतो. सप्तमस्थानीं अ०
मार्गगमन, उदररोगाचें भय, दैन्य यातें करतो अष्टमस्थानीं असता रोगवभयहीं
होतात. आपणे स्त्रीही शोभनमुखी (आनंदयुक्त) होत नाहीं. हे (सुनदनानृत्) ॥६॥

रवावापदैर्न्यंरुगिति नवमेचित्तचेष्टाविरोधोजयंप्रा
प्तोत्पुत्रं दशमगृहगेकर्मसिद्धिक्रमेण । जयंस्थानंमा
नंविभवमपि चैकादशे रोगनाशं सुवृत्तानां चिष्टाभव
तिसफलाद्वादशेनेतरेषां ॥७॥

अर्थ—सूर्य नवमस्थानीं अ० विपत्ति, दैन्य, रोग, चित्तव्यापारांचा नाश, हे होतात. दशमस्थानीं अ० उत्तमज्ञय, कमानें कार्यांचा सिद्धि हीं प्राप्त होतात. एकादश-स्थानीं अ० जय, स्थान, मान, ऐश्वर्य, रोगनाश हे होतात. द्वादशस्थानीं अ० सु-स्वभावपुरुषांचीं कर्में सफल होतात. इतरांचीं सफल होत नाहीत (सुवृत्तच्छद) ॥७॥

शशीजन्मन्यन्नप्रवरशयनाच्छादनकरोद्विती
येमानार्थैर्ग्लपयतिसविघ्नश्चभवति । तृतीये
वस्त्रस्त्रीधननिचयसौख्यानिलभतेचतुर्थे विश्वा
सःशिखरिणिभुजंगेनसदृशः ॥८॥

अर्थ—चंद्र जन्मराशीस असतां भोजन, उत्तमशय्या, वस्त्र हीं प्राप्त होतात. जन्म-राशीपासून द्वितीयस्थानीं अ० मान व द्रव्य यांचा नाश करतो व बहुत विघ्ने हो-तात. तृतीयस्थानीं अ० वस्त्र, स्त्री, द्रव्यसमूह, सौख्य हीं प्राप्त होतात. चतुर्थ-स्थानीं अ०, पर्वतावर सर्प असतां तेथे जाण्याचा जसा अविश्वास होतो तसा, लोकांचा अविश्वास होतो. (हे शिखरिणीवृत्त) ॥८॥

दैर्न्यं व्याधिं शुचमपिशशीपंचमेमार्गविघ्नंपष्टे
वित्तजनयतिसुखं शत्रुरोगक्षयंच । यानंमा
नंशयनमज्ञानं सप्तमे वित्ताभं मंदाक्रांते फणि
निहिमगौचाष्टमेभीर्नकस्य ॥९॥

अर्थ—चंद्र जन्मराशीपासून पंचमस्थानीं अ० दैन्य, व्याधि, शोक, मार्गांत विघ्न हीं होतात. षष्ठस्थानीं अ० द्रव्य, सुख, शत्रु, रोग यांचा नाश होतो. स-प्तमस्थानीं अ० वाहन, पूजा, शय्या, भोजन, द्रव्य यांचा लाभ होतो. अष्टमस्था-नीं चंद्र, अल्प जोरानें सर्प धरला तर कोणास भय करीत नाही ल० सर्वांत भ-य करतो, तसें भय करतो (हे मंदाक्रांतवृत्त) ॥९॥

नवमगृहगोवंधोद्वेगश्रमोदररोगरुदशमभव.
नेचाज्ञाकर्मप्रसिद्धिकरः । उपचयसुल्लहसं

योगार्थप्रमोदमुपांत्यगोवृषभचरितान्दोषा नन्तेकरोतिहिसव्ययान् ॥१०॥

अर्थ—चंद्र नवमस्थानीं अ० बधन, उद्वेग, श्रम, उदररोग यातें करतो. दशमस्थानीं अ० प्रभुत्व व कर्मसिद्धि हीं करतो. एकादशस्थानीं अ० वृद्धि, मित्रप्राप्ति, अर्धलाभ, आनंद यातें करतो. द्वादशस्थानीं अ० वृषभार्जे केलेले पादताडन, शृगानें ताडन इ० दुःख व व्यय यातें करतो (हे वृषभचरितनृत) ॥१०॥

कुजेभिघातःप्रथमेद्वितीयेनरेन्द्रपीडाकलहा दिदोषैः । भृशंचपित्तानलरोगचौरैरुपेद्रवज्ज प्रतिमोपियःस्यात् ॥११॥

अर्थ—भगळ जन्मराशीस अ० उपद्रव होतो. द्वितीयस्थानीं अ० राजापासून पीडा, कलह इ० दोषानीं व पित्त, अभि, रोग, चोर यांणीं अत्यंत उपद्रव, जरी नारायण व नज यांसारखा असेल तथापि होईल. (हे उपेद्रवज्जवृत्त) ११

तृतीयगश्रौरकुमारकेभ्योभौमःसकाशात्फल मादधाति । प्रदीप्तिमाज्ञांधनमौर्णिकानिधा त्वाकरारव्यानिकिलापराणि ॥१२॥

अर्थ—भगळ तृतीयस्थानीं अ० चोर व कुमार (८ वर्षापर्यंत) यांपासून शुभफल करतो. कांति, प्रभुत्व, धन, कवलादिवस्त्रे, सुवर्णादि धातूंची उत्पत्तिस्थानें व अन्य स्थानें यातें देतो. (हे उपजातिवृत्त) ॥१२॥

भवतिधरणिजेचतुर्थेज्वरजठरगदासृगुद्भवः ।

कुपुरुपजनिताच्चसंगमात्प्रसभमपिकरोतिचाशुभं॥१३॥

अर्थ—भगळ चतुर्थस्थानीं अ० ज्वर, उदररोग, रक्तस्त्राव हीं उत्पन्न होतात व दुष्टपुरुषाच्या संगतोपासून बहुत अकल्याणही होतें. (हे प्रसभवृत्त) ॥१३॥

रिपुगदकोपभयानिपंचमेतनयकृताश्रुचो महीसुते । युतिरपिनास्यचिरंभवेत्स्थिरा शिरसिकपेरिवमालतीकृता ॥१४॥

अर्थ—भगळ पंचमस्थानीं अ० शत्रु, रोग, क्रोध, भय, पुत्रार्जे केलेले शोक हे होतात व जसे वानराच्या मस्तकीं ठेवलेले मालती (भोगरी) पुष्प चंचलत्वास्तव स्थिर रहात नाही तसे याचे तेजही स्थिरकाल स्थिर रहात नाही. लणजे तेजहीन पुरुष होतो. (हे मालतीवृत्त) ॥१४॥

रिपुभयकलहैर्विवर्जितःसकनकविद्रुमताम्रकागमः ।

रिपुभवनगतेमहीसुतेकिमपरवक्रविकारमीक्षते ॥१५॥

अर्थ—मंगळ पष्ठस्थानी अ० शत्रु, भय, कलह यांहीं रहित होतो व सुवर्ण, पोवळे, तांबें यांचो प्राप्ति होत्ये. असा पुष्प अन्याचें दुर्मख कधीही पाहणार नाहीं. (हें अपरवक्रवृत्त) ॥१५॥

कलत्रकलहाक्षिरुग्जठररोगकृत्सप्तमेक्षरत्
क्षतजरुक्षितःक्षयितविचमानोष्टमे । कुजेन
वमसंस्थितेपरिभवार्थनाशादिभिर्विलंबित
गतिर्भवत्यवलदेहधातुक्रमैः ॥१६॥

अर्थ—मंगळ सप्तमस्थानी अ० स्त्रीबरोबर कलह, नेत्ररोग, उदररोग, हे होतात. अष्टमस्थानी अ० स्वणान्या रक्ताने विवर्ण (तैजस्रहित), धन व मान यांहींरहित असा होतो. नवमस्थानी अ० पराजय, द्रव्यनाश, पीडा इत्यादिकांनी व निर्वलत्वा-
ने व शरीराच्या धातुक्षयाने विलंबित (विप्रयुक्त) आहे गति (गमन) जाची अ-
सा होतो. (हें विलंबितगतिवृत्त) ॥१६॥

दशमगृहगतेसममहीजेविविधधनातिरुपांत्यगेजयश्च ।

जनपदमुपरिस्थितश्चभुंक्तेवनमिवपट्चरणःमुपुष्पिताग्रं ।

अर्थ—मंगळ दशमस्थानी अ० सम (फार शुभ व अशुभ नाहीं) हेति. एकादश-
स्थानी अ० नानाप्रकारच्या द्रव्यांची प्राप्ति व जय हे होतात व श्रेष्ठत्वाने सर्व
लोकांच्या मस्तकीं राहून, भ्रमर बहुत फुल्लेलें आहे अग्र नाचें अशा अरण्यातें
जसा भोगितो तसा देशाचा उपभाग करतो. (हें पुष्पिताग्रवृत्त) ॥१७॥

नानाव्ययैर्द्वादशगेमहीसुतेसंताप्यतेनर्यज्ञैः

श्चमानवः । स्त्रीकोपपित्तैश्चसनेत्रवेदनैर्योषीं

द्रवंशाभिजनेनगर्वितः ॥१८॥

अर्थ—मंगळ द्वादशस्थानी असतां, अनेक प्रकारच्या सत्त्यांनी व शेंकडों अनर्थांनी
(उपद्रवांनी) मगुष्य संताप पावतो व श्रेष्ठत्वाच्या बांधक्याने गर्वितही मनुष्य
स्त्रीचा कोप, पित्त, नेत्रपीडा यांहींकरून संताप पावतो. (हें द्रवंशान्वृत्त) ॥१८॥

दुष्टवाक्यपिशुनाहितभेदैर्वधनैःसकलहैश्चट्ट

तस्वः । जन्मगेशिशुतेपथिगच्छन्स्वागते

पिकुशलंनगृणोति ॥१९॥

अर्थ—बुध जन्मराशीत अ० दुष्टवाक्य, दुर्जन, शत्रु, भेद (फुटाफुट), बंधन, कलह यांशिकरूप निर्वहन होतो. व.मार्गामध्ये जात असतां, सुशाल आलों, असे सांगितलेलेही कोणी श्रमण करीत नाही (हें स्वागतवृत्त) ॥१९॥

**परिभवोधनगतेधनलब्धिःसहजगेशशिसुते
सुदृढदाप्तिः । नृपतिशत्रुभयशंकितचित्तोद्भुत
पदंब्रजतिदुश्चरितैःस्वैः ॥२०॥**

अर्थ—बुध द्वितीयस्थानी अ० परानय व धनलाभ हे होतात. तृतीयस्थानी अ० मित्रप्राप्ति होय. आपल्या वाईट आचरणांनी व रागा, शत्रु यांच्या भयाने शंकितचित्त होताता शीघ्र गमन करतो. (अपराधी यास्तव पळतो) (हें द्रुतपदवृत्त) २०

**चतुर्थगेष्वजनकुटुंबवृद्धयोधनागमोभवतिच
शीतरश्मिजे । सुतस्थितेतनयकलत्रविग्रहो
निपेवतेनचरुचिरामपिस्त्रियं ॥२१॥**

अर्थ—बुध चतुर्थस्थानी अ० सजन व कुटुंब यांची वृद्धि व द्रव्यलाभ ही होतात. पंचमस्थानी अ० पुत्र व स्त्री यांशिवाय कर्जा होतो व सुंदरही स्त्रीचे ग्रहण चि-
त्तौद्देगास्तव करीत नाही (हें रुचिरावृत्त) ॥२१॥

**सौभाग्यंविजयमथोन्नतिचपष्टैवैवर्ण्यकलह
मतीवसप्तमेज्ञः । मृत्युस्थेसुतजयवस्त्रवित्त
लाभानैपुण्यंभवतिमतिग्रहर्षणीयं ॥२२॥**

अर्थ—बुध षष्ठस्थानी अ० सौभाग्य, विजय, उन्नति ही होतात. सप्तमस्थानी अ० विवाह, कलह, हे अतिशयित होतात. अष्टमस्थानी अ० सुत, जय, वस्त्र, द्रव्य यांच्या लाभ होतो व जेणेकरून बुद्धीला आनंद होतो असे निपुणत्व होते (हें महर्षणी-
यवृत्त) ॥२२॥

**विघ्नकरोनवमःशशिपुत्रःकर्मगतोरिपुहाधनदश्च ।
सप्रमदंशयनंचविधत्तेतद्दृहदोथकुयास्तरणंच ॥२३॥**

अर्थ—बुध नवमस्थानी अ० सर्व कार्यांत विघ्न करतो. दशमस्थानी अ० शत्रुहंता व धनदाता होतो, स्त्रीपुक्त शय्या, स्त्रीगृह यांत देतो, अनेकरगांच्या कंयलाचे आ-
स्तरण (शय्या) ही देतो (हें दोषकवृत्त) ॥२३॥

धनसुखसुतयोपिन्मित्रवाह्याप्तितुष्टिस्तुहिनकिरणपु

**त्रेलाभगेमृष्टवाक्यः । रिपुपरिभवरोगैःपीडितोद्वाद
शस्थेनसहतिपरिशोक्तुंमालिनीयोगसौख्यं ॥२४॥**

अर्थ—बुध एकादशस्थानी अ० धन, सुख, पुत्र, स्त्री, मित्र, अश्वादिवाहन, यांच्या लाभाने संतोष होतो व सुंदर भाषण होतें. द्वादशस्थानी अ० शत्रु, पराजय, रोग यांहीं पीडित होत्ताता स्त्रीभोगाचें तीक्ष्ण भोगण्यास समर्थ होत नाही (हें मालिनीवृत्त) ॥२४॥

जीवेजन्मन्यपगतधनधीःस्थानभ्रष्टोवहुकलहयुतः ।

प्राप्यार्थैर्धान्मुनिरपिकुरुतेकांतास्याब्जेभ्रमरविलसितं ॥

अर्थ—गुरु जन्मराशीस अ० धन व बुद्धि हीं जातात, स्थानच्युत व बहुत कलह युक्त होतो. द्वितीयस्थानी अ० धन प्राप्त होऊन, मुनीही स्त्रीच्या मुक्तकर्मलं भ्रमरासारखें विलसित (विलास चुंबनादि) करतो. (हें भ्रमरविलसितवृत्त) २५

**स्थानभ्रंशात्कार्यविघाताच्चतृतीयेनैकैःक्लेशैर्व
धुज्जनोत्थैश्चतुर्थे । जीवेशांतिंपीडितचित्तश्च
सविंदेन्नैवग्राभेनापिवनेमत्तमयूरे ॥२६॥**

अर्थ—गुरु तृतीयस्थानी अ० स्थानभ्रंश व कार्यनाश यांणीं पीडितचित्त होतो. चतुर्थस्थानी अ० वंधुजनांपासून शालेच्या अनेक क्लेशांनीं पीडितचित्त होत्ताता गांवांत किंता मत्तमयूर अशा वनांतही शांतीतें पावत नाही. (हें मत्तमयूरवृत्त) ॥२६॥

जनयतिचितनयभवनमुपगतःपरिजनशुभ

सुतकरितुरगवृषान् । सकनकपुरगृहयुवति

वसनरुन्मणिगुणनिकरुदपिविवुधगुरुः ॥२७॥

अर्थ—गुरु पंचमस्थानी अ० सेवकजन, धर्मादिशुभकर्म, पुत्र, हत्ती, अश्व, बैल यांतें उत्पन्न करतो (लाभ होतो), सुवर्णयुक्त नगर, गृह, स्त्री, पत्नी यांतें करतो, रत्ने व विशादिगुण यांतें करतो ह० या सर्वांचा लाभ होतो. (हें मणिगुणनिकरवृत्त) ॥२७॥

नसखीवदनंतिलकोज्ज्वलंचवनंशिखिको

किलनादितं । हरिणभुतशावविचित्रितंरिपु

गतेमनसःसुखदंगुरौ ॥२८॥

अर्थ—गुरु षष्ठस्थानी अ० तिलकाने उज्ज्वल असें सतीचे (स्त्रीचे) मुला व मोर्ते, फोकिला यांच्या शब्दाने नादयुक्त; हरिणांच्या उल्या मारणाऱ्या बालकांनीं शोभित असें आण्यही, मनाला गुप्त देणारे होत नाही. (हें हरिणभुतवृत्त) ॥२८॥

त्रिदशगुरुःशयनंरतिभोगंधनमशनंकुसुमा
न्युपवाह्यं । जनयतिसप्तमराशिमुपेतोल
लितपदांचगिरंधिपणांच ॥२९॥

अर्थ—गुरु सप्तमस्थानी अ० शय्या, रतिसुख, धन, भोजन, पुष्पे, अन्नादिवाहन, सुदरपदयुक्त वाणी, बुद्धि याते उत्पन्न करतो ल० देतो. (हे ललितपदवृत्त) २९

बंधव्याधिंचाष्टमेशोकमुग्रंमार्गक्लेशंमृत्युतुल्यां
श्वरोगान् । नैपुण्याज्ञापुत्रकर्मार्थसिद्धिंधर्म
जीवःशालिनीनांचलाभं ॥३०॥

अर्थ—गुरु अष्टमस्थानी अ० बंधन, पीडा, मोठा शोक, मार्गामध्ये क्लेश, मृत्युतुल्य-
रोग, सर्वकार्यांचे निपुणत्व, प्रभुत्व, पुत्र, कर्म, अर्थ यांची सिद्धि; व शालिनी ल०
भात पिकावयाजोगी उत्कृष्ट भूमि यांचा लाभ होतो. (हे शालिनीवृत्त) ॥३०॥

स्थानकल्यधनहादशार्क्षगस्तत्प्रदोभवतिलाभगोगुरुः ।

द्वादशेध्वनिविलोमदुःखभाग्यातियद्यपिनरोरथोद्धतः ॥

अर्थ—गुरु दशमस्थानी अ० स्थान, आरोग्य, धन यांचा नाश करतो. एका
दशस्थानी अ० स्थान, आरोग्य, धन याते देतो. द्वादशस्थानी अ० मनुष्य
वेगयुक्त स्थाने गमन करित असला तरी मार्गामध्ये प्रतिकूल दुःख पावतो. (हे
रथोद्धतवृत्त) ॥३१॥

प्रथमगृहोपगोभृगुसुतःस्मरोपकरणैःसुरभिम
नोजगंधकुसुमांवरैरुपचयं । शयनगृहासनाश
नयुतस्यचानुकुरुतेसमदविलासिनीमुखसरो
जपट्चरणतां ॥३२॥

अर्थ—शुक्र जन्मराशीस अ० कामोदीपक, सुगंध, मनास आनंदकारक, अशी ग-
धद्रव्ये, पुष्पे, वस्त्रे यांचा लाभ होतो. शय्या, गृह, आसन, भोजन यांहीयुक्त
पुरुष मद्यपानाने मत्तस्त्रीच्या मुखकमळी भ्रमरासारखा होतो (चुबन करतो)
(हे विलासिनीद्विपदीवृत्त) ॥३२॥

शुक्रेद्वितीयगृहगेप्रसवार्थधान्यभूपालसन्नति
कुटुंबहितान्यवाप्य । संसेवतेकुसुमरत्नवि
भूपितश्वकामंवसंततिलकद्युतिमूर्धजोपि ॥३३॥

अर्थ—शुक्र द्वितीयस्थानी अ० अपत्य, द्रव्य, भान्य, राजाची प्रीति, कुटुंबार्थे कल्याण हीं प्राप्त होऊन, पुण्ये, रत्ने, यांहीं अलंकृत होत्साता वसंतांतोल तिळांच्या पुण्यांच्या कांतीसारखे (पांढरे) केश झालेला (वृद्ध) ही पुरुष स्त्रीविलासार्थे करतो. (हें वसंततिलकवृत्त) ॥३३॥

आज्ञार्थमानास्पदभूतिवस्त्रशत्रुक्षयान्दैत्यगु
रुस्तृतीये । धत्तेचतुर्थश्चसुहृत्समाजंरुद्रद्रव
जप्रतिमांचशक्तिं ॥३४॥

अर्थ—शुक्र तृतीयस्थानी अ० प्रभुत्व, धन, मान, स्थान, ऐश्वर्य, वस्त्र, शत्रुनाश, यार्थे करतो. चतुर्थस्थानी अ० मित्रप्राप्ति व रुद्र, इंद्र, वज्र यांसारखी शक्ति यार्थे देतो. (हें इंद्रवज्रवृत्त) ॥३४॥

जनयतिशुक्रःपंचमसंस्थोगुरुपरितोपबंधुज
नाप्तिं । सुतधनलब्धिंमित्रसहायान्ननवासि
तत्वंचारिवलेषु ॥३५॥

अर्थ—शुक्र पंचमस्थानी अ० बहुत संतोष, बंधुजनप्राप्ति, पुत्र, धन, यांचा लाभ; मित्र, सहाय, शत्रुसैन्यामध्ये अनवस्था हीं होतात. (हें अनवसितवृत्त) ॥३५॥

षष्ठोभृगुःपरिभवरोगतापदःस्त्रीहेतुकंजनयति
सप्तमोभुभं । यातोष्टमंभवनपरिच्छदप्रदोल
क्ष्मीवतीमुपनयतिस्त्रियंचसः ॥३६॥

अर्थ—शुक्र षष्ठस्थानी अ० पराजय, रोग, संताप हे देतो. सप्तमस्थानी अ० स्त्रीच्या निमित्तानें अनिष्ट होतें. अष्टमस्थानी अ० गृह, परिवार देतो व लक्ष्मीपुक्त स्त्रीतें देतो. (हें लक्ष्मीवृत्त) ॥३६॥

नवमेतुधर्मवनितासुखभाग्भृगुजेर्यवस्त्रनिच
यश्चभवेत् । दशमेवमानकलहान्नियमात्प्रमि
ताक्षराण्यपिवदन्लभते ॥३७॥

अर्थ—शुक्र नवमस्थानी अ० धर्म, स्त्री, सुख, यांचा उपभोग करतो, व धन, वस्त्र यांचा समूह प्राप्त होतो. दशमस्थानी अ० प्रमित (भल्ल) अक्षरें जरी बोलला तरी अपमान, कडवें हे निश्चयानें होतात. (हें प्रमिताक्षरवृत्त) ॥३७॥

उपांत्यगोभृगोःसुतःसुहृद्दनाज्ञगंधदः ।

धनांवरागमात्यगेस्थिरस्तुनांवरागमः ॥३८॥

अर्थ—शुक्र एकादशस्थानीं अ० मित्र, धन, अन्न, सुगंधद्रव्यं, हीं प्राप्त होतात. द्वादशस्थानीं अ० द्रव्य, वस्त्र यांचा लाभ होतो व वस्त्रलाभ स्थिर होत नाही. (हें स्थिरवृत्त) ॥३८॥

प्रथमेरविजेविपवन्हिहतःस्वजनैर्वियुतःरुत
बंधवधः । परदेशमुपैत्यसुहृद्भवनोविमुखा
र्थसुतोटकदीनमुखः ॥३९॥

अर्थ—शनि जन्मराशीत असतां विप, अग्नि यांहीं पीडित, स्वजनांनीं रहित, बंध, वध यांणीं युक्त, मित्र, गृह यांहीं रहित, द्रव्य, पुत्र हीं विमुक्त (नाहींत), परिभ्रमणांनीं दीनमुख असा होरताता परदेशाप्रत प्राप्त होतो. (हें तोटकवृत्त) ॥३९॥

चारवशाद्वितीयगृहगेदिनकरतनयेरूपसुखापवर्जित
तनुर्विगतमदवलः । अन्यगुणैःरुतंवसुचयंतदपिख
लुभवत्यच्चिववंशपत्रपतितंनवहुनचचिरं ॥४०॥

अर्थ—शनि द्वितीयस्थानीं प्राप्त शाला अ० रूप, सुख यांणीं रहितशरीर, गर्व, बल, यांणीं रहित, विद्यादिगुणांनीं केलेला द्रव्यसंचय वात्रूच्या पानावर पडलेल्या उदकासारखा बहुत नसून बहुत दिवसही रहात नाही. (हें वंशपत्रपतितवृत्त) ॥४०॥

सूर्यसुतेतृतीयगृहगेधनानिलभतेदासपरिच्छदोप्रम
हिपाश्वकुंजरखरान् । सद्भविभूतिसौख्यममितंग
द्वयुपरमंभीरुरपिप्रशास्त्यधिरिपूंश्ववीरललितैः ॥४१॥

अर्थ—शनि तृतीयस्थानीं अ० धने, दास, परिवार, उट, महिष, अश्व, हत्ती, गर्दभ, गृह, ऐश्वर्य, बहुतसुख, रोगनाश यांतें प्राप्त होतो. मित्रा असताही शूरांच्या व्यापारांनीं मोठ्या शत्रूंचे शिक्षा करतो. (हें ललितवृत्त) ॥४१॥

चतुर्थगृहंसूर्यपुत्रेभ्युपेतेमुत्तद्वित्तभार्यादिभिर्वि
प्रयुक्तः । भवत्यस्यसर्वत्रचासाधुदुष्टंभुजंगप्र
यातानुकारंचचित्तं ॥४२॥

अर्थ—शनि चतुर्थस्थानीं अ० मित्र, धन, स्त्री, पुत्र इत्यादिकांनीं रहित होतो. या पुरुषाचें चित्त सर्वत्र असाधु, पापानुरत (पापकारी), सर्पांच्या गमनासारखें (कुटिल) होतें. (हें भुजंगपयातवृत्त) ॥४२॥

जगन्मित्र हपिसांत पुस्तकें निकत मिळतात तीः—

८०- सत्यनारायणपूजा.	८॥॥ तुकारामरुत मानस-	८॥ दुर्गास्तोत्र.
८०- शिवरात्रिकथेचे अ०	पूजेचे अभंग. *	१॥॥.गोदावरी सटीक.
८०- रामप्रश्नोक्त.	८॥॥ सोळा सोमवारकथा	१. नीतिसतपत्र.
८०- गोदावर्षटक.	८॥॥ चित्रें.	१॥॥.लघुकौमुदी.
८०- महिम्नस्तोत्र.	८॥ शिवारिणित.	१॥॥.दानचरित्रा.
८०- व्याकरणसाध.	८॥ मंगलाष्टके नाग्रहार्चा	१.-रघुसर्ग ६ वा.
८॥॥. शके १७९६ साल-	८॥ गुरुचरित्रओव्या९२	१.-रघुसर्ग ७ वा.
२ चे पचाग.	८॥ ज्ञानेश्वरसायुक्तरीळ	१॥॥-नैपथकाच्य रत्नश्र
८॥॥ हरिपाठ.	८॥ भीष्मप्रतिज्ञा.	६ पंचदशी प्रारत.
८॥॥ धावे.	८॥ सीतास्वप्न.	९ वेदातरुय.
८॥॥ रामरक्षा.	८॥ द० म० कोष्टकें.	१ जातकारकार.
८॥॥ गोपिगीत.	८॥ चर्पटपत्रारिका.	१ पचाग साधन.
८॥॥ रुक्मिणी स्वप्न व	८॥ नीकाक्रीडन.	१ मुहूर्तवचनदीपिका.
सुभद्राहरण अर्या.	८॥ क हाटे ब्राह्मणाचे	१ अभ्यूतगीता.
८॥॥ अगदशिष्टाई.	प्रार.	
८॥॥ गस्तुप्रकरणा कोष्टक	८॥ शिस्तुति.	
८॥॥ धुवारपान.	८॥ गणपतीचे -शोक.	

सूचना.

निद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सदृहस्नात आनी विनयपूर्वक असे सुचवितां कां, या ग्रंथाचा राजाप्राप्तून रक्षापर्यंत सर्वात विशेष उपयोग होईल, असे समजून प्रारुत (मराठी) टीपेसह लोकहितो-
देशार्थे हे मुस्तक छापण्याचें काम सुरु केलें आहे. यास वर्गणीद्वारा सादत
करून, तें पूर्ण करणें सुन देशत्रात्रवांकडे आहे.

वर्गणीचे दर.

	किमत.	हाशील.
आगाऊ किंवा अंक पंचतंत्र दिल्यास दर अकास ८ व्याणे		६ पै.
मागाहून दिल्यास दर अंकास	१०	६ ॥

किमतीवदल टिकिटा माठाविणें शाल्यास अर्धा व्या
पाठवाव्या.

मुबईत ठाकुरद्वारानजीक हरिवावांचे चार्डीत रा० रा० नारोरुपण
रुमाळ्ये यांजदडे पैसा जमा करून त्यांची पावती घ्यावी.

श्री
बृहत्संहिता

(वराह भिरिकृत)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्यांचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला आहे.

THE BRHATSANHITĀ

[BY VARĀHA-MIHIRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक २ रें सारित २९ भाकटोवर १८७४. अंक १८

VOL 2 25th OCTOBER 1874 No. 18

रत्नागिरी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

यांनी

आपल्या

गणितशास्त्राच्या

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अंकात मोठ्या तक्तीचे सांख्याची चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून
सुमारे ८०० ग्रंथ येत जाईल.

जगन्मित्र हपिसांत पुस्तकें विकत मिळतात तीं:—

१० श्रीमद्भागवत.	प्राकृत अर्थ.	८=। पट्टीपतनकारिका.
८ यथार्थदीपिका.	॥=विश्वस्तोद्वाहकलि-	८=। गणपतिसहस्रनाम.
४ धर्मसिंधु (त्रयकार याचे घरचे पुस्तकावरून छापिलेला त्यातील कठिणशब्दांचे कोशासह.)	का। (विधवाविवाह-निषेध)	८= गिनसहस्रनामानलि.
४ भारतचपु सटीक.	॥=समश्लोकी गीता.	८= प्रातःस्मरण.
४ एकादशीव्रतसार.	॥=प्रतिष्ठामयूरव.	८= वश्रुवाहनआख्यान.
३ बृहज्जातक.	॥=वेताळपंचविशी.	८= रामदासी श्लोक.
२॥गीतार्थबोधिनो.	॥ स्वप्नचिंतामणि.	८= गोत्रावली (कन्हाडे ब्राह्मणाची).
२ विक्रमचरित्र.	॥=लज्जुजातक.	८= विष्णुसहस्रनाम.
२ फौजदारी ठराव.	॥=माघसर्ग २ रा.	८= रामजोशीकृत एत- प्या व पदे.
१॥ कृष्णाली० स०	॥=वनौषधिसंग्रह.	८= केकावलि.
१॥व्रतोद्यापनकौमुदी.	॥=पादुरगमाहात्म्य.	८= संस्कृत आरत्या.
१॥-॥॥दिवाणी व फौज- दारी निवडक निवा डे सन १८६४।६५ सालचे.	॥=भगवद्गीता-[आकट.	८= गायनप्रकार.
१। रसमाधव.	॥=नवीन पोलिसचा	८= विधवाविवाह सहार- सार.
१। सर्वार्थचिंतामणि.	॥=बर्थोल्डचरित्र.	८= कैरोपती पंचाग श के १७९६ चें.
१। गोपीचंदराजाचें ना- टक मराठी.	॥=माघसर्ग १ ला.	८= गगालहरी.
१ रुक्मिणीस्वयंवर.	॥=माघसर्ग ३ रा.	८=॥विष्णुसहस्रनामावलि.
१ वालवैद्य.	॥=अपूर्णक (शिवराम भास्करकाणेरकृत).	८=॥विधवाविवाहखडण.
१ शिवशिलामृत.	॥=गुरुदत्तात्रय स्वामी- च्या आरत्या (अक- लकोटचे स्वामींचे त- सविरीसह).	८=॥अकलिपि.
॥॥=मुहूर्तगणपति.	॥=तर्कदीपिका.	८=॥प्राकृत आरत्या.
॥॥=मुहूर्तमातंड प्राकृत टीका. [ण.	॥=कुडार्क सटीक.	८=॥रामतृदय व राम- गीता.
॥॥=पंचापुधप्रपंचाख्यभा	॥॥=लंबांकुशाख्यान.	८=।मैस्तक (तोंडचे हिशेव)
॥॥=निर्मळमाहात्म्य.	॥॥=विदुरगीति.	८= नलाख्यान आर्या.
॥॥=गीतार्थमंजरी.	॥=स्फुटज्योतिष.	८= व्यकटेशस्तोत्र.
॥॥=विष्णुसहस्रनामाचा	॥=रघुनशसर्ग ४ या.	८= रामदासाचे अभंग.
	॥=सिंहासनवचिशी.	८= स्फुट आर्या व श्लोक.
	॥=आनंदसागर.	८= गगाचार्यकृत प्रश्ना वलि.
	८= तीर्थांचीं अष्टकें.	८= एकादशीमाहात्म्य.
	८= शनिमाहात्म्य.	

सुतधनपरिहीणःपंचमस्थेप्रचुरकलहयुक्तश्चा
र्कपुत्रे । विनिहतारिपुरोगःपष्ठयातेपिवतिच
वनितास्यंश्रीपुटोष्ठं ॥४३॥

अर्थ—शनि पंचमस्थानीं अ० पुत्र व धन याहीं रहित, बहुत कलहानें युक्त असा होतो. पष्ठस्थानीं असतां शत्रु व रोग यांचा नाश कळून श्रीपुटोष्ठ (शोभेचें पात्र अशा ओष्ठानें युक्त) अशा स्त्रीच्या मुत्ताचें चुंबन करतो. (हे पुटवृत्त ॥४३॥

गच्छत्यध्वानंसप्तमेचाष्टमेचहीनःस्त्रीपुत्रैःसू
र्यजेदीनचेष्टः । तद्वद्धर्मस्थेवैरत्तद्रोगबंधैर्ध
र्मोप्युच्छिद्येद्वैरवंदेवीक्रियाद्यः ॥४४॥

अर्थ—शनि सप्तमस्थानीं अ० मार्गाप्रत गमन करतो (प्रवास होतो). अष्टमस्थानीं अ० प्रवास होतो व स्त्रीपुत्रांनीं रहित, दीनचेष्ट होतो. नवमस्थानीं अ० गमन, स्त्री-पुत्रहीन, दीनचेष्ट असा होतो व धर, इद्रोग (चित्तरोग), बंधन यांहाकळून वै-श्वदेव इत्यादि कर्मांचा विच्छेद होतो. (हे वैश्वदेशीवृत्त) ॥४४॥

कर्मप्राप्तिर्दशमैर्धक्षयश्चविद्याकीर्त्योःपरिहा
णिश्चसौरे । तैक्ष्ण्यलाभेपरयोपार्थलाभश्चां
तेप्राप्नोत्यपिशोकोर्मिमालां ॥४५॥

अर्थ—शनि दशमस्थानीं अ० कर्मांची प्राप्ति, श्रव्यनाश, विद्या व कीर्ति यांची हा-नि (नाश) हीं होतात. एकादशस्थानीं अ० तीक्ष्ण (उग्र) स्वभाव, दुस्व्या-ची स्त्री व दुस्व्याचें धन यांचा लाभ, हे होतात. द्वादशस्थानीं अ० शोकांच्या बहुत लहरीतें प्राप्त होतो. (हे ऊर्मिमालावृत्त) ॥४५॥

अपिकालमपेक्ष्यत्रपात्रंशुभकृद्विदधात्यनुरूपं ।

नमधौवहुंकंकुडवेचविसृजत्यपिमेघचितानः ॥४६॥

अर्थ—शुभकारकग्रह, शुभदशादिकाल व मनुष्य पाहून हे पूर्वोक्त गोचर शुभाशुभ फल देतात. यास दृष्टांत—मेघसमूह वसंतऋतूंत कंकुडव (धान्य मोजाण्याचा पा-वशोर) यामध्यें बहुत उदक सोडोत नाहीं. कारण—संत पत्रे-वकाल नव्हे व कु-डव हे उदकपात्र (विसृत) नव्हे लहान धान्यपात्र आहे ॥४६॥

रक्तैःपुष्पैर्गंधैस्ताम्रैःकनकवृषवकुलकुंसुमैर्दिवाकरभू
सुतौ भक्त्यापूज्याविंदुर्धेन्वासितकुसुमरजतमधुरैःसि
तश्रमदप्रदैः । कृष्णद्रव्यैःसौरिःसौम्योमणिरजतति

लककुसुमैर्गुरुःपरिपीतकैः प्रीतैःपीडानस्यादुच्चाद्यदि
पततिविशतियदिवाभुजंगविजृम्भितं ॥१७॥

अर्थ—सूर्य व मंगळ हे तांत्रिणीपुष्पे, सुगंधद्रव्ये, रक्तचंदनादि ताम्रवर्णगंधे, सुवर्ण, वृषभ, बकुलवृक्षाचीं पुष्पे, यांहींकल्पन भक्तीने पुजावे. चंद्र, धेनु, श्वेतपुष्पे, रूपे, दधिमधुघृतशर्करादि मधुरद्रव्ये यांहींकल्पन पुजावा. कामोद्दीपक गंधपुष्पादिकांनीं शुकाची पूजा करावी. काळ्या गंधपुष्पादिकांनीं शनीची पूजा करावी. मणि, रूपे, तिलकपुष्पांनीं बुधाची पूजा करावी. पिक्वळ्या गंधपुष्पादिकांनीं गुरूची पूजा करावी. याप्रकारे सूर्यादि ग्रहांची पूजा करणारा पुरुष, उचावकल्पन पडेल अथवा सर्प संलत असतां त्यांमध्ये प्रवेश करील, तथापि ग्रह संतुष्ट झाले अ० त्यास पीडा (दुःख) होणार नाही. (हे भुजंगविजृम्भितवृत्त) ॥१७॥

शमयोद्गतामशुभदृष्टिमपिविवुधविप्रपूजया ।

शांतिजपनियमदानदमैःसुजनाभिभाषणस

मागमैस्तथा ॥१८॥

अर्थ—देव व ब्राह्मण यांचे पूजन, शांति, मंत्रजप, जिताहारत्व व ब्रह्मचर्यादि नियम, दान, इद्रियनिग्रह, साधुजनाबरोबर संभाषण व समागम इत्यादिकांनी पापग्रहाच्या उत्पन्न झालेल्या दृष्टींतेही निवारण कर. (पापदृष्टीची शांति कर) (हे उद्गतवृत्त) ॥१८॥

रविभौमौपूर्वाधेशशिसौरैकथयतोंत्यगौराशेः ।

सदसल्लक्षणमार्यागीत्युपगीत्योर्यथासंख्यं ॥१९॥

अर्थ—सूर्य व मंगळ हे राशीच्या पूर्वाधी, चंद्र व शनि हे राशीच्या उत्तरार्धी शुभाशुभ फल देतात. (यांचे गीति व उपगीति आर्यांचे लक्षण सांगतात) आर्येच्या पूर्वाधिसारसंख्येच उत्तरार्ध अ० गीति व उत्तरार्धासारसंख्येच पूर्वाध अ० उपगीति असे अनुक्रमाने लक्षण जाणावे (हे गीतिवृत्त) ॥१९॥

आदौयादृक्सोम्यःपश्चादपितादृशोभवति ।

उपगीतेर्मात्राणांगणवत्सत्संप्रयोगोवा ॥२०॥

अर्थ—पुत्र, राशिप्रवेशकार्या (पूर्वाधी) जसे शुभाशुभ फल देतो तसेच राश्यंतो (उत्तरार्धी) ही देतो, उपगीतिच्छंदाच्या मात्रांची जशी समता होवि. तसे राशीच्या पूर्वपश्चाधी बुध समफल देतो (हे उपगीतिवृत्त) ॥२०॥

आर्याणामपिकुरुतेविनाशमंतर्गुरुर्विपमसंस्थः ।

गणइवपष्टेदृष्टश्रसर्वलघुतांगतो नयति ॥२१॥

अर्थ—गणनामक देवविशेषाची पूजा न केली अ० तो साधूंचाही नसा नाश करतो तसा गुरू (बृहस्पति व शुक्र) अशुभस्थानी राशीच्या मध्यभागी असतां, साधूंचाही नाश करितो. सोच गुरू घटस्थानी अ० सर्वत्र गौरव (सत्कार) हीन पुढप होतो. आर्याछंदांच्या गणांत मध्ये गुरू अक्षर असले तर त्या आर्यांचा नाश होतो. (हे आर्षावृत्त ॥५१॥

**अशुभनिरीक्षितःशुभफलोवलिनावलवान्
शुभफलप्रदश्चशुभदृग्विषयोपगतः । अशुभ
शुभावपिस्वफलयोर्व्रजतःसमतामिदमपिगी
तकंचखलुनर्कुटकंचयथा ॥५२॥**

अर्थ—शुभफल देणारा बलवान् ग्रह अशुभफल देणाऱ्या बलिष्ठ ग्रहाने दृष्ट ; अथवा अशुभफल देणारा बलवान् ग्रह शुभफल देणाऱ्या बलिष्ठ ग्रहाने दृष्ट अ० शुभ फिचा अशुभ फलांची समता होय स० कोणतेही फळ होत नाहीं. हे नर्कुटक वृत्त प्राकृतांत (बालभाषेत) व संस्कृतांत सारतेच होतें. (हे नर्कुटक वृत्त ॥५२॥

नीचेरिभेस्तेचारिदृष्टस्यसर्ववृथायत्परिकीर्तितं ।

पुरतोऽधस्येवभामिन्याःसविलासकटाक्षनिरीक्षणं ॥५३॥

अर्थ—नीचस्थानी, शत्रुगुर्ही, समस्थानी शत्रुदृष्टग्रहाचे फल व्यर्थ होतें. अध्याच्यापुढे सुंदर स्त्रीचे विलासयुक्त कटाक्षाने पाहाणे जसे व्यर्थ होतें. (हे विलासवृत्त) ॥५३॥

सूर्यसुतोर्कफलसमश्चंद्रसुंतश्छंदतःसमनुयाति ।

यथास्कंधकमार्यगीतिवैतालीयंचमागधीगाथायापी ॥५४॥

अर्थ—शनि, सूर्यासारखाच शुभाशुभ होय स० ३।६।१०।११ यास्थानी शुभ होय. बुध, समीप राहणाऱ्या ग्रहाच्या छंदाने (ग्रहाच्या गुणाप्र०) शुभाशुभफल देतो. जसे संस्कृतामध्ये आर्यगीति वृत्त, तेंच प्राकृता (बालभाषा) मध्ये स्कंदकवृत्त; तसेच वैतालीयवृत्त, मागधी गाथा आर्षेत, छंदाने अनुगमन करते. स० संस्कृतामध्ये जें वैतालीयवृत्त, तेंच छंदाने प्राकृतांत मागधी गाथा आर्षेत अनुगमन करते ॥५४॥

सौरौर्करश्मिरागात्सविकारोलब्धवृद्धिरधिकतरं ।

पित्तवदाचरतिनृणांपथ्यरुताननुतयार्याणां ॥५५॥

अर्थ—शनि, सूर्यकिरणांच्या योगाने (अस्तंगतत्वाने) सविकार रोगातला फोडून पथ्यभोजन करणाऱ्या मनुष्यांस विनासारकें पार अशुभकर देतो. तसे प्लूट देत नाहीं. (हे पथ्यभाषावृत्त) ॥५५॥

यादृशेनग्रहेणेंदुर्युक्तस्तादृग्भवेत्सोपि ।
मनोवृत्तिसमायोगाद्विकारइववक्रस्य ॥५६॥

अर्थ—चंद्र, शुभाशुभग्रहयोगानें शुभाशुभ फल देतो. जसा मनोवृत्तीच्या योगानें मुलास विकार होतो. (हें वक्रवृत्त) ॥५६॥

पंचमंसर्वपादेपुसप्तमंद्विचतुर्थयोः ।
यद्वत्श्लोकाक्षरंतद्वल्लघुतांयातिदुःस्थितैः ॥५७॥

अर्थ—श्लोकच्छदामध्ये सर्व चरणात पाचवें अक्षर व दुसऱ्या व चौथ्या पादात सात-
वें अक्षर जसे लघुत्व पावते तसे अशुभस्थानीं ग्रह अ० पुरुपास लघुत्व होतें. (हें
श्लोकवृत्त) ॥५७॥

प्रकृत्यापिलघुर्यश्चवृत्तवाह्येव्यवस्थितः ।
सयातिगुरुतांलोकेयदारयुःसुस्थिताग्रहाः ॥५८॥

अर्थ—स्वभावानें लघु (असत्कुलोत्पन्न) १ वृत्तवाह्य (दु शील) असाही पुरुष शुभ
स्थानीं ग्रह आले असता, लोकामध्ये श्रेष्ठता पावतो. प्रकृतीनें लघुगुण अ० चर-
णाच्या अतीं असेल तर गुरु होतो ॥५८॥

प्रारब्धमसुस्थितैर्ग्रहेर्यत्कर्मात्मविवृद्धयेवुधैः ।
विनिहंतितदेवकर्मतान्वैतालीयमिवायथाकृतं ॥५९॥

अर्थ—पडितानीं आपली वृद्धि होण्यासाठी, अशुभस्थानीं ग्रह असता, आरभिलेले
कर्मच त्याचा नाश करिते. जसे यथाशास्त्र न केलेले वेतापूजनादि कर्म नाश
करिते. (हें वैतालीयवृत्त) ॥५९॥

सौस्थित्यमवेक्ष्योग्रहेभ्यःकालेप्रक्रमणं करोति राजा ।

अणुनापिसंपारुपेणवृत्तस्यौपच्छंदसिकस्ययातिपारं ॥६०॥

अर्थ—जो राजा, ग्रहांचें सुस्थितत्व (शुभत्व) पाहून यागाकालीं यात्रा करतो; तो,
अल्पही पराक्रमानें वेदोक्त वृत्ताचा (कार्याचा) पार हो० शेवट पातो (हें औ-
पच्छंदसिकवृत्त) ॥६०॥

उपचयभवनोपयातस्यभानोदिनेकारघेद्धेमता
प्राशवकाष्ठास्थिचर्मौर्णिकाद्रिद्रुमत्वहनखव्या
लचौरायुधीयाटवीक्रूरराजोपसेवाभिपेकौषध
क्षौमपण्यादिगोपालकांतारवैद्याश्मकूटावदाता

**भिविरव्यातशूराहवश्लाघ्ययाज्याग्निकार्याणिसि
त्थ्यंतिलग्रस्थितेवारवौ ।**

अर्थ—उपचय ३।६।१०।११ यास्थानीं सूर्य असतां, रविवारीं अथवा लक्ष्मीं सूर्य असतां, सुवर्ण, तांबें, अश्व, काष्ठ, अस्थि, कातडे, कनलादि ऊर्णावस्त्र, पर्वत, वृक्ष, त्वचा, (साल) नल, व्याल, (सर्प, सिंघ, वाघ, उन्मत्तहत्ती, हिंस्रपशु, चित्रक) चोर, शास्त्रसत्रधी, अरण्य, कूर, राजोपसेवा, अभिषेक, औषध, क्षीमवस्त्र, (तागाचे, सणाचे वस्त्र) पर्णवादि (बाजारसत्रधी) गवळी, कांतार, (काठिणमार्ग) वैद्य, अश्मकूट (दगड फोंडणे), अवदात (कुळीण), प्रख्यातशूर, युद्ध, स्तुत्य, याज्य, अभिकार्ये यांसत्रधी कार्ये करार्वा हाणजे सिद्ध होतात ॥

**शिशिरकिरणवासरेतस्यवाप्युद्गमेकेंद्रसंस्थेथवाभूप
णंशंखमुक्ताब्जरूप्यांबुयज्ञेक्षुभोज्यांगनाक्षीरसुस्निग्ध
वृक्षक्षुपानूपधान्यद्रवद्रव्यविप्राश्वशीतक्रियागंगिक
प्यादिसेनाधिपाक्रंदभूपालसौभाग्यनक्तंचरश्लैष्मिक
द्रव्यमातंगपुष्पांवरारंभसिद्धिर्भवेत् ।**

अर्थ—इंदुवारी व कर्कळ्मीं व चंद्र, केरी १।१।७।१० असतां, अलंकार, शंख, मोर्यें, कमळ, सपें, जळ, यज्ञ, उत्स, भोजन, स्त्री, क्षीर, जिवंतशाडें, शुद्धपें, पाणथळ-देश धान्य, पातळपदार्थ, ब्राह्मण, अश्व, शीतद्रव्यसेवन, बैल, नांगरणें इत्यादि, सेनापति, आक्रंद (वीरांचा शब्द), राजा, सौभाग्यकरण, चोर, श्लेष्म्यासहितद्रव्य, (वृळवृळीत पदार्थ) पुष्प, वस्त्र, यांविषयीं कार्यांचा आरंभ केल्या असतां त्यांची सिद्धि होव्हे ॥

**क्षितितनयदिनेप्रसित्थ्यंतिधात्वाकरादीनिसर्वाणि
कार्याणिचामीकराग्निप्रवालायुधक्रौर्यचौर्याभिघाता
टवीदुर्गसेनाधिकारास्तथारक्तपुष्पद्रुमारक्तमन्यञ्चति
क्तंकटुद्रव्यकूटाहिपाशाजैतस्वाःकुमाराभिपक्लाक्य
भिक्षुक्षपावृत्तिकौशेयशाठधानिसित्थ्यंतिदंभास्तथा ॥**

अर्थ—मंगळवारीं धातूचे स्राणीसंबंधी कार्ये, सुवर्ण, अग्नि, पोवळें, आयुध, कूरत्व, चीर्य, उपद्रव, अरण्य, पर्वतादिदुर्ग, सेनाधिकार, तांबड्यापुष्पांचे वृत्त, इतर तांबडे द्रव्य, निवादिंकडु, भिरां ३० तिलट, दम व सर्प उप्तण्यानें संपादित द्रव्य, कुमार, वैद्य, ज्ञान्यभिक्षु (जैनमती), रात्रां फिरणें, पद्मवत्, शटसामा (परकार्यविमुक्त्व), दम, यांसत्रधी सर्वां कार्ये सिद्ध होतात ॥

हरितमणिमहीसुगंधानिवस्त्राणिसाधारणं नाटकंशा
स्त्रविज्ञानकाव्यानि सर्वाः कलायुक्तयो मंत्रधातुक्रिया
वादनेपुण्यपुण्यव्रतयोगदूतास्तथायुष्यमायानृतस्त्रा
नहस्वान्निदीर्घाणि मध्यानि चच्छंदनश्रंडवृष्टिप्रया
तानुकारीणिकार्याणिसिद्धयंति सौम्यस्य लग्नेहिवा ६१

अर्थ—बुधाच्यालर्मी व वारीं हिरवीं रत्ने, भूमि, सुगंधिद्रव्ये, वस्त्रे, साधारण (उग्र
सौम्य) नाटकशास्त्र, आध्यात्मिक, काव्य, सर्वकलायुक्ति, मंत्र व धातु याच्या
क्रिया, वाद, निपुणता, पुण्य, व्रतग्रहण, दूत, आयुष्यवर्धक, छद्मव्यवहार, असत्य,
स्नान, न्हस्त्र, दीर्घ, मध्य, पराचित्तग्रहण, अतिवृष्टि, गमनास अनुकारी (भाग-
मनादि) कार्ये, हीं केलीं अ० सिद्ध होतात (हे चडवृष्टिप्रयातदडकवृत्त) ॥६१॥

सुरगुरुदिवसे कनकं रजतं तुरगाः करिणो वृषभाभिपगो
पधयः द्विजपितृसुरकार्यपुरःस्थितवर्मनिवारणचा
मरभूपणभूपतयः । विबुधभवनधर्मसमाश्रयमंगल
शास्त्रमनोज्ञबलप्रदसत्यगिरः । व्रतहवनधनानि च
सिद्धिकराणितथारुचिराणि चवर्णकदंडकवत् ॥६२॥

अर्थ—गुरुवारीं सुवर्ण, रूपे, अश्व, हत्ती, बैल, बैरा, ओषधि, ब्राह्मण, पितर, देव
वार्ची कार्ये; पुरःस्थित (पदाति), छत्रादि धर्मवारण, चवरी, अलंकार, राजा,
देवगृह, धर्माश्रय, शुभकार्ये, शास्त्र, मनोज्ञ, बलप्रद, सत्यवाणी, व्रत, हवन, धन,
हीं व रगादिकाने पताकेच्या काठीप्रमाणे सुदर, यांची सिद्धि होत्ये (हे वर्णकदं-
डकवृत्त) ॥६२॥

भृगुसुतदिवसे च चित्रवस्त्रवृष्यवेश्याकामिनीविलास
हासयौवनोपभोगरम्यभूमयः । स्फटिकरजतमन्म
थोपचारवाहनेक्षुशारदप्रकारगोवणिकृपीवलौपधां
द्युजानि च ।

अर्थ—शुक्रवारीं चित्रकर्म, वस्त्र, वृष्यप्रयोग (रेतोवृद्धिकर), वेदवास्त्री, क्रीडा, हा-
स्य, सुरतादियौवनोपभोग, रम्यभूमि (वागइ०), स्फटिक, रूपे, कामोपचार, वाहन,
ऊस, शरदृतसवधी, गो, वाणिज्य, शेतको, औषधि, कमळे यांसंबंधी कार्ये करावीं ॥

सवितृसुतदिने च कारयेन्महिष्यजो प्रकृष्णलोहदास
वृद्धनोचकर्मपक्षिचौरपाशिकान् । द्युतविनयविशी

र्णभांडहस्त्यपेक्षविघ्नकारणानिचान्यथानसाधयेत्स
मुद्रगोप्यपांकणं ॥६३॥

अर्थ—शान्धराच्यावारीं महिषी, बोकड, उंट, कृष्णलोखंड (शस्त्र), दास, वृद्ध, नीचकर्म, पति, चोर, पारधी, विनयच्युति, फुटकींभांडीं, हत्तीसंबंधी, विघ्नकारणें हीं केलीं असतां सिद्ध होतात; इतर कार्ये सिद्ध होत नाहींत. समुद्रतीरास जाऊन त्याचे थोडेही पाणी जसे उपयोगी नाहीं; तशीं पांवांचून दुसरीं कार्ये सिद्ध होत नाहींत (हे समुद्रदंडकवृत्त) ॥६३॥

विपुलामपिवुध्वाळंदोविचितिंभवतिकार्यमेतावत् ।

श्रुतिसुखदवृत्तसंग्रहमिममाहवराहमिहिरोतः ॥६४॥

अर्थ—विस्तीर्ण छंदांचा विस्तार जाणून मीं हे कार्य केले. हा कानास गोड असत वृत्तसंग्रह वराहमिहिर बोलता झाला. (हे विपुलार्यावृत्त) ॥६४॥

॥ इतिश्रीवरा०बृहत्संहितायांग्रहगोचराध्यायोनामच
तुरुचरशततमोध्यायः ॥१०१॥

॥ अथनक्षत्रपुरुषव्रतं ॥

पादौमूलंजघेचरोहिणीजानुनीतयाशिवन्यः ।

ऊरूचापाढाद्वयमथगुह्यंफल्गुनीयुगमं ॥१॥

कटिरपिचरुत्तिकापार्श्वयोश्चयमलाभवंतिभद्रपदाः ।

कुक्षिस्थारेवत्योविज्ञेयसुरोनुराधाच ॥२॥

पृष्ठंविद्विधनिष्ठाभुजौविशाखास्मृतौकरौहस्तः ।

अंगुल्यश्चपुनर्वसुराश्लेषासंज्ञिताश्चनखाः ॥३॥

ग्रीवाज्येष्ठाश्रवणौश्रवणःपुष्योमुखंद्विजाःस्वातिः ।

हसितंशतभिपगयनासिकामघामृगशिरोनेत्रे ॥४॥

चित्राललाटसंस्थाशिरोभरण्यःशिरोरुहाश्चार्द्राः ।

नक्षत्रपुरुषकोयंकर्तव्योरूपमिच्छद्भिः ॥५॥

अर्थ—नक्षत्रपुरुषाचे पाद, मूलनक्षत्र, पोट्या रोहिणी, गुढघे अधिनो, मांड्या

पूर्वापादा व उत्तरापा०, गुह्य, पूर्वा व उत्तरा, ॥१॥ कमर कृत्तिका, पार्श्वभाग
पूर्वाभाद्रपदा व उत्तराभा०, कुक्षि रैवती, ऊर अनुराधा, ॥२॥ घट्ट धनिष्ठा, भुज
विशाखा, हात हस्त, अगुली पुनर्वसु, नखे आश्लेषा ॥३॥ मान ज्येष्ठा, कान श्रव-
ण, मुख पुष्य, दांत स्वाती, हास्य शततारका, नाक मघा, नेत्र मृगशीर्ष ॥ ४ ॥
ललाट चित्रा, मस्तक भरणी, केश आर्द्रा, हे नक्षत्रपुरुषरूपव्रत सुदररूप इच्छि-
णान्यानीं करावे ॥६॥

चैत्रस्यवहुलपक्षेद्यष्टम्यांमूलसंयुतेचंद्रे ।

उपवासःकर्तव्योविष्णुसंपूज्यधिष्ण्यंच ॥६॥

अर्थ—चैत्ररुक्मिणभट्टमीत मूळनक्षत्र, चंद्रवार असल्या क्षणजे उपवास करून विष्णुची
व नक्षत्राची पूजा करावी ॥६॥

दद्याद्दत्तेसमाप्तेवृत्पूर्णभाजनंसुवर्णयुतं ।

विप्रायकालविदुपेसरत्नवस्त्रंस्वशक्त्यावा ॥७॥

अर्थ—व्रत समाप्त झाल्यावर कालवेत्ता (ज्योतिषी) ब्राह्मण यास सुवर्णयुक्त, घृता-
ने पूर्ण असे पात्र व हीरकादिरत्नयुक्त वस्त्र ही आपल्या शक्तीप्रमाणे द्यावी ॥७॥

अन्नैःक्षीरघृतोत्कटैःसहगुडैर्विप्रान्समभ्यर्चयेद्दद्या

त्तेपुतथैववस्त्ररजतंलावण्यमिच्छन्नरः । पादक्ष्वात्प्र

भृत्तिक्रमादुपवसन्नंगर्क्षिनामस्वपिकुर्यात्केशवपूजनं

स्वविधिनाधिष्ण्यस्यपूजांतथा ॥८॥

अर्थ—बहुनदुग्ध, तूप, गूळ यांहींसहित असे दैऊन ब्राह्मणांचे पूजन करावे व
त्यांस नख, हवे हीं सुदररूप इच्छिणान्या पुरुषाने द्यावी. मूळनक्षत्रापासून, सर्व
अंगनक्षत्रां उपवास करून, आपणास योग्य अशा विधीने नारायणाचे पूजन तसेच
नक्षत्रदेवतेचेही पूजन करावे. (असे व्रत करणारा पुरुष अन्यजन्मा कसा होतो
ते पुढील श्लोकात सांगतील) ॥८॥

प्रलंबवाहुःपृथुपीनवक्षाःक्षपाकरास्यःसितचारुदंतः ।

गर्जेद्रगामीकमलायताक्षःस्त्रीचित्तहारीस्मरत्तुल्यमूर्तिः॥९॥

अर्थ—ज्येष्ठभुज (आजानुबाहु), मोठे, पुष्ट असे उरस्थल, चंद्रासारखे मुख, श्वेत व
सुंदर दांत, हत्तीसारखे गमन, कमळासारखे विस्तीर्ण नेत्र, स्त्रियांचे चित्त हरण
करणारा, मदनासारखी मूर्ति (देह) असा, पूर्वेक नक्षत्रपुरुषव्रत करणारा पुरुष,
अप्यजन्मी होतो ॥९॥

शरदमलपूर्णचंद्रयुतिसदृशमुखीसरोजदलनेत्रा ।

रुचिरदशनासुकर्णाभ्रमरोदरसंनिभैःकेशैः ॥१०॥

पुंस्कोकिलसमवाणीताम्रोष्ठीपद्मपत्रकरचरणा ।

स्तनभारानतमध्याप्रदक्षिणावर्तयानाम्ब्या ॥११॥

कदलीकांडनिभोरूःसुश्रोणीवरकुंकुंदरासुभगा ।

सुश्लिष्टांगुलिपादाभावतिप्रमदामनुष्यस्य ॥१२॥

अर्थ— शरदृतुतील स्वच्छ पूर्णचंद्राच्या तेजासारखे मुपतेज, कमलपत्रासारखे नेत्र, सुंदर दात, उत्तम कान, भ्रमरोदरासारखे काळे केश, ॥१०॥ कौकिल-सारखा स्तर, तांबडे ओठ, कमळपत्रासारखे हात व चरण, स्तनभाराने थोडा नमलेला मध्यभाग, प्रदक्षिणभोवत्याने पुन्हा नाभि, ॥११॥ केळीच्या स्तंभासारख्या मांड्या, उत्तम कमर, उत्तम कुले, सुंदर योनि, मिळालेल्या अगुली असे पाप, अग्नी नक्षत्रव्रत करणाऱ्या पुरुषाची स्त्री होणे. (मनुष्याचा) असा पाठ आहे. तेव्हां स्त्रीने हे व्रत केले तर असे रूप पुढील जन्मीं होतें व श्लोक ९ पांत सांगितल्याप्रमाणे पुरुषाचे रूप होतें असा अर्थ ॥१२॥

यावन्नक्षत्रमालाविचरतिगगनेभूपयंतीहभासातावन्न

क्षत्रभूतोविचरतिसहस्रैर्ब्रह्मणोन्हौवशेषं । कल्पादौ

चक्रवर्तीभवतिहिमतिमांस्तत्क्षयाद्यापिभूयःसंसारे

जायमानोभवतिनरपतिर्ब्रह्मणोवाधनादयः ॥१३॥

अर्थ—नक्षत्रपुरुषव्रत करणारा पुरुष किंवा स्त्री त्रितके दिवस नक्षत्रे आकाशा-मध्ये आहेत व आपल्या तेजाने प्रकाश करतात तितके दिवस नक्षत्ररूप होऊन नक्षत्रांबरोबर कल्पांतपर्यंत फिरतो; नंतर कल्पाच्या आरंभी सार्वभौम बुद्धिमान् राजा होतो. दुसऱ्याजन्मीं सत्सारांमध्ये पुनः शाला तर राजा किंवा धनादयः ब्राह्मण होतो ॥१३॥

मृगशीर्षाद्याःकेशवनारायणमाधवाःसर्गाविंदाः ।

विष्णुमधुसूदनाख्यौत्रिविक्रमोवामनश्चैव ॥१४॥

श्रीधरनामातस्मात्सत्त्वपीकेशश्चपद्मनाभश्च ।

दामोदरइत्येतेमासाःप्रोक्तायथासंख्यं ॥१५॥

अर्थ—मार्गशीर्षदिमासाचे केशवादि अनुक्रमाने रामी होत. हा० मार्गशीर्षा-चा केशव, पीषाचा नारायण, माघाचा माधव, फाल्गुनाचा गोविंद, चैत्राचा वि-

पूर्वापादा व उत्तरापा०, गुह्य पूर्वा व उत्तरा, ॥१॥ कमर कृत्तिका, पार्श्वभाग
पूर्वाभाद्रपदा व उत्तराभा०, कुक्षि रैवती, ऊर अनुराधा, ॥२॥ पृष्ठ घनिष्ठा, भुज
विशाखा, हात हस्त, अगुली पुनर्वसु, नखे आश्लेषा ॥३॥ मान ज्येष्ठा, कान श्रव
ण, मुख पुष्य, दात स्नाती, हास्य शततारका, नाक मघा, नेत्र मृगशीर्ष ॥ ४ ॥
ललाट चित्रा, मस्तक भरणी, केश आर्द्रा, हे नक्षत्रपुरुषरूपव्रत सुदररूप इच्छि
णायानां करावे ॥५॥

चैत्रस्यवहुलपक्षेह्यष्टम्यांमूलसंयुतेचंद्रे ।

उपवासःकर्तव्योविष्णुसंपूज्यधिष्ण्यंच ॥६॥

अर्थ—चैत्रकृष्णअष्टमीस मूळनक्षत्र, चंद्रवार असला झणजे उपवास करून विष्णुची
व नक्षत्राची पूजा करावी ॥६॥

दद्याद्द्विंशत्समाप्तघृतपूर्णभाजनंशुवर्णयुतं ।

विप्रायकालविदुपेसरत्नवस्त्रंस्वशक्त्यावा ॥७॥

अर्थ—व्रत समाप्त झाल्यावर कालवेत्ता (ज्योतिषी) ब्राह्मण यास शुवर्णयुक्त, घृता
ने पूर्ण असे पात्र व हीरकादिरत्नयुक्त वस्त्र हीं आपल्या शक्तोप्रमाणे द्यावीं ॥७॥

अन्नैःक्षीरघृतोत्कटैःसहगुडैर्विप्रान्समभ्यर्चयेद्दद्या

त्तेपुतथैववस्त्रजतंलावण्यमिच्छन्नरः । पादक्षीत्प्र

भृत्किमादुपवसन्नंगर्क्षनामस्वपिकुर्यात्केशवपूजनं

स्वविधिनाधिष्ण्यस्यपूजांतथा ॥८॥

अर्थ—बहुतदुग्ध, तूप, गुळ यांहींसहित अन्न देऊन ब्राह्मणांचे पूजन करावे व
त्यास वस्त्र, रूपे हीं सुदरत्व इच्छिणाऱ्या पुरुषानें द्यावीं. मूळनक्षत्रापासून, सर्व
अग्नक्षत्रीं उपवास करून, आपणास योग्य अशा विधिनें नारायणाचे पूजन तसेंच
नक्षत्रदेवतेचेही पूजन करावे. (असे व्रत करणारा पुरुष अयजन्मी कसा होतो
ते पुढील श्लोकात सांगतील) ॥८॥

प्रलंबबाहुःपृथुपीनवक्षाःक्षपाकरास्यःसितचारुदंतः ।

गर्जेद्रगामीकमलायताक्षःस्त्रीचित्तहारीस्मरतुल्यमूर्तिः॥९॥

अर्थ—लांबभुज (आज्ञानुबाहु), मोठे, पृष्ठ असे उरस्यल, चंद्रासारखे मुख, श्वेत व
सुदर दात, हत्तीसारखे गमन, कमळासारखे निस्तीर्ण नेत्र, स्त्रियांचे चित्त हरण
करणारा, मदनासारखी मूर्त (दिह) असा, पूजाक्त नक्षत्रपुरुषव्रत करणारा पुरुष,
अयजन्मी होतो ॥९॥

शरदमलपूर्णचंद्रद्युतिसदृशमुखीसरोजदलनेत्रा ।

रुचिरदशनासुकर्णाभ्रमरोदरसंनिभैःकेशैः ॥१०॥

पुंस्कोकिलसमवाणीताम्रोष्ठीपद्मपत्रकरचरणा ।

स्तनभारान्तमध्याप्रदक्षिणावर्तयानाम्ब्या ॥११॥

कदलीकांडनिभोरुःसुश्रोणीवरकुकुंदरासुभगा ।

सुश्लिष्टांगुलिपादाभवतिप्रमदामनुप्यस्य ॥१२॥

अर्थ— शरदतूतील सच्छ पूर्णचंद्राच्या तेजासारखे मुपतेज, कमळपत्रासारखे नेत्र, सुदर दांत, उत्तम कान, भ्रमरोदरासारखे काळे केश, ॥१०॥ कोकिले-सारखा रंग, तांबडे ओंठ, कमळपत्रासारखे हात व चरण, स्तनभाराने थोडा नमलेला मध्यभाग, प्रदक्षिणभोवत्याने युक्त नाभि, ॥११॥ केळीच्या स्तभासारख्या मांड्या, उत्तम कमर, उत्तम कुले, सुदर योनि, मिळालेल्या अगुली असे पाय, अशी नक्षत्रव्रत करणाऱ्या पुरुषाची स्त्री होई. (मनुष्याचा) असा पाठ आहे. तेव्हां स्त्रीने हें व्रत केले तर असे रूप पुढील जन्मी होतें व लोक ९ पात सांगितल्याप्रमाणे पुरुषाचे रूप होतें असा अर्थ ॥१२॥

यावन्नक्षत्रमालाविचरतिगगनेभूपयंतीहभासात्तावन्न

क्षत्रभूतोविचरतिसहस्रैर्ब्रह्मणोन्होवशेषं । कल्पादौ

चक्रवर्तीभवतिहिमतिमांस्तत्क्षयाच्चापिभूयःसंसारे

जायमानोभवतिनरपतिर्ब्रह्मणोवाधनाढ्यः ॥१३॥

अर्थ— नक्षत्रपुरुषव्रत करणारा पुरुष किंवा स्त्री जितके दिवस नक्षत्रे आकाशा-मध्ये आहेत व आपल्या तेजाने प्रकाश करतात तितके दिवस नक्षत्ररूप होऊन नक्षत्रांबरोबर कल्पांतपर्यंत फिरतो; नंतर कल्पाच्या आरंभी सार्वभौम गुह्यमान् राजा होतो. दुसऱ्याजन्मी संसारामध्ये पुनः झाला तर राजा किंवा धनाढ्य ब्राह्मण होतो ॥१३॥

मृगशीर्षाद्याःकेशवनारायणमाधवाःसर्गोविंदाः ।

विष्णुमधुसूदनारख्यौत्रिविक्रमोवामनश्चैव ॥१४॥

श्रीधरनामातस्मात्सदृषीकेशश्चपद्मनाभश्च ।

दामोदरइत्येतेमासाःप्रोक्तायथासंख्यं ॥१५॥

अर्थ—मार्गशीर्षादिमासांचे केशवादि अनुक्रमाने रजामी होत. हा० मार्गशीर्षा-चा केशव, पौषाचा नारायण, माघाचा माधव, फाल्गुनाचा गोविंद, चैत्राचा वि-

ष्णु, वैशाखाचा मधुसूदन, ज्येष्ठाचा त्रिविक्रम, आषाढाचा वामन, श्रावणाचा श्रीधर, भाद्रपदाचा तृषीकेश, आश्विनाचा पद्मनाभ, कार्तिकाचा दामोदर असे हेत ॥१४॥१५

मासनामसमुपोपितोनरोद्वादशीपुविधिवत्प्रकीर्तयन् ।

केशवंसमभिपूज्यतत्पदंयातियत्रनहिजन्मजंभयं ॥१६॥

अर्थ—पुरुष, उपोषण करून मासस्वामीचे त्या महिन्याच्या द्वादशीस यथाशास्त्र कीर्तन करून मासनामक भगवताचे पूजन करील तर जेथे पुनः जन्माचे भय नाही अशा भगवत्पदाप्रत जाईल (मोक्षप्राप्ति होईल) ॥१६॥

इतिश्रीवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायांनक्षत्रपुरुष
व्रतंनामपंचोत्तरशततमोध्यायः ॥१०५॥

॥ अथउपसंहाराध्यायः ॥

ज्योतिःशास्त्रसमुद्रंप्रमथ्यमतिमंदराद्रिणाथमया ।

लोकस्यालोककरःशास्त्रशशांकःसमुत्क्षिप्तः ॥१॥

अर्थ—मी वराहमिहिराने ज्योतिषशास्त्ररूप समुद्रातें गुदिरूप मंदरपर्वतानें मथन करून लोकांस प्रकाश करणारा असा हा शास्त्ररूप चंद्र फाटिला ॥१॥

पूर्वाचार्यग्रंथानोत्सृष्टाःकुर्वतामयाशास्त्रं ।

तानवलोक्येदंचप्रयतध्वंकामतःसुजनाः ॥२॥

अर्थ—हे शास्त्र करणारा जो मी त्याणें प्राचीन आचार्यांचे ग्रंथ सोडले नाहींत. त्यांत पाहूनच हे शास्त्र केलें. यास्तय, हे सुजनहो, इच्छेप्रमाणें जें चागलें तें सेवन करा ॥२॥

अथवाकृशमपिसुजनःप्रथयतिदोषार्णवाद्गुणंदृष्ट्वा ।

नीचस्तद्विपरीतःप्रकृतिरियंसाध्वसाधूनां ॥३॥

अर्थ—अथवा सुजन, दोषसमुद्रापासून अल्पही गुण पाहून तो गुण प्रसिद्ध करतो. नीच त्याचे विपरीत अ० गुणसमुद्रापासून अल्पही दोष पाहून तो प्रसिद्ध करतो. अशी ही साधु व असाधु यांची प्रकृति (स्वभावच) आहे ॥३॥

दुर्जनहुताशततंकाव्यमुवर्णंविशुद्धिमायाति ।

श्रावयितव्यंतस्माद्दुष्टजनस्यप्रयत्नेन ॥४॥

अर्थ—दुर्जन हाच आणि यामध्ये तापवलेले असे काव्यरूप सुवर्ण शुद्ध होतें; या-
स्तव दुष्टजनांस प्रयत्नानें श्रवण करावें ॥१॥

ग्रंथस्ययत्प्रचरतोस्यविनाशमेतिलेख्याद्बहुश्रु
तसुखाधिगमक्रमेण । यद्वामयाकुरुतमल्पमि
हाकृतंवाकार्यितदत्रविदुषापारित्यरागं ॥५॥

अर्थ—ग्रंथ सर्वत्र फिरत असतां (प्रति होतांहोतां) पदाना नाश होतो (अशुद्ध
होतें) तो लेखकदोषामुळे अथवा बहुश्रुत पंडितांच्या मुखापासून पूर्वापरसंगतीने
अपशब्द होतात ते अथवा मो अल्पही अशुद्ध केलें असेल किंवा कमी केलें असेल
ते विद्वानां द्वेषभाव टाकून पूर्ण करावें ॥५॥

दिनकरमुनिगुरुचरणप्रणिपातकृतप्रसादमतिनेदं ।

शास्त्रमुपसंगृहीतंनमोस्तुपूर्वप्रणेतृभ्यः ॥६॥

अर्थ—सूर्यादिग्रह, षष्टिष्ठादिमुनि, गुरु (आदिमदांसाख्य माहा पिता) यांच्या चरणां
नमस्कारानें झालेला, जो प्रसाद यार्णें झाली आहे बुद्धि प्राप्त, असा जो मी ब्राह्म-
मिहिर यार्णें हें ज्योतिषशास्त्र संक्षिप्त केलें, पास्तव पूर्वाचार्यांस मामा नमस्कार असो ६

॥ इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामुपसंहा
रोनामपदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥१०६॥

॥ अथग्रंथानुक्रमणिका ॥

शास्त्रोपनयःपूर्वसांवत्सरमूत्रमर्कचारश्च ।

शशिराहुभौमधुधगुरुसितमंदशिखिग्रहाणांच ॥१॥

अर्थ—प्रथम शास्त्रोपनय, सांवत्सरमूत्र, अर्कचार, चंद्रचार, राहुचार, भौमचार, बु-
धचार, गुरुचार, शुकचार, शनिचार, केतुचार ॥१॥

चारश्चागस्त्यमुनेःसप्तर्षीणांचकूर्मयोगश्च ।

नक्षत्राणां व्यूहोऽग्रहभक्तिर्ग्रहविमर्षश्च ॥२॥

अर्थ—अगस्त्यचार, सप्तर्षिचार, कूर्मविभाग, नक्षत्रव्यूह, ग्रहभक्ति, ग्रहयुद्ध ॥२॥

ग्रहशशियोगःसम्यग्ग्रहवर्षफलंग्रहाणांच ।

शृंगाटसंस्थितानामेधानांगर्भधारणंचैव ॥३॥

अर्थ—शशिग्रहसमागम, ग्रहवर्षफलं, ग्रहशृंगाटक, मेघार्धे गर्भधारण ॥३॥

धारणवर्षणरोहिणिवायव्यापाठभाद्रपदयोगाः ।

क्षणवृष्टिःकुसुमलताःसंध्याचिन्हंदिशांदाहः ॥४॥

अर्थ—धारणा, प्रवर्षण, रोहिणीयोग, स्वातियोग, आपाटीयोग, भाद्रपदयोग, स
धोवृष्टि, कुसुमलता, संध्यालक्षण, दिग्दाह ॥४॥

भूकंपोल्कापरिवेपलक्षणंशक्रचापखपुरंच ।

प्रतिसूर्योनिर्घातःसस्यद्रव्यार्घकांडंत्त ॥५॥

अर्थ—भूमिकंप, उल्कालक्षण, परिवेपल०, इद्रायुध, गधर्वनगर, प्रतिसूर्य, निर्घात-
ल० सस्यजात, द्रव्यनिश्चय, अर्घकांड ॥५॥

इंद्रध्वजनीराजनखंजनकोत्पातवर्हिचित्रंच ।

पुण्याभिपेकपट्टप्रमाणमसिलक्षणंवास्तु ॥६॥

अर्थ—इंद्रध्वज, नीराजन, खजनक, उत्पातल०, मयूरचित्रक, पुष्पज्ञान, पट्टप्रमाण,
खड्गल०, वास्तुविद्या ॥६॥

उदगार्गलमारामिकममरालयलक्षणंकुलिशलेपः ।

प्रतिमावनप्रवेशःसुरभवनानांप्रतिष्ठाच ॥७॥

अर्थ—उदगार्गल, आरामिक (वृत्तापुर्वद), प्रासादल०, यत्रलेप, प्रतिमाल०, न
गप्रवेश, देवालयप्रतिष्ठा ॥७॥

चिन्हंगवामथशुनांकुक्कुटकूर्मजपुरुपचिन्हंच ।

पंचमनुष्यविभागःस्त्रीचिन्हंवस्त्रविच्छेदः ॥८॥

अर्थ—गोलक्षण, श्वल०, कुक्कुटल०, कूर्मल०, उगल०, पुरुषल०, पंचमहा
पुरुषल०, स्त्रील०, गस्त्रच्छेदलक्षण ॥८॥

चामरदंडपरीक्षास्त्रीस्तोत्रंचापिसुभगकरणंच ।

कांदर्पिकानुलेपनपूंस्त्रीकाध्याचशयनविधिः ॥९॥

अर्थ—चामरल०, दंडपरीक्षा (छत्रल०), स्त्रीप्रशस्ता, सौभाग्यकरण, कांदर्पिक,
गधपुक्ति, पूंस्त्रीसमायोग, शय्यासनत्र०, ॥९॥

वज्रपरीक्षामौक्तिकलक्षणमथपद्मरागमरकतयोः ।

दीपस्यलक्षणंदंतधावनंशाकुनमिश्रं ॥१०॥

अर्थ—वज्रपरीक्षा, मौक्तिकप०, पद्मरागप०, मरकतप०, दीप०, दंतकाष्ठल०,
शाकुन, मिश्र (मिश्रकाश्याण), ॥१०॥

अंतरचक्रं विरुतं श्वचेष्टितं विरुतमथ शिवायाश्च ।

चरितं मृगाश्वकरिणां वायसविद्योत्तरंचततः ॥११॥

अर्थ—अंतरचक्र, शकुनरुत, श्वचक्र, शिवारुत, मृगचेष्टित, अश्वचे०, हस्तीगित, वायसरुत, शाकुनोत्तराध्याय ॥११॥

पाकोनक्षत्रगुणास्तिथिकरणगुणाः सधिष्यजन्मगुणाः ।

गोचरस्तथा ग्रहाणां कथितो नक्षत्रपुरुषश्च ॥१२॥

अर्थ—पाक, नक्षत्रगुण, तिथिकरणगुण, सधिष्यजन्मगुण (नक्षत्रजातक), ग्रहगोचर, नक्षत्रपुरुषव्रत ॥१२॥

शतमिदमध्यायानामनुपरिपाटिक्रमादनुक्रांतं ।

अत्रश्लोकसहस्राण्यावद्धान्यूनचत्वारि ॥१३॥

अर्थ—हे १०० अध्याय पाठक्रमाने केले. यांत किंचित् कमी, ४ हजार (श्लोकच्छंदाने) श्लोक बांधिले आहेत ॥१३॥

॥ इति ग्रंथानुक्रमणी ॥

॥ इति श्रीवराहमिहिरकृता बृहत्संहिता समाप्ता ॥

२७ वातचक्र ३८ रजोलक्षण ६१ अंगविद्या ६२ विटकलक्षण, हे चार अध्याय वराहमिहिरकृत माहींत. व्यवहारांत त्या विषयांचा उपयोग आहे, क्षणून टीकाकारांनी लिहिले आहेत.

फाल्गुनस्य द्वितीयायामसितायां गुरोर्दिने ।

वस्वष्टाष्ट८८८मितेशाके कृते यं विवृत्तिर्मया ॥१॥

वराहमिहिराचार्यरचिते संहितार्णवे ॥

अर्थिनामुत्पलश्च क्रेर्थासये विवृत्तिप्रवं ॥२॥

अर्थ—शके ८८८ फाल्गुन कृष्णद्वितीया गुरुवारी मी उत्पलनामकाने ही टीका केली ॥१॥ वराहमिहिराचार्याने केलेला जो संहितासमुद्र यामध्ये अर्थग्राहकांस अर्थप्राप्ति व्हावी या हेतूने हा टीकास्य प्रव (नीका) उत्पलनामक पंडित करिता झाला २ हा वराहमिहिराचार्याने केलेला, किंचित् न्यून, चार हजार (श्लोकच्छंदाने) ग्रंथ; यावर उत्पलनामक पंडिताने ८८८ शकात केलेल्या संस्कृत टीकेवरून ही प्रारुत टीका शके १७९६ आश्विनशुद्ध १ रविवार ता० ११ आक्टोबर १८७४ रोजी समाप्त केली आहे. यांत न्यूनातिरिक्त असेल ते पंडितांनी मत्सरभाव टाकून पूर्ण करावे ही प्रार्थना आहे ॥

शुद्धिपत्र.

अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ	श्लोक.	अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	श्लोक.
ब्राह्म्याने	ब्रह्म्याने	१	९	रोहिद्रविड	रोहिद्रविड	६८	२२
व्याशा	अशा	१	१९	पीडा	पीडा	७२	१
समजमये	समजये	३	२	तथाअष्ट	तथाष्ट	७२	३
सागि	सागि	३	४	पित्तज	पित्तज	७३	२४
राच्या	रच्या	७	१४	पुरुषाः	पुरुषा	८३	१०
वाहणा	वाहणावगेरे	९	२४	गगनतल	गगनतल	९२	१६
राजाचा	राजांचा व	} १४	} २३	तिते	तीते	९३	२३
ना०	जनांचा ना०			स्तुतीने	स्तुतीने	९४	२६
पौणिमा	पौणिमा	१४	२४	ऋक्षाणां	वर्षाणां	९८	१
वाचून	वाचून	१५	१४	शबर, गिरि	शबरगिरि	१००	१५
नाहीं	नाहीत	१५	०३	(हे समुद्र)	समुद्र	१००	१६
शृगाच्या	शृगांच्या	२४	५	स्त्रीराज्य	स्त्रीराज्य	१०२	२४
शृग	शृग	२५	१४	पुष्कलावन	पुष्करावन	१०३	१३
शिपाई	शिपाई	२६	२४	वसुधन	वसुधन	१०३	२७
पुरुषो	पुरुषो	२७	३	जय	जय	१२३	७
पुरुष	पुरुष	२७	५	वातोद्धत	वातोद्धत	१२५	२८
चद्र	चद्र	३०	८	पित्तोत्थ	पित्तोत्थ	१२६	६
प्रकारचे	प्रकारचे	३०	१२	जटूत	जटूत	१२६	२५
मध्या ही	मध्या ही	३४	३	होतःसा	होतःसाता	१२७	२२
राने	राजाचा	३४	४	कलि	कलि	१३२	११
रहाणारात	रहाणारे	४०	१३	वासयुक्त	वातयुक्त	१४७	४
लोकस	लोक	४०	२४	पूर्णवृष्टि	पूर्णवृष्टि	१४७	२०
शाले	शाले	४२	१४	होईल	होईल	१५०	४
मृग,	मृगवाचानाश,	४३	१	प्रकीर्ति	प्रकीर्तिता	१५२	११
नदीचे	नदीचे	४३	१४	पूर्वापाटा	उत्तरापाटा	१५४	१
सतत	स्वच्छ	४७	३	सरदतू	शरदतू	१५५	११
आशाट	आपाट	५३	५	वर्षा	वर्षा	१५८	१
नक्षत्राचा	नक्षत्राच्या	६५	६	नम्ढो	नामढो	१५९	१३
मडल होय	मडल सुभि	} ६७	} १५	हेते	हेते	१७२	५
	भकर होय			याचे	याचे	१८१	१६

अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	ओळ.
मृगशीर्ष	मृगशीर्ष	१८३	१	द्विगुण	त्रिगुण		
कोपिवीरमूळे	कोपिवीर, मूळे	१९९	११		(पाठ आहे)	२८६	२
शाखा	शाखा	२०६	१५	दुप्पट	तिप्पट	२८६	५
नव	वन	२०७	२५	मुख्यवास्तू-	वास्तूचे जे		
साटा	साडा	२१३	१६	चे जे द्वार	मुख्यद्वार	२८७	१५
नृतिभि	नृपतिभि	२१५	२३	पापली	पापली(२५६		
मादेक	मोदक	२२७	१		तोळ्यांची)	२९५	५
फळे	फळे	२३१	२४	पिंपर	पिंपरी	२९६	१५
उत्पन्न	उत्पन्न	२३२	३	ईशांनीस	आग्नेयीस	३०१	१४
दिणार	दिसणार	२३२	११	असे	अशा	३०३	२३
मृत्यु	मृत्यु	२३५	१८	पुरुषाच्या	पुरुषांच्या	३०४	७
बुडी	बुडी	२४०	१६	तीन हात	तीनपुरुष	३०६	२६
दुभ्रत	दुत	२४१	७	तीनहातां	तीनपुरुषां	३०७	१९
तर	तर;	२४३	२३	खादु	खादु	३१५	४
मथ	मथ	२४४	२२	सापिंडल	सापडेल	३१७	२२
होते	होते	२४६	२३	तिसिंडी	तिसिंडी	३३०	१३
निनिणद्धि	निघणद्धि	२४७	१७	मत्स्य, मांस	मत्स्याचे मांस	३३१	१६
वंजुल	वंजुल	२४९	११	आंगळा	आंगळां	३४१	१३
दक्षिण	प्रदक्षिण	२५०	२७	योबलि	योरायोबलि	३४५	९
दिगीशा	दिशीशा	२५१	११	शालगदा	शङ्गदा	३४५	१८
पुजा	पूजा	२५२	२५	शंख,	खड्ग,	३४६	२
दनैःश्वा	दनैश्वा	२५३	३	वाहू हीं	वाहूहीं	३४८	६
काशे	कोश	२६४	१	मुखदृष्टि	मुखदृष्टि	३४८	२५
विघटये	विघटये	२६४	४	पिंडका	पिंडिका	३४९	३
तर्वांच्या	कार्यांच्या	२६९	२६	दंड, हस्त	दंडहस्त	३४९	२०
कुदसं	गुदसं	२७०	३	चैत्र	चैत्रक्षणजे	३५०	१३
चित्ता	चित्ता	२७१	२२	दाहःरु	दाहोरु	३५२	४
पुत्रनाश	पुत्रनाश	२७१	२४	मस्मिन्न	मस्मिन्न	३५२	८
(मार्ग)	(आंगणे, पुली जग्गा)	२८५	९	आस्तरण	आस्तीर्ष	३५३	१६
सोष्णधि	सोष्णीप	२८५	१०	काहीं	याहीं	३५४	२५
				ण, कसवी	ण, सभ्य, कसवी	३५५	१२

अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	ओळ.
प्रतिष्ठाने	प्रतिष्ठापने	३५६	१०	तुळशीचे	निगडीचे	४५३	५
शरीराचा	शरीराचा	३८२	६	उज्जापिनी	उज्जपिनी	४५५	१२
भूमजा	भूमता	३८३	२१	रात्रीचराचे	रात्रिचराचे	४५९	१
ती छाया	ती जलच्छाया	३८४	२०	दासि	दीस	४६५	८
स्वप्रकृति	स्वप्रकृति	३८८	२१	वल्गुल्यु	वल्गुल्यु	४७८	४
सुरेज्यास्व	सुरेज्यात्स्व	३९१	१३	विडालाः	विडालः	४७८	१३
सकीर्ण	सकीर्ण	३९१	२०	वज्रलकः	वज्रुलकः	४७८	२०
निस्तीर्ण	निस्तीर्ण	३९९	१७	क्रोशेक्रोट्ट	क्रोशेक्रोट्ट	४९५	८
नष्टे	नष्टे	४०१	१४	प्रयम	प्रयम	४९५	११
हृदय	हृदय	४०४	६	सारखा	सारखा	४९५	११
हृदय	हृदय	४०४	१३	ध्याय	ध्यायः	४९६	१२
कोणेपु	कोणेपु	४०४	२२	वाचून	वाचून	४९६	२३
स्वस्तिक	स्वस्तिक	४०५	२२	कृत्	कृत	४९६	२६
अवदागीर	वितान,	४०७	२५	मूत्रकश	मूत्रकश	५००	४
(पीत)				बसन	बसन	५०९	२८
स्त्रिया	स्त्रिया	४१०	२०	टाडिति	टाडिति	५१३	१
सवध	सवध	४१४	१९	यांची	यांची	५१५	१०
२ चतुर्थांश	२, चतुर्थांश	४२१	८	असे जे	असे शब्द } करणारे जे	५१६	५
नलला) ही	नलला) ऊदही	४२१	९				
२ भाग	चतुर्थांश	४२१	९	४०	५०	५२२	१२
चन्वीस	चार	४२३	२१	प्रकरा	प्रकार	५२२	१५
विकल्प	विकल्पः	४२४	२	जेणे	जेणे	५२७	२
या वृष्ट	या वृष्ट	४३०	२२	प्राणि	प्राणी	५२८	१६
ओपधिनी	ओपधिनी	४३१	१५	अय	अय	५३१	२४
शत्रुनाश पाते	शत्रु यां } चा नाश	४४२	१५	सुतो	सुतो	५३४	१४
उत्पत्ति				उत्पत्ति	४४३	२	
बृहद्दि	बृहद्दि	४४३	९	सूत्रेण	सूत्रेण	५३५	११
विहिना	विहीना	४४४	२१	भोग	भोग	५३६	१६
तर, अल	तर, विपा } चे, अल	४४६	२३	रोग, सर्व	रोग, हे हो } तात. भवम स्था० सर्व	५४२	१०
आंजी				विश्ववृत्त			

वृहत्संहिता.

कोश.

जे शब्द याच पुस्तकांत आलेले आहेत. यांचा अर्थ न लिहितां पृष्ठ आणि ओळ लिहिली आहे. ते काढून पहावे. ज्याशब्दांचा अर्थ कोशांत सांपडला नाही ते शब्द यांत लिहिले नाहीत.

अ.

अस्त—पृष्ठ ३, ओळ ८.
उदय—पृ. ३ ओळ. ८.
उल्का—आकाशांतून तारा पडतो तो.
अज्ञानि—पहा पृ० १७९।१८० उल्का-
भेद.
इंद्रधनुष्य—आकाशांत धनुष्य दिसते तें.
पा० पृ० १८९.
अग्निवार्त—सोनार, सुतार इत्यादि अग्नि-
जीवी.
अतसी—जवसाचें झाड.
अश्मक—सूर्यवंशांतील राजे.
उशीनरदेश—कंदहारदेश.
अंगदेश—कर्णाचा मुल्लू, वागलपूरपर्य-
त जो बंगालदेश तो.
आंग्र—तैलंगण.
अर्घ—पूजा (पृ. ९५ ओ. २२)
उपहत—पहा पृ. ११०, ओ. १३।१४
आरक्षक—पहारिकरी.
आकर—हिःयांच्या खाणी.
उद्यान—वाग.
अर्घवृद्धि—द्रव्याची वृद्धि.
उपवन—वाग.
आढक—पन्नास पळे (पृ. १४० ओ. १०)
पहा पृ. ३२९ (२५६ तोंळे).
उत्पात—पहा पृ. १७७.
अतिमुक्त—तिवस, तिवर.

अशन—असणी, चित्रक.

आधिक—कांबळे, धावळी इत्यादि लो-
करीचीं वस्त्रे.

अहतवस्त्र—पृ. २०७ पांढरें व कोरे
भतें वस्त्र.

अंगुळ—पहा पृ. ३४० पृ. ४३४.

अनूक—उपजत अंगसभाव पृ. ३६९.

अंगारिदिशा—पहा पृ. ४५६ ओ. ७.

उस्त्रा—गाय.

उदयारि—उदयपर्यंत.

उत्कल—हिंदुस्थानाच्या दक्षिणेकडील
जो उरिसाप्रांत त्यांत आहे.

अस्तगिरि—अस्ताचल.

अर्बुद—भावूचा पहाड.

क.

कुहक—गारुडवगैरे जाणणारा.

केतु—धूमकेतु, शेडेनसत्र.

कुरुदेश—उत्तरेकडील देश.

किरात—मिळ.

कांबोज—कंबोज देशांतील लोक.

कैकय—कैकयराजाचे राज्यांतील लोक.

कौशेयपट्ट—रेशमाचें वस्त्र.

कंबल—लोकरीचें वस्त्र.

कट्टु—निवादि.

कशक—(पृ. १२१ ओ. २५).

कोविदार—बाहवा.

कलुष—अपसन्न पृ. १६७.

कुतप—शाल इत्यादि लौकरीची वस्त्रे.

कुडव—पहा पृ. ३२९.

कार्पापण—पावला पृ. ४४१.

कर्केतन—रत्नविशेष.

कपोत—पारवा, खवुतर, कवडा इत्यादि.

कुळमत्स्य—पाल.

कुकवाकु—कुडुट.

कोड—सूकर (डुकर)

क्रीचपक्षी—पृ. ४९८ ओ. २४.

कर्षट—ज्याचे ताब्यांत २०० किना ४००

गांव आहेत ते शहर.

कंक—एक द्वीप आहे.

कुकुर—दशार्हदेशचे लोक.

किर्किधदेश—क्षैपूर प्रांतांत आहे.

कर्नाट—कर्नाटकदेश.

कांची—सप्तपुरीतील एक पुरी.

कच्छ—पाणयळदेश.

कपिल—एक पर्वत आहे.

कीर—काश्मीरदेश.

कौशांबीनगरी—वस्तपतनदेश हा भागो-
र्यांचे काठी आहे.

केरल—मलबारदेश.

कर्षटजन.

कुरुदेशभजन.

कदर—दरी.

ख.

खडी—पहा पृ. ३२९.

खस—उत्तरहिंदुस्थानातील बोटान,
नेपाळ, काश्मीर इत्यादि जो
दोंगराळ देश.

ग.

ग्रहग्रह—ग्रहणवाळी जो ग्रह चर
किता सूर्य धांबरीवर असतो तो.

गोमेदक—गोमेद.

गज्जव्हय—हस्तनापूर.

[देश.

गोनर्द—पतंजलीची उत्पत्ति शाली तो

गांधार—कंधार.

गोलांगूल—वानरविशेष.

च.

चार—गति, गमन.

चोल—तंजोरदेश.

चोच—दालचिनी.

चणक—हरभरे.

चद्रकांत—रत्नविशेष.

चद्रपूरनगरातील लोक.

चित्रकूटपर्वत.

चिपिटनासिक.

चप—चंपावती, कर्णाची नगरी.

ज.

जितग्रह—पहा पृ. ११९ ओ. ४.

ज्योतिरस—रत्नवि०.

ड.

डामर—जनविशेष.

त.

तिक्त—मरीच्यादि.

तारा—उल्का पहा पृ. १७९।१८०.

तोळा—पहा पृ. ३२९.

तुला—पहा पृ. ३२९.

त्रिगर्त—लाहोरप्रांतातील देश. यासच
बाल्हीक, जालंधर लणतात.

तक्षशिला—पंजाबदेशातील शहर.

त्रैगर्त—त्रिगर्तातील लोक.

द.

[दिसणें.

दिग्दाह—दिशेचेठायें लाल रंग व ज्वाळा

दड—सूर्यकिरण, मेघ आणि वायु यांचा

संघात होऊन दंडासारखा आ-

कार होतो तो.

दंडकारण्य—नर्मदा व गोदावरी यांमधी-
ल प्रदेश.

दरद—रानटीलोक.

दीप्तदिशा—पहा पृ. ४५६ ओ. ७

दड—पृ. २४६ ओ. ११.

द्राण—पहा पृ. ३२९.

दिव्य—धन्वन पृ. ४७९ ओ. ११.

दीप्त—(पृ. ४८१ ओ. २३) अशुभ.

द्विपदराशि—द्विस्वभावराशि.

दाशार्ण—विंध्याद्रीच्या आग्नेयीदिशेचा प्रां-
त दशार्णदेश.

ददुर—पर्वत.

दशपुर—माळवाप्रांतांतील शहर व पेंठ.

दीर्घभीव—वगळा.

दीर्घकेश—आस्वल.

दासेरक—लोकविशेष.

दरद—काश्मीर व पेशावर याचे नाजूस
डोंगराळदेश आहे.

ध.

ध्वस्तग्रह—पराजितग्रह पृ. १२० ओ. १३.

धिष्ण्या—पृ. १७९.

धूमिनोदिशा—पहा पृ. ४५६ ओ. ७.

धर्मरण्य—धर्मने उपांत नास केला ते.

न.

निर्घात—तुफानी वाऱ्याचा शब्द.

नीहार—वर्फ.

निष्पाव—पावटे.

नदिकावर्त—नांदरुखी.

निचुल—वेत पृ. १६५ ओ. ७.

निर्घात—वायूवर वापूचे ताडण होऊन
मोठा शब्द हेतो तो. पृ. १९४

निषादराष्ट्र—कोळ्याचा देश.

नारिकय—अश्विनीकुमार.

प.

परिवेष—सूर्यचंद्रासखळें पडते तें. पृ. १८५.

परिधि—एक सूर्य असून दुसरा दिसतो
पृ. २४६ ओ. १०

प्रतिसूर्य—सूर्यासारखाच दुसरा सूर्य आ-
काशांत दिसतो तो.

पांशु—रजःकण, धूळ.

पारियान्नपर्वत—विंध्याद्रीचा मध्यप्रदेश.

पांचनद—पंजाब.

पारत—पारा.

पत्रौणिक—धुतलेले रेशमी वस्त्र.

पत्र—तमालपत्र.

पुलिद—भ्येच्छ.

पहप—खरखीत.

परिघ—सूर्योदयी व सूर्यास्ता मेघांच्या
तिरकस रेषा.

पल—(४ तोळे) पहा पृ. ३२९.

पाटला—तांबडा लोभ्रवृक्ष.

पीलु—अकोडाचे झाड.

प्रतिसर—तांबडा किंवा पिवळा दोरा.

पाली—विहीर, तळी वगैरे.

प्रस्थ—पृ. ३२९.

पदाराम—माणिक.

पुष्पराग—पुष्कराजमणि.

प्रवाल—पौवळें.

प्राग्ज्योतिष—ब्रह्मदेशातील आसामप्रा-
तांमधील कामरूपनामक देश.

पौडू—दक्षिणवहाडांतील देश.

पल्हव—पारसीपनलोक.

पचनद—शतद्रु, इरावती, विपाशा, चं-
द्रभागा व वितस्ता या पाच
नद्यांनी युक्त. पंजाबदेश.

पुष्करावत—शहरविशेष.

पुष्कलावतक—शहरविशेष.

पुष्कर—अजमीराजवळ दोन कोशावर तीर्थ आहे.

प्रभास—उत्तरहिंदुस्थानात पुण्यक्षेत्र आहे.

प्रसन्नदेश—अच्छेच्छदेश.

फ.

फल्गुनदी—गर्भेत आहे.

व.

वाण—(४ ७८ ओ १८) काळा कोरटा.

बधुजीव—दुपारी.

ब्रह्ममणि—रत्नविशेष.

बर्बर—अच्छेच्छदेश

ब्रह्मपूर—कैलासपर्वतावर आहे.

बाल्हीक—अफगाणिस्थानाच्या वायव्येक

डील देश, तुर्कस्थान किंवा तातारदेश

भ.

भार—पहा ४. ३२९

भद्र—मेरुपर्वत.

भास—गवळ्याचे राहण्याचे ठिकाण.

म.

मार्ग—४ ३ ओ. ८.

मगधदेश—दक्षिणवन्हाड प्रात

मद्र—हिंदुस्थानाचे वायव्येकान्यास हा देश आहे.

महामात्र—माहात.

मासा—पहा ४ ३२९

मण—पहा ४. ३२९

मरकत—पाच

महानोर्—रत्नविशेष

मुक्ताफल—मोती.

माल्यमानुपर्वत—हा भद्राश्वर्पाची सीमा दास्तविनारा आहे

मिथिला—बंगाल्याच्या ईशानीदेशात ही नगरी आहे.

मत्स्य—विराटराजाचा देश.

मल्ल्य—मलयाद्रि. यावर चंदन उत्पन्न होतो. मलबार.

महेंद्र—भरतखडातील सप्तपर्वतातील एक.

महार्णव—महासागर.

मेरुपर्वत—सप्तद्वीपाच्या मध्ये किंवा इलावर्ताच्या मध्यभागी आहे.

मद्रक—मद्रदेशोत्पन्न.

मालव—माळवादेश.

मेरुक—ऊद, धूप.

मार्तिकावतदेश.

मह—मारवाड.

य.

युद्ध—(ग्रहयुद्ध) ४ ११७

युद्धात जिंकलेला (४. ६५ ओ. ६)

यीधेयक—योद्धा.

यव—सातु.

यामुन—यमुनानदीसवधी.

यवन—आरवस्थान, तुर्कस्थान, कानूल, इराण तातरी इत्यादिक जे देशा ते व यातील लोक व इजिप्त इत्यादि जे हिंदूशिवाय ते यवन लोक.

यीधेय—योद्धा.

र.

रजोवृष्टि—धुरळ्याची वृष्टि.

रोहित—रक्तवर्ण.

रज—धूळ, धुरळा.

रजत—रुपें.

रुधिराख्य—रत्नविशेष.

राजमणि—रत्नवि०

रैवतक—किंध्याद्वीचा पूर्वेकडील भाग. या पासून नर्मदा निघाली आहे.

रमठ—हिम.

राजन्य-क्षत्रिय, राजणीचें श्राद्ध.

ल.

लहड-लहर ल०, लहोरदेश.

व.

वक्र-पृ. ३ ओ. ८

विमुक्त-उल्का. पहा. पृ. १७९।१८०.

वैदूर्य-लसण्या पांढरा भुरकटरगाचा

पृ. ३२२.

वेसर-खेचर.

वातुल-चंवळीवगीरे वातुळपदार्थ.

वृक- (पृ. १२४ ओ. २६)

वीरण-काळावाळा.

वल्मीक-वाखळ.

वज्र-हिरा.

विमलक-रत्नविशेष.

वालिय-गर्दभ.

वृषभभञ्ज-पर्वत.

व्याघ्रमुखजन.

वर्धमान-प्रांतविशेष.

वंग-बंगाल.

विदर्भ-मोठे नागपूर वऱ्हाड प्रांत.

वंगा-नदी.

वाटधान-ब्राह्मणीचे ठाई बहिष्कृत ब्राह्मणापासून झालेला.

विदेह-मिथिलानगरी.

श.

शलभ- (पृ. ५५ ओ. १) कीटजाति.

शूरसेन-मथुराप्रांत.

शक-खेच्छ.

शाक्य-तांबडे वस्त्र.

शृंगाटक-त्रिकोण पृ. १३० ओ. ६.

शाल-साया, अर्जुनवृक्ष.

श्रेष्ठी-कुलपरंपरागत शिल्पज्ञ.

शांतदेशा-पहा पृ. ४५६ ओ. ७.

शांस्त-रत्नविशेष.

श्यामाक-संवाधान्य.

शोणनद-हा अमरकंटकपर्वतांतून निघून उत्तरवाही होऊन नंतर पूर्वकडे २५० कोश जाऊन पाटणाशहराजवळ भागीरथीस मिळाला.

श्वेत-सप्तपर्वतांतील एक पर्वत व उपद्वीपांतील एक द्वीप.

प.

पाटिक-साठ दिवसांनी पिकणारे, अवचितें मात.

स.

संहिता-पृ. ३ ओ. १.

सांवरसर- (पृ. ४ ओ. १) जोशी.

सिंहलदेश-सोलोन, लंका.

संहतपूल-दाट पृ. १६९ ओ. ९

स्फटिक-रत्नवि०.

सिंहनाद-पक्षिविशेष.

सारमेय-कुत्रा.

संघ- (पृ. ५२० ओ. १४)

सारस्वत-पंज्याबदेशाचा एक भाग दिह्नीच्या वायव्येस आहे.

सकित-अयोध्यानगरी.

सिंधु-सिंधुदेश.

सीवीर-सिंधदेशाच्याजवळचा उत्तरेकडील देश.

सुराष्ट्र-अमदानादेपलीकडचा फाठेवाड देश.

स्त्रीराज्य-मोटदेशाजवळ क्षणजे शिवालिकपहाड व हिमालयपर्वत यांमधील जो भुटानदेश राजवळ आहे.

सीराष्ट्र—काठिवाडप्रांत.

ह.

हस्तिकर्ण—एरड किंवा पळस.

हेमकूट—समपर्वतांतील एक इलावृताच्या
दक्षिणेस व हिमालयाच्या उत्त
रेस आहे.

हेहप—जनाविशेष.

हिमवान्पर्वत—हिमालयपर्वत.

हूण—रानटी, म्लेच्छ, गळार.

क्ष.

क्षीम—रेशीम.

जाहिरात.

किमतीचे उगाव.

बृहत्साहिवापुस्तक रोस विक्री दर प्रतीस रुपये. ८८८

टपाल हांशील दर प्रतीस. ८८

आगाऊ रुपये जमा केले असतील त्यांस १८ अंकांमदल हांशि-
लासह रुपये (पूर्वी दिलेले वजा कल्लुन बाकीचे पावे). ८८९

अठरावा अंक पौचतांचे ज्यांकडून पैका स्वामा हेईल त्यांणी
१८ अंकांमदल, दरमहा ८८८६ प्रमाणे पाठवून द्यावे.
(रुपये रत्नागिरीत आलांकडे हुंडीने, किंवा मनीआरडतीने
ता० २० नंवारचे आंत पौचउ पादिजेत. तरच त्यास
हा दर लागू समजावा). ९८९

ज्यांकडून ता० २० नंवार १८७९ चे आंत रुपये आलांत
रत्नागिरी येथे पौचणार नाहीत त्यांणी १८ अंकांमदल, दर
अंकास हांशीलमुद्दां ८१०८६ प्रमाणे दिले पाहिजेत त्यां-
चा आकार. ११८१३

ज्यांणी काही अंकांमात्र घेऊन पुढे नद केले त्यांणी दर अंका-
स हांशीलासह ८१०८६ प्रमाणे पाठवून द्यावे.

पत्रव्यवहार करिता लागल्यास त्यामदलचा हांशीलसह ज्यांकडे
रुपये येणें जाहेत त्यांणी दिल्या पाहिजे.

नाटपेड पत्र घेतले जाणार नाही.